

ქართული
საგარეო
კვლევა

I

ქართული სამართლის ძებნები

ტომი I

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული

ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო
პროფ. ი. დოლიძემ

წინასიტყვა

ქართველმა ხალხმა თავისი პრაგმატული სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მანძილზე განვითარებული სამართლებრივი სისტემა შექმნა, რომელშიც ისტორიული თანამიმდევრობით ასახულია საქართველოს სოციალური და სახელმწიფოებრივი წესწობილება, ჩვენი ხალხის იურიდიული ეოფა და ეროვნული მართლშეგნება. ქართული სამართლის ისტორია საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი დარგია.

ხალხის ცივილიზაციისა და კულტურის დონე შეტად მკაფიოდ ჩანს სასოკადობაში დამკვიდრებულ მართლწესრიგსა და იურიდიულ შესუდულებებში. რაც უფრო მაღალია ხალხის მართლშეგნება, მით უფრო განვითარებულია მისი სამართლებრივი ინსტიტუტები, და პირიქით, პრიმიტიული და განსუვიარებელი სამართალი ეოველთვის დაბალი და ჩამორჩენილი უფლებრივი შეგნების ნაყოფი იყო.

ქართული სამართლის ისტორიისა და წუარობის შესწავლა ნათლად შეტუველებს იმაზე, რომ ჩვენს ხალხს დაუცნრომელი შემოქმედებითი მუძაობის შედეგად თავის ისტორიულ წარსულში არსებული სასოკადობრივი წუობილების შესაბამისი სამართლის სისტემა შეუქმნია, რომელიც იურიდიული აზროვნების განვითარების მსრივ მაძინდელი მოწინავე ქვეუნების სჯულმდებლობას არ ჩამორჩებოდა, ხოლო სამართლის შეცნირების სოგიერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხში, როგორიცაა ბრალი, მცდელობა, სასჯელთა სისტემა და სსვა, ჩვენს წინაპრებს გაცილებით უფრო პროგრესული და ჰუმანური იდეები შეუქმნა.

კოველი ერის სამართლის ისტორიის საკითხების კვლევა იურიდიულ მეგლთა ტექსტების კრიტიკული შესწავლითა და ტერმინოლოგიის დადგენით უნდა დაიწეს. ეს არის მეცნიერული მუშაობის პირველი და აუცილებელი პირობა. სამეცნიერო ნაშრომს, რომელიც საიმედოდ შემოწმებულ ორიგინალურ წყაროებზე არ არის დაფუძნებული, არავითარი ღირებულება არა აქვს. ქართული სამართლის წიგნების კრიტიკულად შესწავლილი ტექსტების უქონლობის გამო როგორც საერთო საისტორიო, ისე სპეციალურ ისტორიულ-იურიდიულ ლიტერატურაში ცოტა მეცდომასა და დამახინჯებას როდი აქვს ადგილი.

ქართული სამართლის მეგლების კრიტიკულად განსილული ტექსტების პუბლიკაციას სამეცნიერო მიზნების გარდა, სასწავლო დანიშნულებაც აქვს. სამართლის ისტორიის სწავლება იურიდიულ მეგლთა ტექსტების ანალიზს უნდა ემყარებოდეს; სჯულმდებლობის მეგლების გულმოდგინე და საფუძვლიანი განხილვა სამართლის ისტორიის შესწავლის მთავარი პირობაა. ამიტომ ჩვენი სტუდენტობა სემინარული მეცადინეობის დროს ასეთ პირველად მასალას უშუალოდ და დეტალურად უნდა ეცნობოდეს.

«ქართული სამართლის მეგლები» სამ ტომად გამოდის. წინამდებარე, პირველი ტომი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულს შეიცავს, მეორეში XI-XVIII საუკუნეების სავრო და სასულიერო სჯულმდებლობის მეგლები შევა, ხოლო უკანასკნელ, მესამე ტომში—უმნიშვნელოვანესი იურიდიული აქტები.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის გამოცემა, აკად. ექ. თაუჯიძის მიერ აღწერილი ხელნაწერების მიხედვით, როგორც იგი თვითონვე აუწუბა, განხრახული ჰქონია ჯერ კიდევ საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოებას: «Полный текст сборника законов Вахтанга собирается издать теперь „Грузинское общество истории и этнографии“ на основании разобранных выше списков» (Описание рукописей... II, 1910, გვ. 631). მაგ-

შეძვეული ჰირად-პირად ქველის საქმითა და განშვენებული ყოფითა და ქვევით სახელმწიფოთათა, მართლმადიდებლობის მკნე და მკედარი, სიონისა რჯულმტკიცობითა შეურევეელი სვეტი და გოდოლი, განუტყეხელი ზღუდე, სიტყვითა ბრწყინვალე და საქმითა წმიდა, გვამითა მკენიერი და წესითა რჩეული, განსრავითა მდიდარი, სწობითა და სწავლით გარემოსლუღვილი, ზარდახმანი სიბრძნისა, კეთილ-მკენიერ-ჰაეროვან-განთიადი ბატონი შვილი ვასტანგა.

სამშობლოს კეთილდღეობისა და უკეთესი მერძისისათვის დაუცხრობელი მოღვაწე, სამშობლოდან დევნილი და მასზე მუდმივი სრუნვით დაძაპვრალი, ბოლოს თავის პოლიტიკურ ორიენტაციაში იმედგაცრუებული, დედა-სამშობლოსაკენ რომ მოეპურებოდა, საბედისწეროდ გზამივე აღესრულა და უცხო მხარეში განისვენა.

სწორედ განათვარი ხანა იყო ეს ხანა, — წერს ჩვენი დიდი მასწავლებელი აკად. ივ. ჯავახიშვილი. — ასეთი დაუღალავი, მუდგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი სასოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა ნიადაგი ეპერა, უფლებას გვამღუქს ქართული მწერლობის ამ ხანას ენციკლოპედირი ხანა დავარქვათ სახელად. თითქმის უგულა ამდროინდელი მოღვაწეების ასრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართული ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი სუკუნეების ნამუშევარი და საქონხასუღევი შეეკრიბათ, შეესწავლათ და სამომავლობისათვის დამთავრებული, ეოველმსრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ. ამ დიადი საქმის მოთავედ და სულის ჩამდგმულად... დიდებული დაუვიწიარი ვასტანგ VI იყო, მან შეკრიბა ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და მატინეების დახელოვნებული მცოდნე პირები, მათი დახმარებით საინტორრო მასაღებს ერთად თავი მოუყარა, მველი შეავსო და შეასწორა. მანვე შეავროვა ქართული სამართლის მველი ნამთები და მველები და სამართლის წიგნის კოდიკო შეადგინა... ამასვე ცოტა წინათ საბა სულხან ორბელიანი ოცდაათი წლის

განმავლობაში ქართული ლექსიკონისათვის მასალებს აგროვებდა და ჩვენი დედაენის საუნჯეს აღგენდა... ვასტანგ VI-ის შვილი, ბატონიშვილი ვასუშტი ამავე ხანაში თავის საქართველოს ისტორიასა და შესანიშნავ საგეოგრაფიო აღწერილობას აღგენს. სოლო ანტონი კათალიკოსი ქართულ გრამატიკასა სწერს და ქართველ მოღვაწეების შესახებ ცნობებს აგროვებს. მრავალმხრივი იყო და საეურადღებო ეს ხანა და ცხოვრების განახლების მომასწავებელი, გარეშე პოლიტიკურ გარემოებას, მტრების შემოსევასა და ქვეყნის აოხრებას რომ ეს ღრმა მოძრაობა არ დაებრკოლებინა!..“ (ქართული სამართლის ისტორია, 1, 1928, გვ. 116-117).

ვასტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, რომელიც შედგენილია XVIII საუკუნის დასაწყისში (1705—1708 წწ.), სჯულმდებლობის უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი კორპუსია არა მარტო ქართული სამართლის ისტორიის, არამედ სამართლის ზოგადი ისტორიის მეცნიერების თვალსაზრისითაც.

კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის ერთი მხარე ის არის, რომ იგი შეიცავს საქრისტიანო მსოფლიოში მოქმედ სამართლის უმნიშვნელოვანეს ძეგლებს—მოსეს სჯულს, სირიულ-რომაულ, ბიზანტიურ და სომხურ კანონებს, რომელნიც საქართველოში, საქრისტიანო მსოფლიოს ერთ-ერთ უძველეს ქვეყანაში, ვასტანგის კრებულის შედგენამდე დიდი ხნით ადრე მოქმედებდნენ. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი კრებული არცერთი ხალხის ისტორიაში ცნობილი არ არის. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შემოსეხებული კანონები იმდენად გადამუშავებული სახითაა თარგმნილი, რომ ისინი შესაბამისი ძეგლების თავისებურ, ქართულ ვერსიად უნდა ჩაითვალოს.

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს მჭიდრო სახელმწიფოებრივი და კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიასთან. ქართულმა სამართალმა თავისებურ-

რად გადაამუშავა და გამოიყენა ბიზანტიური სამართლის არა ერთი ნორმა და მოხდენილად შეუფარდა ისინი ქართულ სინამდვილეს. ბერძნულ-რომაული სამართლის დამოკიდებულება ქართულ სამართალთან და იმ თავისებური ხასიათის გარკვევა, რაც ბიზანტიური სამართლის დებულებებმა საქართველოში მიიღო. დიდი კულტურულ-ისტორიული პრობლემაა, რომელიც ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს სამართლის მსოფლიო ისტორიის პირველსართის სოფან მეტლითა შორის აუქნებს.

სამართლის მედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია კრებულის მეორე მხარე, სახელდობრ მისი ის ნაწილი, რომელიც ქართული სამართლის ორიგინალურ მეტლებს შეიცავს. მათ შორის პირველ რიგში, დროისა და მნიშვნელობის მიხედვითაც, საბუნის სამთავროს სჯულმდებლობა ათაბაგების ბექსა და აღბუღას ცნობილი სამართლის წიგნი უნდა აღინიშნოს. ეროვნული სამართლის ფრიად საუკრადღებო მეტლებია აგრეთვე გიორგი ბრწყინვალის «მეტლის დაღება» და კათალიკოსთა სამართალიც.

მაგრამ კრებულის ეკულაზე მნიშვნელოვანი მეტლი მაინც საკუთრივ ვასტანგის სამართლის წიგნია, რომელშიც მოცემულია XVII-XVIII სს. ქართლის სამეფოს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების, კლასებისა და სოციალური ფენების ეკონომიკური და უფლებრივი მდგომარეობის მკაფიო სურათი, ასახულია მრავალგვარი სამართლებრივი ინსტიტუტი, ადამიანულება, იურიდიული ეოფა და მართლმეტება. ვასტანგის სამართლის წიგნი ქართული კულტურის ისტორიის უმკირფასესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

ქართული სამართლის წიგნებისა და, კერძოდ, ვასტანგის კანონების შესწავლისას უკრადღებას იპურობს ის გარემოება, რომ სვენი სამართლისათვის უცხოა ბრალდებულის წამების გამოტების ის საძინელი ხერხები და აგრეთვე მსჯავრდებულის სიკვდილით დასჯის შემხარავი სახეები, რომელნიც დაკანონებული იყო შუა საუკუნეების ევროპისა და რუსეთის სამართლის

მეგლებით. ამ მხრივ ქართული სამართალი ვადილებით უფრო ჰუმანურია, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ქვეყნების იმდროინდელი სჯულმდებლობა. მაგრამ ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ ვასტანგის სამართალში რუდიმენტული სახით შემორჩენილია დრო-მოკმული სასამართლო ორდალების ფორმებიც.

ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებული მდიდარ იურიდიულ ტერმინოლოგიას შეიცავს. ძველი ქართული სამართლის ბევრი ტერმინის მნიშვნელობა ისტორიული თანამიმდევრობით დღემდე დადგენილი არ არის. ამიტომ საჭიროა ღრმად და გულ-მოდგინედ იქნეს შესწავლილი კრებულის უსვი ლექსიკური ფონდი კანონთა შესაბამისი კონტექსტების გათვალისწინებით. წინამდებარე გამოცემას დართული აქვს საძიებელი, რომელშიც შეტანილია უველა მნიშვნელოვანი ტერმინი. ლექსიკონში კი განმარტებულია მხოლოდ უცხო წარმოშობისა და აგრეთვე სოციურთი მხელად გასაგები და ბუნდოვანი ტერმინი.

კრებულის ტერმინოლოგიას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ისტორიულ-იურიდიული ან ფილოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ თანამედროვე ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიისა და სამართლის მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ცნებების შემუშავებისა და სრულყოფისათვის.

«ქართული სამართლის მეგლების» ამ პირველი ტომისათვის დართული გამოკვლევა მხოლოდ ერთ მთავარ საკითხს, ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენილობისა და წყაროების საკითხს ეხება.

დასასრულ, სასიამოვნო მოვალეობად ვთვლი გულთაღი მადლობა მოვასხენო წიგნის რედაქტორს იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატს დ. ფურცელაძეს.

ზ ა ნ დ უ კ ი

(კრებულის საძიებელი)

[2 6 2 3 0]

ქრისტე, ადიდე ერთავე შინა ცხოვრებათა საქართველოს გამგებელი ბატონისშვილი ბატონი ვახტანგ. ამინ!*

[სამართლის ქმნა]

- [2r] 1. სწავლანი მოსამართლეთანი, თუ ვითარ უკმს სამართლის ქნა, ანუ განაჩენსა როგორ უნდა დაუწერდენ, აქ გამცნებსთ.
2. მართლმსაჯულობა.
3. მოსამართლემ თუ უსამართლო ქნას.
4. კიდევ თუ მოსამართლემ უსამართლო ქნას¹.
5. ავის სამართლის დამტკიცებისათვის.
6. კაცი რომ ოცდაბუთის წლის არ იყოს, ის მოსამართლედ არ დაიყენება.
7. ყოველს კაცს მოსამართლობა არ შეუძლია, თუ ვისგანმე არ მიეცეს.
8. მოსამართლემ რომ სჯულის კანონით სამართალი ქნას, ის აღარ მოიშლება.
9. კუირასა და უქმეს და ბედნიერს დღეს მოსამართლე სამართალს ნუ იქს.
10. დიდ მარხვაში მოსამართლე სამართალს ნუ იქს.

დაბადება	ბერძნული	სომხური	კათალიკონის	მეფის გიორგისა	აღბუღასი	ბატონისშვილის ვახტანგისა
1	1,2	151, 393, 109	1	1	1,100	1,2,3,4, 5, 205
7		393			100	
	2	188, 278	20			3
		194				
		133				
		187				
		186				
		157				
		188	44			
		189				

* ჩაწერილია ტექსტის ხელით ოვალურ თაღებში მარჯვნივ ზემო კიდებზე
¹ კიდებზე მიწერილია: „მოსამართლეთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
11. კაცის მკულეღნი და ავა- ზაკნი დიდ მარხვაშიაც განიკითხ- ვიან.		190					
12. აღდგომას პყრობილის განთავისუფლებისათვის.		191					
13. მოსამართლეთა და თავად- თაგან ქრთამის აუღებლობისა და სამართლის გაუსყიდველობისათ- ვის.		196					
14. თავადთა მოსამართლეს ქრთამი არ ააღებინონ.		197					
15. მოსამართლეთა სამდივან- ბეგოთა უნდა აიღონ, ანუ რომ- მელს უნდა გამოართვან—თეთრის მიმცემსა თუ ვალის ამღებსა, აქავ გარჩეულით მოგახსენებსთ.		198					
16. მოსამართლესთან საჩივრი- სათვის.	48	212					
17. მოსამართლის წინაშე და- ბეზღებისათვის თუ რამე ნახოს, წიგნით მოახსენოს.		213					
[4r] 18. ქალაქთა და ალაგთა სასამართლო წესისა და რიგისა.		209					
19. მოსამართლეს საეჭო რომ მოხსენდეს, უნდა შეიწყნაროს და გასინჯოს.		27					212
20. კიდევ საეჭო საქმის კარ- გად გასინჯვა.		28					
21. მოსამართლემ რომ სიგ- ლის წერილს ვერ მიხვდეს.		29				60	213
22. როგორც სჯული, ისრე ქალაქთა წესი და რიგი შეინა- ხოს.		210	311				214
23. სჯულის კანონის წერილის დამართვისათვის.		211					
24. ერთს ალაგს რომ სავართ- ლის წიგნი არ იყოს, იმ ალაგის წესით იქნას სამართალი.		372					
25. მებატონემ ვინც თავისი ცმა სადაც სასამართლოდ და სა- ლაპარაკოდ გაგზავნოს სადაც, მართებს პატრონის მსგავსად სა- მართლის ქნა თუ არა?			23				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
26. მოსამართლისაგან მოჩივრის ოცის დღის დაცლევინებისათვის, რაც სასამართლო იყოს.		193					
27. სიმართლისათვის.		129					
28. სიბრძნისა სიმართლისათვის.		130					
29. ბჭის მოსამართლეობისათვის. ანუ თუ როგორ მართებდნენ ბჭის სამართლის ქნა და ანუ როგორი კაცი უნდა იყოს ბჭე ¹ .		136				90, 99, 100	213, 215
30. ბჭის სამართალი ვინც არ დაიჯეროს, რა უნდა გარდაცდეს.		137					
31. მეფისა და ბჭის სამართალი სწორია.		138					
32. დედაკაცის მოსამართლედ დაყენებისათვის.		84					
[4v] 33 დედაკაცის სამართალში მისვლა არა ჯერ არს ² .		85					216
34. ავის მოჩივრის დედაკაცისათვის.		92					
[კათალიკოზიზა და სამღვდელთათვის]							
35. კათალიკოზისათვის: მათის კურთხევისა და მიცვალებისათვის. აქაჲ მისის კრებულთ მიცვალება.		151	151				
36. კათალიკოზის კურთხეულია და ბრძანებით უნდა დასაძღვებოდნენ საეპისკოპოსოსა სადაცა. აქაჲ პირველითგანეუ გხებასა გარეუნიებს და მოგახსენებსთ ³ .			287				
37. ეპისკოპოსთ კურთხეულა თუ სიჩქარისათვის ეპისკოპოსთაგანეუ მოაჯღიბონ, ამაზე მოკდების, რომე კათალიკოზზე შორს სადმე იყუნენ.			285				

¹ კიდევუ მიწერილია: „ბჭეთათვის“.
² კიდევუ მიწერილია: „დედათ სამართლობისათვის“.
³ კიდევუ მიწერილია: „სამღვდელთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
38. ეპისკოპოსთა თაგის საბ- ლისკაცი აკურთხონ.			198				
39. ეპისკოპოსთა და მღდელ- თაგან მიცემა რისაც საბლისკაც- თათვის.			191				
40. ეპისკოპოსთა არა მართებს საქვეყნოს საქმეში გარეუა.			197	8			
41. სამართალი ეპისკოპოსთა საყდროვანთა და მღდელთაზე.			190				
42. ეპისკოპოსთა წინაშე მოწ- მობა და ერთთ არ ირწმუნება.			196				
43. ეპისკოპოსთა და მღდელთა თუ მეორედ კურთხეუა მონღოლ- მონ ანუ აილონ.			193				
44. ეპისკოპოსი რომელი ახალი დაჯდეს საეპისკოპოსოსა ტარტსა, ასე უნდა ქნას.			189				
45. ეპისკოპოსთა და მღდელ- თაგან ვისიმე სამწყსოს ცილება ¹ .			288				
46. არ უნდა ეპისკოპოსთ სხეას საყდარს წაართვან და თა- ვისას შეუმატონ შესამოსელა თუ რაც რაზე.			314				
[8r] 47. ეპისკოპოსმან სხვის სამწყსოს მღრდელი თუ აკურო- ხოს ანუ სხვის შეჩვენებულს შენ- დობა მისცეს, არ არის მართებუ- ლი, ნუოცა იქმონენ.			310	11			
48. ეპისკოპოსთაგან შეჩვენე- ბულთათვის: ერთი ვინმე რომ რიგიდამ გასულიყოს და შეჩვენე- ბული იყოს, მას სხვამ შენდობა ვურ მისცეს.			354, 236	11			
49. ვინ ემდუროს ეპისკო- პოს[ს] და მისი ურიგო თქვას ² .			195	18			
50. ვინ ძრახვით ემდურებო- დეს ეპისკოპოს[ს] და მის კორე-			310	14, 15			

¹ კიდებე მიწერილია: „ეპისკოპოსთ დავენება და სამწყსოსათვინ“.
² კიდებე მიწერილია: „ეპისკოპოსთ უპატიურობისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაბტ.
პისკოპოს[ს] და წინააღმდეგობა- დეს ეპისკოპოს[ს] და მის ქორე- პისკოპოს[ს].							
51. ვინც კათალიკოსს და ეპის- კოპოს, მღვდელთა ურიგო კადრთს და აგინოს.		387	187	18		122, 123, 108	
52. ვინც მღვდელს ურიგოდ მიუბყრას ანუ აგინოს, ანუ გა- ცარცოს, მისთვის.		387	187			122, 123, 108, 106	
53. ვინც მღვდელსა და მოსა- მართლეს ავი უთბრას და ათა გაუგონოს რა და შეშინებულნი მათნი იყუნენ.			255, 187				
54. ვინცა დიდსა ხუთშაბათსა წმიდისა ზიარებისა და იმის გარ- და ქმელის პურის მეტი კამონ ოამე, მისთვის.			306				
55. დამნაშავეთა მღვდელთა- თვის.		339					
56. საყდროთვანთა ურიგობა და თეთრის სარგებლით გაცემა მათ- გან.			289				
57. სამღვდლოთ კაცთა ცი- ლის წამებითა დამბეზღებელთა- თვის ¹ .		140					
58. სამღვდლოს კაცის დამბე- ზღებელი უნდა გასინჯონ.		141					
59. მისთვისვე სამღვდლოთ კაცთათვის მათი დამბეზღებელი სარწმუნოების კაცი თუ იყოს.		142					
60. სამღვდლოს კაცს ერის კაცი ვეო განიკითხავს კაცის კუ- ლის მეტზე.		156					
61. ეპისკოპოსს თუ მეფე გა- უწყრეს ამისთვის, რომე შეეცო- დებინოს რამე.						101, 102	
[9v] 62. გულისუთრ ნაკლები- სათვის: ანუ თუ ასე გიგი იყოს, ან გადავარდეს სადმე, ანუ ყველი		99	315				

¹ კიდევ მიწერილია: „კელესის მეწირვისა და მღვდლის ცილისწამე-
ბისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
გამოიკრას, მას წირვა და რიგი ეღირსება თუ არა?							
63. თიღამ ანუ საყდრიდამ კაცი ჩამოვარდეს და ანუ თუ მოკუდეს, ანუ პირუტყუთაგან ვინმე მოკუდეს, ამავებისათვის როგორ უნდა იქნას.		99	369				
64. უნათლავი დედაკაცი რომ იარსულად იყოს და მონათვლა მოინდომოს, მისთვის, თუ როგორ უნდა მისი მონათვლა ან ბიარება მისი.			294				
65. მონასტრის საძირკულის დადგინება ¹ .		231	284				
66. მისთვის ვინ ეკლესიას აშენებდეს და აუშენებელი დარჩეს.		287					
67. ვინ ინადობითა და კიშობით სხვის ეკლესიისათვის სხვა ეკლესია აღაშენოს.			378				
68. მონასტრის შეწირვა და მირთმეუა შესაწირავისა პირველითგანვე ასე ² .			43				
69. რასაც სასწაულისა შესავლისა და გარიგებისათვის.			400				
70. ეკლესიის სამაზხური, რაც რა საწირავი თუ სამლოცველო რაგინდარა, ასრე უნდა უფროსის დეკანოზის ჯელთა მიეცემოდეს.			351				
71. ვინგინდავინ შეაგალო მონასტრისა დაიკიროს და შეწირული წაართვას ³ .			237, 303	21			
72. ეკლესიის შეწირულობას სხვა სხვისას სკამდეს.			389				
73. ეკლესიათა შუა საცილობელი რამე იყოს.		16					
74. არ მიეცემა რაც რა სხვას სხვის მონასტრისა.			312				

¹ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიათ აღშენებისათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „შეწირულობისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის გამოხვეებისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
[6r] 75. არ უნდა სცვალონ ძველი წესი და რიგი მონასტრისა.			311				
76. აქავ: თუ როგორ გაყოფს მონასტერთა მეუდაბნოეთა და საყდროვანთა საწესოსა.			153				
77. ეკლესიის მამულში ვინ რა დანერგოს და დათესოს მისი ლალა ¹ .		218					217
78. ეკლესიის მამულში ვინ რა ქირით დათესოს და დანერგოს და ქირა აღარ მისცეს.		219					
79. ეკლესიის მამულში ვინ ააშენოს რამე ძალად ან ქირით.		226	303				
80. ვინ ეკლესიის მამულს შერიგდეს მის ბერებს ქირით.		227					217
81. მონასტერთა მამულის ქირით შერიგებისათვის პატრონთაგან.		228					
82. ეკლესიათა მამულში და ალაგში ვინ რა დანერგოს.		217					
83. ეკლესიის მამულს მწვალებელს ქირით ნურავინ მისცემს.		220					
84. დამნაშავეთა კაცთა ეკლესიასა შინა შეხვეწისათვის ² .		232					
85. ეკლესიაში ვინ შეიხვეწოს იარალით.		235					
86. ეკლესიაში ვინ შეიხვეწოს, მისი დანაშაული მის მღვდელს უნდა უთხრას.		236					
87. ეკლესიაში შეხვეწილის კაცისათვის მის ეკლესიის კრებულთ უნდა ინაღლონ.		237					
88. ეკლესიის მამულში საცა შეიხვეწოს კაცი მისთვის.		234					
89. ეკლესიის შეხვეწილის კაცის გამოყუანისათვის.		233					
[8v] 90. მღვდელთათვის. რუ იყოს დაპატრონება მკუიდრად და დაჩემება მღვდელთაგან სამწყსოსი.			155				

¹ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის მამულის შენება“.

² კიდევ მიწერილია: „შეცოდებულთ შეხვეწა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
91. მღვდელთაგან სამწყსოს გა- უყოფლობისათვის.			350				
92. მღვდლის შესავალი სამწყსო- დაზე ესე და ეს უნდა შეუადო- დეს და მიეცემოდეს.	4, 51		256				
93. სხვაგნით მოსულის მღვდი- სათვის.	10		301				
94. უფროსი დეკანოზობისა- თვის.			349				
95. სამღვდლო რთვარ ღირსი უნდა იყოს, რომე მღვლათ აკურთხნა ¹ .			299				
96. ეპისკოპოსმა თუ უღირსი მღვდელი ანუ უკოდინარი აკურთ- ხოს.				9,19			
97. რომლისაც ეპისკოპოსის თემში ვრის კაცის ქვლით ზია- რება დაქონდეს.				12			
98. ვინ ვისი ყმა მღვლათ აკურთხოს.		160, 161	199				
99. კათალიკოზის მორჩილნი უნდა იყუნენ ეპისკოპოსნი და თუ ვინმე უმორჩილობა ქნას ² .			307	16			
100. კორეპისკოპოსი უნდა ია- რებოდეს და მწყსიდეს ქუეყანასა რასმე, უხვედრობა და უჭმის გა- ტემა არავის აქნეუინოს.			302	13			
101. ეპისკოპოსთა და მოჭადა- გვთაგან რომელნი იკურთხნენ, ვისგანც რომ ეკურთხნენ მღვლად და მათის დარიგებით არ ირჯე- ბოდენ.			308				
102. ცრუთა მღვდელთა და ავის მოჭმედთათვის. ანუ თუ ტყუი- ლად ხუცობას შერებოდეს, ანუ თუ ხუცესი იყოს და მიმღვრე- ბელი და რაც სჯულში არ იყოს, იქმოდეს.			186				

¹ კიდებზე მიწერილია: „სამღვდლოს კურთხვისა“.

² კიდებზე მიწერილია: „კათალიკოზის მორჩილებისა და ქვეყნის მწყსი-
სათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
103. ტყუილად მთარულთა ბერთა და ცრუ წინასწარმეტყველობისათვის ¹ .	2		365, 400				
[9r] 104. საუდაბნოთა და მეუდაბნოეთა მამათათვის.			153				
105. მოქადაგე-მოძღვართათუას ანუ თუ მოქადაგე და მოძღვარი როგორი კაცი უნდა იყოს.			154				
106. საყდროვანთა და მეუდაბნოეთა განყოფილება.			352				
107. ბერთაგან ჯორცის კამისა და უკმელობისათვის.			291				
108. ბერთა და მღვდელთა ტანისამოსისათვის, თუ რა რიგი ჩაიცვან.			229				
109. კიდევ სამღრდელოთა კაცთა ტანისამოსისათვის, თუ რა რიგი ჩაიცვან და რა რიგი არა.			230				
110. ეპისკოპოსთა მიცვალებულთათვის: რომელი მიიკვალოს, მისი საქონელი და მისი მონასტრისა არვისაგან წაიღებოს ² .		238, 239	189				175
111. ეპისკოპოსთაგან საყდრის კარის დაკლექისათვის.			355				
112. სამღვდლოთაგანი რომელი იყოს მემთვრალე და მონასტრისა სამსახურში მთვრალსა ჰპოვებდენ.			374				
113. სამღვდლოთაგანმა ვინმე კაცმა კაცსა სცეს უსჯულოსა ანუ სჯულიანსა.		400					
114. მისთვის, ვინც ეკლესიაში მაღალი გალობა თქვას.		401					
115. მისთვის, ვინ თქვას ანუ იცოდეს სამღრდელო კაცი ცოდვილიაო და საწირავი არ მისცეს.		398					
116. რომელთა შესწირონ თავი თვისი უფალსა საბეროდ და ქალ-	38		293				

¹ კიდევ მიწერილია: „ცრუ წინასწარმეტყველთ შეუნდობრად მღდლობის“.

² კიდევ მიწერილია: „სამღვდლო რიგისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ.სა	აღბ.	ვახტ.
წულება აღუთქვან და აღუქმან მას ხედა გამკყუნდენ.			300				
117. გაკირებაში და კაცთა სათნოთი რომელი მონათლას ქრისტიანად, ირწმუნება მისი ქრისტიანობა თუ არა.		62	315				
118. ამეგბისაჲუის წირვა ეღირ- სება თუ არა, ვინც თაფისის ნე- ბით თაფი შოიკლას.		63					
119. ანუ ვინც კაცზე რამ დაა- შაუოს და იმის შიშით თაფი შო- იკლას, აღიწოს თუ არა.		31	411, 412				221
[7v] 120. რომელიმე ციხიდან წაუიღეს და ციხის ბტერს მიუვი- დეს და ციხე-ქალაქი გასცეს.		32, 33	412				222
121. ვინც ქვეყანასა და სჯულს უორგულს და ქრისტიანეთა ზე- ლაშქარი მიიყუანოს და ქრისტი- ანენი გასცეს.						101, 102	
122. ეპისკოპოსმ, თუ მეფეს შესცოდოს რამე.						103	
123. მოძღვარმან ანუ ძღღელმან ანუ მონაზონმან მეფეს შესცო- დოს რამე.		59	200	17			
124. მეფეთა გინებისათვის.		60	200	17			
125. კიდევ მეფეთა გინებისა- თვის.		173					
126. შინაყმაშ თუ ბატონის ურიგო თქუას.		171					
127. ბატონის ავი რამ იცო- დეს ყმაშ და გაამტლავოს.		167					
128. თუ ყმაშ ბატონი თვისი დაბიზღოს მოსამართლესთან.		159				84	
129. ბატონთ ყმათ შუა ჩუ- ბის ჩამოვარდნისათვის.		172					258
130. ყმისაგან ბატონის სიკუ- ღილი ანუ დაჭრა.							259
131. ყმაშ თუ თავის ბატონს ან შეაგინოს ან სცეს, ან დაჭრას, მის- თვის. ეს[ე]ბი თუ ამისათვის მო-							

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვანტ.
ახდინოს, რომე თავის ცოლზე დაახელოს*.						
132. ყმამ თუ თავის პატრონი სიკუდილს მოარჩინოს, მას მაგიერი რა უნდა მიეხლოს ¹ .		168	122			
133. კელმწიფეთაგან გალაშქრება სხვათა გვარსა ზე თუ რასაც მოკდეს მისთვის ² .			409			
134. თუ მოკდეს კელმწიფემ ერთს ალავს გაილაშქროს.	19		418			
135. რა ქალაქი დანარჩუნონ, ნუ მოკუთენ ნაყოფს გამომღებელთა.	19		410			
[ლაშქრობისა და შორბევისათვის]						
[5r] 136. იქნების, რომ კელმწიფემა და მეპატრონემ ჯარი გაუსიოს მოსარბეულად ანუ დასაჭერად თავის საბატონოში.						177
137. კელმწიფის ბრძანებით მოსარბეულად თუ რასაც ალავს ლაშქარი წავიდეს.			420			177
138. თავადნი და ლაშქარნი თუ თავისთავად წავიდნენ დასარბეულად.			421			
139. ომში ნაშოვნის საქონლისათვის.			426			255
140. ომში დანარჩუნებულს კაცსა და იარაღზე შესვილდენ, აქავ ომში დანარჩუნებული კაცი ვის ყვანდეს ³ .					91	254

¹ კიდებზე მიწერილია: „ყმამ ბატონი სიკუდილს რომ მოარჩინოს“.

² კიდებზე მიწერილია: „კელმწიფეთაგან გალაშქრებისა და კმლით მამული დაჭერისა“.

³ „აქავ ომში დანარჩუნებული კაცი ვის ყვანდეს“ მიწერილია სხვა ხელით.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
		425			163	178
141.						
<p>141. ომში დანარჩუნებულის კაცის იარაღისათვის ასე იქნას, აქავ მას დანარჩუნებულს მკუდარს კაცს ხუ გააწიშელებენ.</p>						
142.				19		
<p>142. სალაშქრო საკმე და გარიგება ვინგინდავინ ბოძანებით სალაშქროდ აწვივნენ და დააკლდეს.</p>						
143.				20		
<p>143. ჯევისბერს შეუნდოს ლაშქარს წაუსვლელობა, ამახედ რომე ჯგემურად იყოს და სახლის კაცი კი უნდა ააბლოს.</p>						
144.	81					
<p>144. ლაშქარში დარჩეს კაცი და მასუკან მოვიდეს.</p>						
145.	36					
<p>145. მგდლის კაცისათვის¹.</p>						
<p>[დამნაშავეთათვის]</p>						
146.	376					
<p>146. დამნაშავეთა მაშინვე გარდაცდუენება არა ჯერ არს, თუ ჯერ არს?</p>						
147.	362					
<p>147. დამნაშავეთა კაცთა შებრალებისათვის.</p>						
148.	373					
<p>148. მეფემ რომ დამნაშავეთა კაცთა ტანჯვა ბოძანოს, იასაულთ უნდა დააცალოს.</p>						
149.	370					
<p>149. დამნაშავეთა კაცთა თუ მეფემ შეუნდოს, ერთაცა მართებს შენდობა.</p>						
[6v] 150.		359				
<p>[6v] 150. ეკლესიაზე ურიგოდ ჭკევა საყდროვანთა და აზნაურთაგან და მამასახლისთაგან, რომელსა იკმთნენ, რომ არ არის მათგან საქნელი².</p>						
151.		361				
<p>151. მონასტერთა და ეკლესიათა წინა ძალად დადგომა და სმა მილაშქრეთა და აზნაურთაგან.</p>						

¹ კიდევზე მიწერილია: „ჯაბანთათვის“.

² კიდევზე მიწერილია: „დამნაშავეთ კაცთათვის“.

³ იდევზე მიწერილია: „ეკლესიის ყმისა ავად ჭკევა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
152. ეკლესიასა შინა მკუდრის დამარხვისათვის ¹ .		402					
153. საფლავის მიწის ფასის და სამარხის თხოვნისა და გამორთმეუისათვის ქალად თუ ნებით.			396				218
154. საყდროვანთა ახატობა და გათარხნებისათვის ² .			42				
155. კუირა უქმის დაცვისათვის ³ .			44				
[კელმწიფეთათვის]							
156. კელმწიფე თუ რა არის ანუ როგორ უნდა მიგვაჩნდეს და ანუ რა დიდება აქვს აქავ გამტნებსთ, და აქავ კელმწიფეთა მიცვალება, აქავ გაკელმწიფება ⁴ .			152				
157. მეფეთა რომელიც ბრძანონ.		368					
158. კელმწიფეთა შინა ვერაუინ დაჯდეს უბრძანებლად პატრიარქის მეტი.			406				
159. კელმწიფეთაგან არის მართებული კიდის გადება და უბრძანებლად არა თავადთაგან, ავრვევ საკელმწიფო შესამოსელი ვერ შეიძმოსონ, თუ არ უბრძანოს ან არ უბოძოს თავადთა.			405				
160. კელმწიფეთა თუ ენებოს ციხე-ქალაქთა აშენება ანუ თეთრი მოაქრეუინონ.			403				
[7r] 161. უკელმწიფეთთ თავადთა თეთრი ვერ მოასკრან, თუ ვინ იცის მოსკრან.			404				
162. მეფეთათვის თუ ვითარნებაესთ. რათა იყუნენ.		53					
163. მეფეთა სიკეთესა და საქმესა სამი რამ გამოაჩენს.		54					

¹ კიდებზე მიწერილია: „ეკლესიაში მკუდრის დამარხვა“.

² კიდებზე მიწერილია: „ახატობა“.

³ კიდებზე მიწერილია: „უქმისა“.

⁴ კიდებზე მიწერილია: კელმწიფე როგორ მიაჩნდეს“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვახტ.
164. კრისტიანთა ჯელმწიფე მიმსგავსებით პატრიარქთა ნუ იქნების ხასითა, ვითარცა უსჯულლონი.			408			
165. წმიდას ტრაპეზში შესვლა ჯელმწიფეთა აქუსთ. ბრძანება როდეს ეხიარებოდეს.		57				
166. მეფეთა პატრივისათუის პატრიარქის მიერ სწავლა სამღრდელოთათვის.		128				
167. ჯელმწიფე პატრიარქის ხარისხს ვერ დაჯდეს ერთის ბრძანებით.			407			
168. ჯელმწიფე რასაც სამართალს იქს, იმას ვერაინ მომლის ¹ .		131				
169. კიდევ მისივე ჯელმწიფეთა სამართლისათუის.		132				206
170. ორთა მეფეთაგან რაცა ქართული იქნნეს, მტკიცედ არს.		369				
171. მეფისა და ეპისკოპოსის სამართალი არვისგან მოიშლების.		195				
172. მეფეთაგან უსამართლოს კნის პასუხის მიცემისათუის.		371				
173. მეფისა და კათალიკოზის ურიგო ორავ სწორია.						25
[მეფეთ ორგულობისათვის]						
174. მეფეთა და თავადთა ავის გამომრჩეულთათვის და ორგულთა ² .	61	200, 170	17	33,171	25	
175. ლაშქრიდამ კაცი წაუიდეს და მტერსა მიუიდეს.		30				220
[5v] 176. ნასყიდს ყნას ცოტას დანაშაულისათვის შენდობა მიეცა.		164				

¹ კიდევუ მიწერილია: „სამართლის მოუშლ ელობისა“.

² კიდევუ მიწერილია: „მეფეთ ორგულობისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვახტ.
177. უკლმწიფოთ აზვის ძა- ლუცს ყმისა მისისა სიკვდილი, რაგინდ დამნაშავე იყოს. და თუ მოკლან, მისგაოდარდეკონებისათ- ვის.			28			95
178. ვინ მალეით თეთრი მოსკ- რას მისი გარდაცდუენება.		377	390, 404			
179. ვინ ზარაფზანას დაუზიან- ოს და ზაოაფზანაში შესასკლელი ვერცხლი იყიდოს და სბვაგან წა- იღოს, მისი გარჯისათვის.		378				
180. რა არს სასჯელი.		374				
181. დანაშაული შვილისა მა- მას არ ეკითხვის და მამის შვილ- სა, არც მამა მოიკულის შვილისა წილ და არც შვილი მამისა წილ.	45	375,20	277			
182. არ მოიკულის ნასყიდი გმა.		163				
183. დიდებული მოსაქმე და თავადი ვინგინდავინ უკლმწიფის რისხვით გარდაიცვალოს, მის შვილსა და მმას ნურას ერჩიან.			170			
184. ვინ ღირსი იყოს გალაკუ- ისა, მაშინვე გაილაკოს თუ არა.			280			
[დანიშენისათვის]						
185. დანიშენისათვის: ვინ ნი- შანი გაგზავნოს და ცოლი და- ინიშნოს, მასუკან თუ ერთმანეთი აღარ ინდომონ და მოეშალოს ¹ .		390	58			
186. ვინ დაინიშნოს ცოლი და მოუკუდეს ანუ ბერად შედგეს იგი კაცი.		391	91			223
187. დანიშნულთ ერთმანეთისა- თვის ეკოცნოს და მოკუდეს, ის ნიშანი ეთხოვების თუ არა.		392	57			223
188. ვინ უშამოდ ცოლი და- ინიშნოს.		411				

¹ კიდევ მიწერილია: „ცოლის დანიშენისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
189. ზისთუის, თუ რანდენის საქმისაკან გაიყრებიან დანიშნულნი.		393, 384	338, 339, 342				
190. ორისაგან ერთ-ერთი რომ პირეშმაკეულ იქმნას, მოიშლება დანიშვნა თუ არა.		397					
[31] 191. ორისაგან ერთ-ერთი ღრწუნო იყოს, მოიშლება დანიშვნა თუ არა.		395	167				
192. კაცი რომ კიბიანი იყოს ანუ მამათმავალი, ანუ ქალი კიბიანი იყოს, ესენი ვერ შეუღლდენ.			339				
193. ნუ შეყრიან საცოლქმროდ ორსავე ერთის ძუბუთ გაზრდილსა.			343				
194. ყმაწვილთან ნუ უკურთხვენ გუირგუინსა.			342, 399				
195. უფროსმა კაცმა თუ ცოლი კაცს ძალად დაუნიშნოს.		396					
196. ქალი თუ დედ-მამით ცბოლი იყოს, შეუძლია თავის-თავად ქმრის შერთვა თუ არა.			60				
[ცოლის შერთვისათვის]							
197. ცოლის თხოვნისათვის: ვინ ვისიც ქალი ითხოვოს ცოლად, რა მართლა ითხოვენ, აღარ შეუძლია დაგდება მისი ¹ .	29		338				
198. ცოლის შერთვა და მიზეზობა და ხრახვა, რომე კაცი ამას ამბობდეს: არა არს ქალწულიო ანუ თუ ბოზიო, ამას იტყოდეს.		29	180, 67				73
199. ქერივსა ქალწულსა ნუ შერთვენ და ანუ თუ შერთონ.			337				
200. კაცსა კაცობაში შესულს ცოლი თუ პატარა შერთონ.			399				

¹ კიდევუ მიწერილია: „ცოლის შერთვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
201. ვინ შეირთოს ცოლი ორი უხითვო და ხითვიანი, აქავ ხითვისა დაპატრონება მამის ანდერძით შეიღთა.		286	12,74				
202. თუ კაცი კაცს ქალს მისცემს და გუირგუინს არ შეუსკვნის.						139	
203. ამგვარებზე მოკდება ანუ შეიყრება ცოლ-ქმრად, რომ ესე- [ე]ები სჭირდეს: ანუ იყუნენ ბრმანი და ანუ ყრუნი, ანუ მუნჯნი, ანუ მონაობიანი და ქირიანი.			340				
204. ამას ვიტყვით ახალ ნაქორწილგეთა კაცთათვის: რომნელთა იქოლწინონ, ნუ განემორბიან, ნურც ლაშქარს წავლენ.	17,42		273				
205. დედაკაცმა ვინც ვისი ყმა ქმრად შეირთოს.			75				
206. ვინგინდავინ დედაკაცი ახატი იყოს და უახატო ყმა ვისიც შეირთოს.			76				
[3v] 207. ნათესავთა შუა უკდურობისათვის და შეგმანებისათვის.			55	23			
208. ნათესავთა შუა უკდურობით შეუღლება ვისმე მოუკდეს.			56				
209. კიდევ ნათესავთა უკდურობა.			362				
210. კიდევ უკდურობისათვის.			363	8			
211. მრუსება და შეგმანება ძმის ნაცოლართან, ცოლის დასთან ანუ მართლა შეუღლდენ.			54	23			
212. ქალ-ვაჟნი სრვადასავის შეილნი ორნიც რომ ერთის ძუძუთ გაზრდილიყუნენ და შეუღლდენ.			343				
[ნიშნისა და ზითვისათვის]							
213. ნიშნისა და ზითვისათვის ¹ .			45				
214. ვისაც ნიშნისა და ზითვის წიგნი არა კონდეს.			52				

¹ კიდევ მიწერილია: „ზითვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
215. რასაც მხითეუს ხუთი წელიწადი დაგვიანებოდეს, რომ მიცემას დაპირებოდეს.			59				
216. დედაკაცისაგან ზითვის გაუცემლობისათვის.		185					
217. ქალი გარეთ ზითეუს უნდა ვაკრობდეს, მაგრამე მართალს ზითეუს კი ვერ დახარჯავს.		216					
218. ქალის ზითვისათვის. მამამ რომ ზითეუს გარდა სხვაზე კელი აალებინოს.		279	330				
219. კიდევ იმავე ზითვისათვის.		280	330				
220. გარეთ ზითვისათვის, რომელია გარეთი ზითეუი მოსაკითხავი.		215					
[ცოლ-ქმართ გაყრისათვის]							
[10r] 221. ცოლქმრობის საქმე და გზები რომელიმე ¹ .			156				
222. ცოლის გაშვებისათვის.	41		46				
223. ცოლ-ქმართ ერთმანეთის დაუნაშავებლად გაყრისათვის.	41		46		21, 25		72
224. ცოლ-ქმართ გაყრა დანაშაულით.			47				
225. ცოლ-ქმარნი რომელნიმე დანაშაულით გაიყარნენ.			84				
226. რომელმან გააგდოს ცოლი მისი დანაშაულზე, რას გზით მართებს.			87				
227. ცოლ-ქმარნი რას მიზეზ[ზე] გაეყარნენ ერთმანეთსა, აქავ მათმავლობისა.		51,52	162				
228. ცოლ-ქმართა ერთი მეორის სიმძულვარით გაყრილთა.			163				
229. ცოლ-ქმართა შუა სიმძულვარე, აქავ თუ სხვაზე თვალი ეჭიროს რომელსამე და ამისი გაშვება მოინდომოს.			159, 296				

¹ კიდევ მიწერილია: „ცოლქმრობის საქმე გაშვებისა და მისის გზებისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
230. ცოლქმრობისაჲ საჭმე კაცს რომ არა შეეძლოს რა, ამაზე თუ გაიყარნენ ანუ თუ ქმარი მართლა არ გაყროდეს და იმ ქალს სხვა კაცი ირთევდეს.			156, 317				
231. ცოლ-ქმართ უცოდინრობით ერთმანეთის დაგდება დაუნაშავებლად.			166				
232. შვილიანის დედაკაცის დაგდება უბოხვრად ანუ, თუ დიად, ანათ ფყრობოდეს.			345, 155	24			
233. კაცმა თუ ცოლი ამაზე დააგდოს, დედაკაცმან ვინმე წახდახოს ქალსა მას, ჩემი ქმარი შენთან არისო, ვინც წახდახა, მისთვისაც.						120,50	87
234. კაცმან თუ მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს.							73
235. ცოლ-ქმართა შუა რომლისანგ ბოხოდა და ბოხოებისათვის გაშვება.	41	394	160, 295, 272				67
236. რომელსა შეხვდეს ცოლი გიჟი და ბნედიანი, შეუძლია გაშვება ქმარსა თუ არა.		93	82,316			140	225
237. რომელიმე დედაკაცი იყოს მონაობიანი, შეუძლია ქმარს გაშვება თუ არა.		399	83			140	
[10v] 238. ცოლ-ქმართა, რომელთა სხვადასხვა ჭირი სჭირდეს ანუ სიგიჟე.			157			140	
239. ცოლ-ქმართა უშვილობისათვის ერთმანერთი ვერ გაუშვან, თუ არ გაიგონონ და გაუშვას ვინმე.			161, 322, 346				168
240. თუ ვისაც გამოუდგეს ცოლი უშვილო და გაუშვას.			346, 161				168
241. დედაკაცი ვინ გავიდეს ქმრისა მისისა სახლიდამე.			347				
242. არ შეუძლია დედაკაცსა ზრახვა ქმრისა ჯარში.			72				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
243. დედაკაცსა შეუძლია გამ- ვება ქმრისა თუ არა.			88,85, 317			32	74
244. კაცსა, ვისაც თავის ცო- ლის დაუნაშავებლად ზრახვა შე- უძლია თუ არა.			65				
245. თუ მოკდეს ცოლ-ქმართა გაყრა ან სიცოცხლითა ან სიკუ- დილითა, დედაკაცის მის ზითვი- სათვის.			85				
246. ქმარი რომ ცოლსა მისსა გაეყაროს, რას გზით მართებს გა- ყოფა რისაც.			81				
247. ვისიც ქმარი წავიდეს ზორს ქუეყანას, ცოლმა მისმა მო- ითბინოს, და თუ მოკდეს, ან ამან ქმარი შეირთოს, ან ამან ცოლი, ანუ თუ ლაშქარში დასტყუებო- დეს ქმარი.		82,83	164				
248. ხადუმთათვის: თუ ვინმე იყოს საკურისი ანუ თავისით წამყდარი და მან თუ ცოლი შე- ირთოს, მისთვის ¹ .			326				
249. მთავარდიაკონთაგან ბო- ზობისათვის ცოლის გაშვება და გაუშვებლობა ² .			297				
250. კაცთა და დედაკაცთა ტა- ნისამოსისათვის: ნუ შეიმოსს მა- მაკაცი დედაკაცისასა, ნურც დე- დაკაცი მამაკაცისა ³ .	24		266				
[11r] 251. ბოზობა, ქალწულთა ქალთა გახრწნა ⁴ .	33	21,78, 79	62				
252. ქალწულთან სიძვა გათხო- ვილთან.	31	21,78 79	179, 231				
253 კიდევ ქალწულთან სიძვი- სა უდაბურში გათხოვილთან.	32	21,78, 79	179, 231				

¹ კიდევ მიწერილია: „საკურისთათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „მთავარდიაკონის ბოზობა და ცოლის გაშვება“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცს მამაკაცის ტანისამოსი ჩაეცმის თუ არა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ქალწულთან ბოზობისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
254. თუ ერთმან ცოლს უარში- გოს და ბოხოთა შეიმთხვეოს ¹ .						26,27	71,86
255. დედაკაცი თუ ვინმე დაა- ტყუოს და აცთუნოს სააგაკოდ.		78					
[ქალის წაგვრისათვის]							
256. თუ ვინმე ვისიც ქალი მო- უნდეს და უნდოდეს, მამა ქალისა არ აძლევდეს და ძალად მოიტა- ცოს ვინცა ან ნათხოვნი იყოს, ანუ სხვის ნათხოვნი, ანუ ჭერივი.		49	203, 348, 85		22, 23	39	84,85
257. გამოჩენილად მოწმით ნა- თხოვნი ქალი ან მამამ გაუთხო- ვოს ან სხვამ წაართვას, აქვე თუ ქალის მოტაცება ყმამ იცოდეს და პატრონს არ მოახსენოს*.		50	348				77
258. ვინ ვისი ცოლი მოიტა- ცოს და დედაკაცი თავისი ნებით გაყუეს ანუ თუ ძალად წაგვაროს.						46,47	84,85
259. ვინ ვისი ცოლი მოიტა- ცოს გუირგუონკურთხვილი.						47,135, 165	
260. კიდევ: თუ კაცმა კაცს ცოლი მოსტაცოს.			290		22, 23, 30	26,27, 46	84,85
261. ვინ ვისი ცოლი წაგვაროს და ანუ ის ცოლწაგვრილი რასაც გმტეროს.			290		24, 26	26,27	84,85
262. ვინ ქპარიანი დედაკაცი შეიყუაროს და გააწბილოს, აქვე თუ ნება დედაკაცისა ყოფილიყოს.			178				
263. თუ ერთმან მეორეს მუახ- ლე წაგვაროს.						24	
264. მამა თუ ძმის მუახლე გა- აწბილოს.							83
[გარდაცვლილის ქონების დაპატრონებისათვის]							
[16v] 265. კაცი ვინც მი[ი]ცვა- ლოს და შვილი დედისგორთი დარ- ჩეს, ვაგი თუ ქალი, მისთვის.			90				

¹ კიდევზე მიწერილია: „ბოხოთისა და მოტაცებისა“.

* „აქვე თუ მოტაცება ყმამ იცოდეს და პატრონს არ მოახსენოს.“ მიწე-
რილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
266.		143				
267.	277	330				
268.		13				
269.	121	331				
270.		91				
271.		48				
272.	97	164				
273.	96	66				
274.	135					
275.		66				
276.	96,98	334,66				
277.						231

¹ კიდევ მიწერილია: „უშვილობისა და ობლად შვილისა“.

² კიდევ მიწერილია: „დედათ დაქვრივებისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
სახლში დადგეს, იყოს პატივით და თუ არა, სამკდრო ასრე მიეცეს*.		71				
278. დედაკაცს ქვრივისა ობლის პატრონსა შეუღა მზითვისა მისაზე ხელი თუ არა ¹ .		79				
[17r] 279. რომელი დაქვრივდეს, შეუძლია მის ზითეულზე სხვის დაპატრონება თუ არა.						
280. დედაკაცი, რომელი დაქვრივდეს და საქონელი საყდარს შესწიროს, დაეშლება ვისგანმე თუ არა, აქავ ან მამული გაყიდოს ან შესწიროს**.					81,175	232
281. სამარზის მიცემისათვის. სამარზი როგორ უნდა მიეცეს*.						219
282. ქვრივის დედაკაცისათვის. გლებას კაცის ცოლი რომ დაქვრივდეს ძალად ნუ გაათხოვებენ, ნებით უნდა გათხოვდეს, საქუროთ ესე და ეს უნდა აიღონ ² .						203
283. დედაკაცი, რომელი მიიცვალოს და ქმარ-შვილი ცოცხალი დარჩეს ³ .		49				
284. ვინ მიიცვალოს დედაკაცი ასეთი, რომ ქე მრავლად მიხტემოდეს.		51				
285. ვინცა ვინ დედაკაცი მიიცვალოს ქმრისა უწინ და შვილი დარჩეს.		73				
286. ვინ მიიცვალოს დედაკაცი უშვილო და ქმარი ცოცხალი დარჩეს, მისი მზითვისათვის***.		50			81,82	224
287. საყდროვანი დედაკაცი ვინ უშვილოდ მიიცვალოს.		357				

¹ კიდებე მიწერილია: „ქვრივის დედაკაცის მზითვისა თუ დანარჩობის საქონლისა“.

² კიდებე მიწერილია: „ქვრივის გათხოვისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „დედაკაცის უშეობისა და ზითვისათვის“.

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

** „აქავ ან მამული გაყიდოს ან შესწიროს“ მიწერილია სხვა ხელით.

*** „მისი მზითვისათვის“ მიწერილია სხვა ხელით.

ლაზ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
288. ქალი ვინც მიიცვალვს და შვილი არ დარჩეს, მზითვენი მისი მიეცეს მამასა და მამის მამასა და არა სხვასა.		68			81,82	
289. სიძე ვისიც მიიცვალვს უსახლისკაცთა და შვილი და ცოლი ცოცხალი დარჩეს ¹ .		5				
290. უშვილოთათვის: კაცი თუ დედაკაცი მიიცვალვს უშვილოდ, მათის საქონლისათვის ² .	288	2,4,253		28		
291. თუ ვისიმე ყმა ამოვარდეს და ნასყიდი იყოს, მისი საქონელი ბატონს ებუღყვის თუ არა.						248
292. მიცვალვებულის სულის საქმის გარდაჭდა და მის სახლისკაცთა როგორ მართებთ ანუ ვის რა უნდა მიუცენ ³ .		353				
[12v] 293. გულბილწობისა და გულმედგრობისათვის ⁴ .	18					
294. თუ მოვდეს ცოლ-ქმართა შუა შუღლი ანუ სიკუდილი, ან თვალისა, ან ქელისა, ან ფეჯისა დაშავება ⁵ .		165				63,64
295. ცოლ-ქმართაგან ერთმანეთის სიკუდილი.		169				62,65
296. ცოლ-ქმართა შუა რომ მოვდეს შუღლი დუ სჯულის დაგდება.		167				
297. ცოლ-ქმართა შუა რომ მოვდესთ შუღლი და ჯავრით ქრისტე გმონ.		168				
298. ქვეყანაზე ამისი ყადაღა უნდა იყოს და არის ⁶ .						173

¹ კიდვზე მიწერილია: „სიძისა უსახლისკაცთს სიკუდილისა“.

² კიდვზე მიწერილია: „უძულოთათვის“.

³ კიდვზე მიწერილია: „მიცვალვებულთ სულის საქმე როგორ მართებთ“.

⁴ კიდვზე მიწერილია: „გულბილწობისა“.

⁵ კიდვზე მიწერილია: „ცოლ-ქმართ შუა სიკუდილისა და შუღლისა“.

⁶ კიდვზე მიწერილია: „მოტაცებისა და დაბუთვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაატ.
[გინებისათვის]							
299. ეგრეთვე გინებისათვის განწესებული.		94					
300. გინებისათვის: ვინ ვის აგინოს შულღში სახელი ღოისა ¹ .			238				
301. თუ უღირსმა საბატოს აგინოს.						131	
302. კაცმა კაცს უსამართლოთ აგინოს.						129	226
303. კაცმა კაცს თუ დიაკი აგინოს.						130	
304. კიდევ ვინ ვის აგინოს.		18					
[13r] 305. გინებისათვის: ვინ ვის აგინოს და მერმე მალვით შერიგდენ და გამთართვას რამე.		95					
306. ვინ ვინც გააქავროს და სძრაბოს ² .			114				227
[ცილისწამებისათვის]							
307. ვინ ვისიც ბოროტი და ავი თქუას ან გრძნეულობა შეყივლოს.			107			146	
308. მოსამართლესთან ვინც ვისი ავი თქუას.			119				
309. კაცმა კაცს წასძაბოს ცილის ბოზობა ტყუილად ან მართლა.						145	
310 უსამართლოდ კაცმა კაცს მუქარა დასთხოვოს ან თუ მდაბალმან მის უმადლეს ³ .						127, 128	228
[შეურაცხეობისათვის]							
311. ვინ ვის უშულღოს და წვერი დააგლიჯოს შულღში ანუ მოსგრას ⁴ .			183			144	

¹ კიდევზე მიწერილია: „ვინ ვის, შეაგინოს“.

² კიდევზე მიწერილია: „ძრაბ ვისა ბეზღებისა“.

³ კიდევზე მიწერილია: „მუქ არის თხოვნისა“.

⁴ კიდევზე მიწერილია: „ცემისაგან წვერის დაგლეჯისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
312. თუ ჩხუბში გელდაგელ შე- ყრილიყვნენ და ეცესთ.						126	
[ასოთა კრილობისა და მოკვლისათვის]							
313. ასოთა კრილობა თუ რას რა სისხლი გაუზნდება ¹ .							43
314. თვალის გამოთრისათვის და კბილის ჩაგდებინებისათვის.		67	213, 431		35, 39, 40	8,124, 142, 143	44,45, 46,47
315. გელის და ფეჯის დაჭრისა და დაშავებისათვის.		68	213, 431		33, 34, 37 36	124, 125, 126	46
[13v] 316. ომში თუ კაცს თვალი და კელი დაუშავდეს.							
317. გერშისა საქმე.					32	5,6	48
318. ასოთა კრილობისათვის სხვამ სხვა დაჭრას. თუ ძნამ ძმა დაჭრას.					38, 33	162	43,49
319. ფათერაკად კაცის მკულელ- თათვის ნადირობაში თუ რა- საც საქმეში ფათერაკად მოკლას ვინ ვინც ² .	12	3:8	283, 323, 383		3		92,182
320. შერთოთ კაცის მკულელთა- თვის ³ .	13		414, 415, 416	6			
321. ეროსთვის სიკუდილი ანუ თავადისა, ანუ გამგებლესა აქავ თან უწერია სისხლი.					1,2,4	1	36,37, 38,39, 40,26, 35
322. თუ გვეისბერმა გვეისბერი მოკლას.					7,6,5	3	
323. თუ ქუყანამ გვეისბერი მოკლას.					8,9, 10		
324. ჰეროვანთა სიკუდილი და სისხლი.					11, 12, 31	3,10	
325. თუ მოკლას ციხისთავი ვისგანმე ანუ უციხისთავი კაცი.					13, 14	3	
326. კოთლოსანი, აბჯროსანი და კარვოსანი კაცის სიკუდილი						9,10	
327. თუ ახნაურმან ანუ გლეხ- მან ვისგან უფროსი კაცი მოკლას.							75

¹ კიდევ მიწერილია: „ასოთ კრილობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ფათერაკად კაცის სიკუდილისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „კაცის სიკუდილისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ სა	აღბ.	ვანტ.
328. იქნების კელმწიფემ და მებატონემ ჯარი გაუსიოს თავის საბატონოში დასარბევლად ანუ კაცი კაცის დასაჭერლად და ის კელმწიფის კაცი თუ ვინმე მოკლას.							177
329. თუ საბატონო კაცი გლებმა გააუბატონოს და კიდევ მოკლას.						35,36	
[14r] 330. თუ უმძრახი კაცი ^{ნი} შეიყარნენ გზაზე და ერთმან ზეორე მოკლას.						38	76
331. თუ კაცმა კაცი მამულის ცილებაში მოკლას.		48					88
332. თუ კაცმა კაცი ვალის თხოვნაში მოკლას.							94
333. თუ კაცი კაცს დაუჭირავს და უპატიურად მიპყრობია, მერმე უპატიურობის გულისათვის იმან ეს მოკლას.							60, 90
334. თუ კაცს კაცისათვის შეეგინებინოს და, ვისთვის შეეგინებინოს, იმან ეს მოკლას.							91
335. ღვინოში ერთმან ზეორეს უშუღლოს და დაკრას ან მოკლას.			177				93
336. ვინ ვის შეუფთხოს ცხენი და ზედმჯდომი გარდმოვარდეს და მოკდეს.			382				
337. ვინ მასხარობით მოკლას ან და ^ა შაოს.			210				
338. სიკვდილი ყმარწვილთა რას ბნისა იყოს მკლელი ან მოკლული.			172				187
339. სიკვდილი ყმარწვილთა თამაშობაში.			173				194
340. ყმარწვილთა თუ ერთმანერთი და ^ა რჩონ.			174				194
341. ყმარწვილთა ნაძლეულში ერთმანერთს აწყინოს რამე სიკუდილით ან დაწავებით.			175				197
342. ვაჯკაცთა ნაძლევში თუ ერთმანერთი და ^ა შაონ.			176				197
343. ვინ ვინც ძალად გაგზავნოს სადმე და მოკდეს მისი იქ სიკუდილი.			376, 386			79	229

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
344. ვინ ვინც გზასა სადაც გაგზავნოს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, და მოკვდეს მისი იქ სიკუდილი.			372, 377			79	229
345. ვინ ვინც შესვას ცხენსა თვისსა და გაგზავნოს წყალზე ანუ საძოვარზე და წამყუანს რამ დაუშავდეს, სიკუდილით თუ დაშავებით.			395			79	
346. პატრონი ყმა თუ საქურდლად გაგზავნოს და მოკლან ის იქ ამისის სისრლისათვის.			423				
[14v] 347. ვინ მოკლას მსაბურჩი და მხლებელი თვისი ანუ დააშაოს.			211, 214				95
348. ვინ ვისაც თრბოში ხაგარდეს კაცი თუ დედაკაცი და მაში რამ დაუშავდეს, სიკუდილით თუ დაშავებით.			218				195
349. ვინ ვინც თრბოში ჩასვას და მაში რამ დაუშავდეს, და მოკვდეს.			184			79	195
350. ყაზახში თუ კაცი მოკლას.							89
351. ვინ ჩხუბში ორსულს დედაკაცს დაკრას რამე და შვილი მოსწყდეს.			212				
352. გიყთაჯან კაცის სიკუდილი: გიყმა ვინმე თუ კაცი მოკლას.			321				
353. თუ შამამ შვილი მოკლას ანუ შვილმა შამა ანუ დედა.				5	15		78
354. თუ შამამ შამა მოკლას ანუ და, ანუ დამ შამა.				5	17, 18	22,161, 162	81,82
355. ნათესავთაგან ერთმანერთის სიკუდილი.	389		192				
356. ლაშქარში კაცის კვლისათვის.			324				
357. ლაშქარში ვინ მოკვდეს.			422				
358. მღვდელთაგან ყაზახის სიკუდილი, ანუ თუ ლაშქარში მოკლას აგარიანი ანუ სხვა ურჯული.	330		320				

¹ კიდევ მიწერილია: „მღვდლის ყაზახის სიკუდილი“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. & ს.	აღბ.	ვახტ.
359. შუამავალი თუ მოკლას ვინმე ბერი თუ მონოხანი ქალი, თუ კაცი, ნისთვის ¹ .			281		16	58
360. ყმისაგან პატრონის სიკვდილისათვის ² .			172		171	258
[15r] 361. ვისგინდა ცხენმან ანუ ჯორმან, ანუ საჭედარმან ვისამაც ვისმე აწყინოს და დააშაოს, და ანუ მოკლას ³ .		65	215, 371			196
362. ვინ მოკუდეს პირუტყუთაგან და ანუ დაშავდეს.		64	221			196
363. ვინ ყუანდეს კაცთა მრჩოლელი პირუტყუი და მისგან დაშავდეს ვინმე და მოიკლას.		66	371			196
[დასხმისა და მორბევისათვის]						
364. ზედა დაქსბჰელისა და მისთუის, რომე სადაო და სალაპარაკო ქონდეს საშართალში, გაეპატიენოს და არ გაყოლოდეს და მახუჯან დასხმოდეს ⁴ .				29, 30		
365. თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხას ანუ ეკლესია გაუტებოს.					19, 115, 109 — 114	50
366. თუ სასაბლეში და ცოლშვილში კაცი კაცს მიუჯდეს და დაესხას.					12, 13	51
367. თუ ასეთს გლეხს დაესხან, რომე სასაბლეზე ანლოს იყოს.					37	52
368. თუ უსასაბლოდ და უცოლშვილოდ სხვას თავის მამულში იყოს ვინცა, მიუჯდენ და დამკდომი მოკუდეს.						53
369. თუ იარე სოფელი მათრბიონ და პატრონი იქ არ იყოს, შვიტყოს და წარმოუდგეს.						54

¹ კიდებუ მიწერილია: „შუამავალთა სიკვდილისა“.

² კიდებუ მიწერილია: „ყმისაგან პატრონის სიკვდილი“.

³ კიდებუ მიწერილია: „პირუტყუთაგან კაცის სიკვდილი ანუ დაშავება“.

⁴ კიდებუ მიწერილია: „დასხმელთათვის რაზედაცა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
370. თუ კაცი ასეთს დროს მი- უჭდეს მოსარბეულად, რომე ან ქორწილი, ან ნათლობა, ან კი- რის დღე ქონდესთ.						55
371. თუ აზგვარი მივდომი და საჭმე უნცროს[ს] უფროსმა უყოს.						56
372. თუ აზგვარს მივდომიში ერთი მეორეს მოერიოს თან ნუ წაიყუანს შეპყრობილსა, და თუ წაიყუანოს.					19	57
373. თუ მისი სწორი კაცი თა- ვის მამულში დააქვლოს, იბრი ყოს და ცოტას სამღვრავისათვის დაიჭიროს და შეკრას.					18	61
374. ვინ ვის ციხე დაუქციოს.				27		
[15v] 375. ვინ ციხესა და ვა- კის საჯდომს დედაწულს გვერ- დით უღალატოს.					33	
376. ზედდასხმაში თუ დედა- კაცს შეილი მოსწყდეს.		212			14	51
377. კაცსა თუ ასაბია იაზლოს, მოკუდეს ან დაიჭრას.				41	15, 17	
378. კაცმა კაცს თუ უპატიური ამისთანა უყოს და დარჩენილი სწორი უპატიურათ შეინახოს.					20, 21	
379. მღდელი თუ მონაზონი ვინგინდავინ დიდნიან ანუ მცირე- ნიან მბლავრებითა კელთა შე- იპყრას.					104	
380. თუ ასეთი კაცი კაცს ლა- ლატად დაუდგეს, რომ ემართლე- ბოდეს ¹ .						60
381. თუ კაცს არას ემართლე- ბოდეს და მოლალატედ და სასი- კუდილოდ გზაზე გარდუდგეს ან მოკლას, ანუ არა.					117, 133, 134	59
382. ამიერნი კვევისბერი იმი- ერთ ნუოდეს მიუბღებნიან.				43		

¹ კიდევუ მიწერილია: „ლალატად წინ დადგომისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
383. ვინც ვინ მოკლას, არ ძალუც სისხლის თხოვნა უკელმწიფოდ, მეფე და კათალიკოზი ნურც არბეუინებენ ¹ .			105, 417				24,173
[სისხლის განაჩენები]							
384. სისხლის სამართალი კელმწიფისა არის და მან უნდა ქნას და სხვათა არავის შეუძლია.			417, 105				24,173
385. სისხლის ზღვა ასრე უნდა, ვინ რა გვარისა იყოს, ვინ რა გვარისა.						28	34 33
386. თეთრისათვის და თეთრის გარიგებისათვის ანუ თუ სისხლში რისგან უნდა მიეცეს თეთრს გარდა ან დიდებულსა ან მდაბალსა.							15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
387. დიდებული თავადი ესენი არიან.							35
388. დიდებული თავადის მთელი სისხლი სიკუდილისა, ამისავე ტოლად მთავარეპისკოპოსის სისხლი, ამისა მებუთედ ნაკლები მიტრაპოლიტისა.							26
389. დიდებულს ქუეშოთ შუა თავადის სისხლი, ამასთანავე დიდებულის საბლის კაცის სისხლი, ამასთან ეპისკოპოსის სისხლი.							27
390. ამას ქუეშოთ მესამე თავადის სისხლი, ამასთან ასე არქიმანდრიტის სისხლი.							28
[16r]. 391. გადიდებულის აზნაურის სისხლი, ამასთან ასე წინამძღვრის სისხლი.						2	29
392. შუა აზნაურის სისხლი, ამასთან ასე მღვდელმონაზონის სისხლი, ამისავე მებუთედ ნაკლებ მწირი მონაზონისა, შუა აზნაურის ტოლადვე დიდებულის დიდვაჭრის სისხლი.						3,150, 96, 97	30
393. ცალმოგვის მესამეს აზნაურის სისხლი, ამასთან ასრე						4 166, 96,97	31

¹ კიდებუ მიწერილია. „სისხლის განაჩენისა და რიგი მისი“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
მღვლის სისხლი. აშასთან მეოჯუა ვაჭრის სისხლი.							
394. ამასთან ასრე დაკლებით მსახურის სისხლი, აშასთან მთავარ დიაკვნას სისხლი, ამასთან მესამეა ¹ ვაჭრის სისხლი.						7,166, 96,97	32
395. გლეზის კაცის სისხლი, ამასთან მეოთხეს ვაჭრის სიკვდილი და სისხლი.					42	11	33,41
396. მოქელეთა და კარისკაცთა და გამრიგეთა სისხლისათვის, გინდ რომ მდაბლის კაცსა შვილიც იქოს, თუ კარს გამრავნა და მოქელენი იქუნენ ² .						159, 160	34
397. არიან ძველთაგან თავადნი ხოვნი ვინჟე, რომე აქვთ ძველადგან სისხლს განაჩენი, მაგრამე იმაზე საძარტალო ძნელაა ³ .							23
398. ამებთსათვის სისხლი არ ითხოვების, რომელსა აქავ თითო-თითოთ მოგახსენებსთ ⁴ .							42
399. ორბატონობაში და ორბანობაში მოკლულთა და დაჭრილთათვის, ამებთსათვის სისხლი შევექიინების თუ არა.							176
400. აწ ეჭვა სცანთ მოსამართლენო, თუ რასაც ფერს სისხლში დიდსა თუ მცირეს რიანგან უნდა მიეცეს ანუ რა ⁵ .							17, 18, 19, 20, 21, 22
401. თუ მოკლულს კაცს სამი-ოთხი ძმა ყვანდეს და გაყოფით იყვნენ, რომელიც მასთან იქოს, სისხლი მან აქილოს და მის ცოლსაც სისხლისაგან მიეცეს რამ ⁶ .					17, 18		
402. სისხლი ნაპრჭობი თუ ახნაურმან ახნაურს დაუჭიროთ.						147	

¹ ტექსტშია: „მესამესამეს“.
² კიდევ მიწერილია: „კარის კაცის სისხლი“.
³ კიდევ მიწერილია: „სისხლის წიგნზე სამართლისა“.
⁴ კიდევ მიწერილია: „რისთვის სისხლი არ ითხოვების“.
⁵ კიდევ მიწერილია: „სისხლი რა უნდა მიეცეს“.
⁶ კიდევ მიწერილია: „სისხლი გაყოფით ვინ უნდა გაიყოს“.

[სამკუიდრებლის დაპატრონებისათვის]

[17v] 403. შამისა და დედის საქონელზე და სამკუიდრებელზე დაპატრონება ქალთა თუ ვაჟთა, აქავ თუ შარტო ქალი დარჩეს*.

404. მუკლით დანარჩომის ყმაწვილის დაპატრონებისათვის¹.

405. შართალის შვილის და ნასის შვილის დაპატრონებისა და სამკუიდრებლისათვის, აქავ ქალთა დაპატრონება.

406. ყრუსა და მუნჯის, კოჭლისა და ბრმის ანუ სხვა კირიანთა დაპატრონებისა და სამკუიდრებლისათვის.

407. შვილობილის დაპატრონებისა და სამკუიდრებლისათვის.

408. ვინც დააპატრონოს შვილი მისი პაპისა და მამის მამულზე, ესე ანდერძით უნდა დაუმტკიცდეს.

409. ქალის შვილთა დაპატრონება სამკუიდრებელსა პაპისასა.

410. როზელმან დედაკაცმან დააპატრონოს შვილი შვილი ქონებასა მისსაზე.

411. ვის გინდა სამკუიდრებლის დაპატრონება ნამის მისთა ძმათაგან².

412. ვის გინდა ვის სამკუიდრებლის აბლოს ნათესავთაგან დაპატრონებისათვის.

413. სიყუდილს უკან დაპატრონდეს ქმარი ცოლის სამკუიდრებელსა და ცოლი ქმრისასა³.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
	277	331			257
	121	331			
22	284	251			110
	281	332			
	285	98,100, 102		157, 158	
		147			
		13			
		2			
		4			
	282	65			

¹ კიდებზე მიწერილია: „შამის საქონლისა შვილს შართალთა თუ მრუდულ როგორ ურჯების ან თვით დარჩების“.

² კიდებზე მიწერილია: „სამკუიდრებლის დაპატრონებისა“.

³ კიდებზე მიწერილია: „ცოლ-ქმართ სიყუდილა უკან სამკუიდრებლისა პატრონობისა“.

* „აქავ თუ შარტო ქალი დარჩეს“ მიწერილია სხვა ბელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
414. როგორ უნდა დაპატრონდეს დედა შვილთა მისთა მიცვალებას უკან, დედაკაცს მას რომ შვილის შვილი ენახოს ¹ .		70				
[18r] 415. ბერად რომ შედგეს, სამკუიდრებელისაგან მიეცემა თუ არა ² .	303					
416. არ მიეცემა სამკუიდრებელი რომელი წარვიდეს და უბამოდ ცოლი შეირთოს ³ .	411					
417. მასაც არ მიეცემა სამკუიდრებელი, რომელსა პატიჯონ მშობელთა ქაღსა კმრისა შერთვა და, რაც შეეძლოს, ზითუეიც აძლიონ და მათს სიტყუას არ დასჯერდეს.	292					
418. შვილი რომ მწვალებელი ვისმე ყუანდეს, მისის სამკუიდრებელისათვის.	301					
419. ერთს კაცს, ვისაც შვილი მწვალებელი ყუანდეს ერთი ან სულ.	302					
420. ვისგინდავის მიაბაროს კაცმა სიკუდილის დღეს შვილი და ქონება ⁴ .		101				
421. ვინ ვის მიაბაროს შვილი და საქონელი, შენაზვის მიცემა ბართებს თუ არა.		141				
422. მემკუიდრეს კაცს რომ შვილი დარჩეს, ბატონმა ვეჭილი უნდა დაუტენოს ⁵ .	249					
423. ვეჭილი უნდა იყოს თცდაზუთის წლისა არა მისგან ნაკლები.	253					

¹ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცს რომ შვილი არ დარჩეს, შვილი ჯამს უფროსად თუ დედა“.

² კიდევ მიწერილია: „ბერს სამკუიდრებელი მიეცემა თუ არა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვის არ მიეცემა სამკუიდრებელი“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „სიკუდილის დღეს საქონლის მიბარებისა თუ რაც უფრისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „მკუიდრი კაცის შვილისად ვეჭილი როგორი ჯამს“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
424. მედარო ვეჭილად არ დაიყენების, რომელიც მოლაშქრეა.		252					
425. ყრუ და ბუნჯი ვეჭილად არ დაიყენება.		250					
[11v] 426. თუ ბუცის ცოლი შეიყუაროს ვინმე და მართლა გამოჩნდეს ¹ .						41, 105	
427. ბოზობა მლდელთაგან ² .			298				
[ადამიანთან და პირუტყვთან დაცემისათვის]							
428. კაცი ვინც იყოს ბორტის მოქმედი ასეთი, რომე დედის ნაცვალთან და მამის ხასასთან დაცემოდეს ³ .	34	290					
429. კაცი ვინც იყოს პირუტყვთან ავად მქცეველი ⁴ .			318				
430. კიდევ: ვინც იყოს კაცი აგეთი, რომ პირუტყვთან დავცეს.			319				
431. მამათმავალთათვის ⁵ .		51	319, 178				
432. ადამიანთა და პირუტყვთთან დაცემისათვის.		52	319, 178				
[დედაკაცის ბოზობისათვის]							
433. დედაკაცისაგან ნდომით ბოზობა ⁶ .	30		178				
434. თუ ქალი კაცს გაუარშიყდეს.							70
435. ქმრიანს დედაკაცს რომ უსჯულოსათვის და ანუ სრვათათვის სააეკაცოდ ელაპარაკოს.			341				

¹ კიდევ მიწერილია: „ბუცის ცოლისა“.

² კიდევ მიწერილია: „მლდლის ბოზობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედის ნაცვალთან დაცემისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „პირუტყვთან დაცემისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „მამათმავლობისა“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „ქალთაგან ბოზობის ძონდომისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
436. დედაკაცმან მეზობლის ქალსა თუ ცოლსა უმანკაქლოს ¹ . [12r] 437. დედაკაცისაგან თავის ბოზობის თქმა სამართალში ² .		86				23	69
438. დედაკაცმან თუ ბოზობით ანუ სხვა რითაც წაიჭდინოს ნაყოფი მისის მუცლისა ³ .			201				
439. ერთი დედაკაცი რომ ბოზობისათვის დააგდონ და მას ბოზობის შვილი ყუანდეს ⁴ .			84			29,30 31	67,68
440. დატყუევება ცოლისა ანუ ქმრისა ⁵ .		82	158				
441. თუ ცოლი თუ ქმარი ღამ-ქრისაგან დატყუევდეს, ერთს მეორისათვის რა მართებს.		83	356				
[ცოლ-ქმართ ქონებისათვის]							
442. ვინ უყიდოს ცოლსა მისსა სოფელი თუ ანუ სხვა რან ⁶ .			61				
443. ცოლ-ქმართ ერთმანერთის ჩუქება და მიცემა რისაც შეუძლია თუ არა.		184	63				
444. ყუანდეს რომელსაშე ცოლი უშვილო, შეუძლია მიცემა რისაც თუ არა.			77				
445. კაცსა მართებს ცოლის მისის ზითვის გამრავლება თუ არა.			63				
446. ცოლ-ქმართ ერთმანერთის საქონლის დაპატრონებისათვის სიკუდილის უკან.		282					
[ანდერძისათვის]							
[18v] 447. ანდერძი ნამაკუდავისა ⁷ .		108	94			57	

¹ კიდებე მიწერილია: „მაქანკლობისა“.

² კიდებე მიწერილია: „თუ ქალმა ბოზობა აღიაროს“.

³ კიდებე მიწერილია: „დედაკაცისაგან მუცლის წაბღობისა“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „ბოზობით შვილის ყოლისა“.

⁵ კიდებე მიწერილია: „დატყუევება ცოლისა ანუ ქმრისა“.

⁶ კიდებე მიწერილია: „ცოლის კაცისაგან აგარაკისა ანუ სხვისა მიცემისათვის“.

⁷ კიდებე მიწერილია: „ანდერძისა: თუ მომ[აკუდავა ვით უხამს ანდერძი და სამართალი მათი“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
448. კიდევ ანდერძისათვის, რომე ყუანდეს მოწაძე.		109	333				
449. ანდერძის წიგნზედ უფროსის ბეჭედი უნდა ჯდეს.		110, 111					
450. კიდევ ანდერძის წიგნის დაწერისა და მისივე მოწმისათვის.		110, 111					
451. კიდევ მისთვისვე ანდერძისათვის, რომელმანც ანდერძის წიგნი დაწეროს, მანვე იმოწმოს.		112					
452. მემრუწისაგან ანდერძზე მოწმობა დაიჯერება თუ არა.		113					
453. დატყუებულის ანდერძისათვის.		114					
454. ბრძის კაცის ანდერძისათვის ექუსისა და შვიდის მოწმით ქნას მან ბრძამან, ანდერძი იოწმუნების თუ არა.		115					
455. საიდუმლოს ანდერძისათვის.		116					
456. ერთს კაცს რომ შვილი დატყუებული ყუანდეს და მამამ ანდერძი ქნას და ის არ მოიგონოს და მასუკან ისიც მოვიდეს.		122					
457. მგედართა ანდერძისათვის ლაშქარში რომ დატყრილი იყოს და კუდებოდეს.		117					
458. დედაკაცთა ანდერძისათვის, ორსული დედაკაცი რომ ბანებაში მოკუდეს.		118					
459. ანდერძის წიგნის გამოუჩენლობისათვის საიდუმლოს ანდერძისა.		120					
460. ავადმყოფის ანდერძისათვის.		125	16,333				
461. მეორეს ანდერძისა და პირველის მოშლისა.		126					
462. უცოდინართა კაცთა ანდერძისათვის.		127					
463. ანდერძი რას ხნისას ეთქმის და რას ხნისას არა.			3				
[19r] 464. მამამ რომ შვილს ანდერძი უყოს და გაუყოს რაც.		283	147				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	ალბ.	ვახტ.
465. ანდერძით ვინც თავის ქონება ვისაც მისცეს			11			
466. ანდერძით ვინ დააბატონოს ქონებასა მისსა სხვა კაცი ვინცა.			99, 100			
467. ანდერძის გაუტეხლობისათვის.			7		57	
468. ანდერძი მომაკვდავის. ვინ ვის თავისი საქონელი ანუ თავისი წასყიდი ვისაც მამული უანდერძოს მიეცემის და, თუ საბატონო რამ არის, ბარტო ის ვერ გასცემს, მის ბატონზე კილია*.						232
469. მეფე რომ გაუწერეს ვისმე, ანდერძი მოიშლება თუ არა ¹ .		124				
470. უანდერძოთ ვინც მიიცვალოს ანაზდათ, რომ ანდერძი ვერა თქუას.			2			
471. ცოლ-ქმარნი ვინ მიიცვალონ უანდერძოთ.			89			
472. ვინც მიაცვალოს უანდერძოთ, წასუკან შვილი მისაც მიიცვალოს, დედაკაცი როგორ დაბატონდეს.			142			
[აზატის ქნა]						
473. აზატის ქნა: ყმასა მისსა ვინც უყოს აზატი ორისა და სამის მოწმით ² .	6	158	17, 38, 204			
474. ვინც უყოს აზატი ყმასა მისსა პაემნით.			30			
475. პაემნით აზატნაქნარს რადროს მოეცეს წიგნი აზატობისა.			31			
476. ვინც უყოს ყმასა აზატი და ისევე მასთანვე იყოს და მუბლგ მისივე შვირთოს და დაშვილიანდეს.			37			

¹ კიდევუ მიწერილია: „მეფეთ ანდერძისა და უანდერძობისა“.

² კიდევუ მიწერილია: „აზატობისა“.

* ეს პუნქტი ნაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
477. ახატი ყმისა ქონებითა და რითაც საქონლით ახატი უყოს, ისიც სახელდობრივ უნდა დაუწეროს ახატობის წიგნში.			18				
[19v] 478. ახატი ყმისა სახლ-კარიანათ და მამულით.			20				
479. ვის ენებოს ახატი ყმისა ანდერძით, აქავ თუ სათვისთაო იყოს ანუ სამშო*.			16				234
480 რომელმან უყოს ახატი ყმისა მასუკან ის ახატის მტნელი გაღარიბდეს, მან ახატკმნულმან ისევე მსახუროს თუ არა.		170					
481. რას გზით შეიქნას მტლვბელი ახატი.			204				
482. ახატნაქნარი კაცი რომ არ უნადლიდეს, მოიშლების თუ არა?		162	19				
483. ახატნაქნარი კაცი პატრონის შვილს აგინებდეს.		169	19				
484. ახატნაქნარმა რომ თავის ბატონის უოიგო თქუას.		174	19				
485. უშვილომ კაცმა ახატნაქნარს რამ მისცეს თავისი მგრმე შვილი ეყოლოს ¹ .		183					
486. ახატნაქნარი კაცი ვინც გაყიდოს ან იყიდოს, ან გასცეს, ან გასცვალოს მისთვის?		176					
487. ვინ უყოს ახატი ვაქსა და ქალსა მისსა*.			93				
488. ვინც უყოს ახატი შვილსა და შვილის შვილის შვილსა მისსა.			15				
489. ვინც ვისიც ყმაწვილი იპოვნოს ან აიყუანოს ვისიც და გაზარდოს, თუ გამზრდელმან მან ახატი უყოს, ახატი შეიქნას. თუ ყმობა უთხრას, ყმა[შეიქნას].			129				261

¹ კიდევუ მიწერილია: „უშვილოსაგან ახატობისა“.

² კიდევუ მიწერილია: „ახატნაქნარის გასყიდვისა“.

³ კიდევუ მიწერილია: „ნასყიდვის კაცის შვილის ახატისა“.

* „აქავ თუ სათვისთაო იყოს ანუ სამშო“ მიწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
490. ვინ ვისიც ყმაწვილი იპოვნოს და ან იშვილოს, ან იყიდოს და გაზარდოს, მასუკან თავისი მამული იმას უანდერძოს*.							261
491. პატრონმა თუ თავის ყმას თავი დაახსნევიროს და წიგნი იყოს და მოწამე ანუ არ იყოს ¹ .							260.
[დედ-მამათა და შვილთათვის]							
[20r] 492. მამანი შვილთა მათთა უნდა კარგა ზრდიდნენ და ასწავლიდნენ. ვალია მათზე, და თუ არა ინაღლონ რა და წაგდენ, მისთვის ² .			304				
493. მამას რომ შვილი არ მოჩიღობდეს ³ .	21		325		16		
494. რომელმან აიღოს გელი მამასა და დედასა მისა ხედა აუად მისაპყრობლად ანუ გააგდოს ანუ აგინოს.	21	289, 291	207				80.
495. შვილი ვისიც უარში იყოს და გაუგონარი და მაგინებელი.	21	291, 289	262				80.
496. შვილსა არ ძალუც შეგინება მამისა და თუ შეაგინოს და ავი რამ კადროს.			110				
497. ვინ სძრახოს დედ-მამა მისი ანუ საუკებრად კელი შეახოს, ან ნათი ავი რამ გააბედავნოს.			209				
498. რომელმან შვილმან გაუშვას მამა გინა კეთილმორწმუნობისათვის და მამის პატივი არა სცეს.			305				
499. მამის ურჩი შვილი რომ მამას სიცოცხლეშიც გაეყაროს.			6		16		

¹ კიდევუ მიწერილია: „პატრონმა რომ თავის ყმას თავი დაახსნევიროს“.

² კიდევუ მიწერილია: „შვილის ზითვისა და ვალისა“.

³ კიდევუ მიწერილია: „მამათა შვილის ურჩობასა და გაყრისა“.

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბურძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
500. არა აქუს შვილსა პარტივი მამის ალავს, არც აქუს შეძლება მამასთან სამართალში სწორედ წასვლისა და წადგომისა.		292					
501. მისთვის მშობელნი ვისნივე სნეული და ღარიბი იყოს და შვილთა მისთა არა მოუარონ რა.		293					
502. შვილმან რომ მამა თავდებად დაყენოს და დაიჭირონ თავდები, მამა და შვილმან აღარა ინალლოს რა.		294					
503. დედ-მამამ, რაც შეეძლოს, რომ ქალს ზითეული აძლიონ და ქმრის შერთვა პატიჯონ და არა გაუგონოს რა სიტყუა მშობელთა.			95, 127				
504. პაპის მორჩილნი უნდა იყვნენ თუ არა შვილისშვილი, ქალი თუ ვაჟი ¹ .		87					
505. დედას არ შესწეუს გული ავად მისაპყრობლად, არამედ მამასა ² .							
[20v] 506. შვილთა და დედ-მამათ შუა ავი რომ მოკდეს.							79
507. მამამან ან შვილი და ან შვილობილი გააგდოს ³ .						58,59	
[ვალისათვის]							
508. ქრეყანაზე ამისი ყადაღა უნდა იყოს და არის თუ ვალისათვის თუ სისხლისათვის უწყელ-მწიფოდ ერთი მეორისას ნურას დაიხუთავს, და თუ დაიხუთონ — მისის ჯარიმისათვის ⁴ .							173, 174.
509. წისკვილის დახუთვისა და დაგირავებისათვის ამას მოგახსენებთ.	43		274				

¹ კიდევ მიწერილია: „პაპისა და შვილისშვილისა“.

² კიდევ მიწერილია: „შვილისა დედისაგან გაულახაობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მამისაგან შვილის გაგდება“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „დახუთვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
510. ვალისათვის ვინ სანდუო საქონელი გაავალღოს, მისთვის ამას ვიტყუით: უბრძანებლად ნუ გაავალღებენ, ნურცა სამეფოსა, ნურცა ეკლესიისასა, ვინ გაავალღოს და აი გაიგონოს ¹ .		107	8,303				
511. ვალისათვის ამას წინათ როგორ გაცემულა და ან როგორ აღებულა ვალი, აქავ თვითო თვითოდ მოგახსენებსთ ² .							116, 117, 118, 119
512. ვალისათვის რომ კაცი ჩიოდეს, უნდა რომ მოადი მოუყუანინოთ და თამასუქი და ბეჭედი უნდა გაუსინჯოთ და სამართალი ისრე უყოთ ³ .							143
513. ვალისათვის და სარგებლისათვის და თხოვნისათვის.	39	232			46	95	116, 125, 129, 132
514. ვალის თხოვისა და დაცლვეინებისათვის, თუ როგორ მართებს დაცლვეინება.		199	40,41, 131				131, 133
515. გირაოთი ვალის აღებისათვის, რომ გირაო შამული რამ იყოს ან პირუტყვი.			133			43,83	131, 133
516. კიდევ გირაოთ ვალის აღება: ასეთი რამ იყოს გირაო ისი, რომე წიგნში სახელდობრივ არ ჩიწერებოდეს.			136				
[32r] 517. ვინ აიღოს ვალი და თავდები მისცეს, და გირაოცა ანუ გირაო არა.		203	134				
518. რომელმან ვალი მისცეს ვისაცა და არ აიღოს გირაო.			131				
519. ვინ ვისი სახლიდამ გამოიტანოს გირაო ვალისათვის უსამართლოდ.	134	275					
520. ვინ გამოიტანოს ვალისათვის გირაო ქურივისა სახლიდამ.			279			134	

¹ კიდევ მიწერილია: „სამეფოს საქონლის გავალღება“.

² კიდევ მიწერილია: „ვალის გაცემისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვალისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
521.	ვინ ვის რამ ავალოს პა- ენით და პაემანს უწინ სთხოვოს.	139				
522.	ვინ ვის რა ვალათ თეთრი თუ ფლური მისცეს, იმრიგივე უნდა მისცეს თუ არა? თუ პი- რობა დაუცთ, იმრიგივე უნდა ზისცეს.	140			95	
523.	ვინ ვის რა ავალოს და ოცდა[ა]თს წელიწადს გაეულოს. ეთხოვნოს ან თუ არ ეთხოვნოს, ერთი გზით არ მიაცემინებს ესე.	22,104	53			
524.	ვინ ვის გირაოსავით რაც რამ დაუდვას და გაყიდოს გი- რაოს მსგავსად საბლი ანუ ბალი, ანუ ბოსტანი.	102	39			
525.	ვინც ვის რა ავალოს და ვირაო გამოართვას, თეთრის პატრონს ეჭირებოდეს თეთრი და ვირაო გაყიდოს.	101	130			
526.	უძრავის საქონლის დაგი- რავებისათვის. აქავ ვირაოს პატ- რონთაგან ვირაოს თხოვნა.	14,105			43	
527.	საბლი რომ ვირაოთ ქონ- დესთ, ვალისათვის ვირაოდ ყო- ფაში დაიწვას.	103				
528.	თუ დაგლაზავდეს მმა შე- ნი და ყიდდეს მამულსა ვალი- სათვის, დაიხსნას ვინმე და მო- არჩინ[ო]თ დაჭირებისაგან. მა- მული მისი ვირაოსავით გქონ- დესთ და შეიდ წლამდი დახსნას ეცადოს, უნდა რომ დაახანეუ- ინოთ.	240				
529.	ვის ქონდეს მამული ვი- რაოდ რაც უერი, მისი მოსავა- ლი ბევრი ეკამოს.	233				
530.	ვინც ვის რა ავალოს თეთრის პატრონმა, ვერვინ გა- სარჯოს ამლების მეტი, და არც შვილის აღებული მამას ეთხო- ვოს.	103				140

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაბტ.
531.		145				
532.		135				137
533.	204					
[32v] 534.		123				139, 141
535.		124				139, 141
536.		144				
537.	14					
538.	13, 14	240				
539.		232				132
540.						133
541.						135
542.						136

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვანტ.
გან გასყიდულია, მას მამის ვალ- ში წელი არა აქუს.						
543. თუ ქალის მეტი კაცს არა დარჩომოდეს რა, მისის საქონ- ლიდამ ცოტა თამ სარჩო ქალს, სხვა—მოვალეხსა. და თუ ძმა ან ძმისწული გაუყრელი დარჩეს.						138, 139
544. თუ კაცი ამოვარდეს და ქალის მეტი არა დარჩეს რა და ვალიც დარჩეს, ვინც ის ქალი შეირთოს და მისი სახლკარიც დაიჭიროს, ვალიც მან მისცეს.						145
545. თუ კაცი ამოვარდეს, დე- დისა და დის მეტი არა დარჩეს რა, იმისი ვალი დედასა და დას არ ეთხოება.						146
546. ერთი კაცი რომ უცხოს ქუეყანას წავიდეს და იქ ბეური ვალი აიღოს ლოთობაზე, იმაში აოც ძმა და არც შვილი არ მი- უდგება.		145				148
547. პაპასა თუ პაპის მამას ვალი აედოს და იმისი შვილის შვილი ბეურად გაყრილ იყუნენ— ამისი როგორ უნდა იქნას.						141
548. იქნების, რომ კაცს კაცთან ესტიბარი ჰქონდეს და უთამა- სუქოდ და უთავდებოთ თეთრი აეალოს და მასუკან ამლებმა ამა ქნას.						147
549. მოვალე რომ კაცს ვერ ამოუიდეს, კაცი მიეცემის.						142
550. თუ სხვას ქუეყანას ერთმან კაცმან შეორისაგან ვალი აიღოს და თამასუქი თავის შვილსა და სახლის კაცს გამოუგზავნოს ანუ თუ იქაე გარდასწყვიტონ*.						263
[33r] 551. ღვინოზე თეთრის გაცემა ასრე უნდა ¹ .						128

¹ კიდევ მიწერილია: „ღვინოსა და პურზედ თეთრის გაცემა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა წელით.

	დაბ.	ბეობ.	სომზ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
552. პურზე თეთრის გაცემა ასრე უნდა.							129
553. თეთრის გაცემა მუშაზე ასრე უნდა.							130
554. ქორწილს უწინ ვალის აღება დედაკაცთაგან თუ აედოს, იანვე უნდა მისცეს ¹ .		90					
555. დედაკაცთაგან აღებული ვალი, დედაკაცთავე უნდა მისცენ.		207					
556. დედაკაცის თავდებობით თეთრის გავალებისათვის.		206					
557. დედაკაცმა თუ გამოსტყუოს რამე კაცსა ან კაცმან დედაკაცი დაატყუოს.		208					
558. ნასყიდი კაცი ვალს ვერც გასცემს, ვერც აიღებს, ნურცავეინ ავალებს ² .		166	27				
559. პურის გავალება სამართლიანად ათი თორშეტად, ქერიცა და ფეტვიც მსგავსად ამისხად ³ .						93	126
560. ღვინის გავალება თუ როგორ უნდა აქ გამცნებსთ.							127
561. აწე კოკისა და კოდის წონა მოგახსენოთ ადგილსა და ადგილს ანუ კოკა რამდენი ლიტრაა, ანუ კოდი ⁴ .							120, 121, 122, 123
562. ესეც მოგახსენოთ ლიტრა რა არის ანუ რამდონი სტელია, ანუ რამდენი ჩარქი ⁵ .							124
[თავდებობისათვის]							
[33v] 563. თავდებობისათვის. აქავ ვინცავეინ ეკლესიის მოწესენი ატუნენ, თავდებათ ნუ დადგებიან ⁶ .		200					

¹ კიდებზე მიწერილია: „დედაკაცთ ვალისა და ქორწილის უწინდელისა“.

² კიდებზე მიწერილია: „ნასყიდის ვალის გაცემისა“.

³ კიდებზე მიწერილია: „პურისა და ქერის გავალება“.

⁴ კიდებზე მიწერილია: „კოდისა და კოკისა წონა“.

⁵ კიდებზე მიწერილია: „ლიტრის საზომნი“.

⁶ კიდებზე მიწერილია: „თავდებობისთვის... რი თუ გრ...“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
564. ეკლესიის მოწესეთ თუ იჩივლონ, თავდები არ გამოვრთმეუა.		202				
565. ქრთამით თავდებობისათვის.		201				
566. ვალის საქმეზე თავდებობისათვის ვინგინდავინ რაზედაც დადგეს თავდებათ დიდი თუ მცირე კაცი.		203	134		69	
567. გლენთაგან თავდებობა რა ერთზე უნდა ანუ რა ერთისათვის უნდა გააცემინო პასუხი.					68	
568. შვილმა თუ მამა თავდებათ დააყენოს და მამა დაიჭირონ, და შვილმა აღარა ინალულოს რა.		293				
569. თავდებობა ასრე უნდა, რომე სათავდებო კაცი თითვ[ა]ნ თავის ნებით მოვიდეს და დადგეს, ძალით არა ჯერ არს*.						235
570. დედაკაცთაგან თავდებობა არა ჯერ არს ¹ .		205	78			
571. დედაკაცისაგან თავის ქმრისათვის თავდებობა არ ირწმუნება.		89				
572. დედაკაცის თავდებობით თეთრი თუ გაავალოს ვინმე.		206				
[მოწმობისათვის]						
573. მოწმობისათვის. მოწამე რარიგი კაცი უნდა იყოს, რომ მისი მოწმობა დაიჯერებოდეს ² .		336				
574. კიდევ მოწამეთა გასინჯვისათვის, თუ რას სიკეთისა და რას სარწმუნოებისა იყუნენ.		340				
575. ორთა მოწამეთა კარგად გასინჯვა უნდა და თუ ერთ-ერთი	14	338	258, 336			

¹ კიდევ მიწერილია: „დედათ თავდებობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „მოწმობისათვის“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
გამტყუნდეს მისის გარდაცდუ- ინებისათვის.							
[21r] 576. მწვალებლის მოწ- მობისათვის ნუ ირწმუნებთ.		143	196				13
577. ურწმუნოს მოწმისა და მთხზბრისათვის.		145					
578. მოწამე სარწმუნოებისა ღირსი კაცი უნდა იყოს.		144	196				13
579. ერთის კაცის მოწმობა არ ირწმუნება, აქავ მოწამეთა პირ- ველ უნდა დაიფიცონ და მერმე იმოწმონ.		146	196				13
580. თეთრი რომ ემართოს, რამდონი მოწამე უნდა მოიყუ- ნოს.		147					13
581. მოწამეთა ვალის საქმეზე თვალთ ხილულისათვის უნდა იმოწმონ, არა გაგონილზე.		337					
582. თუ არ უნაბავს, გაგო- ნილზე მოწმობა არა ჯერ არს.		149					
583. სამძღვრისა და სახლის აშენებისათვის გაგონილზე კი იმოწმება.		150					
584. წიგნას მიწერით და უნე- ბურად მოყუანილის მოწმობა არა ჯერ არს, აქავ თუ გამტყუნდეს.	14	151	258				
585. ღარიბთა კაცთა მოწმობა არა ჯერ არს და თუ ტყუილად იმოწმოს.	14	152	258				
586. მემკვიდრის კაცის მოწმო- ბისათვის.		119					
587. ნასყიდის კაცისა და ახატ- ნაქნარის მოწმობა არ ირწმუ- ნება თავის ბატონისა და ბატო- ნის მვილისათვის.		153					
588. ოცის წლისა რომ არ იყოს ვინგინდა კაცი და ან თუ დამნა- შავე რისამე იყოს, მისი მოწმობა არ ირწმუნება.		154					
589. დამნაშავეთა მლდელთა თუ ერთათვის მოწამენი წამოდ- გნენ, მართებელი ასრუა, რომ ბირს წაუყენოთ.		339					

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
590. მამა შვილისათვის და შვილი მამისათვის ვერ იმოწმებენ.		155					
591. დედაკაცის მოწმობისა და მოკვლეობისათვის ¹ .		148					
[მთხრობლობისათვის]							
[21v] 592. მთხრობლობისათვის ² .		331					
593. რომელმაც მართლა არ იცოდეს, მართებული ან არის რომ იმთხრობლოს.		332					236
594. ამ რიგის კაცის მთხრობლობა არ ირწმუნების, ერთი კაცი რომ სიუკაცუეზე გაპატრონული იყოს, ანუ ლაშქრიდამ გამოპარული.		333					
595. რომელმან ტყუილი მთხრობლობა ქნას, მისის გარდაკვდებიანისათვის.	14	335	258				236
596. მთხრობლის სამთხრობლოს მიცემისათვის.		334					
597. დედაკაცის მთხრობლობა არა ჯერ არს ³ .		332					
598. კიდევ დედაკაცის მთხრობლობისათვის არ იქნება და ნურც ირწმუნებენ.		333					
599. საქართველოს რიგი და სამართალი ექუსი არის, რომ ამით თავი იმართლებია: პირველ ფიცი, მეორე შანთი, მესამე მდუღარე, მეოთხე კმალში გატანება, მეხუთე მოწამე, მეექვსე ცოდვის მოკიდება ⁴ .							6
[ფიცისათვის]							
600. ფიცისათვის და უფიცობისათვის, ფიცი თუ რომელზე			402				11,12, 237

¹ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცთა მოწმობის და სახელოსი“.

² კიდევ მიწერილია: „მთხრობლობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცთა მთხრობლობისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „საქართველოს სამართლების თუ როგორ არი“.

	დაბ.	პერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
ჭამს, რომელზე არა, აქავ კულას განცნებლს ¹						
601. ვისგინდა სიმართლედ გქონდესთ, ფიცს განუშორენით.		409	402			
602. ტყუილად დაფიცება უარყოფა არის ღმრისა.		410				
[221] 603. ტყუილად დაფიცება არა ჯერ არს და ვინ ტყუილად დაიფიცოს, მისი გარდაჭდეინებისათვის.		406	96, 236			238
604. ტყუილად ვინც დაიფიცავს, ღმრს არ დააენწყდებოს.		408				
605. უშიშრად ღმრის ფიცისათვის.		407				
606. კიდევ ფიცისათვის. ფიცი რომ დაადვან, იმაზე სხვა სამართალი აღარ იქნებოს.		403				
607. მოფიცარს დრო უნდა სკვს: როდისაც დაიფიცავს, ყოველთვის გასკროს, მაგრამ ამისთვის უნდა დააკალთ, რომე ტყუილად არ დაიფიცონ.		404	402			
608. ჩეილთა-ყმაწვილთა ფიცი არა ჯერ არს.		405	402			
609. ერთა მთავართა რომ ერთმანერთს შეფიცონ, იმაზე ბჭე სამართალს ველარა იქა.		139				
610. ეცლესიათა მოწესეთა დაფიცებისა და დაუფიცებლობისათვის.		240	402			238
611. ტყუილად ღმრის ფიცისა და ბეფეთა ფიცისათვის, ვინ შეფე ტყუილად დაიფიცოს.		242				
612. ვინ ვის რას სწამობდეს, მისის ფიცისათვის.		243	402			
613. ვის ქურდობა შეეწამოს და ტყუილად დაიფიცოს, მისის გარდაჭდეინებისათვის.		244	96, 236			
614. ერთი მეთრე: რასმე ედუჟებოდეს: ჩემი ეს გზარაუბსო, ან მობეც, ან შემორფიცყო, ბერმე		245	402			10

¹ კიდევ მიწერილია: „ფიცი ვი.გან ზამს ფიცისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
ამან უთხრას: აგრე იყოს, ნემო-გფიცა[ვ]ო.						
615. ვინ ნაპოვნისა ან მიბარე-ბულისა აშა ქნას და ტყუილად დაიფიცოს.		406	236			
616. კაცი კაცს რასმე ედუუ-ებოდეს და საფიცრად წაიყვანოს და აღარ დაიფიცოს, მაცალე მე გამოგაჩენინებო, ველარ განოაჩენინოს.		246				
617. ვის ვის[ი] რა ემართოს და საქონლის პატრონი დააფიცონ, ასე რომ ვისაც სთხოვდეს, მან უთხრას, შემომფიცე და მოგცემო.		248				
618. კაცმან თუ დედაკაცმან ან გმაწვილმან დაიფიცოს, დედაკაცის*.		247				
619. ამ ტფილისის ქალაქის კაცთათუის მოფიცარი ამოკუუ-თილია, და თუ ფიცი დაადგან, თავკაცად უნდა იფიცონ ¹ .						144
[22v] 620. დედაკაცს ფიცი არ და[ე]დება, არც გარეშე კაცი მო-ფიცრად შეეგდების.						239
[ქმალში გატანება, მღუღარე, შანთი, ცოდვის მოკიდება]						
621. ქმალში გატანება რაზე უნდა ანუ როგორ უნდა, აქ გამცნებს ² .						7
622. მღუღარე როგორ უნდა ანუ რაზე უნდა.						8
623. შანთის აღება როგორ უნდა ან რაზე უნდა.						9
624. ცოდვის მოკიდებისათუის. ცოდვის მოკიდება რაერთზე უნდა ან როგორ.						14

¹ კიდევ მიწერილია: „ტფილისს მოფიცრისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ქმალში გატანებისა და მღუღარისა და ამგვარება“.

* „დედაკაცის“ მიწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
[მეძალუმეთათვის]							
625. მეძალუმეთათვის. ვინ საბრალოთა რაგინდარა წაართვას ან სიგლები ¹ .		26					240
626. მეძალუმეთათვის, რომელნი ღარიბთა ძალსა უხემდენ და უქელმწიფოდ წაართმევდენ რასმე და ანუ შვილსა უცხოს ქუეყანას და უკარგუდენ.		26	120				
627. ვინ ევლოსანს რაგინდარა წაართოს.			329				
628. ავაზაკნი და ხარბნი იგინი არიან, რომელნიც ღარიბს კაცს რასმე წაართმევენ ანუ ამგვარს საქმეს იქმონენ.		37					
629. ვინ ვის რა ძალად წაართოს და იბრიყოს.			106, 120				
630. ვინ ვის რა ძალად საქონელი წაართოს, მოსამართლემ ასრე უნდა გაურიგოს.		19	"				
631. ძალად საქონლის წართმევისათვის ან თუ თავისას ამსგავსოს და უმსაჯულოდ წაართოს.		45	120				
[23r] 632. სამნისა და სამძღვრის გარიგება და მოწმით დამტკიცებისათვის ² .			397				241
633. მამულის შეცილებისა და სამძღვრის დაქცევისა და სამნის მოგლეჯისათვის და მამულის წართმევისათვის ³ .		47	257, 344				242
634. რასაც მამულის წართმევისათვის და დაჭერისათვის.		46				51,53	
635. მამულის ცილება და ჩხუბი.		48					
636. ვის სხვის მამულში ხეხილნარი ედგას, რისაც საქმის გულისათვის მამული სხვისა ქონებოდეს, მაში რომ აეშენებინოს,		15				54	246

¹ კიდევ მიწერილია: „მეძალუმეთათვის და სიგლის წამართმევთათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „სამძღვრის“.

³ კიდევ მიწერილია: „მამულის ცილებისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
მაშინაც პატრონს დაკირვას არას ეშაროლების და ასრე იქნას ¹ .							
637. მამული რაგინდარა ვისაც ვისი ² რასაც საქმისათვის ეკიროს, მიბარებით თუ გამოთხოვნით, ანუ უპატრონოდ ყიდვით, რისაც გზით ქონებოდეს.						53,54, 55,42	
638. სხვის მთიდამა მოჭრილის ხე-ტყისა და შეშისა და ხისა რი- საც წამოღებისათვის, რომე სხვას კაცს თავისთვის დაემზად ³ [ე- ბიოს] ⁴ .		23					247
[ვაქართავის]							
639. ვაქართა გარიგება ბოძანე- ბითა უელმწიფისითა დაქარიგონ სიმართლებზე და უნახონ საწყაო და სასწორი და ადლი და ლიტრა ⁵ .	50		390				
640. ვაქართა დაქაყენონ კაცი თავსა, რომე ერთმანერთი არ იბ- რიყონ, აგრევე გასასყიდელი, რა- ცა სწორედ გაყიდონ.		383	390				
641. ვაქართა შუა ვინ საქმეს ურედეს და ავკაცობდეს, ანუ შე[ე]ცილოს რასმე ერთი მეო- რესა.		382	390				
[23v] 642. ვაქართა, რომელთაც იქურდონ ნაკლებითა ადლითა და სასწორითა და საწყაოთი, მისი გარდაეღუენება.	50		390				
643. თუ უელმწიფოთ თეთრი მოსტრან, ხელი მოეჭრასთ.			390				
644. ვაქართა სწორედ და მარ- თებულად ისარგებლონ. არათუ გზიდან გასვლით და ურიგოთ.			390				

¹ კიდევ მიწერილია: „სხვის მამულის აშენებისა და სხვის მამულის და-
ჭერისა“.

² კიდევ მიწერილია: „სხვის მოჭრილის ხე-ტყის წამლებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვაქრის საქმე ადლისა და სასწორისა“.

* „და ასრე იქნას“ მიწერილია სხვა ხელით.

** „რომე სხვას კაცს თავისთვის დაემზად“ მიწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბურძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
645. ვაჭართა თუ აღებ-მიცემაში დაატყუონ უცოდინარი და საბრალო კაცი.			390				
646. ვინ თავისი ნასყიდი კაცი სავაჭროდ სადაც გაგზავნოს ¹ .		106					
647. ამხანაგობისათვის შგყრისა და გაუყრულობისათვის და გაყრისათვის ² .		324					
648. ერთი კაცი მეორეს შეეკარო, ვაჭრობაზე ამხანაგად, სავაჭრო ერთმან წაიღოს და დაკარგოს.		327					
649. ერთს კაცს კაცმან საქონელი მისცეს სავაჭროდ და ის კაცი ან მოკუდეს, ან საქონელი დაკარგოს, იმის სახლთან კელი ატუსთ თუ არა.		326					
650. ორნი ძმანი რომ იყუნენ და საქონელი არა კონდესთ რა და ორნივე მკედროდ დადგნენ, რაც იმათ საქონელი იშოვნონ, საამხანაგო არის.		325					
651. კაცთა ვინც რაგინდარა იყიდონ საამხანაგოთ, ერთი მეორეს გაუმტყუნდეს და ტყუილად ფიცოს.			125				
652. ამხანაგთა და ვაჭართა ერთმანერთს ტყუილის ფიცით რაგინდარა შეატყუონ და ერთმანერთი იბოიყონ.			335				
653. ვინც თავისი ამხანაგი იბოიყოს და ძალი უყოს.			106				
[ნასყიდობისათვის]							
[24r] 654. ნასყიდობისათვის. ნასყიდობა დიად მკუიდრი და შესარჩენია, აქავ ბატონიც რომ							160

¹ კიდებუ შიწერილია: „ნასყიდის კაცის სავაჭროდ გასყიდვისა“ (უნდა იყოს „გაგზავნისა“).

² კიდებუ შიწერილია: „ამხანაგობის და ძმების უმამულოსა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
გაუწყოეს, ვისაც ნასყიდობა არ მოეშლები ¹ .							
656. სყიდვასა და გასყიდვაში შეტყობინება სახლისკაცთა და მოწიით და სიტყუით და ნიშნით დამტკიცება კაის გამოძიებით უნდა, სყიდვა რომ სხვისა არა ჩაუწერონ რა.		241	367				161, 167
656. თუ კაცმან სოფელი ანუ გლეხი ან რაგინდარა მამული საბასო ანუ თავადისაგან, ანუ აზნაულისაგან, ანუ გლეხისაგან იყიდოს.							162, 163
657. თავის პატრონის უდასტუროდ და უბეჭდოთ ვინ რა გაყიდოს.						76	163
658. ვინ საგლეხო ფუძე ვისაც მიყიდოს გინდა კაცრეული, გინდა უკაცრული.						56	
659. ნასყიდობისათვის: ვინ დაიხსნას ძა ვალისაგან, მისი მამული შეიღოს წლამდი გირაოსავით ქონდეს. თუ პატრონმა ვერ დაიხსნას, ნასყიდათ დარჩეს.			240				
660. თუ ვინ გაყიდოს სახლი და სადგური მისი ქალაქს გალანს შეგნით.			241				
661. მღდელმან ვინც გაყიდოს სახლი, კიდევ მღდელმანვე უნდა იყიდოს.			242				
662. ვინ გაყიდოს წიქუილი სიგლაზაკისათვის.			243				
663. ვინ ყიდდეს რასაც რაგინდარას და ერთს კაცს შერიგდეს და ფასი გარდასწყუიტონ, მასუკან შეშლა და სხვის მისყიდვა შეუძლია თუ არა.	241		14				161
664. კიდევ სყიდვა-გასყიდვისათვის: ვინ რა გაყიდოს და ბეი აიღოს და მასუკან შეეშალოს. თუ მიმსყიდველი შეეშალა, ბეი ერთიორად მისცეს, და თუ ამლები შეეშალა, ბეი დაეკარგოს.	4,241		26,97				161

¹ კიდევ მიწერილია: „ნასყიდობისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაბტ.
665. ვინ ვის უთხრას: მიყიდე ესე ჩემთვისაო, და უყიდოს რაგინდარა მამული, და ვისთვის რომ იყიდა, თეთრი გუიან მოსცეს, და მანამდის მოსავალი რომ ამათ ჰქონას.			108				
666. ღვინოში ვინ ვინ დაატყუოს და მამული იყიდოს ღვინის სმაში ანუ თუ ერთი კაცი სხვას ქუეყანას წავიდეს და იქ იქაური მამული გაყიდოს და ლოთობაზე და ღვინის სმაზე გარდაგოს.		25					164
667. თუ არ იყოს კაცი ოცდახუთის წლისა, მან მამული ვერ გაყიდოს.		6					
668. ვინ გაყიდოს სახლი და ვინც იყიდოს, იმ ახალ წასყიდში საქონელი იპოვოს, როგორ მართებსთ ამისი.		256	182				
669. ვინც ვისგან იყიდოს ყმა კაის პირობაზე პირობით, რომ არ იყოს ავიო, და მასჯან ავი გამოდგეს ¹ .			21				162
[24v] 670. ვინ გაყიდოს ყმა პირობით და ბორჯლით ავი თუ კაი, ბორჯალი გავიდეს და სიავე მაშინ შეატყოს.			22				162
671. ვინ ვისგან იყიდოს ყმა კაის პირობაზე, გასინჯოს და ბორჯლის გასვლამდისვე მაში სიავე იპოვოს.		8	35				162
672. ვინ ვის მიყიდოს ყმა თუ მოახლე და უთხრას მაშინვე: ეს ამა და ამის საქმის პატრონია თუ ავისა თუ კარგისა.			36				
673. ვინ იყიდოს სგარჯული ანუ ურჯული მსახური თუ მუახლე, აქავ მათი ახატის ქნა.	6	7,40	206				
674. ვინ გაყიდოს სილარიბისათვის შეილი, ვინც იყიდოს, მან		11	205				

¹ კიდევ მიწერილია: „მონათ სყიდვისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
სხვას აღარ უნდა მიყიდოს, ვაჟი იყოს თუ ქალი. თუ იმისმან პატრონმა დახსნა მოინდომოს, უნდა დაქაჩსნევიოს.						
675. ნასყიდი ყმა მოსამართლესთან ვერ იჩივლებს და არც იშისგან იჩივლებს ¹ .	165					
676. ნასყიდმა ყმამ თავის საქონელი გაქაბაროს, ბატონმა შეიტყოს. შეუძლია გამართმევა ² .	398					
677. კიდევ ნასყიდმან ყმამ თუ საქონელი გაქაბაროს, ცოცხალი იყოს თუ მამკვდარიყოს.	399					
678. ვინც გაყიდოს ოთხფეხი რაცა და ან იყიდოს, სიყვითის პირობა მისცენ, რომე სიავე არა სჭირდეს რა. ცხენი იყოს თუ სხვა რაც რა ³ .	10	244, 398			64, 89, 172	166
679. მოწმით ვინც გაყიდოს ვარი, რომე მაში ავი არა იპოვებდეს რა. თუ ვინ იცის გამოაჩნდეს ანუ ნაჭურღალი იყოს.	10	245			89	166
680. ავრევე ვინც გაყიდოს ფურა, როგორც კარის პირობა დასდებან, ისრე ფურისა მოწმით, რომ ავი არ იყოს.	10	246				166
681. ვინ ვის მიყიდოს ცხენი, ასეთი რომე რაგინდათას წაქაჩდენდეს და კაი ათა სჭირდეს რა.					64, 172	
[25r] 682. ვინ იყიდოს ნაშოვარი პიოლტყვი თუ რაგინდარა ⁴ .		40i				
683. თუ ვინმე რცოდეს ერთი რამ საქონელი სხვის იყოს და ყიდდენ და იყიდოს ვინმე.	9				45	
684. ვინ იყიდოს ნაპარეჟი და ნაჭურღალი საქონელი რაც რა.	12					

¹ კიდევუ მიწერილია: „ნასყიდი ყმა მოსამართლესთან [თავის] [უ]ბატონოდ ვერ იჩივლებს...“.

² კიდევუ მიწერილია: „ნასყიდის ყმის საქონლისა“.

³ კიდევუ მიწერილია: „ოთხფეხი[ს] სყიდვისა“.

⁴ კიდევუ მიწერილია: „ნაშოვარისა და ნაპარეჟისა საქონლის სყიდვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
685. ვინ გაყიდოს ქუვერი ანუ სხვა რაც რა კურკელი ¹ .			248				
686. ვენაკისა და ბალისა, და ბოსტნისა წლის მოსავლის გამსყიდველთა და მსყიდველთათვის ² .			249				
[მიბარებისათვის]							
687. მისაბარებელის მიბარებისათვის ³ .		304					149
688. ხორბლისა და ქერისა, და ღვინის, და ხეთის მიბარებისათვის, აქვე შესაჩაბავი რა უნდა მისცე.		71					
689. ვინ ვის რა მიბაროს, სახელდობრივ წიგნი გამოართოს და მოწინეც დაწეროს.		305					
690. ვინ ვის რა მიბაროს და ვინც მიიბარა, იმის საულს ცეცხლი შეეყიდოს ან არეულობა მოკდეს და იმ საქონლის ამა ქნას.		306	148, 49			87,88	207
691. ვინ ვის რა მიბაროს და ის საქონელი ყაზახმა წაიღოს ან თუ ტყვილად მოიგონოს, ვისაც ებაროს, მან ან მოკუდეს და იმისმა საბლისყაცმა დაუშალოს.		307	148, 149			87,88	207
692. ვის ვისი რამ რაგინდარა საქონელი ებაროს და ქურდმა მოპაროს, თუ ქურდი ვაიოჩნდეს, ის არის, რე არა ჩნდეს ან ტყვილად ამბობდეს, ასრე ქნან, როგორც აქ უწყებან.		307	227				
693. ვაცს ვაცისა საქონელი ბარებიყოს და საქონლის ბატონნიც და შემნაბავიც ორნიც მიცვალებულიყუნენ ⁴ .							209
[25v] 694. ნასყიდმა ყმამ საქონელი რომ გააბაროს, იმ საქონელს როდისაც უნდა მისი ბატონი გამოართოს.		308					

¹ კიდევ მიწერილია: „კურკელის და ქუვერის სყიდვისა“.

² კიდევ მიწერილია: „წლის მოსავალი გასყიდვისა ვენახების თუ ბალისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მისაბარებელის რისაც ფერისა“.

⁴ ჩაწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვახტ.
695. კიდევ ნასყიდმა ყმათ თუ აზატნაქნარმა საქონელი გააბაროს, მისის პატრონისაგან ითხოვების.	309				
696. [თ]უ კაცმა კაცის მიაბაროს რაზე და მას კაცს ცოლი ყუანდეს, თუ ცოლი მოუკუდეს და სხვა ცოლი შეერთოს, თუ თუითონ მოკუდეს და ცოლი დარჩეს.					208
697. ვინ ვის მიაბაროს პირუტყვი რაც რა ფერი, ფასით თუ უფასურად, და მას დაუშავდეს რამე.		228		87	211
698. ჳნვისათვის: ნუ ჳნავ ჳარითა და ვირითა ერთად.	28				
699. ვინ ვის საყანე მიწა ათხოვოს და თხოვებით მისცეს და ორმოცს წლამდე თუ აღარ გამოართვას ¹ .	24				
[ქირავნობისათვის]					
700. ვინ ვისგან ითხოვოს ქირითა და დაიჭიროს მიწა ანუ სხვა რამე, ამ დრომდის ამას მოგცემო და მთლად ის ქირა აღარ მისცეს.	343, 342				
701. ვინ გააქირაოს წისქული და ვინ იქირაოს, მისთვის ² .	342	250			
702. ვინ ვისგან ითხოვოს ქირით ულაცი და მართებულზე ნამეტნავი აკიფოს ანუ მოატეხინოს რამე, ან დაუკარგოს, ან მოატაცებინოს ვისმე.	341	229		79	
703. ვინ ვისგან იქირაოს მოძრავი თუ უძრავი რაგინდარა.	342				
704. ვინც ითხოვოს და იქირაოს საბრალოსა და დარიზისაგან რაც რა, ულაცი და ქირა თუ მაშინვე არ მისცენ.		276			

¹ კადეზე მიწერილია: „გაქირავებისა“.

² კიდევ მიწერილია: „წისქულის გაქირავებისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
[26r] 705 ვინ ვისი ჭურჭელი რაც რა ითხოვოს, დაუკარგოს ან წაუჭდინოს ან გაუტეხოს ¹ .			230				
706. ვინ ვისგან კაცი ითხოვოს მისთვის.							120
707. ჯელმწიფის მოველენი და მოსაქმენი დადგენენ სამსახურზე ჯელმწიფისაზე, რა იდგენენ სანამ არ ათათნ, მანამდის სხვას საქმეში წუ გაერეფიან ² .			92				
708. რომელმან გააგდოს საქმე კარ და რომელმან ავი, მათთვის.			122				
[ჯელოსანთათვის]							
709. ჯელოსანი ოსტატნი რისაც მცოდნენი იყუნენ და შაგირდი ყუანდეს, მათგან ვამს ესე შაგირდის კარგად გასწავლება და საოსტატის უთხოვნელობა ³ .			373				
710. ჯელოსანთა რას დროს იჯელოსნონ, რასაც ფერზე ნარდათ თუ დღით, როგორც ბატრონს უნდოდეს, ისრგ უნდა გააკეთონ ⁴ .			391				
711. ჯელოსანთაგან რაგინდარას წაქდენია.	344,		391				
	345						
712. ჯელოსანთა სახელოსნოდამ მოიპარონ რამე.	344,		391				
	345						
713. ჯელოსანთა საჯელოსნო წააქდევინონ რასმე ან დაუკარგონ.	344,		391				
	345						
714. ჯელოსანთა ჯელში ჯელფასი გჭიროს და საჯელოსნო მოაპარვინონ ვისმე.			391				
715. ჯელოსანთა ჯელში საჯელოსნო მიჯხდომილის ლაშქრისა და თარეშისაგან წაუჭდეს.			391				
716. ჯელოსანთა ვისაც რა გასაკეთებლად ქონდეს და გირაოდ დასდვან.			391				

¹ კიდებუ მიწერილია: „ჭურჭლის თხოვასა“.

² მინაწერი გადასულია და არ იკითხება.

³ მინაწერი გადასულია და არ იკითხება.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
717. ჯელოსანთა ჯელში საჯე- ლოსნო დაიწვას უნადვლელობით თუ მოელით.			391				
718. ჯელოსანნი-კალატონი, ხურონი, ფეიქარნი, მკერვალნი, რომელნი რასაც სამუშაოზე იდგ- ნენ, პირველს ნუ გაუშვებენ და სხვას ნუ მოეკიდებიან.		344					
[26v] 719. კალატონმან, რომ- მელმანც ავი კედელი დადგას ან ფეიქარმან ავი რამ მოქსოვოს ანუ მკერვალმან საკეოავი ავად შეკეროს, მათთვის.		345					
720. მუშანი და მოჯამ-გირენი რას დროს მუშაობდენ პატრონი- სა დარიგებაზე, თუ წაჭდეს რამე, უბრალო იყუნენ და, თუ თავიანთ- თავად ირჯებოდენ და წააჭდი- ნონ რამ, ზღონ.			392				
721. მეწისქუილეთა თუ საფქუ- ავი წააჭდინონ მათის მოუვლე- ლობითა ან მოიპარონ და ან მო- აპარვინონ ვისბე ¹ .			394				
[დაწვისათვის]							
722. დაწვისათვის, ერთის კა- ცის სახლს რომ ცეცხლი შეეკი- დოს და მორჩენას ეცადოს, მოუ- დეს რომ იმ ცილობაში სხვის სახლსაც წაეკიდოს ² .		69					
723. ერთმან კაცმან რომ თა- ვის ნაბჯას ცეცხლი მოუდვას და იჭიდამ წავიდეს და სხვის ვენაჟსა ანუ ყანას წაეკიდოს.		221	226, 328				192, 193
724. თუ ვინმე ნდომით დაწ- ვას სხვის სახლი ანუ ძნა, ის და- მწველი ცეცხლში ჩაიწვას.		223	234				191, 192
725. თუ ვინმე კაცი კაცს შეა- ყენოს და სხვა სახლი დაუწვევი-		224					191

¹ კიდებზე მიწერილია: „მეწისქუილის ფქუილის წახდენისა“.

² კიდებზე მიწერილია: „დაწვისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
ნოს, დაწვეულსა მას თავი მო- ეკრას.							
726. ერთს სახლს თუ ცეცხლი არაჲინ შეუდოს და ისრუ შეეკი- დოს, ამაჲ გასინჯვა უნდა, უკა- ცოდ მონჯდარა თუ არა.		222					
727. თუ ქალაქს ცეცხლი წაე- კიდოს, ერთმან კაცმან თავის სახლის მოჩინისათვის სხვისა დაუქციოს.		225					
728. სახლი თუ გიროოდ ქო- ნაწი ვისასაც ვისიმე დაიწვას.		103					
729. ერთი კაცი რომ კაცს თა- ვის გარდაწვას ეწამებოდეს, ვი- საც ეწამებოდეს, ის ამას ამბობ- დეს, ჩემის ნდომით არ იყო — უა- თერაკად მოკდაო, დამწვარი კაცი ამას ამბობდეს გაქრება მგ კაცმან დამწვაო.							193
730. რომელმაც კაცმან ქრის- ტიანემან დიდმან ანუ მცირემან რასგინდა მტერთობისათვის საყ- დარსა და საყდრის საქონელს ცეცხლი შეუდვას!						121, 122, 170	
[აშენებისათვის]							
[27r] 731. ქვეყნის სამძღვარი და სამანი ამებრით უნდა და- მტკიცდეს ¹ .			397				241
732. ახალისსოფლის აშენები- სათვის და მისივე სამძღვრების გარიგებისათვის ² .			366				
733. გულმწიფის ნაბობებს ალაგ- ში თავადთა თუ სოფელი ააშე- ნონ ან გლეხთა მთა გასტეხონ.			430				
734. ხელისა და მდინარეს კუნ- ძლისათვის ან მდინარის წყლის		269					184

¹ კიდებუ მიწვრილია: „საყდრისა და საყდრის საქონლის დ[აწვისა]“.

² კიდებუ მიწვრილია: „სამძღვრისა და სამანისა“.

³ კიდებუ მიწვრილია: „სოფლის აშენებისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
26		268				
			262			
		132	263			
			264			
			265			
			266			
			267			
		132				
15						

გაღმა-გამოღმა შენობა იყოს და წყალი ან იქით მივარდეს ან აქეთ¹.

735. ახალის სახლის აშენებისათვის: ვინ აშენებდეს სახლსა ახალსა. გაუფრთხილდით რომ არავინ დაშავდეს, არავინ მოკუდეს, თუ მოკუდეს და მოკუდეს, მისთვის².

736. ვინ აიშენოს სხვის ალაგზე სახლი და სხვის სახლზე მაღალი.

737. ვინცა ვინ მოინდომოს თავის ალაგში მაღალის სახლის აშენება, არ დაეშლების, მაგრამე ასე ნუ ამბობს, რომ მეზობელს დაუშალოს.

738. უკეთუ სახლი ვისიმე დაიქცეს და იქივ ასეთი მაღალი ააშენოს, რომ მეზობელს უშლიდეს რასმე.

739. თუ ვინმე საქუეყნოს ალაგზე სახლი ა[ა]შენოს, ქუეყანასაც და მეზობელსაც უშლიდეს.

740. ვრთს კაცს ვაი სახლი ედგას და მეზობელმან იმასთან ასეთი სახლი ა[ა]შენოს, რომ პირველს სახლს ბგურს აწყენდეს ან თავისი ბანის წყალს სხვის სახლზე ადენდეს.

741. რომელმან ააშენოს მეზობლის სახლის ახლო მარანი და ან სამზარეულო ახლოს გააკეთოს თუ ანუ სახლზე სახლი.

[27v] 742. ვის ვის სახლზე სახლი ედგას. ან ქუეითი იქცეოდეს ან ხეითი, და თუ დაიქცეს, როგორ უნდა ააშენონ ან როგორ უნდა გარიგდენ

743. ვინ იშენოს სახლი ახალი და ლამქარს იყოს არ ქუი მიიქცეს სახლსა თვისსა.

¹ კიდევ მიწერილია: „ზღვისა და მდინარის კუნძულისა“.

² კიდევ მიწერილია: „სახლის შენებისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
[პოვნისათვის]							
744. პოვნისათვის: ქალაქსა თუ სოფელსა რასაც აღაგს სად იპოვეთ ჭანი, რისაც ოქროსი თუ ვერცხლისა ანუ სხვა რაგინდარისა ¹ .		255	181				
745. პოვნისათვის: ვინ იპოვნოს საქონელი საგნავში თუ სახლის აშენებაში, თუ სხვას მუშაობაში საქონელი ძველთაგან შენახული.		254, 255	182				165, 186
746. ვინ ვისგან სახლი იყიდოს და იმ ახალს ნასყიდში საქონელი იპოვნოს, რომ პირველისა პატრონის შენახული ყოფილიყოს, მასვე უნდა მიეცეს თუ არა.		256					165, 186
747 ვინ დაკარგული რაცა იპოვნოს პირუტყვი რაგინდარა ანუ სხვა რაგინდარა მინდორსა თუ სადაც, იქ ნუ დააგდებს, მოუაროს და წაასხას სახლსა თვისსა, რა ეძებდენ და ვნა ვსმას პატრონისა, ჯელში მისცენ ² .	23	39	264, 265			92	
748. ვინ ვისი დაკარგული საქონელი წყალში იპოვნოს და ამოიღოს რვის მგრის სიღრმიდამ ან ერთას ადლის სიღრმიდამ, მპოვნელს რა უნდა მიეცეს.		70					
749. ვინ იპოვოს დაქრილი მკუდარი კაცი ქალაქსა თქვენსა სიახლ[ო]ესა ³ .			259				
750. ქურდისა და ყაზაზის შენახვა არ არის მართებული არცა ჯელმწიფეთაგან, არც თავადთაგან, ნურცა შეინახვენ ⁴ .			419				

¹ კიდევ მიწერილია: „საქონლისა პოვნა რაც... ქონა“.

² კიდევ მიწერილია: „ნაპოვნისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „მკუდარის პოვნისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ქურდის შენახვისათვის“.

[ქურდობისათვის]

751. ქურდობისათვის: ვინც დაიპიროთ ქურდი, არ შეგიძლიათ და არცა გაქვთ ბრძანება მოკლათ ან წააქდინოთ ვინმე, თუ არა გაიგონოს და წააქდინოს უკელმწიფოდ¹.

752. ქურდობისათვის: ვინ დღისით რამე მოიპაროს თუ ცხადად თუ იდუმლად.

[28r] 753. ღამით ქურდისა და სახლათურისა და გადაგდევნიებისათვის.

754. ვინც ვისი სახლი ქურდობით გატეხოს, მისის გაოდაცდევინებისათვის. ბერძნულში აძავრიგზე სკანონო უწყვიია.

755. მისთვის, ვინ ქალაქს ალაგსა ანუ სხვაგან მოიპაროს რამე ერთხელ ანუ ბევრჯერ.

756. ვინ მოიპაროს ლაშქარში იარაღი ანუ ცხენი ლაშქარში თუ ანუ სხვაგან სადაც.

757. ერთის კაცის სახლი რომ იწოდეს და იქიდაშ მოიპარონ რამ და გაიტანონ ან ზომალდი დაიქცეს, იმის საქონელი გამოიტანონ, თუ მაშინვე პატრონს არ მისცენ.

758. თუ ქარავნის კაცმან თავიანთ გაქვრდვა შესწამონ ვისმე ან რამ ვისმე წელში იცნას და ამასაც მოწმობდეს, რომ მაგასთან სხვაც დამეკარგაო.

759. დედაკაცას იარაღი ან შესნას ან შეაკრას ქურდმან.

760. ღამით ქურდისა და მოკვლისათვის.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
		104.29				150
	311	117				
44	312	117	7	44	167	151
44	42	171, 223	7	44		151
	318					150
	316					
	43				66.62	152
					65.63	
						153
	313	117, 223				

¹ კიდევ შეიწერილია: „ქურდობისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
761. უიარაღოს ქურდისათვის და იარაღიანის ქურდისათვის, იმას რა უნდა გარდაგდეს. იმას რა.		323					154
762. ობლის ვეჭილმა თუ მოიპაროს რამე.		251					
763. შვილძაბ თუ მამას მოპაროს რამე და შეამჩნიონ.			146				
764. ნასყიდი ყმა ვისიც ქურდობდეს და მოეპაროს რამე ან თუ პატრონი აქურდებდეს.		319	423				
765. პატრონმა ყმა თუ საქურდლად გაგზავნოს და მოკლან.			423				
766. კიდევ: თუ პატრონმა ყმა საქურდლად გაგზავნოს და დაიპყრონ.			424				
767. ვინ ვისი სახლი გატეხოს ქურდობით და ის ქურდი თუ შიგ მოკლან მზის ამოსვლამდე, თუ მხემ უსწოროს, ორისათვისვე აქ ნახეთ.			223				
768. ვინც წავიდეს პატრონისა საქონელთა საქურდლად.			413				
769. ქურდმა რომ მოიპაროს, რამე მისი დანაშაული შვილს არ გყითხვის, თუ ის ქურდი მოკუდეს, მისი კერძი მამულის გასყიდვისათვის.		20,310					
[28v] 770. ვინ ახალს ნასყიდს ყმას ქურდობა შეამჩნიონ.			36				
771. კაცმა რომ კაცს ქურდობა შესწამოს და გასარჯოს და ეს მართალი გამოვიდეს, მასუკან სხვას შეაჩნდეს გამოჩენით*.						86,63	159
772. ვის რა მოპარონ ქარვასლაში ან საპირაჩოში, ზისთუისს.		315	149, 150				154
773. ვინ ვისისაც მოსამსახურის ნაპარევს შეინახევდეს, დამალევდეს ანუ გამკემლობას შერებოდეს*.						136	

¹ კიდევ მიწერილია: „ქალაქსა და სასირაჩოში პარვისათვის“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
774. ვინ პატი მოიპაროს და გააპაროს ¹ .		276					
775. კაცმა თუ მეზობლის საქონელი გასცავს ქურდის ხელთა.						136	
776. რაც უფრო ქურდობა კაცს შეწამოს, თუ ქურდი გატყდეს და ბოდიში ითხოვოს, მას როგორ უნდა ეხლევინოს, და თუ არ გატყდეს*.							249
777. პირუტყუთა მოპარვისათვის და მოტაცებისათვის. ანუ უმსაჯულოდ წაართვას ვინმე ვისმე რამე ² .	44	44,45	120, 222	7	44, 45	62,63, 137	
778. პირუტყუთა მოტაცებისათვის პირუელად ანუ ცოტა.		44,36	120		44	116, 141	
779. თუ კაცმა მოპაროს ვისმე რამე ანუ მოსტაცოს, პატრონსა მის[ს]ა გავლენა მართებს და თუ არ გაუვლინოს.						137	
780. ვინც მოპარული რამ იყიდოს, პატრონმა მისმა შეამჩნიოს და თავის საქონელი იცნას ³ .		320				63	
781. ნაშოვრისა საქონლის მონასყიდეთათვის.			401				
782. მოპარულისა და წართმეულის საქონლის ცნობისათვის ⁴ .		314				63	156, 158
783. ერთი რამ საქონელი რაც თავისას ამსგავსოს ვინცა და სთხოვდეს ძალზე ვისაც, ჩემია მოჰქეთ, ან თუ უმსაჯულოდ წა[ა]რთვას, თავისი რომ ეგონოს.		45					157, 158
[29r] 784. ვინ ვის ყანაში შეიპაროს და დაუწყოს კრა ⁵ .	40		270				
785. ვინც ვენაკში ვისასშიაც შეიპაროს და შევიდეს და დაუწყოს კოყთა.			271				

¹ კიდევ მიწერილია: „ბაგის მოპარვისა და გამცემობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „პირუტყვთა მოტაცების და მოპარვისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მოპარულის მსყიდველს თუ პატრონმა შეამჩნიოს“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „მოპარულისა და საქონლის ცნობასა მსგავსობით თუ მართლა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „რასაც მოსავლის მოსამზღვრეს მოპარვა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
786. ვინ ვისი რა შეჯამოს, მისთვის.		327				
787. ვინ ვისი ხე ანუ ზილნარი მოიპაროს და წაიღოს, და თავისთვის დარგოს.	317					
788. ვინ ვისა ყმაწვილი და შვილი ქრისტიანთა მოიპაროს და გაყიდოს, ესე ვისაც შეაჩნდეს მართლა ¹ .	35	118, 208, 223	2			97
789. ვინ ვისი ცოლი მოიპაროს თუ წაართვას და გაუყიდოს სჯულთანზე თუ უსჯულთზე.						96
790. ეკლესიათა მკურნალობათვის ² .	257	194, 224	3,4		168, 113	155
791. თუ ეკლესია მტრის კაც-მან გატეხოს.					114, 121	
792. ვინ ეკლესიის შეწირული რაცა მოიპაროს.	17,259	194, 224	3,4			
793. ვინ ასრეთი რა მოიპაროს, ეკლესიის შესაწირავად უნდოდესთ და ჯერ არ შეეწიროსთ, ან სხვის საქონელი ეკლესიაში მიბარებულნი იყოს და მოიპარონ.	258					
[28v] 794. ყაზახი კაცზე სასიკუდილოდ და გასაცრცველად მივიდოდეს და მან კაცმა დაასწროს და მოკლას ³ .	328			44	164, 138	
795. ყაზახი უშიშრად კაცზე სასიკუდილოდ მივიდოდეს და ის კაციც ეკადოს.	329			44	164, 138	
796. ვინ გაცარცოს მკუდარი ანუ საფლავი მკუდრისა, აქავ კიდევ თუ მკუდრისა რაგინდარა საქონელი დამალოს ⁴ .		282				
797. თუ ასეთი მკუდარი გაცარცოს ვინმე, რომ თუითანვე მოკლას.					115, 119	

¹ კიდებე მიწერილია: „ტყვის მოპარვისა თუ ცოლისა“.

² კიდებე მიწერილია: „ეკლესიის საქონლის შეწირულის თუ შეწირვად განმზადებულის მოპარვისათვის“.

³ კიდებე მიწერილია: „ვინ მოკლას ყაზახი“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „მკუდრის გაცარცვისა და საქონლის დამალვისა“.

	დაბ.	ბერა.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
798. აქ დანაშაუთა შებრალებას მოგახსენებსთ ¹ .		362					
799. ყაზახისა და ქურდისა და ავახაისა კაცთა მპარავისა სატანჯველთათვის, აქაჲ რარიგი ქურდი და რარიგი ყაზახი უნდა კრან ანძახუ ² .		321	202	3			
800. ქურდისა და ყაზახის ანძახუ აგება, რომ ჭელმწიფემ ბრძანოს, ვისაც უბრძანოს, მან როგორ უნდა ქნას.		321	370				
801. ესეც იცოდეთ: რაც გინდა დანაშაულისათვის არ მოიკულის მამა შვილის მაგიერ და არცა შვილი მამის მაგიერ. თაჲიანთი დანაშაული თუითონ მქნელს უნდა გარდაჲდეს.	45	375,20	277				
802. რომელნი სიკუდილის ღირსნი ჭელმწიფის ბრძანებითა სიკუდილს მიეცნენ, მათი მიწის ღირსება და უღირსება.			263				
[საპყრობილეთათუის]							
803. საპყრობილეთათუის. შეფეთა საპყრობილეს უფროსი ვინც იყოს და ქრთაში თუ აიღოს, და პყრობილი ჯაჭვითა და ბორკილით არ დააბას აქავ, თუ ჯინჯილ-ბორკილი გატერონ ³ .		380					
[30r] 804. ვინც საპყრობილე გაჭურითს ანუ ჯაჭვი დაკუნდი გატეროს, ანუ უფროსი დაატყუოს და გაიპაროს.		381					
805. კაცი რომ დაჭერილი იყოს და ცოლმან მესაპყრობილეს ქრთაში მისცეს.		91					

¹ კიდებზე მიწერილია: „დანაშაუთ შებრალება“.

² კიდებზე მიწერილია: „ჭელმწიფეთა კაცის სიკუდილისა“.

³ კიდებზე მიწერილია: „საპყრობილის ვინც გააპაროს და შესაპყრობილისაღ“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
806. დედაკაცი არას დანაშაულისათვის საპრობილეში არ ზეიგდება ¹ .		88					
807. არა ჯერ არს, რათა ყველთა კაცთა საპრობილე ქონდეს, ნურც გააკეთებენ ² .		379					
[ყმათათვის]							
808. თუ უსამართლოდ ბატონს ყმა წაუვიდეს ³ .						149	
809. ვისაც გაეპაროს ყმა და მოსამსახურე და იპოვოს ვისთანც, რა მართებს გარდასაცადი.		175	24			72,73	199, 200
810. ვინ ვისაც ყმასა და მსახურს მალეუდეს და მალვით იმსახურებდეს, მას რა უნდა გარდაქდეს.		175	25				
811. ვის ერთმანერთის გლეხი და მკუიდრა ყმა ყუანდეს.		175	25			74,72, 73	200, 199
812. თუ კაცს მომართებული ყმა წაუვიდეს.						75	198
813. თუ მან ყმაშე ვისიმე რამ თან გაიტანოს.						78	
814. თუ გლეხისა სხვასა წარმავალსა გასწიოს.						71	
815. გლეხსა თუ სხვისშვილი წაუვიდეს.						70	
816. ვისაც სამსახური რამ მიუძღოდეს ბატონხედ და ის მისგან საქმემან რამემ გაიყუანოს.						64,172, 72,173	
[30v] 817. გლეხი რომ აიყაროს და ექუს წელიწადს სხვაგან დაყოს და მერმე კელმწიფეს მოუვიდეს.							201
818. საბატონოს კაცის შვილის ყმა აიყაროს და ოცდაათს წელიწადს სხვაგან დაყოს, მერმე სხვას კაცს მიუვიდეს.							202

¹ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცის დაუბმელობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „უკელმწიფო კაცის საპრობილის უკომლობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ყმის წასულისა და გლეხის წართმევისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაბტ.
819. თუ ვისმე ვისიც გლეხი ყუანდეს და თავისაც პატრონთან წაეიდეს, ანუ პატრონი სთხოვდეს, ანუ არ ეთხოვნოს.						77	
820. ვინცაჲინ აყმოს თავისი თავი თავისის პირით ვისაც. თავის თავის კელთა მჭონემ კაცმა.			32				
821. თუ ერთი კაცი ვინც ვისთანც მივიდეს და უთხრას, მუახლე მომე და გეყობიო და მან, მუახლისა პატრონმა, აღარა იკითხოს რა და მისცეს ანუ თუ წიგნით*.							262
822. ვინც ვისი მუახლე შეიქნას თავისის პირით თავისი თავის კელთა მჭონე დედაკაცი ¹ .			33				
[ტყუეობისათვის]							
823. ტყუისათვის: სად დაესხას მტერი ქრისტიანსა და დაატყუოს, ვინ რომ დატყუევდა, მისის საქონლისათვის ვის ებაროს, ან ქონდეს იმ რიგის კაცის საქონელი ² .		38					
824. ტყუეობისათვის: ტყუე რომ დატყუევდეს და მორჩეს ტყუეობიდამ, და ის კიდევ თუ სხვამ კაცმა დაიჭიროს.		40					
825. ვინ დატყუევდეს და მშობელთა მისთა მისთვის არა იმელონ თა მისი დახსნისა და თვითონ განოიპაროს და მოვიდეს.		296					
826. თუ მამა დატყუევდეს ვისიმე და მისთა შვილთა მისის		297					

¹ კიდებზე მიწერილია: „ვისთანაც დედაკაცი თავის ნებით მუახლედ მივიდეს“.

² კიდებზე მიწერილია: „თუ კაცი დატყუევდეს, ან შვილი ან მამა დატყუევდეს ან განოიპაროს, ან იმათი საქონლისა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
დაბნისა არა ინაღლონ რა, და თვითონ გამოეხსნას.							
827. თუ უშვილო კაცი დატყუვდეს და მისთა საზღის კაცთა და მისის მამულის დამპატრონებელთ მისის გამოეხსნისა არა ინაღლონ რა.		298					
828. თუ ეს უშვილო კაცი ტყვეობაში მოკუდეს, მისის საზღის კაცის უნაღლელობით მისის მამულისათვის ამას გეტყუით.		299					
829. ტყუის საზღის კაცი და ნათესაენი თუ თვრამეტის წლისა იყუნენ ან ნაკლები.		300					
830. კაცი თავის საზღიდან ყმაწვილი დატყუვდეს და მისი ძმანი გაიყარნენ და ის კაცი მასუკან ისრევ მოვიდეს.		122					
831. ზემოხვეწილის ტყუისა და კაცისათვის.	37		269				
[31r] 832. ვის ტყუის დაბნა უნდოდეს თავისის მადლისათვის და სხვამ დაუშალოს.		41					
833. სად გაგემარჯოს და იშოვნო ტყუე ქალი ღამაზი და თუ საცოლოდ შენთვის მოინდომო ¹ .			260				
[სჯულის მოქმედებისათვის]							
834. სჯულის მოქმედებისათვის: სამი არის სჯულის მოქმედება ² .		363					
835. დაბარებული სჯულის არს.		364					
836. სიბრძნის სჯული არს, რათა იცოდეს.		365					
837. არის ვინმე, რომ იტყუის სჯული ვიცითო.		366					

¹ კიდევზე მიწერილია: „ღამაზარში ქალი ტყუედ იშოვნო და საცოლოდ იწადოს“.

² კიდევზე მიწერილია: „სჯულისა სოულიოსა და სულიერისა ქნისა და რივისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაბტ.
838. ღვაწლის მოქმედება სჯუ- ლი არს, რათა მას სჯული ეტ- ყოდეს ვისმე, ეს ჭენ კარგიაო და ამას ნუ იქ ავი არისო.	367					
839. მეფეთა რომელი მოეწო- ნოს და ბრძანოს, იგიცა სჯული არს.	368					
840. სჯული არის რომელიც მეფეთა თქუეს და განაწესეს და აქავ თუ უსჯულო და უმართე- ბულო ჭნას მისთვის.	371					
841. დედ-მამათაგან ღ-თის უარისყოფის დაპატიება.	3					
842. ვინ შეიქნას სჯულის გარ- დამავალი და მწვალებელი ¹ .	8					
843. მწვალებელთათვის რო- მელნი ქრისტიანეთა თანა ვერ დაიმკუიდრობენ.	3					
[31v] 844. ლათინელთა* მწვალებლობისათვის თუ რა- რიგი განდგომილება აქუსთ წმი- დის ეკლესიისა.	58					
845. მართლმადიდებელნი ქრის- ტიანენი მწვალებელთა ქალსა ნუ მისცემენ და ნურცა იმათსა ით- ხოვენ და თუ ვინ იცის შეუღლდ- ნენ.	72	313				
846. მწვალებელთა თანა ქრის- ტიანენი შეუღლებას ნურვინ ყო- ფენ.	73	313				
847. ურიათა, თათართა და ლათინელთა* ნურც მისცემთ ქალსა და ნურც მათს ქალს მო- იყუანთ ცოლად.	74	313				
848. ლათინელთა* ქრისტი- ანენი ნუ დაემძახლებიან და, თუ ისე სიტყუა არავინ ირწმუ- ნოს, მისთვის.	75	313				

¹ კიდევუ მიწერილია: „რჯულის გარდამავლობისა, მწვალებლისა და რჯულის დაგდებისა“.

* „ლათინელთა“ A ხელნაწერში წაშლილია.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
849. ვინგინდავამ რივიდან და სჯულოების საქმედად გავიღეს, მას არ უნდა გარდაცდეს.			69				
850 ცოლმა თუ ქმარმა რომელმაც სჯული დააგდოს, ამაზე განუშორონ შეუღლებნი თუ არა.			167				
[გაყრისათვის]							
851. გაყრისათვის და ერთმანეთის დაშორებისათვის თუ ვით უნდა ანუ თუ დიდებული ვინმე გაიყარნენ ¹ .						48,49, 154	98,99, 100, 101
852. გაყრისათვის: გავოა ძმათა, მამულთა გავოფა წიგნათ, და თუ წიგნი არ იყოს, ის გაყრა არ დაიჯერება.			113				
853. ვინგინდავინ გაიყარნენ ძმები და ერთმანეთისათვის რამ ელაღატებინათ და ერთსა და ერთს ძალი დაშართებოდეს.			128				
854. შეიღთა ვისასაც რამელი დარჩეს, ვაქთა თუ ქალთა და იყრებოდენ და იყოფდენ, რომელი უნდა გაიყონ ან ნაბიჭვარს რა მიეცემა.			251				
855. ვინ გაყართ ამრიგნი მათთვის სთავახსენებთ, რომ ძმები სხვადასხვა დედისაგან იყუნენ.	20						
856 მამის საქონელი და-ძმათ რომელი უნდა გაიყონ და გაიწილონ, ფაოჩა თუ სხვა საქონელი.			252, 254				
857. რას დროს მონიდომონ ძმათა გაყრა და იყრებოდენ, ჯერ ვწინ რაქლებს მათი ზითეუი და კერძი გადუდვან და მერმე თერთონ გაიყონ საქონელი.			368				107
858. მართლის შეიღისა და ნაბიჭვრისათვის, გაყრაში ნაბიჭვარს წილი მიეცემა რამე თუ არა.	22	284	251				110

¹ კიდევ მიწერილია: „გაყრისა და თვისით განშორებისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
[34r]. 859. ბიძა და ძმისწული როგორ უნდა, რომ გაიყარონ.	278					
860. მებატონენი რას დროს იყრებოდენ ბარბოზით და მემ-შურნეობით ნუ იჭმონენ. რომ საყდროვანნი წილში ჩააგდონ და დაჩაგვრით დაიმორჩილონ		358				
861. თუ დიდებულნი ვინმე გაიყარნენ, აჭავ საუფროსო თუ საუნჯროსო რა უნდა აიღონ, მისთვის.					154,49	100, 101
862. გასამყრელო კელმწიფისა არის. რა თომ უფროსი საუფროსოს აღებას გაათავებს, მერმე ოცისთავი გასამყრელოდ, როგორც ეპროიანების, იმისთანას აიღებს.						101
863. შუათანას ძმებს რა უნდა მიეცეს.						102
864. უნჯროსის ძმისა სასახლეა. საუნჯროსოს რაც გალავანს შიგნით იყოს, რაც გარეთ დარჩეს გასაყოფია.						103
865. გასამყრელოს და საუფროსოს გარდა, რაც გლეგი დარჩება გასაყოფი, ის უნდა კარგად შეაფარდონ, რომ ყუელა დასჯერდეს.					153	104
866. იქნების ზოგს ძმათა შუა ნასყიდობა და სათავისთაო იციან, მისი ასე იქნას.					153	105
867. სასაფლაო, ბატი და ჯვარი და საყდრის მამული საერთოა. თუ აო გაყოფენ, ისი სჯობს, ნურც გაყოფენ, გაყოფა და წილში ჩაგდება არ იქნების.		358				106
868. თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდეს, საუფროსო მისის შემდეგისა არის.						108
869. ანლა ასრე არის: თუ თავისი ნაშრომის საქონლით ან იშოვნა რამ ან იყიდა, მაგთონს						109

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
წილს ძმათათვის არას მიაკრებინებენ.							
870. თუ კაცმა მამული რამე იყიდოს ანუ სხვარამე თავისითა ანუ თუ საეროთით.							111
871. თუ წასისხლი რამ იყოს, როგორ უნდა გაიყოს.							112
872. უშვილო კაცმა რომ გაყრა მოინდომოს, ძმა იყოს ვისიმე თუ ბიძა, თავისი წილი არ დაეჭირვის.							113
873. დარბაისელს ვისაც სისხლმცირე კაცი სახლის კაცად უყუბ და გავიდეს მისგან.						98	
874. რუ სარწყავი კაცმან რომ გაყრა მოინდომოს ძმა იყოს ვისიმე თუ ბიძა, თავისი წილი არ დაეჭირვის.							114
875. სულადი ასრე გაიყონ.							115
[34v] 876. თუ ვინ იცის მოკდეს და შამა-შვილნიც გაიყარნენ.						156	
877. ძმანი რომ გაყრილიყუნენ და დატყუებულნი ძმა უჭანდესთ და მასუკან მოუვიდეს.		122					
878. გლეხის კაცის გაყრისათვის ¹ .						155	204
879. შვილობილის გამოწრვებისათვის და გაყრისათვის ასრე აქნას ² .		285	100, 102			157, 158	
880. ძმა ფიცთათვის იქნების და ან გზა აქუს ძმა ფიცის შეყრასა თუ არა ³ .			126				
881. კიდევ ძმა ფიცთათვის. რომ უცხო ვინგინდა ძმათ შეყაროს ანუ იშვილოს და თავის საქონელი მას დაუმკვიდროს ანდერძით და მეომე შვილი კიდევ შეეწყალოს. შეუძლია ანდერძის მოშლა თუ არა.		123					

¹ კიდევ მიწერილია: „გაყრა გლეხთა“.

² კიდევ მიწერილია: „შვილობილის გაყრისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ძმა ფიცთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
882. ქვეყანას ეს სამი არ დაეკირვის: წყალი შემა და ბალაზი ¹ .							169, 170, 171, 172
[ბეგრისათვის]							
883. ბეგრისათვის, რასაც ქვეყანას და ალაგას საქელმწიფოთუ სათავადო რაც ფერი სდებია, ისევ უნდა გამოერთვას არა ნაშეტნავი ² .		272	427				
884. კიდევ ბეგრისა და გამოსაღებისათვის. აქავ ლალა თუ რამდონზე უნდა აიღონ.		272	428				250
885. საბედნიეროს ძღენისათვის.		429					
[35r] 886. სითარხნისათვის იარალთა მკეთებელთა და მხატვართა და აქიმთა სითარხნისათვის და მოქადაგეთა განთავისუფლებისათვის ³ .		270	137				
887. მალისა სითარხნისათვის.		271					
888. რომლისა ქალაქისა სიბლესა გატყდეს ზომალდი, მას ქალაქის კაცს მიშველება და მოქმარება ვალად აძეს ⁴ .			364				
[ბაჟისათვის]							
889. ბაჟისათვის. ყოველის კაცისაგან მართებული ეს არის, რომე იმ ალაგის პატრონს ბაჟსა მისცემდენ ⁵ .		274					
890. თუ ელჩი ვინმე მოვიდეს უცხო ნათესავი და იმან ბევრი საქონელი მოიტანოს, რაც მოუტანია, იმისი ბაჟი კა გამოართონ და, რაც აქედამ წაიღოს, იმისას კი ნუ სთხოვენ.		275					

¹ კიდევ მიწერილია: „რა სახმარი არ დაეკირება კაცსა“.

² კიდევ მიწერილია: „ბეგრის რიგი“.

³ კიდევ მიწერილია: „სითარხნისათვის“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ზომალდის გატებისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „ბაჟისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
891. თუ ბაჟი ვინმე მოიპაროს, ასრე რომ საქონელი მიჭონდეს ქებაჟეს, გააპაროს და ბაჟი არ მისცეს.		276					
892. ვინ ქრისტიანმან უსჯულოს ხომალდის გაკეთება ასწავლოს ანუ ნავისა ¹ .		34					
[35v] 893. რომელმან თქუას ვითარმედ ეშმაკეულ ვარო, ტყუილად თუ მართლად ² .		100					
894. თუ მშობელთაგან უტკუო იშვას ვინმე, ანუ გაგიჟდეს და ეშმაკეულ იქმნეს, და მისთა საბლის კაცთა და ნათესავთა თუ არა მოუარონ რა, მისთვის.		295					
[მისნობისათვის]							
895. მისნობისა და მკითხაობისათვის რომელნი დაიწყებენ მკითხაობასა სანთლითა და ცერკვით, იგინი არიან გრძნეულნი ³ .	11	346					251
896. ვინცაგინ მსხვერპლსა ზედა მისნობდეს ანუ თუ ვინმე მისანს შეეხვეწოს და აკითხვიონ რამე.		350					
897. ვინ ქნას მისნობა და ანუ სიყვარულის წამალი ვინმე ვის აკამოს მისთვის.	11	351					
898. ვინცაგინ ქნას მოგობა.		352					
899. ვინ მისნობით და გრძნეულობით კაცთა ანუ ხეთა, ანუ პიოუტყუთა ულოცეუდეს.		361					
900. ვინც ნახოს მისანი, რომ მისნობდეს და იმალაგია უფროსს არ მოახსენოს.		360					
901. ყოველთა მისანთა და მწამლველთა მეფემან არა თუ მარტო საქონელი უნდა წაართოს.	11	353					

¹ კიდევზე მიწერილია: „ხომალდის გაკეთების სწავლებისათვის“.

² კიდევზე მიწერილია: „ეშმაკეულობის თქმასა თუ მართლად იყოს“.

³ კიდევზე მიწერილია: „მკითხაობასა და მისნობასა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ.სა	აღბ.	ვახტ.
[მწამლობისათვის]							
902. მწამლობისათვის. საწამლავე ვინ ვის მიყიდოს ან მისცეს ¹ .		359					
903. ვინც ვის გასაგრიებელი წამალი აკამოს.		356					
904. ვინც სასიკუდილო წამალი ვინმე ვისმე მისცეს ან ყმამ ბატონსა, ან ქმარმა ცოლსა, ანუ ცოლმა ქმარსა.		358					252
905. უკეთუ კაცი ხედუდეს, რომე თავისი ცოლი სწამლუდეს ანუ თუ სხვაზე ვინმემ ირჯებოდეს იმ რიგს საქმესა.		354	169				
[38r] 906. ვინცა ვინ ვისაც წამლის მაგიერად საწამლავე გაუგზავნოს ანუ ვინც წაუღოს, მათთვის.		355					
907. დასაპორსულეებელი წამალი ვინ ვისაც დედაკაცს აკამოს და ის დედაკაცი თუ იმ წამლით მოკუდეს.		357					
908. დედაკაცმა თუ დედაკაცს წამლით მუცელი წაუჭდინოს.		77					
909. დედაკაცმა თუ წამლით მუცელში შვილი მოიკლას.		76					
910. მწამლობისათვის ვინ ვის სიყუარულის წამალი აკამოს ² .		351					
911. ვარსკულავთა მეტყუელობისა და ვარსკულავთა მრიცხველობისათვის ³ .		347					
912. ვარსკულავთა მეტყუელება ესე არს, რომელნი იტყუიან ამ ეტლზე მოკუდება დიდი კაციო.		348					
913. რამეთუ თათნი წიგნი არიან სასწავლონი ⁴ .		349					

¹ კიდევ მიწერილია: „მწამლობისათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „სიყუარულის წამლის კამისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვარსკულავთა მრიცხობას“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ოთბთთა წიგნთა სწავლა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
[დაბეზღებისათვის]							
914. დაბეზღებისათვის. ვინ ვის დააბეზღოს ცილის წაშებით სამღრ(დ)ელონი ანუ ეპისკოპოსნი ¹ .		140	310				
915. დაბეზღებისათვის. ვინ ვის დააბეზღოს და სძრახოს მოსამართლესა წინაშე და მასუკან მართლა საბუთი ვერ უყოს.		192	115				
916 ვინ ვინც სძრახოს ჯარში და მოსამართლეს დაბეზღების მსგავსად მოხსენდეს ანუ ცილის წაშებით ადებდეს ავისქნასა.		214	116				
[38v] 917. თუ უსამართლოდ კაცმა კაცი ბატონს დააბეზღოს ტყუილად*.						40,132	253
[პირუტყვთა მოკვლისათვის]							
918. პირუტყვთა და ერთმანერთს შვეტიონ და ერთმანერთი დაგოცონ ² .		385	216, 219, 220				195
919. ვინ ვისასაც პირუტყვს დაკრას და მოკლას ³ .		412, 413	239				
920. კაცი თუ ბესა სჭრიდეს და პირუტყვს დაგცეს და მოკლას.		402					
921. თუ კაცი ბესა სჭრიდეს, ცული გაუარდეს და პირუტყვს გცეს და მოკლას.		403					
922. ვინ ვისიც პირუტყვი საძვარბე ანუ წყალზე წაიყუანოს, მოკლას ან დაუშაოს ხმარებით ან უხმარებლობით**.							230

¹ კიდევ მიწერილია: „ბეზღობასა და ძრახვასა დიდსა თუ ცოტასა“.

კიდევ მიწერილია: „პირუტყვთ თუ ერთმანეთი დაბოცონ“.

² კიდევ მიწერილია: „ფათერაკად პირუტყვის სიკუდილისა“.

* „ტყუილად“ მიწერილია სხვა ხელით.

** ეს პუნქტი მიწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
923. მისთვის, ვინც ნაყოფის ჯამს ყანაში მარით ან ფენაჟში ოთხფეტი რამ მოკლას ¹ .	404					
924. თუ ვინმე მოკლავს ორმოს თავი და აღარ დახუროს, წყლისა იყოს თუ პურისა, მაში პირუტყვი ჩავარდეს და მოკვდეს ² .		217				195, 256
925. პირუტყვი, წმიდა თუ უწმიდური, ვისიც ვისაც ორმოში ჩავარდეს ან სახლი დაეჭყეს, ან სათევე, ან სათივის პატრონმა შეაფთხოს.		381				256
926. ვინც სხვის პირუტყვი შეაწყუდიოს ან შიმშილითა, ან წამლითა, ან სხვა ოითაც დაჯიჯონ ³ .	384					
[36r] 927. ვინც სხვის პირუტყვი ძაღვით დაუდაღავი დასდაღოს და დაღსა სხვის მაგიერად ასაქმებდეს ⁴ .		386				
928. ქუეყანას ეს სანი არ დაეჭირვის და გელმწიფისა არის: წყალი, მთა და ბალახი ⁵ .						169, 170, 171, 172
[გლებთათვის]						
929. გლებთათვის და პატრონყმობისათვის, აქავ რომელთა გლებთა არა ჭონდეს მამული და მიწა-წყილი ⁶ .		171				
930. გლებთა უდიერად მიპყრობისათვის. ვინგინდავინ გლები მართებულზე ნამეტნავი გასარჯონ და მოკვდეს.		185				
931. გლებთა და უქონელთაზე ვისგანმე ძალის დატანება და ვისგანმე შებრალება.		360				

¹ კიდებე მიწერილია: „ყანაში პირუტყვის სიკუდილისა“.
² კიდებე მიწერილია: „ორმოში პირუტყვის ჩავარდნისა“.
³ კიდებე მიწერილია: „ვინ პირუტყვი სხვისა მიყვდევით მოკლას“.
⁴ კიდებე მიწერილია: „დაღის საქმობა სხვის მაგიერ პირუტყვზე“.
⁵ კიდებე მიწერილია: „ქუეყანას უოთიმეორისაგან რაც არ დაეჭირვის...“.
⁶ კიდებე მიწერილია: „გლების უსამართლო ბასა უმამულობის...“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვანტ.
932. უსამართლოდ ვინ გლეხი გაყარცოს და წააქდინოს.					148	
[ვენაჯის, ბალისა და ყანისათვის]						
933 ვინ იშენოს ახალი ვენაჯი ¹ .	16					
934. ვენაჯში ყანის თესვისათვის.	27					
935. ვენაჯისა, ბალისა და ყანისა ვისაც ღობის შემოვლება უნდოდეს მებოძელზედ რამ სიზოროთ უნდა გააკეთოს.		260				
936. ვინ ვის გაუძოვოს ყანა თუ ვენაჯი ² .		415	225		52	188
[36v] 937. ვინცაგინ ვის მოუჭრას ხე, ბეზილნარი ანუ ვენაჯი, მისი გარდატეხუნიგებისათვის ³ .		322	235		169	189 190
938. თუ ვისმე შუა ვხოში ხე ედგას და მისი თესვები მებოძლის საძირკულს ავნიებდეს რასმე ⁴ .		261				
939. კიდევ თუ სადაც ასეთი ხე იდგეს, მისი ჩრდილი ან ვენაჯსა ან ყანასა ანუ სხვას რასაც ავნიებდეს.		416				
940. გლაზაკთა შებრალებისა და ყურის მიგდებისა და მიცუნიისათვის ⁵ .	5					
941. თუ მკიდევ ყანასა ანუ კრეფდებზედ ხეთის ხილსა, ანუ კრეფდებ ვენაჯსა, უკან ხულარ მიიქცეული თავთავიანა და კუფხლისათვის, რომ საბრალთ მთიმცვრიოს ⁶ .	46					

¹ კიდევუ მიწერილია: „ვენაჯის მოღის და შივ ყანის თესვისა და ღობის შემოვლებისა“.

² კიდევუ მიწერილია: „ყანისა თუ ვენაჯის მოძოვებისა“.

³ კიდევუ მიწერილია: „ხისა და ხილნარის მოჭრისა“.

⁴ კიდევუ მიწერილია: „თუ რამე რომ მებოძელს ავნიებდეს“.

⁵ კიდევუ მიწერილია: „გლაზათ მოყუარებასა“.

⁶ კიდევუ მიწერილია: „მამცვრევის პატრონისაგან მოუკრეფულობასა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
942. თუ მოისთავლიდე ვენაცა და საფურძნესა შენსა, ნუ უკან იქცევი მოკუთბულად, არამედ მწირმან და ობოლმან და ქვრიუმან მოიმცვრიოს იგი ¹ .	47						
943. ათეულისა და მსხვერპლის შეწირვისათვის ² .	4. 51						
944. მსხვერპლად შესაწირავად რომელი არ იქნების და არცა შეიწირვის ესე.	35						
[მისაცემელისათვის]							
[37r] 945. ყოველის მისაცემელისათვის, რომელიც რომ მართლა მიეცემის მისი მოუშლელობა ³ .	177						
946. კაცმა კაცს რაგინდარა მისცეს და ვისაც მისცა, მაგიერს ისიც დაპირდეს ოასმე ან არას უმადლიდეს.	178						
947. მისაცემელი, რომელიც არის კაის მოწმით და წიგნიოკიდვე უფრო ირწმუნების.	182						
948. მაყუარემ მოყურობისათვის და კარკაცობისათვის მოყუარეს რაგინდარა მისცეს, ბერმე ისრვე საბოვოს.						61	
949. ერთი ვინმე რომ თანუთმეტის წლისა არ იყოს ან კტუა ნაკლები იყოს, მისგან გაიკვინება რამე თუ ათა.	179						
950. ამგვარი მიცემ-მოცემა ვალია ერთმანერთზე ღზინისა თუ კირის დღეს. შესაწევარი, სანიკარი თუ წასაბურავი ⁴ .						34	
951. ბატონმა რომ იარ კაცს ერთი თამ უბოძოს და ერთი კი	180						

¹ კიდებზე მიწერილია: „კვალად მასვე ნამცვრევისა“.
² კიდებზე მიწერილია: „მსხვერპლის და ათეულისა“.
³ კიდებზე მიწერილია: „ვის ვის რა მისცემა ან მისცემული საბოვოს“.
⁴ კიდებზე მიწერილია: „წასაბურავის და შესაწევრისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახ.
მომკუდარიცოს და იმავე ამხანაგის მეტი არა დარჩომოდეს რა ¹ .							
952. მეფემ რომ ერთს კაცს შორს რომ გაუგზავნოს და მიმტანს ის კაცი მკუდარი დახვდეს, ის საბოძვარი ისევ უნდა მობრუნდეს, მასუკან კიდევ მეფეზე კიდია.		181					24
953. პატრონმა ყმას მიწა ანუ სხვა რაც მამული ვისი გინდა მისცეს და მან კაცმან დაწინდული რამ დაიხსნას და მერნე მამული პირველსა პატრონს მიეცეს ² .						44	
[აქიმთათვის]							
[37v] 954. აქიმთათვის და მოჭადაგეთათვის, რომელნი არიან ქალაქსა და ქალაქს მკურნალად, თუ საჯორციელოდ თუ სასულიეროდ ³ .			137				
955. აქიმთაგან წამლის მიცემა და აქიმობა ვისგინდავიზე ავით თუ კარგად, ორისასვე აქავ მოგახსენებთ.			385				
956. აქიმთა უინ რა სავეტიმო მისცეს სასულიეროს მკურნალსა თუ საბორციელოს, მისი გამორთმევა აღარ შეუძლიათ.			138				
957. გაგიჭება პიოუტყუთა აქ ნახეთ, თუ რისაგან მოჭდების ანუ პატრონმა მისმა რა უნდა ქნას ⁴ .			398				
958. ნუ აუკრავთ პირსა ქარსა მეკალოუსა ⁵ .	49						
[რუს გაკეთებისათვის]							
959. რუს გაკეთებისა და გაღუბისათვის, რომელმან სწვის მი-		417					24

¹ კიდებზე მიწერილია: „პატრონმან ორს კაცს რომ მისცეს რამე და ერთ მოკდეს ან გაგზავნოს და წამლებს ის კაცი მკუდარი არ დახვდეს“.

² კიდებზე მიწერილია: „პატრონმა ყმას მამული რომ მისცეს“.

³ კიდებზე მიწერილია: „აქიმობასა სულიერისა თუ სჯორციელისა“.

⁴ კიდებზე მიწერილია: „პიოუტყვი რომ კაცს გაუგვიდეს“.

⁵ კიდებზე მიწერილია: „ქარის პირის აუკრაობისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
წაში წყალი გაიყუანოს, ასე უნდა მიწის პატრონისაგან დასტური აიღოს და ისრე გაიღოს ¹ .							
960. კიდევ რუს გაკეთებისათვის. ვინ რუს აკეთებდეს და მასალა მისი სხვის მიწაში ქირით დაყაროს.		418					
961. ვინ ვის წაუჭდინოს ქირნახული რაცა, ამით რომ წყალი მი[ი]ყვანდეს, თავისი მორწყოს, მასუკან გაუშვას და იმ წყალმა სხვას რამ წაუჭდინოს ² .			384				
[39r] 962. მებაღეთათვის, რომელნი სცვიდენ სახიარო თუ სხვათათვის ³ .			387				
[მეცხვარეთათვის]							
963. მეცხვარეთათვის. მეცხვარემ თუ თავის პოუფლელობით და უღონობით ნადირს წააჭდენინოს რამე ⁴ .			388				
964. მეცხვარემ თუ თავის გაუფთხილებლობით ვისმე რამ მოაპარვინოს ან თუ თვითონ მოიპაროს.			388				
965. მეცხვარემ თუ თვითონ დაკრას რამ და ან ნადირს წააჭდენინოს, ან თუ ასე რიგათ მწყისიდეს, რომ დაგორვებული ქუა მცეს.			388				
966. მეცხვარემ თუ შენებაზე მართლა არ მოუაროს იმით წაჭდეს და ან მოკუდეს ცხვარი.			388				

¹ კიდევ მიწერილია: „რუს გაღებისა და გაკეთებასა“.

² კიდევ მიწერილია: „თავის მიწა რომ მორწყოს და წყალი მოკუეთოს, იმ წყალმა რამე წაუჭდინოს“.

³ კიდევ მიწერილია: „მებაღეთა დაცვისათვის“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „მეცხვარეთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
967. ვინ რას მწყსიდეს და აგბარებინოს ბეცბვარე და მეუღლე თუ რაც მწყემსია და ამ მწყემსთ წააბდინონ რამე რასაც გზით. ყოველი აქ უწერია ¹ .			388				245
[დახუთვისათვის]							
968. ქუყყანაზე ამის ყადაღა ჯელმწიფისაგან უნდა იყოს და კიდევ არის, რაგინდ არას საქმისა დიდისა თუ ცოტასათვის კაცმა კაცი ვერ იხუთოს ² .							173
969. თუ შორიელმა კაცმა ასეთი კაცი იხუთოს.						67,83	174
970. თუ კაცისას მომავალი ან ვისგანმე გაგზავნილი დაიხუთონ.						80	
[თვალის დაწვისათვის]							
[39v] 971. თვალის დაწვას არავინ ღირსა ჯელმწიფისა და დიდებულის მეტი, მათგანაც ამაზე იქნას, თუ ამ საქმის მოქმედი იყუნებნ ³ .						151	
972. თუ კაცმა კაცს თვალი დასწვას, რა უნდა გარდაჭდეს.						150	
973. თუ ძმამ ძმას თვალი დასწვას ქრისტიანეთა.						161	
974. მფრინველთათვის. ვინ პოვოთ მფრინველი ბუდესა ზედა და ყუუს ბარტყები მისთვის ⁴ .	25		267				
[ნადირობისათვის]							
975. ნადირობისათვის. ნადირობაში ნადირზე შეცილებისათვის და ღირადის ზედ შეყრისათვის ⁵ .							179

¹ კიდებზე მიწერილია: „მწყესთ თუ მეველემ რამ წააბდინოს“.

² კიდებზე მიწერილია: „დახუთვისათვის“.

³ კიდებზე მიწერილია: „თვალის დაწვისა ვის მართებს, ვის არა“.

⁴ კიდებზე მიწერილია: „ფრინველის ბუდისა“.

⁵ კიდებზე მიწერილია: „ნადირზედ შეცილებისა“.

ღრთისმშობელო, კაცთა მფარველო, მწუე ეყავ
 ორთავე შინა ცხოვრებათა სრულიად საქართ-
 ველოს გამგებელს ბატონისშვილს, ბატონს
 ვახტანგს, მეუღლით, ძით და ასულით, დღე-
 გრძელ ყავ და მკვიდრ სასუფეველსა*.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
976. ნადირობისა და ნადირთა რაგინდა რას დაქრისათვის, და- ქრილს ნადირზე რომ ცი- ლობდენ.		268					179
977. ნადირა ვინც უწინ და- სჭრის, ის ნადირი იმისია, თუ მშვილდის საბელი დაქრილში და- იმაღვის.		268					180
978. რასაც რქიანს ნადირს რქას ვისიც ისარი უწინ მოხვდეს.							181
979. თუ ჭალის საჭუნდარში და ნადირობაში თოფით მოკ- ლულზე შეცილდენ, მისი სა- მართალი.		268					183
[ექსორიობისათვის]							
980. ექსორიობისათვის. ვინ ვისგნით უნდა შეიქნას ექსორია, აქაგ გხებს გაჩვენებს და თვითთ თვითოდ მოგახსენებსთ ¹ .			379				
[40r] 981. ჭელმწიფეთა ექსო- რიობა მათგან იქნების, რომელ- თაც დიდებულთა და თავადთა დაუსომთ, აგრეთვე ჭელმწიფემ თავადს უყოს ექსორია ² .			380				
982. მცნებისა გარდამავალთა- თვის ³ .	52			22			

¹ კიდებზე მიწერილია: „ექსორიანობისათვის“.

² კიდებზე მიწერილია: „ჭელმწიფეთა ექსორიანობის“.

³ კიდებზე მიწერილია: „ცნებას ვარდამავალისა“.

* ეს ტექსტი ჩაწერილია გრაფების ოვალურ თაღებში უკანასკნელი (40r) გვერდის დასაწყისში.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
983. კაცი რომ კაცს გმ[ე]ცაროს და ისევ შე[ე]ცაროს უშვილო.							268
984. კაცი რომ კაცს თავდებად უნდოდეს, ბატონს უნდა შე[ე]კითხოს.							269
985. ხელის ასამართავისა*.							270

ხანდუკის მის დამწერი მაღალაძე სოლომონ

* 983, 984, 985 პუნქტები მიწერილია შემდეგ სხვა ხელით.

გრემბუდის შესავალი

[ქრებულის შესავალი]

[42r]* კ. დასაბამითგანვე დამღებელმან საფუძველთა ქვეყანისაიამან და დამქუსულმან ცათამან, უფსკრულთა გამოჰკულეველმან და ხიერცეთა ხოვლისათა გარეშემცველმან, ყოველთა არსთა და არაარსთა არსებად მოშეყვანებულმან, თვალუხვად მსაჯულმან, დაუფარავმან ღმერთმან, სამოციანობითა და ერთარსებით¹ ღმრად და კაცად სრულად ცნობილმან,

რამაშხ იხება და ღვინება-ყო და მოხედნა იავარქმნილთა და მტერთა მიერ შეიწრებულთა ერთა ზედან ქართლისათა და მოსცა ჰირველივე შეუე, მღმრის მიერ რჩეული და მის მიერ ძლევასუქოსით მტყვიცეთ მპურობელი, ტახტოსან-გვირგვინოსანი, პირმტყვიცობითა და გვარმოდგამობითა დიდსა წინასწარმტყუულისა იესესა² და მისა მისის დავითისა, რომელსა ღმერთი უწოდდა მამად,

და ეგრეთვე ფილასოფოსთა დასაბამისა და სიბრძნით ყოველთა წინასწარ მცნობელისა სოლომონისა და პანკრატიანთ ძერთაგან აღმოცენებულისა მიერ, მუნით რტოდ და ნაყოფად წუენდა მონიჭებული ყოველთა კეთილთა ზიარქმნილი, წვრთილებით მოსიანი, ქცევით ჰარონიანი, სომხნით ისოიანი, გულკეთილობით დავითიანი, სიბრძნით სოლომონიანი, ნათესავეკეთილობით იესაიანი³, სიმართლიათ უზეველიანი⁴, ცბუბულობით სამოელიანი, ღვინებით ფინეზიანი, ძლიერი და უძლეველი [42v] მეფე ქართველთა, საფადართ უთავადესი და ამილბართ უწარმინებულესი, სრულიად ერანულთა⁵ ხპასჰეცად დადგინებული, პირველითგანვე ზეცით საქართველოს მეფედ განკუთნილისა⁶ და აწ სასუფუველ ცათა მინა სულ ბრწყინვალედ⁷ მანათობელისა, პირველ ვახტანგ ცხოპილისა და შემდგომად სპარსთა ენითა შაჰნავაზ წოდებულისა,

ქართველთა და კახთა სრისავე ტახტის მტყვიცეთ მპურობელის მე, ესე ღმრისა მიერ აღმატებით დამყარებულსა და ღმრთვ ზეცით გვირგვინოსანსი, უწინარესად მეფედ გიორგიდ შა-გაწუელი, ხოლო შემდგომად ესეცა სპარსთა ენითა მეორედ⁸ შაჰნავაზ საბუღებული, აღმოგვიბრწყინდა მჰე სიმართლისა.

და ვითარცა⁹ შარავანდელი და სხიფნი მისნი ყოველთა კვდართა და განანათლის არე დაბნელებული, ეგრეთ ყო ჩვენდა, და ქვეყანათა ამათ ქართლისათა მან მოჰვიანა ნათელი.

¹ ერთარსებითი და შემან მ (შიმატებულთა სხვა ზელითა და მეღმრით).

² იასესა A. ³ იასიანი A. ⁴ ებეციელიანიანი A. ⁵ ერანთა B. ⁶ განკუთნილისა A.

⁷ ბრწყინვალად A. ⁸ მეორე A. ⁹ ვითარცა] რა A.

* A ზელაწერის 42v-41v გვერდებზე ტექსტი არ არის.

და მოსცა მედ თვისად მე წოდებული, მე მძისა თვისისა, კრანელთა მდივან-ბეგისა, მრავალთაგან მცირედად მოსათხრობელი, ვაცი სათანადო და გულის სათქმელი უფროს თქროთა და ანთრაკთა პატივისანთა, შემკული პარად-პარადად ქველის საქმითა და განშეყენებული ყოფითა და ქცევით საქულმწიფო-თათა, მართლმადიდებლობისა¹ მვნე და შეუდარი, უფლისა მლიერი მო-ღვაწე, ქრისტეს წარსინებული სტრატილატი, ებგ[43r]ური, სამარადისო მღვი-პარე, სიონისა რფულმტკიცობითა შეურყეველი სვეტი და გოდოლი, განუტუ-ბელი ზღუდე, სიტყუითა ბრწყინვალე და საქმითა წმინდა, გვამითა მვენიური და წესითა რწეული, განზრახვითა მდიდარი, მართლმადიდებლობით² და ოთის სიუარულით შეურგულეული, სამღოთათა და საერთთა ორკერმოდვე³ ზნეო-ბითა და ხწავლით გარემოზღუდელი, ზარდახმანი სიბრძნისა, თესლისაგან დავითისა აღმთბდომილი, ოთივ ცხებულთა მეფეთა და დედოფალთაგან აღმო-მორჩებული⁴, კეთილ-მვენიერ-ჰაეროვან-განთიადი⁵ ბატონიშვილი ვახტანგ მოსცა თავის⁶ წილად ტახტსა ზედა⁷ თვისსა გამგებელად ქართლისად.

ამან იგულა და იგულისმოდგინა ჯა შემოკრიბნა დოველნი წიგნნი⁸ სა-მართლისანი, რომელნი ჟამთა ვითარებითა თვითოყულად მიმოდამსკულ იყო სხვათა სამეფოთა, ვინა თუ ქართლსა შინა, ესე ყოველი მოიძია, იპოვა⁹ და მოიშოვა, მრავლითა იძულებითა და ფრიადითა შრომითა მოიღო.

პირველ, დაბადებისა და გამოსვლათა სამართალნი მოსესმირი, რომელი თვით დმერთმან მოსცა და ამცნო, ოდეს გამოვლნეს ეგვიპტით ისრაელთა ზღვა იგი მეწამული.

მეორისა, მიება-ყო საბერძნუთით, ოთხთა პატრიარქთა მიერ ქუნებითა, [43v] წიგნნი სასამართლონი, ჟამთა ვიცრისათა, თუ ვითარ სჯიდენ; იგივეა ფრიადითა შრომითა გარდმოთარგმანებითა¹⁰ ბრბენთა ეაცთათა, რომელსა თვით უმეტეს შეეწოდა თარგმანსა შინა.

მესამე, მთადებინა დიდისა სომხეთისა მწიუმისა გრიგოლ განმანათ-ლებელისა სამარბოს ეჩმიაბინით სომეხთ მეფეთა წიგნი¹¹ სამართლისანი და მუ-ნით ვადმოთარგმნილნი¹² სრულნი და უკლებლნი.

მეოთხე, წმიდათა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და დირსთა ეფისკოპოზთაგან განწესებული სამართალი¹³.

მეხუთე¹⁴, დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულნი სამართალნი მოპოვნებულ-ყო, რომლითა სჯიდენ სამწივე ესე სამეფონი ქართლისანი.

¹ მართლმადიდებლობისა A. ² მართლმადიდებლობით A. ³ ორკერ-ძოვე B. ⁴ აღმონორჩებული A. ⁵ განთადი A. ⁶ თვის A. ⁷ ზედან A. ⁸ წიგნი A. ⁹ იპოვნა A. ¹⁰ გარდამოთარგმანებითა A. ¹¹ წიგნნი B. ¹² გარდამოთარგმნილნი A. ¹³ მეოთხე... სამართალი — A. ¹⁴ მეოთხე A.

მეექვსე¹. აღბუღა ჯაყელ-ციხისფერელისა თქმულნი განაჩენნი და სამართალნი².

მეშვიდე³. ამა ყოველთა შემდგომად აღწერა თვით სიბრძნით და გულსკობითა თვისითა, დამოწმებითა⁴ და ნებადართვით თვისთა კათალიკოზებისკოპოზ⁵ და დიდებულ-დარბაისელთათა⁶. რომელი აღწერა თვითოეულად ყოველნივე სამართალნი, უფროს საჯმარ და სარგებელ ქართლსა შინა ამით სხვათასა.

რამეთუ ყოველთა ქვეყანათა, ყოველთა სამეფოთა თვითოეული რიგი, გინა სამართალნი და ქცევა აქუან და განუწესებოესთ⁷, და არა მსგავს არს ერთი იგი სხვათა მეორესა სამეფოსასა, და თვისთა საქმეთა იქმან, ეგრეთვე სხვა ესე ზემოხსენებული⁸ მრავალნი უჯმარ არს და არცა იქმან ქვეყნად⁹ ამაღ ოდენ, ესე უმჯობესი, ესე გამგებელისა ვახტანგის მიერ თქმული არს საქნელი, და ამით სჯიდენ.

ნუ უკუე თქუას ვინმემ, რად შეურაცხიეს ძველნი ესე სამართლები და უმჯობესად ახალსა ამას კმობენ. ნუ ყოს ღმერთიან შეურაცხება პირველთა, არამედ ქვეყნად წვენდა ესე არს უმჯობესი.

ამად რომე, უკეთუ იყოს ძველის რჯულით სამართალი, რად კეისარმან მით არ ჰყო¹⁰ და სხვად შესცვალა? ანუ მეფემან სომხეთისამან¹¹ სხვად რად თქვა! ანუ მეფემ გიორგიმ, გინა¹² ჯაყელ-ციხისფერელმან რად სხვებრ საჯეს!

ეგრეთვე ვამან და საქმემან ესრეთ მოიღო, რომელი თქვა შემანცა ამან მეფისამან, უმჯობეს სხვათა საქნელად მარადის ყოველთა მსაჯულთა მიერ¹³.

¹ მეხუთე A. ² და სამართალნი — B. ³ მეექვსე A. ⁴ დამოწმებითა | და მოწმობითა B. ⁵ კათალიკოზთა და ეფისკოპოზთა B. ⁶ დიდებულთ-დარბაისერთათა B. ⁷ განუწესებოეს B. ⁸ ხსენებულნი B. ⁹ ქვეყნად B. ¹⁰ ყო A. ¹¹ სომხეთისამ A. ¹² გინთ A. ¹³ ყოველთა მსაჯულთა მიერ | — A (წაჭრილია და ნაშთი ჩანს).

სამართალი მოსმსი

(ქართული ვერსია)

მცნება ღმრთისაგან

1. თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა გამკნოი შენ უფალმან ღმერთმან შენმან, რადთა კეთილი გეყოს შენ და დღე-გრძელ იყო შენ¹ ქუეყანასა ზედა, რომელ-იგი უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ.

ნუ კაც-ჰკლავ², ნუ იმრუშებ³, ნუ იპარავ. ნუ ცილის სწამებ⁴ მოყუსისა შენისა მიმართ.

ნუცა⁵ გული გითქუამს ცოლსა მოყუსისა შენისასა, ნუცა გული გითქუამს სახლსა მოყუსისა შენისასა, ნუცა ქუეყანასა მისსა, ნუცა მონასა მისსა, ნუცა მგვეალსა მისსა, ნუცა ჯარსა მისსა, ნუცა კარაულსა მისსა, ნუცა საცხოვარსა მისსა, ნუცა ყოველივე, რადცა იყოს მოყუსისა შენისა [მეორე სჯული ა, 10-21].

ცრუ წინასწარმეტყუელთათვის

2. უკუეთუ აღ-ვინმე-დგეს შენ შორის წინასწარმეტყუელი ანუ ჩუენების მხილველი და აჩუენოს რადმე სასწაული საცთურებისა თქუენ შორის და თქუას: „მოვედით, მივიდეთ⁶ ჩუენ ღმერთთა უცხოთა, რომელი-იგი თქუენ არა იცოდეთ, თქუას: ვმსახურებდეთ მათ⁷, ნუ ისმენთ სიტყუათა მათთა⁸, ნუცა⁹ ჩუენებისა მხილველისათა¹⁰“.

და წინასწარმ[44v]ეტყუელი იგი, გინა¹¹ ჩუენებისა მხილველი იგი, სიკუდილითა მოკუედიან¹², რამეთუ საცთურსა¹³ იტყოდა, რად-თამცა გაცთუნა თქუენ¹⁴ უფლისა¹⁵ ღმრთისა თქუენისაგან¹⁶, რომელმან გამოგიყუანა თქუენ¹⁷ ქუეყანი თ ეგვიპტით [13, 1-2:5].

¹ და დღეგრძელ იყო შენ]—A. ² კაც-ჰკლავ] კაცს კლავ A. ³ ნუ ცილის სწამებ] ნუ სწამებ წამებასა ცილისა B. ⁴ ნუცა] ნუ B. ⁵ მივიდეთ] და მივიდეთ B. ⁶ თქუას: ვმსახურებდეთ მათ]—A. ⁷ მათთა] მის წინასწარმეტყუელისათა B. ⁸ ნუცა] + მის B. ⁹ მოკუედიან A. ¹⁰ საცთურსა A. ¹¹ თქუენ] შენ B. ¹² უფლისაგან B. ¹³ თქუენისაგან] შენისა B. ¹⁴ თქუენ] შენ B.

ხელნაწერში სამართლის წიგნი იწყება ასე: „კარი პირველი. დასაწყისი წიგნისა სამართლისა, რომელი მოსცა ღმერთმან მოსეს, რომელი დაწერა მან, მოსეს, წიგნსა მეორე სჯულისასა და გამოხელათასა. მცნება ღმრთისაგან. სამართალი მოსესი“.

აქ შემოკლებულია ტექსტი.

მაშისა და დედისაგან ღმრთის უარისყოფის პატიჯი

3. უკუეთუ გლოცვიდეს შენ ძმა¹ შენი, მამითი, გინა თუ დედითი², გინა³ ძე შენი, გინა⁴ ასული შენი, გინა თუ ცოლი შენი⁵ ანუ თუ მეგობარი შენი, რომელიც სწორ⁶ იყოს თავისა შენისა, ფარულად და გეტყოდის: „გუაღე, მივიდეთ და ვმსახუროთ ღმერთთა უცხოთა, რომელ არა იცოდენ“ — არცა მამათა⁷ შენთა სამსახურებელთა მათგან წარმართაჲსა⁸.

არა ჯერ-იჩინო მისლვად და⁹ არცა¹⁰ ისმინო მათი¹¹ მისლვად მის თანა¹², არა ჰრიდოს თუალმან შენმან და¹³ არცაღა გეწყალოდის¹⁴ და¹⁵ არცაღა დაუფარო მას.

არამედ მხილებით ამხილო მას, ჯელი¹⁶ შენიღა პირველად შეხებულ იყავნ მოკლვად მისად, მაშინღა — ჯელნი ყოვლისა ერისანი,

და ქვა დაჰკრიბონ მას და მოაკუდინონ¹⁷, რამეთუ იზრახა შენი განშორება¹⁸ უფლისაგან ღმრთისა შენისა, რომელმან გამოგიყუანა შენ ქუეყანით ეგვიპტით | 13, 6-8-10 |.

ათეულის შეწირვა და მსხვერპლისა

[45r] 4. ათეული გამოსცი ყოვლისავე ნაყოფისა თესლისა შენისაჲ, რომელი იყოს ველთა შენთა წლითი-წლად.

და შესჭამო იგი წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა ადგილსა მას, რომელსა გიჩუენოს შენი¹⁹ უფალმან ღმერთმან შენმან წოდებად სახელი მისი მას ზედა. მუნ შესწირო ყოველი ათეული შენი²⁰ იფქლისა შენისაჲ, ღვინისა²¹ შენისაჲ²², ზეთისა. შენისაჲ და პირმშობები ზროხათა და ცხოვართა შენთაჲ. და გაქუნდინ²³ შიში უფლისა ღმრთისა შენისა ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა შენისათა.

უკეთუ შორს იყოს შენგან გზაჲ იგი და ვერ შესწირო იგი²⁴, რომელი გამოირჩია უფალმან ღმერთმან შენმან წოდებად სახელი მისი, მას ზედა განჰყიდო²⁵ ნაყოფი იგი ექცხლად, და მიიღო²⁶

¹ ძმა A. მამითი, გინა თუ დედითი | გინა ძმა შენი ანუ დედა შენი A. ² გინა თუ B. ³ შენი | — რომელი იყოს წიაღთა შენთა B. ⁴ სწორ | სატარიო A. ⁵ იცოდენ | — შენ B. ⁶ მამათა | — მათ B. ⁷ წარმართაგან A. ⁸ და | მისთანა B. ⁹ არცაღა B. ¹⁰ მათი | მისი B. ¹¹ მისლვად მის თანა | — B. ¹² და | — B. ¹³ + იგი B. ¹⁴ და ჯელი B. ¹⁵ მოკუედინ B. ¹⁶ განშორებად შენი B. ¹⁷ რ'ღსა გიჩუენოს შენი | რომელსაჲცა გამოაირჩია B. ¹⁸ შენი | — B. ¹⁹ ღვინისა | — B. ²⁰ შენისა | — B. ²¹ და გაქუნდინ | რაჲცა შეისწათ B. ²² იგი | — რამეთუ შორსა იყოს შენგან ადგილი იგი B. ²³ განჰყიდო | — შენ B. ²⁴ მიიღო | — შენ B.

²⁵ აქ გამოტოვებულია შე-3 თავის მე-7 მუხლი.

ვეცხლი იგი ზელითა შენითა, და მიხვდე ადგილსა მას, რომელ¹ გამოირჩია უფალმან ღმერთმან შენმან, განჰყიდო იგი, სადაცა² გინდეს და გულმან გრქუას³ შენ, ზროხად, გინა⁴ ცხოვრად, გინათუ ღვინოდ, გინა⁵ რადმე, რაჲ გულმან შენმან⁶ გრქუას⁷, და შესჭამო იგი წინაბე უფლისა ღმრთისა შენისა, და იხარებდე შენ და სახლეულნი შენნი.

და ლევიტელი იგიცა⁸, რომელი იყოს ქალაქსა მას შინა⁹, არა განიშორო¹⁰, რამეთუ არა უც ნაწილი სამკვდრებელსა¹¹ შენ თანა.

მესამესა წელსა გამოსცე ყოველი იგი ათეული ნაყოფისა მის შენისაჲ | 45 v | და მასვე წელსა დასდვა იგი ქალაქსა შენსა.

და მივიდეს ლევიტელი¹², რამეთუ არა უც ნაწილი სამკვდრებელისა¹³ შენ თანა, და მსხემი იგი და მწირო¹⁴, და ქურივი იგი და ობოლი იგი, რომელი¹⁵ იყოს ქალაქსა შენსა, მივიდენ და შეჭამონ იგი¹⁶, რაჲთა გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან ყოველთა მათოჯს საქმეთა შენთა კეთილთა¹⁷, რომელსა იქმოდე შენ.

მეშვდესა წელსა ჰყო მისატევებელი¹⁸ იგი შენი.

და ესე ბრძანება არს მიტევებისაჲ მისი: მიუტეო მას¹⁹ ყოველი თანანადები შენი, რაჲცა თანა-ედვას მოყუასსა შენსა და ძმასა შენსა, რამეთუ მიტევება წოდებულ²⁰ არს უფლისა ღმრთისა შენისა.

და²¹ უცხო თესლსა²² და შორიელსა არა მიუტეო, არამედ მოჰჭადო, რაჲცა თანა-ედვას, არამედ მოყუასსა მას და²³ ძმასა მიუტეო | 14, 22-29; 15, 1-3 |.

ძმისათვის ნაკლულევანისა

5. იგულე²⁴ თავი შენი, ნუუკვე იყოს სამე დაფარულ სიტყუა უსჯულოებისა გულსა შინა შენსა და სთქუა: «მოახს წელი იგი მეშვდე, წელიწადი იგი მიტევებისა», და თუალძრ²⁵ იქმნე ძმისა მის შენისა ნაკლულევანისა, და არარაჲ სცე მას, და ლაღადებდეს უფლისა მიძართ შენოჯს, და იყოს შენდა ცოდვა დიდ.

¹ რომელი + იგი B. ² სადა B. ³ გრქუას A. ⁴ გინა თუ B. ⁵ გინა თუ B. ⁶ შენმან — B. ⁷ გრქუას + შენ B. ⁸ და ლევიტელი იგიცა — A. ⁹ მას შინა | შენსა B. ¹⁰ განიშორო | იგი B. ¹¹ ნაწილ სამკვდრებელ B. ¹² ლევიტელი A. ¹³ სამკვდრებელი B. ¹⁴ მწირო — იგი B. ¹⁵ რომელი B. ¹⁶ იგი + და განძდენ B. ¹⁷ კეთილთა — B. ¹⁸ ჰყო მისატევებელი | ჰყოფილი მას ლევიტელი A. ¹⁹ მას | შენ B. ²⁰ წოდებულა | A. ²¹ და — B. ²² თესლსა | + მას B. ²³ მოყუასსა მას და — A. ²⁴ იგულე | იგლოფ A. ²⁵ თუალძრ | თანაძრ A.

მიცემით მისცე მას, რაოდენიცა აკლდეს, და არა შესწუხნე გულითა შენითა, შემდგომად მიცემისა¹ [46r] მის შენისა², რამეთუ ამისთვის გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან ყოველთა მათ შინა საქმეთა³ შენთა და ყოველსა მას ზედა, რომელსა შეახო გელი შენი.

რამეთუ არასადა მოაკლდეს ნაკლულევანისაგან. ამისთვის გამცნებ შენ და გეტყვ: ესნით ესნილ ყავ⁴ გელი შენი ძმისა მის⁵ ნაკლულევანისა⁶ შენისათვის და გლახაკისათვის⁷. რომელი იგი იყოს ქუეყანასა შენსა [15, 9-11].

მონისა ნასყიდისათვის

6 უკუეთუ იყიდო ვინმე შენ ძნათა შენთაგანი⁸ ებრაელი, მამაკაცი⁹ ანუ დედაკაცი, ექუს წელ გმსახუროს¹⁰ და წელსა¹¹ შეზღესა გამოავლინო იგი შენგან განთავისუფლებული.

და რაჟამს გამოავლინებდე მას შენგან განთავისუფლებულსა¹², არა გამოავლინო იგი შენგან წელსუდად, არამედ აღგებით: აღაგო იგი საცხოვართა შენთაგან და იფქლისა შენისაგან და საწნებელისა შენისაგან, და¹³ მისცე მას, რაჟთა გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან.

მოიგსენე, რამეთუ შენც[ა] დამონებულ იყავ ქუეყანასა მას ეგვიპტისასა და გიგსნა¹⁴ შენ უფალმან ღმერთმან შენმან, ამისთვის გამცნებ შენ სიტყუათა ამათ.

უკუეთუ გრქუას შენ მონამან მან¹⁵: «არა განვალ შენგან, რამეთუ შეგიყუარე შენ და სახლი შენი, და კეთილი¹⁶ მეყო მე შენგან».

მოილო¹⁷ [46v] სადგისი და დააბყრა¹⁸ ყური მისი კარსა ზედა¹⁹ და განუჯურიტო ყური მისი²⁰, და იყოს იგი შენდა მონა უკუნისამდე. და ეგრეთვე²¹ მსგავსად მწვევალისა მას უყო.

არა ფიცხელ გიჩნდეს წინაშე შენსა, რაჟამს გამოავლინებდე შენგან განთავისუფლებულსა, რამეთუ წელიწადეულად სასყიდლითა მორეწისაჲთა²² გმსახურებდა შენ ექუს წელ, და გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან [15, 12-18].

¹ მიცემისა | მიცე A. ² შენისა | მას A. ³ საქმეთა | — შინა B. ⁴ ყავ | — და A. ⁵ ძმისა | — შენისა B. ⁶ ნაკლულევანისათვის B. ⁷ და გლახაკისათვის | — A. ⁸ შენთაგანი | — თავისი სჯულისა მონა, ნასყიდი ან მწვევალი B. ⁹ ანუ მამაკაცი B. ¹⁰ გმსახუროს | — შენ B. ¹¹ წელსა | — მას B. ¹² გამოთავისუფლებულსა A. ¹³ და | — B. ¹⁴ გიგსნეს B. ¹⁵ მონამან მან | ვითარმეთ B. ¹⁶ კეთილი | — შენი B. ¹⁷ მოილო | — შენ B. ¹⁸ დააბყრა | აღუბყრა A. ¹⁹ ზედა | — B. ²⁰ ყური მისი | იგი B. ²¹ ეგრეთვე B. ²² ბორეწისათა A.

მართლმსაჯულებისა

7. მსაჯულნი¹, განმგებელნი და მწიგნობარნი დაიდგი[ნ]ნე თავ[ი]სა შენისა ყოველთაგან ნათესავთა შენთა, ყოველთა მათ ქალაქთა, რომელ-იგი² უფალმან ღმერთმან შენმან³ მოგცეს შენ, და სჯიდე ერსა მას სამართლისა⁴ სასჯელითა.

ნუ გარდასდრეკ სასჯელსა, ნუცა სჯიდე თუალღებით⁵, ნუ მიიღებ⁶ ქრთამსა, რამეთუ ედუენმან და ქრთამმან დაუყენეს⁷ თუალნი ბრძენთანი და გარდა[ა]ქცი[ნ]ის სიტყუანი⁸ სამართლისანი⁹.

სამართლით სამართალსა შეუდგე¹⁰, რათა სცხოვნდეთ¹¹. შეხვიდეთ და დაიმკვდროთ ქუეყანა იგი, რომელ უფალმან ღმერთმან¹² მოგცეს შენ.

არა ისბა¹³ თავისა შენისა სერტყები¹⁴ სამსახურებელად თავისა შენისა და ყოვლისაგანვე¹⁵ ხისა შაღნარისა, გარეშე საკურთხეველსა მას უფლისა¹⁶ შენისასა¹⁶.

[47r] ნუ აღმართებ თავისა შენისა ძეგლსა¹⁷, რამეთუ¹⁸ მოძულა უფალმან ღმერთმან შენმან.

არა შესწირო უფალსა ღმერთსა შენსა¹⁹ ზუარაკი ანუ²⁰ ცხოვარი, რომლიაა თანა იყოს ბიწი ანუ სიხამმე, რამეთუ საძაგელ²¹ არს [16, 18-22; 17:].

კერპისა, მზისა, მთოვარისა არა თაყვანისცემა

8. იყოს²² თუ ვინმე შორის შენსა²³ ანუ ქალაქთა²⁴, რომელი²⁵ უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ, მამაკაცი გინა დედაკაცი, რომელმან კმნეს ბოროტი წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა და გარდაჰტდეს მცნებათა მისთა;

და მივიდეს და მსახუროს მან კერპსა²⁶ ანუ თაყუანისცეს მზესა, გინა მთ[ო]ვარესა, გინა²⁷ ყოველსა²⁸ სამკაულსა ცისასა, რომლისა მე არა უბრძანე²⁹;

და აგრძნათ³⁰, გამოიძიეთ და გამოიკითხეთ ფრიად, თუ³¹ ტეშმარიტად ყოფილ იყოს სიტყუა იგი³² ბიწებისა³³, განიყუანონ³⁴

¹ მსაჯული და B. ² რომელ-იგი | რამეთუ A. ³ შენმან | + რომელმან B. ⁴ სამართლისა A. ⁵ სჯით თუალღებით B. ⁶ ნუცა მიიღებ B. ⁷ დაუყენის A. ⁸ სიტყუანი | B. ⁹ სამართლისანი A. ¹⁰ სცხოვნდეთ | და B. ¹¹ ღმერთმან | + შენმან B. ¹² ისბა | იყოს A. ¹³ სერტყები | — A. ¹⁴ ყოვლისაგანვე B. ¹⁵ უფლისა | + ღმრთისა B. ¹⁶ შენისა A. ¹⁷ ძეგლად B. ¹⁸ რამეთუ | რომელ-იგი B. ¹⁹ უფლისა ღმრთისა შენისა B. ²⁰ ანუ თუ B. ²¹ საძაგელა A. ²² იყოს | იპოოს B. ²³ შენ შორის B. ²⁴ ქალაქთა | + შენთა B. ²⁵ რომელი | + იგი B. ²⁶ კერპთა B. ²⁷ გინა თუ B. ²⁸ ყოველსავე B. ²⁹ უბრძანე | + მათ B. ³⁰ აგრძნეთ B. ³¹ თუ | და თუ B. ³² ეგე B. ³³ ბიწებისა | + შორის იმისა B. ³⁴ განიყუანონ B.

კაცი იგი გარეშე ქალაქსა¹, მამაკაცი იყოს, გინა² დედაკაცი³, ქვა დაჰკრიბონ და მოკუდინონ⁴.

რომელი-იგი⁵ მოკუდებოდის, ორითა და სამითა⁶ მოწამითა მოკუდეს⁷, ნუ ერთითა მოწამითა.

ხოლო ჯელნი პირველად მოწამეთანი შეეხნენ მოკუდინებად სიკუდილისა თანამდებისა⁸ მის, მაშინლა⁹ ყოვლისა¹⁰ ერისა¹¹ მის¹² შემდგომად მათსა მოისპენ უკეთური იგი თქუენ შორის¹³.

სიტყვა სასჯელისა განგებასა განსაგებელისასა, ანუ განკითხუასა რასზე სარჩელისასა, ანუ იქუსა მი[47v]მართ რასზე¹⁴ გონებისასა, ანუ ცილობისათჳს რასზე სიტყუსა სარჩელისასა ქალაქთა შინა შენთა, აღდგე და აღხუდე შენ აღგილსა¹⁵, რომელსაცა¹⁶ გამოირჩი[ი]ს¹⁷ უფალმან ღმერთმან¹⁸ წოდებად სახელი მისი მას ზედა:

მიხუდე¹⁹ შენ მღღელთა მათ ლევ[ი]ტელთა და მსაჯულნი იგი, რომელნი²⁰ იყუნენ მათ ჟამთა, გამოიკითხო²¹ სარჩელი²² და გითხრან შენ განგებაჲ იგი სარჩელისაჲ²³.

და ჰყო მსგავსად სარჩელისა²⁴ მის და მსგავსად სიტყუსა მის, რომელი-იგი²⁵ გითხრან შენ აღგილისა მისგან, რომელი²⁶ გამოირჩია²⁷ უფალმან, არა გარდაუქციო²⁸ მარჯულ, არცა მარცხლ²⁹ [17, 2-11].

ამპარტავანებისა თვითრჯულობისა

9. იყოს თუ ვინმე კაცი და ამპარტავანებდეს, არა³⁰ ერჩიდეს³¹ სიტყუასა მღღელთასა³², რომელი³³ დგეს მსახურებად³⁴ უფლისა ღმრთისა შენისა³⁵, ანუ³⁶ მსაჯულთა მათ, რომელი დგეს მათ ჟამთა, სიკუდილისა თანამდებ არს³⁶ კაცი იგი³⁷, სიკუდილით მოკუდინ³⁸, და მოისპენ ბოროტი იგი³⁹ შორის თქუენსა⁴⁰, რადთა ყოველსა, რომელსა ესმეს, ეშინოდინ⁴¹ და არა⁴² ამპარტავანებდეს⁴³ [17, 12-13].

¹ ქალაქსა] + გინა თუ B. ² გინა] თუ B. ³ დედაკაცი] + იყოს B. ⁴ მოკუდეს B. ⁵ და რომელი-იგი B. ⁶ ორისა და სამის A. ⁷ მოკუდინ B. ⁸ თანამდებისა A. ⁹ და მაშინლა B. ¹⁰ ყოვლისა] — მის B. ¹¹ ერისანი B. ¹² მის] — B. ¹³ შორის] | ვერ თუ რაღუე შესაძლებელ იყოს თქუენ შორის B. ¹⁴ რასა B. ¹⁵ აღგილსა] + მას B. ¹⁶ რომელსა B. ¹⁷ გამოირჩია B. ¹⁸ ღმერთმან] | თქუენმან B. ¹⁹ და მიხუდე B. ²⁰ რომელ B. ²¹ გამოიკითხო B. ²² სარჩელი] + იგი B. ²³ სარჩელისაჲ] + მის B. ²⁴ სარჩელისა] სიტყუსა B. ²⁵ და მსგავსად სიტყუსა მის] — B. ²⁶ რომელი-იგი B. ²⁷ გარდაუქციო + შენ B. ²⁸ მარჯულ, არცა მარცხლ] მსაჯულ, არცა გარცხულ +. ²⁹ და არა B. ³⁰ ერჩიდეს A. ³¹ მღღელისასა მის B. ³² რომელი-იგი B. ³³ მსახურებად B — სახელისა მის B. ³⁴ შენისა A. ³⁵ ანუ თუ B. ³⁶ არს A. ³⁷ იგი კაცი B. ³⁸ მოკუდინ A. ³⁹ იგი] + ეგვეთარი B. ⁴⁰ თქუენსა] ისრაელსა B. ⁴¹ ეშინოდის B. ⁴² არა B. ⁴³ ამპარტავანებდეს] უსჯულოებდეს B.

* აქ შემოკლებულია ტექსტი.

უცხო მლდლის მოსულის შეწყნარება

10. მო-თუ ვინმე ვიდეს ლევ[ი]ტელი ერთი, რომლისავე ქალაქისაა ძეთა მათ ისრაელისათაჲ. სადაცა ვინ დამკვდრებულ იყოს, რამეთუ¹ გულნიან ჰრქუა მას მოსლ[481]ვად² და მსახურებად ადგილსა ამას³, რომელი⁴ გამოიჩინა უფალმან სამსახურებელად უფლისა ღმრთისა, ვითარცა ყოველთა ამათ ძმათა⁵ ლევ[ი]ტელთა, რომელნი დგენ წინაშე უფლისა, ეგრეცა მას მიეც⁶ ნაწილი საქმე-ლად, გარნა სასყიდელისა მის⁷ ნათესავთაჲსა არა სცე მას⁸ [18, 6-8].

შვილის მისნიხა, მგრძნობელისა და მწამლელისა

11. ნუ აიღებ⁹ საქმედ შენ¹⁰ მსგავსად¹¹ ბიწებისა მის¹² წარმართთაჲსა, ნუჲინ იპოებინ¹³ თქვენ¹⁴ შორის, რომელი¹⁵ შესწვიდეს ძესა თვისსა ანუ¹⁶ ასულს[ა]¹⁷ ცეცხლითა, ანუ¹⁸ მისნობდეს¹⁹ მისნობითა, ანუ ჰავს[ა] იზმნიდეს ჰავითა ზმნითა²⁰, ანუ წამლევდეს წამლითა, ანუ გრძნეულ იყოს²¹, ანუ²² ულუკთ მკითხველი, ანუ თუ²³ სასწაულითა მკუდართა მკითხველი, რა[მე]თუ ბილწ²⁴ არს წინაშე უფლისა²⁵, რომელ[ი] იქმოდის ამას ყოველსა, რამეთუ ამის ყოვლისა²⁶ ბილწებისათვის მოსრნა იგინი უფალმან ღმერთმან შენ-მან პირისაგან შენისა [18, 9-12].

კაცის კულისა ფათერაკად

12. აღწონე²⁷ გონებასა შენსა გზაჲ იგი²⁸, სამად ნაწილად განჰყო საზღვარი იგი მის ქუეყანისაჲ, რომელ-იგი უფალმან ღ²⁹ შენმან მოგცეს შენ, და განჰყო შენ ნაწილად³⁰, თითო ქალაქი და იყოს³¹ შესავედრებელად კაცის მკლველთა, და ბრძანებაჲ ესე იყოს კაცის მკლველისა მის ზედა³².

რომელი-იგი მეოტ იქმნას³³ და შევიდეს³⁴ ქალაქსა მას, განერეს. რომელმან მოკლას მოყუასი იშვთ, არა ნებსით, არცა ზაკ-

¹ და რამეთუ B. ² მოსულად A. ³ მას A. ⁴ რომელი-იგი B. ⁵ ძმათა] + ძეთა B. ⁶ მიეცა A. ⁷ მისიან B. ⁸ სცე მას] სცემს A. ⁹ აიღებ] ისწავებ შენ B. ¹⁰ შენ]—B. ¹¹ მსგავსად A. ¹² მის] + მათ B. ¹³ იპოებინ B. ¹⁴ თქვენ] + შენ B. ¹⁵ რომელი] რამეთუ B. ¹⁶ ანუ] გინა თუ B. ¹⁷ ასულსა] + თვისსა B. ¹⁸ ანუ თუ B. ¹⁹ იმისნიდეს B. ²⁰ ხმანითა B. ²¹ იყოს] ბრძნობითა B. ²² ანუ თუ B. ²³ ანუ თუ] ანუ B. ²⁴ ბილწ A. ²⁵ უფლისა] + ღმრთისა შენისა B. ²⁶ ამას ყოველსა A. ²⁷ აღიწონე B. ²⁸ იგი] + მისი და B. ²⁹ განჰყო საზღვარი... ნაწილად]—A. ³⁰ იყოს A. ³¹ მას ზედა A. ³² იქმნეს B. ³³ შევიდეს] შევარდეს B.

ვით, არცა ყოფილ იყოს გ[48v]ული მისი სიძულ[ი]ლით მისსა¹ მიმართ გუშინ გინა² ძოღან.

შე-თუ ვინმე-სრულ იყოს³ ტყესა მას შეშისა⁴ კრვად მოყუსისა თანა⁵ და ცემასა⁶ მას ცულისასა განერეს ზელთა მისთა, და ეცეს⁷ მოყუასსა⁸ მისსა⁹ და მოკუდეს, ეგვეითარი¹⁰ ივლტოდის¹¹ და შევიდეს¹² ქალაქსა¹³ ერთსა¹⁴ და განერეს¹⁵, რაჟთა არა მახლობელმან ვინმე¹⁶ სისხლისაგან¹⁷ დევნა ჟყოს მომკლველსა¹⁸ მას განჰურვებითა¹⁹ გულისაჟთა, ეწიოს მას²⁰ და მოკლას, რამეთუ შორს იყოს გზაჲ მისი და იგი არა თანამდებ იყოს, რამეთუ²¹ არა მტერობით ანუ სიძულილით იყო სიკუდილი იგი [19, ვ-გ].

შურით კაცის მკულელისა

13. უკუეთუ ვინმე იყოს²² კაცი, რომელსა სძულდეს მოყუასი²³ თჳსი მტერობით, უმზიროს²⁴, აღდგეს²⁵ და მოკლას, და შევარდეს ერთსა ქალაქთაგანსა, მიივლინეთ²⁶ ყოველთა²⁷ მოხუცებულთა მის ქალაქისათა და გამოიყუანეთ მიერ და მიეციეთ²⁸ ზელთა შურის მძიებელთასა²⁹ მის სისხლისაჟთა, — მოკლან³⁰ იგი.

და ნუ დაარიდებენ თუალნი მისნი³¹, ნუცა³² შეიწყალებენ³³ მას, და განსწმიდოს³⁴ სისხლი უბრალოჲ³⁵ ისრაელსა შორის, და კეთილი ჰქმნენ³⁶.

ნუ გარდასცვალებთ³⁷ სახლვართა³⁸, რომელი დაამტკიცეს³⁹ მამათა შენთა სამკვდრებელსა⁴⁰ შენსა, რომელსა⁴¹ დაგამკვდროს შენ უფალმან ღმერთიმან შენმან.

წამებასა ერთისა მოწამისასა ნუ ირწმუნებთ⁴², რომელი წამ[41r]ებდეს ყოველისავე⁴³ უსჯულოებისათჳს და ცოდვისათჳს⁴⁴,

¹ მისა B. ² გინა თუ B. ³ შე-რამე-სრულ იყოს B. ⁴ მას შეშისა| შეშისა B. შეშისა|—A. ⁵ თანა|—A. ⁶ დაცემად A. ⁷ და ეცეს| და მიიღო იგი ეცეს B. ⁸ მოყუასსა| მას B. ⁹ მისსა| თჳსა B. ¹⁰ ეგვეითარი|—იგი B. ¹¹ ივლტოდენ A, ივლტოდის B. ¹² შევიდენ A. შევარდეს B. ¹³ ქალაქთა B. ¹⁴ ერთსა|—B. ¹⁵ და განერეს|—B. ¹⁶ ვინმე|+ მის B. ¹⁷ სისხლისაგან A. ¹⁸ მომკულელსა A. ¹⁹ + მით B. ²⁰ ეწიოს მას|—A. ²¹ რამეთუ, ათა თანამდებ იყოს—A. ²² იყოს ვინმე B. ²³ მოყუასი|+ იგი B. ²⁴ და უმზიროს მას B. ²⁵ და აღდგეს B. ²⁶ მიივლინეთ A. ²⁷ ყოველთა|— მათ B. ²⁸ მიეციეთ| მიეცეს იგი B. ²⁹ მძიებელთასა| მგებელია B. ³⁰ და მოკლან B. ³¹ დაარიდებენ თუალი მისი B. ³² და ნუცა B. ³³ შეიწყალებენ B. ³⁴ განსწმიდოს B. ³⁵ უბრალოჲ| უბანთა A. ³⁶ ჰქმნენ| ჰყოს შენ B. ³⁷ გარდასცვალებ B. ³⁸ სახლვართა| მცნებათა ღმრთისათა A. ³⁹ დაამტკიცეს AB. ⁴⁰ სამკვდრებელსა|+ მას B. ⁴¹ რომელსა| ჰუყანასა მას ზედა რომელსა B. ⁴² ირწმუნებთ| თავს იდებთ B. ⁴³ ყოველსავე A. ⁴⁴ ცოდვისათჳს|+ რომლისავე კაცისა მიმართ B.

რამეთუ ორითა და სამითა მოწამითა დაემტკიცოს¹ ყოველი² სიტყუაჲ [19, 11—13].

ცრუ მოწამეთათვის

14. წარმო-თუ-დგეს ვინმე³ ცრუ მოწამე რომლისაგე კაცი-სათჳს და იტყოდის უსჯულოებასა, წარმოდგენ⁴ ორნივე⁵ კაცნი, და შეიყუანნენ⁶ წინაშე უფლისა და⁷ მღვდელთა, წინაშე⁸ მსაჯულთა, რომელ⁹ იყუნენ მათ შამთა.

გამოიკითხოონ¹⁰ მათ ჭეშმარიტებით, და თუ იბოოს¹¹ იგი წამებასა მას ზედა ცრუსა¹², სიცრუვით წამებდა¹³ მოყუასისა მიმართ¹⁴ და ვახად¹⁵ აღუდგა¹⁶ მას, უყუედ¹⁶ მას მსგავსად სიბოროტისა მისისა, რომელ-იგი ზრახა¹⁷ მოყუსისა¹⁸ თანისათჳს, მოსაეთ¹⁹ ეგე, ვითარ²⁰ ბოლოტი თქუნ შორის, რამათი²¹ წესტთა მათ, რომელ²² დააშთენ²³, ეშინოდინ²⁴ და არღარა²⁵ შეესმინონ²⁶ საქმედ ბოროტისა [ა. რამათუროთით²⁷].

ნუ პრიდებს²⁸ თუალი იგი ეგვევითარსა²⁹ მას; სული სული-სა] წილ, თუალი თუალისა წილ, კბილი კბილისა წილ, პელი ე-ლისა წილ, ფე[რ]ვი ფე[რ]ვისა წილ. — რამცა ვინ უყოს მოყუასისა³⁰, ეგრეთვე³¹ მიეგოს მას³² [19, 14—21].

ახალის აღმაშენებელის ლაშქრობისათვის

15. ეტყოდე ერსა მას და არქუ³³: ეშენოს თუ ვისმე კაცსა³⁴ სახლი ახალი და სატ[49v]ფური არა ეყოს მას შინა, განვედინ ბრძოლისაგან³⁵ და მიიქვეცინ³⁶ სახედ³⁷ თვისად³⁸, ნუუკუე მოკუდეს წყობასა³⁹ შინა და სხვაჲ კაცი მის წილ⁴⁰ მივიდეს⁴¹ სახლსა მის-სა⁴² და ყოს მან⁴³ სატფური⁴⁴ [20, 3].

¹ დაემტკიცებას B. ² ყოველივე B. ³ წარმო-თუ ვინმე დგეს B. ⁴ წარ-
მოდგედ B. ⁵ ორნივე] + იგი ს. ⁶ შეიყუანნენ] ეტყოდედ B. ⁷ და] + წინაშე B.
⁸ და წინაშე B. ⁹ რომელნი B. ¹⁰ და გამოიკითხოონ B. ¹¹ იბოოს] + კაცი B.
¹² ცრუსა A. ¹³ სიცრუის წამება A. ¹⁴ მიმართ შინისათჳს B. ¹⁵ ვახად] ზრახ-
ვად A. ¹⁶ აღუდგა A. ¹⁷ უყუედ] და უყუედ B. ¹⁸ ზრახა] + ყოუად B. ¹⁹ მოყუასი-
სა A] + მის B. ²⁰ და მოსაეთ B. ²¹ ეგვევითარ] + იყო A. ²² რამათი] რომელ A. ²³ რამ-
მელნი იგი B. ²⁴ დააშთენ A. ²⁵ ეშინოდის B. ²⁶ არღარა B. ²⁷ შეესმინონ] შესმი-
ნონ] A. ²⁸ რამათუროთით] საქმიუროთ A. ²⁹ პრიდებს B. ³⁰ მო-
ყუასისა] + თჳსა B. ³¹ ეგრეთვე] — B. ³² მას — A. ³³ ეტყოდე ერსა მას და არქუ] — B.
³⁴ კაცსა] + თქუნგანსა B. ³⁵ ბრძოლისაგან] რუნგან B. ³⁶ მიიქვეცინ] + მუნ B.
³⁷ სახიდ B. ³⁸ თჳსა B. ³⁹ წყობასა] + მას B. ⁴⁰ მის წილ] — B. ⁴¹ მივიდეს B.
⁴² სახლსა მისსა] — B. ⁴³ ყოს მან] — B. ⁴⁴ სატფური] + იყოს მას შინა B.

ვენაჯის ჩაყრის ახლისა

16. დაესხას თუ ვისმე კაცსა რქა და არა¹ ეხაროს ვისგან, წარვიდეს ბრძოლისაგან² და მიიქცეს სახელ³ თვისად⁴, ნუუკუე მოკუდეს წყობასა მას შინა და სხუაჲ კაცი მივიდეს⁵ და მის წილ⁶ იხარებდეს⁷ [20, 6].

ცოლის მთხოვნელისა ახლისა

17. ეთხოოს თუ ვისმე კაცსა ცოლი და არლარა⁸ შეერთოს⁹, წარვედინ და მიიქეცინ ბრძოლისაგან¹⁰ სახელ³ თვისად⁴, ნუუკუე მოკუდეს წყობასა მას შინა¹⁰ და სხუამან¹¹ შეერთოს ცოლი იგი მისი [20, 7].

გულმედგარისა და უწმიდურისა

18. იყოს თუ ვინმე თქვენ შორის¹² კაცი გულმედგარი და შეშინებულ იყოს¹³ გული მისი, წარვედინ და მიიქეცინ სახელ¹⁴ თვისად, რათა არა განამედგროს¹⁵ გული ძმათა¹⁶, ვითარცა იგი მისი [20, 8].

ნაყოფის გამაშლებელ[ი] ხე მტრისა არა მოსკრა

19. უკუეთუ ჰბრძოდი მრავალ ჟამ მტერსა შენსა გარემოდგი წითა¹⁷, ნუ დაჰკაფ¹⁸ [ნორ] ნერგსა მათსა მახვლითა შენითა, არამედ ჟამით სჟამდე მათ შენ¹⁹, და ნუ მოჰკუეთ²⁰ ხესა ხილისა გამომდებელსა²¹.

არანედ იგი ელ[ი] მოჰკაფეთ²², რომელ[ი] უწყოდით²³, ვითარმედ არა ხილის[ა] გამომდებელ[ი] იყოს, და მოჰქმენ²⁴ გარემო²⁵ ქალაქსა მას²⁶, ვიდრემდის მოგცეს ღმერთმან²⁷ ქალაქი იგი [20, 19—20].

¹ არლა B. ² ბრძოლისაგან]—B. ³ სახიდ B. ⁴ თვსა B. ⁵ მოვიდეს B. ⁶ მის წილ]—B. ⁷ იხარებდეს]+ მას B. ⁸ არლა B. ⁹ წარვედინ და—A. ¹⁰ შინა]—B. ¹¹ |კაცმან B. ¹² თქვენ შორის]—B. ¹³ შევინებულ იყო A. ¹⁴ სახიდ B. ¹⁵ მედგროს B. ¹⁶ ძმისაჲ მის B. ¹⁷ უკუეთუ ჰბრძოდი... გარემოდგი წითა] მიხვდე და გარემოდგი რომელსამე ქალაქსა და მოიცვა იგი და ჰბრძოდი მას ბრძოლითა მრავალ დღე B. ¹⁸ დაჰკაფე]+შენ B. ¹⁹ ~შენ მათ B. ²⁰ მოჰკუეთ]+ შენ B. ²¹ + პატნეზად შესაცვალად გამოსაპყრობელად მისა B. ²² მოჰკაფო B. ²³ უწყოდით B. ²⁴ მოჰქმენ] დამოაქმნა მას B. ²⁵ +საბრძოლად B. ²⁶ ქალაქისა მის A. ²⁷ ~ღმერთმან მოგცეს B.

ორის ცოლია და შვილთა მათთა

20. ესხნეს¹ თუ ვისზე კაცსა ორ ცოლ, ერთი² საყუარელ იყოს და ერთი საძულელ, და ესხნენ³ ორთავე ნაშობ, საძულელსა მას და საყუარელსაცა⁴, და უპირშმოეს⁵ იყოს საძულელისა მის, დღესა მას განყოფისასა და წილგდებისასა⁶, რაჟამს ვანუყოფდე⁷ შვილთა მისთა⁸, ნუ არჩევ შვილსა მის⁹ საყუარელისასა¹⁰ და¹¹ ნუცა შეურაც ჰყოფნ პირშმოებასა მისსა;

არამედ უხუცესი იგი ნაწილი მას საძულელისასა მიეცინ და შემდგომობით¹² მრჩობლი ყოვლისავე მისგან ფასისა მისისა, რაჟცა იყოს ჯელს[ა] შინა მისსა [21, 15-17].

შვილისა ურჩისა მამა-დედისა

21. იყოს თუ ვისიზე შვილი ურჩ და ხუესტ¹³ და არა ერჩდეს სწავლასა მამისასა, გინა დედისასა¹⁴. შეიყუანეთ¹⁵ მამა-დედამან მისმან¹⁶ იგი წინაშე კრებულისა¹⁷ მოხუცებულთა მის¹⁸ ქალაქისათა, კარსა¹⁹ მას, სადა სასხდომელი [მთვ] იყოს კაცთა²⁰ მის ქალაქისათა, და თქუან: «შვილი ესე ჩვენი ურჩ არს და ხუესტ¹³ და უზავ, და არა გუყრჩის²¹ ჩუნ. და არცა ისმენს ჯმასა²² სწავლისა ჩუნისასა²³, ჭამს²⁴ და სუამს და ანკანაკებს²⁵ მომთრეალეთა თანა».

მოიყუანონ²⁶ კაცთა მათ ქალაქისათა, ქვა²⁷ დააკრიბონ²⁸ მას და მოკუდეს, რაჟთა მოისპოს უკეთურ[ი] იგი თქუენ შორის და ყოველსა ისრაელსა, რომელსა²⁹ ესმეს და³⁰ შეეშინოს³¹ [21, 18-21].

ნაბიჭურისა და მართალის შვილისათვის

22. ნუ ყოს ღმერთმან, თუცა³² ესუას კაცსა ბიჭი მჭვეალთანა ანუ ხარქსა თანა.

¹ ესხნენ A. ² დაერთი B. ³ ესხნენ] + მათ B. ⁴ საყუარელმანცა და საყუარელმანცა B. ⁵ უპირშმოეს] პიომშო უხუცეს B. ⁶ წილის გდებისასა B. ⁷ განყოფდე] განყოფდეს ნყოფსა მისა B. ⁸ მისთა] + სამკდოებელად ახუცებ B. ⁹ მას B. ¹⁰ + უხუცესსა მას შვილსა საძულელისასა B. ¹¹ და] - B. ¹² და შემდგომობით] შემდგომობით B. ¹³ ხუესტ B. ¹⁴ მამისა გინა დედისასა] მამა-დედათა მისთა B. ¹⁵ შეიყუანეთ] შეიბყრან იგი B. ¹⁶ მამა-დედამან მისმან] მამა-დედათა მისთა და მოიყუანონ B. ¹⁷ კრებულთა მას B. ¹⁸ მის] ერისა B. ¹⁹ კარსა] და კარსა B. ²⁰ კაცთა] + მათ B. ²¹ გუყრჩის B. ²² ისმინის ჯმამ B. ²³ ჩუნისა B. ²⁴ და ჭამს B. ²⁵ ანკანაკებს] ლანკანაკებს A. განცხრების B. ²⁶ მოიყუანონ] + იგი B. ²⁷ და ქვა B. ²⁸ დაკრიბონ B. ²⁹ რომელსა] შორის A. ³⁰ და] - B. ³¹ შეეშინონ A. ³² თუცა A.

უკეთუ ჰყუეს და სხუა ძენიცა ჰყუეს კურთხევისანი და შვილნი ღმრთისანი და განიყარნენ ცნობისა მიეო და განინაწილონ მამული, არა მიეცეს ნაწილი მამულისა ძესა მკეველისასა, ამისთჳს რამეთუ არქუა უფალმან აბრაჰამს ავიარისა და ისმაილისთჳს: განაიე მკეველი ეგე და ძე მაგისი, რამეთუ არა დაიმკვდროს ძემან მკეველისამან მისა თანა მართლისა.

ხოლო ოდეს განადო მკეველი იგი და ისმაილი, მისცა თხიერი თა წყალი და პური საგზლად¹. ამისთჳს მიეცეს ბიჭსა მას პურისაგან საზრდო, რამეთუ აბრაამცა მისცა ნუზლი ძესა მკეველისასა².

ქიშპის მეზობლის რჩომისათვის

[51r] 23. ნუ უგულუბელს ჰყოჳ ზროხასა, გინა¹ ცხოვარსა² შეცთომილსა ცმისა შენისასა, ნუ უდებ ჰყოფ³, მოაქციე⁴ იგი და მისცე ცმასავე⁵ შენსა.

უკუეთუ შორს იყოს უჯალი იგი მისი, ადგილობანსა ნუ დაუტეობ⁶, არამედ მოსერო იგი⁷ შენდა საბლად⁸ და, რაემს ეძიებდეს ძმა იგი შენი, მისცე მას.

ეგრეცა კარაული მისი ჰყო⁹, ეგრეცა ფიჩჳ მისი ჰყო¹⁰, ეგრეთცა სამოსელი მისი ჰყო¹¹, ეგრეცა ყოველი ჰყო, რადცა¹² წყმედული იყოს ძმისა¹³ შენისაჲ, რაემს კპოო იგი, არა უგულუბელს ჰყო¹⁴, არამედ აღილე¹⁵ და მიეც¹⁶ მას.

ნუ უგულუბელს ჰყოფ კარსა ანუ¹⁷ კარაულსა ძმისა შენისასა¹⁸, რომელი დაცემულ იყოს გზასა ზედა, არამედ შეეწიო მას და აღადგინო [22, 1-4].

კაცისა და დედაკაცის ტანისამოსისა

24. ნუ შეიმოს[ნ] დედაკაცი სამოსელსა მამაკაცისისა და¹⁹ ნუცა მამაკაცი²⁰ დედაკაცისასა, რამეთუ საძაგელ არს²¹ უფლისა ღმრთისა შენისა ყოველი²², რომელი იქმს ეგევითარსა [22, 5].

¹ გინა] გინა თუ B. ² ცხოვართა A. ³ ჰყოფ] + მას, არამედ მოქცევით B. ⁴ მოაქციოთ B. ⁵ + მას B. ⁶ ადგილობანს ნუ დაუტევენ მას B. ⁷ იგი] + და შეასბა B. ⁸ ~ სახიდ შენდა B. ⁹ მისი ჰყო—A. ¹⁰ ჰყო—A. ¹¹ ეგრეცა ყოველი ჰყო, რადცა—A. ¹² ძმისა] + მის B. ¹³ ჰყო] + იგი B. ¹⁴ აღილო B. ¹⁵ მისცე B. ¹⁶ კარსა ანუ]—B. ¹⁷ + ანუ თუ ვირსა ანუ თუ კარსა B. ¹⁸ და]—B. ¹⁹ | შეიმოსნ სამოსელსა B. ²⁰ საძაგელა A. ²¹ ყოველივე B.

* შდრ. შესაქმეთა 21, 10-14.

** საიდანაჲ აღებელი ეს მუხლი არ ირკვევა.

ფრინველის პოვნა ბუდეზე

25. უკუეთუ პოვნე¹ შენ მართუენი მფრინველთანი² ბუდე-თა ზედა³, ხეთა ზედა, ანუ⁴ ქუეყანასა ზედა⁵, მართუენი ანუ კუ-ერცხნი. და დედაჲ იგი ზედა ჯდეს ანუ აცხობდეს, ანუ⁶ ზრდიდეს, ნუ წარმოჰკრებ მართუეთა⁷ დედით⁸ [25] ურთ.

ხოლო დედაჲჲ და მართუენიცა უტევენ მშუდობით⁹; რაჲთა კეთილი გეყოს შენ და დღეგრძელ იყო [22, 11-7].

ახლის სახლის აშენებისათვის

26. იშენებდე თუ სახლსა ახალსა ბედედად, აზრდაბაგი გაი-მოს მოჰქმნე¹⁰ კედელთა მისთა, რაჲთა არა გაოდავარდეს, რომელ-იგი გარდავრდომიდ იყოს, და შეიქმნას კაცის კლვა სახლსა შენსა [22, 8].

ვენაჯში ყანის თესვისა

27. ვენაჯსა შენსა შინა¹¹ ყანასა ნუ დასთეს¹² [ავ]. ნუცა¹³ ორ- [სა] ლარკსა¹⁴ ჰყოფ მას შინა, რამეთუ არა განწმიდნეს ნაყოფი იგი თეს¹⁵ [ლისა მის შენისაჲ ნაყოფისა მის ვენაჯისა თანა [22, 9].

ვირითა და ვარით ვუნისა

28. ნუ ჰქნავ ვარითა და ვირითა¹⁶ ერთად.

და¹⁷ ნუ შეიმოს საშოსელსა, რომლისა მატყლი¹⁸ და სელი¹⁹ შერთულად მოქსოვილ იყოს,

სადგმელთა ქვევისათა²⁰ ნუ დასდგამ²¹ ოთხთავე კიდეთა სა-მოსლისა²² შენისათა, რომელ შეიმოსო შენ [22, 10-12].

ცოლის შერთვისა

29. უკეთუ ისუას ვინჲე ცოლი და მოიიულოს იგი, და მი-ზეზსა²³ დასდებდ²⁴ [22] [ეს მას, და სახელსა ბოოოტსა განუჯდრიდეს და თქუას: «არა ქალწული დავიბყარ დედაკაცი ესე».

¹ +სადაბე B. ² მფრინველისანი B. ³ ზედა] ანუ თუ B. ⁴ ანუ] ანუ თუ B. ⁵ ზედა]—B. ⁶ ანუ [ავ] ანუ თუ B. ⁷ მართ B. ⁸ ხოლო დე-დაჲ [ავ]. მშუდობით] რაჲდღ დედაჲ იგი განუკუეებით განუტუო, ხოლო მართუენი იგი წარმოუყოიბნე B. ⁹ მოჰქმნე B. ¹⁰ ~ შინა შენსა B. ¹¹ და ნუცა B. ¹² ზარკ-სა A. ¹³ ~ ვირითა და ვარითა A. ¹⁴ და]—B. ¹⁵ რმატყლი A. ¹⁶ სელი] სული A. ¹⁷ ქვევისათა] იქვევისთა B. ¹⁸ დაადგამ B. ¹⁹ საშოსლისა] სახლისა A. ²⁰ მი-ზეზსა] მიზეზით სიტყუასა B.

მოიყვანონ დედა-მამან მის ქალისამან წინაშე კრებულთა მათ¹ მოხუცებულთა მის ქალაქისათა მსგავსად ქალწულებისა მისისა და ბჭეთა ზედა.

თქუან მამა-დედათა მის ქალისათა მოხუცებულთა მათ წინაშე ესე ასული ჩუენ მივეცით კაცსა ამას ცოლად, ესე² სიძულილით მიზეხსა უკრებს და დასდებს სიტყუასა, ვითარმედ³ არა ქალწული არს⁴.

განსიარცონ მას⁵ სამოსელი მისი და განიხილონ იგი მსგავსად ქალწულებისა წინაშე ერისა⁶.

თუ ქალწულებით იბოოს⁷, მოიყვანონ კაცი იგი მოხუცებულთა მის ქალაქისათა⁸, გუემონ იგი და აზღვიონ ასი⁹ სასწორი ვეცბლი, და მისცენ მამასა მის ქალისასა, რამეთუ სახელი ბოროტი განუჭდა¹⁰; და ქალი იგი მისცენ მასვე ცოლად¹¹.

უკუეთუ ქეშმარიტი იყოს სიტყუა იგი და არა¹² ქალწული¹³ იბოოს¹⁴, მოიყვანონ¹⁵ ქალი იგი¹⁶ კართა მამისა თჳსისასა და ქვა დააქრიბონ¹⁷ კაცთა მათ¹⁸ ქალაქისათა, და მოკუდეს, რამეთუ უგუნურება ყო მან 'ზორის ისრაელთასა¹⁹ და შეაგინა სახლი²⁰ მამისა თჳსისა [22, 13—21].

ქრმიანის დედაკაცისა თანა მრუშებისა

[22, 30] 30. თუ ვინმე იპყრას²¹ მამაკაცი ქმრის ცოლისა თანა სიძვასა, მოსწყდენ²² ორნივე იგი ერთად, მამაკაცი[ცა] და დედაკაცი-ცა, და მოისპენ²³ ბოროტი იგი [22, 22].

ქალწულთან სიძვისა

31. იყოს თუ ვინმე ქალი ქალწული²⁴, განთხოვილ იყოს, და შეიპყრას სხუამან კაცმან ქალაქსა შინა და შეაგინოს იგი, გამოიყუანეთ იგი გარეშე ქალაქსა მათსა და ქვა დააქრიბონ. და მოსწყდენ იგინი²⁵: ქალსა²⁶ მით, რამეთუ არა ვნა-ყო, მამაკაცსა²⁷ მით²⁸, რამეთუ აგინა ცოლი მოყუსისა [22, 23—24].

¹ კრებულსა მას B. ² და ესე B. ³ + ასული ესე შენი B. ⁴ არს| დავაპყრო B. ⁵ მას|—B. ⁶ ერისა|—მის და B. ⁷ ქალწულებით იბოოს| ქალწული იყოს B. ⁸ ქალაქისათა| და B. ⁹ ასი| მას ათასი B. ¹⁰ + ქალწულსა მას იძლინასა B. ¹¹ + და იყოს მის თანა ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა⁹ მისისათა B. ¹² არა|—იბოოს B. ¹³ ქალწული| ქალწულებად ქალისა მის თანა B. ¹⁴ იბოოს|—B. ¹⁵ გამოიყვანონ B. ¹⁶ + და მოიყვანონ B. ¹⁷ დააქრიბონ B.—მას B. ¹⁸ მათ| მის B. ¹⁹ ისრაელსა B. ²⁰ სახლი|—იგი B. ²¹ შეიპყრას B. ²² მოსწყდნეთ B. ²³ მოსპონ B. ²⁴ ქალწული|—და B. ²⁵ იგინი|—B. ²⁶ ქალსა|—მას B. ²⁷ მამაკაცისა A. ²⁸ ანით B.

განთხოვილის ქალისა თანა უღაბურში სიძვისა

32. თუ ვინმე იპყრას¹ ველსა გარე ქალი განთხოვილი, ჰმძლავროს და დაიწვინოს² იგი, მოკუედინ მამაკაცი იგი, რომელმან დაიწვინა³.

ხოლო ქალსა ნურას ავნებენ⁴, რამეთუ არა თანა-აც⁵ ბრალი სიკუდილისაჲ, რამეთუ, ვითარცა კაცმან, რომელმან დაიპყრის⁶ კაცი ველსა გარე⁷ და მოკლის იგი, საქმე წარჰტდა⁸ ქალსა მას, რამეთუ ველსა დაიპყრა⁹, ლაღადებდა და არავინ იყო მგსნელ მისა¹⁰ [22. 23-27].

გაუთხოვარი ქალისა

33. შე-თუ ვინმე-იპყრას ქალი ქალწული¹¹, ჰმძლავროს და დაიწვინოს¹² იგი, და [53r] ვამოჩნდეს, მიეცინ¹³ კაცმან მან მამასა მას¹⁴ ქალისასა ერგასისი სატირი ვეცბლი¹⁵, და ქალი იგი იყოს¹⁶ მისავე ცოლად, რამეთუ ავინა¹⁷ იგი, და ნუ უფლიენ¹⁸ განტევებაჲ მისი უყუნისამდე¹⁹ [22. 27-29].

მამის ცოლისა

34. ცოლსა მამისა შენისასა ნუ ცოლს იყოფ, რადთი არა განაცხადო სარცხუენელი მამისა შენისაჲ [22, 30].

მსხვერპლად შეხაწირავი

35. კუდური და დუმა²⁰-კუეთილი ნუ შეიწირვინ ტაძრად უფლისა, ძალლით²¹ ნასყიდვეი და სიძვის სასყიდელი ნუ შეიწირვინ ტაძრად უფლისა [23, 1-2].

ჯრდილის კაცისა

36. გან-თუ-ხვდოდი წყობად მტერთა შენთა²², დაიციე თავი შენი ყოვლისაგან სიტყუსა ბოროტისა.

იყოს თუ ვინმე შენ შორის ხაშმ და უწრდოდის²³ საფსპელი მისი ლაზე, განვედინ გარეშე ბანაკსა და ნუ შემოვალნ ბანაკად.

¹ იპყრას B. ² დაიწვინოს B. ³ დაიწვინა B. ⁴ ნურა ევნებინ B. ⁵ აც] — მას B. ⁶ დაიპყრის B. ⁷ გარე] ხედა B. ⁸ წარცდა A. ⁹ დაეპყრა B. ¹⁰ იყო მგსნელ მისა] შეეწია მას B. ¹¹ + განთხოვილი. ველსა B. ¹² დაიწვინოს B. ¹³ მისცეს B. ¹⁴ მის B. ¹⁵ ვეცბლი — B. ¹⁶ იყავნ B. ¹⁷ შეავინა B. ¹⁸ უფლიედ B. ¹⁹ უყუნისამდე] ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა მისისათა B. ²⁰ დუმაჲ B. ²¹ ძალლისა B. ²² მტერთა შენთა — A. ²³ უწრდოდის A.

და მერზე მიმწუხრი დაიბანენ გუამი მისი წყლითა და მზის დასლვსა¹ შემოვედინ ბანაკადვე².

ადგილ³ ერთ განჩინებულ იყავნ⁴ გარეშე ბანაკსა⁵, რომელსა განხვლოდი შენ.

და მანა⁶ ერთი იყავნ გამობმულ⁷ სარტყელსა შენსა⁸, და სადა იგი დგეს⁹, აღმოსთხაროს¹⁰ და დაჭფაროს¹¹ საჩაგელებაა [58v] იგი სარტყელისა მისისა¹² [23, 7-13].

სხვის ნახვილის კაცის შემოხუეწება

37. მონა, რომელი შემოვედრებული იყოს შენდა, ნუ მისცემ მას¹³ ჭელთა უფლისა მისისათა¹⁴.

რომელი შეყოფილ იყოს შენდა და ჯდეს შორის ყოველსავე ადგილსა, რომელიცა¹⁵ სთნდეს: ნურას აჭირვებ¹⁶ მას.

ასულთაგან ისრაელისათა ნუ იქმნების¹⁷ როსკიბ¹⁸, ნუცა¹⁹ იპოვებინ შამაცატი შეტავი ძეთაგან ისრაელისათა.

ნუ შესწირავ შენ სასყიდელსა სიძვისასა, ნუცა ნაცვალსა ძაღლისასა სახიდ უფლისა ღმრთისა შენისა, ნუცა²⁰ შესწირავ ყოველსა²¹ აღნათქუემსა შენსა²², რომელ აღგეთქუას შენ, რამეთუ ბილწ²³ არს წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა ორივე ეგე.

ნუ მოჭვდი²⁴ ძმასა შენსა აღნადგინებსა ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საქმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა²⁵ შენისასა, რომელ ავასბე ძმასა²⁶ შენსა, რადთა გაკურობოს შენ ღმერთთან შენმან²⁷ [23, 15-29].

ღმერთს რაც აღუთქვა, აღუსრულე

38. აღ-თუ უთქუა აღნათქუემი შენი²⁷ უფალსა ღმერთსა შენსა, არა დააყუნო აღსრულებაა მისი, რამეთუ მიჯდით მიგვადოს²⁸ იგი უფალმან ღმერთმან შენმან²⁹, და იყოს იგი³⁰ შენდა ცოდვა.

¹ დასლვისას A. ² ბანაკსავე მას B. ³ და ადგილ B. ⁴ იყავნ — შენდა B. ⁵ ბანაკსა] + მას B. ⁶ მანა] გინა A, მონა B. ⁷ იყავნ გამობმულ] გამობმულ აქუნდენ A. ⁸ შენსა — A. ⁹ დგეს] დასდგე B. ¹⁰ აღმოსთხაროს B. ¹¹ დაჭფაროს B. ¹² მისისა] მის შენისა B. ¹³ მას] — B. ¹⁴ თვისათა B. ¹⁵ რომელსავე B. ¹⁶ აჭირვებ B. ¹⁷ იქმნებინ B. ¹⁸ როსკივ B. ¹⁹ და ნუცა B. ²⁰ ნუცა] ნუ B. ²¹ ყოველსა] ყოველსავე შენსა B. ²² შენსა] — B. ²³ ბილწა A. ²⁴ მოჭვდი] მოჭვიდი A. ²⁵ + მის B. ²⁶ + მას B. ²⁷ შენი] — B. ²⁸ მიგვადოს B. ²⁹ შენგან B. ³⁰ იგი] — B.

* შდრ. მუხლ. 39.

უკუეთუ არა აღუთქუა¹. არა² არს ცოდვა³ შენდა⁴. გარნა რომელი აღმოცდეს ბაგეთა შენთა, დაიმარხე და ყავ, ვითარცა აღუთქუ⁵ უფალსა ღმერთსა შენსა მისაცემელსა, რომელსა იტყოდა პირი შენი⁶ [23, 21—23].

[54r] 39^{**}. ნუ მიჰქვდი აღნადგინებსა ძმასა შენსა⁷ ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საკმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა მის⁸ შენისასა, რომელსა აქასხე ძმასა შენსა, რაჲთა ვაკურთხოს შენ⁹ ღმერთმან [23, 24—26].

ვენაჯის და ყანის გამოკრეფისა მეზობლისა

40. შე-და თუ-ჰვდე ყანასა მოყუსისა¹⁰ შენისასა თაჲს კრებად, მანგლითა ნუ მოჰქვი ყანასა¹¹ მოყუსისა შენისასა.

შე-თუ-ჰვდე¹² ვენაჯსა მოყუსისასა¹³ კამად ყურძნისა, კამენ¹⁴, რაოდენიცა¹⁵ უნდეს სულსა შენსა¹⁶, წიაღსა¹⁷ ნუ დაიდებ¹⁸. ნუცა სხუასა რას ჭურჭელსა [23, 27—28].

ცოლისა შერთვისა და გაშვებისა

41. მო-თუ ვინმე-იყუანოს ცოლი და შერთოს¹⁹, და არა სათნო ეყოს, ანუ თუ რაჲმე აპყრას²⁰ ჯერკუალი, დაუწერენ მას წიგნი განსატევებელი და მიეცინ ჯელთა მისთა და გამოავლინე იგი სახლისაგან მისისა²¹.

მი უკუეთუ-ვიდეს²² დედაკაცი იგი და ცოლ ეყოს სხუასა ქმარსა, და მოიძულოს იგი უკანაჲსკნელ მანცა²³ ქმარმან, დაუწერენ მანცა წიგნი განსატევებელი და მიეცინ²⁴ ჯელთა მისთა და განავლინენ საბლით თჳსით.

უკუეთუ მოკუდეს უკანაჲსკნელი იგი ქმარი, რომელმან შერთოს დედაკაცი იგი, ვერ ჯელ-ეწიფების პირველსა მას ქმარსა²⁵.

¹ + შენ B. ² არარაჲ B. ³ ~ არს ცოდვა B. ⁴ აღუთქვა A. ⁵ იტყოდა პირი შენი—A. ⁶ ~ ძმასა შენსა აღნადგინებსა B. ⁷ სესხისა მის სესხისა A. ⁸ შენ + უფალმან B. ⁹ მოყუსისასა B. ¹⁰ ყანასა + მის B. ¹¹ შთა-თუ-ჰვდე B. ¹² მოყუსისა შენისასა B. ¹³ კამე B. ¹⁴ რაოდენიცა B. ¹⁵ შენსა მისსა A. ¹⁶ წიაღთა B. ¹⁷ შთაიდებ B. ¹⁸ შეართოს + იგი B. ¹⁹ რაჲმე აპყრას და რაჲმე-აპყრას მის თანა საკმე B. ²⁰ საბლით თჳსით B. ²¹ მო-თუ უკუეთუ-ვიდეს B. ²² უკუნასამანცა A. ²³ + იგი B. ²⁴ ჯელ-იწიფოს პირველმან მან ქმარმან B.

* აქედან 39 მუხლის ბოლომდე ტექსტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

** ეს მუხლი 37-ე მუხლის ბოლო აბზაცის განმეორებაა.

რომელმან განუტევა იგი, მიქცევად და მიყუანებად მისად ცოლად შემდგომად შეგინებისა მისისა [24, 1-1].

ცოლის შერთვისა

[54v] 42. შე-თუ ვინმე-ერთოს ცოლი ახლად, ღუაწად¹ ნუ განვალნ² იგი, ნუცა³ შეერევი⁴ იგი სხუასა⁵ საქმესა რომელსამე⁶ ჯერკუალსა, არამედ წმიდად ეგენ⁷ სახლსა თჳსსა წელიწად ერთ და ახარენ ცოლსა⁸ თჳსსა, რომელსაცა⁹ შეერთოს¹⁰ [24, 13].

ფქვილის დაჯუთვისათვის

43. ნუ სადა იჯუთავ შენ ფქვილსა ზედა კერძოსა, ნუცა კუე კერძოსა, რამეთუ სულთა მჯუთველისა¹¹ მსგავს¹² არს იგი [24, 6].

ქურდის დაპერისა

44. უკუეთუ ბელთ სადამე იღვას კაცი მპარავმან¹³ ნათესავთაგანი თვისთა ძეთა¹⁴ ისრაელითა, ჰმძლავროს¹⁵ და განყიდოს იგი, მოკუედინ კაცი იგი და მოისბენ ბოროტი იგი [24, 7].

მამა შვილისა და შვილი მამისა წილ არ მოიკულის

45. ნუ მოკუედების¹⁶ მამა შვილისა წილ და¹⁷ ნუცა შვილი მამისა წილ, არამედ კაცად-კაცადი თჳსითა ცოდვითა მოკუედინ.

ნუ განსდრეკ სარჩელსა მწირისა¹⁸ და¹⁹ ობლისასა, ნუ მიიჯუთავ²⁰ ფიჩუსა ქურივისასა²¹, მოიკსენე, რამეთუ შენცა დამონებულ იყავ ეგებტეს [24, 14-15].

ყანისა და ჴეთის ხილისა და ვენაჯის ნამცურევისა

46. ჰმკიდუ თუ²² ყანასა სამკალსა შენსა და დაგიშეთს²³ მკელეული, ნუ უკუნ აქცევ²⁴ [ანუ] აკრებად მის²⁵, არამედ გლახაკთა²⁶ იყავნ იგი²⁷, მწირისა²⁸ და ობლისა და ქურივისა²⁹, რადთა კეთილ გეყოს შენ³⁰.

¹ ღუაწლ ს. ² განვლენ A. ³ და ნუცა B. ⁴ შეერევიან B. ⁵ სხუასა) რომელსავე B. ⁶ რომელსამე) — B. ⁷ — იგი B. ⁸ + მას B. ⁹ რომელსა-იგი B. ¹⁰ შეერთონენ A. ¹¹ მხუთასა B. ¹² მსგავსა A. ¹³ მპარავი A. ¹⁴ ძეთა) — მათ B. ¹⁵ და ჰმძლავროს B. ¹⁶ მოკუედებინ B. ¹⁷ და) — B. ¹⁸ მწირისასა B. ¹⁹ და) ნუცა B. ²⁰ მიიჯუთავ B. ²¹ ქურივისა B. ²² თუ — A. ²³ — შენ მუნ B. ²⁴ იქცევი B. ²⁵ მის) დაშთომილსა მათ თავისა შენისასა B. ²⁶ გლახაკთა) გლახაკისა მის B. ²⁷ იგი) — და B. ²⁸ + მის B. ²⁹ + მის B. ³⁰ + და ვაკურთხოს შენ უფალმან ღ-ნ შენმან ყოველთა დღეთა მათ შინა საქმეთა წელთა შენთასა B.

მო-თუ-ისთულიდე ზეთის ზილსა შენსა და დაგიშთეს, ნუ უკუნ იქცევი მოკუფხლვად მისა¹, არამედ ნაკლულევანმან², — მწირმან³, ობოლმან და⁴ ქურივმან — წარიღოს⁵ იგი [24, 19-20].

ვენაჯის ნამცურევისა

47. მო-თუ-ისთულიდე საყურძნესა შენსა და უკუნ გიშთეს⁶ მისგანი, ნუ უკუნ იქცევი მოკუფხლვად მისად, არამედ მწირმან, ობოლმან და ქურივმან მოკრიბოს⁷ იგი [24, 21].

ორთა მოწივართა

48. ორნი ვინზე⁸ წარდგენ⁹ სასჯელად, განსაჯენით იგინი¹⁰ მართლიად¹¹, განამართლეთ მართალი და განაცრუეთ ცრუ იგი. და თუ იყოს ღირს გუემისა ცრუ იგი¹², დასუა იგი წინაშე მსაჯულისა¹³ და ჰგუემო იგი მათ წინაშე შემსგავსებულად უსჯულოებისა მისისა¹⁴ [25, 1-2].

მეკალოეს ვარის პირის აკურისა

49. ვარსა მეკალოესა პირსა ნუ შეუკრავ¹⁵ [25, 3].

ორი რიგი საწყაული არა ჯერ არს

50. ნუ იბოვებინ ქურჭელსა შენსა შორის სასწორი: ერთი დიდი, ერთი [ნაწ] კნინი; ნუცა იყოფინ სახლსა შენსა შინა¹⁶ საწყაული: ერთა დიდი, ერთი კნინი, არამედ საწყაული სარწმუნოებისა და სიმართლისა იყავნ შენ შორის და კეთილი გეყოს ქუეყანასა შენსა¹⁷ [25, 13-15].

ათეულისათვის

51. უკუეთუ გამოასრულო გამოცემად ყოველი¹⁸ ათეული ნაყოფისა მის ქუეყანისა შენისაჲ წელსა მას მესამესა, მეორე ნაწილი ათეულისა მის მისცე ლევიტელსა მას¹⁹, მწირსა²⁰, ობოლსა²¹ და ქურივსა მას, — ჯამდენ ქალაქსა²² შენსა შინა²³, განძლებოდინ.

¹ მისა] დაშთომილსა მის B. ² — მან B. ³ + და A. ⁴ და—A. ⁵ წარიღოს] ნაოილოს A მოიკუფხლოს B. ⁶ უკუნ გიშთვიდეს A. ⁷ მოკრიბონ B. ⁸ ორნი ვინზე] იყოს თუ ვისრმე ვნობისა (!) ორთა კაცთა შორის ერთსა მაგას და B. ⁹ წარდგეს A + იგი B. ¹⁰ იგი B. ¹¹ მართლიად] + და B. ¹² და თუ იყოს ღირს გუემისა ცრუ იგი—A. ¹³ მსაჯულთა მათ B. ¹⁴ მისისა] მათისა A. ¹⁵ დაუკრავ B. ¹⁶ ~ შინა შენსა B. ¹⁷ შეხსა] მას ზედა, რომელი-იგი უფალმან ღმერთმან მიცევს თქუე B. ¹⁸ ყოველი] + იგი B. ¹⁹ მას] + და B. ²⁰ მწირსა] + მას B. ²¹ + მას B. ²² ქალაქსა] + მას B. ²³ ~ შინა შენსა B. + და B.

და სთქუა შენ წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა: განვწმიდენ¹ მე სახლისა ჩემისაგან ყოველნი იგი მსხვერპლნი, მივეც² იგი ლევიტელსა³, მწირსა⁴, მსხემსა⁵, ობოლსა⁶ და ქურივსა, და ყოველნი იგი მცნებანი შენნი, რომელნი⁷ მამცენ⁸, დავიმარხენ⁹.

და არა ვჭამე მისგანი ნაკლულევანებითა ამით ჩემითა, არცა¹⁰ განვაბნიე მისგანი ბილწებითა, არცა¹⁰ წარვაგე¹¹ მისგანი მკუდართა მიმართ, არამედ ვისმინე კმა უფლისა ღმრთისა ჩემისა და ვყუენ ყოველნი მცნებანი მისნი [26, 12—14].

მცნებისა ამის გარდამავალის წყევა

52. წყეულ იყავნ იგი კაცი, რომელმან ქმნეს¹² თავისა თჯისა კერპნი¹³. [56:] რამეთუ ბილწ¹⁴ არს წინაშე უფლისა ღმრთისა და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ¹⁵;

წყეულ იყავნ, რომელმან შეურაცხ ყოს მამაჲ თჯი, გინა¹⁶ დედაჲ თჯი¹⁷, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყეულ იყავნ, რომელმან ცვალნეს საზღვარნი მოყუსისა თჯისანი, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ¹⁸.

წყეულ იყავნ¹⁷, რომელმან აცთუნოს ბრმა გზასა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ¹⁷.

წყეულ იყავნ¹⁸, რომელმან დრიკოს სასჯელი მწირისა, ობლისა და ქურივისაჲ, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ¹⁸.

წყეულ იყავნ, რომელი¹⁹ დაწვეს მამისა ცოლის²⁰ თანა, რამეთუ²¹ განაცხადა²² საიდუმლო იგი მამისა თჯისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყეულ იყავნ²³, რომელი შეიბილწოს ყოვლის[ა] საცხოვარისა თან[ა], და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²⁴;

წყეულ იყავნ, რომელი დაწვეს დისა თანა, მამითისა გინა დედითისა²⁵, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²⁶.

¹ გვიწმინდენ A. ² და მივეც B. ³ ლევიტელსა | ლევიტელსა A. | მას და B. ⁴ მწირსა | — მას B. ⁵ მსხემსა | — მას B. ⁶ ობოლსა | — მას B. ⁷ რომელ B. ⁸ მამცენ | — მე B. ⁹ — და არა დავივიწყენ ყოველნი იგი მცნებანი შენნი B. ¹⁰ არცა | და არცა B. ¹¹ წარ-რა-ვაგე B. ¹² ქმნეს B. ¹³ ბილწა A. ¹⁴ ღმრთისა და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ — A. ¹⁵ გინა თუ B. ¹⁶ თჯი — B. ¹⁷ ერმან: იყავნ — A. ¹⁸ იყავნ | — ყოველმან B. ¹⁹ ერმან: იყავნ — A. ²⁰ ცოლს A. ²¹ ერმან: იყავნ — A. ²² რამეთუ — A. ²³ განაცხადონ A. ²⁴ იყავნ — A. ²⁵ მამითისა გინა დედითისა | მამის ძისა თვისისა, გინა დედით დისა A. ²⁶ ერმან: იყავნ — A.

☞ აქ გამოტოვებულია წინადადება

წყევლ იყავნ, რომელი დაწვეს სიდედრისა თანა, და თქუას
ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყევლ იყავნ, რომელი დაწვეს მამისდის[ა] თანა, გინა¹ დე-
დისდისა თანა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²;

წყევლ იყავნ, რომელმან გუემოს მოყუასი თჳსი ზაკვით, და
თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ³;

წყევლ იყავნ, რომელმან მოილოს ქრთამი მოკლვად სულისა
მართლისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ⁴;

წყევლ იყავნ ყოველი⁵, რომელი არა დაადგრეს ყოველთა
ამათ [მცნებათა⁶ ღმრთისათა სასჯელისათა⁷ ყოფად მისა, და
თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ! [27¹⁵⁻²⁶].

¹ გინა თუ B. ² ერმან: იყავნ]—A. ³ ერმან: იყავნ]—A. ⁴ ერმან: იყავნ]—
A. ⁵ ყოველი] +კაცი B. ⁶ მცნებათა] სიტყუათა B. ⁷ ღმრთისათა სასჯელისათა]
შჯულისათა B.

სამართალი ბერძუღი

(ქართული ვერსია)

შესავალი

ქ. ლეონ ბრძენისა¹ და კოსტანტინესი და სხვათა ჯელმწიფეთა მიერ თქმული². და განწესება სჯულისა, კანონი მეფეთა და სიმართლისა მოსამართლეთათვის, რათა, რაოდენიცა ეწეროს წიგნსა ამას შინა მცირედიცა არა განგადგომთ, არამედ ყოველივე ვისმინათ და ვყოთცა³

1. ქ. რომ მოვლეს და დადგეს მსაჯულად კაცი ვინმე სასამართლოდ კაცსა ზედა, უკეთუ ენებოს კაცსა მას მსაჯულად სახელის წოდება, ამა წესთა და რიგთა ნუ განაგდებს, — რამეთუ ღრთაცა მსაჯული ეწოდების, — და კეთილად განაგებდეს, რათა პაპოს ჭეშმარიტი ღრთი დღესა მას სასჯელისასა შემწედ თავისა თვისისა ამისათვის, რამეთუ ყოველთა ვერ ძალ-უცთ სიტყუის გებად თვალ-უზვავსა მას მსაჯულსა თანა. უწყოდეთ, რამეთუ ღრთი არა პატივსცემს პირველსა, და მეორესა არა უპატიო ყოფს, არამედ ღრთი დაუფერებელი არის და მისცემს კაცად-კაცადსა მსგავსად საქმეთაებრ მისთა.

უკეთუ ენებოს ვისმე მსაჯულად ყოფნა, მას ნებავს, რათა ღრთი შემწედ იყოლიოს სოფელსა ამას და შერმესა მას საუკუნესა. მსაჯულმ[ან] ვინ მან ეს უნდა იცოდეს, ვითარმედ სხვად არასფერად შეიქმნა იგი მოსამართლე, არამედ, რათა სიმართლით სამართალსა ყოფდეს და კაცთა სიავკაცესა შორს განაგდებდეს⁴.

და რომელსა ქონდეს დანაშაული, ვითარცა ძალ-ედვას, ესრეთ განსჯიდეს სამართალსა იქ, თუ უსამართლოსა. ღრთი არ მოტყუედების, ამისთვის მოსამართლე იგი უსამართლოს ნუ იქს, რამეთუ ქრისტე ბრძანებს წმიდასა სახარებასა შინა: «თმანი თავისა თქუენისანი ყოველნივე განრაცხილ არიან წინაშე ღრთისა»⁵.

რამეთუ ღრთი არს სიმართლე, და ყოველისგანვე, რაც რომ არის, უფროსად უყუარს სიმართლე, რამეთუ სიმართლე ზეცით

¹ ლეონ ბრძენისა A. ² ჯელმწიფეთა მიერ თქმული] მეფეთა მიერ მართმადიდებელთაგან თქმული B. ³ ვყოთცა A, ვყოთცა B. ⁴ შორს განაგდებდეს] შორის განაგებდეს B.

* მათე 10, 20; ლუკა 12, 7.

გარდამოვდა და წინაშე ღთისა იპოების. რამეთუ რომელნიმე გვარნი და ნათესავნი სდევენ სიმართლესა, სიმართლე იგი განაძლიერებს მას და აღამაღლებს. ამისთვის ყოველთა გეართა და ნათესავთა გვივმს, რათა ყოველნი ყოველსა ეამსა და დროსა სიმართლესა ვეციებდეთ და ვყოფდეთ, რამეთუ, რომელიცა ყოფენ სიმართლესა, სიმართლე იგი განაძლიერებს და აღამაღლებს და საყუარელ მაცხოვრისა ქრისტესი იქნების.

მსაჯულსა მას ნებავეს, რათა ქონდეს გონებასა თვისსა განუშორებლად სიტყუა იგი, რომელიცა ბძანა ჭეშმარიტმან მსაჯულმან და მართალმან ღთს და ყოვლისა მსაჯულმან: «ნუ სჯით თვალღებით, არამედ სამართალი საჯეთ»* და «ნეტარ იყუნენ, რომელთა შიოდის და სწყუროდის სიმართლისათვისთა, რამეთუ [მტ] იგინი განძღენო»**. აქა საზრდელსა ბრძანებს უფალი, რომელსაცა ენებოს სიმართლე, განძღენო სოფელსა ამას სიმართლითაო და საუკუნესა მას—განსვენებისა სისხარულით. ესრეთ ბრძანა მაცხოვარმან.

და ჯერ¹ არს, რათა მსაჯული იგი ამას მარადის ივსენებდეს, რომელსაცა ბრძანებს დიდი ბასილი: რამეთუ, რომელსა სიმართლე არა აქუს წინაშე თვისსა, არამედ ქრთამისათვის ანუ კაცთა სიყუარულისათვის ვერა იქმს სამართალსა, ანუ მტერობისათვის გარდააქცევს, გინათუ უფროსთა კაცთა მორბედებისათვის ვერა იქმს სამართალსა, არამედ გარდააქცევს და გაამტყუვნებს, იგი სამართალი არა არს, არამედ მოსამართლესა მას ეწოდების პირმფერებელი.

ერთმან ძველმან ფილასოფოსმან თქუა: უკუეთუ გენებოს სამართალი², ნურავის მიეფერებო და ნუცა გარდაამრუდებო, არამედ სიმართლით საჯეთო.

და საკუთრველი სოლომონ იტყუის და გვაყენებს, რათა არა სიხარბით შევიძინოთ საფასე იგი, რომელიცა არა ჯერ იყოს. «უკეთეს არს მისა, რათამცა მცირედი რამე მიიღოს სიმართლით, ვიდრეღა³ მიიღოს ბევრი უსამართლოდ»***.

ამისთვისცა ბრძანებს ბრძენი⁴ ზირაქ:*** რამეთუ «საქონელი რომ ესრეთ მისდიოდეს კაცსა, ვითარცა წვიმისაგან ღვარი და

¹ ჯერა AB. ² სამართალი — სიმართლე B. ³ ვიდრეღა|+რა A. ⁴ ბრძენი] წმიდა B.

* იოანე 7, 21. ** მათე 5, 6. *** მდრ. იგავნი 15, 29. **** მდრ. ზირაქ 40, 13.

მდაგრმან ქარმან და ქუხილის მებას ტეხამან განაბნიოს წვიმანი იგი, ეგრეთვე განქარდების ყოველი უსამართლოდ შეკრებული საუნჯე¹.

რატომ? ამისათვის, რამეთუ იტყუის კირილე: ყოველსა, რომელსა უყო [ნხV] ფენ უსამართლოსა, იგი დამწვარი შეიქნების უსამართლოსაგან, ხოლო მას ავი არა ძეუძლია რა მოსამართლესა ზედა, არამედ ესრეთ იტყუის და დასწყევლის: როგორც სამართალი მე მიყო, იმისთანა სამართალი ღთნ იმას უყოსო. ამაში რა იქნება, ისმინეთ, რასა ბრძანებს მაცხოვარი: «რომლითა საწყაულითა მიუწყოთ, მოგეწყოს ისრე თქუენ²—რამეთუ როგორათაც ღარიბს კაცსა შენ უხამ სამართალსა, ეგრე ღთი შენ გიხამს სამართალსა.

და გრიგოლი ნოსელი იტყუის: რამეთუ ღთის სამართალი ჩვენ მოგვემსგავსებისო, ესრეთ რამეთუ, როგორც ჩვენ უხამთ კაცთა სამართალსა, ეგრეთ ღთი ჩვენ გვიხამს სამართალსა იმა სოფელსა და მას საუკუნესა.

არა ყოველთა წარსწყნედს ღთი, ვითარცა ბრძანებს იქროპირი, რათა არავინ თქუას, ვითარმედ არა არს აღდგომა, არცა განსჯა ცხოველთა და მკუდართა—არცა ყოველთა აქ დასჯის და არცა ყოველთა გაუშვებს დაუსჯელად.

რამეთუ იტყუის პლატონ ბრძენი ელენთა: პატიოსან არს იგი, რომელმან ყოს საბაოთალი, და არავინ ქნას უსამართლო ვიზედმე. და რომელმან იხილოს უსამართლო კაცსა ზედან, მოსამართლე იგი დააყენოს, რამეთუ, რომელმან ყოს ესე, მიიღებს დამყენებელი იგი ორსა პატივს, იმისთვის რამეთუ უსამართლო იგი რომელმანცა ქმნა, თავისის სარგებელისათვის უსამართლო ყო. არამედ, რომელმანცა ნახოს მსაჯულისაგან უსამართლო, ანუ [ნჟI] სხვისაგან, და დააყენოს² უსამართლოსაგან, ის კაცი თავის სულსაც ცხოვნებს და იმისასაც.

რამეთუ იტყუის რიტორი დიპოსთენი: იგი არს ღირსი, რომელიცა ყოფდეს სამართალსა: აოა ერთსა უყოფდეს, რათა აქებდეს კაცი, არამედ, რათა სხვათაცა ყოველთა უყოფდეს სამართალსა. მაშინ სიმართლე იგი საქებულ იქმნების.

კაცმა რომე დაიუნჯოს საქონელი, აღფალი არს, მაგრამე, როდესცა მცირესა რასმე ღთისათვის გლახას მისცემს, მცირედისათვის მწუხარე იქმნების და იგი შეიქმნების წარწყმედული და უპატიო.

¹ დააყენოს] დაუყენოს A.

² მათე 7, 2; მარკოზ 4, 21.

რომელიცა მოქალაქობდეს სიმართლით, მას ქონდეს იმედი, ვითარცა ლომსა, რამეთუ ლომსა არაფინგან ეშინის. ეგრეთვე, რაჟამს სასწორსა ასწევენ, მაშინ სიტყუენ ალარ იქნების და არც არა ეზრახვის მას. ეგრეთვე მართალ მსაჯულსა მას ზეცათასა არცა მართლის მოსამართლისაგან ეშინიან და არცა უსამართლოს კაცისაგან.

რამეთუ იტყუის პიკტიტოს ფილასოფოსი: უკეთესი არს სიმართლით სამართალი მისგან, რომე არაფინ დაგწყევლოს; უკეთეს სიმართლეს ქნას, დასწყევლოს ვინმე, არა რა არს, არამედ, თუ ქნას უსამართლო ვისზედმე, და იმან რომ დასწყევლოს, წყევლა მისი გეყავნ. რამეთუ იტყუის მაცხოვარი: «ნეტა იყუნენ დევნულნი სიმართლისათვის, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათა»^{*}.

უკეთეს იყოს მართალი მოსამართლეს და უყუარდეს მას სამართალი, სამართალი უნდა დაიმკვიდროს მან¹. რამეთუ² [ნმწ] იტყუის დავით: «მარადის სწყალობს³ და აფასებებს მართალი, და სიმართლეს მისი—შვილითი-შვილამდე, ვითარცა ფინიკი აღუშავდეს და ვითარცა ნაძვი ლიბანისა ეგრეთ გამრავლდეს»^{**}.

ვეშმარტად მართალთა სასოება არა დაიკარგება და არცა მათნი შვილნი სხვათ ჯელთ შემხედველნი იქმნებიან, არამედ⁴ დაიმკვიდრებს ქუეყანასა ამას და საუკუნოსი განსვენებასა. ამისთვის რამეთუ სიმართლეს და სახიერება შეიყუარა, —რამეთუ სიმართლეს ესრეთ უმალდესი არს, ვითარცა წმიდანი ანგელოზნი.

რამეთუ ესე, რომელი ვსთქუა, გულისკმა ყავთ და დაიდევით გონებასა თუენსა. ესე ყოფელივე კეთილ არს, რათა მოიქცეს სიმართლედ და კეთილ მოსაჯულს იქმნეს.

უკეთეს ესევეითარი იყოს მოსამართლეს იგი, ვითარცა მკვიცი დაუმშვიდებელ, სიტყუითა ამით დამშვიდდეს; უკეთეს იყოს ვედხი, რამეთუ არს ავი და მეძალუმე⁵, სიტყუითა ამით მოიქვცინ. ესე იხილეთ ყოველთა კეთილად.

რომელსა ვნებოს სიმართლით სამართლის ქნა, მარადის ეგდრებოდეს ღმრთსა შემწედ თვისად და მარადის ამას იგონებდეს და ამას ფიქრობდეს, თუ, რომელიც სჯულის კანონს ამას შინა სამართალი წერილ⁶ არს, იგი კანონი როგორ უნდა ქნას, რომ რო-

¹ სამართალი უნდა დაიმკვიდროს მან] მართალი არა უნდა დაიმკვიდროს მან A. ² რამეთუ] რათა A. ³ წყალობს A. ⁴ არამედ] და კუალად B. ⁵ მეძალუმე] უკეთური B. ⁶ წერილა A.

* მათე 5, 10. ** შდო. ფს. 102, 17 და 91, 13.

დისაც სამართლობდეს, ყოველი სიტყუა სამართლით ქონდეს გამორჩეულ.

და ესეცა ჯერ¹ არს მოსამართლისაგან, რათა თვისან მხოლოდ² არა იქმოდეს სამართალსა, რაგინდ რომ ცოტა რამ სასამართლო იყოს. არავედ გამოარჩიოს ერთი თლი ჭკუიანი კაცი, მცოდნე³ნარე და ფილასოფოსი, და თავისთან დაიყენოს. პირველად მათთან ვანიზრახოს, თუ როგორ მიუგოს პასუხი, და შემდეგ კარგითა კითხვითა და გამორჩევით მიუგოს სიტყუა მართებული სამართლისა, რაოდენსაცა სამართალსა იქმოდეს.

ვინცავენი ესრეთ ყოს კარგი სამართალი, იგი ყოველთა წმინდანთა მიერ და ყოველთა კაცთაგან და რთისა ყოვლისა მპყრობელისაგან შეიქმნების უსრახავი, ქებული, მართალი და წმიდათა თანახმარი, და საუკუნოსა ვანსვენებულისა მკვიდრი იქმნების.

ქ. შრახვა და წყევლა, რომელიცა იქნების მოსამართლეთა ზედა, რომელნიცა უოფენ უსამართლოსა. მართმადიდებელთა ჯელმწიფეთაგან თქმული ლეონ⁴ ბრძნისა, კოსტანტინე და ალექსანდრესი, და სხვათა წმინდათა შეკრებულთა მამათა მიერ თქმული განწყესება კრებისაგან

2. ქ. ჩვენ, რომელსაც ვხედავთ, მათთვის, რომელნიცა იქმნებიან მოსამართლედ, არა ჯერ⁵ არს, რათა იყოს იგი ეუკოდინარი და არცა მას მართებს, რომე⁶ უსჯულისკანიანით მან სამართალი ქნას.

უკეთუ მთავარდეს წარწყმედასა თავისა თვისისა, და უსამართლო რამე ქმნას, და ჯელმწიფემ შეიტყოს და მთავართა, რომე უსამართლოთ სჯის კაცთაო, ჯერ არს, რათა იგი გარდასაყენოს და მის მაგიეროდ სხვა დააყენოს. და იგი გაკრიჭოს და აირი შავად შეუღებოს, ვირზედ შესვას. ცხურის ფაშვი თავს ჩამოაკვას და სულ ბაზარი [60v] და ქუჩები ასე შემოიარონინოს⁷: და წინამძღოლი იგი კაცი ესრეთ უნახოდეს კაცთა: მოდით, ნახეთ სიცრუისა მსაჯულიო. და შერბე ექსორია უყონ და შორს ქვეყანას გაგზავნონ და, სადაც რომ მივიდეს, იქ სულ თავისის ჯელით ქვა და კირი აზიდვინონ. მისი საქონელი ყოველსა ერსა განუყონ და შეილნი მისნი მისცენ თავადებთა.

¹ ჯერა AB. ² მიხილოდ A. ³ ლევან AB. ⁴ ჯერა AB. ⁵ თანე A. ⁶ შემოიარონინოს) დემოარონინოს A.

ხოლო უკეთუ მოკდეს და ჯელმწიფის რისხვისაგან ჯელმწიფემ არა გარდააგდევინოს რა და მორჩეს, მაგრამე დაუძინებელის თვალისაგან არა დაეფარვის იგი. რომე არ ეგონოს სოფელსა ამას. ისრე განიკითხვის და საიქიოს¹ იუდასთან დაისჯების. ჩვენ მისთვის ესრეთ კეთილად გუჯანს. რომე იგი წყევლით შეკრულ იქმნას, ამისთვის რომე, ეგება მოიქცეს და შეშინდეს და მართალი სამართალი ქნას.

ამას მათთვის² ვიტყუით, რომელნიცა მართალსა სამართალსა შრუდად გარდააგდევინ და უსამართლოსა იქმონენ. ვითარცა ბრძანებს სჯულის კანონი. მისთვის შეიქმნების ღთი იმისთანას შოსამართლებედ ჯვლალებული და ანგელოზნი³ მარადის მბრძოლ ექმნებიან მის: ცხოვრება მისი იქმნების მკორე და საუკუნო მისი იქმნების სოდომელთა თანა: ცეცხლმა შესქამოს სახლის საფუძველი მისი; იგი იყოს უბატოდ და შეილნი მისნი ნუ განძლებიან პურითა, ამისთვის რომე სამართლისაგან ღთისა გამოვლენ და ყოფენ უსამართლოსა.

[61r] ქ. სჯულის კანონი სოფლიერისა მოქალაქობისა ლეონ⁴ ბრძნისა და კოსტანტინესი და კრებათაგან დამტკიცებული

3. ქ. მრავალთა ჯელმწიფეთაგან არს ბრძანებული ესრეთ: რამეთუ მწვალებელთა რომელთანე ვერ ღალ-უბთ ქრისტიანეთა თანა დამკვიდრება, არა მარტო სამღვდელთა კაცთა, არამედ ერთაცა.

ხოლო უკეთუ იყოს ვინმე მწვალებელი და მის უჯანდეს შვილი ქრისტიანედ მონათლული, ქრისტიანე იგი შვილი მაშინ დაიმკვიდრებს მამასა თვისსა თანა, ესრეთ ბრძანებულ არს. რამეთუ მწვალებელმან მან მამამან, შვილთა ქრისტიანედ მონათლულთამან. იღვაწოს, ითხოვოს და თავისი შვილი, ქრისტიანედ მონათლული იგი, აღზარდოს და გაზითოსცა.

ქ. სჯულის კანონი სოფლიერისა მოქალაქობისა სუიდვისა და⁵ გასუიდვისათვის

4. ყოვლის კაცისა ჯერ არს სუიდვა და გასუიდვა. და მსუიდველი და განმსუიდველი იგი უნდა იყოს შერიგებულნი და დაჯერებულნი დასზედა. რომელიც, რომ იყიდის რასმე, პირველად ცოტას მისცემს რასმე ბესა. ხოლო ბეს მიმცემმა თუ შეინანოს და

¹ საიქიოს] საუკუნოა B. ² მათთვის A. ³ ანგელოზნი A. ⁴ ლეონ AB.

აღარ იყიდოს ის საქონელი, რომელიც რომ ზედ მისცა, ბევრი თუ ცოტა, დაეკარგების მას.

და უკეთუ განმსყიდველმან ბე¹ აღიღოს და მასუკან შეუშალოს, აღარ მიჰყიდოს, რადგან² ბაზარი მოშალა, თავისი ბე ისევ მისცეს, და ერთი იმდენი კიდევ სხვა მისცეს.

[61v] 5. ქ. უკეთუ ვისმე ეჭიროს მონასტრის საქონელი რამე და იმ საქონლის ბატონი კიდევ სხვა იყოს, იმ კაცმან რომ იმ საქონლის გასყიდვა მოინდომოს, ვერავინ იყიდის, ამისთვის რამე იმ საქონელს ბატონი და უფროსი სხვა ჰყავს, მიწა არის თუ აირ-უტყვი, თუ სხვა რამე.

ხოლო უკეთუ შუამავალი მიიყუანოს ვინმე და ის სყიდვა მოინდომოს, იმ მონასტრის საქონლის ბატონისა მისის უდასტუროდა და იმ ალაგის მოსამართლის უდასტუროდ ვერ იყიდის. რომელმანც მის უდასტუროთ და უბატონოთ და მოსამართლის უდასტუროთ იყიდოს ვინმე ის საქონელი. ისრევ გამოერთვას და ფასი, რომელი მისცა, ისიც დაეკარგება, ამისთვის რომე იმ საქონლის უბატონოდ რატომ იყიდა?

6. ქ. უსაკო ყრმა, ჯერ რომ ოცდახუთის წლისა არ იყოს, ის თავის მამულს, ვერცა რას საქონელს, ვერც გაჰყიდის და ვერც დააგირავებს მას ალაგის ბატონის უდასტუროთ.

ხოლო უკეთუ გაყიდოს რამე, და რაემს ასაკად მოვა ყრმა იგი, თუ უფროსი ყავს, ის გამოართვამს, თუ არადა თვითანვე³ გამოართვამს თავის გასყიდულსა⁴. რატომ? შეისწავეთ, რამეთუ უსაკო იგი კაცი ერთს წელიწადზე ითხოვს და იმავე ერთს წელიწადზე დაჰკარგავს, რომელიცა გაყიდა ანუ გირაოდ დაუდვა თავისის უჭკობითა.

ხოლო უკეთუ განმსყიდველი იგი ოცდახუთის წლისა ანუ ოცდაოთხის წლისა მოკუდეს, რაც გაყიდა, მისი გამორთმევა აღარ დასცალდეს და მას დარჩეს უ[62r]მცროსი ძმა ანუ შვილი, როდისაც იგინი ოცდახუთის წლისა შეიქნებიან, მაშინ ითხოვენ გასყიდულსა მას მამულსა, ანუ გაცემულია, გინა გირაოდ არის.

უკეთუ ვერა ითხოონ ოცდახუთის წლისამან და მანამდი ვერ გამოიღოს და ოცდაექუსი წელიწადი გამოვიდეს, მასუკან გული აღარა აქუს იმ გასყიდულის მამულის სათხოვრად არც პირველსა მას, რომელმაც გაყიდა და მოკუდა, და არც მეორესა, რომელიცა ყრმა იყოს და აღიზარდა.

¹ ბეს A. ² რადგან AB. ³ თვითანვე] ისევ A. ⁴ გასყიდულსა] მისყიდულსა A.

და რომელმაც ამგვარად იყიდოს ვინმე საქონელი რამე, მისი უჭკუობა არის, ამისათვის რამეთუ ის ვაჭრობა აღრე მოიწლება, მამული მემამულეს მიეცემა და ფასი—ფასის პატრონსა.

7. ქ. უკეთუ ქრისტიანემან ვინმე ტყუე იყიდოს ქრისტიანეთაგან და ანუ სხვათაგან, თუ შეეძლოს ტყუესა მას, რომე რაც იმაში ფასი¹ გაღებულა, ის მისცეს და თავისი თავი დაიგნას, უნდა დააჯსნევინოს.

თუ მიცემა ვერ შეიძლოს, სამს წელიწადს იმსახუროს და სამს წელს უკან განათავისუფლოს*.

8 ქ. უკეთუ ვინმე ყმა გაყიდოს, ანუ პირუტყუთიგანი რამე, და მსყიდველსა მას ის მოუკუდეს, დახიანდების, თუ პირველითგან იმათ სნეულობა-ჭირი არა სჭირდათ რა და ისე მოკუდა, ჩაივლის.

ხოლო უკეთუ ქირი სჭირდათ, ისე გაყიდა და იმ სნეულობით მოკუდა, სამართალი რამ აქუს, ამისთვის რამეთუ მსყიდველი ქირიანს არ იყიდის, არამედ მრთელსა.

[63v]. 9. ქ. უკეთუ იცოდეს ვინმე, რომ ერთი რამ საქონელი სხვისა არის და იყიდოს ვინმე, ეს არ იქნების, და ვერც დაიმკვიდრებს საქონელსა მას მსყიდველი იგი.

ხოლო უკეთუ არ იცოდეს და ისე იყიდოს, მაშინ დაიმკვიდრებს ხასყიდსა მას. და გამსყიდველსა მას მისმა² პატრონმა თავისი საქონელი სთხოოს, რომელიც გაყიდა, და გამოართვას.

10. ქ. უკეთუ გაყიდოს ვინმე ულლეული³ გართა ანუ კურტნით ცხენი ან სხვა რამე, და მათ ტლინკი იცოდენ, ან ფრთხალი იყოს, ამისთანა შეატყუოს, ფასი მისცეს, მერმე იმათ თავისი საქციელი გამოაჩნდეს, თავისი ფასი გამოართვას და მისი საქონელი მისცეს.

ქ. შვილის გასყიდვისათვის

11. ქ. უკეთუ ვინმე თავისის სიღარიბით გაყიდოს⁴ შვილი, ვაჟი ანუ ქალი, გასყიდვა იგი დაიჯერების, მაგრამე მსყიდველმან მან სხვაგან არ უნდა გაყიდოს და, როდისაც თავისმა პატრონმა მისი დაჯსნა შეიძლოს, უნდა ისევე დააჯსნევინოს.

თუ ფასი არ ჰქონდეს, მის მაგიერად სხვა ყმა მისცეს, და თავისი შვილი ისევე დააჯსნევინოს. უკეთუ მსყიდველმა მისი შვილი აღარ დააჯსნევინოს, მოსამართლემ გამოართვას და მისცეს.

¹ ფასი]—A. ² მისმა] მის A. ³ ულლეულთა A. ⁴ გაყიდოს]+ვინმე A.

* შდრ. მუხ. 40.

ნაქურდლის სუიდიხათვის

12. ქ. რომელმაც იყიდოს¹ ნაპარევი საქონელი რაზე, ესრეთ არა უნდა თქუას: თუ ერთი კაცი ვინმე მივიდოდა და ეს ნაპარევი საქონელი მამყიდაო, არამედ მოსამართლეს ესრეთ უნდა მოაჭსენოს, რომეამ კაცმა მამყიდაო.

გულისწმა ყავთ: რომელმანცა კა[ნჭ]ცმან ძალად ანუ ნებით ნაპარევი საქონელი რამ იყიდოს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს, რათა მოსამართლემ გამოართვას მსუიდეველსა² შას საქონელი იგი და ისევე თავის პატრონს მისცეს და მსუიდეველმან თავისი ფასი ქურდისაგან ითხოოს.

ქ. ღარიბი კაცი ვალისთვის რომ საქონელს ყიდდეს

13. ქ. უკეთუ ვალისათვის ვაყიდოს ვინმე მამული ანუ საქონელი, ანუ ბირუტყვი: თუ ყავს ნათესავი, იგი მიეღენ და მის სუიდევას მოინდომებენ, თუ მევეალე ყავს, ის იყიდის³.

თუ პეკრი მევეალე ყუანდეს, რომლისაც შევალისა უფრო ბეკრი ემართოს, ის საქონელი იმას უნდა მიყიდოს; თუ რამ გარდაორჩება, იმას შეუბრუნებს.

14. ქ. უკეთუ შევალემან ვალისათვის ძალი ვისმე დაატანონ და მისი მამული, სახლი ანუ⁴ მიწა, ანუ სხვა რამე [გამოართვას], და ის საქონელი უფროსად ღირდეს, ის ვაჭრობა შოიშლების, ამისთვის რამეთუ ბეკრად ღირდა და ძალა დამატანა და იათად გამამართვა. მოსამართლემ უნდა დაათასებინოს⁵ ან მართებული ფასი მიატებინოს, და ან ისევე თავისი მამული.

ქ. სხვის მიწაში რომ ხილნარი ედგას ვისმე, მისი გასუიდეხათვის

15. ქ. რომელმანც მიწაში დარგოს ვენავი ანუ ხილნარი და მისმა დამნერგველმა მისი გასუიდევა მოინდომოს, ჯერ მიწის პატრონს უნდა შეატყობინოს, თუ როგორ დაფასდა ის ხილნარი.

თუ იმავე ალაგის პატრონმა ორს თვეში იყიდოს, კარგია ის ხილნარი. და უკეთუ ორმა თვემ გაიაროს და არ იყიდოს, ორს თვეს უკან ვინც იყიდოს, იმ მიწის პატრონს მასთან ჰელი აღარა აქუს. მოსამართლემ ესრეთ უნდა გაურიგოს.

¹ იყიდოს | + ვინმე A. ² იყიდის A. ³ ანუ A. ⁴ დაათასებინოს A.

[63v] ქ. ეკლესიათა საქონლისათვის

16. ქ. ეკლესიათა მამულზე როდეს შეექნათ ვისმე ცილება, ესრეთ ჯერ არს, რათა ოცდაათს წელიწადს ანუ ორმოცსა უნდა სინჯევდენ და სამართლობდენ. ორთა ეკლესიათა საცილებელი თუ ქონდეს რამე, ესრეთ გასინჯონ და მერმე ბრძანონ და დაამტკიცონ.

ქ. ეკლესიათა საქონლის მოპარვისათვის

17. ქ. ბრძანება არს, რომელმანცა მოიპაროს ეკლესიათა საქონელი ანუ იარაღი, ანუ სხვა რამე, მოსამართლემ დაიჭიროს ის ქურდი და დააბას. თუ შეაჩნდეს და ქონდეს, გამოართვას, თუ არადა ხუთს წელიწადს უკან გაუშვას.

ქ. გინებისათვის

18. ქ. უკეთუ კაცმან აგინოს კაცსა, გინებულმან მან წლამდის ყოველთვის იჩივლოს მოსამართლესთანა და სამართალი უყოს. ხოლო უკეთუ წელიწადმა გაიაროს, სამართალი დაეკარგება და ველარც იჩივლებს.

ქ. ძალად წართმევისათვის

19. ქ. უკეთუ ძალად კაცს წართოს ვინმე რამე საქონელი, თუ წლამდინ ის კაცი სამართალში მიიყუანა, მოსამართლემ ოთხეულად უნდა მიაცემინოს.

ხოლო უკეთუ წელიწადი გავიდა, სამართალში არ მიიყუანა და წელიწადს უკან მიიყუანოს სამართალში, რაც წაერთმევენოს, ისევ თავისი თავნი¹ მისცეს.

20. ქ. ისმინე, მსაჯულო, რამეთუ დანაშაული დამნაშავეს ერთს კაცზედ დგას. რომელიც დამნაშავე იყოს, ის ტანჯე, სხვას მის² სახლის კაცთაგან ჯელი არა გაქუს.

[64r] [20¹]. ქ. უკეთუ ძალად განხრწნას ვინმე დედაკაცი ანუ მამაკაცი და³ განხრწნილმან⁴ მან არა გამოაცხადოს და საჯაროდ არა თქუას, თხუთმეტს წლამდინ რომ დაითმინოს და მასუკან იჩივლოს, მოსამართლემ გაუგონოს და მისი მართალი სამართალი უყოს.

¹ მთავნი A. ² მას A. ³ და]—A. ⁴ განხრწნილმან AB.

ქ. ვალის აღებისათვის

21. ქ. უკეთუ ვალი მისცეს ვინმე კაცსა თეთრი ანუ სხვა რამე, თუ ოცდაათს წლამდინ ის არა სთხოვა, ის ვალი დაეკარგება და აღარ ეთხოვება.

22. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის მთაში ანუ ტყეში დაქრილი ხე ანუ ზეზა წამოიღოს, ოცდაათ წლამდინ თუ პატრონმა არ იკითხოს¹ ფასი, მასუკან დაიკარგება. თუ ითხოვა, უნდა მისცეს.

23. ქ. უკეთუ საყანე მიწა ათხოვს ვისმე კაცმან კაცსა, თუ ორმოცს წლამდინ სთხოვა და გამოართვა, კარგია, თუ არადა ორმოცს წელიწადს უკან გელი აღარა აქუს, ის დაიმკუთდრებს.

ქ. ღვინოში მოტყუებისათვის

24. ქ. უკეთუ ღვინო ასვას ვისმე და ღვინოში მამული გამოსტყუოს და მამული რამ იყიდოს, ანუ სხვა რამე მისაცემელი გამოსტყუოს ღვინოში, ოცდაათს წლამდინ ისევე თავისი უნდა ითხოვოს, და მოსამართლემ სამართალი უყოს.

ქ. ბძანება ველმწიფის ზასილისა პორფირიანისა ზემამულეთათვის

25. ქ. სჯულის კანონი პორფირიანის მეფისა ორმოც წლამდინ დაჰკარგავს მეც[64v]ალუმეს კაცის უსამართლოებასა, რომელიცა ღარიბს კაცზედ უსამართლო ქმნის ანუ სიგლები წაართვეს. ორმოცს წლამდინ ჩივის ღარიბი იგი კაცი მეძალუმესაგან. ორმოცს წელიწადს უკან რომ იჩივლოს მოსამართლესთან, მოსამართლემ თავისი მიაცემინოს.

ქ. გამოუჩენლის საეჭო საქმისათვის

26. ქ. უკეთუ სიტყუა რამე საეჭო მოაჯსენოს მოსამართლესა, სიტყუასა მას შეიწყნარებს მოსამართლე იგი და ჩაფიქრდების, და სინჯვას დაუწყებს საქმესა მას, უნდა გასინჯოს.

27. ქ. უკეთუ სიგელში ეწეროს სიტყუები ბევრი და მოსამართლე იგი სიტყუასა მისსა ვერ მიხუდეს კარგადა, და თავკარგი მოწამე არა ჰყავს მას კაცსა, მოსამართლე იგი სიტყუასა მას წიგნისასა არა დაიჯერებს.

¹ იკითხოს| ითხოვოს B.

28. ქ. საეკვო საქმეზედა უკმს¹ მოსამართლესა, რათა კაცთ-მოყუარე იქმნას და არ გაჯავრდეს. ასე უნდა სინჯევდეს, რომე, ერთი სიტყუა რომ ორად გაიყოფოდეს, ის შეიტყოს და მას ზედა დადგეს მოსამართლე იგი.

ქ. ლაშქრობაში რომ წავლენ კაცი მტერთანა

29. ქ. რომელნიცა ლაშქრობაში კაცი გაეცლებიან ქრისტიანეთა და მივლენ მტერთანა, ვინცავენი კაციან ის ნახონ, მაშინვე უშიშრად მოკლას ის კაცი.

[65r]. 30. ქ. რომელნიც ციხიდაჲ გავიდეს და იმ ციხის მტერთან მივიდეს და ციხისა მის საიღუმლო გაამჟღავნოს² მტერსა მისსა, ის კაცი, როდისაც კვლში ჩაიგდონ, ან ანბაზედ ააცვან და ან ცუცხლში დასწვან.

31. ქ. ლეონ³ ბოძენი ბრძანებს: რომელმან დაუტეოს თავისი სამკუდილოებელი და წარვიდეს და თავისის უფროსის მტერთან მივიდეს და შეომე იქიდაჲ წამოვიდეს და იქივე მივიდეს, ერთხელ თუ ასე ქნას, შეუნდონ.

უკეთუ მეორედ ქნას, სამ წელიწადს ესრეთ იმსახურონ, ეითარცა ნასყიდი ტყუე. და უკეთუ შესამედცა ესრეთ ქნას, თავის სიკოცხლგში სულ ტყუედ ამყოფოს.

ხოლო უკეთუ სხვამან ვინმე განდგომილებაში დაიჭიროს და თავის სამკუდილოებელზე მოიყუანონ, თუ ის კაცი ქრისტიანეს კაცის მკუთლელიც იყოს, თავი მოსჭრან.

32 ქ. რომელმანცა მოინდომოს ქრისტიანეთა ზედა ლაშქრის მოყუანა და ანუ ქრისტიანენი გასცეს მტერზედა, მას თავი მოსჭრან.

33. ქ. უკეთუ ვინმე უსჯულოთა ასწავლოს⁴ ხომალდისა ანუ ნავის შენება, თავი მოსჭრან მას.

34. ქ. ყნამან ანუ აზატნაქმარმან ვინმე ქრისტიანეთა შვილი დაატყუეოს, დაიჭირონ ის, გაკრიჭონ, სცენ ბევრი, ლაფი დაასხან და ორივე პელები დასჭრან.

35. ქ. უკეთუ პირეულნი⁵ ძროხათა, ცხვართა, თხათანი მოიტაცოს ვინმე და თავის ალაგს მიიყუანოს და იქ იყოლიოს, ერთხელ თუ ასე ქნას, ეკვს ძლიერად⁶ და, რაც [65r] მოიტაცა, გამოეერთვას. უკეთუ შეეძლოს, რაც მოიტაცა, მისი ნახევარი სხვა გამოეერთვას და პატრონს მიეცეს.

¹ უკმს A. ² გააცხადოს B. ³ ლეონ A. ⁴ ასწავლოს] + ვინმე A. ⁵ პირეულთა A. ⁶ ძრიელად B.

ხოლო უკეთუ არ შეეძლოს და არა პქონდეს რა, მარცხენა პელი მოეჭრას. თუ მეორედ კიდევ ქნას, ეც, გააგდე, თუ რამე პქონდეს, წაართვი. ხოლო თუ მესამედაც ქნას, ორივე უელეები მოსჭრან, გააგდონ; რომელიც მოეტაცოს, გამოართვან და პატრონს მისცენ.

ქ. გრიგოლ ხაკვირველ მოქმედისა მიერ თქმული მათთვის, რომელნიცა ავაზაკებრ სხვის ხაქონელს მოიტაცებენ და რომელნიცა სამანს მოგლეჯენ და სხვაგან წასმენ, რათა ვენაჯი ანუ მიწა ამით შეიმატონ*

36—37. ქ. ავაზაკნი და ხარბნი, რომელნიცა ღარიბს კაცს წაართმევენ ვენაჯსა ანუ ყანასა, ანუ სხვასა რასმე, ღარიბსა ანუ შიდარსა, რომელნიცა ესეუთართთა საქმითა შეკრებენ საქონელთა უსამართლოებითა, იგინი¹ არიან ეკლესიათაგან განშორებულნი ვითარცა შეჩვენებულნი.

ავაზაკნი იგინი არიან, რომელნიცა დადგებიან გზაზე ანუ ტყეშია, მგზავრს გასტრცვიან და კიდევ მოჰკულენ კაცთა. ხოლო ხარბი იგი არს, რომელნიცა წაართმევენ საქონელსა ვისამე², ნებით თუ უნებურად, და აღარ მისცემენ.

ამგვარის კაცისათვის ესრეთ პრძანებს: მღდელთ-მთავართა მიერ შეჩვენოს და შეფეთაგან ექსორია ექმნას, მზავსადვე მისცეს, რომელნიცა შეილნი ლანძღავენ დედ-მამასა თვისსა.

38. ქ. უკეთუ მტერნი მოუპდეს ქრისტიანეთა ვისმე და წარტყუნონ, და თუ რამ დარჩნეს ქრისტიანება მას საქონელი, ვენაჯი თუ ყანა ანუ სხვა რამე, ოქრო ანუ ვერცხლი, ანუ ამრე-შუმისა რამე დიდი ანუ მცირე დარჩეს, შეინახე და, ოდეს ინებოს ღთს დატყუებულისა მის გამოვსნა, იმის დაჯსნაში მიეც ანუ მის ნათესავთა მიეც, რომე წარვიდეს და შით გამოივსნას დატყუებულნი იგი კაცი.

უკეთუ ტყუელ არა წიიყუანეს, არამედ უსჯულოთა მარბველთაგან შეშინდა და დაიბალა და შენ მისი საქონელი იპოვე, რომელიც გებოუნოს, ისევ მიეც, რათა არა გპოოს შენ რისხვამან ღთისამან, შენ და შეილნი შენნი, ამისთვის რამეთუ, რომელსა გული უთქუამს სხვის საქონლის შეკრებისათვის უსამართლოდ, იგი ღთის რისხვას შეიგნებს³. რამეთუ ამგვარის საქმითა წაჭდებიან მრავალნი მთავარნი და მოსამართლენი — ხედვენ მტაცებელთა,

¹ იგი A. ² ვისამე A. ³ შეიგნებს A.

* ეს სათაური A ხელნაწერში შეცდომით ცალკე (დვ) მუხლადაა გამოყოფილი.

ხარბთა, ავაზაკთა და არა დააყენებენ უსამართლოდ ტაცებისაგან, რისხვასა ღთისასა დაიმკვიდრებენ იგინი, ვითარცა ახარ ურიან.

რამეთუ ახარ მოიპარა მკირე რამე საქონელი არა ნათესავისა თვისისა ურისა, არამედ მტრისა თვისისა, რომელიცა ებრძოდა მათ და¹ რისხვა ღთისა გარდამოვიდა ყოველსა ურიასა ზედა. ამისთვისცა დაიჭირნეს უოიათა მათ ახარ, ცოლნი და შვილნი მისნი და იმ ქუოდობისათვის ჩაქოლეს: არა მარტო თვითან ჩაქოლეს, არამედ ყოველნი ნათესავნი მისნი.

ესრეთ ქმნეს ურიათა ქუოდობისათვის. ამისთვის, რამეთუ ერთი ასეთი უს[66v]ჯულოება აოის, ერთი მკირედიცა რამე რომ წაართოს ძმასა თვისსა ქრისტიანესა, ათასისაგან უცივრესი არს.

39. ქ. უკეთუ დაკარგოს ვინმე რამე და სავამან კაცმან იპოოს, კარგად შეინახოს, სანამდღი პატრონი გამოუჩინდებოდეს, და, რა პატრონი გამოუჩინდეს, თავისი ისევ მისცეს.

ხოლო თუ შეიტყოს ვინმე, თუ ამ კაცმა დაკარგა ეს საქონელი, და არ მისცეს, მტერი ღთისა და ანგელოზთა და ყოველთა წმინდათა მისთა იქმნების. ძველი სჯული² ამას ბრძანებს: უკეთუ შენმა ძმამ ანუ შენმა მტერმან დაკარგოს რამე უნაღულელობითა თვისითა, ულაშქროთა, და შენ იპოვნო, იმას ნუ დამალავ, მაშინვე მიეცე.

ძველი სჯული ესრეთ იტყუის. და ახლა მენ რომ გეწოდების ქრისტიანე, ხარ და ხედავ, რომე ბენი ძმა, ქრისტიანე ვინმე, დატყუევდა, და იმას თავისი საქონელი არ მისცე, ეგების ტყუეობილამ იმით გამოიქსნას ან თავისთვის შეინახოს.

რა ქრისტიანობა იქნების შენი უმეტესი ცოდვა აქუს ხარბსა მას, რომელნიცა საქონელს წაართმევენ და დაუჭერენ, და ნაპოვნსა მას აღარ მისცემენ, ვიდრე ბარბაოოზათასა, რომელნიცა მივლენ ქრისტიანეთა ზედა, წარტყუენიან³. იგინიცა მგზავსნი ამისნი არიან.

40. ქ. გავიგონეთ, რომე ქრისტიანე ვინმე დატყუევდაო და ტყუე იგი მორჩა ტყუეობისაგან; მეომე სხვათა ქრისტიანეთა დაიჭირეს იგი და ყმათ ყავთ; ესრეთ იმსახურებენ მას, ვითარცა მისყიდს ტყუესა.

ისმინე, უკეთუ გინდეს მსახური, თათრის [67r] ველისაგან გამოივსენ ტყუე და სამს წელიწადს იმსახურე იგი და მასუკან განათავისუფლენ იგი. თუ ამისგან უფროს ხანს დაიჭერ, იქმნები უსჯულო და ურწმუნო⁴.

¹ და]—A. ² სჯული A. ³ წარტყუენიან A.

* მდრ. მუხ. 7, აგრეთვე „მეორე სჯული“ 15.12, ხამურაბის კანონები, მუხლი 117

41. ქ. უკეთუ ინებოს ვინმე თავისი სულიათვის ტყუე გამოიგნას და გაუშვას, და სხვამან ვინმე დაუშალოს და არ დააგსნე-ვინოს იგი, ყოვლის ცოდვისაგან უმნიშვნელია. ამისთანას სიკრუის მოქმედს, მიკუირს, რატომ მეხი არ დაეცემა და არ დასწვავს ანუ ქუეყანა არ დანთქამს, ანუ მდინარენი არ მოაშთობენ და კიდევ აცოცხლებს.

42. ქ. უკეთუ ქურდმა შესთხაროს სახლი და დაიჭიროს ვინმე, იგი ეკლესიათა გარეთ უნდა იდგეს ვითარცა შეჩვენებული.

ხოლო უკეთუ ვერ დაიჭიროს და მოვიდეს და თავისი ქურდობის საქმე ყუელა ილუმენსა¹ გაანდოს, ეკლესიასა გარეთ უნდა იდგეს ვითარცა ცოდვილი. და ამისთანას მოქმედის სახლგარი საქმე ამას ქუეით სწერია (იხ. მუხ. 43).

43. ქ. უკეთუ სახლი ვისინე იწოდეს და მივიდეს ვინმე და იქიღამ საქონელი გამოიტანოს, თავისთენ წაიღოს, ანუ ზღვაში რომ ხომალდი დაიქცეს და იქიღამ საქონელი გამოიტანოს და თავისთვის წაიღოს, თუ მაშინვე ყუელა თავის პატრონს არ მისცეს, ერთს წელიწადს უკან ოთხეულად მისცეს. ეგრეთვე ეს სამართალი მათხედა ყონ, რომელთაცა სახლი შესთხარონ*.

44. ქ. უკეთუ ვინმე პირუტყვი მოიტაცოს და გამოჩნდეს, და მოწამე მოიყვანოს, რომე ჩემი საქონელი ამად ღირდაო, ერთს წელიწადს უკან გამოჩნდეს, ოთხეულად მისცეს.

[67v] 45. ქ. უკეთუ ვინმე მოსამართლეს ვარეთ წაართვას ვისმე² რამე³, თავისი რომ ეგონოს⁴, ის წაართვას, რადგან⁵ მოსამართლეს არა ჰკითხა და ისე წაართვა, რომ სამართალიც ჰქონდეს, დაეკარგება და აღარა მიეცემა რა სამართალი.

46. ქ. უკეთუ წაართვას ვინმე რამე კაცსა—ვენაჯი ანუ ყანა, წისქული, ბოსტანი ანუ დუქანი, ანუ სხვა რამე საქონელი, მოძრავი თუ უძრავი.—მოსამართლემ გამოართვას და თავისაგ⁶ პატრონს მისცეს თავისი, და ერთი იმდენი სხვა ფასიც გამოართვას და ისიც მისცეს მას.

ამას ვიტყუით: თუ ერთს წელიწადს ითხოოს თავისმა პატრონმა თავისი ესები, ესრეთ მისცეს. ხოლო უკეთუ ერთი წელიწადი გამოვიდა და არა სთხოოს, და წელიწადმა გაიაროს, თავისი მამული⁷ ნაყოფითურთ მიეცეს და სხვა არარა.

¹ ილუმენსა A. ² ვინმე A. ³ არამე A. ⁴ ეგონოს/ქ+ ან A. ⁵ რადგან A.

⁶ თავისი A. ⁷ ვენაჯი B.

* შდრ. ხამურაბის კანონები, მუხ. 25.

**ქ. ვინცა ვინ წაართოს მიწა ანუ. სამანი მოგლიჯოს და
სხვაგან ჩასვას**

47. ქ. რომელმანც წაართოს ვისმე ვენაჭი, სახლის ადგილი ანუ ბოსტანი ანუ სხვა რამე ამისთანა, და რომელმაც მოგლიჯოს სამანი და სხვაგან ჩასვას, რომელმანც ეს ქნას, ორი ზომა მისცეს პატრონსა, ერთიორად მისცენ.

48. ქ. უკეთუ რომელიმე ამგვარს საქმეზე ჩემს მამულზედ მოვიდნენ ჭლმითა, შუბითა, ისრითა ანუ სხვას იარაღითა, შუღლი ქნან და შეშოპკრან და მოკლას ვინმე მიწის პატრონისა, — თავი მოეკვეთოს; ანუ სახლში შევიდეს და მოიპაროს რამე, ანუ წაართვას რამე, — თავი მოეკვეთოს, ამისთვის რომე ჩემს[68v] მამულთან რაგელი გაქუს, რომ მამულსაც მართმევ და კიდევ მაძკლავ?¹

ქ. სჯულის კანონი ხოფლიერის მოქალაქობისა

49. ქ. უკეთუ კაცმან მოიტაცოს დედაკაცი, სხვის დანიშნული ანუ დაუნიშნავი, ანუ ქურივი, აზნაური იყოს თუ გლეხი, თავისუფალი იყოს თუ მონოზონი, ანუ თავისი დანიშნული იყოს, — უკეთუ იარაღითა მივიდა და ისე მოიტაცა, შუბითა, ისრითა, ჭლმითა ანუ კეტითა, აღმანისათვის² თავი მოეჭრას.

და ვინცავეინ მას ასაბიათ მოჰყუნენ, ანუ თუ იცოდა ვინმე და არა გაამხილა, ანუ თუ მოეჭმარა ვინმე, ისინი დაიჭირონ, გაკრიჭონ, სცენ და ცხვირი მოსჭრან, — ამისთვის რომე ამისთანას საქმეზედ რომელნიც წავლენ ან წაჰყვებიან, იგინი განშაღებული არიან კაცის საკუდავად.

უკეთუ უჭლმოდ, უშუბოთ, უისროთ და უკეტოდ მივიდნენ და ისე მოიტაცონ დედაკაცი, რომელმან კაცმან მოიტაცოს, მას ტელი მოსჭრან, და რომელიც მას ასაბია მიჰყუნენ, მას ძლიერად სცენ, გაკრიჭონ და ექსორია უყონ.

უკეთუ ნებიტა იმ დედაკაცისათა ანუ მის უნებურად მოგდეს მოტაცება, ესრეთ უყონ მათ: უკეთუ კაცმან იმ დედაკაცის ნებით მოიტაცა და იმ ქალის მამა-დედათა მოსამართლესთან მისულა, ჩივილი არ მოინდომონ და არ იჩივლონ სირცხვილი იგი, მოსამართლემ დააჭერინოს დედ-მამა იმ ქალისა და მათ გარდააგდევინოს.

[68v] 50. ქ. უკეთუ ეს საქმე ვინცა ქნას და იმისმა ყვამ იცოდა და არ მივიდა და³ ეს სირცხვილი თავის პატრონს არ შეატყო-

¹ რომ... მამულაუ]—B. ² აღმანისათვის B. ³ და]—A.

ბინა, ესრეთ იტანჯოს იგი, ვითარცა ზემო სწერია [იხ მუხ. 49], ამისთვის რომე თავისის ბატონის ორგულობა ქნა და არ შეატყობინა.

ქ. საჯელმწიფო სჯულის კანონი მამათმავლობისათვის

51. ქ. მამათმავალი, რომელიცა სხვასთან დაეცემიან და სხვანი მასთანა, სიკუდილითა მოკუდინ. რომელსაცა ამისთანა საქმე მოუტდა, თუ იყოს თოთხმეტს წელიწადს დაბლა, არა მოიკულის, არამედ გვემონ სატანჯველითა სიცოცხლითა სირცხვილისათა.

52. ქ. რომელნიცა იქმან ბოროტსა საქმესა და აღერიენიან ყოველთა პირუტყუთა და კაცთა თანა და არას ნალულობს სიბილწისა თავისასა, და არ შეზინდებიან ღთისა და კაცისაგან, იგი ჯლმითა იტანჯოს და მოკუდეს.

ქ. მეფეთათვის ვითარ ნებავს. რათა იყუნენ

53. ქ. შვენის ალაგის ბატონს, რათა მარადის მოუკლებელად იტსენებდეს ღთსა და იყოს ყოვლის კაცისათვის მოწყალე და მიმტევებელი ცთომათა მისთა და არა კაცთა მოძულე იყოს და გულთა არავისა განურისხდებოდეს, ნურცა ვისგან რცხვენიან, ნურცა ქრთამს აიღებს სამართალზედა.

თუ დააბიზლოს ვინმე კაცი, სანამდის კარგად არ გასინჯოს, ნუ დაიჯერებს, ამისთვის რომე, უფროს კაცს რომ ბიზლება ვისიმე ესმას, მაშინვე დაიჯერებს. ამისთვის ჯერ არს გასინჯვა, რამეთუ მრავალნი აყუებიან და გაუკითხავად ავს საქმეს იქმონენ და უფროსი ცოდვა იქნება.

[69r] 54. ქ. ბატონის საქმეს სამი რამ გამოაჩენს: პირველად, რათა იყოს თავდაბალი ქრისტიანეთა თავადებთა ზედა და ბერი და მღვდელი უყუარდეს და თავის ტრაპეზსა¹ ყუანდეს; მეორე, რათა იყოს სახიერი კაცთა ზედა. თუ ვისმე გაუწყრეს, მალ მობრუნდებოდეს; მესამე, რაჟამს სამართალს იქმოდეს, ნურავის დაეფერება და ნურც ქრთამს აიღებს.

ეს სამი საქმე კაცს განაშვენებს, კეთილად დაამტკიცებს სოფელსა ამას მშვიდობით და მას საუკუნოს აცხოვნებს სულსათვისსა.

55. ქ. ვინცავინ უფროსთან მოჩივარი მივიდეს, ნუ გააგდებს, არამედ კეთილად მიითვალოს და გაუგონოს საჩივარი მისი. ხოლო

¹ ტრაპეზ A.

მეფეთაგან ჯერ არს, რათა იყოს საშიშრად პირითა, რათა არავინ იბრიყოს და ყუელას ეშინოდეს¹ მისგან. მოჩივართა ესრეთ ნუ შეხედავს რომე, შეიტყონ ებრალებამო, არამედ მის საშიშრად შეხედევდეს პირითა, და გულითა სიბრაალული ქონდეს და სიბართლითა სამართალს უყოფდეს.

და ყოველი მისი განმზრახი იყუნენ გონიერნი და არა ქრთამის ამლებნი, რაოდენიცა მისნი განმზრახნი იყუნენ. ყოველსა განზრახვასა თვისსა ნუ მიანდობს: ვინ უწყის, მან, რომელმანეფ, სკოდა რამე, და ეკლესიისაგან შეჩვენებული იყოს. როდისაც სკოდავს ერისკაცი ქრისტიანე, ივინი ეკლესიისაგან განზორებული იქმნებიან.

მწვალებელნი მარადის შეიჩვენებიან. მღდელნი დაეყენებიან — რაგამს ესევითარნი² სკოდვიდენ, ესრეთ ბრძანებს, რამეთუ ამათი განზრახვა არ შეიწყნარება.

[69v] ქ. მოსამართლის გინებისათვის

56. ქ. უკეთუ ავინოს ვინმე მსაჯულსა, ოდეს იყოს სამართალშია. ანუ მასუკან ავინოს, იგი ვირზედ შესვან და გააგდონ. უკეთუ მივიდეს ვინმე მოსამართლესთანა და მისი სამართალი არ დაიჯეროს და სხვას მოსამართლესთან მივიდეს საჩივლელად, იგი, ვითარცა ზემოთ სწერია, მაგინებელთაებრ დაისაჯოს.

ქ. მისთვის, ოდეს შევალს მეფე წმიდასა ტრაპეზსა³ შინა

57. ქ. სამეოცდამეერთე კანონი პეეტუსისა კრებისა ბრძანებს, რამეთუ სამლუდელთა კაცთა გარეთ სხვას ქრისტიანესა კაცსა ეერავის ძალ-უც წმიდასა ტრაპეზსა³ შესულად.

ხოლო ძველითგანვე წმიდათა მამათა გელმწიფეთა პატივსცეს, რამეთუ ღთისაგან დადგინებული არს და უმეტესად მაღლად მჯდომარე არს პატრიაქთაგან. და პატრიაქთა შენდობითა, რაგამს ეზიარებოდეს, მაშინ უნდა შევიდეს წმიდასა ტრაპეზსა³ და ეხიაროს, და მის მეტად არაოდეს.

ქ. კელმწიფის გინებისათვის

[70r]. 58. ქ. რომელმან ავინოს მეფესა ანუ მთავარსა უსამართლოდ, უკეთუ მღდელი იყოს, — დაეყენოს⁴, და ერისკაცი იყოს, —

¹ ყუელას ეშინოდეს] არავინ შეშინდეს A. ² ესენი ვითარნი A. ³ ტრაპეზსა] ტრაპეზა A. ⁴ დააყენოს A.

შეიჩვენოს, რამეთუ მოსესმიერი სჯული იტყუის: «მთავარსა ერისა შენისასა არა რქუა ბოროტია»*. და პეტრე მოციქული იტყუის: «მეფესა პატივ სცემდითო»**. და დიდი პავლე ბძანებს: მეფეთათვის ილოცევდითო***, მორწმუნე იყოს, თუ ურწმუნო, ამისთვის თქუა.

უკეთუ ვინმე მეფესა აგინოს უსამართლოდ და გამოჩნდეს, ვითარმედ უსამართლოდ მეფესა აგინესო, როდისაც ვისმე უსამართლოდ დაემართოს და იგი მივიდეს და მეფეს მოაგსენოს, ურიგო და უსამართლო ქენითო, ესრეთ მოაგსენოს; ხოლო მეფემან ვერ გულისკმა ყოს მოგსენება იგი და გინებად შერაცხოს, იგი გინება არა არის, არამედ სიყვარულით სამართლის გამამცხადებელი არის.

ქ. სჯულის კანონი

59. ქ. ვინცაგინ აგინოს მეფესა, იმ¹ წამს არ იტანჯების იგი და არცა რა სხვა ავი რამე შეემთხვევის მას: ესრეთ უნდა გასინჯონ, რომე უჭკობით აგინა, ანუ ზელმწიფე არ ეგონა და ესრეთ აგინა, ანუ თუ უსამართლო რამ დაემართა მეფისაგან და უჭკობით აგინა.

უკეთუ ესმას მეფესა, თუ ამ კაცმან მაგინაო, კარგად გასინჯოს, და ვითარცა ზემოთ სწერია [მუხლ. 58], ისე ქნან და ს[ა]სჯელი მისცენ.

60. ქ. რომელმანცა მეფეთათვის ანუ მთავართათვის ავი რამ გამოარჩიოს და განდგომილ² ექმნას, იმავე წამს ზღმით მოეჭრას თავი.

[70v] 61. ქ. ვინცაგინ იპოოს წიგნი დაწერილი და დაბეჭდილი თუ დაუბეჭდავი, და იმაშიდ ავი რამ ლაყადი ეწეროს ვისთვისმე, ის წიგნი მაშინვე არ დასწვას, ან თვითონ წაიკითხოს. ან სივას წააკითხოს და გამოაცხადოს წერილი წიგნისა მის, ესრეთ სტანჯონ იგი, ვითარცა მას დაეწეროს.

ქ. ვინცა თავი მოიკლას

62. ქ. წმინდა ტიმოთე ალექსანდრიისა³ პატრიაქი შეათცამეტსა კანონსა შინა თავისსა ესრეთ ბრძანებს: უკეთუ კაცი ვინმე თავის კჭუაზე კარგად იყოს და ეშმაკისა საბრგე არა სჯიდეს ანუ

¹ იმ] იმამ A. ² განდობილ B. ³ ალექსანდრისა A.

* საქმე მოციქულთა 23,6.

** I პეტრე 2,17. *** შდრ. I ტიმოთე 2,2.

შავის ზაფრისაგან არ იყოს გაწტერებული, არც ქკუიღამ იყოს გამოსული და თავისის ნებით თავი მოიკლას, მასზედა არა წესი და რივი და ლოცვაები არა იქნება¹ რა, არამედ მარტო მიწაში ჩააგდონ, ამისათვის რომე ღ¹თის რისხვით² განგდებული იქმნა.

63. ქ. უკუეთუ ვინმე³ კაცზედა დააწაოს რამე, და მისგან ეწინოდეს და მისის შიშით თავი მოიკლას, რომე ავად ყოფნა არა სჭირდეს რა, ვითარცა კაცის მკულელი ეგრეთ განიპატიჯოს.

ქ. პირუტყვთა მიერ კაცთა ვნებისათვის

64. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე ესევეითარი პირუტყვი, რომე კაცსა ავნებდეს, — ძალი თუ ყეუბვი, ანუ მგელი, გინა ლომი ანუ სხვა რამე ამისთანა, — და ესენი ჯაჭვით ძლიერად დაბმული არა ჰყუანდეს, და იმ პირუტყუებისაგან ერთმა რომელმანმე ავნოს კაცსა და მოკლას, იმ პირუტყუის პატრონმა ორასი ფლური მკუდარს მისც[71r]ეს.

ხოლო უკეთუ არ მოკლა და სხვაოიგათ ავნო და დასჭრა, მოსამართლემ ესრე ქნას რომე, რაც იმას წამალი მოუნდებოდეს, ის იანგარიშოს და იმ პირუტყუის პატრონს გამოართვას და დაჭრილს კაცს მისცეს. და როდისაც ის კაცი დაიჭრა, იქიღამ გამთელებაზდი უნდა იანგარიშოს, თუ რამდენი დღე კლებია, რომ ვერ უმუშავებია; ყველა იანგარიშოს და პირუტყუის პატრონს გამოართვას დაუკლებლად და დაჭრილს კაცს მისცენ. ამისთვის რომე ყოველმა კაცმა შეიტყოს და ამგვარს პირუტყუს სხვა ნურვინ ნუ იყოლიებენ.

უკეთუ იმ პირუტყუთა საქონელი ვისიმე წააჰდინონ, ერთიორად მისცენ თავის პატრონსა.

65. ქ. უკეთუ ცხენმა წიხლი ჰკრას კაცსა ვისმე ანუ უკბინოს, ანუ ჯარმა ავნოს ვისმე რამე, რომელიც რჭით ბრძოლას დაჩვეული იყოს ანუ წიხლსა, და იცოდეს ვინმე, რომე ის პირუტყუნი ავნი და კაცთა მავნებელი არიან, თუ აწყინოს ვისმე რამე, პირუტყუი იგი მოკლან ანუ, რაც აწყინა კაცსა მას, მისი პასუხი მისცეს პირუტყუის პატრონმან მან.

66. ქ. უკეთუ პირუტყუმან ავნოს ვისმე პირზედა ანუ ჯელზედა, ანუ ფეგსა, ანუ სხვას რასმე ასოსა და კაცი იგი დაჭრილი თუ იყოს აზნაური ანუ თავისუფალი, მოსამართლემ, რაც მას წაბალი მოუნდებოდეს, მიაცემინოს პირუტყუის პატრონსა. და რა-

¹ ექნება A. ² რისხვისთა A. ³ ვინმე]—A.

ოდენიცა კუირა დამცდარიყოს მუშაობისა¹, [71v] უანგარიშოს და ყველა უკლებლად გამოართვან; პირუტყუის პატრონსა და დაჭრილს კაცს მისცენ.

ხოლო უკეთუ ყმა ვისიმე იყოს და იმ კაცს აენოს პირუტყუმან, მოსამართლემ ის კაცი გასინჯოს, რა პატივი აქუს და რა კაცია, ანუ რა მოგელეა, და წამლის ფასი, და რაც მუშაობაა ნამცდარიყოს, ისიც იანგარიშოს და უკლებლად პირუტყუის პატრონს გამოართვან და მისცენ, რაც ვნებიყოს მისგან.

ქ. კაცთა დაშავებისათვის

67. ქ. უკეთუ კაცმან კაცს ერთი² თვალი გამოსთხაროს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს: მის მაგიერათ ერთი თვალი მას მოეთხაროს; უკეთუ ორი თვალი მოსთხაროს, იმასაც ორი თვალი მოეთხაროს, ამისთვის რომე კარგი ნიშანია და ნულარავინ მოსთხაროს თვალსა.

68. ქ. უკეთუ კაცმან³ კაცს გელი მოსჭრას ანუ გელი დაუშაოს, თუ რამ იმ კაცს ქონდეს მამული ანუ საქონელი, ყოვლისგან ნახევარი გამოართვას მოსამართლემ და გელმოჭრილს ან გელდაშავებულს კაცს მისცენ.

ხოლო უკეთუ ცოტად ქონდეს დაჭრილი და დაშავებული, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს, ნახოს და კარგი სამართალი შეაცემინოს.

ისმინეთ, მსაჯულო! უკეთუ თვალი მოსთხაროს ვინმე კაცსა ანუ გელი დაუშაონ, დამჭრელი იგი თუ მდიდარი იყოს, რაც რამ ქონდეს, მამული თუ საქონელი, ყოვლისაგან ორი წილი გამოათვი და თვალმოთხრილსა ანუ გელდაშავებულს კაცს მისცეს, ამისთვის რომე მდიდარი კაცი [72r] არის და მისი თვალის მოთხრა და ანუ გელის მოჭრა არ ეგების და თავისის საქონლით უნდა მორჩეს.

ხოლო უკეთუ დამჭრელი იგი კაცი ღარიბი იყოს და შეუძლებელი, რომ საქონლით მორჩილა არ შეეძლოს, მას თვალი მოეთხაროს ანუ გელი მოეჭრას. და იმასთან ვინცავენ მოასაბ[ი]ეთ ყოფილიყონ სხვა კაცი, და იმ საბრალოს კაცს რომე თვალი მოეთხარა, იმასაც მოსთხარონ.

¹ მუშაობისა] + იან A. ² ერთი]—A. ³ კაცმან]—A.

ხოლო უკეთუ მოასაბიეთა ჴელით არავისთვის რა ეწყინოს და სხვარიგათ მოჴმარებოდეს, იმ კაცთ სცენ ძლიერად გაკრიჴონ და მისის ყოვლის საქონლისაგან და მამულისაგან მესამედი გამოერთვას და თვალმოთხრილს კაცს მიეცეს, ვისიც ასაბია¹ იყოს.

ქ. ცეცხლისათვის

69. ქ. უკეთუ სახლსა ვისმე ცეცხლი შეეღვას და მისი პატრონი ეცადოს იმ სახლის დაწვისაგან შორჩენას, და იქიღამ სხვას მეზობლის სახლსაც შეეღვას და დაიწვას, მისთვის სამართალი არა მიეცემა რა მეზობელსა.

ქ. წყალში საქონლის პოვნისათვის

70. ქ. უკეთუ წყალში საქონელი იპოვნოს ვინმე სხვისა და ამოიღოს რვის შერის სიღრმიდამე, ოქრო ანუ ვერცხლი, ანუ სხვა რამე, ნახევარი ამომღებისა არის და ნახევარი პატრონისა.

ხოლო ვინცა ვინ წყალი გარდუგდოს და ერთის ადლის² სიღრმიდამ საქონელი რამ ამოიღოს, ათისთავი მპოვნელისა არის და სხვა დამკარგავისა.

[72v] ქ. ხორბლისა, ქერიისა, ღვინისა და ზეთის მიზბარებელისა

71. ქ. რომელსა ებაროს ხორბალი, ქერი, ღვინო და ზეთი და კარგად ინახევდეს, იმას უნდა მისცენ ხორბლისაგან ორმოცდაათს კოდზედ ერთი კოდი, ორმოც კოდს ქერზედ—ერთი კოდი ქერი, თხუთხმეტს კოვას ღვინოსა და ზეთზე—ერთი კოვა.

ქ. სამეოცდამეათერთმეტე³ კანონი მეექუსის კრებისა ბრძანებს:

72. ქ. მართლმადიდებელი ქრისტიანე მწვალებელს ქალს ნუ მისცემს და ნურც ითხოვს. თუ ეს საქმე ესრეთ ქნას ვინმე, ცოლქრმოზიდამ გაჴყარეთ ვითარცა უსჯულოდ შეუღლებულნი.

ხოლო უკეთუ მწვალებელი იყოს კაცი ანუ დედაკაცი და ერთი პირი მათი რომელიმე, კაცი ანუ დედაკაცი, მოვიდეს მართლმადიდებელთა სარწმუნოებასა ზედა, ნუ განაშორებთ, ამისთვის რანეთუ პავლე მოციქული ბრძანებს, რომელი მისწერა პირველად კორინთელთა, და იტყუის: უკეთუ მართლმადიდებელთა დედაკაცსა უნდოდეს მწვალებელთა კაცთანა ყოფა⁴ და ქმარსა მას მართლ-

¹ მესაბე B. ² ადგილის B. ³ მეოცდამეათერთმეტე B. ⁴ ყოფად A.

მადიდებელსა ენებოს მწვალებელთა დედაკაცთა თანაყოფა, ცოლ-
ქმრად იყუნენ, ვინ უწყის, რომე ქმარმა ცოლი მონათლოს და
ანუ ცოლმა ქმარი*.

მოციქულმა ამისთვის ბრძანა, რათა არ განეშოროს, და არა
მართლმადიდებელთათვის ბრძანა, რომელნიცა აწ მიიყუანენ
მწვალებელთა ქალსა ცოლად.† იხილე ესეცა,‡ რამეთუ არა
ბრძანა პავლემ, რათა მართლმადიდებელმან კაცმან მიიყუანოს
მწვალებელთა ქალი ცოლად: თუ ქნას ვინმე, უნდოდესთ თუ არა,
განაშორონ. ამისთანა საქმეები იმ მოციქულთ დროს იქმნებოდა
და ახლა ამისთანას საქმის შენდობას ნურავინ მის[73r]ცემთ, — გა-
ნაშორონ.

ხოლო უკეთუ არა განეშორნენ, მეფეთა სტანჯონ და განა-
შორონ. ხოლო უკეთუ მათცა ვერ მოაშორონ, ებისკოპოზთა მიერ
შეიჩვენონ.

ქ. ოცდამეათერთმეტე კანონი ლაოდიკისა¹ კრებისა ბრძანებს:

73. ქ. მწვალებელთა და ურწმუნოთა თანა შეუღლვასა ნუ-
რავინ ყოდეს, ნურცა შვილსა შენსა მისცემ, ნურცა ქალსა შენსა
მისცემ მწვალებელსა.

უკეთუ მწვალებელი და ურწმუნო ვინმე მოვიდეს მართლმა-
დიდებელთა თანა სარწმუნოებაზედა, — მიეცინ, მაგრამე ამას გო-
ნებდი, ვითარცა ძალლი მიიქცა ნათხევარსა თვისსა, ეგრეთვე მი-
იქცევის კიდევ მწვალებელი ურწმუნოებაზე.

ქ. სჯულის კანონი

74. ქ. ნურცა ურიათა მისცემენ ქრისტიანენი ქალსა და ნურ-
ცა ურიათა ქალსა მიიყუანენ ქრისტიანენი ცოლად: ნურცა მწვა-
ლებელთა, თოართა და ლათინთა² მისცემენ ქრისტიანენი ქალსა
ცოლად. რომელიცა ყოდეს ამას, სამართლისა³ სასჯელსა განეშო-
რებიან; ესეცა უწყოდენ, რამეთუ სრულიად ეშმაკთა და იუდას-
თანა აღაგთა მათთანა დაემკუიდრებიან.

75**.

¹ ლოდიკისა A, ლოუდიკისა B. ² ლათინთა | სომეხთა. A-შიც წინათ
„ლათინთა“ წერებულა, ამოუღებკიათ და ჩაუწერიათ „სომეხთა“. ³ სამართლისა A.

* მდრ. I კორინთელთა 7, 14-15.

** 75 (თე) მუხლი ხელნაწერში წამლილია, მაგრამ მუხლების ნუმერა-
ციაში მაინც შეტანილია.

[73v] ქ. სჯულის კანონი ლეონ¹ ბრძნისა, დედაკაცი
რომ შვილს მოიკლვენ წამლითა

76. ქ. დედაკაცმან რომ ქნას რამე წამალი და თავის მუცელში შვილი მოიკლას, დედაკაცი იგი ცოტას ხანს ექსორია უყონ. ხოლო ბრძენი ლეონ¹ ბრძანებს: უკეთუ კაცმა შეიტყოს, რომე მისმა ცოლმა მუცელში შვილი მოიკლა, მაშინვე გააგდოს და განეშოროს მისგან.

77. ქ. რომელმან დედაკაცმან ანუ მამაკაცმან მისცეს წამალი დედაკაცსა და მუცელში შვილი მოუკლას, უკეთუ ღარიბი იყოს, მეფემ შეიპყრას, სცეს, გაკრიჭოს, ლაფი დაასხას, ვირზე შესვას და ბაზარში შეარცხენოს. ხოლო უკეთუ მდიდარი იყოს, დიდად დაარბიოს და გააგდოს.

ხოლო უკეთუ დედაკაცი იგი მოკუდეს, რომელსაცა მუცელში ყრმის სასიკუდინოთ წამალი მისცა, ვინცა მას წამალი მისცა, მას თავი მოეკუთოს. და უკეთუ მის უნებურათ მოკუდა დედაკაცი იგი, მაშინც ეგრეთ უყონ მას.

ქ. სამეოცდამეშვიდე კანონი მოციქულთა ბრძანეს მიხთვის,
რომელთაცა ძალად ქალწული ქალი განხრწნას

78. ქ. უკეთუ ვინმე ქალწული ქალი, დაუნიშნავი ვისგანმე, განიხრწნას², ცოტას ხანს შეიჩვენოს კაცი იგი; ცოტას ხანს უქან ბრძანონ და შეაუღლნენ ერთად³ და იქორწინონ. უკეთუ ქალი იგი ასეთი ღარიბი იყოს, რომ პერანგის შოვნა არ შეეძლოს, და კაცა იგი მდიდარი იყოს და გვარიანი, მაშინც უნდა შეიუღლნენ, რადგან მისგან [74r] განიხრწნა.

ხოლო უკეთუ სხვის კაცისაგან დანიშნული იყოს ქალი იგი. რომელმანცა კაცმან განხრწნა ქალი იგი, კაცი იგი მემრუშვისავით განიკანონოს.

ქ. სჯული სამეფო მისთვისვე

79. ქ. სჯული ბრძანებს: უკეთუ დედაკაცი ვინმე ბრძენი იყოს და კაცმან ვინმე მოატყუოს და მასთან ისიძოს, და იმ კაცს ცოლი არა ყუანდეს და არც დედაკაცს ქმარი ყუანდეს, და ძალად, მოტყუებით ქალწულება მისი განხრწნას, ებისკოპოზმან ცოტას ხანს შეიჩვენოს კაცი იგი, და მეფემ კაცსა მას ცხვირი მოსჭრას. და

¹ ლევან AB. ² ქანწული A. ³ განხრწნას A. ⁴ ერთაც A.

მისის ყოვლის ფერის საქონლისაგან შესაშვლი გამოართვან კაცსა მას და დედაკაცსა მას მისცენ.

ქ. სჯულის კანონი იტყუის:

80. ქ. რომელმანცა დედაკაცის ნებით ისიძოს მისთანა და იმ ქალის მამამ და დედამ¹ მათი საქმე არ იცოდეს, და როდისაც შეიტყონ, მათ ერთად შეყრა და ქორწილი² უნდოდეს, და მშობელთა ქალისათა თუ ნება დართონ, იქორწინონ.

ხოლო უკეთუ ნება არ დართონ და მათ უნებურად ქორწილი ქნან, თუ კაცი იგი მდიდარი იყოს, ასორმოცდაათი ფლური გამოართვან კაცსა მას და იმ ქალს მისცენ; ხოლო უკეთუ მდიდარი არ იყოს, რაც რომ ქონდეს, ყოვლისფერისაგან ნახევარი გამოართონ კაცსა მას და ქალს მისცენ.

და უკეთუ გლახა, ღარიბი იყოს და არა ქონდეს რა, ძლიერად ეცეს, ლაფი დაასხან და ბაზარში შიარცხვინონ, და მისის სამკუიდრებულისაგან ვანგდებულ ყონ კაცი იგი.

[74v]. ქ. მებრძოლნი, რომელნიცა სიმართლით მობრუნდებიან

81. ქ. მებრძოლნი, რაოდენიცა იზრძვიან საქურველითა, უკეთუ სძლიონ და არ გამოიქცეს და ბრძოლაში მოკუდეს, ანუ თუ თავისის ნებით დარჩეს და მიეცეს ბრძოლასა მას და მერმე წამოვიდეს, ის სიმართლით გამოიქცევა არ არის. ესე არს, რათა მტენ დადგრეს პირველსავე მის ვანწყესებულსა თვისსა ალაგსა, და თავისი საქონელი რომ წაერთვა, ისევ გამოიტანოს.

ეგრეთვე აზნაურნი, რომელნიცა გაეცალონ და მათსა მტერთან მივიდნენ, დედაკაცი არს თუ მამაკაცი, და ისევ წამოვიდეს და წინ მივიდეს, სიმართლით ვამობრუნება არ არის, არამედ მტერობა არის³ და შეფეშან სტანჯოს იგი.

ქ. სჯულის კანონი სახელმწიფო

82. ქ. უკეთუ ვინმე მგელარი წარვიდეს შორს ბატონის სამსახურზედა ლაშქრად ანუ სხვაგან და იქ ბევრი დაეგვიანოს, მისმა ცოლმა უნდა მოუცადოს, ქმრის წიგნი და ამბავი რომ არა მოუვიდეს რა, მაშინც უნდა მოუცადოს. და უკეთუ მისი სიკუდილი გაიგონოს, ქმარს ნუ შეერთავს.

¹ მამამ და დედამ] მამა დედამ A. ² ქორწინი A. ³ არამედ მტერობა არის]—A.

უკეთუ ვინმე სარწმუნო კაცი მივიდეს და წმინდასა სახარებასა ზედან შეფიცოს, ქეშმარიტად შენი ქმარი მოკუდაო, და ბართლის მოწმით გამოჩნდეს მისი ქრმის სიკუდილი, ერთს წელწადს იგლოოს და მასუკან იქორწინოს რჯულიერსა ქმარსა თანა.

უკეთუ, რომელსა ჩვენა ვბრძანებთ და მის გარდა დედაკაცმა ქმარი შეირთოს, ისი და მისი ახალი ქმარი¹, ვითარცა მემრუშენი, ესრეთ განიკითხნენ მეფეთაგან.

ხოლო მოწამენი იგი, თუ მოტყუარნი გამოჩნდნენ და არ მოკუდარიყოს, მოწამენი იგი თუ მკვდარნი იყუნენ, მათი საჯელო და ჯამა[75r]გირი წაერთოს. უკეთუ სხვა კაცი იყოს, ცხვირი მოსკრან.

83. ქ. ლეონ² ბრძენი ამას ბრძანებს მისთვის, რომელნიცა ბრძოლასა შინა დატყუევდებიან: არა ჯერ არს, რათა მისმა ცოლმა ესრეთ თქუას, თუ ჩემი ქმარი ლაშქარში დატყუევებულაო, და იმან სხვა ქმარი შეირთოს. ხოლო თუ მან ქმარი შეირთოს და მისი პირველი ქმარი მოუიღეს, უკეთუ უნდეს ქმარსა მას პირველსა თავისი ცოლი, ისევ მიიყუანოს.

ხოლო უკეთუ აღარ ინდომოს ცოლი იგი, დედაკაცი იგი და მისი ახალი ქმარი, ვითარცა მემრუშე, ესრეთ განიპატიჯონ.

ქ. დედაკაცთა უფროსობისათვის

84. ქ. დედაკაცი მსაჯულად არ დაიყენებიან და არც უფროსად დაიყენებიან, არცა ვეზირობაში დაისმის და არცა სხვა საქმე ეკითხვის სახლის მოვლის მეტი.

85. ქ. დედაკაცისა არა ჯერ არს, რათა რისაცა საქმისათვის სამართალში მივიდეს. არამედ, თუ მოუკლას ვინმე მამა ანუ შვილი, ანუ ბატონი, ანუ ნათესაენი, იმ საქმის საჩივლელად მივა სამართალშია და უნდა გაუგონონ. და არა სხვა საქმისათვის მივა. თუ სხვისა რისათვისმე მივიდეს, ნუ გაუგონებენ.

86. ქ. უკეთუ დედაკაცი მოსამართლესთან მივიდეს და მოაჭსენოს, ამ კაცვან ჩემთან იმრუშაო, ნუ ირწმუნებენ.

87. დედანი შვილთა თვისთა ბოროტსა ნუ უყოფენ და არცა-რა ჯერ არს. [არამედ მხოლოდ მამას აქუს გელმწიფება შვილთა თვისთა ზედა, ავის ქნა, გინა კარგისა.

[75v] 88. ქ. დედაკაცი ვალისა თვისისათვის და არცარა სხვისა დანაშაულისათვის საპყრობილეში არ შეიყუანებიან. არცა

¹ ქმარი|+ და AB. ² ლევან AB.

უცხოთა კაცს უნდა მიაბარონ, არამედ მორწმუნესა კაცსა მიაბარონ.

89. ქ. უკეთუ დედაკაცი თავისის ქრმის თავდებათ დადგეს რისათვისმე, ნუ ირწმუნებენ.

90. ქ. დედაკაცმა თუ ვალი აილოს თავისის ქრმის უწინა, იმანვე უნდა მისცეს ის ვალი. ეს არ ეთქმის დედაკაცსა, თუ ჩემის ქრმისათვის ავიღე ვალით: არცა დედაკაცი თავისის ქრმისათვის დაიყენება თავდებად, არცა თავისი აღებული ვალი უნდა დააბრალოს თავის ქმარსა—როგორათაც უქრმოდ აილო ვალი, ეგრეთვე უქრმოდ უნდა მისცეს ის ვალი საოგებლითა.

91. ქ. უკეთუ კაცი ვინმე დაიჭიროს და დააბან, და ცოლი მისი მივიდეს და თავისი საქონელი ქრთამად უთხრას ან მისცეს ქრმის გამოსაქსნელად, სანამღი ქმარი მისი სამყრობილიდამ გამოიქსნებოდეს, თუ უწინვე გამოართვეს, ის ქრთამი ჩაივლის, თუ არადა მისი ქმარი გამოუშვეს, მასუკან დედაკაცი აღარას მისცემს, და აღარც ვალი შეჰყუება დედაკაცსა.

92. ქ. უკეთუ დედაკაცმა საჩივარი არ იცოდეს, რომ თავისი სამართლისა იჩივლოს მოსამართლესთანა, მას სჯული შეეწივის და სამართალი უნდა უყონ და მიაცემინონ.

ქ. ლეონ¹ ბრძნისა მიერ, უკეთუ ცოლ-ქმრისათვის რომელიმე ეშმაკეულ იქმნას

93. ქ. ლეონ¹ ბრძენი ბრძანებს: უკეთუ დედაკაცი უწინარეს ქორწინებისა ეშმაკეულ იქმნას და ქმრისაგან დანიშნულ იყოს, და ქმარმან მისმან მიზეზითა მით აღაქმნე იცოლოს, განეშორნენ.

ხოლო უკეთუ შემდგომად ქორწინებისა ეშმაკეულ იქმნას, სამს ჩელიწადს მოუცადოს ქმარმან, თუ მორჩა, კარგია, და თუ არადა, განეშორნენ.

ხოლო უკეთუ ქმარი იგი დედაკაცისა ეშმაკეულ იქმნას შემდგომად ქორწინებისა, ხუთი წელიწადი მოუცადოს ცოლმან, თუ მორჩეს, კარგია, და თუ არადა, განეშორნენ ურთიერთსა.

94. ქ. ეგრეთვე ნიკიფორე კეისარი კოსტანტინოს² ბრძანებს და დაამტკიცებს ამას.

¹ ლეონ AB. ² კონსტანტინოს B.

ქ. სჯულის კანონი გინებისათვის

95. ქ. რომელმანცა კაცმა კაცსა აგინოს, და ჩუმიად ქრთამი გაილოს, და შერიგდნენ და მოსამართლესთან აღარ იჩიელონ, ტყუოდა და ქრთამი გაილო, ამისთვის განიპატიჯოს¹, ვითარცა ქრთამის ამღები, თუ ასრე ექნას.

ქ. მეორეს ქორწინებისათვის

96. ქ. დედაკაცსა ყოველსა, რომელსა მოუკდეს ქმარი, ერთს წელიწადს უნდა იგლოოს ქმარი თავისი და ქმარი არ შეიერთოს, ვიდრემდის წელიწადი არ გათავდეს.

97. ქ. უკეთუ ქმარი დედაკაცისა შორს იყოს და იქ მოკუდეს. და შუაზე წელიწადმა გაიაროს და ქრმის სიკუდილი წელიწადს უკან შეიტყოს, დედაკაცმა იმ დღეს თავისი ქმარი უნდა იტიროს და სამგლოვიარო უნდა ჩაიკვას ცოტას ხანსა, და მას-უკან ქმარი შეიერთოს. და ესრეთვე ქმარმან ყოც კოლზედა.

98. ქ. დედაკაცმა ქორწილი ქნას და ქორსა მისსა ჯერ ქალწულება მისი არ განქნას² ქებრწნას, და მისი ქმარი მოკუდეს, ერთს წელიწადს უნდა იგლოოს ქმარი მისი და მასუკან შეიერთოს ქმარი სჯულიერი.

ქ. ტიმოთეს³ მიერ ალექსანდრიელის⁴ პატრიარქისა ეშმაკეულთათვის

99. ქ. უკეთუ იყოს ვინმე უქყო და გარდავარდეს სადმე ან ყელი გამოიჭრას, ან წყალში ჩავარდეს და დაიჩიოს, ვიყობითა ან სხვითა რითმე თავისის თავის სიკუდილი მოაგდინოს, იმისთანა კაცი უნდა ახიარონ და დამარხონ: მოკსენება და წესი ყოველივე აღასრულონ მას ზედა, ვითარცა სხვითა კაცთა ზედა.

ქ. მესამეოცე კანონი მეთქუსეს კრებისა ბრძანებს:

100. ქ. რომელმან თქუას, ვითარმედ ეშმაკეულ ვარო, თუ მოიგონოს, ნუ შეუნდობ. და თუ მართლა ეშმაკეული იყოს, დააბი, ეკ, ნურას აკმევე; სანამდის თავისი ავი ქქუა არ გაუშვას, ესრეთ გვემე⁵.

¹ განიპატიჯოს A. ² ტიმოთეის A. ³ ალექსანდრიელი A. ⁴ გარეთ გვემე—A.

ქ. გირაოს გახყიდვისათვის

101. ქ. უკეთუ ვალი აილოს ვინმე და გირაო მისცეს, და დაჯერდეს თეთრის პატრონი, რაც ხანი პეიშანი დაუდვა, ის გირაოები იმასთან იყოს, კარგად შეინახოს.

უკეთუ პეიშანი არ დაუდვა და თეთრი გამოართვა, და ორმა წელიწადმა შუაზე გაიარა, თავისი თეთრი აღარ მისცა, არც გირაოები დაიქსნა, თეთრის პატრონმა მოწამე უნდა იშოვნოს, რომ იმ კაცს თეთრი ემართოს, და მოსამართლესთან მივიდეს. თუ მოსამართლემ სამართალი არ უყოს, ის გირაოები დაყიდოს, პატრონს ამის მეტს ნურას კითხავს, რომე აჩვენოს, თუ თვითან დატყსნას, კარვია, და თუ არადა, გაყიდოს. თუ ნამეტნავი გარდარჩეს, პატრონსავე მისცეს.

[77r] 102. ქ. უკეთუ ვალი აილოს ვინმე და გირაოდ სახლი მისცეს ანუ ბოსტანი, და იმ კაცმა ის გირაოები, სახლი თუ ბოსტანი, ვაკეთებინოს და მას ზედა დახარჯოს რამე, როდისაც გირაოები დაყიდონ, უწინ თავისი თავნი და სარგებელი აილოს, მერე, რაც სახლისა და ბოსტნის გასაკეთებლად დახარჯა, ისიც აილოს. თუ თეთრი¹ გარდარჩეს, პატრონს მისცენ, თუ დააკლდეს, პატრონმა შეუთაოს.

103. ქ. უკეთუ ვისიმე გირაოდ სახლი ქონდეს და ის სახლი დაიწვას, მერმე იმავე ალაგზედა თეთრის პატრონმა ისევ სახლი ააშენოს თავისი ხარჯითა, თუ იმ ალაგის პატრონს კითხა იქ სახლის აშენება და დასტური მისცა, როდისაც თავისი თეთრი მისცეს, რაც სახლის ასაშენებლად დახარჯა, ისიც უნდა მისცეს, და სახლი თვითან პატრონმა უნდა დაიქიროს.

უკეთუ შეუკითხავად ააშენა ის გირაო სახლი, როდისაც თავის თეთრი მისცეს, პატრონმა თავისი სახლი დაიქიროს: მისის აშენებისათვის არა მიეცემა რა, — შეუკითხავად რატომ ააშენა? — სახლი ისე პატრონს დარჩება.

104. ქ. უკეთუ ვალი ვისმე ემართოს და არ აძლევდეს, ოცდაათს² წელიწადს უნდა ითხოვდეს თავის თეთრსა. თუ გირაო ქონდეს, ორმოც წლამდე ემართოს და გამოიღოს.

ქ. უძრავის საქონლის გირაოდ დადებისათვის

105. ქ. უკეთუ თეთრი აილოს ვინმე ვალად და გირაოდ უძრავი საქონელი რამ მისცეს, იმ კაცმა თეთრი კი დახარჯოს და

¹ თეთრი]—A. ² ოცდაათს A.

თეთრი აღარ ქონდეს, რომ მევალეს¹ მისცეს, უკეთუ თეთრის პატრონს უნდოდეს უწრავის საქონლის სყიდვა, თავის თეთრში [75v] აიღოს.

უკეთუ სხვას ვისმე უნდოდეს იაფად სყიდვა, თეთრის პატრონი დაუშლის იაფად სყიდვასა. იმ ალაგის მოსამართლემ ეს სამართალი უნდა ქნას, რომე იმისთანა მამული იაფად არ გაასყიდვინოს, მართებულათ დაატვასებინოს. და როგორც რომ დატვასდება, თეთრის პატრონი ისრე თავის თეთრში დაიჭერს, — რომელიც მევალეს საქონელი უნდა, იმას დაიჭერს თავის თეთრში. რადგან² იმისი თეთრი მართებს, მართებულთა, რომე, რომელიც ალაგი იმას უნდოდეს, ის ალაგი დაიჭიროს თავის თეთრშია — სხვის სყიდვას მისი უფრო მართებულთა.

106. ქ. უკეთუ ვინმე თავისი ნასყიდი კაცი სავაჭროდ გაგზავნოს და თეთრი გაატანოს, და იმ კაცს ზიანი დაემართოს გზაზედა, ის კაცი წავიდეს და თავისის ბატონის უკითხავად სხვა ვალი აიღოს, თუ თავისის ბატონის შეკითხვით აიღოს, ის თეთრი მისმა ბატონმა უნდა მისცეს.

თუ თავის ბატონის უკითხავად აიღო, უწინ თავის ბატონს უნდა მისცეს თავისი თეთრი და მერმე იმ კაცს უნდა მისცეს, რომლისაგანც უბატონოთ აიღო ვალი.

ქ. სამეფოსა საქონლისათვის

107. ქ. ვერავის ძალ-უც სამეფოსა საქონლის გავალგება და არცა ეკლესიისა საქონლისა, ცხადად ანუ ძალვით, დაწერილი ანუ დაუწერელი, არცა თავდებებთა.

უკეთუ ის საქონელი პატრონის შეუტყობრად თუ აიღოს ვინმე ვალად, ზელმწიფემ ის კაცი დაიჭიროს და ქუეყანაში შეარცხვინოს. და რომელმანც სამლთო საუ[78r]ნჯე უბატრონოდ ასესხოს ვინმე, მას თავი მოეჭრას.

ქ. ანდერძის კნისათვის სიკუდილის დროს

108. ქ. ანდერძი არს სიმართლისა განზრახვა, რომელიცა ანდერძსა იქს სიკუდილის დროსა. ანდერძსა სამი სჯულიერი საქმე უნდა ქონდეს: პირველი — სოფლიურისა მოქალაქობისა, მეორე — წესი და რიგი, რომელიც არის, და მესამე — მოსამართლისა მიერი ქმნა.

¹ მევალეს A. ² რადგან AB.

სოფლიერისა¹ მოქალაქობისა ანდერძი არს: რაჟამს ენებოს ვისმე ანდერძის ქმნა, მალეით არა ქმნას, არამედ კაცთა წინაშე დასწეროს ანდერძის წიგნი.

წესისა და რიგისა არს, რამეთუ, რომელიცა ქმნა ანდერძი წინაშე კაცთა, იგი ყოს ანდერძად.

და მოსამართლისა იგი არს: რომელიცა იქმნა კაცთა წინაშე, იგინი მოწამედ იქმნებიან ანდერძისათვის მოსამართლეს წინაშე. ანდერძის წიგნში მოწამეთა სახელი უნდა ეწეროს და მათი ბეჭედებიც უნდა ისხდეს, რომე მერმე სიტყუა არავინ რა თქუას.

უკეთუ ანდერძის მქნელმა² წიგნი იცოდეს და შეეძლოს, რომე თვითან მოაწეროს, თუ მე ამ კაცმა ვქენ ანდერძი სამკუიდრებელისა ჩემისა. უკეთუ თავისი სახელი ვერ დასწეროს, მოწამეთა უნდა თქუან მემკუიდრის მის კაცისა სახელი. უკეთუ მოწამეთა ყუელას ბეჭედი არა ქონდეს, ყუელამ ერთი თითი დააჭირონ და თითითა მით ყუელამ დაბეჭდოს. ესრეთ დამტკიცდების ანდერძის წიგნი.

109. ოცდამეშვიდე კანონი, ლეონ³ ბრძენი ბრძანებს*:

110. ქ. უკეთუ მოწამეთა თქუან, რომე ამ კაცის ანდერძის წიგნი ჩვენს წინ დაიწერაო [78v], მოწამეთა თუ ასრე უმოწმონ, ბეჭედი რომ არ უჯდეს, ეს დაიჯერება.

ქ. ოცდამეათცხრამეტე ბძანება ლეონ³ ბრძენისა, ბრძანებს ესრეთ:

111. უკეთუ ანდერძის წიგნზედა იმ ალავის უფროსის ბეჭედი არ იჯდეს და იქ დამხვედრნი მოწამენი მოწმობდენ, და მათი ბეჭედი იჯდეს, დაიჯერება**.

112. ქ. რომელმანც ანდერძის წიგნი დასწეროს, თუ იმანვე იმოწმოს, დაიჯერება.

113. ქ. მემრუშეს კაცის ანდერძის მოწმობა არ დაიჯერება. უკეთუ იმოწმოს და ბეჭედიც დასვას, არ ირწმუნება, ამისთვის რომე ქუეყანამ მისი მრუშება იცის და მემრუშე მოწმად არ დაიჯერება.

უკეთუ ცოდვა იგი რომ ქნა, ანდერძის წიგნიც მაშინ ბოლოს დაიწერა, და ქუეყანამ მისი ცოდვა არ იცის, მაშინ⁴ დაიჯერება.

¹ სამართლისა AB. ² მთქმელმა B. ³ ლევან AB. ⁴ მაშინ|+არ A.

* ეს სათაური ბელნაწერში შეცდომით ცალკე 109 (რო) მუხლად არის გამოყოფილი.

** B ნუსხაში ამ მუხლის გასწვრივ კიდებუ გადაწერის მიერ მიწერილია: „დვდანში ასე იყო“.

114 ქ. უკეთუ კაცი დატყუვედეს მტერისაგან, და, სადაც დატყუებულა არის, იქ რომ ანდერძის წიგნი დასწეროს, ის არ დაიჯერება. უკეთუ კაცი იგი შორჩეს და შინ მოვიდეს და თავისი ანდერძის წიგნიც შინ მოიტანოს, მაშინ დაიჯერება. უკეთუ საცა დატყუვდა, იქ მოკულა, რაც იქ ანდერძი ქნა, ისიც ირწმუნება.

115. ქ. უკეთუ ღელის მუცლითგან ბრმა იშვას ვინმე ანუ სენთაგან დაბრძაუდა, მან რომ ანდერძი ქნას უწიგნოთ, თუ ექუსი ან შვიდი მოწამე ყავს და მის სახლის კაცებს მისის ანდერძის მართალი მოწმობა უთხრას და არ ტყუოდეს, დაიჯერება.

ქ. საიდუმლოს ანდერძისათვის

116. ქ. უკეთუ გუდარმა კაცმა¹ წიგნი იცოდეს და თავისი შვილებისათვის ანდერძი [წიგნი] ქნას, პირველად უნდა დასწეროს წელიწადი და დრო, ან ქრონიკონი იყოს ან რა ინდიკტიონია, და მერმე თავისის შვილების სახელი დასწეროს თავისის ჯელით, და თვითონ შვილს რა მისცა, სახელდობით დასწეროს ყუელა ერას ქალაღდზედ. სახელდობით დასწერა² ამისთვის სჯობს, რომე ძმებში ხეზბი აღარ ჩამოუარდებათ.

უკეთუ ცოლსა მისცეს რამე ან ნასყიდს მსახურს ახატი უყოს ვისმე, ის ცალკე ქალაღდზე დასწეროს მოწმე[ე]ბთანა. მერმე, რაც დაიწერება, დაიბეჭდვის. ესრეთ ყოველივე მტკიცე და უცვალებელი იქნების. მისმა შვილებმა რომ არ დაიჯერონ, რადგან³ თავისის ჯელით დასწერა და თავისის ენით თქუა, და მოწამენი და მხედურნი არიან, ის წერილი აღარ მოიშლებს.

უკეთუ ვინც რომ დასწერა, მერმე აღარ მოეწინოს იმასვე ის ანდერძი⁴, და მერმე სხვა დასწეროს თავისის საქმითა და ქუუითა, და გამოსცვალოს, ხუთსა, ექუს მოწამესთანა დასწეროს და მოწამესაც ნიშანი დაასმევინოს იმ წიგნზედა. სამკუიდრო და საბოლოო იქნება ის ახალი ანდერძის წიგნი და აღარც მოიშლება.

ქ. მვედართა ანდერძისათვის

117. ქ. ვინცაგინ მვედარი წავლენ ლაშქარსა, იქ რომ დაიკრეს და გზაზე მოკულდეს, და იქ ქნა ანდერძი სამს კაცს წინაშე ანუ ორს კაცთანა, და მოწამეთაც ყუანან ისინი, რომელიც ძვირი

¹ კაცმა]— კაცმა A. ² დასწერა A. ³ რადგან AB. ⁴ ის ანდერძი—A.

შეემთხვია მას, დაიჯერება, ანდერძი იგი წიგნით იყოს თუ უწიგნოთ. მაგრამე ამისი საქმე მოსამართლემ კარგა უნდა გასინჯოს.

[79v] ქ. დედაკაცთა ანდერძისათვის

118. ქ. უკეთუ მოკდეს და ორსული დედაკაცი აბანოში შევიდეს, და იქ ბანებაში მოკუდეს, და იქ ანდერძი ქნას ცხრასათსა დედაკაცთანა, რომელიცა მისთანა ებანებიან, იმ დედაკაცებმა რომ უმოწმონ. დაიჯერება ანდერძი იგი.

119. ქ. შემკუიდრე კაცის მოწმობა არ დაიჯერება, უკითხავად, თავისის ბატონისათვის. თუ მოსამართლემ კითხოს იმ კაცსა და მართალი მოაჯსენოს, დაიჯერება.

120. ქ. ვინცავინ საიდუმლოდ ანდერძის წიგნი დასწეროს, ათს წელიწადს არ გამოაჩინოს, მასუკან, როდისაც გამოაჩენს, ვისიც არის, ის კაცი სამართალს ითხოვს, რაც უწერია.

ქ. სჯული

121. ქ. რომელიც დედაკაცი ვაჭზე ორსული იყოს, მისთვის ებრძანებთ—მამა რომ მოუკუდეს,—რამეთუ მამისა მისისა ყოვლის სამკუიდრებელისაგან არა უმკუიდრო იქმნების.

122. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე ყრმა მცირე დატყუევებული და მამამისმა ის ანდერძში არ მოიგონა, და რაემს გამოიგსნას და მოვიდეს, იმ ანდერძის მოშლა მას აღარ შეუძლიან, არამედ მისმა ძმებმა ყუელამ ცოტა-ცოტა თავეთის წილისაგან მისცენ და მასცა ექნების სამკუიდრებელი და სარჩო.

123. ქ. კაცმა რომ უცხო კაცი სახლისკაცად შეიყაროს და თავისის შვილისაგან იმას უფრო დაუმკვიდროს თავისი მამული ანდერძითა, და თავისი შვილი აღარ ინდომოს, ვინ იცის, რომე მასუკან შვილი შეიწყალოს, კელმწიფება აქუს იმ კაცსა, რომე პირველი იგი ანდერძი მოშალოს და მეორე ახალი დასწეროს თავისის შვილისათვის.

[80r] 124. ქ. უკეთუ მეფე გაუწყრეს ვისმე, არა ჯერ არს, რომე მაშინვე მისი ანდერძი მოშალოს, არამედ, როდისაც ბრძანება გამოვა მისის თავის მოჭრისა, მაშინ მოიშლება.

125. ქ. უკეთუ ავად იყოს ვინმე, თუ ჭკუა დაფანტული არა აქუს, ანდერძის წიგნი დასწეროს, დასტური აქუს.

126. ქ. უკეთუ მეორე ანდერძი ქნას ვინმე პირველისა მის უმტკიცესი, პირველი იგი ანდერძი მოიშლების მეორისა მისგან.

11. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

127. ქ. ლეონ ბრძნისა ბაძნება: რამეთუ უბძანებ აწ და მგრმეცა ყოველთა ქალაქთა და სოფელთა, რაოდენიცა იქმნებიან სოფელსა შინა ანდერძნი უცოდინართა კაცთა [რამელთა] არა იციან, თუ ანდერძი რა არისო: რაგინდ უცოდინარნი იყუნენ, თუ იქმს ვინმე ანდერძს, დაიჯერება, მაგრამე მოწაზენი უნდა ყუანდენ მოწმობისა ღირსნი.—შვიდნი ანუ ხუთნი.

უკეთუ შვიდი და ხუთნი არ იყუნენ, სამნი იყუნენ სარწმუნო კაცნი, დაიჯერება.

ქ. პატრიაქთა მიერ სწავლა სამღვდელთა

128. ქ. ესრეთ ვბრძანებთ სამღვდელთა კაცთათვის, რამეთუ სამღვდელონი იგი კაცნი ერისკაცთა საქმეებში ხუ გაერევიან, ნუ იქმნებიან გამდელნი თავადების შვილთანი, ნურცა გამგენი თავადთა სახლთანი, ნუცა სოფლის მოჭელენი და ხუცა სხვათა ესევეთართა, რასაც ფერთა საეროს საქმეთა გაერევიან სამღვდელონი კაცნი.

ხოლო უკეთუ საეროს საქმეებში საქმობა და განმგეობა არ გაუშვან, მღდელი იყოს, დაეყენოს მღდელობისაგან. ნურცა მოჩივართა საჩივარში [სოვ] მოეჭმარებიან, ნურცა დაუმარცხებენ, ნურცა საეროს საქმის მოსამართლე და მათ შინა განმზრახნი იქმნებიან, რამეთუ ყოველთა სამღვდელთა კაცთა დავარიგებ, ყოველსა სამღდელოსა საქმესა განეშორნენ.

უკეთუ ვინმე ბრძანება ესე ჩვენი არ ირწმუნონ და თავის ნებას შიყუნენ და ამ ცნებას გარდავიდნენ, იყუნენ შეჩვენებულნი ჩვენის პატრიაქობისაგან და წმიდათა მამათა კრებათაგან.

და უკეთუ იყოს მღდელი ანუ მონოხანი—ბერი და საეკლესიო საქმე იყოს რამე, ებისკოპოსის ბრძანებით დადგნენ და მართალი სამართალი ქნან, ამას არ დაუშლით, არამედ ვაქებდცა.

ხოლო უკეთუ დაჭირება რამ იყოს და მეფემ დასაქმოს და უბძანოს, უნდა ქნას, ამისთვის რამეთუ გელმწიფე სჯულისა და კანონის უმდაბლესი არა არის, რამეთუ მასცა აქუს გელმწიფება ღთისა მიერ—ვისიც ენებოს ებისკოპოზისა, აღამალლებს, მიტროპოლიტად დააყენებს.

და უკეთუ ებისკოპოზთა ბევრი სამწყუსო აქუს, გაუყოფს და სხვას ებისკოპოზს შეიქს; ვისიც ენებოს, ებისკოპოზისა ანუ მიტროპოლიტისა, გამოსცულის; წირვა ვისიმე უნდა, აწირვინებს, და ლოცვა უნდა, ალოცვინებს; აქუს სხვაცა გელმწიფება სიმართლითა მღდელთმთავართა. საქმე ეს იპოების მეოთხეს კანონსა ხალკიდონისა კრებისა, რამეთუ გელმწიფება მიცემულ არს მეფეთათვის, რამეთუ

უბძანოს ვისმე სამღდელოთა კაცთა, საერო სამსახური აქნევი-
ნოს, რომელიც მან უბძანოს.

უკეთუ ებისკოპოზნი იმსახურებენ ერისკაცთა, ბერთა ანუ
მღდელ[81v]თა, რატომ მეფე უფრო არ იმსახურებს, რომელსაცა მის-
ცემია ზეგარდამო გელმწიფება? ვისიც უნდოდეს, ესრეთ უნდა
იმსახურებდეს მას, სჯულის კანონი არ დაუშლის სამსახურსა, ამის-
თვისცა კანონი ბძანებს.

უკეთუ თავადნი დააყენებენ ეფისკოპოზთა, დააყენონ, მაგ-
რამე მისი მოშლა მათ აღარ შეუძლიათ. და თუ უნდოდეს, მეფე
მოშლის. და რომელსაც რომე მეფე დააყენებს, იმისი მოშლა მათ
არ შეუძლიან, ვერცარა სიტყუის თქმა.

ქ. სიმართლისათვის

129. ქ. სიმართლე არს მარადის ყუავილოვანი კეთილითა¹ გან-
ზრახვითა, რომელიცა ყოველსა კაცსა მარადის მისცემს სიმართლესა.
მისი სიმართლე ესე არს, რათა მარადის იყოფებოდეს პატიოსნად
ცხოვრებითა, სიმართლითა, თავდაბლობითა და სხვას არავის რას
აწყენდეს, და რაოდენიცა სხვას კაცს მისთან სიმართლით ქონ-
დესთ რამე, მისცემდეს [შდრ. მუხ. 364]*.

130. ქ. სიბრძნის სიმართლე ესე არს, რათა იცოდეს კაცმან
სამღთო თუ საკაცობო საქმე, სამართალი თუ უსამართლო
[შდრ. მუხ. 365].

ქ. სჯულის კანონი

131. ქ. გელმწიფემ რაც სამართალი ქნას, იმას ვერავინ მო-
შლის, თვითანვე თუ მოშლის, ესრეთ რამეთუ უსამართლო რამე
რომ ქნას კაცზედა, ის კაცი ყოველთვის ჩიოდეს და ტიროდეს
უსამართლოებასა, თვით მეფემანვე უნდა შეიწყალოს და მოშალოს
თავისი სამართალი, თორემ სხვას ვერავის ძალუც.

[81v] 132. ქ. რასაც რომ სამართალსა მოსამართლე იქს,
მისი მოშლა კიდევ სხვას მოსამართლესაც შეუძლია. მაგრამე მე-
ფემ რომ სამართალი ქნას, მას ველარავინ მოშლის, ვერც პატ-
რიარქისასა, თვინიერ მათ მეტი-ვე.

133. ქ. როდესაც რომე ავი სამართალი იქნების, იმას ვერც
რჯული, ვერც წესი, ვერც დრო, ვერა საქმე ვერ დაამტკიცებს
მას.

134. ქ. მოსამართლემ რომ სამართალი უყოს და თავისი მია-
ცემინოს ვისმე, მართებულა. თუ არადა მოსამართლეს აღარა

¹ კეთილთა A.

* შდრ. იუსტინიანეს ინსტიტუციები, ტიტ. 1, § 3.

კითხა და ძალად ერთმანეთს წაართვა ვინმე, სამართალიც რომ ქონდეს, ძალად წართმევისათვის თავისი სამართალი დაეკარგება.

ქ. სჯულის კანონი ხამეფო და ხაპატრიაქო

135. ქ. ესრეთ ვბრძანებთ შათვის, უკეთუ კაცი ვინმე მოკუდეს და მას ცოლი დარჩეს: სანამდის ცხრა დღე არ გამოვიდეს მკუდრისა, მანამდის იმ დედაკაცთან, მის შვილთან, მის ნათესავთან, მის განმგესთან საწყაწრად ან სასამართლოდ ჯელი არავის არა¹ აქუს, არც ვალისათვის.

ხოლო უკეთუ ცხრას დღეს შუაზედ აწყენინოს ვინმე რამე ვალისათვის ან² რასაც ფერის საქმისათვის მკუდრის პატრონსა მას, ის კაცი თავის სამართალს დააკარგავს. უკეთუ მოიგონოს ვინმე ტყუილად და თქუას, იმ მკუდარსაო³ ჩემი ამთონი ემართაო, და მისის სამკუდიდრებელისაგან თხოვნა დაუწყოს ვალსა თუ რასაც, და არა ემართოს რა მკუდარსა მას, რაჯამს იგი მტყუვნად გამოჩნდეს, იმ ვალისათვის ესრეთ ვბრძანებთ: რამეთუ, რამდენსაც ის კაცი თხოულობდა [82r] მკუდრისაგან ტყუილად, მოსამართლემ იმდენი იმ კაცს გამოართვას და მკუდრის პატრონს მისცეს.

რაც მართლა ემართოს ვისიმე და ან საქმე ქონდეს ვისმე, ცხრას დღეს უკან მოსამართლესთან იჩივლონ და მკუდრის პატრონმა პასუხი მისცეს.

ქ. მოჩივრისაგან მოსამართლეს გამორჩევისათვის

136. ქ. უკეთუ ორსა კაცსა საჩივარი ქონდეს მოსამართლესთანა და არც ჯელმწიფისა, არც პატრიაქისა, არც მიტროპოლიტისა, არც მოსამართლის საჩივარი და სამართალი არ მოინდომონ, და იმ ორთა ერთი კაცი გამოირჩიონ და, იმასთან მივიდნენ, მოაგსენონ, რომე ერთი საჩივარი გვაქვსო და რომელსაც თქვენ სამართალს გუიზამ, იმას ვჯჯერვართო, იმ მოსამართლეს ეწოდების ბჭე.

ოთხმეოცდამეათექუსმეტე კანონი კართაგენისა⁴ კრებისა ბრძანებს: რაცა ბჭემან მან უთბრას სამართალი მართალი, იმას ვერვინ მოშლის, ვერც ჯელმწიფე და ვერც პატრიაქი; არამედ, თუ ის ბჭე⁵ მტყუვნად გამოჩნდეს, რომ ის სამართალი ფერობითა ან

¹ რა A. ² ვალისათვის ან]—A. ³ მკუდრისა A. ⁴ კათარგენის AB. ⁵ ბჭე] + პა A.

მოყურობითა, ანუ მტერობით ექნას, მაშინ უნდა ის სამართალი მოშალოს მოსამართლემ და მართალი სამართალი ქნას.

137. ქ. მსგავსადვე ამისა ასოკლამეორე კანონი კართაგენისა¹ კრებისა ბძანებს: რომელმანცა ბჳის სამართალი არ ირწმუნოს, პატრიაქისაგან შეიჩვენოს და მეფისაგან იტანჯოს.

138. ქ. ბჳის სამართალი გელმწითის სამართალს შეემზავსების. ესრეთ ჯერ არს, რათა სამართალი მისი არ მოიშალოს. და რომელმანც ბჳის სამართალი [82v] არ დაიჯეროს, მეფისაგან იტანჯოს და ჯურუმე გამოერთვას.

139 ქ. უკეთუ ორნი მოჩივარნი იყუნენ და უსამართლოდ ერთმანეთს შეუციონ, იმაზედ ბჳე სამართალს ველარასა იქს. არამედ მათზედა უნდა ქნან მათ სამართალი, რომელსაცა მოსცებნიან და შესჩივლებენ. მაგრამე ბჳემ უწინვე უნდა ეს პირობა დაადებინოს ორთავე რომე, რომელიც ჩვენ გითხოვთ, თუ ის არ დაიჯეროთ, ამთონ-ამთონი თეთრი ჯურუმათ გამოვიდით და მოგართვათ.

ქ. საზღდელოს კაცის ცილის წამებისათვის

140. ქ. შეექუსე კანონი შეექუსეს კრებისა ბძანებს: უკეთუ ვანმე ცილი დასწამოს ეპისკოპოზსა ანუ სამღუდელოსა კაცსა ვისმე და დააბიზლოს, ნურცა ყოველთა გაუწევებს ვაუკითხავად, რომ არ შეიტყოს, თუ რა კაცია. თუ საქმე რამე იყოს მაგისტანა, განიკითხე.

უკეთუ საქონლის გულისათვის დაებიზლებინოს, უძრავისა ოუ მოძრავისა, ანუ თუ ვინებისათვის, ანუ სივა რამე ამგვარი საქმე ექნას და მისთვის დაებიზლებინოს, მოსამართლე ნურც დაბიზლებელს მას გაუგონებს და ნურცა ურწმუნოსა კაცსა დაუჯერებს, ვიდრემდის არ განიკითხოს. სიტყუა იგი დაიდვას გულსა თვისსა და განიკითხოს ეპისკოპოზი იგი ანუ სამღუდელონი იგი კაცნი სამართლიანად და უსამართლოს ურიასაც ნუ უზამთ.

ეგების ის კაცნი ეკლესიათა ზედა დამნაშავენი იყუნენ და ეწინოდეს ეპისკოპოზისა მიერ შეჩვენებისა და მისთვის დაგაბიზლა. კარგად გასინჯეთ, [83r] შემასწენელნი იგი კაცნი უკეთუ იყუნენ მწვალებელნი², ანუ სჯულის გამხველნი, ანუ მეფეთაგან ექსოროიქმნილნი, ანუ ეპისკოპოზთაგან შეჩვენებულნი, ანუ იყუნენ მემრუშენი, ანუ კაცის მკულელნი, გინა სარგებლით თეთრის ამლებელნი,

¹ კართარგენისა A, კათარგენის B. ² მწვალებელი A.

ანუ შემთურაღენი, ამისთანას საქმის მოქმედნი იყუნენ დამბიზღებელნი იგი ებისკოპოზისა და სამღვდელოს კაცისანი, მათსა სიტყუასა ნუ შეიწყნარებენ, ნურცა გაუგონებენ.

ხოლო უკეთუ ამ საქმეთაგან ყოველთაგანვე თავისუფალნი იყუნენ შემასმენელნი იგი, რასაც იტყოდეს ებისკოპოზისასა ანუ სამღვდელოსა მის კაცისა დანაშაული, პატრიარქმა კრება ქნას ყოველთა თავის ებისკოპოზთან, მათ უბძანოს და მათ განიკითხონ იგი.

ხოლო უკეთუ მათ ვერ ძალ-ედვას ცილის წაშებისა იგი დაგსნა, წარავლინოს თავისი მამამთავრები ან თვითან წაბრძანდეს პატრიარქი, კარგად გასინჯოს და სამართალი ისე უყოს. როდისაც სამართალი ქნან, ესრეთ დაამტკიცონ, რომ აღარ მოიშალოს, და უწინვე შემასმენელსა მას ერთი წიგნი გამოართვან მოსამართლეთა, თუ სტყუოდეს¹, რაც ებისკოპოზს გარდააგდევინონ, ის იმას გარდააგდევინონ.

თუ შესმენა იგი მართლა არ გამოაჩინოს და მივიდეს ჭელმწიფესთან ანუ მოსამართლესთანა, გინა კრებაშია მივიდეს, შეასმინოს, შესმენა მისი შეწყნარებული არა არს და ნურცაგინ შეიწყნარებს, ამისთვის რომე ებისკოპოზი უპატიო[ხმ] ყო, აგინა კრებასა და წმიდათა ეკლესიათა მოწესენი აღრეულ ყო.

141. ქ. მსგავსადვე ოცდამეერთე² კანონი შეოთხის კრებისა ბრძანებს: ებისკოპოზთა და სამღვდლოთა კაცთა ცილის წაშებით ბიზღებასა ნუ ირწმუნებთ. პირველად დამბიზღებელი³ იგი კაცი კარგად გასინჯეთ, თუ რის ცხოვრებისა და სამღვდლოს საქმის მოქმედი არის, და ისრე ირწმუნეთ.

142. ქ. მსგავსადვე ამისა შერევე კანონი კართაგენის⁴ კრებისა ბრძანებს: ებისკოპოზთა ანუ მამამთავართა დამბიზღებელი კაცი, თუ რის სარწმუნოების კაცია, ისე ირწმუნეთ.

ქ. სამართალში მოწმობისათვის

143. ქ. სამეოცდამეათხუთმეტე კანონი წმინდათა მოციქულთა ბძანებს: მწვალებელთა მოწმობასა ნუ ირწმუნებთ, არცა ერთისა ქრისტიანისა მოწმობასა არა დაიჯერების, ამისთვის რამეთუ წერილი ბძანებს: «რამეთუ ყოველი სიტყუა ორისა და სამის მოწმით დაემტკიცოს»⁵, და მოციქული იტყუის: რამეთუ ერთი მოწამე ნუ გწამთ, არამედ ორი და სამიო⁶.

¹ სტყუოდენ A. ² ოცდამეერთე A. ³ დაბიზღებული B. ⁴ კართაგენისა A.

⁵ II კორინთ. 13, 1. ⁶ შდრ. ებრაელთა 10, 22.

ქ. ხჯულის კანონი სამეფო

[84r] 144. ქ. მოწამედ სარწმუნოებისა ღირსი კაცი უნდა იყოს და მისი მოწმობა ირწმუნების საეკლესიოს საქმისათვისცა და საერო საქმისათვისცა¹.

145. ქ. ურწმუნო მოწამე იგი არს, რომელნიცა ცუდსა, საჩხუბარსა სიტყუასა იტყუიან. მოჩუბარი იგი არს, რომელნიცა კაცნი დასწუროენ წიგნსა ავს რასმე კაცისათვის და იმ წიგნს ვაოდა-ავდებენ, რათა იპოვონ კაცთა და წაიკითხონ, დაწერილი იგი მე-იტყონ და იმით ერთი რამ ავი მოვდეს. რამეთუ ეს კარგთა კაცთა არა შეენის, რათამცა ქნან, ვინცა ამისთანის საქმის მოქმედი იყოს, იმ კაცის მოწმობა არ ირწმუნების.

146. ქ. მოწამენი რომ სამოწმოდ მოვიდნენ, პირველად უნდა დაიფიცონ და მერმე წამონ. მაგრამე პატროსანი კაცი არ დაიფიცავს². ერთის კაცის მოწმობა არ ირწმუნება, რაგინდ რომ დიდი კაცი იყოს.

147. ქ. უკეთუ ვისმე ოთხის ათასის თეთრის სასამართლო შქონდეს ვისთანმე, ორი მოწამე კარგი უნდა მოიყუანოს და დაიფიცოს, ხოლო ორმოცდაათის ლიტრის ოქროსათვის სამი კარგი მოწამე უნდა, და უფროსი თუ არის, ხუთი მოწამე³ უნდა მოაყუანოს პატროსანნი და კარგნი კაცნი, რათა პირველად დაიფიცონ და მერმე უმოწმონ. სამართალი მაშინ უყონ.

ქ. ხჯულის კანონი

148. ქ. არა ჯერ არს დედაკაცისაგან, რომე საწელო დაიჭიროს, არცა მოწმობა დაეჯერება. არცა ჯერ არს მისა ქმნად, ვინცა-ვინ იმოწმოს, თუ არ ნახოს თავისის თვალითა; გაგონილზედ ნუ იმოწმებენ.

[84v] 149. ქ. კაცმა გაიგონოს რამე, გაგონილისათვის ვერ იმოწმების, რაგინდ დიდი კაცი იყოს. და როდისაც თვალით ნახოს, მაშინ უნდა უმოწმოს მისთვის, თუ ეს საქმე ასე ვნახეო. რაგინდ რომ კაცს კლევდეს ვინმე, ანუ მღვდელი დაიყენებოდეს, თუ თვალით არ ნახოს, ნუ იმოწმებენ; გაგონებით ნურცა იმოწმებენ და ნუცა დაუჯერებს.

150. ქ. უკეთუ სამძღვრის საქმე იყოს ანუ სახლის განახლებისა, ამისთვის გაგონებით იმოწმების.

¹ და საერო საქმისათვისცა—A. ² დაიფიცენ A. ³ მოწამე—A.

151. ქ. უკეთუ მივიდეს ვინმე მოსამართლესთანა და კაცი დააბიზლოს, და სხვას კაცს ვისმე წიგნი მოსწეროს: «აქ მოდიო, მიმოწმეო», წიგნის მიწერით მოწმობა არ იქნება, არამედ თავისის ნებით უნდა მივიდეს ის კაცი და თავისის პირით მოაჯსენოს, და თუ მართალი არ გამოაჩინოს და ტყუილად იმოწმოს, ის კაცი ექსორია იქნას.

152. ქ. ღარიბთა კაცთა მოწმობა არ დაიჯერება. ღარიბი ის არის, რომე საბი ათისი თეთრი არ ქონდეს. ტყუილს მოწამეს ენა მოეჭრას.

153. ქ. ნასყიდს კაცსა და აზატნაქმარს თავისის ბატონისა და ბატონიწვილისათვის მოწმობა არ დაიჯერება, ამისთვის რომ პურმარული ახსოვს¹.

154. ქ. უკეთუ ოცს წელიწადს დაბლად იყოს ვინმე კაცი, მას მოწმობა არ დაეჯერება. უკეთუ სასამართლოში გამოჩნდეს კაცისა ვისიმე, რომ ეს კაცი დამნაშავე არის და მტყუანი ანუ ექსორიაქმნილი არის, ანუ ერთადი აუღია მოწმობისათვის. ანუ შამრუშე² იყოს, ამგვარის კაცის მოწმობა არ ირწუნება.

155. ქ. შვილი მამისათვის ანუ მამა შვილისათვის ვერ უმოწმებენ და არც დაიჯერება.

ქ. ხჯულის კანონი

[89] 156 ქ. უკეთუ ცილის წამებთა დააბიზლოს ვინმე მღღელი, ერისკაცი მღღელს ვერ განიკითხავს. და უკეთუ ღთი შერისხდეს მღღელსა და კაცი მოკლას, მაშინ მისთვის განიკითხვის მოსამართლის ერისკაცისაგან. და სხვის საქმისათვის ვერ განიკითხავს³.

157. ქ. უკეთუ მოსამართლემან ხჯულის კანონით სამართალი ქნას და ის სამართალი დაამტკიცოს, ის აღარ მოიშლება. ლათინელნი ამისათვის იტყუიან, რომე, რაცა თქუას შამამ და სამართალი ქნას, ის აღარ მოიშლებიასო. ბქეთგან იპოეს მიხენი ლათინელთა და იტყუიან, რომე სარდიკის კრებამ მისცა პირველობა პაპასაო, რათა ყოველთა ზედა უფროსობა ქონდესო.

ხოლო ხვენ ესრეთ ვიტყუით და დაეამტკიცებთ. რამეთუ კანონი ესრეთ არა ბძანებს, რათა ქონდეს პირველობა პაპასა ყოველსა პატრიაქსა ზედა, არამედ მარტო თავისა სამწყსოსა ზედა უნდა ქონდესო.

¹ ამისათვის, რომ პურმარული ახსოვს | — A. ² მებშურნე A. ³ განიკითხვს A.

თუ მისი პირველობა ყოველთა ზედა არს, დიად, დიდი ძრვა იქნება ქრისტიანეთა ზედა—ესე არც არის და არცა როდისმე იქნება, რამეთუ არცა პაპასა აქუს ველი კონსტანტინოპოლის¹ პატრიარქზედა და არც კონსტანტინოპოლის² პატრიარქს პაპსა ზედა, არცა ალექსანდრიელსა ანტიოქისა³ ზედა, არცა ანტიოქიელსა იერუსალემელსა⁴ ზედა—ეთმანეთზედა უფროსობა, არამედ თავთავეის სამწყსოსა ზედა—უფლება აქუსთ თვითეულსა. ესრეთ ბრძანებულია კრებათაგან და დამტკიცებული, და არა ესრეთ, რომელსა იტყუიან ლათინელები.

ქ. ყმის აზატისათვის

158. ქ. ოთხმეოცდამეხუთე კანონი შეეჭუსეს კრებისა ბძანებს: როდისაც ვინმე [ხაჲ] რომ აზატი უყონ ნასყიდ ყმასა ანუ სხვასა, სამის მოწმით განათავისუფლონ. ამისთვის ვითარცა ბძანებს წმიდა წერილი, ორისა და სამისა მოწამითა დაემტკიცოს ყოველი სიტყუა.

159. ქ. შესამე კანონი განგრიტ¹ კრებისა ბძანებს: ავკაცომა ის არის, რომე კაცს უთხრას, ამ შენს ყმას რას აქნეე და რას გარგებსო, და იმ კაცს გული წაუგდინოს ბატონზედა და ან ბატონს ყმაზედა, და თავისის ბატონის სამსახურისა აღარა ინაღლოს რა. იმისთანას კაცსა შეაჩვენებს კრება, რომელიც ბატონსა და ყმას შუა² ამისთანას ჩხუბს ჩამოაგდებს.

რამეთუ მოციქული იტყუის ტიმოთეს³ ებისტოლეთა შინა: ყმა ყოველმან კაცმან პატრიონობით იყოლოს⁴, ქრისტიანე რომ არ იყოს მაშინცა. და კვალად იტყუის ტიტეს⁵ ებისტოლეთა შინა⁶: ამცენ მონათი, რათი კეთილად მონოს უფალსა თვისსა და მაზედა იქონიოს საოწმუნოება შეუორგულებელი.

160. ქ. ოთხმეოცდამეორე კანონი მოციქულთა ბძანებს: ამას არა ვბძანებთ, რამეთუ წარვიდეს ვინმე ერთი კაცი, ყმა ვისიმე, თავისის ბატონის უდასტუროთ და იკურთხნენ სადმე მამადნთაგრად ანუ დიაკუნად. ანუ მღდლად, რატომ? ამისთვის, რამეთუ ბატონსა მისსა ის კაცი თავისის სახლის განმგებლად ყავს—რადგან ის წაუვიდა, მისი სახლი აეშლება: ეგება ან დუქანზედ უჯდა, ან

¹ კონსტანტინოპოლის. ² ანტიოქისა. ³ იერუსალიელსა. ⁴ ლანდიარსა. ⁵ აღანგრიის. ⁶ ყმას შუა | ყმაში. ⁷ ტიმოთელთა. ⁸ ტიტელთა.

* შდრ. I ტიმ. 6,1. ** ტიტე 2,9.

თეთრი ქონდა მიცემული სავაჭროდ. ამისთვის თავის ბატონის უდასტუროთ არ იკუთხევა.

უკეთუ ის კაცი მლდელობას ღირსი იყოს, ებისკოპოსს შეეხვეწოს და შუა შემოიყუანოს თაქმის ბატონთანა. თუ ნება დაოთოს, აკუთხოს, თუ არადა, ვერ აკუთხევეს, ამისთვის რამეთუ დიდი პავლე ბძანებს ონისიმესთვის: ფილიმონის ყმა იყო, ღირსი იყო კუთხევისა, პავლესთან მივიდა, მაგრამ არ აკუთხა, არამედ გაგზავნა თავის ბატონს ფილიმონთანა, უმისოდ კუთხევა არა ჯერ არსო.

161. ქ. მეოთხე კანონი მეოთხის კრებისა ბძანებს: იგი კაცი უზიარებელ იყოს ქრისტიანობისაგან, ვინცა სხვის ყმა მიიყუანოს ან მიუშვას, თავის ბატონის უდასტუროდ ბერად შეაყენოს.

ქ. სჯულის კანონი

162. უკეთუ ვინმე თავის ყმას აზატი უყოს და იმ აზატის მოშლა აღარ მოტდებოდეს, და კაცი იგი უმადლო იქნას, ისრეე მოუშალოს თავისმა ბატონმა და ისრეე იმსახუროს.

ნასყიდის ყმისათვის¹

163. ქ. ნასყიდი ყმა მიდღეში სასამართლოში არ მიიყუანება და ვერცავინ მოკლავს მოსამართლე, და არცა უფლება აქუს. თავისის ბატონის საქონელზედ მოსამართლე ვერას აწყენს, ამისთვის რამეთუ ნასყიდია და არა აქუს რა²—ნურცა რას მისცემ, ნურცა რასა სთხოვ.

164. ქ. უკეთუ სუბუქი დანაშაული რამ ქონდეს ნასყიდს ყმა-სა, ბატონისა მისისაგან შეენდობის, თუ თავისის ბატონის მორჩილი და მაამებელია, ანუ მისის განგებულისა.

165. ქ. ნასყიდი ყმა არავისთან იჩივლებს და ვერც მისგან იჩივლებს ვინმე მოსამართლესთანა—თუ საქმე ვისმე აქუს, მის ბატონთან უნდა იჩივლოს. ნასყიდს ყმასთან მოსამართლეს გელი არა აქუს და ვერც ნასყიდის ყმის მაგიერად თავისი ბატონი მიიყუანება სასამართლოდ. თავისმა ბატონმა, რომ აზატი უყოს, თუ აზატობის წიგნი ისევ წაართვა, მის საჩივლელად მივა მოსამართლესთანა [86v], თორემ სხვისათვის ვერაფრისათვის ვერ მივა.

¹ ნასყიდის ყმისათვის]—A. ² და არა აქუს რა]—A.

166. ქ. ნასყიდი ყმა ვერც ვალს აიღებს, ვერცა ვის მისცემს, ამისთვის რომე არა აქუს რა—ნუ მისცემ. თუ მისი სხვას მართებს, თავისი ბატონი გამოართვამს. უკეთუ იმ ყმამ თავისის ბატონის უდასტუროდ ვალი აიღოს, მისი ბატონი არას მისცემს, — ამისთვის არ უნდა მისცეს ნასყიდს კაცსა.

167. ქ. უკეთუ ნასყიდი ყმა მივიდეს და თავისი ბატონი დააბიზლოს მოსამართლესა, მართალიც რომ იყოს, სამართალი იმავე კაცს სტანჯავს, ამისთვის რამეთუ თავის ბატონს ემტერება. თუ მისმა ბატონმა კაცი მოკლა და იმ საქმეზე დააბიზლა, ამ ბიზლობისათვის აღარ იტანჯება, და ის ბიზლობაც დაეჯერება, თუ მართალია. და სხვის საქმისათვის, რასაც თერისათვის რომ დააბიზლოს თავისი ბატონი, არც დაეჯერება და კიდევ იტანჯება.

168. ქ. უკეთუ ყმამ შეიტყოს თავისი ბატონის დალატი და სიკუდილს მოარჩინოს, ის ყმა უნდა განათავისუფლოს.

169. ქ. უკეთუ აზატნაქნარმა ყმამ თავის ბატონი შეიღებს აგინოს, არ აბატივებდეს, ვითარცა უკმარი მონა, იგვრეთ იმსახუროს.

170. ქ. უკეთუ ვინმე თავის ნასყიდს კაცს აზატი უყოს და მისი ბატონი გაღარბდეს, იმ აზატნაქნარმა ყმამ უნდა მსახუროს და თავისი ბატონი დაარჩინოს.

ქ. მის კაცისათვის, რომელნიცა თავისის ბატონისათვის ავს იქმან

171. [57r] ქ. რომელმან კაცმან იცოდეს, თავის ბატონის ცოლს კაცი ყუარობდეს ვინმე და არ გაამჟღავნოს, ან იმ კაცს წინ უძლოდეს და მიიყუანდეს, ის კაცი ცეცხლში დაიწვას.

ქ. სჯულის კანონი

172. ქ. რომელმანცა კაცმან თავისი ბატონი მოკლას, იგი ცეცხლში დაიწვას და რომელმანცა კაცმან თავისის ბატონის ჳმა გაიგონა და არ მიეშველა, ანუ ვინმე იცოდა თავისის ბატონის დალატი და არ გაამჟღავნა, ესენი იტანჯნენ ცლიერად.

173. ქ. უკეთუ ვინმე შინაყმამ თავისის ბატონის ცილის წამებით ურიგო რამე თქუას, ექსორია ექნას. უკეთუ ვინმე თავის ბატონს თავისი სიკუდილი მიუთხრას, კეთილად შეიწყნაროს.

174. ქ. უკეთუ აზატნაქნარმა კაცმა თავის ბატონის ცილის წამებით ავი რამ თქუას, ექსორია იქმნას.

ქ. ხჯულის კანონი მისთვის, რომელნიცა სხვის ნასყიდს კაცს შეიხვეწებენ ან გაყიდიან

175. ქ. ვინცა ვინ სხვის ყმა ნასყიდი მიიყუანოს და დამალოს, ერთიორად უნდა მისცეს თავის პატრონსა, უკეთუ მისცეს პატრონსა და წამოუიღეს, და ამასვე მოუიღეს, კიდევ დამალოს, ისევ თავისი უნდა მისცეს და ერთი სხვა.

176. ქ. ვინცა ვინ იცოდეს, რომე ეს კაცი აზატნაქმარია, და გაყიდოს, ორივე ჯვლები მოსჭრან. ხოლო¹ უკეთუ იცოდეს ვინმე, აზატნაქმარია, იყიდოს, ანუ აჩუქოს ვისმე, ანუ ზითვად გაატანოს გინა სხვაზედ გამოსცვალოს, მას ჯვლები მოეჭრას, და პატრონს ერთიორად მიეცეს.

ქ. ხჯულის კანონი მისაცემლისათვის

177. ქ. ყოველი მისაცემელი. რომელი ზართლა მიიღება, ის აღარ მოიშლება და დამკუიდრდების [ხ. v] მისთანა. ხოლო უკეთუ უმაღლო იქმნას კაცი იგი, ისევ გამოერთვას.

178. ქ. უკეთუ ჯაცმან ვინმე მისცეს კაცსა რამე, არას უმაღლიდეს, არცა რად შერაცხოს მისაცემი იგი, და ის კაციც მაგიერს მისაცემს დაბირებოდეს, წიგნით თუ უწიგნოთ, აღარ მისცეს, მოსაზართლესთან მივიდნენ — ის მისაცემელი მოიშლება.

179. ქ. უკეთუ იყოს ვინმე კაცი თხუთხმეტს წელიწადს ქვევით და ან ქვეადაფანტული, ის კაცი ვერცა რას გასცემს და არცა რა გაეცემის.

180. ქ. უკეთუ მეფემ ორს კაცს ერთი რამ საქონელი უბოძა, ის ერთი კაცი მოკუდა, თუ მას თავისი აღარა ყუანდეს რა, მისი წილიც იმავე ამხანაგს მიეცება.

181. ქ. უკეთუ მეფემან შორს ერთს კაცს საქონელი გაუგზავნოს და ის კაცი მკუდარი დაგუდეს, ის საბოძვარი ისრევ უნდა მობრუნდეს. და თუ მეფე მისთვის მოწყალეა და ებრალება, ეპრიანება², მის შვილებსავ მისცემს. და თუ არ ეპრიანება, თავისთვინვე დაიჭერს³.

182. ქ. ყოველი მისაცემელი კარგის მოწმითა და წიგნით დაიჯერება, თეთრი არის თუ საქონელი, უძრავი თუ მოძრავი: ხუთას ფლურზედა მოწმობით იჯერება; უკეთუ ხუთას ფლურზედა ნამეტნავი არის, თუ მოწამე არა ყავს ან წიგნი არა აქუს, ის მიცემა არ დაიჯერება.

¹ ხო A. ² ეპრიანება | — A. ³ და. დაიჭერს | — A.

183. ქ. ოცდამეცხრე ბძანება ლეონ¹ ბრანისა იტყუის: ყოველმან კაცმან ბძანება ესე ჩვენი მტკიცედ იპყრან: რომელსაც შვილი არა ყუანდეს და თავისი საქონელი თავის აზატნაქმარს კაცს მისცეს, ბევრი თუ ცოტა, და მასუკან [88r] შვილი ეყოლოს, ის მისაცემელი ისევ მობრუნდება,—თუ რამ ემეტება, კიდეც მისცემს, და სხვას გამოართმევს.

ქ. ქმართა და ცოლთა ერთმანერთის საქონლის მიცემისათვის

184. ქ. უკეთუ დედაკაცმა თავის საქონელი, სულა თუ ნახევარი, თავის ქმარს მისცეს, ეგრეთვე ქმარმა თავისი საქონელი, ყუელა თუ ნახევარი, თავის ცოლს მისცეს, არა დაიჯერება, ამისათვის რომე სიყუარულით მიცემა არის, — სიკუდილამდის არ დაიჯერება მათი მიცემა, ამისთვის რომ გაღარიბების მორიდებ არის, არ გავღარიბდეთ.

185. ქ. დედაკაცი თავის ზითევს სხვას ვერავის მისცემს, თავის მოახლის შეტსა.

186. ქ. ყოველსა კაცს სამართლობა არ შეუძლია: უკეთუ არა აქუს სამართლით მიცემული, ან მეფეთგან, ანუ სხვათა ძლიერთა კაცთაგან მიცემული არა აქუს, ანუ სჯულისაგან დამტკიცებული არა აქუს, ვერავის ძალუც სამართლობა. სოფლიერი ბჭეც არ იყოს, მაშინც არ იქნება.

187. ქ. რომელიც კაცი ოცდახუთის წლის ნაკლები იყოს, იგი მოსამართლედ არ დაიყენების.

188. ქ. ძველი სჯული და ლეონ¹ ბცენი ბძანებს: კუირათა და სხვათა სამეფოთა დღეებშია მოსამართლენი, ჯელოსანნი და მუშანი დაეყენნენ და ნურას იმუშავებნენ.

189. ქ. დიდმარხვაში მოსამართლე ნურცა ერთსა რასმე და ნაშაულსა ვისასმე განიკითხავს.

190. ქ. განწესება ესრეთ არს მარხვისა: უკეთუ ავაზაკნი ანუ მტაცებელნი იყუნენ დიდმარხვაში, არადა² აღდგომაც იყოს, განიკითხონ და სტანჯონ, ეგრეთვე—კაცის მკულელნი.

[88v] 191. ქ. უკეთუ ჯელმწიფემაცა არა ბძანოს, დღესა მას პასექისასა, რაოდენიცა პყრობილნი არიან საპყრობილესა შინა, ყოველთათვის ჯერ არს განთავისუფლება.

¹ ლევან AB. ² არა A.

ხოლო ეკლესიათა მკრებველნი, ქალწულთა გამსრწნელნი¹, მისან[ნი] და მწამლელნი, კაცის მკულელნი და მამის მკულელნი, ორგულნი მეფეთა და მისის ქალაქისანი, ესენი ვერცა აღდგომასა განთავისუფლდენ და ჭარცა სხვა დღესა.

192. ქ. ბძანება არს ლეონ² ბრძნისა: რომელმანც კაცმან მოსამართლესთან კაცი დააბიზლოს და თვითან იქ აღარ მოიცადოს, თუ დიდი რამე საქმე იყოს, მოსამართლემ იმ კაცს სამჯერ კითხოს წიგნითა და თვითოს სიტყუისათვის თვითო თვე მოიცადოს. თუ დაბიზლებელი კაცი მოვიდეს, კარგია, და თუ არა, რომელიც მართებული სამართალი იყოს, ისი ქნას.

193.* ქ. ყოველი, რაოდენიცა სამართალი იქნების იმ ალაგთა თავადებისა რაც ფერის სასამართლოსი, თუ დიდი რამე საქმე არის, ის სასამართლო სიტყუა, რომელი მოეჯსენა მოსამართლესა იმ დღეს აქეთ შუაზე ოცი დღე უნდა აცალონ და მისი სამართალი კარგა გასინჯონ.

ხოლო უკეთუ ვაჯავრდეს მოსამართლე, ოცს დღეს დააკლონ და სამართალი ქნას, მოსამართლე დაზიანდება და სამართალი მის დაიწვის.

194. ქ. უკეთუ მოსამართლემ უსამართლო რამ ქნას, ის სამართალი³ არ დაიჯერება.

195. ქ. უწყოდეთ, რამეთუ, როდისაც მეფე სამართალსა იქსი იგი არაოდეს არ მოიშლება სხვათა მოსამართლეთაგან, არამედ თვითონ ოდენ გასინჯავს, [891] თუ დაავიწყდა, პირველსავე სამართალს მოშლის. ვითარცა ერთა ზედა მეფე ყოფს სამართალსა ვერცთვე სამღვდლოთა ზედა — პატრიარქი.

ქ. ბძანება დიდის კოსტანტინესი⁴

196. ქ. ჩვენი ბძანება არის და არცა ჯერ არს, რათა თავადებმან გინმე ქრთამი აიღოს, არამედ კელი მათი იყოს წმიდად და ოქროს არ შერაცხოს, რათა არა იპოოს მის მაგიერი პასუხი ღრთისა მიერ რომელნიცა ღარიბთა ზედა იქმან, თავისის გამორჩომისათვის სამართლის მაგიერად თუთრს გამოართმევენ მოსამართლენი, ცოტას ანუ ბევრსა, ეს უნდა იცოდენ, რამეთუ სამართალი ღრთისა უსაყიდლოდ მიცემულა. უკეთუ რომელიმე ბძანებასა ღრთისასა და

¹ გამხმელნი A. ² ლევან A. ³ სამართლად A. ⁴ კოსტანტინესი A. ⁵ თა დებმა A.

* ხელნაწერში შეცდომით 293 (ხვგ) მუხლადაა აღნიშნული.

იჯერებენ, ღწი მისცემს მას სასყიდელსა საქმეთაებრ თვისთა. ეს მართებულია, რომ სამართალი ღწისა აო გაყიდოს მოსამართლენი.

უკეთუ ქრთამი სთხოოს და ქრთამით სამართალი ქნას, ის იქნება ეშმაკი და იუდა—სადაც ისინი წავლენ, იმ ალაცს იგინი დაემკვიდრებიან, და იქ მიიღონ ვეცხლი. რაც რომე მეფეთაგან განწყესებულია, იმის გარდა ვინცა ვინ უფროსი აილოს, ეშმაკის მოქმედი იქნება.

197. ქ. ყოველთა თავადთა მიერ ჯერ არს, რათა მოსამართლეს ქრთამი არ ააღებინოს და დააყენონ. სამართალში ქრთამის აღება არა ჯერ არს, თვინიერ მისსა, რომელიცა განწყესებული არს მეფეთაგან.

198. ქ. უკეთუ ვინმე იჩივლოს მოსამართლესთანა, ამ კაცს ჩემი თეთრი მართებს და გამამოთვიო, მოსამართლემ რაც რომ თეთრი გამოურთვას, ას¹ თეთობედა სამი თეთრი მოსამართლემ აილოს; და ას ფლურზედ ერთი ფლურია. და არა უფროსი [ხმ] აილოს. არა მისზედა აილოს, ვისიც თეთრია, არამედ მის ზედა, ვისაც რომ ემართა. მივიდა, სთხოვა და არ მოსცა—იმ კაცმა თავისი ვალიც უნდა მისცეს და მოსამართლეს და იასაულსაცა იმან უნდა მისცეს².

199. ქ. ვისაც თეთრი ემართოს და თეთრი არა ქონდეს, რომ მისცეს და³ გარდუწყუიტოს, მოსამართლემ ესრეთ უნდა გაურთგოს, რომე ოთხი თვე პეიშანი დაადებინოს, რომე ოთხს თვეში დაამებით მამული გაყიდოს და თავისი ვალი გარდუწყუიტოს, თუ მდიდარი⁴ იყოს.

ხოლო უკეთუ ღარიბი იყოს და არა ქონდეს რა, მისი სამართალი მევალებედ კიდია: თუ უნდა. დააკლის და ცოტა-ცოტას⁵ გამოართმევს, უნდა, აბატივებს, უნდა, მოსამართლეს დაამგვინებს.

ქ. თავლებობისათვის

200. ქ. ვინცა ვინ ეკლესიათა მოწყესენი იყუნენ, თავლებად ნურავის დაუდგებიან. ხოლო უკეთუ ხელვიდეს ვისმე ძმისა ქრისტიანესა, კილის წამებით დაბიზლებულსა ანუ ვალისათვის მეწყუხებულთა, ანუ სხვის რისათვისმე სირცხვილში ჩავარდნილსა უბრალოდ,—ხოლო უკეთუ იხილონ ეკლესიის მოწყესთა, სიუუარულსა-

¹ ათას მ. ² იმან უნდა მისცეს]—A. ³ მისცეს და]—A. ⁴ მდიდარე A.

⁵ ცოცოტას A.

თვის ღთისა და ძმათა მოყუარებისათვის მივიდეს და თავდებათ დაუდგენ, და ის მოარჩინონ, და გამოიტანონ იმ სასჯელისაგან. ამისთანა თავდებობა საქმეელია და არა საძაგელ.

201. ქ. უკეთუ ვინმე კაცს ქრთამი გამოართვას და ქრთამით თავდებათ დაუდგეს ანუ სხვის ავის საქმით ქნან თავდებობა, სამლოთონი მანანი და სამეფო სჯულის კანონი დააყენებს მას.

და ჩანს ასოცდამესამეს კანონსა შინა იუსტინიანე მეფისასა: ესრეთ ბძანებს, რამეთუ ნუ იქმნების ებისკოპოზი და ნუცა სამლოთონი კაცი [90r] მომჭმარებელნი ორთა მოჩივართა შორის ერთისა, ნურც ქრთამით მომჭმარებელნი, ნუცა მებაძე, ნურცა თავათისა სახლის გამგებელნი, ნუცა ყმაწვილის გამდელი, — ამისთანას საქმის მოქმედნი სამლოთონი კაცი ნურაოდეს ნუ იქნებიან. რატომ? ამისთვის, რამეთუ ღთისასა და ეკლესიის სამსახურსა გაუშვებენ და საეროსა საქმეს მოქმედობენ.

ამისთვის ბრძანებს იუსტინიანე ჯელმწიფე: რამეთუ, რომელი იგი ირჯების და იტყუის სულისა თვისისა დაღებასა საყვარელთა ძმათა ჩვენთა ქრისტიანეთასა, ვითარცა იტყუის მცნება ღთისა: «შეიყუარო მოყუასი შენი, ვითარცა თავი თვისი»*.

რომელნიცა დადგებიან ცილის წამებით დაბეზლებულთა კაცთათვის, რომელსაც სჯიდენ და არცხვენდენ უბრალოდა დაუნაშავებელსა მას კაცსა, — თუ ვინმე თავდებად დაუდგეს და მოარჩინოს იგი, მისი ორი სასყიდელი მიეცემის. თუ ამისთანა დაუნაშავებელს კაცს თავდებათ დაუდგების ვინმე და გამოიტანის, იმას ვერცა ეკლესია დააყენებს და ვერცა სჯულის კანონი, არამედ ნათლის გვირგვინითა გვირგვინოსან იქმნების მართლმსაჯულის ღთისაგან, ამისთვის რამეთუ მან სახარებისა ჟმა აღასრულა.

და რომელიცა ზეგარდმოთ დაგვიწერია და იმ საქმეებში გაერევიან, ისინი მეყუსეულად დაკარგვენ სამლოთოსა მსახურებასა და შეფეთაგანც განისჯებიან.

202. ქ. კუალად ბძანება იუსტინიანესი იტყუის: უკეთუ ვინმე ეკლესიისა მოწესთა იჩივლთნ მოსამართლესთანა, მოსამართლეთათ თავდებს ნუ სთხოვს, არამედ [90v] თამასუქი გამოართვან ისიც უფიცრად. და ებისკოპოზი ნურც თავდებს მისცემს და ნურც თამასუქსა.

უკეთუ მოდავესთან საჩივარში დადგნენ¹ და პასუხი მისცენ კარგია, თუ არადა წავიდნენ და აღარ მივიდნენ სასამართლო-

¹ დადგნენ] + მოდავესთან AB.

* ათე 5,43; 19,19; მარკოზ 12,31-33; ლუკა 10,27.

შია, სიმტყუვნე ებისკოპოზს დაედება და მათი სამართალი მეფემ უნდა ქნას.

203. ქ. უკეთუ თეთრი ვინმე აილოს და თავდები მისცეს, თეთრის პატრონი თავის თეთრს უწინვე თავდებს ვერა სთხოვს, არამედ ესრეთ უნდა ქნას: თავისი მოვალე¹ სამართალში უნდა მიიყუანოს; უკეთუ თავისი თეთრი თავდებთან მისცეს, კარგია, თავდებთან ზელი აღარ აქუს.

უკეთუ თეთრის გამორთმევა ვერ შეიძლოს, მაშინ თავდები საგან უნდა ითხოვოს, უკეთუ მოვალე¹ და თავდები არსად წასულან და იქივ არიან. უკეთუ თეთრის ამღები წავიდა სადამე, თავდებს ვერას გამოართვამს. თავდები უნდა მიიყუანოს სამართალშია და მოსამართლემ პირობა დაადებინოს მას: თუ ამღენს ხანს მოიყუანოს თეთრის ამღები და თავისი თეთრი მიაცემინოს, კარგია; თუ პირობაზე ვერ მოიყუანოს, თავდებმა უნდა მისცეს პატრონსა.

და თავდებს ეს არ შეუძლია, რომე მივიდეს და თეთრის ამღების საქონელი ან მამული დაიჭიროს იმ თავის თეთრშია; სანამდის მისი პატრონი არ მოვიდეს, მის საქონელთან, უძრავთან თუ მოძრავთან, ზელი არა აქუს. და როდისაც მოვიდეს, თავისი საქონელი თვითან გაყიდოს და თავდებისა მის ვალი მისცეს.

ხოლო უკეთუ მოვიდეს და არა ქონდეს რა, მოძრავი თუ უძრავი, უწინ რომ მოსამართლემ პირობა დაადებინა, კიდევ [91r] იმღენი ხანი დააცალოს. თუ რამ ქონდეს, თავისის ფასით გაასყიდვინოს და ისე მიაცემინოს. და უკეთუ არა ქონდესთ რა, რომ გაყიდოს და მევალეს მისცეს, ის ვალი თავდებმა უნდა მისცეს. ესრეთვე სამართალი ყოველსა კაცსა ზედა იქნების.

ვისაც რომ ვალი მართებს და მისი გირაო ქონდეს, უძრავი თუ მოძრავი, მათი სამართალიც ესრეთ იქნების.

ქ. იგავი

204. ქ. კაცსა ვისმე უნდა, რომე თეთრი ვალად მისცეს; და იმ კაცისა არა იცის რა, თუ რა კაცია. ერთს კაცს კითხავს, რომე ის კაცი თეთრსა მთხოვსო, მე ვერ ვიცნობ, რა კაციაო. იმ კაცმა რომ უთხრას, ის კაცი კარგი კაცია, მიეც, არ დაგეკარგებო, ის კაცი თავდებდაც არ იყოს, რადგან ეს სიტყუა უთხრას, კაცი კაცია, მიეცო, თუ ის კაცი წავიდეს სადმე და ან არა ქონდეს რა, ამ სიტყუის მოქმელმა კაცმა უნდა მისცეს თავისის თეთრის პასუხი.

¹ მევალე AB.

ქ. დედაკაცის თავდებობისათვის

205. ქ. დედაკაცი არაოდეს არავისგან თავდებად არ დაიყენება. და უკეთუ დაიყენოს ვინმე თავდებად, სამართალში ვერავინ მიიყვანს დედაკაცსა.

206. ქ. უკეთუ დედაკაცმა თეთრისათვის უთავდებოს უისმე და იმ მოვალემ¹ ველარა მისცეს რა, სჯული შეეწევის დედაკაცსა მას და არას მიაცემინებს.

ხოლო უკეთუ ის დედაკაცი მიიყუანონ სამართალშია და იმ დედაკაცმა მისცეს ის თეთრი, იმ თეთრს ველარ გამოიღებს დედაკაცი, ამისათვის რომე, რატომ მისცა, ძალად არავინ აიღებდა.

207. ქ. დედაკაცი, რომელიცა აიღებენ თეთრსა სავაჭროდა, რათა ისარგებლონ, თავისი [91v] თეთრი იმავე კაცსა თვითანვე უნდა მისცეს.

ხოლო უკეთუ თავდებად რომ დაუდგა ის დედაკაცი, და ის თეთრი მოვალემ რომ აღარ მისცეს თეთრის პატრონსა, იმ თავდებთან გელი არა აქუს, ამისთვის რომე დედაკაცია, თავდებად რატომ დააყენა.

208. ქ. უკეთუ დედაკაცი მოტყუვდეს კაცისაგან რასაც თერშია, ყოველი სამართალი და სჯული შეეწევა მას დედაკაცსა. და დედაკაცმა თუ კაცი მოატყუოს და საქონელი გამოართვას და შეჭამოს მისის ქრბისა, მამისა თუ შვილისა, ისევე დედაკაცმა მისცეს.

ქ. ქალაქთა წესისათვის

209. ქ. ერთს ქალაქში რომ იქიურის წესისა და რიგის წიგნი არ იპოებოდეს, ესრეთ ჯერ არს. რათა, რომელიც ბევრს ხანს სამოკელეოთ სჭერია ის ქალაქი კაცსა, თუ იმან იცოდეს, კარგია, თუ არადა, რასაც სამართლისა წესი იქიური არა იპოებოდეს რა, არც² სჯულის კანონში ეწეროს, ის სამართალი ესრეთ უნდა ქნან, რომ. იმ ქალაქზედ რომელიც სხვა ქალაქი უფრო ახლო იყოს, იქიური წესი უნდა გასინჯოს და, რომელიც იმ ქალაქში სამართალი იყოს საქონელზედა, ის წესი და რიგი იქ უნდა ქნან და ასე განიკითხონ.

ხოლო უკეთუ ვერცა რა იქ იპოონ სასამართლო წესი და რიგი, იმ ალაგის უფროს კაცებს მოუწოდონ და იმათ კითხონ; რომელიც მათ არჩიონ, გასინჯოს და ის სამართალი ქნას.

¹ მოვალემ AB. ² რაც A.

210. ქ. ძველი წესი, ვითარცა სჯული, ესრეთ უნდა შეინახოს,— როგორც სჯულის რიგი, რომელიც დაწერილია ანუ დაუწერელი, უნდა შეინახოს, ისრე აღვილის მის წესი და რიგი უნდა დაისწავლოს მოსამართლემ.

[92r] 211. ქ. რაოდენიცა სჯულის კანონსა შინა სწერია სასარგებლო კაცისათვის. ის დაიმარხე და დაისწავლე, და არა ის, რომელიცა იქმს ვინმე განხრწნასა კათოლიკე სჯულისასა.

ქ. სჯული მეფეთა საჩივართათვის

212. ქ. რომელსაც სიმართლე ქონდეს და მივიდეს სასამართლოდ მოსამართლესთან, რომელიცა მართალი სამართალი იყოს, მოსამართლემ ის სამართალი უყოს.

213. ქ. უკეთუ კაცმან ვისზე¹ ცილი დასდვას, მართებული ესე არს, რათა წიგნი დასწეროს და წიგნით შეატყობინოს მოსამართლესა, თუ ეს კაცი ამისი დამნაშავე არს, რომელსა წელიწადსა და აშავე ან რას ჟამსა², ანუ რას აღაგსა, ანუ რას დღესა, კაცის კლეა იქმნა, თუ შრუშება რომელისამე პირისა იქმნა; ამიგებისათვის მოსამართლე არა კითხავს. მაგრამე მართებულია, დღეცა და ჟამიც მოატყვნოს და გაასინჯოს. და მოსამართლემ კარგა გასინჯოს და მართალი სამართალი უყოს.

214. ქ. უკეთუ კაცსა ცილი შესწამოს ცოდვის ქმნისათვის, ხოლო ცილშეწამებულმან კაცმა იმისი თქუას, თუ იმან უფროსი ცოდვა ქნაო, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს და, რომლისაც ცოდვა უფრო დიდი იყოს, აიოველად ის განიკითხოს და მერმე შეორე.

ქ. ზითევისათვის

215. ქ. რომელმანცა კაცმან ქორწილი ქნას და ცოლი შინ მიიყუანოს, მერმე ბაბა და დედა ქალს რომ მოსაკითხავს გაუგზავნიან, იმის გარეთ ზითევი ქვიან. იმის დასახარჯავად იმის ქმარს ჯელი არა აქუს. უკეთუ დახარჯოს, ერთი დრო მოვა, რომე მისთა [92v] შშობელთა ის საქონელი ითხოონ იმ ქალის ქრწისაგან და მისთა ნათესავთაგან: თუ შეილი არ დარჩა, როგორც ზითევის ითხოვენ, ისრე ამას გამოართმევენ.

216. ქ. რომელსაც დედაკაცსა გარეთ ზითევი მოყუა თავისის ნათესავისაგან, მისი ჯელმწიფება აქუს ქალსა მას, რათა ამით ვაქ-

¹ ვინმე A. ² ჟამისა AB.

რობა ქნას და სარგებელი შეიძინოს. და სხვა ზითევი, რომელიც წიგნით მისცემია, სანამდი მისი ქმარი ცოცხალია, იმისაგან ვერას დახარჯავს ქალი იგი.

ქ. ეკლესიათა ადგილისათვის

217. ქ. უკეთუ ვინმე ეკლესიათა ალაგსა დარგოს ვენაჭი ანუ ხე, ნახევარი მისი ნაყოფი იმ ეკლესიისა არის და ნახევარი ნაყოფი—დამნერგველისა.

218. ქ. სხვაგან ეკლესიათა ქალაქსა და ადგილთა სოფელში ეკლესიის მამულში რაც ვინმე დარგოს ანუ დასთესოს ვინმე, მისი მგეჭქსედი ეკლესიისათვის უნდა წაიღონ.

219. ქ. ეკლესიისა ალაგშია ვინცა ვინ დანერგვენ ვენაჭსა, ხესა, ანუ ყანასა დასთესვენ, რაც რომ ქირას დაჰპირდა იმ მამულისათვის მონასტერსა, თუ არ მისცეს, ორ წელიწადს ის მამულები იმავე ამშენებელს ქონდეს. მასუკან ის კაცი გააგდონ და ის მამულები მონასტრისათვის დადვან.

უკეთუ მონასტრის მამული და ალაგი არ იყოს და სხვისა იყოს, სამს წელიწადს ამშენებელს ქონდეს და მერმე გამოართვან და ალაგის პატრონს მისცენ.

220. ქ. მწვალებელთა მონასტრის მამულსა, უძრავია თუ მოძრავი, ქირით ნუ მისცემენ; რაგინდ რომ ბევრი მისცენ, ნუ დაანებებენ.

[მწ] ქ. დაწვიხათვის¹ სახლისა, ყანისა, ძნისა და² ეზოსი

221. ქ. კაცმან ვინმე რომ თავისი ნამჯა დაწვას და იქილამ ცეცხლი წავიდეს და სხვის ვენაჭსა ანუ ყანასა შეედვას და დასწევას, მოსამართლისა ჯერ არს, რათა კარგად გასინჯოს. თუ მარტო თავის ნამჯას წაუდვა და სხვის ყანის დასაწვავად არა ქნა ან მეზობლის მტერობა არა ქონდა გულშია და მისთვის წაუკიდა, ეგება იმასაც მოეკიდოსო; იმის მიწას რომ გასცილდა ცეცხლი, თუ ნახა, იქილამ სხვის ყანას მოედვა, და არ მიეშველა, და არცა რა ინალულა,—იმ კაცს ჯურუმში წაერთვას, ამისთვის რომე, ის რომ³ ხედავდა, რატომ⁴ არ მიეშველა და არა ინალულა რა⁵?

¹ დაწვისა A. ² და]—A. ³ ისომ AB. ⁴ რასტვის A. ⁵ და არა ინალულა რა]—A.

უკეთუ რომელმაც ცეცხლი შეუღვა თავის ნამჯასა¹ და მისის უნაღუღელობით არ დამწვარიყოს მეზობლის ყანა, არამედ ქარი გამოუბრუნდა, სხვის გზით მოიტაცა ცეცხლი და შეეკიდა მეზობლის ყანასა და დაიწვა, მისთვის არა გარდაცდება რა.

222. ქ. უკეთუ ერთს სახლს ცეცხლი არაფინ შეუღვა და ისე მოეკიდოს და სახლი დაიწვას უმტეროდა, ვისიც ცეცხლი იყო, უნდა შეიტყონ, თუ თავისის ნებით მან არ შეუკიდა, ის კაცი არას დამნაშავეა და ნურცა რას აწყენენ.

223. ქ. უკეთუ ვინმე დასწვას სხვის სახლი ანუ ძნა, პირველად ეცეს ძლიერად და მერმე ცეცხლში დაიწვას ის კაცი.

224. ქ. უკეთუ ვინმე კაცი შეუყენოს და სხვის სახლი დააწვევინოს, დამწველსა მას თავი მოეჭრას.

225. ქ. უკეთუ ქალაქს ცეცხლი შეედვას და მე ჩემის სახლის მორჩენისათვის, შეაზედ [მზვ] რაც მეზობლის სახლია, ის დავაქციო და ჩემი სახლი მოვარჩინო დაწვასა, დაქცეულის სახლის პატრონს არა მიეცემა რა.

ქ. ვინცავინ ეკლესიის ალაგზედ ვენაჯი, ააშენოს ძალად ან ქირით

226. ქ. მეოცე ბძანება იუსტინიანესი² ბძანებს ეკლესიისა განმგეთათვის და ეკლესიის მოწესეთათვის: მონასტრის მამულსა ანუ მიწასა ნურავინ დაიჭერს.

უკეთუ ეკლესიის ალაგზედ ააშენოს ვინმე რამე უპატრონოდ, ვენაჯი, ხილი³ ანუ ყანა, ჭირნახული ყუელა დაეკარგება—ისევ მონასტრისათვის უნდა დაიდვას მამული აშენებული.

უკეთუ ააშენონ და მონასტერს ქირა არ მისცენ, მონასტრის პატრონი უნდა მივიდეს თავის ალაგშია, რაც ხე იდვას, ყუელა ძირიანად დააჭრევინოს და მონასტრის ალაგი ისევ მონასტრისათვის დაადებინოს.

ხოლო მონასტრის ალაგი ქირით აიღოს ვინმე, რომელიც მართებულა, წელიწადში იმ ქირას დაჰპირდეს, ესრეთ შერიგდენ, მასუკან იმ ალაგში რაც უნდა დარგონ. თუ დარგოს რამე იმ ალაგშია, კარგია, თუ არადა იმ ალაგის გასასყიდლად ჯელი არა აქუს, ამისათვის რომ მონასტრის მამულია, ქირით მისცემია, გასასყიდლათ კი არა. მისი არც გაცემა იქნება და არც გასყიდვა. როდისაც იმ ალაგში ხეები დაგმეს ანუ სახლი იდგეს და დაიქცეს,

¹ ნამჯასა AB. ² იუსტინიანესი A. ³ სილი A.

ის ალაგი ისევ მონასტრისათვის უნდა დაიდვას, იმ კაცს ჰელი აღარ ექნება.

ხოლო ქირას რომ დაჰპირდა იმ ალაგისათვის და, რაც მაში ხილი დარგო, მის ნაყოფს თვითან ხარჯევდეს, მონასტერს აღარას აძლევდეს, რაც ხეები იმ ალაგში იდგეს, იმ დამნერგველს ნურას კითხ[194r]ვენ, სულ ძირით დააქრევინოს იმ ალაგის პატრონმა და ის ალაგი ისევ მონასტრისათვის დადვას.

ამას არა მარტო დეკანოზისა და განმგებლისათვის ებრძა. ნებთ, არამედ მამათა, შვილთა და ნათესავთაცა ვეტყუით, რომე მონასტრის მამულს პატრონის უკითხავად ნურავინ გასცემს და ნურცა თავისთვინ¹ დაიქერენ მონასტრის ყმანი, ნურცა გაჰყიდიან, ნურცა ქრთამით გაათარხნებენ მონასტრის მამულსა.

უკეთუ ვინმე მონასტრის მამული ესრეთ შექმნას, მეფეთაგან იტანჯოს იგი ძლიერად.

227. ქ. უკეთუ შერიგდეს ვინმე მონასტრის მამულზედა, მონასტრის ბერებსა და იმ მონასტრის განმგებელსა, რომე მონასტრის მამულში სახლი ააშენოს, ანუ ეენაჳი და ხილი დარგოს, ანუ ყანა დასთესოს, პირველად ქირაზე უნდა შერიგდენ და წიგნი გამოართვან, თუ წელიწადში ამდენი ქირა მოგვეო. რადგან² ასრე შერიგდენ, მასუკან იმ ალაგზე რაც უნდა, ააშენონ.

228. ქ. როდისაც რომ მონასტრის მამულზედ ქირით შერიგდენ პატრონსა, და იმ ალაგში სახლი ააშენოს, ანუ ეენაჳი და ხილი დარგოს, ანუ სხვა რამ ქნას, და რასაც რომ ქირას დაპირდა, მასუკან ის აღარ მისცეს, სამს წელიწადს უკან ის ალაგი აშენებული გამოერთვას და ისევ მონასტრისათვის დადვან. რაც რომ ქირას დაპირდა, თუ ის ყოველს წელიწადს არ დააკლოს, იმ მამულის გამოსართმევად ჰელი აღარა აქუს არც მეფესა და არც ეკლესიის გამგეთა. მაგრამ იმ ალაგს ვერც გასცემს და ვერც გაჰყიდის.

ქ. ბერთა და მლდელთა ტანისამოსისათვის

229. [194v] ქ. მეოცდაშვიდე კანონი მეექუსისა კრებისა ბძანებს: რამეთუ ეკლესიისა მოწესენი ნურავინ ჩაიცვამს უფერსა ტანისამოსსა, ასეთსა რომე მათი წესი არ იყოს. თუ ვინმე სამლდელონი კაცნი ქალაქში იყუნენ ანუ გზაზედ იარებოდენ, ან სო-

¹ ვისთვის A. ² რადღან AB.

ფელში იყუნენ, ამისთანა საცმელი ჩაიცვან, რომელიცა ძველთაგან განწყესებული არის.

უკეთუ ამას გარდავიდეს ვინმე, ებისკოპოზთა შეაჩვენონ და მეფეთა სტანჯონ მლდელი იგი.

230. ქ. მეთავექსმეტე კანონი შეშვიდის კრებისა ბიძანებს: რამეთუ სამღდელოთა კაცთა არ ჩაეცმის ოქრომკედლიანი ტანისამოსი, არცა წითელ-ყუითელი, არცა ქრელი, რამეთუ ყოველი მორთვა სამღდელოთა კაცთა უცხოყოფს მღდელობისაგან. ებისკოპოზნი ანუ მღდელნი, რომელნიც მოიპოვიან ამისთანა ტანისამოსითა, სრულიად მღდელობისაგან დაეცადოს.

და რომელნიცა სამღდელონი კაცნი იცხებდენ სულნელსა ჩასმე სხვათა სულის მისადენლად, ანუ რომელიცა დასცინოდენ გლახაკთა კაცთათვის ტანისამოსის ცმისათვის, იგინიცა შეიჩვენნენ, ამისთვის რომე ძველს ჯამშია ძველი რამე ტანისამოსი ეცვათ სამღდელოთა კაცთა, რომელიც მათ შეეფერებოდათ.

ვინცავინ სამღდელომან კაცმან ესევეთარი ტანისამოსი ჩაიცვას, თუ არ დაქირებისათვის, არამედ მორთვისათვის ჩაიცვას, იმას დიდი ზრახვა ექმნების, ვითარცა ბიძანებს დიდი ბასილი, ამისთვის რამეთუ არა აბრეშუშიანთა, არცა ქრელითა სხვა ფერთა უწინ ანაფორად არავინ ჩაიცვემდენ, ამისათვის რომე ღრთის ჯმისადიდის ბასილისა ენისაგან ისმინეს; რაოდენნი ჩაიყმენნენ ესევეთარსა ტანისამოსსა, ამისთანა კაცი ჯელმწიფის კარზე უნდა იდგეს და არა მონასტერში.

ქ. სჯული მეფეთა ეკლესიათა აღშენებისათვის და კურთხევისათვის

231. ქ. რომელსაცა ენებოს აღშენება ეკლესიისა, დიდი ანუ მცირე, ნებითა და შეკითხვითა¹ მის ალაგის ებისკოპოზისათა აღაშენონ. მაგრამე გასინჯონ ეფისკოპოზმან, თუ შეუძლია აღშენება ეკლესიისა კარგა. ებისკოპოზმა აღმშენებელსა მას ეს პირობა უნდა დაადებინოს და ასე საქმე უნდა გაურიგოს იმ საყდარსა: პირველად, რომე, სანამდი ის ეკლესია იყოს, მას ზეთი არ დააკლდეს; საყდრის შესავალიც გაურიგოს. რომე, რომელიც მღდელი იქ სწირევდეს და ილოცევდეს, იმისის შესავლით იზრდებოდეს იგი და ცოლი და შვილი მისი.

¹ და]—A. ² შეწვენითა A.

ეპისკოპოზთან უბრძანოს ერთა ქრისტიანეთა, რომ იმ საყდარში მიხვიდოდით სალოცავად და საწირავად. რა ესრეთ ყუელა გაურიგოს, მაშინ უნდა ჯვარი შიამნევეინოს ხისა, გაგზავნოს და, სადაც ეკლესიისა აღმენება უნდა, იქ, იმ ალაგზედ დაადგმევეინოს ის ჯვარი. და მაშინ მოყუნენ საცირკუელსა და შენებასა ეკლესიისა.

რათამს დაბეულდეს, კიდევ მანვე უნდა განაახლოს. ესრეთ უნდა განუწყესოს იმ ალაგის ეპისკოპოზთან იმ ეკლესიის აღმაშენებელისაგან. იმ ალაგის ბატონმაც უნდა, რომელიც იმ ეკლესიის წესი და რიგი იყოს, ის სამკაული გაუკეთებინოს, კაციც გაუწეინოს¹, რომე ეკლესიის სამკაული არა დაეკარგოს რა. როდისაც ესეები ასრე გაურიგონ, მერმე მოყუნენ და აღაშენონ ეკლესია.

[195 v] ქ. სჯული მეფეთა, დამნაშავენი კაცნი ეკლესიათა რომ შეიხვეწებიან

232. ქ. ესრეთ ვბძანებთ: ვინცა ვინ დამნაშავენი კაცნი საყდარსა შეხვეწენ, არას კაცს იმასთან ველი აღარა აჭუს. უკეთუ ვინმე მივიდეს და საყდრის შეხვეწილი კაცი გამოაგდოს ანუ ეკლესიიდან კარზე გამოიყუანოს ძალად. თუ ასე ქნას ვინმე, ის კაცი ვითარცა ეკლესიისა მკრებველ, ესრეთ განიპატიჯოს.

233. ქ. ვინცა ვინ ეკლესიისა შინა ღთისა შეხვეწილი კაცი გამოიყუანოს ძალად. ის კაცი დაიჭირონ, სცენ, გაკრიჭონ და ექსორია უყონ.

234. ქ. რასაც მონასტრის მამულში, ქალაქს გარეთ, შეხვეწოს ვინმე დაჭირებული კაცი, ვერავინ რას აწყენს. უკეთუ შეხვეწილი იგი კაცი იარებოდეს მონასტრის სახლებშია, აბანოშია, ბაღშია, მედანშია, რასაც ალაგს მონასტრისაში, ვერავინ ძალ-უც იპისი დაჭერა, ვერცა ვინ ძალად გამოიყუანს.

და ვინცა ვინ შეიხვეწოს ეკლესიაში, თან ნუოაჯერს იარაღს ნუ შეიტანს, ნურცა დანასა, არამედ იმ ეკლესიის ეპისკოპოზს ში-აბაროს იარაღი. ეკლესიაში ნურცაოასა სჭამს, ნურცაოას სვამს და ნურც დაიძინებს.

არა ყოველსა ეკლესიასა შინა შეხვეწილი კაცი მორჩების, არამედ, რომელიცა იმ ალაგის პირველი ეკლესია არის, ანუ სა-ნიტრაპოლიტო და საეპისკოპოზო, ანუ გელმწივის კარის საყდარია. ამით შინა შეხვეწა მოარჩენს კაცთა².

¹ გაუშენინოს A. ² კაცთა]—A.

235. ქ. ვისაც რომ კაცი წაუიღეს და ეკლესიასა შინა შესახვეწრად მივიღეს, იარაღით შეკაზმული, ეკლესიათა მოწესეთა საყდრიდამ გარეთ გამოაგდონ. უკეთუ ძალად დგომა მოინდომოს, ავად მოეპყრან და გამოაგდონ.

ხოლო უკეთუ იმ მონასტერშია დადგეს ის [96r] კაცი და იქილამ თავის ბატონს წყენა დაუწყოს და არც თავისი თავი მისცეს ყმადა, და მისი ბატონი რომ მივიღეს, სადაც თავისი კაცი არის, იქ მოკლას ის კაცი, ვერავინ რას შეუა.

236. ქ. ნურცა კაცსა მას, რომელიცა ეკლესიასა შინა შეინვეწა, ძალად გამოიყუანს ვინმე, არამედ კაცმან მან თავისი დანაშაული ყოველი ეკლესიისა¹ მის მღდელსა აღუაროს, და მღდელმან მან ის კაცი სასამართლოში მიიყუანოს; ასე მიიყუანოს, რომე არავინრა აწყინოს. და მოსამართლემ სჯულიყოად როგორც ბძანოს, ესრეთ ქნან.

უკეთუ ვინმე შეხვეწილის კაცისა ძალად გამოყუანა მოინდომონ ეკლესიიდანმე მღდლის მის უნებურად, ის კაცი დაიჭირონ მოსამართლეთა და ასე სცენ, რომე მის ცემაშია თორმეტი კაცი გამოიცივლოს და მაშინ გასინჯოს, თუ რომლის საქმისათვის შეიხვეწა ეკლესიასა შინა? კაცი იგი.

237. ქ. ღთის მოყუარეთა ეპისკოპოზთა, მღდელთა და გამგებელთ ამას უბძანებ, რომე, რომელნიცა ეკლესიასა შეეხვეწენ, მათთვის ინაღლონ რამე და, რისაც მიზეზით იქ შეიხვეწა, ის სახელდობივ ათქმევინონ, და თავისი სახელიცა, რომე მოსამართლეს მოაქსენონ მისი საბელი და საქმე, თუ ამ მიზეზისათვის შემოიხვეწათ. და მოსამართლემ სჯულის კანონის ბძანებითა და სიმართლითა, მსგავსად საქმისა მისისა, ვგრეთ სამართალი უყოს. და რომელიც შემხვეწელი კაცი თავის საქმეს ეკლესიას, მის მღდელს არ გაანდობს, ის შემხვეწელი არ იქნების.

[ქ.] უკეთუ ეპისკოპოზი ვინმე მიიცივლოს, მის საქონლის წაღებისათვის

238. ქ. ოცდამეათხუთმეტე კანონი მეექვსისა კრებისა ბძანებს: ეპისკოპოზი რომ [96v] მიიცივლოს, მის საქონელზედა არავის აქუს უფლება, რომ წაიღოს ვინმე თავისთვის, არცა პატრიარქსა, არცა მეფესა, არცა ეკლესიის მის კრებულთა, არცა მის ნათესავთა, არამედ კარგს მორწმუნეს კაცს მიაბარონ, რომე

¹ ეკლესიასა AB. ² შინა]—A.

კარგად შეინახონ. და რაჟამს ებისკოპოზი დაჯდეს საყდარსა მისა ზედა, ყველა უკლებ მას მიაბარონ საყდრისათვის.

[238¹]. ქ. ოცდა მეორე კანონი მეოთხის კრებისა ბძანებს: ვერცა ერთსა ეკლესიისა მის მოწესეთა ძალ-უცთ, რა-თა, რაჟამს მათი ებისკოპოზი მიიცივალოს, რომე მათი საქონელი წაიღონ რამე თავისთვის. ვერცა იმათ ძალ-უცთ, ვისაც რომ მიაბარონ, რომე თავისთვის დახარჯოს რამე მისგან—სანამდის სხვას აკურთხევდენ, ასე კარგად უნდა შეინახონ, არა დააკლონ რა.

უკეთუ ვინმე იმ ებისკოპოზის საქონელი წაიღოს, ვინმე ეკლესიის მის მოწესენი და კრებულნი იყუნენ, დაეყენნენ. ხოლო უკეთუ ერის კაცნი იყუნენ, ანუ მისი ნათესავი, შეიჩვენენ.

239. ქ. კანონსა ამას მართმადიდებელი ტელმწიფე მანოელ დაამტკიცებს და დასწერს სამეფოსა სჯულის კანონსა შინა ესრეთ: რამეთუ, ოდეს მიიცივალოს ებისკოპოზი ვინმე, მისას ნურაკაცი ნურას წაიღებენ, ნურც ტელმწიფე, ნურც ერისკაცი, ნურც მისი ნათესავნი, ნურც მღდელნი და ნურც ეკლესიისა მის მოწესენი.

ქ. სჯული სამეფო ფიცისათვის

240. ქ. ებისკოპოზნი, ეკლესიისა მოწესენი, დიდნი და მცირენი, ვიდრე წიგნისა [971] მკითხველამდინ, ნურავინ დაიფიცავს მოწმობითა. თუ ტელჩართული თამასუქი არის, მისთვის ფიცი ჯერ არს.

241. ქ. სამეოცდამეათორმეტე ბძანება ლეონ² ბრძნისა იტყუის ესრეთ: ყოველი თამასუქი და წერილი და შერიგება სყიდვასყიდვისა ანუ გაცულა რისამე, თუ წიგნი არის, ტელჩართული აქუს და ჯვარი ზის წიგნსა მას ზედა გამსყიდველისა და შემრიგებელისაგან, ჯერ არს მისი რწმუნება.

242. ქ. ვინცავინ დაიფიცოს ყოვლის მპყრობლის ლთისა მიმართ, იმას ძვირი არა შეემთხვევის რა მეფეთაგან. უკეთუ ტყუილად დაიფიცა, მის პასუხს ლთი მისცემს. და რომელმანცა დაიფიცოს მეფის³ თავი² გულითა მჭურვალითა, იგი არ იტანჯოს.

უკეთუ ვინმე დაჭერილი იყოს და ჯაჭვით შეკრული, და იმან ტელმწიფის თავი ტყუილად დაიფიცოს, მას ზიანი დაემართების³ რაზედაც საქონელზე რომ დაიფიცა, ის საქონელი რომ ღირდა, დაეკარგება, სიმართლევც რომ ქონდეს, რადგან³ მეფის თავი ტყუილად დაიფიცა; ისიც დაეკარგება და ის კაცი ბაზარშიაც შეარცხვინონ.

¹ ლევან AB. ² მეფის თავი] მეფისათვის A. ³ რადღან A.

243. ქ. რომლისაცა საქმისათვის რომ ჩიოდნენ ორი კაცნი და ის საქონელი არ ჩნდეს, მოსამართლემ მისთვის ფიცი დადვას, და რა¹ დაიფიცოს, მერმე სამართალი ქნას.

244. ქ. როდისაც რომ ბრძანოს მოსამართლემა ქურდისა მის ფიცი, მივიდეს იგი და აიღოს წმიდა სახარება და დაიფიცოს. მერმე გამოჩნდეს, რომე ტყუილად დაიფიცა, ენა მოსჭრან. და ცრუ მოწამესაც უნდა ენა მოსჭრან.

[97v] 245. ქ. ერთმა კაცმა უთხრას მეორესა, ჩემი ვალი გმართებსო, ან შემომფიცეო² და ან შამეცო, მერმე იმან უთხრას³, შენ ასრე შემამფიცე, ცილისწამებით არა მთხოვდე, და მე ასრე შემოგფიცავ, შენი არა გემართოს რა. ორთავ თუ ასე დაიფიცონ, ერთმანეთან ზელი აღარ აქუთ. თაკ საუბარი სასამართლო რომ იყოს, ეს სამართალი უთხარ, თუ ტყუიან, ვერ დაიფიცვენ და ამით გამოჩნდება.

246. ქ. უკეთუ კაცსა ვისმე კაცზედ სასამართლო ჰქონდეს და მოწამე არა ყუანდეს, უარობდეს, არა მმართებს რაო, იმ კაცმა უთხრას⁴, შემომფიცეო, ის კაცი მიყუეს საფიცრად საყდარშია და დამფიცებელმა ესრეთ უთხრას, მოიცადე, შე გამოგჩინო, და დასაფიცად აღარ მიუშვას, მასუკან თუ [არა] გამოაჩინოს, მისი სამართალი დაეკარგება და ველარც დააფიცებს: მოსამართლემ გამოაგდოს, რომე ვამტყუნდა და ველარცარა გამოაჩინა.

247. ქ. უკეთუ კაცმან ანუ დედაკაცმან, ანუ ყმაწვილმან დაიფიცოს რახედმე სიმართლით, დაიჯეობა.

248. ქ. უკეთუ კაცმან იჩივლოს, ამ კაცს ჩემი ვალი მართებსო, და იმ კაცმა უარყოს, უკეთუ შემწამებელმან მოწამე იშოვნოს, რომე იმ კაცს ვალი ემართოს, ორი ზომა ვალი უნდა მისცეს.

ხოლო უკეთუ მოვალემ⁵ უთხრას, შენ შემამფიცე, რომე შენი ვალი გემართოს, და, რასაც დაიფიცავ, მოგცემო, და პატრონი დააფიცოს, თუ დაიფიცა, თავის ვალი ერთიორად უნდა მისცეს, ამისთვის რომე თავის საქონელზე რატომ დააფიცა?

249. ქ. კაცსა რომ სხვისა ემართოს რამე და იმან დაიფიცოს, რომ აღარა მმართებს რაო, და გამოერთმევინოს და მასუკან კიდევ დაიფიცოს, მოსამართლემ ეს სამართალი უყოს, რომე, რაც [98r] მიეკეს თავისი ვალი, ის ისევ გამოართოს და დაფიცებულს კაცს მისცეს, რომ გამოერთმეულზე დააფიცა.

¹ არ B. ² შემამფიცე A. ³ უთხრა A. ⁴ უთხრას] + თუ A. ⁵ ზევალემ A.

ქ. მემკვიდრეს კაცს რომ ყმაწვილი შვილი დარჩეს, რომ მამულის მოვლა არ შეუძლოს, ვექილი უნდა დაუყენოს

249*. ქ. ობოლსა მას ყმაწვილსა ბატონმა მისმა ასეთი კაცი უნდა მოუყენოს ვექილად, რომე მდიდარი კაცი და შვილიანი იყოს. როგორც თავის შვილს, ისე უნდა მოუაროს, რამეთუ იმ ობლის მამის ალაგს იქნება განმგებელი¹ იგი.

250. ქ. ყრუ და მუნჯი განმგებლად არ დაიყენება.

251. ქ. უკეთუ ვექილმან მან ყრმისამან საქონელი მოიპაროს, ერთიორად მისცეს ყრმასა მას.

252. ქ. მგედარი, რომელიც დავთარში დაწერილია, ლაშქრად რომ წავიდეს და მოვიდეს, ის ვექილი აღარ უნდა იქნას, აღარც ყმაწვილის განმგებლად დაიყენება.

253. ქ. ყოველი ვექილი, როდისაც რომე ოცდახუთის წლისა იყოს, მაშინ დააყენონ, და არა უმცროსი.

254. ქ. უკეთუ კაცმან საქონელი იპოოს, ანუ მისმა შვილმა, ანუ მისმა ყმამა, კნულში ან ბოსტანში, ან ვენაგში, ან სხვის სახლში, ნახევარი ალაგის პატრონისა არის და ნახევარი მპოვნელისა. უკეთუ თავის ალაგში იპოოს ვინმე, მისია, ზელი არავისა აქუს.

255. ქ. უკეთუ საქონელი იპოოს ვინმე საბატონოს ალაგში ან საქვეყნოს ალაგშია, ანუ სასაფლაოს ვისაშიმე, ნახევარი შეთვისა არის, ნახევარი მპოვნელისა. თუ საქვეყნოს ალაგში იპოვნოს, შესაბამედი იმ ალაგის ბატონისა არის და სხვა მპოვნელისა, თუ ვინმე იპოვნოს და დამალოს, სულ შეთვისათვირ წაართვან.

[98v] 256. ქ. უკეთუ ვინმე სახლი გაყიდოს და იმ სახლში თავის პატრონს ოქრო შეენახოს და დავიწყებოდეს, როდისაც რომ იმ სახლის მსყიდველმა ის ოქრო იპოოს, იმავ უწინდელს პატრონს მისცეს ის ოქრო.

ქ. ეკლესიის მკრებველთათვის

257. ქ. ეკლესიის მკრებველნი, რომელნიცა წაეღენ ლამითა, წმიდასა ტრაპეზსა შევლენ და მის სამკაულს მოიპარვენ, დაბრმავდეს². უკეთუ სიღარიბითა თვისითა დღისით მოიპარა ვინმე, ის გამოერთვას, ესი ჯოხი კრან და გააგდონ.

¹ განმგებელი A. ² დაბრმავდეს AB.

* ბელნაწერში 249 (სმთ) მუხლი შეცდომით ორჯერაა აღნიშნული.

258. ქ. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მოიპაროს, რომე საყდრის შესაწირავად უნდოდეს, და ჯერ არ შეეწიროს, ის ვითარცა ეკლესიის მკრებველნი, ესრეთ არ განიკითხვიან, არამედ ვითარცა ქურდნი, ეგრეთ განიკითხონ, ამისთვის რამეთუ ერთს კაცს რომე ამანათად მიბარებული ქონდეს რამე და იმან საყდარში შეინახოს, იმისი ქურდი ეკლესიის მკრებველი არ არის, არამედ ქურდია.

259. ქ. უკეთუ ვინმე ეკლესიის შეწირული საქონელი მოიპაროს, რადგან¹ მისი შეწირულია, საყდრის გარეთაც რომ მოიპაროს, ქურდსა მას საყდრის მკრებველი ეწოდების, ამისთვის რომე არის რომელიმე საქონელი, რომე საყდრის შეწირული არის, ვითარცა ხატები სახლში, ვისაც უსვენია იმგვარი, მისთვის სჯული ესრეთ ბძანებს: რადგან² საყდრის შეწირული საქონელი არ არის, მისი ქურდი ეკლესიის მკრებველი³ არ არის, არამედ ქურდია: იმას ეცეს, გაიკრიჭოს და ექსორია ექნას.

[191] 260. ქ. ვენაჯისა, ბალისა და ყანის ღობე ვისაც გაკეთება უნდოდეს, მეზობლის ღობეზედ ექუსის ფეჯის სიგრძე⁴ შორს შემოავლოს.

261. ქ. უკეთუ⁵ თავის შუა ეზოში ხე ედგას ვისზე და იმისმა ფესუმა მეზობლის სახლის საძირკველს⁶ ავნოს რამე, ბრძანებითა მთავრისათა ძირითურთ აღმოიფხურას.

ქ. სახლის აშენებისათვის ლევან⁷ ბრძენი ბრძანებს:

262. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის კაცის ალაგზედ სახლი ააშენოს მაღალი და იმ კაცის სახლი დაბალი იყოს, სახლი იგი დაბალი მაღლის სახლის უფალი იქნება, ამისთვის რომე სჯულის კანონი ბძანებს, რათა იყოს ბონად მაღალი სახლი დაბლისა მის, ამისთვის რომე მეზობლის მავნებელ იქმნება.

ხოლო უკეთუ სხვის საყანგს მიწაში სახლი ააშენოს ვინმე უბატრონოდ, სანამდის იმ სახლს ისევ დააქცევდეს ამშენებელი იგი, ის სახლი მიწის პატრონისა არის. და როდისაც რომ⁸ დააქცევს, თავის ხე ტყეს წაიღებს, სხვა არა ერგება რა, ამისთვის რომ პატრონის უნებლიე ააშენა.

263. ქ. ვინცავეინ თავის ალაგში თავის სახლს აღამაღლებს, ვერავეინ დაუშლის, მაგრამე ასრე ნუ აამაღლებს, რომე მეზობელს დაუშალოს, ანუ ასრე აღამაღლოს, დაიქცეს და მეზობლის სახლს

¹ რადგან A. ² მკრებველი ქურდი A. ³ უკეთუ + ვინმე AB.

⁴ საძირკველს A. ⁵ ლევან AB. ⁶ რომ + და როდისაც A.

დაეცეს და წაუჭდინოს რამე. თუ ესრეთ იქმნას, იმ კაცს მოსამართლესთან საქმეზედ საჩივარი ექნება და გაუგონოს.

264. ქ. უკეთუ სახლი ვისიმე დაიქცეს და იმავე ალაგზედ სხვა მაღალი სახლი ააშენოს, ასეთი რომე მეზობელს სინათლე დაუჭროს ან სხვარივით რამე საწყენი იყოს [99v] მეზობლისა, იმ კაცმან მოსამართლესთან უნდა იჩივლოს, და მოსამართლემ, როგორც პირველ ყოფილიყოს, ისრევ გაუკეთებინოს.

265. ქ. ვინცა ვინ საქვეყნოს აღგილზედ სახლი ააშენოს, რომე ის სახლი ქალაქს აწყენდეს, ან მეზობელსა, ისევე უნდა მოშალოს; წელიწადსაც რომ გაევიდეს, — მაშინცა, რომე მე ვესაც დასტური მივცეს, მაშინც უნდა მოშალოს.

266. ქ. უკეთუ ვისიმე იყოს სახლი თახჩითა, ფანჯარითა სასინათლოთ შემკული, და სხვამ კაცმან მისთან ასეთი სახლი ააშენოს, რომე პირველსა მას სახლსა ავნებდეს, თახჩასა და სასინათლოს დაუჭვრდეს, სჯულიერი სამართალი ეს არის, რომე, რომელსაც პირველს სახლს ახლის სახლის აშენებით სასინათლო დაეჭროს, ნუ აშენდების. ნურცა ვინ საწყლეს მიღს ასე დაუდებს ვინმე, რომ მისი ბინის¹ წყალი მეზობელს ბანზედ² მისდიოდეს. და ნუცა უმაღლესად აღამაღლებენ.

267. ქ. რომელმაც მეზობლის სახლზედ სამზარეულო და მარანი ააშენოს, უჯერო არის, რაზეთუ იმ მეზობლის ძვირის შესამთხვევი საქმე არის, ამისთვის რომე ყოვლისა ნათესავისა კაცნი იქ შეკრებიან, — ყოველთვის მართებულია, რომ მეზობლის სახლზედ შორს ააშენონ.

ქ. ნადირს რომ დასკრიან, ვისია

268. ქ. ყოველი გარეული ნადირი — მელი, ირემი, კურდღელი, შველი და სხვა ნადირი — ვინცა ვინ უწინ დაკოდოს, მისი არის.

ქ. ზღვის კუნძულისა და მდინარისათვის

269. ქ. კუნძული, რომელიცა იქმნების ზღვაში, შუაზედ ალაგი დარჩების, ვინცა ვინ [100r] იმ შუაზედ ალაგს პირველად დაიჭერს, ის ალაგი მისი იქნება და სხვას ტელი არაფისა აქუს.

ხოლო მდინარეს შუაზედ თუ ალაგი დარჩეს, ვისიც გაღმით და გამოღმით სოფლებია, ორთავ შუა უნდა გაიყონ ის ალაგი.

¹ ბინის] — A. ² ბანზედ] — A.

უკეთუ წყალი ერთის ალაგისაჲს მივარდეს, და სადეთაჲ რომ ქმელი დარჩების, ის ალაგი მისი მკრისა არის, ამისთვის რომე წყალს სარწმუნოება არა აქუს, დღეს იქით გარდავარდა, ხვალ აქეთვე გარდმოვარდება.

ქ. იარალის მკეთებელისათვის

270. ქ. ვინცაჲ ვინ გზალს აკეთებდეს ან ფარსა, ან შუბსა, ვინა ისარსა და სხვასა ესევეითართა იარალსა, სამეფოს მუშაობაში ესენი არ გაიყუანებიან. ეგრეთვე აქიმი და მხატვარი განთავისუფლებულნი არიან.

ქ. შალისა ალებისათვის

271. ქ. თუ ვინმე ბატონმა გაათარხნოს მალზედა, სახლში ერთს კაცს აბატივებს, თუ სამკუიდროთ გაუთარხნებია, მის სახლის კაცს აბატივებდა, ქალის ნათესავს კი არა—მას ეგრეთვე გამოართონ.

ქ. ხამეფოს ბეგრისათვის

272. ქ. ბეგარა კაცის თაფზედ არ არის, არამედ კაცის საქონელზედა. ესრეთ შვენიის იმ ალაგის განმგესა და მოსაქმესა, კარგად გასინჯოს, ცოდვა არა ქნას, კაცის საქონელი მართალი შეიტყოს და ბეგარა ისე აიღოს.

ქ. ქვის მოკრისათვის

273. ქ. რომელმანცა სხვის ალაგში ქვა მოსკრან, რაც მოსკრან, ათისთავი სამეფოდ აიღონ [100v] და კიდევ ათისთავი იმ ალაგის ბატონს მისცენ, და სხვა ქუის მომკრელისა არის.

ქ. ბაჟისათვის

274. ქ. ყოვლის კაცის მართებული ეს არის, რომ იმ ალაგის ბატონს ბაჟს მისცემდნენ.

ქ. ელჩისათვის

275. ქ. უკეთუ ელჩი ვინმე მოვიდეს, უცხო ნათესავი, და იმათათვის ქუეყნიდამ საქონელი მოყუესთ, იმათ ბაჟი უნდა გამოართვან. და იმ ალაგს თუ რამ იყიდონ და წაიღონ, იმაზე ბაჟი არ აიღება.

ქ. ბაჟის მოპარვისათვის

276. ქ. უკეთუ ბაჟი ვინმე მოიპაროს, მებაჟეს თავისის საქონლის ბაჟი არ მისცეს, მებაჟემ¹ ხუთს წლამდის თუ გამოართო ერთიორად, კარგია, თუ არადა, ხუთს წელიწადს უკან ველარა სთხოვს, ველარც გამოართომს².

ქ. სამკუიდრებელის³ საქონლის დამკუიდრებისათვის

277. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე კაცსა შვილი, ვაჟი ან ქალი, ისინი იქნებიან მემკუიდრენი და დამკუიდრებულნი თავისის მამისა და დედისა საქონლისანი.

უკეთუ მამა ამათი მოკუდეს და დარჩეს მას მამა და ძმა, ესენი ვერ დაიჭერენ იმის საქონელსა⁴, არაჲედ—მისნი შვილნი. ვინ იცის, რომ ანდერძი შვილზედ არა ქნას ამათმა მამამან, მაშინც შვილები დაიმკვიდრებენ მათ სამკუიდრებელსა.

278. ქ. უკეთუ კაცსა ვისმე ყუანდეს ორი ვაჟი, ერთი ნაქორწილევი და შვილიანი და მეორე უცოლო, რომელსაც რომ შვილი ყავს, ის კაცი მოკუდა და მისი [101r] შვილი დარჩა, როდისაც რომ მოკუდება ყმაწვილის პაპა, რაც რომ საქონელი დარჩება, ის ყმაწვილი და ბიძა იმისი მუა გაიყოფენ, ვაჟია თუ ქალი მისი შვილი.

ქ. ზითევისათვის

279. ქ. როდისაც გახითავს მამა თავის ქალსა, თუ მაშინვე მამა-შვილნი ასე შერიგდენ, რომ მამამ უთხრას ქალსა, რომე, რაც მართებულია ზენთვის, ზითევს მოგცემ და სხვას ჩემ საქონელთან ზელი ნუ გაქუსო, ასე რომ შერიგდენ, მაგრამ სჯული ამ შერიგებას არ ირწმუნებს, და არც ის ქალი ამ საქმეზე დადგება.

როდესაც რომ მამამისი მოკუდება უანდერძოდ, ის ქალი თავის ზითევს მიიტანს და თავის მამის საქონელთან დასდებს, და სხვათ თავის ძმებთა და დებსაც მოატანინებს თავთავის ზითევსა. იმ ზითევებსა და თავის მამის საქონელსა ყუელანი, ძმები თუ დები, ყუელას სწორად გაიყოფენ.

უკეთუ მამამან მათ სიკუდილის დროს ანდერძი ქნა და ესრეთ ეწერა, რომ ქალები თავის ზითევს დასჯერდენ და სხვას ჩემს სა-

¹ მებაჟეს AB. ² ველარც გამოართომს]—A. ³ სამკუიდრებელის A. ⁴ მსაქონელსა A.

ქონელთან ზელი არა აქუთო, იმას უნდა დასჯერდენ. და თუ ზითევი არა აქუს და არ მისცემია, საქონელი უნდა გაუყონ.

ქ. იგავი

230. ქ. ერთმა კაცმა თავის ქალს ზითევი მისცა, და მისი ქმარი ღარიბი იყო, მისი ზითევი ქმარმა დაუხარჯა. მისუკან ქალის მამა მოკუდა. ქალმა თქუა: წავალ ჩემს ძმებთან და მამის ჩემის საქონლის წილს დავიდებო. ძმებმა ეს უთხრეს თავის დასა: წადი, შენი ზითევი მოიტანე და ყუელა სწორედ გავიყოთო. იმისი ზითევი მის ქმარს [101v] დაეხარჯა და სადიდალზე¹ მოიტანდა ზითევსა? მივიდა ის ქალი და თავის ქმარს შესჩილუა. ამიხედ რა სამართალი უნდა იქნას?

სჯული ესოეთ ბძანებს: რაეთუ იმ ქალს, რომელიც ზითევი მიეცა, მისი საკუთარი იყო, როდისაც მისი ქმარი მის ზითევს ხარჯევდა², იმ ქალმა თუ არა უთხრა რა ზითევის დაუხარჯაობისა, ანუ მოსამართლესთან არ მივიდა თავის ზითვის საჩივლელად, სიმტყუენე იმ ქალს დაედება. რაც რომ საქონელი იმ ქალის მამას დაბჩა, ის ასე უნდა გაიყონ: რაც რომ იმ ქალს ზითევი მისცემია მამისაგან, რამდენიც იმ ქალის ძმები და დები არიან, ყუელამ იმდენ-იმდენი მამის საქონლიდამ დაიჭირონ: და რაც იმას გარდარჩეს, ის ყუელამ სწორედ გაიყონ. მისი წილი იმ ქალსაც უნდა მისცენ. და თუ არა გარდარჩა რა თავისის მამის სამკუიდრებელითაგან, თავისი წილი იმას წაუღია, სხვა ზელი აღარა აქუს რა.

ხოლო უკეთუ ის ქალი თავისავ ზითევით მამასთან ყოფილიყოს და ჯერ არ წაეყუანოს, და ზითევიც ზელთ ქონდეს, თუ იმ ქალმა შეატყობინა თავის მამასა, რომე ამ ჩემს ზითევს ჩემი ქმარი მიხარჯავს, მომეჭმარე, უთხარი, რომე ზითევი არ დამიხარჯოს, და მისმა მამამ არა ინაღლოს რა ზითვის დახარჯვისა, არც არა უთხრას მის ქმარსა, და ის ზითევი მისმა ქმარმა დაუხარჯოს. რადგან³ ქალმა უთხრა მამასა ზითვისა დაუხარჯაობისა⁴ და არას მოეჭმარა, მაშინ თავის მამის საქონელს მიეახლება⁵ ის ქალი, და ვითარცა სხვანი ძმანი და დანი, ეგრეთვე ეს აიღებს თავის მამისა საქონლის წილსა, ამისათვის რამეთუ მიზღვი თავის მამას დაადვა იმ ქალმა, რომ [102r] თავისის ზითვის ხარჯვა⁶ შეატყობინა და

¹ სადიდალმა A. ² დახარჯევდა A. ³ რადღან AB. ⁴ ზითვისა დაუხარჯაობისა]—A. ⁵ მიახლება A. ⁶ თავისის ზითვის ხარჯვა]—A.

არას მოეწმარა, არამედ მიუშვა¹ და დაახარჯვინა, — ამისთვის დაედების წილი.

281. ქ. ყრუ იყოს, უნდა მუნჯი, თავის მამისა და დედის სამკუიდრებელისაგან ითხოვს და კიდევ დაიმკვიდრებს.

ქ. ცოლ-ქმართ სიკუდილის დროს საქონლის დამკუიდრებისათვის

282. ქ. უანდერძოდ თუ მოკუდეს ვინმე, ქმარი ან ცოლი, და შვილი არ დარჩეს, არც მამა და დედა, არც ძმა და სხვა ნათესავი, არც კაცისა და არც ქალისა, არამედ მართონ ცოლ-ქმარნი იყუნენ, თუ ქმარი მოკუდა, მის საქონელს მისი ცოლი დაიმკვიდრებს, თუ ცოლი მოკუდა, მის საქონელს მისი ქმარი დაიმკუიდრებს. ქორწილის უკან რომ ორი თვის მეტი არ დასცალდესთ ერთად, მაშინც ასრე უნდა ქნან.

283. ქ. ავად რომ გახდეს ვინმე და კუდებოდეს, ჯერ რომ ჭკუა კარგად ჰქონდეს და თვითან დასწეოს ანდერძის წიგნი და დაიფიცოს რომე, რაც ამაში არ დამიწერია, მის მეტი საქონელი არა მაქუსო, ორი შვილი დარჩა და ის საქონელი შვილებს გაუყო, — ორთავე იმ საქონლის საჩივლელად მოსამართლესთან არ უნდა მივიდნენ, ამისთვის რომე მამას მიუცემია, მოსამართლეს გელი აღარ აქუს.

უკეთუ ერთი ძმა მივიდეს მოსამართლესთან და მოაჯსენოს, სხვა საქონელიც ბევრი ქონდა მამაჩემსა და მე წილი არ დამიდევსო, — თუ ასე იჩივლოს, რომელიც სხვა წილი ერგო მისის მამისა საქონლისაგან, ისიც დაკარგოს.

ქ. ბუნებით შვილის სამკუიდრებელისათვის

284. ქ. უკეთუ ვისმე სჯულიერითა ქორწინებითა ქალთან ყუანდეს შვილი, იმას ეწოდების ბუნებით შვილი, რამეთუ სჯულიერითა ქორწინებისაგან ყავს იგი. და სხვაც [102v] ყუანდეს შვილი ხასისაგან, ხასასთან რომ შვილი ყუანდეს, იმას უნდა მისცეს თავისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეათორმეტედი წილი.

ხოლო უკეთუ ხ|ა|სა ყუანდეს და მისთანა შვილი, არა ყუანდეს, იმ დედაკაცს უნდა მისცეს თავისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეათორმეტე წილი.

¹ არამედ მიუშვა|—A.

უკეთუ სჯულიერისა ცოლისაგან შვილი არა ყუანდეს, და აღარც მამა და დედა და ძმა ყუანდეს იმ კაცსა, და არცა რა სხვა ნათესავი, ამას ბძანებს სჯული: თუ მართალი შვილი არა ყუანდეს, რაც რომ ქონდეს ყოველი სამკუიდრებელი თავისი, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმას უნდა დაუბკეიდროს მამამან მისმან, — სხვა შვილი რომ აღარა ყავს, მაშინ ბუნებით შვილი იმას დაერქმევა.

უკეთუ მამა მოუკუდეს და მას მამა და დედა დარჩეს, მისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან ნახევარი მის მამასა და დედას მიეცემა და ნახევარი, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმასა.

ხოლო უკეთუ კაცსა მას მართალი შვილი დარჩეს და თვითან მოკუდეს უანდერძოდ, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმას სხვა არა მიეცემა რა, არამედ თხუთმეტს წლამდინ თავისის მამის საქონლით უნდა იზოდებოდეს. და თხუთმეტს წელიწადს უკან, უკეთუ ის კაცი მდიდარი იყოს, მისის სამკუიდრებელისაგან წილი იმასაღ მიეცეს, ვითარცა ხემორ ვთქუით.

ხოლო უკეთუ ღარიბი იყოს და ღარიბს კაცს ყუანდეს ესე-ვითარი შვილი, არცა მისგან გაიშვება ცარიელი, არამედ მისის ყოვლის ფერის სამკუიდრებელისაგან მეექვსედი მიეცეს მას.

ქ. შვილობილისათვის

285. ქ. უკეთუ უანდერძოდ მოკუდეს ვინმე და დარჩეს იო[103]ქთი შვილი და ერთი შვილობილი, ყოველსა თავის მამისა სამკუიდრებელსა შვილი დაიშკუიდროებს, და შვილობილი რომ დარჩა, მისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეოთხედი წილი მას უნდა მისცენ.

უკეთუ ის შვილობილი იმ ძმასთან არ დადგეს და სხვაგან მოინდომოს წასულა, ნურასფერს ნურას გაატანს.

ქ. უზიფოს დედაკაცისათვის

286. ქ. თუ ვინმე მოიყუანოს სჯულიერი ცოლი და მის ხითევი არ მოაყუეს, და ქმარი მოუკუდეს დედაკაცსა მას, უკეთუ სამი შვილი დარჩეს იმ დედაკაცთანა, თავისის ქრმის ყოვლისფერის საქონლისაგან მეოთხედი იმ დედაკაცს მიეცეს. თუ იმ კაცს ვალი დარჩეს, პირველად ის ვალი გადასწყუიტონ და მერმე, რაც დარჩეს, მეოთხედი მისცენ.

ხოლო უკეთუ უფრო ბევრი შვილები დარჩეს, ერთი წილი იმ დედაკაცს მისცენ და სხვა მის შვილებს დარჩეს. დედაკაცს მას რომ წილი მიეცა, იმას ნუ ხარჯავს, შეინახოს.

ხოლო უკეთუ იმ დედაკაცს შვილი არ დარჩეს იმ კაცთანა, რაც რომ წილი ერგება დედაკაცსა, მისი უფლება აქუს, რომე, რაც უნდოდეს, უყოს. უკეთუ უწინვე ქმარმა თავის ცოლს საქონელი მისცეს რამე, ისიც თავის ქრმის საქონელში უნდა გარიოს და ისე გაიყონ, წილი ისე აილოს.

287. ქ. მეცხრე ბძანება ლეონ¹ ბრძნისა იტყუის: მათთვის, რომელნიცა მოინდომებენ ეკლესიათა ასაშენებასა, და რაჟამს მოკუდეს მაძენებელი იგი ეკლესიისა და ეკლესია დარჩეს გაუთავებელი, მათთვის ვბძანებთ: უკეთუ კაცმან მან, ეკლესიის მაშ[103v]ენებელმან, ანდერძი ქნა, რომე, იმ ეკლესიის განსრულებამდინ რაც ხარჯი მოუნდებოდეს, ყუელა ასე ანდერძის წიგნში დასწეროს, მისმან საყოლმან ის უნდა ქნას.

ხოლო უკეთუ მოკუდეს და ანდერძი ვერა ქნას იმ საყდრის გათავებისათვის, თუ იმ კაცს შვილი დარჩეს ერთი, ორი ან სამი, ის ნაშენები ეკლესია მეოთხე² შვილი შეიქნების. და თუ რამ იმ კაცს საქონელი დარჩა, იმის ყოვლისაგან მეოთხედი ეკლესიისათვის ასაშენებლად უნდა გარდადვინ და ეკლესია იგი განასრულონ.

უკეთუ ოთხისაგან უფროსი შვილი დარჩეს, ეკლესია იგი ერთ შვილად უნდა დაიყენონ და მისის საქონლისაგან ერთი წილი იმ ეკლესიისათვის უნდა მისცენ ასაშენებლად, ესრეთ ვბძანებთ.

უკეთუ იმ კაცს ერთი შვილი დარჩეს, იმ კაცის საქონლისაგან მიეცემის იმ ეკლესიას მეოთხედი; თუ ორი შვილი დარჩეს, მიეცემის ეკლესიას ისევ მეოთხედი; თუ სამი შვილი დარჩა, კიდევ მიეცემის ეკლესიას მას მეოთხედი.

ხოლო უკეთუ ოთხი შვილი დარჩა ანუ ხუთი, ეკლესია იგი ერთ შვილად ჩავარდების,— როგორც თავისის მამის საქონელი შვილებმა გაიყონ, ვგრეთვე ერთი წილი იმ ეკლესიას უნდა მისცენ ასაშენებლად.

უკეთუ იმ კაცს შვილი არ დარჩეს და მამა, დედა და ძმა დარჩეს. მისის ყოვლის საქონლისაგან ორი წილი ეკლესიას მიეცეს ასაშენებლად და მესამედი მის მამისა, დედასა და ძმას მიეცეს.

ქ. ბძანება ათანასე³ პატრიარქისა

288. ქ. მათთვის ვბძანებთ, რომელიცა უშვილოდ დაქურივდებიან კაცი თუ დედაკაცი, რამეთუ [104r] მათის საქონლის წასაღებად ვერავის პელეწილების, ვერცა მეფესა, არცა მის კარის-

¹ ლევან AB. ² მეორე B. ³ ადანასე A.

კაცთა, არცა მისთა მწყემსთა, არამედ მისის საქონლისაგან მესამედი იმ მკუდრის ნათესავს მისცენ, ერთი წილი მისის სულის მოსაქსენებლად გასცენ და ერთი წილი მისი ბატონისა არის. მისმა ბატონმა იმ ერთის წილისაგან ნახევარი თვითან დაიჭიროს და ნახევარი მონასტერსა, გლახასა და უღონოს მისცეს.

ქ. ავის მშობელთა სამკუიდრებელის მიუცემლობისათვის

289. ქ. უკეთუ ვინმე თავის მამასა და დედას სცეს და გააგდოს ანუ აგინოს, ანუ თუ მშობელთა თვისთა ტყუილად ცილი შესწამოს მეფესთან ანუ მოსამართლესთან, ანუ მწამლელთაგან განიზაოდოს ვინმე და მათის სიბოროტის წესნი ისწავლოს, ან თვისთა მშობელთა საწამლავი გაუკეთოს, მათთვის ვბანებთ, რამეთუ ამათ ყოველთა თვისთა მშობელთა¹ სამკუიდრებელთაგან არაფერი არ მიეცემათ რა.

უკეთუ მშობელთა თვისთა შეეწყალოს, ამისთანა შეილსა ტელმწიფე ნუ შეიწყნარებს, ამათს მოქმედსა.

290. ქ. უკეთუ ღთი გაუწყრეს ვისმე და თავის დედისნაცვალთან მივიდეს, ანუ თავის მამის ხასასთან, საავკაცოდ, ესევეითარი კაცი თავის მშობელთა სამკუიდრებელისა ყოვლისაგან უმკუიდრო იქმნას.

291. ქ. უკეთუ ვინმე თვისთა მშობელთა ზედა განდგომილ იქმნას და² მისის სიტყუითა მათ ზედა დიდი ზიანი საქმე მოუიდესთ, მისის ყოვლისაგან უმკუიდრო იქმნას იგი.

292. ქ. უკეთუ ვინმე მშობელნი მრავლის ჯამითგან სნეული იყუნენ და იწუნენ, და გალარიბდენ, და მშობელნი მისნი შეილსა თვისსა ეხვეწებოდენ მოვლასა და მოგმარებასა, [104v] და მან მათი არა ინაღლოს რა, არცა რას მოეგმაროს, იგიცა უმკუიდრო იქმნას.

293. ქ. უკეთუ თვისთი მამა მისმა შეილმა, ვაჟმა, თავდებად დააყენოს ვალისათვის და მისნი მშობელნი მევალემ დაიჭიროს და საპრობილესი დააბან, და ის შეილი მას აღარას მოეგმაროს, არცა რა მისი ინაღლოს, იგიცა უმკუიდრო იქმნას.

294. ქ. უკეთუ დედ-მამამა³ ქალისამან თვისსა ქალსა, რაც შეეძლოსთ, ზითევი მისცენ და მისი ქრმის შერთვა მოინდომონ, და ქალი იგი მათს სიტყუას არ დასჯერდეს, იგი განიპატიჯოს და უმკუიდრო იქმნას.

¹ მშობელთა] + თვისთა A. ² და] — A. ³ დედ-მამა A.

295. ქ. უკეთუ შობელთაგან უკუო იშვას ვინმე ანუ ეშმაკეულ იქმნას, ანუ გაგიჟდეს, ვინცა ვინ ზისი ნათესავი და სჯულიერად თანამკუიდრნი მისნი იყუნენ, შვილი იყოს, ცმა ანუ ნათესავნი, და იმას არას მოეჭმარნენ და არცა რა ინაღლონ, და მასუკან ჭკუაზე მოვიდეს, მისმა ბატონმა და მოსამართლემ მისნი ნათესავნი ყოველნი უმკუიდრო ყოს ყოვლისფერის საქონლისა და მამულისაგან, და იმას მისცეს.

ხოლო უკეთუ თავის ეამში იმ განსაცდელში იყოს და თავისმა ნათესავმა არავინ რა უყუროს, და ერთმან უცხომ კაცმან შეიწყნაროს იგი და თავის სახლში მიიყუანოს, იმაზედ ბევრს გაისარჯოს და მოუაროს, მერმე იმის ნათესავებს კაცი გაუგზავნოს, რომე ამ თქვენს ნათესავს მოეჭმარენით, არგევით და შინ წაიყუანეთ, ეს შეუთვალოს, და იმათ არც თავის სახლში წაიყუანონ და არცა რა ინაღლონ, იგინი მეფემან და მოსამართლემ, იმ ავატმყოფის¹ ნათესავნი, ყოვლის მათის სამკუიდრებელთაგან უმკუიდრო ყონ.

და უცხომ კაცმა რომ შეიწყნარა და მოუარა იმათს სახლის კაცს, [105r] მისი მამული ყოველივე იმას მისცეს, ამისთვის რომე იმათ თავის სახლის კაცს რატომ არ მოუარეს და არ უყურეს, იმ უცხომ კაცმა მოუარა და შეიწყნარა.

296. ქ. უკეთუ ერთი კაცი დატყუევდეს ვინმე, მისმა მამამ მისის დატყნისა არა ინაღლოს რა, და მერმე თვითან იქიდამ გამოიგნას ან გამოიპაროს და შინ მოვიდეს, თავისი მამა გააგდოს, თუ რამ ქონდეს, წაართვას და ნულარას მისცემს.

297. ქ. უკეთუ მამა დატყუევდეს და მისმა შვილმა მისის დატყნისა არა ინაღლოს რა, და თვითან გამოიგნას და შინ მოვიდეს, ესრეთ მამამ უყოს შვილებსა, ვითარცა ზემოთ სწერია . [იხ. მუხლ. 295].

298. ქ. უკეთუ ერთ კაცს შვილი არა ყუანდეს და დატყუევდეს, და სხვა ნათესავი ყუანდეს მისის მამულის მემკუიდრე, და მისის დატყნისა არა ინაღლოს რა, იგი უმკუიდრო იქმნას.

299. ქ. უკეთუ ის კაცი ტყუეობაში მოკუდეს თავისთა შვილთა და ნათესავთ უნაღულელობითა, მოსამართლენი მისსა სამკუიდრებელსა ნურცა მათ დაუმკუიდრებენ. და თუ რამ იმ კაცის საქონელი იყოს, უცრავი თუ მოცრავი, ყველა გამოერთვასთ და, იმ ალაგის მიტროპოლიტი იყოს თუ ებისკოპოზი, იმას მიეცეს ამგვარად, რომ იმან ის საქონელი სხვად არად დახარჯოს, მართო ტყუეს დაიგნიდეს და აზატს უზემდეს.

¹ ავატმყოფის A.

ხოლო უკეთუ, სანამღი დატყუევდებოდა. უწინვე თავისი ყოვლისღერის ანდერძი ქნა და მერმე, რომ დატყუევდა, თავის მამა-ზედ ესრეთ უმადლო გამოჩნდა და არას მოეგმარა, ის ანდერძი აღარ ირწმუნება, არამედ ესრეთ უყონ. რომელიცა ზემოთ წერილ არს [იხ. მეხლ. 297].

300. ქ. ხოლო ამას ვბძანებთ ყრმისა მის ნათესავისათვის, რომელი ტყუე არს: უკეთუ იყუნენ [105v] მისნი ნათესავნი თურამეტის წლისა და მისის დაცნისა არა ინაღლოს რა, რათაც და მშობელთაც მისთა, რაცა აქ სწერია, ესრეთ უყონ. და უკეთუ თურამეტს წელიწადს ქუენით იყოს მისნი სახლის კაცნი¹, უასაკობისათვის შენდობა მიეცემა და არცა რა წაერთმევა.

ქ. შვილი რომ მწვალებელი² შეიქნას, სამკუიდრებელის მიცემისათვის

301. ქ. უკეთუ იყუნენ ვინმე მართლმადიდებელნი კაცნი და დედაკაცნი და მათი შვილი მწვალებელი შეიქნას და სიკუდილამდის დადგეს წვალებასა ზედა, იგი შემკუიდრო იქმნას³.

ხოლო უკეთუ მოიქცეს კათოლიკე ეკლესიასა წინა ვუღლითა წინდითა, კიდევ იმას თავისი წილი სამკუიდროსაგან მიეცემის. უაროდესაც ის მწვალებელი შეიქნა, მის მოქცევამდინ შუაზედა მის ნათესავთა ააშენეს რამე, თუ ასარგებლეს, მისი წილი აღარ დაედება.

302. ქ. კაცსა ვისმე ყუანდა ორი შვილი, ერთი მწვალებელი შეიქნა და ერთი ისევე მართალ მადიდებელი არის, ის ქრისტიანი შვილი დაიმკუიდრებს სამკუიდრებელსა მამისა თვისისასა, არა მწვალებელი შვილი.

ხოლო უკეთუ მისნი შვილნი ყუელანი მწვალებელნი შეიქნან, იმ კაცის იმა და მამა დაიმკუიდრებს სამკუიდრებელსა მისსა, და მის შვილებს ზელი არა აქუს.

უკეთუ ყოველნი, იმ კაცის მამულის შემკუიდრენი და ნათესავნი, მწვალებელნი შეიქნენ და აღარავინ იყოს მისი ქრისტიანი, სადაც იმ კაცის სასაფლაო არის, იმ ეკლესიაში ვინც მწირველ-მლოკავი დგას, მისი მამული იმათ უნდა მისცენ.

უკეთუ იმ ეკლესიაში მღდელი არ იდგეს და ერისკაცი იდგეს, იმ კაცის ყოველსა მამულსა მისი ბატონი დაიმკუიდრებს—ნახევარი თვითან უნდა დაიჭიროს და ნახევარი იმ კაცის სულის მოსაგზავნებად იმ [106r] ეკლესიას უნდა მისცეს, საცა მისი სასაფლაო იყოს.

¹ კაცნისაგან A. ² მწვალებელი A. ³ იქმნას A.

ესენი იქ უნდა ქნან. უკეთუ ამისთანა მამა შეიქნას შეილზედა ანუ შეილი მამაზედა, ესრეთ გაუჩინონ.

ქ. ბერად რომ შედგეს ვინმე, მისის სამკუიდრებელისათვის

303. ქ. უკეთუ ვინმე ბერად შედგეს, მამა ანუ შეილი, თავისის მამულისაგან არა უმკუიდრო იქმნების ბერობისათვის, არცა მამა და არც შეილი, არამედ ბერი იგი შეილი ერისკაცს მამასთან დაემკუიდრება და მამა შეილთანა. და როდისაც ან ერთი მოკუდებიან, ასრე დაიმკუიდრებენ.

უკეთუ შეილი იგი მამის შემცოდე ყოფილიყოს და მასვე გაეგდოს, მოსამართლე შეილსა მას გაგდებულსა არას დაუმკუიდრებს, ამისთვის რომ მამას გაუგდია.

ქ. მიბარებისათვის

304. ქ. მისამბარებელი იგი არს, რომელმანცა ერთი რამ საქონელი ვისმე მიაბაროს შესანახავად.

ქ. სჯული

305. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მიაბაროს კაცსა და ეგონოს, რომე ის კაცი ამ მისამბარებელს მასუკან უარყოფსო, მართებულია, რომ წიგნი ვამოართოს, თუ ეს მამბარებიაო. და მერმე ისე მიაბაროს, რაც მიბარებია, სახელდობ უნდა ეწეროს და მოწამეცა ეწეროს.

306. ქ. უკეთუ კაცს მიაბაროს ვინმე რამე, და იმ კაცს ცეცხლი შეედვას და ან არეულობა რამე შეიქმნას, ან სახლი დაექცეს და წაუგდეს¹, და მან უარყოს, რომ ჩემთვის არ მოგიბარებიაო, თუ მოწამე მოიყუანოს და ის კაცი მოწმით გასტეხოს, ორი ზომა უნდა გაზოართვას.

ხოლო უკეთუ ვისაც მიაბარა, მან თქუას, თუ ეს მამბარაო, ისევ თავისი განოართვას. მიბარებული წამკდარიყოს რამე, მისი წაგდენისა ფასი მოსცეს ავად შენახვისათვის.

[106v] 307. ქ. უკეთუ საქონელი მიბარებული ვისმე ყაზახმა წაართვას და დაეკარგოს, მისთვის პასუხი არა მიეცემა რა, უკეთუ მათ შუაზედ მტერობა არა იყოს რა, ან მტერობით არ წართმეოდეს, ან პირობა არა ქონდესთ რა ყაზახსა და საქონლის მიმბა-

¹ და|—A. * წაუგდეს| + თუ არ წაუგდეს A.

ესენი იქ უნდა ქნან. უკეთუ ამისთანა მამა შეიქნას შეილზედა ანუ შეილი მამაზედა, ესრეთ გაუჩინონ.

ქ. ბერად რომ შედგეს ვინმე, მისის სამკუიდრებელისათვის

303. ქ. უკეთუ ვინმე ბერად შედგეს, მამა ანუ შეილი, თავისის მამულისაგან არა უმკუიდრო იქმნების ბერობისათვის, არცა მამა და არც შეილი, არამედ ბერი იგი შეილი ერისკაცს მამასთან დაემკუიდრება და მამა შეილთანა. და როდისაც ან ერთი მოკუდებიან, ასრე დაიმკუიდრებენ.

უკეთუ შეილი იგი მამის შემცოდე ყოფილიყოს და მასვე გაეგდოს, მოსამართლე შეილსა მას გაგდებულსა არას დაუმკუიდრებს, ამისთვის რომ მამას გაუგდია.

ქ. მიბარებისათვის

304. ქ. მისამბარებელი იგი არს, რომელმანცა ერთი რამ საქონელი ვისმე მიაბაროს შესანახავად.

ქ. სჯული

305. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მიაბაროს კაცსა და ეგონოს, რომე ის კაცი ამ მისამბარებელს მასუკან უარყოფსო, მართებულია, რომ წიგნი ვამოართოს, თუ ეს მამბარებიაო. და მერმე ისე მიაბაროს, რაც მიბარებია, სახელდობ უნდა ეწეროს და მოწამეცა ეწეროს.

306. ქ. უკეთუ კაცს მიაბაროს ვინმე რამე, და იმ კაცს ცეცხლი შეედვას და ან არეულობა რამე შეიქმნას, ან სახლი დაექცეს და წაუგდეს¹, და მან უარყოს, რომ ჩემთვის არ მოგიბარებიაო, თუ მოწამე მოიყუანოს და ის კაცი მოწმით გასტეხოს, ორი ზომა უნდა გაზოართვას.

ხოლო უკეთუ ვისაც მიაბარა, მან თქუას, თუ ეს მამბარაო, ისევ თავისი განოართვას. მიბარებული წამკდარიყოს რამე, მისი წაგდენისა ფასი მოსცეს ავად შენახვისათვის.

[106v] 307. ქ. უკეთუ საქონელი მიბარებული ვისმე ყაზახმა წაართვას და დაეკარგოს, მისთვის პასუხი არა მიეცემა რა, უკეთუ მათ შუაზედ მტერობა არა იყოს რა, ან მტერობით არ წართმეოდეს, ან პირობა არა ქონდესთ რა ყაზახსა და საქონლის მიმბა-

¹ და|—A. * წაუგდეს| + თუ არ წაუგდეს A.

რებელსა. თუ ესრეთ იყუნენ, მათ შუა რაც დაეკარგოს მიბარებული საქონელი, ყუელა ისევ მოსცეს თავისი, ამისათვის რომე, თუ არ შეეძლო შენახვა, რატომ მიიბარა.

უკეთუ თვითან დაეხარჯოს და მიზეზით ამას ამბობდეს, თუ დამეკარგაო, ის მიბარებული მასვე ზედა არს და გამოართვას. უკეთუ კაცი იგი მოკუდეს და მისმა სახლის კაცებმა უარყონ, მოსამართლესთან მივიდნენ; თუ გაიტებოს, ორი ზომა გამოართვან და მისცენ.

ქ. ნასყიდის ყმისათვის

308. ქ. ნასყიდი ყმა თავის ბატონს რომ კარგადაც აამებდეს და თავისი საქონელი სხვას მიაბაროს, მისი ბატონი გამოართომს მის საქონელსა, როდისაც უნდა.

309. ქ. უკეთუ საქონელი გამოაბაროს ვინმე ნასყიდმა ყმამ, ცოცხალი იყოს თუ მოკუდეს ნასყიდი ყმა, ან ახატი უყოს, ან თავისმა ბატონმა გაყიდოს, რაც იმ კაცს სხვაგან გაბარებული რამე აქუს, იმავე უწინდელის ბატონისა არის, ახალს ბატონს ველი არა აქუს.

ქ. ქურდისათვის

310. ქ. ქურდმა კაცმა რომ მოიპაროს რამე, მისი დანაშაული შვილებს არ ეკითხება რა. თუ ის ქურდი მოკუდეს, მოსამართლემ მისი კერძი საქონელი გაასყიდვინოს და ისე გარდუწყუიტოს თავისი თავნი, თვარა შვილებთან ველი არა აქუს.

[107r] 311. ქ. ვინცავინ დღისით მოიპაროს, ის ცხადი ქურდი არის, იმან ოთხი უნდა მისცეს პატრონს. უკეთუ მალვით მოიპაროს, მან ერთიორად მისცეს.

312. ქ. ღამით ქურდი, რომელიც ქალაქს გარეთ მოიპარავს რასმე, ის კაცი ქურდობაში კაცსაც მოჰკლავს. უკეთუ მკვდარი იყოს და ქალაქს შიგნით მოიპაროს რამე, იმას ქალაქში კაცის სიკუდილი არ შეუძლია.

და ქალაქს შიგნით ქურდს რომ იარაღი არა ქონდეს რა— შუბი, ჯშალი, ისარი, ხანჯალი ან კეტი, რომ კაცს დაჰკრას და მოკლას, — თუ მოწამე იმოვნონ, რომ იმ ქურდს კაცი მოეკლას ქალაქს გარეთ თუ შიგნით, იგიცა მოიკლას მოსამართლისა მიერ, და რაც საქონელი წაეღოს, ისევ პატრონს მიეცეს.

313. ქ. უკეთუ ღამით ქურდი მოკლას ვინმე, იმას სამართალი არა მიეცემა რა, ამისთვის რომე, პირველად, იქურდა და, მერმე, ის კაცი მარტო იყო, დაჭერა ვერ შეიძლო და მოკლა—ვერას შეუა.

314. ქ. უკეთუ ვინმე საქონელი მოიპაროს ანუ ძალად წაართვას ვისმე და გაყიდოს, ის საქონელი პატრონმა იცნას, უფასოდ გამოართვას თავისი საქონელი.

315. ქ. ერთი კაცი რომ ღვინის მსყიდველის სახლში იყოს¹, ანუ ქარვასლაში, ანუ სხვაგან, იქ იმ კაცს საქონელი რამ მოჰპაროს ვინმე, უკეთუ ქურდი იპოოს, სამართალში მიიყუანოს² და ორი ზომა აიღოს, და ანუ სამი ზომა. თუ ქურდი ვერ ნახა, საცა დაეკარგა, იმ სახლის პატრონს თავისი თავნი გამოართვას.

316. ქ. ლაშქარში რომ მოიპაროს ვინმე რამე იარაღი, იმ კაცს ძლიერად უნდა ეცეს. თუ ცხენი ან ჯორი, ან სხუა პირუტყვი მოიპაროს, მას ჯელი მოსჭრან.

[107v]. 317. ქ. ხე, რომელიცა კაცთა მოსაგმარებელია, კაცმა წაიღოს ვინმე თავისთვის, ანუ დასარგავი ხე წაიღოს და თავისთვის დარგოს, წაღება აღარ იქნება, ორი ზომა პატრონს უნდა მისცეს.

318. ქ. ქალაქში³ და ანუ სხვას ალაგშია რომ მოიპაროს ვინმე რამე, უკეთუ ერთხელ ერთი რამ მოიპაროს და ის ქურდი დაიჭირონ, და ის კაცი ყმა არავისი იყოს, აზატნაქმარი იყოს, რაც მოეპაროს, ორი ზომა მისცეს პატრონსა.

უკეთუ ის ქურდი ღარიბი და უქონელი იყოს, ეცეს ძლიერად, ის გამოერთვას, რაც მოუპარავს, და ექსორია იქმნას. უკეთუ ბევრჯელ და ბევრი მოიპაროს, მას ჯელი მოეკუფეთოს.

319. ქ. ვისაც რომ ნასყიდი ყმა ყუანდეს და ქურდობდეს და მოიპაროს რამე, რაც მოეპაროს, მისმა ბატონმა ისევ მისცეს. თუ საქონელი არ მისცეს, ქურდი მისცეს.

320. ქ. ვინცა ვინ მოპარული იყიდოს რამე და თავისმა პატრონმა შეაჩნიოს, მოსამართლემ გამოართვას და პატრონსავე მისცეს. და რაც იმ კაცს იმაში გაეღოს, ქურდს სთხოოს.

321. ქ. ცხადად ყაზახნი, რომელნიცა დგანან ტყეშია ანუ გზაზედა, ის დაიჭირონ და ანდაზე აცვან, რომე სხვათაც ნახონ და შეშინდენ ანუ, მათ ვინცა ვინ კაცი მოუკლავს, მისმა ნათესავმან ნახონ გატანჯული და იშნი მოუგონ.

¹ იყოს]—A. ² მიყუანოს A. ³ ქალაქში] ლაშქარში B.

322. ქ. ვინცაეინ მოჭრას ხე ანუ ხილი, ანუ ვენაჯი, ვითარცა ავაზაკი, ეგრეთ განიპატიჯოს. უკეთუ მოსჭრან ხე, ხილი, ვენაჯი¹, ერთი ანუ ბევრი, და უარყონ, მე არ მამიჭრიაო², ორი იმ ხის ფასი მისცენ. უკეთუ თქუას, მე დავაშავე და ვქენიო, რაც წაუტდინოს, ისევე თავისი მისცეს.

[108r] 323. ქ. ქურდი ის არის, რომელიცა უიარალოდ მალვით მოიპარავს რასმე, იმას არც ასო მოეჭრება და არც მოიკლვის³. და რომელიცა იარაღით იარება და იპარავს, ქურდობით კაცს ცალას უზამს, ის კაცი. სადაც რომ ნახონ, იმავ ალავს მოკლან.

ქ. რისაც ფერის საამხანაგოს ამხანაგობისათვის

324. ქ. ამხანაგობა ესრეთ იქნება: ვინცაეინ რომ ამხანაგათ შეიყარნენ, პირობას დასდებენ, სანამდი ცოცხალი იყუნენ, რომ არ გაიყარნენ, ანუ ერთს-ორს წელიწადსა, ანუ⁴ ცოტას ხანს, სანამდი საამხანაგოს არ მოიკლებენ და არ გაიყოფენ. მანამდი ვერ გაიყრებიან. და როდისაც ერთ-ერთი მოკუდება, კიდევ მაშინც გაიყრებიან.

325. ქ. ორნი იმანი იყუნენ, სხვა საქონელი არა ქონდათ რა, ორნივე მჭედროდ დადგნენ, დაშქარს წავიდნენ,—რაც იმათ ჯამაგირი იშოვნონ მჭედრობით, ორთავ სწორედ გაიყონ.

326. ქ. ერთმა კაცმა კაცს საქონელი მისცა სავაჭროდ და ის კაცი სავაჭროდ წავიდა, ის საქონელი რომ მისცა სავაჭროდ და მისი თავდები არა ყავს თეთრის პატრონსა, ის კაცი ვაჭრობაში მოკუდა და საქონელი უპატრონოდ დარჩა,—საქონლის პატრონის ზიანი იქნების. ის პატრონი უნდა წავიდეს და, სადაც ის კაცი მოკუდა, იქ მივიდეს და თავისი საქონელი ითხოოს. რაც თავისი იყოს, აილოს, და თუ ნამეტრავი არის, იმ მკუდრის კაცის შვილებს მიუტანოს.

უკეთუ იმ კაცმა ის საქონელი ყუელა ვზახე დაკარგა, და ის კაცი შინათ აშენებული იყოს, იმ საქონლის პატრონს იმ კაცის სახლში გელი არა აქუს, ვერცა რას გამოართმევს, ამისთვის რომე, თუ ამისი პირობა დაუდვა, რომე თუ დავკარგო, ჩემის სახლიდამ მოგცე, უნდა მისცეს, თუ არადა, ეს პირობა არა აქუს, ვერას შეუა.

¹ ვენაჯი]—A. ² მამიჭრიაო]+ მე არ მამიჭრი A. ³ ქ: მოიკლვის A. ⁴ ანუ]+ ანუ A.

[108v] 327. ქ. ერთი კაცი ვაქრობაზედ ჩემი ამხანაგი იყო, ის კაცი წავიდა სავაჭროდ, იმ კაცს ქურდისაგან თუ რისაგანც გზაზედ ზიანი მოუიდა და საქონელი დაკარგა — მე არას მიმცემს, ამისთვის რომე ეოთ კაცს ცხვარი დაუფასე და მივეც¹, იმას ყაზახნი დაესხნენ და ის ცხვარი ძალად წაუსხეს—ეს ზიანი ორთავესი იქნება.

უკეთუ იმ კაცს საქონელი მოპაროს ვინმე, რომ ის კაცი არც ფრთხილობდეს, არც ნალობდეს და² მოპარონ, —უნაღლელობით დაკარგა, მისი ზიანი არის. ხოლო უკეთუ საქონლის დაუკარგაობისათვის კარგად ფრთხილობდა ა მაშინც მოპარეს ის საქონელი, ორთავ ზიანი არის.

ქ. სამეფოს სჯულის კანონი ყაზახთათვის

328. ქ. უკეთუ ყაზახი სასიკუდილოთ ვიზედმე მივიდეს, ანუ ვაცრცველად, და მან დაასწრას³, და ის ყაზახი მოკლას, მისი სამართალი არა მიეცემა რა, ამისთვის რომე სასიკუდილოდ მიუტდა, და როდისაც კაცს გაუჭირდება, თავისის თავის მოკმარებას ეცდება. მაგრამ ამგეარს მოკმარებას სჯულის კანონი არ მისცემს კაცსა.

329. ქ. უკეთუ ყაზახი უშიშრად სასიკუდილოდ ვიზედმე მივიდა, ისიც ეცადოს, რაც შეიძლოს, რომ ის თავისის ცხოვრებისაგან გაიყუანოს.

330. ქ. უკეთუ მღვდელთმთავარმან ანუ მღვდელმა აგარიანი ანუ სხვა უსჯულო კაცი მოკლას, ლაშქარშია, ანუ ვინმე ამოღებულის გლმით მოუტდენ და მღვდელმან დაასწროს და მოკლას ის კაცი, დასტურად მისი მტერია, რომ მოკლას, რა იქნება? მაგრამე წირვა აღარ ერგება, არამედ ღირსება და წესი არ გამოერთმევა.

[109r] ქ. მთხრობლობისათვის

331. ქ. კაცმან რომ კაცისაგან გაიგონოს სიტყუა რამე, წავიდეს და უმთხრობლოს, სიტყუა იგი უთხრას მთავარსა მის ალაგისასა, მართებულია.

332. ქ. ხოლო დედაკაცის მთხრობლობა არა ჯერ არს, არც კარგზედ და არც ავზედა. ყოველი საქმე, რომელმანცა მართლა არ იცოდეს, მართებული არ არის, რომ მთხრობლად მივიდეს ვისთანმე.

¹ მივეც]—A. ² და]—A. ³ დასწრას A.

უკეთუ იცოდეს ვინმე, რომ იმ კაცმა კარგი ქნა თუ ავი. კიდევ ნახოს, დამალავს თავის სარგებლის გულისათვის, არ გამოაჩენს, ხოლო ის საქმე სხვამ არცინ იცის, არამედ იმან, რომელმანცა ქნა რამე, და იმან, ვინც ნახა. პიოველად ვინც თქუას, რომე ეს საქონელი იმ კაცს აქუსო, მივიდეს და ის სიტყუა მოსამართლეს მოაწესენოს, მისი მიტანილი ამბავი არ ირწმუნების, არამედ, რომელმანცა იცოდეს მართალი და თქუას, ის იქნება მთხოობელი.

333. ქ. რამეთუ დედაკაცი მთხოობლად ნურაოდეს ნუ იქნების და არც ირწმუნება, და არც მის კაცისა ირწმუნება მთხოობლობა, რომელსაცა მოსამართლისაგან მის სიავაკეზე განებატიჯოს ვინმე, და არც იმისთანას კაცის მთხოობლობა ირწმუნება, რომელიც ლაშქარს წაფიდეს და გამოქცეული მოვიდეს. არამედ იმისთანას კაცისა ირწმუნების, რომელიცა ღირსი სარწმუნოებისა იყოს კაცი იგი, შურია და მტრობა არავისი ქონდეს და არც მტერობით უმთხოობლოს.

334. ქ. კაცს რომ დაეკარგოს რამე და მთხოობელმა ის გამოუჩინოს, რაც დაკარგოდეს, რაც საქონელი იყოს, მისი შერვედი მთხოობლისა არის, ამისთვის რომ დაკარგული გამოაჩინა.

[109v] 335. ქ. რომელმანცა კაცმან მთხოობლობა ქნას, დიდმან ანუ მცირემან, დაკარგულის ნიშანი არ მიუტანოს პატრონსა და ტყუილად იმთხოობლოს, მოსამართლემ იმ ტყუილს მთხოობელს გაჭურვებულის ოკინის დიდი ლოყებზე ოთხ-ოთხი დაასვას¹.

ქ. მოწამეთა მოწმობისათვის

336. ქ. მოწამეთათვის ესრეთ ჯერ არს, რათა იყუნენ ღირსი სარწმუნოებისა და არა იყუნენ ხარბნი ანუ ღარიბნი. თუ იმ მოწმისა² არც იცოდენ, თუ ვინ არის ან როგორ გაზრდილია, ან რის კეთილის საქმის მოქმედიცა, ასე გასინჯონ და მისი მოწმობა ესრეთ ირწმუნონ.

337. ქ. მოწამემან, რომელმანცა იმოწმოს ვალისათვის, თამასუქში რომ მოწმად ეწეროს, ასე ნუ იმოწმებს³, რომ ის თეთრი ჩემთან მისცაო. თუ ასე იმოწმოს, ნუ ირწმუნებ, ვააგდე.

უკეთუ თქუას მოწამემან ჩემთან თეთრი არ მიუცილო, არამედ კაცმან მითხრა, რომ ამ კაცს იმ კაცის თეთრი მართებსო, ამაზედ თუ ხუთი მოწამე მოიყუანოს, ირწმუნეთ.

¹ დასვას AB. ² თუ იმ მოწმისა]—A. ³ ირწმუნებს A.

338. ქ. ორი მოწამენი რომ ერთმანეთზედ¹ ქიშპად ლაპარაკობდენ და მოწმობდენ, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს, რომელიც რომ პირნათლად ჩნდეს, მისი სიტყუა ირწმუნოს.

ხოლო უკეთუ მოწამენი იგი მტყუვნად გამოჩნდენ, მზგავსად-ბრძანებისაებრ სჯულისა, ენანი მათნი აღმოეკუეთნეს.

ქ. დამნაშავეთ მლდელთა თუ ერთათვის

339. ქ. დანაშაული იგი არს, რომლითაცა საქმითა სამლდელონი კაცნი დაეყენებიან, ანუ დიდითა ექსორობითა ექსორია იქმნებიან, ანუ ერისკაცნი მოიკულიან, რამეთუ დაძნა[110r]შავეთა კაცთათვის მოწამე არ მიიყუანებიან იმგვარად², როგორც ვალისათვის. არამედ მოსამართლემ, როდესაც დამნაშავე იგი კაცი განიკითხოს, მოწამე თუ არის, მაშინ პირს უნდა წაუყენოს³ მოსამართლის წინ, ისე გაამტყუვნოს. თუ პირს ასე დაუდგეს, რომ ჩემის თვალით ასე გნახეო, ირწმუნეთ.

ხოლო უკეთუ ესრეთ თქუას, რომ ამ კაცისაგან გავიგონეო, რომ იმ კაცმა ეს დააშავაო, ის არ ირწმუნება.

340. ქ. მოწამე მოსამართლემ უნდა გასინჯოს, თუ რის კეთილის საქმის ღირსი არის, სახე და საქმე მისი კეთილად გასინჯოს, ანუ რის სიტყუის კაცია, ანუ რის სარწმუნოებისა, ისე ირწმუნოს. თუ მოწამეთა ესრეთ თქუან, რომე ასე გავიგონეთ, ასე შევიტყუევითო, ნუ ირწმუნებ. არამედ რომელმან თქუას, მე იქ დამხდური ვარო და ვნახეო, ის ირწმუნონ.

ქ. პირუტყუთ ქირობისათვის

341. ვინცა ვინ ცხენი იქიროს და მართებულისაგან უფროსი აკიდოს და ცხენს დაუმარცხდეს მციმის საპალნისაგან, ცხენის პატრონს უნდა უზღოს მისი ცხენი.

342. ქ. ვინცა ვინ იქირავოს მიწა, წისქული, მოსტანი ანუ სხვა რამე ამისთანა, ანუ ცხენი და გარი, და ქირით აიღონ მოძრავი თუ უძრავი, რომე მასუკან ისრევ გამოერთმეოდეს პატრონსა, რაც რომ პირობა დასდვან, თუ ამდრომდინ ამდენის ქირის მომცემი ვიყო, და იმ პეიმაზედ მოვიდეს, ქირა სთხოვოს⁴ და არ მისცეს, და ისივ მოსამართლესთან საჩივლელად წავიდეს, მალონებსო, იჩივლოს და გამტყუნდეს, არა [110v] მარტო ქირა გამო-

¹ ერთმანეთთან A. ² მზგავსად A. ³ იმგვარად—A. ⁴ დაუყენოს A.
* სთხოოს A.

ერთვას, არამედ, რაც რომ საქირაოდ აქუს იმ კაცს, ის საქონელი უნდა დააფასონ და მისი ფასიც უნდა გამოართვან და მისცენ იმ საქონლის პატრონსა, და თავისი საქონელიც გამოართვას, ამისთვის რომე დაინახონ და სხვათაც ამისთანა უსამართლო არ მოინდომონ კაცებდა.

343. ქ. უკეთუ ვინმე აქირაოს კაცსა ვისმე მიწა ანუ სხვა რამე და ასე შერიგდენ, რომე ამდრომდის ეს ქირა მოგცეო, სახლი იყოს თუ სხვა რამე, და იმდრომდინ იმ კაცმა ის ალაგი აღარ დაიჭიროს, რასაც ხანს ქონდეს, ის ქირა გამოართოს და სხვას მთლად აღარ აძლევდეს, მოსამართლემ ეს სამართალი უყოს: რასაც დაპირებოდეს, გამოურთვას მთლად და მიაცემინოს, ამისთვის რომ პაემნამდის რატომ გაუშვა?

ქ. ველოსანთათვის

344. ქ. ველით მოქმედნი კალატოზნი, ხურონი, ფეიქარნი, მკერფალნი და სხვანი ესევეთარნი ველოსანი, რომელნიცა საქმესა აიღებენ გასაკეთებლად, იმ სამუშაოს ნახევარზედ გაუკეთებელს ნუ გაუშვებენ და სხვისას ნუ მოყუებიან, —სანამდინ პირველი საქმე არ გაათაოს, სხვას ნუ აიღებენ.

უკეთუ რასაც რომ ის კაცი ამუშავებს, იმას იმისი მასალა დააკლდეს, არა ქონდეს, რომ გააკეთებინოს, და იმ ველოსანს სხვა სამუშაო აუჩნდეს და ის კაცი ამას ეუბნებოდეს, დღეს-ხვალ 'შემამიტადე. ვიშოვნი და გავათაოთო, იმ ოსტატმა სანამდინ იმ ალაგის მოურავთან ერთი ასეთი კაცი არ მოიყუანოს, რომე ესეები' ყველა უმოწმოს, და ოსტატმაც მოურავს ეს მოაჭსენოს, ღარიბნი კაცნი ვართ, ჩვენის ველით უნდა დავრჩეთო, და მოურავმა გაიგონოს, —რადგან² იმას მასალა აღარა აქუს, [111r] დასტური უნდა მოურავმა მისცეს ოსტატსა და სხვა სამუშაო იმუშაოს.

და მეორეს სამუშაოს რომ ველი მიყონ ველოსანთა, და ის პირველი კაცი მოვიდეს, რომე მასალა ვიშოვნე და წამოდი, რაც ნამუშავებია, ის შევათაოთო, მანამდინ, რომელზედაც დგას, ის სამუშაო არ გაათაოს, მანამდინსინ ნუ წაყუება.

ხოლო უკეთუ ველოსანმან მოურავის უდასტუროთ მეოთე ის საქმეც ნახევარზედ გაუშვას და მესამეს სხვას საქმეს მოყუეს, მოურავმა ის ველოსანი დაიჭიროს, ძლიერადსცეს, წვერ-ულვაში მოპარსოს; თუ რამ ველუასი აეღოს, ყუელას ნაშენებისა გამოართოს

² ესები A. ³ რადგან AB.

და მათვე მისცენ; ის ოსტატი გააგდონ და ვისიც რომე პირველი ნაშენები დარჩა, და მეორე, არც მათ შეუძლია, რომე უმოურაოდ სხვა ოსტატი მიიყუანონ სამუშაოდ და გასათავებლად.

345. ქ. ვინცავინ კალატოზი აშენებდეს კედელსა, კამარებსა, მათ ესრეთ ნებავეს, რათა კარგად გასინჯონ, რომე სახლისა ან კედლის საძირკუელი სუსტად არ დაუდვან, კედელი მრუდად და უშვერად არ ააშენონ. უკეთუ ათს წელიწადს შუა ძრვა რომ არ იყოს, ისე კედელი და კამარა დაიქცეს, იმ ოსტატებმა მეორედ ააშენონ თავისის ხარჯითა.

ხოლო უკეთუ დიდი რაჲე სამუშაო იყოს, ასის ფლურის ფასი¹ უფროსი მოუნდებოდეს, ოსტატმა უწელფასოთ უნდა იმუშაოს და მასალა პატრონმა უნდა უშოვნოს. ამას იმათთვის ვიტყუით, რომელნიცა კირით აშენებენ.

ხოლო უკეთუ ტალახით შენება იყოს, ექუს წელიწადს თუ დაიქცეს ტალახით ნაშენები იგი კედელი, ისევ ოსტატმა უწელფასოდ უნდა ააშენოს, და სხვა მასალა ყველა პატრონმა უნდა უშოვნოს. თუ [111v] ქუიტკირით ნაშენობა ათს წელიწადს უკან დაიქცეს და ტალახით ნაშენები ექუს წელიწადს უკან დაიქცეს, იმასთან კალატოზს მეორედ² ასაშენებლად კელი არა აქუს.

ეგრეთვე ყოველს საქმეზედა, ვინცავინ ოსტატმა საქმე აიღოს; უკეთუ ფეიქარმა ქნას თხელი სამოსელი ანუ მკერვალმან მოკლე და ვიწრო შეკეროს, წელში გაიხიოს, —ყოველმა, რომელმანც ამისთანა სამუშაო გააკეთოს ოსტატმა, მეორედ ისევ უწელფასოდ³ გაუკეთოს.

ქ. ბოზობისა, მწამლელობისა და ვარსკვლავთ მეტყუელებისათვის

346. ქ. მისანი არის გრძნეული, რომელიც იქმნებიან ეშმაკისა საუნჯენი. ესრეთ იტყუიან, რომე, სანთლითა და ცერცვით რომ მისნობა ვქენითო, იმაში ესრეთ ვნახეთ, ეს კარგი მოგივა და ეს გევნებისო. ესრეთ ცრუწინასწარმეტყუელებენ და იტყუიან, შენი საქმე ესრეთ იქნებაო. ტყუილად სცდებიან, ეშმაკისა მიერ საწყალობელნი, ამისთვის რომე მისნობა ეშმაკისა მიერ მპოვნებული⁴ არის და მის მდევართათვის მიცემული.

¹ ხარჯი B. ² მეორედ]—A. ³ ისევ უწელფასოდ] უკლფასოდ A. ⁴ მპოვნებელი A.

რომელიცა მისნობს, იგი სახელსა ღთისასა და ყოველთა მისთასა ავსენებს და იტყუიან, სახელითა ღთისათა ეპოვებთო, მაგრამე¹ ვინცა ვინ ამისთანას საცთურს იქს, მზგავსი² არს, ვინცა-ვინ კაცი არს მეზრუშე³ ანუ კაცის მკულელნი, რამეთუ ამის მოქმედნი რო.მ წაელენ ამისთანას საქმის ქმნად, ისინი სახელსა ქრისტესას ავსენებენ და იტყუიან, უფალო შემეწიეო, მაგრამე ამისთანას საქმის მოქმედთა კაცთა ღთი ვითარ შეწე ექმნების? ეგრეთვე მისანნი ავსენებენ სახელსა ღთისასა ავს საქმეზედა. ქუეყნის უფროსმა უნდა იგინი სტანჯონ და დააყენონ.

|112r| 347. ქ. სწავლა მისნობისა ორად განიყოფის: ერთი არს ვარსკულავთ მრაცხველობა⁴ და მეორე—ვარსკვლავთ-მეტყუელება. ხოლო ვარსკულავთ-მრაცხველნი⁵ ვინცა ვინ არიან, წმიდათა მამათა შენდობა მისცეს მისის სწავლისათვის. არა არიან ვითარცა მოგუნი, არამედ ასწავლის ყოველთა ვარსკულავთა და ყოველსა ეტლსა თორმეტსა თვეთასა და შეიდთა სარტყელთა ცისათა, რომელთაცა ცთომილად უწოდო, მისსა სიარულსა და სიმარჯვით ყოფნასა მისსა. ამას შენდობა აქუს, რომე ყოველთა ვისწავლოთ, რამეთუ თორმეტი ეტლნი და შეიდნი ცთომილნი ვარსკვლავნი ბრძანებითა ღთისათა ქუეყანისათვის მოქმედებენ და უყლებენ ქვეყანასა ზედა.

არამედ ამას ვიტყოდეთ და ესრეთ ვგონებდეთ, ვითარმედ ერთი ღთი არს ყოველთა შემოქმედი, ერთბუნება და სამგვამოვნებით თაყუანისცემული. სამგვამოვნისა ღთისა ბრძანებითა ეტლნი იგი სარტყელნი ქუეყანისათვის მოქმედებენ.

348. ქ. ვარსკულავთ-მეტყუელება იგი არს, რომელნიცა ვარსკულავისა მიერ მისნობენ და იტყუიან, რამეთუ ამ ეტლითა მოკუდება დიდი კაციო, ამ ეტლითა იყო მეფობა მეგვიპტელთა, ებრაელთა, ბერძენთა და თათართაო, რამეთუ რომელიმე ყრმა ეტლზედ იზვას. ამ ბედისა იქნებისო და ეს საქმე უნდა დაემართოსო, ავი თუ კარგი.

რამეთუ ამ ვარსკულავთაგან კარგი არა იქნების რა, არცა არა შეუძლიან.

რამეთუ ვარსკვლავთ მრაცხველთა⁶ და მზგავსთა ამისთა ეშმაკისა მიერ მპოვნელი სახელ-ედების და წმიდათა მამათა მიერ დაყენებული არს.

¹ მაგრამე A. ² მზგავსი A. ³ შემწურნე B. ⁴ მრაცხველობა B. ⁵ მრაცხველნი B. ⁶ მრაცხველთა B.

ამისთვის, რამეთუ ბევრი კაცი, რომელიცა უმეცარნი არიან, ბევრი სცდებიან და აცდუნებენ. რამეთუ ეტლზედ დაბადება და აღზრდა, რაც მათ დაემართებიან, ავი თუ კარგი, ანუ რომელიცა ბელსა ესვენ და რაც საქმე [112v] ბედზედ დაემართებისთ, ესევეთართა ვარსკულავის მეტყუელნი მისნობენ, ეწმაკისა საბრკითა იტყუიან.

ხოლო უგუნურთა კაცთა ესევეთარისა მეტყუელნი, ვითარცა წინასწარმეტყუელნი გონიათ. ამის და ესევეთართა მოქმედნი დაიყენებიან პატრიაქთა და მეფეთაგან.

349. ქ. რამეთუ ოთხნი წიგნი არიან სასწავლნი კაცთათვის: პირველი არს რიცხუთა, მეორე—მუსიკი, რომელ არს სამგალობლო, მესამე—ქუეყნის აღრიცხვა და მეოთხე—ვარსკვლავთ-მრაცხველობა¹, რამეთუ ამის ყოვლისათვის სჯულის კანონი ბრძანებს, რომე ვისწავლოთ. არამედ ესრეთ ნუ ვირწმუნებთ, ვითარცა იგინი, რომელთა რწამთ საცთური ესე.

და ნურცა ავს საქმეზე მივიქცევით, არამედ ესრეთ ვიტყოდეთ, ვითარმედ იგინი ღთნ დაბადნა ჩვენთვის ქუეყანის მონებად. ნურცა ვმისნობთ ვარსკულავითა და ნუცა ამას ვიტყუით, ამ ეტლზე დავიბადენით, ამ ეტლით ეს საქმე შეგვემთხვევისო. ეს სიტყუა არა ჯერ არს.

სჯულის კანონი ამას იტყუის, რამეთუ ქუეყნის მრაცხველობა¹ და მუსიკობა ყოველთავე კადნიერად ვისწაოთ, რიცხუთა და ვარსკვლავთ-მრაცხველობა¹ ჩვენგან შორს განვიოტოთ² და ნურც მივდეგეთ.

ქ. სჯული სამეფო

350. ქ. ვინცა ვინ მსხვერპლსა ზედა მისნობდენ, ვმლითა განიპატიჯოს იგი. უკეთუ წავიდეს ვინმე მისთანა³ და შეეხვეწოს ანუ საკითხავად მისცეს რაზე, მისი საქონელი სამეფოდ წაიღონ და კაცი იგი შორს ექსორია ყონ.

351. ქ. ვინცა ვინ ქმნას მისნობა ანუ ვინმე აქამოს წამალი კაცსა თუ დედაკაცსა სასიყუარულო, მისი საქონელი სამეფოდ წაიღონ და ის შორს გააგდონ, თუ მქ-ნიერე იყოს⁴; თუ ღარიბი იყოს, თავი მოსკრან.

¹ მრიცხველობა B. ² განვივლტოთ B. ³ მისთანა A.

⁴ აქ წყდება A ხელნაწერის რე სტი. აკლია ერთი ფურცელი (112—113 შორის), რომელიც აღვადგინეთ B ნუსხის (97v—98r) მიხედვით.

352. ქ. ვინცა ვინ ქმნას ბოზობა და ჭკუიანს კაცთან შივიდეს და ასეთი რამ უყოს მას, რომე ან ცოდვა აქნევიოს და ან მოწამლოს და მოკლას, ან იმასთან დიდის კაცის ცოლი ვინმე აკოფუნოს, მას თავი მოეჭრას.

353. ქ. ყოველსა მისანსა და მწამლველსა შეფეშინ არა მარტო საქონელი წაართვას, არამედ სიცოცხლეც მოუღოს.

354. ქ. უკეთუ კაცი ხედვედეს, რომე თავისი ცოლი სწამლვედეს ან ამგვარს მწამლველობას და მისნობას სხვაზედ ირჯებოდეს, დედაკაცი თუ კაცი ერთმანერთს განეშორენ შეუღლვისაგან.

355. ქ. ვინცა ვინ შეატყუოს კაცსა წამლის მაგიერად საწამლავი, სიკუდილით მოკუედინ. და რომელმაც კაცმა საწამლავი გაუგზავნოს ვისმე, და უცოდინრობით წაიღოს და ასვას, იმასაც თავი მოეჭრას. ამისთვის. რატომ არ იკითხა, რა არის? ან რატომ გამკეთებელს არ წააღებინა?

356. ქ. ვინცა ვინ კაცმან ამგვარი წამალი მისცეს ვისმე, რომ გააგიჟოს, რაც საქონელი ჰქონდეს, გამოერთვას და იგი შორს ექსორია იქნას.

357. ქ. უკეთუ კაცმან არ იცოდეს, თუ ეს წამალი მავნებელი არის და დედაკაცს დასაორსულებელად მისცეს, და აწყინოს, და დედაკაცი იგი მოკლას, მისი საქონელი გამოერთვას და ის ექსორია იქმნას.

358. ქ. უკეთუ თავისმა ყმამ ან აზატნაქმარმა რასაც მიზეზით სასიკუდილო წამალი მისცეს ვისმე კაცსა თუ დედაკაცსა, ანუ ნასყიდმა ყმამ — თავის ქალბატონს, და იმ წამლით ავად გაჭდეს და მოკუდეს, წამლის მიმცემს და გამომრთმევს თავი მოეკუეთოს.

ეგრეთვე თუ დედაკაცმან თავის ქმარს მისცეს ამისთანა წამალი ან სხვას ვისმე, ან კაცმა თავის ცოლს მისცეს ან სხვას დედაკაცსა, და ან ნასყიდმა — თავის ქალბატონსა და იმ წამლისაგან ავად გაჭდეს და მოკუდეს, ვინც ის წამალი დააღვეინა კრმლით განიპატიჯოს.

მისთვის იტყუის ამას, ვინცა ვინ ქიშპობით და მტერობით ამას იქმან ან მალვით შეატყუებენ, დააღვეინებენ და მოჰკულენ ვისმე. რომელმაც ესრეთ ქმნას, კრმლით იტანჯოს იგი.

კარგის აქიშისათვის ამას არ ვიტყუი, რომ კარგად სწამლობდეს ვინმე და ფათერაკად ვერ არგოს და მოკუდეს უნდომლად. მას ტანჯვა არ შეემთხვევა.

359. ქ. ვინცავინ საწამლავით კაცი მოკლას, ვინც ის წამალი მისცა, იგი, ვითარცა კაცის მკულელი, განიკითხონ.

360. ქ. ვინცავინ ნახოს ვინმე, რომ მისნობდეს ვინმე, და მის ალაგის უფროსს არ მოაგსენოს, მის მაგიერად იმ კაცს, რაც ჰქონდეს, სამეჯოდ გამოართვან და იგი ექსორია ყონ.

361. ქ. სამეოცდამეხუთე ბრძანება ლეონ ბრძნისა იტყუის ესრეთ: ვინცავინ ამგვარი კაცი გამოჩნდეს, რომე კაცის გვამის სასიძთელოდ მიზეზითა ამგვარი საქმე უყონ, ავადმყოფს ულოცევენ სალხინებელად, ანუ ვინმე ხეთა ნაყოფთა მავნებელთათვის ულოცევენ, ანუ ენაჭისათვის, ანუ მკალისათვის ილოცევენ და გრძნებას იქმოდეს, ანუ, გარეთ რომ პირუტყუი დარჩეს, ნადირისაგან შეუჭმელობისათვის გრძნება რამ ქნას, და ესეები ვისც შეაჩნიონ, ვითარცა მართლმადიდებელთა ქრისტეს სარწმუნოებ*-[1131]ისა უარისმყოფელი, ეგოეთ განიაატრიჯოს მღდელთმთავართა და მეფეთა მიერ.

ქ. სჯულის კანონი მოქალაქობრივი დამნაშავეთა კაცთა
შებრალებისათვის

362. ქ. უწყოდეთ, რამეთუ ძველსა სჯულსა შინა, ვისცა იპოვებდენ დიდსა დანაშაულსა შინა კაცსა, მაშინვე ბრძანებდენ, რომე მოკუდესო. მაგრამ¹ იუსტინიანე² კელმწიფე[მ] სჯულის კანონი წმიდად ნახა და ბძანა, რამეთუ რაოდენსა სატანჯველსა ბძანებს განწესება სჯულისა დამნაშავესა კაცსა ზედა, ის განწესება მანცა შეიწყნარა და ნება დართო, ესრეთ იქმნასო, არამედ ერთრიგად ურიგოდ დაინახა იმავე წამს³ დამნაშავეს კაცის სიკუდილი და ესრეთ ბძანა:

როდისაც რომ გამოჩნდეს ამგვარად დამნაშავე კაცი, რომე თანამდები იყოს სიკუდილისა, ანუ ჩაქოლვისა, ანუ ცეცხლში ჩაწვისა, ანუ წყალში დარჩობისა⁴, ანუ ანბაზე აცმისა, ისმინე, მსაჯულო, მაშინვე ნურც თავს მოჰკუთეთ და ნურცა რას ამ სატანჯველებს უზამთ. ეს რომ თქუას სჯულმა, რომე დამნაშავე კაცს თავი მოსჭერ ანუ გასტანჯეო, სჯულის კანონის ჰკუთა ესრეთ არ ბრძანებს, რომ მაშინვე კაცი მოკალითო, არამედ ამას ბძანებს, ექსორია უყავითო ანუ საპყრობილესი პყრობილ ყუენითო, ანუ თვალი დასწვითო, ანუ გელი და ფევი მოსჭერიითო, ანუ სხვა რამ სატანჯ-

¹ მაგრა A. ² იუსტინანე A. ³ წამის A. ⁴ ჩაოჩობისა A.

* აქედან გრძელდება A ხელნაწერის ტექსტი.

ველი უყავითო უსიკუდილოთო, რათა იყოს მოსამართლისაგან გა-
პატიჯებული საჩუენებლად ყოველთა კაცთათვის, რათა სხვათაცა
ამისთანა საქმე არა ქნანო. და იმ დამნაშავემ კაცმაც იცოცხლოს,
რომე თავის სიცოცხლეში მისი ჟამი სინანულით აღასრულოს,
რომე მისი დანაშაული ღ-თს შეუნდოს.

მოქალაქობის [113v] სჯული კაცთა სატანჯველად ესრეთ
კაცთმოყუარე ექმნების, ამისაგან ჩვენ რატომ უფროსად არა გუ-
მართებს, რომე კაცთა კაცთმოყუარე ვექმნათ. რომელნიც ვართ
შვილნი ეკლესიისანი¹ და წმიდათა მამათ მიერ დამწყსნილნი, რამე-
თუ ესრეთ გვასწავებს ჩვენ. რათა გამოვიყუანდეთ კაცთა ქრისტი-
ანეთა უსჯულოთა და მწვალებელთაგან და განვაშორებდეთ² წვა-
ლებასა ნათსა.

ესრეთ წმიდათ მამათაგან გვისწავიეს დამნაშავისა და ცოდ-
ვილის კაცისათვის, რათა, რომელიცა შეგვიძლოსთ სინანულად მო-
უწოდოთ დამნაშავეთ კაცთა.

ხოლო უკეთუ ის ავნი კაცნი არ მობრუნდენ ჩვენს სწავლა-
ზედა და მცნება ჩვენი არა დაიმარხონ, მოსამართლემა მოქალაქო-
ბის სჯულითა მისცეს სატანჯველად.

ქ. სჯულისათვის სამი არს

363. ქ. სჯული არს მოქმედება კეთილისა საქმისა და საერ-
თოდ ყოველთათვის დაბარებული. გონიერთა კაცთა მიერ სას-
წავლოდ დამტკიცებული, ცოდვილთა განმაბრძნობელი, ქალაქთა
კეთილისა საქმისა განმაწესებელი, და არს ღ-თისაგან პოვნილი.

364. ქ. დაბარებული სჯული არს, რათა კაცი ცხოვრებდეს
პატიოსნად, და აზო უპატიოდ, და სხვას არას რას აწყენდეს უსა-
მართლოდ: ვისაც რომ შას სიმართლით ემართოს, მისცემდეს
[შდრ. მუხ. 129].

365. ქ. სიბრძნისა სჯული არს, რათა იცოდენ კაცთა იგი,
რომელიცა ჯეო იყოს სამლო და საკაცობო, და იცოდეს სამარ-
თალი და უსამართლო [შდრ. მუხ. 132].

366. ქ. არს ვინმე, რომე იტყუიან, ვითარმედ სჯული ვი-
ცილო. მართებულია, რომ იცოდეს არა მარტო წერილი, არამედ
ძალიცა მისი, და იქმოდეს ა.

[114r] 367. ქ. ღვაწლის მოქმედებისა სჯული³ არს, რათა
მსაჯული ეტყოდის ვისმე, რომე ესე ქენ, კარგია, და ამას ნუ იქ,

¹ ეკლესიასანი A. ² განვაშორებდეთ A. ³ საეროდ B. ⁴ რჯული A.

* შდრ. იუსტიანიანეს ინსტიტუციები, ტიტ. I, § 3.

აფი არისო; ეს სარგებელია, ეს ქენო, და სხვათა დააყენებდეს აფის ქნად.

368. ქ. რომელიცა შოეწონოს მეფეთა და ბრძანოს სიტყუა, იგიცა სჯული არს, და რაც ბრძანოს მეფემან, იგიც მტკიცე უნდა იყოს, და იმას ეწოდების განწესება სჯულისა.

369. ქ. ორთა მეფეთა შორის რომლისა საქმისათვის რომ ქართული იქნების, იმათ ვინცავენი შეკრებულნი ერნი სლაიან, მათთვისცა ჯერ არს, რათა მათცა ბძანება მათი დაამტკიცონ.

370. ქ. უკეთუ მეფესთან დამნაშავე კაცი ვინმე მივიდეს და მისის დანაშაულის პასუხი და სამართალი არ უყოს და შეუხდოს, რადგან¹ მეფემ შეუხდო. ერთათვისცა ჯერ არს, რათა მათცა ბძანება მათი დაამტკიცონ.

371. ქ. სჯული განწესებული არს კრებათაგან: უკეთუ უსამართლო და უსჯულო საქმე რამე ქნას მეფემან, იმანც უნდა თავისის დანაშაულის პასუხი მისცეს. და კათოლიკე სჯული არის იგი, რომელიცა მეფეთა ბძანეს და განაწესეს.

372. ქ. ერთის რისმე საქმისათვის რომე დაწერილი სამართალი არ იყოს, რომე კაცს იმისი სამართალი უყონ, მსაჯულთა², იმ ალაგის წესი რომელიც იყოს, ის უნდა იკითხონ³ და ის სამართალი უნდა უყონ⁴. იმ სამართალს ეწოდების სჯულის კანონის⁵ მაგიერი სამართალი.

373. ქ. უკეთუ მეფემან ბძანოს ვისმე ტანჯვა და გაპატიჯება, იასულმა⁶ ოცდაათს დღეს უნდა მოიცადოს, რომე, ვინ იცის, მეფემ კიდევ შეიწყალოს და აღარა გარდააქდევინოს.

|114v| 374. ქ. რა არს სასჯელი?⁷ სასჯელი⁸ იგი არს სიკუდილი და ექსორიობა და სხვა მსგავსი ამისი.

375. ქ. უკეთუ მამამ დააშაოს რამე, ის მისი დანაშაული მის შვილს არ ეკითხება, და არც მამა განიკითხვის შვილის დანაშაულისათვის, რამეთუ დანაშაული ერთს თავზედ იქნების, რომელიც დააშავებს, იმას გარდაცდების და არა სხვასა.

376. ქ. ვინცავენი რომ დააშაოს, წესი არა არს, რომ მაშინვე გარდააქდევინონ, კელები მოსჭრან ანუ ფეხები, არამედ—ერთი ხოლო მე ვიტყუი გარდაქდევინებასა⁹ მსგავსად¹⁰ დანაშაულისა მისისა¹¹.

¹ რადღან AB. ² სჯულთა A. ³ იკითხოს AB. ⁴ უყოს AB. ⁵ კანონი A. ⁶ იასულმა A. ⁷ სჯული A. ⁸ გარდაცდევინებისა AB. ⁹ მსგავსად] — და A¹⁰ ამისაისა A.

უკეთუ იყოს კაცის მკულელი ანუ ყაზახთა უფროსი, ანუ ცხადი ქურდი, ამით ორივე მოექრას ანუ თვალი მოსთხარეთ, ანუ გელი და ფეტი მოსჭერით, რომ სხვათა ნახონ და გაფრთხილდენ, რომე სხვანიც იმ ალაგს არაიენ მივიდეს.

ქ. მალვით თეთრის მოჭრისათვის

377. ქ. ვინცაეინ მეფეს გარეთ თეთრი მოსჭრან ან ფლური, ან ფული, კარგის ვერცხლისა თუ ავისა, იმას ორივე გელეში მოსჭრან. და რომელმან იცოდეს, ეს თეთრი მალვით მოჭრილია, და ის თეთრი წაიღოს და ასაქმოს, იმას ერთი გელი მოსჭრან.

378. ქ. იმას ზიანი ქვიან, რომ ერთმა კაცმა ერთს ქალაქში ზარაფხანაში ვერცხლი მოიტანოს და სხვა კაცი მივიდეს, ის ვერცხლი იყიდოს და სხვაგან წაიღოს. იმისი მქნელი, რომელმაც კაცმა მოსამართლეს მიუთხრას, მხილება იგი კეთილად შეიწყნაროს. და ვინც ქნა, ის რომე მოსამართლემ დიდად სტანჯოს, დიდად საქებელი იქნების.

ქ. ყოვლის კაცისა არა ჯერ არს საპრობილის აშენება

379. [115r] ქ. წესი ამას ბძანებს, რომე ყოველი კაცი ცალკე საპრობილეს თავისთვის ნუ გააკეთებენ, რომე მოვალე¹ და ანუ სხვა კაცი მასშიგან დაატყუონ.

ვინცაეინ რომ დამნაშავე კაცი დაიჭიროს, ქუეყნის საპრობილეში დააბან. რასაც ხანს ის კაცი თავის საპრობილეში დაბმული ჰყუანდეს, ანუ გუნდით, დიდი კაცი იყოს თუ ცოტა, მოსამართლემ დაიჭიროს იმ კაცის დამბმელი² კაცი და სამეფოს საპრობილეში შეაყენოს³, — რამდენიც ხანი მისმა დაბმულმა მის საპრობილეში დაყოს, იმდენი ხანი მას დააყოფინოს საპრობილეში⁴.

უკეთუ თავის საპრობილეში რომ კაცი დააბა, იმასთან სამართლო საქმე ქონდეს, ვალისა თუ რასაც ფერისა, თავის საპრობილეში დაბმისათვის სამართალი დაეკარგება. თუ იმისთანას საქმის მოქმედსა მოსამართლემ ასრე არ უყოს, მოსამართლესა მას თავისი საქონელი მეფემ ყუელა წაართვას და იმას ექსორია უყოს.

380. ქ. ვინცაეინ სამეფოს საპრობილის უფროსი იყოს, და ვინცაეინ მაშიგ პრობილნი ყუანდეს, და მისგან ქრთამი აიღოს, და ის კაცი არ დააბან ჯაჭვითა ანუ გუნდითა და გაუშვან, ანუ

¹ მევალე AB. ² დაბმული AB. ³ შეიყუანოს A. ⁴ საპრობილოშია A.

რომელმან ბორკილი გააღონ ან ჯაჭვი გატეხონ, იმ საპყრობილეთ უფროსსა¹ თავი მოეჭრას ანუ ექსორია ექმნას.

უკეთუ იმ საპყრობილეთ უფროსის შეუტყობრათ და მის უნალუღელად პყრობილნი კაცნი დაუბმელად, უჭუნდოდ და უჯაჭოდ დაეყენოს, ან პყრობილმან თავისი თავი მოიწამლოს ანუ მახვილითა განიგუმროს² უფროსის უნალუღელობითა, ის კაცი გააგდონ და უფროსად ნულარ დააყენებენ.

[115v] 381. ქ. ვინცა ვინ საპყრობილით გაიპაროს, ჯაჭვი და ჭუნდი გატეხოს და ან საპყრობილე გაჭურითოს, ან უფროსი მოატყუოს და გაიპაროს, თუ დაიჭირონ ის კაცი, თავი მოსჭრან. თუ ეს საქმეები მესაპყრობილეთ უფროსის უნალუღელობით მოვლეს, მცირედ რასმე სტანჯონ.

ქ. კაცი სყიდულობდეს რასმე. მისის შეცილებიხათვის

382. ქ. უკეთუ იყიდოს ვინმე ღუქანი ანუ ფარჩა, ანუ სხვა რამე საქონელი, და მივიდეს სხვა კაცი და შეეცილოს, მუშთარი შეექნას, ნამეტნავი მისცეს. იმას გამოართოს და თვითან დაიჭიროს. ანუ მკერვალმან არ თავისი მკუერვლობა გაუშვას და კიდევ სხვა საწელოც დაიჭიროს და ორსავე გელოსნობდეს, ბრძანებითა მოურავისათა ამისთანას საქმის მოქმედს ძლიერად სცენ, გაკრიჭონ, ბაზარში შეარქხვიონ და ექსორია უყონ.

383. ქ. მეფეთათვის ესრეთ ჯერ არს, რათა მოსაველის დროს ერთი სარწმუნო კაცი დააყენოს პურისა, ქერისა და ამისთანას მოსავეალზედა, მართებულათ ბაზარში თუ სოფელში გაასყიდვინოს, და არა ცვირად.

უკეთუ იმ ქალაქის კაცი წავიდეს ვინმე, რასაც იმ ქალაქში პურს გასასყიდლად ზიდვენ, იმან სყიდულობა დაუწყოს³ და თავისთვის შენახვა, და ბაზარში გასასყიდლად აღარ ანებებდეს და ქუეყანას დაუზიანოს, ის კაცი დაიჭირონ, გაპარსონ, თუ რამ შეეკრიბოს, წაართოს და, უწინ როგორც სყიდულა, ისევ იყიდოს.

384. ქ. რომელმანცა კაცმან სხვის ცხვარი ერთს ალაგს შეამწყუდიოს ანუ წამალი რამე უყოს, დატოციას, ანუ დამწყუდეულნი⁴ შიმშილით ამოსწყდენ, ანუ სხვარიგად დატოცონ, ვინც ეს ქნას, ერთიორად პატრონისათვის მიაცემინოს მოსამართლემან.

[116r] 385. ქ. უკეთუ ელქაჯმა ვარმა, ცხენმა⁵ ერთმანეოს შეუტიონ, ურქინონ და ებრძოლონ, პირველად რომელმანც შე-

¹ უფროს A. ² განიგუმროთა A. ³ დაუწყონ A. ⁴ დამწყუდეული A, ცხვარმან B.

უტიოს, და მეორემან ის პირველი შემტევებელი მოკლას, მისი პატრონისათვის ცუდად ჩაივლის.

უკეთუ რომელიმე პირუტყვი მიუჭდეს და დაგოცოს სხვა პირუტყუი¹, რაც დაგოცოს, მკუდრისათვის ცოცხალი მისცეს, ისევ დამტოვლნი. თუ პირუტყუმა კაცი მოკლას, იგიცა მოიკლას.

386 ქ. რომელიც პირუტყუი დადალული არ იყოს და მალვით სხვა დაღვედეს, სხვის მაგიერიდ ასაქმებდეს, მას ჯელი მოსჭრან.

ქ. სჯული

387. ქ. ვინცა ვინ მღღლის ცემა მოინდომოს, ანუ ებისკოპოზისა, ან სცეს და ან საცემრად მივიდეს, და არავინ მიუშვას, თორემ სცემდა, ის კაცი მეფისა მიერ ექსორია იქმნას და მისი საქონელი განუყონ მათთან.

ქ. უნებურად კაცის კულისათვის

388. ქ. კაცის სიკუდილი მოსამართლემ კარგად უნდა გასინჯოს, ასე რომე, რომელმაც კაცი მოკლა, მისი სიკუდილი უნდოდა თუ არა, ანუ უკუდავად შემოკურა უნდოდა თუ არა². რომელსაც რომ კაცს კაცის სიკუდილი უნდა, იმას იარალზე შეეტყობა: თუ იარალით შეკაზმულია, იმ კაცის სიკუდილი ნდომია, თუ იარალით გამოჩნდეს, რომ კაცის სიკუდილი ნდომებია, ვითარცა ზემოთ სწერია [იხ. მუხ. 362]. ესრეთ განიბატიჯოს.

ხოლო უკეთუ უნებურად მოუჭდა, ფათარაკად, და სიკუდილი არ უნდოდა, ხუთს წელიწადს ექსორია უყონ. ხუთს წელიწადს უკან ისევ მოიყუანონ და თავის მამულზე დააყენონ.

[116r] 389. ქ. რომელმანც თავისი ნათესავი მოკლას, მეფისა მიერ მკულელი იგი ცეცხლსა მიეცეს.

ქ. ცოლის დანიშვნისათვის

390. ქ. დანიშუნა ესე არს, რომე ორი კაცი შეიყრებიან და ერთმანეთს პირობას მისცემენ და ქალს ითხოვენ, და ნიშანს მისცემენ. მერმე ამ ორს კაცში, რომელმაც აღარ მოინდომოს მიცემა ან გამოართმევა, რაც რომ ნიშანი მიეცეს, ორი ზომი გამოერთვას და მისცენ,—ასი ფლური რომ მიეცეს, ასი სხვა გამოართვან და ორასი ფლური მისცენ.

¹ პირუტყუი]+ დაგოცოს A. ² თუ არა]—A.

ქ. ლეონ¹ ბრძნისა და კონსტანტინეს ბძანება

391. ქ. ერთმა კაცმა ცოლი დანიშნა², და დედაქაცი თუ მოკუდეს, რაც მისთვის ნიშანი მიეტანოს, ისევ უნდა გამოართოს, და თუ ის კაცი ბერად შედგეს, თავისი ნიშანი ისევ მისცენ. ამისთვის რომე კარგს გზაზე წასულა.

ქ. კოცნისათვის

392. ქ. უკეთუ კაცმა თავის დანიშნულს ცოლს აკოცოს და ორისაგან ერთი მოკუდა, რაც რომ ნიშანი მიეტანია ქალისათვის³, მისი ნახევარი კოცნისათვის ქალს მიეცემა და ნახევარი იმავე კაცს მიეცეს⁴. უკეთუ კოცნა არ მოკუდა და ისე მოკუდა⁵, თავისი ნიშანი ისევ უნდა წაიღოს.

ქ. რამდენის საქმით გაყრა მოვლება დანიშნულთა

393. ქ. რომელიც რომ საკოლქროდ დაინიშნებიან, თუ ერთი მეორეზე ყმაწვილი იყოს, ის ნიშნობა მოიშლება, თავისი ნიშანი ისევ წაიღოს, ამისთვის რომე, სადამდი, მოუცადოს ყმაწვილსა?

394. ქ. სხვისაგან თუ ორსული გამოდგეს, ის ნიშნობა მოიშლება.

[117r] 395. ქ. დანიშნული იგი ორისაგან ერთ-ერთი სხვის სარწმუნოებისა იყოს, დანიშუნა მოიშალოს.

396. ქ. უკეთუ იმ ალაგის ბატონმა, უფროსმა კაცმა, ძალად ქალი მისცეს ვისმე, იმ კაცს არ უნდოდეს დანიშუნა, როდისაც დროს იპოვნის, მათი ძალად დანიშუნა მოიშლების.

ქ. ლეონ¹ ბრძნისა მიერ თქმული

397. ქ. დანიშუნა მაშინ მოიშლება, რომე ორისაგან ერთი ეშმაკეულ იქმნას. თუ დანიშუნას უწინ შეემთხვევა ეს განსაცდელი, ნიშნობა მოიშლება.

ხოლო უკეთუ დანიშუნას უკან ეშმაკეულ იქმნას, სამს წელიწადს კაცმა ქალს მოუცადოს და ხუთს წელიწადს ქალმა კაცს მოუცადოს,—თუ მორჩნენ, დანიშუნა მოკდეს, თუ არადა ვერ მორჩენ, იგინი გაიყარნენ და სხვა დაინიშნონ.

¹ ლეონ AB. ² დაინიშნა A. ³ ქალისათვის A. ქალსა B. ⁴ მიეცეს A. ⁵ და ისე მოკუდა]—A.

ქ. დიდის ათანასეს ალექსანდრიელისა

398. ქ. უკეთუ მართლა იცოდეს ვინმე, რომე სამღვდლონი კაცნი ბოზობდენ ანუ სხვას ცოდვას იქმოდენ, მათს საწირავს ნუ დაიჭერენ და ნურც უზრახავენ, თუ ცოდვილია და მისგან წირვა არა ჯერ არსო. — ამას ნუ იტყუიან, ამისთვის, რომელიც იმას საწირავს მისცემენ, იმ მღვდელს არ მისცემენ, არამედ ღმრთისა დასტურად: ის ხუცესი ცოდვილია, მაგრამე მისი წირვა — შენთვის, და შენი საწირავი შენთვის აღიწევს¹ წინაშე ღმრთისა.

და იმ მღვდელს თავისი შეცოდებისა და უღირსების პასუხი მიეცენის მართლმსაჯულის ღმრთისაგან. შენ მიეც და არ დაგეკარგება, მის საქმეს ნუ განიკითხავ.

[117v] ქ. ლეონ² ბრძნისა და კოსტანტინეს მიერ, ცოლ-ქმარი რომ მონა იქმნას³

399. ქ. უკეთუ ქალი მონა იქმნას და კაცი კარგია, ესენი ცოლქრამობიდამ გაიყრებიან, და სანამდი ეს მონა დედაკაცი ცოცხალია⁴, ისევ ქმარმა უნდა შეინახოს საზრდოთი და საცმელითა.

400. ქ. უკეთუ მღვდელთმთავარმა ანუ სამღვდლომა კაცმა კაცს სცეს, სჯულიანსა ანუ უსჯულოსა კაცსა, მღვდლობისაგან დაეყენოს.

401. ქ. ვინცავეინ ეკლესიასა შინა მალლა გალობა თქუას, იგი თავის ბუნებას აღსძრავს, — ეკლესიიდან გააგდონ, ამისთვის რომე ღმრთისა სიმდაბლით ლოცვა უყვარს, და არა ყუირილითა.

402. ქ. ამისი წესი არა არის, რომე მკუდარი ეკლესიასა შინა დაიმარხოს, რამეთუ ესე საქმე დაეყენა წმინდისა და სანატრელისა კიტრუს ებისკოპოზისა მიერ მეცბრეს თავის კანონსა შინა.

ქ. ლეონ² ბრძნისა და კოსტანტინეს მიერ თქმული ფიცისათვის

403. ქ. ფიცის ძალი ბძანება არს მოსამართლისა: ვინცავეინ მოჩივარი იქნება, თუ ფიცს დასჯერდენ, სხვა სამართალი აღარა ექნებათ რა, უნდა დაიფიცონ და დასჯერდენ.

404. ქ. უკეთუ ვისმე სასამართლო ქონდეს, ან მოსამართლემ და ან თვითან ფიცი დაადვას⁵, როდისაც დაიფიცავს, ის სამართალი გარჯილი იქნება. მაგრამე მეთადართხე ბძანება ლეონ² ბრძნისა

¹ იღწევს B. ² ლევან AB. ³ იქმან A. ⁴ ცოცხალია AB. ⁵ დაიდვას A.

ბძანებს, რომე ხანი უნდა დააცალოს, რომე მოსამართლემ დამფიცებელს¹ ტყუილად არ დაიფიცოს.

405. ქ. ყრმათა ფიცი არ ეგების და არცა ჯერ არს.

ქ. ლეონ² და კოსტანტინე მეფეთა მიერ თქმული ფიცისათვის

406. ქ. უკეთუ ვინმე დაიფიცოს ტყუილად და მასუკან შეაჩნდეს, რომ ტყუილად დაეფიცოს, ენა მოსქრან. და რომელმან ტყუილად უმოწმა, მასცა ენა მოსქრან. სხვა სჯულის კანონი ბძანებს გელის მოქრასა, ამისთვის რომე ტყუილად სახარებას გელი რატომ მოკიდა.

407. ქ. ლთისა უშიშართა და ავთა კაცთა ფიცი წყალზედან სწერიან.

408. ქ. ვინცა ვინ ტყუილად სახელი ლთისა დაიფიცოს, კაცი იგი ამას ნუ გონებს, თუ ლთის ტყუილი ფიცი დაივიწყოს.

409. ქ. უკეთუ სიმართლესა გქონდეს, ფიცს მაშინც განეშორე.

410. ქ. ვინცა ვინ ტყუილად დაიფიცავს, იგი ლთისა უარყოფს.

ქ. კოსტანტინესი და ლეონ² ბრძნის მკუთიდრობისათვის

411. ქ. ერთს კაცს რომ შეილი ყუანდეს და უმამოდ წავიდეს, ცოლი შეირთოს, თავისის მამისაგან იმას სამკუთიდრობელი არა მიეცემა რა. უკეთუ ის კაცი მოკუდა და შეილები დარჩა, იმათ პაპისაგან მიეცემის სამკუთიდრობელი.

ქ. პირუტყუთ სიკუდილისათვის

412. ქ. უკეთუ ვინმე ტყეში ხესა სჭრიდეს და ხე ჩამოვარდეს და გარი მოკლას ანუ ვირო, ანუ სხვა რამე პირუტყუი, სულისათვის სული მიეცეს.

413*. ქ. უკეთუ ხეს ვინმე სჭრიდეს და ცული ჩამოუარდეს, არ იცოდეს და დაბლა პირუტყუი მოკლას, მის მაგიერად სხვა უნდა მისცეს.

414*. ქ. უკეთუ ეამსა ნაყოფისასა ვენაჟში თუ ყანაში მახე დაუდგას პატრონმა და ჩავარდეს ძალლი ან ღორი, ანუ სხვა რამ პირუტყუი, პატრონისათვის ჩაივლის.

415. ქ. უკეთუ ვენაჟის კრეფაში ან მკის დროს, ანუ უმისოდ, კაცსა ვისმე რჩომა შეუიღეს ან წურვაშია, იმ მწყემსსა³ ოცდაათი⁴ ჯობი ეკრას და წანაგედიც ზლოს.

¹ დამფიცებელს] + რომ A. ² ლევან AB. ³ მწყემს A. ⁴ ოცდაათი A.

* ეს მუხლები B-ში ერთიმეორის ადგილზეა.

[118v] 416. ქ. უკეთუ ვენაჲში ანუ ყანაში, ანუ სხვის ალაგში ხე იდგეს რამე, რომ მისი ჩრდილი სხვის ვენაჲსა და ყანას აენებდეს, იმ ხეს შტოები მოეჭრას.

ქ. რუს ვაღებისათვის

417. ქ. ვინცა ვინ სხვის მიწაში რუ გაიღოს და წყალი გაიყუანოს, იმ მიწის პატრონის დასტური უნდა ქონდეს და ისე გაიღოს რუ¹. სამს წელიწადს იმ რუს ვაღებისათვის უნდა ქირა მისცეს რუს გამლებმა მიწის პატრონსა.

სამს წლამდინ თუ ისევ გამოართვა, კარგია, და თუ არადა სამმა წელიწადმა გაიარა, მიწის პატრონი რუს ველარ მოშლის.

418. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის მიწის სიახლოის ალაგისათვის ქირა მისცეს და რუ გაიღონ, რადგან² ქირას მისცემს, მისი მასალა—კირი, ქუა, ქუიშა—იმ მიწაში უნდა დაყაროს რუს გასაკეთებლად, ვერ დაუშლის მიწის პატრონი.

¹ რუ] თუ A. ² რადღან AB.

სამართადი სომხური

(ქართული ვერსია)

სამართალი სომხური

შესავალი

[119v]* კ. ესე წიგნი არს ღიღის ხომხეთისა სამართლის წიგნთა ზედან გადმოთარგმანებული და ეწოდების სახელად წიგნი¹ სამართლისა.

თუ იკითხავთ და შეტყობა გინდათ, თუ რომლის წიგნისაგან შეგვიკრებიან, მოგახსენებთ, ანუ რომლის გვართ შევკრიბეთ: პირველ რიგი ღთისა რომ მისცა ღთს მოსეს პირველქმნილისა და მეორის რიგისაგან, და სხვათა თავთაგან, და წმინდის სახარებისაგან, და ყოველთა წმინდათა წერილთაგან, ძველთა და ახალთაგან, რამეთუ ჩვენ ასრე შევიძელით და დავწერეთ.

არათუ ჩვენ ამას მოგატყვებთ. თუ ნურვინ ნურას შემატებთ, აწუ² გეხვეწებით თქუნ, ყოველთა ღირსთა და³ მკოდნეთა ფილასოფოსთა, რომე, თუ რამ ამასი ნაკლები იპოვნოთ, შეუმატეთ და გაასრულეთ.

ქრისტიანო ბრძენო⁴, მქადაგენო, მარტო ჩვენს თავს არ ვიჩემებთ, ჩვენ ამის მეტი ვერ შევიძელით⁵, და ამასცა მოგახსენებთ⁶, რომ ზოგნი გვარნი ჩვენ დაგუძრახვენ, რომე არა აქუთ სამართალიო და წიგნი სამართლისაო, და მრავალნი იტყვიან: ჩვენ გვაქუსო, და იმათ არა აქუთო. ამას ესეთნი იტყვიან, რომე არა აქუთ ცოდნა და არც წაუკითხავთ წერილი ძველი, და არცა ახალი, და იტყუიან უცოდინარობათ, და გუძრახვენ ცუდად^{7,8}.

[სირიულ-რომაული სამართლის ქართული პერსია]

[120r] კ. რიგი კარგი და ჭეშმარიტი უფალმან ღთს პირველითგანვე მისცა კაცსა, როგორც რომ წიგნმა პირველ დაბადებისამან გვამწებნა ჩვენ რიგი, და დასწერა მოსემ: «და მისცათ ღთსო რიგი⁹ ადამს იმ ხისა, რომ იყო სამოთხეში, მის ხილისა არაჭამა»¹⁰, და არ შეინახა რიგი. მისგან ვისწავლეთ რიგიდამ გამსულელის გაწერომა, მას უბრძანა ღთს, ადამს: «მაგიერად რომ სტამე ხისა, რომლისა დაგარიგე უჭმელობა, წყუელმცაა ქუეყანაზე ნაქმარი შენი, მიწა იყავ და მიწადამც იქცევი»¹¹, და ასრე რიგიდამ გასულს გაურისხდა და გააგლო სამოთხისაგან, სარგლითა და შეჭირვებით ეო ქუეყანასა.

რომელი დაიბადა ადამისაგან სეით¹², სეითისაგან—ენოს ნოემდი, ნოემისაგან¹³—სემ, რიგით—აბრაამამდინ; აბრამისაგან; დაიბადა ისაკ ხარებითა ღთისათა, ისაკისაგან—იაკობ, იაკობისაგან ათორმეტნი—მამადმოთაყარნი¹⁴. ამათა ქნეს ღთის

¹ სახელად წიგნი] სახელი A. ² აწუ]—A. ³ და]—A. ⁴ ბრძენო A. ⁵ შევიძელით A. ⁶ მოგახსენებთ A. ⁷ რიგი]—A. ⁸ სეით] | და A. ⁹ ნოემისგან A. ¹⁰ თორმეტი A.

* ხელნაწერის 119r-ზე ტექსტი არ არის.

** აქამდე შესავალი ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას ეკუთვნის.

*** შესაქმნეთა, 3^ც. **** იქვე, 3¹¹⁹⁻¹²⁰.

რიგი, მოსაწონი ყოველთაგან, და¹ დაპატრონეს მამათ თვისნი² შვილნი საპატრონოსა და ქონებასა მათსა, როგორც დალოცა ნოემ ძენი მისნი³ და მისცა დაპატრონება. და აბრამ დაპატრონა ბრძანებითა ლ⁴თისათა, ქონება და საპატრონო თვისი მისცა ისაკს, და მუახლეთაგან ნაშობი ისრაილ ლ⁵თის საქმით გააგდო და გააშორა დაპატრონებასა და საპატრონოსა⁶. და როგორც ისაკ დაპატრონდა, ისრე მან იაკობ დაპატრონა, და იაკობ სიკუდილის დღეს ეგვიპტეს, სიკვიძს, დაპატრონა და შვილი მისი. და რომ თქუა ესე⁷, კლმითა და მშვილდისრით დამქონებიაო.

და ამათგან დარჩა⁸ რიგი დაპატრონებისა თავ-თავის საქონელზედა⁹ [120v] მათთა შვილთა, და ესე კაისა და შვენიერის საქმისა და რიგისაგან¹⁰ აიღეს ყოველთა გვართა რიგი დაპატრონების ქონებისა მათისა მათთა შვილთა. მაგრამ, თუ არა ყუანდესო ვისაც შვილი, დაპატრონდენ. ვინც უნდოდესო.

გვართა და ნათესავთაგან¹¹ თუ სხვას რიგს სხვასა და სხვას აურევდენ, და ამ რიგზე და ამის ჩეუულობაზე სწორედ მიდიოდნენ. მანამდე უფალ-მან ჩვენმან იესო ქრისტემ აიღო კორცი მამისა ბძანებით წმინდის ქალწულისაგან. მამის ნებითა შეიქნა კაცი დაჰსნასა დაკარგულთათვის შვილთა კაცთათვის და სახარების ქადაგებითა მისცა რიგი შვენიერი, კაი და უკუდავი მონასტერსა თვისსა, და წმინდით ეკლესიითა მისით აღადგინა ჭელმწიფე მართლად თაყუანისმცემელი, ტახტი თვითან დააპყრობინა და მისცა გულისყური და რეული ტემპარიტი. რომ დამორჩილდენ ყოველნი. ყო გვარნი წესსა რიგისასა ქრისტესსა და იმით დაამტკიცეს ჭელმწიფობა მათი.

და აბა, ყოველთა გვართა, რომელთაცა¹² ინდომეს რიგით გარიგება და მოსესგან აიღეს რიგი, და ეს საქმე დადვეს სხვადასხვა ქალაქთა და ღრთთა, მათში რომ გამოქნდა ფილასოფოსნი, დაუმსგავსნენ ისრაელთა¹³, რომელნი გარიგებდენ რიგითა ლ⁴თისათა. და ამათგან წინათ არვის ქონდათ წიგნი და სიტყუა მოსეს წინათ. და მოსე მათგან უწინ იყო, რიგით რომ მისცა მან ლ⁵თს. ყოველთა ბრძენთა და ფილასოფოსთა ელინელთა და ათინელთა, ჰრომაელთა¹⁴ და ეგვიპტელთა. და [121r] მიუცა პატრივი და რიგი ლ⁵თისა კელთა მოსესა ისრაელთა, რომ რიგით გარიგდენ.

და სხვათა გვართა კაი შეშურდებოდათ — საქალაქოს რიგის კარგად გარიგება — მანამდის¹⁵ მოსულა იქნებოდა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი¹⁶, რომე ურგებელ ქმნა¹⁷ და დაამველა რიგი მოსესი მისის წმინდის სახარებითა და დაუძაბა¹⁸ ისრაელთა¹⁹ სახარებითა რიგი თავისი, რომელთა იწამეს.

ხეტარ არიან დიდებულნი²⁰ ჭელმწიფენი, და²¹ დაამტკიცა დიდმან კელმწიფემ კოსტანტინემ²², და მოგუცა რიგი ესე.

¹ და]—A. ² თვისნი]—A. ³ ძენი მისნი] შვილები თვისი A. ⁴ და საპატრონოსა]—A. ⁵ ესე]—A. ⁶ დარჩა A. ⁷ საქონლისა A. ⁸ საქმისა და რიგისაგან] საქმისაგან A. ⁹ გვართა და ნათესავთაგან] და გვარნი A. ¹⁰ რომელიც A. ¹¹ ისრაილთა A. ¹² რომელთა] რომელთა A. ¹³ მანამდის A. ¹⁴ იესო ქრისტესი]—A. ¹⁵ იქმნა A. ¹⁶ დაუძაბა] უწოდა B. ¹⁷ ისრაილთა A. ¹⁸ დიდებულნი] და დიდებულ A. ¹⁹ და]—A. ²⁰ კოსტანტინემ A.

ქ. თავი პირველი, ერთი

1. ქ. რიგი და სამართალი ესა.

ვინგინდავინ მიიკვალოს და არ დასწეროს ანდერძი, და დარჩეს შვილი, ძე და ასული, რაერთად იყუნენ და ძმანი. სწორად ეპატრონებოდენ ქონებასა მამისა მისისასა, და ასულსა მისცეს თავთავისი წილი.

და თუ დასწეროს მამამან ანდერძი და ყოს უფროსად, რომელიც ნებევდეს, და დააპატრონოს¹ მამულსა და ქონებასა მისსა -- და ვაჟთა მისცენ ქონებისაგან ორი წილი, და ქალს ერთი წილი. და თუ უნდოდეს ნამეტნავის მიცემა შვილისა რომლისაცა, შეუძლია მიცემა. და რომელსაცა არა ყუანდეს ვაჟი და დარჩეს ქალი, დაპატრონდეს ქონებასა მამისასა.

და ვინგინდავინ მიიკვალოს უშვილოდ, არც დარჩეს ქალი და არც ვაჟი, სიკუდილის დღეს ვინც დააპატრონოს ანდერძით, მართებულად შეუძლია. [121v] ვინც ანაზღვეულ სიკუდილით მიიკვალოს უანდერძოთ, რომ არ დარჩეს შვილი, ქონებასა მისსა ეპატრონოს მამა. თუ არა ყუანდეს მამა ცოცხალი, ეპატრონოს ძმა და და, ორნივე. თუ დედა ცოცხალი ყუანდეს, მასაც შვილთან სწორედ ქონდეს პატრონობა.

ქ. თავი ორი

2. ქ. ვინ მიიკვალოს ანაზღვეულად უანდერძოდ, კაცი უღედ-მამო, და არც დარჩეს შვილი, და ყუანდეს მამის ძმები, ისინი დაპატრონდენ. თუ არა ყუანდეს ძმების ძმები, დაპატრონდეს დისწულები. ვაჟნი. და თუ არც ის ყუანდეს, დაპატრონდეს მამის დის შვილი ვაჟი²; და თუ არ იყოს ვაჟი, ქალი დაპატრონდეს³.

ქ. თავი სამი

3. ქ. კითხონ რიგსა, თუ ყმაწვილობიდან რა ხნისას მართებს ანდერძის თქმა და უთქმელობა, რამდენის წლისა იყოს, რომ დაეწერიანებოდეს ანდერძი?

ქალი თორმეტ წლამდინ ებისკოპოზთა ღელთა არის, არ მართებს ანდერძის თქმა. რა თორმეტის წლისა უფრო შვიქნების, გა-

¹ დაპატრონოს A. ² და თუ არც ის ყუანდეს, დაპატრონდეს მამის დის-შვილი ვაჟი — A. ³ დააპატრონდეს A.

მოვა ებისკოპოზის ჯელქვედამე და მასუჯან მართებს და შეუძლია ანდერძის თქმა და დიათიკი¹.

ვაგი თოთხმეტ წლამდინ უფროსის ბძანებასა ქვეშეა-მაგრამ, რომელი რომ დააყენოს ჯელმწიფემ თავის ობოლთა და² საქონელთა გამძლოლად, რომელნი მოქადაგენი, ეფისკოპოზნი და სხვანი ვინგინდავინ ერისკაცნი, ბძანებითა ჯელმწიფისათა, რა შეიქნების კაცი თხუთხმეტის წლისა, გამოვა მათთა [122r] ჯელქუეიდამ და კაცობაში შევა, მასუჯან მართებს და შეუძლია ანდერძის თქმა.

ქ. თავი ოთხი

4. ქ. წინა პირველს რიგში და სამართლის კანონში დავწერეთ სწორედ დაპატრონება ქალ-ვაჯისა რომლისამე [იხ. მუხლ. 1].

მიიცვალოს როს მამა ვისიც უანდერძოთ, არც დარჩეს ქალი და არც ვაგი, შორეული ნათესავნი და ნათესავთა შვილნი ვერ ეპატრონნენ; მამის ძმა და ძმა და შვილნი მათნი ეპატრონონ, დედანი და ცოლნი მათნი—ამას ბრძანებს რიგი: სძებნონ წმინდით თესლით ნაყოფი, და რომელიც უფრო ახლო ეყოდეს, ის დააპატრონოს ჯელმწიფემ და ნულარას დაუწყებს თავსა ბრალობასა.

თუ არ ყუანდეს და ამოვარდნოდეს ნათესავი, ახლო³ მეყუისი მამისა, წადგეს ახლო ნათესავი დედისა მისისა, და ვინგინდავინ მიიცვალოს და ყუანდეს მამა ცოცხალი, არა მართებს ანდერძისა თქმა, თუ შვილიც რომ დარჩეს, ამიტომ რომ, რა მამა ცოცხალი ყუანდეს, მისი შვილიც მის ჯელქვეითი⁴ არის, და ანუ შვილმან რაც მოიგოს, საქონელი თუ სახლი და ან საჯელო, რადგან მამა ცოცხალი ყავს, ვისთვიც მამას უნდა, დარჩეს მას.

ქ. თავი ხუთი

5. ქ. ვინ მიიცვალოს სიძე ვისიც, და თუ მიცვალებულის ცოლის მამამ მოინდომოს ქალისა და ქალის შვილების შენახვა, უნდა მისცეს თავდები მეფესა და [122v] აილოს ბძანებითა შენახვისა პატრონობა—და მიებაროს. და თუ იმავ მიცვალებულმა ანდერძით თავისი ობლები ვისაც სახელდობივ მიაბაროს, იმას მართებს მოვლა და არ ეთხოება მას კაცს, ანდერძით ვისთვის მამას ობოლთასა მიუბარებია, თავდები.

¹ ტიათიკი A. ² და]—A. ³ ახო A. ⁴ ჯელქუეითაი A.

და თუ არა ქნას ანდერძი, და დარჩეს შვილი და იყოს იგი წლისა ოცდახუთისა, მას მართებს გაძლოლა და პატრონობა. და თუ ყმაწვილი იყოს და იმ ხნისა არ იყოს, რა რიგადაც ამას ზემოთ სწეოია [იხ. მუხლ. 3], — რომვერ ქნას ანდერძი მან კაცმან და ყუანდეს ძმა, რიგი სამართლისა უბრძანებს გაძლოლასა ობოლთასა, როგორც მართებულა; თუ არა ყუანდეს ძმა და ძმისწული, ასეთი რომე გაძლოლა არ შეეძლოს. მამის ძმამ და მამის ძმის შვილმან უპატრონოს ობოლთა.

კიდევ იმავე მიცვალებულს არა ყუანდეს ძმა და ძმისწული, არც შვილი კაცობაში შესული და არც დაეწეროს ანდერძი. და იკისროს მან კაცის ცოლმან თავის თავის გაძლოლა და ობოლთა პატრონობა, მართებს მას დედაკაცსა მისულა მოსამართლესთან წინაშე მოკსენებად პირობისა, რომ აღარ შეირთოს ქმარი, სანამდინ გახდიდეს ობოლთა.

თუ ვერ იკისროს, ამგვარად ბრძანებს რიგი სამართლისა: ვინგინდავინ იყოს ქალაქთა ზედან უფროსად დადვინებული, მან დააყენოს თავს გასასინჯავად, ნახვად ობოლთა, და მისცენ ფასი, რაც ერგებოდეს. რომელმან იკისროს, მას ეოთსა კაცსა, სამართალია, გამოართვან თავდები და შეუნახვიონ² მამული და საქონელი შეუშლელად მათ ობოლთა და იგინიც [123r] დაახდევინონ.

და თუ ქნას კაცმან მან ანდერძი და სახელდობით ვისაც ნიბაროს შვილი და ქონება მისი, მას თავდები არ ეთხოვბის, რადგან მიცვალებულს თავის ნებაწყოფლობით მიუბარებია.

ქ. თავი ექუსი

ნ. ქ. უმორჩილობა³ შვილთა. ვისაც ყუანდეს შვილები და შევიდნენ კაცობაში, და არ მორჩილობდენ მამასა, და მოინდომოს გაყენება მამამან მის ქონებისაგან, მას ჯელი შესწევს და შეძლება აქუს ქონებასა მისაზე: იგი უნდა მისცეს მას, უარპიოს შვილსა, ცხრა წილიდამ ერთი წილი. იგი მართებს ასრე: სულადთა⁴ ოთხი წილიდამ ერთი წილი ცხრად გაყონ, მეცხრე წილი მისცენ მას შვილსა, მამის ურჩსა, ვაჟი იყოს თუ ქალი.

ვინ გაიშოროს ურჩი შვილი თავისგან და იგი მიიცვალოს, და ანდერძით ვინგინდავინ დააპატრონოს ქონებასა მისსა, ნუვინ სარახავთ მას კაცსა — ამისთანანი არიან, რომ აღარ ღირსან, მა-

¹ ძმისწული A. ² შეინახვიონ A. ³ მორჩილობა A. ⁴ სულადთა] + და სარახათვან ასრე მისცენ: გაყონ ოთხ წილად B.

მასა და მამის ქონებასაც გარდააგებენ; ამისთანას შვილის მიუცემლობა დაპატრონებისა¹ შეუძლია მამასა—ვინცა მისცეს შვილსა, იმრიგისა, იქნების იგი კაცი საძრაბავი ნათესავთაგან.

ქ. თავი შვიდი

7. ქ. თუ ვინ ქნას ანდერძი და არ ინდომონ გათავება მისი ვინცა, ნუ ზელჰყოფენ და არცავეის ძალუც ანდერძისა მის გატება.

|123v| ქ. თავი ოვა

8. ქ. ვის ებაროს მონასტრის საქონელი და იყოს მისის შესავლის² სახლთხუცესი, რომ პყრობდეს გელი მისი წინგაძღლოლი იგი, იმან მოინდომოს გასასყიდლად და დასახარჯავად რაგინდარა, ან საბატონოდ მიცემა, ან ვალად, ან ვალში მისაცემად, არ შეუძლია, თუ არ ნება-ბრძანებით მოსამართლისათა: მოაჯსენონ უფროსთა და მოსამართლეს და ბრძანებითა მათითა გაყიდონ ზომიერად, არა თუმცა ნამეტნავად.

ქ. თავი ცხრა

9. ქ. ვინგინდავინ გაგზავნოს ნიშანი და ნიშნობა გარდიგადონ, ვისაც დაუნიშნონ, თუ შვილი იყოს, და თუ ვაჟისა და ქალისა შვილი იყოს, პაპასა და მამას შეუძლია მათ სიცოცხლეში გამორთმევა ნიშნისა.

და თუ ვაჟს მამა ცოცხალი არ ყუანდეს, არ გამოერთმეოდეს ამიტომ რომ იმ მიცვალებულის ვაჟის წილი ის ყოფილა.

ქ. თავი ათი

10. ქ. ისივ ნიშნობის საიღუშლო. კიდევ ვინგინდავინ ნიშანი გაგზავნოს და დაწეროს წიგნათ დამტკიცებითა, დრო გავიდეს და არ მოვდეს, მისი არ არის მართებული, რომე სხვათა სიტყუით გამოართვას.

და თუ მამამ ვაჟისამან სიკუდილის დღეს უანდერძოს ვაჟსა თუ ქალსა გამორთმევა³ მის ნიშნისა, —[124r] და თუ ან ვაჟსა და ან ქალს გამოერთვას ნიშანი.

ქ. თავი თერთმეტი

11. ქ. თუ ვინმე თავის ქონებისა, რისაც მქონე იყოს, დაწეროს დიათიკი, ვისაც მისცეს სამკუდილოდ, ბრძანებს რიგი სა-

¹ დაპატრონებისა] და უპატრონება A. ² მისის შესავლის] და შესავლის მისის წინგაძღლოლი B. ³ გამორთმევა] გამოერთვას A.

მართლისა: ცხრამდინ გაუშვან; ოთხიღამ—ერთი კიდევ, ვისთვინაც დიათიკი უქნია, სამი,—ვისაც მართებდეს ქონებისა მისისა დაპატრონება.

ქ. თავი თორმეტი

12. ქ. ვინ შეირთოს ცოლი ორი მზითვით მისული, წინამ მიიტანოს მზითვეი და უქანამ არა, დარჩეს შვილი ორისაგანვე, თუ ინდომოს მამამ ორისა ცოლის ნაყოფი, სწორედ მისცეს პატრონობა, გელი შესწევს მიცემად—ვითამ უცხოსათვის მიუცია. არ უნდა თქუას წინას ცოლის შვილმან, თუ ზითვეი დედის ჩემისა არისო.

და თუ მამა მათი მიიცვალოს და სიცოცხლეში ასრე არ გაურთიგოს, და ან ანდერძი არა ქნას, რომლისაც შვილის დედის მოტანილი იყოს, იმის შვილს დარჩეს ზითვეი თავის დედისა.

ქ. თავი ცამეტი

13. ქ. ვისაც კაცს ყუანდეს ქალი და არა ვაგი, და რომ ყოლოდეს ვაენი და დაპოცოდეს, და ქალნი დათხოვილნი ყუანდეს და შვილის პატრონნი შექნილიყუნენ, და თვითან ქალნი მის კაცისა მიცვალებულიყუნენ, ქალთან შვილი დარჩომოდეს, ქნას დიათიკი და დაპატრონოს ქალის შვილი ქონებასა მისსა—შეუძლია მართებულად, როგორც უნდა.

და თუ ყუანდეს ან ძმა და ძმისწული, ვერ ც(124v)ილონ, რადგან დიათიკით მიუცია.

და თუ მიიცვალოს უანდერძოთ, დაპატრონდეს¹ ძმა მამისა და მამის ძმიშვილი². თუ მამის მისის ნათესავნი მიცულილიყუნენ, ისევე ის ქალიშვილნი დაპატრონდენ. თუ იგინიცა არ იყუნენ, დისწულები დაპატრონდენ.

და თუ მიცვალებულსა ყუელას ნათესავიღამ³ ცოცხალი იყუნენ, სიკუდილის დღეს უკან წადგნენ, ყუელამ მოინდომოს დაპატრონება.

მაგრამ სანამდინ არიან კაცნი ცოცხალნი, დედაკაცისაგან არ არის მართებული დაპატრონებისა. და თუ არ იყუნენ კაცნი, მართებთ დაპატრონება ქალთა.

ქ. თავი თოთხმეტი

14. ქ. კაცსა, ვისაც თუ უნდოდეს სახლთა სყიდვა, ანუ ყმათა, ანუ სხვათა, რათა რომ გამსყიდველი ყიდდეს, და აილონ საყოფნი³ მათნი, ბე არ მისცენ, და ფასი რომ მოაწონონ ერთმანეთსა, და

¹ დაპატრონდეს]— ძმა და დისწული და თუ არ ყუანდეს, დაპატრონდეს B. ² ნათესავიღმან A. ³ ნაყოფნი B.

ვერ მისცენ ფასი და საქმით გარდასწყვიტონ, ბძანებს რიგი სამართლისა: არ შეუძლიან გასყიდვა სხვაზედ, სანამდის არ მივიდეს მასთან, რომელსაც უწინ აძლევდა, და მისგან დასტური და წიგნი საბელდობით არ აიღოს; და თუ აიღოს წიგნი დასტურისა, მასუკან შეუძლია მისყიდვა, ვიზედაც უნდა¹.

ქ. თავი თხუთმეტი

15. ქ. თუ ვინც უყოს ახატი 'შვილსა მისსა და ანუ 'შვილი-შვილსა მისსა, მართებს დაწერა წიგნისა ახატობისა მათთვის. ახატობისა წიგნი მოსამა[125r]რთლეთა² მოუწონონ მათ, რომ მორჩილობა გასინჯონ. და ამისთვის უყონ ახატი მათ, იმ მორჩილობით თავისითა ტან'შემძლებელ წინა მოსამართლეთასა, — მართებთ შიცემა, და შეიქნენ 'შვილნი მისნი ახატნი. მასუკან აღარ შეუძლიათ დაპატრონება და მამისა მიახლოება. და იყოს ყოველის მისის დაპატრონებისაგან 'მორს სიცოცხლეში თუ სიკუდილში.

რადგან უყო ახატი მოსამართლეთა წინაშე, ახატობას უკან აღარ შეუძლია ანდერძის დაწერა მამას სხვათათვის — სიკუდილს უკან დაპატრონდენ 'შვილნი მისნი, თუ ვაჟნი თუ ქალნი, და რადგან ახატნი იქნენ მამისა სიცოცხლეში, მამის მოჩილობისაგან³ განსული იქმნენ.

ქ. თავი თექუსმეტი

16. ქ. ვინ ქნას ანდერძი, თუ ავადმყოფმან, თუ კარგადმყოფმან, და ინდომოს ახატი ყმისა თვისისა, თუ ერთია და ან ორი, შეუძლია ახატი ყმისა თვისისა. და თუ სამია, ორი გაუშვან; და თუ 'შვიდია და თხუთმეტი, მართებს ნახევრისა გაშვება; თათხმეტიდამ ოცდაათამდინ მესამედი გაუშვან; და ოცდაათიდამ ასამდინ მეოთხედი შეუძლია, რომ გაუშვან.

თუ ამისგან უფრო ახატი ქნას, რაც ამ წიგნში სწერია, დარჩეს მეპატრონეთ. თუ ანდერძი დაწეროს სულ ერთპირად თავის ყმისა, რომ ახატი მიქნია და გაუშვითო, რომელმანც ესე ასრე ქნას, ერთპირ ახატობისათვის ერთპირ დარჩეს მეპატრონესთა.

[125v] ქ. თავი ჩვიდმეტი

17. ქ. თუ ვინც უყოს ახატი თავის ყმასა, რიგი ასრეა: უნდა წავიდეს, ებისკოპოზთა და⁴ მღდელთა წინაშე უყოს ახატი, რომ

¹ უნდა] — A. ² ახატობისა მათთვის. ახატობის წიგნი მოსამართლეთა | მათთვის ახატობისა წინა მოსამართლეთასა და B. ³ მორჩილობისა; გნ A. ⁴ ების-კოპოზთა და] ებისკოპოზთან A.

იყოს იმავ თემის ეპისკოპოზი და მლდელი მასთან, როგორც რომ უბრძანებია დიდსა ჳელმწიფეს კოსტანტინესა.

ქ. თავი თურამეტა

18. რომელმანცა უყოს ყმასა თვისსა ახატი ქონებით, რად-გან ქონებით უყოს ახატი, სახელდობით, რაც რამ ქონდეს, ახატობის წიგნში უნდა დაუწეროს.

თუ არ დაუწეროს სახელდობივ ქონება¹, ყმას უკან რომ მიიკვალოს პატრონი მისი, გამოართვან მას, ახატნაქნარს ყმას, ქონება და დაპატრონდეს მის ახატის მქნელის შვილი.

ქ. თავი ცხრამეტი

19. ქ. თუ ვინც უყოს ახატი ყმასა თვისსა, მასვე შეუძლია ისრევ დაქერა და ახატობის შეშლა თუ არა?²

მიგება სიტყუისა: თუ წამოაყენოს ამისთანა მოწამე, რომ შეეგინებინოს და ურიგო ეთქუას, ამისთანას მოწმით მოსამართლეთა წინაშე შეუძლია, რომ ისევე დაპატრონდეს.

ქ. თავი ოცი

20. ქ. თუ ვინც უყოს ახატი ყმასა თვისსა, შეუძლია თავისის მიცემულის სამკუდიროს მამულისა და ქონების მიცემა თუ გამორთმევა?

მიგება სიტყვისა: ბბა[126r]ნებს რიგი, — თუ მიუძღვის სამსახური, მართებს ქნა.

ქ. თავი ოცდაერთი

21. ქ. ვინც იყიდოს ყმა ამ პირით, რომ არც იყოს გამბარავი და იყოს კაის გულისა³, მასუკან ეს მართებს გამსყიდველსა: დაუდვას ბორჯალი ექუსის თვისა, რომ მან მსყიდველმან გასინჯოს, სცადოს იმ ექუს თვეში.

თუ რამ სიავე უპოვნოს მას ყმასა, მსყიდველს რიგის სამართლით შეუძლია შებრუნება და გამორთმევა თასისა, რაც რომ მიუცია.

თუ ექუს თვეში გაეპაროს, მსყიდველს მართებს, რომ სძებნოს და იპოვნოს, და მისცეს გამამცემსა. აბა, მასუკან უნდა გამოართვას თავისი მინაცემი.

¹ ქონება| — რისაც მქონებელია B. ² თუ არა| თვარა A. ³ გულისა| — უავრიგო B.

ქ. თავი ოცდამეორე

22. ქ. ვინც გაყიდოს ყმა პირობით, თუ გათავდეს პირობა, — კარგია; და თუ არადა, მასუკან აღარ შეუძლია მსყიდველსა შეებრუნება პატრონზე.

მაგრამ თუ შეეტყოსთ¹, რომე ბნედა სჭირს მას კაცსა, ამ საქმით, რადგან იმ ჭირის პატრონია, შეებრუნება, და კიდევ უნდა შეებრუნონ პატრონთ.

ქ. თავი ოცდასამი

23. ქ. ვინც რაც უბრძანოს ყმასა მისსა სადაც მის მაგიერად ლაპარაკი და სამართლის ქნა, რისაც არა აქუს ბრძანება რიგისაგან, რომ ყმამ ილაპარაკოს და ან ქნას სამართალი ბატონის მსგავსად, ყმასა არა აქუს [126v] შეძლება მესწორებით ბატონისა.

ქ. თავი ოცდაოთხი

24. ქ. კაცმან, ვინც ინდომოს გაპარული მოსამსახურე შეინახოს, თუ იცის, რომ მოსამსახურეა, ბეანებს რიგი სამართლისა: ვინც ეს ქნას, მასუკან რომ იაოოს პატრონმა², თავის მოსამსახურის მაგიერად უნდა წასწიოს მოსამართლისა წინაშე იგი კაცი — მას გამოერთვას და შემკვიდრეს პატრონს თავისი ყმა მიეცეს*.

ქ. თავი ოცდახუთი

25. ქ. რომელმან შეინახოს სხვათა მოსამსახურე³. მოლაშქრე რომ არ იყოს იმისი და¹ სწვრია სხვათა სამდივნოს წიგნშია, და იცის სხვათა თავადთა გაზდილია, და არ გააბრუნა თავისგან და სხვათა შეუშატა თავის ჯარსა, გაილახოს ტელმწაფეთაგან იგი თავადი.

ქ. თავი ოცდაექუსი

26. ქ. რომელმან გაყიდოს და ანუ იყიდოს რაგინდარა სასწრაფოთ რიმონით ესე ასრე, მასუკან გამორთმევა მოინდომოს, ბრძანებს რიგი; ორი ზომა შეებრუნოს და, აბა, გამოართვას.

ქ. თავი ოცდაშვიდი

27. ქ. ყმამ და მოსამსახურემ რომ მოინდომოს რისაც სყიდვა, პატრონის მისის ბრძანებით შეუძლია, რომ იყიდოს.

¹ შეეტყოსთ A. ² პატრონმა] = მას კაცთან იმ პატრონმა B. ³ მოსამსახურე] მსახური B. ⁴ და] — A.

* „და შემკვიდრეს პატრონს თავისი ყმა მიეცეს“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ოცდარვა

28. ქ. არ მისცემს რიგი სამართლისა, რომ ვინმე მოკლას თავისი ყმა და მოსა[127r]მსახურე თავისის ჯელითა. თუ დააწავა ყმამ და ქნა სასიკუდილო საქმე, უნდა მიართვან ჯელმწიფესა და მან უყოს დანაშაულის ჯაზა.

ქ. თავი ოცდაცხრა

29. ქ. კარისკაცი, ასეთი, რომ არა აქუს ზბანება ჯელმწიფისა და მოსამართლისა, და მოკლას კაცი ან ქურდი, ანუ კაცის მკულელი, — იმისთანა კაცი მოიკლას ჯელმწიფის ჯელით, ამიტომ, თავისთავად რატომ უქნია?

ქ. თავი ოცდაათი

30. ქ. ვინც უყოს აზატი თავის ყმასა პირობის დადებით, რომ ამდენს წელიწადს უკან იყოს აზატიო, უნდა შეატყობინოს შვილსა და ან სხვათა დამაბატრონებელთა, რომე ამდენს წელიწადს კიდევ გემსახუროსო. აზატობას უკან ბძანება აქუს რიგისაგან, რომ, როგორც თავის თავის ჯელთმქონე, იგიც ისრე იყოს.

ქ. თავი ოცდათერთმეტი

31. ქ. თუ ვინმე მოინდომოს აზატი ყმისა თვისისა პირობითა, აჩვენონ მონასტერთა და საყდართა, ებისკოპოზთა და¹ მღვდელთა, ან არადა დაუწერონ დიათიკი, რომ მართლად ყოს აზატობა.

ქ. თავი ოცდათორმეტი

32. ქ. ვინცავინ კაცი, თავის თავის² ჯელთმქონე, მივიდეს ვისთანც საყმოდ და თქუას კაცთა წინაშე, თუ შევქნილვარ ყმა ამისიო, ვისაც აყმო თავისი თავი თვითან, [127r] თუ იყოს კაცი იგი ოცის წლისა, დაკარგოს თავისი თავი თავისა³ ჯელთა ქონებიდამ — არ შეუძლია მოგმარება რიგსა.

მას ზედ უფრო კიდევ ნამეტნავად, თუ ფასიც რამ აუღია და შეუსვამს და შეუქამია, დარჩა იგი კაცი ყმად მას კაცსა, ვის წინაც ეს რაც ქნას და თქუას.

ქ. თავი ოცდაცამეათი

33. ქ. თუ ვინ დედაკაცმან, თავის თავის ჯელთმქონემ, თქუას მუახლობა, ვისაც რომ უმუახლოს, და მან კაცმან გაატანოს მზით-

¹ და]—A. ² თავი A ³ თავის]—A.

ვად, ვერ უშველოს რიგმან, ამიტომ რომე თვითან დაკარგა თავისი თავი და დარჩა მას, ვისაც მზითვად გაჰყოლია, რადგან ოცის წლისას მიუცია თავის თავი მუახლედ.

და თუ ოცის წლისაგან ნაკლები იყოს, უშველოს რიგმან და შეიქნას დედაკაცი იგი ისრევ თავის ჯელთამქონე.

ქ. თავი ოცდათოთხმეტი

34. ქ. თუ კაცმან და ან დედაკაცმან აილოს ნაპარევი და შეინახოს, რომ მოსამსახურის ნაპარევი იყოს, ბძანებს რიგი სამართლისა, რომ წაერთვას მას, გოლდარას, ერთისათვის ოთხი და პატრონს საქონლისას მისცენ.

ქ. თავი ოცდათხუთმეტი

35. ქ. ვინც იყიდოს ყმა პირობით, როგორც ამას ზემოთ რიგმან მისცა დადება ექუსის თვისა, თუ იმ ექუსს თვეში იალოს მას ყმაში ჭირი თუ ბნედა რაც, ბძანებს რიგი სამართლისა, რომ შეუბრუნოს გამამცემსა და გამოართვას იგი, [128r] რაც მიეცეს ფასი. თუ ექუსს თვეში ვერ იბალოს და მასუკან გამოჩნდეს, ველარ შეუბრუნებს.

ქ. თავი ოცდათექუსმეტი

36. ქ. ვინცა ვის მიყიდოს ყმა და უთხრას მაშინვე, ეს ამ საქმის მოქმედიაო, თუ ავისა თუ კაისა¹, კაცი თუ დედაკაცი, და იმათში გამოჩნდეს სიავე, ველარ შეუძლია შებრუნება.

და თუ გამსყიდველმან, ვისაც მიყიდოს, დაუდვას პირობა მოწმით, რომე არც იყოს ქურდი, არც იყოს ამაში სხვა სიავე, მასუკან, თუ მსყიდველმან შეამცნია სიავე ან ქურდობა, შეუძლია შებრუნება.

და თუ რამ მოუპარავს, ისიც უნდა მიმცემს აზღვევინოს და თავის მინაცემი ფასიც გამოართვას. და თუ გამსყიდველის ჯელში კარგი ყოფილიყოს და მსყიდველის ჯელში წამჯდარიყოს, ველარ შეუძლია შებრუნება.

ქ. თავი ოცდაჩვიდმეტი

37. ქ. ვინცა იყოს აზატნაქნარი ყმა, და ვისაც ექნას აზატი, და მასთანვე იყოს თავის ნებით, და მასუკან რომ შეირთოს იმავ პატ-

¹ კაისა] + და თუ A.

რონის მუახლე ცოლად, და მასთან რომ შვილი მიეცეს, მათ შვილებს დააპატრონდეს, რომელმან უყო ახატი, მას კაცის შვილნი.

ქ. თავი ოცდათურამეტი

38. ქ. თუ ვინც უყოს ახატი ყმასა მისსა და მართებდეს ახატობა მისი, თუ ქალაქში იყოს, უნდა მივიდეს მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა წინაშე, და თუ [128v] სოფელში იყოს, — მღღლებთან და შვიდთა მოწმებთან, როგორც რომ დამოწმდენ ისინი ჰელის წიგნით.

ეს არის წესი ახატობისა თუ ქალაქსა, თუ სოფელსა. თუ ასრე არა ქნან, არ არის ჭეშმარიტი ახატობა, ამიტომ რომ. რადგან ასრე არ უქნია, კიდევ დააპატრონდების.

ქ. თავი ოცდაცხრამეტი

39. ქ. ბძანებს რიგი: თუ ვინც იყიდოს სოფელი, სახლი, ბაღი, ბოსტანი ანუ სხვა რაგინდარა, რაც რომ გირაოსავით დაუცვისთანც, თუ იმ კაცმან, თავის გუნებით, გამსყიდველმან, ამაზე გაყიდოს, რომ იმ ქუეყანასა შესწყენოდეს რამე და სხვას ქუეყანას წასულა უნდოდეს, და წავიდეს, და მისგან გასყიდული გირაოს მაგიერი იყოს, და მასუკან ის კაცი თუ ათს წლამდი მოვიდეს, ისევ უნდა მისცეს მან კაცმან სამკუიდრო მამული, და რაც მიეცეს, გამოართვას.

თუ იმ კაცის მოსულას უკან ერთი წელიწადი კიდევ გავიდეს და არ მიედაოს, და ერთს წელიწადს უკან წაედაოს, ველარას შეუვა.

თუ იმ რაგინდარას პატრონი მგზავრია, თუ სამგზავროდ წასულა, და ანუ მოლაშქრეა და სალაშქროდ წასულა, ბოძანებს რიგი¹: ოცს წლამდინ კიდევ ითხოების მის კაცისაგან; თუ ოცი წელიწადი გავიდეს, ველარას შეუვა.

ქ. თავი ორმოცი

40. ქ. იკითხონ რიგსა: ორი კაცი რომ მოვიდნენ სამართალში, ერთმანერთთან რომ [129r] სადაო ქონდესთ, რომელი იყოს მოვალე, ითხოოს დაცლევინება ოთხის თვისა, რა უნდა ქნას მოსამართლემა?

მიგება სიტყუისა: თუ ითხოოს დაცლევინება ოთხის თვისა, — მისცენ. მასუკან რომ კიდევ თავისმა მოდავემ წასწიოს სამართალში, თუ კიდევ ითხოოს ჭკუითა და ფიქრით დაცლევინება, მისცენ სა-

¹ ოიგი] წიგნი B.

მის თვისა. კიდევ თუ შეეხვეწოს და ითხოოს დაცლევინება, ცოტა ხანს უნდა სამართლის გაშორება.

მაგრამ მისცენ რიგის ბძანებით სამჯერ დაცლევინება: პირველზე ოთხის თვისა, მეორეზე სამის თვისა და მესამეზე ორის თვისა, თუ ამას გარდა კიდევ ითხოოს, დაკარგოს სამართალი თავისი თითვან.

ქ. თავი ორმოცდაერთი

41. ქ. ისივ საიდუმლო: რადგან მისცენ დაცლევინება ოთხის თვისა რომ მოვდეს თვე მკათათვე, მკათათვიდამ ღვინობისთვის გასულამდინ, — დააცალონ და ნუ იანგარიშებენ ღვინობისთვისა; და ორის თვის დაცლევინება შოშლილა.

და დრო დაცლევინებისა მოიშალა. — ცხრა თვისა რომ ქეყოფა.

სარგებელი, რაც არის შუაში, რომ ითხოონ, მოსამართლისაგან მოწამე იგი შორ რა ყუანდეს, — და ჰელმწიფემ იმ ქუეყნისა-მან, ანუ მოსამართლემ სამის თვის დაცლევინება მისცენ მოწმის მოლოდინებისათვის. თუ კიდევ ითხოოს დაცლევინება, მოსამართლემ თავის სამართალი ხახოს.

[129v] ქ. თავი ორმოცდაორი

42. ქ. კოსტანტინე¹ ჰელმწიფის მოვსენება კურთხევით იყოს, რომ პატივისცა სამოციქულო ეკლესიას, საყდროვანთა მისთა რომე უყო ახატი სატელმწიფოს გამოსაღებისა, რიაც ყოველს ქუეყანას მისას დადვა თვითან რიგი ესე: ახატყო სათხოვრისაგან საყდროვანი და მოსამსახურე ეკლესიისა, ყოველი გამოსაღები შეუაღნა² და მოარჩინა საერო სათხოვრისაგან, აართვა უღელი საერო საქმისა.

ქ. თავი ორმოცდასამი

43. ქ. კოსტანტინე¹ ჰელმწიფემ, ბძანა დიდად პატივისცემა და მირთმევა საყდრისა ქრისტესი სოფელი და მამული ყოველს აღგილსა. და მათზე იყუნენ მომკმარო, რომელნი მსახურებდენ მონასტერთა და საყდართა, რომ მათ იმ შეწირულობით სვან და ქამონ, ძმათა და დათა, ქურივთა და ობოლთა, რომელნი იყუნენ მონასტრისა სიახლოვესა, რომე მათის ყოვლის ლოცვითა უძრავად ამყოფოს ღთს ტახტი ჰელმწიფისანი, რომელნი თაყუანსა სცემდეს სამებასა ერთარსებასა.

¹ კოსტანტინე A. ² შეაღნა B.

ქ. თავი ორმოცდაოთხი

44. ქ. დაცვა და პატივისცემა კუირისა. ლევან ჰელმწიფემა თავის დროში პატივისცა კვირას დღესა ქრისტეს აღდგომისათვის, რომე აღდგა კუირასა, და დადვა კანონი, რომ¹ კუირას დღეს არა ეთხოებოდეს რა საწელმწიფო ხარჯი და ბეგარა [130r], და არცა იქნას სამართალი, და ყუელანი შეიქნენ მოცლით და დაგროვდენ მონასტეოსა და საყდარსა² ქრისტესასა, და ევედრონ უფალსა გულის წმინდითა.

ღრთის ვედრების მეტი გაუშვან ყოველი საქმე დღესა კვირასა: არც ეთხოებოდეს დღესა მას³ მოვალესა ვალი, არც წავიდნენ სასმელად სადაც, არც სვან ღვინო ბევრი, არც უყონ ავის მქნელს ჯაზა, როგორც ამას ზემოთ ვთქუით.

ყოველნი თავთავის ქუეყანას ნშვიდობით დაგროვდენ ეკლესიაში და ილოცონ უშიშრად მოსამართლეთაგან და მათთა იასა-ულთაგან⁴ ვალთა თხოვნისაგან.

ქ. თავი ორმოცდახუთი

45. ქ. ბძანა ლევან ჰელმწიფემ, დადვა რიგი ზითვისა. რაც ვისაც ქალს ზითევი მიჰყუეს, დასწერონ ყუელა წიგნათ, და იმრიგათაც დასწერონ ნიშანი და სახლის პატივი, რა მოეწონონ ერთმანეთსა, — დასწერონ მტკიცედ თუ ოქროა, თუ ვერცხლია ანუ ტანისამოსი, თუ მზღებელი, თუ მსახური, თუ პირუტყუი, თუ სხვა რაგინდარა. ყოველმან თავთავის ქუეყანას ეს წესი ქნან.

კაცმან, ვინც ნიშანი და სახლის პატივი გაგზავნოს, რაც შეიძლოს, ქალმაც ზითევი მიიტანოს⁵: საწელმწიფო ქალაქს კოსტანტინეპოლის⁶ და ყოველს ქვეყანასა დასავლეთსა, თუ მიიტანოს დედაკაცმან ასი ფლურისა, კაცმანც მისცეს ასი ფლური: და აღმოსავლეთის ქუეყანასა, თუ მიიტანოს დედაკაცმან ასის ფლურისა, კაცმანც მისცეს ორმოცდაათი ფლურისა.

[130v] ქ. თავი ორმოცდაექუსი

46. ქ. დაამტკიცა გარიგება ესე ლევან ჰელმწიფემ. წიგნით რა გუირგუინი იყურთხონ და შეიყარნენ ცოლ-ქმარნი, მასუკან თუ გაშვება მოკდეს, ქმარმან თუ გაუშვას ცოლი მისი უსაბაბოდ, მისცეს მას ქალსა⁷ თავისი მოტანილი, წიგნით რაც ზითევი ნაუტანია; თავისის ქრმის გაგზავნილი ნიშანითა და სახლის პატივიცა მას ქალს დარჩეს.

¹ კანონი, რომე | რომ კანონი A. ² საყდარსა | = სახლსა B. ³ დღესა მას | — A. ⁴ იასულთაგან A. ⁵ მიიტანოს | + რისაც შემძლე იყოს B. ⁶ კოსტანდინეპოლის A. ⁷ ქალსა | + მისცეს A.

და თუ ქალბან მოინდომოს გაშვება, გავიდეს ცარიელი და დარჩეს ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი მას, ქმარსა მისსა. მაგრამ რადგან წმინდა სახარებით გუიერგუინს იკურთხვენ, ცნელია გაყრა, დიდი ცოდვა არის.

ქ. თავი ორმოცდაშვიდი

47. ქ. ვინგინდავის ცოლ-ქმართა შუა დანაშაული მოკდეს და გაყრა მოინდომონ, წავიდნენ ცოლ-ქმარნი ორნივე საყდრისა კარსა და საყდრის უფროსთა წინაშე, და დანაშაულნი მათნი თქუან. და მან საყდრის უფროსმან დაწეროს წიგნათ და გაგზავნოს სამართალშია.

თუ კაცი სტყუა, დარჩეს დედაკაცს ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი მისი ყუელა ერთპირად.

და თუ დედაკაცს ქონდეს დანაშაული, გამოერთვას ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი იგი მისი და მიეცეს კაცსა. მაგრამ წმინდის სახარებით შეყრილთა გაყრა ცნელია და ცოდვა დიდი, ბოზობის გარდა¹.

ქ. თავი ორმოცდარვა

48. ქ. რომელნი იყვნენ მოყუარულნი ერთმანერთისა ცოლ-ქმარნი და მოკუდეს კაცი, და [131r] დარჩეს შვილი, რაც მისი მზითევი იყოს, ისიც და ნიშანიც გამთავეებით და სახლის პატივის ნახევარი მისცენ მას ქურვისა.

და თუ დარჩეს შვილი და დედაკაცმან გასულა მოინდომოს, გავიდეს ცარიელი და დაპატრონდეს შვილი, რაც ქონდეს დედასა მისსა.

ქ. თავი ორმოცდაცხრა

49. ქ. ვინგინდავინ მიიცვალოს დედაკაცი და დარჩეს ქმარი და შვილი ცოცხალი, დედაკაცი იგი რისაც მქონებელი ყოფილიყოს, ქონება, ზითევი, ნიშანი, — ყუელა უკლებლივ დარჩეს შვილსა მისსა.

ქ. თავი ორმოცდაათი

50. ქ. თუ ვინ მიიცვალოს დედაკაცი და არ დარჩეს შვილი, და ქმარი ყუანდეს ცოცხალი, რაც მიყოლიდეს მას დედაკაცსა, მინაცემიანათ, შუა გაყონ და ნახევარი ქმარსა მისსა, და ნახევარი მამასა მისსა. და თუ არა ყუანდეს მამა, ვისაც ანდერძი უყოს მან დედაკაცმან, მისცენ მას.

¹ „ბოზობის გარდა“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ორმოცდათერთმეტი

51. ქ. თუ მიიცვალოს დედაკაცი ასეთი, რომ შვილი მისცემოდეს და თავისავ სიცოცხლეში დაკოცოდეს, მასუკან თვითან მიიცვალოს,— და აილოს ქმარზან მისმან შვილების სახელზე მისის მზითვისა და ქონებისაგან მეექუსედი, შვილთა სულთა მოაგმაროს.

თუ სამს წელიწადს უკან მიიცვალოს, მისის მინაცემისა მეოთხედი აილოს და მზითვისა ნახევარი მამასა მისსა მისცეს. და სხვა, [131v] რაც დარჩეს, მისის სულისათვის¹ ვასცენ.

და თუ შამა ცოცხალი არა ყუანდეს, სიკუდილის დღეს ქმარზან უთხრას, შამის წილი ვისაც გინდა, ანდერძი უყავ-თქო. თუ ანდერძი ქნას, და ვისაც უანდერძოს, იმას მისცენ.

და თუ თორმეტს წელიწადს უკან მიიცვალოს. ცოდვა და მადლი ქრშისა არის, ქმარს უნდა დარჩეს მისი ქონება, ზითევი თუ რაც, და იმან უნდა გაუცეს სასულიეროდ და შესწიროს საყდარსა, საფლავსა და სულსა მისაა მოსაგმარებელად.

ქ. თავი ორმოცდათორმეტი

52. ქ. ქვეყანას რომ აქუს ჩვეულობა წესისა და არ დასწერონ ზითვისა და ნიშნისა, და სახლის პატივისა და ისრე ქნან გურიგუინის კურთხევა, და დასჯერდეს რიგსა იმრივად: როგორც წიგნით დაწერილი იყოს, მათთა მიცვალებას უკან დაპატრონდეს შვილნი მისნი.

ქ. თავი ორმოცდაცამეტი

53. ქ. თეოდოსე ჭელმწიფის მოგსენება კურთხევეითამცა არს, მისცა რიგი ქრისტიანთა: ვისაც თავისის ამხანაგისა ემართოს და ოცდაათ² წლამდინ არ სთხოოს, მასუკან აღარა აქუს ბძანება, რომ სთხოონ ამღებთა და ნათესავთა მისთა.

და ერთი ესეც. თუ ქონდეს გირაოთ ვენაჭი თუ შიწა, ანუ სახლი, ანუ ყმა და სხვა რაგინდარა რომ გირაოდ ქონდეს, არც გაეყიდოს, არც გაეზითოს და არც დაეგირაოებინოს, მიმცემი ვალისა და ამღებნი ორნივე ცოცხალნი იყუნენ, რაგინდ ოცდაათი³ წელიწადი გასულიყოს, კიდევ ეთხოება.

თუ მიიცვალოს ვალის [132r] მიმცემი და ამღები, გირაოს რისაც დამღები, მასუკან ველარ, შეუძლია შიდავება და თხოვნა

¹ მისის სულისათვის | სასულიეროდ B. ² ოცდათ A. ³ ოცდათი A.
16. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

შვილსა გირაოს პატრონისასა, ამიტომ რომ ოცდაათს¹ წელიწადს გაუვლია, გასაცვეთი გაცუდებოდა და გასატეხი გატყუდებოდა, ასა-შენებელი აშენდებოდა, დასაქცევი დაიქცეოდა, — თუ ოცდაათ² წლამდინ არ ითხოვა, თავის გირაოა რაცა, ოცდაათს³ წელს უკან პელს ველარ მოჰკიდებს.

ქ. თავი ორმოცდათოთხმეტი

54. ქ. ბძანებს რიგი³ სამართლისა არშერთვასა ამისაგან ამის ნაცოლარისასა, და არცა ცოლის დისას შერთვასა. ამისთანაებისაგან ღთნ შორს ამყოფოს ქრისტიანი. თუ ამისთანა საქმე მოუჭედეს ვისაც ავი⁴, მიიღონ მათზედ სხვათა მებოზუართ მსგავსად.

თუ ვინც კაცმან თავისი ამის ცოლი შეიყუაროს, იგი დედაკაცი შეუდგების ქრმის სიკუდილსა; და თუ კაცმან შეიყუაროს ცოლის და, შეუდგების ცოლის სიკუდილსა, რითაც გზით არის ცოლის დის შერთვის გულისათვის. რომელმან ქნას და სცდეს, დიდი ავი და ბოროტია, და ცნელი ამრიგი საქმე. ამისთვის დამტკიცდეს, რომ არ შეიყარონ ცოლ-ქმრად იმრიგნი.

თუ ვინც ავკაცობით ამისთანას საქმეში გაეროოს უბძანებლად მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა, აუვის, იმრიგთ ცოლ-ქმართა, მიცეს შვილი, ვერ დაჰპატრონდეს ქონებასა და წილსა მამისასა და სხვას ნათესავთაგანაც შორს იყოს, და ნუ მიუშვან — ვინცა ქნას ამისთანა საქმე, განშორდა საკდარსა და რიგსა⁵ მისსა თავიან-შვილიანად.

[132v] ქ. თავი ორმოცდათხუთმეტი

55. ქ. არ მისცემს და შეაჩვენებს სჯული⁶, ვინც ითხოოს ქალი ბიძისა და ან დედის დისა. ვინც ქნას ამგვარი ბოროტი, ავი საქმე და მიეცესთ მათ შვილნი, ვაენი თუ ქალნი, ვერ დაჰპატრონდენ მამულსა და ქონებასა მამისასა. ქონება და მამული იმრიგის კაცისა გელმწიფისა არის.

ქ. თავი ორმოცდათექუსმეტი

56. ქ. კაცმან ვინ შეირთოს ცოლი, რომ უმხდური არ იყოს⁷, და მიეცეს შვილი მასთან, და მიიცვალოს დედაკაცი იგი, და მას-

¹ ოცდაათს A. ² ოცდათ A. ³ რიგი | წიგნი A. ⁴ ვისაც ავი | — A. ⁵ რიგ-სა | წესსა B. ⁶ სჯული | — A. ⁷ რომ უმხდური არ იყოს | რჯულიერად B.

უკან შეერთოს მან კაცმან ცოლის მისის ახლო ნათესავი, რომ იყოს უმბდური¹, და მიეცეს შვილი. და მოკუდეს დედაკაცია იგი², და მიიცვალოს მასუკან მამაკ, უკანა ცოლის შვილი ვერ დაბატრონდეს ქონებასა მამისასა, ამიტომ რომ უხუდური შეერთავს მამასა მისსა დედა მისი. და დაბატრონდენ წინა ცოლის შვილები ქონებასა მამისასა.

ქ. თავი ორმოცდაჩვიდმეტი

57 ქ. ქალი ვისიც იყოს დროს გათხოვბისა და დაინიშნოს იგი ქალი. და ვინცა გაუგზავნონ ნიშანი, ოქროს თუ ვერცხლი ანუ სხვა რაგინდარა, და მოკუდეს ბრძანება დროსა და მიიცვალოს ვაგი იგი დანიშნული მისი, დაუქორწინებელი, და ვაგის პატრონმა სთხოოს ქალის პატრონს ნიშანი, — თუ ერთმანერთი უნახავთ მათ დანიშნულთა, უთამაშნიათ ან უკოცნიათ ერთმანერთისათვის³, ნახვეს⁴ | სხვი⁵ | რი ნიშანი⁶ ქალის პატრონმა დაიქორთოს და ნახვარი ვაგის პატრონს შეუბრუნოს.

თუ ვაგს არა ყუანდეს მამა, არც დედა და არც ძმა, სხვისაგან არ ეთხოვბის და დარჩეს მას ქალსა.

და თუ დანიშნულთა ერთმანეთი არ უნახავთ და ისე სიტყუით გარდუწყუებიათ ნიშნობა, ისრევ მთლივ შეუბრუნონ ვაგის პატრონსა. და თუ ქალი მიიცვალოს, გამოართვას ვაგმან ნიშანი გაგზავნილი მისი. თუ რამ ან გასაცვეთი ყოფილა ან შესასმელ-შესაჭმელი, იბრავს რაგინდარას ნულარას სთხოვენ.

ქ. თავი ორმოცდათურამეტი

58. ქ. კაცმან ვინც მოინდომოს შერთვა ცოლისა და მისცეს ნიშანი რაღასა კელში და ან სხვას დედაკაცსა, მეყუისსა მისსა, თუ წაიღე ესე და დანიშნე ქალი, ანუ იყოს ბეჭედი, ან ოქრო, ან ფლური, და მასუკან გუნება გამოეცვალოს და ნიშნის გამობრუნება მოინდომოს, დაკარგოს ნათხოვნიცა მისი და გაგზავნილი ნიშანიცა. და დარჩეს ნიშანი მას ქალსა.

ქ. თავი ორმოცდაცხრამეტი

59. ქ. ვის უნდოდეს ქალის გათხოება და თქუას მზითვისა, ამას მიეცემ ამ ქალსაო, მასუკან რომ გაათხოოს და წაყუანის დროს⁷ არა ქონდეს, გამოავებით მისცეს წიგნი, ნაკლებისა დაუდ-

¹ იყოს უმბდური | არ ერგებოდეს B. ² და მოკუდეს დედაკაცია იგი | — A.

³ ერთმანერთისათვის | — A. ⁴ ნიშანი | — A. ⁵ დრო A.

ვას პირობა, ამ დრომდის მოგართვაო, — თუ პირობაზე მისცეს, გამოართვას წიგნი მისი მიცემული. თუ პირობამდინ ვერ მისცეს და შუაზე ხუთმა წელიწადმა გაიაროს, მასუკან ველარა სთხოვს.

[133v] ქ. თავი სამოცო

60. ქ. თუ ვინგინდავინ ქალი იყოს შამით ობოლი და დედა და ძმა ცოცხალი ყუანდეს, მათის პასუხით შეირთოს ქმარი. თუ ვინმე ჯელმწიფეთაგან თუ გამრიგეთაგან დადგინებული იყოს მათზე კაცი ვინც გამძლოლად და შემნახავად, მისის ბძანებით უნდა იქნას.

და თუ ქალი დიდი და თორმეტის წლისა უფრო იყოს, ბძანება აქუს რიგისაგან და წინ გამძლოლისაგან. სადაც უნდა, თვითან შეირთოს.

ქ. თავი სამოცდაერთი

61. ქ. ვისაც ქმარმან იყიდოს სახელსა ცოლისაზე სოფელი ან სხვა მამული, ან სხვა რაგინდარა, თუ მისცეს ბძანება ქმარმა, სამკუიდრო შეიქნას ცოლისა მისისა, რადგან სახელდობივ მისთვის დაიწეროს, როგორც მისი ზითევი.

ქ. თავი სამოცდაორი

62. ქ. ვინ მოიტაცოს ქალი ქალწული¹. უჭრმო, იგი კაცი შეიქნასასიკუდილო და სიკუდილის ღირსია. და თუ გვერც არ მოსწოლოდეს და გაპარებით გაეპარებინოს, როგორც რომ სხვას ბოზობის მოქმედზე მართებთ მიღება ავისა, იმრიგად იმაზედაც მიიღონ.

ქ. თავი სამოცდასამი

63. ქ. კითხონ რიგსა: თუ იყიდოს კაცმან სოფელი ანუ სხვა რამ, თვალი ანუ შარგალიტი, და სახელი ცოლისა დაარქუას, რომელი შეირთო ქალწული, მიეცეს [134r] თუ არა?

მიგება სიტყუისა: არ არის ჭეშმარიტი ყიდვა და მიცემა, თუ უძეს ძმასა მის კაცისასა წილი მას თეთრში, და თუ ნებაა² სახლის კაცისა და³ დასტური სცა, როგორც რომ მზითევი მისი სამკუიდროა, იგი შინაცემიც ისრე შეიქმნების.

ქ. თავი სამოცდაოთხი

64. ქ. შეუძლია დედაკაცს ვისაც თავის მზითვის გამრავლება თავის ქრმის სახლში თუ არა?⁴

¹ ქანწული A. ² ნება A. ³ და]—A. ⁴ არა]— და A

თუ თავისიანისაგან მიცემულია და ან დანარჩობი ქონდეს ან სოფელი, ან სხვა რამე, იმით შეუძლია გამრავლება. ასრე რომე უჩვენოს თავის ქმარსა, გასინჯოს და, აბა, მასუკან მიუმატოს ზითევისა მისსა, და რა რიგათაც უნდოდეს გამრავლება, გაამრავლოს, და გაცემადცა ჯელი შესწევს.

მაგრამ თუ იყოს ცხვარი ან ძროხა, ან პური და ან ღვინო, რაც იყოს თავნისა, წიგნი გამოართვას ქმარსა მისსა, რომ იმას აოცარა მოემატოს და არცარა დააკლდეს, ამიტომ რომ შესასმელ შესაქმელ და მოსაკუდომია.

ქ. თავი სამოცდახუთი

65 ქ. ცოლ-ქმარნი¹ ვინგინდავინ შეყრილან და არიან ერთად აქუთ რიგი ცოლ-ქმარობისა, არა შეუძლიათ მალვით მიცემა ერთმანეთისა. და თუ სიკუდილის დღეს, აბა თუ, უანდერძონ ერთმანეთსა, ის დარჩესთ მკუიდრად და აღარ მოიშალოს. ცოლ-ქმართა შუა ერთმანეთის უბრალოდ ძრახვა დიდი ცოდვა არის.

[124v] ქ. თავი სამოცდაექუსი

66. ქ. არ მათებს დედაკაცსა ვისაც რომ მალ გარდაავდოს თავისი მიცვალებული და შეირთოს უპირისწყალობით ქმარი. თუ ქრმის მიცვალებას უკან ათს თვემდინ ქნას და შეირთოს ქმარი, სხვათა შებოზვართან გასათულელია და ბოზობა უქნია.

და თუ რამ ეანდერძებინოს ქმარსა, რიგი ზძანებს სამართლისა გამოართვან მას დედაკაცსა და ახადონ პატივი.

ქ. თავი სამოცდაშვიდი

67. ქ. შეუძლია ქმარსა ვისაც ძრახვა ცოლისა თვისისა, რომ დედაკაცის წესისა და რიგიდამ გასულიყოს ან იყოს ავსაქციელი?

თუ შეიტყონ, რომ მართლა ავის მქნელი იყოს და ბოზი, შეუძლია იმ ავის საქმისათვის ეგდება. მასუკან დააცალონ თვე ორი და გასინჯონ ძრახვა მისი: თუ მართლა ავის საქმის მქნელი იყოს, მერმე შეუძლია გამოარება მისი, ასრე რომე მზითევი მისი ქმარმა დაიჭიროს და იგი დედაკაცი დარჩეს მზითვისა მისგან ცარიელი. — რომელ² არს ზითევი თვისი.

¹ ცოლ-ქმართა A. ² რომელა A.

ქ. თავი სამოცდარვა

68. ქ. ვისის დედაკაცისა იყოს მამა და მამის მამა ცოცხალი და მიიცვალოს დედაკაცი იგი, არ მართებს დაპატრონება სხვისა მზითევსა მისაზე, მაგრამ თუ ისინიც მიცვალბულიყუნენ, შეეს-
ლია ანდერძითა დაპატრონება [135r] ზითვისა მისისა.

და ისრე ვაყვაცსა არ შეუძლია მამისა და პაპის უდასტუ-
როდ ანდერძის ქნა, რადგან ცოცხალი ჰყავს.

ქ. თავი სამოცდაცხრა

69. ქ. რომლის საქმიდამ და პატივიდამ ჩამოაგდონ სჯული-
ერი¹ რიგიდამ გასული კაცი?

მიგება სიტყუისა: იმისთანა კაცი არ გაიგზავნოს მოციქულად,
არც მიიღონ მათე კურთხევა მღდლობისა, არც ყონ სასამსახროდ
გელმწიფისა, არც აქნევინონ სამართალი, არც დააყენონ ზედა ქა-
ლაქსა და სოფელსა, არც დააყენონ გელმწიფის რაგინდარას მო-
ნაღულებლად და გამრიგედ—ყოველი პატივი აკადონ.

ქ. თავი სამოცდაათი

70. ქ. იკითხონ რიგსა: რა კერძი და წილი უნდა მიეცეს
შვილთა მიცვალბებას უკან დედასა თვისსა?

რომე ალალი დედა იყოს და შვილისშვილი ენახოს და ის
უნდა უფროსად დაპატრონდეს ქონებას და მამულსა—ყოველი
დედაკაცი ხომ ჭკუანაკლული იქნების, მაგრამ რადგან შვილიშვილი
ნახა, პატრონობა მისია.

ქ. თავი სამოცდათერთმეტი

71. ქ. დედაკაცსა ქურიცსა შეუა ჰელი თავის ზითვის დასა-
ხარჯავად თუ არა?

მიგება სიტყუისა: თუ მამა ცოცხალი ჰყავს, არ შეუძლია
უმისოდ დახარჯვა რისაც.

ქ. თავი სამოცდათორმეტი

72. ქ. არ მისცემს რიგი ბძანებას, რომ დედაკაცმან ვინც
სძრახოს ქმარი თვისი [135v] ჯარში, კაცთა წინა. ეს ასე ქნაო.
არც იმასა მართებს ძრახვა ძმისა, რაგინდ ავიც ექნას. უფრო არც
ყმასა შეუძლია ძრახვა ბატონისა მისისა და არც დაბეზღება უფ-
როსთა წინაზე.

¹ რჯულურის.

და თუ ენა ამისთანა საქმე, თუ ქმარმან ვისმან და თუ ძმა-
მან ვისმან ანუ ბატონმა ვისმან, რომ მოიპაროს ჯელმწიფისა ჩა-
საცმელი რაგინდარა, ან თვალი, ანუ მარგალიტი, — აბა, შეუძლია
იმათ ამისთანას საქმის მოქსენება ჯელმწიფისა, რადგან ჯელმწიფის
შემცოდენი შექნილან.

ქ. თავი სამოცდაცამეტი

73. ქ. ვისიც ცოლი მიცვალოს ქრწის უწინ და დარჩეს შვილი,
ქმარი იყოს პატრონი ცოლის მისის ზითვისა შვილის სახელზე. თუ
არა ყუანდესთ შვილი, ვისაც ანდერძი უყოს მან მიცვალეზულმან,
იმას მისცენ.

თუ არადა ანდერძი არა ქნას, ნახევარი ქმარმან მის
მან დაიჭიროს და ნახევარი მამასა მისსა მისცენ, მაგრამე მარ-
თებს ორთავე, რომ მიცვალეზულის სულს მოაჭმარონ.

ქ. თავი სამოცდათოთხმეტი

74. ქ. ვინ შეირთოს ცოლი ორი, წინა ყოფილიყოს უმზითო
და დარჩომოდეს შვილი, და უკანას ცოლს მოჰყოლოდეს ზითვეი და
მასთანაც დარჩეს შვილი, და დარჩეს ორისაგანვე შვილი, — უკანას
ცოლის ზითვეს ორნივე სწორედ დაჰპატრონდენ თუ არა?

მიგება სიტყუისა: შეძლება აქუს მამასა ო[136r]რისავე ცოლის
შვილის სწორედ დაპატრონებისა. და თუ ზითვის მამტანმა ანდერძი
ქნას, ვისაც ანდერძი უყოს, ის დაპატრონდეს ზითვესა მისსა, არ
განიტეხოს ანდერძი.

ქ. თავი სამოცდათხუთმეტი

75. ქ. დედაკაცმან ვინც შეირთოს ყმა ვისიც, შეიქნების
იგიც მის ყმის პატრონის მუახლე?

თავის თავის მოსამსახურობა თუ არ მისცეს მან დედაკაცმან,
შვილნი მის ყმის პატრონისაა¹, რაც მიეცეს, და თავის თავი მის
ჯელთ იყოს.

ქ. თავი სამოცდათექუსმეტი

76. ქ. თუ ყმამ შეიყუაროს და შეირთოს ცოლად დედაკაცი
ვინცა აზატი, დასჯერდეს და წაიყუანოს თავის პატრონის სახლში;
თუ პატრონმან მის კაციაამან გაუგზავნოს დედაკაცსა მას აზატსა
და ეს უპასუხოს, ჩამოეჭსენ მაგ ჩემს ყმასა, — სამჯერ ასრე უთხრას.

¹ პატრონისა A.

თუ არ ჩამოეგნას ყმასა მისას და დასჯერდეს მის ყმის ცოლო-
ბას, მასუკან რიგი მისცემს წაწვეად სასამსახუროდ მისსა — რო-
გორც რომ ყმა მისი, იგი დედაკაციც ევრეთ მისი იეიქნების.

ქ. თავი სამოცდაჩვიდმეტი

77. ქ. კითხონ რიგსა: შეუძლია კაცსა დაწერა წიგნისა და
დაპატრონება ცოლისა¹ მისისა მის ქონებაზე, რომ არა ყუანდეს
შვილი?

თუ ყუანდეს შვილი, დაწეროს ანდერძი და დაპატრონოს,
როგორც უნდოდეს. და თუ არ დარჩეს შვილი, ზითევი თავისი
მისი იყოს შეუშლელად, და კაცმან თავისი ქონება ვისაც უანდერ-
ძოს, მისი იყოს.

[136 v]. ქ. თავი სამოცდათურამეტი

78. ქ. რიგმან არ მისცეს ბძანება დედაკაცსა თავდებობა
და არცა² საჯაცოს საქმის მოქმედობა.

ქ. თავი სამოცდაცხრამეტი

79. ქ. ბძანებას მისცემს რიგი დედაკაცსა, თუ უნდა მიცემა,
უთხრას და დააყენოს ზამა მისი ქონებასა მისაზე. თუ ქმარი არა
ყუანდეს, მამას გარდა შეუძლია სხვის ვისიც დაყენება ქონებასა
მისაზე.

ქ. თავი ოთხმოცი

80. ქ. თუ დაწეროს დედაკაცმან ანდერძი და მისცეს ქონე-
ბისა მისისა დაპატრონება შვილიშვილსა მისსა, არ შეუძლიათ
ამისი თქმა ვისაც, თუ რატომ ისე შურებისო, — თუ შვილი ყოლოდა,
შვილს თავისი შვილის გარიგებათვითან უნდა ექნა, რადგან შვილი
არა ყავს ცოცხალი და შვილის ობლები დარჩომია, გარიგება მათი
ბებების ჯელთ არის.

ქ. თავი ოთხმოცდაერთი

81. ქ. ვისაც ცოლს მიჰყუეს ზითევი, ყმა ანუ ცხვარი, ანუ
აქლემი, ან ჯარი და ფური, ან სხვა რაგინდარა, მასუკან მიეცეს
ყმასა შვილი და პირუტყუთაც აშენონ და გამრავლდენ, თუ ვინ
იკის, გაყრა მოკდეს ცოლ-ქრმისა, თავისი ზითევი ყუელა თან უნდა
გაიტანოს და, რაც ნაშენი მომატებული იყოს, შუა გა[137r]იყონ
ცოლ-ქმართა.

¹ ცოლისისა A. ² რაცა A.

არა ამისთვის ვვითქუამს, რომ გაყრა გაიადვილონ, — ძნელია გაყრა კოლ-ქმართა, — მაგრამე ვინ იცის, რომ მოვლეს რითაც, ასე ქნან¹.

ქ. თავი ოთხმოცდარი

82. ქ. თუ შეხუდეს კაცს კოლი ასეთი, რომ იყოს გიჟი და ბნელიანი და მოინდომოს კაცმან გაშვება, მოსამართლემ მოკითხული ქნას: თუ ქორწილს უკან ქრმის ველში დამართებია, ვერც გაუშვებს და არც იქნება: თუ უწინვე, ქორწილამდინ სჭირვებია, გაშვება ხომ კიდევ ძნელია, მაგრამე რადგან არ იქნების და გაუშვებს, ნიშანი, რაც გაეგზავნოს, მას კაცს დარჩეს და ზითვეი მისი — ქალსა.

და თუ ქრმის ველში დამართოდეს, გაუშვას, ზათევიკა და ნიშანიც სრულ უკლებლივ მიეცეს მას ქალსა.

ქ. თავი ოთხმოცდასამი

83. ქ. თუ შეხუდეს კაცსა ვისაც კოლი, ავის ჭირის პატრონი მონაობით. თუ ქორწილს უკან ასრე შეიქნას, რომ კაცი ველარ მიუდგებოდეს, და მოინდომონ გაყრა და გაიყარნონ, მზითვეი, ნიშანი და სახლის პატრივი, რაც მიუცია, ყუელა მას დედაკაცს მისცენ უკლებლივ.

მაგრამ, თუ წინაპირველ კოლ-ქრმობის სიყუარული ჰქონდესთ და არც დედაკაცმან გაიწიოს, უნდა დასვას ეოთს სახლში და სასმელ-საჭმელი, ტანისამოსი, ყუელა მისცეს და ისრე შეინახოს, ამიტომ რომ უნებურს ჭირს შემთხვევია.

[137 v] ქ. თავი ოთხმოცდაოთხი

84. ქ. იკითხონ: შეუძლია დედაკაცსა ქრმიანსა, რომ მისცემოდეს მასთან შეიღები და საბაბით რითაც გაყრა მოინდომონ, ზითვეით თუ უზითოდ, და მას დედაკაცს შვილების თან გატანაც უნდოდეს?

ბძანება მისცეს რიგმან: წავიდეს და გაენდოს მოძღვარსა: და ბოზობით სხვისგან მისცემოდეს, ამრიგის შეიღის გატანა შეუძლია, და ალალი შეიღი მამისა არის და მამის ბძანებას ქვეშ უნდა იყოს.

¹ ასე ქნან) — A.

ქ. თავი ოთხმოცდახუთი

85. ქ. არა აქუს ანის შეძლება დედაკაცსა, რომ თავის სიტყუით და ნებით გაეყაროს ქმარსა?

მიგება სიტყუისა: თუ ვინც კაცმან მოიტაცოს ქალი და დედაკაცი და უნდოდეს ცოლად, და მათი პატრონი არ აძლევდეს და ძალად, მას უნებურად, მოტაცებით წაეყუანოს უმზითოდ და ურიგოდ, — და მართებს ქალის ნაშას მოტაცებისა და ურიგოდ¹ წაყუანის მოკითხვა, და თუ ქალსაც უნდა, შეუძლია მამას გამორთმევა.

ქ. თავი ოთხმოცდაექუსი

86. ქ. თუ მოვდეს ცოლ ქმართ გაყრა ან სიკუდილითა, ან სხვით რითაც საქმითა, რომ აქუს გზა მზითვის მისის გამორთმევისა, კიახონ რიგსა.

მიგება სიტყუისა: ასრე უნდა გამოართვას: თუ იყოს ტანი-სამოსი უცვეთი, გამოართვას: თუ გაცვეთილია, მისცენ მაგიერი ფასი. და თუ ოქრო მიიტანოს [1381], და ან შიწა მისცემოდეს ზითვად, ან აქლემი, და გაეყიდოს, როგორც ის ფასი მისცენ, თუ პირუტყუთა ნაშენი იყოს, ნახევარი მისიც მისცენ: თუ პირუტყუი დაჯოცილიყოს, რომ თავნი ფეჭხედ აღარ იდგეს, მაგიერის თხოვნა არ მართებს.

ანუ თუ ყმა და მხლებელი მიჰყოლოდეს და გაეყიდოსთ, ფასი მისცენ; და თუ დაჯოცილიყუნენ², ვერ შეუძლია მაგიერის თხოვნა და ვერც არას შეუა დაჯოცილისას.

ქ. თავი ოთხმოცდაშვიდი

87. ქ. შეუძლია კაცსა ცოლისა თავისის გაგდება და ზითვის წართმევა?

რომ არ იყოს მას ზედა სამართლის რიგის საბაბი, არ შეუძლია.

მაგრამ, თუ იყოს მასზედ რიგით გაგდების საბაბი, რომ არის: ბოზობა ან უცხოს კაცის სახლში დაწოლა და ძილი, რომ არ იყოს ნათესავი, და ქრმის უდასტუროთ ან წავიდეს აფს ალაგს სხვაგან სათამაშოდ, — ამისთანას საქმეების ქნისათვის შეუძლია ზითვის წართმევა და გაგდება მისი.

თუ ესეები არც ერთი არ ექნას, ვერ შეუძლია გაგდება და გაწვევა.

¹ ურიგოდ] უპატოდ B. ² დაჯოცილიყუნენ] ცოცხალი იყუნენ B.

ქ. თავი ოთხმოცდარვა

88. ქ. ვერ შეუძლია დედაკაცსა ქრმის გაწევა და გაწევის წიგნის მიცემა დედამთილისა და მამამთილისა, და აღება ზითვისა და ჭაღულა, რომ არ ჩნდეს და არ აჩვენოს სიმტყუფნე ქრმისა მისისა?

მიგება სიტყუისა: [138v] არ არის შეძლება დედაკაცისა ქმარზე ამისთანას ურიგობის ქნა, თუ არ გა|ა|სინჯოს დედამთილსა და მამამთილს.

და თუ ყუანდეს მოწამე ორი ან სამი, რომე¹: ეკე-მოს და ივად გაელახოს ან ასეთი საქაე მიელოს, რომ არ იყოს საქნელი უპრალოდ, — ესეები ექნას, და ქმარი მისი იყოს მგრძნება-რი² მებოზვარი, ქერდისა და ბოჯის შინ მიწყუანი და ბიჭთან ურიგოდ მტყუფელი, არათუ მარტო ესეები, ამას გარდა ესეც სჭირდეს, რომ სტყუდეს მარჯილითა და ჯობითა, და საბლითა შეგრეხილითა უწყალოდ. როგორც გოგოსა და ბიჭსა, ან ამოილოს ჭმალი მაზე-და—სცეს. და ამთონის ურიგოს საქმისათვის რომ სტყუოდეს ქმარი ცოლზე, შეუძლია რიგის ბძანებით გაწევა და წიგნის მიცემა ცოლსა: გაიტანოს ზითვეი მისი უკლებლივ და ულაპარაკოდ, და სხვას ვერას შეუა მამამთილსა და დედამთილსა, და მახლსა³.

ქ. თავი ოთხმოცდაცხრა

89. ქ. კაცი ვინც მიიცვალოს უანდერძისწიგნით, დაპატრონ-დენ ქალნი მასნი ამებთან. და თუ ცოლი ვისიც მიიცვალოს ქმარს უკან, ისიც უანდერძით, რაც ქონება დარჩესთ. ქალ-ვაენი მათნი სწორად დაპატრონდენ.

მაგრამ მამას თუ თავის სიცოცხლეში ქალნი ზითვით გაესტუ-მრებინოს, ის მზითვერც უნდა უკლებლივ მოიტანონ ამებს წინ და ყუელამ სწორედ გაიყონ.

და თუ მამას უკან დედა ცოცხალი ყუანდესთ, ვა[139r]ენი რომ დაეხოცნონ და ქალნი დარჩნენ, და ვაჟთა ანდერძი არა ქნან, დაპატრონდენ დანი მათნი და დედასაც მათთან სწორად ქონდეს დაპატრონება.

ქ. თავი ოთხმოცდაათი

90. ქ. მანა ვისიც მიიცვალოს უანდერძით და დარჩეს შვილი დედისერთი, ვაჟი თუ ქალი, და მასუკან შვილის აიკუდილიც მოჭ-

¹ ერომე A. ² მკანებარ A. ³ და მახლსა]—A.

დეს, და დარჩეს დედა ცოცხალი, თუ მიცვალებულს ვაჟსა თუ ქალსა შამის ემა და ანუ შამის ძმიშვილი ცოცხალი ყუანდესთ, იმ შამიშვილთ წილი და ქონება სამად გაყონ: ორი წილი დედასა და ერთი მათა.

და როგორც ზემოთ ბძანებს რიგი სამართლისა [ახ. მუხლ 13]. თუ შამის გვარნი და ახლოს ნათესავნი იყუნენ, ვერ წადგნენ დედის გვარნი წინ—რიგი ამას ბძანებს, კარგად გასინჯონ და, რომელიც ახლოს¹ ნათესავი იყოს, ის დააპატრონონ.

ქ. თავი ოთხმოცდათერთმეტი

91. ქ. კაცმან ვინცა შეირთოს ცოლი და მიიცვალოს, და არ დარჩეს შვილი, და დარჩეს ცოლი ცოცხალი,—აიღონ და მისცენ ხითოევი და თავისი, და ნიჰნის ნახევარი.

თუ ყოფილან ბევრს ხანს ცოლ-ქმარად და გაცვეთილა ტანი-სამოსი ხითვისა, რათაკვირებულ იყოს, ფასი მისცენ. თუ სოფელია და ან ქალაქი, შეიტყობის ფასი მისა ვაკრისაგან. სხვა ან ოქრო, ან ვერცხლი, ან მამული ნიჰყოლია, იმისთანასი ფასი შორს გამოჩნდების.

და [139v] თუ ან ყმა მიყოლია ან მხლებელი და დაჯოცილან. იმისას ვერას შეუა, ვინ იცის, თუ შვილი დარჩეს. —ნახევარი შვილს დაუგდოს და ნახევარი მან დედაკაცმან გაიტანოს.

თუ პირუტყუი რამ მიყოლოდეს, მასის ნაშენიანად ისიც შუა გაუყონ. და, თუ რამ დაჯოცილა, აღარ იხსენება.

ქ. თავი ოთხმოცდათორმეტი

92. ქ. ბძანებს რიგი სამართლისა: რომელნი მოკელე-მოსაქმენი არიან ჯელმწიფისანი, უნდა იყუნენ სამსახურსა ჯელმწიფისაში—არ უნდა დადგნენ გამძლოლად ოზოლთა, და არცა ვექილად, და არცა სხვასა საქმესა ჯელყონ, სანამდინ არ ათაონ სამსახური ჯელმწიფისა.

ქ. თავი ოთხმოცდაცამეტი

93. ქ. თუ უქნია ვისაც აზატი თუ ვაჟისათეინ და თუ ქალისათეინ, თავის მვილებისათეინ, მოსაპართლეთა წინაშე რომე ყოს ისინი თავის მორჩილობისაგან გასული, მათ აზატნაქნართა რომ მიეცეს შვილი, აღარც შეუა ჯელი შვილზედა და აღარც შვილიშვილზედ.

¹ ახო A.

ქ. თავი ოთხმოცდაოთხმეტი

94. ქ. კაცმან ვინც უწინ დათქუას ანდერძი და არ დასწეროს, და ქონდეს გუნებაში; მასუკან სიკუდილის დღეს იმან ველარ დააწერინოს, — სხვათ დაწერონ სამის მოწმით: ასე უმოწმონ, რომ იმისის პირიდამ გაგვიგონიაო.

მოსამა[140r]რთლესთან ისრე უმოწმონ, — გამართლდეს ის ანდერძი, ნუ გაუტეხენ. და თუ მოწმებმა მოსამართლის წინ ვერ უმოწმონ, გაცუდდეს ის ანდერძი.

ქ. თავი ოთხმოცდათხუთმეტი

95. ქ. მორჩილობას მისცემს პაპას¹ ვაჟის შვილიშვილისასა, და არა ქალის შვილიშვილისასა — უნდა იყუნენ მორჩილნი და ბძანებასა მისსა ქუეშე მყოფი ვაჟის შვილიშვილი მამისა; ქალზე აქუთ ბძანება, და არა ქალიშვილზე.

ქ. თავი ოთხმოცდათექუსმეტი

96. ქ. თუ ვინც მოიპაროს თავის ამხანაგისაგან თეთრი, და დასწეროს პაემანი ფიცისა მოწმითა, და უკუდგეს პირობისაგან, რომ დაუწერია შეფიცვის წიგნი, როგორც რომ ბძანებს რიგი მოფიცვართასა, იგი უყონ, რომე გამტყუნდა*.

ქ. თავი ოთხმოცდაჩვიდმეტი

97. ქ. თუ უნდა კაცსა ვისაც გაყიდვა რისაც და გამოართვას მსყიდველს რიმონი, თუ უკუდგეს გამსყიდველი და აღარ მისცეს, ერთიორად უნდა მისცეს რიმონი. მაგრამ თუ მსყიდველმან აღარ იყიდოს, დაჰკარგოს რიმონი.

ქ. თავი ოთხმოცდათურამეტი

98. ქ. იკითხონ: საქნელია ვისგანც სხვის შვილი თავის შვილად აყუანა?

მიგება სიტყუისა: არ არის ქეშმარიტი, თუ მოსამართლეთა წინაშე წიგნით არ აუყვანია. მართებს მას კაცსა ამხანაგის გულის მოგება [140v] და მოწონება მისგან საქმისა, რომე მისცეს მან, შვილის პატრონმან, თავის ნებით და კაის გულით შვილი მისი, მისცეს მოსამართლეთა წინაშე წიგნითა.

¹ პაპა A.

* „რომე გამტყუნდა“ სიწერილია სხვა ხელით.

შაგრამ აყუანა¹ ამყუანელთა ასრე მართებთ. იგი ყმაწვილი უნდა შეიქნას მისი შორჩილი, როგორც რომ მართალის ალალის მამისა, თუ თავისთავად ქნან და მოსამართლეთა წინაშე არ გარჩიდენ, არ არის მართებული.

ქ. თავი ოთხმოცდაცხრამეტი

99. ქ. თუ ვინც დააპატრონოს ანდერძითა ქონებასა მისსა, ვინც რომ არ იყოს მისი ნათესავი და გვაოი?

თუ არ არის ვაფი კაცობაჲი შესული, ვერ შეუძლია დაპატრონება. თუ ჰყუანდეს მამა მას ვაფსა, გამოართვას მამაშან ქონება რაც და შეუნახოს მვილსა დაკაცებამდინ. და თუ იყოს მართლა კაცი, მას ჰქონდეს და მისია აპატრონობა.

ქ. თავი ასი

100. ქ. ვინც ვისი შვილი ანდერძით და წიგნით იშვილოს, მან კაცმან მამობის წიგნი მისცეს და ყმაწვილმან² შვილობისა. დააპატრონოს საპატრონოსა, — დაპატრონდეს.

და თუ ვინ იცის, რომ მოგდეს და მასუკან მისი საპატრონოდამ განყენება მოინდომოს, ასრე გავიდეს წინაშე მოსამართლესთან, როგორც რომ მართალი შვილი მოსამართლესთან სამართალითა³.

ქ. თავი ასერთი

101. ქ. ვინც სიკუდილის დღეს ვისაც შიბაროს ობლები და ქონება მისი, რომ დაუ[141r]დვას პირობა მან კაცმან, ამ დრომდინ უპატრონებ და გაუძღვებიო, რა პირობა გავა, შეიქნების მათზე ჭელალებული. და სანამდის პირობა არ გავიდეს, ვერ შეუძლია მათზე ჭელის აღება.

ქ. თავი ასორი

102. ქ. ვინგინდავინ აიყუანოს შვილად ვისიც შვილი ჭელმწიფისა და⁴ მოსამართლისა ბძანებითა და წიგნითა, და მასუკან გაგდება მოინდომოს მისი, არ მისცემს ბძანებასა რიგი მია უწილოდ გაყუანასა და ამგვარის საქმეების ქნასა — არვის ძალ-უც უპელმწიფოდ და უსამართლოდ.

ქ. თავი ასხამი

103. ქ. მამას⁵ შვილის მაგიერად ვერავინ სთხოოს ვალი, თუ მამის⁶ ბძანებით არ იყოს აღებული, ვერც დაიჭიროს სიძე სი-

¹ აყუანა|—A. ² ყმაწვილმან A. ³ და|—A. ⁴ მმას A. ⁵ მამის| ძმის A.
* ეს ნუბელი არ არის სომხურ დედანში.

მამრის თავზე, ვერც ემა ძმის თავზე, თუ თავდები არ იყუნენ ან ძმისა და ან სიმამრისა, ან შვილისა.

თუ ობოლთა თავთა მდგომი არის ვინცა, შეეხვეწოს გელმწიფესა და გარდააწყვეტინოს გელმწიფემა სამართლიანის საქმით ობოლთა ვალი.

ქ. თავი ასოთხი

104. ქ. არ მისცემს ბანებააა სამართლისა რიგი. ვინც დაიჭიროს ქურდი და მოკლას, და წააჭდინოს უგელმწიფოდ. ასრე მართებთ მათ, ქურდთა დამკერთა: რა რომ ქურდი თავისი თუ სხვისა დაიჭირონ, მიართვან გელმწიფესა [141v] და მას მართებს დანაშაულის მაგიერი ჯაზა და გარისხება.

ქ. თავი ასხუთი

105. ქ. ვინ ერთმანეთს უშულლოს და შულლში მოკუდეს, და მას მოკლულს კაცს ყუანდეს მამა ან ემა, ან სხვა სისხლის მამკითხავი, მათ ვერ შეუღლიათ თავისთავად სანაცლოს სიკუდილი და ვერც თავისთავად სისხლის თხოვნა. და ასე მართებთ: უნდა მივიდნენ, გელმწიფესა და მოსამართლეს მოაქსენონ; და გელმწიფემ და მოსამართლემ ქნან სამართალი, და როგორც გარდუქდევინება მართებთ, ისე გარდააჭდევინონ.

ქ. თავი ასექუსი

106. ქ. ვინც თავისი ამხანაგი იბრიყოს, ძალი უყოს და წაერთმევინოს, მოსამართლემ თამბა უყოს, და რაც წაერთმიოს მისი, ისრევე მიატეშინოს.

ქ. თავი ასშვიდი

107. ქ. თუ ვინც ვისი თქუას ავი და ბოროტი ესე, თუ არის კაცის მკულელი და არის ავის მოქმედიო, წინაშე მოსამართლეთა რომ ვერ უყოს საბუთი და გამტყუნდეს მთქმელი, და სტყუოდეს, სიკუდილის ღირსია, თუ ან კიდევ კაცმან თავის ამხანაგს ავი საქმე მოუგონოს და თავს ადებდეს შილთახობით, მასუკან ვერ უყოს საბუთი და გამტყუნდეს მთქმელი და მამგონე, მოსამართლეს როგორც რომ უნდოდეს და მართებდეს, ისრე გარდააჭდევინონ.

[142r] ქ. თავი ასრვა

108. ქ. თუ იყიდოს კაცმან სოფელი და ანუ ყმა, და ანუ სხვა რაგინდარა სხვის სახელზე ვიზედაც, და ფასი მან კაცმან მისცეს,

და ვისთვისაც იყიდოს, იმას რომ ჯერ არ მიეცეს, და იმ მსყიდველმან კაცმან რომ იმ წლის მოსავალი სოფლისა თუ რისაც აიღოს, მასუკან, ვისთვისაც უყიდია, მან თეთრი გვიან მისცეს და წლის მოსავალი რაც თხოვნა დაუწყოს, — არა აქუს ჯელი მოსავალთან, რადგან მოსავალიც იმ წლისა უნდა, ფასიც უნდა მალ მიეცა, რომ რგებოდა.

თუ რამ საქელმწიფო გამოსალები და ბეგარა ედვას სოფელსა თუ რასაც, ვინც იმ წლის მოსავალი აიღოს, მან უნდა მისცეს.

ქ. თავი ასცხრა

109. ქ. ასრე ბძანებს რიგი სამართლისა მათზე, რომელნი იყუნენ მოტელე და მოსამართლე, ქალაქსა და სოფელზე: რასაც ალაგს რომე იყუნენ მისი მორჩილნი და მისსა ბძანებასა ქუეშე მყოფნი, რა იყუნენ უფროსად და მოსამართლედ, მათ არ უნდა იყიდონ არც ვენაჯი, არც ბალი¹ და ბოსტანი, არც სახლ-კარი, არც მიწა-წყალი და არცარა სხვა.

კიდევ ამას ბძანებს რიგი: ვინც ვალი გასცეს და დაიდვას გირაო, არ უნდა თავის მოვალისაგან იყიდოს ან სახლი ან სხვა რამ, სანამდინ მოვალემ თავისი ვალი მისცეს. მასუკან თვითან იცის, თავისი მამული, ვისაც უნდა², იმას მისცეს და მიყიდოს მისის ნებით³.

[142v] ქ. თავი ასათი

110. ქ. ვისაც შვილმან შეაგინოს და ავად მიეპყროს მამასა მისსა ანუ ავი სხვა რამ ქნას მამას წინაშე, ბძანება აქუს მამასა და შეუძლია მოსამართლესა წინაშე წაწვეა და მოსამართლით გარდაკლდევირება.

და ამისთვის კი არა მართებთ, რომე სხვასთან ვისთანაც შულლი ექნას და ან სხვისათვის შეეგინებინოს შვილსა ვისაც, წავიდეს მამა და სძრახოს და დააბიზლოს მოსამართლეთა — არ არის მართებული.

ქ. თავი ასთერთმეტი

111. ქ. არ შეუძლია შვილთა მამასთან სწორედ წასულა სამართალში.

¹ ბალი A. ² უნოდეს A.

³ „მიყიდოს მისის ნებით“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ასთორმეტი

112. ქ. ვინც ვის მისცეს თავისის ნებით და ჩუქებით სოფელი ანუ სხვა რაგინდარა საქონელი, ანუ ყმა, ან სახლი და წიგნითა დაუმტკიცოს¹, მასუკან შეუძლია დაატრონება, ვისაც რომ მიეცა წიგნით, მას კაცსა. თუ მოინდომოს მიმტეშმან კაცმან გამოწმევა, გამოერთვას.

ქ. თავი ასცამეტი

113. ქ. თუ ვინც ძმანი გაიყარნენ და გაიყონ მანული და საქონელი, და კაცთა წინა გაიყარნონ და არ დასწერონ გასამყრელის წიგნი მართალი, უწიგნოთ გაყოფა რისაც და გაყრა არ არის ქეშმარიტი.

ქ. თავი ასთოხმეტი

114. [143r]. ქ. ვინცა ვინც ეოთმანერთი გააჯავროს და ერთ მან შეორე ავად სძრახონ, არ არის მართებული რაგინდარის ძრახვა, არც მისცემს რიგი უბრალოდ, გინდა ბრალიანად. თუ მძრახავმან მართლად დაატეხოს ავკაცობა, — უბრალო იყოს მოქმელი.

და თუ მოქმელი და² მძრახავი სტყუოდეს, და ვინცა სძრახა, მქნელი არ იყოს, მას დამძრახავს კაცსა სცენ და წაკრან კისერში, და ვარდააგდევინონ ტყუილად ძრახვისათვის³.

ქ. თავი ასთხუთმეტი

115. ქ. იქნება, რომე კაცმან სძრახოს და თქვას ავის მოქმედობა, სხვის კაცის მკულელობა ან სხვა ავის საქმის ქნა, და შეაბეზლოს მოსამართლესა.

მიგება სიტყუისა: არ შეუძლია, აბა, ამის მეტი, თუ მოკლული მისგან მამა მისი არ იყოს ან სხვა ნათესავი მისი. თუ სხვამან სხვისათვის სძრახოს და შეაბეზლოს, მისცეს თავდები მას საქმისა გამართლებისათვის. აბა, თუ უპირისწყლობით უთქუამს მას კაცზე, ის საქმე ვერ გაამართლა⁴ და სტყუებულა მოქმელი, — რაც რომ იმაზე მოსამართლისაგან მისაღები იყოს, ახლა მიიღონ, ამ ტყუილად დამბეზლებელსა და მძრახავს ვარდააგდევინონ.

ქ. თავი ასთექუსმეტი

116. ქ. ვინც კაცმან სძრახოს ვინცა ავსაქციელობით, შეუძლია, ვინც სძრახა, მანც სძრახოს იგი ავის სიტყუისა იქივე ჯარში.

¹ დაუმტკიცოს] დაუმტკიცდოს B. ² მოქმელი და] — A. ³ ტყუილად ძრახვისათვის] — A. ⁴ გამართლა A.

მასუკან მართებს მოსა[143v]მართლეს მათის სიტყუის გასინჯვა და სამართლის ქნა—აბა, რომელი იყოს მტყუანი, გარდააქდევინოს.

ქ. თავი ახჩვიდმეტი

117. ქ. არიან ყოველნი ქურდნი სიკუდილის ღირსნი, მაგრამე ლამით მოქურდალი ყოველთა ნამეტნავად. ვინც ლამით დაიჭირონ ლამით მოქურდალი, მისცენ სიკუდილსა რიგის ბძანებითა.

რომელი დაიჭირონ დღისით, მზისით, სცენ უწყალოდ და დააბან¹, თუ არ იყოს ყაზახი.

ქ. თავი ასთურამეტი

ქ. 118. ქ. ვინ ვის მოპაროს ყმაწვილი, ყმაწვილის მამპარავი მისცენ სიკუდილს უწყალოდ.

ქ. თავი ასცხრამეტი

119. ქ. კაცმან ვინც ვისი მოსამართლესთან ავი თქუას და იყოს ავის მოლაპარაკე, მოსამართლემ უნდა სწორედ და რიგინად გასინჯოს სიტყუა მისი მართლობისა და სიმტყუენისა. თუ მრავალჯერ ტყუილი მოეგსენებინოს და ტყუილ მობეზლარი იყოს, გაიშოროს კარისა მისისაგან.

ქ. თავი ასოცი

120. ქ. უველმწიფოდ ვინც ვის წაართვას შვილი ან ბირუ¹ყვი, და² წაიყვანონ და სხვას ქუეყანასა დაკარგონ, და მოგსენდეს ეს ველმწიფესა და გასინჯოს,—ვისიც იყოს ნაქმარი, დაამძიმოს მისი გარჯა და წაართვან, ვინც რასაც მართლად უჩიოდეს, და მისცენ მასა.

[144r] ქ. თავი ასოცდაერთი

121. ქ. ვინც გასტეხოს სახლი³ ვისიც ქურდობით, იგი ქურდი, სახლის გამტეხი, სიკუდილის ღირსია.

ქ. თავი ასოცდაორი

122. ქ. ვინც ვისთვის ქნას კაი საქმე, უნდა პატივი სცენ—კაის მქნელი ცოცხალიცა და მკუდარიცა კარგად მოიგსენებინოს. და ვინცა ვისთვის ქნას ავი საქმე, მას სცენ და ახადონ პატივი.

¹ და დააბან]—A. ² და] ან A. ³ სახლი] +A.

ქ. თავი ასოცდახამი

123. ქ. რომელიც შვილი ნაშამან ანდერძით დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა, და რომ დარჩეს ვალი, რომელიც რომ დაპატრონდა, ვალიც მან უნდა მისცეს, თუ ბევრია თუ ცოტა და თუ ვერ იკისროს პატრონობა და ვალის გარდაგდა, აილოს ჯელი. ვალი მოვალემ მამულსა და მის კაცის ქონებასა სთხოოს.

ქ. თავი ასოცდაოთხი

124. ქ. ვინც კაცმან ვინც დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა ანდერძით, და დარჩეს ვალი, და ვალიც მას დაადვას, მასუკან არც ინდომოს მამული და ქონება, და არც ვალი. — აბა, მასუკან წავიდეს მოვალე და მოკიდოს მამულსა და ქონებას ჯელი თავის ვალის გულისათვის.

[144v]. **ქ. თავი ასოცდახუთი**

125. ქ. კაცმან ვინც რავინდარა იყიდოს საამხანაგოდ¹, ან იყოს მოწამე და ან წიგნი სათვალავი ოქროსი, და ფიცა უთხრას, მოგცემო, ავიმანი დაუდვას, მასუკან ვავიდეს პირობიდამ, ჰმანებს რიგი: გამოართვან მავიერი და ფიცისათვის — მისგან გამოთავებით ფასი.

ქ. თავი ასოცდაექუსი

126. ქ. თუ უნდოდეს ვისმე ვისიც შეყრა ძმაფიცად წიგნიც, და შეიყაროს, და შეიქნას იმათში ერთობა, რაც რომ ქონდესთ და ან რაც მოიგონ, საერთო² იქნეს თუ არა?

მიგება სიტყუისა: შეყრას რიგმან — ამისთანა საქმე დაუმტკიცებელი საქმე არის და არც დამტკიცდების საბოლოოდ: ისინი რომ კიდევ³ სჯერაყუნენ ერთმანეთის ძმობასა, ვერ იქონენ ცოლნი და შვილნი მათნი ერთობას მათ უკან.

ქ. თავი ასოცდაშვიდი

127. ქ. ქალის შვილსა, ვაჟსა, ვინდა ქალსა, არა მართებთ მორჩილობა პაპისა, რომ მართებს მორჩილობა მამის მამისა⁴ და არა დედის მამისა.

¹ საამხანაგოთ A. ² საერთო — იყოს A. ³ კიდევ — A. ⁴ მამისა A.

ქ. თავი ასოცდარვა

128. ქ. გაყრა რომ მოგდეს ძმაშია და ძმანი ყუელანი კაცობაში შესულიყუნენ, რომ არა ყუანდესთ მამა და იყუნენ თავის კელთმქოხენი [145r], და გაიყარნენ, თუ წიგნით და თუ უწიგნოთ, და მათ¹ ერთმანეთისათვის ელალატებინოს და დაემალოს რამე, და ძალი ექნას ერთმანეთში, ბძანებს რიგი: არ არიან მართალი გაყრილნი.

რომელსაც ძმას დამართებია ძალი სიპატარით თუ რითაც, მასუკან ის კაცი რომ შეიქნას ოცდახუთის წლისა, ბძანება მისცეს რიგმან ზელახლა წილის თხოვნისა და² ძებნისა: და სთხოოს³ ძმათა მისთა. ძეუძლია მიდავება ოცდარვა წლამდინ.

ქ. თავი ასოცდაცხრა

129. ქ. ვინ ვისი შვილი, ყმაწვილი, ვაჟი თუ ქალი, აიყუანოს და გაზარდოს, რომ არ იცოდეს მამამან და არცა დედამან მისმან, რომ იყოს ბოხოებით შობილი, კითხონ რიგსა: რომ გაიზარდოს და კაცი შეიქნას, რისა აქუს ბძანება, ყმობისა თუ აზატობისა?

მიგება სიტყუისა¹ — ბძანებს რიგი: როგორც რომ უნდა გამზრდელს, ისრე უნდა იქნას, თუ მიიცვალოს გამზრდელი, ყმობა დაარქუას. ყმა იყოს, და თუ აზატი ქნას, აზატი იყოს.

ქ. თავი ასოცდაათი

130. ქ. ვინ მისცეს ვალი ვისაც და გამოართვას გირაო ოქროს ან ვერცხლი, ან სხვა რაგინდარა, და ეჭირებოდეს თეთრის პატრონს თავისი თეთრი და უთხრას მას გირაოს პატრონს. დაივსენ შენი გირაო, [145v] სამჯერ კაცი გაუგზავნოს. — და თუ თავს შეიღვას, ის არის, და თუ თავს არ შეიღვას, ბძანება აქუს მას თეთრის პატრონს გაყიდოს გირაო და აიღოს თავისი თეთრი.

თუ ნამეტნავი იყოს, მისცეს, და თუ ნაკლები იყოს, კიდევ გამოართვას.

ქ. თავი ასოცდათერთმეტი

131. ქ. თუ კაცმან ვინც თავის ამხანაგს თეთრი ავალოს უგირაოთ და მასუკან თავისთავად გირაოს თხოვნა დაუწყოს, კიდევ რამ წაართვას გირაო, რა მოგსენდეს ეს მოსამართლეს, წაართვას და ისრევ პატრონს მისცეს.

მასუკან თეთრის პატრონმა სამჯერ კაცი გაუგზავნოს და თავისი თეთრი სთხოოს. თუ მისცეს, ხომ ის არის, თუ არ მისცეს, მასუკან სამართალში წასწიოს.

¹ მთ A. ² და|—A. ³ სთხოოს A. ⁴ მიგება სიტყუისა|—A.

ქ. თავი ასოცდათორმეტი

132. ქ. ვის ვის სახლზე სახლი ედგას და ზეითი სახლი დაძაბუნებულ იყოს, იქცეოდეს, და მასუკან მივიდეს ქუეით სახლში მდგომი და ზეითის სახლის პატრონს უთხრას, გააკეთე შენი სახლი, რომ ჩენიც არ დააქციოს, ზიანი არ მეცეს, — აბა, თუ არ დაუჯეროს და გულიდამ გაიშოროს გაკეთება სახლისა და არ გააკეთოს, მასუკან ქუეით სახლში მდგომელს შეუძლია, რომე წაიყუანოს ოსტატი და გააკეთებინოს, და რაც [146r] მოუნდეს, მან დახარჯოს მის წილ კედელზე და ბანზე.

თუ, ვინ იცის, მან ზეითის სახლის პატრონმა დაუგვიანოს და რაც დაუხარჯავს, ოთხს თვემდინ არ მისცეს, და სასამართლოდ გაუხადოს, მასუკან მოსამართლემ წაუჭრთვას ერთიორად და მისცენ.

თუ ქუეითი სახლი იყოს დაძაბუნებული და იქცეოდეს, და უთხრას ქუეზე სახლში მდგომელს ზეით სახლში მდგომელმა, რომე გააკეთე შენი სახლიო, თუ არ დაუჯეროს და მან გააკეთოს, შეუძლია გაკეთება.

აბა, თუ რაერთიც სახლი ქუეითია, იმდენერთა ზეითია, ნახევარი ხარჯი უნდა სთხოვოს ქუეითის სახლის პატრონსა.

და თუ ზეითი სახლი ორია ერთმანეთზე და ქუეითი ერთია, ორი წილი ზეითმა უნდა ჩააგდოს და ერთი წილი ქუეითმა სთხოვოს; აგრევე, თუ იყოს სამი და თუ იყოს ოთხი, ერთი წილი ქუეითმა უნდა მისცეს და, რამთონიც სახლი ზეით იყოს, იმთონი წილი იმან უნდა მისცეს, ამიტომ რომე სულ ყუელა ქუეითს სახლს აწევს და ქუეითს სახლს ძალას უზამს.

ქ. თავი ასოცდაცამეტი

133. ქ. ვინც ვისგან აიღოს ვალა და დაუდვას გირაო, რომ იყოს მიწა, და დადვან პირობა, რომე თეთრის სარგებელში მიწა მოგნას, მასუკან, როსაც თეთრი მისცეს, ისივ თავნი უნდა მისცეს.

თუ, ვინ იცის, კა[146v]ცმან¹ ან ცხენი, ან საგედარი, ან ჯარი, ან ფური, ან ცხვარი მისცენ, რომე პირობა დასდვან, რომე თეთრის სარგებელში ესენი მოიგმარეო და ამუშავე, საგედარმა² უმუშაოს, ფურმა და ცხვარმა რეე მისცეს, — ეს იყოს თეთრის სარგებელში.

და რომელიც იყოს მეჰენი და ააშენოს რაკა, თუ პირობით თეთრის პატრონისათვის ისიც მიუცია, იმისი უნდა იყოს;

¹ კაცმანან A. ² სახედანმა A.

თუ არადა, ნაშენი პატრონისა არის, და რომელსაც დარჩეს ნაშენი, სამწყემსოც მან უნდა მისცეს.

[თუ] მუახლე მისცეს გირაოდ, მისი სამსახური უნდა იყოს თეთრის სარგებელში. თუ შვილი მისცეს, — პატრონისა არის; რა მისი თეთრის მართებული სარგებელი აუთავდეს, თავისი თავისავე პატრონს დააქსნევიოს¹.

ქ. თავი ასოცდათოხმეტი

134. ქ. ვინც მისცეს ვალი ვისაც, გამოართვას თავდებიცა და გირაოცა, თუ ვერ უშოვნოს თეთრის ამლებმა, როსცა ეჭირებოდეს თეთრის პატრონისა თეთრი, და გაყიდონ გირაო, და იყიდოს თავდებმა, მასუკან გირაოს პატრონმა რომე თეთრი იშოვნოს, შეუძლია გამორთმევა თავისის გირაოსი?

თუ მაშინვე სხვას მიყიდონ, ველარას შეუა მასუკან.

ქ. თავი ასოცდათხუმეტი

135. ქ. ვინ ვისგან აიღოს ვალი და თვითანც დაწეროს, ამისი ესე მმართებს, ამ [147r]ისი ესეო, ვერ მისცეს და ბევრისა ემართოს, და მიიცვალოს იგი კაცი, მასუკან მოვიდნენ მოვალენი და ითხოონ ვალი. — ვერ მისცენ, ვისგანაც უწინ აუღია მას, მერმე — მეორეს, მერმე — მესამეს, აგრევე — მეოთხეს.

თუ კიდევ იყოს ვალი და კაცის საქონლისა აღარა იყოს რა, მასუკან მიეცეს მოვალეთა ცოლისა და რძლის ზითვისაგან.

თუ რძალი ბევრი ყუანდეს, რომელიც უწინ მოყუანილი რძალი იყოს, იმისი ზითვისაგან მისცენ; და თუ იმითაც ვერ გარდასწყუთონ, რომელიც რძალი წინას უკან მოსულა, იმისგან მისცენ.

ქ. თავი ასოცდათექუსმეტი

136. ქ. თუ აიღოს კაცმან ვისგანცა ვალათ ოქრო თვლითა და წიგნითა და დაუდვას გირაოდ, რაც რამ ფერი იყოს, და სახელდობით არ დაიწერებოდეს, ბჯანებს რიგი: ვინც მამგებია, იმან უნდა დაიჯსნას ისიები.

ქ. თავი ასოცდაჩვილმეტი

137. ქ. ბჯანებს რიგი მათთვინ, რომელნი არიან მკურნალნი, მათთვინ, რომელნი არიან ბერნი მოქადაგენი, და რომელნი არიან

¹ დახ. ნევინოს A.

ყოველთა წმინდათ წერილთა წიგნთა მცოდნელნი, რომ არიან ქალაქსა და სოფელს: ახატი იყოს ყოველის გვარისაგან [ხარკისაგან] და არვისა აქუს შეძლება და არ არის შემძლეობა ვისგანც მათი წაკურა და ცემა-გინება ანუ გაგდება, და უნდა მათ ბატივისცემა, [147v] გამართლება—გამძლოლი არიან ორის გზისა: მკურნალია ჯორცთა გამკურნებელი და მოქადაგე სულთა ქირთა მკურნალია.

ქ. თავი ასოცდათურამეტი

138. ქ. კითხონ რიგსა¹, თუ იყოს კაცი შექირვებული ქირითა რითაც და ანუ მუწუქითა, და ან სხვა რამ ჯორცის შექირვებითა, და მკურნალმა უნაღლოს და გაკურნოს ქირისაგან, [და] ავამტყოფმა მისცეს სააქიმო?

მიგება სიტყუისა: არა აქუთ შეძლება, ვისაც რაც მიეცეს, ისევე დაუწყოს თხოვნა, თუ კარგად შექნილმა და თუ არა. კიდევ ისრე, ვინც რა მისცეს მოქადაგეს სასულიეროდ, ნამეტნავად კიდევ მისი გამორთმევა არვის შეუძლია.

ქ. თავი ასოცდაცხრამეტი

139. ქ. ვინც ვის ფლური თვლით ასესხოს, პეემანი დასდვან ან ექუსის თვისა, ან უფროსისა, ან უმცროსისა, არ შეუძლია თხოვნა მიმცემს პეემანს უწინ.

თუ უპირისწყლობით² პეემანს წინ ითხოვს³ და ძალი დაატანოს, და არ მოეშვას,—დაკარგოს მან მიმცემმან თავნიც.

ქ. თავი ასორმოცი

140. ქ. ვინც ვის ავალოს ფლური თუ თეთრი, რარიგიც პირობა დასდვან⁴, ამღებმან ეს უთხრას, ფლურისათვინ ისრევე ფლური მოგცეო, და თუ თეთრი იყოს, ამისთანას თეთრს მოგცემ,—მიცემის დროს, რახანც მისცეს, ისივე უნდა მისცეს, როგორიც თეთრი⁵ აუღია.

[148r] ქ. თავი ასორმოცდაერთი

141. ქ. კითხონ რიგსა¹: ობოლთა წინამძლოლთა შეუძლია მოსავლელოს თხოვნა?

¹ რიგსა]—A. ² უპირისწყლობით A. ³ ითხოვს A. ⁴ დასთვან A. ⁵ თეთრ A.

მიგება სიტყუისა: რომ შევიდნენ ობოლნი კაცობაშია, მაშინ უნდა ითხოონ. და წაასხას მოსამართლისა წინაშე და მოსამართლის სამართლით გამოართვას.

ქ. თავი ასორმოცდარი

142. ქ. ვინცავინ მიიცვალოს უანდერძოთ და დაპატრონდენ ქალნი და ვაგნი ქონებასა მისსა, და მასუკან მათში ერთერთი რომელიმე მიიცვალოს, — დაპატრონდეს ისრევ ძმა. და თუ დედა ცოცხალი იყოს, შეილთან მასაც სწორედ ქონდეს პატრონობა.

ქ. თავი ასორმოცდასამი

143. ქ. რომელიმე მიიცვალოს და დარჩეს შეილი დედისერთი, და მასუკან¹ ისიც მიიცვალოს და დედა ცოცხალი დარჩეს, — ჰბანება მისცეს რიგმა: რაც ქონება იყოს მათი, სამ წილად გაყონ: ორი წილი მას დედისერთის დედას მისცენ და ერთი წილი მას ყმაწვილის მამის ძმასა და ძმისწულებს მისცენ.

და თუ არ იყუნენ ისინი, დედის ძმები დაპატრონდენ მას ერთსა წილსა². და თუ ისინიც არ იყუნენ, დაპატრონდენ მამის დები, რომელნი იყუნენ უნზითაო. და თუ გამზითული იყოს, ისიც იმ საქონელთან გაყონ.

ქ. თავი ასორმოცდათხი

144. ქ. კაცმან ვინცა რომ თავის ღთის გულისათვის გაზარდოს ობოლი ვისიკ, რომე წიგნით მათი გაძლოლა მოსამართლისაგან არ მისცემოდეს, თუ [148v] იმ ყმაწვილს მამულიც დარჩეს მამისა და ვალიცა, სანამდისინ არ დაკაცდეს, არ ეთხოოს ვალი, არცავის მის შემნაზავთან ქონდეს ჰელი, არც წაიყუანება მისის გულისათვის სამართალშია.

აბა, თუ ქონდეს მიწა ან სახლკარი, ან ვენაჯი, — მივიდეს ის თეთრის პატრონი და გამოართვას გირაოსავით; და ერთი წიგნი მისცეს იმ კაცმან, თუ მე, ამა და ამ კაცს მამებარა ესე და ეს მამული: მასუკან მოვნას, დასთესოს, როგორათაც მოსაჭმარისი იყოს, მოიჭმაროს და გამოსავალი სჭამოს ოცდახუთს წლამდინ.

მასუკან მამულის პატრონი მივიდეს და თავისი, რაც, გირაოსავით მიეცეს, სთხოოს. აბა, იანგარიშონ თეთრი: თუ იმ კაცსა სარგებლისაგან ნამეტნავი ეჭიროს³, თავნში ჩაიგდოს, თუ არადა, რაც დაედვას, მისცეს.

¹ მასუკან] მამას უკან A. ² მას ერთსა წილსა] — A. ³ ეჭიროს] ჭამოს B.

ქ. თავი ასორმოცდახუთი

145. ქ. კითხონ რიგსა: რომ არიან კაცნი და ყავთ შვილი, წავიდეს ერთ-ერთი შვილი და აიღოს ვალი ვისგანც, ან ივაჭროს და ან რაც უყოს, მასუკან ის ვალის ამღები ან მოკუდეს ან გაიპაროს საღმე, მასუკან ის თეთრი ან მამასა და ან ძმას ეთხოვების თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ბძანებს რიგი, არც ეთხოვების მამასა და არც ძმასა. აბა, თუ აჩვენოს მოსამართლეს, რომე მამასა და ძმას იმისი ამღენი წილი ქონდეს, რომე ვალის მაგიერი იქნებოდეს, ან იმ თეთრისაგან მათ ქონდეს რამე, — უნდა მისცენ ვალი მათ, და თუ არა ქონდეს რა, ვერას შეუიღეს.

[149r] ქ. თავი ასორმოცდაექუსი

146. ქ. თუ ვისაც შვილმან, ვაჟმან თუ ქალმან, თავის მამას მოპაროს რამე ქონებისაგან, ან წიგნი სატსენებელი, და გაყიდოს მასუკან შეიტყოს მამამ, თუ მამასთან არის ის შვილი, ავად მიეპყრას და ათქმევინოს ვისაც უქნევინებია, და რაც რამ მოუპარავს, მიატანინოს.

და მასუკან, თუ გულმართლა მენდობა დანაშაულისა მამისაგან მოითხოოს, მამამაც მეუნდოს. და თუ ის შვილი მამისაგან გასული იყოს და გარეთ იყოს, როგორც სხვას¹ ქურდსა, ისრე გარდააქდევინონ.

ქ. თავი ასორმოცდაშვიდი

147. ქ. ვინც დააპატრონოს შვილი მისი თავის მამისა და პაპის მამულზე ანდერძის წიგნით, უნდა გათავდეს შაშის ბძანება, და რომელიც შვილი დაუპატრონებია, ის უნდა დაპატრონდეს.

აბა, თუ ვისმე დედის ნათესავემა ყმაწვილთათვის ანდერძის წიგნით გაუშვან რამე, მიაბარონ ყმაწვილთა მამას; [მას] არი აქუს შეძლება მისის რისავე დაკლება მას ყმაწვილთ სიკოცხლეში.

ქ. თავი ასორმოცდარვა

148. ქ. თუ ვინ ვის ფარჩა მიაბაროს და ფათერაკად მოკდეს და ცეცხლი ჩავარდეს, და დაიწვას, აბა, შემნახავს რომ ბარებია, მას არ ეთხოვების, ამიტომ რომე ფათერაკად მომკდარა და მის სახლსაც წაეკიდება ცეცხლი, [149v] მას ხომ თავისის სახლის და-

¹ სხვას A.

წვა არ უნდოდა—ქეშმარიტად აზატია, ვისაც ბარებია, ის კაცი და არ ეთხოვბის.

აგრევ, თუ სახლი გაუტეხონ და ქურდთ გაიტანონ, არც ამაზე ეთხოვბის, ვისაც ბარებია, მას კაცს.

ქ. თავი ასორმოცდაცხრა

149. ქ. თუ ვინც ქარვასლაში დადგეს და ყუანდეს მას კაცს აქლემი, ცხენი, ჯორი, საგედარი, და მისცეს შესანახავად, უჩვენოს და მიაბაროს, მოვდეს, რომ მოპარონ რამე მათ პირუტყუში, ბძანებს რიგი სამართლისა: უნდა მისცეს ფასი მექარვასლემა, როგორც რომ ბაზარში ეფასებოდეს.

თუ ის კაცი ყოველთვინ¹ მისულა-მოსულა და უფროსი მექარვასლე კაცისათვის აღარ მიუბარებია, და მისის ყმაწვილისა და უმცროსისათვის მიუბარებია, ნახევარი ფასი მისცეს მექარვასლემ.

ქ. თავი ასორმოცდაათი

150. ქ. თუ კიდევ კაცმან ქარვასლაში რაგინდარა პირუტყუი გაუშვას და მექარვასლეს არ მიაბაროს, და არც იმის უმცროსს უთხრას, თუ აქ ესე და ეს გამიშვია და თქუენ გებარებოდესო, მასუკან მოვდეს, რომ დაიკარგოს, რადგან არ მიუბარებია, მექარვასლეს ვერას შეუა ერთის ფიცის მეტსა, რომე, არც მოგებარებინოსო და არცარა იმისი მოპარვისა ვიცოდეო.

¹ ყოველთვინ A.

დღევანდელ ჰყავ ღთო პატრონი ვახტანგ

151. ქ. მოვედით ახლა საქმისა სამართლისა შეტყობასა. ქალაქთა მოსამართლეთათვის უბძანებია მოსეს** და მისთა მგალობელთა და მწერალთა, რომელიც კიდევ ჩანს. არათუ ყუელა წიგნით მოგუცა მოსემ გზა სამართლისა. ზოგი ნახვით მოსამართლეთა ზედაც მიაგდო, ზოგი სხვადასხვა საქმეზე და დროზე. და ამის გულისათვის დააყენა მწერალნი, რომე, რაც სამართალი ქნან, წიგნათ დაწერონ და შეინახონ, რომ ჩვენთა ეკლესიათა ამას წინათ ქონდათ.

ახლა უწინ ეს ვნახოთ: მართებთ მოსამართლეთა ზედა ჰელმწიფეს—უნდა იყოს წყალობად თეთრად და სხვარიგად პატივი სცეს დიდად. მოსამართლეთა აქუთ ჰელმწიფისაგან, ამიტომ რომ არ შეზარდენ სამართლის ქნასა და მოჩივრის მრავლად მისულასა: არც ჰელმოკლედ უნდა იყუნენ, რომე ჰელმოკლობისათვის სამართალი არ გაამრუდონ.

და იმგვარად ეკლესიათა მოსამართლეთა, რომელნი¹ მოქადაგენი ებისკოპოზნი იყუნენ, წყალობა და პატივი კათალიკოზისაგან სჭირდეს სავსედ, ამიტომ რომე არ წააგდინონ სწორე სამართალი ღთისა.

და ასრე უნდა იყოს: თუ ვინგინდავინ კაცი მიიცვალოს, რომე არც დარჩეს ვაჟი და არც ქალი, და არც ნათესავი მამეული, მისის ქონების დაპატრონება ებისკოპოზისა არის, რომელი იყოს მისის ქალაქისა.

და ესეც ასრე: თუ კათალიკოზის სამწყსო იყოს, კათალიკოზს დარჩეს იმრიგად მიცვალებულისა, და თუ ებისკოპოზისა იყოს, ებისკოპოზს დარჩეს, და ებისკოპოზმა სამ წილად ქნას იმ.

¹ რომელინი A.

* — პირველი ერთი A. B. ხელნაწერში ასეთი სათაური აქვს: „ქ. წიგნი მეორე სომხის სამართლისა, რომელსა სჯიდეს პირველნი სომეხთ მეფენი“.

** მეორე სჯული 16,11.

მკუდრის ქონება: ერთი წილი თვითან აილოს, ერთი წილი კათალიკოზს მიართვან და ერთი წილი მღდელს მისცენ.

[150v] და თუ ვინც მოქადაგე დახუდენ, მაშინ ექუს წილად ქნან და მეექუსედი მოქადაგეს მიართვან; და სხვა ისრევ სამ წილად გაყო: ერთი წილი კათალიკოზსა და ერთი ეპისკოპოზსა, და ერთი მღდლებსა. საერასკაცოს მოსამართლეს არ დაუდგან წილი, ამიტომ რომე დღეს არიან და ხვალე არა. ეკლესიისა მოსამართლენი¹ მამანი არიან სულისა და გორკისა, ორისაგ, და იმათ უნდა წირვითა და ლოცვით მიცვალებულზე გარდიჰადონ, რომე მართებთ ვალად. და ამას გარდა, არა რიგითა, მაგრამ თავაზითა ცოტა, რამ წილი მისცენ, თუ დახუდენ ერისკაცი მოსამართლე², თუ მათაც უნდოდეს თავაზით მიცემა.

თუ მონასტრის ბერი მიიკვალოს და ჰყუანდეს მოწაფე, ქონება მისი³, რაც დარჩეს, მას მისცენ. და თუ არა ჰყუანდეს შაგირდი და ოსტატი, და უფროაზი ყუანდეს, მას მისცენ ქონება მისი. და თუ არა ყუანდეს ოსტატი და არც შაგირდი, არა აქუ, გელი მის მამასა და ძმასა, და არას ნათესავს მის საქონელთანა და უნდა მიართვან მონასტრისათვის მონასტერთა მამათა. იმ ქონებიდამ სულის კერძი ეპისკოპოზს მიუცენ.

ბერთა, მღდელმონოზანთა წესია ასრე: რომელმა მორჯულემ კაცმან და დედაკაცმან აილოს გელი ქუეყნიდამე და წავიდეს საყდრის კარს, და დაადგეს ბლოკავად და მღდლის გელდებულად შეიქნას, როდისაც მიიკვალოს კაცი თუ დედაკაცი, ქონება მისი, რაც დარჩეს მას, მღდელს მისცენ, — მან უნდა გარდიჰადოს მისი სულის საქმე, — ეპისკოპოზთ გელი არა აქუთ.

და ეს სამართალი მკუიდრად და დამტკიცებით დარჩეს და იყოს მოსენაკეთა ზედა.

მაგ[151r] რამ ერთად ჰყოდენი კრებულნი მიცვალებულის დანარჩომს ერთპირად დაპატრონდენ, რომელიც რომ მიიკვალოს მათში, და სულის საქმე და წესიც მათ ერთპირად უნდა გარდუჰადონ.

და თუ სხვაგნიდამ მისული ბერი და მღდელი დაესწრან, მას უნდა მისცენ მიცვალებულის ტანისამოსისა: და საღმთო საწესოს წილიცა დაედება, და უნდა მისცენ. და სხვა მათ მათ გაიყონ სწორად.

¹ მოსამართლენი | მოსამსახურენი B. ² მოსამართლე | — A. ³ მისია A.

თუ ებისკოპოზი მიიცვალოს და ჰყუანდეს შაგირდი და სულერი ძმა, და ანუ რომელიმე თვითან მოიწონოს და მოინდომოს მისი დაპატრონება, ის დაპატრონდეს ქონებასა მისსა, და შესამოსელი და მირონი, და ყავარჯენი, სხვა ფეშქაშიცა მიაართვან კათალიკოზსა, ამიტომ რომე ის არს უფროსი და მაკურობეველი, და მოსამართლე. მისი სამარხი და საღმთო საწესო მიუყვენ მას, რომელინე იყოს სიახლოეს კარსა ებისკოპოზი.

ქ. ესე ასრეა: რაც სამღთოდ დაიკლას კათალიკოზის¹ სამოციქულო ეკლესიის კარს, მისი საწესო კანდელაკისა არის, და თუ მოკდეს და მიიცვალოს კათალიკოზის ნათესავი და ჭამა გაოდუგადონ, და ან საქორწინებელი იყოს და დაქორწინონ, კარის ებისკოპოზისა და მოქადაგისა არის, და უნდა მისცენ.

თუ მიიცვალოს კათალიკოზი, იმისი ყოველი² ქონება მისის ტახტისა³ არის, და დაოჩეს. ორთა და სამთა მოქადაგეთა დაუწახონ. და პატივით, ბცანებით, — თუ მოკდეს ერთის მოქადაგის შაგირდობა, და⁴ ან ებისკოპოზისა, და ან უფროსთა მიტრაპოლიტთა, — მათის კელით უნდა ეზიაროს⁵.

მაგრამ რომ ბძანებს რიგი: ორი და სამის მოწმით [151v] დამტკიცდეს, და ერთისაგან არ მიიღება მახე რიგი და წესი — წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა მიმსგავსებით კეთილითა იყო ისიც და საღმთო საქმეთა მოქმედი, — მაგრამ აზიარონ გარჯილობით მოციქულთა და მნათი წინასწარმეტყუელთა.

მახე საქმე გამორჩეული დაიძახების: მაგრამე, უწინვე გამორჩეული მრავალთა შიგან ერთი, — ამპარტავანთა სხვათაზე, აიღებდა რიგსა აელო კელი თავისიანზე: — და მისგან გასწავლულთა ერთიორად მქცველი; და მონანულთა ღირსად საკანონოთა მიმნიჭებელი მისის ბძანებითა და მასუკან სწორის გზის მიმცემი: მაგრამ კაცი გამორჩეული და ღირსი წინასწარმეტყუელთა, და მოციქულთა მაგიერად მყოფელი, — კათალიკოზი-პატრიაქი მიიღონ მიწასა წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა წესითა: შეიყარნენ ყოველნი და რჩეულნი უფროს-უფროსნი, ებისკოპოზნი, მიტრაპოლიტნი, მოქადაგენი — ალუგონ წესი.

და თუ ვინც მისგან შეჩვენებული დარჩეს და შეკრული, და მან ანდერძი ბძანოს, და ვისაც უბძანოს გაგსნა და შენდობის მიცემა, — მან უნდა მისის ბცანებით შენდობა მისცეს. მაგრამ, თუ არა ბძანოს ანდერძი, ვერავის შეუძლია შენდობის მიცემა.

¹ კათალიკოზისე A. ² ყოველი A. * საყდრისა B.

* სომხურ დედანში აქ მთავრდება 151 მუხლის შესაბამისი ტექსტი.

და თუ ვინმე უცოდინარობით და ურიგობით მოინდომონ მის უბიძახებლად შეკრულთ გაჭსნა და შენდობის მიცემა, ისიც მას შეკრულთან შეკრული და შეჩვენებული შეიქნებიან.

მაგრამე, როდესაც მიიღონ, შეიღს დღემდინ მისის მართებულის წესის უკან იყუნენ. და შეიღს დღეს უკან მოგროვდენ მას წმინდას სამოკიქულოს ეკლესიაში ყოველნი მოქადაგენი, ყოველნი [152r] ეპისკოპოსნი, ყოველნი მღვდელმონაზონნი, ყოველნი შეუდაბნოენი და კრება ქნან თორმეტს დღემდინ, და გამოარჩიონ¹ კაცი ღირსი და ყოველთა წიგნთა მცოდნე, ბრენი და თავდაბალი, გულწმინდა და გუნებაკეთილი, და საბრალოდ მქონებელი, რადგან იყოს გამოარჩეული კაცი.

და ამისთანა აკურთხონ ბძანებითა ღთისათა თორმეტთა თავთა უფროსთა ეპისკოპოსთა. და მასუკან ყოველთა თაყუანი-სტენ და დამორჩილდენ ბძანება ა და რიგსა მისსა. და ნუფინ შეიქნების და ვერცავის შეუღლია სიცოცხლეთი შეცილება მისი.

ქ. თავი ასორმოცდათორმეტი

[სამართალი ჯელმწიფეთა]

152. ქ. პირველ დავდევით წესი და სამართალი ეპისკოპოსთა— უწინ მართებული მათი იყო და არის [იხ. მუხლ. 151].—და მეორეზე, დავდევით სამართალი ჯელმწიფეთა.

შესატყობია ყოველთაგან, ღთს ჩამოისად ჯელმწიფეთა, ღთისა მიმგზავსებით პატრონი, სახით მარტო კაცი ეთქმის, მაგრამ საქმითა და სამართლით ღთის მაგიერად უნდა იყოს ამ ქუეყანასა. და ყოველსა მართებთ როგორც ღთისა, ისე, მას ჩამოის, ჯელმწიფის შიში-მორიდება.

და როშელიც მიიცვალოს² ჯელმწიფე, და დარჩეს იე და ასული, მართებთ რისაც საქონლისა სწორედ გაყოფა და უფროსს მისცენ ჯელმწიფობა. და თუ უფროსთა გარდა მისგან უფრო წამოსადეგი იყოს და ქკუიანი, და ბრენი, დასვან შვილი ისი ტახტსა მამისა თვისისასა. და თუ ემა ყუანდეს ჯელმწიფესა მას მიცვალებულსა, ის უნდა დასვან—ისეა სამართალი.

და ქალსა ნახევარი მისცენ წილი თავისის კრებითა და შვილითა, [152v] ნახევარი წილი ასე რომე, რაც ერთს ემას წილი მიხუდეს, იმ ძმის წილის ნახევრისოდენი ქალს უნდა მისცენ.

თუ ჯელმწიფეს უკან შვილებიც მალ მიიცვალონ და შვილი-შვილი დარჩეს, მას უნდა მისცენ ჯელმწიფობა, არათუ ქალის

¹ გამოარჩიონ E. ² მიცვალოს B.

შვილსა. ასრე დასწერა და დაამტკიცა ჩვენმა ჯელმწიფემ აბკარ¹. რომელსა ქართულად ეწოდების ავგაროზ, ქუეყანასა სპარსთასა.

და მამადმთავარმან ნოემ ვაჟსა და ქალს მისცა წილი და კერძი სამიარსა სამხრეთსა. რომელნი, რომ ჯელმწიფომდენ მანდილოსანნი რომელნი, მოსემ მოასხა სამხრეთიდა — და უფალი ემოწმება სახარებაში²; და სიყმის შვილს სკა³ თავისებრივი პატივი, წილი, რომელი რიგმან უბჯანა მეორედ წილის მიცემა⁴; ორს ქალს მისცენ ერთის ძმის წილის⁵ ოდენი; მაგრამ თუ ვაჟი არა ყუანდეს, და ქალი ყუანდეს, მისცეს⁶ გვირგვინი თავისი ქალსა მისსა. და გვაქუს მტკიცედ მოწმად რიგი: თუ ვინ მიიცვალოს და არ დარჩეს ვაჟი⁷ და დარჩეს ქალი, საპატრონოსა მისსა დაპატრონდეს ქალი⁸; და შეირთოს⁹ ქმარი, და ან ყუანდეს უწინვე, აილოს გვირგვინი და მისცეს ქმარსა მისსა, და დიდება¹⁰ მისცა; მის ქალის მიცვალებას უკან მისნი შვილნი უცხოთავეთ ჩააგდონ.

და თუ ვინმე თქუას, რატომ თვითან არა ქნა ჯელმწიფობა და ქმარსა მისსა მისცაო, შერთყონ, რომე წინაპირველ ქალის ჯელმწიფობა სამხრეთს იყო.

და თუ ჯელმწიფემ ანდერძი ქნას თავის სიცოცხლით, შეუძლია თავის მაგიერად, ვისიც უნდა, დადგინება ჯელმწიფეთ. [1531] ანდერძი იგი მიცვალებას უკან დამტკიცდეს, როგორც რომ ბანებს მოციქული¹¹, როგორც ჯელმწიფემ კოსტანტინემ¹² ანდერძით გააგელმწიფა შვილი მისი სამძღუროთა, მთითა და წყლითა, და დაამტკიცა ბანითა¹³ წინათა ჯელმწიფეთა.

და თუ ჯელმწიფე ასრე მიიცვალოს, არც დარჩეს შვილი, არც ძმა, არც შვილიშვილი, არც ძმისწული, რომე მისის საპატრონოს მეპატრონე არაეინ დარჩეს ვიდრე ოთხ თაობამდი, მასუკან შეუძლია გვირგვინის მიცემა სხვათათვის, არა როგორც გარიგება ჯელმწიფეთა ინდოთა და მაკიდონელი აღექსანდრე და სხვათა.

დასახელმწიფებელმან არ უნდა თავისი თავი გააგელმწიფოს უკათალიკოსთ-უპატრიარქოდ¹⁴.

და თუ ჯელმწიფემ ააშენოს ციხე-ქალაქი და ან ასწეროს ქუეყანა, და ან მოაქრევინოს ყლური ან თეთრი, უნდა უფროსთა და თავადთა ვეზირობითა და კითხვით ქნას რიგისა სამართლისათა.

¹ ავგარ B. ² რაცა A. ³ წილის] + ნახევრის B. ⁴ მისცე | მისცეს A.

⁵ ვაჟი — ვა A. ⁶ შერთოს A. ⁷ დიდობა A. ⁸ კოსტანტილემ A. ⁹ ბარითა AB.

¹⁰ მათე 12,11; ლუკა 11,11. ¹¹ მეთრე სჯული 21,17. ¹² რიცხეთა 27,2.

¹³ ებრაელთა 9,17. ¹⁴ აქედან 152 მუხლის ტექსტი შეორდება 403—430 მუხლებში.

და უფროსთა და თავადთა არა მართებთ თავისთავად ფლურისა და თეთრის მოქრა: და თუ მოსჭრან, მოქრილიცა და ალაგიცა ჯელმწიფისა შეიქნას [შდრ. მუხლ. 403—404].

და ისრე: რასაც დიდს წყალზედ ჳიდის გადება ჳელმწიფისაგან მართებულთა, თავადთა არ მართებთ. ნურც ჩაიკმენ საჯელმწიფოს ტანისამოსსა, ვიდრემდი ჳელმწიფემან არ უბანას [შდრ. მუხლ. 405].

ჯელმწიფეს წინ ნუ დასხდებიან უფროსნი თავადნი. სუფრასა ჳელმწიფისასა პატრიაქის მეტი არავინ უნდა დაჯდეს უბანებლად. ჳელმწიფისა ტახტსა და სუზანზე ვერავინ დაჯდეს პატრიაქის მეტი. ჳელმწიფე პატრიაქისა სახლსა ვერ დაჯდეს ერთის ბანებითა [შდრ. მუხლ. 406—407].

ნუ იქნების ქრისტიანთ ჳელმწიფე ხარკითა¹, როგორც ურჯ- [153v] ულო ჳელმწიფენი არიან, — ქრისტიანს ჳელმწიფეს ჳმედლება აქუს მიმგზავსებით პატრიაქთა ტრაპეზე ასლვისა². და სამართალითა გაუკეთოს და გაარიგოს ყოველი საქმე საჯელმწიფო [შდრ. მუხლ. 408].

თუ მოკდეს გალაშქრება³ სხვათა გვარზე, რომ ემართლებოდეს, და გაამალლოს გმალთი თვისი, და გაემარჯოს, და დაინარჩუნოს, დანარჩუნებას უკან ნულარ მოკულენ კაცთა.

და თუ სხვათა გვართა⁴ ქალაქი დაინარჩუნოს და ადგეს გარ, პირველ მშვიდობა უწოდოს ერთხელ, ორჯელ და სამჯერ. თუ არ ინდომონ მოსულა, აიღონ ძალით ქალაქი და მტერნი კლმით დაჯოცოს და სხვანი ძალად მოიყუანოს. და თუ ჳიდეგ გულმართლად ისინიც არ მოვიდნენ⁵, დახოცოს თავნი, რომელნი იყუნენ საქმის მშლელნი.

და დანარჩუნებულისა ქალაქის ჳელმწიფეს არა მართებს ნაყოფის მიმცემის მოქრა⁶ [შდრ. მუხლ. 409, 410].

ქალაქის გამცემნი და ციხის გამცემნი, თუ წინათ ბოროტის ქნის თავნი ისინი იყუნენ [და] გამოჩნდეს, — ისინი სიკუდილს დაბეზლდენ და ფასის დაკსნით დაიკსნან სიკუდილი; და თვალნი მოსთხარონ, ცოლნი და შვილნი ტახტს დაამორჩილონ და მოსამსახურ-ჳყონ; და ის თვალდათბრილი კაცი სხვას ქვეყანას დაჳკარგონ, უთვალო და შიშველი [შდრ. მუხლ. 411].

და თუ ქრისტიანი იყოს ქალაქთა და ციხეთა დამბეზლებელი⁷ ჳელთა უსჯულოთასა, გინდა ქრისტიანთასა, ისრევ ქნან: ნუ მოჳკულენ კაცთმოყუარულის ღთის გულისათვის, წაართვან ცოლი

¹ ხარჯითა A. ² ასლვისა A. ³ გალაშქრება A. ⁴ სხვაგვარად A. ⁵ მოვიდნენ] — და AB. ⁶ და ციხეთა დამბეზლებელი | დამბეზლებელი და ციხეთა AB.

* მეორე სჯული 20,10—13,19.

და შვილი და საქონელი და ტახტსა მიართვან, და ეგრეთვე თვალ-
დათხრილი და შიშველი უცხოს ქუეყანას დაკარგონ [შდრ. მუხლ. 412].

ვინც წავიდეს პატრონთა საქონელთა საქურდლად [და] დაიჭი-
რონ, გინა შეამცნიონ მართლად¹, თუ უსჯულო იყოს, თვალი [154r]
მოსთხარონ ანუ ველი მოსჭრან, და ცოლი და შვილი მისი, და სა-
ქონელი საჯელმწიფოდ გამოართვან; და ის ქურდი კაცი სხვას ქვე-
ყანას დაჰკარგონ. და თუ ქრისტიანი იყოს, გამოართვან იგი, რაც
მოუპარავს, და სახლი-კარი და რაცა აქუს, და თავიც გაასყიდვი-
ნონ, — საჯელმწიფოდ გამოართვან. და ცოლი და შვილი მისი აზატი
იყოს, ველი ნუ აქუთ [შდრ. მუხლ. 413].

თუ მოკლას ურჯულომან ქრისტიანი ნდომით, მოკლან ისიცა
მაგიერად მისად. და თუ უნდომლად მოკლას, მოსჭრან ველი მარჯ-
ვენა და კაცის ფასიც გამოართვან მას,

და კაის კაცს ფასი არა სცეს და არც დაედება, ამიტომ რომ
ღთისაგან ქმნული არიან ორნივე და სახე მისი; აღმადგინებელი
მკუდრისა ერთი მარტო ღთია² შეზღვე. და ნუ ვინმე იტყუის,
იოსებისა და ან ფასი ქრისტესი ქეშმარიტ ოცი და ოცდაათი³
იყო⁴, — მათი გამსყიდველნი ქურდნი იყუნენ.

და სხვა ფასი არის კაცისა თულითა დღეთა წელიწადთა
სამასსამოცდახუთი დაეკანი, რომელია ფლური ოქრო; და ერთი
დაეკანი ფლური ცამეტი დრამი ვერცხლია. ეს არის ფასი კაცისა,
და ქრისტიანთა, რიგითა პატრონთა და რიგით მეორედ მოუმა-
ტონ, და მოემატოს.

და ურჯულოთა სამის წილისაგან ერთი მიეცეს — ასოცდაორი
დაეკანი ფლური — და ორი ქარტეზი, რომელია ქაღალდი, რომ არა
აქუს შნო წმინდის ემბაზისა, და ვისაც მიცემა არ შეეძლოს,
მიყიდონ ქრისტიანსა მკულელი და ფასი მისი მისცენ სისხლად
პატრონსა; და სახლ-კარი ჯარიმად ბატონისათვის გამოართვან
[შდრ. მუხლ. 414].

და თუ ქრისტიანმა უსჯულო მოკლას ნდომით, გამოართვან
სისხლის [154v] ფასი ასოცდაორი დაეკანი ფლური. და თუ უნე-
ბურად მოკლას, სამოცდაერთი სისხლის ფასი გამოართვან საჯელ-
მწიფოდ და სამ წილად გაყონ; ერთი წილი სისხლის პატრონს
მისცენ [შდრ. მუხლ. 415].

და თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას, სისხლის ფასი გამოთვე-
ბით სისხლის პატრონს მისცენ და ჯელმწიფისათვის წაართვან, რაც
შეეძლოს, ჯარიმა — მართებით, რიგით სიკუდილის ღირსია⁵, მაგრამ

¹ მართლათა A. ღთთი AB. ² ოცდათი A.

³ შესაქმეთა 37₁₁; მათე 26₁₃; ⁴ განოსლეთა 21₁₁; ლევიტ. 24₁₁;

18. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

ტელის მოქროთ სინანულში ჩაეარდების. და თუ გლახა იყოს, გაიყიდოს თავის ქონებითა და მისცენ ფასი მისი სისხლის ფასათ. და თუ უნდომლად მოკლას, ნახევარი სისხლი გამოართვან და სისხლის პატრონს მისცენ; და მისგან მართებულად ჯარიმაც სატელმწიფოდ გამოართვან: და ტელს ნულარ მოსტროიან [შდრ. მუხლ. 416].

სისხლის სამართალი ტელმწიფისა არის და იმან უნდა ქნას, და სხვა მოსამართლეს არ შეუძლია. და სხვა რაგინდარა სამართალი მოსამართლით უნდა გარიგდეს. და სასირკვილო ცოდვა, დასამალავი, ებისკობოზითა და წინამძღურით უნდა გარიგდეს, მათი იმრიგის საქმის გარიგება.

და თავადთაგან არ იქნას მკულელთა მოკულა უბძანებლად ტელმწიფისა. და ქურდთა დაშინება და დარიგება¹ თავადთაგან იქნებოდეს. და აზნაურთა მეილთა უსამართლოდ და უთავადოდ არ შეუძლია ქურდის რისაც გარდაცდევინება [შდრ. მუხლ. 417].

და თუ მოკდეს, ტელმწიფემ გაილაშქროს და ერთს ადგილს ჯარით მიუტდეს და წაატდინონ² ის ადგილი, და დაინარჩუნონ ყოველი, და ნაშოვარი იყოს ოქრო. — სულ ტელმწიფისა არის და უნდა მიართვან არათუ ფიცით სძებნონ, არამედ კაცი დააძახონ [15ან.] და ეს აძახონ: ვისაც ოქრო გიშოვნიათ, მობართვიო ტელმწიფესა, და ვინც არ მობართვიო და შეგახნიეთ, ერთისათვის შევიდს წაგართმევთ. და რაც რამე მოერთვას ოქრო, მისი ათისთავი ტელმწიფე კათალიკოზს მიართვას.

და სხვა ნაშოვარი და ტყუე შუა უნდა გაყონ: ნახევარი ტელმწიფეს მიართვან და ნახევარი — თავადთა და ჯართა; და თავადთა თავთავის ლაშქრის გორად³ გაიყონ. და მათაც ათისთავი ეკლესიას მიართვან.

და თუ ტელმწიფე შიგ ლაშქარში არ იყოს, და ლაშქარი გაეგზავნოს, და მათაც გამარჯვებოდეს, საშოვარი⁴ ეშოვნოს, ოქრო, რაც უშოვნიათ, ტელმწიფისა არის. და სხვა ნაშოვრისა, ტყუისა თუ რისაც ნაშოვრისა, ათისთავი კიდევ ტელმწიფეს მიართვან. და ორმოცდაათისაგან ერთი ეკლესიას მიართვან, როგორც რიგი არის* [შდრ. მუხლ. 418].

ქურდისა და ავაზაკისა შენახვა არ მართებს ტელმწიფესა და თავადსა, და არც არის მართებული. და მარტო უნდა შეინახონ ჯაშუში და ყარაული [შდრ. მუხლ. 419].

და ლაშქარნი და თავადნი ტელმწიფის ბძანებით უნდა წავიდნენ. რასაც ალაგს დაარბევენ, იქ ნაშოვარი ნახევარი ტელმწიფისა არის და ნახევარი თავადთა და ჯართა [შდრ. მუხლ. 420].

¹ გარიგება A. ² წახდინონ A. ³ გორად | ორად B. ⁴ საშოვარი | ნაშოვარი A.

* რიცხუთა 31,100.

და თუ თავისთავად წასულიყუნენ, ორი წილი ნაშოგრისა — თავადთა და ჯართა, და ერთი წილი კელმწიფეს მიართვან, ამიტომ რომ თავის თავის სიკუდილს თვითან შესილვევიან. და თუ ლაშქარში მოკუდეს ვინმე, უბრალოა პატრონია გამგზავნელი [შდრ. მუხლ. 421—422].

და თუ საქურდლად გავგზავნოს თავისი ყმა და მოკლან, მისი სისხლის მსდველი გამგზავნელი უნდა იყოს. თუ ვინც კურდი თავის [156v] ნებით წავადეს საქურდლად და მოკლან¹, მისი სისხლი — მის კისერზე.

თუ კელმწიფემა და ანუ თავადმა გავგზავნოს ვინმე საქურდლად, მოგდეს რომ დაიჭირონ, ვისაც გაუგზავნია, მან უნდა დაიქსნას. ვინცავეთ თავისა ნებით წასული დაიჭირონ, თავისივე თავი თვითან დაიქსნას [შდრ. მუხლ. 423—424].

მოლშქრე კაცებან ოქში ვინც დაინარჩუნოს, დარჩომილის კაცის ცხენი იარაღი და ტანისამოსი, ვინც დაინარჩუნა, მისი არის. და კაკი, ჯაჭვი და ჭეხარადატელმწიფეს მიართვას [შდრ. მუხლ. 425].

მას ოქში ნაშოგნი ოქრო, თვალთ, მციმე ზარბაბი ვინც იშოვნოს, კელმწიფეს წაღია, მარგალატი და ვერცხლი თავადებისა არის და სხვა რაგინჯარა ნაშოგარი ჯარის კაცისა არის [შდრ. მუხლ. 426].

ესეც ასრე რაც რომ გამოსაღები ქუყნისა საწელმწიფო ანუ სათავადო უქანვე სდებოდეს და მართებული იყოს, ის უნდა გამოართვან. და თუ უდიერად დებულობაზე ნამეტნავი მოინდომონ, არ არის მართებულა; და თუ გამოართვან, საიჭიოს ანგარიში ყუელასი ღონს უნდა მისკენ. — ღონ ამისთვის გარიგა კელმწიფე, რომ შეინახოს ქუყანა და მოარჩინოს, არათუ წააგდინოს და დაჰკარგოს [შდრ. მუხლ. 427].

ასრე უნდა იყოს მინდურის ნახნავ-ნათესისაგან: ხუთი — მამხუნელ-მამთესველთა და ერთი საწელმწიფოდ გამოართვან ღალა. და თუ სარწყავი იყოს, მეხუთედი გამოართვან, როგორც გარიგებულთა ეგვიპტეს [და] დღესაც ეთქმის, — მეხუთედი იმ დროს დასდევს, რომ ის ქუყანა თარაობასა² დაიჭირა.

ვერცხლით ნასყიდს მიწასა და ვენაცს არ ეთხოება ღალა და ზეგარა. და იმგვარად წისქუილსა, სახლსა და [156r] დუქანსა. ვინც დაჯდეს, სამართლანათ აიღონ ჭირა.

არ არის სამართალი, ქრისტიანთა რომე თავისის თავის ხარჯი გამოაღებინოს, თუ არა უსჯულოთა.

ბოსტნისა³, ბალისა და ვენაცისა ათისთავი წელმწიფეს მისცენ, ამისთვის რომ კელმწიფე პატრონია მიწისა და ალაგისა, არათუ წყლისა.

¹ და მოკლან] — A. ზეარაომ A. * ბოსტისა A; ბოსტანიდამ B.

გარსა არა სძეს რა, ამიტომ რომ მტუნელია და მთესველი და იმის ნამუშავეარს აიღებენ ღალასა. ფურზე ასი დრამი ერბო მისცენ. ცხვარზე ბატკნის ათისთავი მისცენ. ცხენზე, ჯორზე, საჭედარზე არა ეთხოება რა, ამიტომ რომ იმით მსახურებს ბატონსა [შდრ. მუხლ. 428].

ბედნიერს დღეს ქრისტიანენი ძღვენს ბევრს ნუ დასდებენ, — რაც ჯელით გამოუიდეს და შეეცლოს, ის მიართვან, და ძალს ნურას დაატანებენ. ეს საბედნიეროს დღის ძღვენი მეტი არის დადებული და ძალად ნურას წაართმევენ, და ცოტას შირთმევისათვის ნუ გაუწყობიან [შდრ. მუხლ. 429].

და ჯელმწიფის მიცემულს ქუეყანას თუ გააკეთებს თავადი, ჯელმწიფის ბძანებით გააკეთოს ცინე ანუ სოფელი და აგარაკი, და ან სულის სახლი ან სხვა რამ, — ათი ათასი შესამატია მისთვის და მისის გვარისათვის. ამგვარად ჯელმწიფეთაგან თავადი აზატი იყოს.

ჯელთაგან აზატობა ასრეა¹: გლეხმა გააკეთოს სახლი და შენობა, და მიწა გასტეხონ მთაში და შეიქნას მათი ნაჭირნახულევი, — შეუშლელად მათთა შეილთა იყოს სიკუდილს უკან [შდრ. მუხლ. 430].

ქ. თავი ასორმოცდაცამეტი

153. ქ. გარიგების წესი სულის მოსამართლეთა, განშორებულთა, მეუღაბნოეთა, მამათა და ძმათა, წმინდის გრიგოლ პართაველის შვილიშვილის ისაკისა და წმინდის [156v] ბასილის დადებული, დაუდევით ზომიერად და გორცთა გასინჯვით, რიგის სამართლითა, ნიშან-ნამეტნაობისა დებულობის მგზავსად. არათუ ყოველთათვის არის ბძახება მათი.

არ უნდა ასეთი კაცი წავიდეს საუდაბნოს, რომ ტკუიდამ ზორს იყოს და აურიოს წმინდათა დამტკიცებული რიგი. უნდა წავიდნენ ამით დაწესებულს რიგზე.

შეიტყვეით, ჯელმწიფეთა და თავადთა, ერთობილ ყოველთა ქრისტიანთ უნდა ქონდეს მონასტერი არათუ საჯორციელო გამოსარჩომისათვის — გააკეთონ უზეშთავსად მარტო სულისათვის. და ამისთვის არ უნდა დააატროხდეს.

თუ წინათ მამათა და ძმათ აეშენებინოს და ანუ თვითან — ადგილი ძმისა ანუ სხვათა ნაშენი იყოს, — და კარგგვარად² წინამძღურობდეს, უსაბძართლობა არის მისი გამოცულა. და თუ რჯულის ურიგობა და ავი ქნას, ორისა და სამის მოწმით გამოიცვალოს.

თუ დაიყენონ საუდაბნოთა მონასტერთა მამათა, ვინც ღირსია³ კაცი, მის წინ დასწერონ ყოველი მონასტრის საქონელი და

¹ ასრე AB. ² კარგგვარად AB. ³ ღირსა AB.

წიგნით მას მიზარონ; და თავისი, თან შეტანილიც მის კრებულს აჩვენოს. მასუკან, ვინ იცის, თუ მამის გასულა მოვდეს, რაც არ მიყოლია, მის მეტთან კელი არა აქვს და ვერც გაიტანს. მონასტრის საქონელი მონასტრისა არის.

თუ მამა ანუ წინამძღვარი შიიცვალოს, არ მართებთ მის ნათესავთა ამისი თქმა, თუ მის ალაგს ჩვენვე დავჯდებით. და თუ მოვდეს, რომ ასეთი კაცი იყოს, რომ შეეძლოს გაძლოლა და კრებულთაც უნდოდეს, და თვითანც ღირსი იყოს, დაჯდენ მათ მაგიერად მამეული ნა[157r]თესავი*. და თუ მათის ნათესავისა ღირსი კაცი არ იყოს, სხვა მათს კრებულში და სხვათში გამოარჩიონ კაცი ბრძენი და ღირსი, დააყენონ მამად და წინამძღურად. თავადთაგან არ არის რიკი და მართებული, რომ ქრთამი აილოს და ვინც უნდოდეს, ის დაასმევინონ. მამათა, ეპისკოპოსთა და მოქადაგეთა უნდა¹ გასინჯონ და გამოარჩიონ და დასვან კაცი ღირსი. და იქნება კაცი ასეთი უდაბნოსა და მონასტერშიგა, რომე რიგზე ნაბეტნავს თავ-თავის გარჯას მოინდომებენ, სინანულსა, და დაიწყებენ.—ყოველთა ღირსად მყოფელი და იმედის მიმნიჭებელი ქრისტე არის. და თუ გულისყურნაკლები ვინცავეინ მოვდეს და ვერ გასწიოს იმათთან, ავისთვის რომ ემძიმებოდესთ ის საქმე, არათუ მან კაც-მან თავის უღონობით სხვანიც გზიდან გამოიყუანოს, ის კაცი დააყენონ მას საქმეზე, რომელიც შეეძლოს.

ეს არის წმინდის ბასილის კანონი: რომელი შევიდეს საუდაბნოსა, ძნელია მისი გამოსულა გარე; რადგან შევა, გამოსულა აღარ არის მართებული.

ქ. თავი ასორმოცდათოთხმეტი

154. ქ. მოქადაგენი უნდა იყუნენ რიგითა უწინვე მკოდნელი ძველთა და ახალთა უკლებრივ, წამკითხავი კანონის ბძანებისა, უშიშრად მოქმედი და კაცი ღირსი, ფილასოფოსი და თეთრის უმოყუარე.

ქ. თავი ასორმოცდათხუთმეტი

155. ქ. ნუ² იყოს დაპატრონება მღდელთაგან მრევლთა ქრისტესსა, როგორც რომ [157v] ზოგან ვნახავთ ქალს წილს დაუდებენ სამწყსოდამ ჩემულობითა—უახსა ქრისტესა სისხლისასა.

¹ უნდა| — უნდა A. ² ნუ| — A.

* ფსალმ. 44,17.

მართებთ ებისკოპოზთა გამოართვას ცხვარი ქრისტესი იმის-
თანა მღდელს და მისცეს იმისთანას კაცს ჯელთა, რომე ღმრთის
ბძანებაზე შეინახოს, უპასუხოს მას სამართლიანად. თუ აიღოს ჯელი
ებისკოპოზის ბძანებითა, და ანუ არა ქნან, კაია, და თუ აღუ-
ჩემულობა დაიწყოს, ჭარის თქმა, მღდლობიდაშაც გარდააყენონ.

მრველი ვისიც თავის უბნიდამ რომ სხვას უბანში ვარდვი-
დეს, იმ უბნის მღდელმა უხუცოს, რომერთი¹ა] შეზავსებრიც მოკლა-
რობა ყოველს ადგილს მართლმადიდებელთა¹.

არიან ასეთნიც, რომ მღდელი ნიიცვალეების, წადგებინ მისნი
ნათესაენი, რომლისათვის მას უხუცებია, მას დაუწყებენ ჭამას. ეს
დიად დიდი უსამართლობა და ავი არის, და თუ მას მღდელს თა-
ვისი სახლისკაცი მთავარდიაკონი დარჩეს, მღდლად აკურთახონ და
მაშინ მართეას ჭამა. და თუ ერისაგანი არიან, ჯელი არა აკუთ-
და თუ ერისგანთა უარშიობა დაიწყონ და არ აიღონ ჯელი, დას-
წყველოს და შეაჩვენოს ებისკოპოზმა, რომ სანამდის მოინანებ-
დეს და შენდობას სთხოვდეს.

და თუ მღდელი ვინცა დიდს მონასტერში იყოს, არ არის
სამართალი მისგან მრველის ჭამა.

ერისგანმან ვინც სამლო დაკლას, მგარი და ტყავი მღდელს
მისცეს. და თუ უარშიობით არ მისცეს, ებისკოპოზმა ერთიორად
წაართვას და მისცეს.

თუ ერისგანმა მღდელს შეაგინოს და [158r] დაჰკრას, ღირსია
ჯელის მოკრასა. ის ჯელი უნდა მოეკრას, რომლითაც დაუკრავს.
და ანუ უნდა იყიდოს ჯელი მისი ებისკოპოზისაგან ბევრის საკა-
ნონოს დადებით, რომ შეუნდოს მას მღდელმან.

თუ თავის ტანისათვის რაც ითხოოს ვისგან და მიუცემლო-
ბისათვის შეაჩვენოს ვინცა, დაედება მას მღდელს სამართალში
წყაოლა და მონანება. და მონანების უკან მართებთ ებისკოპოზისა
და მოქადაგის დარიგებითა. რომე საკანონო გარდიჰადოს, და
რომელი შეუკრავს, უნდა გაჰსნას და შენდობა მისცეს.

თუ არ მისცეს შენდობა და შეკრული არ გაჰსნას, ებისკო-
პოზმა ის მღდელი უნდა შეაჩვენოს სანამდის შენდობას მისცემდეს
და მისგანც შენდობას მოითხოვდეს. და ეს, ვინც შეჩვენებული
იყოს, თუ ტყუილზე, თუ მართალზე, შეჩვენებულია, სანამდის შენ-
დობას მისცემდეს, უნდა იყოს შორჩილი.

¹ მართალმადიდებელთა A.

ქ თავი ასორმოცდათექუსმეტი

156. ქ. მოვიდეთ ვნახოთ საქმე ცოლქრმოზისა, თუ რა ხნისა უნდა შეიყარნონ.

ქმარი უფრო უნდა იყოს ხნით ცოლსა, და ცოლი ქმარზე უნდა უმცროსი იყოს. — როგორც გვაჩვენებს დაბადება, უწინ ადამ შექმნა ღმერთი ზელითა თვისითა, მერმე ევა. ყოვლის საქმით უფროსი და უმძლე უნდა იყოს ქმარი ცოლზედა მისზე.

როგორც სხვაბრვად შეუკრას უკან მოვდეს, რომ ქმარმან ცოლი მისი ქანწულობიდამ ვერ შეშალოს. და თუ ნება იყოს დედაკაცისა ერთად ყოფნისა. და მოინდომონ ცოლ-ქმართ ერთად დგომა, კარგია, თუ არადა გაიყარონ: აიღოს [158v] ქალმან ზითევი თავისი და გაიტანოს, კაცს თავისი დარჩეს. და მას კაცს არ წაერთვას ჯარიმა, ამიტომ რომ თავისი ნებით არ უქნია და ძნელის ქირისაგან მამუღარა.

რაც ქორწილის ტანისამოსი ექნასთ. კაცისა—კაცსა და ქალისა—ქალსა. და თუ პირუტყვი მიძყოლოდეს, თავნი მთლივ მისცენ და ნაშენისა ნახევარი. რაც ან წინათ და ან ქორწინობაში ხარჯი ექნასთ, ყუელამ ჩაიხროს.

და კაცმან მას ცოლსა მისსა მისცეს, მართლის გულით მისცეს, დასტური, და ეინც რომ მან უთხოვას და მოეწონოს, ის უნდა შეირთოს. ამა, თუ კაცმან კიდევ ცოლი მოინდომოს, ქურივი უნდა შეირთოს.

ქ თავი ასორმოცდაჩვიდმეტი

157 ქ. თუ შეიყარნენ ცოლ-ქმარნი, ან იყოს ქმარი გივი და ან ცოლი, თუ გვირგვინის კუთხევას უწინ სჭირვებია და ქალის დედ-მამას დაუბალაეს, დედაკაცი იგი უნდა მამამ და დედამ მისმან წაიყვანოს თავის სახლში. ამდენი უნდა გაისარჯონ დედ-მამანი, თუ ხატითა თუ ექიმითა, რომე ქირისაგან მოარჩინონ, ხარჯი მათ უნდა გასწიონ. მასუკან, რომ გაკეთდეს, მისსავ ქმარს უნდა მიბაროს.

და თუ გვირგვინის კუთხევას უკან თავის ქრმის გელში დაეშართა, მან ქმარმან უნდა უნაღლოს და მოუაროს, ეცადოს ხატითა და აქიმითა, რომე მის ქირს უღონოს და მოარჩინოს. ხარჯი სულ ქმარმან მისმან უნდა გასწიოს. და შვიდს წლამდინ უნდა გასწიოს და გაისარჯოს, რომ ეგება [159r] ეშველოს. და თუ ეშველოს, ხომ ცოლია და პასუხი აღარა აქუს.

და თუ არ გაწმდეს ქირისაგან და არ ეშველოს, ის გაიშვება და სხვა უნდა შეირთოს.

და თუ შვილი მისცემოდეს მას დედაკაცთან, შვილი მამისა არის, მას უნდა დარჩეს. და დედაკაცი თავისის საქონლით გავიდეს, რადგან მის ქრმის სახლში დამართებია.

ქმარსაც ეს მართებს, რომე ცოლი მისის დასტურით შეირთოს. და თუ შეძლება ქონდეს, კიდევ მამა დედასთან, პელი უნდა მოუშართოს.

და თუ მამისავე სახლში სჭირვებია და დატყუებით მამჭდარა, აღარ უნდა ულოდინოს შვიდ წლამდინ, და აღარც დასტურს მისას.

და თუ ქმარი იყოს გიგი და ბნედიანი ანუ დამონავებული¹, თუ გვირგვინის კურთხევას უწინ ყოფილა და დედ-მამას დაუმალავთ, როგორც რომ დედაკაცის სამართალი სწერია ამას ზეით, ისრე კაცისა იქნას.

და თუ გვირგვინის კურთხევას უკან დამართებოდეს, დახედონ თავიანთ ქირსა: არ უნდა დაწუნენ ერთმანერთთან, ეცადონ, რითაც გზით იყოს, მის ქირისაგან გაწმედას. და თუ იქნას შველა, კაია.

და თუ ვერ გაწმედენ, ერთმანერთის შენდობით გაიყარნონ: და, რომელიც რომ კარგად იყოს, თუ ქმარი გაკეთდეს, ცოლი შეირთოს; და თუ ცოლი იყოს, ქმარი შეირთოს. და ესეც მართებთ მათ სიცოცხლეში, ერთმანეთს უნალულონ და მობრალულნი იყუნენ. და დედაკაცმან თავისი ზითევი უნდა გაიტანოს.

თუ მოვდეს ცოლ-ქ[159v]მართა რომლისამე სხვაგვარად გრძელი ავადყოფა, არ შეუძლიათ გაშვება ერთმანეთისა, მაგრამ დასტურით გაიყარნონ და, რომელიც რომ კარგადყოფი იყოს, მან სხვა შეირთოს; და ქონება სულ ავამტყოფს მისცენ. და რა ცოცხალი იყუნენ, ერთმანეთს უნალულონ და ებრალებოდეს.

და კაცისაგან არა ვამს ორი ცოლი ერთს სახლში დაისვას.

ჩვენის რიგითა ხომ არ არის ცოლ-ქმართ გაშვება, მაგრამე, ვინ იცის, რომე გაძნელებულთა ქირთაგან მოვდეს და ერთმანეთის შენდობითა, და ამისთვის დავწერეთ ზემოთ სამართლები გაყრისა.

ქ. თავი ახორმოცდათურამეტი

158. ქ. თუ თავისის ქრმის სახლში დატყუევდეს დედაკაცი, თავისმან ქმრმან უნდა დაიქსნას. და თუ შემამწყრალი იყოს და მამის სახლში იყოს, და დატყუევდეს, მამამ და ქმარმან ორთავე უნდა დაიქსნან.

¹ შონაობიანი II.

როსცა რომ დატყუებდეს, უნდა სძებნოს შვიდ წლამდინ და, სადა იყოს, იპოოს და დაიკვნას ქმარმა.

და თუ ვერ იპოოს და არც დააქსნევიონ, მასუკან თავის სიმამრისა და სიდედრის დასტურით შვირთოს ცოლი.

და თუ რამ იყოს მის დატყუებებულის დედაკაცის, მამისა და დედის ზეღით უნდა მისის სულისათვის გაყონ.

ქ. თავი ასორმოცდაცხრამეტი

159. ქ. რასაც ღროს ეშმაკის საქმით ცოლ-ქმართ შუა სიძულვარე რამ ჩამოვარ[160r]დეს და შეიძულონ ერთმანერთი უბოზურად, თუ გვირგვინის კურთხევამდი სძულდეს და გაშვება უნდოდეს ქმარსა, ებისკოპოზმან უნდა ბევრის გზით დაარიგოს, და თუ არ იქნას¹, მისისა ბძანებით გაიყარონ.

და თუ ქორწილნაქმარია, როგორც რომ გიფთა და ბნედიანთ გაყრის სამართალი სწერია, ისე უნდა ქრან [იხ. მუხლ. 157]

ჩვენის კანონითა და რიგის სამართლით არ აქუს შეძლება ქმარსა მის დედაკაცისასა, რომ სხვა ცოლიდა შეირთოს. დედაკაცსა მართებს ქმრის შერთვა, თუ უნდოდეს, და მზითევი მისი შეუშლელად მისცენ. ჯარიმა მას კაცს წაართვან. რაც რომ ცოლსა მისსა ზითევი მოჰყოლოდეს, იმთენი.

იმგვარად, თუ დედაკაცმან მოინდომოს გაშვება და გაეყაროს, წაართვან ჯარიმად მზითევი მისი და ველარც შეირთოს სხვა ქმარი.

და თუ შვილი ყუანდესთ და გაიყარონ, რაც რამ ქონდესთ, ყუელა შვილს დარჩეს. თავიანთ² სიკოცხლეში ველარც შეირთოს ქმარმან ცოლი და ველარც ცოლმა ქმარი.

ქ. თავი ასხამოცი

160. ქ. თუ ცოლი ვისმე გაუბოზდეს, გაუშვას ქმარმა. დაღგეს კაცი იგი ერთს წელიწადს უცოლოდ და მასუკან შეირთოს.

თუ დასჯერდეს და არ გაეყაროს, და ის საქმეც ამოაკუეთინოს, კარგი იქნების.

ამისი სამართალი და ჯარიმა, როგორც რომ ცხრა თავში სწერია, ისე უნდა გარდაატდევიონ [იხ. მუხლ. 159].

[160v]. ქ. თავი ასხამოცდაერთი

161. ქ. უშვილოს დედაკაცს ნუ გაუშვებს ქმარი მისი, ამისთვის რომ შვილი არ მიმეცაო. — შვილის მიმცემი ღთია. გასინჯვა მისის საქმისა მართებს: თუ ჭირისაგან იყოს, უნდა აქიმით ულონოს და მოუაროს. და თუ არც იმით იქნას, და დალონდეს კაცი

¹ იქნას[= და A. ² თავიანთ A.

და ამას ტიროდეს და ჩიოდეს, ვინმე უშვილოსაო. რომე ჩემი ქონება უპატრონოდ დარჩებო, და თუ ცოლსა მისსა შეებრალოს ქმარი. დებულობით, როგორც რომ სარამ აბრაამს მისცა დასტური სხვა ცოლის "შერთვისა", და იარე მან დედაკაცმან მისცეს, "ხეუძლია შერთვა ცოლიაა შავრაჲე ორივე ერთგან აღარ უნდა შეინაოს. უშვილო და შვილიანი.

და ამგვარად, თუ კაცი იყოს უშვილო და გარიგებულნი, დრო შვიდ წლამდინ უნდა შორჭიროვოს: და იყუნენ ერთმანერთთან გაუყრელად. მასუკან, თუ ქალი ქორწილია დღეს თბუთმეტის წლისა ყოფილიყოს და ვაჟი თუ ოასეტისა, და თუ ქალს სხვა ქრმის "შერთვა აღარ უნდოდეს, ასოე უნდა: მინა ქმარმა ერთს სახლში დასვას; ტანთა, ფეკთა, სასმელ-საჭმელი, ყუელა უნდა მისცეს და სიკუდილამდის "შეინახოს: და ხშირევი მისი და მისი რაც რამ, ყუელა გათავებით ენდა მისცეს, და მისის დასტურით ქმარმან მისმან ცოლი შეერთოს.

და კაცმან თუ უწინვე იცოდა, რომ უშვილო იყო და დასჯერდა და ითხოვა სილაბაზისათვის, ამგვარად ცოლ-ქმართ აღარ შეუძლიათ გაყრა.

[161r]. ქ. თავი ასხამოცდაორი

162. ქ. რასაც დროს რომ წასოს ცოლმან ქმარი მისი ბიჭთან ურიგოთ შტყვეელი, ან პირუტყუთან, და ან თათართან და ურჯულთან, და ან იყო კაციაშტყულელა, — ამ დანაშაულებზე შეუძლია ცოლსა ქრმის გაშვება, სხვა ქრმის შერთვა.

რისაც ქონების პატრონი იყოს კაცი იმრიგი, წაართვან ნახევარი და ცოლსა მისსა მისცენ: და ქონების ათისთავი მოსამართლისა არის. და თუ დედაკაცი სჯეოიყოს და არ გაეყაროს, თვითან იცის.

ქ. თავი ასხამოცდახამი

163. ქ. ცოლ ქმარი ვინგინდაჲინ სიმძულევართ გაყრილიყუნენ და ცოლმან ბეირთოს ქმარი, და მოუყუდეს, და წინაპირველი რომ გაუშვა ქმარი, და თუ მას კაცსა ცოლი არ შეერთოს, — ისიც უნდა შეერთოს ღთის გულისათვის. კურთხევა მეორედ აღარ მიიღება.

არათუ ძალად, ნებით უნდა მოკდეს.

* შესაქმეთა 161-2.

ქ. თავი ახსამოცდაოთხი

164. ქ. რასაც დროს წავიდეს კაცი გზასა და დაგვიანდეს, კოლმან მისმან უნდა შოითმინოს: თუ მართლად, თუ ტყუილად სიკუდადი უახრან. შვიდ წლამდარ ქმარი არ უნდა შეირთოს.

და თუ, ვინ იცის, შვიდს წელიწადს უკან ქმარი მოუიდეს, და შეიდს წლამდარ მას დედაკაცს ქმარი მეერთოს, და შვიდ წლამდინ ცოცხალი მოუიდეს წინაპირველი ქმარი, შეუღლია, თავისი ცოლი, ვასაც უნდა ყუანდეს, [161v] ნასვე პირველს ქმარს უნდა დარჩეს, და აღარ მიიღუ ა მეორედ გვირგვინის კურთხევა¹.

და თუ მას დედაკაცსა უკანას ქმართან შვილები მისცემოდეს და უახრას პირველსა ქმარსა, დაეკსენო, შვილი ყავსო და აღარ ვარგა გამორთმევა, გამორთმევაცა და გიშვებაც იორივ პირველის ქრნის კელა არის, შეუღლია.

და თუ შვილს წელიწადს უკან, ვინ იცის, სიკუდილის ამბავი მოუიდეს ტყუილი და გაიმტლენოს, და მასუკან ქმარი შეირთოს, მერმე პირველი ქმარი ისევ ცოცხალი მოუიდეს, თვითან აღარ შეუძლია ცალად გამორთმევა, რადგან შვიდს წელიწადს გაუვლია, და ასრე უნდა დედაკაცს ჰკითხონ: თუ პირველის ქრმისა იორია, მას უნდა დარჩეს, და რომელსაც დარჩეს ამ წესით, მასხედ გვირგვინის კურთხევა არ მიიღების.

და თუ წავიდა კაცი შორს ქვეყანას და იქ ცოლი შეირთოს, და ამბავი მოუიდეს ცოლსა, შვიდ წლამდინ უნდა იყოს სახლსა მისსა და მოუცადოს, და თუ შვიდ წლამდინ მოვიდეს, ისრევ უნდა უცოლოს და კიდევ უნდა მოინანოს.

თუ გავიდეს შვიდი წელიწადი და აღარ მოვიდეს, მასუკან, თუ ცოლს უნდაოდეს, სხვა ქმარი შეირთოს, და შვიდს წელიწადს უკან რომ კიდევ მოვიდეს, აღარ აქუს, ცოლს მასთან, ზელი. ერთი საკანონოც უნდა გარდინადოს, რომ გვირგვინის ცოლი დაეგდო სახლსა მისსა და სხვას ქუეყანას სხვა შეერთო.

ქ. თავი ახსამოცდახუთი

165. ქ. თუ ქმარი ცოლსა მისსა აგინებდეს და ავად ებყრობოდეს, დღე ყოველ დაუწ[162r]ყნარეღლად უწყრებოდეს. თუ ცოლი მისი ნაჭურივალი იყოს და გერები მოყოლოდეს, და გერების გულისათვინ ისრე ებყრობოდეს, თუ თხოვნამი მას

¹ კურთხევა A.

კაცს პირობა დაედევას, მომეკითო და ობლგცსაც მე შევინახო და დავხდო, — რადგან პირობა დაუც, პასუხი არა აქუს, უნდა შევინახოს, დასთმოს და ნულ არცარას ურიგოს ცოლსა თავისსა ჰკადრებს.

და თუ შენახვის პირობა არ დაუც, გააბრუნონ ცოლის მამის¹ ნათესავთა მათკენ.

და თუ ქმარმან უშიშრობითა და ურიგობით დაჰკრას ცოლსა თავისსა რაგინდარა და მოსტეხოს რამე და ანუ თვალი მოსთხაროს, ანუ კბილები ჩააყრეინოს, წაართვან მას კაცსა ორი ათასი ვერცხლი ჯარიმა.

და თუ ამხანაგმა ამხანაგს ანუ მოსტეხოს ჯელი, ანუ მოსთხაროს თვალი და ანუ ჩააყრეინოს² კბილები, ანუ მოსტეხოს ფეხი, ათასი დრამი ვერცხლი წაართვან³ და მისცეს მას ასოწამ-ქლარსა. ეს ოთხი ასო კაცისა ერთად⁴ არის ჩავდებული.

თუ კაცმან თავისი ამხანაგი კაცი თავის ნებით და ნდომით მოკლას, ფასი კაცისა ოთხი ათასი ვერცხლია დრამი [მდრ. მუხლ. 431].

და თუ კიდევ კაცმან ცოლსა მისსა ან მოსთხაროს თვალი, ანუ მოსტეხოს ჯელი, გინა ფეხი, ანუ ჩააყრეინოს კბილები, ორი ათასი დრამი ვერცხლი წაართვან ჯარიმად, და ცოლსა მისსა დააყენოს აქიმი და აწამლებინოს.

ასრე ნუ დაიქერს, როგორც ბოზი, თუ ერთად დგომა უნდათ, — ვერ გაიყრებიან. და კაცმან უნდა პირობა დაუდევას, რომ კიდევ ურიგოდ აღარ მიეპყრას.

და თუ უშიშრად იყოს და [162v] ავრიგად და არასი რცხვენოდეს, გაიყარნონ, ამისთვის რომ სიკუდილი არ მოკდეს და კოდვა დიდი არ მოიწიოს. ქრისტემა ღონ უბძანა ისრაელთა: «მოსემ თქვენ ის მოგცათ დასტური გაშვებისათ, და სხვისა არა»⁵; თქუეს მოქადაგეთა, უფალმან მარტო ბოზისათვის ბძანა გაშვება. არათუ სხვა გზითა, მაგრამე გულანჩხლობითა და გულქუაობით ბევრი ავი საქმე და სიკუდილი მოკდება და ამისთვის იქნების გაყრა, რომე სიკუდილი ერთმანერთისა არ მოკდეს. და ქრისტემ ისი ბძანა.

და საქონლის გაყოფა და გატანა, როგორც რომ ცხრა⁶ თავში სწერია, ისრე ქმან [იხ. მუხლ. 153].

ქ. თავი ასამოცდაექუსი

166. ქ. თუ კაცმან ვინც ცოლი მისი დაუნაშავებლად გაუშვას უცოდინარობით, ცოლმან დასთმოს შეიდ წლამდინ. და ის

¹ მამის | მისის A. ² წართვან A. ³ კაცისა ერთად | ერთგან A. ⁴ ცხრა | ხნთ A.

⁵ მათე 5₃₁, 19₁₁; მარკოზ 10₁₁; ბეორე სჯული 24₁.

კაცი ბევრჯელ უნდა დატუქსონ და დაარიგონ მოსამართლეთა და ცოლის მისის ნათესავთა.

თუ არვისი არ გაიგონოს და არ შეირცხვინოს, მასუკან ქმარი და ცოლი ორივე ერთად წააყენონ და ალაპარაკონ, და გაშვება და გაუშვებლობა მართლა შეიტყონ.

რადგან მართლად მოინდომოს ქმარმან გაყრა და გაიყარონ, კაცმან ველარ შეირთოს ცოლი, სანამდი ის გაშვებული ცოლი ცოცხალი იყოს. და ცოლმან მისმან კი შეირთოს ქმარი და საკანონოც მან, გამშვებმა კაცმან გარდიჟადოს.

ქ. თავი ასხამოცდაშვიდი

167. ქ. ცოლ-ქმართა შუა რომლისამე მოტდეს რჯულის დადგება და ან რისაც შეუქრევებისათვის, და ან ჯარიმის შევარდნისათვის, თუ ქმარმა ქნა¹, ცოლი მისი ნუ დადგება მასთანა და მანცა მისის საქმითა და წახედულობით რჯული არ დააგდოს.

და თუ ცოლმან ქნას, ქმარი მისი ნუ დადგება მასთანა, რომე მანცა მისის საქმით და წახედულობით რჯული არ დააგდოს.

თუ მონანებაში ჩაეარდეს და თქუას, წამამყევ, წავიდეთო სხვას ქუყყანას, ისევ ჩემსავ რჯულს ვიწამებო, უნდა გაჰყუეს ცოლი ქმარსა და ქმარი ცოლსა ქრისტეს მეუფის გულისათვის.

ქ. თავი ასხამოცდარვა

168. ქ. თუ კაცმან ვინცა თავის ცოლის ჯავრით გმო ქრისტე, დედაკაცი შეიქნა იმ ცოდვის მოვალე, — თუ იმისის საქმით მამქდარა დანაშაული, მას დედაკაცს ჰქონია. და თუ კაცმან საქმითვე და ნებით გმო, მან უნდა გასცეს პასუხი ღმრთსა.

და თუ ცოლსა ქონია და არ მოინანა დანაშაული, და ქმარიც ველარ მიიყუანონ რჯულზე და ისრე დარჩა, იმისი სისხლი მას დედაკაცს ეთხოება, [და] მონანება; და სამართალი მათი უფლისა იყოს.

იმგვარად, თუ ცოლმან ვისამან ქნას ქრმის ჯავრით საქმე ასეთი, რომე გმოს ქრისტე, ისიც ისრე იქნას.

და თუ თავისით წავიდეს კაცი თუ დედაკაცი, ჩაირჩოს თავი წყალში ან გარდაეარდეს კლდესა, და ან საბლით ჩამოიჩჩოს თავი, რომლითაც საბაბით დაკარგული შეიქნას, მისი სისხლის მზღველი ის არის და მერმე ცოლქრმოება აღარ იქნების.

¹ ქნანა A.

[163v] ქ. თავი ასსამოცდაცხრა

169. ქ. თუ კაცმა ვინცა თავისი ცოლი მოკლას ზოზობისათვის, მისის სისხლის მზღველი იყოს სამართალში, ამიტომ [რომე] ღონ ზოზობისათვის გაშვება ბძანა, არა თუ სიკუდილი*.

და თუ დიდაკაცმა თავისი ქმარი მოკლას სასიკუდინე წამლითა ანუ სხვათ რითაც საქმით, იმრიგათ სამართლით აქაც გარდაიდევინონ და საიჭიოსაც გარდატდეს.

ქ. თავი ასსამოცდაათი

170. ქ. თუ თავადთა ანუ სხვათ ჴემცნიონ ჴელმწიფის სახლის ორგულობა რაც, მქნელმა გასცეს თავისის დანაშაუების პასუხი დამას გარდატდეს. და ჴვალთან და მხასთან ჴელი ნუ აქუთ — ყუელა თავისის დანაშაულზე განიკითხვის დამოკუდების**.

და მისი ჴვილი მის დანაშაულისათვის არ უნდა დაჩაგრონ და საბატრონო მამისა ჴვილს უნდა მისცენ.

და თუ ამხანაგათ ჴყუანდეს ან ემა ან სხვა იმ საქმეში გარეული, მათაც მასთან გარდაიდევინონ და დაჭკარგონ.

ქ. თავი ასსამოცდათერთმეტი

171. ქ. აზატია¹ დამბადებელისაგან კაცთაგანი ბუნება, მაგრამ პატრონყმობა ამისა ნდომებითა იქმნა მიწისა და წყლისა. და ვისაც არა აქუს მიწა და წყალი, ის კაცი აზატია, სადაც უნდა წავიდეს, არ არის სამართალი ჴელმწიფეთაგან და თავადთაგან ძალად დაჭერა და დაყენება ერთ ადგილს, გინდა და არა იქ იყო.

[164r] ქ. თავი ასსამოცდათორმეტი

172. ქ. სიკუდილი თუ მოტდეს ყმაწვილთა შუა, თუ მომკულელი და მოკლული თორმეტის წლისა იყოს, სისხლი გამთავებით უნდა ჴკითხონ. და თუ თერთმეტისა იყოს ან ათისა, ნახევარი სისხლი დაედების. და თუ ათის წლისაგან ნაკლები იყოს, მესამედი სისხლი დაედების.

მაგრამ ესეც არის: ცოდვა და მადლი თხუთმეტის წლისას უნდა ეკითხოს და ჩვენ ამისთვის დავადევით თორმეტის წლისას და ანუ მის უმცროსსა, რომე შიში იქონიონ.

¹ აზატი AB.

* მათე 5,32; 19,9. ** მეორე სჯული 24,16.

ქ. თავი ასხამოცდაცამეტი

173. ქ. რას დროს ყმაწვილთა თამაშობაში ერთმანერთი და-
შაონ. თუ საქმის მოკდომით, თუ ჯავრითა მოსტყუოს რამე, მარ-
თებს მას შემამკურელსა საეჭიმო, მან მისცეს და ვაამთელეზინოს.
და თუ გაუმთელეზილი დარჩეს და დაშავდეს, რაც რომ ასო-
დაუშაოს, მისი ფასი მისცეს. და თუ მოკუდეს, სისხლი მისცეს.

ქ. თავი ასხამოცდათოთხმეტი

174. ქ. წყალში ცურვაში თუ ყმაწვილთა ერთმანერთი დაარ-
ჩონ. თუ კაის გულით და თამაშობით მოკდა, რომე ერთმანერთის
ჯავრი არა ქონდათ, უნებურად და უნდომლად დაარჩონ, ნახევარი
სისხლი მისცენ. და თუ მტერობით და ჯავრით დაარჩონ, მთელი
სისხლი მისცენ. და წამყუანრი უნდა ნახონ. რა დროთ ყმაწვილი
არის.

[164v] ქ. თავი ასხამოცდათუთხმეტი

175. ქ. თუ ყმაწვილთა ნაძლევი დასდვან ერთმანერთთან:
აქიღამ იქამდინ უსვენებელი გაიბზინოო ან ამ კედლიდამ იქამდინ
გარდახტეო, ან ამ ზესე გადიო, ან ცსენი გაარბევინოს¹, ან ლოდს
ააზიდვინოს, მოკედეს რომ ნაძლევი ან დაშავდეს და ან მოკოდეს.
გასინჯონ, რომელმანც რომ ნაძლევი დაუდვა, დლით რომელი
უფროა, და ნახევარი ჯარიმა მისცეს.

და თუ² ვინც დაშავდა, ის უფროსია, ვინც ნაძლევი დაუდვა,
იმასგან, აბა, ნახევრის ნახევარი ჯარიმა მისცენ. და თუ შესული-
ყუნენ კაცობაში, მათაც ასრე.

ქ. თავი ასხამოცდათექუსმეტი

176. ქ. ჩვეული³ არიან ზოგნი ვაჟკაცი ნაძლევით ერთმა-
ნეთს რასაც ააწევიანებენ ანუ მძიმეს რასაც აჭკიდებენ. თუ ნაძ-
ლევის დამდებმა თქუას, მე ამილიაო და ვინღლი შენც აილოო, —
დაატყუონ და დაადვან ნაძლევი, მასუკან ასწიოს და დაშავდეს
ნაძლევიში მოსული, რაც რომ დაუშავდეს ან დაშავეზით და ან
სიკუდილით, ნახევარი სისხლი უნდა მისცეს, რისთვის რაც გაჩე-
ნილია⁴, ავიტომ რომე ენით დატყუვდა.

თუ ქუისა, თუ რისაც ამწევი ნაძლევის დამდებისაგან უფრო-
სი[იყოს [და] სიკუდილის შორი იყოს, — და სიკუდილს გარდა სა-

¹ გარბევინოს A. ² თუ]—A. ³ ჩვეული| გველი A. ⁴ გაჩენილია|+ არ
მისცენ A.

ექიმოს მეტს ნურას მისცემს, რაგინდარა დაუწავდეს, ამიტომ რომე სიტყუით უმცროსისაგან რატომ დატყუვდა.

[165r] ქ. თავი ასხამოცდაჩვიდმეტი

177. ქ. კაცთა ვინც ღვინის სმაში ერთმანეთსა უშუღლონ, მოჭდეს რომ მოსტეხოს ტელი ან სხვა რამ ასო დაუშაოს, უნდა შეზამკურელმან აქიმი დააყენოს და გაამთელეზინოს. და რასაც ხანს ის კაცი თავის საქმეს მოსტედეს, მისი საქმე გასინჯონ: რასაც მამცდარა, ისიც უნდა მისცეს.

და თუ მოკლას ერთმანეთი, მთელი სისხლი უნდა მისცეს. და იქ დამხუდომთა ამხანაგთა ჯარიმა გარდიჯადონ თავათვის შეძლებითა.

და თუ თვალი მოსთხარონ და ან კბილები ჩააყრევი-ნონ, ან ტელი და ფევი მოსტეხონ და დაუშავდეს, ათასი დრამი ვერცხლი ფასი მისცენ.

ქ. თავი ასხამოცდათურამეტი

178. ქ. რას დროს რომ ბოზობა ქნას დედაკაცმან და ქმარი ჰყუანდეს, და ნება დედაკაცისა იყოს, კაცმან უპირისწყლობით ქნას, ორნივ სიკუდილის ღირსნი არიან*. და სხვათა მოსამართლესთან რომ წავიდნენ, მოსჭრან ტელი ჰქნელსა და სასირცხო.

და ბიჭთან და პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველისა, თუ მოსამართლეს მოჰსენდეს, ჯარიმით უნდა მორჩინენ, არათუ დარიგებით და დაშინებით.

თუ ურჯულომ კაცმან¹ გააწბილოს² ქრისტიანი დედაკაცი, გაშორდეს, მას კაცს, ყოველი³ მიზეზი, მოსჭრან სასირცხო და დედაკაცსა — ცხვირი.

და თუ ქრისტიანმა კაცმა ქურივი დედაკაცი მოატყუოს და გააწბილოს, უნდა შეერთოს ცოლად, თუ სხვა ცოლი არა ყუანდეს.

თუ სხვა [165v] ყუანდეს, მას დედაკაცს საუბატიო მისცეს და, როგორც შეეილოს, ჯარიმაც გარდიჯადოს**.

და თუ დედაკაცი დიდსახლი იყოს, მასაც მასთან ნამეტნავი ჯარიმა გარდაადტევინონ.

ქ. თავი ასხამოცდაცხრამეტი

179. ქ. ქალწული ქალი რომ იყოს ვინგინდავინ გათხოვილი, და ვინც ის ქალწული ქალი ძალად დაიჭიროს და გააწბილოს, როგორც რომ ნაქორწილევის სამართალია, ის უნდა უყონ [იხ. მუხლ. 178].

¹ კაცმან] ურჯულომ კაცმა A. ² გაწბილოს A. ³ ყოველი AB.

* ლევიტ. 20,10. მეორე სჯული, 22,22. ** იქვე, 22,12-13.

და თუ არ იყოს გათხოვილი ის ქალი, ნას ცოლად შერთონ [და] არას¹ გზით არ გაეშვებინება; და ასი დრამი ვერცხლი ქალის მამისათვის შიაცემინონ, და ასი დრამი ვერცხლი სხვა წაართვან ჯარიმა. და თუ არ ინდომოს და შორ ეჭიროს ცოლობა იმ ქალისა, თავისის დანაშაულისა მას კაცს მართებულად გარდაცდეს [მდრ. მუხლ. 231].

ქ. თავი ასოთხმოცი

180. ქ. ვინგინდავინ ქორწილს უკან შეიძლოს ცოლი თვისი, ტყუილად სძრახოს ამაზე. არ იყო ქანწულიო, მისცენ მანდილოსანთა შესატყობლად-გასასინჯავად.

თუ გამტყუნდეს ქმარი მის ქალისა, სცენ იუწყალოდ, დაარიგონ და წაართვან ასი დრამი ჯარიმა; და ცოლი ისევ უნდა მისცენ ზელში, და იყოლოს ცოლად მართებულად.

და თუ გამტყუნდეს ქალი. რომ მართლა არ ყოფილყო, სიკუდილის ღირსი არის რიგით*, და ქმარსაც შეუძლია გაშვება და თუ თავიანთის ნებით დასჯერდენ ერთმანეთსა, იყუბნენ გაუყრელნი.

და თუ მართა [166r]ლს დანაშაულზე გაიყარონ, ქმარმა მისმა შეერთოს ცოლი სხვა და ქალმანცა შეერთოს ქმარი სხვა,—არათუ რიგით ქნეს, არამედ ბოზობისათვის.

და თუ ტყუილად სძრახევდეს და არ დასწყნარდეს მისის ძრახვისაგან, ჯარიმა დაადვან, როგორც რომ სწერია კაცთა და დედაკაცთა სამართალი [იხ. მუხლ. 165].

ქ. თავი ასოთხმოცდაერთი

181. ქ. ყოველს ქუეყანას, ქალაქსა და სოფელსა, სადაც ოქროს ქანი გამოჩნდეს. მისი გამოსავალი ზელმწიფისა არის, და სადაც ვერცხლი გამოჩნდეს, დედოფლისა არის.

თუ სათავადოში გამოჩნდეს აგრევე, ოქრო ზელმწიფისა არის და ვერცხლი—დედოფლისა. და თუ ნება იყოს ზელმწიფისა, მას თავადსაც ერთი რამ წილი დაუდვას, და თუ არადა, ბეანება ზელმწიფისა გათავდეს.

სპილენძი, კალა და რკინა, და სხვა ამისთანა რაგინდარა თავადისა არის; და დიდის წყალობით და პატივცემით ზელმწიფისაგან მათ თავადთაც მართებთ მადრიელობა დიდად.

იმგვარად მარილი, შაბი და ბორაკი, ნავთი, კუბრი კიდევ თავადისა არის და თვალმარგალიტი ზელმწიფისა არის.

და ვოგირდი, საქმელი, გუნდა, ჯაოზი,—ამგვარი რაგინდარა გაავაჭრონ და იათისთაონ, ისარგებლონ. და ყოველი ნაყოფი რომ იპოვნონ მთაში, რომლისაც სოფლის მთა და სანთი იყოს, იმ სოფ-

¹ რას A.

* მეორე სჯული, 22,11-21.

ლის გლახისა არის. და ვინც უშველოს კრეფა უცხომ კაცმა, მას ათისთავი მისცენ მათის ნებითა.

ხისა, შეშისა, თივისა და საროვრისა, სათიბისა, მი|166v|წისა ათისთავი ადგილთა¹ პატრონისა არის. და წყალი, სიღამაც გამოდის, იმას ქვეით იმ ალაგის პატრონისა აღარ არის,—სადაც გაივლის და შივა, იმათი არის.

მას ქვეით ვინც თავის ალაგის სამძღურამდინ ინადირებს, მისი არის. თუ სხვის ალაგს ინადიროს, ჩვიდმეტადამ ერთი ადგილის პატრონისა არის. და თუ ვინმე მთაში ინადიროს, ათისთავი იმ მთის პატრონისა მამასახლისისა არის.

იმგვარად ზღვათა მონადირეთა ქნან.

ქ. თავი ასოთხმოცდარო

182. ქ. ვინგინდავინ აშენებდეს სახლსა ანუ ვნევედეს საჭნავსა, ანუ სთხრიდეს ორმოსა და იპოვნოს ქუევერით და ანუ სხვით რითმე ქურჭლითა განძი ძველითგან შენახული, ველმწიფისა არის სამართლითა, და ათისთავი მპოვნელისა არის, რომე ადგილი მის კაცისა არა იყოს, სადაც რომ უპოვნია.

და თუ თავისი სახლი იყოს ანუ მიწა, ანუ ვენატი და იქ იპოვნოს, ხუთადამ ერთი მისცენ მპოვნელს. თუ იმავე თავის ადგილში ძველიდგან მისის პაპისა და მამის შენახული იყოს, და ანუ მისის ნათესავისა, და მახსოვარი მოწმად ჩნდეს, სრულ იმ მპოვნელის კაცისა არის, რომელმანც რომ იპოვნა თავის მამულში, და ათისთავი ველმწიფეს მიაართვან.

და თუ მოჯამაგირემ და მუშამ იპოვნოს, მას ათისთავი არ ერგების, წილი რამ² უნდა მისცენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდახამი

183. ქ. თუ წაიკიდნონ კაცნი ორნი, ერთი წვერიანი და ერთი უწვერული, პირში|167r|იშველი. და მან პირშიშველმან სტაცოს წვერიანს კაცს ჰგლი და დააგლიჯოს წვერი, ამისი სამართალი იქნას ასე, რომ მოიყვანონ ის პირშიშველი, დააწვინონ და მოსჭრან ქოჩორი ორჯელ, დაჭრან ორჯელვე ვეიდ-შვიდი ჯოხი ზურგსა.

და თუ დანაშაული უფროს კაცს ჰქონდეს, ერთხელ მოსჭრან ქოჩორი და ჯოხიც ერთხელ ჰჭრან, შვიდი, მას პირშიშველსა.

¹ ადგილთა A. ² რამე რომ A.

ქ. თავი ასოთხმოცდაოთხი

184. ქ. ვინცა ვინ ორჟო მოჯადოს პურისა თავისა, და ან სხვისა, და მამიგ სწოათად ვინცა ვინ ჩასვას აღმოსაღებად პურისა და მოჯდეს, რომე კაცი შიგ მოკუდეს, მართებს ჩამშვებასა, რომე სისხლი მისცეს.

და თუ არ მოკუდეს და ავად გახდეს, საექიმო უნდა მისცეს. და რასაც ხანს დასცდეს მისის საქმით, გასინჯვით დაცდენისა, რაც წესი იყოს, მისცეს. მაგრამ მართებს დაცლევინება, სანამდინ ორმოც ავი სული განქარდებოდეს.

და თუ ფასით დაქერილი იყოს და ესეც უთხრას მან ჩამშვებმან კაცმან, ჯერ ნუ ჩახვალო, სული ამოვიდესო, და მან, ფასით დაქერილმან კაცმან, არ დაუჯეროს, ჩაიწიოს და ჩავიდეს, ცოდვა დაბრალი მისი მისავ კისერს იყოს — ჩამშვებს ველარას შეუვლენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდახუთი

185. ქ. თავადთა და ანუ სხვათა ნამეტნავად გასარჯონ გლეხნი და მოადეს, რომ სარჯელში მოკუდეს, სისხლი უნდა გამოართვან და მისცენ ძვილსა მისსა. და თუ შვილი არა ყუანდეს, ნათესავსა მისცენ.

თუ გელი მოიტეხონ ანუ თევი, ანუ თვალი [167v] წაიკიდონ, ან კბილები ჩაიყრევიონ, მისი ფასი გამოართვან. და თუ საექიმოდ შეიქნას, ექიმი უნდა დააყენონ და აწამლებიონ. და რასაც დასცდეს, მისი ფასიც უნდა მისცენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდაექუსი

186. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დამტკიცეს*, თუ ვინმე კაცმან, უშიშრობით და უპირისწყულობით, არ იყოს მონათლული და ნაკურთხი მღდლად, და ხუცობა ქნას თავისთავად, ტყუებით, რაც მღდლის რიგი იყოს, ყუელას გარდივდიდეს.

და გინა იყოს ნაკურთხი, და იყოს იგი ცრუ და ავისმოქმედი, შიმფერებელი, და ფერობით ასეთი საქმე ქნას, რომე რიგში არ იყოს და არც მღდლისაგან მართებული, ამისთანაებისას მისცემს მოციქულთა კანონი დამტკიცებული ბძანებას ებისკოპოსთა და მოქადაგეთა, რომე მართებულად გარდააკდევინონ და ბოროტის ჩვეულობა დაათმობინონ, — რაც რომ ერისგანთა საქნელია, მღდელს არ მართებს.

კაცი თუ დედაკაცი ზედმდგომი იყოს საყდრის საქონლისა და თავისთავად დაუწყოს კამა, ამითთანას უნდა გაუწყრეს ების-

* კანონი მოციქულთა, წესი 24.

კოპოზი და გააშოროს იმ საქონელსა, და დაათმობინოს იმგვარი ავი ჩვეულობა

და უბიძგოს ებისკოპოზმა მღვდლებსა კრებულსა მისსა არა მთურალობა, ურიგოდ არა სმა, არა ქამა, არ-მწყრალობა, არ-აფ-გულობა, არ ურიგოდ საქმის მოქმედება, გაუგონონ ბძანება და სიწმინდით იყუნენ რიგზედა. და თუ არ დადგენენ დარიგებულს რიგზე ქრისტესაზე, მას უკან მართებს ებისკოპოზს იმრიგის მღვდლის რი-გიდამ ჩამოგდება და რიგის აღება.

[168r] ქ. თავი ასოთხმოცდაშვიდი

187. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დადგეს დამტკიცებით, რომე არვინ შეაგინოს მღვდელსა და არცავეინ გააჯავროს, არცავეინ ურიგოდ და უპატიურად მიეპყრას. თუ ვინმე შეაგინოს მღვდელსა, შეიტყოს, რომ ღთისათვის შეუგინებია—მღვდელი ღთის მოსამსახურენი არიან [და არა] კაცისა¹, და ღთს] უნდა მისცენ ანგარიში და პასუხი სულისა თქვენისათვის, და სწერია: «უფროსი მრევლსა შენზე არ დაიდრახოს»^{*}.

და ეს სამართალი წინათაც დაწერეთ ცოტა რამ [იხ. მუხლ. 155]. მაგრამ აქაც კიდევ მოვინდომეთ ახლა მოციქულთა-გან კანონის გადიდება², გარისხება მღვდელთა მაგინებელთა ამ ბძანებაზე, რომ უფალმან უბიძგა მოციქულთა: «რომელმან თქუენ შემოგაგინოს, ჩემთვის შემოუგინებიაო»^{**}.

ქ. თავი ასოთხმოცდარვა

188. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დადგეს დამტკიცებით, თუ ვინ რიგისა მღვდლობისად და მოსამართლედ შეუცლიათ ქნა სამართლისა. და სამართალი თუ გაამრუდონ და გაამსუბუქონ, პირფერობით ქნან და მართალი გაამტყუვნონ და მტყუანი გაამართლონ, იმათთანა მოსამართლე ჩამოავდოს გელმწიფემა სამართლის გარიგებიდამ, და გაუწყრენ და გალაზონ, და გაიშოროს კარისაგან, ამიტომ რომ ვერ შეიტყო წერილი ღთაებისაგან, გელით რიგი რომ მისცა მოსეს: «ნუ გაამრუდებთ სამართალსა და ნუ აიღებთ ქრთამსა»^{***}.

იმ სამართლისა მოსამართლისათა და კანონისა ბძანებითა ვისწავეთ. და საყდროვანთ მოსამარ[168v]თლენი¹ არიან, და ზოგნი

¹ კაცისა] კანისა A. ² გადგება A. ³ მოსამართლენი A.

^{*} გამოსვლათა 22, 26; საქმე მოციქ. 23, 3.

^{**} ლუკა 10, 16.

^{***} გამოსვლათა 23, 6; ლევიტელთა 19, 15; II მსჯ. 16, 11.

ზოგს¹ პატრეს დასდებენ სამართალშია. ასეა: ვინც მოვიდეს სამართალში, თუ თავადი, თუ გლეხი², ორნივე სწორედ უნდა დააყენონ და ღთის გზით სამართალი ქნან მათ შუა სწორე.

დანუ აიღებენ ქრთამსა და ნუ გაამრუდებენ სამართალსა ჭეშმარიტსა, რომე ღთი მაგიერის მთხოვნელია და თავისის რიგის გამრუდებისა — მოსამართლეთაგან. აბა, შეიტყუევით ყოველთა.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცხრა

189. ქ. ეფისკოპოზი რომ ახალს საეფისკოპოზის ტახტზე დაჯდეს ქალაქის წიგნით და სიტყუით, იმათ აჩვენოს, რაც მიჰყუეს თავისი, და ან რაც საყდრისა იყოს, ისიც წიგნათ მიიბაროს. ამიტომ რომე, ვინ იცის, როსცა მიიცივალოს, რაც თავისია, მასხედ აქუს ზელი, რომ ვისაც უნდა დააპატრონებს, და საყდრის საქონელთან ზელი არა აქუს. ამიტომ სიკუდილთ უკან საყდროვანთ არ აგინონ და საგინებელი საქმე არ დააგდოს³.

და თუ დედაკაცი და ყმაწვილი ან ყმა საყდრის საქონლით იყიდოს, დაიკნას ურჯულოთაგან საყდრის უზიანოს საქმითა, ღთისაგან კარგად ჩამოერთმის და კაკმანც უნდა კარგა ჩამოართვას.

და თუ ვინმე ებისკოპოზის ნათესავმა კაცმან საყდრის საქონელი წაიღოს ებისკოპოზის სიკუდილს უკან და ებისკოპოზი ავად მოიგსენიონ, რადგან მისის ნათესავის საქმით მოიგსენება. მომგსენებელისა არ არის ცოდვა, მისის ნათესავისა არის და მათაც ასრე გასინჯონ, ერჩიოს წმინდის ეკლესიისათვის⁴ (169r) თავის პირით შეეგინებინოს⁵.

მათის სამართლისა ბძანება აქუს მოსამართლესა, რომე იმგვარად ავთა კაცთა სამართლით ვარდააჰდევინოს.

ქ. თავი ასოთხმოცდაათი

190. ქ. ბძანება აქუს ებისკოპოზთა და დასტურსაც ასე მივცემთ — საყდრისა საქონელზე და საყდროვანზე შეძლება აქუს და ასე უნდა ქნას: ან მლდელი იყოს და ან მთავარდიაკონი კუტი და საპყარი, ებრალებოდეს, ყოვლისფერით ზელს მოუმართევდეს მათა.

თუ უქონლობით შეჭირვებულნი იყუნენ ძმანი, მათაც უნდა ზელი მოუმართოს რითაც გზით იყოს. რიგი ღთისა ბძანებს:

¹ ზოგნი | ზოგს | ზოგ-ზოგ A. ² გლეხი | გლაზა A. ³ ეკლესიისათვის A.

⁴ შეგინებინოს A.

* კანონი მოციქულთა, წესი 38.

«რომელი იყოს საკურთხეველისა მოსამსახურენი, მისგან უნდა სვან და ქამონ»*, როგორც რომ მსახურნი გელმწიფისანი გელმწიფისას სმენ და სქამენ.

და საყდროვანი უფროსნი არიან მსახურთა და უფროც ემსახურებიან ეკლესიათა და ეპისკოპოზთა, და უფრო დიდათაც უნდა მიიჩნიოს კაცმან ქრისტიანებმან.

ესეც: არათუ უქონლობით ვინგინდავინ მათში ავი საქმე მოატდინონ და უმართებულო ქნან.

ქ. თავი ასოთხმოცდათერთმეტი

191. ქ. ეფისკოპოზთა და მღვდელთა სახლისკაცი და ახლოს ნათესავი რომე დიდად შეჭირვებული იყოს და დაჭირებით, და მათ თუ თავიანთის¹, სათავისთაო ქონებით არ შეიბრალონ და მათსა შეჭირვებას არა უღონონ რა, იმგვარად [169v] ჩაიგდების, როგორც ამას მკულელი**.

და შეიტყონ კანონის სამართალი: მამამ კრებულთა თუ შეაგინოს და რიგიანი კაცი ურიგოდ დაიჭირონ, კაცის მკულელის რიგში ჩაეარდების. ამისთანას სამართალზედ მრავალნი არიან მოწამე.

ქ. თავი ასოთხმოცდათორმეტი

192. ქ. თუ ნათესავნი ერთმანერთს წაეკიდნონ და ასეთი შეგოჭკრას, რომე, მოჰდეს, ერთის კურით მოკლას, გარდააყენონ რიგიდამ თავის ცოდვისაგან. და თუ ერისგან კაცი იყოს, ისიც ჩამოაგდონ რიგიდამ და სისხლი წაართვან. ეს არის კანონის რაგი და ბიანება.

და თუ არ მოკუდეს და ლაგინათ ჩაეარდეს, და მასუკან ისრევე კარგა შეიქნას, ნათესაობის გულისათვის დათეოაკად კურისათვის ნურას უსაყვედურებენ***.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცამეტი

193. ქ. ეფისკოპოზმან ანუ მღვდელმან, ვინა მთავარდიაკონმან, ერთხელ ნაკურთხეა, მასუკან კიდევ ბელახლა კურთხევა მოინდომოს, კურთხევის მიმღებიცა და ამღებიცა ორივე რიგიდამ ჩამოვარდეს.

თუ აჩვენოს, რომე ნაკურთხეველი მათი მართლმადიდებელი და მართლმორწმუნე არ ყოფილიყოს და ამ ვხით მოინდომონ, მაინც არ უნდა მიიღონ მეორედ¹ კურთხევა.

¹ თავიანთ A. * მეორედ—A.

* I კორინთელთა 9¹³. ** 54-ე კანონი მოციქულთა კლიმენტ. *** გამოსულათა, 21¹³⁻¹⁴.

ამგვარად მონათულა და კურთხევის მიღება არამორწმუნეთაგან და არამეპატრონეთაგან არა ვაშს, რომ იქნას*.

გამოჩენილია ამ სამართლის კანონი: ვინც აკურთხოს [170r] ამათთანა, თავის რიგიდამ ჩამოფარდეს წმინდის კრებისაგან და მისის პატრიაქისაგან, და ამღებიცა კურთხევისა, ამიტომ რომ ამ პარტაევანობით უქნია.

და თუ მწვალელობა უქნია, და რიგი უგმია, და მასუკან მოვა მონანებით რჯულსა მისაზე, მაგრამ მიიღების მირონი და კურთხევა ძმრიგზე.

ქ. თავი ასოთხმოცდათოთხმეტი

194. ქ. თუ მღვდელმან და თუ ერისგანმან, მეპატრონემ საყდრისა რისაც, მოიპაროს საყდრის სანთელი და ხუთი, გარდაყენონ იმისთანა კაცი და ერთისათვის ხუთი წაართვან იმავ საწყაოთი¹, რითაც წაუღია.

და თუ რვაღეული² და ანუ ვერცხლეული საყდრის იარაღი ვისაც მოეპაროს და შეამცნიონ ის კაცი, რიგიდამაც ჩამოაგდონ და რაც წაუღია, ისიც წაართვან³ და ერთი იმთონი სხვაც, და ნულაძე საყდარში შეუშვებენ იმრიგს კაცსა⁴.

ქ. თავი ასოთხმოცდათხუთმეტი

195. ქ. ეუისკობოზისა ვინც თქვას ურიგობა და სძრახოს, და ემღურებოდეს მის ებისკობოზის კაისმდომელს კაცსა და მის მორწმუნესა, რიგია, რომ დაუძახოს და უბძანოს, ჩემზე ეს დაგიშავებია, თუ მან კაცმან თქუას, მართალია, მითქუამს და შემცოდე ვარ და შეშინდე, შეუნდოს მან ებისკობოზმან, დაარიგოს და გზა უჩვენოს, რომ კულავ კიდევ არავისი ავი და ურიგო აღაო თქუას.

და თუ დაუძახოს და არ მოვიდეს, მეორედ კიდევ დაუძახოს, და შესამეთაც [170v] ერთი ღთის კაცი გაუგზავნოს, დაუძახოს. თუ შესამეთაც უარი თქუას და მოციქულსაც ავათ მიეპყრას, და ურიგობა არ შეირცხვინოს, და არც შეიშინოს კრებისაგან, იმ კრებითა, რისაც ღირსი იყოს იმრიგი კაცი. მისის დანაშაულის მაგიერი დაადვან⁵ — ჭეშმარიტი სამართალია, რომ გარდა ატღვევინონ⁶.

ქ. თავი ასოთხმოცდათექუსმეტი

196. ქ. ეუისკობოზთან ვინც მივიდეს მოწმად რჯულნაკლები კაცი, ნუ დაუჯერებს. არც არის მოწმობა მისი მართებული. და

¹ საწყეოთი A. ² რვეული AB. ³ წართვან A. ⁴ გარდაბდევიონ A.

* 63-ე კანონი მოციქულთა ალიმენტ. ** იქვე, 67-ე. *** იქვე, 68-ე.

ნურცა ერთითა მართლმადიდებელის პირითა, ორისა და სამის მოწმის პირით დამტკიცდეს ყოველი საქმე*.

ქ. თავი ასოთხმოცდაჩვიდმეტი

197. ქ. არა მართებს ეპისკოპოსსა, რომე საეპისკოპოსო საქმე გაუშვან და საქუეყნიეროს საქმეში გაერიოს და ნაღულობდეს,—ვერ შეუძლია ორის პატრონის სამსახური უფლის ბძანებით**.

ქ. თავი ასოთხმოცდათურამეტი

198. ქ. არა მართებს ეპისკოპოსსა ან ძმას, ან ძმიწულს, ან სხვას თავის გვარსა და ნათესავს მისცეს პატრივი ეპისკოპოსობისა, როგორც თვითან უნდოდეს.—კურთხევა და დაპატრონება საეპისკოპოსოსა მისსა ხედა. არა ღირსა ავგვარის ქნასა, რომე კაცის საყუარულობით ქნას, და არც არის მართებული ქრისტეს საყდრის დაპატრონება.

დასდვას თუ ვინმე ამისთანა საქმის კურთხევა, [171r] იმრიგად დაუმტკიცებელი არის, ნაშეტნაეად უფრო, თუ საყდროვანთ და კრებულთაც არ უნდოდეს; და ის ეპისკოპოზიც გარდააყენონ, ამიტომ რომე ამისთანა საქმე სხვამ აღარა ქნას***.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცხრამეტი

199. ქ. ყმისას მღდლად კურთხევის პატრონისა მისის უბძანებლად არა მივცემთ ბძანებასა გაჯავრებით და მოწყენით მისის მსყიდველისა, რომე ამისთანა საქმე სახლში ავს მოაგდენს.

და თუ ღირსად გამოჩნდეს და ღირსი იყოს ყმა იგი, აკურთხონ, როგორც რომ ონისიმე გამოჩნდა, და გაუშვან პატრონთა და უყონ აზატი****, იქნას კანონის რიგზე და სამართალზე, დადგეს საყდარსა და შეინახოს და უშიშრად იყოს ღთისა საქმეზედ. და ამ კაცის საქმეზე ნულარას დაშავებას იქმონენ.

ქ. თავი ორასი

200. ქ. თუ ვინმე გელმწიფე და ანუ დიდებული ავად ავსენოს, მათი ორგული, ურიგოს მთქმელი ვინცავინ იყუნენ უსამართლო, რისხვა აიღონ მათ მტრობისა; და თუ ნათესავი იყოს, მისის ნათესაობისაგან ჩამოაგდონ, და თუ სხვა ვინმე იყოს, გარდააყენონ****.

* 69-ე კანონი ბოციქ კლიმენტ. ** იქვე, 75-ე; *** იქვე, 70-ე; **** იქვე, 76-ე; ***** იქვე, 78—79.

197 მუხლი B ხელნაწერში 198 (რეწ) მუხლად არის, ხოლო 198 მუხლი—197-ად.

ამ სამართლისა ქნა ებისკოპოსთა, მოქადაგეთა და მართალ მოსამართლეთაგან არიან საქნელნი — გელმწიფენი ღთისასახენი არიან.

მოქადაგეთა და დიდებულთ მართებსთ¹, თუ შემაგინებელი ნათესავია² მისა, ჩამოაგდონ, და თუსხვა ეინმეარის, გარდააყენონ³, სანამდინ მოინანებდეს.

[171v]. ქ. თავი ორასდაერთი

201. ქ. თუ ვინც დედაკაცმან ბოხობით თუ რითაც ნაყოფი მუცლისა მისისა ან წამლით წაიჭდინოს და ანუ მიცემის ღროს დაარჩოს, მის მაგიერად ის უნდა მოკუდეს⁴.

და თუ ბებია მ ვისიც ყმაწვილი წააკდინოს და დაარჩოს, რომ უნებურად მოუტდეს, მან დიდი საკანონო უნდა გარდიგადოს⁵, ანტი-ტომ რომ მისი ანაბარია. რადგან საკანონო დაადვან და არ გარდიგადოს, საიქიოს სამართალში სისხლის პასუხი უნდა გასცეს.

ქ. თავი ორასდაორი

202. ქ. ყაზახნი და ქურდნი საყდრის ნებადართვით სიკუდალის დაბეზლების ღირსნი არიან: ბველთავან ავაზაკნი და მათთან მსმელნი და მჭამელნი — ყოველთვინ სიკუდილი მათ სამართლისა მართებით.

რომ მიიყუანონ მოსამართლეთა წინაშე კაცთა მპარავი და ავაზაკი, რიგის ბძანებით სასიკუდილო არის ჰკითხონ საყდრის რიგსა და კანონსა, და სხვა სამართალშიაც არის გაჩენილი და ნახონ^{**}.

ქ. თავი ორასდასამი

203. ქ. კაცს რომ თვალი ეჭიროს ქალზე და მის მამასა და დედას მისთვის არ უნდოდეს, და არც იმ ქალსა, და ისრე იმ კაცმა მოიტაცოს, როგორც რომ ავმან ნადირმან წაიყუანოს, გუირგვინი იკურთხოს თუ არა?

თუ პელი მიუწუდეს და პელში ჩაიგდონ, იქიდან შეუბრალებლად გამოაბრუნონ და ნებით დააქორწილონ, და საკანონო გარდააკდევინონ^{***}.

და მასუკან რითაც გზით გაშვება მოინდომოს, ამისი სამართალი სხვას თავში სწერია [იხ. მუხლ. 159]. ანრიგი სამართალი საყდრისა არის. თუ სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, უფროსი გარჯა მიიღონ მათზე და პასუხი ქალის მამასაც გასცეს და მოხოვნელსაც^{****}.

¹ მართებსთ] — A. ² ნათესავი AB. ³ გარდააყენონ A. ⁴ გარდიგადოს A.

⁵ კანონი მამათა შედგომილთა. ** იქვე, მე-4. *** გამოსულათა, 22₁₆₋₁₇; მეორე სჯული, 22_{23, 23-29}. **** უკანასკნელი წინადადება მიწერილია სხვა ხელით.

[172r] ქ. თავი ორასდაოთხი

204. ქ. ქრისტიანმა რომ ქრისტიანი ტყუე დაიკვნას, ასე მართებთ: შვიდს წელიწადს უნდა იმსახუროს და შვიდს წელიწადს უკან აზატი უნდა უყოს.

თუ მარტო ეყიდოს, მარტო უნდა გავიდეს, და თუ ცოლი მიჰყოლოდეს, ცოლით უნდა გავიდეს. და თუ მსყიდველის წელში დაკოლშვილიანებულა, ცოლ-შვილი პატრონს დარჩეს და თვითან, როგორც მარტო მოსულა, ისეც მარტო უნდა გავიდეს.

მაგრამ თუ მან კაცმან ეს პასუხი თქუას, მიყუარს პატრონა ჩემია და ვერ ველევიო ჩემს ცოლ-შვილსაო, და არც გავალ აზატიდაო, წაიყუანოს პატრონმა საყდარსა ლთისასა და მღდელთა და ერთა მოწმობითა და წიგნით დაიჭიროს ყმად. და აღარ უნდა აქონდეს აზატობის ფიქრი*. მოციქულთაგან არის: პატრონობის დაძახება ყმისა, აზატობა — ლთისაგან**.

ქ. თავი ორასდახუთი

205. ქ. თუ ვინმე რასაც დაჭირებისათვის გაყიდოს თავისი ქალი, მიყიდოს ქრისტიანსა, ასრე ნუ მიყიდის, როგორც რომ სხვა ტყუე, იაფად მუახლედ მისცეს. და ვისაც მისცეს, მან თუ აღარ მოიწონოს და შესკოდოს რამე, დაავსნევინოს მამას მისას — ვერ შეუძლია სხვათა მისყიდვა.

და თუ შვილისათვის და ან თავისთვის საცოლოდ იყიდოს და აღარ ინდომოს, მასუკან დაყოს ამდენი ხანი, რაც ფასის ზომა იყოს, ემსახუროს და მასუკან აზატი შეიქნების***. და თუ მამასავე შეუძლოს დაავსნა, მაშინვე დაიკვნას. და თუ მაშინვე თქუას, ქალისათვის სამწითოდ მიიღაო, მასუკან ერთმანეთთან ჯელი აღარა აქუთ.

[172v] ქ. თავი ორასდაექუსი¹

206. ქ. თუ იყიდოს ვინმე სხვაგვარი უსჯულო მსახური თუ მოახლე, თუ თვითანც თავიანთ ნებით ნათლისღება მოინდომონ და ქეშმარიტად მოინათლონ, მათი დაავსნა მართებულა და კიდევ ნათელს აღეზინოს.

თუ არ ინდომოს, ვისაც უნდა, მიყიდოს, უცოდვო იყოს, ამიტომ რომე არ ინდომა ნათელი. და ვინც მართლა იწამოს ქრისტე, ქეშმარიტად მოინათლოს და აზატი იყოს.

¹ ორასდათექუსნეტო A.

* გამოსვლათა, 21.1. ** I კორინთ 7.29. *** გამოსვლათა, 22.7-11.

ქ. თავი ორასდაშვიდი

207. ქ. თუ ვინ დედასა და მამას თვისსა დაჰკრას რამე¹, სიკუდილით მოკუდეს*.

ეს არის ბძანება რიგისა, და ვინმე უცოდინარობით და ყმაწვილობით ქნან, დაუთმონ მშობელთა.

და უპირისწყლობით, უშიშრობით და შულლით დაჰკრან, უნდა წავიდნენ მშობელნი მისნი მღდელთან და მოხუცებულთან და მათ წინაშე გაიმორღონ მათის საპატრონოსაგან. და თუ მოინანოს და შენლობა ითხოოს, მართებულია დედ-მამისაგან, რომ ინდომონ და შეუნდონ.

ქ. თავი ორასდარვა

208. ქ. რომელმან მოიპაროს შვილი ქრისტიანისა და გაყიდოს, სიკუდილით გარდიცვალოს**¹. თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი გაყიდოს და გამოჩნდეს მისის ბოროტის ნაქმარობა, რომე ურჯულოსათვის მიეყიდოს, საკანონოს გულისათვის ნუ მოკუდენ, და საბყრობილეში ჩააგდონ, და თავდები გამოართვან, და მის[1731]გან გასყიდული დააჯსნევიონ.

და თუ ვერ დაიპსნას, რაც ფასი აუღია, მის ტყუის პატრონი სათვის მიაკემინონ, და გამსყიდველის თვალების დათხრა ითხოოს ტყუის პატრონმა, და ან ერთი რამ სხვა ნიშანი დასდვან მის ტანსა.

ქ. თავი ორასდაცხრა

209. ქ. ვინც დასძრახოს მამა და დედა თვისი, სიკუდილითა გარდაიცვალოს***. ვინცა ცოდვა მამისა ანუ დედისა ცოდვა გაამტავენოს, სიკუდილითა მოკულა თქუან. და თუ ვინმე დედასა და ან მამასა მისსა სცენ, ჯელი მოსჭრან მას შვილსა იმრიგსა.

ქ. თავი ორასდაათი

210. ქ. თუ ვინმე მასხარობით ამხანაგთ ერთმანერთსა ჰკრან რამე, სიკუდილით კი არ მოკუდეს და ავად გახდეს, და მასუკან კარგად შეიქნას და იარებოდეს თავისთვის, და არა ევნოს რა, სხვას ვერას შეუვიდეს² ამის მეტსა: საექიმო მისცეს და, რასაც დასცდეს, მისი წესი***. და თუ მოკუდეს, სისხლი მთელი უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასდათერთმეტი

211. ქ. თუ ვინმე მსახურსა და მზღებელს მისას შემოჰკრას ჯობი ასრე, რომ მისის ჯელით მოკუდეს, სამართლით მაგიერი მის

¹ რამე] — და A. * შეუდეს A.

* გამოსვლ. 22₁₁₅. ** იქვე, 21₁₁₆. *** იქვე, 21₁₁₇. **** იქვე, 21₁₁₈.

მოკლულის¹ პატრონისაგან ითხოვბის. თუ ჯობითა, თუ კლმით, რითაც მოკლას, ეს არის სამართალი: თუ უნდა ურჯულო იყოს, თუ უნდა ქრისტიანი, შათი სისხლი აზღვევინონ.

და თუ ერთიორი დღე დარჩეს, ნუღარ სთხოვენ შათსა სისხლსა მაგიერსა, ამიტომ რომ თეთრით ნასყიდია მისი. და საკანონო დიდი დაადვან და გარდააჭდევინონ*.

[173r] ქ. თავი ორასდაათორშეტი

212. თუ იშუღლონ ორმა კაცმა და ორსულს დედაკაცს კრან რამე და ნაყოფი წაუჭდინონ, თუ მართლა სახით არ იყოს, ნახევარი უნდა მისცენ, რაც რომ დაადვან, —წავიდეს და შეხვეწნით ქმარსა მას დედაკაცისას უნდა მისცეს.

და თუ მართალი სახით იყოს სრულ, მან, დამნაშავემ კაცმან, თავისი ტანი მისის ტანის მაგიერ უნდა მისცეს. სამართალი ღთისა გამოჩენილია**. რა ცოლი ვისიც დაორსულდება, იმედი აქუს ასრე, რომე გინდა ჰელთ ყუანდეს. ამიტომ უნდა მიეცეს დამნაშავებელის ტანი მისის ტანის მაგიერად.

ამ სამართალითა თავისი ტანი ჯარიმითა და საკანონოთი უნდა დაიგნნას. და ეს სამართალი გელმწიფის სამართალშიაც სწერიც გამოჩენილად [მდრ. მუხლ. 152 და 416].

ქ. თავი ორასდაცამეტი

213. ქ. ვინ ვის კრას და დააშაოს, თვალისათვი — თვალი, კბილისათვი — კბილი, პელისათვი — პელი, ფევისათვი — ფეგი, დაჭრისათვი — დაჭრა, დაკურისათვის — დაკურა***. ეს სამართალი, ღთის შნოთი, სახარებლის ბბანებითა.***, აღარ იქნას და ჯარიმით გარდასწდეს. კაცის ფასი სისხლს შეაფარდონ, საქმეს ცოტასა და ბევრს გასინჯვა უნდა. განყოფილობაც არის სხვადასხვა ასოთა — ოცდაექუსი ფლური და ნახევარი ერთ ქერ ნაკლები.

ქ. თავი ორასდაათობშეტი

214. ქ. ვინ თავის მსახურსა და მზღებელს გამოსთხაროს თვალი და დააბრშაოს. აზატი [174r] უნდა უყოს დაბრშავების გულისათვის. და თუ კბილები ჩააყრევინოს, კიდევ აზატი უნდა უყოს კბილის გულისათვის****.

¹ მოკლულის] მკლულის A.

* გამოსვლ. 21, 70-71. ** იქვე. 21, 22-23. *** იქვე, 21, 21-22. **** ნათე, 5, 38-41. ***** გამოსვლ. 21, 26-27.

კბილი¹ ნაკლებად ჩასაგდებია თვალთან, მაგრამე ღთის რიგითა თვალთან და კელთან ჩაგდებულია და ამიტომ უნდა უყოს აზატი. ეს სამართალი შეუშლელად იყოს და თუ სხვაგვარი ურჯულო იყოს მოსამსახურე და უარშეო იყოს, გაყიდონ.

ქ. თავი ორასდათხუთმეტი

215. ქ. თუ კაცსა, თუ დედაკაცსა წარმან თუ ფურმან ასე ურქინოს და ამოკრას, რომ კაცი ან დედაკაცი მოკლას, ის ცროხა უნდა ჩაქოლონ და არ იქმება ჯორცი მისი. და პატრონი უბრალა*. ეს სამართალი რიგით მკუიდრად იყოს.

თუ არ ჩაქოლონ, სხვათა გვართა მიყიდონ ჯორცი მისი და ფასი გლახათ გაუყონ. კიდევ ვიტყუი, რომე მისი პატრონი უბრალა იყოს.

მაგრამ კულავეც მრჩოლელი იყო და უთხრეს პატრონსა მისას, ნუ შეინახავ მაგასაო, ან მოკალ, ან დაქარგეო, დღეს არის თუ ხვალ კაცს დააზავებსო; ბევრჯელ უთხრეს და მან კაცმან თაღფული კრას და არასუკან იყოს; და მასუკან მოკლას ან კაცი და ან დედაკაცი, ის ძროხა ჩაქოლონ და ის ძროხის პატრონიც მოკუდეს. ან არადა მისცეს მოსარჩენი თავის ტანისა**. ეს რიგით გარიგდეს, არათუ სიკუდილით—წყალობით აჩვენეს მორჩენა თავის ტანისა და მიცემა სისხლის ფასისა სამართალითა [174v] კელმწიფითა [მდრ. მუხლ. 152 და 416].

თუ ვისმე მსახურსა და მსლებელს ჰკრას ცროხამ იმრიგმა და მოკლას, როგორც უყიდია პატრონს მისას, ფასი ერთიორად მისცეს ძროხის პატრონმა და ძროხა ჩაქოლონ***.

თუ თვალი გამოთხაროს ანუ მოსტეხოს რამე ვისმან ვისაც ძროხამ და პატრონმა მისი რჩოლა არ იცოდეს, უბრალა პატრონი, ვერას შეუვლენ. და თუ იცოდა პატრონმა, ექიმიც მან უნდა დააყენოს და, რასაც დასცდეს, მისი წესიც უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასდათექუსმეტი

216. თუ ვის ვისმა რჩომამ ერთმანეთს ამოკრას და ერთმა მეორე მოკლას, რომელსაც ამოუკრავს, ის გაყიდონ და ფასი გაიყონ პატრონთა; და მკუდარის ცროხის ლეშიც შუა გაიყონ.

თუ იცოდა პატრონმა, რომ მრჩოლელი იყო, არც გაყიდა, არც² დაქარგა, მკუდარის ლეში თვითან დაიჭიროს და პატრონს მთელი უზლოს****. ეს სამართალი დამტკიცებით იყოს.

¹ კბილ A. ² არც]+ არც არ A.

* გამოსვლ. 21,25. ** იქვე, 21,29-30. *** იქვე, 21,32. **** იქვე, 21, 32-30.

ქ. თავი ორასდაჩვიდმეტი

217. ქ. ვინც მოგადოს ორმო და ან გახსნას წყლის ორმო და თავი არ დახუროს, და შიგ ან ჩავარდეს ძროხა, ან ცხვარი, ან საგედარი და წაგდეს რაზე, მისი თასი თეთრად ორმოს პატრონმა ორმოს პატრონს უნდა მისცეს. და წამგდარი რაც იყოს, ორმოს პატრონს მისცენ¹.

ქ. ორასდათურამეტი

218. ქ. თუ ვინ კაცი თუ ქალი ვისასაც წყლის ორმოში თუ რისაც ორმოში [178r] ჩავარდეს და მოკუდეს, თუ დღისით ჩავარდეს, ორმოს პატრონმა ნახევარი სისხლი მისცეს, და თუ ღამით ჩავარდეს, მთელი სისხლი მისცეს.

თუ ყმა იყოს, თუ მზღებელი, შეიტყონ. სამართალი იქნას, ქრისტიანია, ურჯულოა, ბრმა ყოფილა, მთურალი ყოფილა თუ ყმაწვილი.

ქ. თავი ორასდაცხრამეტი

219. ქ. თუ გარმა ვისაც ფურს ან ცხვარსა, ანუ სხვას პირუტყუს ჰკრას სასიკუდიინედ და მოკლას, თუ არ იციან პატრონთ, რომელმან ჰკრა, ვისაც სახლში, ვისაც რჩობაში ქნილა, ნახევარი უნდა უზღონ და ლეში შუა გაიყონ.

აუ იცოდა პატრონმა, რომ მრჩოლელი იყო, და არ მოაშორვა მისი გარი, მოკლული გათავებით უნდა უზღოს, წმიდა იყოს თუ უწმიდური.

ქ. თავი ორასოცი

220. ქ. თუ ცხენმა ანუ ჯორმა, ან საგედარმა ვისამ ვისიც ან მოარჩოს ან წაბლი¹ კრას და მოკლას ან დააშაოს, თუ პატრონმა მისმა იცოდა, რომ მრჩოლელი იყო და არ დააბა და გაფუთხილებით არ შეინახა, გამთავებით უნდა უზღოს. და თუ არ იცოდა, ნახევარი უნდა უზღოს.

ქ. თავი ორასოცდაერთი

221. ქ. თუ ცხენმა ან ჯორმა, ან საგედარმა ვისმა ვისაც კაცს კრას² და დააშაოს და ან მოკლას, თუ პატრონმა იცოდა, რომ მაწყინარი იყო, და არ [178v] უთხრა და შორ არ დააყენა უნაღულელობით, მთელი სისხლი უნდა მისცეს.

¹ მუხლ. A: წიბლით B. * ვისაც კაცს კრას] ვისაც წიბლი ჰკრას B.

* გამოსვლ. 21.33—34.

და თუ არ იცოდა¹, დაშავებისაც ნახევარი უნდა მისცეს და სიკუდილისაც. და თუ არ მოკუდეს და არც დაშავდეს, საექიმო უნდა მისცეს. და რასაც დასცდეს, მისი წესიცა.

და საკანონო კოვლის მოქალაქეთ გასინჯონ და ნახონ—ესე მართო სამართლისა დავასწრაფეთ მაგიერი საქმისა, ყუელა თავთავის მაგიერი მისცეს წიგნმა სამართლისაშია.

ქ. თავი ორასოცდაორი

222. ქ. თუ ვინ მოიპაროს ძროხა ან ცხვარი, ან საველარი, აწისთანა რაგინდარა, ან გაყიდოს და ან დასაკლავი დაკლას, და შეამკნიონ, ძროხისათვის ერთისათვის ხუთი წაართვან, ცხურისათვის ერთისათვის ოთხი წაართვან. საველრისათვის ერთისათვის სამი და ნახევარი წაართვან. თუ არა ქონდეს მის ქურდს საზღაური, თავი გააყიდვიონ და აზღვევიონ*.

მორ გამოსაჩენია ეს სამართალი: ვინც რა მოიპაროს, ერთისათვის ოთხი და ხუთი უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდასამი

223. ქ. ვინ გატეხოს სახლი ვისიც ღამით და სახლის პატრონმა დაქრას და მოკლას მის სახლში ქურდი, ის მოკულა სიკუდილის ანგარისშია.

და თუ მზემ უსწრას და გათენდეს, დღისით მზისით თუ უჭელმწიფოდ მოკლას, მის მაგიერად ის უნდა მოკუდეს**.

და თუ ღამით მოკლას უცოდინარობით, [176r] ის ცოდვად არ დაედება წმინდის რიგით და მოსაკლავია—მოსამართლესა მათის სამართლით კაცთა მმარავის მისცა ბძანება მოკულვისა. [მდრ. მუხლ. 222].

სხვათა ქურდთა მოპარული მათვან ერთიოთხად მისცენ, და საკანონო დაედევით დამტკიცებით.

და რაც კიდევ მოსაპარავად წღოშია და ველარ დასცალენია გატანა, ის ერთიორად მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდაოთხი

224. ქ. თუ ვინც საყდრის რაგინდარა მოიპაროს, გაყიდოს და ან დაკარგოს, და ან მასუკან შეაჩნდეს, ადგილს ალარ ქონდეს, რომ მისცეს, რომელიც ადგილს ალარა აქუს, ერთიხუთად არის დამტკიცებული; და რომელიცა აქუს ალავს, ერთიორად წაართვან***.

¹ იცოდა] + და A.

* გამოსვლ. 22.1.5. ** იქვე. 22.2.3. *** იქვე. 1-4.

ქ. თავი ორასოცდახუთი

225. ქ. ვინცა ვის გაუძოოს ყანა ან ვენაჟი, გაუშვას თავისი პირუტყუი და გაუძოოს, რაც წაუტდინოს, წაართვას მას პირუტყუის პატრონს და შაგიერი მისის ყანიდამ მიაცემინონ.

და თუ სრულ წაუტდინოს, სრულ უკლებლივ მაგიერი მის პირუტყუის პატრონს, რომელიც უკეთესი ნაშრომი ქონდეს, იმისგან წაუერთვან¹.

ქ. თავი ორასოცდაექუსი

226. ქ. თუ ვინ ვისის სახლიდამ ცეცხლი გაიტანოს და გამტანმა დაფანტოს, |176v| წაეკიდოს ევალსა, ეკლიდამ—კალოსა და ბრჯას მდგომარეს თუ მოჭრილს მინდორში ყანასა, ვისგანცა ცეცხლი წაეკიდა, მან უნდა უზლოს პატრონსა ჭირნახულისას^{**}.

ეს სამართალი ღ¹თის სამართალით კარგად გასინჯონ: შორედამ სცემია ცეცხლი თუ ახლოდამ, მოყურიდამ გამოუტანია ცეცხლი თუ შტრიდამ, ყმაწვილი ყოფილა თუ კაცი, ნებით მომჯდარა თუ უნებურად. იმაზე გამოჩნდების გზა ზღვევინებისა: თუ ნებით უქნია, ერთიორად უნდა უზლოს: თუ ახლოდამ სცემია, თავნი უნდა უზლოს: თუ შორედამ, მინდურიდამ მინდორს სცემია, ნახევარი უზლოს.

ამის შგზავსად, თუ დაიწვას კაცი ან პირუტყუი, ან სახლი, ან სხვა რაგინდარა[†], ისიებიც ამ სამართალით გარდასწყუიტონ.

ქ. თავი ორასოცდაშვიდი

227. ქ. თუ ვინც თავის ამხანაგს მიაბაროს ვერცხლი ანუ სხვა რაგინდარა და მოპარონ მას კაცს სახლიდამ, თუ ქურდი იპოვნონ, ერთიოთხად აზღვევინონ.

და თუ ქურდი არა ჩნდეს და ვერ იპოვნონ, მან სახლის პატრონმან ღ¹თის სახელზე ასრე შეფიცოს: არც იცოდეს ვის მოეპაროს და არც ქურდის ამხანაგი იყოს. არც დიდდამ ცოტამდინ |თვითან დაემალოსთ რამე^{***}.

რადგან ასრე შეფიცოს, საქონლის პატრონმაც უელი აიღოს. და თუ ტყუილად დაეფიცნოსთ და ფიცმან დაიჭიროს ესე, ასრე ჩნდეს: ერთიორად უზლოს თავის პატრონსა |177r| საქონლისასა.

ამხანაგსა თუ მართლა დაეფიცნოს და ქურდიც ეპოვნოს, საქონლის პატრონმა ქურდს თავისი საქონელი მისის სახლაურით სთხოოს. სახლის პატრონმა დაფიცების საუბატიო სთხოოს ქურდსა.

[†] რაგინდარა] + არა A.

* გამოსვლ. 22,5. ** იქვე, 22,6. *** იქვე, 22,7-8.

და საქონლის პატრონმან საზღაურიდამ სამი წილი სახლის პატრონს მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდარვა

228. ქ. თუ მიაბაროს კაცმან თავის ამხანაგს ვარი, ცხვარი ან საგედარი, ანუ სხვა რამ პირუტყუი, მოიტეხოს რამე და მოკუდეს ან მოიტაცონ და არ იცოდნენ, თუ როგორ მოკდა, მათ შუაში ჯერი მოკდეს.

თუ პირუტყუის პატრონმა ჯერი არ აქნევინა და თქუა, ჩაუვლია, არც ავი და არც კარგია, —ის არის. და თუ არადა, მომტაცებელი იპოონ, ახლვევინონ სამართლითა.

და თუ ნადირს წაეგდინოს, ლეში უნდა აჩვენოს პატრონსა, და აღარ ეზღვევინება*: და თუ არ უჩვენა, ეზღვევინება. ამასაც ვიტყუით, თუ ფასით ინახევდეს, უნდა რომ უზღოს; და თუ უფასოდ ებაროს, ვერას შეუიღეს.

ქ. თავი ორასოცდაცხრა

229. ქ. თუ ვინ ვისიც რა ითხოოს ულაცი თავის ამხანაგისაგან, ან მოიტეხოს რამე, ან მოკუდეს, ან მოიტაცონ და პატრონი მისი თან, არ ახლდეს, უზღოს; და თუ პატრონი თან ახლდეს, ველარ ახლვევინებს. თუ რამ ქირა აეღოს, ქირა იყოს საზღაური მისი, ქვემარტი გასინჯვა უნდა**.

[177v] ქ. თავი ორასოცდაათი¹

230. ქ. ვინც ვისი ჭურჭელი ითხოოს, რაცა დაუკარგოს ან მოაპარვინოს, უზღოს პატრონსა. თუ პატრონი თავის საქონელს თან[არ]ახლდეს და არც ქირა აეღოს, აგრევე თუ გაუტეხონ, გატეხილიც უზღონ. თუ ქირა მიეცესთ და პატრონიც თან ახლდეს თავის საქონელს, არცეთი უზღონ.

ქ. თავი ორასოცდათერთმეტი

231. ქ. თუ ვინ ქალი, ქანწული გათხოვილი, დაატყუოს და გააწილოს, მას კაცს წაართვან სისხლი მართებული და, ვისიც ნათხოვნი ყოფილა. იმას მისცენ. და ის ქალი მას გამწილებელს ცოლად მისცენ, თუ ცოლი არა ყუანდეს. თუ ცოლი ყუანდეს და შერთვა არ მოკდეს იმ ქალისა, საკანონო მაინც მართებულად გარდაატყუენონ*** [შდრ. მუხლ. 179].

¹ ორასოცდაათი A.

* გამოსულათა 22, 10-13. ** იქვე, 22, 11-12. *** იქვე, 16-17.

ქ. თავი ორასოცდათორმეტი

232. ქ. თუ თეთრი ასესხო ძმასა ჰენსა და ლარიბად იყოს, ნუ შეაწუხებ და სარგებელს ნუ სთხოვ — ძველისა და ახლის რიგის ბძანებით, ორისავე სიტყუის ბძანებით, არ აძლევს სარგებლის აღუ ბასა გლახათაგან^{**}. თავნი რომ აქ მისცენ, სარგებლის ზაგიერსა¹ ღთი საიქიოს მისცემს.

და თუ თავნიც შეეჭამოს ამლებსა დათქუას, აღარა მაქუს მიცემის ალაგით, და სამართალში ჩაცვივდნენ, თავნისა² პასუხი არა აქუს, უნდა მისცეს, და სარგებელი ამატიოს თეთრის პატრონმა.

[1781] ქ. თავი ორასოცდაცამეტი

233. ქ. თუ ვინ ვისგან გირაოდ დაიჭიროს ვისიც სახლი ანუ ვენატი, ანუ მიწა-წყალი, ანუ სხვა რამ და მოგდეს, რომ დიდი ხანი დაყოს, მართებულს სარგებელზე მეტი ეჭამოს მოსავლიდამ, ის ნამეტნავი თავნში ჩაუგდონ.

თუ ამდონი იყოს, რომ თავნს მორეოდეს, გირაოები გამოართვან მისგან და პატრონს მისცენ, და თუ დააკლდეს კიდევ, შეუთაონ. თუ გირაოებისაგან გაეყიდოს რამე, თავნში უანგარიშონ. თუ ტანისამოსი იყოს და გაეცვითოს, ისიც თავნში უნდა ჩაუგდონ.

და ოქროული და ვერცხლელი თუ მისთვის მოეპაროს ვისზე, თეთრის პატრონმა ჯგრით უნდა დაამტკიცოს და დაკარგული უნდა ჩაიგდოს დამდებმან.

და თუ მას თეთრის პატრონს შეაჩნდეს, რომ ტყუილად დაეფიცნოს, ერთიოთხად უნდა მისცეს გირაოს პატრონსა. და თუ ან უფიცრად თქუას სიტყუითა და ძალზე დადგეს, წელთ ეჭიროს, ამბობდეს, დაბეკარგაო. ერთიორად უნდა სთხოოს [მდრ. მუხლ. 227].

და თუ ლაშქართა და დამსხმელთა³ წაეღოს, გირაოს პატრონმა უნდა ჩაიგდოს.

თუ გირაოები წაჭდეს რამე, ან ხე მოსჭრან, ან ლობე დასწვან, ან კედელი დააქციონ ვინც, თუ გირაოების დამდების თავზე უქნიათ, მან უნდა ჩაიგდოს, და თუ გირაოს დამჭერის თავზე უქნიათ, მან უნდა ზღოს.

თუ პირუტყუი რამე იყოს გირაო და ავად იკმაროს, მოსტყუხოს რამე ან მოკლას, თავნი უნდა დააყენოს ისევ. და თუ თავის დღით მოკუდეს, გირაოს დამდებმა უნდა ჩაიგდოს.

¹ მაგერს A. ² თავინის A. ³ და დამსხმელთა] დანხმელთა A.

* განთსგლათა 22,55. ** ლევიტ 25,56; მეთრე სჯული 23,11; ლუკა 6,27-28.

[178v] ქ. თავი ორასოცდათხმეტე

234. ქ. თუ ვინ ვისაც სახლს თავის ნებით ცეცხლი წაუკიდონ, ნახონ მართლა, რომ კაცი თავის ნებით უკიდებდეს, წაეკიდოს და გარდიწვას სახლი და ზედ დაიკვირონ ისიც, იგი ცეცხლში დაწვან, რომ სიკუდილის ღირსია.

და თუ შეიბრალონ დასაწვავად, რაინლისაც კელით წაეკიდებინოს, ის კელი მოსჭრან, და რაც რომ დამწვარიყოს იმ სახლში, ნახევარი ახლვევინონ. და თუ კელის მოსაქრელათაც შეიბრალონ და არ მოსჭრან, წანავედი ერთობირ ახლვევინონ, სრულად თამბაყუყონ და ჯარიმაც ატღვევინონ.

თუ პირუტყუი ოთხეები მიგ ჩაიწვას, ერთიოთხად ახლვევინონ. თუ ბჯა და თივა დაიწვას, — ერთიოთხად; იმგვარად ტანისაჟოსი და იმრიგი რაგინღარა ახლვევინონ. და შეძლებაც იმ კაცისა მართებულად გაწინჯვა უნდა.

ქ. თავი ორასოცდათხუთმეტი

235. ქ. დაიძრას ვინცა ეწმაცის ნაქმარობით და მოსჭრას ხე სადაც ვისიც, და შეაჩნდეს მომჭრელსა, სამართალი იქნას ასრე: ვისაც მოუჭრია რაროგიც ხე, იმრიგი ნოორჩი მის ალაგს დაარგვევინონ, და სანამდო ის ნოორჩი ხე შეიქნეაოდეს და ნაყოფს მისცემდეს, მანამდოის ყოველს წელიწადს, თაც იმ მოჭრილის ხის ვაძისაველი ყოფილიყოს, იისცემდეს, რაც რომ მართებული იყოს. თუ თვითან არა ქონდეს, სვვისაგან უყიდდეს და ნაყოფს მისცემდეს.

ეს ყუელამ შეიტყუევით, რომ, ვინც ვის ხე მოუჭრას, ერთი დიდი მტეოლია ისიც აღის.

[179r] ქ. თავი ორასოცდათექუხმეტი

236. ქ. გამოელააარაკა ღთი მოსეს და უბიანა: «შენმა ტანმა თუ სკოდოს შეუნახველობით და გინებით ბძანებასა ღთიანასა და მოატყუოს თავისი ამხანაგი, თუ იპოვნა დაკარგული რაძე, გაჯავოდეს იმაზე და დაიფიცოს ტყუილად, მოკდეს, რა ღროსაც განოჩნდეს, იკითხონ პატრონთა, — მისცენ; რომელსაც ეცილებოდეს, მისკეს პასუხი დანაშაულისა, რომ დააწავა; მიბარებული რომ მი აბარა, — მას, ანუ დაკარგული რომ იპოვა, — ყოელის, რისაც რომ დაიფიცა ტყუილად, ახლვევინონ თავნი და ხუთი წილი სხვა, და, რომლისაც იყოს, მიაბაროს მას, რომელსაც სად შეძოყეაოოს»* [შჯრ. მუხლ. 227, 233].

* ლევიტელთა 6,2-5.

ქ. თავი ორასოცდაჩვიდმეტი

237. ქ. თუ ვინმე უცოდინარობით ნაწილი და წმინდა შესავალი სქამოს, საყდრისა დამეტდეს მაზე, ხუთი იმდენერთა უნდა მისცეს მლდელსა. ნუ შეაგინებს სიწმინდესა და რიგსა ისრაელთასა და ნუ დაიყრიან მათის ნაქმარობით ავსა და ცოდვასა—ნუ სქამენ და ნურც დაიჭერენ ბძანებას: «ზე ვარ უფალი, რომ გავსწმედ ღთის სამართალსა»*. ეს ნიშანი სამართლის შეუშლელად დარჩეს.

ქ. თავი ორასოცდათურამეტი

238. ქ. იყოს შვილი დედაკაცთა ისრაელთაგან და კაცთა ეგვიპტელთაგან; იყო შვილთა ისრაელთა შუა შუღლი, სადაც მათი ყრილობა იყო, და კაცი იყო [179v] ისრაელი და დათქმული დედაკაცი [სა] ისრაელთაგან; და სახელი დასწყევლა და წაიყუანეს მოსეს წინ,—სახელი დედისა მისისა სალამით, და ჰურიისა გვარისაგან რენისა,—მისცეს შესანახავად სამართლისა ბძანებაზე ღთსაგან.

გამოელაპარაკა ღთი მოსეს და უბძანა: გამოიყუანეთ დამწყვეელი; რომელსაც გაუგონია მისის პირისაგან. მან დაიბანოს ჰელი და დაადვას თავზე; აბა, მასუკან ჩაქოლონ მრევლთა. და შვილთა ისრაილთა ელაპარაკე და უთხარ, რამანც კაცმან დასწყველოს ღთი, ცოდვა დაიკიდოს—სახელდობ ღთის დამწყველი სიკუდილით მოკუდეს, ქუით ჩაქოლონ ყოველთა მრევლთა; მდიდარი იყოს თუ მცირე, სახელსა ღთისაზე მოკუდეს.

ელაპარაკა მოსე შვილთა ისრაილთა და გამოიყუანეს დამწყველი ჯარში და ჩაქოლეს ქუითა ყოველთა მრევლთა შვილთა ისრაილთა. და ქნეს, როგორც უბძანა უფალმან მოსეს მართალი სამართალი**.

და ესე ასრე უნდა იქნას: თუ ვინ ეშმაკმან დასძრას, სახელი ქრისტესი აგინოს, ანუ ჯვარ-ხატი, ან საყდარი, ან მლდელი, ან ნათლისღება, თავიანთ¹ შუღლში, ან ერთი თუ სხვაგვარი იყოს, როგორც რომ იქ მოვდა, თუ ჩაქოლონ თუ რითაც სხვას სარჯლით და სიკუდილით მოკლან,—ღირსია. და თუ ქრისტიანები იყუნენ, მათზე უფრო სიკუდილის სამართალი იქნას; და მოვდომა იმრიგის საქმისა და სიტყუა გასინჯონ.

¹ თავიანთ A.

* ლევიტ. 22, 11-14.

** ლევიტ. 24, 10-14.

[180r] ქ. თავი ორასოცდაცხრამეტი

239. ვინც ვისას პირუტყუს¹ დაჭრას და მოკლას, უნდა უხლოს ისრევე ერთი, როგორც რომ ყოფილა*. ჩუენთვის დაავდეს ეს სამართალი ლთისაგან. ამას სამართალი ქუიან: მართალი მეოტყონ, მტერობით უკრავს თუ ფათერაკათ,—მართალი გასინჯონ.

ქ. თავი ორასორმოცი

240. ქ. დაგლახავდეს ძმა შენი და შენთან იყოს, და გაყიდოს, რაც კელთ ქონდეს, და მოვიდეს მეზობელ ტომ და დაიჯსნას, და მოარჩინოს გაყიდვას, და მისცეს იმდენი, რომ თავისი ფიქრი ნახოს,—მან კაცმან აღგილი და სახლი, რაც არის. გირაოდ დაიქოროს და შვიდ წლამდინ უნდა დააცალოს. და თუ უშოვნა და გარდუწყვიტა, თავისი თვითანვე დარჩეს. და თუ არა ქონდეს იმდენი, რომ გარდუწყვიტოს, ის, რაც მეზობელს მისას დაუტსნია, მას უნდა დარჩეს და ნუღარავინ ეცილებს**.

თუ იმავე პატრონმა შვიდს წელიწადს უკან ერთ წლამდინ უშოვნოს, კიდევ დარჩეს და დანებდეს მასვე, და მან მეზობელმაც შეუნდოს. და თუ ვერც იმ მერვეს წელიწადს უშოვნოს, თეთრის გამღებს დარჩეს სახარების ბძანებითა—გამდიდრებულა უფლისაგან,—ბძანა ყოველთათვის და ისრე საქმე სამართლისა: არა უღთოდ გამდიდრება და დამცირება. ახლა ყუელა სწორედ ვერ წავალთ, გუმართებს, რომ მომრჩენი და დამტსნელი ვიყოთ.

თუ ვინ სიგლახაკისათვის ყიდდეს თავის მამულსა, [180v] დაჯსნა იყოს მისის ნათესავისაგან მისის, ვიდრე შვიდ წლამდინ. რიგი დავდევით. თუ მეტს გაუშვებს³, შეუძლია, რომ დააჯსნევინოს მამული მისი. თუ ვერ დაიჯსნას შვიდიდამ მერვეს წლამდინ, მასუკან დაუმტკიცდეს ნასყიდობით. და თუ სხვას დანაშაულის რისათვინც ყიდდეს³, იმავე წელიწადსავე დაუმტკიცდეს.

ქ. თავი ორასორმოცდაერთი

241. ქ თუ ვინ გაყიდოს სახლი, სადგური მისი გალავანს შიგ ით, შუა ქალაქში, იქნას დაჯსნა მისი წლამდინ იმ დღიდან, რასაც დღეს მიუყიდიათ. და თუ ვერ დაიჯსნას წლამდინ, მასუკან დარჩეს მკუიდრად მსყიდველსა. გალავნიანს ქალაქში ასრე დამტკიცდეს,—[არა] გაყიდეს შენდობისაგან.

¹ პირუტყვია A. ² გაუშვებს | და AB. = ყიდდე | — და A.

* ლევიტ. 24, 16. ** იქვე, 24, 20—21.

თუ მდიდარს კაცსა, თუ რომელსაც გლახას მიყიდოს, ვარიგებისა. რომელი დამტკიცდა, შებრუნების წყალობა იქნას. თუ სახლი და თუ ბაღი გალავანს გარეთ გაყიდონ, როგორც რომ მინდორი, ისრე ჩააგდონ—ყოველთვინ დაეკსნევინება სამს წლამდინ.

ქ. თავი ორასორმოცდაორი

242. ქ. მღღელთაგან რომელიც იყოს სამკუიღროდ დაპყრობილი სახლი და კარი ქალაქთა შუა, და გაყიდონ, ისრეც უნდა მღღელთა მიყიდონ.

და თუ ქალაქთა გარეთ აგარაიკ ქონდესთ, ნუ გაყიდიან—ის დაპყრობილია ძველთაგან მათი. რადგან მღღელნი ყიდდენ სახლკარსა, მღღელთაგან უნდა¹ იქნას დაკსნა**.

[181r] ქ. თავი ორასორმოცდასამი

243. ქ. თუ ვინც გაყიდოს სიგლახაკისათვის წისქული, ერთ წლამდინ დაეკსნევინება თავ-თავის ნათესავისაგან, და სხვათა კაცთა იმავე წელიწადს დაუმტკიცდეს სყიდვა.

ქ თავი ორასორმოცდაათნი

244. ქ. თუ პირუტყუი რაც ოთხთეხი გაყიდონ სამის მოწმით, ასრე რომ არც იყოს ნაპარევი, არც ძველთაგან დამავეებული და კოჭლი, არც ნათაზიანი, არც ღამით ბრმა, არც ვიდზე მორიდალი, არც მწიხლავი და არც პირით მრჩოლელი, და ყოვლის საქმის შეწყლვ და კარგი ამაებში, თუ გამტყუნდეს და ან ერთი სიაფე გამოაჩნდეს წლამდის, სიაფებისათვის შეებრუნება. და ნაქურდალი თუ არის—ყოველთვინ.

და თუ, ვინ იცის, პატრონი მოეჭიდოს და იცნას, რომ ნაპარევი იყოს, უნდა დაანებოს და თავისი ფასი მას კაცს სთხოოს, ვისგანაც უყიდა.

და თუ ესეები არცეთი სჭირდეს და კარგი იყოს, და შვიდ დღემდინ ვალთა ყუანდეს, მასუკან რომ შებრუნება უნდოდეს, ვედარ შეებრუნონ.

ქ. თავი ორასორმოცდახუთი

245. ქ. მოწმით ეს დაამტკიცონ: ვინც გაყიდონ ვარი, გამოსკადონ ურემში და კალოში, არც იყოს ძველთაგან კოჭლი, არც ნათაზიანი, არც ღამით ბრმა, არც მრჩოლელი¹, არც ნაქურდალი,

¹ უნდა] დასნა A. * მრჩოლელი A.

* ლევიტ. 25, 29-31. ** ეს მუხლი სომხურ ტექსტში ათ არის.

ნაქურდალს გარდა, წლამდი თუ ესეებით არ გამოჩნდეს და წელიწადს უკან გამოჩნდეს, ველარ შეუბრუნოს. [181v] და თუ ნაქურდალი იყოს, ყოველთვინ¹ შეუბრუნებს.

და თუ კარგი იყოს და ესეები არცეთი სჭირდეს, შვიდს დღეს რომ ველთა ყუანდეს და მასუკან რომ უნდოდეს შებრუნება, რადგან კარგია, აღარ შეიბრუნება.

ქ. თავი ორასორმოცდაექუსი

246. ქ. ამგვარად მათ, ვინც ფური გაყიდონ, როგორც რომ გარისა, ისრე ფურისა მოწმით დაუმტკიცოს, და ესეც, — რომე ყოველს წელიწადს ვბოს მისცემდეს. ერთს წელიწადს უკან თუ გამოაჩნდეს, რომე არც ვბოს წიმცემი იყოს და ავიც იყოს, შეუბრუნოს მსყიდველმა მომსყიდველსა.

ქ. თავი ორასორმოცდაშვიდი

247. ქ. ფუტკარიანის თაფლის მსყიდველმა იყიდოს შემოდგომას ვისგანაც ის თაფლი, რაცა დაამტკიცოს ადგილხა, რომ ის, რაც უნდათ, აუწონლად გაყიდონ და ანუ აწონით, მისის ფიტითა და სკითა აიღონ და გაიტანონ გარ, და² ნაკლებად იპოვნონ, იქნას აწონა გამსყიდველთაგან: თუ აკლდეს, შეუთაოს, და თუ ნამეტნავიც იპოვნოს, არც ძალითა და არც მოტყუებით, — ნუ შეუბრუნებს.

იმედითა თავისით იყიდოს გაზაფხულზე საშენებლად, მსყიდველთა დადგან თაფლი სკიანი, ვიდრე ათს დღემდი, ანუ ოცამდი: გამოსცადოს მსყიდველმა. მოწმებით დამტკიცდეს როგორც შესულა, ისრე გასულა, სწორედ გაჩინჯონ და დამტკიცდეს ყიდვამაგრამ თუ მსუბუქად გაყიდონ, იფიქროს — იყოს ნაპა [182r] რევი ანუ უწინვე დაპოცილი იყოს, გამსყიდველსა შეუბრუნდეს წინ, და იმ წლის მოსავალი მსყიდველმა იზიანოს და ფასი გამსყიდველმა.

ქ. თავი ორასორმოცდარვა

248. ქ. ქვევრის გამსყიდველთა და მსყიდველთაგან დამტკიცდეს, რომე, რა დროსაც ჩაახხან, წლის წლამდინ სავსედ და კარგად შეინახოს.

და თუ ფიქრი გატეხისა გამოწვისაგან ქონდეს და მან ქუვერმან ღვინო დაჭკარგოს, არათუ მარტო ქუვერი ეზღვევინება, ღვინის ნახევარი და ქუვერი ორივე უნდა ზლოს.

¹ ყოველთვინ A. ² გარ და] და გარ A.

თუ ავიქრი გატებისა ჩასხმისაგან¹ იყოს, ჩასხმაზე² დამართე-
ზოდეს, გამსყიდველსა არა ეხლვევინება რა.

თუ საცილებლად გაუხდეს და თქუან, არა გამოწვიანი ვატე-
ხილია, არა ჩასხმაზე გატებილა, რადგან სწორედ ვერ შეიტყონ,
გამსყიდველმან მარტო ქუევრი უხლოს. პატარისაც და დიდისაც
ასრე იქნას.

ქ. თავი ორასორმოცდაცხრა

249. ქ. გამყიდველი და მსყიდველი ბევრი იქნებიან, რომე
წლის მოსავალს იყიდიან ვენაგისას, ბაღისას თუ ბოსტნისას და
აქუთ იმედი სარგებლისა.

თუ მოკდეს, რომ ზარალი³ იქნას, მართებს პატრონსა, რომ
თავნი შეუთაოს მთლად, არათუ ამისთვის, რომ ბევრი იმედი ქონ-
და სარგებლისა, ამისთვის რომე უშუშაენია და ბევრს გარჯილა.

და თუ სარგებელი ქნას, რომე მოტყუებით არ იყოს. მოსავლის
გამსყიდველი ნუ დაინანებს, რადგან მუშაობენ [182v] და კარგად
უნაბვენ.

არიან მრავალნი და იქმონენ ასეთს აღებ-მიცემასა, რომ
ლ'თით ბევრს სარგებელს იქმონენ. და წლის მოსავლის ამღებთა
სამის მოწმით გამინჯონ ათს დღემდინ, ვენაგია თუ ბაღია, თუ
ბოსტანი, და ათს დღეს უკან მისი შეიქნების მოსავალი.

ქ. თავი ორასორმოცდაათა

250. ქ. თუ ვინ ვის წისქვილი მისცეს ქირითა, ამისთანა საქმე
მოწმით უნდა იილონ თავსა მათსა. და თუ რამ სარგებელი ქნან,
ნუ ინანებს შიმცემი.

სადაც რომ იყოს მზასა და გაკეთებული, გამართული,
და წანაგედი იქნას მისის მომართულობისა მოუვლელობით
და გაუმართობით, ვისაც ქირით დაუქვრია, იმან უნდა უყოს ქუა-
ბორბალი, მისი რკინეული, იარაღი, ღარი, ამრიგი ყუელა.

და თუ ვისმე მოაპარვინოს, კიდევ იმან უნდა უყოს. და თუ
დაიწვას და პატრონის ბარობაზე მოკდეს, პატრონმა უნდა გააკე-
თოს. და თუ ქირით ამღების ბარობაზე მოკდეს, მან უნდა გააკე-
თოს. ასე უნდა გარიგდეს ყუელა.

ქ. თავი ორასორმოცდათერთმეტი

251. ქ. აღგნენ ქალნი სალბალღოსი, შვილისა⁴ კობერისა. შვი-
ლისა⁵ გაადისა, შვილისა⁶ მაქირისა გვართა მონასესთა⁷, შვილისა⁸

¹ ჩასხმისაგან AB. ² ჩასხმაზე AB. ³ ზარარი AB. ⁴ შვილნი A. ⁵ მან.სესთა A.

იოსებისა; ესენი იყო სახელი მათი: მალა, ნუა, იეგლ, ჰეხქა და თერა¹; ადგნენ მოსეს და ელიაზარის მღდლისა წინაშე და უფროსთა ყოველთა, [1831] მრევლთა წინაშე უფლისა. — მრევლნი [და თქუეს]: «კორხა რომ თავის ცოდვით მოკუდა, შვილნი არ დარჩნენ და ახლა ნუ მოშლი სახელსა მამისა ჩვენისასა შუა ნათესავთ ნათესავში, კორხა რომ თავის ცოდვით მოკუდა, არ დარჩნენ ვაჟნი — მოგვეციო ჩვენისა შუა ძმათა მამის ჩვენისათა».

წადგა ოთის წინაშე მათის სამართლისათვის მოსე, გამოელაპარაკა უფალი მოსეს და უბძანა: «სწორედ ილაპარაკეს ქალებმა სალბადოსამ, მიცემით მიეც დაპყრობილი მამისა მათისა საპატრონო, მამისა ძმათა შუა დადვან წილი მამისა თავიანთისა, და შვილთა ისრაელთა ის ელაპარაკე და უთხარ: კაცი თუ მიიყვალოს და შვილი არა ჰყუანდეს, მისცენ პატრონობა ქალთა მისთა; და თუ არც ყუანდეს ქალი, მიეციო ძმათა; და თუ არა ყუანდეს ძმა, მიეციო მამის ძმათა; და თუ არც მამის ძმა ყუანდეს, მიეციო მის სახლისკაცს, რომელი ახლო ნათესავი იყოს, და ის უნდა დაპატრონდეს. და იყოს მისი და მისის შვილისა, და იყოს შვილთა ისრაელთა შუა რიგი და სამართალი ესე, როგორც რომ უბძანა მოსეს²».

ეს რიგი გაუშორვებელი იყოს ყოველთა³ შორწმუნეთაგან. ეს დაავდეს დამტკიცებით. ვინც იცის ეს, უნდა იცოდეს რიგი: შვილთა მართებს დაპატრონება, თუ ყუანდეს, მაგრამ, თუ არა ყუანდეს, ქალი დაპატრონდეს — ის, რომ სახლში იყოს დაუქორწინებელი. და იმ დაქორწინებულთა ორმა დამ ერთი ძმის წილი უნდა გაიტანონ, და დაპატრონება [1832] დაქორწინებულთ არ შეუძლიათ. ეს ჩანს სალბადოს ქალებზე, რომ არ დანებდეს სხვათა მამის მათი საპატრონო.

და თუ არც ქალი დარჩეს, დაპატრონდეს ძმა, და თუ ასეთი ქალი დარჩეს, რომ დაქორწინებული იყოს და ქმარშვილიანი, და შოინდომოს მამის საპატრონო, და წაეიდეს ქრმითა, შვილითა და მამის საპატრონოს დაჯდეს, — მისი შვიქნას და უარი ვერ უთხრას მამის ძმათა, და თუ მისულა არ ინდომოს, აილოს თავისი წილი და სხვა დარჩეს მამის ძმასა, მას ქალის ბიძას.

და თუ არ დარჩეს მას კაცს ძმა, მის კაცის მამის ძმა დაპატრონდეს. და თუ არც იყოს მამის ძმა, სხვა რომელიც ახლო ნი-

¹ და თერა] იეფთერა A. ² მოსემს A. ³ ყოველთა A.

⁴ რიცხვთა 27, 1-11.

თესავი იყოს მამუელი, ის დაპატრონდეს, არათუ დედეული—ქალისა მარტოა პატრონობა, არათუ ქალის ნათესაობით, მამის ძმის ნათესაობა, რომ უბანა რიგმა.

თუ იმა ცოცხალი ყავს, უწინ ამისაა მართებული, თუ არადა, დედა, და ყუანდეს და ანუ ცოლი დარჩეს, ვერ დაპატრონდეს და თავ-თავის წილის წესი აიღონ: ცოლსა ერთი დანგი და დასა დანგი და ნახევარი, და დედასა სამი თასუ.

და სხვა სახლში ნათესავი ვინც იყოს, რიგით დასთვალონ რათხ ჰიპამდი, იმათ გარდაკუეითი წილი არ დაედვასთ, გამოჩენით ვინც საპატრონოს დაპატრონდეს. მან უნდა შეინახოს.

და თუ რათხ ჰიპამდი საპატრონო არა ჩნდეს, მასუკან მოსამართლემ წილი ყაროს მათზე, როგორც [184r] რომ სწერია მოსამართლისა სამართალში [იხ. მუხლ. 151].

და თუ დედით, ერთი ძმა არ იყოს, მას¹ ნახევარდანგ ნაკლები² მისცენ. და თუ დედით-და მამითერთი იყოს ძმა, მას ბთელი მისცენ. ეს ამგვარად, როგორც რომ მამათმთავარმან აბრაჰამ გვაჩვენა: თუ რამქონდა, მისი საპატრონო ყუელა შვილს მისსა, ისაც მისცა, და ხასის შვილს მისცა ცოტა რამ წყალობა და გააშორა საპატრონოს*. თუ თქუას ვინმე: აქ—გვირგვინის ნაკურთხისა და იქ—კეტორა, ვინ უგვირგვინო ცოლისა, მეორედ მათიც მიცემა და დაპატრონება იქნასო, — აქ გამოაჩენს ცოტა ნაკლებს მათთვის და რიგმა პირველს მისცეს უფროსობის პატივი³.

ესეც კიდევ იმის მგზავსად მამანი და ძმანი, ვინც იყუნენ გარდამდგომი ღთის რიგისა. სამართალია მამადიანთაგან, რომ სამართალში ქალს არ დაპატრონებენ მამის საპატრონოსა, იქ მათ სახლში დაუდებენ წილსა, რომელი არა არის მისაყოლელი, — საქმე არის უსამართლო⁴.

ღთის რიგით სამართალი საკანონოს აღებისა არის მიმყოლთა: ხუთი წელიწადი გარეთ და ორი წელიწადი შიგნით და თუ არ მიიქცეს მას მართლის ცოლისაგენ, სიცოცხლე მისის სახლისა გაყოს, ნახევარი ცოლსა მისსა მისცეს და ჯარიმა საყდარსა.

გვირგვინნაკურთხი რომ აიყუანა და მისის ავჯოროცობის მისით შეაგინა და გარდაავდო. მას მის დღე, [184v] სიცოცხლეში მისში, ბოჯი დაეძახება და ნუ შევა საყდარსა ღთისასა, კარზე სლოცევდეს ჰელის გაცემითა და მიცემით გლახაკთა და დავრდო-

¹ მისი A. ² ნაკლებ A.

* შესატყვისთა 25, — ** მეორე სჯული 21, 17.

*** აქედან ბოლომდე 251-ე მუხლის ტექსტი სომხურში არ არის.

მილთა, ჰელაპყრობით და გულმკურვალეთ, კრემლით ილოცვიდეს. მასუკან მოკუდავს აელებინება ზიარება. და თუ ცოლი მოკუდეს და ქმარმან ცოლი აღარ შეირთოს, საკანონოზე მივიდეს, ხუთი წელიწადი გარეთ ილოცოს ჰელის გაცემით, მოინანოს ცოდვა მისი და მასუკან ზიარება აილოს ისი.

და ესე დავდევით წინათვე დადებული, როგორაც ჩვენი სამართალი ამას წინათ თავში დავსწერეთ და ვაჩვენეთ, ერთმანეთის ნებით ცოლქრმობა ვთქუით, და აქ კანონისა არ ვიფიქრეთ. რომ დავდევით შეუტყობრად, — კანონსაც ჰკითხონ საქმე იმისთანა. უფიქრონ, სამართალი ქნან ერთის წიგნსა სამართლისასა, რომელი მაშიგ წერილია, ფიქრით ნახონ ბძანებითა წერილთა საქნელად. დაუძრახავად ჩვენ გაგვიშვან, რომ არა ვართ აკარაკი ღთისა და მისის ბძანებისა, შეეტყობა და ყურის დაგდება კეშმარიტად დავდევით, თავდაბლობით საქმე უკანებისა — უარი თქუას მჯერავთა, და ანუ არ დამთმოთა. თქუენ სიყუარულითა ჩვენზე იყავით და ნუ ავს ჩვენსას სთულით უკან ნაქნარით.

ქ. თავი ორასორმოცდათორმეტი.

52. ქ. უწინაც ეს ვთქუით: ორთა დაქორწინებულთ დათა ერთის ძმის [1851] წილი აილონ [იხ. მუხლ. 251] და ეს დამოწმილია კანონთა და რიგთაგან.

გამოელაპარაკა უფალი მოსეს და უბანა: «ელაპარაკე შეილთა ისრაელთა და ეტყოდე მათ: ვინც აღუთქუას აღთქმა — მიცემა ფასისა ტანისა თვისისა უფალს, იქნას ფასი კაცისა ოცის წლიდამ ვიდრე სამოც წლამდი, იყოს ფასი მისი ორმოცდათორმეტი დრამი ვერცხლი, მის სიწმინდისათვის, და [ქალის] ფასი იქნეს ოცდათორმეტი ვერცხლი დრამიანი; მაგრამ თუ ხუთის წლისა ვიდრე ოცს წლამდინ იქნეს, ფასი [კაცისა] — ოცდაორი დრამი, და [ქალისა] მას ქუეით ნახონ აღგილი და იქნების ფასი თორმეტი დრამი».

დედაკაცთა აილონ ნაკლები — გვერდი[ა] და სახელზედაც ნიშანი სძეს „კინ“ —¹ დედაკაცის სახელი ასრე დათქმულია: ნახევარ ტანი. და რამეთუ ფასი ერთმანეთზე ნამეტნავია აგებულობისათვის, ერთი აჩვენა ვაგკაცსა და მეორე მამათაგან დამტკიცდა.

¹ ვინ A.

* ლევიტ. 27, 1-2.

ორი ქალი ერთის ვაჟის ალაგს უნდა დააპატრონდენ. ეს შესატყობია: ორს დაქორწილებულს ქალს ერთს შეილთან ქონდეს წილი; მაგრამ, რომელიც გაუთხოვარია ქალი სახლში, ის შეპატრონედ შეიქნას, ამიტომ რომ ვაჟის მაგიერ აქუს პატრონობა, — რადგან გაუთხოვარია, ეს იმაზე დაიდვას.

რომელსა არ დარჩეს ვაჟი, ბძანებითა ღთისათა ქალნი დააპატრონდენ¹: ორს ქალს ერთს მზად გვიჩვენებს უფლის ბძანება, და პატრონობა შინ მყოფის ქალისა [185v] არის, რომელი მამის სიკუდილის დღეს იჯდა მამის სახლში, გაუთხოვარი.

მამის ნება იქნეს და ესევე აქ გუნებითა მოწონებული და გამოჩნეული, რომე ყოველმა ქალებმა ორმა ერთი აიღოს, — რომელიც სახლიდამ გასული იყოს მზითვითა და ქმარი შეერთოს, ორი ერთად შექნილია და ხუთიდამ [შჯრ. მუხლ. 254] მზასთან ერთი აიღოს, რაც რომ ქონება ქონდეს²; და³ რომელიც შინ ქალი არის, სწოვე არის (მებთან, დააპატრონოს მამამ).

დამტკიცდეს ეს ვაჟსა და ქალზე: სწორედ იყუნენ, მამის საპატრონოზე დამტკიცდეს, როგორც რომ ღთს შემკობით მისცა ვისაც სამოთხე კაცსაცა და ქალსაც, და ეკლესიის მიბარება და გაძლოლა მართო კაცს მისცა და დაურთვა და არა ქალსა.

იმგვარად, რამეთუ გამყრელი ძმებთა არა არიან შეზნაბავი საპატრონოსი, რომელსაც რომ ყავს ძმა, ვერ დააპატრონდეს ქალია შეილნი და ვერც წილი წაიღოს. და თუ სიციოკხლემში პაპამ წიგნით დააპატრონოს⁴, შეუძლია. და იმგვარად გერისაც შეუძლია თავის სიციოკხლემში დააპატრონება გინდა სხვისა ამათი, თავის სახლში.

და თუ არ უნდა მას კაცსა დააპატრონება მათი, თუ რამ გერს და ქალიშვილს მის სახლში სარჯელი მიუძღოდეს, ჯამაგირსავეთ მასაც წილი რამ მისცენ, რომ მოციქული არ ჩააგდებს შეილად, — მათ უბძანა: გერნი იყავით, არა შეილნი⁵, და თუ კანონს გარდუდგეს ვინც, როგორც შეილის მისგან ნაყოფსა, მათთვის გაუშვას შებრალებით საპატრონო, — თვითან იცის.

და თუ ვისაც არ [186r]ც დარჩეს ვაჟი და არც ქალი, არც ქნას ანდერძი, ოთხ კიპამდი მიეცეს პატრონობა მანეულს ნათესავსა და არა დედულსა.

¹ ორი ერთად. ქონდეს]—A. ² და, —A. ³ დააპატრონოს A.

⁴ რიცხვთა 27.⁶⁶ ⁵ უბრაელთა 12.³.

ქ. თავი ორასორმოცდაცამეტი

253. ქ. დედაკაცთა მიცვალებულთა იმგვარად იქნას საძარ-
თალი, როგორც რომ კაცის სიკუდილს უკან. და თუ არ დარჩეს
ქალი და ვაჟი, — თუ ალალი შვილი მისცემოდეს და დახოცოდეს ან
თავიდან უშვილო ყოფილიყოს, — ან შეყრას უკან ქმარი მალ მოუკუ-
დეს და ქანწული დარჩომილიყოს, — ამრიგთა მათ სხვადასხვა დიდის
გასინჯვით სამართალი იქნას.

მაგრამ მსგავსად კაცთა, [თუ] შვილი დარჩეს, ის დაპატრონ-
დეს დედისასა¹; და თუ ვაჟი არ დარჩეს, ქალი დაპატრონდეს; თუ
არც ქალი და არც ვაჟი დარჩეს, — ძმა, და თუ არც ძმა იყოს, —
მამის-ძმა; და თუ არც ის იყოს, მამეული ნათესავი ოთხ კიაამდი
დაპატრონდეს.

და თუ ძმა ან მამა კოცხალი ყუანდეს და მისი ნაშენი
დარჩეს რამ, ყუელა რამ იმათია. თუ თავიდან უშვილო იყოს
მისის ქონების დაპატრონება ძმისა არის და უნდა მის სულს მო-
აქმაროს და გაუცეს.

ქ. თავი ორასორმოცდათოთხმეტი

254. ქ. დამპატრონებელთა და ძმათ მამის დანარჩომი ფარჩა
თუ რაგინდარა სწორედ გაყოფდენ. თუ ერთი ვაჟი იყოს და ერთი
ქალი სახლში, ორ წილად გაყონ — როგორც ძმას, ისე დას; ერთი
დანგი დედას მათსა.

და თუ [186v] გათხოვილი დები ყუანდეს, ორთ ერთის² ძმის
წილი წაიღონ. და თუ ერთი ძმა იყოს და ერთი და ყუანდეს, და
გათხოვილი იყოს, ორი წილი და ნახევარი ძმამ აიღოს და ერთის
წილი და ნახევარის ნახევარი იმ დას მისცენ [მდრ. მუხლ. 252]. და
ერთი დანგი — დედასა.

ქ. თავი ორასორმოცდათხუთმეტი

255. ქ. თუ ვინ გულცეცხლობით და ამპარტავნობით არ გა-
უგონოს მღდელს, რომ იღგეს მლოცავად ყოველთვის სახელითა
ღთისათა, ანუ მოსამართლესა, რომ იყოს იმ დღესა მოსამართლედა, —
მოკუდეს კაცი იგი იმრიგი, რომ გაუგონარიც იყოს და მაგინე-
ბელი და ავის მოქმელი.

მათი ნახეთ და შეიტყუევით: მღდლისა და მოსამართლისა ვინც
ავის მოქმელი იყოს და მათის სიტყუის გაუგონარი. უნდა მოკუ-
დეს — კაცი იმრიგი, მათის სიტყუის გაუგონარი, ღთის სიტყუის
გაუგონარ იქმნენ. ეს არის მათი სამართალი, რომ სიკუდილის
ღირსია³.

¹ დედისა A. ² ორთ ერთის] ერთ ერთის B.

* მეორე სჯული 17, 11-12.

ქ. თავი ორასორმოცდათექუსმეტი

256. ქ. აბა, ეს არის წესი და სამართალი მღვდლისა და სა-
შწყემსოსი: ვინც დაკლას საკლავი ცოცხა თუ ცხვარი, მისცეს
მღვდელსა მარჯვენა მჯარი, ტყავი და თეძო, ნაყოფი პურისა, ღვი-
ნისა, ერბოსი და სხვისა — ყოვლის მოსაფლადამ — პირუტყუთა —
ცხვართა, ძროხათ — ნაჭენიდამ მისცენ მას¹, რომ ისინი დაარჩია
ღმერთს ყოველთა ნათესავთა თქუენში, რომ იღვეს ღმერთის წინაშე,
ილოცოს და აღიდოს სახელი მისი, მათ და შვილთა მათთა².

ამრიგად ახლა არ [187r] ინახვენ მორწმუნენი, რომ ეს ნა-
მეტნავი პატივი სცემია. სხვათა დარიგებათაგანეს დაფდევით და
ამ სამართალზე უნდა იყუნენ ყოველნი ქრისტიანენი ამრიგით პა-
ტივისცემით მღვდლისა.

ქ. თავი ორასორმოცდაჩვიდმეტი

257. ქ. რომ გამოსცვალო სამანი და სამძღვარი შენის ამხა-
ნაგისა, რომ დამტკიცდეს ძმითა თქუენთა საპატრონო თქუენი,
რომ ღმერთს მოგცათ პატრონობა ალაგისა, მინდურისა და სხვის³
ბძანება, არცა სხვისა და არცა გვარისა, რომე მამისაგან აქუთ პატ-
რონობა სამძღვროთა, — არვის გმართებთ შეცილება და გამოცულა
სამძღვროსა ამხანაგისა თქუენისა.

ჭეშმარიტად მამისაგან ნაქნარს საპატრონოს უნდა დააპატ-
რონოს და მისცენ, არა ჯამს მამის სიკუდილს უკან გამოცულა
სხვათა მეპატრონეთა [მდრ. მუხლ. 334].

ქ. თავი ორასორმოცდათურამეტი

258. ქ. არ დამტკიცდეს ერთის მოწმით მოწმობა ჯაც საქმე.
პირითა ორითა და სამის მართლის მოწმით დამტკიცდეს ყოველი
საქმე. თუ ტყუილად მოწმობა ქნას ვინმე, წაიყუანონ მოწამე იგი
და მოდავენი ერთბანეთისა მღვდელთა და მოსამართლეთა წინაშე,
გაშინჯონ ჭეშმარიტად⁴ : ვისაც ის ერთი ავი მოწამე მყავს, ის გა-
აგდონ, და ვისაც ორი და სამი ყავს, ის დაამტკიცონ. და იმ
ტყუილს მოწამეს ჯაზა უყონ, რომ კულავ აღარ ქნას [მდრ. მუხლ. 335].

[187v] ქ. თავი ორასორმოცდაცხრამეტი

259. თუ იპოვნო დაჭრილი მკვდარი ქუეყანასა შენსა, რომ
ღმერთს მოუცია მისთვის დაპატრონება შენი, გდია მინდორში, არ

¹ მოსაფლადამ... მას] ნაყოფისა მას A.

* მეორე სჯული 18,3-4. ** იქვე, 19,11. *** იქვე 19,16-18; 17,10.

იციან, თუ ვის მოუკლავს, ადგეს მოხუცებული შენი და მოსამართლე, გაზომონ მკუდართა ნაგდები გარეშემო ალაგი, რომელზედაც დიად ახლო იყოს, მის ქალაქის მოხუცებულნიც მოვიდნენ და ნახონ* — არა ჯამს მათზე ჯარსმა და არც სამართალი სისხლისა, და უნდა ქნან მათ ახლო ქალაქთა წირვა-ლოცვა და საქანონო გარდინადონ.

ამისთანას გამოკიდება არის მართებული: მოსამართლისაგან მოკითხულ იქნას და იპოვნოს მამკულები და ჯარიმა და სისხლი მას წაართვას.

ქ. თავი ორასხამოცი

260. ქ. თუ წახვიდე ლაშქრად შენს მტერზე, დააბეზლოს ისინი ღთნ ჭელსა შენსა და წააჭდინო წაჭდენით მათით, და მათს წაჭდენაში რომ ნახო დედაკაცი ლამაზი და აიყუანო შენთვის ცოლად და წაიყუანო შენსა სახლსა, — მოპარსე თმა მის უცხოს გვარობისა და განწმიდე ნათლისღებითა, და გაჭადე ტყვეობის ტანისამოსი, დასვი სახლსა შენსა, და თუ ტიროდეს დედ-მამისათვის, ატირე და დააცალე ერთს თვემდინ, და, აბა, მასუკან მიდი მასთან, და გაუშვი აზატად, არამთუ გაყიდო ვერცხლზე**, ნუ გარდააგდებ და ნუ გაუპატივებ, ამიტომ რომ ინდომე ცოლად და უნდა გყუანდეს რიგით.

და ვისაც მოგიკდეს იმრიგად, ჯერ უნდა მოანათულინოთ და მასუკან ცოლად [188r] ინდომოთ. არამცთუ, როდისაც გინდოდეს, გაუშვათ, — თუ ბოზობა არა ქნას, არ შეგიძლიათ გაშვება, რადგან მოანათულინებთ და გვირგვინს იკურთხავთ მასთან.

ქ. თავი ორასხამოცდაერთი

261. ქ. თუ, ვინ იცის, ვისიმე მოჭდეს ორის ცოლის ყოლა, და ყუანდეს ცოლი ორი, ერთი სძულდეს და ერთი უყუარდეს, თუ წინაპირველი ცოლი სძულდეს და შვილი პირველ მასთან მიეცეს, მერმე, რომელიც უყუარდეს, იმასთან მიეცეს, არ შეუძლია, რომ ცოლის სიყუარულის გულისათვის რომე, რომელიც უყუარდეს, იმისი შვილი დააყენოს უფროსად. უფროსობა* პირველის შვილისა არის, რომელი პირველს ცოლთან მიეცა***.

არ არის ხომ მართებული და არც მისცემს ჩვენი რიგი ბებნებასა ორის ცოლის ყოლისასა, ვინ იცის, მოუჭდეს თავის თავის ქნით, ისრე იქნას შვილის სამართალი.

* აბო A. † უფროსობა] — A.

* მეორე სჯული 21, 1-2. ** იქვე, 21, 10-14. *** იქვე, 21, 15-17.

ქ. თავი ორასხამოცდარი

262. ქ. თუ ვისიმე იყოს შვილი გიჟი და უარშიო, არ გაუგონოს სიტყუა მაშასა და დედასა, დაარიგონ და მან არ გაიგონოს, დაიჭირონ და წაიყუანონ მოქადაგეთა წინაშე და ეს მოაქსენონ; ეს ჩვენი შვილი გიჟი და გაუგონარია და არ იჯერებს სიტყუასა ჩვენსა. მოქადაგემ უნდა უქადაგოს და დაარიგოს.

თუ არ გაუგონოს, უნდა დაგროვდენ კაცნი ქალაქისანი და ჩაქოლონ¹ და მოკუდეს, და ვაიგონეთა შეეშინდეს და აღარაფინქნას გაუგონლობა, ურჩობა და უარშიობა².

[188v] შევახმულია ეს სამართალი ზისთვის, ვინც რომ დედამამის მაგინებელი იყოს და ვარდამგდებელი: უნდა სიკუდილით მოკუდეს. ორი სიკუდილი აქვთ იპრივთა, ერთი სააქაოსი და ერთი საიქიოსი.

ქ. თავი ორასხამოცდახამი

263. ქ. თუ მოკდეს ვისიმე სიკუდილის ღირსის სიკუდილი, ხეზე არ უნდა შეჭკიდონ და არც ხეზე უნდა დააგდონ, იმავე დღეს მიწას უნდა მიიღონ. დაწყევლილია შემკიდებელი³.

მველთა ისრაილთა⁴ ეთქუა გაშვება ჯორცისა ხეზე. ჩვენს ჯელმწიფეს არ ეზანა მოკუღვა და უნდა შიშით დაარიგონ. და [თუ] და სხვათა გვართავან იყოს სიკუდილის ღირსი [და] მოკუდეს, — და არ უნდა შეინახონ ხეზე. მართე ბულია, რომ მიწას მიაღებინონ იმავე დღეს.

ქ. თავი ორასხამოცდაოთხი

264. ქ. თუ შეეყარო ნახვით ძროხასა, ცხვარსა ძმისა შენისასა, გზაზე დაკარგულსა, ნუ გაუშვებ იმაგებს და დაბრუნებით დააბრუნვე და მიუსხი ძმასა შენსა.

და თუ არ იყოს ძმისა და ახლოს მეზობლისა შენისა, მოაგროვე და დაიყენე სახლსა შენსა და იყუნენ შენთან ვიდრე სძებნოს ძმამან შენმან, და მიეცე მას.

სადაც იმგვარათ ნახო საჭედარი თუ ტანისამოსი და ყოველი დაკარგული ძმისა შენისა⁵, რაც დაუკარგავს, იპოვნო, ნუ გაუშვებ უნახავსა და ნურც არას დაუშალიეთ თავისასა, და ნურც გამოართმევთ ღვასსა პოვნისათვის.

[189r] ქ. თავი ორასხამოცდახუთი

265. ქ. თუ წახვიდე და ნახო ჯორი თუ საჭედარი, თუ წარი, თუ ფური, დავარდნილი მიწდარსა და გზასა, ნუ დააგდე და ნუ

¹ ჩაქლონ A. ² ისრაილთა A.

* მეორე სჯული 21, 15-17. ** იქვე, 21, 17-18. *** იქვე, 22, 1-2.

გაუშვებ ისრე¹. თუ ნახო და შეეყარო ცხენსა, ჯორსა, საჭედარსა, ჯარსა და რასაც იმისა შენისასა, ჩამოყრილსა შეეყარო, მოეჭმარე უფასოდ აკიდებასა და ისე ნუ გაუშვებ², რამეთუ რიგის ბძანებით უკან მოსამართლეთაგან არის საცოდნელი ეს დარიგება, [თუ] მათითა წავლენ სამართალში წინ.

ქ. თავი ორახსამოცდაექუსი

266. ქ. იქნა გარჩევით¹ კაცის ტანისამოსი, და დედაკაცისა ხომ სხვა არის. არვისგან არისმართებული, კაცისაგან, დედაკაცის ტანისამოსის ჩაცმა. ვინც ქნას და ჩაიცვას, პილწია ღ¹თის წინაშე². ბევრი ავი და ბოროტი იქნების ამრიგის საქმით. ეს საქადაგებელია მოქადაგეთაგან და მოსამართლეთაგან.

ქ. ორახსამოცდაშვიდი

267. ქ. ვინცა შეხვიდეთ ბუდესა ფრინველისასა, ხეზე ნახოთ თუ მინდორში კუერცი ანუ ბარტყი, ნუ³ აიყუან დედასა თავის შვილებითა, გაუშვი დედა და ბარტყი ამოუსხი,—შენთვის კარგი იქნების; და დღეგრძელი იქნები⁴, ბარტყისაგანაც თუ დაუგდებ. ბძანება დედის გაშვებისა,—გამრავლებისათვის რომ კიდევ გვარგებს. გამგონებ ამისმა დიდი მადლი აიღოს, გაუგონელმან პასუხი გასცეს.

[189v] ქ. თავი ორახსამოცდარვა

268. ქ. თუ აშენებდე სახლსა ახალსა, დასდგემდე ოთხკუთხივ საძირკველსა, გაუფთხილდი მართებულად, რომე არვინ არ ჩავარდეს და არვინ დაშავდეს, არვინ მოკუდეს⁵, —ჩასივარდნელს ალაგს სახლის პატრონთა გაფთხილება მართებთ.

თუ მოკუდეს, გარდავარდნით და ჩავარდნით მოკუდეს ან მოიტეხოს რამე, არ მართებთ, რომ სამართალში წასწიონ ანუ სისხლი სთხოონ, —იმისთანას საქმისათვის წირვა უნდა. და საკანონო ამით უნდა გარდიკადოს და გათაფების დროს ოთხკუთხივ სახლი აქურთხებინონ მღდელთა.

ქ. თავი ორახსამოცდაცხრა

269. ქ. ნუ⁶ დააბეზლებ ყმასა პატრონსა მისსა, რომე შენთან დადგეს; დააყენე შენთან და შენთან იყოს⁷; სადაც ალაგი უნდო-

¹ გარჩევის A. ² ნუ] ანუ A. ³ ნუ] თუ თუ A. ⁴ დადგეს, დააყენე შენთან და შენთან იყოს] დააყენე, დადგეს A.

⁵ მეორე სჯული, 22,14. ⁶ გამოსულ. 23,6. ⁷ მეორე სჯული 22,16. ⁸ იქვე, 22,17. ⁹ იქვე, 22,18.

დეს, მიეც, ნუ შეაწუხებ*. არათუ მარტო სხვა გვართას ვიტყუით, ძველთა ისრაელთაგანაც.

თუ რვას წლამდინ შენთან იყოს ურჯულო და მოქრისტეიანდეს, და მისმან პატრონმან არ უყოს ახატი, არ უნდა ცუდათ¹ ბელში მისცეთ, გაუშვი, —სადაც უნდა წაგიდეს.

ქ. თავი ორასსამოცდაათი

270. ქ. თუ შეხვიდე ყანასა ამხანაგისა შენისასა, — და თავთავს² გელით კრეფდე. თუ ნამგლითა სჭრიდე ნებითა შენითა, შემამცილემ პატრონმა ქურდულებს გაზღვევინოს სამართალში.

[190r] ქ. თავი ორასსამოცდათერთმეტი

271. ქ. თუ შეხვიდე ვენაჲში ამხანაგისა შენისასა, სქამო ვიდრემდის გასძლე, ქურჭლით ნულარ გაიტან** და თუ³ გაიტანო⁴, წაგართვან ბელიდამე და დანაშაული გაზღვევინოს სამართლით.

ქ. თავი ორასსამოცდათორმეტი

272. ქ. თუ ვინ შეირთოს ცოლი, მიუდგეს და იპოვნოს შნო ავის საქმისა მასში, მისი შეგინებისა და გარდაგლებისა დასწეროს წიგნი და, აბა, მასუკან მისცეს მას ბელთა და გაუშვას თავისის სახლიდამ; და გასულმან შეირთოს სხვა ქმარი და შეიძლოს⁵ მან, უკანამ ქმარმაც, მისცეს წიგნი გაშვებისა, მანც გაუშვას, და მასუკან მოუკუდეს უკანა ქმარი და მერმე კიდევ უწინდელმან ცოლქმარმან ერთმანეთი მოინდომონ, აღარ იქნების — მათი ცოლქმარობა ბილწი საქმეა ღთის წინაშე***.

ეს საქმე ძველთა ისრაელთ მოაჯსენეს ქრისტესა ღთსა, რომე ჩვენ მოსემ გუბრძანაო წიგნის დაწერა ბეყრისა და გაყრისა***. ქრისტემ უბძანა მათ, ბოზობისათვინ გაუშვან და არა შეცულები-სათვინ.

თუ საკანონოც გარდივადოს ცოლმან ვისმანც, ბოზობისათვის გაშვებულმან, მაინც ველარ შეირთოს გამშვებმან გაშვებული.

ქ. თავი ორასსამოცდაცამეტი

273. ქ. ვინც იყოს ახალ ნაქორწილვევი, ნუ წავა მაშინვე ლაშქარს და ნუ[190v]რც სხვაგან, დადგეს სახლსა მისსა და გაახარონ

¹ ცუდათ] ცუდად A. ² თავისთავ B. ³ და თუ] და A. ⁴ გაიტანო] — და A. ⁵ შეიძლოს A.

* შეორე სჯული 23,15-16. ** იქვე, 23,21. *** იქვე, 24,11-12.

**** მათე 19,7; მარკოზ 10,3.

ერთმანეთი*: რომ წავიდეს ლაშქარში, ღთნ ნუ ქნას, ვინ იცის, რომ მოკლან, ცოლი მისი ახალ ნაქორწილევი გაუხარებელი დარჩება და ცოდვა არის. ეს საქმე შესანახავია ყოველთაგან.

ქ. თავი ორასსამოცდათოთხმეტი

274. ქ. თუ დააგირაონ ვინც ჯელის წისქული, ან ზეითი, ან ქუეითი, ასრე[ა] რომ, როგორც კაცმან სული დააგირაოს**. ამისთანა-ებსსრულ არ უბძანებს რიგი, არ უნდა ერთმანეთს მოაშორონ, როგორც სული და ქორცი. მოსაჯმარებელია ყოველთაგან ამისთანა საქმე. ვალია მოსამართლეზე, რომ უნდა იკითხოს.

ქ. თავი ორასსამოცდათხუთხმეტი

275. ქ. თუ მართებით მართებდეს ამხანაგსა შენსა რაც რამ იყოს, ნუ შეხვალ სახლსა მისასა გირაოს გამოსატანლად, მაგრამ უნდა გამოიხშო მოვალე შენი და კარზე უნდა ელაპარაკო და სთხოო. თუ თავის ჯელით გამოიტანოს და მოგცეს გირაო, წაიღე.

და თუ გლახა იყოს მოვალე შენი, ნუ გამოართმევ გირაოს, ისევ მიუბრუნე გირაო მისი, რომ მზის ჩასულას უკან დაიბუროს საბურავი¹ და საგები მისი და დაგლოცოს შენ. დიდი წყალობა გექნების ღთისაგან შენ და მადლი დიდი ღთის წინაშე***.

არამცთუ შეავიდე შენთავად და გამოგქონდეს გირაო და არ განებდეს, უნდა რომ თავის ნებით გაძლევდეს. და თუ გლახა იყოს, ნურც ნებით [191r] მოკემულა გამოართმევ.

კაცი უნდა მოწყალე იყოს, მოწყალეს კაცს ღთიუ სწყალობს.

ქ. თავი ორასსამოცდათექუსმეტი

276. ქ. თუ ვინ იქირაოს საბრალოსა და ღარიბისაგან, და დაგრდომილისაგან ანუ მოსულის კაცისაგან, უნდა მისცეთ ქირა იმავე დღეს მზის ჩასულამდინ****: ამიტომ გააქიოავა², რომ ექირებოდა, ცხენი თუ ჯორი, ანუ საჯეღარი, ანუ სხვა რამე, ხომ ჩანს და გამოჩნდების, რომ იმავე დღეს ყოფილა დამჭიროდ.

თუ არ მისცემთ იმავე დღეს, სამართალში ნამეტნავი³ გამოგერთვასთ და მიეცეს მას.

¹ დაიბუროს საბურავი | დაიბუროს საბურავი B | გაქიოავა AB. * ნამეტანი A.

* მეორე სჯული, 24,16. ** იქვე, 24,16. *** იქვე, 24,10-11. **** იქვე, 24,11-12.

ქ. თავი ორასსამოცდაჩვიდმეტი

277. ქ. არ მოიკულის მამა შვილის მაგიერ და არცა შვილი მამის მაგიერ, თავთავის ცოდვისათვის თვითან მოკუდენ¹.

ეს იმათთვის ითქუა, რომ, მოკდეს, ვისიც სიკუდილის მართებით იქნას რიგისა და სამართლის წიგნისაგან.

თუ მამამ მოინდომოს შვილის მორჩენა და თავის თავის მაგიერად სასიკუდილოდ მიცემა, არ მოკუდეს მამა, შვილია სიკუდილის ღირსი. ნუ წაახდენთ და ნუ გაამრუდებთ სამართალსა.

აგრევე თუ მამა ვისიმე იყოს სასიკუდილო, არ მოკუდეს შვილი მის მაგიერ. მოსამართლემ თუ დამნაშავე სიკუდილის ღირსი შვილი ვისიც ვერ დაიჭიროს, არ მართებთ გარჯა მამისა მის მაგიერად. ესე დამტკიცდეს ჩვენთვის.

ქ. თავი ორასსამოცდათურამეტი

278. ქ. ნუ გაამრუდებთ სამართალსა ქურივზე და ობოლზე², მოსამართლ[191v]ენო, ნურც ქრთამითა და ნურც მოტყუებით, როგორც სხვაგანც გაჩვენათ. და ვინცა ქნათ, ჩამოვარდეთ თქვენის სიდიდიდამ³ რიგის სამართალითა.

ქ. თავი ორასსამოცდაცხრამეტი

279. ქ. ნუ გამოიტანთ ქურივის დედაკაცის სახლიდამ⁴ გირაოდ ტანისამოსსა ანუ ქვეშაგებსა⁵, სამართალითა დააცალეთ და შეიბრალეთ—ნუ იქთ, როგორც ეგვიბტეს იქმოდენ. ვინცა ქნათ, სამართლის ქვეშ დარჩეთ.

ქ. თავი ორასოთხმოცი

280. ქ. წინა⁶ სამართალში რომელიც იყოს ღირსი ცემისა, გაილახოს, თუ არის რიგისა, — ორმოცი უკან⁷ — დაუშავებლად, რომ არ დაშავედეს: შეუძლია საქმის წაყუანა მოსამართლეთა ჯოხის კურით და გალახვითა, დაწინება-დარიგებით.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაერთი

281. ქ. თუ წაიკიდნონ ორნი კაცნი და ერთმანეთს სცემდენ და შეუღობდენ, და დედაკაცი შუამავლად ჩაუარდეს, და მას შუამავალს დედაკაცს დაჰკრან, რაც დააშაონ, დამკურელს ველი მოსკრან⁸.

¹ სიმდიდრიდამ A. ² დედაკაცის სახლიდამ] დედაკაციდამ სახლის A.
³ წინა] გინა A.

* მეორე სჯული 24,16. ** იქვე, 24,17. *** იქვე, 24,17. **** იქვე, 25,11.
***** იქვე, 25,11-12.

და თუ დედაკაცმან ასეთი შუამავლობა ქნას, რომე ერთს ეხმარებოდეს და მეორეს აცემინებდეს, და მისმან ცემამ დააშაოს, და იგი მეორე კაცი მას მეორეს მოერიოს¹, იმრიგს დედაკაცსაც ჯელი მოსქრან და ან ჯელი ფასით და ჯარიმით იყიდოს, როგორც რომ გაგვიჩენია ყოველს ადგილსა თივ თავის აგებულობით [იხ. მუხლ. 213].

[192r] ქ. თავი ორასოთხმოცდაორი

282. ქ. შეიტყვევით², თუ ვინ მღდელმან თუ ერისგანმან გაცარცოს საფლავი და მკუდარი ასრე, რომ საფლავზე რაგინდარა იყოს, თუ კაცი გზასა თუ სადაც მოკუდეს და მისი რაგინდარა წაიღოს თავის ნებით, უ-იმ-კაცის-ანდერძოთ,—თუ თავის ნებით მან, წამლებმან, არა თქუას და არ გაენდოს, და მასუკან შიამცნიონ, მოკუდეს ის კაცი.

და თუ გაენდოს და თქუას, არ მოკუდეს და იკითხონ წმინდას ეკლესიაში: გარდააყენონ სიკუდილამდინ—იღარა იქუს საკანონოთ გარდაგდის ადგილი*. გამოჩენილია ეს თქმა, რომ სიკუდილამდინ უნდა იყოს გარდაყენებული და ინანოს და სინანულში გასარჯოს ტანი მისი. და იმ დანაშაულის ჯარიმა და სისხლი მისი იყოს ფასად.

ქ. თავი ორასოთხმოცდასამი

283. ქ. თუ ვინ უბრალოდ, წავიდეს, უნდომლად და არვისი ქონდეს წინაპირველი მტერობა, მოჭდეს და სხვად, ყოველთა ქურდთა³ და ავაზაკთა მგზავსად, მას შეეყაროს, და მოკლას იმან ისინი⁴, როგორც მკულელნი გასარჯონ და გააპატიყონ წმინდამ ეკლესიამ. მაგრამ შემწინებელის წმინდის ტრაპეზით განიწმინდოს ტანი მისი, ზომიერს ხანსა იფიქროს და მოინანოს და თქუას, რატომ ვქენ ამისთანა საქმე, უნდომლად დამემართათ*. თუ უნდა ღთის დაბეზლებულიც ყოფილიყოს მისა ჯელსა, მაინც უნდა მონანება მღდლის ქართულით. და სხვას მოსამართლეს ამასთან ჯელი არა იქუს, ეკლესიისა არის ეს სამართალი—ყუელამ თავ-თავის სამართალი უნდა ქნას.

[192v] ქ. თავი ორასოთხმოცდაოთხი

284. ქ. დადგინება საძირკულისა წმინდისა ეკლესიისა მთავარებისკომოზთაგან არის მართებული და მან უნდა კურთხევით და-

¹ მორიოს AB. ² გეტყვევით A. ³ ქურდთა A. ⁴ ისინი] ± არა A.

* მე-17 წესი მამათა შედგომილთა. ** იქვე, მე-18 წესი.

ამტკიცოს. და ქორებისკოპოზსა და სხვას იმას ქუეით ბერსა და უფროს მღვდლებსა, თუ მთავარებისკოპოზმა უბძანოს და ბძანება მისცეს, შეუძლიათ მათაც მისის ბძანებით. და თუ არც ბძანდებოდეს იქ მთავარებისკოპოზი და არც მისი ბძანება ქონდესთ, ვერ შეუძლიათ. თუ ქნან, მთავარებისკოპოზისაგან დაქცევა უნდა, და ხელახლა კურთხევა და დამტკიცება უნდა საძირკუელსა*.

შესატყობია, ქორებისკოპოზნი ორნი არიან: ერთი მიიღებს კურთხევასა და ერთი კი ვერა, ბერეტუტია.

თუ იმ ებისკოპოზთ, რომელთაც უმთავარეფისკოპოზით საყდარი აკურთხეს, მონანებით შენდობა ითხოონ მთავარებისკოპოზისაგან და მან, საყდრის ამშენებელმანც, ინანოს, ამით რატომ ეაკურთხებინეო, შენდობა მოსთხოოს. რადგან შენდობას შოითხოვენ, უნდა შეუნდოს და აღარ და უქციოს და მეორედ მან, მთავარებისკოპოზმან, აკურთხოს და დამტკიცდეს.

ქ. თავი ორასოთხმოცდახუთი

285. ქ. ებისკოპოზთ, შეუძლიათ და ღირსნი არიან რომელნი ქუეყნისა და თემის ებისკოპოზნი იყუნენ, იმათ¹ დასვან ტახტსა.

ეგების, თუ სიჩქარით და სიშორით ამხანაგთა, სამი ებისკოპოზი, ნებით მათით, რომ შორ არიან, — წიგნითა-მოწმობითა დასვან.

მაგრამ პატრივი და შნო უფროსისა მართ[192]ებულია² მიცემა კათალიკოზისაგან და ანუ ღიღის კრებისაგან**.

რიგიანად აკურთხოს — ბძანებს რიგი სამართლისა და კანონისა: ვერ უნდა გამოარჩიოს ყოელის მოწონებით და მასუკან აკურთხოს კათალიკოზმა და ანუ ბძანებით მისით ორთა და სამთა მთავარეფისკოპოზთა.

სახელთ კათალიკოზით აქ გამოჩნდა, რომე თავი იყოს სხვათა. მასუკან აღარ იქნების სხვა თეთრით.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაექუსი

286. ქ. თუ ვინც რიგიდამ და ან ლოცვიდამ გამოსულიყოს და გაუშვას, საყდროვანი და ანუ მრევლნი, წასულიყონ სადმე და რიგს შურობდნენ, ნუ აქნევიანებენ და ნურც დაუჯგობებენ.

ერთს მოქადაგეს რომ შეეჩვენებინოს, მეორე მოქადაგე ნუ მისცემს შენდობასა.

მაგრამ, თუ დამტკიცებული მოკითხულობა ქნან, კანის მოქადაგობითა მთავარმან მართალმან მოქადაგემ უნდა მოარჩინოს მისგან.

¹ ისინი A. ² მართებული A.

* კანონები მამათა შედგომილთა, წესი 18. ** მე-4 კანონი პირველი ნიკეის კრებისა; იხ. აგრეთვე მე-19 კანონი ანტიოქიის კრებისა.

და თუ დამნაშავე იყოს და ღირსი ყოფილიყოს შეჩვენებისა და წმიდას ეკლესიას გაშორებია, წაშალი მისი: საკანონო უნდა გარდიგადონ და დიდის სინანულით შენდობა ზოითხოონ*.

ვინც ესეები¹ ქნან, არათუ უცოდინართ კაცთაგან მიეცემის წაშალი მორჩენისა და ანუ დაუჯგრონ უცოდინართა,—უნდა გაბრუნდეს და ისწავლოს სიბრძნე და რიგი და ცოდნა ქრეშმარტი მოჭადაგებისა ბართლა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაშვიდი

287. ქ. წინა ჩვეულება² დადგეს, ჩვეულება, ეგვიბტეს: ალექსანდრიის ებისკოპოზნი—[193v] ყველაზე³ მიმცემი; მერმე ჰრომისა⁴ ებისკოპოზისა ეს ჩვეულობა არის; იმგვარად ანტიოქისა და სხვა. შეძლება და პატრივი, დიდობა დიდობის შენახვისა [იყოს] ეკლესიას, და ყოველნი მის შზგავსად გამოჩენილი იყოს.

თუ არ ბძანება-ნებით კათალიკოზით იყოს ებისკოპოზნი, იმისთანა დიდის კრებისაგან ჩამოვარდეს⁵, ნულარ იყოს ებისკოპოზათ.

მაგრამ თუ კრებულთა გამორჩევით ქრეშმარტის რიგით ეკლესიათა ღირსად აიღონ, ორი და ან სამი თავისთავად უბირისწყლობით და ქრეშობით წინ უდგნენ, ბევრთაგან გამორჩეული დამტკიცდეს.

ჩვეულობა დაიჭირე და რიგი წინათი; ელუსარიმის ებისკოპოზმა დაამხადოს პატრივი დედაქალაქთა ღირსი, დარიგება თავიანთი⁶ შეინახონ**.

წინ რომ ვაგსენეთ სახელი კათალიკოზისა, აქ გამოაჩენს, რომ წინა ჩვეულობას თავიანთვინ დადგენასა, და იქ ოთხთ მახარებელთასა [არინ] ისინი ნიშნად, და სხვანიც: შეძლებულობითა იმრიგითა, თუ რომ იყუნენ მოციქულთ ტახტზე, თუ არ იყუნენ, ბძანებს კათალიკოზი იყოს. აბა, ტახტი წინა ეფესოს სიახლოვეს [იყოს] და იქილამ გააპარეს ბიზანტიას, მას პატრივისცემისათვის, სხვა [ა]რა კათალიკოზობის მიზეზით.

ჩამოაგდოს, რომელნი ვინც ნებით კათალიკოზით არ ეკურთხოს, რომელი ჩანს ბძანებითა მისით ეკურთხონ. თუ მოვდეს ყოველთაგან გამორჩევა რომლისამე ქრეშმარტად, კურთხევის მიღება კათალიკოზისა არის.

[194r] ქ. თავი ორასოთხმოცდარვა

288. ქ. ბევრის ნდომითა და დიდთა მოკმარებითა და მიყენებითა რომელიც ებისკოპოზი იყოს და სხვის თემის შეცილებას

¹ ესეები A. ² ჩვეულებას B. ³ ყველაზე | კოსტანტინეპოლისა B. ⁴ ჰრომისა A. ⁵ გამოვარდეს A. ⁶ თავიანთ A.

* მე-5 კანონი ნიკეის კრებისა. ** მე-6 და 7 კანონები ნიკეის კრებისა.

და წართმევას ეკადოს, ანუ მლდელმან ქალაქში სხვის სამწყსოს დაუწყოს ცილება, ნება იქნა დიდის კრებისაგან: იმრიგნი უნდა დააწყნარონ და დააჯერონ თავიანთ წილსა.

მაგრამ თუ ანუ ძალით და ანუ ქრთამით იმრიგს შეცილებას და¹ საქმის წინ წაყუანას აპირებდენ, წინ დაუდგეს მოციქულთა კანონი ნებადართვით დიდის კრებისაგან: ჩამოაგდონ თავიანთის² ტახტისაგან და მლდლობის რიგისაგან გარდააყენონ, იყოს თქუენ წინა, როგორც რომ ერთი უპარისწყლო და ავი კაცი—რომლისაც მიცემული იყოს, მიეცეს და მიემატოს, და რომელმაც არ იცოდეს ქნა, რაცა აქუს, ისიც წაერთვას*.

მაშ, არა არის გამოუჩენელი ამ სასულიერო საკანონე სამართალში. და ბევრთაგან გასასულელია, იმრიგის ებისკოპოსისაგან და მლდლისაგან, მაგრამ კათალიკოზთაგან იმრიგთა მოსაკითხავია.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცხრა

289 ქ. არიან ზოგნი საყდროვანნი, რომე თავიანთ რიგზე არიან და კანონით ირჯებნიან. ნუ ჭაი მათ, რომელიც თავიანთ² რიგის¹ სამართლით იყუნენ.

და თუ ხარბობა ქნან და ვერცხლი გასცენ სარგებლითა, და სარგებელი აიღონ და დაივიწყონ საქმე საღმთოს წერილისა, რომ უბძანებს ვერცხლის [194v] სარგებლით მან არ გასცეს**, უჯესთაესად, რომ იყოს დამხარე და არ-მდომი ლოცვისა, გამშეები გუნეზიდამ ლოცვისა, შიშველი დარჩეს რჯულისაგან.

იმისთანას ეტყუის: «ვაი იმას, ვინც გაუშვას სწავლა კეთილი ყმაწვილობისა და დაივიწყოს»***.

ნება დართო დიდმან კრებამ იმისთანასა განშორება რივიდამ და ანუ მართალს გზაზედ დააყენონ****.

შეიტყონ მლდელთა გაკუფეთილობა კანონისა, სამართლის შიში იქონიონ. აბა, თუ არა, ბოლოს უმოწყალო სამართლით გარდაუდების.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაათი

290. ქ. თუ გათხოვილი, ერთხელ ნალაპარაკევი ქალი შეკაზმული ნახოს ვინმე და მოიტაცოს, და ამისთანა საქმე მოკდეს, ეკადონ, რომ დაიჭირონ ის კაცი და წაართვან ქალი გელიდამე.

¹ და] + და A ² თავიანთის A ³ თავიანთ A. ⁴ რიგს A.

* მე-15 კანონი ნიკეის კრებისა; იხ აგრეთვე მათე, 25, 29; მარკოზ, 4, 23; ლუკა, 8, 18 და 19, 26. ** ფსალ. 14, 5. *** ივანე, 2, 17. **** მე-16 კანონი ნიკეის კრებისა.

თუ გვერთ არ მისდგომოდეს, მოტაცების საუპატიო გარდააჭდე-
ვინონ და ქალი მასვე მისცენ, ვისთვისაც პირველ ნათხოვნი ყო-
ფილიყოს*.

და თუ ვერ ჩაიგდონ ჯელში და გუირგუინი იკურთხოს მას
ქალთან, გუირგუინის მკურთხეველს მლდელს ებისკოპოზმა გარდაა-
ჭდევინოს, ამიტომ რომ ძალად მოტაცებული რატომ აკურთხა?

და მას კაცს მოსამართლემ გარდააჭდევინოს¹: რამეთუ მართლა
სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, სიკუდილის ღირსია, მაგრამ ჯარი-
მითა და სისხლის მიცემით მორჩეს ტანი მისი.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათერთმეტი

291. ქ. თუ აღუთქუა უფალსა ბერმან ანუ მლდელმან, ანუ მთავარ-
[199r]დიაკონმან, უნდა შეინახოს და შორ დადგეს ჳორციის ჳამი-
საგან. თუ აღუთქმელათაც შეინახოს, კარგია.

და თუ თავისის ნებით ვერ შეიძლონ შენახვა, აშკარად უნდა
სჳამონ, და თუ უნდათ², შეინახონ. თუ ვინ ჩააგდოს ფარისევლობით
პილწად, პურსა და ან სამარბოსა ჳორცი სცემიათ, ამისთანაებს არ
ინდომებს რიგი ეკლესიის³.

აღმთქმელი ჩანს და ანუ ვინც ცოლნაყოლი. და ანუ ვინცა ცო-
ლიანი ერთხელ რომ ეკლესიის სახელი დაეთქმის, საყდროვანი შეიქნე-
ბის, უჯესთაესად ბერნი წმინდა და უმანკონი. მაგრამ ბერძენნი და
ურიგონი და ცუდგვარნი სომეხნი რომ ერთმანეთს დასირახვენ, ორივე
დასაჯერებელია: კანონთაგან კარგია უქმელობა ჳორციისა, ჳამისაგან
მაგრამ ნუ დასძრახვენ. სომეხშიაც მრავალი იპოების შემნახავი სა-
მართლისა, გარე, რომ ვინც უთბრას ერთმანერთსა: შენ სჳამ და
მე არათ.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათორმეტი

292. ქ. მისთვის, საქონელი რომელიც იყოს, სახელითა ეკლე-
სიათა, რაც რომ იყოს—თუ სოფელი, თუ მიწა-წყალი, თუ სხვა რამ, —
თუ ებისკოპოზი ადგილს არ ბანდებოდეს და მლდლებმა გაყიდოს
რაც რამ, შეუძლია, რომ მათვე სთხოოს ებისკოპოზმან. და უნდა
იცოდეს ეფისკოპოზმა ღირსი სამართალი: რაც რომ გაუყიდიათ,
ფასი უნდა გამოართვას და გასყიდული [199v] დაიკვნან⁴.

კანონის ბანებით გაუსყიდლად უნდა იყოს ეკლესიისა რაგინ-
დარა. შემძლეა და ებისკოპოზთ და მოქადაგეთ ჳელთ უნდა იყოს

¹ გარდააჭდევინოს A. ² უნდათ] + და A. ³ ეკლესიის A.

* მე-12 კანონი ანკვირიის კრებისა; ** იქვე, მე-15 კანონი. *** იქვე, მე-16
კანონი.

ეკლესია და მისი საქონელი, არათუ ხუცესთა გელთა. აღება და შებრუნება ებისკოპოზთა უნდა ნახონ და¹ მოქადაგეთა.

მაგრამ თუ მონასყიდეს ბევრს ხანს ქონია და ამთონი უქამია მოსავალი, რომე მისის მინაცემისოდენი შექნილა, აღარ უნდა: რაც გამოართმევიან, ისღა უნდა მისცენ, უთეთროდ, და უნდა გამოიბრუნონ, ამიტომ რომ თავის ფასს გაუვლიან. ესეც, რომ არას რჯულში არ არის მართებულო საყდრის საქონლის გაყიდვა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცამეტი

293. ქ. თუ ვინც კაცობაში შესულმა თქუას და აღუთქუას უფალსა ქანწულება, თქუან და გამტყუედენ აღთქმაში, შეძლება მიხუდეს და ვერა ქნას ის, ისრე ჩაიგდების, როგორც რომ ორის ცოლის შემრთველი. გარიგებით მათით აიღონ საკანონო და მოინანონ: ორი წელიწადი კარზე ილოცოს ჯელის გაცემითა და ერთი წელიწადი შიგნით საყდარში მონანულებთან იყოს და სინანულით მოინანოს; და მასუკან ეზიაროს რიგით. კურთხევას მღდღელობისას ველარ მიუდგეს ახლოს*.

ეს გამოჩენით ნიკიის კრების თავმან შეიკდაათემ თქუას ახლა აქ: რომ ითხოოს ცოლი, ბოზობის საკანონო გარდიწადოს— ისრე არის, როგორც რომ ორცოლიანმა, და ამიტომ [196r] არერგების მასღა მღდღელობა. და ისიც უნდა გასინჯონ, რას დროსას აღუთქუამს და ისრე გარდააგდევიონ²— და ეს იპოვონ გრიგოლ პართაველის კანონში, სამასმეოცდაათე თავში.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაათოთხმეტი

294. ქ. ორსული დედაკაცი ღირსია, როდისაც უნდა, მოინათლოს. არათუ ნაყოფი მუცლისა მისისა მასთან სწორედ მონათლული შეიქნების, — როდისაც მხეცეს, ისიც უნდა მონათლონ. და დედაკაცი, რადგან უნათლაფია, ჯერ უნდა თავის ნებით გაანდონ და მერმე მონათლონ და მასუკან ეზიარონ. არ უნდა, სანამდინ დედაკაცს შვილი არ გაეყაროს, მანამდინ მონათლონ³. მაგრამ თუ სიკუდილის შიშისათვის მონათლონ, ნათლის ამღებიც უბრალოა და ნათლის მიმღებიცა მაზე.

და ეს არ ეგონოსთ, თუ ცოცხალი გაიყარონ, შვილიც მასთან მონათლული იყოს. შვილს სხვა მონათულა უნდა. ეს სამართალი³ საყდრისა არის.

¹ დაქ — ების A. ² გარდააგდევიონ A. ³ სამართალი A.

* მე-2 კანონი ანკვირიის კრებისა. ** მე-6 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა

ქ. თავი ორასოთხმოცდათხუთმეტი

295. ქ. თუ ვინმე გაუშვას ცოლი მისი ბოზობისა და ანუ სხვას ბოროტის საქმისათვის, არათუ მარტო მისის ქრმის თქმითა, თუ სრულის ქუეყანა მოწმობდეს მისის ავის საქმის ქნისათვის, გაუშვას, — დაუჯერებს მას კანონი, მაგრამ ერთს წელიწადს მონანებში ჰელის გაცემით იყოს და გარდ[196v]იგიდოს საკანონო და განიწმიდოს რიგით.

და თუ მოინდომოს დედაკაცმან. ქმარი ვერ შეირთოს, სანამდის გამშვები ქმარი ცოცხალი იყოს¹. და ქმარმან შეირთოს ცოლი ერთს წელიწადს უკან, რადგან დავდევით სამართალი, რომ ქმარმან ცოლი შეირთოს [იხ. მეხლ. 178]. ასრე რომ, თუ ცოლი ვისიც მართლა ბოზი ყოფილიყოს და ბოზობისათვის გაეშვას, მან შეირთოს კიდევ ცოლი, და თუ კუდიანობაზე და მწამლობაზე გაეშვას ცოლი, მან ვეღარ შეირთოს სხვა ცოლი. და თუ ერთმანეთს ნება დართონ², დასტურით შეირთონ.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათექუსმეტი

296. ქ. თუ ვინ მოინდომოს გაშვება ცოლისა არა ბოზობისა და არა ავის საქმისათვის, არამედ თავის ავის აგებულობისათვის, რომე სხვაზე თვალი ეჭიროს და იმის გულისათვის უშვებდეს, ამისთანას საქმეს არ ინდომებს კანონი და ნურცავინ იქს, ვიდრე არ მიბრუნდეს თავის მართლის ცოლისაკენ. და მქნელი უნდა შეიღს წელიწადს მონანებით იყოს და საკანონო გარდიგალოს³.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაჩვიდმეტი

297. ქ. თუ ვინც მთავარდიაკონი დამზადებულისყოს სამღდელოდ, უუანდეს ცოლი და კურთხევამდინ ცოლი გაუბოზდეს, თუ ქმარმან იცოდეს და კურთხევა მოინდომოს, ვეღარ ეკურთხოს. არ უნდა იბრიგი ეკლესიას⁴; და თუ არ იცოდეს და მღდლად ეკურთხოს, უბრალოა. მღდელი უცოდინარობისათვის გასი[197r]ნჯონ მოქადაგეთ და მოსამართლეთ მართლად კანონითა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათურამეტი

298. ქ. თუ მღდელში ბოზობა გამოჩნდეს და მისი ნაქმარობა გაცხადდეს, არათუ განდობით გაცხადდეს და არც გამოჩენით, დატუქსუა და ავად მიბყრობა შეუძლია ვისმე ებისკოპოსსა⁵;

¹ დართონ] + და A.

* მე-11 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა. * იქვე, მე-12 კანონი. *** იქვე, მე-13 კანონი. **** იქვე, მე-14 კანონი.

და მთავარსაც იმგვარად. და მართლის ებისკოპოზისაგან არის მოკითხვა და დარიგება კანონითა მართებული. გელმწიფემ და მოსამართლემ ებისკოპოზს უნდა კითხონ და შიგონ მათზე.

და ებისკოპოზმა—მლდელთა, მთავართა და საყდროვანთა ყოველთა ებისკოპოზია მოსამართლე—გასინჯონ მართებულად მათი საქმე ავი და კარგი ყოველი.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცხრამეტი

299. ქ. არის ჩვენში ღიღის კრებისაგან გარიგებული: ყიდრე ოცდაათ¹ წლამდი ნუვინ იკურთხვის და მოინათულის მლდლად. უნდა გამოსცადონ და განოარჩიონ ბილწი წმინდისაგან და სხვათა, გაარკუიონ და გამოარჩიონ კაცვი ქვშმაოიტი და წმინდა და წლისა ოცდაათისა აკურთხონ და მონათლონ მლდლად, როგორც რომ უფალი ჩვენი იესო ქრისტე ოცდაათის² წლისა იყო, რომ მოინათლა და იმრიგით ჩვენ გვასწავლა ყოველთა. რვა დღისა უნდა მონათლონ ყმაწვილი და ოცდაათის³ წლისა უნდა აკურთხონ და მონათლონ მლდლად. ეს დამტკიცდა ჩვენთვის რიგად მამათმთავართაგან⁴.

[197v] ქ. თავი სამასი

300. ქ. თუ ეინ გაქირვებაში ჩაეარდეს ან ავად იყოს, ანუ დაიქიროს დაშქრმა, და გაქირვებაში ყოფნისათვის მოინათლოს, და კაცთა წინა შურებოდეს ქრისტიანობას და საქმითა ავი იყოს, და შექირვების გულისათვის რჯულზე იღვეს, იმგვარად ინდომებს წმინდა ეკლესია არა შოთლად⁵—უნებურად არის შისთვის ის რჯული⁶.

კაცი ვინც თავის ნებით და წმინდის გულით უნდა მოინათლოს, რომ შეიქნას მართალი ქრისტიანი და წმინდას რჯულზე მტკიცე.

ქ. თავი სამასერთი

301. ქ. სხვას ქუეყნის მლდელი რომ ქალაქს ალაგს საყდარში მივიდეს და იქ იყოს ებისკოპოზი, და მლდლები ქალაქისა რომ იყუნენ, არ არის მართებული, რომ თავიანთი⁷ გარდაავდონ და ინათი პატივი და საწესო მოსულს მისცენ და ანუ საყდრის კერძი მისცენ და გააყონ. თუ მათთვის მეტი იყოს წესი და მისავალი, რაც მეტი იყოს, საყდრისა არის, საყდარს უნდა მოაგმაროს. აგრევე⁸ **, თუ ალაგს არ ბრანდებოდენ ებისკოპოზი, მლდლები და სხვას ქუეყა-

¹ ოცდაათ A. ² ოცდაათის A. ³ მართლად A. ⁴ თავიანთი A.

⁵ მე-15 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა. ⁶ იქვე, მე-16 კანონი. ⁷ იქვე, მე-18 კანონი. .

ნას იყუნენ, რაც ქალაქთა მამათა და უფროსთაგან მათთვის პატივი და საწესო გარიგებული იყოს, ისიები საყდარს უნდა მიართვან.

და თუ სხვას ქუეყნიდამ ებისკოპოზი, მოქადაგე და ანუ მღვდელი მოვიდნენ ქალაქსა და ალაგსა თქუენსა, მათ დიდი პატივი უნდა სცეთ და თქუენით უნდა დახუდეთ, და მართებულად გაისტუმროთ, თქუენის ქალაქისა [198r] ებისკოპოზი და მღვდლები გინდა ალაგს იყუნენ, გინდა სხვაგან,—მოსულს პატივი უნდა და მართებულად მიბყრობა. საყდროვანმა თავიანთის ნებით უნდა პატივი სცენ და ერისგანმან თავიანთით უნდა. თუ სხვას სხვის სარგოთი გაისტუმრებთ, ერთმანეთში მტერობა ჩამოვარდების და სიმძულვარე, და ავი იქნების.

ქ. თავი სამასორი

302. ქ. ქორებისკოპოზნი არიან მგზავსობით და რიგით საგოცდათორმეტთა მეულლეთ¹ და მოსაქმეთა [ებისკოპოზთა], მათ მორჩენისათვის, რომელი სულიერს საქმეზედ გლაბად ჰდებოდეს*. ქუეყნის ნაბვითა და დახედვით იქადაგოს და ითარგმანოს. ქორებისკოპოზნი არიან მიმცემი მდაბალ-მდაბალის რიგისა უფროსთა მთავარეპისკოპოზთა შორჩილობითა.

და თუ ქნას მღვდლის რიგი, მტერია კანონისა და სამართლის წიგნისა. ებისკოპოზისაგან და სხვის [არ იქნება] ერისკაცისაგან ქორებისკოპოზთა შექნა, ანუ უცოდინარის მღვდლის, [ანუ] მგლეჯელი გლახისა[გან],—არ არის მნახველი, და ებისკოპოზი მნახველად ითარგმანება და ისინი—მოსაქმენი.

ქ. თავი სამახსამი

303. ქ. კაცთ თუ მოინდომონ შესავალი ეკლესიისა გარეთ ანუ აილონ და ანუ მისცენ ებისკოპოზის უბძანებლად, ამისთანა საქმე, თუ მისის ბძანებით [198v] არა ქნან და თავისთავად ქნან, დაწყველილნი შეიქნან**. გაიგონონ საყდროვანთა და მათ, ანუ სხვის მიმცემმან, და შეზინდენ, რომე ებისკოპოზის უნებურად მქნელთა წყევლა აქუთ; მათ უფრო კიდევ ნამეტნავად, ვინც იყოს მცილე და მამტაცებელი ეკლესიის შესავლისა, ერთმანეთზე სამართლით აქუს წყევლა და შეჩვენება.

რომელმანცა ეკლესიის შესავალი სხვისა შექნას, მისიც სხვისა შეიქნას; რომელმაც რომ მოიძულოს შესავალი ეკლესიისა, ისიც მოიძულვებული შეიქნას ეკლესიისაგან.

¹ მღვდელთ B.

* იქვე, მე-19 კანონი. ** მე-7 კანონი განგორის კრებისა.

ქ. თავი სამახოთხი

304. ქ. მამათ, თუ გაუშვან შვილი თავიანთი¹, არ გახარდონ, ვიდრე მათ ჯელთ იყოს, და არც დაარიგონ ღთის რიგზედ და სწავლაზედ, სხნილი და მარხვა მართლა არ ასწავლოს, მონასტრისა და სასულიეროს საქმის პატივისცემა [მოიმიზეზონ] და გაუშვან უნაღუ-
ლელობით და წაგდეს—და დაწყველილი შეიქნას [მამა]—ეს არის და-
მტკიცებით² კანონთაგან³, რამეთუ მისთვის საქმეს, ვეჭობთ, ეშვაკთაგან
იქნეს, რომე თავიანთ³ თავისას სიწმინდეს ქადაგობდეს და ბევრნი
მათ მიმგზავსებას იქნოდენ როგორც შესავალთა საყდრისათა და
სხვათა. საღმთო წერილი უბძანებს: «დამკუიდრებული შვილის გზა
ღთის ნებაზე და რიგზე»⁴, ნუ გააშორებენ ღთის რიგზე. რამე-
თუ ისინი ფიქრობენ მიახლოებას ღთისას, სამართლით ჩამოვარდ-
ნენ—საბაზნი შეიქნენ ნაყოფთა მათთა გაშორებისა ღთისაგან.

[199r] ქ. თავი სამახხუთი

305. ქ. თუ ვისაც შვილმან, რომ მშობელთა ნამეტნავად მო-
რწმუნე იყოს და მისული რიგზე ღთისაზე, მოშორდეს ამ საბა-
ბითა—ღთის თაყუანისცემისათვის, —რომე ავად ებყრობოდეს, და
რისაც ღირსი იყოს, პატივი მშობელთა არა სცეს—და დაწყველილი¹
შეიქნას².

და ეს კიდევ ძლიერი დარიგება წერილთა, რამეთუ ამ
ნათქუამის საქმისა ნამეტნავად გაფთხილება უნდა: რომელსა უნდა
გულწმიდად შესაწირავი, თაყუანისცემა ღთისა, არ უნდა მშო-
ბელთა ურიგო კადრონ, მართებს ყოველთა მორწმუნეთა დედ-მა-
მასა ღირსად პატივი სცენ და მშობელთა გამშვებისა ურიგოთ მი-
პყრობით დაწყველა დადვენ.

ქ. თავი სამახექუსი

306. ქ. თუ ვინც ორმოცი დღე შეინახოს, და აღდგომის დიდს
ხუთშაბათს წმინდის ზიარების აღების მეტი თუ სჭამოს მარხვა,
რაც რომ მანამდის უმარხავს, ის სრულ ცუდია და დიდის კრები-
საგან დაწყველილია¹, და იმგვარად ნიკიის კრებისაგანაც², —
რადგან იმ დღემდის შეუნახავს, იმ დღეს უფრო შენახვა უნდა და
მართებსთ იმგვარად: ჯმელი პური უნდა ჭამონ.

შეიტყონ ყოველმან ქრისტიანმა სამართალი მქამელის დღისა
დიდისა აღდგომისა.

¹ თავიანთი A. ² დამკუიდრებით A. ³ თავიანთ A. ⁴ დაწყველი A.

* 21-ე წესი განგრის კრებისა. ** ეფეს. 6, 4. *** მე-16 კანონი განგრის
კრებისა. **** იქვე, 21-ე კანონი. ***** 103-ე კანონი ნიკიის კრებისა.

ქ. თავი სამასშვიდი

307. ქ. მორჩილობა კათალიკოზისა ებისკოპოზთაგან, რო-
შელსაც თავ-თავის რიგი და შეძლება აქუსთ ებისკოპოზთა, შე-
იტყონ: დედაქალაქთა ებისკოპოზნი [199v] ზურგნი არიან მათნი
და ყოვლის წინ გამძლოლნი. და ყოველს კაცს რაც სიტყვა და
საქმე ქონდეს, მასთან უნდა მივიდნენ, თუ ვისმე ჯელმწიფისა ანუ
თავადისა ანუ საყდროვანისა გარიგებისა ყოვლისა, —მასთან უნდა
მივიდეს წიგნი. ამისთვის იქნა, რომ პატრივით წინ იყოს, უმიმისოდ
ნუ იქმონენ ქნასა საქმისასა, წინათ ჩვეულობასა მამათა ჩვენთასა
რომ გარიგებულთა კანონი.

მაგრამ ეს ქნან თავიანთ შეძლებით თუ სოფელსა, თუ სხვას
თემსა კურთხევა მღდლობისა. ანუ სხვას ნაქმარობას ნუ იქმონენ
სხვა სხვის თემში დედაქალაქის ებისკოპოზნი. მისის კათალიკოზის
უბძანებლად, შესწორებით სხვის ებისკოპოზთაგან*.

ქნა რისაც გამოჩენილია ამ სულიერს სამართალში. და საქმით მი-
სითა ახლა გაშვება ერთის ჩვენი თქუეს, რომე ეფისკოპოზთა არ იკი-
ოხონ ღირსეულობა და აკურთხონ; არიან, და დარჩენ, ტანი თავისი
დასძრეს ჭირით და მათ, ჭირიანთა, —თემთა ფეშქაშითა. და წიგნით
დამდგომთ მოწმებით წამსუღელთა, რამეთუ კათალიკოზს წინ გამოჩე-
ნილია, მისის ნებით უნდა იქნას, მართებსთ. და იმგვარად რიგის თბოვ-
ნისა საბაბია მტრობისა მათი წინ კათალიკოზთა, რომ ვერც ღთ-
საგან აიღებენ წნოსა და არც სწორედ ებისკოპოზად იკურთხვიან.

ქ. თავი სამასრვა

308. ქ. თუ ვინც რომლისაც ებისკოპოზისა და მოქადაგისა-
გან ეკურთხა მღღ[200r]ლად და ანუ მთავარდიაკუნად, მათ სა-
მართლით რაც დაარიგეს და დასდევს, და არა ქნას და თავის-
თავად ირჯებოდეს, და მრევლთა სრულ შეიტყონ მისი ურიგობა,
თუ რაც ნაქნარობა აქუს წინათ მრავალთა ებისკოპოზთა, იქ ნა-
ბონ და იმათგან მართლის სამართლის აღებას მოელოდეს.

თუ რომ, ეგების, მათის სამართლისაგან გული შეუწუხდეს,
იწყინოს და მოინდომოს ჯელმწიფის წინ მისულა და მათის ური-
გოს თქმა, ებისკოპოზნი შენდობას ნულარ მისცემენ. მაგრამ უნდა
დამტკიცდეს ჯელმწიფეთაგან გაბრუნება იმათ ალაგს**.

* თავიანთ A.

** მე-9 კანონი ანტიოქიის კრებისა. ** იქვე, მე-12 კანონი.

მართალია ეს სამართალი — ერთისა და ორის ავის თქმისათვის მოინდომა თავისის ეპისკოპოსის მტერობა და ინადობა, და ბევრ-თან მონანება თქუა და გამტყუენდა.

ქ. თავი სამასცხრა

309. ქ. ნურვინ ეპისკოპოზი სხვა სხვის თემში ნურც აკურთხებს საყდარსა და ნურც მღდელსა, და არც სხვას ბევრს საქმეში შეესულება, და არც შეძლება აქუთ. და თუ დედაქალაქის ეპისკოპოზის წიგნი და დასტური ქონდესთ, შეუძლიათ შესულა იმ საქმეებში. მაგომ თუ ქნას და მოინდომოს თავის ნებით, უდასტუროდ, კურთხევა საყდრისა და მღდლისა, არც სრულ არა ხაჰს და დაუმტკიცებელია იმათგან ნაქმარი, და მოწორდეს წმინდას კრებასა და სხვასა კანონსა*.

და დასწერონ, რომ ყოვლისათვის ნურვინ ჰყოფს [200v] უ-თავის-ეპისკოპოზოდ სხვა ეპისკოპოზი კურთხევას.

და თუ ნაკურთხნი მათნი მივიდნენ თავისის ეპისკოპოზის წინ და შენდობა მოითხოვს და სჯერიყოს სხვის კურთხევას, რადგან ნაკურთხია, აღარას უპეელის, მანც უნდა დალოცოს და დაადეას შეძლებით მონანება.

ქ. თავი სამასათი

310. ქ. თუ ვინც ეპისკოპოზი დასძრახოს და დაემდურონ, და მისთვის ავი უნდოდესთ, და დანაშაული არა ქონდეს რა და წინ უდგნენ უ-მის-კრებულოდ შემძლებელთა, ზოგნი მათ შიგან მის სიწმინდესა და კაის ამბობდნენ და ზოგნი ამაგებდნენ, გარდაიცვალონ ყოვლის საქმით მტერნი ყოვლის მტრობით ნებითა წმინდის კრებითა. დედაქალაქთ და სიახლოვეთ ეპისკოპოზთ შეძლებითა დაუდაზონ მათ, რომელთაც ფარისევლოპით ეპისკოპოზთ მტრობა ქონდა, და რჯიდენ, გაამორონ, და რაც იმათ შეძლებით გაარიგონ, დამტკიცდეს**.

და კათალიკოზმან უნდა გასინჯოს სამართლის სიმრუდე და სიმართლე, და არ უნდა იყოს ვერცხლთა მოყუარე და სამართლისა გამბრუნდებელი.

ქ. თავი სამასთერთმეტი

311. ქ. არ არის მართებული ძველი ჩვეულობა მონასტრისა თემისაგან გამოცულა და ახალის მოგონება ტახტისა და მრევლისა. თქუას თუ: გამოვცვალო, მოქმ[201r]ელმა უნდა პატრიაქების ბძა-

* მე-13 კანონი ანტიოქიის კრებისა, ** იქვე, მე-14 კანონი.

ნებით ქნას. თუ შათ კრებით უბძანონ, იმათის ბძანებით მქნელს
ბრალი არა აქუს რა ამ წიგნის სამართლითა.

ქ. თავი სამახთორმეტი

312. ქ. არ არის მართებული წმინდის ნაწილის კურთხ[ე]ვისა
და გადიდებისა რიგი, რამ შეწირული რომ სხვისა სხვის საყდარს
მისცეს* და დააბნელოს ერთი, თუ ვინ ამ საბაბს უდგეს, ავია. მარ-
თალის სამართლით და კანონით ფთხილად იყუნენ ყოველნი.

ქ. თავი სამახსცამეტი

313. ქ. არ არის მართებული, რომელნი ეკლესიისა არიან
სხვადასხვა, დააქორწილონ და სხვაგვარნი მიიახლონ ვაჟთა და
ქალთა თავიანთთან¹, ანუ მისცენ ცოლად, ანუ შეერთონ ცოლი**.

სამართალი ნებითა კანონითა იქნას,—უცხო იყსენ რომ სხვას
გვარს მისცემენ, ნახეთ, რომ ისინიც გასულს ეტყუიან რიგიდამ და
მოიძულებენ მიმცემსა: აბა, თუ მწვალებელს ვისმე მისცენ, რომ ჩვენ
არ გავირევთ, სამართლის პასუხი შათ, მშობელთ, უნდა გარდიგა-
დონ, რომ იმგვარად ცოლ-ქმარად შეჰყარა.

ქ. თავი სამახსთოთხმეტი

314. ქ. ებისკოპოზი, ვინც იყოს ბევრის თემის უფროსი და
მპყრობელი, არა ხამს მისვან, რომე მის თემში სხვას საყდრიდამ
შესამოსელი და შეკაზ[201v]მულომა აიღოს ძალით და თავის საყ-
დარში შეკაზმოს. ამისთანას საქმით თავის თავს დასდვას სამარ-
თალი. თუ არ მოიწონოს ეს დარიგება, არ მიბრუნდეს სამარ-
თალზე, შორ გააშორონ, და ვისაც რომ წაართვას, ისინი მას თავი-
ანთს² ებისკოპოზს ნულარ დაუძახებენ***.

ქ. თავი სამახსთხუთმეტი

315. ქ. კითხვა: რომე კაცი ტკუაზე არ იყოს და წავიდეს
სადმე, და თავის უტკუობით ან კლდიდამ გარდავარდეს, ან სხვა-
რიგად მოკუდეს, მართებსთ მისთვის წირვა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: მართებს მის ქუეყნის ებისკოპოზსა გა-
სინჯვა საქმისა მისისა, თუ უტკუობით მოუკლავს თავის თავი.

¹ თავიანთთან A. ² თავიანთს A.

* მე-14 კანონი ლაოდვიკის კრებისა. ** იქვე, მე-10 კანონი. *** 83-ე კა-
ნონი მოციქულთა კლიმენტისა.

ჰკითხონ მართლა მის მოყურებსა. თუ იმოწმონ, რომ უჭკუობით და გიჟობით დაეშართა და არ იყოს ჰკუაზედაო, უყონ წირვა.

მაგრამ მართლა გასინჯვა მართებთ: არამცთუ ვისაც ან იასა-ული¹ და ან ერთი რამ თავისის საქმისათვის იჭერდენ, დაჭირება ჰქონდეს და ჯავრით ქნას თავის თავის სიკუდილი, — მას უნდა არ უნდა უწიროვინონ. მართლა უნდა გასინჯონ, რომ მლდელსაც არ დაედვას ბრალი რამეთუ ცხადად ჩანს კითხვა² და პასუხის მიგება, ზედამდგომელნი მოვალენი შეიქნენ, — უნდა რომ საკანონო გარდიგადონ. ეს სამართალი ებისკოპოზთა მოქადაგეთაგან უნდა იქნას და არა მოსამართლეთა ერისკაცთაგან³.

[202v] ქ. თავი სამასთექუსმეტი

316. ქ. თუ ვინც დედაკაცი დიღლ გიჟი იყოს და ბორკილსა და რკინაში ჰყუანდესთ, და ქმარმან თქუას, თუ ვერ გაუძლებ და სხვას ცოლს შევირთაო, მართებს თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ამ შუა საქმეს რა უნდა, არა, არ ვიცით. ამ საქმისათვის დაეწერეთ, რომ მოსამართლემ დახედოს საქმეს და სამართალი უყოს, როგორც რომ მართებდეს, და დაუძრახველად ჩვენ გაგუიშვან.

ქ. თავი სამასჩვიდმეტი

317. ქ. თუ კაცს საქმე კაცობისა არ ქონდეს და ცოლი მისი გავიდეს მისგან, სხვას კაცსა შერთვა მისი მართებს თუ არა?

ქმარს რომ არ გაეშვას და დასტური არ მიეცეს, და უთხრას, შენ ღთ'ით ბედათ მე შავშუდომიხარო, უნდა იყო და დამჯერდე მე, რომ ასრე საქმე მოკდეს, რა სიტყუა უნდა მიუგოთ?

მიგება სიტყუისა: არა არის ღირსი გაშვებისა და არც თქუენ გმართებთ, რომ გააშვებინოთ, — მათთუინ დადებულა ეს სამართალი: კანონითა იყოს ნებასა ქრმისაზე. ამგვარი სამართალი ეკლესიათა მოსამართლეთა არის.

ქ. თავი სამასთურამეტი

318. ქ. თუ კაცი ვინც პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველი იყოს, ქცევას უკან სინანულში ჩავარდეს და საკანონო გარდიგადოს,

¹ იასული A, ² კითხ A.

* 315—323 მუხლები შინაარსით შეესაბამება ათანასე ალექსანდრიელის კანონების 11, 12, 21, 23, 26, 32, 34, 59 და 72 მუხლებს.

როგორც რომ უბძანონ მოქადაგეთა, და ცოლი მისი იმრიგის ცოდვისა და ბილწებისათვის ქმართან ღვომას არ ნდომულობდეს?

მიგება სიტყუისა: დედაკაცს მიეცეს გაშვება [202v] და კაც-მან მონანებას უკან სხვა ცოლი შეირთოს. ახლა ეს სამართალი სიწმინდისათვის დავდევით.

ქ. თავი სამასცხრამეტი

319. ქ. უნდა იყუნენ ყოველნი კაცნი ფთხილად იმრიგს ცოდვაზე: დიდი ცოდვა და ძნელია პირუტყუთან ურიგოთ ქცევა. თუ, ვინ იცის, ეშმაკის საქმით მცდარიყოს ვინმე, დასდვას მოძღვარმან მისმან საკანონო მართებული გაშინჯვით; და მათ მართებთ, რომ მართლის მონანებით გარდიჯადონ.

ქ. თავი სამახოცი

320. ქ. თუ ვისაც მღდელს გზას წასულაში დაესხას ყაზახი და შეუტიონ ერთმანეთსა, და მოკდეს, რომ მღდელმან ყაზახი მოკლას და თავი თვისი და ამხანაგნი მოარჩინოს, მართებს მას მღდლად ყოფნა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: თუ ღირსია მღდლობაზე, მისგან არ არის მართებული და არც შეუძლია ვისიმე სიკუდილი, რომ მისგან მოკუდეს; და არც სხვა პირუტყუი მათი.

ეს სამართალი შეიტყუევით თავისის ტანისათვის—არ მართებს სიკუდილი ვისიც და თუ თავის ამხანაგთ მორჩენისათვის ქნას, კაია მოკულა, თუ ყაზახნი ურჯულონი იყუნენ. ისევ მღდლად ანუ არა მოკდენა, რიგი მისი გასინჯონ მოქადაგეთა.

ქ. თავი სამასოცდაერთი

321. ქ. თუ სადმე გიჟმა კაცმა თავისით კაცი მოკლას უბრალოდ, როდისაც გაწ[203r]მდეს გიგობისა და ჭირისაგან, როგორც რომ მართალმა მამკულელმა, ისრე მართებს საკანონოს გარდაჯდა?

მიგება სიტყუისა: ცოტა რამ—ეშმაკთაგან იქნას და მისივ იყოს გუნება და დატყუება, მაგრამ სულიერის სამართლით თავისას აწყინონ თუ სხვისას, საკანონო გარდიჯადოს, ნუ იქნების გარდუტდელად. აქ ჯორცთ მოსამართლეთ ჳელი არა აქუთ.

ქ. თავი სამასოცდაორი

322. ქ. თუ ვინმე უშვილობისათვის ცოლი გაუშვას და ითხოოს ცოლი მეშვილე, საკანონო სთხოონ იმავე ცოლით?

მიგება სიტყუისა: სწერია [ზღრ. მუხლ. 161]. ძებნა და გასინჯვა მოსამართლისა იყოს, წმინდათაგან გადიდება ბძანებისა. დადგან და ჩვენ ახატით გაგიშვან დაძრახვისაგან.

ქ. თავი სამახოცდასამი

323. ქ. თუ მღდელი თავის მიწა-წყლიდამ, ვენაჭიდამ ანუ ბალიდამ ქუას აგროებდეს ანუ გარდაღმა ისროდეს და სრიელ ეცეს კაცსა და მოკუდეს, რა მართებს ან მასა და ანუ რიგსა მისსა მღდლობისასა, ეხუცებიანება თუ არა? ანუ თუ ერისგანსა იმგვარად მოუჭდეს, როგორც მართებთ საკანონოსი?

მიგება სიტყუისა: მკულელია. საკანონო უნდა გარდიჯადოს და მღდლობიდამ გარდააყენონ—ნულარა იქს.

იმგვარად,—რომელსაც მოქადაგეს გაროგებაში ეკრას და მამკუდარიყოს ჩვეულობაზე. და იმგვარად—მამა-შვილთა [208v] და სხვათა მისთანათა. ასრე კიდევ გავხაენილმან მღდლისაგან ყმამ მისსა მის გაბარულს ყმას მოეწიოს და კრას რაგინდარა და მოკლას, მასუკან მღდელთან მოვიდეს და თქუას—არ^ა გარდააყენებს: არ იყო მღდელი, რომ ამისთანა საქმე ქნა—იმგვარად ესეც უნდომლად სიკუდილია. რიგი გვასწავლის ანუ სხვათა ამისთანაებს. ისრე—მოკუდეს და ჩავარდეს ქალაქსა სადაცა ამისთანა საქმე, თუ ვინ ვის ნადირობაში ესროლოს ნადირსა, ნებითა თუ უნებურად, რაც რომ იყოს, და მოხუდეს, რომ ეცეს მტერსა, რომ მახე ვაიხაროს.

სამართალი ჭელმწიფისა არის, თუ სხვაგვარმა ურჯულომ ქრისტიანი მოკლას უნებურად, ნების მოკულვის ალავს დავდევიო სამართალი [იხ. მუხლ. 152, 323]—იმათგვართ აგებულობითა სქიოთ სიხარული ჩვენის დაკარგვისა, მაგრამ მართებს უნებურად მკულელსა განდობა კანონისა სწორე სამართალზე.

და თუ მოსამართლეთა ჭელთა ჩავარდეს, მათაც უნდა სწორედ გასინჯონ: ნებითა და უნებურად სიკუდილი. ვისიკ ვისგან იმორთა შუა როგორ მამკუდარა, მათ მათრიგი სამართალი უყონ. და სხვა მართლად ქრეშმარიტი სრულად წმინდის ბასილის კანონისაგან ისწავლით.

ქ. თავი სამახოცდაოთხი

324. ქ. ვინც რომ ლაშქარში კაცი მოკლას, მამათა ჩვენთა არათ ჩააგდეს ცოდვათ და ჩვენც მოწონებით ვაუსინჯეთ ეს რიგი და ამ

რიგისა მიღენა. მაგრამ [204r] ჯელის გაწმენდისათვის კარგია, რომე სამი წელიწადი გარეთ ილოცოს ზიარების პატივისცემისათვის და ჩვენის ქრისტიანობის რიგის გადიდებისათვის¹. და სხვა-რიგად არც მოსამართლეთაგან და არცა რა სხვა დაედების.

ქ. თავი სამახოცდაბუთი

325. ქ. მამათა, ვისაც შვილნი მისნი არ მოორჩილობდენ, რაც რომ ხუდებოდეს საქონლისა მათგან, მისცეს მათ სიყუარულითა და დააყენონ² თავიანთთანვე³, ამიტომ რომ ავი საქმე არა მოკდეს რა. და თუ ცოლიც შეირთონ, ისრე უყონ. ეს არის ღ¹თის საამო საქმე, როგორც რომ პავლე მოციქული ბძანებს⁴: «მზანო, გიყუარდეს შვილნი თქუენი»⁵ და სხვათა. ეს გამორჩევითა დაიდვა.

ქ. თავი ხამახოცდაექუსი

326. ქ. თუ ვინმე დახოჯავებული იყოს ანუ თავისთავად წამქდარი და ცოლი შეირთოს, და შეუტყოს საქმე მისი, შეუძლია დგომა და გაშვება ცოლსა. თუ გაუშვას, ვინც უნდა შეირთოს. და იმრიგს კაცს ნაბევარი ქონებისა გამოართვან და მისცენ მას ქალსა, და ჯარიმაც გამოართვან—ფარისევლობით და ტყუილად შეურთავს და გვირგვინის კურთხევა შეუგინებია. და სამს წელიწადს მონანებამი იყოს და საკანონო გარდიგადოს მან კაცმან პილწმან⁶.

ქ. თავი სამახოცდაშვიდი

327. ქ. ვინც ვისიც რამ შეჭამოს აღგილს სადაც, უნდა ერთისათვის ოთხი მის[204v]ცეს, თუ პატრონს ველარ მისცეს, საკანონო გარდიგადოს გლახის მიცემითა, საბრალთ შებრალეებითა⁷, თუ ვისაც ამისთანა საქმე მოუხდეს, სამართალი ეს არის.

ქ. თავი ხამახოცდარგა

328. ქ. თუ ვინ ვის დაუწვას შეკაზმული ჭირნახული, აზღვევინონ მას ერთისათვის სამი, თუ არადა ათს წლამდინ ინანოს, საკანონო გარდიგადოს და პატრონს თავისი მისცეს⁸ ეს—რიგისაგან (იხ. მუხლ. 226).

ქ. თავი სამახოცდაცხრა

329. ქ. თუ ვინ ვის ჯელოსანს წაართვან რამე, უნდა მისცენ ერთისათვის ოთხი, თუ არადა საკანონო გარდიგადონ ბძანებითა

¹ დაყენონ A. ² თავიანთთანვე A.
³ მე-8 კანონი ბასილი კესარიელისა. ⁴ იქვე, 27-ე კანონი. ⁵ ეფს. 6, 1; კოლას. 3, 21. ⁶ 44-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ⁷ მე-7 კანონი გრიგოლ პართაველისა (განმანათლებლისა) ⁸ 88-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

მოქადაგისათა*. გამოჩენილია სამართალში, იმგვარად მამუდარი საქმე უნდა უზღონ. და თუ არ შეეძლოს მიცემა¹, საკანონოც გარდიჯადონ ჩუმათ, და შემძლეთ უზღონ.

ქ. თავი სამასოცდაათი

330. ქ. თუ კაცი ვინც მიიცივალოს და დარჩეს ვაგიცა და ქალიცა², დანარჩომი მშობელთა აილოს ორმა დამ ერთს ემასთან და მისცენ სწორედ ასრე წილი რიგით. წინა სამართლებშიაც დაწვერეთ და დავდევით ეს სამართალი [იხ. მუხლ. 251, 252, 254].

თუ მამის სიკუდილის დღეს ქალი რომელიც მამის სახლში იყოს³ დაუსახლებელი, მან ემასთან აილოს წილი და, რომელიც გათხოვილი, გასული და დასახლებული იყოს, ორმა დამ⁴ ერთის ძმის წილი აილოს. [2051] აგრევე, თუ ვაგს ქალები დარჩეს, ვაგის შვილიშვილთა ორმა დამ ერთის⁵ ვაგის წილი აილოს პაპისა და მამის საქონელზე, რაც იყოს.

და თუ გაუთხოვარი ქალი შინ იყოს, ვაგთან წილი არ უნდა დააკლონ, ამიტომ რომ ვაგი უფრო ადვილად დარჩება ქალისაგან, ეს ჩვენ გამოჩენით ვქენით და დავდევით და ნება მოსამართლისა არის. და სხვას ჩვენც სხვას სამართალს დავდებთ. მოკდების და ბევრი იქნებიან დასახლებულნი ქალნი და ორისათვის ერთი წილი, გვითქუამს, ეყოფის მათ.

და თუ ორი ცოლი ყოლოდეს მათ მამას და ორისაგანვე დარჩომოდეს ვაგნიცა და ქალნიცა, არ ერგების⁶ წინაპირველის ცოლის შვილებთან უკანას ცოლის შვილებს სწორედ წილი. მათ ცოტა რამ ნაკლები მიეცეს, როგორც რომ დაგუიწერია სხვას სამართლებშია [იხ. მუხლ. 252].

და⁷ მამის სახლის უმცროსის შვილისას ჩვეულ არიან მიცემას. მაგრამ უნდა დახედონ ადვილს, რომ აქუს შეძლება. პირველს, უფროსს პატივი სცენ, როგორც რომ შეგვიტყობინებია ზეთ სამართლებშია [იხ. მუხლ. 261], და სხვა სწორედ გაიყონ. უფროსისა მეტი იყოს უფროსობის პატივის გულისათვის.

ქ. თავი სამასოცდათერთმეტი

331. ქ. იყუნენ რიგის დადებით და კანონის ბძანებით, დაწერილი⁸ საღმნის⁹, სამართალი დადვეს სისხლისა და ის, რომ

¹ თუ არ შეეძლოს მიცემა | შეძლებით A. ² ქალიცა | და AB. ³ იყოს | და A. ⁴ დაამ A. ⁵ ერის A. ⁶ ეგვბოს A. ⁷ და | — A. ⁸ დაწერილით A. ⁹ სოლომონისათ A.

* 105-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

უწინ იყო, დაუშავებლად იქნებოდა*. მაგრამ პატრონობისა შეიქნა, რამეთუ შაგირდნი მოჰმადის ტყუილ[205v]ლის ბძანებისა სიყუარულითა ნახევდენ, — ყმაწვილნი და სხვა ჩვენთვის მდომე პატრონი იყოს, თქმულია, არ იხსოვნოს შეჭირვება მისი, სიხარულისათვის — დაიბადა ქაცი ქუეყანასა. „დაბადებული ჯორცითა ჯორცია“***. ჯორცით დაბადებული ჯორცთა დამპატრონებელი იყოს, როგორც ლთის დაბადებული — ლთისა.

მაგრამ, თუ ორსულად იყოს დედაქაცი, მოვლეს რომ მოკუდეს ქმარი მისი, უყურონ მოსამართლეთა დაბადებამდი და იმგვარად დააპატრონონ¹. თუ დედა მისი იმავე დღეს, შვილის ყოლაზე მიიკვალოს, ყმაწვილი დააპატრონონ. და თუ ყმაწვილი იმავე დღეს მოკუდეს და დედა მისი დარჩეს, დააპატრონდეს საპატრონოს.

და თუ დედა-შვილნი ორნივე მიიკვალონ, თუ ვაჟი არ დარჩეს, ქალი დააპატრონდეს; და თუ არც ქალი დარჩეს, ქალის შვილი ვაჟი დააპატრონდეს; თუ არც ის იყოს, ვისაც სიკუდილის დღეს ანდერძი უყოს, ის დააპატრონდეს.

თუ სიკუდილის დღეს ქონება და საპატრონო ანდერძით არავის დაუმტკიცოს, სიკუდილის დღეს უკან დააპატრონდეს, რომელიც უფრო ახლო ნათესავი იყოს, როგორც რომ რიგში და სამართალში გარიგებულია [იხ. მუხლ. 251], არათუ შორეული.

ქ. თავი სამასოცდათორშეტი

332. ქ. თუ მოუტდეს, ასრე შვილნი მიეცეს, რომე არც სულ არ ჰქონდეს გულში შეტყობა, ამრიგი არ არის დამპატრონებელი, რომ ვერას შეიტყობს მამულის საქმისას და გარიგებისას, [რადგან] მამისაგან დაბადება ამგვარისა მოვლეს. აბა; მას[206r] უკან მის ქირს უნაღლონ, ეცადონ ლთით მის შველას, და თუ გამთელდეს და გაწმდეს მის ქირისაგან, საპატრონო მიიბარონ და დააპატრონდეს. და თუ არ გამთელდეს, ვერ დააპატრონდეს და შებრალებით შეინახონ სიკუდილამდინ.

და თუ სხვა კარი იყოს: კოჭლი ანუ ბრმა, ანუ ბნედიანი, არ იყოს შეუტყობარი ანუ ასრე არ იყოს, რომე თავის თავის რჩოლა არ იცოდეს, და ჰკუაზე არა სჭირდეს რა, ან იყოს კუტი და საბყარი და ჰკუით ბრძენი — და სხვანიც ამისთანანი რომე ბევრნი არიან, — დააპატრონდენ მამულს, ნუ გარდაავდებენ საპატრონოდამ.

¹ დააპატრონო AB.

* გამოსვლათა, 21, 22, 24. ** იოანე, 16, 21. *** იოანე, 3, 6.

და რომელი იყოს უჭკუო და უსმინარი, შეინახონ სიკუდილამდის მართებულად შებრალებით, როგორც ზემო გვაჩვენა, და ქირიანთათვის ესრეთ იცოდით სამართალი: წინათ კერპთმსახურნი უჭიროთა და კარგადმყოფთა კერპთა მიართმევდენ ფეშქაშად* და ქირიანს იმათ კრებულსა. სამლთო ასრე: უჭირო და უმანკო სულითა და ჯორციით ღთისათვის იყოს ფეშქაშად კაცთაგან. და დაპატრონება ქირიანთაგან არის ავი.

ქ. თავი სამასოცდაცამეტი

333. ქ. ანდერძი იყოს, როგორც რომ ასწავლის კანონი. სამის დღის ავადმყოფმან დაუდახოს იქ ჰლდლებს [და] შეპატრონეთ¹ საყდრისა, და სამის მოწმით ქნას ანდერძი. და ყოველი, რაც სახლსა მისსა იყოს², ანუ სულისათვის რაც გაუშვან, [206v] ანუ ვის რა მისცეს და დაუგდოს, ილაპარაკოს თავის ნებითა. და თუ იმ დღეს მოკდეს სიკუდილი კაცის მის, დამტკიცებით იყოს ის ანდერძი, თუ არ იყოს ქკუიდამ წასული. არათუ როგორც მოკმადიანნი: უკან ორმოც დღემდინ [თუ] დარჩეს³, დამტკიცდეს ანდერძი.

მაგრამე დამტკიცებული ანდერძი სიმრთელით⁴ უნდა, რამეთუ ეს ნათქუამი საძულველი და მოუწონარი არ არის,—ნებით უნდა ქნას, აბა [ავადმყოფისა], არევით ინახვის.

თუ მოკდეს, რომ ანდერძი გამოსცვალოს თავის ნებით ავადმყოფმან, შეუძლია და ანდერძი მის სიკუდილს უკან დამტკიცდეს [თანახმად] მოციქულთა⁵. [მაგრამ] ღთისათვის⁶ ქმნილი ანდერძი დამტკიცებით იქნეს, გაუთავდეს, რაც ილაპარაკეს პირით შეჭირვებაში,—„ალთქმა დაღვით და გაუთავეთ“⁷. რაც რომ წინაშე გქონდეს საქნელად გათავებული, გაუთავეთ; რაც რომ სიკუდილს უკან უბრალოა, მას უკან გაუთავეთ. თუ გამოუცვალონ ის ნათქუამი, მომატებისა შეძლება აქუთ და არა დაკლებისა.

ქ. თავი სამასოცდაოთხმეტი

334. ქ. თუ ცოლ-ქმართა ერთად ბევრს ხანს დაეყოს ერთმანეთთან, შეილი მისცემოდეს, მათი ალალი იყოს და სხვადასხვისა არ იყოს მათს ერთობაში ქონება, მკუდრისა [სამარხავად] იყოს. მაგრამ, თუ გამოჩენით დედაკაცისა იყოს ქონება, [დამარხვა]

¹ შეპატრონე AB. ² იყოს—A. ³ რჩეს A. ⁴ სიმართლით B. ⁵ ღთისაგან A.

* ლევიტ. 1,10; 3,11. ** ებრაელთა, 9,11.17. *** რიცხვთა 30,12.

მეპატრონისა იყოს. თუ გელი შეუდიოდეს კაცსა, მკუდარსა და წილდეს; [207r] თუ არ იყოს, —მათი დაპატრონება ნუ.

და თუ უშვილო დედაკაცთან ქმარი მისი ერთად ბევრს ხანს ყოფილიყუნენ, [დამარხვა] ქრმისა იყოს, არ იყოს სხვისა წილის დაპატრონება რისაც, —მისაზე სხვათ გელი არა იქნეთ.

და თუ ცოტას ხანს ყოფილიყუნენ ცოლ-ქმარი, იმრიგი ერთად ერთმანეთთან არ მისულიყუნენ, ამისთანას ქალისა, რომ მიიცივალოს, მისი რაც ქონდეს, სამშობლონი დაპატრონდენ, და არა ქმარი.

და თუ მისკემოდეს მასთან ან ვაჟი და ან ქალი, ყუანდეს, თუ კიდევ დაჯოცოდეს, იმრიგის ცოლის საქონლის დაპატრონება ქრმისა არის. და ამ სამართლებით მოკდომაზე ვისაც დარჩეს, მის სულსაც მათ უნდა მოაკმარონ მართებულად. წინათ თუ უკანა, მეორე, ცოლქრმობა, ასრე ერთი ისრევ იქნას.

მაგრამ მკუდარი კაცისა, რომელიც იყოს ნათქუამი, ყოველი მკუდრისაა ნაშენი მისი ვაჟი და ქალი, და ცოლიც მასთან მეპატრონე იყოს; და თუ უშვილო იყოს, ვერ დაპატრონდეს [ცოლი], მაგრამ ცოტა რამ ნიშანის წილი მისკენ მას სახლის მოვლისათვის.

და თუ მალ მოკუდეს კაცი და დარჩეს ცოლი მისი ისრევ ქალწულად, ის ვერ დაპატრონდეს. თუ ნაშენი [კყოლოდეს ან ოქრო, ან რაც ფერი ქალისა ხითვე თვითან გაიტანოს, და ტანისამოსი, რაც გაცვეთილა, ქორწილის ხარჯი, ყველა ჩაივლის. მაგრამ, თუ ქრმისა ნამალევით აუღია რამე, ისევ ქრმის სახლისკაცს უნდა მიუ რუნოს.

[207v) ქ. თავი სამახოლდათუთხმეტი

335. ქ. თუ ვინ თავისი რაც მქონიერობა მისკეს ამხანაგსა თვისასა საბაბითა ყრდვად, და მტერობით იბრიყოს, მოატყუოს ტყუილის ფიცით, თვითან მოიწონოს და ტანსა მისსა მოიგმაროს, ამხანაგთა მოტყუებისა და სიბრიყუისათვის, შეჩვენებული შეიქნას კაცი იგი და ნურავინ აიღებს შეჩვენებასა იმრიგსა გამსყიდველთაგან*.

ასრე დავდევით სამართალი ამხანაგისა. უნდა მისკეს დაუშვალავად, სწორედ უთხრას, რაც სინჯი ქონდეს, სულიანი რამ იყოს თუ უსულო, უნდა სამართლით გაყიდოს, რომე შუაზე სასამართლო საქმე აღარა დააგდოს რა**.

მაგრამ, თუ სხვაგვარი რამ იყოს, გაცხადებით თქუას, და მოწამე ყუანდეს ამისი, რომ სცოდნოდეს გამსყიდველსა, შეუძლია შე-

* მე-200 კანონი ბასილი კესარიელისა. ** გამოსდგ. 21-გვ.

ბრუნება დატყუებისათვის. და თუ არ სცოდნოდეს და მართლის გულით მიეყიდნოს, ვერ შეუბრუნოს.

ვისაც რაც გასასყიდლად უნდოდეს, უნდა თქუას სიავეცა და სიკეთეცა. და თუ თავის საქონლის სიავე იცოდეს და არა თქუას, კანონის შეჩვენების ქუეშ არის. რომ დატყუებით და ფიცით მიჰყიდოს ამხანაგსა მისსა, როგორც ქურდმა და ყაზახმა, ისრე უნდა საკანონო გარდიგადოს.

ქ. თავი სამასოცდათექუსმეტი

336. ქ. თუ ვინმე წავიდეს ტყუილ მოწმად და ჩააგდოს კაცი მისმა სიტყუამ სიკუდილსა და ანუ სხვას გაჭირებაში, კაცმან იმ-რიგმან ხუთი წელი [208r] წადი ფეხზე დგომით ჰყოს სინანული და საკანონო გარდაიგადოს ერთს წელიწადს გლახის მიცემითა. მერმე ღირსი შეიქნას რიგისა*.

სამართალი ესე მეორე დავდევით კიდევ [იხ. მუხლ. 258]. თუ ასე დაბეზლდეს იმისის ტყუილის მოწმობითა, რომ სიკუდილს კი მო-რჩეს და ჯარიმა და წასართმევი¹ წაერთვას, წაუროთმეველად ვ ე მორჩეს. ამისი სამართალი ეს არის: რადგან მართალი შეამცნიონ მას მოწამეს ტყუილი მოწმობა, რაც რომ იმ მოწმის სიტყუით ზი-ანი სცემოდეს და წართმეოდეს, უნდა მისცეს.

და საკანონო, რაც ზებით დაგვიდებია, ის უნდა გარდიგადოს კანონის ბძანებით.

ქ. თავი სამასოცდაჩვიდმეტი

337. ქ. თუ ქალი ქანწული იყოს და კაცი ქურივი და ცოლ-ქრმად შეიყარონ, და ის ცოლიც მოუკუდეს მას კაცსა, მან სხვა ცოლი ვეღარ შეერთოს.

ვინ იცის, რომ მოკდეს ავის აგებულობით და გავიდნენ რი-გიდამ, ვინც მლდელმან მას კიდევ ჯვარი დასწერონ, გარდააყენონ მლდლობიდამ, და მან კაცმან სამის ცოლის შერთვის საკანონო გარდიგადოს**.

წმინდის ბასილის კანონიდამ შევიტყვევით და ასრე დავარიგეთ სამართალი. არამცათუ მლდელმან ვერცხლის სიყუარულით ქნას, და აიღოს რამე და მისთვის ქნას,—იმის სამართალი კიდევ სხვა იქნას.

ქ. თავი სამასოცდათურამეტი

338. ქ. თუ ვინც კაცმან ცოლი ითხოოს სიტყუითა მლდლი-სათა და ორის-სამის [208v] მოწმითა, და ქალსაც ეყაბულდებინოს,

¹ წასართმევი] წასართმე A.

* 201-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 207-ე კანონი.

იმისი გაშვება და სხვის თხოვნა აღარ შეუძლია*. და თუ იყოს ბოზი და ან თავისით წამქდარი იყოს და გაუმთელგებელი ქირი სქირდეს, შართებულია გულის დაჯერებისათვის ექრის ახვენონ.

და თუ არა ეშველებოდეს რა, რადგან კურთხევა გვირგუნისა არა მისულა, შეუძლია გაშვება და სხვის თხოვნა რმრიგი საქმისა და ქირის¹ გულისათვის. და თუ ისიები არა სქირდეს, ვერ შეუძლია გაშვება.

ქ. თავი ხამასოცდაცხრამეტი²

339. ქ. თუ დედაკაცი თუ კაცი ქირიანი იყოს ანუ ბიქთან ურიგოდ მქცეველი, ანუ ავის ქირის პატრონი, ნუ შეპყრიან ცოლ-ქრმად და ნუ წააგდენენ გუირგვინის კურთხევასა.

და თუ ვინმე ქნას შეყრა ერთად, იმქირის პატრონთა რაც საქონელი ქონდეთ, იმისი ნახევარი საყდარს ჯარიმად შიართვან და სამს წელიწადს სინანულში იყოს, და საკანონო გარდიგადოს³.

აბა, თუ არ დაიშლიან შეყრას, ასრვა შართებული: თუ სულიერი ქირი სქირსთ, თუ ჯორციელი. უნდა პირველ გაწმდეს ქირისაგან და მასუკან, წმინდად გაწმენდილი, შეიყარნონ.

ქ. თავი ხამასორმოცი

340. ქ. ამიებისთვინ დავდევით ეს სამართლები, შეყრა ცოლ-ქმართ იქნეს კანონითა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ბრმისა დაბადება⁴ მისგვარად [209r] მისი ნაყოფი არ იქნების და ამას აქუს დასტური შეყრისა. მაგრამ რომლისათვინაც არ შეიყრების?

მონაობისას, იტყუიან შეყრასა ექიმები, მაგრამე არ იქნების, და მისსა ნაყოფსაც გამოპყუების⁵. ამისთვის არ შეიყრების, რომელიც რომ ქირი ავი და ძნელი, უმთელგებელი და გარდამდები⁶ და ანუ ნაყოფთა გამოყუების.

და თუ კოქლი და დიალ დამტურეული არ არის, და ანუ შეუძლია რამე, ან სწავლა ჰელობისა რამ იცის, და ანუ შენახვა შეუძლია, იმრიგს დასტური აქუს ცოლის შერთვისა.

თუ ორისავ თვალით ბრმა იყოს დედაკაცი, არც შეეძლოს შვილის გაზდა და არც მოვლა სახლისა. თუ კაცს უნდოდეს და დასჯერდეს, და იყაბულოს, და მას შეეძლოს შვილისაც და სახლისაც მოვლა, კარგია, თვითან იცის, შეიყარნენ. თუ დედაკაცი ან

¹ და ქირის¹ ქიოიგის A. ² სამსოცდაცხრამეტი A. ³ დაბადებისა A. ⁴ გამოყუების A.

* 208-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 209-ე კანონი.

კაცი ყრუ¹ იყოს და სხვათერად ქკუიანი და ჯელგამამავალი იყოს, შეიყარნონ.

თუ მუნჯი იყუნენ ან ქმარი და ან ცოლი, პირუტყუსაგით იქნებიან, ვერ შეიყარნონ.

ქ. თავი სამასორმოცდაერთი

341. ქ. თუ ვის დედაკაცს ელაპარაკოს სხვაგვარისათვის, რომ ჯერ არ შეყროდეს ქმარსა მისსა, და გამოჩნდეს მისი ავი ნაქნარი, კაცსა შეუძლია გაპეებაცა და თხოვნაცა. თუ საყდარში შესულიყუნენ, ნუ გაუშვებს, და თუ გაუშვას, ქურცივი ეთქმის და სამს წელიწადს სინანულით საკანონო გ[209v]არდიგადოს*.

და ესეც დავდევით: თუ გვირგვინი უკუროთხეველი იყოს, დანიშნული გაუშვას ბოზობის გულისათვის; და თუ საყდარში შესული იყუნენ, საყდრის პატივის გულისათვის ვთქუით, რომ ვერ გაუშვას.

და თუ ჩვეულობა ქონდეს ავის საქმისა და გვანდეს, რომ ვერ მოითმენდეს, გაუშვას.

ქ. თავი სამასორმოცდაორი

342. ქ. ყმაწვილთა გუირგუინს ნურვინ უკუროთხავს სანამდის დრო არ იყოს და მოწონება და ნება თავიანთი² შეიტყონ. თუ ვინც მლდელთა ქნან და არ გაიგონონ, გარდააყენონ მლდელობისაგან, ასი დრამი ვერცხლი წაართვან ჯარიმა და საყდარს მისცენ. და ვაჟი როდისაც ქკუას მოვიდეს, ვინც უნდოდეს, შეერთოს**.

მაგრამ ამისთვის ერთმანეთის უნაბავად და უნდომლად არ შეერთონ ერთმანეთსა. თუ ერთმანეთი არ მოიწონონ, შეტყობა არა ჰქონდესთ, არა არის მართებული, რომ შეყარონ ცოლ-ქრმად ერთმანეთის უნდომლობისა და უნებურობისათვის.

ეს სამართალი დავდევით³ და საყდრისა არის ეს სამართალი.

ქ. თავი სამასორმოცდასამი

343. ქ. თუ ქალ-ვაჟნი ორნივე ერთის ძუძუთ, ერთის დედაკაცისაგან დაზდილნი იყუნენ, უცხო და უცხო, მართებთ ცოლ-ქრმად შეყრა მათ თუ არა?

მიგება სიტყუისა: არ არის მართებული და ნურცავინ იქს—მშობელი და ძუძუთ გამზრდელი⁴ ერთია.

¹ ყრუთუ A. ² თავიანთი A. ³ დავდევით A. ⁴ გაზდილი AB.

* 210-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 218-ე კანონი.

[210r] ქ. თავი სამახორმოცდაოთხი

344. ქ. ვინც რომ სამანსა და სამძღვარს შეეცილოს ამხანაგსა, როგორ რა არის¹ ეს?

მიგება სიტყუისა: რომ დასწერა მოსემ რიგი ბძანებითა ღთისათა, მივიდეს მაზედ ის წყევლა თავსა მისსა ზედა, შეიქნეს შეჩვენებული სიცოცხლით და სიკუდილით.

შეიტყონ შემცილებელთა სამძღვრისათა და შეშინდენ, სამართალი ღთიურია². თუ რამ იყოს შეცილების სალაპარაკო მინდურისა და მიწა-წყლისა, მოწმებით გააშორონ. მგონია, რომ ასრე სჯობდეს ფიცსა, თუ ფიცი იქნას. მაგრამ არ არის მართებულად, არ ვარგა და ავია, რომ ჩნდეს მოწამე და ფიცვდენ, ნუ დაიფიცვენ, არა, ბძანებასა არ მივცემთ ფიცისასა.

მაგრამ ვინც გულის უჯერობით მოაჯდინოს, როგორც რომ ზევით გუითქუამს [იხ. მუხლ. 258], ისრე უნდა გაცხადებით ორითა და სამის მოწმით დამტკიცდეს ყოველი საქმე და ფიცი მოსარჩენია [მდრ. მუხლ. 257].

ქ. თავი სამახორმოცდახუთი

345. ქ. თუ ვინ გაუშვას შვილების დედა, კოლი თვისი, უბოზრად ანუ კუდიანობისათვის, ანუ სხვა რამ ტანსა მისაში ჭიოი იყოს, თუ კაცი გამშვები მებოზვარი იყოს და სხვაზე თვალი ქონდეს, ეს იყოს მისი სამართალი; შეილნი, სიცოცხლე-ყოფა, საბლ-კარი, საქონელი, მიწა-წყალი, ყოველი რაც, შუა გაიყონ. თუ ნება იყოს დედაკაცისა უქრმოდ დადგეს გაშვებული. ნახევარი, რაც რომ არის, ყუელას გელი მოჰკიდოს, შეილითა; საგელმწიფო ხა[210v]რჯი რაგინდარა იყოს, დაედვას, უნდა მისცეს.

და მან ჭმარმან მისმან, რომ გაუშვა, შვიდს წელიწადს მონანებით³ საკანონო გარდივადოს, საყდარს ჯაოიშა მისცეს: თუ აზნაური იყოს, სამასი დრამი, და თუ გლები იყოს, ასი დრამი მისცეს საყდარსა გუირგუინის კურთხევის⁴ შეგინების მაგიერად, გარდაგდებისათვის.

თუ დედაკაცმან ვინც ის კოლის გამშვები კაცი შეირთოს, შეიტყუევით, რომ წინაპირველი კოლი იმან გააშვებინა, დაიჭირონ ის დედაკაცი, და სადაც მონაობიანი დაშლილი ავი ავადმყოფი გლახანი იყუნენ, ერთს წელიწადს იმათ ამსახურონ და მოავლე-

¹ არის] რის A. ² ღთიურია A. ³ შვიდს წელიწადს მონანებით] მივიდეს მონანებით წელიწადსა და A. ⁴ კურთხევის A.

ბინონ. თუ აზნაურიშვილის ქალი იყოს და ვერა ქნას მათი სამსახური, ასი დრამი ვერცხლი ჯარიმად¹ იბრიგთა ავადმყოფსა მიართვას*.

ეს დავდევით კიდევ ბძანება კანონისა: თუ მან ცოლის გამშვებმან კაცმან მოინანოს და საკანონო გარდიგადოს, მასუკან გულმართლად დაბრუნდეს მისის ცოლისაჲცენ და სხვა ცოლი აღარ შეირთოს, უნდა მან დედაკაცმან და მან კაცმან ერთმანეთი აღარ² გაუშვან ცოლქრმობით.

ქ. თავი სამასორმოდაექუსი

346. ქ. თუ ვინ ცოლი შეირთოს და მოვდეს, რომ უშვილო გამოდგეს და ქმარმან გაუშვას უშვილობისათვის, თუ რამ მიტყოლია მას დედაკაცსა—მსახური თუ მხლებელი, ანუ პირუტყუი თუ ტანისამოსი, ოქრო თუ ვერცხლი,—გამოართვას და გავიდეს. თუ უშვილობას გარდა სხვას სინჯისათვის მოინდომოს გაშვება [211r], ათასორასი დრამი ვერცხლი³ ჯარიმა მისცეს ცოლსა, თუ აზნაურიშვილი იყოს; და თუ გლეხი იყოს, ექუსასი დრამი მისცეს.

მაგრამ, თუ ამ სამართლის გარდაწყვეტამდი თუ ვინმე დედაკაცმან ის კაცი ქრმად მოინდომოს, დაიჭირონ ის დედაკაცი, რომ გამოჩნდა ცხადად, რომე მის კაცის ცოლის გაშვების საბაბი ყოფილა. მას დედაკაცს ამსახურებინოს და მოავლებინონ მონაობიანთა და დაშლილთა ავადმყოფთ, გლახათა, ამსახურონ და ასი დრამი ვერცხლი⁴ საყდარს ჯარიმა მისცეს. თუ აზნაურის ქალი იყოს და ვერ შეიძლოს ავადმყოფის მოვლა, ასი დრამი ვერცხლი მათ გლახათ მისცეს.

თუ კაცს უწინვე იმ დედაკაცისათვის პირობა დაედვას, ჩემსას გაუშვებ და შენ შეგიერთაო, ასი დრამი ვერცხლი ჯარიმა მათ გლახათ მისცეს და საყდარსა, და სამს წელიწადს უნდა თეჭზე დგომით მონანებაში იყოს და საკანონო გარდიგადოს ერთს წელიწადს გელის ვაცემით გლახათა. და მერმე შევიდეს საყდარში.

თუ ვინ შვილების დედამ გაუშვას ქმარი, რომ არ იყოს ბოზი ანუ ჭირისათვის, ქრმისა და ცოლის გარისხება⁵ და ჯარიმა და საკანონე რაც ზემო ცოლ-ქრმის სამართალში დაგვიწერია, ის გარდააქდევინონ**⁶. რაც ჩვენის შეძლებით და შეტყობით შევიტყვევით, ეს დავდევით. ახლა შეგატყობინებთ მოსამართლეთა და ამას მოგაკსენებთ, ყოველთა სამართალთა თავისი საკანონო უნდა.

¹ ჯარიმაჲ—A. ² აღარ] აღარ A. ³ ვერცხლი—A. ⁴ ვერცხლი—A. * გარიგება A.

* მე-4 კანონი შავაპიჯანის კრებია. ** იქვე, მე-5 კანონი.

[211v] ქ. თავი სამასორმოცდაშვიდი

347. ქ. თუ ვინ დედაკაცი გავიდეს ქრმისა მისის სახლიდამ, დაიჭირონ და მას დედაკაცის ძმას მიაბარონ, მანამდინ ქრმისა მისისა დანაშაულს შეიტყობდენ და მის გასულის საბაბს. თუ უყიდია, მოახლედ დაუსვამს და მასუკან ცოლად შეურთავს, თუ ისრე ნათხოვნია, ქალი იყოს მანამდი ძმასთან. ორისავ საქმე შეიტყონ. რადგან გვირგუინი უკურთხავს, არ გაიყრებიან, თუ არ ბოზობისა და რომელიც მაგისტანა საქმე მოტდეს ძნელი, რომელიც რომ გზას აჩვენებს. დაუძახონ მას დედაკაცის ქმარსა.

თუ დედაკაცი მის ავნიქნარობას გამოსცლოდეს, ავისა და ბოროტის მქნელი იყოს, სცენ და დაარიგონ და ამოაკუთინონ ავი საქმე ყოველი. თუ მან კაცმან პირობა დაუდვას ავის საქმის ამოკუთისა, მოსამართლეს უნდა შეეყარონ ერთგან და დაამორჩილონ. და არ გაიყრებიან ჩვენის კანონის ბძანებითა გუირგუინ-ნაკურთხნი*.

მაგრამ ამისთვის დავწერეთ ზოგან გაშორვების გზებია [იხ მუხლ. 162], ვინ იცის, რომ მოტდეს ასეთი საქმე, რომ სიკუდილი ტდებოდეს. ჩნდეს გაცხადებით იმისთანა საქმე ამისთვის ვთქუით, რომე სიკუდილი არ მოტდეს.

ქ. თავი სამასორმოცდარვა

348. ქ. თუ ვისაც კაცს ვისიც ქალი უნდოდეს, სთხოვდეს და არ აძლევდეს, ან ითხოვოა, ან უთხოვნელი, ან გათხოვილი** მოიტაცოს ქალი, მისის მამისა და დედის უნებურად წაეყუანოს სადაც, წაართვან მას კაცსა და მამას მისცენ თავისი [212r] ქალი, და საუპატიო მომტაცებს წაართვან ათასორასი დრამი ვეცხლი¹ ჯარიმა, თუ აზნაურიშვილი იყოს, და, თუ გლეხი იყოს, — ექუსასი დრამი ვეცხლი¹.

და ვინც მას ტყუილს სიძეს მიჰყოლოდეს თან, მათ ას-ასი დრამი ვეცხლი¹ წაართვან და ესეები შუა გაყონ: ნახევარი საყდარს მიაართვან და ნახევარი ტელმწიფესა.

და თუ ის ტყუილი სიძე ქალთან მისულიყოს და გაეწბილებინოს უგვირგვინოდ, საყდარ ჯარიმა მიაართვას და საში წელიწადი მონანებით საკანონო გარდიტადოს.

¹ ვეცხლი]—A.

* მე-6 კანონი მაქაბივანის კრებისა. ** „გათხოვილი“ ჩაწერალია სხვა ხელით.

და თუ მღდელს მისის დედ-მამის მალვით და უნებურად მათ გვირგვინი უკურობს, მღდლობას ნულარ აქნევენებენ და ასი დრამი გეცხლი¹ ჯარიმა წაართვან და დამჭიროთა გლახათა და საბრალოთ გაუყონ. და მისგან მიღებული კურთხევა ურგებელია.

ანებეს უკან თუ ქალმან და ქალის დედ-მამათაც ინდომონ და მისცენ მას კაცს, თუ გვერთ მოსწოლია, როგორც ორ-ცოლნაყოლი, ისრე ჩაგდების, მართალს გვირგვინს ნულარ მიიღებენ მათზე, ტირიფი მოაკრკალონ და ის დაადგან თავსა მათსა და ისრე დასწერონ ჯვარი.

და თუ ორნივე წმიდათ ყოფილიყუნენ და არ იყუნენ შერეულნი, მართალი გვირგვინის კურთხევა მიიღონ. ახნაური იყოს თუ გლესი, სამართალი ეს არის*.

ამგვარი სამართალი სხვაგანც სწერია, მაგრამ აქ უფრო გაკუფთილია ჯარიმა ამისთვის, რომ მოსამართლე არ დალონდეს ამგვარის [212v] სამართლისაივის, და დროსაც და შეძლებასაც დახედონ.

ამრიგი სამართალი უფერსკობოზით და უმოქადაგოთ არ იქნას. ამგვარის ბოზობის ჯარიმა, რაც რომ ებისკოპოზის კელთ მიეცა ჯარიმა, მისგან ნახევარი მაინც² გლახას უნდა გაუყონ. თუ მართლა სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, მას უფროსად გარდაედეს**.

ქ. თავი სამასორმოცდაცხრა

349. ქ. მღდელნი დიდობის სიყუარულიათვის ნუ შეიქნებიან ერთმანეთის მტერნი და ინადნი. რომელიც რომ ბძანებითა ღთისათა გამოირჩია წინათვე საბღდლოდ, ის უნდა იყოს უფროსად დეკანოზად***.

ეს არის სამართალი: რომელი რომელზე უწინ ნაკურთხი იყოს, ის უნდა წინ იყოს, თუ რომ იყოს შემძლე საქმისა და ღირსი უფროსობისა.

მაგრამ თუ კელიდამ არ გამოუიდოდეს და არ იყოს ღირსი, ებისკოპოზის ბძანებით გამოირჩიოს კაცი ღირსი და შემძლე უფროსობისა, და მაშქირნე შემატებისა საყდრისა, მას უნდა მისცენ უფროსობა. ამით უფრო კიდევ მიეცემა, რომ მრავალნი მოწმობდენ მის სიღირსესა და გაბლოლასა საყდრისასა.

ქ. თავი სამასორმოცდაათი

350. ქ. მღდელნი ნუ დაიქერენ ცალ-ცალკე და ნუ გაყოფენ სამწყუხოსა სიხლოვესა მათსა, რომე სიმძულვარეს ჩამოაგდებს

¹ გეცხლი—A. ² ნახევარი მაინც] ნახევარ A.

* მე-7 კანონი შაჰაპივანის კრებისა. ** „თუ მართლა... გარდაედეს“ B-ში არაა, ხოლო A-ში მიწერილია სხვა ხელით. *** მე-10 კანონი დკინისკრებისა.

წმინდას ეკლესიაში. უნდა საწესო და შესავალი ყოველი მათი საყდარში მისცენ, და იმათ, [213r] როგორც სამართალია, რიგით გაყონ: უფროსსა მისცენ ორი წილი და ნახევარი და სხვათა მლდლებთა — ოროლი წილი, მთავარდიაკონს — ერთი წილი, მგალობელს — ნახევარი; და ხუცის ცოლი რომ იყოს ქურივი, კარგი სამსახურის მოქმედი, მორჩილი, მოსამსახურე საყდრისა, ნახევარი¹ წილი უმეშურნელობით მისცენ.

ვინც ასე არა ქნას, შუაში მემშურნობა და სიმძულვარე ჩამოაგდოს, პასუხი გასცეს მისსა რიგსა, თავს დაიდევას სამართალი: ამხანაგნი მასთან ნულარ დაჯდებიან, ნულარც ადგებიან და ნულარც მრევლნი მასლა იხუცებენ*.

ქ. თავი სამასორმოცდათერთმეტი

351. ქ. სამლოცველო და საწირავი და სამსახური წმინდის ეკლესიისა უფროსი საყდრის დეკანოზს მისცენ, როგორც სხვას თავშიაც სწერია. არ უნდა დეკანოზმა საყდარი გაუშვას და თავის საქმეს შინ გამოუდგეს². ყოველ დღივ და ღამ წმინდას ეკლესიაში უნდა იყოს და მის რიგსა და ლოცვას არ დააკლებდეს, და ყოველს მის საქმეს ჭეშმარიტად იქმოდეს. გარიგება სანწყისოსი და ქადაგება³ არ უნდა დააკლოს**.

ქ. თავი სამასორმოცდათორმეტი

352. ქ. ნება იქნა ჩვენი მათი იმათისა ცოტა რამ დაწერისა, — არათუ ცოტა რამ მტერობა და მემშურნობა იქნა ამ ქუეყანას მათ ერისკაცთა, [213v] მლდელთა და მეუდაბნოეთა უკან. გულში ჩავიგდეთ კანონი დიდის ისაკისა, რა რიგად შეენიერად რიგი გაყოფს მონასტერსა და საყდარსა, რომ დღეობას ახლა აირია და წაჭდა ყოველი⁴. და ამიტომ ველარას ვამბობთ და დავჩუმებულვართ: ამისთანას სამართლებიას⁵ თუ წმინდანისაგან არ ეშინიათ და არა რცხვენიათ სამართლისა და საქმისაგან, აბა, როდის შეირცხვენენ მკუდრის სხვისაგან.

თუ⁶ ამათი სამართალი უნდათ კაცთა რომ გაასწორონ, იმათით ღირსია, რომ გარიგდეს, არათუ სხვაგვართა. რომ თუ ვეგონოს, რომ ამით უნდა ქნათ სამართალი, არ იყო ჩვენგნით ამის დაგდება. ვიფიქრეთ, და თქუენც იფიქრეთ.

¹ ნახევარ AB. ² საქმეს შინ გამოუდგეს საქმისათვი გამოვიდეს A. ³ გადაგება A. ⁴ ყოველი—A. ⁵ სამართლართლებიას A. ⁶ თუ|+ თუ A.

* მე-13 კანონი დვინის კრებისა. ** იქვე, მე-14 კანონი.

ქ. თავი სამასორმოცდაცამეტი

353. ქ. მოგსენებად¹ მკუდრისა მისის სახლისკაცისაგან. რაც რომ რიგია ქრისტიანობისა, რომ ბძანებს წმინდა მამანი² გარდისკადონ სულის საქმე მიცვალებულისა სიხარულით — ორმოცი ანუ პანაშვიდი, — ანუ რაჟამს ოდენ ანდერძი ქნან მიცვალებულთა, ნუ მისცემენ სხვათა საყდარსა ანუ შეუღაბნოეთა, უნდა მისცენ თავიანთის საყდრის მღდელსა, სადაც რომ მონათლონ და დაბადებულსა სულის წმინდით მეორედ სადაც რომ მიუღიათ გვირგვინის კურთხევა. მიცვალების წესიც იმ საყდრისა არის, რაც რომ წესი არის თავის საყდრისა.

და თუ ნამეტნავი და³ [214r] კაი მოინდომოს მისცეს შეუღაბნოეთ სხვათა მონასტერთა და გლაბათა, და ინდომოს საქუცუნოდ, კაია და მართებული, ასრე რომე თავის საყდარს წესი არა დააკლოს რა⁴.

და ესეც: თუ ჰელიდამ⁵ არ გამოუილოდეს რა მიწუდენა მისის საყდრისა, სხვაგან სადმე იყოს ანუ იმედი არა ქონდეს თავის მღდლისაგან, ანუ შორ იყოს თავისი მღდელი და სხვა ხუცესი ინდომოს, სამარხი და შვიდი საწირავი მისთვის გარდასდვას.

ანუ კიდევ, რაც ემეტებოდეს, როდისაც შეეყაროს, მისცეს და სხვა საწირავი და საფლავის საკურთხი მონასტერს მისცენ; ანუ კიდევ, რაც შეეძლოს და ჰელით გამოუილოდეს, განშორებულთა შეუღაბნოეთ მისცენ. პანაშვიდისა და, რაც ჰელიდამ გამოუილოდეს, მის მიცვალებულისა საწირავი მოძღვარს მისცენ.

ქ. თავი სამასორმოცდათოთხმეტი

354. ქ. მრევლთა ვისაც სამწყსომ იმტყუენოს და დააშაოს რაც, შეჩვენებული შეიქნეს ებისკოპოსთა და მოქადაგეთაგან.

თუ მოკუდეს შეჩვენებაში ის კაცი, ნუ დამარხავს მღდელი. და თუ ყმაწვილი მოსანათლავია და ეტირებოდეს მონათულა, უნდა მონათლოს; და ანუ თუ მოკუდეს ყმაწვილი მათი, უნდა დამარხოს⁶ *.

და შეჩვენებული თუ მოკუდეს, არ უბძანებს დამარხვასა, რომლისაგანც შეჩვენებულია, მის უბძანებლად. და თუ ყმაწვილიც შეჩვენებული იყოს, არ უნდა მონათლოს და არც უნდა დამარხოს [214v].

რომელმაც შეჩვენებული ან მონათლოს და ან მკუდარი დამარხოს, წილი და კერძი იუღისა აიღოს. შეჩვენებულს გარდა მის

¹ მოხდება A. ² მმანი A, ძმანი B. ³ და] + და A. ⁴ ჰელიდა A.

* მე-18 კანონი ბარდავის კრებისა. ** იქვე, მე-19 კანონი.

სახლში მკუდარი უნდა დამარხოს, მოსანათლავი უნდა მონათლონ.

მოქადაგეთა და ეპისკოპოზთა დარიგება უნდა მისცენ¹, ერთის დანაშაულისათვის ერთპირად მისი სახლი არ უნდა შეაჩვენოს. და არც მოქადაგეთ უნდა ქნან, არც მღვდელს აქნევინოს, არ არის არც მისი რიგი, ერთისათვის ერთპირად სახლი მისი შეაჩვენოს.

და თუ შეჩვენებულმან არ მოინანოს და შემჩვენებლისაგან შენდობა არ ითხოვოს, გაიშორონ მათის მრევლობილად და საყდრიდამ, ამიტომ რომ სხვამც არა ქნას რიგის უმორჩილობა. შეჩვენებით და ყოფა უფლისა საქმით რომ ბძანებს: «კარგია, რომ ერთი წაქდეს და არა ქუეყანა ერთისათვის»^{*}.

ქ. თავი სამასორმოცდათხუთმეტი

355. ქ. ეპისკოპოზნი² ნუ იქმონენ საყდრის კარის დაკლეტისა და სამლო ლოცვისა და წირვის მოცდენასა თავის გამორჩომისა და ხარბობისათვის, ანუ ერთის დანაშაულისათვის. მოვალე გამოირჩია: ვისიც ტანი რომ დამნაშავეა, ის უნდა შეაჩვენოს^{**}. არ არის მართებული, რომ ერთის გულისათვის საყდრის კარი დაუგდონ და მოაცდინონ სამსახური ღთისა. და თუ მოსამსახურეში ურიგობას ხედვედეს, მათის დანაშაულისა შიში დასდევან.

ქ. თავი სამასორმოცდათექუსმეტი

356. ქ. რასაც ღროს ქუეყანა დატყუევდეს ცოდვის მათისათვის, კაცი თუ დედაკა[21ნr]ცი ვინც დატყუევებულა, მათმა შეუღლები მოქადაგის უბძანებლად ვერც ქმარმა ცოლი შეირთოს და ვერც ცოლმა ქმარი შეირთოს.

მათი ასრე დავდევით და დავამტკიცეთ: თუ შვიდ წელიწადს უწინ ცოლი შეირთოს მან, ტყუის პატრონმან, ბოზობის მგზავსია და ბოზობად ჩაიგდება, და იმისთანას სცენ და გაურისხდენ, და საქონლისაგან ჯარიმა წაართვან. ის ჯარიმა გლახას გაუყონ და შვიდს წელიწადს მონანებით იყოს და საკანონო გარდივადოს. აგრევე დედაკაცთა.

თუ შვიდს წლამდი მოვიდეს კაცი თუ დედაკაცი, ისრევ უნდა გვირგუინ-ნაკურთხი ერთმანეთს შეჭყარონ. და თუ შვიდს წელიწადს უკან მოვიდნენ და ერთმანეთი აღარ ინდომონ, ერთმანეთის

¹ მოქადაგეთა და ეპისკოპოზთა დარიგება უნდა მისცენ] მოქადაგეთა დარიგება უნდა მისცენ ეპისკოპოზთა A. ² ეპისკოპოზნი A.

* იოანე 11, 20. ** 21-ე და 22-ე კანონები ბარდავის კრებისა.

ნებით სხვადასხვა შეერთონ, კაცმანცა და ქალმანცა. და იმგვარად ორცოლიანთ საკანონო გარდიჰადონ.

ესრე ნამეტნავია, ბოლოს კანონზე პდანებითა რომე ზომიერის მგზავსად სხვადასხვა დავდევით [იხ. მუხლ. 158, 164]. ჩვენ ესეები აქ დავამატეთ¹, რომ ყუელას გარდამწყუეტელია² აქ სამართალი.

ქ. თავი სამასორმოცდაჩვიდმეტი

357. ქ. თუ კაცი ვინმე ანუ დედაკაცი წმინდის საყდრისა უშვილოდ მიიცვალონ და სიცოცხლეში შეძლება ქონდესთ თავიანთ³ საქონლის ქონისა, თვითან რომ მიიცვალონ, მათს ნათესავთ მათს ქონებასთან, მიწა-წყალთან, თუ მრევლის პატრონი იყოს, მათ მრევლთან, ჳელი არა აქუთ [215v]. მისი ნათესავნი, თუ ბევრნი იყუნენ, თუ ცოტანი, თუ უნდოდეს, ერთი რომ იშვილოს, ანუ, თუ უნდოდეს, გაყიდოს ანუ თავისის სულისათვის გასცეს, თვითანვე თავიანთ⁴ საქონელზე შეძლება აქუთ.

და თუ მათგან ნაშვილეგმან მლდლობა ინდომოს ან, მრევლნი უნდა მოწმობდენ და ან⁵ თვითან უნდა ღირსი ჩნდეს, და, აბა, ისრე უნდა აკურთხონ და ნახევარი მისცენ უხარჯოთ და უბეგროდ. და მიწა-წყალი იმგვარად საყდროვანთ მიცვალებულთ საყდრისა არის.

და თუ მლდელნი და მათნი კოლნიც მიიცვალონ⁶ და ანდერძი არა ქნან და ანუ არვინ იშვილონ. რაც მათი არის, ყოველი ერთბირად საყდრისა არის დაპატრონება, რომლისაც რომ მართებული და წესია, არათუ შორეული და უცხო დაპატრონოს. თუ ნებით ანუ მოწონებით იწონებდენ და თქუან თუ, ამას მივცეთო, მოქადაგე ნუ მისცემს გლეხსა, წმინდის საყდრის შეწირულია.

ეს დამტკიცება სამართლისა ერეკლესა და ხოსროვისაგან [არის] და იმათ წინ დროსა რაც ქნილა, ნუ დაიძრას: რომე არ იცოდენ დამტკიცება, დამტკიცებით როგორც რომ დაუჭირავთ ისრე დაიჭირონ⁷.

ვნახოთ ეს სულიერი სამართალი. შეძლებას მისცემს დაპატრონებისასა, ვისთვისაც უნდა, მისცემს, მაგრამ საყდარს არ გააშორებს. თუ მოჭდეს შორეული ჩამოვარდნილი ანუ უცხო შვილად აიყუანოს და მანც შვილობის წიგნი აიღოს და ხუცობა ქნას, მის უკან და მის [216r] სამდდლობზედ დააყენონ, — შემძლე იყუნენ მოსამართლენი და წინამძღვარნი. და ის, ვინც დააყენონ, კიდევ ხუცის

¹ დავამტკიცეთ B. ² გარდამწყუეტელი AB. ³ თავიანთ A. ⁴ და ან]და: ნ. ⁵ მიცვალონ A.

* მე-8 კანონი ღვინის V (645 წ.) კრებისა.

სახლისაგან უნდა იყოს, რომ დააპატრონონ, არათუ ერისკაცის სახლისა. ამისი თქმით მოგდეს, რომ აღარაეინ იყოს დამპატრონებელი, წმინდა ტახტისა არის.

და თუ ჩამოვარდნილი ღირსი იყოს და თუ მღვდელი იყოს თუ არ იყოს, თუ შეუძლია, რომე ღირსებითა ქნას მღვდლობა, მღვლად უნდა დააყენონ, და ეს არის ქეშმარიტობისაგან.

ქ. თავი სამასორმოცდათურამეტი

358. ქ. მებატონემ ვინც რასაც დროს თავისი მამული და ყმანი გაყოს, მრავალნი ავთვლობით¹ იქმონენ, ყმაწვილთა ეკლესიასა ნდომით მოინდომებენ, რომე ყმათა გაქადონ, დაჩაგურით დაამორჩილონ თავიანთ² თავსა, რომ არ არის მართებული მღვდელზე და საყდროვანზე და ქრისტიანზე.

სამგზის სანატრელმან წმინდამ გრიგოლ და ჯელმწიფემ თრდატ³ წმინდასა ეკლესიასა საპატრონო სხვათა აზნაურიშვილთა და თარხანთაგან გაერიგებინათ, და აზატნი იყუნენ შვილნი წმინდის ეკლესიისა თავიანთ⁴ მიწა-წყლითა და ქონებითა. რამეთუ სპარსთა ჯელმწიფობის დროს ცოტა რამ დასდევს სახელმწიფოს ხარჯის მიმცემის სახლი, ჩანს ცხადად, თუ ცოტას რასმე სთხოვდენ, ასრე არა სთხოვდენ, რომ გამამლებს გლებთან [216v] აერიათ. ერთს რასმე მისცემდენ წლითი წლამდინ საჯელმწიფოდ.

მაგრამ, თუ ვინმე ხარბის თვალით შეხედოს, აზატნი ყმაწვილნი ეკლესიისა წილში და გაყოფაში ჩააგდოს საყმოდ, იმრიგნი განშორებულნი არიან კურთხევისაგან, განშორებული შვილი შეიქნას, არ იყოს შეძლება კათალიკოზისა და ებისკოპოზთაგან იმათანი წირვის კურთხევა.

და სხვანი, — ისინი ოზინ ჯელმწიფის ჳირით დაჳირიანდეს, — ვინც თავ-თავის ნებით გაყონ შეწირულობა წმინდის ეკლესიისა და არ დაუჯეროს მოქადაგესა და არ მიუგდოს ყური, ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევისაგან შორ იყუნენ იმისთანანი*.

ვინც მოინდომოს იმრიგის საქმეების ქნა, შეიტყონ, დამქცევთა და მამშლელთა⁵ ამისთანას სწორეს წინაპირველთ კანონთა ნაბძანებისა

ქ. თავი სამასორმოცდაცხრამეტი

359. ქ. ზოგნი მამასახლისნი და აზნაურნი არიან, რომე შეძლებას იქმონენ მონასტერზე, ვისასაც მოინდომებენ, გააგდებენ,

¹ ავთვლობით | ავთვლობით A. ² თავიანთ A. ³ თრდათ A. ⁴ თავიანთ A. ⁵ მამშლელთა B.

* მე-17 კანონი დვინის V კრებისა.

და ვისასაც მოინდომებენ, [დასხმენ] თავიანთ¹ ურიგობითა და გამოსარჩომისათვის.

და არიან კიდევ ვინმე ასეთნი, რომ დასხდებიან მონასტერში იმგვარად, როგორც რომ უსახლკარო, არა ქონდეს სახლი, რომ პური სჭამონ, დასხდენ მაშვიგან და პური სჭამონ და საყდარო ღ²თისა არათ ჩააგდონ, და არ შეირცხვინონ.

იმისთანასთან, თუ ებისკოპოზი არ გაუშვან, რომ გაასწოროს და ნახოს თავისის მონ[ა]სტრის ურიგობა და დასაკლისი, წმინდათ განათლება, ლოცვა-წირვა და მგალობელთ გალობა და სახლთა გარიგება, — ამისთანას გაველილის კოდევის შენდობა იქნას მრევლთა კურთხევეითა, ეპის-წირვით, შესაწირავის მირთმევეით, ლოცვით. ყოველთა საყდროვანთა კრებულთა ილოცონ მათთვის, როგორც რომ მართებთ, რა რიგათაც სხვათა მამათ და განშორებულთაგან არის მართებული ლოცვა. და ამოღებას რისამესას³ ნუ იქმონენ.

მაგრამ, თუ წმინდათ მამათა ჩვენთა დარიგების ზედებისა მტერი მშლელობისა შეიქნან, ამისთანანი ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევიდამ შორ აყუნენ და მაგიერი რისხვა წმინდათა წამებულთაგან აიღონ*.

როგორც რომ სწერია, თუ ქნან მაგიერი მისი მათ მრევლისათვის ურიგობა**.

ქ. თავი ხამახსამოცი

360. ქ. უქონელსა და დარიბზე ვინცა და რომელმანც შეძლება მიიღოს ამისი, რომე სათხოვარი სთხოვოს¹ ანუ ძღვენი და სასშელ-საქმელი, ძალით და უმოწყალოებით სთხოვდენ და იასაულს² აყენებდენ და შუღლით და ცემით შიაწუხონ, შესაბრალებელი ძმა ვასარჯონ³, — შებრალება და მოგმარება უნდა იმისთანას ყოველთა ქრისტიანთა მოწყალე ძმათაგან, შეხვევა⁴ ყოველის მისის სატკივრისა**.

მაგრამ, თუ ვინმე მოინდომოს იმისთანა ურიგობა საბრალოზედ, შეუწყალებელი სა[217v]ქართლით სამართალი გარდაეგდევინებათ, რომელმაც არა ქნან შეწყალება¹.

ქ. თავი ხამახსამოცდაერთი

361. ქ. რომელიმე მოლაშქრე და ანუ აზნაურნი მივიდნენ და სოფლად შევიდნენ, და ისრე გალაგონ, და საკრავითა დაუწყონ

¹ თავიანთ A. ² ამოღებას რისამესას ანოღება რასაც A. ³ სიბოს A. ⁴ იასულს A. ⁵ ვასიხჯონ B. ⁶ შეხვევა A. ⁷ შეწყალება.

* მგ-10 კანონი დეინის V კრებისა. ** მიქია 5,14. ნაუმ 1,2. მგ-11 კანონი დეინის V კრებისა.

სმა წმინდასა წირვისა და ლოცვის სახლში, ამისთანა საქმის კნა გაგონებაც საზარელია ქრისტიანთაგან, არამთუ ქნან. აბა, ზეით წერილი კანონი [იხ. მუხლ. 359] უნდა წაუკითხონ მღდელთა იმათთანას კაცსა და შეატყობინოს კანონის ბძანება. თუ გაიგონონ სიტყუა მათი და დასცალონ საღმთო სახლი და წავიდნენ სოფლად, კარგია.

და თუ არ დაიჯერონ და არ გაიგონონ სიტყუა მათი, ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევისაგან განშორებული იყუნენ და წმინდათაგან რისხვა და წყევა აიღონ, — მონასტერსა წმინდათ განსასვენებელი ეთქმის და სადგომი ეპისკოპოსთა, მოქადაგეთა, ბერთა, მღდელთა და გლახაკთა, არათუ უსამართლოთა და მოლაშქრეთ აღგილი იყოს*.

ქ. თავი სამახსამოცდაორი

362. ქ. როგორც რომ ჩვენი ყოველი ტახტისა სამართალი იქნა დაწერა, ყუელა თავ-თავის ქრონიკონითა ისრე ათს წელიწადს პატრონობაში ხოსროვისაში, — აბა, თქუენსა სიწმინდის წერას შევიძლებთ, მაგრა[დ] დაქერასა დარიგებას სულის წმინდისასა, — ჳელითა რიგითა წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთ კანონითა სიწმინდითა მართლად დამტკიცდეს, და დაამტკიცეს წმინდათა და მართლ[218r]ქმადიდებელთა მოქადაგეთა.

მაგრამ უზეშთაესად იფთხილონ დასაწყევლელი ახლოს ნათესავთა და გვართა ცოლ-ქრმად შეყრა. ესე ურჯულობა არის და ყოველთა ავთა საქმეთა საძირკუელი, — როგორც რომ ბძანა მოციქულმა: «უცხო თესლთა რიგი უღმრთობა არის»**, როგორც რომ წინასწარმეტყუელთა შეგვატყობინეს და გვამცნეს.

ღთიულმან¹ პირმან დასწყევლოს კაცი, რომელმანც გამოსცვალოს ამხანავთა დადებული სამძღვარი და დამტკიცება დამბადებელისა, ყოვლისა დარიგების და დამტკიცების დადება და ბძანება ფეჭქუემ ჩააგდონ ურიგოდ და არად მიიჩნიონ იმათთანას კაცზე შივა რისხვა, ღთისა ძველითგანვე რომ უბძანა ღთს: «რიგთა გვართა ეგვიბტელთა და ქანანელთა ნუ წახვალთ. მე ვარო პატრონი და ღმერთი თქუენია»***. ამისთანა ლოგინს შერცხვენილი დაუძაბა პატრონმა და გაყარა წინაგვართაგან.

აბა, ორისაგან მივესწრათ იქ, რომ ჩვენ გერს ვეტყუით. და იტყუის: ყუელანი დანი შენი არიან, და მასუკან აღარა ცოტა

¹ ღთიულადმან A.

* მე-12 კანონი დვინის V კრებისა. ** I ტიმოთე 6, 10. *** ლევიტ. 18, 4.

საქმით გასაკუთრებელი თქუა: და შენია, და მასუკან მეორედ ასრე: როგორც რომ ცოლი ცოლია, ისრე მისთან მიყოლილი და ქრმისა მისისა შინ დანახდომი შვილი და-ძმანი არიან, ისინი ერთმანეთს არ ერგებიან, არც მათი შვილი — ერთმანეთსა.

ეს არვინ იფიქროს, თუ ბარტო გერისას ვაშბობდეთ უზეშთა-ესად. როგორც მაშიდაშვილი ნათესა[218v]ვია, ისრე დედისაშვილი. იმგვარად ძმისწულის წულის წული, დისწულის წულის წულა არ უნდა მიეცეს ერთმანეთსა და არც მიეცემის. რომ დაკარგულია ნოეს დროს, ნაქნარს ნუ გააცხადებუნ.

სული წმინდა ოვსია წინასწარმეტყუელი¹ ყოველი ამისთანა ცოდვა ბოროტი წუროლადა ჩაიგდო, მაგრამ ყოვლისაგან ეს ცოდვა უფრო მძიმეა, რომე სისხლი სისხლს გაერთდება. რომ მოვლეს ნათესაეთა ცოლქრმობა, ნათესაეთა შუა რომ უმგდურობის ცოდვა იქნას, ატირდების ქუცყანა, ნაკლულოვანება შეიქნების ყოვლის საქმითა, ნადირნი, ფრინველნი, თევზნი მოაკლდების და ღთი რისხვით დახედავს ქუცყანასა. არ გააერთონ სისხლი და ჯორცი ნათესაობისა. სანამდი არის, სიწმინდით სძებნეთ წილი.

ვინც გარდაუდგეს რიგსა და ქნას უპირისწყლობით, კანონის ბძანებით შეჩვენება აიღოს. რომელი რომ ქრისტემ ბძანა და ნეტართა მამათა² დაამტკიცეს, რომე რიგმან გააშორა ნაშენი მამისა და ნაშენი დედისა.

თუ მოვლეს, რომ ითხოვოს³ კაცმან ცოლი, რომ ყუანდეს იმას ქალი და კაცსა ვაჟი, არ არის ბძანება კანონისა, რომ ის გერი ერთმანეთს მისცენ. და არც მათი ნაშენი — სამს ჭიბამდი.

რომელი რომ დედით ერთნი იყუნენ და მამით თავ-თავისი, იმრიგთ და-ძმათ შუა ვიდრე ხუთი თაობა აქეთ არ გამოიკვალოს და ხუთი იქით, მეექუსემდი არ უნდა იმათმან ნაშენმან ერთმანეთი [219r] ითხოვონ.

მამის ძმისა, დედის ძმისა, მამის დისა, დედის დისა ნათესაობა ერთად ჩააგდო კანონმა და გაშორებითაც სწორედ გააშორებს.

ქ. თავი სამასსამოცდასამი

363. ქ იქ ერთსა თავშია უტდურობისა ცოტა რამ დავწერეთ, და არა მრავლად [იხ. მუხლ. 362]. მაგრამ, თუ გინდათ შეტყობა უტდურობის გზებისა, კანონშია მრავლად და კარგად გარიგებით ყოვ-

¹ ოვსია წინასწარმეტყუელი — A. ² მამათა] — და A. ³ ითხოვს A.

ლის გზის უტდურობისა: თუ ნათესაობისა, თუ სულიერ ნათესაობისა, რომელია ნათლიობა, თუ მძახლობისა, თუ მამეული ნათესაობისა, თუ დედეულ ნათესაობისა, — ყუელა იქ კარგა სწერია.

აქ ამიტომ სულყუელა არ დავსწერეთ, რომე უტდურობის ძებნა და მოკითხვა კათალიკოზთა და ებისკოპოზთა მოქადაგეთაგან არის მართებული, და მათ ჩამოის მლდელთაგან უნდა, რომე სძებნოს ქეშმარიტებით და ფთხილად იყუნენ, რომე უტდურობა¹ არ მოვდეს.

უტდურობა¹ დიად ძნელია და ქუეყნისათვის ავია. ერისკაცი მაგთონს არას გამოეკიდების და სულიერი მოსამართლენი უნდა იყუნენ გაფთხილებით და ყოველი მათი სამწყუსო დააძინონ და გააფთხილონ. რომელნიც არას გამოეკიდებიან სულიერნი მოსამართლენი, მათთვის ავია და ცოდვა თავს დაედებათ.

და თუ სულიერის მოსამართლისაგან არ ეშინოდეს, სატორციელო მოსამართლეთ უნდა მგა[219v]რი და ზურგი გამოაბან დამნაშავესა და შეუპოვარზე. და გარდაკდევიებით სულიერის მოსამართლით უნდა გარდაკდეს.

ქ. თავი სამასსამოცდაოთხი

364. ქ. როს გატყდეს ხომალდი ზღვასა წიგან სიახლოვესა ქალაქისასა, უნდა რომ ჯელის მომართვით და მიშველებით მოარჩინონ. რაც შველა გაეწყობოდეს, მიეშველონ მათ კაცთა ახლო ქალაქისათა. თუ უცხოზან კაცზან, შორეულზან, უშველოს, ხომ მართებულია, კაი, ვისაც რამ შეუძლია. თუ შორეულთ არა ინალულონ რა, იმ ახლო ქალაქის კაცთ მართებთ მიშველება² და მოკმარება, — რა ნავი, ხომალდი უზიანოდ მას³ ქალაქთან გავა ბევრი შესამატია ქალაქისა და შეემატებათ გასულით. აბა, იმისთვის უფრო მართებთ მოკმარება.

ფასიც უნდა გაილონ და მის შველას ეცადონ, რომე ვალია მათზე, რომელსაც შეუძლია მოკმარება და შველა. უცხოზ, შორეულს არცარა ერგების და არცარა ვალია მათზე.

ქ. თავი სამასსამოცდახუთი

365. ქ. მრავალნი ივლიან მოტყუებით წმინდისა და საუდაბნოს მონასტრისა სახელზე და კიდევ სხვათა მიზეზითა, და კიდევ

¹ უტდურობა A. ² მიშველება — მიშველება A. ³ მას — მას A.

ზრავალს დაატყუებენ; და ანუ იქნებიან წიგნით ტყუილითა და ფარისევლობით. რა დროსაც რომ მოვდეს ანისთანასი მისულა რასაც აღაგსა და სიმტყუვნე პართლად [220r] შეამცნიონ, იმრიგს კაცს, რაც დაეგროებინოს, გამოართვან ჯელიდამ და, რომლისაც მონასტრის სახელზე დაეგროებინოს, იმ მონასტერში გაგზავნონ ანუ დამჭიროთა გლახათ მისცენ, ანუ საყდრის ასაშენებლად მისცენ, ანუ ტყუე დაიგსნან.

და იმრიგის კაცის სხვა სამართალი ებისკოპოზთა და მოქადაგეთაგან იქნას. საერო მოსამართლენი სხვარივად ნურას გარჯიან.

ქ. თავი სამახხამოცდაექუსი

366. ქ. რას დროს უწინ ააშენონ სოფელი, არ არის დამტკიცებით კერძი მიწისა, წყლისა და სხვასა მისთანასი, ვიდრე საყოფი ზომიერი დამდგომნი არ შეგროვდენ. აბა, [მაშინ] გაყოფა დამტკიცდეს.

მაგრამ თუ წამგდარი ააშენონ და არ იყოს ბევრის ხნისა, რომ შესატყობი იყოს და ეტყობოდეს უწინდელი თავ-თავის სამძღვრისა¹ და სამნის, დამტკიცება იმავე უწინდლის სამძღვრით და სამნით იყოს და იქნეს.

და თუ ბევრი ხნის წამგდარი იყოს და არ იცოდეს სამძღვარი და სამანი, და არც ეტყობოდეს და სამძღვრები გამოცუდილიყოს, იმრიგის გასაყოფად მიასხან წინ საყდროვანი და სხვანი.

ქ. თავი სამახამოცდაშვიდი

367. ქ. აღებ-მიცენა ყოველი დაამტკიცონ,—რა დროსაც გაყიდონ, ყუელას უნდა შეა[220v]ტყობინონ,—და თავიანთის ნებით და მოწმით. თუ მაშამ გაყიდოს, მის შვილს, ვაჟსა და ქალსაც, შეატყობინოს და მათის ნებით იქნას,—[და] ძმათა, რომელი დაპატრონდეს. და იმგვარად შეილთა მაშათა შეატყობინონ და მაშის ნებით უზეშთაფსად იქნას. აგრევე დათა, აგრევე ძმათა ნებით უნდა.

და თუ არა ქნან ასრე, რასაც დროს მოინდომონ, შეუძლიათ მოშლა, თუ წიგნითაც იყოს დამტკიცებული. და თუ წიგნით, მოწმით ერთობილად გაყიდონ სიგლახაკისათვის და პირობა დადვან, როგორც რომ გაჩვენათ წინათ [ახ. მუხლ. 240, 241], შეუძლიათ თავიანთის თხოვნა და ანაღების მიცემა.

და თუ შუაზე სიტყუა აგეთი* არ იყოს რა, დამტკიცებული შეიქნას წიგნსა დამტკიცებისასა.

* სამძღვარი] A.

* „აგეთი“ ჩაწერილია სხვა ხელით.

ნიშანი რაში უნდა იყოს ებისკოპოზისა და მოქადაგისა ანუ ქრისტეს ჯვარისა, ანუ გელმწიფის კარის მოსამართლისა. და ამისთანათი დამტკიცდეს ყოველთაგან¹ მიუღვევრად და შეუშლელად.

ქ. თავი სამახსამოცდარვა

368. ქ. რას ღროს რომ მოინდომონ ძმათა გაყრა, და გაიყარნონ და მამული და რაგინდარა გაიყონ, ჯერ უწინ უნდა რძლების ზითევი, მათი კერძი რაც რამ აიღონ, გარდუღვან თავთავისი.

თუ რამ დახარჯული იყოს, საერთოდ, შუადამ უნდა მისცენ და მასუკან ძმათ უნდა გაიყონ. დედაკაცის საქონელი არ დაიკარგების. ასრეა საქვეყნიერო საქმე და სამართალი.

ქ. თავი სამახსამოცდაცხრა

369. ქ. თუ ხილამ ჩამოვარდნილის კაცისა სიკუდილისა იკითხონ ანუ ზედ ჩამორ[221r]ჩობისა, პატრონი ხისა და ხეც უბრალოა ორივე—ხე უსულო და უენო არის, არაფერი არის საბაბით მათი სიკუდილისა, რომე ასრე მოვდეს.

და თუ ქნან, რიგი[ა] მოსესი, რომ ბძანა ღ'თნ პირუტყუისა, რომ, თუ იქნას და მოვდეს მათგან დაშავება, შეიქნენ ქურქელი სიბილწისა სულისა და გორცისა, რომელმანც იცოდეს, პირუტყუისა მისისა რძეს ნუ სჭამენ და ის პირუტყუი უნდა ჩაქოლონ და გორცი მისი ძალლთა აჭამონ; ისრე პირუტყუი რქიანი, რომლისაგანაც რომ კაცი მამკუდარიყოს, უნდა მოკლან და არ უნდა სჭამონ გორცი მისი. იმბოგის პირუტყუის სიკუდილი ცოდვა არ არის—შეიქნენ ქურქელი სიბილწისა.

იმგვარად—უნდა მოსჭრან ხეცა იგი, რომე მისი ნაყოფი ხილი აღარ იქმების. და თუ მისმა ძირმა და ფესუმა იხეთქოს და ხე შეიქნას, მისი ნაყოფი უნდა ქამონ, ასრე რომ იმ ხეთ ის აღარ ითქმის,—როგორც რომ პირუტყუის ნაშენი უბრალოა და იქმების.

თუ საყდრიდამ კაცი ჩამოვარდეს ან ქუა ჩამოვარდეს და კაცი მოკლას, საყდარი უბრალოა. ასრე—უნდა კათალიკოზმა აიაზმა გარდიჭადოს და თვითან მაშიგ სწიროს, და მრევლთა უნდა იტირონ გულმწუხარედ მას საყდარში, როგორც რომ თავისი მამა, რომ მათის ცრემლით და პატრიაქის ღირსის ცრემლიანის წირვით იმ საყდრისაგან სიკუდილისა ღ'თნ შენდობა მიიღოს მათზე⁴.

¹ ყოველგან A.

[221v] ქ. თავი ხამახხამოცდაათი

370. ქ. ქურდის ანძის კურისა კითხვა. თუ ქრისტიანი იყოს, თუ სხვაგვარი და უბძანოს ქრისტიანსა, შენ უნდა ანდასა კრაო, ჯერ უნდა გარდეთაროს, და თუ არ იქნას, ქრთამი გაილოს. თუ ვერც იმითი გამოეშვას, გელმწიფის ბძანებას რალა გაეწყობის, უნდა გათავდეს, მაგრამე კრძალვით, და უნდა ებრალებოდეს, არათუ ემეტებოდეს მისთვის ის ტანჯვა. და უნდა გათავდეს გელმწიფის ბძანება, როგორც რომ იოვანე ნათლისმცემელმან უბძანა: «რაც რომ გელმწიფის ბძანება გაქუთო, ის ათავეთო, არათუ ნამეტნავიო»*, რომე ღთი გულთა მხილველია, არა პირით, როგორც რომ უბძანა უფალმან სამოველს.

ქ. თავი ხამახხამოცდათერთმეტი

371. თუ კაცსა ყუანდეს ჯორი ხუიანი ანუ ცხენი მწიხლავი, ანუ მკბენარი, ანუ დამგლეჯი, როგორც რომ ცხურის თავის თავმგზავსი ყუანდა ალექსანდრეს, ანუ ყუანდეს ძროხა მრჩოლალი და მრქენელი, და პატრონმან მისმან იცოდეს, სხვათაც თქუან და აჩვენონ მათი ნაწყენობა, და პატრონმან თავს არ შეიდვას და იმრიგს ერთი რამ არ მოუგონოს, და მასუკან კაცს ან წიხლი კრას ან დაგლიჯოს და მოკლას, პატრონი მისი სიკუდილის ღირსია, რომ უთხრეს და არა ინალულა რა.

თუ პატრონმა არა¹ იცოდეს რა, უბრალოა. და თუ უკრავს და მოუკლავს რაგინდა[222r]რა პირუტყუთა, უნდა გაყიდონ და ფასი მისი მკუდრის პატრონს მისცენ.

იმრიგის გასყიდვაში უნდა თქუას, ამრიგის საქმის პატრონიაო და ამისთვის ეყიდიო, და ასრე უნდა ქნან. ამრიგის სამართალი ასრე გაგვირიგებია.

ქ. თავი ხამახხამოცდათორმეტი

372. ქ. რომელმანც კაცმან კაცი ვინც გზას გაგზავნოს, კითხვა ბევრს გზას აჩვენებს, მცირე იყოს თუ მდიდარი. არიან ასეთნი, რომე მუშაობაზე დააყენებენ და გაგზავნიან, ზოგნი არიან მებაღეთ დააყენებენ, ზოგნი არიან მსახურათ დააყენებენ; კიდევ სხვანი სხვას საქმეზე დააყენებენ.

მოკლდეს რომ მოვიდეს სიკუდილი, პატრონი მისნი უბრალონი არიან, უზეშთაესად რომ ყოველთვის² ეთქუას, იყავ ჩემი მორჩი-

¹ არა] — არა A. ² ყოველთვის A.

* ლუკა 3,18.

ლი, ამა და ამ გზაზე ნუ ივლი, აქა და იქ ფთხილად იყავ¹ და მამაცადო.

და თუ ყმაჲმ უთხრას პატრონსა, ამა და ამ ალაგს კაცსა კოცნო და არ გაივლებათ, და პატრონმა არ გაუგონოს და გაგზავნოს, და ის კაცი მოკლან, მისის სისხლის მზღველი ის გამგზავნელი შეიქნას.

ქ. თავი სამასსამოცდაცამეტი

373. ქ. არ შირთებს ღასით გასწავლება ყმაწვილთა კანონის ბძანებითა. თუ ოსტატს შეძლება ქონდეს, უნდა ჩააცვას², დაბუროს³, ასვას, აჭამოს.

თუ ოსტატს შეძლება არა ქონდეს, ყმაწვილთა მამამ უნდა უნაღლოს [222v] შეილთა თვისთა ტანთა, ფეგთა, სმა და ქამა. და ოსტატს, რაც შეძლება ქონდეს, ძღვენი უნდა მიართვან; და თუ ყმაწვილთა მამანი გლახანი იყუნენ, ნურც ძღვენი უნდათ.

თუ, ვინ იცის, ამ სამართლის მშლელი იყოს და გავიდეს ამი-დამ და დაუწყოს შაგირდს რჯა და თხოვნა საოსტატოსა, რაც მის ხელში ყმაწვილობაში მოეგოს, იმითი გაისტუმროს.

ქ. თავი სამასსამოცდათოთხმეტი

374. ქ. სიმთურალით შრავალნი შეუტყობარნი შეიქნებიან. დამტკიცება წინანდელი საყდრის მოსამსახურეთა: თუ პირს არ ანაღლოს, შევიდნენ კიდევ საყდარში, ქნან სამსახური; და თუ პირს ანაღლოს, ვეღარ შევიდეს.

იმისთანას უნდა დაედვას დარიგება და შიში. მაგრამე ბევრნი აფებულობით იქნებიან და ბევრჯელ მოუკლებათ. მაგრამ დამტკიცება სიმთვრალისა გაძლობა არის და უმთურალობისა—უმადლობა. არის კიდევ ნიშანი სიმთვრალისა: დასუსტება ტანისა და ენისა არის.

ახლა ვინც იყოს ამისთანა, რომ ნიშანი ეს უპოვნონ სიმთვრალისა, შორ დააყენონ სამსახურისაგან, რომლისაც შემძლე იყოს; იმისი საზომიერო საკანონო დასდვან; გარდიჯალოს და მასუკან შევიდეს სამსახურში.

რომელმაც უფროსმა არ ინაღლოს და გაუშვას უკანონოდ და რიგდაუდებლად, ისიც მათ ნემთურალებთან აღირაცხვის სამართლის დადებით და დაიდებს თავსა მათსა სამართალსა*.

¹ იყავ]—A. ² ჩააცვას A. ³ დაბუროს B.

* 374 მუხლის ტექსტი სომხურ დედანში არ არის.

[223r] ქ. თავი სამასსამოცდათხუთმეტი

375. ქ. რაც საქმე კაცის ღთის თაყუანისცემისა და რწმუნებისა შევიტყვევით. აბა, ღირსია კაცი, რომ გაშინჯოს, თავის რჯულისა რომელი შეიძლოს კაცობით, — თავისთავი სიწმინდითა, ღთის შიშითა, და მასუკან შეიძლებს საყდრის სამსახურის რიგსა და გელმწიფისა სამსახურსა, რომელზედაც დადგების. როგორათაც ყოველთანა ჩანს, ორი ნაქნარი იქნენ გუნებიანი და ენიანი: ანგელოზი და კაცი. და მოსემ წინაპირველთ აქეთ არ დასწერა ანგელოზთათვის, და კაცისათვის დაარიგა თქმითა, თუ «დაბადა ღთნ მიწა ქუეყანისა და შთაბერა პირსა მისსა სული ცხოველი და შეიქმნა კაცი სული ცოცხალი»*.

სხვათა გაყუჩებულთა და ყოველთა უცოდინართა ასრე იციან, თუ ღთნ პირით და სხვა საქმით გაარიგა, ოთხის ნივთით. ერთ-პირად შესატყობია, შებერვითა გააცოცხლა და გაასულიანა. იმგვარად შეიტყვევით მიწა მარტო ოთხის ნივთით, როგორც რომ ექიმში ყმაწვილთა გაყოფს: მიწას სიმშრალობათ, გორცის მორჩილობად წყალი, წყლისა ძარღვი, და სიმხურვალე ცეცხლისა აერიოს ყუელაში.

კაცი უნდა იყოს მორჩილი თავის რიგისა და შეტყობა ქონდეს რჯულისა, — [მაშინ] შევიდეს საყდარსა და გელმწიფის სამსახურში.

ქ. თავი სამასსამოცდათექუსმეტი

376. ქ. თუ ვინ ვინც სადაც გაგზავნოს, რომ არ იყოს მისი მოჯამაგირე, და არც [223v] ყმა, გამგზავნელს მისი გაუთბილება მართებს, რომ ავი საქმე არა მოუტდეს რა.

თუ, ვინ იცის, რომ ან მოკლან და ან დაშავდეს საქმეს მისაზედ, რჯულის კანონი გამგზავნელს სისხლის მიცემის სამართალს უბძანებს. ეს არის გამოჩენით სამართალი.

ქ. თავი სამასსამოცდაჩვიდმეტი

377. ქ. თუ ვინ ვისიმე მოჯამაგირე იყოს და უთხრას სახლის პატრონს, ან აქეთ გამგზავნე, ან იქით, რომ ვიმუშაო რამე, ან სხვა საქმეზე დამაყენეო, და სახლის პატრონმა უთხრას, როგორ გაგზავნო, აქა და აქ სიკუდილის მახეაო, მოჯამაგირემ თავისი მუშაობის სირცხვილისათვის და თავისის ნებით გაიწიოს და წავიდეს ერთს საქმეზე, და მოკდეს მისი იქ სიკუდილი, — დამჭერი მისი უბრალოა.

* შესაქმეთა 2,1.

და თუ გაუფთხილებლად გაგზავნონ, არა თქუან, ვაი თუ ეს კაცი იქ მოკლან, ეს არ იფიქროს და იცოდეს, რომ იმ გზაზე სიკუდილის მახეა, და ძალად გაგზავნონ, და მოკლან ის კაცი იქა, სისხლი დაედვას გამგზავნელსა.

გამოჩენილია ეს სამართალი: ძალად იმ მოჯამაგირის გამგზავნელს სისხლი დაედება. და თუ მოჯამაგირე თავის ნებით წავიდეს, უბრალოა მისი¹ დამქერი. მართლის მოწმით გამოიკითხონ და ნახონ.

ქ. თავი სამახსამოცდათურამეტი

378. ქ. თუ ეინ ქიშპობითა სხვა საყდრის საყდარი ააშენოს, დაწერილია: [224r] «ვინც მამის ღობე დააქციოს და გარდაღოს, უკბინოს მას გველმან და მოკუდეს»^{*}. ყუელა ბძანება და რიგი კარგია, რომ დასდევს წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა, მოქადაგეთა საყდრისათა.

[ვინც] ახლა დადებული რიგი მამათა მოშალოს და დააბნელოს სხვა საყდარი, და სხვის საყდრის ქიშპობით საყდარი ააშენოს, ებისკოპოზი იყოს თუ მღდელი, შეაჩვენონ სიცოცხლით და სიკუდილით და სამღდლო რიგიდამ გარდააყენონ.

და ვინც რომ მათ უდგნენ, იმათაც ისივ რისხვა აიღონ. იმ ქალაქისა ის ახალი ნაშენი საყდარი აღვილის შეპატრონეს დარჩეს. სწორედ, ფასი ნამუშავეებისა იმათ მისცენ.

ქ. თავი სამახსამოცდაცხრამეტი

379. ქ. ღირსთავან ექსორიობისა ვინც ღირსი იყოს ექსორიობისა, ღირსი ექსორიობა რომ საყდროვანთ გააოიგეს, სწორად მათი იყოს: მთავარდიაკონნი და მღდელნი — ებისკოპოზთავან, რომე ის არის მათი მაკურთხეველი; მონაზონმა და უწირაემა — რომ მღდლისაგან; ერისკაცმან აიღოს, რიგი და კურთხევა რომლისა მღდლისაგან აუღია მისგან; და ებისკოპოზნი — თავთავის მაკურთხევის კათალიკოზისაგან; და კათალიკოზი — პატრიარქთა და² თავის მაკურთხეველის ებისკოპოზთავან; მოქადაგე — მოქადაგეთავან, რომლისაგანც ბძანება აუღია ქადაგობისა.

მოქადაგეს [224v] არ მართებს აღება მღდელზე მღდლობის რიგისა, მაგრამ ეს შეუძლია, რომე გააგდოს საყდრიდამ; მათზე და ყოვლის თავის რიგსა პატრონზე — დარიგება და სწორე გზაზე დაყენება. ვარიგების მიღება შეუძლია კათალიკოზსა მისის საღმთოს სიტყუით და ბძანება-გზით.

¹ მის A. ² კათალიკოზი პატრიარქთა და] კათალიკოზთავან და A.

* ეკლესიასტე 10.

ქ. თავი სამახოთხმოცი

380. ქ. გელმწიფენი, გარიგებულნი ღთისაგან, როგორათაც ისრაელთაგან, ღთს აიღო და ექსორია უყო.

გელმწიფე თუ თავადთა და შემძლეთა დასვან ტახტსა და დაადგან გვირგვინი გელმწიფობისა, და ვერა ქნას მართებულად გელმწიფობა, მისისავე შემძლეთა და თავადთაგან ექსორია შეიქნეს, რომელთაც დასვეს — მათით.

და ეს ვერ შეუძლიათ, რომ შვილიც გააშორონ საგელმწიფოს-გელმწიფობა მკუიდრად იყოს. მამა რომ გარდააყენონ ტახტისაგან, შვილი მისი უნდა დაადგინონ ტახტსა. და გელმწიფემ რომ თავადი დასვას და გაარიგოს, მისავე გელმწიფისაგან ექსორია შეიქნას. იმგვარად აზნაურთაგან მსახურნი¹ და ყოველნი.

ქ. თავი სამახოთხმოცდაერთი

381. ქ. პირუტყუი, წმინდა თუ უწმინდური, რომ ვისიმე ვისას ორმოწი ჩავარდეს ანუ სახლი დაექცეს ზედ, ანუ სათივეზე მივიდეს და დაუწყოს ქაბა და სათივის პატრონმა დაკრას და მოკლას, ანუ ზედ დაექცეს და მოკუდეს, სა[ქმარ]მართალი იქნას ასრგ: შველა უნდა, სანამდი არ მამკუდარა, ორმოთა, სახლთა და სათივეთა პატრონთაგან, რომ ცოცხალი მოარჩინონ.

თუ ვერ მოარჩინონ, ორმოს პატრონს რადგან თავლია გაუშვია, არა უნალულია რა, ნახევარი უზლოს. და ვისიც სახლი თავისით, თვითან სახლი, ზედ დაქცევია, სახლის პატრონს ვერას შეუიღეს შველისა და მოკმარების მეტსა.

და სათივის პატრონმა თუ გაგდებამში შიადუთხო და ჩაიჩუბოს სადმე, ნახევარი უზლოს, ამიტომ რომ ცოტას თივისათვის არ უნდოდა წაეგდინა ამხანაგის პირუტყუი — პირუტყუს რა ვკუა აქუს.

და იქავ ასეთი დაკრას, რომ იქავ მოკუდეს, სულ უზლოს თავის პატრონსა.

და თუ არც გაეგდოს და არცარა დაეკრას, და სათივე თვითან ზედ დაქცეოდეს, მიშველება უნდა. თუ ცოცხალი მოარჩინა, კარგია, თუ არადა, მიშველებებისა და მოკმარების მეტს ვერას შეუა.

თუ ვინ მოჯამაგირემ და ანუ მეზობელმა ვისაც პირუტყუს კრას რამე, ანუ გამოსთხაროს თვალი, ან ჩააყრევინოს კბილები, ან მოსტეხოს რქა, ან მოსტეხოს ფეჭი და გვერდი, თუ ბევრს ხანს მოსცდეს და გვიან გამთელდეს, რასაც ხანს მოსცდეს, ისიც მისცეს და დაშავებისათვის ერთი ფეჭი.

ეს სამართალი ასეთზე უნდა იქნას, რომ ის პირუტყუი კაცის მრჩოლადი არ იყოს.

¹ მსასურნი A.

ქ. თავი სამახოთხმოცდარი

382. ქ. თუ გამთავებით კაცი იყოს ბოროტის ნდომით, შეუთხოვს საჭედარი თუ [226v] ჯორი და ზედ მჯდომი გარდმოაგდოს, და მოკუდეს, სისხლის სამართალი იქნას, როგორათაც სწერია [იხ. მუხლ. 215, 221 და 371].

და თუ არ გამთელდეს, და სიკუდილით არ მოკუდეს, და მოეტეხოს რამე, მოტების საექიმო მისცენ, როგორც სწერია. და თუ მართლა არ გამთელდეს და დაუშავდეს რამე, რაც ასო დაუშავდეს, მისი, როგორც სწერია მის რიგათ [იხ. მუხლ. 213], იმისი ნახევარი მისცენ და საექიმოც.

და თუ თამაშობაში უყონ და ყმაწვილმა შეუთხოვს, არა ეთხოვბოდეს რა. და თუ მართლა კაცი იყოს, ისიც სამართალი დაედვას, ამიტომ რომ თამაშობაში იმგვარი საქმე არ უნდა ქნან.

ესეც უნდა მართლა შეიტყონ, ნებით შამქდარა თუ უნებურად: ნებით ნაქნარსა მთლივ დაედვას, და უნებურად ნაქნარს—ნახევარი. თუ სხვაგვარი იყოს და ქრისტიანი მოკუდეს თუ დაშავდეს მისის შეუთხოვით; და თუ ქრისტიანისა ქრისტიანით მოკუდეს ნებით, ნახევარი მისცენ და უნებურისა ნახევრის ნახევარი მისცენ.

ქ. თავი სამახოთხმოცდახამი

383. ქ. ნებით და უნებურად სიკუდილი მრავალი იქნების და აქ ნიშანს მივცემთ თავ თავის ზომიერათ.

მოკვლების, რომ კაცი ხესა სჭრიდეს, წავარდეს ცული და ეცეს კაცსა და მოკუდეს¹; ანუ მაღლის მთილამ, ანუ მაღლის ადგილიდამ ხე ჩამოაგდონ, ანუ ქუა, ეცეს ვისმე და მოკუდეს, ანუ ვენაჯილამ კაცი ქუას ისროდეს, ანუ ბალიდამ ისროდეს, და ეცეს ვისმე და მოკუდეს²; ანუ ხეს ქუას [226r] ესროდეს, ანუ ჯოხსა, და ეცეს ვისმე და მოკუდეს; ანუ სხვა რამ ამისთანაები, რომლითაც სიკუდილი მოკუდეს³. და ანუ ოსტატი რომ დაარიგებდეს შავირდსა, კრას რამე⁴, და ანუ შამამ—ვაგსა, და ანუ დედამ—ქალსა⁵, ანუ დედამთილმა—რძალსა, ანუ ძმამ—ძმასა, ანუ პატრონმა—ყმასა, ანუ მანდილოსანმა—მხლებელსა თვისსა, —ამისთანა საქმეებით სიკუდილი მოკუდეს⁶. ანუ ცხენის გაჭენებაში მოკუდეს⁷; ანუ ურემმან⁸ გარდიაროს და მოკუდეს. ან კაცი ქუას სხვას რასმე ესროდეს და კაცს ეცეს და მოკუდეს. ან ყაზახთ შუა შევარდეს, შემოკრას⁹ და მოკუ-

¹ ურემა A. ² შემოკრან A.

* მეორე სჯული, 19, ^{**} 72-ე კანონიდან ათანაესესი. ^{***} მე-5 კანონიდან ბასილი კესარიელისა. ^{****} 73-ე კანონიდან ათანაესესი. ^{*****} 101-ე კანონიდან ბასილი კესარიელისა. ^{*****} 30-ე კანონიდან ათანაესესი. ^{*****} იტემ, 44-ე კანონიდან ათანაესესი.

24. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

დეს*, ანუ ურჯულო რომ ქრისტიანს კლევდეს და მოკლას, და ქრისტიანმა ქრისტიანის გულისათვის დაპკრას რამე და მოკუდეს**.

ესეები, ასრე რომ მოუტდეს ვისმე, უნებურია. შულლში და ავს დიდს ჩხუბში ანუ ლაშქარში რომ კაცმან კაცი მოკლას, ნებაა, მაგრამ უნებური სიკუდილია***.

და თუ ვინმე ვისაც კრას ჯობი და მოკლას, ეს ნებით სიკუდილია. ანუ ვინმე ვისაც ჯობი კრას და მოკლას, აქნევინოს, რაც არ შეეძლოს, და მოკუდეს, ნებით სიკუდილია. ანუ ვინმე ვის ჯობი შემოსტყორცოს. ანუ რკინეული რაგინდარა, ეცეს და მოკუდეს, ნებით სიკუდილია. მეზობელმა მეზობელს წამალი ასვას მტრობით და მოკუდეს, უხეშთაესად ნებით სიკუდილი ეს არის. ამისთანაები ნებით სიკუდილია.

და ამაების სამართალი, ნებიერისაც და უნებურისაც, — სისხლი — გელმწიფეთ სამართალსა და გარიგებას [226v] ფეგს ქუეშ სწერია [იხ მუხლ. 152]***.

თუ ურჯულომა ქრისტიანი უნებურად მოკლას, ნებით სიკუდილის სამართალი დაედვას. ფასი სისხლისა სწორედ გამოართვან.

და თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას ნებით ანუ მისის ცოლის ქიშპობით, ანუ მის კაცის ქონებისა და სიდიდის მემშურნობით და ქიშპობით, ანუ სხვაფერ სიკუდილი მოატდინოს და ქნას, დაადვან სამართალი, გასინჯონ¹ და გარდაატდევინონ, როგორც რომ სწერია.

და თუ უნებურად და მტრობით მოკდეს სიკუდილი, მისგან ითხოონ, როგორც რომ ნებით სიკუდილისა, თუ ზედ გაიცინოს და გაიხაროს სიკუდილი; და თუ არ გაეხარდეს, ნახევარი, როგორც რომ სამართალს გელმწიფისაში დაეწერეთ, ისრე [იხ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ხამასოთხმოცდაოთხი

384. ქ. თუ ვინც წაიყუანოს რუ წყლისა ვენაჰისა და ბალის მოსარწყავად, ანუ ყანისა და ბოსტნის მოსარწყავად, ანუ სხვა-რიგად, თავისი მორწყოს და გაუშვას და მასუკან შეატყობინოს ამხანაგს, და წაუტდინოს რაც რამე ფერი ქირნახული, ეს ნებით წანატედი არ არის, ნახევარი წანატედი, მაგრამ კიდევ ეზღვევინება.

და თუ არ შეატყობინოს ამხანაგსა და ისრე გაუშვას, და წაუტდინოს² ამხანაგსა წყლით ქირნახული, რაც წაეტდინოს, ერთ-პირ მთლივ უზლოს. და თუ მტრობით ექნას, ან ბატონსა, ან ყმასა,

¹ გასარჯონ B. ² წუნდინოს A.

* მე-18 კანონიდან მამათა შედგომილთა. ** 29-ე კანონიდან ათანასესი. *** 97-ე კანონიდან ბასილი კესარიელისა. **** იქვე, მე-5 კანონიდან.

ან დიდსა, ანუ მცირესა, ან ყმაწვილსა, ან მოჯამაგირესა, ვისაც, მტრობით თუ [227r] უმტრობით,—გასინჯვა უნდა და, როგორც მამკდარა, იმგნით სამართალი უყონ.

ქ. თავი სამასოთხმოცდახუთი

385. ქ. მრავალნი ექიმნი მრავალს დაუშავებენ წამლით—ანუ წამლის გამოცდითა, ანუ ავის ნდომითა მოკულენ წამლით, ანუ უცოდინარობითა¹ ავს წამალს მისცემენ და დაუშავებენ რასმე, და ანუ ქირს ეერ იცნობენ, ანუ ქიშპობითა არ ასწავლიან თავიანთ შაგირდს მართლა, ანუ საექიმოს არ მისცემენ და იმისთვის და ანუ უცოდინრობითა ბევრს დააშავებენ და ქირზედ სხვას ქირს დაუმატებენ, —ნებეურობის მგზავსად ვიცით.

რომე ვინც უნებურად ექიმთა წაიყუანს, ვიცით, რომ არ უზამს მართალს წამალსა, ანუ იცოდეს, ეს წამალი მოკლავს ან დაარჩენსო, მისცეს და სიკუდილის საბაბი შეიქნას. იმისთანის მიმცემს ნებით მკულელის სისხლის სამართალი დაედვას.

და თუ თავის პირით გაენდოს ნებით, სიკუდილის საკანონო უნდა ვარდიჯადოს. და თუ უნებურად და უნდომლად მოუტდეს, უბრალო იყოს. თუ არ შეხუდეს ექიმისაგან წამალი და ვერ შორჩეს მისის ექიმობით, და ექიმი მართლის გულით სწამლობდეს და არა ეშველოს² რა, ექიმიც უბრალოა და წამყუანიცა.

ქ. თავი სამასოთხმოცდაექუთი

386. ქ. თუ ვინმე ვინც ძალად თავის საქმეზე გაგზავნოს და დაშავება სიკუდილით მოკდეს ამისთანაზე,—თუ ხეზე აგზავნოს დასაბერტყად ძალით ანუ დიდს [227v] წყალში შეგზავნოს, ანუ ანჩხლსა და ავს ცხენზე შესვას, ანუ ამისთანა სხვა საქმით,—ანუ მოჯამაგირე, ან ზუშა ძალად გაგზავნოს სადმე და მოუტდეს იქ სიკუდილი, ანუ ხილამ ჩამოვარდეს, ან წყალში დაიჩჩოს,—ამისთანაებზე სისხლის სამართალი იქნას.

თუ მოჯამაგირე, თუ თავისი ყმა, თუ ზუშა ჩვეულებასა და მართებულს გარდა თუ რამ სხვა უმართებულოს საქმეზე გაგზავნოს, შეაბას და ძალა დაატანოს და იმით მოკულდეს, ნება არის, მაგრამ სიკუდილი უნებურია და იმისი სამართალი იქნას.

¹ მცოდინეობითა A, ² უშველოს A.

ქ. თავი სამახოთხმოცდაშვიდი

387. ქ. მოვიდეთ, ვნახოთ შებადის საქმე და ნაქმარობა, თუ ბალსა სცევდენ, თუ ვენაგთა და სხვათა. ჭეშმარიტობა მგზავსად არ შეგწვიძლია, სხვადასხვა[ა] ჩვეულობა, რომე აქავ დავამტკიცოთ მაგრამ ცოტას რასმე მივეცემთ სამართალითა ჩვეულებად გასყიდვად რისას მათისას დამტკიცებით, რაც მათი სამართალი იყოს. ნურგინ იქს უსამართლობით შათ ზედა და სამართლით გაუყონ მათ ამხანაგთა მათი ნაქირნახულევი.

და თუ რომელსამე ამხანაგს შეაჩნდეს ქურდობა თავიანთში, რომე შუადამ მოეპაროს, ერთიორად აზღვევინოს, არათუ სხვათა ქურდსავით ერთიოთხად*, ანუ მეტად, ანუ ნაკლებად, ამიტომ რომ თავისი ნაქირნახულევიც არის. ამხანაგთა სწორედ უნდა გაიყონ.

მუშისა და მოჯამავირისა დროზედ კიდეა, ზოგ[228r]ჯერ² ძვირად დაიჭვირენ და ზოგჯერ იათად. და რასაც შეებრდენ, უნდა მისცენ. და მიმგზავსებით ადგილისათ იქნას ყოველი.

ქ. თავი სამახოთხმოცდარვა

388. ქ. მეცხვარეთა და მეველეთა, ჩვეულობით ქუეყნისა, სხვადასხვითა² ფასითა, ჭეშმარიტად, როგორათაც გარიგებულან, ისრე უნდა შეინახონ, სწორედ და გაფთხილებით.

თუ მოკდეს, რომე ნადირმა წააგდინოს რამე, რომ არ იყოს მის, მეცხვარის, უღონობით და არც უნალუღელლობით და ანუ სხვარეად,—თუ შეუენახავს სიფთხილით, არ მოხდებოდა ის წანაგდენი,—სამართლითა უნდა აზღვევინონ. თუ ან არ უფთხილია და ან არ უნალუღია, სულ უნდა აზღვევინოს წანაგელი; და თუ ცოტა არის უნალუღია, ნახევარი უნდა აზღვევინოს.

და ანუ თუ თავის უღონობით მოუპარვინებია რამე, სამართალია, რომ უნდა უზღონ. და თუ თვითან მოუპარავს და შეაჩნდეს მეცხვარეს თუ მეველეს, ერთისათვის ოთხი და ხუთი უნდა აზღვევინოს სამართლით და რიგითა**.

თუ დაეკრას და მოეკლას, უნდა უზღოს, ანუ ქუის დაგორგებით³ ან ნადირისაგან იმგვარად წამკდარი უნდა უზღოს.

და თუ შენგბაზე მოკუდეს, რომე მან მყურებელმან მეცხვარემ არა ინაღლოს რა და წაგდეს და მოკუდეს, უნდა უზღონ.

თუ ვინმე შეინახოს ცხენი თუ ჯორი ანუ სატეღარი და ერთმანეთი დააშაოს, იმგვარად შემნახულთა სამართლით აზღვევინონ***.

¹ ზოგჯერ A. ² სხვადასხვა[ითა]+ და A. ³ დაგორგებით A.

* ეამოსლვათა, 22,11. ** იქვე, 22,1. *** იქვე, 21,65-30.

[228v] ქ. თავი სამახოთხმოცდაცხრა

389. ქ. თუ ვინ შესწიროს საყდარსა მიწა-წყალი, საჯნავი, ვენაჯი, ბალი, ზოსტანი ანუ სხვა რაგინდარა, მოკდეს რომ საყდარი წაჭდეს და დაიქცეს. თუ მონასტერი იყოს, თუ სოფლის საყდარი, და მისი შესწირულობა ერისკაცს ვისმე ეჭიროს და სჭამდეს, შეუძლია, ვისგანც შესწირულია, მას გამორთმევა და უნდა შეინახოს სანამდის აშენდებოდეს.

თუ ამისი ეჭვი ქონდესთ, რომ აღარ აშენდებოდეს, აბა, მას-უკან სხვას საყდარს უნდა შესწიროს, თავიანთვინ ველარ დაიჭირონ, რომე ღთის შესწირული არის. და ვერცავინ შესწირული გამოსწიროს.

და იმ დაქცეულისა და აუშენებელის საყდრის მრევლნი რომე სხვას საყდარს მისცენ და მასუკან კიდევ ისრევ აშენდეს, იმისი მრევლი ისრევ იმას უნდა მისცენ მოუშლელად, ულაპარაკოდ.

და თუ სხვას საყდრის მრევლსა იმ საყდრის აშენება აღარ უნდოდეს და ისევე წამკდარი უნდოდეს, და იმის დასაკარგავად სხვა საყდარი ააშენოს, ნუ გაუშვება ებისკოპოზი.

და თუ ძალით და ურიგობით მოაგდინონ, იმ ქუეყნის ბატონის ნება დაირთონ, აღარას უშველის, — ებისკოპოზს და მოქადაგეს თქმა და დაშლა მართებს, რადგან ქიშპობით ააშენებენ, და თუ არ დაიშლიან, თვითან იციან ცოდვა და მადლი, ორიც.

ქ. თავი სამახოთხმოცდაათი

390. ქ. ვაჭარნი ჯელმწიფის ბძანებით გარიგდენ ანუ ქალაქისა მოკვლეებით, [229r] ბძანებითა ჯელმწიფისა.

თუ ქალაქისა, თუ სოფლისა, რასაც ადგილის, უწინდელი ნახვით უნახონ საწყაო, სასწორი, ადლი და ლიტრა, და მათით დასდვან. ნახონ ძალი აღებ-მიცემისა და ისრე გაარიგონ. და დააყენონ კაცი თავსა, ერთმანეთს ძალი არ უყონ და ერთმანეთი არ იბრიყონ, და ქიშპობა და ინადობა არა ქნან.

და ვინც რევდეს, სცენ, დაარიგონ ბძანებითა შემძლითა და მოკვლითა.

ვინც იქურდოს ნაკლების საწყეთი, ადლითა და სასწორითა, ერთისათვინ ოთხი წაართვან და ავის კაცის ნიშანი დასდვან, რომ სხვამ ნახოს და აღარა ქნას.

და ვინც უკვლმწიფოდ, მალვით თეთრი¹ მოსჭრას, კელი უნდა მოსჭრან კაცსა იმრიგსა ბძანებითა ჯელმწიფისათა.

და ვაჭართა სწორედ, მართებულად უნდა ისარგებლონ. არა-თუ გზიდამ გასულითა და უმართებულად.

¹ თეთრი] + თეთრი A.

აღებ-მიცემაში ვინც დაატყუოს უცოდინარი¹ და საბრალო, როგორც ქურდსა, ისრე ერთისათვის ოთხი უნდა წაართვან.

ქ. თავი სამასოთხმოდათერთმეტი

391. ქ. მოგელეთა ყოველთა, ვინცა ვინ იყოს, რაც ჯელოსანი რას დროს იჯელოსნონ, როგორც რომ შერიგდენ, ნარდათ თუ დღით, როგორც რომ პატრონს უნდოდეს, ისრე უნდა ვაუკეთონ და ისე უმუშაონ. ფასშიაც არ უნდა დაატყუონ² და არც უნდა რიგი ჯელოსნობისა წააგდინონ. რაც ჯელოსანი იყოს, ყოველმა ჯელო[229v]სანმა, თუ ვისაც რასმე უკეთებდენ და წაუჭდინონ, როგორც ღირდეს, ისე ფასი უნდა მისცეს.

თუ მოიპაროს რამე მის სამუშაოში, როგორც ქურდს, ისრე ეზღვევიანება სამართლით³. და თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს.

და თუ დასაჭრელი იყოს და თავის დაჭრით დაშავდეს ანუ სხვა რამ სხვას წაჭდენით წაუჭდინოს, სამართლით უნდა უზლოს, რომე ბევრი ხანი დაეგვიანებინოს და ამიტომაც, რომ მიუციათ გასაკეთებლად, არათუ წასაჭდენათ.

თუ მოიპაროს მისგან და ჯელფასი ჯელთ ეჭიროს, ნახევარი უნდა უზლოს. და თუ ჯელფასი ჯელთ არ ეჭიროს და მას ჯელოსანსაც მასთან დაკარგოდეს რამე და გაფთხილებითაც გაფთხილებოდეს, ვერას შეუიღეს და იმ პატრონმა დაკარგულისამ მასთან უნდა ეცეხოს. და თუ არ გაფთხილებოდეს და ავად და ავს ლაგს შეენახოს, სრულ უზლოს.

თუ მიჭდომილისა ლაშქრისა და თარეშისაგან წამჭდარიყოს და დაკარგულიყოს, ვერას შეუიღეს ჯელოსანსა.

და თუ ვირაოდ დაღვან ის საჯელოსნო და ანუ იქ დაიკარგოს, ანუ თვითან დაკარგოს, უნდა უზლოს.

და თუ ცეცხლით დაიწვას, რომ მასთან სხვაც ბევრი წაჭდეს, რომ იმ ჯელოსნის უნალუღელობით არ იყოს და მტრისაგან მამჭდარიყოს, არ უნდა უზლოს, ვერც აზღვევინონ. თუ მარტო ის დამწვარა ანუ ჩოუღეღელობით, ანუ უნალუღელობით, უნდა უზლოს პატრონსა. სამართალი ეს არის.

[230 r] ქ. თავი სამასოთხმოდათორმეტი

392. ქ. მოჯამაგირენი და მუშანი, რასაც დროს მუშაობდენ, თავიანთ⁴, მუშათ, პატრონის დარიგებით ჩვეულობაზე და მართებულად

¹ უცოდინარი A. ² დაატყუონ A. ³ თავიანთ A.

* ვამოსლ. 22.

ორჯებოდენ, მოკდეს, რომ პირუტყუმა ფეტი მოიტეხოს ან სხვა რამ იწყინოს, გინდა სხვა რამ მოსტყდეს, უბრალონი იყუნენ, რადგან პატრონის დარიგებაზე და მართებულს მუშაობაში მამცდარა.

და თუ თავიანთ ნებით ემუშავნოს უმართებულოთ ანუ თავიანთ¹ სამუშაოზე წაეტდინოს რამე, უნდა უზღონ. ეს არის სამართალი, და კარგგვარად² გასინჯეთ მოკდენა საქმისა.

ქ. თავი სამახოთხმოცდაცამეტი

393. ქ. მოსამართლესა სამართალში მართებს შეტყობა.

რას დროს მკულელი და სხვასა ავის ბოროტისა მოქმედისას გვიჩვენებს ორზომას მათს გარჯა-გარდატდევიინებას, გაშინჯვა ღირსია: რას ფასი სისხლისა აიღონ მათგან, მონანება იქნას და საკანონოს გარდაცდა. რამეთუ სისხლის ფასითა მორჩნენ, [მაგრამ] ნუ იქმნენ საკანონოს დაუდებლობას, ამიტომ რომ არ იქნების კაცის ფასი მის მეტი, რომე თუ არ მოკუდეს მის მაგიერად. სისხლს რომ მისცემენ და გაგვიჩენია იმ თავის ტანის სიკუდილის ფასი მკულელისაგან, მაგრამე უნდა გარდიგადოს საკანონო.

კაცისმკულელობისა ფასი შეძლებით დაიდვა. არათუ ღირსია მაგრამ ზომიერი იქნას, ამიტომ რომ არ იქნეს ბოროტის ჩვეულება და ნება. კიდევ, რაც რომ დაეშავებინოსთ, [230v] იმისი დარიგება და გარდატდევიინება უნდა.

თუ გლახა იყოს, ეყოს ექმა და დარიგება და დადება შიშისა. და ჯარიმა დიდად მქონიერესათვის დავდევით. ნატყვენავე³ — მაგიერი ჯარიმის. სისხლის ფასი გლახისა — თავისი იყოს, სამართალი იქნას მოსულის საქმისა ყოველისა.

რომლისაც არ გამოჩნდეს, მაგრამ მან, მქნელმან უნდა გაუცხადოს მოძღვარსა მისსა და გაენდოს გულმართლად, და მან მოძღვარმან დასდვას, რაც მისი რიგი და მისგან მართებულია.

ყოველი სამართალი ნაქნარობისა გასინჯეთ. მაგრამ უნდა იყოს მოძღვარი ყოველის საქმისა და სამართლის მკოდნე. გარჯა და გარდატდევიინება საკანონოთი მის ნაქმარის ცოდვისა მაგიერი საზღაური იყოს, როგორათაც დასდებენ ყოველის ბოროტის მოქმედს.

როგორათაც რომ საერთო მოსამართლენი დანაშაულსა დახედვითა მოსჭრიან ზელსა ანუ ფეგსა⁴, ანუ დაუშავებენ სხვასა ასოსა რასაც, იმგვარად და უზეშთაესაცა სულიერთა მოსამართლეთა ლთის სამართალში უნდა დასდვან დანაშაულის გარდასაჯადი. და ამის-

¹ თავიანთ A. ² კარგვარად AB. ³ ნატყვენავე] იმ დღეს AB. ⁴ ფესა A.

თვის უწყოდეთ¹ ამ ერთს თავსა სამართლისა სამართალი, რომე უნდა კიდევ კარგად გასინჯვა და დაკედვა სამართლითა სამართალზე.

ქ. თავი სამასოთხმოდათოთხმეტი

394. ქ. მეწისქუილის ჯელოსნობას გამოცდა და გასინჯვა უნდა. უნდა რომ იცოდეს [231r] გამართვა და მოვლა მართლა და კარგად.

თუ ბევრის გაუმართაობით და გაურჯელობით წაგდეს საფუძველი წისქუილსა მისაში, მისის მოუვლელობით და უშიშრობით, მისთანას დამნაშავეზე იქნეს სამართალი: არც უნდა მისცეს მიზდი, და რაც წაგდენია, ისიც უნდა უზღოს პატრონს საფუძველისასა.

და თუ საბაბი პურის ნედლობისაგან ყოფილიყოს², უბრალო იყოს მეწისქვილე, და წყლის წანაღები უზღოს. და თუ მოეპაროს და შეამცნიონ მართლა, ერთიოთხად აზღვევინონ. და თუ მეწისქვილის უნებურად მოეპაროსთ, მეწისქვილე უბრალო იყოს.

ქ. თავი სამასოთხმოდათხუთმეტი

395. ქ. ბევრჯელ მოკდება საქმე ამისთანა, რომე მისცენ ცხენი ანუ ჯორი და საკედარი ჯელთ ვისმე, შესვან ხედ და გაგზავნონ ან წყალზე, ან საძოვარზე, ან საქმეს რაზედმე.

მაგრამ, თუ ყმაწვილია და არ დაარიგა, და ან არ გააფთხილა³, და ძალით შესვა და გაგზავნა, და გარდმოაგდოს ან მოკუდეს, ან წყალში დაირჩოს, უნდა პატრონსა მისსა სისხლის ფასი მისცეს.

და თუ არც ყოფილიყოს ყმაწვილი და არც გაეგზავნოს ძალით, არც ყოფილიყოს მისი და არც მოჯამაგირე მისი, და ფასით და მისის ნებით წასულიყოს, და ცხენ-ჯორის პატრონს და ერიგებინოს და გაეფთხილებინოს, უბრალო იყოს პატრონი ცხენ-ჯორისა, რომე ფასისა გულისათვის შეხვეწნოდეს და წაეყვანოს.

[231v] ქ. თავი სამასოთხმოდათექუსმეტი

396. ქ. საფლავის მიწის ფასი არ არის კანონით, მაგრამ გამორთმევა და შეწუხებით თხოვნა ხარბისა და მგლეჯელის მღდლისაგან მოკდების. და შეიქნენ ანგარიშის ძიმცემი ღთისა, და უნდა მისცენ ანგარიში დიდსა დღესა განკითხვისასა.

რაც რომ ვისაც გელიდამ გამოუიდოდეს, იმას უნდა დასჯერდეს სამარხსა და⁴ გარჯისას. სულის კერძი და გარდასაბურავი მონასტერს უნდა მისცენ, მოქადაგეთა და მეუღაბნოეთა.

¹ უწყოდეთ A. ² იყოფილიყოს A. ³ გაფთხილა A. ⁴ და]—A.

თუ ქუეყნიერი მღვდელი¹ მიიცივალოს და არა ყუანდეს დამბატრონებელი, იმრიგის მღვდლის ქონების დაპატრონება ებისკოპოზისა არის; უნდა იმან გაურიგოს სულის საქმე; და ტანისამოსი და ქუეშაგები ებისკოპოზისა აღოს, რომე ის არის მისი მაკურთხეველი. და მრევლმან რაც თავიანთის ნებით მისცეს მღვდელს, იმას უნდა დასჯერდეს.

და თუ მღვდელს ყუანდეს მღვდელი² დამბატრონებელი ღირსი, მისი მრევლი იმას უნდა დაანებონ. და თუ ღირსი არ იყოს³, სხვას ღირს კაცს მისცენ, და მღვდლის სახლი ებისკოპოზისა არის, და საწესო— მისის სახლისა.

და კანონის ბძანება არ არის, რომ მღვდლის ძძამ ერისკაცობით სამწყსო მღვდლისა ქამოს. თუ შვილი დარჩეს და შეიქნეს მღვდელი, და იყოს ღირსი, მამის სამწყსო შვილსავ დაანებონ.

კათალიკოზს მრავალნი აკურთხებენ და მრავალნიც ეკურთხვიან მისგან. მისი სახლი მრავლის სიდიდის ღირსია, როგორც რომ სწერია, და მრავლისაც უნდა იყოს. მაგრამ, თუ არ ინდომოს კათალიკოზმა, მიქშჳქრსივე იყოს.

ებისკოპოზი რომ მიიცივალოს⁴, მისი [კათალიკოზის] მიცემული ჯვარი, წიგნი და შესამოსელი ისრევე მიირთვას. და თუ ებისკოპოზს თავისით გაეკეთებინოს და თვითან თავის საებისკოპოზოში ვისაც უანდერძოს, მისი იყოს.

ქ. თავი სამასოთხმოცდაჩვიდმეტი

397. ქ სამანი და სამძღვარი ქუეყნისა მთითა, წყლითა და კლდითა ანუ ღიდის ქუის დადგინებითა დაამტკიცონ. იმგვარად სოფელსა და სოფელს შუა, მიწათა და მიწათ შუა, მინდორთა და მინდორთ შუა გაარიგონ გაყოფით და გასამნონ მოწმებითა, და ღიდის ქუის დადგინებით დაამტკიცონ. იმგვარად⁵ ვენაჯთა და ვენაჯს შუა ხითა და კედლითაც იქნების, მაგრამ კაცთა შეყრით და მრავალთა დამოწმებით; რომე ღიდი ქუა სამნათ დაადგინონ, ისი სჯობს იმგვარად სახლთა ალაგიც. ასრუა მართებული.

ქ. თავი სამასოთხმოცდათურამეტი

398. ქ. გაგიყება პიოუტყუისა არ იქნების მათით, რომე არასია შემცოდე, მაგრამ ჩვენთა მოსანახვად მოკდების, როგორათაც ღორის ჯოგი გერგესელთაში, ამიტომ რომ დაედვათ პირობა, არ

¹ მღვდელი A. ² მღვდელი + და A. ³ იყოს + (და A. ⁴ მიცივალოს A. ⁵ იმგვარად) + და A.

ენახოთ იესო ქრისტეო*. ახლა გამოჩენით ჩანს, პირუტყუში არ შევა ქაჯი, მაგრამ აუშვებს პატრონთა შესაშინებლად.

ახლა მართებს პატრონსა, რომე გაფთხილდეს. და თუ არათ ინალულოს და გაუშვას, ისრე იქნების. რომე ის პირუტყუი გაუ- [282v]შვან და პატრონს მისაში შევიდნენ. მართებთ პატრონთა განდობა თავის ცოდვისა და მონანება ლოცვით და მარხვით სამს წელიწადს, უნდა ორმოც-ორმოცი დღე¹ იმარხოს [და] ჯვართა, სახარებითა, ჯვარგამოსახვით იყოს. იქნას, რომე მოინდომოს და მოიწონოს ღ-თნ მონანება და განაქაროს, კაია. და თუ არადა, დაკლან და ურჯულოთ მიყიდონ.

და თუ ეყიდოს ვისგანმე და მოწმეები² ყუანდეს, რომე მისავ გამყიდველისა სახლში ყოფილიყოს გივი, შეუბრუნოს; და თუ არ ყოფილიყოს, ნუ შეუბრუნებს. თუ უწმინდური იყოს, ისიც ურჯულოსა და სხვაგვარს მიყიდოს.

ქ. თავი სამასოთხმოდაცხრამეტი

399. ქ. კანონის ბძანებითა ყმაწვილს გუირგუინს ნუ უკურთხვენ, ვიდრე არ შეიტყოს თავიანთ³ ნებით თავიანთ აგებულობა და ცოლქრმობის გზა და გაძლოლა**.

მაგრამ, თუ მოვდეს ქალი პატარა, შეუტყობარო იყოს აგებულობისა, და კაცი იყოს მართალი კაცი და კაცობაში შესული, ორზომად ავია და ბოროტი, რომ ისინი დაწუნენ ერთმანეთთან.

რომე მოვდეს სიპატარით მოკუდეს ქალი, ვაჟის მამასაც და ქალის მამასაც, ორსავე, როგორც ნებით კაცთა მკულელს, ისრე მათ საკანონო უნდა დაადვან, და მლდელი მლდლობილამ ჩამო- აგდონ და გარდააყენონ, რომელსაც რომ გუირგუინი უკურთხავს.

და მძახლები ებისკოპოზმან შიაჩვენოს და შიში დასდვას.

[283r] ქ. თავი ოთხასი

400. ქ. სასწაულის საყდარი, თუ მოწამისა იყოს, თუ შნოთა ღ-თისათა სადაც ადგილი, ანუ ნაწილი ძელი ქეშმარიტისა იყოს სადაც დამტკიცებით, და მივიდოდნენ კარსა მისსა მლოცავნი, რომლისაც ებისკოპოზის თემში იყოს, იმან უნდა, რასაც ადგილს და რასაც სოფელში იყოს, იმ სოფლის მლდელს უნდა მიაბაროს, რომე გაფრთხილებით მსახურონ.

¹ დღე] — უნდა A. ² მოწმეები AB. ³ თავიანთ A.

* ლუკა, 8:16-26. ** 218-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

თუ მოგდეს, რომ შორს იყოს მას მღდელზე, ვინც ახლო იყოს, ის ემსახუროს. და შეინახონ კარგგვარად¹ საყდარი და ნაშენობა მისი, არათუ მარტო მოსაველისათვის მსახურონ, ღმრის სახლობისა და წმინდათ ნაწილთ გულისათვის წართებთ გაფთხილება და კარგად სამსახური.

რომელმან რომ მიართვას რამე სასწაულს თავის ტანის განწმენდისათვის, არ უნდა რომ იმაზე წაიკიდონ, — საეპისკოპოზო მონასტრის მეტოქია, ეპისკოპოზია მისი მეპატრონე და ზან უნდა მოაჭმაროს საყდარსა და საყდრის გარიგებასა.

არა ჯამს, რომ იმისთანა წმინდა სასწაული სადაც იყოს, საბატონო გამოსაღები რამ დასდვან. თუ ეპისკოპოზსა და მოქადაგეს არ დაუჯერონ, შეჩვენებული შეიქნენ და ცარიელი — უფლისა შნონი; და მოვალობით პასუხის გამკემნი შეიქნენ, რომ მომშლულნი არიან კაცთამოყუარის მღმრის საამოს საქმისა.

იმისთანაები უნდა უქადაგოს ეპისკოპოზმა და მოქადაგემ, რომ არვინ წაილოს ფეშქაში სასწაულისა თავიანთ² სახლში. უნდა რომ გლახათ გაუ[შშშV]ყონ და საყდრის შენობას მოაჭმარონ, არათუ შნი. სასწაულისა სხვაგვარზე მიიღებოდეს. ფეშქაში სასწაულისა თავ-თავის საიდუმლოთია ყოველი, რომე ფლური მოურეველი ბუნების საიდუმლოა ღთაებისა³ და სახე მომრჩენელისა⁴ — ჩვენი სახე, რომ აილო თავისი ნაბოძები სახე, როგორც ბძანა: «მიეცით კეისრისა კეისარსა და ღმრისა ღმრსა»⁵; აბა, დანგი საიდუმლოა ქრისტეს მოსულისა და ოთხი თასუ ოთხის ნივთის ნიშანია, — ოთხსა რომ ეთქმის ერთი რუბი, — და იმ ოთხისა ერთი კიდევ საიდუმლოა ერთი მახარებელისა, [და] როგორც ერთი ერთისა, ისრევ ოთხი ოთხის მახარებელისა; და თორმეტი ქერი დანგისა თორმეტის მოციქულის ნიშანია; და თორმეტი ქერი ფლურისა სამოცდათორმეტთ მოციქულთ ნიშანია; და დრამი მგზავსობით ჩვენთა ბუნებათა ნიშანია.

და სხვა ნიშანი ნივთისაგან, რომელსა რომე საყდარსა და ტაძარს მიართმენ შეწირვით, რომელი რომ საიდუმლო იყოს, ნუ მისცენ სხვათა გვართა, რომ არა აქუთ მათ საიდუმლო რიგები.

და თუ ვინმე შეუბოვრობა ქნას და არ გაიგონოს, გააშორონ იმგვარნი თავიანთ საყდრისა და რიგისაგან. და მატყუარი ბუნები-

¹ კარგგვარად AB. ² თავიანთ A. ³ მღთებისა A. ⁴ მრჩენისა B.

* მათე 22,21; მარკოზი 12,41; ლუკა 20,26.

სანი გააქარონ, რომელი იდგეს შას ალაგსა,—ზევრს არეულობას აქნევიანებენ სწორეს გუნუბიანთა და გუნებას წაუტდენენ; დაკარგულნი მუკლისაგან და სხვა დაჭირებისაგან¹, ტყუილად უამბობენ ტყუილს სინძარს და მრავალთა გზიდან გამოიყუა[შპ4r]ნენ. რომე მართლა შეიტყონ, ტყუილ მოსიზმრენი და მოამბენი იყუნენ, ამისთანანი, მართლა ვასინჯვით, არ უნდა კათალიკოზთა და ებისკოპოზთა დააყენონ იპრიგნი სასწაულის კარსა, რომე ზევრს საქმეს აურევენ და მართალს გზაზე დააცდენენ.

ქ. თავი ოთხასეტი

401. ქ. გაყიდვა და ყიდვა ამრიგებისა, რომე ერთი ქუეყანა წაეგდინოს ლაშქარსა და საშოფარი ემოვნოსთ, ვისთვინც მიეყიდნოს, და მსყიდველის ზელში იცნან, არ არის მართებული, რომ როგორც ქურდს გამოართვან და შეაბრუნებინონ, ამიტომ რომე იმგვარი წაკდენა ზელმწიფეთაგან მოკდება, რასაც ქუეყნის ნაშოვრისა მონასყიდე ყოფილა.

ესე რომე მისცემს კანონი დასტურსა, რომე ზელმწიფებან ერთს ქუეყანას გაილაშქროს და იმოვნოს საშოფარი; საშოფარისაგან საყდარს შეეწირება და შესამოსლათაც იქნების. და ნაქურდალი და მოტაცებული არცეთი არ იქნების და არც შეიწირავს, რომე ორივე ურგებელია.

ქ. თავი ოთხასორი

402. ქ. დიდის უფლისა და მეუფის გარიგებასა და ბიანებასა ვნახავთ დალაზულსა კაცთაგან, რომ არა გვაქუს ბძანება ქრისტესაგან დადიკებისა.

სახელი ლთისა არა საქმისათვის კაცთა არ უნდა დაიფიცონ და არც შეფიცონ [234v] ლთის სახელზე არას ადგილს ერთმანეთსა. და თუ მოკდეს, ერთმანეთს ადებდენ, მოსამართლესთან სიმართლის გულისათვის დაიფიცონ. ვინც იქ დაბუდენ და ნახოს, ბერმა თუ მღვდელმა, ბერიკაცი თუ ვაჟკაცი, დიდი თუ ცოტა, უნდა იქნენ დამბლელნი და უთხრას, ქრისტემ აგრე როდის ბძანა, ქრისტე ლთნ ასრე ბძანა, რომ სულ ნუ დაიფიცავთო.

თუ ვინმე თქუას, არც სულ არ უნდა ფიცო, და ზოგან ხომ ჩანს, რომ აბრაჰამს² უბძანა ანგელოზის პირით ლთნ, — ჩემი თავი დამიფიცავსო, — ლთს ეთქმის³. ლთნ აბრაჰამისამან⁴ აბრაჰამს,

¹ დაჭირებისაგან] + და AB. ² აბრაჰამს A. ³ აბრაჰამისამან A. ⁴ აბრაჰამს A.
* შესაქმეთა 22,116; ესაია 45,22.

თაგის ყბას. შეფიცა. კიდევ შეფიცა უფალმან დავითს ქეშმარიტებით; და ჰელმწიფეები¹ შეფიცვენ ერთმანეთსა და მშვიდობას მოაჯღენენ მათის ფიცით იმგვარად შემძლენი და თავადნი.

თუ მათ დაიფიცონ ქუეყნის მშვიდობისათვის, ზართებთ. და ასრე უნდა დაფიცება. დასდვან ჰელი სახარებაზე და თქუან: «ჯვართაც იცის ღთს, ჯვარი და სახარება მოწამე არიან, გულსა ამას რასაც ვამბობ, არ გაგიმტყუნდე», — და ამისთანა თქმა განდობა არის. [ა]ნუ: „თქუას ამათმა ძალმა და დიდებამ, ქეშმარიტია, რასაც ვამბობ, და არ გაგმტყუნდე“.

ღთი გულთამხილავია ყოველთა, ჯვარი ქრისტეს ნიშანია და სახარება სიტყუა² ღთისა არის, და საყდარი³ ღთის სახლია⁴.

თუ მოჰდეს წინაშე ავისა და ურიგოს თქმა სხვაგვარის მოსამართლისას, თუ გმევიტ[ო] ჯვარ-ხატი და სახარება, [235r] — არამცა და არამც გიქნიათ, ფთხილად იყავით. თუ სიკუდილიც მოჰდეს, მიეციოთ ტანი თქუენი და ნუ გმობთ ქრისტეს ჯვარსა, ხატსა და სახარებასა.

და მაგრამ ესეც შეიტყონ მოსამართლეთა, რომე არ უნდა დაადვან მალე ფიცი და ცოტა საქმისათვის უნდა ეკადოს. თუ რამ სადაო იყოს, ნახევარი დაადვან და ნახევარი გააშვებინონ, რომე ფიცი არ მოჰდეს. და ესეც მოგახსენოთ: ფიცის რიგი სწერია კანონში, თუ რა ერთს ხანს უნდა საკანონო გარდიჭადოს და მონანებაში იყოს.

თუ ბერი-მეუღაბნოე იყოს ანუ მღვდელი და მასზედ სდებოდეს⁵ ფიცი, არც სულ არ უნდა დაიფიცონ. თუ გინდოდესთ შეტყობა, რომე დაფიცება რომელს უნდა: ყუელას, ვისაც არა ყუანდეს მოწამე ან წიგნი დაწერილი მოწმით, იმათთანაზე მოჰდების, არათუ მოწმიანზე.

მაგრამ თუ ვინმე ვინც დაიჭიროოს და წაიყუანოს მოსამართლის წინაშე, სიაგაკცეს ადებდეს⁶, არა ყავთ მოწამე, არა კანს, რომე დამჭერნი დააფიცონ. და თუ ფიცი დასდვან, მას დაჭერილს უნდა დასდვან.

და არც ეს უნდა ქნან, რომ ტყუილს მოლაპარაკეს ფიცი დასდვან და დააფიცონ. ფიცი მართალს მოლაპარაკეს უნდა დასდვან და დააფიცონ, რომ ფიცი ძნელია და გაუძნელდეს და არ დაიფიცოს.

¹ ხელმწიფეები AB. ² სიტყუა]+ სიტყუა. ³ საყდარი A. ⁴ სახლია]+ საყდარი A. ⁵ სდებოდეს B. ⁶ სიაგაკცეს ადებდეს]—A.

თუ ვინმე დაიპირონ ქურდობაზე და ბოზობაზედ, და დამპყერს მოწამე არა ყუანდეს, ისევ იმ დამპყერს დასდვან ფიცი და ის დააფიციონ, ამიტომ რომ ქურდი და ბოზი, რადგან ქურდობას იქს [235v] და ბოზობასა იქს, ის კაცი ტყუილათაც მალ დაიფიციავს და გაიადვილებს ფიცსა. და არ ვარგა მათი დაფიციება, იცოდეთ.

მაგრამ თუ იცოდეს მოსამართლემ და შეატყოს, რომე ტყუილად იყოს დაჰყერილნი, იმათთანას დაედება ფიცი.

არა გამს, რომე ყუელა კაცი¹, რასაც ხნისა იყოს, დაიფიცოს. ასეთს უნდა დაადვან ფიცი, რომე ოცდახუთის წლისა ნამეტნავი იყოს². არცა გამს, რომ ავადმყოფი³ დააფიციონ⁴, ამიტომ რომ სიკუდილის შიში აქუთ, ვაი თუ საკანონო გარდუჰდელი მოკუდეს და ავია. და არც ყმაწვილი უნდა დააფიციონ, რომე მკუახეა უმწიფოს⁵ ხილსავით.

ვინც საკანონოს გარდაჰდაში იყოს, არ დაედვას ფიცი, ამიტომ რომ ცოდვა ცოდვაზე არ დაედვას. არცა მებაჟეთა და ცოდვილთა დაედვას ფიცი.

ამიტომ დავწერეთ წიგნი ფიცისა, რომე ავის დროსა და ჟამისათვის უსჯულონი განმრავლდა ჩვენ ზედა და ისინი მალ დაიფიცვენ. და ამის გულისათვის გასწავებთ თქუენ, თუ როგორ გამს ფიცის რიგი.

აბა, ასრე, როგორაც ამ თავში დაგუიწერია, არათუ სხვარად, დაიფიცოთ და შესცოდოთ ღ¹თსა.

¹ კაცი]—A. ² ასეთს... ნამეტნავი იყოს] ასეთი უნდა იყოს ოცდახუთის წლისა გარდა A. ³ ავადმყოფნი A. ⁴ დაფიციონ A. ⁵ უმწიფოს]—A.

ქ. თავი ოთხასი*

ქ. თავი ოთხასსამი

403. ქ. თუ ჯელმწიფემან ააშენოს ციხე-ქალაქი და ან ასწე-როს ქუეყანა, ან მოაჭრევინოს ფლური და ან თეთრი, უნდა უფროსთა და თავადთა ვეზირობით და კითხვით ქნას რიგის სამართლითა. [შდრ. მუხლ. 152].

[236r] ქ. თავი ოთხასოთხი

404. ქ. უფროსთა და თავადთ არა მართებთ თავისთავად ფლურისა და თეთრის მოჭრა.

და თუ მოსჭრან, მოჭრილიცა და ალაგიც ჯელმწიფისა შეიქ-ნას [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასხუთი

405. ქ. ისრე, რასაც დიდსა წყალზე ხიდის გაღება ჯელმწი-ფისა არის მართებული, თავადთა არ მართებთ.

და ნურც ჩაიკმენ საჯელმწიფოს შესამოსელსა, ვიდრემდის ან არ უბოძოს და ან არ უბძანოს [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასექუსი

406. ქ. ჯელმწიფეს წინ უბძანებლად ნუ დასხდებიან უფროს-უფროსნი თავადნი. სუფრასა ჯელმწიფისასა პატრიაქის მეტი არ-ვინ უნდა დაჯდეს უბძანებლად. და არცა ჯელმწიფისა ტახტსა და სუხანზე უნდა დაჯდენ პატრიაქის მეტი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასშვიდი

407. ქ. ჯელმწიფე პატრიაქის სახლსა ვერ დაჯდეს ერთის ბძანებითა [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასრვა

408. ქ. ნუ იქნების ქრისტიანი ჯელმწიფე ხასით, როგორც რომ ურჯულო ჯელმწიფენი არიან, — ქრისტიანს ჯელმწიფეს შეძლება აქუს მიმგზავსებით პატრიაქთა ტრაპეზე ასულისა. და სამართლითა გაკუეთოს და გაარიგოს ყოველი საქმე საჯელმწიფო [შდრ. მუხლ. 152].

* 403—431 მუხლები იმეორებენ 152-ე და 165-ე მუხლების შესაბამის ტექსტს, რომელიც შეცდომით დართულია ბოლოს.

ქ. თავი ოთხასცხრა

409. ქ. თუ მოჰდეს გალაჩქრება¹ სხვათა გვარზე, რომე ემართლებოდეს, და [226v] გაამაღლოს ჳმალი მისი, გაიმარჯოს და დაინარჩუნოს, დანარჩუნებას უკან ნუღარ მოკუღენ კაცთა.

და თუ სხვათა გვართა ქალაქი დაინარჩუნოს, ადგეს გარ, პირველ მშვიდობა უწოდოს ერთხელ, ორჯელ და სამჯერ. და თუ არ ინდომონ მოსულა, აიღოს ძალით ქალაქი, მტერნი გლმით დაგოცოს და სხვანი ძალიად მოიყუანოს.

და თუ კიდევ გულმართლად ისინიც არ მოვიდნენ, დახოცოს თავნი, რომელნი იყუნენ საქმისა მშლელნი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასათი

410. ქ. დანარჩუნებულის² ქალაქისა არა მართებს ჳელმწიფესა ნაყოფის მიმცემის მოქრა [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთერთმეტი

411. ქ. ქალაქისა და ციხის გამცემნი³. თუ წინათ ბოროტობის ქნის თავნი ისინი იყუნენ და გამოჩნდენ,—ისინი სიკუდილს დაბეზდდენ და ფასით დაჳსნით დაიჳსნიან სიკუდილი, თვალნი მოსთხარონ და ცოლი და შვილი მისი ტახტს დაამარჩილონ და ამსახურონ; და⁴ის თვალდათხრილი კაცი სხვას ჳუეყანას დაკარგონ უთვალო და შიშველი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთორმეტი

412. ქ. თუ ქრისტიანი იყოს ქალაქთა და ციხეთა დამბეზღებელი ჳელთა ურჯულოთასა, და ანუ გინდა ქრისტიანთასა, ისრევ ქნან: ნუ მოკუღენ კაცთამოყუარის ღთის გულისათვის, წაართვან ცოლი და შვილი და საქონელი და ტა[237r]ხტსა მოართვან; და მას კაცსა თვალი დასთხარონ, და უთვალო და შიშველი უცხოს ჳუეყანას დაკარგონ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასცამეტი

413. ქ. ვინც წავიდეს პატრონთა⁴ საქონელთა საქურდლად და დაიჭირონ, გინდა შეამცნიონ მართლად, თუ ურჯულო იყოს, თვალი მოსთხარონ და ანუ ჳელი მოსჭრან, და ცოლი და შვილი

¹ გალაჩქრება A. ² დანარჩუნებულის A. ³ გამამცემი A. ⁴ პატრონთა|+ პატრონთა A.

მისი, და საქონელი საგელმწიფოთ გამოართვან; და ის ქურდი კაცი სხვას ქუეყანას დაკარგონ.

და თუ ქრისტიანი იყოს ქურდი, გამოართვან იგი, რაც მოუპარავს, და სახლი-კარი და ანუ რაცა აქუს, და თავიც გააყიდვინონ, — საგელმწიფოდ გამოართვან. და ცოლ-შვილი მისი ახატი იყოს და ჯელი ნუ აქუთ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოთხმეტი

414 ქ. თუ მოკლას ურჯულომა ნდომითა ქრისტიანი, მოკლან იგიცა მაგიერად მისად. და თუ უნდომლად მოკლას, მოსკრან ჯელი მარჯვენა და კაცის ფასიც გამოართვან მას. და კაის კაცს ფასი არა სძეს და არც დაედება. ამიტომ რომ ღთისაგან ქმნულია და — სახე მისი. აღმადგინებელი მკუდრისა ერთი მარტოა ღთი შემძლე. და ვინმე ნუ იტყუის იოსებისა და ანუ ფასი ქრისტესი ქეშმარიტ ოცი და ოცდაათი¹ იყო. მათი გამსყიდველი ქურდნი იყუნენ.

და სხვა ფასი არის კაცისა თვლითა² დღეთა [237v] წელიწადთა სამასსამოცდახუთი დაეკანი, რომელია ფლური ოქრო; და ერთი დაეკანი ფლური ცამეტი დრამი ვერცხლია. ეს არის ფასი კაცისა. და ქრისტიანთა, რიგითა და პატრონთა რიგითა, მეორედ, მოუმატონ, [და] მოემატოს.

და ურჯულოთ სამის წილისაგან ერთი მიეცეს — ასოცდაორი დაეკანი ფლური — და ორი ქარტეზი, რომელია ქალაღი, რომ არა აქუს შნო მიღება³ წმინდის ემბაზისა. და ვისაც მიცემა⁴ არ შეეძლოს, მიყიდონ ქრისტიანსა მკულელი და ფასი მისი მისცენ სისხლთა პატრონთა; და სახლ-კარი ჯარიმათ ბატონისათვის გამოართვან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთხუთმეტი

415. ქ. თუ ქრისტიანმა ურჯულო მოკლას ნდომით, გამოართვან სისხლის ფასი ასოცდაორი დაეკანი⁵ ფლური. და თუ უნებურად მოკლას, სამოცდაერთი სისხლის ფასი გამოართვან საგელმწიფოდ და სამ წილად ქნან და ერთი წილი სისხლის პატრონს მისცენ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთექუსნეტი

416. ქ. თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას, სისხლის ფასი გამთავებით⁶ სისხლის პატრონს მისცენ; ჯელმწიფისათვის წაართვან.

¹ ოცდაათი A. ² თვლითა A. ³ შვილები B. ⁴ მიეცემა A. ⁵ დაეკა A.
⁶ გამთავეთ A, გამთავედ B.
 25. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

რაც შეეძლოს, ჯარიმა — მართებით, რიგით სიკუდილის ღირსია, მაგრამე გელის მოქრით მონანებაში ჩაყარდების.

და თუ გლახა იყოს, გაყიდონ თავისის ქონებით და მისცენ ფასი მის სისხლის პატრონსა სისხლის ფასად.

და თუ უნდომლად [238r] მოკლას, ნახევარი სისხლი გამოართვან და სისხლის პატრონს მისცენ. და მისგან მართებულად ჯარიმაც გამოართვან სატელმწიფოდ; და ჯელს ნულარ მოსჭრიან. [შდრ. მუხლ. 152]

ქ. თავი ოთხასჩვიდმეტი

417. ქ. სისხლის სამართალი ჯელმწიფისა არის და ზან უნდა ქნას, სხვას მოსამართლეს არ შეუძლია. სხვა რაგინდარა სამართალი მოსამართლით უნდა გარიგდეს. სასირცხვილო ცოდვა, დასამალავი, ებისკოპოზითა და წინამძღურით უნდა გარიგდეს, და მათია იმრიგის საქმის გარიგება. და თავადთაგან არ იქნას მკულელთა მოკლა უმძანებლად ჯელმწიფისა. ქურდთა დაშინება და დარიგება თავადთაგან იქნებოდეს. და აზნაურშვილთა უმოსამართლოდ და უთავადოთ არ შეუძლიათ ქურდის რისაც გარდაჯდევინება [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთურამეტი

418. ქ. თუ მოჭდეს, ჯელმწიფეშ გაილაშქროს და ერთს ადგილს ჯარით მიუჭდეს, და წააჭდინონ ის ადგილი, და დაინარჩუნონ ყოველი, და ნაშოვარი იყოს ოქრო, — სრულ ჯელმწიფისა არის და უნდა მიართვან.

არათუ ფიცით სცებნონ, კაცი დააძახონ და ეს აძახონ: ვისაც ოქრო გიშოვნიათ, მოართვით ჯელმწიფესა, და ვინც არ მოართმევთ და შეგამცნევთ, ერთისათვის შვიდს წაგართმევთ. და რაც ოქრო ჯელმწიფეს მოერთვას, ათისთავი კათალიკოზს მიართვან ჯელმწიფეშან.

სხვა ნაშოვარი და [238v] ტყუე შუა უნდა გაყონ: ნახევარი ჯელმწიფეს მიართვან და ნახევარი თავადთა ჯართა — თავთავის ლაშქრის გორათ¹ გაიყონ. და მათაც ათისთავი ეკლესიას მიართვან.

და თუ არ იყოს ჯელმწიფე შიგ ლაშქარში, და ლაშქარი გაეგზავნოს, და მათაც გამარჯვებოდესთ, ნაშოვარი ეშოვნოსთ, ოქრო, რაც ეშოვნოსთ, ჯელმწიფისა არის, და სხვას ნაშოვრისა

¹ გვარად B.

და ტყუისა ათისთავი კიდევ ჯელმწიფეს მიართვან. და ორმოცდა-ათისაგან ერთი ეკლესიას მიართვან, როგორც რიგი არის [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასცხრამეტი

419. ქ. ქურდისა და ავაზაკის შენახვა არა მართებთ ჯელმწიფეთა, თავადთა, და არც არის მართებული მათგან. მართო უნდა შენახონ ჯაშუში და ყარაული [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცი

420. ქ. ლაშქარნი და თავადნი ჯელმწიფის ბძანებით წავიდნენ რასაც ალაგს დასარბევლად. რაც იქ იშოვნონ, ნახევარი ჯელმწიფისა არის, ნახევარი თავადთა და ჯართა [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაერთი

421. ქ. თუ თავისთავად წასულიყუნენ, ორი წილი ნაშოვრისა—თავადთა და ჯართა, და ერთი წილი ჯელმწიფეს მიართვან, ამიტომ რომ თავიანთს¹ სიკუდილს თვითან შესძლევიან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაორი

422. ქ. თუ ლაშქარში მოკუდეს ვინმე, უბრალოა პატრონი და გამგზავნელი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდასამი

423. ქ. თუ საქურდლათ გაგზავნოს ვინმე კაცი და მოკლან, მისი სისხლის მზღველი [შდრ.] გამგზავნელია. და თუ თავის ნებით წავიდეს საქურდლად და მოკლან, სისხლი მისი—მისავ კისერს [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაოთხი

424. ქ. თუ ჯელმწიფემა და ანუ თავადმა გაგზავნოს ვინმე საქურდლად და მოკდეს, რომ დაიჭირონ, ვისაც გაუგზავნია, მან უნდა დაიგნნას. და თუ თვითან, თავის ნებით წასულიყოს და დაიჭირონ, თავისი თავი თვითან უნდა დაიგნნას [შდრ. მუხლ. 152].

¹ თავეთს A.

ქ. თავი ოთხასოცდახუთი

425. ქ. მოლაშქრე¹ კაცთან ომში ვინც დაინარჩუნოს კაცი, დარჩომილის კაცის იარაღი, ტანისამოსი, ცხენი, ვინც დაინარჩუნოს, მისი იყოს. და კაცი, ჯაჭვი და მუზარადი ჯელმწიფეს მიართვან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაექუსი

426. ქ. მას ომში ნაშოენი ოქრო, თვალი, მძიმე ხარბაბი ვინც იშოვნოს, ჯელმწიფის წილია, მარგალიტი და ვერცხლი თავადების არის და სხვა რაგინდარა ნაშოვარი ჯარისა არის [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაშვიდი

427. ქ. ესეც ასრე: რაც რომ გამოსაღები ქუეყნისა საჯელმწიფო და ანუ სათავადო, უწინვე სდებოდესთ და მართებული იყოს, ის უნდა გამოართვან,

და თუ უდიერად ნამეტნავი დებულობაზე მოინდომონ, არ არის მართებული; და თუ გამოართვას, საიქიოს ყუელას ანგარიში ღთს უნდა მისცეს—ღთს ამაზე ვაარბია ჯელმწიფე, რომე შეინახოს ქუეყანა და მოარჩინოს, არათუ წააგდინოს და დაკარგოს [შდრ. მუხლ. 152].

[239v] ქ. თავი ოთხასოცდარვა

428. ქ. ასრე უნდა იყოს მინდურის ნაგნავ-ნათესისაგან: ხუთი წილი მოჭირნახულესა და ერთი წილი საჯელმწიფოდ აიღონ ლალა,

და თუ სარწყავი იყოს, მეხუთედი გამოართვან, როგორც რომ ვარიგებულია ეგვიპტეს, რარიგადაც დღესაც ეთქმის,—მეხუთედი იმ ღროს დასდევს, რომ ფარაოზის ქუეყანა დაიჭირა. ვერცხლით ნასყიდს მიწასა და ვენაქს არ ეთხოება ლალა, ბეგარა. და იმგვარად წისქუილსა, სახლსა, დუქანსა დაჯდეს ვინც, სამართლით აიღონ ქირა.

არ არის საძართალი, ქრისტიანთა რომე თავის თავის ხარჯი გამოაღებინონ, თუ არ ურჯულოთ. ბოსტნიდამ ათისთავი მისცენ ჯელმწიფესა—ბატრონსა ალაგისა და მიწისასა, არათუ წყლისასა. და იმგვარად ვენაქისა და ბალის ათისთავი მისცენ.

¹ მოლაშქრე A.

ჯარს არა სძეს¹ რა, ამიტომ რომ მზუნელნი და მთესველია—
მის ნამუშავეებისაგან აიღებენ ღალას. ფურზე ასი დრამი ერბო
მისცენ.

ცხვარზე ბატკნის ათისთავი მისცენ. ცხენზე, ჯორზე, საწედარ-
ზე არა ეთხოება რა, ამიტომ რომ იმით მსახურებს ბატონსა მისსა
[შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაცხრა

429. ქ. საბედნიეროს დღის ძღვენს ქრისტიანნი პევრს ნუ
დასდებენ, — რაც ჭელიდამ გამოუიდესთ, ის უნდა შიართვან, ძალს
ნუ უზმენ. ეს საბედნიერო დღის ძღვენი შეტი არის დადებული
და ძალად ნუ წაართმევენ, და ნურც ცოტას მიმართმევენ გაუწყრე-
ბიან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაათი

430. ქ. ჭელმწიფის მიცემული ჭვეყანა თავადმა თუ გააკეთოს,
მან თავადმან ჭელმწიფის ბძანებით გააკეთოს ციხე და ანუ სო-
ფელი და აგარაკი, ან სულის სა[შქორ]ხლი, ან სხვა რამ, — ათი ათასი
შესამატია მისთვის და მისის გვარის გვარისათვის.

ამგვარად ჭელთაგან თავადი აზატი იყოს.

ჭელთა აზატობა ასრეა²: გლებთა გააკეთონ სახლი და შე-
ნობა, და მიწა გასტეხონ მთაში და შეიქნას მათი ნაჭირნახულევი, —
შეუშლელად მათთა შვილთა იყოს სიკუდილთ უკან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდათერთმეტი

431. ქ. თუ ამხანაგნა ამხანაგს ან მოსტეხოს ჭელი, ან მო-
სთხაროს თვალი, ან ჩააყრევინოს კბილები, ან მოსტეხოს
ფეტი, ათასი დრამი ვერცხლი წაართვან და მისცენ მას ასო-
წამჭდარსა. ეს ოთხი ასო ერთგან არის ჩავდებული.

და თუ კაცმან თავისი ამხანაგი თავისის ნდომით მოკლას,
ფასი კაცისა ოთხი ათასი ვერცხლია დრამი [შდრ. მუხლ. 165].

¹ მსძეს A. ² ასრე AB.

სამართალი კათალიკოზთა

[241r]* სამართალი კათალიკოზთა¹

ქ. სახელითა ღთისათა მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა² საქართველოსა კათალიკოზმან პატრიარქმან მალაქია, მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან³ მამათ-მთავარმან ევლემონ, დავსხდით და შევეკრიბენით⁴ ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი.

და დიდი სიუშილი მოვიდა ცოდვათა წუნთავან, მრავალი უწყესობა და უფერო საქმე შემოვიდა: კაცის კლვა⁵, კაცის სყიდვა⁶, ეკლესიის კრეხვა და უხვედრობა.

დავიღვეით სჯულის კანონი და წუნცა იმისგან გამოვიღვეით; და რაცა იმისგან არ გამოვიღვეით⁷, წუნ წუნი მაგიერი არა შეგვმატებია რა, და სჯულის კანონიცა ასრე ბძანებს.

[კაცის სყიდვისა ეხე გავაჩინეთ]

1. ქ.⁸ რამანც კაცმან კაცი გაყიდოს, ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ⁹ აზნაურმან¹⁰ და ან¹¹ გლეხმან, წმიდათა კრებულთაგან შეჩუენებულ იყოს და განჯდილი.

რასაც კაცს მართლით¹² განკითხვითა და გამოცრებითა კაცის სყიდვა გამოაჩნდეს, თუ ის კაცი დაიჯსნას და მოიყუანოს, მისსა საყდარსა და ეპისკოპოსს დაუურვოს, რა ერთიც ძალ-ედვას, დამკლების უფალსაცა დაუურვოს¹³.

და თუ ვერ მოიყუანოს, ვინ გინდა ვინ იყოს, თავადისშვილი¹⁴ უნდა აზნაურშვილი, უნდა გლეხი, მამინც¹⁵ ვერამ საქმემ¹⁶ ვერ იჯსნას, უკანონოდცა არს, — ძელსა მიეცეს.

და ვინც ქრთამი აიღოს და არ ჩამოარჩოს, შეჩუენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქუეშე არის წმიდათა მოციქულთასა.

¹ კათალიკოზისა AB. ² ყოვლის A. ³ კზმან] კზ B. ⁴ შემოვეკრიბენით B. ⁵ კულა A. ⁶ სყიდვა] + და B. ⁷ გამოვიღვეთ B. ⁸ ქ]-A. ⁹ ანუ]+ და ან B. ¹⁰ აზნაურიშვილმან B. ¹¹ და ან] და A. ¹² მართლის A. ¹³ დაურვოს A. ¹⁴ თავადისშვილი]- იყოს. ¹⁵ უნდა აზნაურშვილი... მამინც] მამინ აზნაურშვილი იყოს თუ გლეხი B. ¹⁶ საქმემან B.

* 240v-ზე ტექსტი არ არის.

ქ. ეკლესიის მკრებველთათვის ესე განგაწესებია

2. ქ. ვინც ეკლესია გატეხოს და ხატი [241v] განძარცოს უკანონოდ, ძელსა მიეცეს.

3. ქ. ვინცა ეკლესიას შიგან შევიდეს და საქონელი გამოიტანოს, ეკლესიასა მისი საქონელი მიეზღოს და კაცი დაშავდეს.

4. ქ. ვინცა ძმა მოკლას ანუ¹ ზამა, გელი მოეკუეთოს და მამულისაგან განვარდეს.

5. ქ. ვინცა უბრალო კაცი მოკლას ანუ² მგზავრი, ანუ³ მცველი რისამე ქურდობით, განიბატიჯოს.

6. ქ. ვინცა⁴ ქურდობა ქნას⁵, რარიგადაც პირველად წესი ყოფილიყოს, ისრე⁶ გარდააწდევიონ.

ქ. ეპისკოპოსის საქმე ესე⁷ გავაჩენია⁸

7. ქ. რომელიც⁹ ეპისკოპოზი⁷ მისსა⁸ საყდარსა განეშოროს თჳნიერ ოცის დღისა, თუ არ პატრონისა მიზეზისა და საქმისათჳს და ანუ⁹ სამწყსოსა⁹ შიგან სიარულისაგან თავი გელთ არა ჰქონდეს¹⁰ და ანუ¹¹ ივად არ¹¹ იყოს, ანუ¹² მისსა სამწყსოსა შიგან ქორებისკოპოზსა გაუწყუეტლად არ არონინებდეს და სჯულის¹³ საქმესა და მღდელ-მონოზნის საქმეს და¹⁴ მისსა სამწყსოსა⁹ ეკლესიების საქმესა მართლად¹⁵ არ მწყსობდეს, არა¹⁶ მართებდეს და არ ამაგრებდეს, რაცა¹⁷ ძალ-იდვას, მის საყდარს¹⁸ არ აწენებდეს და¹⁹ არ კახმევედეს²⁰, ანუ²¹ საყდრის მამულს არ ამაგრებდეს, და რომელმანცა ეპისკოპოზმან, რაცა სჯულის¹³ კანონსა შიგან არ ეწეროს, იმას გარეთ ანუ²² უხვედრობისა და სჯნაობისა საქმესა ზედა ნება დართოს და ანუ²³ საკანონო აართვას, — [242r] შეჩუენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქუეშ არის წმიდათა მოციქულთასა, და მისისა საყდრისაგან ექსორია იქმნას²⁴.

8. ქ. რომელმანცა ეპისკოპოზმან დიაკონი და მღდელი ასრე აკურთხოს, რომე მართალზე არ განიკითხოს და ანუ²⁵ დავითისა²⁵ და მსგეფსისა და კურთხევანისა კითხვა არ შეეძლოს, და ანუ²⁶ უმოდლო იყოს და მოძღუარი არ განიკითხოს²⁶, შეჩუენებული იყოს.

9. ქ. რომელმანცა ეპისკოპოზმან სხვის ეპისკოპოზისა შეუენდობელსა შენდობა მისცეს, ანუ²⁷ დიაკონი და მღდელი უკურთხოს²⁷, შეჩუენებული იყოს.

¹ ან B. ² ვინცა | ვინ B. ³ ქნას | და B. ⁴ ისრე B. ⁵ ეს AB. ⁶ გავაჩენია | და გავაჩინეთ A. ⁷ რომელმანცა A. ⁸ ეპისკოპოზი A. ეპისკოპოზი B. ⁹ მისსა | თავის B. ¹⁰ სამწყსოსა A. ¹¹ ჰქონდეს B. ¹² არ | B. ¹³ ანუ და ან B. ¹⁴ სჯულის A. ¹⁵ და | A. ¹⁶ მართლა A. ¹⁷ არა | და არა B. ¹⁸ რაცა | და რაცა B. ¹⁹ საყდრისა B. ²⁰ და | A. ²¹ კახმევედეს B. ²² ანუ | და ან B. ²³ იქმნას A. ²⁴ დავითისა B. ²⁵ განიკითხოს B. ²⁶ აკურთხოს B.

10. ქ. რომლისაც¹ ებისკოპოზის სამწყსოს² შიგან ესე იქნებოდეს, უმღლოდ და, თუ ღონე არ იყოს, უმთავარდიაკუნოდ, ერის კაცის ჯელითა ანუ³ ზიარება გაეგზავნოს⁴ და ანუ³ ეზიაროს, ხუცესი წირვისაგან დააყენოს.

11. ქ. რომელმან⁵ ებისკოპოზიან მისსა სამწყსოსა⁶ შინა⁷ ესე იკადროს და არ მოიკითხოს, შეჩუენებული იყოს.

12. ქ. რომლისაც ებისკოპოზისა ქორეპისკოპოზი⁸ სოფლის სოფლამდის⁹ და ეკლესიის ეკლესიამდის არ მივიდოდეს და იმ ეკლესიის შესავალსა კაცებსა არ შეჰყრიდეს, უქმობასა, ნათესაობასა, ავგზისობასა, სჯნაობასა, მარხვის ჭამასა მართლით საქმით არ გამოიკითხვიდეს¹⁰ და არ მართებდეს¹⁰, შეჩუენებული იყოს.

13. ქ. რომელიცა, ანუ³ დიდი¹¹, ანუ³ თავადი, ანუ³ აზნაური, ანუ³ [242v] გლეხი, ებისკოპოზსა წინააღუდგეს და მართლითა სამართლითა¹² და განკითხვით ქორეპისკოპოზს სარჯულო არ მოაკითხვიდეს¹³, შეჩუენებული იყოს.

14. ქ. ვინცავე ებისკოპოზსა და მისსა ქორეპისკოპოზსა წინააღმდეგობა ჰკადროს¹⁴, მართლითა განკითხვითა და გამოცნობით რჯული არა მოჰკითხოს¹⁵ პატრონიან¹⁶, მეფემან¹⁷ მისად სისხლად და შეცოდებად მოიკითხოს.

15. ქ. რომელიცა ებისკოპოზი, დიდი ანუ³ მცირე, კათალიკოსსა სამღთოსა და სასჯულოსა საქმეზედა ანუ საყდრისა, ანუ³ სჯულის საქმე რაზე დაეშაოს, მართლითა განკითხვითა და გამოწულილვითა¹⁸ რაცა კათალიკოსიან სწუართოს¹⁹, ეწუართოს და მართალსა წესზედა დაადგეს²⁰, არა და არ გაუგონოს და არცა იწუართოს²¹, წირვისაგან განიკუეთოს და მეფემ საყდრისაგან ექსორიაქმნას.

[მეფის ღალატისა ასრე იქნას]

16. ქ. ვისაც²² პატრონის მეფის ღალატი გამოაჩნდეს, ანუ³ დიდსა, ანუ³ თავადსა, ანუ³ აზნაურსა, ანუ ვისაც²³, მართლით განკითხვით და²⁴ გამოწულილვითა²⁵, რარიგადაც წმიდათა კრებათა და წმიდათა მოციქულთაგან გაჩენილი იყოს და სჯულისა²⁶ კანონსა შიგან²⁷ ეწეროს, სიკუდილით განიპატიეოს²⁸.

¹ რომლისაცა B. ² სამწყსოს A. ³ ანუ] ან AB ⁴ გაუგზავნოს B. ⁵ რომელმანცა B. ⁶ სამწყსოსა A. ⁷ შინა] შიგან B. ⁸ ქორეპისკოპოზის AB. ⁹ სოფლამდის A. ¹⁰ გამოიკითხვიდეს A. ¹⁰ და არ მართებდეს] — B. ¹¹ დიდი] + ანუ მცირე A. ¹² სამართლითა] საქმითა B. ¹³ მოაკითხვიდეს A. ¹⁴ იკადროს A. ¹⁵ მოკითხოს A. ¹⁶ პატრონიან A. ¹⁷ მეფემ B. ¹⁸ გამოწულილვითა A. ¹⁹ სწუართოს] + და A. ²⁰ დაადგეს B. ²¹ ეწუართოს B. ²² ვისაც B. ²³ ანუ ვისაც] — B. ²⁴ და] — მართლა B. ²⁵ გამოწულილვით A. ²⁶ რჯულისა A. ²⁷ კანონსა შიგან] კანონს შიგ B. ²⁸ განიპატიეოს A.

[კათალიკოზთა და ეპისკოპოზთა გინებისათვის]

17. ქ. ვინც კათალიკოზსა და ეპისკოპოზსა აგინოს და უბატურობა¹ ჰკადროს, რარიგადაც² სჯულის კანონში³ ეწეროს, იმრიგად განიპატიეოს⁴.

[უღირსი მღვდლის კურთხევისათვის]

18. ქ. რომელმანცა ეპისკოპოზმან უღირსი მღვდელი ანუ⁵ დიაკონი აკურთხოს, და ანუ⁶ იკოდეს მისი უღირსობა, და ანუ⁷ წირვა დაანებოს, და ანუ⁸ ქრთამი [243r] აართვას⁹, შეჩუენებულნი¹⁰ არის, ვითარცა სჯმონ მოგვ¹¹.

ნურც¹² ეპისკოპოზი, ნურც¹³ მოძღუარი და წინამძღუარი ქრთამით ნუ დაიდგინების. ამისთვის სჯულის კანონი ასრე ბძანებს: შეუენდობელი იყოს ბაკურთხეველიცა და კურთხეულიცა.

[მრუდად გამოკვლევისა და გამართლებისათვის]

19. ქ. რომელმანცა კაცის მსყიდველი და ეკლესიის მტეხელი, მართალი მრუდად გამოიკუდიოს და მრუდი განამართლოს, შეჩუენებული იყოს.

[საყდრის მამულის გამოხუშისათვის]

20. ქ. ვინცა ვინ, დიდმან ანუ¹⁴ მკირემან, საყდარსა და¹⁵ მონასტერსა მამული გამოახუას¹⁶, ანუ¹⁷ სოუელი, ანუ¹⁸ ვენაღი, ანუ¹⁹ მიწა და²⁰ აგარი, ვინცა ვინ²¹ [იყოს], დიდი და მკირე²², შეჩუენებული იყოს.

[სჯულის განთავებელთა და გარდამავალთათვის]

21. ქ. ვინცა ეს, მოციქულთა და წმიდათა კრებათაგან განწესებული და ჩუენ მიერ დამტკიცებული სჯული და წიგნი გაათაოს, კურთხევა ღ²³თისა, უბაწოდ მშობელისა მისისა და წმიდათა კრებულთაგან, და წმიდათა მოციქულთა²⁴, და ყოველთა წმიდათაგან, ვინცა ეს დაამტკიცოს, ლოცვა-კურთხევით²⁵ და შენდობით იყოს თავითა. ცოლითა და შვილითა, სახლით, მამულით და²⁶ აგარაკით, რაც ღ²⁷თსა კაცისათვის კეთილი დაებადოს, ყოველითა კეთილითა აღსავსე იქმნას²⁸, ლოცვა-კურთხევით და შენდობით ამყიდოს.

¹ უბატორობა B. ² რარიგადაც B. ³ კანონში | კანონს შივ B. ⁴ განიპატიეოს A. ⁵ ან B. ⁶ და ანუ | ან B. ⁷ აართვან A. ⁸ შეჩუენებულნიც A. მოგუი A. ⁹ ნურცა B. ¹⁰ და | + ან B. ¹¹ გამოახუას A. ¹² და | + ან B. ¹³ ვინცა ვინ — B. ¹⁴ დიდმა და მკირემ B. ¹⁵ მოციქულთაგან B. ¹⁶ ლოცვა-კურთხევით | კურთხევით B. ¹⁷ და | — A. ¹⁸ კმნას AB.

ვინცა ამ წმიდათა კრებათა მოციქულთაგან განწესებული და ჩუენ მიერ დამტკიცებული არ შეიწყნაროს და კათოლიკეს საყდარ-ზედ დასმულსა¹ წინააღმდეგს და ჩუენი მცნება არ დაიმარხოს, კრულმცა არის ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა წმიდათა კრებულთაგან², წმიდათა მოციქულთაგან [243v] და ყოველთა წმიდათაგან, შე-მცა-ექმნების ძრწოლა კაენისა, 'შიშთული'³ იუდასი, მენის-ტეხა დეოსკორესი, მოშთობა გნირთა, დაწვა სოდომელთა⁴, კეთრი გეეზისა⁵, დანთქმა დათან და⁶ აბირონისი, სირცხული კრისკენტი და თაბინესი, და ყოველთა ქრისტეს უარის მყოფელთა⁷ თანამცა არის ნაწილი მისი.

[რძლის შერთვისათვის]

22. ქ. ვინცა ანუ⁸ დიდმან, ანუ⁹ თავადმან, ანუ¹⁰ აზნაურმან, ანუ¹¹ გლებმან, რძალი შეირთოს, შეჩუენებულმც არის ღთისაგან და მისთა წმიდათაგან და შჯდთა კრებათა. წმიდათა მოციქულთაგან.

კაციცა დადედაკაციცა გაღმა-გამოღმა დაკირონ, და მკირაენი ჩუენგან დალოცვილ და კურობეულნი იყონ.

მე, აფხაზეთის კათალიკოზი [ევდემონ], კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ქუთათელ მიტრაპოლიტი სჯიონ, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, გენათელ მთავარ-ეპისკოპოსი ანტონი¹⁰, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, შამა ტეონდიდელი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ზელელ მიტროპოლიტი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, მოქუელ¹¹ მთავარ-ეპისკოპოსი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, დრანდელ¹² მიტრაპოლიტი ფილიპე, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ცაგერელ¹³ შამათ-მთავარი კოზმან, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ხონელ მთავარ-ეპისკოპოსი ზაქარია, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ნიკორწმიდელი ეპისკოპოსი იოვაკიმ¹⁴, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ჩიშელ შამათ-მთავარი კვრილე¹⁵, კანონითა ვამტკიცებ.

[ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის]

23. ქ. რომელმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, შეჩუენებულმცა არის წმიდათა მოციქულთაგან და სიკუდილითა განიპატიეოს¹⁶.

¹ სმულსა B. ² კრებათაგან B. ³ შიშთული A. ⁴ სოდომური B. ⁵ გეზისა A. ⁶ და—A. ⁷ მყოფელთა]— და A. ⁸ ან B. ⁹ ანუ] და ან B. ¹⁰ ანტონე B. ¹¹ მოქულ A. ¹² დორანდელ B. ¹³ ცაგერელი A. ¹⁴ იოკიმ. A. ¹⁵ კუირილე B. ¹⁶ განიპატიეოს]— იგი B.

სამართალი მეფის ბიოგრაფია

ქაბლის ღაღაბა მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ

[შეხავალი]

[245r]* ჩუენ, მეფეთ-მეფემან გიორგიმ, მეჲან ყოველთა შირის წარჩინებულისა მეფეთ-მეფის დიმიტრისაჲმან, დავდევით ძეგლი—განაჩენი ესე მას ჟამსა, ოდეს შევედით მთიულთა შიგან მოსაველეოდ ღმრთის მოწყალებითა ყოველგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად პურობასა ტახტისა და სკიპტრისასა.

წარვედით ტახტით ჩუენით ქალაქით და შევედით სასახლესა ჩუენსა ჟინვანსა. და მუნით მივედით გადა-ცხაოტს და მოვასხენით ყოველნი მუნებურნი¹ ვევისბერნი და ჭეროვანნი, და გავიგონეთ მათნი საქმენი, დავსხედით მათსა სასაქმოსა.

და მივედით დარიელამდის და ვსცანით ესე, რომელ ღმრთივ გვრგვონანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩაჲმომავალთა მეფეთაგან აჲმად არ გასჩენოდა ძეგლითა განჩითა და დადებითა სისხლისა და სხუათა მრავალთა უწესოთა მიმძლავრებულთა საქმეთა: რომელთაჲმე საქმისა რომლისათჲსმე ჰპრიანებოდათ აღრევით ყოფა ერთმანეთსა შიგან, და რომელთაჲმე სხვს ჟამისა შემოსრულობისათჲს უკუე² განჩა ვერ სწრებოდა და სრულად მთიულთა საქმის მოკლებასა და განჩასა.

და ჟამ-გუცეს, მოწყალებითა ღმრთისათა დარიელით მობრუნებულთა ვილოცეთ ღოგისის მთავარმოწამის წინაშე და ჩამოვიარეთ ცხრაწმის ტევი და მოვიკულივეთ მუნებური სასაქმო.

[245v] მოვედით მუბრანს, საზამთრისა ჩუენსა დავდევით, და შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ თემისა და თემის ერისთავნი და ტევისთავნი და ვევისბერნი და ჭეროვანნი.

დავსხედით და დავსტთ წმინდა მეუფე³ და ქართლისა კათალიკოზი ვეფთვიმე, დავსხით ვეზირნი და ეპისკოპოზნი და მოურავნი, და გავიგონეთ, რომელ დიდი უსამართლო და მძლავრებული ქმნილიყო ერთმანეთსა ზედა, და სისხლის მსუბუქობისათჲს ადვილ

¹ მუნებურნი. ² უკუე] = ყოფა. ³ მეფე.

* 244 r და v-ზე ტექსტი არ არის.

26. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

მ ჩდა¹ ერთმანეთის დალატად დასხმა და დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წაგურა და უბრალოდ დაგდება, და მრავალფერნი უღუსობა და ყოლ სამართალი აღარ იყო-ლა.

და დღეისით წინათ-და ერთმანეთის საყოფთა საქმეთა ამაღ აღარ შემოვიდეთ, — ერთმანეთის ამოსვლა არ იქნებოდა, განაჩენ-დაუღებლობა ექმნათ.

და აწ გველა გავაჩინეთ, რა რიგად ვის რა ეყოს ერთმანეთის ავთ, სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო რა გინდა რა იყოს, — გარდაჭდეს.

ჯუართა ყელს აქეთ, ჯადა-ცხაოტს, ზანდუკის გეეს, კიბეთ ქუეშეთ და მენესოს ზემოთ ეს განაჩენი დაუდევით.

სასჯულო საქმე და საველეისო, რისაც გინდა სასაქმოსა, — კაცის მკულელთა, ველესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა², — სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოსზმან და მათ, განაჩენთა მათ ზედა ეპისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ.

ჩუენ მსოფლიოსაა მისი სისხლი, პატრივი და სასაქმო გაგვჩენია.

დღეისითგან წალმა ვსრეთ იქმნას.

¹ ჩნდა] + ჩუენდა. ² წამგურელთა] + სხუათაგან.

[1r]*... ჩნდა ერთმანეთის დალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წაგურა¹ და დაგდება უბრალოსა, მრავალფერნი უღუსობა და ყოლ სამართალი არად იყო-ლა. და დღეის წინათ-და ერთმანეთის საყოფთა საქმეთა ამაღ აღარ შემოვიდეთ, — ერთმანეთის ამოსვლა არ იქნებოდა განაჩენ-დაუღებლობა ექმნათ. და აწ გველა გავაჩინეთ, რა რიგად ვის რა ეყოს ერთმანეთის ავთ, სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო რა გინდა რა იყოს, — გარდაჭდეს. ჯუართა ყელს აქეთ, ჯადა-ცხაოტს, ზანდუკის გეეს, კიბეთ ქუეშეთ და მენესოს ზემოთ ეს განაჩენი დაუდევით. სასჯულო საქმე და საველეისია, რისაც გინდა სასაქმოსა, — კაცის მკულელთა, ველესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა, — სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოსზმან და [2r] მათ, განაჩენთა მათ ზედა ეპისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ. ჩუენ მსოფლიოსაა მისი სისხლი, პატრივი და სასაქმო გაგვჩენია. დღეისითგან წალმა ვსრეთ იქმნას.

¹ წაგურა] წასვლა.

* აქამდე ამ ნუსხას ტექსტი აკლია.

[ერისთვის ასრე გავაჩინეთ]

[246r]. 1. ერისთვის სიკუდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრების.

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაემართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცოდება, აგრევე დამეტებული დიდი პატივი და გარდაცდევინება დარბაზით ეკითხოს: გარდახუეწა, მამულის წაღება და სისხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუეწოს.

და მამულისა, რაზომ წლამდის დაიჭირვის, ამაღ არ გავაჩინეთ, რომ უსაზომო იყო და არაოდეს ქნილიყო და არცა ჩვენ წესადვე ვსდებდით. და თუ რადმე იქმნას, მის უამისა მეტემან იკითხოს, რაეამცა უფრო ძნელად იკითხებოდეს.

[განმგებლისა ასრე გავაჩინეთ]

2. განმგებელი თუ ქუეყანამან მოკლას, ერთმან სოფელმან, გინა ერთმან პირმან ჯევმან, — მსახური იყოს განმგებლად, ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს სისხლთა ფასად და თუთო კაცი დაიპიროს სოფლისა და სოფლისა თავადი, და რაზდონიცა კაცი იყოს თავადი, თუთო გაიპაროს¹.

¹ გაიპაროსა.

1*. ერისთვის სიკუდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრების და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაემართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცოდება, აგრევე დამეტებული დიდი პატივი და გარდაცდევინება დარბაზით ეკითხოს: გარდახუეწა, მამულის წაღება და სისხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუეწოს. და მამულისა, რაზომ წლამდის დაიჭირვის, ამაღ არ გავაჩინეთ, რომ უსაზომო იყო და არაოდეს ქნილიყო და არცა ჩვენ წესადვე ვსდებდით. და თუ რადმე იქმნას, მის უამისა მეტემან იკითხოს, რაეამცა უფრო ძნელად იკითხებოდეს.

2. განმგებელი თუ ქუეყანამან მოკლას, ერთმან სოფელმან, გინა ერთმან პირმან ჯევმან, — მსახური იყოს განმგებლად, ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს სისხლთა ფასად და თუთო კაცი დაიპიროს სოფლისა და სოფლისა თავადი, და რაზდონიცა კაცი იყოს თავადი, თუთო გაიპაროს.

* ამ ნუსხაში ტექსტი მუხლებად დაკოფილი არ არის.

და რაზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი და რაზომიცა გინდეს იყოს, განმგებელისა რთოდეს, ვითა ძველითგან გაჩენილი არის, თუთო ცხენი ბეგრად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფეოდ და საუკუნოდ.

3. და თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატიოს და მამულისაგან გაიძოს¹, და შეუნდობლად მამული სასეფეოდ დადვას.

და სისხლის დაურეგება არ შეეძლოს, ანუ მამული ებოძოს მის კაცისა, სისხლის [246r] მქნელისა, დარბაზით, ანუ განმგებლის სახლს მეფისაგან სისხლი ებოძოს და მამული სასეფეოდ დაიდვას.

4. და თუ აზნაური იყოს განმგებლად და მოკლან, მის გუარსა ზედა დაიურვონ სისხლი.

5. და თუ ჰევისბერძან მოკლას განმგებელი, სამს წლამდის მამულისაგან გაიძოს და ციხე და მამული სასეფეოდ დაიდვას. ერისთავმან თავადნი სახლნი დაუწინდნეს.

მესამეს წელიწადს მოვიდეს და ერისთავს შემოეხუფოს; ერისთავმან ვეზირთ მოაქსენოს და² ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ; და დარბაზით მამული ებოძოს ჰევისბერძანსა.

და ამას ზემოთ გაჩენილი სისხლი [იხ. მუხლ. 2] დაეურვოს განმგებლის სახლს და ჰევისბერძანსა წაელოს.

¹ გაიძოს | გაიძიოს. ² ვეზირთ მოაქსენოს და] — A.

და რაზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი და რაზომიცა გინდეს იყოს, განმგებლისა რთოდეს, ვითა ძველითგან გაჩენილი არის, თუთო ცხენი ბეგრად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფეოდ¹ და საუკუნოდ.

3. და თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატიოს და მამულისაგან გაიძოს. და შეუნდობლად მამული სასეფეოდ დადვას. და სისხლის დაურეგება არ შეეძლოს, ან მამული ებოძოს მის კაცისა, სისხლის მქნელისა, დარბაზით, ანუ მეფისაგან განმგებლის სახლს სისხლი ებოძოს და მამული სასეფეოდ დაიდვას.

4. და თუ აზნაური იყოს განმგებლად [და] მოკლან, მის გუარსა ზედა [4r] დაიურვონ სისხლი.

5. და თუ ჰევისბერძან მოკლას განმგებელი, სამს წლამდის მამულისაგან გაიძოს². ციხე და მამული სასეფეოდ დაიდვას. ერისთავმან თავადნი სახლნი დაუწინდნეს. მესამეს წელიწადსა მოვიდეს და ერისთავს შემოეხუფოს; ერისთავმან ვეზირთ მოაქსენოს და ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ; და დარბაზით მამული ებოძოს ჰევისბერძანს. ამას ზემოთ გაჩენილი სისხლი დაეურვოს განმგებლის სახლს [და] ჰევისბერძანსა წაელოს.

¹ სასეფეოდ | სასეფეოდ. ² გაიძოს | გაიძიოს.

და თუ მის ჰევისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომ განმგებლის სიკუდილს არ დახუდრიყოს და არას ერიოს არა ცხადად და არა იდუმალ, თუთ მას ებოდოს ჰევისბერობა დარბაზით.

და თუ არავინ იყოს მისი სახლის კაცი, ვინც ერისთავმან და ახალმან განმგებელმან გამოარჩიონ ერთი კაცი, — მეფის ერთგული იყოს და ქუეყანასაც უჯობდეს, — იგი დააყენონ დარბაზით ჰევისბერად.

ჰევისბერთა ასრე გავაჩინეთ

6. ჰევისბერი თუ მოკლას ჰევისბერმან, სამს წელიწადს მამულისაგან გაიძოს, ერისთავისა და განმგებლისაგან თავადი სახლი დაეწინდნენ, მამული სამს წლამდის სასუფეოდ დაეჭიროს.

მესამეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოეხუტუნენ და მათ ვეზირთ მოაჯსენონ; ვეზირთ¹ დარბაზთ [247r] იურვონ და მამული ჰელთ უბოძონ.

და სისხლთა ფასად ექუსი ათასი თეთრი დაუურვოს.

7. თუ ვინ ჰევისბერის კაცის გაუყოფარი, მისსა სახლსა შიგან მოახლე, ერთ სახლის კაცი², მოკლან — მამა, ბიძა, ძმა, ბიძასძე, ძმისწული, რა გინდა რა მისის გუარისა მისი მოახლე, — სისხლად ესევე ექუსი ათასი თეთრი იყოს; მამულისაგან გაძება ორს წელიწადს ოდენ მიხუდეს³ და თავადნი სახლნი დაეწინდნენ⁴ ერისთავისა და განმგებელისაგან.

¹ მოაჯსენონ, ვეზირთ] — A. ² კაცი. ³ ოდენ მიხუდეს] — A. ⁴ დაეწინდეს.

და თუ მის ჰევისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომ განმგებლის სიკუდილს არ დახუდრიყოს და არას ერიოს არა ცხადად და არა იდუმალ, თუთ მას ებოდოს ჰევისბერობა დარბაზით. და თუ არავინ იყოს მის სახლისა, ვინც ერისთავმან და ახალმან განმგებელმან გამოარჩიონ ერთი კაცი, — მეფის ერთგული იყოს, ქუეყანასაც უჯობდეს, — იგი დააყენონ დარბაზით ჰევისბერად.

ჰევისბერთა ასრე გავაჩინეთ

6. ჰევისბერი [5r] თუ მოკლას ჰევისბერმან, სამს წელიწადს მამულისაგან გაიძოს¹, ერისთავისა და განმგებელისაგან თავადი სახლი დაეწინდნენ, მამული სამს წლამდის სასუფეოდ დაეჭიროს. მესამეს წელიწადს ერისთავს და განმგებელს შემოეხუტუნენ და მათ ვეზირთ მოაჯსენონ; ვეზირთ დარბაზთ იურვონ და მამული ჰელთ უბოძონ. სისხლთა ფასად ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს.

7. თუ ვინ ჰევისბერის კაცის გაუყოფარი, მისსა სახლსა შიგან მოახლე, ერთ სახლი კაცი მოკლან — მამა, ბიძა, ძმა, ბიძასძე, ძმისწული, რა გინდა რა მისის გუარისა მისი მოახლე — სისხლად ესევე ექუსი ათასი თეთრი იყოს; მამული² საგან გაძება³ ორს წელიწადს ოდენ მიხუდეს და თავადნი სახლნი დაეწინდნენ⁴ ერისთავისა და განმგებელისაგან.

¹ გაიძოს. ² რა გინდა რა] რაგინდა. ³ გაძება] გაძება. ⁴ დაეწინდეს.

და იმავე ზემოთ განაჩენით [ახ. მუხლ. 6] ერისთვისა და განმგებლისაგან დარბაზთ ეურვის ვეზირთა და მოურავთა პირითა, — მამული ებოძოს.

8. და თუ ქუეყანამ მოკლას ჯევისბერი, — განმგებლის სიკუდილის სწორი პატივი, ბეგარი და სისხლი დაეურვოს. და დაედვას ბეგარი საუკუნოდ.

9. და თუ ჯევისბერის განაყოფი და მისი გუარის ვაი მოკლას ვინმე, — თუ ცნაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვდი იყოს, ჯევისბერიან მოახლე იყოს განაყოფი, — განაყოფისა კაცისათვის სამი ათასი თეთრი სისხლის ფასად მისცეს და ორს წელიწადს განეფოს, და მამული სასეფოდ დაედვას.

ორს წელიწადს უკან იურვის ერისთვისა და განმგებლის პირით, იმავე ვეზირთა საურავითა და წესითა დარბაზისათა. — მაშინდა მამული ებოძოს.

10. ჯევისბერის მეყვისისა და მისის შოახლის სისხლისა და მისის განაყოფისა სისხლი, ასეთისა, რომე არა ეახლოს, ამაღ არა სწორად დაედევით, რომე ჯევისბერს დარბაზით ლაშქართ თავადობა აბოძებია და რგინი მისნი შოახლენი [247v] იქმნებიან და საბატონნი, და მისნი შოახლენიცა, ამაღ რომე დარბაზით დაყენებულს ჯევისბერს ახლავან; თუ არა, განაყოფი არიან. მის განაყოფს ჯევისბერის შოახლისა სისხლის სწორი არ მართებს, ამაღ მისი სისხლი გაუნახევრეთ.

¹ დაედევით] — ანტონ A.

და იმავე ზემოთ განაჩენით ერისთვისა და განმგებლისაგან დარბაზთ ეურვის ვეზირთა და მოურავთა [6r] პირითა. — მამული ებოძოს.

8. და თუ ქუეყანამან მოკლას ჯევისბერი, — განმგებლის სიკუდილის სწორი პატივი ბეგარი და სისხლი დაეურვოს. და დაედვას ბეგარი საუკუნოდ.

9. და თუ ჯევისბერის განაყოფი და მისი გუარის ვაი ვინმე მოკლას, — თუ ცნაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვდი იყოს, ჯევისბერიან მოახლე იყოს განაყოფით. — განაყოფისა კაცისათვის სამი ათასი თეთრი სისხლის ფასად მიეცეს და ორს წელიწადს განეფოს, და მამული სასეფოდ დაედვას. და ორს წელიწადს უკანთ იურვის ერისთვისა და განმგებლის პირით. და იმავე ვეზირთა საურავითა და წესითა დარბაზისათა; და მაშინდა მამული ებოძოს.

10. ჯევისბერისა მეყვისისა და მისის შოახლის სისხლისა და მისის განაყოფის სისხლი, ასეთისა, რომე არა ეახლოს, ამაღ არა² [ს]წორად დაედევით, რომე ჯევისბერს დარბაზით ლაშქართა თავადობა აბოძებია და რგი [7r] მისი შოახლენი იქმნებიან და საბატონნი, და მისნი შოახლენიცა, ამაღ რომე დარბაზით დაყენებულს ჯევისბერს ახლავან; თვარა³ და განაყოფად არიან. მის განაყოფის ჯევისბერის შოახლისა სისხლის სწორი არ მართებს, ამაღ⁴ მისი სისხლი გაუნახევრეთ.

¹ წელიწადს] წელეადს. ² არა]+ ეახლოს. ³ თვარა]+ ჯევისბერს ახლავან. ⁴ ამაღ.

ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ

11. ვინც ჰეროვანი კაცი მოკლას ჰეროვანმანვე კაცმან, სამს წლამდის გარდაიხუეწოს და სისხლი ორასი დრაჰკანი დაეურვოს — ათას ორასი თეთრი; და მამული სასუფეოდ დაედვას.

და თუ დარბაზისა ცნობასა ღირს იყოს იგი ჰეროვანი, თუთ იმავე ხემოთ განაჩენით [იხ. მუხლ. 6] დარბაზს იკითაონ ერისთავმან და განმგებელმან და აგრევე უბოძონ მამული.

და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თუთ ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული.

12. თუ ჭევისბერმან მოკლას ჰეროვანი მამულის ნდომისათვის, ერთს წელიწადს მამულისაგან განიძოს.

და თუ¹ ეუთრაკოს, დაიურვოს ისრე, ვით ხემოთ გაგზინია.

[ციხისთავთა ასრე გავაჩინეთ]

13. ციხისთავნი ვადას ორნი იყვნენ. წესი ასრე არას, რომე, ვადელთ თუ ვინ მოკლას ციხისთავი, ჭევისბერმან ანუ სხვამან

¹ თუ] — ისრე A.

ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ

11. ვინც ჰეროვანი კაცი მოკლას ჰეროვანმანვე კაცმან, სამს წლამდის გარდაიხუეწოს და სისხლი ორასი დრაჰკანი დაეურვოს — ათას ორასი თეთრი^{*}, და მამული სასუფეოდ დაედვას. და თუ დარბაზის ცნობასა ღირს იყოს იგი ჰეროვანი, თუთ იმავე ხემოთ განაჩენით დარბაზს იკითაონ ერისთავმან და განმგებელმან და აგრევე უბოძონ მამული. და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თუთ ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული.

12. და თუ ჭევისბერმან მოკლას ჰეროვანი [ჰ.] მამულას ნდომისათვის, ერთს წელიწადს მამულსაგან განიძოს. და თუ ეუთრაკოს, ისრე დაიურვოს ვით ხემოთ გაგზინია.

13. ციხისთავნი ვადას ორნი იყვნენ. წესი ასრე არის, რომე, ვადელთ თუ ვინ მოკლას ციხისთავი, ჭევისბერმან ანუ სხვამან

* ამ სატყვიან სააჭიროვ კადუხე მუდროელი ხელათ (იქნებ ვახტანგ VI-ისა) მიწერილია: „თეთრი რა არის ანუ დრაჰკანი ერთა დრაჰკანი ფულური ერთ, თეთრად ორ მარჩილ ნახევარია, და ერთი თეთრი ხუთიანი არის“.

ვინმე, ესრეთ რომ ციხისთავად იდგეს ბრძანებით და არა გარდადგომილ იყოს, სამს წელიწადს მამულისაგან განიძოს და მამული სასეფეოდ დაეჭიროს, და სამი ათას ხუთასი თეთრი სისხლად დაეურვოს.

სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემოთ წესითა და განაჩენითა [იხ. მუხლ. 6].

[248r] 14. თუ უციხისთაო ჯადელი კაცი მოკლას ვინმე, თუ ციხისთავადაც დგომილიყოს, დაეგდოს და აღარ იყოს ციხისთავად, ჰეროვანის სისხლი დაეურვოს და მამულისაგან განეძოს ეზომსა ხანსა, ვითა ზემოთ ჰეროვნისათჳს გაგჳჩენია.

იმავე წესით შემოუშვას [იხ. მუხლ. 11].

და თუ ციხისთავის ძმა ანუ შვილი ვინმე მოკლას, ჰეროვნის სისხლით დაიურვოს.

[დედ-მამათა სიკუდილისა ასრე გავაჩინეთ]

15. დედ-მამათა სიკუდილი შვილისაგან უწესო არის და ღმერთმან ნუ იყოფინოს ამის კადრება.

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და დაემართოს, რაც უარესია—ყველას დამართება და ყოფა: პირიანი გაპატიება, გაძება შეუნდობლად, შემოუშვებლობა, აღმოფხურა და აღმოწყუეება.

სისხლი გაჩენით ამაღ არა შევაკუეთეთ, რომე¹ უსახო და უმსგავსო იყო და უწესო, და² სხუათაგან სასახოდ დაიდებოდა.

¹ რომე]—A. ² და]—A.

ვინმე, ესრეთ ციხის თავად იდგეს ბრძანებით და არ გარდადგომილ იყოს, სამს წელიწადს მამულისაგან განიძოს¹ და მამული სასეფეოდ დაეჭიროს, და სამი ათას ხუთასი თეთრი სისხლად დაეურვოს. და სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემოთ წესითა და განაჩენითა.

14. და თუ უციხისთაო ჯადელი კაცი ვინმე მოკლას, თუ ციხისთავადაც დგომილიყოს და დაეგდოს და არაღარ იყოს ციხისთავად, ჰეროვანის სისხლი დაეურვოს და მამულებისაგან გაეძოს² ეზომსა ხანსა, ვითა ზემოთ ჰეროვნისათვისა გაგჳჩენია. იმავე წესით შემოუშვას. და თუ ციხისთავის ძმა ანუ შვილი [9r] ვინმე მოკლას, [ჰეროვნის სისხლით დაიურვოს.

15. დედ-მამათა სიკუდილი შვილისაგან უწესო არის და ღმერთმან ნუ იყოფინოს ამისი კადრება. და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და დაემართოს, რაც უარესია—ყველას დამართება³ და ყოფა: პირიანი გაპატიება, გაძება შეუნდობლად, შენდობლობა, აღმოფხურა და აღმოწყუეება⁴. სისხლი გაჩენით ამაღ არა შევაკუეთეთ, რომე უსახო და უმსგავსო იყო და უწესო, და სხუათაგან სასახოდ დაიდებოდა.

¹ განიძოს] განიძიოს. ² გაეძიოს. ³ დამართება] დამართებია. ⁴ აღმოწყუეებად

და არცა ეს წესია, რომე დედ-მამათა სიკუდილისათჳს რა რიგათ რა სააგო დაუამოს შვილთა კაცმან, და რაზომიცა კაცი შვილთა თანა აღგეს მამა-დედათა სიკუდილს. იგიცა ამავე პატი-
ვითა იკითხოს.

და სისხლი ამაღ არ გავაჩინეთ, ამავე ჩუენთა ჟამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნუცა იყოფინოს!

[ნასყიდისა და მამულისა ახრე იქნას]

16. თუ მამა დაუბერდეს და შვილი მოსწიფოდეს, და მამას სამსახური არ შეეძლოს, უპრიანია ერთგან ყოფნა.

და თუ რადმე ვერ იქნებოდენ და ნასყიდი ეყოფოდეს, მამამ ნასყიდი დაიჭიროს და შვილმან მამულით გუმსახუროს.

და თუ მამას ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანც დაიზი-
აროს. და შვილთან [248v] ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდიც შვილს დაუგდოს.

და თუ არ ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდში არა ველი აქუს შვილსა, თუ უნდა, მამა გაყიდის, და თუ უნდა, მონასყიდე შე-
იტანს, — რასაც უზამს, მამამ იცის, შვილი ნასყიდს ვერ ეკილოს.

[ძმის მოკლვისა ახრე იქნას]

17. ვისაც ღმერთი შერისხდეს და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკუ-
ლელი ათს წელიწადს მამულიდამ გაიძოს და მამული სასეფეოდ
დაიდვას.

და მეათეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოეხუე-
წოს; მათ ვეზირთ მოაქსენონ; ვეზირთ დარბაზს ჰკადრონ და
ერეთ¹ შემოუშვან. რასაც² გუარისა იყოს, იმ წესით სისხლი და-
ეუროვოს და მამული ებოძოს.

¹ ესეთი. ² რასაც + რამ A.

და არცა ეს წესია, რომე დედ-მამათა სიკუდილისათჳს რა რიგათ რა სააქვეო
დაუამოს შვილთა კაცმან, და რაზომიცა კაცი შვილთა თანა აღგეს მამა-დედათა
სიკუდილს, იგიცა ამავე პატივითა იკითხოს. და სისხლი ამაღ არ გავაჩინეთ, —
ამავე ჩუენთა ჟამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნურცა იყოფინოს!

16. თუ მამა დაუბერდეს [10r] და შვილი მოსწიფოდეს, და მამის სამსა-
ხური არ შეეძლოს, უპრიანია¹ ერთგან ყოფნა. და თუ რადმე ვერ იქნებოდენ,
ნასყიდი ეყოფოდენ, მამამ ნასყიდი დაიჭიროს და შვილმან მამულით გ|უ|მსა-
ხუროს. და თუ მამას² ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანც დაიზიაროს, და
შვილთან ნების მყოფელი იყოს, — ნასყიდიც შვილს დაუგდოს. და თუ არ ნების
მყოფელი იყოს, ნასყიდთან არა ველი უცს შვილსა, თუ უნდა, მამა გაყიდის, და
თუ უნდა, მონასყიდე შეიტანს, — რასაც უზამს, მამამ იცის. და შვილი ნასყიდს
ვერას ეკილოს.

17. ვისაც ღმერთი შერისხდეს და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკლელი ათს წე-
ლიწადს მამულიდამ გაიძოს³ და მამული სასეფეოდ დაიდვას. და მეათეს წელი-
წადს ერისთავს და განმგებელს შემოეხუეწოთ; მათ ვეზირთ მოაქსენონ; ვეზირთ
დარბაზთ ჰკადრონ და ესრეთ შემოუშვან; რასაც გუარისა იყოს, იმ წესით
სისხლი დაეუროვოს და მამ[11r]ული ებოძოს.

¹ უპრიანე. ² მამას] მამულად. ³ გაიძიოს.

და თუ მის, მოკლულის კაცის, შეილო არ დარჩეს, არც მისი მოახლე გაუყოფელი, მან იმამ ძმის სისხლისათუა ნახევარი მამული მისის სულისათუა წააგოს და ნახევარი სასეფეოდ დაიდვას.

და იგი ნახევარი სისხლი, მისის სულისათუა გაჩენილი, მას მიეცეს, ვინც მისი მეყვანი დარჩეს, — სულისათუა სასაუჯროდ.

და თუ არავინ დარჩეს, ერისთავმან და განმგებელმან წაუგონ მას ქუეყნის ბუცესთა და კაცთა ზვლითა.

18. და თუ ოთხნი-ხუთნი ძმანი იყვნენ, და რაზომცა გაყოფით იყვნენ, მოახლემ აღიღოს და მოაგმაროს მისსა სულსა. და თუ ამ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს, მის, მოკლულის კაცის, სისხლისაგან სასაუჯრო მიეცეს ძალისა მსგავსად.

და თუ დარბაზის ცნობას ღირს იყვნენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოს. და თუ არ ღირს იყვნენ, ერისთავმან და განმგებელმან გაუჩინონ და სისხლისაგანაც მიეცეს და ათისაგანაც ერთი.

[249] სალაშქროს ხაქმე ასრე გავაჩინეთ

19. რომელიც ქუეყანა და თემი აწვივნეს ბრძანებითა ერისთავმან და განმგებელმან და უამიერად არ გამოვიდნენ — ქუეყანამან

და თუ მის¹, მოკლულის კაცის, შეილი აღარ დარჩეს და არც მისი მოახლე გაუყოფელი, მან იმამ ძმის სისხლისათვის ნახევარი მამული მისის სულისათვის წააგოს და ნახევარი სასეფეოდ დაიდვას. და იგი ნახევარი სისხლი, მისის სულისათვის გაჩენილი, მას მიეცეს, ვინც მისი მეყვანი დარჩეს, — სულისათვის სასაუჯროდ. და თუ არავინ დარჩეს, ერისთავმა და განმგებელმან წაუგონ მას ქუეყნის ბუცესთა და კაცთა ზვლითა.

19. და თუ ოთხნი-ხუთნი ძმანი იყვნენ, და რაზომცა² გაყოფით იყვნენ, მუახლესა აღიღოს და მოაგმაროს მისსა სულსა. და თუ ამ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს³, მის, მოკლულის კაცის, სისხლისაგან სასაუჯრო მიეცეს ძალისა მსგავსად და თუ დარბაზის ცნობას ღირს იყვნენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოს. და თუ არა ღირს იყვნენ, ერის[121]-თავმან და განმგებელმან გაუჩინონ და სისხლისაგანაც მიეცეს ათისაგან ერთი.

სალაშქროს ხაქმე ასრე გავაჩინეთ

19. რომელიც ქუეყანა [და] თემი აწვივნეს ბრძანებითა ერისთავმან და განმგებელმან და უამიერად არ გამოვიდნენ, — ქუეყანამან

¹ მის] + კაცის. ² რაზომცა. ³ გათხოვდებოდეს.

თუ სოფელმან და ანუ ერთმან კაცმან,— და რაზომცალა კაცმან დააკლოს ლაშქრობა, ერთს წელიწადს არ შეენდოს და მამული დაეჭიროს სასეფეოდ, და თუთო ღარი წაეგუართს სასეფეოდ და მეორეს წელიწადს მამული ისევ ებოძოს ერისთვისა და განმგებლისაგან საუოაფითა.

ესე ჭეროვნისა და სოფლიონისა იყოს.

და თუ ჭვეისბერმან დააკლოს და არ გაყვეს, ჭვეისბერობა წაედოს და მამული დაეჭიროს¹. და ერთს წელიწადს უკან მამული ისევ ებოძოს, და ჭვეისბერობაც ისევ ებოძოს², თუ ნამსახური იყოს და³ სხუა არა შეეცოდოს რა.

20. ჭვეისბერი თუ უგემურად იყოს ლაშქრობის ჟამს. მისი ძმა და მოახლე კაცი წავიდეს, და ჭვეისბერს შეენდოს ლაშქარს წაუსვლელობა.

| ცოლის დაგდებისა და წაგურისა საქმე ასრე გავაჩინეთ |

21. კაცმან თუ ცოლი დაადოს უბრალოდ, და მისი მეუკლდარი იყოს და გაეყაროს ესეთსა, ნახევარი სისხლი დაუუროვოს მის დიაკის გუარსა ზედა [მდრ. მუხლ. 25].

22. კაცმან კაცსა თუ ცოლი წაართუას, იგი ცოლ-წაგურილი კაცი რასაც ვის ემტეროს ერთს წლამდის—დაწვასა, მოტაცებასა, დარბევასა,— არა მიეფასოს¹, რა რიგად წაუღოს სისხლის ქნისაგან მეტი.

და ერთს წელიწადს უკან რას ემტერების, იგიც მიეფერების: ნახევარი სისხლის დაურვება წართვის მათს გუარს ზედა ცოლის წაგურისათვის და სისხლსა მიეფასების, რასაც მოკლავს მტერობასა

¹ ჭვეისბერობა წაედოს და მამული დაეჭიროს | ჭვეისბერობა და მამული წაედოს A. ² და ჭვეისბერობაც ისევ ებოძოს. — A. ³ და]—A. ⁴ მიუფასოს A.

თუ სოფელმან და ან ერთმან კაცმან,— და რაზომცალა კაცმან დააკლოს ლაშქრობა, ერთს წელიწადს არ შეენდოს და მამული დაეჭიროს სასეფეოდ, და მეორეს წელიწადს მამული ისევ ებოძოს ერისთვისა და განმგებლისაგან საუოაფითა. ესე ჭეროვნისა და სოფლიონისა იყოს. და თუ ჭვეისბერმან¹ დააკლოს და არ გაყვეს², ჭვეისბერობა წაედოს და მამული დაეჭიროს³; ერთს წელიწადს უკან მამული ისევ ებოძოს, და ჭვეისბერობაც ისევ ებოძოს. თუ ნამსახური იყოს და სხუა არა შეეცოდოს რა.

20. ჭვეისბერი თუ უგემურად...*

¹ ჭვეისბერმან | + კაცმან. ² გაყოს. ³ დაეჭირო.

* აქედან 26-ე მუხლის შემდეგ სიტყვებამდის: „(და ებისკოპოსთ გაუჩინონ...“ ტექსტი აკლია.

შიგან ერთსა წლამდის, სისხლი აროდეს გაუცუდდების, თვნიერ დამახმელისა. ისე რომე ქუემო გაგზინია [მუხლ. 26 და 29].

[249v] 23. კაცმან თუ გვრგვან-ნაკურთხი ცოლი წაგუაროს, თუ არ შეუროდეს, ნახევარის სისხლით დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

24. კაცმან თუ¹ ჯუარ-გაცულილი ცოლი წაგუაროს, სისხლის შეექუსედი დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

25. ვინც ცოლი უბრალოდ დააგდოს და გამოჩნდეს, რომე² არა შეეცოდოს რა, ესეთს უბრალოს გაუროდეს, სისხლის ნახევარი დაიურვოს მისის სახლის წესსა ზედა [მდრ. მუხლ. 21].

26. კაცმან თუ³ კაცს ცოლი წაგუაროს, იგი ცოლ წაგურილი ქაცი რასაც ემტეროს, ზემოთ გაჩენილია [მუხლ. 22] და თუ დაესხას, ასეთი რომე არც შეზავებულ იყვნენ, არც დანდობილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ იყოს, დამსხმელი არ იქნების, არც მოიკულევის⁴ სისხლი.

ორთავე მკვებველად მივიდეს და შემოებას, და ესეთი მოკლან... და წირვისა კათალიკოზმან და ებისკოპოზთ გაუჩინონ.

და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი.

და თუ უბრალო მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცისათვის.

და გერში ყუელასი სწორე არის: მონაზონთა, ხუცესთა მწირველთა, დიაცისა⁵. და თუ არ-მწირველია, არ შემოვა ორ სისხლად და სისხლიც სწორეა.

მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა და დედათა ორკეცი სისხლი არის, უბრალოდ დაემართოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდნენ, მისის გუარის წესით დაიურვოს.

შუად მონაზონი ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი მივიდეს, ეს⁶ მონაზონთა რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა.

¹ თუ—A. ² რამე| რომ A. ³ თუ—A. * მოიკულევის. ⁴ ხუცესთა მწირველთა. დიაცისა| ხუცესთა დიაცისა მწირველისა A.

[131r]... ჩინონ. და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი. და თუ უბრალო მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცისათვის. და გერში ყუელასი სწორე არა: მონაზონთა, ხუცესთა—დიაცისა მწირველისა. და თუ არ-მწირველია, არ შემოვა ორ სისხლად და სისხლიც სწორეა. მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა და დედათა ორკეცი სისხლი არს, უბრალოდ დაემართოს| და მოკუდეს ანუ დაიკოდნენ, მისის გუარის წესით დაიურვოს. შუად მონაზონი ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი მივიდეს, ესეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა.

* მე-20 მუხლის დასაწყისი სიტყვებიდან: „კვერბერი თუ უგემურად...“ აქამდე ტექსტი აკლია.

[ციხის დაქცევისა საქმე ასრე გავაჩინეთ]

27. დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაუქციონ, ანუ ჭევეისბერძან კაცმან, ანუ ქუეყანამან ქუეყანასა, ანუ სწორმან სწორსა, და ვის გინდა¹ დაექციოს, და ამათის მტერობისათჳს დაქცეოდეს, — და ამათ შუა სხუა რაც სასაქმო იყოს, ვითა გაგვიჩინია, აგრე გარდასწყდეს.

და ციხის დაქცევისათჳს დაიურგონ ნახევარი სისხლი, რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, — მისსა გუარსა ზედა, და² ციხე აგრევე ააგოს დამქცეველმან.

და თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თავით გარდაჰდეს, არას ემართლებიან.

[ბეითალმანისა საქმე ასრე გავაჩინეთ]

28. ბეითალმანად რაც პარტახტი და³ მამული დარჩეს, რომე მემამულე აღარ მიაჩნდეს, თუ მისის გუარის კაცნი გამოჩნდენ ერთგუარნი, და რომელნიმე უფროსნი შეყვანი და მოსამართლენი იყვნენ, ჳირსა და ლხინში⁴ უფრო თანამდგომნი ყოფილ იყვნენ, — მათ ებოძოს, ასრე რომე საჯარო და⁵ სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქუეყანასა.

და თუ მათის გუარისა აღარა დარჩეს რა კაცი, ამავე საჯარო ბეგარი სალაშქროდ ვინცა შეიწყალონ⁶ და ღირს იყვნენ ბოძებასა, — დარბაზით ებოძოს.

¹ ვის გინდა | ვინ გინდა ვინ. ² და | — A. ³ და | — A. ⁴ ლხინსა. ⁵ და — A. ⁶ შეიწყალოს A.

27. დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაუქციონ, ანუ ჭევეისბერძან კაცმან, ანუ ქუეყანამან ქუეყანასა, ანუ სწორმან სწ[14r]ორსა, და ვის გინდა დაექციოს, და ამათის მტერობისათვის დაქცეოდეს, — და ამათ შუა სხუა რაც სასაქმო იყოს, ვითა გაგვიჩინია, აგრე გარდასწყდეს. და ციხის დაქცევისათვის დაიურგოს ნახევარი სისხლი, რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, — მისსა გუარსა ზედა. და ციხე აგრევე ააგოს დამქცეველმან. და თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თავით გარდაჰდეს, არას ემართლებიან.

28. ბეითალმანად რაც პარტახტი და მამული დარჩეს, რომე მემამულე აღარ მიაჩნდეს, თუ მისის გუარის კაცნი გამოჩნდენ ერთგუარნი, და რომელნიმე უფროსნი შეყვანი და მოსამართლენი იყვნენ, ჳირსა და ლხინში უფრო თანამდგომნი ყოფილ იყვნენ, — მათ ებოძოს, ასრე რომე საჯარო და სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქუეყანასა. და თუ მათის გუარისა აღარა დარჩეს რა კაცი, ამავე საჯარო ბეგარი [15r] სალაშქროთ ვინცა შეიწყალონ და ღირს იყვნენ ბოძებასა, — დარბაზით ებოძოს.

და თუ დარბაზით მისისა ბოძებისა უღირსი იყოს, ერისთავმან და განმგებელმან მისცენ და აგრევე მეტეგრედ და¹ მოსამსახურედ იყვნენ.

დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ

29. კაცსა ვისმე სხუას კაცთანა საქმე ედვას და მივიდეს იგი მოსაქმე კაცი და მას კაცს სამართალი სთხოოს და არ გამოაყვეს, [250v] და შერნე მოვიდეს იგი კაცი და განმგებელს ეუბნას: «ამ კაცთან სამართალი მიც, ვსთხოვე და არ გამოაყვია», — ეს საქმე ერისთავსა მოაგსენონ განმგებელმან და მან კაცმან. ორჯერ სამჯერ გამოიწვიოს სამართალსა.

თუ არ გამოაყვებოდეს არც ერისთვის სიტყვთა და არც განმგებლისათა, და მოწმობდენ მართლად, უთნევად და უქრთამოდ, — თუ სამჯერ სამართალი ითხოვა და არ გამოყოლოდეს, ისეთი კაცი თუ კაცს დაესხას, რაც რომლისა მოკუდეს ან დაიკოდოს, სისხლი და გერში ორთავე სწორია — ზედა-დამსხმელისა და შინამყოფისა, ამისთვის რომე² სამართალს სამჯერ აწვია და არ გამოაყვია. ერისთავი და განმგებელი მოწმობენ: მათი კაცი მოსრულა და არ გამოაყოლია სასამართლოდ. ამისთვის დამსხმელისა და შინამყოფისა სისხლი გასწორდების თავის გუარსა ზედა, რასაც გუარის კაცნი იყვნენ.

¹ და | — A. ² ამისთვის რომე | ამიტომ რომ.

და თუ დარბაზით მისსა ბოძებისა უღირსი იყოს, ერისთავმან და განმგებელმან მისცენ და აგრევე მეტეგრედ და მოსამსახურედ იყვნენ.

დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ

23. კაცსა ვისმე სხუას კაცთანა საქმე ედვას და მივიდეს იგი მოსაქმე კაცი და მას კაცს სამართალი სთხოოს და არ გამოაყვეს, და ერომე მოვიდეს იგი კაცი განმგებელს ეუბნას: «ამ კაცთან სამართალი მიც, ვსთხოვე და არ გამოაყვია». — ეს საქმე ერისთავსა მოაგსენონ განმგებელმან და მან კაცმან. ორჯერ სამჯერ გამოიწვიოს სამართალს. თუ არ გამოაყვებოდეს არც ერისთვის სიტყვთა და არც განმგებლისათა, და მოწმობდენ მართლად, უთნევად და უქრთამოდ, — თუ სამჯერ სამართალი ითხოვა და არ გამოყოლოდეს, ისეთი კაცი თუ კაცს დაესხას, რაც რომლისა მოკუდეს ან [16r] დაიკოდოს, სისხლი და გერში ორთავე სწორია ზედა-დამსხმელისა და შინამყოფისა, ამისთვის რომე სამართალს სამჯერ აწვია და არ გამოაყვია. ერისთავი და განმგებელი მოწმობენ: მათი კაცი მოსრულა და არ გამოაყოლია სასამართლოდ. ამისთვის დამსხმელისა და შინამყოფისა სისხლი გასწორდების თავის გუარსა ზედა, რასაც გუარის კაცნი იყვნენ.

¹ ბოძებისათ.

ესეთი კაცი კაცს დაესხას, რომე საქმესა დარბაზისასა იმიზე-
ზებდეს, უკანის და პირველ ერისთვისა და განმგებლის სიტყვით და
მოწმობით სამჯერ სამართალს ეწვიოს, და ესეთს უბრალოსა ზედა
დაესხას,—დამსხმელისა სისხლი არ არის,—რაზომიერა მოკუდეს,
ყველა გაცუდდების. და მას კაცმა და ქუეყანას, რომელსაც ზედა
დაესხმის, ყუელას სისხლი მართალია.—რაზომიერ უბრალო დამსხ-
მელმან კაცმან მოკლას, ყუელა დაიურვოს თავის გუარსა ზედა.

30. თუ კაცსა ცოლი წაგუაროს და ანუ მოკლას რა უბრალო
ასეთი, და იგი კაცი დაესხას ზედა. მის მომკულელისა და ცოლის
წამგურელისა კაცისა¹ დასხმისათჳს და[251r]მსხმელი არა ჰქვან.

[უარზანგობისა საქმე ამ წესით გაგზრენია]

31. მამულისა ანუ სხვსა რისამე ესე არის: ვისიც თორმეტ²
ათასი თეთრია სისხლის ფასი, მას ერთი უარზანგობა სამასი
თეთრი არის.

აზნაურთა, ჯევისბერთა ასორმოცდაათი თეთრი არის ერთი
უარზანგობა; პეროვანთა—ოცდაათი თეთრი.

და ამ წესით გაგზრენია: ვისიც სისხლი უფროსი იყოს ანუ
უმცროს, უარზანგობაც ამ გაჩენით იყოს.

¹ წამგურელისა კაცისა] წაგურის A. ² თუორმეტი.

ესეთი კაცი კაცს დაესხას, რომე საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებდეს, უკა-
ნის და პირველ ერისთვისა და განმგებლის სიტყვით და მოწმობით სამჯერ
სამართალს ეწვიოს, და ესეთს უბრალოსა ზედა დაესხას,—დასა — აა სისხლი
არ არის,—რაზომიერ მოკუდეს, ყველა გაცუდდების. და მას კაცს და ქუეყანას,
რომელსაც ზედა დაესხმის, ყუელას სისხლი მართალია,—რაზომიერ უბრალო და-
მსხმელმან კაცმან მოკლას, ყველა დაიურვოს თავის გუარსა წესსა ზედა.

30. თუ კაცსა ცოლი წაგუაროს და ანუ მოკლას რა უბრალო ასეთი, და
იგი [17r] კაცი დაესხას ზედა, მის მამკულელისა და ცოლის წამგურელისა კაცისა
დასხმისათვის დამსხმელი არა ჰქვინ.

31. მამულისა ანუ სხვსა რისამე ესე არის: ვისიც თორამეტი ათასი თეთ-
რი[ა] სისხლის ფასი, მას ერთი უარზანგობა სამასი თეთრი არის. აზნაურთა,
ჯევისბერთა ასორმოცდაათი თეთრი არის ერთი უარზანგობა. ეროვანთა—
ოცდაათი თეთრი. და ამ წესით გაგზრენია: ვისიც სისხლი უფროსი იყოს
ანუ უმცროს, უარზანგობაც ამა გაჩენით იყოს.

გერში სკმე ასრე იქმნას

32. ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადალედ და ანუ ცხვრნი მოეკუეთნეს, სისხლის მესუთედი დაეურვოს, რასაც გუარის კაცი იყოს.

თუ გერში სად საჩინოდ იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს, სამი უარზანგობა¹ დაეურვოს, და დასტაქართა წამლის ფასი.

ასოთ სკმე ასრე გავაჩინეთ

33. მარჯუენა ჰელი ვისაც მოეკუეთოს ანუ დაუშავდეს დაკოდლობითა, სისხლის მესამედით დაიურვოს.

34. კაცსა, თუ ლაყოჩა იყოს და მარცხენას ჰელს მარჯუენად იტმარებდეს, მარჯუენის ჰელის სისხლი დაეურვოს.

35. კაცსა თუ თუალი წამოვარდეს ანუ ფერტი დაუშავდეს, ანუ მოეკუეთოს, სისხლის მეოთხედი დაეურვოს.

36. ერთს ომში ერთს კაცსა ორივე ჰელი დაუშავდეს, ანუ ფერტი, გინა თუალი წაუტდეს, ექუსთა ასოთაგან ორი ასო ერთგან დაუშავდეს², სისხლი ნახევარი დაეურვოს მისსა გუარსა ზედა, და დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს.

და [251v] თუ თვთოს ომსა შიგან თვთო დაუშავდეს, და არ ერთგან ორი, ისრევე იქნას³, ვითა ზემოთ გაგვჩენია.

¹ ურზანგობა. ² დაუშავდე— წაუხდეს. ³ ქნას.

გერში სკმე ასრე იქნას

32. ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადალედ ანუ ცხვრნი მოეკუეთნენ, სისხლის მესუთედი დაეურვოს, რასაც გუარის კაცი იყოს. თუ გერში საჩინოდ სად იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს, სამი უარზანგობა დაეურვოს, — დასტაქართა წამლის ფასი.

ასოთ სკმე ასრე გავაჩინეთ

33. მარჯვენა [18r] ჰელი ვისაც მოეკუეთოს, ანუ დაუშავდეს დაკოდლობითა, სისხლის მესამედით დაიურვოს.

34. კაცს, თუ ლაყოჩი იყოს და მარცხენა ჰელს მარჯვენად იტმარებდეს, მარჯვენის ჰელის სისხლი დაეურვოს.

35. კაცს [ს] თუ თუალი წამოვარდეს ანუ ფერტი დაუშავდეს, ანუ მოეკუეთოს, სისხლის [ს] მეოთხედი დაიურვოს.

36. ერთს ომში ერთ კაცსა ორივე ჰელი დაუშავდეს, ანუ ფერტი, გინა თუალი წაუტდეს, ექუსთა ასოთაგან ორი ასო ერთგან დაუშავდეს, სისხლის ნახევარი დაეურვოს მისსა გუარსა ზედა, და დასტაქართა წამლის ფასი, რაც გასვლოდეს. და თუ თვთოს ომსა შიგან თვთო დაუშავდეს, და არ ერთგან ორი, ისრევე იქნას. ვითა ზემოთ გაგვჩენია.

37. კაცმან თუ კაცს ცერი მოჰკუეთოს, ანუ დაუშავდეს, ჯელის განაჩენით ნახევრის სისხლით დაიურვოს, ჯელის მარჯუენა იყოს თუ მარცხენა,—მისის განაჩენით.

და სხუა რომელიც თითი მოეკუეთოს და ანუ დაუშავდეს, ჯელის მესამედი სისხლი დაუურვოს.

38. სადაც კაცი დაიკოდოს, ასრე რომე არა ჩნდეს ტანისამოსისაგან, არცა რა დაუშავდეს, თუთოს დაკოდილობისათჳს თუთო უარზანგობით¹ დაიურვოს თავის გუარსა ზედა. და დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს, ისიც მისცეს.

39. კაცმან თუ კაცს კბილი ჩააგდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქუემოთ საჩინოთა კბილთა ჩაყრევინებისათჳს თუთოს კბილისათჳს ორ-ოლი უარზანგობა² დაიურვოს თავის წესსა და გუარსა ზედა.

40. ამ ოთხთა კბილთა იქით სხუათა უჩინართა ჩაყრევინებისათჳს თუთოს კბილისათჳს თუთო უარზანგობა³ დაიურვოს.

¹ უზანგობით. ² უზანგობა.

37. კაცმან თუ კაცს ცერი მოჰკუეთოს, ანუ დაუშავდეს, ჯელის განაჩენით ნახევრის სისხლით და დაიურვოს, ჯელის მარჯუენა იყოს თუ მარცხენა,—მისის განაჩენით. და სხვა რომელიც თითო მოეკუეთოს[ს] ანუ [19r] დაუშავდეს, ჯელის მესამედი სისხლი დაეურვოს.

38. სადაც კაცი დაიკოდოს, ასრე რომე არა ჩნდეს ტანისამოსისაგან, არცა რა¹ დაუშავდეს, თუთოს დაკოდილობისათჳს თუთო უ[არ]ზანგობით დაიურვოს თავის გვარსა ზედა. დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს, ისიც მისცეს.

39. კაცმან თუ კაცს კბილი ჩ[ა]აგდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქუემოთ საჩინოთა კბილთა ჩაყრევინებისათვის თუთოს კბილისათვის ორ-ოლი უ[არ]ზანგობა დაიურვოს თავის წესსა და გვარსა ზედა.

40. ამ ოთხთა კბილთა იქით სხვათა უჩინართა ჩაყრევინებისათვის თუთოს კბილისათვის თუთო უ[არ]ზანგობა დაიურვოს.

¹ რა]+და.

[ასაბიათა საქმე ასრე იქმნას]

41. ვისცა ასაბია ეახლოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდოს, მის მომკვლელის კაცისაგან არც სისხლი დაეუროვოს და არც გერში მიეცეს.

და ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას.

თუ მათ შუა ამისი პირი იდვას, რომე ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ და დაიგოცებოდნენ,—უღირდეს სიკუდილი და გაუყრ-
[258r]ელობა; თუთ მათ იციან, შესწორებული საქმე არის.

და თუ რადმე გაიყრებოდნენ და მოკუდარენი აღარ იყვნენ, მის მომკვდრის კაცის სისხლისათვის, თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სახლის¹ კაცი პირველ არ მომკვდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს,—სისხლის დაუღრება მის გუარსა ზედა.

და მას რბევასა შიგან ოდეს იგი მოასაბიე მომკვდარიყოს, მისის სახლის² კაცთა და³ მისთა ყმათა სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთი რომე კარგი იყოს რად, სისხლთა შიგან მიეფასოს, ამისთვის [რომე] მას სისხლსა დაუღრება, და ვინც მორბეულა, მას უხლავს; და თუ სანივთო არ იყოს, ნურა მიეფასების რა.

[ლომისისა გლეხისა ასრე იყოს]

42. ლომისისა ვინც გლეხი მოკლას, თუ მეფეთაგან შეწირულია, გინა სხუათა ვისგანმე, ათას ხუთასი თეთრი დაეუროვოს. თავით ძველითგან გაჩენილი არის ლომისის სამძღვარსა ზედა,—ამიერი ჯადა-ცხაოტის მიმდგომი არის,—და აგრევე გაჩენით იყოს.

¹ სახლის] სისხლის. ² სახლის] სისხლის. ³ და]—A.

41. ვისცა ასაბია ეახლოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდოს, მის მომკვლელის კაცისაგან არც სისხლი დაეუროვოს და არც გერში მიეცეს. და ვისგანც ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას. თუ მათ შუა ამისი პირი იდვას, რომე [20r] ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ, დაიგოცებოდნენ და უღირდეს სიკუდილი და გაუყრელობა, თუთ მათ იციან, შესწორებული საქმე¹ არის. და თუ რადმე გაიყრებოდნენ და მოკვდარენი აღარ იყვნენ, მის მომკვდრის კაცის სისხლისათვის, თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სისხლის კაცი პირველ არ მომკვდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს,—სისხლის დაუღრება მის გუარსა ზედა. და მას რბევასა შიგან ოდეს იგი მოასაბიე მომკვდარიყოს, მისის სისხლის კაცთა და მისთა ყმათა სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთ რომე კარგი იყოს რად, სისხლთა შიგან მიეფასოს, ამისთვის,—მას სისხლსა დაუღრება, და ვინც მორბეულა, მას უხლავს; და თუ სანივთო არ იყოს, ნურა მიეფასების რა.

42. ლომისისა ვინც გლეხი მოკლას, თუ მეფეთაგან შეწირულია, გინა სხუათა ვისგანმე, ათას ხუთასი თეთრი დაეუროვოს. თავით ძველითგან გაჩენილი არის ლომისის სამძღვარსა ზედა.—ამიერი ჯადა-ცხაოტის მიმდგომი არის,—და აგრევე გაჩენით იყოს.

¹ საქმე] + საქმე საქმე.

[ვევისბერთა და პეროვანთა მიღგომისათვის]

43. ამიერნი ვევისბერნი და პეროვანნი იმიერთ ნუოდეს¹ მიუდგებიან, ნუცა სალაშქროდ, ნუცა სასაუროდ ისაქმებენ ერთმანეთთანა თავის-თავისასა საერისთვისაგან კიდე.

და რომელიც მიუდგეს², თუ უნდა იმიერი ამიერსა³ ანუ ამიერი იმიერსა, დარბაზით მამული წაელოს და ციხე დაექციოს.

სამეკობროს საქმე ასრე გავაჩინეთ, რომე:

44. ვინც რა ვინ⁴ მოიპაროს, ცხენი, ცხუარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატეხონ და წაიღონ რამე და უკან [252v] წაუდგნენ და მიეწივნენ, და⁵ მეკობრენი შემოებნენ, და მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუცუდდეს ყუელასი.

და ნაპარევისათვის ერთი თვთ იგი თავადი დაუურვონ და ორი სხუა, —თავითურთ სამი შეიქმნას.

თუ საქონლის პატრონი თუ მოკლან ან მისი მოახლე, უკან მდევარი, რაზომიცა მოკვდენ, სისხლი სრული დაუურვონ.

თუ ნაპარევი ყუელა ამ განაჩენით იხლვეოდეს: ერთი თვთ⁶, რაც წარჰკვდომოდეს⁷, და⁸ ორი სხუა.

45. კაცსა რომ მოეპაროს ვისგან რამე და მას უამსა ევრა შეიგნონ რა, და უკანის შუამცნიონ ნაპარევი და გამოიხდეს მართლად, მივიდნენ და სთხოონ, —ქუეყანა იყოს მეკობრე თუ ერთი

¹ ნუოდეს | ნუ. ² მიუდგეს | — რომელიც. ³ ამიერსა | — და. ⁴ ვინც რა ვინ | ვინცა ვინ. ⁵ და | — A. ⁶ თვთ | თუ. ⁷ წაუდგნოდეს. ⁸ და | — A.

[21r] 43. და ამიერნი ვევისბერნი და ეროვანნი იმიერთ ნუოდეს მიუდგებიან. ნურცა სალაშქროდ, ნურცა სასაუროდ ისაქმებენ ერთმანეთთანა თავის-თავისასა საერისთვისაგან კიდე. და რომელიც მიუდგეს. თუ უნდა იმიერი ამიერსა ანუ ამიერი იმიერსა, დარბაზით მამული წაელოს და ციხე დაექციოს.

სამეკობროს საქმე ასრე გავაჩინეთ, რომე:

44. ვინც რა ვინ მოიპაროს, ცხენი, ცხუარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატეხონ და წაიღონ რამე და უკან წაუდგნენ და მიეწივნენ, და მეკობრენი შემოებნენ, და მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუცუდდეს ყუელასი. და ნაპარევისათვის ერთი თვთ იგი თავი დაუურვონ და ორი სხუა, —თავითურთ სამი შეიქმნას. და საქონლის პატრონი თუ მოკლან ანუ მისი მოახლე, უკან მდევარი, რაზომიცა მოკვდეს, სისხლი სრული დაიურვონ. და ნაპარევი ყვე[22r]ლა ამ განაჩენით იხლვეოდეს: ერთი თვთ. რაც წაჰკვდომოდეს, და ორი სხუა.

45. კაცსა რომ მოეპაროს ვისგანმე [რამე] და მას უამსა ევრა შეიგნონ რა, და უკანისა შუამცნიოს ნაპარევი და გამოიხდეს მართლად, მივიდნენ და სთხოონ, —ქუეყანა იყოს მეკობრე თუ ერთი

კაცი—და როდისაც მივიდეს საქონლის პატრონი და სთხოოს, იგი უმართლეს არის და მისცენ იმ ზემოთის განაჩენითა [მუხლ. 44], კარგად გარდაუჟადოს.

და თუ არ მისცენ, განმგებელსა და მის ქუეყნის ჯევისბერს აცნობონ და¹ მათ უთხრან და დაუურევინონ ამავე განაჩენითა [მუხლ. 44].

და თუ არც ამათის სიტყვით გამოერთვას და ეთხოოს ორჯერ-სამჯერ, სადაც ახლოს ერისთავი იყოს, მასცა აცნობონ.

და თუ არც მან დაუურევინოს და ეს საქონლის პატრონი ზედ დაესხას მას მეკობრესა. დამსხმელი არა ჰქვან, და რაც² პირად მეკობრეთ ანუ მისთა ასაბიათა და შემომბმელთა მეკობრესთან მოკუდეს, სისხლი ნუ ეზღვევის მათი; და რაზომიც საქონლის პატრონისა მოკუდეს, ყუელასი სისხლი დაიურვონ, ამისთვის რომე მეკობრეთდა უთხოვნია—განმგებელი და ჯევისბერი მოწმობენ, არ მოცემია—ორჯერი-სამჯერ.

ამისთვის მათი სისხლი გაცუდდების.

ვალის საქმე ახრე გავაჩინეთ

46. სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა შიგან³ ძეს წესად, რომე აღიღონ, და არც სხვათა სჯულთა უწერია. და სარგებელი არის უწესო.

¹ და]—ა. ² და რაც] არც. ³ სჯულთა შიგან] რჯულთა.

კაცი—და როდისაც მივიდეს საქონლის პატრონი და სთხოვოს, იგი უმართლეს არის და მისცენ იმ ზემოთა განაჩენითა, კარგად გარდაუჟადოს და თუ არ მისცენ, განმგებელსა და მის ქუეყნას და ჯევისბერს აცნობონ და მათ უთხრან და დაუურევინონ ამავე განაჩენითა. და თუ არც ამათის სიტყვით გამოერთვას და ეთხოვოს ორჯერ, სამჯერ, სადაც ახლოს ერისთავი იყოს, და მასცა აცნობონ. და თუ არ დაუურევინოს და ეს საქონლის პატრონი ზედ დაესხას მას მეკობრესა, დამსხმელი არა ჰქვან, და რაც პირად მეკობრეთ ანუ მისთა ასაბიათა [23r] და შემომბმელთა და მეკობრესთან მოკუდეს, სისხლი ნუ ეზღვევის მათი; და რაზომიც საქონლის პატრონისა მოკუდეს, ყუელასი სისხლი დაიურვონ, ამისთვის რომე მეკობრეთდა უთხოვნია—განმგებელი და ჯევისბერი მოწმობენ, არ მოცემია—ორჯერ-სამჯერ. ამისთვის მათი სისხლი გაცუდდების.

ვალის საქმე ახრე გავაჩინეთ:

46. სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა შიგან ძეს წესად, რომე აღიღონ, და არც სხვათა სჯულთა უწერია. და სარგებელი არის უწესო.

და თუ რადმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სარგებელი აღიღოს, რა გინდა რა ხანი გამოსულიყოს, ათსა თეთრს ზედა ორი თეთრი მიეცეს, —რაზომი დიდი ხანი დაეყოს, ამის მეტს ნურას მისცემს და არც სამართალია მისაცემლად.

და თუ დია რათმე ავი კაცი არ არის, არც ამისი აღება მართებს. სამართალი ესრეთ ყონ ყოველთა.

და თუ რადმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სარგებელი აღიღოს, რა გი[ნ]და რა ხანი გამოსულიყოს, ათსა თეთრსა ზედა ორი თეთრი მისცეს, —რაზომი დიდი ხანი დაეყოს, ამის მეტს ნურას მისცემს და არც სამართალია მისაცემლად და თუ დია რათმე ავი კაცი არ არის, არც ამისი აღება მართებს. სამართალი ესრეთ ყონ ყოველთა.

სამართალი გმქანს და აღბუღასი

424

შეჯამებული მანდატის საბარათი

[შესავალი]

[254r]* შევიყარე ხელი ტულეჯთა¹ მინდობილნი ღმრთისანი და აწყურის ღმრთისმშობლისანი, და გატყვისა²... დაუდევით წინა პატრონისა პაპისჩემისა მანდატურთუხუცესის ბეჭას განაჩენი და იგი აგრევე სრულობით და უკლებლად დავსწერეთ.

და რაცა³ ჟამთა სიავეთა⁴ სხვანი უწესონი საქმენი შემოსულიყვნენ. მათი სამართალიცა ზედა დაურთეთ, ასრურომე. რაც სისხლისა და გერმისა, დასხმისა და ლალატისა და რახა გინდა ფერისა დასაურევებელი საქმე იყოს.

პატრონისა პაპისჩემისაგან განაჩენი ყაზანური თეთრი იყო და ამა ჟამთ შიგა ყაზანურობა აღსადმე-მოკლებულიყო (?). და დიდის წარჩინებულის მეფის გიორგის ჟამისა თეთრი გავაჩინეთ: ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვერცხლი, და როგორცა აწ ჟამისა თეთრი იყოს, ანგარიშით ამა წესით აღიღებდენ.

ამად არა ჩამოვამცრევით, რომე ავი საქმე ნუ ვისგანმე გაადვილდებისა აწყურისა და საფარისა, ვითა ძველითგან ყოფილიყო, არცა დიდსა მეფესა მოეშალა და ჩვენ განალამცა⁵ აგრეთვე დავამტკიცეთ.

¹ ტულეჯთა | კოლთა. ² რაცა | არცა. ³ სიავეთა | სხვითა. * ნუ | თუ. ⁴ გადანამცა. * 253 v-ზე ტექსტი არ არის. ** აქ გამოტოვებულია ადგილი 1-2 სიტყვისა, რომელიც უნდა აკლდეს

[1r] წიგნი ხამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე

სახელითა ღმრთისაათა*, დაუსაბამოდასა მამისა, ძისა და წმიდისა სული-საათა, მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისაათა და ყოველთა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისაათა, მე, ათაბაგ-ამილსპასალარმან აღბუღა, მოვაქუნეთ პატიოსანსა...** მაწყურელსა და ბიძაძეთა ჩემთა, შაშიასა და მისსა ძმას საფარის მოძღუარსა პაფნუტის; ხუთსავე თემსა სამცხისასა, ტაოველთა, შავშთა და კლარჯთა. და მათ შინა მყოფთა ეპისკოპოზთა და მეუღაბნოვეთა, მოწყაეთა მოწმობითა. მინდობილნი ღმრთისანი და ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისანი, დავიქმედეთ წინაშე პატრონისა პაპისჩემისა ბეჭას განაჩენი: იგი სრულობით და უკლებლად დავსწერეთ; და რაცა ჟამთა სიავეთა სხვანი უწესონი საქმენი შემოსულ იყვნეს, მათი სამართალი ზედა დაურთეთ, ასე რომე, — რაცა სისხლისა, გერმისა, [1v] დასხმისა, ლალატისა და რახა გინდა თეთრისა საურავისა საქმე იყოს.

პატრონის პაპისჩემისაგან განაჩენი ყაზანური თეთრი იყო. ამა ჟამსა შინა ყაზანურობა არლარა იყო. დიდისა მეფისა გიორგის ჟამისა თეთრი გავაჩინეთ: ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვერცხლი. და როგორცა თეთრი იყოს, ანგარიშად იმა წესითა აღიღებოდეს. ამად არ ჩამოვამცრევით, რომე ავი საქმე ნუ ვისგან გაადვილდებისა,

აწყურისა და საფარისა ვითა ძველითგან ყოფილიყო, არცა დიდსა პატრონსა მოეშალა, ჩვენ განალამცა⁵ ეგრეთვე დავამტკიცეთ.

* ე ა ბელნაწერი გამართულია ძველი ორთოგრაფიით. ** აქ გადამწერს ორი-სამი სიტყვისათვის გაშვებული აქვს ადგილი.

უწინ სისხლის გავაჩინეთ

1. თუ შერისხდეს ღმერთი, ეშმაკისა ბირებითა და მანქანებით კაცნან კაცი მოკლას, დიდებულმან დიდებული, სადამდისა პატრონისა ჯაყელისა და მაწყურლისა კაცი და ხატი ყო[254v]კლად წმინდისა მიესწრობოდენ, მანამდის დაწვას თუ რასაც ემტეროს, იგი სისხლსა შიგან არ მიეფასოს.

და რა მივიდეს ხატი და იგი კაცი, მას უკანით ველარ ემტერების.

და თულა რა აწყინოს, პატრონისა და¹ მაწყურლის პატივი გარდაიჭადოს და დაუუროვოს²; რაცა ეწყინოს და წაეღოს, იგი სისხლსა შიგან მიეფასოს.

და სისხლი ორმოცი ათასი თეთრი იყოს.

და თუ ვერ ამოუვიდოდეს³, გარდაეხვეწოს, და მამული პატრონისა აქუნდეს—ჯაყელსა და მაწყურელსა; ნახევარი გამოსაეღოსა მესისხლეს აჭამონ.

2. და თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას, ასეთი, რომე⁴ საპატიოთ პატრონს კარგად ჰყვეს და კარგი იყოს, და ანუ ტაძრეული აზნაური იყოს, ციხოსან მონასტროსანი და მამული დიდი [ჭკონდეს], მისი სისხლი ოცი ათასი თეთრი იყოს და იგი დაუუროვოს.

¹ და—A. ² დაუუროვოს| უარვოს. ³ ამოუვიდოდეს. ⁴ რომე.

უწინ სისხლის ხაქმე გავაჩინეთ*

1*. თუ შერისხდეს ღმერთი გშმაკსა და კაცმან კაცი მოკლას, დიდებულმან დიდებული, სადამდის პატრონის კაცი და მაწყურლისა დაესწრას და ყოვლად წმიდისა ხატი დააწყოს¹, თუ ემტეროს, იგი სისხლსა შიგან ეფასოს.

და რა მივიდეს ხატი და კაცი, მას უკანით ხელარას ემტერების და თულა აწყინოს, მაწყურელისა და პატრონის პა[ტი]ვი გარდაიჭადოს და დაუუროვოს²; და რაცა ეწყინოს, იგი სისხლსა შინა მიეფასოს. და სისხლი დიდებულისა ორმოცი ათასი თეთრია.

თუ ვერ ამოუვიდეს, გარდაიხვეწოს და მისი მამული პატრონისა და მაწყურელისა აქუნდეს; და გამოსაე[ა]ღოსა ნახევარი მესისხლეს აჭამონ.

2. თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას, ასეთი რომე საპატიო იყოს და პატრონს კარგად ჰყვეს, ტაძრეული აზნაური იყოს, ციხოსან მონასტროსანი, მისი სისხლი—ოცი ათასი, იგი დაუუროვოს.

¹ დააწყოს|+და.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „სისხლი“

** ამ იელნაწერში ტექსტი შეხლებად გაცვეთილი არ არის, სენ უვლათ A-ს მიხედვით.

3. თუ მას ქვეშეთი მოკლას, ასეთი, რომე ანუ ჟამისაგან მამული დამცრობოდეს. უციხო, უმონასტრო იყოს, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს ამავე ზემოთ წესითა.

ასე რორე მესამე ნათესავი იყოს, რომე¹ დამცრობა² დაეწყოს, და, თუ პატრონი გასწყრომოდეს მანასა თუ შვილსა საქმესა რასმე ზედა, ჩამოემცროს, და პატრონი³ ანვე შეიწყალოს და ბჭეთა პირველივე მისის გვარის საპატიო სისხლი უბძანოს, იგი დაუურვოს.

4. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, ამავე წესით დაუურვოს სისხლი. [255r] და თუ ვერ ამოუვიდეს⁴, გარდებევწოს და მამული აგრევე პატრონი⁵ დაიჭიროს; და მესისხლეს აგრევე აჭამონ გამოსავლისა⁶ ნახევარი სისხლისა გარდავდამდინ.

[დასახელებულნი და დაუსახელებელნი მოფიცარნი]

[4¹]. მრავალგვარნი ასეთნი საქმენი არიან, ზოგსა საქმესა შიგან რომელნიმე დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბჭეთა შეუსახნენ⁷, და ზოგსა—დაუსახელებელნი:

და ბჭეთაგან კარგა გამონახვა უნდა.

იქნების ესეთისა კარგისა⁸ საქმესაცა ზოგნი დასახელებულნი უნდან და ზოგნი დაუსახელებელნი მოფიცანი.

ვაჭრისა ქვეშით ხწერია [იხ. მუხლ. 96, 97].

¹ რომე] რამე. ² დამცრობა. ³ ამოვიდეს. ⁴ გამოსავლისა]—A. ⁵ შეუსახნენ]—ზოგსა საქმესა მიჯა რამ დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბჭეთა შეუსახნენ. ⁶ კარგისა.

3. თუ ასეთი მას ქვეშით მოკლას, რომე ჟამისაგან მამული დამცრობოდეს, თუ უმონასტრო იყოს, მისი სისხლის ფასი თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს ამავე ზემოთ წესითა.

ესოვეთ რომე მესამე ნათესავი იყოს, რომე მცრობა დაეწყოს, თუ პატრონი გასწყრომოდეს საქმესა რასმე ზედა და ჩამოემცროს, პატრონი³ ანვე შეიწყალოს,—პირველივე სისხლი უბოკონ.

4. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, ამავე წესითა დაუურვოს სისხლი. თუ ვერ [2v] ამოვიდეს, გარდაიხვეწოს. იგი ი მამული პატრონი⁵ და მამულე-რულან დაიჭიროს, და გამოსავლისა ნახევარი მესისხლეს მისცენ სისხლის გაოდა-ვდამდინ.

[4¹]. მრავალნი საქმენი ასეთგვარნი არიან, ზოგსა საქმესა შიგან დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბჭეთა შეუსახნენ⁷, და ბჭეთაგან კარგა გამონახვა უნდა. იქნის ისეთიცა კარგი საქმეცა, ზოგნი დასახელებელნი⁸ უნდან მოფიცარნი.

და ვაჭართა ქვეშით ხწერია.

¹ გასწყრომოდეს]— და. ² შეუსახნენ] შეუსახონ ³ დაუსახელებელნი] დასახელებულნი.

გერშიხა¹ ასრე იქნას, რომე:

5. ჯელი თუ ანუ ფევი მოეკუეთოს ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუურვოს. თუ ავალი წამოაგდებინოს, სისხლის მეოთხედი დაუურვოს. თუ პირსა ნაკრავი იყოს და ესრე აჩნდეს, ათას ხუთასი თეთრი დაუურვოს. თუ ჯელის თითი მოეკვეთოს, ჯელის გერშის მეხუთედი დაუურვოს.

თუ ორნი მოეკვეთნეს თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუურვონ.

6. თუ ესეთი რამე დაეკოდოს, რომე არ დაუშავდეს და აჩნდეს, საბატოთა კაცთა შუა შემოსვლითა — შეტყუებით მოიყვანენ — დაუურვებინონ, ვითარცა მართებდეს.

7. თუ მსახური მოკლას, რომელი² მისსა პატრონსა აზნა-
|შანურის შვილად ჰყვეს, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს. და თუ მსახურად ჰყვეს, ათასი დაუურვოს.

8. თუ კაცმან კაცს³ წინა ანუ უკანა კბილი შთააგდებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში დაუურვოს, ამაღ რომე წინა საჩიჩარი და უკანა კამას დააკლებს.

9. ქოთლოსნისა და აბჯოოსნისა, და კარვოსნისა, და პატრონ-
თან რომ ჯელი აქვნდეს ანუ ჰქონებოდეს, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი⁴ იყოს, ამაღ რომე კარვოსნობა ესე ყოველთა წესისა, აზნაურული სჭირს, და რომელსა მსახურსა ისი ყველა საქმე სჭირს, — ისრე სრულად.

და პატრონთა საჩინო ჯელი არა აქვნდეს და არცა ჰქონებოდეს, აზნაურად ჰყვეს, — მისი ექვსი ათასი თეთრი⁵ იყოს, და გერშისა⁶ცა ამავე წესითა იყოს.

¹ გერშისა, ² რომელი | რომელმან გინათუ ³ კაცისა, ⁴ თეთრი | სისხლი, ⁵ თეთრი | + თეთრი.

პირველ გერშიხა ასრე იქნას, რომე:

5*. ჯელი ანუ ფერვი მოეკუეთოს ანუ ერთობ დაეშავოს, სისხლისა მესამედი უხლონ, და თუ თუალი წარბოეადოს, სისხლისა მეოთხედი უხლონ. თუ პირსა ნაკრავლობა აჩნდეს, ათას ხუთასი თეთრი დაუურვონ. თუ ჯელის თითი მოეკუეთოს, ჯელის გერშის მეხუთედი უხლონ. რავედნიცა აკლდეს, იმავე წესითა დაუურვონ.

6 ესეთი იყოს დაკოდელი, რომე არა დაუშავდეს, მაშინ საბატოთა კაცთა შუა შემოსვლითა შეიწყუნენ, ვითარცა მართებდეს.

7. თუ მსახური მოკლას, რომე [3r] აზნაურიშვილად მის პატრონსა ჰყვეს, თორმეტი ათასი თეთრი გარდაიქვადოს.

8. თუ კბილი ჩააგდებინოს, წინა ანუ უკანა, ერთისა [თითისა] ოდენი გერში დაუურვოს — წინა საჩიჩარი არს და უკანა კამასა აკლებს.

9. ქოთლოსნისა და აბჯროსნისა, კარვოსნისა, ბატონისაგან ჯელი ჰქონდეს, მისი სისხლიცა თორმეტი ათასი თეთრი არს, და გერშიცა — იმავე წესით.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: «ქრილობაჲ».

10. თუ კარვოსან-ქოთლოსანი აზნაურშვილად მსახური ყოფილიყოს და მოკვდეს, და მას უკანით იმისი ძმა ანუ შვილი და ნათესავი ვერღარა მისით წესითა მსახურებდეს მისთა პატრონთა, მისი სისხლი ათასივე თეთრი იყოს.

11. გლეხისა სისხლი ოთხასი თეთრი იყოს. მაგრამ, თუ კაც-მან კაცს ასეთი ყმა მოუკლას, რომე პატრონნი იცნობდენ სიკეთე-ზედა, მისიცა ათასი თეთრი იყოს.

[ზედა-დასხმისა ასრე იქნას]

[256r] 12. ზედა-დამსხმელისა სისხლი და¹ გერში არ² არის. თუ კიდევ იგივე მოკვდეს, რომელსა დაესხა, ორკეცი სისხლი დაუურვოს და გერშიცა ამავე წესით იყოს.

13. თუ კაცი არ მოკვდეს ზედა-დასხმასა³, დედა-წულთა აფარვისათვის, დედა-წულთა შერცხვენისათვის საბატოს კაცის სისხლისა ნახევარი დაუურვოს.

და თუ უმცროსთა დასჯერდეს კაცთა შუა შემოსვლითა, არც-არა საკვირველი ესეა.

თუ ამაზედა დამსხმელთა არ გამოართმიდენ და ესე არჩიოს; ნიუხვითა ოდენ გაშიშვლებულად, ხოლოთა შეიღთა ბიჯთა ჩაათრონ და მას კაცსა⁴ მეკრემან სამი შოლტი ამოჰკრას ნამეტნავსა⁵, რომელი დასხმოდეს ზედა საწმილოდ.

¹ სისხლი და]—A. ? არ] თუ. ² ზედა-დასხმისა]+და. ³ მას კაცსა] მის კაცისა. ⁴ ნამეტნავსა]+ რომელსაცა.

10. თუ ქოთლოსან-კარვოსანი აზნაურად მსახურებდეს ბატონთა და მოკვდეს, მას უკანით მისი ნათესავი ვერღარა ისთე მსახურებდეს ბატონთა, მისი სისხლი ათასი თეთრი იყოს.

11. გლეხის კაცისა სისხლი—ოთხასი თეთრი. თუ კაცმან კაცის ყმა მოკლას ასეთი, რომე მეფე¹ იცნობდეს სიკეთესა ზედა, მისი სისხლი ათასი თეთრია.

12. ზედ-მოკდომილისა სისხლი და საჯურზე არა არსო. და რომელსაცა დასხმოდეს, მისი სისხლი ორკეცია. და გერშიცა—იმავე წესითა.

13. [3r] და თუ კაცი [არ] მოკვდეს ზედა-დასხმაშია, დედა-წულთა აფენ-ჩხვითა, დედა-წულთა შერცხვენისათვის საბატოს კაცისა ნახევარი სისხლი დაუურვოს. და თუ საბატოთთა კაცთა შუა ჩამოავლითა ჩამოუვიდეს, არა საკრეველია.

თუ ზედა-დამსხმელი დარჩეს, გააშიშვლოს, ჩაათრივოს საწმილოდ შუდა ბიჯსა და მეკრემან შოლტითა აღმოჰკრას ნაცსა.

¹ მეფე]+რომე.

ჩათრევა უბანთა ზედა და საჩინოდ ერისა უნდა. ესე ზედა¹-
დამსხმელმანცა და დამხვდომმა²ცა² ერთმანეთისა ნებისყოფლობ-
ითა, კაცთა შუა შემოსვლითა³ ქნან, რომელიცა გრჩიოს.

თუ ზედა-დამსხმელმან გამოღებასა ჩათრევა არჩიოს, ამისა
მიყოლობასა [კიდე] დამხვდომნი არას⁴ ემართლებინ⁵ — დიდი სახიჩა-
რი და საუკუნო სირცხვილის საქმე წაეკიდების.

14. თუ ზედა-დასხმასა შიგან დედაკაცსა შვილი მოსწყდეს,
სრული სისხლი დაუუროვოს, რისაც გვარისა იყოს.

15. ასაბია თუ მოკვდეს. ასრე იქნას: რომლისაცა ასაბია
იყოს, მან უზლოს სისხლი და გერშიცა, და თუ რადმე მოყვრო-
ბისაეთის არა გაუშვას.

[256r] შუა-მისრულისა⁶ კაცისა ასრე იქნას

16. მონაზონისა და დიაკისა, ხუცისა, თუ შუად მოსრული
იყოს და ესეთი რომელი მოკვდეს, ორკეცი სისხლი დაუუროვოს,
რისაც გვარისა იყოს. გერშიცა⁷ ანაფე წესითა.

და თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნ-
დეს, გარდაჰდეს ასრე, ვითა ძალლის ყველა.

და თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა-
ყოფილიყოს, მისიცა ორკეცი სისხლი იყოს.

¹ ზედა | + ეჟ. ² დამხვდომმა[ცა] მსხდომმა[ცა]. ³ შუა-შემოსვლითა — შუა.
⁴ არ. ⁵ ემართლებინ | + და. ⁶ მისრულისა | მის რომლისა. ⁷ გერშიცა.

ჩათრევა უბანთა ზედა საჩინოდ ერისა [უნდა]. ესე ერთმანეთისა ნებითა
ქნან. თუ დამსხმელმან გამოღებასა ჩათრევა არჩიოს, მისიაც მიყოლისა მდომი
არას ემართლება — დიდი სახიჩარი და საუკუნო და საუკუნო შერცხუენა არს.

14*. ზედა-დასხმა[სა] შიგან დედაკაცსა შვილი მოსწყდეს. სრული სი-
სხლია. რასაცა გვარისა იყოს.

15. ასაბი. თუ მოკვდეს, მით ასე იქნას: რომლისაცა ასაბია იყოს,
მან უზლოს სისხლიცა და გერშიცა. თუ რადმე მოყვრობისათჳს [არა] გა-
აშუას.

[4r] შუა-მისრულისა ასრე იქნას

16*. მონაზონისა და დედაკაცისა შუა-შავალი მოკლან. ორკეცი სისხლი
დაუუროვონ, რომლისაცა გვარისა იყოს, და გერშიცა — იმავე წესითა თუ მეომარი
ყოფილიყოს და მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაჰდეს. ვითარცა ძალ-
ლისა ყველა. თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა ყოფილი-
ყოს, ორკეცი სისხლი იყოს.

* კიდებე გადამწერის კვლით სწერია: «მუცლის წაჭდენისა».

** კიდებე გადამწერის ხელით სწერია: «შუაშავლობისათვის».

[მოლაღატისა ასრე იქნას]

17. მიღმა მოლაღატისა კაცის ასაბიისა, ვითა სისხლი და გერში არის,—ასეთი რამე არა სჭირდეს, რომე ემართლებოდეს.— დამსხმელისა მიბადვითა არის¹: თუ მოკლას ანუ დაკოდოს, საპატრიო საურვებელი ორად შეეცოს უმიზეზოდ, აგრევე, ვითა ზემოთ დასხმასა შიგან სწერია [იხ. მუხლ. 12].

[ველთა შეპყრობისა და შერცხუენისა ასრე იქნას]

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტას სამღურავისა რასათვისმე თავისა სამამულეშიგან მყოცი ნახოს, იმჯნოს და შეიპყროს, სცეს, შეკრას, შეგსნას², აბჯარი³ აქვნიდეს თუ სხვა რაცა, წარაქციოს ჯლეკითა წინა, მისი მზღვარი განვლოს და მიიყვანოს,—სადა გინდა სასამართლოდ შეიყარნენ, სისხლის ნახევარი დაუურვოს, რასაცა გვარისა იყოს, წანაღებიცა სულ დაუკლებლად, ვითა ზემოთ დასხმულობისათვის სწერია [იხ. მუხლ. 12]. ამაღ რომე ბატონისათვის უწესო უყოფია და ბატონისა მეტი კაცი კაცისა ველთა შეპყრო[შენ]ებასა არა ღირსა,—ნიადაგ⁴ პირშავად და აუგიანად იქნების კაცთა გვერდსა.

და თუ რა⁵ დაკოდელი აჩნდეს, იგი სისხლსა შიგა არა მიეფასოს და აგრე დაუურვოს.

¹ მიბადვითა არის] მიბადვითა სისხლი და გერში თუ არის, რომე არა სჭირდეს, რომე ემართლებოდეს, მიბადვითა არის, ² შეგსნა] და ³ აბჯარი — A. ⁴ ნიადაგ] დაღა. ⁵ რა] არა.

17*. მიღმა მოლაღატისა კაცისა [ასაბიისა], ვითაცა სისხლი და გერში არს, თუ ასეთი რამე არა სჭირდეს რა, რომე ემართლებოდეს, და [ველის მიბადვითა [იქნას], და თუ მოკლას, თუ დაკოდოს, საპატრიო საურვებელი არს: ორად შეეცოს, აგრევე, ვითა ზედა-დასხმა[სა] შიგან სწერია.

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტასა სამღურავისა რომლისათვამე თავისა მამულ[სა] შიგან ნახოს, დაიჭიროს, შეკრას, სცეს, [შეგსნას], აბჯარი თუ რაცა იყოს, და იქციოს ჯლეკითა, მისი მზღვარი განვლოს, სახლსა შეაყენოს, ამით არცხნოს,—თუ სასამართლოდ შეიყ[არ]ნენ, სისხლისა ნახევარი დაუურვოს [4v] და წანაღებიცა მისცეს, დაუკლებლად უბლთს, ვითა ზემოთ დასხმასა შიგან სწერია, ამაღ რომე ბატონისთვის [უწესო] უყოფია და ბატონის მეტი კაცი არვინ ღირსა ველთა] შეპყრობასა,—ნიადაგ აუგიანად იქნების, თუ რა დაკოდელი აჩნდეს, იგი სისხლსა შიგან არა მიეფასოს.

* კიდებუ გადამწერის ხელით სწერია: «მოლაღატე».

19. თუ კაცი კაცს ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტანს.

თუ¹ თავისა სახლსა მიიყვანოს და ამით არცხეინოს, სისხლის ნახევარი დაუურვოს და აბჯარი და ნაძარცვი სრულად მისცეს, და² გერში, როგორცა აჩნდეს. რაზომიცა ყმა მასვე თანა მიეტანოს, მისიცა ნახევარი სისხლი დაუურვოს.

20. თუ სწორმან სწორი ჯელთა დარჩენილი კაცი გინა გლეხისას, გინა სახვასტაგესა³ და რასა გინდა სახლსა შიგან [შეაყენოს და] სასიოცხუად⁴ პური აჭამოს მუნ, ბრჭობამან და წესმან სისხლი მართალი დაუურვებინოს მართლად, წანაღებიცა სრულად მიაცემინონ მართალი.

21. თუ კაცმან სწორმან სწორსა, გინა უფროსმა, გინა უმცროსმა, ვისაც მეტის ჟამისაგან დამაჯნებით საბელი მოაბეს ანუ ნიფხავნი მისნივე თავს დაახვიენეს, რისაცა⁵ გვარისა იყოს, სისხლი მთელი დაუურვოს, ამაღ რომე უფროსი სიოცხვილი და კაცთაგან შესაყვიარი აღარა იქნების რა, სიკვდილსა დიდად უარეა.

[ძმის მოკლვისა ასრე იქნას]

22. თუ ძმამან ძმა მოკლას, ერთსახლი და გაუყოფელი იყოს, და თუ გაყოფელი იყოს, სწორი და გინა აბლოს მეყვისი, ორი კეცი სისხლი დაუუ[257r]რვოს, რაც გვარისა იყოს, ამაღ რომე საღმთოდ ბრალია და საკანონო არის ასკეცი.

¹ თუ]—A. ² სრულად მისცეს და] და სრულად. ³ სახვასტაგესა] სახვასტაგესა შიგან. ⁴ სასიოცხუად] სატხუად. ⁵ რისაც.

19. თუ კაცი კაცსა მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის. თანა ნულარას წაიტანს. თუ მოაყენოს და შეარცხვისსა, სისხლისა ნახევარი მისცეს, და აბჯარი და ნაძარცვ სრულად მისცეს, და გერში, როგორცა აჩნდეს და რამთენიცა ყმა პატიშრად მიეტანოს, მისიცა ნახევარი სისხლი მისცეს.

20. თუ სწორმან სწორი ჯელთა დარჩენილი კაცი გლეხისასა ანუ ხოსტაგინასა ცალკრძსა სახლსა [შეაყენოს და] სასიოცხოად პური აჭამოს მუნ, ბრჭობამან და წესმან სისხლი მართალი დაუურვონ და წანაღებიცა მისცენ, სრულად მიაცემინონ.

21. თუ სწორმან სწორსა, ანუ უმცროსმან უმცროსსა, [5r] გინა უფროსმან უფროსსა, მეტითა ჟამითგან დამ[ა]ჯნებითა სასიოცხოდა საბელი მოაბეს ანუ ნიფხავნი თავსა დაახვოს როგორისაცა გვარისა იყოს, მართალი სისხლი დაუურვებინონ—თის უფროსი არა არს რა, სიკვდილისა ურვის მტრი.

22*. თუ ძმამან ძმა მოკლას, გაუყოფელი, ერთსახლი, თუ გაყოფელი იყოს, ორკეცი სისხლი არს, რომლისაცა გვარისა არს, ამაღ რომე ვითა საღმთოდ ბრალია და საკანონო ასკეცი.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ძმის კლეა“.

და აგრევე ამა სოფელს ძლივლა ინახვის კაცთაგან. აილოს, ვინცა გავლენილი¹ იყოს, ქედთა გარეთ ყოფა და გარდახვეწა.

პატრონისა და ლაშქართაგან გარდაცდევასა არვისგან მოკსენება უნდა, ებისკოპოზმა მისი წესი იცის, რაცა მართებს, მან უყოს.

[დედა-წულის ცოლის მოყენებისათვის]

23. თუ კაცმან დედა-წულმან დედა-წულისა ცოლსა უარშიო უყოს² და კიდევ მოაყივნოს³, გინა ნებითა, გინა უნებურად, და გამეღაუნდეს, და გინა მეყვისმან მეყვისსა, გინა უმეყვისომან ერთსახლმან, — დაუურვოს ცოლისა ქმარსა სრული სისხლი და შთაფარმან და პატრონმან მისმან ნიფხვით ოდენ, შიშველი, და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირებული⁴ მოავლოს⁵.

და თუ მას ცოლისა კუროსა ერჩიოს, გაშიშველება და გაუპატივება იყიდოს და სისხლი ორად შეკეცოს, რასაცა გვარისა იყოს, ამაღ რომე მონდობილი არის სულით, გულითა და ღმრთითა.

[მოახლის წაგურისათვის]

24. თუ კაცმან კაცს სეფე-ქალი წაგვაროს, ორის მსახურის სისხლი დაუურვოს.

¹ გავლენილი | განენელინი. ² უარშიო უყოს | უარშიყოს. ³ მოაყივნოს | განიკებულნი. ⁴ მოვლოს.

ეგრევე ამა სოფელსა ძლით-და ინახვის კაცთაგან. ვინაცა გავლენილ იყოს, [ქმართებს] ქედთა ყოფა, გარდახვეწა, ღარიბობა, არავისგან უნდა მოკსენებად. ებისკოპოზმან მისი წესი იცის, რაცა მართებს, მან უყოს.

23*. თუ დედა-წულმან დედა-წულისა ცოლსა უარშიო უყოს და მოაყივნოს, გინა ნებითა, გინა უნებლითა, და განმეღაუნდეს, გინა მეყვისისაგან, დაუურვოს ცოლის ქმარსა სრული სისხლი, მისცეს, და [5v] პატრონმან მისმან ნიფხავით ოდენ, შიშველი, და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირებული მოავლოს.

იმ ცოლის კუროს თუ ერჩიოს, იყიდოს მისი სისხლი, ორად შეკეცოს, რომლისაცა გვარისა იყოს, ამაღ რომე მონდობილნი არიან სისხლითა და გორციითა.

24*. თუ კაცმან კაცს მოაიღე წაგვაროს, ორის მსახურის სისხლი დაუურვოს. რომლისაცა გვარისა იყოს.

* კიდებე გადამწერის ხელით სწერია: „გაწბილება“.

** კიდებე გადამწერის ხელით სწერია: „მუახლის წაგურა“.

[სასაფლაოზე დახმობისა ასრე იქნას]

25. თუ სწორი სწორს სასაფლაოს ზედა დაესხას და საფლაო-თაცა მიუყოს კელი, მისი ასე იქნას: რაზომიცა მისი გარდასრული და მუნ დამარხული მასა ჭსოვდეს, ასეთი რომე¹ მისსა სახლსა შიგა საჭირისუფლო სდებოდეს მისი, [ჟნდრ] ყველასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი დაუუროვოს. რაცა ალაფი წაეღოს, აგრევე შეაქციოს.

საფლაოსა² არა კელი მიეყოს და კიდევ ოდენ [მოერბიოს], ერთისა სისხლი დაუუროვოს და ალაფიცა აგრევე ჭელთა მისცეს. დიდმან ცოტასა [და ცოტამან დიდსა] უყოს ესე.

თუ მას საქმესა შიგა სასაფლაოსა და ეკლესიასა შეურაცხებით³ მიეყოს კელი ანუ წარმართულად კარისა შელეწითა, ანუ სხვაგნით სიომე შერღვევით, იგი მეცნიერთა და ქრისტეს სისხლის პატივსა მცნებულთა ვითა უყვარს, აგეთი პატივი დაუუროვებინონ, — შეკვეთითა არ ითქმოდან.

[აშოვობისა ასრე იქნას]

26. თუ დიდებულისა, გინა აზნაურისა³ ცოლსა უაშიყოს დიდებულმან, გინა აზნაურმან და გამოჩნდეს ცხადად, რათა თანა იყოს, თუ⁴ დააგდოს მისმან ქმარმან, უზლოს შოაშიყემან თორმეტი ათასი თეთრი, და თუ არ დააგდოს—ექვსი ათასი.

¹ რაჟე. ² საფლაოსა] სოფლითგან. ³ შეურაცხებით. ⁴ თუ დიდებულისა] გინა აზნაურისა] თუ დიდებულსა გინა აზნაურსა თუ. ⁵ თუ] —ა.

25*. თუ სწორი სწორსა სასაფლაოს ზედა დაესხას და საფლაოსა კელი მიეყოს, მისი ასრე იქნას: რაზომიცა მისი გუარი გარდასრული მუნ დამარხულა და მას აჭსოვდეს, და მის სახლსა შინა საჭირისუფლო აქონდეს, ორთა უთავადესთა სისხლი დაუუროვოს, და რაცა ალაფი წაეღოს, აგრევე გარე¹ შეაქციოს.

თუ საფლაოსაგან კელი [არა] მიეყოს, ოდენ მოერბიოს², მაშინ ერთისა სისხლი მისცეს და ალაფი გარე შეუქციოს, დიდმან ცოტასა და ცოტამან დიდსა. [ნრ] თუ სასაფლაოსა ეკლესიასა კარში შელეწნეს ანუ შეარღვოს, იგი მეცნიერთა რა გუარაცა უყვარს ღმერთი, — აგეთი პატივი, შეკვეთით არა ითქმოდან.

26**. თუ დიდებულმან აზნაურისა ცოლსა უარმიყოს და გამოჩნდეს ცხადად, თუ დააგდოს მისმან ქმარმან, შოარშიყემან მისცეს თორმეტი ათასი თეთრი, და თუ არ დააგდოს—ექვსი ათასი.

¹ გარე] გუარითნ და. ² მოერბიოს] მოერგოს.

* კიდევზე გადამწერის ხელით სწერიან: „სასაფლაო“.

** კიდევზე გადამწერის ხელით სწერიან: „არშიკობა“.

27. თუ წაგვაროს,—თორმეტი ათასი. და თუ არა თანა ყოფილიყოს, აშიყობისათვის ოდენ ამის მეტსა არას ემართლების, რომე თავის სამართლებლად, სჯობს, ფიცოს უქნელობა თავითა¹ და ერთითა აზნაურწვილითა. და გარდაცდეს უსამართლოდ, ვერცა რას ბჭობითა შეაგდებს.

და თუ აშიყობა კაცისაგან გამოჩნდეს, ემდუროდეს, არა საკვირველია.

სისხლის ზღვა ასრევეა

28. კაცი ვითაცა გვარად იყოს, აგრე ზემო-ქვემოებით უზღოს, ვითაცა უწერია სისხლი: დიდებულსა—ორმოცი [25b v] ათასი, შედეგსა—ოცი ათასი, უქვედაესთა—თორმეტი ათასი, ვითარცა ღირს იყვნენ.

[ცოლის დაგდებისა ასრე იქნას]

29. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი სრულად².

თუ ბოზობისათვის დააგდოს, მისი ზითევი³ მაშინცა მისცეს სრულად—თუ დიაცი ბოზი არის, ზითევიცა ბოზი იქნების.

30. თუ კაცმან მისგან უსაბატოესი ცოლი დააგდოს, რასაცა გვარისა იგი კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა მართებს, ამად⁴ რომე მაცხოვარმან დაწყევასა შიგან ესრეთ რქუა: ქმარისამცა შენისა მიმართ არს მოქცევაჲ შენი*.

¹ თავითა] + და ერთის. * სრულად]—A * თუ ბოზობისათვის დააგდოს მისი ზითევი]—A.

* მღრ. შესაქ. 3,16.

27. თუ წაგვაროს,—თორმეტი ათასი. თუ თანა არა ყოფილ იყოს, არ-
შეყობისათვის ერთის აზნაურის თავით შეფიცოს უსამდუროოდ.

28. და სისხლისა ზღვად ასრე იყოს.—რომლისაცა გვარისა იყოს, ზემო-
ქვემო[ო]ბით უზღოს: დიდებულსა—ორმოცი ათასი, ტახრეულსა, ციხოსან-მო-
ნასტროსანსა—ოცი ათასი, ქუემოსა—თორმეტი ათასი.

29. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, ნახევარი სისხლი მისცეს და
მისი ზითევი სრულად. [6v] თუ ბოზობისაჲს დააგდოს, მისი ზითევი მაშინ მის-
ცეს—თუ დიაცი ბოზია, ზითევიც ბოზია.

30. თუ კაცმან გვარად უვეთესი ცოლი დააგდოს, იგეთსა მეტი სისხლი
არა მართებს.

[ბიჭისა ასრე იქნას]

31. ბიჭი დედისა არის, დაბადებულება ვერავის გაუმკვიდრებს. ვისიცა დიაცი არის, მკვიდრად მართებს, ვაჟიცა მისია¹, ვერავინ გაზრდილებით ემართლების, თავის გულითა წავა, თუ სთხოვს მკვიდრი ბატონი.

თუ დიდებულისა შექნილი იყოს და მასვე ყმადა ყვეს აზნაურულისა წესითა და სამამულესა რასმე ქონებით, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი იყოს.

[ქრმის დაგებისა ასრე იქნას]

32. პირველ დიაცი მიღმა ქრმისა დაგებასა არას ემართლება, არცა ღირსა და ნუცა იკადრებს.

თუ რადმე დააგდოს და ღმერთი შერისხდეს მისითა ენა-ქრტილობითა, უსირცხნოებითა, რომლისაც გვარისა იყოს იგი კაცი, ეგეთი სისხლი დაუურვოს მან დიაცმან.

[ციხის ანუ ვაკის საჯდომის ლალატისათვის]

33. თუ მინდობილმან კაცმან დედა-წულთა გვერდით ციხესა ანუ ვაკისა საჯდომსა უღალატოს, რა² ბატონმან მაწყვერელმან სცნას, ციხე და [259r] საჯდომი განალამცა მემამულესავე მისცენ. და სამართლითა, რაზომიცა კაცი მას დღესა ციხის ბატონსა შიგან დაუხვდეს, ყველასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს, ამაღ რომე ციხისა საქმე საპატიო არის. და რაცა³ სასაქონლო,

¹ მისივე. ² რა] რათა. ³ რაცა არცა.

31. ბიჭი დედისა არს, დაბადებულობა ვერ[ა]ვის დაუმკვიდრებს. ვისიცა დიაცია, მკვიდრად მართებს, ვაჟიცა მისია და ვერ[ა]ვინ გაზრდილობითა ემართლების, თვისთა ნებითა წავა, თუ მკვიდრისა ბატონი[სა] არს. თუ დიდებულისა შექ[მ]ნილი [იყოს და] მასვე ყმადა ყვეს აზნაურისა წესითა სამამულისა ქონებითა, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრია.

32. პირველად დიაცი ქრმისა დაგებასა არა ღირსა. თუ რადმე დააგდოს, ღმერთი შერისხდეს მისითა ენა-ქრელობითა, რა გვარისაცა იგი კაცი იყოს, ეგეთი სისხლი მისცეს დიაცმან.

33*. თუ კაცმან კაცსა ციხესა ანუ საჯდომსა უღალ[ა]ტოს, რა ბატონმან შეიგნეს, საჯდომი მემამულესავე მისცენ. და რაზომიცა კაცი ციხის ბატონსა შიგან დახვდეს, [7r] ყველასაგან ორთა უთავადესთა კაცთა სისხლი დაუურვონ

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ღალატი“.

რა გინდა რა გვარი წაეღოს, გარე შეაქციოს, რაცა მემამულემან ფიცით გამოიჩინოს და მსგავსიერი თქვას, არა მოდებული.

და თუ დაუნდობელმან¹ და მტერმან კაცმან უღალატოს, პატრონთა საპატიჟო აღარა მართებს და ერთის უთავადესისა სისხლი დაუურვოს [შტრ. მუხლ. 171].

და ვაკედ ჯდომისა დასხმა და ღალატი ზემოთვე წესითა დაიურვოს.

უციხოსა და უსაბატიოს ქუაბს² [თუ უღალატოს], ზემოთ რომე სწერია დამსხმელისა, იგივე წესი დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

[ქორწილისა სანიჰარი]

34. ქორწილისა სანიჰარი ვალია კაცისაგან კაცსა ზედან. აგრე ლაშქარსა წამავლისათა შთასადებელიცა ვალია კაცისაგან კაცსა ზედა. აგრევე საჭირისუფლო შესაწევარიცა ვალია—წახურვა მიცვალებულისა—და სხვა მისადებელიცა.

და სამდურავი[თ] რასათვისმე დაჭირვასა არას ემართლების, თუ არა, ოდესცაღა გაიბჭობიან, დაურვებას ემართლების დაუკლებლად.

[გაუპატიებისა ახრე იქნას]

35. თუ აზნაური კაცი გლეხმან, გინა დიდებულმან, გინა აზნაურისწვილმან გააუპატიოს და კიდევ წაუღოს [რამე] ჯელის-ჯელ, ყმანიცა [ჟნმრ] დაუხოცნეს, თუ მან გლეხისა პატრონმან არ გაუფლინოს და არცარა უსაბიოს, მერმე, ოდესცაღა იგი აზნაური³ საბჭოდ შეიყრებიან, რაცა მას დღეს წაღებოდეს ანუ წაჭდენოდეს, დაიფიცონ, იგი სრულად დაუურვებინონ პატრონმან და შუათა⁴, — სისხლის ნახევარი.

¹ დაუნდობელმან | მინდობილმან. ² ქუაბს | უქვეობისა. ³ აზნაური. ⁴ შუა.

და წანაღებიცა გარე შეუქციონ. ფიცით გამოიჩინოს, მგხავსიერი თქვას და არა მოდებული. თუ დაუნდობარმან კაცმან ბატონსა უღალატოს, მტერმან, საპატიჟო აღარ მართებს და ერთისა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს, და ვაკედ მჯდომისა დასხმა-ღალატი ზემო წესითა დაუურვოს. უციხოს ქუაბს [თუ უღალატოს], ზემოთ რომე სწერია დამსხმელობისა, იგივე წესი დაუურვოს.

34. ქორწილისა სანიჰარი ვალია: მოლაშქრისა თანა-შთასადებელი ვალია; საჭირისუფლო მისადებელი—ვალი.

35*. თუ აზნაური გლეხმან ანუ დიდებულმან გააუპატიოს და წაუღოს რამე ჯელის-ჯელ და ყმანიცა დაკოდნენ, თუ გლეხის პატრონმან არ გაუფლინოს, მერმე, ოდესცა საბჭოდ შეიყ[ა]რნენ, რაცა მას დღესა წაჭდომოდეს, მოუკლონ, და—სისხლის ნახევარიცა და გერშიცა.

* კიდევ გადამწერის ზელით სწერია „გალანძლისა“.

და თუ რა გერში იყოს, ანუ პატრონსა ანუ ყბასა აწინდეს, ვითა ზემოთ სწერია, აგრევე დაუუროვოს [იხ. მუხლ. 12]

36. თუ ღმერთი შერისხდეს და შეაკედეს კაცისა შვილი, კაცი, ამას წაგან სრული სისხლი და სისხლის ნახევარი უზღოს, ამაღ რომე უბედით და ბედითითა კაცთა ჭელითა დამართებია ბედათ.

და თუ მათის პატრონისაგან არ სცოდნია და გამოჩნდების ესე, თუ მათ კაცთა, ვითა მათი პატრონი, მამულითურთ მის, გაუპატივებულსა¹, ჭელთა მისცემს, რაცა უნდა უყოს, სისხლსა არას ემართლებისლა, ამაღ რომე იგი უბრალთა. ავის მქნელთა მამულითურთ მიეცემა, მართალი იქნება.

თუ ანუ ვერ მისცემდეს, სისხლი და სისხლის ნახევარი მისცეს; რაგვარაცა სისხლი მართებს, ზემოთ სწერია,— მით წესითა.

37. თუ კაცი² კაცსა საჯდომისა სიახლესა მისისა გლეხისა³ დაესხას, და სადა ჭმა მისწვდებოდესთ⁴, ვითა⁵ ზედა-დასახმის წესი⁶ა], დაუუროვოს [იხ. მუხლ. 12].

ფიციცა⁷ ალაფსა ლაშქართა მართებს, და თუ ორთავე სწორედ ერბოს⁸, თავისათვის დაიფიცონ ალაფი.

[2661] თუ მცირე ალაფი იყოს, მძიმეცა ფიცი უნდა, და⁹ ფიცსა შიგა დასახელება¹⁰ და დაუსახელებლება მოფიცართა წესია.

[უმზრახ კაცთა ასრე იქნას]

38. თუ კაცი, საპატიონი ვინა ქვემონი, უმზრახნი გზად წინ შეიმთხვივნენ, და ერთმან⁹ გარიდნეს¹⁰ გზა, იგი მეორე თუ პირს ევნების და არა იკადროს [ვარიდება] და აუგიანი და გარიდებულნი¹¹ მოკლას, ორი კეცი სისხლი დაუუროვოს.

და თუ არა რომელმან გარიდნეს და შემთხვევითა რომელმან მოკლას და ღმერთი ვაუროსხდეს, ერთი სისხლი დაუუროვოს.

¹ გაუპატივებულთა. ² კაცი—A. ³ გლეხსა. ⁴ მისწვდებოდესთ| მისცუდებოდეს. ⁵ ვითა| თვითა. ⁶ ფიცითა. ⁷ ერბოს| ებოს. ⁸ და—A. ⁹ დასახელება| დასახელებული. ¹⁰ ერთმან—A. ¹¹ გარიდნეს. ¹² გარიდებულნი| გარიგებულნი.

36. თუ მოკედეს კაცის შვილი, კაცი,—სრული სისხლი და სისხლის [7v] ნახევარიცა, ამაღ რომე ბედითითა ჭელითა დამართებია, და მათმან პატრონმან აზნაურსა კელთ გა[მა]უპატივებელი მისცეს, რაც უნდა უყოს, თუ არა, სისხლი და ნახევარი მისცეს, და კაცი—პატრონს.

37. თუ კაცი კაცს სიახლეს მისა გლეხისა დაესხას, დასახმისა წესი დაუუროვოს, და ალაფისა ფიცი ლაშქართა მართებს. თუ მცირე ალაფი იყოს, ფიციცა მძიმე უნდა, და ფიცსა შიგა დასახელება უნდა.

38. თუ კაცი უმზრახნი შემოუყარნენ, თუ ერთმან გარიდნეს, მეორე ნულარ მისდევს. თუ მიჰყვეს] და მოკლას, ორკეცი სისხლია. თუ შეივარნენ და ერთმან ერთი მოკლას, მეორემან მართალი სისხლი დაუუროვოს.

[ჯვარგაცვლილი საცოლის წაგვრისათვის]

39. თუ კაცმან კაცის ჯვარგაცვლილი¹ საცოლე წაგვაროს, სამდურავისა კიდე დასაურვებლად არას ემართლების, მაგრამ სამდურავი ერთობ იქნების.

თუ უღირს, სჯობს, ორთავე მოყვარენი კაცნი შემოასხნენ შუა და ქალისა ქმარმან მისაცემელითა რათმე გული დაუმჯოს, და ზვაევი მოშალოს შუაკაცმან.

[პატრონის წინა შესმენისათვის]

40. თუ უმტერო²მან, შეუბმელმან, მოურბეველმან და გაუგინებელმან პატრონისა წინა შეასმინოს და დააჯეროს, რაცა ავი იქმნების, ყველა უყოს პატრონმან შეხახებულთა კაცთა: გელითა მორბევა, მამულისა წაღება და გაცება, და დიდხან ლარიბობას ყოფა და ბედითად სიარული.

პატრონთა გულმოწყალება წესია და შეენის — ოდესცა შეუნდობს და თავი იმართლოს, რაცა კაცისაგან ავი [და] საზიანო მოიგონების, ყოველთა მტერობისა [260v] ემართლების, რომე მათთა მოყვარეთა კაცთა კარგად შეუზომოს მისი საქმე და მისცეს სასაქონლო ძალისა მსგავსი.

და პატრონმან პატივითა³ გარდააჯდევინოს, და ბრჭობითა ამად ვერას შეაგდებს, — ამისთანა³ საქმე პატრონისა ლალატი და შეცოდება უფროა. და პატრონსა პირველვე კარგა განონახვა და მოკლება მართებს, და თუ მრუდად ექნევინოს პატრონისათვის, ლალატისა ოდნავ მართებს მოკლება.

და თუ პატრონსა ასეთმა საქმემ გამოუაროს, ანუ მის კაცისა კარგად ყოფისაგან არღარა მოიკლოს და გარდაუშვას, ბჭობითა არცა რას მაშინ ემართლების.

¹ ჯვარგაცვლილი] ჯვარგაცვლილი. ² პატივითა. ³ ამისთანა] ამისთა.

39. თუ ჯვარგაცვლილი საცოლე წაგვაროს, სამდურავისა ემართლების. საბატონი კაცი შუახ[ა]ნოვიდენ, აწვივონ, მისაცემელი მისაცემინონ და შეაწყონ.

40. თუ უმტერომან, მოურბეველმან, შეუბმელმან კაცმან [8r] კაცი შეასმინოს, ბატონსა შეასმინოს, ავთ მიეპყრას, მოარბიოს, გააძოს, გალარიბება [უყოს], ამა[ს] ზედა გულმოწყალება პატრონთა წესია. თუ შეიწყალოს და შეიბრალოს, ლარიბობით უკმოიყვანოს, თავი ამართლებინოს, და რაცა ავი და საზიანო მოეგონებინოს, უბრჭობელად ყველას ემართლების, მათ მოყვარეთა მოკაზმონ მისი საქმე და მისცეს საქონელი ძლიერად. პატრონმან პატივით¹ გარდააჯდევინოს და ბრჭობითა ვერას შეაგდებს, თუ ედავების, ბატონის ლალატი იქნების. ბატონისაგან განონახვა კარგა უნდა.

¹ პატივით] პატივით

[ხუცის ცოლის განქიქებისათვის]

41. თუ კაცმა ხუცისა ცოლსა უაშიყოს¹ და დასტურად თანაყოფა გამოჩნდეს, და ხუცესმა შეუგნეს, თუ წირვა დააგდოს, ცოლი რასათვისმე არა დააგდოს, სრული სისხლი წირვისა დაგდებისათვის დაუურვოს; და თუ დააგდოს², ნახევარი სისხლი ცოლისა განქიქებისათვის დაუურვოს.

და თუ კიდე წაეგვაროს, მაშინაც სრული სისხლი დაუურვოს, ამაღ რომე ძნელსა ყოფასა დაებმის — ანუ ჩოჯასა ჩაიცვამს მითა და ანუ ერისგნობითა და კრძალვით [იქნების].

[მამულის დაქირვისა ასრე იქნას]

42. თუ კაცსა კაცისა მამული ჰქონდეს, ანუ პატრონებისა საქმისაგან და ანუ სხვის რისამე ჟამისა მოგვარებისაგან ვერა წაეღოს, რა გინდა შეძლებოდეს, და სარჩელი, ბრძოლა და კაცთა წინა ჩივილი არა ოდეს დაეკლოს, ხანის გამოსვლისათვის³ უსაქმობასა არავინ ემართლების და ნურცა შუანი გაუმავრებენ⁴.

[წინდისა ასრე იქნას]

[261r] 43. თუ კაცსა კაცისაგან საჯმარი მიწა წინდად ჰქონდეს, გინა ყანა, გინა ვენაჯი, გინა ჭალა, გინა სახლი და რა გინდა რა გვარი, რა⁵ ჟამიერად, ქვეყნისა წესითა, საწინდარი საჯსარი აძლიოს, და დაატსნევინოს, მისი საქონელი აიღოს და ადგილი დაუდვას უმიზეზოდ, კაცთა დახედვითა.

¹ აუშიყოს. ² თუ დააგდოს]—A. ³ გამოსრულისათვის. ⁴ გაუმავრებენ] გაუამკრებენ. ⁵ რა] არა.

41*. თუ კაცი ხუცის ცოლთან დასტურად ყოფილიყოს და ხუცესმა შეიგნეს, თუ წირვა დადვას, ცოლი არ დააგდოს, სრული სისხლი წირვისათვის დაუურვოს: თუ დააგდოს, — ნახევარ[ი] სისხლი ცოლის განქიქებისათვის, ამაღ რომე ძნელსა ყოფასა დაებმის.

42. თუ კაცსა მამული ჰქონდეს, ანუ პატრონის საქმითა ანუ ჟამის გამობრუნებებითა ვერ წაეღოს, რა გინდა შესძლებოდეს, სარჩელი, ბრძოლა, ჩივილი არ დაეკლოს, ხანისა გამოსვლისათვის დაქირვასა არავინ ემართლების.

43. თუ კაცსა კაცისა მიწა საწინდარი ჰქონდეს, ყანა თუ ვენაჯი, ჭალა თუ სახლი, რაჟამს საწინდარი უძლოს, აიღოს, რაცა მიეცეს, და საწინდარი ადგილი — პატრონს.

* კიდევუა გადამწერის ხელით სწერია: „ხუცის ცოლისა“.

და თუ წინდულები წესითა არა დააქსნევიროს, ნაჭამითა დაუდვას, მას უკანით¹, რომე ეძლიოს, რაცა მემამულემან დაიფიცოს.

ამავე წესით აბჯრისა, ტანისამოსლისა და სხვა რა გინდა რა საქონლისა იყოს.

44. თუ პატრონმან ყმას მიწა მისცეს, ვისი გინდა იყოს, და მის მიწისა გინა ვენატი, გინა ყანა, გინა სახლი და რა გინდა რამე დაწინდული იყოს, და ამა კაცმან ქვე დაიგნას, მერმე გინა მემამულესა კაცსა მიექცეს და გინა იგი გამონალები თეთრი, რაცა დაიფიცოს, ანუ პატრონმან მისცეს და ანუ მან კაცმან, ვის მიწა აქვდეს, — უკლებლად მართებს და უცილებლად.

[საკარგავის გასყიდვისა ასრე იქნას]

45. საკარგავისა გასყიდვა² ცუდი იქნება პატრონისა უმოწმებელად, და ვისცა ეყიდოს, ნახევარი ფასი სარეგენოდ მას დაუშავდეს და ნახევარი გამსყიდველსა.

ამას შიგა ერთობ რამე აკლია, მაგრამ ნუ³ ვინ დაებმის მოსაკარგავისაგან სყიდვასა.

[ცოლის წაგვრისა ასრე იქნას]

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს, ასრე რომე დიაცი მისით ნებითა და წადილითა გააყვეს თანა, რასაცა გვარისა იყოს, მისითა წესითა სისხლი [261v] ორნაწილი დაუურვოს ქმარსა და, რაცა მისი სასაქონლო რა გინდა რამე წაეტანოს, იგიცა აგრევე შეაქციოს დიაცსა.

და თუ რა მისი მოტანილის ზითევისაგან, გინა სასაქონლო, გინა პირუტყვი, გაეტანოს მას დიაცსა, იგი ქმარყოფილი იმას ნუ სთხოვს. და, რაცა ქმარყოფილსა დარჩეს, მას დიაცი ნუ ითხოვს, რა გინდა შვილნი უდგნენ, ამაღ რომე თავის გულით დაუგდიან სახლი, ქმარი და ზითევი, და უაბეზრებია ყველა ურცხვნივ ქმართან.

¹ უკანით | უკვე. ² საკარგავისა გასყიდვა | მოსაკარგვისა გასყიდვით. ³ ნუ | თუ.

თუ წინდულობისა წესითა არა დაედვას, მას უკანით, რომე ეძლიოს და საესარი არა გამოერთმევიროს, მას უკანით ნამეტით დაუდვას.

44. თუ ბატონმან ყმას მამული მისცეს და იმა ამჟლისა მიწა დაწინდებულ იყოს, ვის დაეწინდოს, მანვე დაიგნას, ვისაც ის მიწა აქვდეს, და უკლებლად უნდა და უცილებლად.

45. მამულისა გასყიდვა ცუდია ბატონისა და უმოწმებლად, და ნახევარი¹ ფასი მსყიდველსა სარეგენოდ დაუშავდეს. ამაშგნ მართლობა რამე აკლია, მაგრამ ნუ ვინ დაებმის სყიდვასა.

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს და დიაცი თავისის [9r] ნებით გააყვეს, რომლისაცა გვარისა იყოს, ორი ნაწილი სისხლი გარდაიკადოს და მისი სასაქონლო სხუა გარე შეუქციოს. და რაცა მისი ზითევი, ქმარყოფილსა ნუ სთხოვენ, ამაღ რომე თავისის გონებით გააყოლია და უაბეზრებია სახლი, და ქმარი შეურცხვნია.

და რაემს სისხლი დაუურვოს წამგვრელმან და გაუთაოს¹, თუ რამ სამამულო ზითევი იყოს, იგი მის ქალისა სამშობლოსავე მართებს; და თუ ქალსავე მისცემენ, მათ იციან.

თუ შვილნი არ დარჩომილიყვნენ² პირველისა ქრმისანი სახლსა შიგა, იგი წამგვრელი კაცი სისხლისა საქმესა შიგა მოსრულსა არას ემართლების, მის ქალისა სამშობლოსაგან კიდევ.

47. თუ ძალად წაგვაროს დიაცისა უმცრად და უნდომლად, ულონიოდ, ესეკალიბისა ძალთა, ლაშქართა უხლებლად ვერ უზამს ვერცა უფროსი უმცროსსა და ვერცა უმცროსი უფროსსა. და დაუურვოს ცოლის წაგვრისა საპატიეო სისხლისა ორნაწილი. აგრევე დასხმულობისა წესითა დასხმულობა დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

რაცა მოწამითა კაცითა მის დღის წანაღები დაიფიცოს ცოლ-წაგვრილმან კაცმან, იგიცა გარევე შეაქციონ.

დიაცისა ზითევისაგან თუ რა³ გაეტანოს, [ანუ] რაცა დარჩომოდეს, აგრევე ქნას, ვითა ზემო სწერია [იხ. მუხლ. 45].

[ძმის გაძებისა და საუხუცესოსი ასრე იქნას]

[262r] 48. თუ ძმამან ძმა ანუ მეყვისი გააძოს და მამულისაგან გააბეზროს, რა გინდა რა გარეთით აწყინოს, როდესაცა შინა მოვიდეს, სამართლითლა ნულარა⁴ ეზღვევის⁵, ნუცა რად მიეთვლების,—ვითარცა მართებს, მამულისა ეგრევე მოსაქმე იყოს.

ძმას⁶ ძმისაგან კიდევ წესი ერთისა საუხუცესოსა⁷ მეტი არა მართებს.

¹ გათაოს. ² შვილი არ დამორჩილიყვნენ. ³ რა| რათა. ⁴ თუღარა. ⁵ ეზღვევის ⁶ ძმა. ⁷ წესი ერთისა საუხუცესოსა| წესიერთისა საუხუცესოსა.

რაემს სისხლი წამგვრელმან გაუთაოს, თუ სამამულო ზითევი იყოს, იგი იმ ქალის სამშობლოს მისცეს.

47. თუ ძალად ცოლი წაგვაროს დიაცისა უნდომლად,—ესეკალიბისა ლაშქრით უხლებლად ვერ უზამს,—წამგვრელმან დაუდვას ცოლის საპატიეოდ ორი ნაწილი სისხლი, აგრევე—დასხმულობისა წესითა. და რაცა წანაღები დაიფიცოს ცოლ-წაგვრილმან, იგიცა მოუბრუნონ. ზითევისა აგრე იქნას, რაცა ზემოთ სწერია.

48. თუ ძმამან ძმა გააძოს, ანუ მეყვისი, მამულისაგან გააბეზროს, რა გინდა რა აწყინოს გარეთ, რა შინ მოვიდეს, სამართლიანი ნუცა ეზღვევის; ვითაცა მართებს, ეგრევე მოსაქმე იყოს. ძმისაგან მეტი წესი ერთსა [9v] საუხუცესოსა არა მართებს რა.

49. იქნების ალაგისა და გვარის წესი, რომე უმცროსსა მამულოვნებით გაიყვანებენ, თუ ცოლსა შეირთავს¹,—იგი წესია, სამართალი არა.

საუხუცესოცა ამად წესი არს, რომე თვით მოსეს პირითა დამბადებელი «დაბადებასა» შიგან დასწერს.

წესი რამე დადებული ძნელად მოიშლების, შუანი არა ემართლებიან.

თუ არაოდეს ქმნილა მათსა გვარსა შიგან, თუ ურჩევნისთ², იბრძოდენ; თუ უმცროსი კარგად არ შეეებმის, ანუ სიკეთითა მიჯნა შეეხვეწების³, გამეყავ⁴, დამეხსენ, — აღარც ვითარ უწესო დაგვიწინახავს მისთანაო.

[ცოლის წაძახებისა ასრე იქნას]

50. თუ ცოლმან ქმარსა გაუპირდეს, დედაკაცსა ანუ დედაკაცისა ქმარსა შესწივლოს, ვითა, ესე ჩემი ქმარი შენსა ცოლთანა⁵ არისო, და მის დიაცისა ქმარმან გაიგონოს, და ამა ყბედისა და ჯეეღისა ქმრისა ამისსა მოწამენი ჰყვენ, თუ გაეყაროს, ბოზობისა ოდნად გარდაჰდეს მისი საქმე და სისხლი.

არც მის ყბედის დიაცისა მეყვისნი სისხლისა თხოვასა ემართლებიან.

და თუ ოდესმე ეთქვას და მას უკანის კიდევ ინდომოდეს, და არა შეეგსენოს [262v] და დაემონოს-ვე, ხანი გამოსრულიყოს, უკანისდა მის ყბედობისა მოწყენილმან მოიგონოსლა, უჯამოლა არის—ვინ არა იცოდა, რომე არშივი არა ეგებოდა, მის ყბედისა მიზეზი ნუა.

¹ შეირთავს]—A. ² ურჩევნილ. ³ შეეხვეწის. ⁴ გამეყავა. ⁵ ცოლთანა] თანა.

49. თუ იქნების ალაგის წესი, რომე უმცროსთა მამულოსნობითა [გაიყვანებენ], თუ ცოლს[ა] შეირთავს, იგი წესია, რომე ძუელად, დამბადებულმან მოსეს პირითა „დაბადებასა“ შიგან წერა. ჩამოშუებას შუანი აო ემართლებიან. თუ იბრძოდენ, და უმცროსი უარშიოდ¹ იყოს, — შეეხვეწითა ანუ სიკეთითა.

50*. თუ ცოლმან ქმარსა ანუ დედაკაცმან დედაკაცისა ქმარსა შეჰყვილოს, ვითა, ჩემი ქმარი შენ ცოლთან არისო, თუ იმ დიაცის ქმარმან აგინოს, ანუ ცოლი დააგდოს იმ ყბედისა დიაცის[ა] სიტყვით, ბოზობის ოდნად გარდაჰდეს სისხლი.

და თუ არ დააგდოს და ხანი გამოსრულიყოს იმ ყბედის დიაცის წაძახილისაგან, ცოლსა ნუღარ ემიზეხების—ვინ არ იცოდა, რომე ყბედისა არშივი არ არისო?

¹ უარშიოდ] ურშიენდ.

* კიდებზე გადამწერის ხელით სწერია: „წაძახება“.

51. თუ კაცმან კაცსა რომლისაზე¹ უამისათვის რა გინდა რამე მიწა, გინა მზღვარი დაუჭიროს, ოდესცა სამართალი იწოვნოს, ნაჭამითა დაუდვას იგი ადგილი მან კაცმან.

[წანაჯედისა ასრე იქნას]

52. თუ ყანასა შიგა, ღინა ვენაჯსა, ბოსტანსა, რასა გინდა სავანოსა შიგან პირუტყვი დაამწყვდიოს კაცმან და, ნაწყენმა, კიდევ მოკლას, თუ პირუტყვისა პატრონი იახლოს და განგებითა ეყოს, მტერობით იქმნების, ნუცა ნაწყენსა მიერჩის და ნუცა სიკვდილსა² იგი მას.

და უმეცრად შესრული მოკლას, ნაწყენი უზლოს შუათა დახედვითა, და პირუტყვისა მამკვლელმან ზლოს ასე, რომე, თუ ჯორცი პირუტყვისა პატრონმან წაილოს, ნახევარი უზლოს; და თუ მომკვლელსა მისცენ, ერთობილი უზლოს, როგორცა მეზობელთა დაათვასონ. და თუ უტამსი იყოს, არად შემოიღების.

[მამულის შევედრებისა ასრე იქნას]

53. თუ კაცმან კაცს გლებისაგან სამამულო რამე შევედროს, და რა სთხოვოს, შეუმაგრდეს და აღარ მისცეს, ოდესცა სამართალმან დაადებინოს, ნაჭამითა მისცეს უსიტყვოდ³.

და თუ⁴ შევედრებასა⁵ შიგან ეჭამოს რა⁶ [262]რამე, არა საკვირველია, უსიტყვოდ⁷ მისცეს, ამაღ რომე შეუნახავს, მოკმარებია. და თუ საბჭოდ შეუქმნას⁸ და ტყუოდეს, ყველა ზლოს, რაც წავლოს და ეჭამოს.

¹ რომლისაზე—A. ² ნუცა სიკვდილსა | თუცა სიკვდილისა A. ³ უსიტყვოდ | უსატყლუ. ⁴ თუ | —A. ⁵ შევედრებასა | წიდრობასა. ⁶ უსიტყვოდ | უსატყლად ⁷ შეუქმნას | —A.

51*. თუ კაცმან კაცსა უამისა რომლისათვისმე მიწა ანუ მზღვარი დაუჭიროს, ოდესცა სამართალი იწოვნოს, ნაჭამითა [10]რითა დაუდვას.

52*. თუ ყანასა, ვენაჯსა, ბოსტანსა, პირუტყვ დაამწყვდიოს და მოკლას, თუ პირუტყვსა პატრონი იახლოს და ემტეროს, ნუცა ნაწყენსა, ნუცა [სიკვდილსა მიერჩის]—სიყვე განგებით უტენია, მისი საქმე სხუა არის. თუ უმეცრად შესრული იყოს და მოკლან, შუათა კაცთა დახედვითა ნაწყენი პირუტყვსა უზლუვეინონ: პირუტყვსა [კორცი თუ პატრონმან წაილოს, ნახევარი უზლოს; თუ მომკვლელსა] წაეღოს, სრულიად მისცეს.

53***. თუ კაცმან კაცსა სამამულე შევედროს, და რაჟამს სთხოვოს, შემაგრდეს და აღარ მისცემდეს, ოდესცა სამართალი იწოვნოს, ნაჭამადითა დაუდოს. თუ შევედრებასა შიგან ეჭამოს, ნუ სთხოვს, თუ სასარჩლოდ შეუქმნას, ნუ სთხოვს, არამედ ყველა ეკლებულად უზლოს, რაცა ეჭამოს.

* კიდებუ გადამწერის ხელით სწერია: „ბეთალმანი“.

** კიდებუ გადამწერის ხელით სწერია: „წანაჯედი“.

*** კიდებუ გადამწერის ხელით სწერია: „მიბარება“.

[შიწის გაკაცრიელებისათვის]

54. თუ კაცმან კაცის შიწა გააკაცრიელოს¹ გინა ნაშრობითა, გინა ნაგებითა, გინა ნარგევითა ანუ ობლობისათვის, ანუ გარდახვეწისათვის, რა მემამულემან მოიკითხოს, დაჰირვას არას ემართლების—ნაქმრის² ფასი მისცეს და ადგილი მემამულესვე მართებს.

55. არცა უმტერო კაცი კაცისა მამულისა გამოთხოვნას ემართლების, არცა სასყიდლად, არცა სასაკარგოდ პატრონისაგან.

თუ იყიდოს, ოდესცალა მემამულემან მოიკითხოს, შიწა დაუღვას უმიზეზოდ და ფასა ამღებულს სთხოოს.

[55¹]. თუ აგეთი შენაცოდარი არა მიაჩნდეს რა, რომე მართებდეს, გაზრდისათვის და ავსა ჟამსა შიგან დარჩენისათვის კაცი კაცსა ყმის დაჰირვას არას ემართლების, მითვე წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 54].

[საგლებო ფუძის სყიდვისათვის]

56. თუ კაცმან კაცს საგლებო ფუძე მიჰყიდოს, გინა კაცრიელი, გინა უკაცური, რაცა მას დღეს მიმსყიდველსა ჰელთა არა აქვს, მის მეტს მსყიდველი მიღვენას არას ემართლების.

და თუ მის ფუძის მკვიდრი კაცი, გარეთ წასვლით მყოფი, შინა მამულსა ზედა შივა თვისითა გულითა, როგორცა ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 55], რა გინდა ხანი დაეყოს, იგი [268v] არას ემართლება, მის წესისა გაჩენილისა მეტსა.

¹ გააკაცრიელოს]—A. ² ნაქმრის.

54. თუ კაცმან კაცისა მამული გააკაცრიელოს რგვთა ანუ ნაგებითა, [ობლობისა] და გარდახვეწისათვის რომე მამული მან მოიკლოს, დაჰირვას[ა] არას ემართლების—ნახევარი ფასი [10v] მისცეს [და ადგილი მემამულეს].

55. და [თუ] ადგილი მემამულისა გამოთხოვოს, არა ემართლების; არცა სასყიდლად პატრონისაგან. თუ იყიდოს, ოდესცა მემამულემან მოიკითხოს, დაუღვას უმიზეზოდ და ფასი ამღებულსა სთხოოს.

[55¹]. ანუ გაზრდისათვის, ანუ ავსა ჟამსა შინა დარჩენისათვის ყმის[ა] დაჰირვასა არაეუ ემართლების. იმა წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერია.

56*. თუ კაცმან კაცსა შიწა მიჰყიდოს, კაცრიელი თუ უკაცური, რაცა იმ დღეს მსყიდველს[ა] ჰელთა[ა] არა აქვს, სხვასა მიღვენას[ა] არას ემართლების.

თუ ფუძის მკვიდრი გარეთ იყოს და შერმე მამულსა[ა] ზედა მოვიდეს, ვისგან ჰქონებოდეს, დაჰირვას[ა] არას ემართლების, რა გინდ[ა] დიდი ხანი დაეყოს.

* კიდევუ გადაწერის ხელით სწერია: „სყიდვა“.

[ანდერძისა ასრე იქნას]

57. ანდერძი როშელმან კაცმან თქვას, მისსა სიკვდილსა შე-
მდგომადლა იქნების მტკიცე და დადასტურებული, თუ არა¹ სიკოცხ-
ლესა შინა ორივე გელეწიფების, გინა მოშლა, გინა გათავება.

ამას ზედა გარდამოსვლა განბრძნობილი არს წმინდათა მამა-
თაგან, სჯულთა სამოძღვრებლად ებისტოლეთაჲსა შიგან ესრეთ წე-
რილ არს*.

ამისთანასა საქმესა შიგან კაცთაგან შესვლა, ზე-ქვე ქაივა
მალ შეუძლებელ არს და ნუ ვინ ტელჰყოფს.

[შვილის გაძებისა ასრე იქნას]

58. თუ თავისი შვილი მამამან მისისა შეცოდებისათვის კიდე
გააძოს, გელეწიფების და ცილებასა არავინ არს მართალ².

თუ შვილი თავმოთნედ³ გაყოლოდეს⁴, არცა რა სით რა
ეწყინოს, აღარათ შეეღირნოს⁵, რა მამა გარდატდეს, მამულისა მო-
საქმობასა მართალ ვერავინ მოუშლის შემამულებასა.

და თუ გარეთით ერბიოს⁶, ეწყინოს, რაცა შესძლებოდეს ეავკა-
ცოს, ვითა მამას გაეძოს, აგრევე სხვა ნურავინ რას ასაქმებინებს
მამულსა თანა.

ამას კარვად მოკლებით, ვაგონებით ქნა უნდა, როშე⁷ ამისი
საქნელი, მამისა შენაცოდარი ეგრეთ არ⁸ გამოჩინდეს: სხვისა⁹,
მეორის შვილისა გულისათვის, ანუ მეორის ცოლისა შვილთა გუ-
ლისათვის და ცოლის ნათესავისათვის არა გააძოს მამამან ღვიძლი¹⁰
ძე, ვითა უბ[264r]რალი შვილი, ამას არცა მამა ემართლებს,
ნუცა¹¹ ვინ სხვა უზამს.

¹ არა] რა. ² მართლა ³ თავმოთნედ] თავ მონთედ. ⁴ გყოლოდეს. ⁵ შე-
აღირნოს. ⁶ ერბიოს. ⁷ რაშე] რაშე. ⁸ არ] რა. ⁹ სხვისა] სხვისა. ¹⁰ ღვიძლი]
ღვიძლ. ¹¹ ნუცა] თუცა.

* იგულისხმება: ე ბ რ ა ე ლ თ ა 9, 17.

57. ანდერძი ვისგან ითქვას სიკვდილის ეამსა, იგი მტკიცედ დადასტუ-
რებული [იქნების]. ზემო გარდამოსულთა, განბრძნობილთა წმინდათა მამათა ოჯე-
ლითა სამოძღვრებულთა ებისტოლეთა შინ. ესრეთ წერილ არს. ამისთანასა
საქმესა შესრულა, ზე და [339] ქვევასა ნუ ვინ ტელ-ჰყოფს.

58. კაცმან თუ შვილი შეცოდებისათჳს გააძოს, გელ[11r]ეწიფების, თუ
შვილი თავმოთნედ გაყოლოდეს და არღარა სით რა ეწყინოს, რა მამა გარდა-
ტდეს, მამულისა მოსაქმობასა [ვერავინ მოუშლის]. მართლად ეწყინოს, რაცა
შესძლებოდეს, ეგრეთვე საქმესა სხუასა ნუ ვინ ასაქმებინებს მამულსა თანა.

ამას კარვად გამოჩაბით უნდა და ვაგონებით, —მამასა შენაცოდარი არ[ა]
გამოსჩენოდეს რა. ანუ [სხუა] შვილისა, ანუ ცოლისა, ანუ თუ რძლისა გულის-
ათჳს შვილისა გაძებასა არ[ა] ემართლებს.

59. ნაშვილები თუ გააძოს, განალამც გაყვი და შორს¹ დადგა ყოვლისა მოსაქმებისაგან, თუ მიღმა ნაშვილებისაგან გამოჩნდეს ხანიეთო ღალატი და შეცოდება, და არღარა შეენანოს თავისა მართლობა თავგედობითა.

მისიცა² მოკლება კარვად უნდა. ზემოთ რომე მამა-შვილთა სწერია და მისით მიბაძვით საქმეა, მით წესითა გამონახონ [იხ. მუხლ. 58].

[სასაქმო წიგნისა ასრე იქნახ]

60. კაცმან კაცს³ რა გინდა სასაქმოვე წიგნი მისცეს, გინა პატრონმან უბოძოს რასათვისვე, და ერთოს საპატიოთა კაცთა—მოლოხანთა ჯელი, ერისგანთ—საჯერობისათვის ჯელი, [და] მისვე კაცისაგან განცხადებითა წერილი, და აგრევე ჯელებიცა ერთოს, და მალვითა მისცეს, იგი უკანის გაუკულებს მას პირველსა.

და თუ მალვით და ქვე ეამით მიეცეს და არცა ვისი ჯელი ერთოს, იგი ცუდია და პირველივე უმტკიცე იქმნების.

სხვად, თუ კაცი რასმე ესაქმებოდეს სამართლითა და საჯეროთი, შუათა პირითა ნაზავები პირი და წიგნი არა მოეშლების უკანის ანუ სარგებლის დახედვისათვის, ანუ ძალისა შოებისათვის.

[სამოყვროდ მიცემისა ასრე იქნახ]

61. თუ კაცმან კაცსა კარვად და პირისწყლიანად ყოფისათვის სამოყვროდ მისცეს რამე, გინა სამამულო, გინა სასაქონლო და რა გინდა რა, ხანთა გამოსვლისათვის⁴ და ქვემო ყოფისათვის თხოვასა არას ემა[264v]რთლების, თუ რაცალა შეუძლია, მისის მოყვრობისავე ზედა იყოს.

და უჩნდეს ეს, რომე იგი მოწლოდეს, მისცეს⁵ დაუკლებლად, რაც მიეცეს.

¹ გაყვი და შორს| გაყვის და შორის ² მისიცა| მისცა. ³ კაცმან კაცს|— A. ⁴ გამოსვლისათვის. ⁵ მისცეს| მიეცეს.

59. თუ ნაშვილები გააძოს, განალამცა გაყვი და შორს დადგა მოსაქმებისა, მიღმა ნაშვილებისაგან ღალატი-შეცოდება აღარ შეენანოს თავგედობისა—მისი მოკლებაცა კარვად უნდა, ზემოთ რომე მამა-შვილთა სწერია, მის მიბაძვითა საქმეა და მის წესითა გამონახონ.

60*. თუ კაცმან კაცსა წიგნი მისცეს, და ანუ პატრონმა[ნ] უბოძოს, და ჯელი ერთოს საჯერობისა, მისვე კაცისაგან განცხადებითი აგრევე ჯელი შიგ[ა] ერთოს, ისი უკანა წიგნი გათავებს პირველსა. [11v]. თუ მალვით მიცემულია და ჯელი არ[ა] ერთოს, იგიც[ა] დია პირველივე უმტკიცეა.

61*. თუ კაცმან კაცს სამოყ[უ]როდ მისცეს რამე და სიგლახაქისათვის სთხოვოს, არ ემართლებიან. თუ რომე მოყ[უ]რობა მოწლოდეს, მისცეს დაუკლებლად.

* კიდევზე გადამწერიის ხელით სწერია: „წიგნის მიცემა“.

** კიდევზე გადამწერიის ხელით სწერია: „მოყვრობის მიცემა“.

ნაპარევისა პირველ ასრე გაჩენილა და ასრე იქნას აწცა, რომე:

62. თუ ცხენი და რა გინდა რა კაცმან მოიპაროს, თუ ჯელთავე აქვნიდეს თაგი ნაპარევი, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა. და თუ არა აქვნიდეს, დაიფიცოს საქონლის პატრონმან, — რაგორცა დაიფიცოს, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა.

63. თუ ნაპარევი რამე იცნას [კაცმან] და ამას იტყოდეს, თუ მაგისა გვერდით სხვადა რამ წარმიჭდაო, და რომელსა უცნას, არა გამტყუნდეს¹, შეფიცოს ორითა უმტეროთა კაცითა, რომე მის შეტი არა მისრულაყოს მისსა ჯელსა და არცა კაცი იცოდეს მისი მოამპარავი, — თვით მის შეტსა არას ემართლების.

და თუ ვერ შეფიცოს, მან, საქონლის პატრონმან, დაიფიცოს, რაც წაჭდომოდეს, — უზლოს ზემოთვე წესითა.

ბოლარდოსა ცხენისა ასრე იქნას

64. თუ ბურღო ცხენი მიყიდოს კაცმან კაცსა, ანუ მისცეს, თუ ბურღობა არა გაანდოს², ესეთი იცნან, თაგი და ინჯუ მისცეს, და რაც³ წაჭდომოდეს, ყველა მან უზლოს, რომელსა მიეყიდოს⁴, და ანუ მიეცეს, მას არას ემართლების, რომლისა ჯელსა⁵ იც[უწან]ნას.

და თუ უთხრას ბურღობა⁶, დღისით იცნან, ორთავე სწორედ ზღონ ყველა [შდრ. მუხლ. 172].

¹ არა გამტყუნდეს] — თუ მაგის გვერდით სადაცა. ² გამოანდოს. ³ და ინჯუ მისცეს და რაც] დღუნჯი მისი რომელი. ⁴ მიეყიდოს. ⁵ რომლისა ჯელსა] რომელი სახელსა. ⁶ ბურღობა] შეერთობა.

ნაპარევისა გაჩენა ასე იქნების

62*. თუ ცხენი იყოს მოპარული, [ანუ] რაცა კაცმან კაცისა მოიპაროს, თუ ჯელთავე აქვნიდეს იგი თაგნი ნაპარევი, იგი თაგნი ნაპარევი მისცეს, და ეგეზომი სხვა მისცეს.

63. თუ ნაპარევი იცნას კაცის ჯელთა და ამას იტყოდეს, ამასთან სხვაც ბევრი რამე დაბეჭარგაო. რომლისადა ჯელს იცნას, იგი არ გატყდეს, შეფიცოს ორთა უმტერ-უმთყ[უ]როთა კაცითა, რომე მისთა ჯელთა მის შეტი არა მისრულ იყოს. თუ არ ვერ იყოს, საქონლის პატრონმან დაიფიცოს — რაცა წაჭდომოდეს, უზლოს ერთითრად.

64. თუ გულარდო ცხენი მიყიდოს კაცმან კაცსა, თუ გულარდობა არ[ა] უთხრას, ისეთი იცნას, [12r] თაგი და ნაქედნი მისცეს, და მის გუგრდის რაცა წაჭდომოდეს, — ყველა.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „მოპარვის ქურდი“.

65. თუ ქარავენსა ქურდად თავსა ზედა-დასხმასა შიგა წაჭ-
დომილი იცნას კაცმან, თუ ესე¹ ფიცოს მან სხვამან კაცმან, რომე
იგი ქურდად არა ყოფილიყოს, თავის მეტს არას ემართლებს.

და თუ ვერ შეფიცოს, რასაც წაჭდომილსა პატრონი იფი-
ცავს, ყველა უზლოს ამა კაცმან.

თუ თავადად იგი კაცი ყოფილიყოს, და თუ ლაშქარი² ყოფი-
ლიყოს, რაცა მისი ალაფისაგან ფიცით მინახედრები თქვას, იგიცა
უზლოს უკლებლად.

¹ ესე + ვითა. ² თუ ლაშქარი | თვალშაქარი.

65. თუ ქარავენისაგან ქურდმან წაუღოს რამე, ნერზე მან მისი იცნას
სხვს[ა] კაცის[ა] ზელთა, დაიფიცოს მან კაცმან რომე ქურდი არ[ა] ყოფილიყოს
თავის მეტს[ა] არას ემართლებს. თუ ვერ იფიცოს ქურდობისა, მაშინ საქონ-
ლის[ა] პატრონმან დაიფიცოს, რა წარჭედონია, და ყველა უზლოს. თუ იგი
კაცი ყოფილიყოს თუ ლაშქარი, რაცა მისის[ა] ალაფისაგან ფიცით მინახედ-
რებია, იგიცა უზლოს დაუკლებლად.

აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის საშართალი

აწ¹ პატრონმან ათაბაგ-ამირსპასალარმან² აღბულა მოიკლა სრულისა სამცხისა საქმე, და ამა ჟამთა სიავითა დიდი მოავეუ კაცი იპატივებს³, თავადად ლაშქართა ცხენთა⁴ პარვა შექმნილიყო, ესე იწყინა და ამავე საპატიოთა კაცთა მას წინაშე სხდომითა და ბჭობითა⁵ საპარო-საინჯუთა⁶ და მეკობრის საპატიოთა განაჩენნი ძველისავე მიაყოლეს, და ესრეთ გააჩინეს, ვითა — უშიშობამან, თუარე გინა მრავლისა ავისა მოქმედი კაცი არღარა ვის რა გარდაქლია წინათ ჟამთა აქათ პატივიო.

[მეკობრისა ასრე გავაჩინეთ]

66. აწ მეკობრე ხოლუ გავპატივოთ, ვისი გინდა იყოს, უთნეველად და გავაძოთ, და გაეებამდი იგიცა ცხენი და ერთი სხვა ცხენისა პატრონისათვის მივაცემინოთ.

და თუ აღარ ყვეს, როგორაცა ცხენისა პატრონმან დაიფიცოს, [265v] როგორაცა მას დღეს ღირებულყოფს, იგი მისი ცხენი და ერთი ეზომი სხვა მისცეს, და როგორცა როგორ მას განაჩენსა შიგან სწერია, აგრე იურეებდეს⁷.

¹ ან. * ამირსპასალარმან | მისპასალარმან. * იპატივებს | ბაბტაბასა თან გარ. * ცხენითა. * ბჭობითა. * საპარო-საინჯუთა | საპარო-საუნჯოთა. * იურეებდეს | იგიცა, ესეცა მითაცა და ამითაცა.

[აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის საშართალი]

აწ, პატრონმან ათაბაგ-ამირსპასალარმან აღბულა, მოვიკლე სრულისა სამცხისა საქმე, ჟამთა სიავითა დიდი კაცი იპატივებს, მასვე ლაშქართა შინა ცხენის პარვა შექმნილიყო, ეწყინა საპატიოთა კაცთა, და მას წინაშე საპატიოთა სხდომითა კაცთა მეკობრის გაჩენილი ძველსავე მიაყოლეს, ესრეთ გააჩინეს, ვითა — უშიშობამან, თუარე ავის მოქმედის კაცისაგან არავის რა [12v] გარდაეღვეინა წინათ ჟამთა აქეთ პატივი.

66. აწ მეკობრე ხოლუმ გავპატივოთ და ვისი გინდა იყოს გავაძოთ უთნევარი, და გაეებამდის იგი ცხენი და ერთი სხვა ცხენის პატრონს მივაცემინოთ. თუ აღარა ყვეს, როგორაცა ცხენის პატრონმან დაიფიცოს, როგორაცა მას დღესა ღირებულ იყოს, იგი მისი ცხენი და ერთი სხვა ეგეზომი შეზღოს, და როგორაცა მის განაჩენშიგან სწერია, ისრე დაიურეებოდეს.

და თუ ცხენი კელთა ჰყვეს და კაცი ამას იტყოდეს. თუ კიდე «მიყიდიაო», ულაში გაართვას¹ და მომყიდველი თქვას, ცხენისა მეტსა არას ემართლების და ინჯუ მას, მეკობრესა, სთხოვოს, და რაცა მიცემული ფასი მოწმით დაიფიცოს, იგი ცხენის პატრონმან მისცეს.

და თუ ულაში ვერ თქვას მართალი და არა შორს მყოფი, მეკობრე² იგი აოის და მან ზღოს.

თუ არა მისი იყოს ცხენი და გარდამისნებით დაესარჩლოს, და მართალი გამოჩნდეს, მერმე მეკობრე იგი იქნების და მან დაუფროვოს, რაგვარაცა მეკობრესა მართებს.

[დამხუთავი კაცისა ასრე იქნას]

67. თუ კაცსა კაცისა საქმითა წაეღოს ვისგან რამე და წაუტდეს ანუ სოფელსა უწყინოს ვინ, თათარმან ანუ ქართველმან, — წაყვეს მას წამლებსა, დამხუთავსა კაცსა და მან ვასცეს პასუხი და მოაცემინოს დაუკლებლად კელთა.

ანუ კიდე არა წაყვეს ანუ მოაცემინოს და რამე აკლდეს, მან კაცმან უზღოს დაუკლებლად, რაცა მოყრობისათვის არა გაუშვას, — იგი, რაცა საქონლისა პატრონმან დაიფიცოს, რომე წაქდომოდეს.

[67¹]. და თუ ჭვეყანა ანუ თემი და სხვა რჯული, გინა მეზობელი დაუნდობელი იყოს, დაუნდობელმან [266r] დაუნდობელს

¹ მიყიდიაო ულაში გაართვას | მიყიდულა მიგართვას. ² მეკობრე — მართალი.

და თუ ცხენი კელთავე ჰყვეს და ამას იტყოდეს, თუ «მიყიდიაო», მანვე ულაში გაართვას და მომყიდველი უჩვენოს. ცხენის მეტსა არას ემართლების და ნაკედნი მას მეკობრესა სთხოვოს, თუ მომყიდველი მართლად ვერ ჩრტუნოს, თუთ მეკობრე იგია და მან ზღოს. თუ მისი არ იყოს ცხენი და გარდამისნებით ეჩრთდეს და მართლად გამოჩნდეს, მერმე მეკობრე იგია, მან დაუფროვოს, რაგვარაცა მეკობრეს მართებდეს.

67. [13r] თუ კაცმან კაცის საქმე წაიღოს რამე და წაუტდეს რამე ანუ სოფელსა უწყინოს რამე ვინ, — თათარმან ანუ ქართველმან, — წაყვეს თანა წამლებსა და დამხუთველსა კაცსა, მან ვააცეს პასუხი, მოაცემინოს დაუკლებლად. თუ არ წაყვეს და არ მოაცემინოს, თუ რამე აკლდეს, მან კაცმან ზღოს, თუ რამე მოყ[უ]რობისათვის, არ[ა] გააშვას, — იგი, რაცა საქონლისა პატრონმან დაიფიცოს, რომე წაქდომოდეს.

[67¹]. თუ ჭვეყანა ანუ თემი სხვა რჯული, გინა მეზობელი დაუნდობელი იყოს, დაუნდობელმან დაუნდობელსა

მტერობასა შიგან უყოს და მერმე მის მტერობისათვის შათ სხვისა უფრო გინა მას არა აწყინონ, და სხვასა აწყინონ, მას პირველსა მაწყინარსა არას სამდურავს ემართლების, ამად რომე მტერობასა ზედან დაუნდობელნი ყოფილან.

[ბატონთა და ყმათათვის]

68. გლები თუ გლებსა თავსმდებად¹ დაუდგეს ერთისა ვარისა ანუ მისის ფასისა უფროსითა, საპატროს კაცისა იყოს, მისსა ჯელისა უფალსა ჩაართვევინოს ჯელი; და თუ ქვეყნის დიდებულისა და ანუ აზნაურისა იყოს, მას ჩაართვევინოს. და ესეთი, რაზომსა დაუდგეს, უზლოს.

და თუ ჯელი არა ერთოს, გლები ამას უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომე არა ღირსა. და მისმან პატრონმან აჟად გაჯადოს იგი გლები.

69. თუ დიდებული გინა აზნაური დაუდგეს თავმდებად, ანუ [მოგუაროს], რასაცა ზედა უდგეს, [და ანუ] უზლოს, სათავდებო რაცა ეწეროს.

70. თუ გლებსა სხვის-შვილი წაუვიდეს, რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, იგიცა, ორივე გაყვეს, სწორის სწორამდინ უმსახურებია, — და თუ ცალი დიდი რა არა მოსტაცოს². თუ³ რა სამიწო ნასყიდი შეექნას, ნუცა მას გაატანს.

¹ თავსმდებად] თავისა მდებთად. ² დაუდგეს თავმდებად] დაუდგეს [რაცა] რა არა მოსტაცოს] არა არის მოსტაცოს იგი. ³ ანუ.

მარადის მტრობასა შინა უყოს, მერმე მისისა მტრობისათვის მტრობასა შიგან უყოს რამე, მერმე მისის მტრობისათვის სხუასა უფროსი აწყინონ, სხუას [ა] იდენ აწყინონ და მპირველსა მაწყინარსა სამდურავისა] მეტს [ა] არა ემართლების, ამად რომე მტერობასა ზედა დაუნდობელნი ყოფილან.

68. გლები თუ გლებსა თავს[მ]დებად დაუდგეს [ერთისა ვარისა] ანუ მისისა ფასისა უფროსითა, საპატროს კაცისა იყოს, მისსა [13v] ჯელისა] უფალსა ჩაართვევინოს ჯელი; თუ დიდებულისა ანუ აზნაურისა [იყოს], ჩაართვევინოს. და ასეთი, რაზომსაცა ზედა დაუდგეს, უზლოს. თუ ჯელი არ ერთოს, გლები ამის უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომე არ ღირსა. მის[მან] პატრონმან აჟად გაჯადოს იგი გლები.

69. [თუ] დიდებული ანუ აზნაური დაუდგეს თავ[მ]დებად, ანუ მოგუაროს, რასაცა ზედა დაუდგეს, და ანუ უზლოს, სათავდებო [რაცა] [14 v, 9]* ეწეროს.

70. გლებსა თუ სხვის-შვილი წაუვიდეს რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, — ორივე გაყვეს, ამად რომე სწორსა სწორისად უმსახურებია, თუ რამ[მ] ანა მოსტაცოს რა. თუ რამე სამიწო ნასყიდი ექმნას, ნუ გაიტანს.

* დედნის ფურცლების დაშლილობის გამო გადამწერს გადაუადგილებია ტექსტი. თანამიმდევრობა აღდგენილია A ნუსხის მიხედვით.

71. თუ გლებსა წარმავლისა გლებისათვის გაეწიოს¹, ანუ მოგვაროს შინა იგი გლები და ანუ² მისმან ბატონმან³ გელთა მისცეს იგი გლები, რომელსაცა გაეწიოს.

ნუ[266v]ცა გლები გლებსა მკვიდრად ირჩის, და არცა⁴ მართებს; არცა სყიდვასა იგი ღირსა.

ოდესცა მან ანუ ნასყიდმან კაცმან იშოვნოს, მისცეს⁵, რაცა გამოეღოს, ანუ მკვიდრმან ბატონმან მიუბრუნოს⁶, — აღიღოს და კაცი გაუშვას.

72. თუ ვისმე კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს, და მან სეფე-ქალსა ზედან სიძობით შეიწყნაროს, ანუ გლებსა და ანუ გლებისა ასულსა, წასვლას არას ემართლების.

და თუ მისმან მკვიდრმან ბატონმან წაგვაროს, მის კაცისაგან კიდე არც ცოლს ემართლების და არცა შვილსა, — რაითაცა⁷ მისრულიყოს იგი კაცი, ეგრევე წაიყვანოს.

თუ მისითა გულითა არ წავიდეს კაცი და სამართალმან წაიყვანოს, ცოლ-ქმართა გაყრა უწესოა და თანა გაყვეს; დიაცისა პატრონსა ფასი დაუურვოს⁸.

[72¹]. და თუ კაცი, კაცისა ყმობასა და ერთგულად და გავლენით სამსახურსა შინა ჭირნახულობით და ანუ დაკოდით უკმარ გასრული, დაბერებულებიყოს, საქმემან რამემან⁹ გაიყვანოს, რითაცა¹⁰

¹ თუ გლებსა წარმავლისა გლებისათვის გაეწიოს | თუ გლებისა სხვას წარმავალსა გასწიოს. ² ანუ — A. ³ ბატონმან | — A. ⁴ და არცა | — A. ⁵ მისცეს | — A. ⁶ მიუბრუნოს | მიუშოროს. ⁷ რაითაცა | რაცა. ⁸ დაუურვოს | — და. ⁹ რამემან | რამენ. ¹⁰ რითაცა | რაცა.

71. თუ გლებსა წამავ[ა]ლისა გლებისათვის გაეწიოს, ანუ მოგვაროს იგი გლები და ანუ მისმან ბატონმან გელთა | მისცეს იგი გლები. და გლები გლებს მკვიდრად ნუ ირჩის და არცა მართებს; და არცა სყიდ[15v]ვასა ემართლებს, და არცა იგი ღირსა. ოდესცა ანუ მან ნასყიდმან კაცმან იშოვნოს, მისცეს, რაცა გამოეღოს, და ანუ მისმან მკვიდრმან ბატონმან მიუბრუნოს, — და იგი კაცი გაუშვას.

72. თუ ვის კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს, და მან სეფე-ქალზედა შეისიძოს, ანუ გლებისა ასული მისცეს, წასვლასა არ ემართლებს [13, v 9]. მკვიდრმან ბატონმან [თუ წაგვაროს |, მისი[ა] კაცის[ა] კიდე არცა ცოლსა ემართლებს და არცა შვილთა, — ვითაცა მისრული იყოს იგი კაცი, იბითვე გაუშვას. თუ მისითა გულითა არ[ა] წავიდეს იგი კაცი, სამართალმან წაიყვანოს, ცოლ-ქმართა[ა] გაყრა უწესო არს და თან[ა] გაყვეს; და დიაცის ფასი მიუბრუნოს პატრონსა[ა].

[72¹]. თუ კაცი კაცისა ყმობასა და ერთგულად გავლენით სამსახურსა შიგან ჭირნახულობით ანუ დაკოდითა უკმარად გასრულიყოს, დაბერებულებიყოს, საქმემან რამემან [14r] განიყვანოს, რ[ა]ითაცა

შესრულიყოს, იგივე გაყვეს და მისის ჭირნახულისა და მონაგუ-
ბისა შესამედი, ამაღ რომე საბრალო იქმნების და ძალისაგან და-
კლილია [შარ. მუხლ. 173].

და თუ შეილნი ესხნენ¹, გაყვენ. მემამულე, რაცა არა მოუტა-
ნია, ნურას გაატანს [შარ. მუხლ. 174].

73. თუ თავდაუწერელმან კაცმან შეირთოს ცოლი, არცა
გლებსა ზედა ვის შეესიძოს² და არცა სეფე-ქალსა, ვისცა იგი
კაცი მართებს მკვიდრად³, მისი [267r] ცოლი და შეილიცა მას მარ-
თებენ. და რითაცა⁴ შემოსრულა⁵, ეგრეთცა წაიყვანოს და წავიდეს.

74. ვისცა ერთმანეთისა ყმა ჰყვეს, ანუ მკვიდრი გლები, და
კიდევ სთხოვოს, დაჭირვას არას ემართლების, მსგავსიერითა საქ-
მითა კიდევ შეეხავოს.

და⁶ თუ არ მისცეს, მას კიდევ წაუვიდეს, და ვითარღა არა
მოგვაროს, ანუ მოკვდეს.—სისხლი დაუტრვოს.

75. თუ კაცსა მომართებული⁷ ყმა წაუვიდეს, უმტერო კაცი
დაჭირვას არას ემართლების მის ნებადაურთავად.

76. თუ გლებმან მისისა პატრონის ზღვრათრთავად გაყიდოს
რამე ანუ დაწინდოს სამართლო, მართალი⁸ არა არის—ადგილი
პატრონისა არის მან კაცმან ფასი აბლებსა სთხოოს.

¹ ესანენი—A. ² შესიძოს. ³ მკვიდრად— და. ⁴ რითაცა რამცა. ⁵ შემოს-
რულ და— და. ⁷ მომართებული მომართებული. ⁸ მართალი—A.

შესრულიყოს, იგივე გაყვეს [და] მისისა ჭირნახულობისა შესამედი, ამაღ
რომე საბრალო იქმნების და ძალისაგან დაკლილი; თუ შეილნი ესხნენ, გაყვენ.
მემამულე მას რაცა არცა მოუტანია, ნურას ნუ მიატანს.

73. თუ თავდაუწერელმან კაცმან შეირთოს ცოლი, [არცა] გლებსა შეესი-
ძოს და ანუ არცა სეფე-ქალსა, ვისცა იგი კაცი მართებს, მისი ცოლი და შეი-
ლიცა მას მართებენ და რითაცა შემოსრულა, ეგრეთვე გავიდეს.

74. ვისცა ერთმანეთისა ყვეს ანუ მკვიდრი გლები და ანუ ყმა, კიდევ
სთხოვოს, დაჭირვას არას ემართლების, მსგავსიერისა საქმითა კიდევ შეეხავოს.
თუ არ მისცეს, კიდევ წაუვიდეს და ვეღარ მიგვაროს ანუ მოკვდეს.—სისხლი
დაუტრვოს.

75. თუ კაცსა მომართებული ყმა წაუვიდეს, უმტერო კაცი დაჭირვას [ა]
არცა ემართლების მისდა ნებადაურთავად.

76. თუ გლებმა მისისა პატრონის ზღვრათრთავად გაყიდოს [14v] რა,
მართალი არცა არის—ადგილი პატრონისა არის. მან კაცმან ფასი აბლებსა
სთხოოს.

77. ვისაცა ვისი მკვიდრი ყმა ყვეს, ანუ გლები კაცი, მისითა გულითა წავიდეს მისსა პატრონისასა, რითაცა¹ მოსულიყოს, მითვე საქონლით გაუშვას.

და თუ ცოლნი და შვილნი ესხნენ, გაიტანნეს იგინიცა, და კირვას არავინ ემართლების.

თუ შვილიშვილნიცა წარვიდნენ მკვიდრსა მამულსა ზედა, ნუვინ ეცილების.

და თუ კაცსა არა სწადდეს, არამედ პატრონი სთხოვდეს, თუ მიცემა ებნელიყოს² და ათა ეთხოვნოს, არცა ესარჩლოს, თხოვნას აღარას ემართლების, და არცა [267v] ბჭობასა, შვიდსა წელიწადსა უკანით.

და თუ შორს მათგან³ გარეთ ყოფილიყოს და მიწდომა ძნელი გვარი ყოფილიყოს ანუ არა სცოდნოდეს, პირველადვე⁴ დაწესებული ოცდაათი წელი არის შეკვეთილი.

და თუ არა უთხოვია, ახლოს—ახლოთა ეჯითა და შორს—შორითა ეჯითა, ანასდათ მონდომისათვის არას ემართლების.

78. თუ დიდებულსა, გინა აზნაურსა, გინა მსახურსა და ვისაცა მომართებული ყმა ყვეს და კიდევ წაუვიდეს, თუ რა⁵ ვის მან წაუღოს, ანუ მისსა პატრონსა, ანუ ამხანაგსა, ანუ მეზობელსა, ამათთვისაცა⁶ უზღოს მან, ვის ჰყოლია, დაუკლებლად, რაცა წაეღოს.

¹ რაცა. = გებნელიყოს. * თუ შორს მათგან] შორის მათდა. + პირველივე. * თუ რა] თუ არა. * ამათთვისაცა] დაამართვისაცა.

77. ვისცა ვისი მკვიდრი ყმა ჰყვეს, გინა გლები, თუ მისითა გულითა,—რა-
[ი]თაცა ძირულ იყოს, მისითა საქონლითა წავიდეს, და ცოლ-შვილნი ჰვეუნ,
გაატანონ, დაკირვას[ა] არას ემართლების. თუ შვილისშვილნი წავიდნენ მკვიდრსა
მამულს[ა] ზედა, ნუვინ ეცილების. [15r, 12] თუ არ ეწადოს და პატრონი სთხოვ-
დეს, თუ მისული ნებითა არ წავიდეს, ძალითა ნუ წაიყვანს. თუ არ ეთხოვნოს
და ათ ესარჩლოს, თხოვასა არ ემართლების, არცა ბჭობასა, შვიდსა წელი-
წადსა უკანით. თუ შორს ყოფილიყოს და არა სცოდნოდეს, [15v] პირველადვე
დაწესებული ოცდაათი წელიწადი არს შეკვეთილი. თუ არ უთხოვინია, ახლოს—
ახლო ეჯით და შორს—შორით, ანასდა ნდომისათვის არას ემართლების.

78*. თუ დიდებულსა, გინა აზნაურსა, გინა მსახურსა, ვისცა მომართე-
ბული ყმა ჰყვეს კიდევ წაუვიდეს, თუ რა ავი ანუ კოგვი წაიღოს მან ანუ პა-
ტრონისა, ანუ მეზობლისა, ვისიცა წაიღოს, მან კაცმან კიდევ უზღოს დაუკლე-
ბელად.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ყმის წასვლა“.

და თუ მკვიდრი წაუვიდეს და მან ვისმე რაზე წაუღოს, თუ რა მისი დედა-წული შინა დარჩეს და ქონდეს რამ, მან უზღოს. და თუ არა დარჩეს რა, მისსა პატრონსა არა რას ემართლებს, ამად რომე მკვიდრისა კაცისა უზიაროა¹.

მკვიდრი ახეთი იქნების, მამამისა მის კაცისა ყმა ყოფილიყოს და შვილი მისა ქვეშე მისცემოდეს.

[ქირავნობისა ასრე იქნას]

79. თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა გინდა რა საკმისათვის, მისითა გულითა ექირავოს და მას შიგან მოკვდეს, არაეინ რას ემართლების ქირისაგან მეტსა.

ამავე წესითა საჯედლისა იყოს: და თუ ანუ ბორჯალს გარდაკდეს, ანუ უშორე წაიყვანოს, ანუ შეკვეთილისაგან კიდე მეტი აკი[268r]დოს, თუ მოკვდეს, უზღოს.

[მიმავალი კაცის დახუთვისათვის]

80. თუ კაცისასა მიმავალი ანუ ვისგანმე გაგზავნილი კაცი დაიხუთოს კაცმან, უმტერო კაცი, —კაცსა არას ემართლების.

და რაცა წყენა და ნაცვალი მისი, და საკლისი მოიგონოს, ყველას ემართლების; და მის კაცის წანალებისა დაურვებას ემართლების დაუკლებლად.

[ქვრივის ასრე იქნას]

81. დიაცსა თუ ღმერთი შერისხდეს, დაქვრივდეს და შვილი არა ეღვას, მისი ზითევი თანა² გაყვეს დაუკლებლად.

და თუ დიაცი მოკვდეს, [ზითევი] მისა სამშობლოსა მართებს, აგრევე დაუკლებლად.

¹ უზიაროა. ² მისი ზითევი თანა] მისას ზითევია.

თუ მკვიდრი წაუვიდეს და კიდევ რამე წაიღოს, თუ რომე მისი დედა-წული შინ დაოჩომილ იყოს და ქონდეს რამე, მათ უზღოს. და თუ არ დაოჩეს, მისსა პატრონსა არას ემართლების, ამისთვის რომე მისი[ა] პატრონი[ა] სიმაართლითა, თუ შვილნი მისცემოდენ მას ქვეშე; თუ არ მისცემოდენ, უზიაროა.

79*. თუ კაცმან კაცი იქირავოს მისთვის მისითა გულითა, მას შიგან იგი კაცი მოკვდეს, არ[ა]ეინ ემართლების ქირის მეტსა. ამავე წესითა საჯედრისა იყოს: [16r] თუ ბორჯალსა გარდაკდეს, ანუ შორს წაიყვანოს რაზომცა, ანუ შეკვეთილის[ა]გან უფროსი აკვიდოს, თუ მოკვდეს, უზღოს.

80*. თუ კაცმან კაცისა მიმავალი კაცი იხუთოს, უმტერო კაცი, —ბოლო ამას არ ემართლების, რაცა წყენა და ნაცვალი მისი, და საკლისი მოიგონოს, ყველას ემართლების; და მის კაცისა წანალებისა დაურვებასა ემართლების უკლებლად.

81*** დიაცსა თუ ქმარი მოკვდეს და შვილი არ დარჩეს, ზითევი თანა გაყვეს უკლებლად. თუ დედაკაცი მოკვდეს უშვილოდ, [ზითევი] მისსა სამშობლოსა მართებს დაუკლებლად.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „კ[ა]მაგირის ყმა“.

** კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „კაცის ხუთვა“.

*** კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „ქვრივისათვის“.

შვილოსანი დაქვრივდეს, აბჯარი შვილთა მართებს, სასაქონლო—დიაცსა, სადა გინდა იყოს, ანუ ქმარი შეერთოს, ანუ თავისწინა სადმე იყოს.

სამამულეცა ასრე, რომე ნუცა რას გაუყიდის, ნუცა რას გაუცემს.

ესე ეგების, რომე¹ მონასტერთა შიგა შესწიროს, და მას შვილნი ნუ ეცილებიან [მდრ. მუხლ. 175].

82. გლებთა ესე ქნან: ყოფილაცა, რომე, თუ დიაცი უშვილო მოკვდეს, ხითევი ნახევარი სულისა საურავად გაუშვან და ნახევარილა სამშობლოს მართებს.

და თუ ქალი დარჩეს, მას მართებს, აქვნიდეს, — ვინცა გაზარდოს და გაათხოოს, მას მართებს და აქვნიდეს, და მას² გაატანოს.

და თუ ვაჟიცა დარჩეს, აბჯარი ვაჟსა, და საქონელი ქალსავე.

[ვალის საქმე ასრე იქნას]

83. თუ კაცსა კაცისა თეთრი მართებდეს სავახშედ, ანუ მამულსა შიგა დგეს³ საწინდრად: და სამს წელიწადს უკანით ოცისა თა[268v]ვსა თვითთ თეთრი დააკლდეს; რაჟამცა შემამულე³ გარდაიქდიდეს და ვითაცაღა ეჭმევინოს, და შუათალა დაჰხედნეს, — და აგრე დააკლონ.

თუ შემამულე გარდახვეწილ იყოს და ვერლარა ეჭამოს, მოსვლამდის არას ემართლებიან, ამად რომე მას, გლახ, ღარიბობასა

¹ რომე] + შვილთა. ² მას] მან. ³ რაჟამცა შემამულე] რაჟამცამე მოვალე.

თუ შვილოსანი დაქვრივდეს, აბჯარი შვილთა მართება და საქონელი — დიაცსა, სადა გინდა იყოს. სამამულეცა ასრე, რომე ნუცას გაჰყიდის და ნუცა რას გასცემს. თუ მონასტერთა შესწიროს, შვილნი ნუცას ეცილებიან.

82. გლებთა ასრე იქნას. თუ დიაცი უშვილო მოკვდეს, ხითევის ნახევარი მისსა სულსა, და ნახევარი სამშ[16v]ობლოსა მართება. თუ ქალი დარჩეს, ვინცა გაზარდოს, მან გაათხოოს და მას გაატანოს. თუ ვაჟი დარჩეს, აბჯარი ვაჟისა და სასაქონლო ქალისა არის.

83*. თუ კაცსა კაცისა თეთრი ემართოს სავახშედ, ანუ მამულსა შიგან დგეს საწინდრად: სამსა წელიწადსა ოცისა თავსა თვითთ თეთრი დააკლდეს; რაჟამცა შემამულე გარდაიქდიდეს, ვითაცა ალაკი უკლებულად ეჭამოს, შუათა დახედონ და აგრე დააკლონ.

თუ შემამულე გარდახვეწილ იყოს და ვერლა ეჭამოს, მოსვლამდის არა მართებს, რომე მას, გლახ, ღარიბობას

* კიდებე გადამწერის ხელით სწერია: „ვალისა“

უვლია, უმამულოსა, საბრალოდ. ორთავე უჯობთ: მიმცემელსა აუსუბუქდების, გამომღებელსა ანგარებად¹ არა შეერაცხების² წინაშე ღმრთისა³.

და კაცთა ვალსა⁴, და გინდა გარდაეკიდოს კაცი კაცსა, ყოვლგნით სთხოვს.

[საპატრონუმო საცილობელისა ასრე იქნას]

84. პატრონს⁵ ყმათა შუა თუ რა საპატრონუმო სამდურაფი და საცილობელი შემოვიდეს, მართლითა და უთნეგარითა შუათა⁶ ბრჭობით მოეწყვენენ⁷, მოეხავენენ. არა საკვირველია, ამაღ რომე ცათა და ქვეყანისა შემოქმედსა⁸ცა და ეზომ უნდოსა ადამიანსა შუა დასახულნი მოძღვარნი და მეცნიერნი კაცნი შეახავენენ.

და არს გაჩენილი დიდთა და მცირეთა შუა ბჭობა და მოწყალებისა თხოვნა.

[ქრთამად მიცემისა ასრე იქნას]

85. თუ კაცს კაცისადა ან პატრონისა კარგად ყოლისა და საურაფისათვის ქრთამად მიეცეს⁹ რამე, გინა სამამულო და გინა სასაქონლო, და მას კიდე რომელმან გამოუაროს¹⁰ იგი მისაცემელი, თხოვასა და წაღებასა არას ემართლებს.

ფიცი უღონიოდ¹¹ წესია ამისი. რომე მისსა [269r] საქრთამოსა შოებისათვის პატრონი კიდევცა მასვე არა შეებზლოს.

და თუ ვერ ფიცოს, განაღამცა ჭელთა მისცეს და კიდევცა ემდუროდეს მართლად.

¹ გამომღებელსა ანგარებად | გამომღებელი ანაბოად. ² არა შეერაცხების | არა შეიწყუბის. ³ ღმრთისა | პირისა. ⁴ ვალსა | ვლისა. ⁵ პატრონთა⁶ შუათა | შუათა თუ. ⁷ მოეწყვენენ | მოეყვანენ. ⁸ მიეცეს | მისცეს. ⁹ რომელმან გამოუაროს | რომელმანმე გამოუაროს. ¹⁰ უღონიოდ | უღონოდ.

უარია, უმამულოსა | ა], საბრალოდ. ორთავე უჯობს: მიმცემელსა აუსუბუქდების და გამომღებელსა ანგარებად არ შეერაცხების წინაშე ღმრთისა, და ოცისა თავს¹ კაცსა ყოვლგნით სთხოვს.

84. თუ პატრონს ყმათა შუა თუ რა საპატრონუმო სამდურაფი და საცილობელი შემოვიდეს, მართლად უთნეგართა ბჭობითა შეიწყუბენ [17r] და მოეხავენენ, — არა საკვირველია, ამაღ რომე კაცთა და ქვეყანისა შემოქმედსა⁸ცა ეზომ უნდოსა ადამიანსა შუა დასახულნი მოძღვარნი და მეცნიერნი კაცნი შეახავენენ. არის გაჩენილი დიდთა და მცირეთა შუა ბჭობა და მოწყობისა თხოვნა.

85. თუ კაცსა კაცისადა პატრონის კარგად ყოლისა და საურაფებისათვის ქრთამი მიცეს რამე, გინა მამული, და იმ[ა] კაცსა გამოუაროს რამე, იგი მიცემული უღალღოს, თხოვასა არა ემართლებს. ფიცი უღონიოდ უნდა, რომე მას საქრთამოსა შოებისათვის პატრონი მას კიდევცა⁹ არ შეებზლოს, და ვერ ფიცოს, განაღამცა ჭელთა¹⁰ | მისცეს და კიდევცა¹¹ | ემდუროდეს.

¹ ოცისა თავს | კაცთა მას.

[ნაპარევის დაწამებისა ასრე იქნას]

86. თუ კაცმან ნაპარევი რამე დასწამოს კაცსა, დასტური არა იცოდეს, ავსა და უწესოს იქს და ნუ სუროს.

მაგრა თავის სამართლებლად¹ თუ შეეციოს, არა საკვირველია და თავი იმართლოს.

მაგრა თუ არც ფიცი დაუჯეროს² და არცა მოწამესა უყუროს, გასაჯოს და წამოულოს, და უბანთა ზედა გააქიქოს, და მერმე სხვაგან გამოჩნდეს იგი წარკდომილი, მას კაცსა იგი წაღებული მისცეს, და რაცა დაეწამოს, ეგზომი ერთი სხვა თავისი მისცეს, ამად რომე უდასტუროდ დასწამა და უბრალო გააწბილა.

[ამანათის შევედრებისა ასრე იქნას]

87. თუ კაცმან კაცსა ამანათი შევედროს, რა გინდა რა ფერი, და მისმან მოსაქმემან კაცმან კიდე წაუღოს, საქონლისა პატრონი წამლებს არა ემართლების თხოვას, მას სთხოვოს, ვისდა შეუვედრებია,—ანუ მისგან უშოვნოს, ანუ უზლოს დაუკლებლად.

88. თუ კაცმან კაცს რა გინდა რა ამანათი შევედროს, დაჭირებისა ჟამსა სთხოოს, განაღამცა მისცეს³, სამღურავისათვის დაჭირვას, დახუთვას არას ემართლების.

თუ დაუჭიროს, როსცა სასამართლოდ [269v] შეიყარნენ, ერთისთავის ორი დაუჭიროს, ამად რომე დაჭირების ჟამსა მისი საქონელი აღარად მოჭმარებია და ზიანი სცემია.

¹ სამართლებლად. ² დაუჯეროს| დაუუღოს. ³ მისცეს| მისიცა არს.

86*. თუ კაცმან კაცსა ნაპარევი დასწამოს და მართალი არ იცოდეს, ავსა და უწესოს იქს, ანუ დასტურის მაგივრთ თავსა სასამართლობლად შეეციოს, არა საკვირველია და თავი იმართლოს.

თუ არცალა ფიცი დაუჯეროს, არცა მოწამესა| უყუროს, გასაჯოს, წარმართებლად უბანთა ზედა გააქიქოს, მერმე [17v] წავდომილი სხვაგან აჩნდეს წანაღები მისცეს და იმ წავდომილისა ზომა სხუა, ამად რომე ის კაცი უბრალო გასაჯა და გააწბილა.

87*. თუ კაცმან კაცსა| ამანათი შევედროს, რა გინდა რა ფერი იყოს, და მისმან მოსაქმემან წაუღოს, საქონელი პატრონისა არს, მას სთხოვოს, ვისთვის შეუვედრებია. თუ იგივე უშოვოს, იგივე| მისცეს; თუ არა და მისის| საბღურავისაგან მისცეს დაუკლებლად.

88. თუ კაცმან კაცსა დაჭირების| ჟამსა საქონელი სთხოოს, განაღამცა მისცა, მერმე უკანის სამღურავისათვის დახუთვასა არას ემართლების, თუ დაჭიროს და არ მისცეს, როდისცა სასამართლოდ შეიყარნენ, ერთისათვის ორი უზლოს.

* კიდებზე გადმწერის ხელით სწერია: „შეწამება პარვისა“.

** კიდებზე გადმწერის ხელით სწერია: „ამანათი“.

[პაემნით გაყიდვისა ასრე იქნას]

89. თუ კაცმან კაცსა პაემანითა საწედარი რამე მიყიდოს, პაემანსა შიგნით ზნე რამე გამოაჩნდეს, მოშლას ემართლები უცილებლად, უსამშლელოდ¹.

თუ გარეთ მოეშალოს, ათის თავი მისია, სამშლელოდ მისცეს.

თუ² დიდსა ხანსა ყოლოდეს, ეკედნოს და ავად³ გაეჭადოს, კაცთა შეტყვებითა იგიცა კიდე შეეზლოს. და თუ უსულო სასაქონლო რამე მისცეს, [მისიცა] ასე იქნას.

ეს ბჭობა, პაემანსა გარეთ ერთი პაემნის ოდენი გამოსრულიყოს, მანამდი მოიჭმარების, მას გარეთ ნულარ მიერჩის.

[ბჭისაგან ქრთამის აღებისათვის]

90. ესე სიტყვა წმიდათა მამათა არს, თუ სიხარბე ბუნებით მხედველობისა კაპი⁴ არისო, და ყოველი ავი ღვთისა და კაცთა განმარისხებელი საქმე მას ზედა ჩამოკიდებული არისო⁵.

სიხარბით სარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბჭე⁶ კაცსა.

და თუ ბჭისაგან ქრთამისა აღება გამოჩნდეს, იგი ნაბჭობი ტყუილი იყოს, და მას ბჭესა სიავსა⁷ ჯელნი დაესხნენ. და ოდესცა გამოჩნდეს, იგი კაცნი ახლად გაიბჭენენ.

[ომში დარჩენილი კაცის ცილებისათვის]

91. თუ ომსა შიგან ჯელთა დარჩენილსა კაცსა და⁸ მისსა აბჯარსა ზედა იცილებოდენ, რასაცა აბჯარსა ზედა რომლისა ნაჯ-

¹ უსამშლელოდ | უსამშლელოდ. ² თუ | თუთუ. ³ ავად | ავად. ⁴ კაპი | კაპი. ⁵ ბრჭე. ⁶ სიავსა | სიავისა.

* ალბათ იგულისხმება 2 პეტრე 2,14.

89. თუ კაცმან კაცსა პაემანით საწედარი რამე მიყიდოს და პაემანსა [ა] შიგნით ზიანი რამე გამოჩნდეს, მოშლას ემართლები უცილებლად, სამომშლელოს არ [ა] ემართლები გამაყადველა. თუ გარეთ მოეშალოს, ათის თავს ერთი [18r] სამომშლელო მისცეს. თუ დიდსა ხანსა ყოლოდეს, ეკედნოს, ავად გაეჭადოს, კაცთა შეტყვებითა იგიცა შეეზლოს. და [თუ] სასაქონლო იყოს, მისიცა აგრე იქნას. ესე ბჭობა, პაემანს გარეთ ერთისა პაემნისა ოდენი ხანი სხუა გამოსრულ იყოს, მანამდის მოიჭმარების, და მას გარეთ ნულარას მიერჩის.

90. ესე წმიდათა მამათა სიტყვა არს, თუ: სიხარბე გონებითაცა მხედველობისა ჩად არს და ყოველი ავი საქმე, ღმრთისა და კაცთა გამარისხებელი, მას ზედა დაშავებების. გულის სიხარბითა სარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბრჭე. თუ ბრჭეთა ქრთამისა აღება განჩნდეს, იგი ნაბჭობი ცუდია, და მას ბჭესა სიავსა ჯელნი დაესხნენ. და იგი კაცნი ახლად გაიბრჭენენ.

91. თუ ომშიგან ჯელთა [ა] დარჩენილისა კაცისა აბჯარსა ზედა იცილებოდენ და რომლისაცა უწინ ნაჯ-

რავი აჩნდეს, და ანუ ცხენსა, მას შართებს. ასრე რომე იგი დარჩომილი კაციცა [270r] გაიკითხონ ფიცითა; მანცა როგორცა უმოწმოს, სხვა იყოს, — მეორესა კაცსა შართებს უცილოდ.

[დაკარგულისა პოვნისათვის]

92. თუ კაცმან კაცსა დაკარგული რამე უპოვნოს, პირუტყვი იყოს თუ საქონელი, რაჟამს სორახი¹ ესმას, გამოუჩინოს და ჯელთა მისცეს. და მსგავსიერი საპოვნელა მისცეს და დასჯერდეს.

და თუ მაშინ არ გამოუჩინოს, დაბალოს და უკანისლა გამოჩნდეს, საპოვნელო რამე აღარა შართებს, — ამად რომე მპარაობისა რამე მაგიერი საქმე იქნების, — ჯელთა მისცეს.

თუ პირუტყვი იყოს², დაემკლოს და გაეცუდოს, და თუ სასაქონლო იყოს, გაეცვითოს და გაეჭირაოს, — კაცთა დახედვითა³ იგიცა უხლოს უსიტყოდ.

და თუ ლაშქართა შიგა გარდაეკიდოს, საპოვნელო არა შართებს.

ეს კარგად მონახონ, მთხრობელი, მპოვნელი⁴, მეკობრე ერთად არ⁵ იყოს, ანუ მან დამკარგავმან მრუდი არა დასწამოს რა.

[ვალის საქმე ასრე იქნას]

93. თუ კაცმან კაცისაგან პური ივალოს და დაჭირებისათვის დიდი სარგებელი შეუკვეთოს მიმცემელმან, ნუ იყოფინ, ორისათვის სამი კმა⁶.

¹ სორახი] ურუხი. ² იყოს—A. ³ დახედვითა] ხედვითა, ⁴ მპოვნელი]—A. ⁵ არ] რა. ⁶ კმა.

რავი აჩნდეს, ანუ ცხენსა[ა], წინათ მკრველი ემართლების. და იგი დარჩენილი კაცი ფიცით¹ გაიკითხონ, და მან როგორცა უმო[18v]წმოს, დასჯერდენ.

92. თუ კაცმან კაცისა დაკარგული პოოს, პირუტყვ თუ საქონელი, რაჟამს სორახი ესმას, გამოაჩინოს მანცა, ჯელთავე მისცეს. და მსგავსიერი საპოვნელი აიღოს და ჯელთა მისცეს. თუ მაშინვე [არ] გამოაჩინოს, საპოვნელი აღარა შართებს რა, რომე მპარაობისა საქმისა მსგავსია. თუ პირუტყვ იყოს და დაემკლოს, და თუ საქონელი იყოს და გაეცუდოს, გაეჭირაოს, — შუათა დახედვითა იგიცა უხლოს. თუ ლაშქარ[თა] შიგან პოოს, საპოვნელი არ უნდა. და ესე კარგა მონახონ, თუ მთხრობელი, მპოვნელი და მეკობრე ერთად არ იყოს, ანუ მან დამკარგავმან მართლად ვერ დასწამოს.

93*. თუ კაცმან კაცისაგან პური აიღოს, დაჭირების[ა]თჳს დიდი სარგებელი შეუკვეთოს მიმცემელმან, [19r] ნუ ქნას ღმერთმან, ორისათჳს სამი კმა არს.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „პურის ვალი“.

თუ არა¹. ოდესცაღა საბჭოდ შეიყარნენ, ამის მეტი აეღოს, გარე შეუქციოს, — რა გინდ|ნიშანი ქონდეს, არად მოეგმაროს, ამაღ რომე ანგარება თავად ცოდვად² წერეს სჯულის მოძღვართა კაცთა წმინდათა.

94. თუ კაცმან [კაცსა] თეთრი ავალოს სასარგებლოდ. ათასისათვის ათას ორასს [271v] დასჯერდეს წელიწადსა შიგა. და ამავე ანგარიშითა უმცროს-უფროსი იყოს.

ნუცა ვახშის ვახში ივსენების. თავი მასვე ოდენ იმატებდეს, რა გინდა ხანი დაეყოს.

აგრევე დიდსა მიწასა ცოტათა საქონლითა ნუ დაიწინდავს, თვარა იგი ვახშის სიდიდე იქნების და განმარისხებელი ღმრთისა.

95. თუ კაცს თეთრი წიგნითა ანუ³ ვერცხლი აწონით ევალოს, იგი დაპირება თუ არა, ოდესღა გარდაიგადოს, მის ღლის შარვანისა თეთრისა მიხეზი ნუ იკადრების. თუ ვახში ექმევინოს, ასრე იქნას.

თუ უვაბშოთ ქონებოდეს, როგორცა მიეცეს, აგეთივე დაუურვოს.

[95¹]. არის რამე ასეთი თემი და ქვეყანა, რომე, სამამულოსა რასაცა გაყიდიან და დაათასებენ, ნახევარსა ფასსა ჩამოუშვებენ, ამაღ რომე პატრონისა სახლავსა⁴ ზედა შეავდებენ, მართალი არის, და ვინც იქს ასრე, უპრიანეა—სამოყალნო⁵ მამულიცა არ დაშავდების და ქვეყანაცა არა ამოსწყდების.

¹ თუ არა] თუ არ. ² ანუ—A. ³ სახლავსა] სამზღვარსა. ⁴ სამოყალნო] საყურელნო.

* I, ტომოთე 6.10

თუ არა, ოდესცაღა საბჭოდ შეიყარნენ, რაცა მის მეტი აეღოს, გარევე შეუქციოს, — რა გინდ ნიშანი ქონდეს, არა მოეგმაროს, ამაღ რომე „ანგარება არს უფროსი ცოდვა“. დაწერეს სჯულის მოძღვართა წმინდათა კაცთა.

94¹. თუ კაცმან კაცისაგან თეთრი აიღოს სასარგებლოდ. ათასისაგან ესრეთ მისცენ, ათას ორასსა დასჯერდენ საწელიწდოსა შინა. ამავე წესითა ანგარიში უმცროს-უფროსი იყოს. და ნუცა ვახშის ვახშა ევსენების, თავი მასვე ოდენ იმატებდეს, რა გინდა ხანი დაეყოს. აგრევე დიდი მიწა[ა] ცოტასა საქონლითა ნუ დაიწინდავს, თუარე იგივე ვახშისა სიდიდე იქნების, განმარისხებელი ღმრთისა.

95. თუ კაცსა თეთრი ანუ ვერცხლი წიგნითა აეღოს, იგი დაპირება თუ არა, ოდესცაღა გარდაიგადდეს, მის ღლისა შარვანისა თეთრის მიხეზი ნუ, იკადრების. [19v] თუ ვახში ექმნოს, ასრე იქმნას. თუ უვაბშოდ ქონებოდეს როგორცა მიეცეს, აგრევე დაუურვოს.

[95¹]. არს რომელიმე თემი და ქვეყანა[ა], რომე, სამამულოსა რასაცა გაყიდიან, ათასებენ, ნახევარსა ჩამოუშვებენ, ამაღ რომე პატრონისა სახლავსა ზედა შეავდებს. და მართალია და, ვინცა იქ[მ]ს ასე, უპრიანეა—სამოყალნო მამულიცა არ დაშავდეს და ქვეყანა[ა]ცა არ ამოსწყდების.

* კიდებე ვადამწერის ხელით სწერია: „თეთრის ვალი“.

[ვაჭრის სისხლისა და გერშისათვის]

96. თუ ვაჭარი მოკლას ვაჭარმან, თუ სხვამან ვინგინდამ, საპატრიოსა ვაჭრისა თორმეტი ათასი თეთრი იყოს, ასეთისა¹, რომე პატრონთა კარგად ყვეს საპატრიოთ² და საქმის მქნელად.

და მას ქვეშეთისა, რომე გზით მოვიდეს, და პატრონთა ნახვისა და ძღვნისა მიღებასა ღირს იყოს, მისი ექვსი ათასი თეთრი იყოს. და თეთრი, ვითაცა ზემო სწერია [იხ. მუხლ. 1—4, 7, 9, 28].

97. თუ ვაჭარსა, გზას მიმავალსა ან მომავალსა, საქონლის ნდომისათვის [271r] კაცი დახვდეს და გაძარცოს³. და სასამართლოდ შევიდნენ, რაცა მის დღის წინაღები ვაჭარმან დაიფიცოს, ორად შეეცოს და მან კაცმან ეგრე უზლოს. და თუ დაკოდითა საგერშო აჩნდეს და უპატიობა, როგორც ზემოთ სწერია, მითვე წესითა დააუტრვოს [იხ. მუხლ. 5, 6, 8].

და თუ გაცარცვასა შიგან კიდევცა მოკლას ვაჭარივე, ორგეცი სისხლი უზლოს, და საქონელი აგრევე სრულად. სისხლი, როგორც ზემო-ქვემოებით სწერია, მით წესით დაუტრვოს [იხ. მუხლ. 96].

[სისხლმცირე კაცისათვის]

98. თუ დარბაზის კაცსა სისხლმცირე⁴ კაცი ყვეს და წაეიდეს, მისარჩვლასა⁵ და გაუშვებლობასა⁶ არა ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაყვეს, სამამულოსა აქაით⁷.

¹ ასეთისა] ასეთათა. ² ყვეს საპატრიოთ] და საპატრიოთ ყვეს. ³ გაძარცოს] ანუ მოკლან. ⁴ სისხლ-მცირე] სისხლი მცირედ. ⁵ მისარჩვლასა] მისარჩულსა. ⁶ გაუშვებლობასა] განუვებულებასა. ⁷ აქაით] აქათისა.

96*. თუ ვაჭარმან ვაჭარი მოკლას, საპატრიოს[ა] კაცისა თორმეტი ათასი თეთრი არს, ასე რომე პატრონთა კარგად ჰყვეს პატივით. და მას ქვეშეთსა, რომე გზით მოვიდეს, პატრონთა ნახვა და ძღვნის მიღება შეეძლოს და ღირს იყოს, მისი ექვსი ათასი თეთრი იყოს. და თეთრი, ვითაცა ზემოთ სწერია.

97. თუ ვაჭარი კაცი, გზას მიმავალი ანუ მომავალი, უსაქმომან კაცმან საქონლის ნდომისათვის გაძარცოს, [28r] თუ სასამართლმან შეყარნეს, რაცა მას დღეს[ა] წინაღებია, იგი დაიფიცოს ვაჭარმან, მან კაცმან ორად შეეცოს, შეზლოს ერთი ორად. თუ არ დაკოდითა. და თუ დაკოდითა და საგერშო[მ] ჰქონდეს, და უპატიობა[მ], როგორაცა ზემოთ სწერია, მით წესითა დაიტრვოს. თუ გაძარცოს და შიგან კიდევცა მოკლას ვაჭარივე, ორგეცი სისხლი შეზლოს და ორგეცი საქონელი. როგორაცა ზემო-ქვემოებით სწერია, მით წესითა ირიგოს. [15r, 5].

98. თუ დარბაზის კაცის ყმას[ა] მცირე სისხლით კაცი ჰყვეს, მისარჩვლას, გაუშვებლობას არ ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაყვეს, სამამულესა იქით.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „ვაჭრის სიკუდილი“.

ბაგრატ კურაპალატის სემარტალი*

სახელითა ღმრთისათა დაიწყების საღმრთოდასა განენილი და გასაჩუ-
ნელი, პირველად დავითიან ბაგრატ კურაპალატისა¹ და აღმაშენებელთა მე-
ფეთ-მეფეთა ბძანებითა და შერმე ეპისკოპოზთა, დიდებულთა და აზნაურთა
და ტკუიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბამად განენილი განგებითა ღმრთი
სადათა.

99. ვინცა საბჭოდ სჯდებოდეთ და მართსა საჩივარსა მართ-
ლად მოიგსენებდეთ, თქუენტა გულთა შიგან ღმრთის შიში უნდა
დაიჭიროთ და არაუის სთნიოთ², არა მამასა და დედასა, არა პატ-
რონსა, არა ძმათა და მეყვსთა, არას ქრთამის ქადებისათჳს, არა!
არამედ³ მართლი სამართალი უნდა გააჩინოთ!

[271v] 100. ვინცა მოძღუარი იყოს, ანუ მეფეთა წინაშე
ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ანუ კარგი დიდ-ვაჭარი, ანუ
კარგი სოფლისა მამასახლისი იყოს, აგეთი კაცი⁴ დასვი ბჭედ,
ტკუიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჭობაჲ, და უსამართლოს
არას იტყვს.

101. თუ ებისკოპოზმან მეფესა შესცოდოს, მეფისაგან ჯელად
შეპყრობაჲ არა ეგების, ამაღ რომე მისდა მუქათად სასჯელისა
დამამტკიცებელი არს.

შებუეწაჲ, შეკაზმაჲ მართებს ებისკოპოზსა მეფისაჲ.

102. თუ მეფე ებისკოპოზსა გაუწყრეს, გინა უსამართლოდ,
გინა სამართლითა, ჯელთა შეპყრობაჲ არცა მაშინ მოტდების,
ამისთჳს რომე მეორე მეფე ებისკოპოზი არს და ქრისტიანეთა
სჯულისა დამამტკიცებელი.

და რაჲცა⁵ მეფესა სჯულისა საქმე აქუს, აგრე შეიწყნარენ.

¹ კურაპალატისა] კულტპალატ AB. ² ითნიოთ B. ³ არა! არამედ] არად
არა A. ⁴ კაცი] + იყოს ის A. ⁵ და რაჲცა] არამედ არცა B.

* ბაგრატ კურაპალატის სემარტლის ტექსტი აღდგენილია ძველი ორ-
თოგრაფიით.

103. თუ მოძღუარმან ანუ მღვდელმან, ანუ მონაზონმან შეფესა ანუ ეპისკოპოზსა შესკოდოს, ანუ სჯულსა, ანუ ეკლესიასა შესკოდოს, კელთა არავისგან შეიპყრობის.

გაკითხეაა უნდა, და რაღაცა მიზეზი დასწამონ, მას მიზეზსა უნდა გამონახეაა და გარდაკდევინებაა¹.

104. ვინცა, ანუ დიდებულმან², ანუ აზნაურმან, ანუ სხუამან ვინმე, მონაზონი ანუ მღვდელი მძლავრებით კელთა შეიპყრას, რა-ღაცა გუარისა იყოს, მის სისხლსა³ ხუთი ათასი სხუაა ემატოს.

და თუ გუარისანი იყოს ანუ კელის [2721] მქონებელი, მისსა სისხლსა ნახევარი სისხლი ემატოს.

105. თუ კაცმან ბუცისა ცოლი მოაყივნოს⁴, გინა უზესთა-ესმან⁵, გინა უქუემოესმან⁶, მისსა სისხლსა სამოცი ათასი თეთრი სხუაა ემატოს.

106. თუ ეპისკოპოზსა დიდებულმან აგინოს, ორმოცი ათასი თეთრი დაუურვოს და დიდად შეეხუეწის⁷.

107. თუ [ეპისკოპოზსა] აზნაურმან აგინოს, დიდითა შეხუ-ეწითა ოცი ათასი თეთრი დაუურვოს.

108. თუ აზნაურმან ანუ დიდებულმან მღვდელსა აგინოს, ანუ უქუემოესმან⁸, მესამედი სისხლისაა დაუურვოს და დიდად შეეხუ-ეწოს.

109. თუ კაცმან კაცი გუემოს⁹ და ეკლესიაა გაუტეხოს, რა-ღაცა გუარისა იყოს, სრული სისხლი დაუურვოს.

110. თუ ზღუდესა შიგნით ჩაუტდეს, ნახევარი სისხლი და-უურვოს.

111. თუ ზღუდეს გარეთ მოურბიოს¹⁰, სისხლისა მესამედი და-უურვოს და აღაფიკა შეაქციოს.

112. თუ იგი ეკლესიაა სანახევრო იყოს, ანუ სამესამედო, ანუ სამეოთხედო, ანუ სამრევლო, ანგარიში ქნან და აგრე და-უურვოს, რაღაცა წილი ედვას.

ვისითაცა მიზეზითა დამართებოდეს, საპირო მან დაუურვოს. და იმა ეკლესიისა მოზიარენი¹⁰ გვერცა უდგენდა რომე მათცა არა გამოყოფონ, არა ემართლებიან.

¹ გარდახდევა A. ² დიდმან A. ³ სახლსა B. ⁴ ცოლი მოაყივნოს | ცოლსა შეყუარდეს AB. ⁵ უხედესმან B. ⁶ უქუედაესმან A. ⁷ შეხუეწით A. ⁸ კაცი გუემოს | კაცსა გუამა B. ⁹ მოურბინოს B. ¹⁰ მოზიარენი | მოხარენი AB.

[272v] 113. თუ ეკლესიაჲ მეკობრეთა გატებონ პატრონისა უკითხავად და ესე დასწამონ, შენ იკოდო, პატრონმან მის მეკობრისამან უცოდნელობა ფიცოს ოცდაოთხისა კაცითა და¹ დაეჯერების. მეკობრე პელთა მისცეს, რაჲ გინდა უყონ, ნუ დაემდურების. ალაფიცა უკლებლად შეაქციონ, გინა მათ გამოიღონ.

114. თუ მტერისა კაცმან გატებოს პატრონისა უკითხავად, მეკობრე პელთა მისცეს, რაჲ გინდა უყონ, ნუ ემდურის. მეკობრისა პატრონმან უცოდნელობა ფიცოს თორშეტითა კაცითა.

და თუ არ მისცეს მეკობრე, მეკობრემან ხუთი ათასი თეთრი ზლოს და ალაფიცა უკლებლივ შეაქციოს².

115. თუ ეკლესიასა დაესხნენ, ხუთი ათასი თეთრი დაუჟრგონ საუპატიოდ.

116. თუ ქური³ ჯოგი წაასხან შორს, თორშეტი გლეხი დაუჟრგოს მართლისა საჯსრითა — პატიემან და სისხლმან მმატა — და ჯოგიცა შეექცეს (შდრ. მუხლი 141).

117. თუ კაცი კაცმან დალატით მოკლას, თორშეტი ათასი სისხლსა ემატოს.

118. თუ მკვდარი გაძარცოს, თორშეტი ათასი სისხლსა⁴ ემატოს.

119. თუ ფიცოს, ხუთი ათასი თეთრი მართებს გარდასაგდელი, ამაღ რომე ნამტერები არის.

120. ცილისა⁵ წამებისა ასრე არს: თუ მართალსა კაცსა⁶ ასმიოდეს, საყვედური⁷ განმრავლდეს, თუ მტერობით შეეყივლოს, მაშინ ფიცოს, — არა [273] ზედაა⁸. თუ არა ფიცოს, სისხლი ზლოს.

121. სადაცა მაცხოვრისა ხატი ესუნოს სამცველოდ ქუეყანისა, საუპატიოდ⁹ ოკდაათი გლეხი მართებს, თორშეტი — ყოვლად წმიდისა, თორშეტი — მთავარანგელოზთა, თორშეტი — სხუათა წმიდათა მღდელთ-მოძღუართა, მოციქულთა, წმიდის გიორგისა, ნათლისმცემელისა და სხუათა წმიდათა.

122. მონაზონთა, ხუცესთა და დიაკონთა ნაძარცვ ორკეცია და მეომართა — არა ამის მეტი.

თუ მოკუდების, სისხლი არ დააკლდეს.

¹ და] — A. ² შეექცეს B. ³ იქიური B. ⁴ სისხლი B. ⁵ ცილისა AB. ⁶ საყვედარი AB. ⁷ ზედა აწ AB. ⁸ საუპატიო A.

123. თუ გამოითრიოს და ჰელად გაძარცოს, სისხლის ნახევარი უზღოს და ალაფიცა შეაქციოს უნახშიროდ.

124. წაპარვითა თუალისა ცურა, ჰელ-ფერტისა დაგერმა¹, პირისა დალი ესე სამი სისხლისა ნახევარი არს.

125. თუ უჩინარსა აღგილსა იყოს, მას გერში გართებს.

126. თუ ჰელდაჰელ გარჯილიყოს და სცეს, სისხლისა ნახევარი დაუურვოს.

127. თუ უსამართლოდ დიდმან კაცმან თავისსა ამხანაგსა მუქარა სთხოოს, ათი ათასი დაუურვოს².

128. თუ უქუემოესმან კაცმან თავისსა ამხანაგსა [მუქარა] სთხოოს, ხუთი ათასი დაუურვოს³.

129. თუ კაცმან კაცსა უსამართლოდ აგინოს ლაშქარსა⁴ ზედა, ოთხი ათასი თეთრი დაუურვოს.

[272v] 130. თუ დიაცსა⁵ აგინოს, თორმეტი გლები დაუურვოს მარტივითა საჯსრითა.

მამაკაცისა და დიაცისა⁶ საბატობასა უნდა გამონახვად.

131. თუ უღირსმან⁷ საბატოს აგინოს, მას უფროსი გართებს.

132. თუ უსამართლოდ პატრონსა წინა შეასწინოს, სრული სისხლი გართებს, ამად რომე მისით გამოიბეცა.

133. თუ კაცი კაცსა ზედა⁸ საღალატოდ წავიდეს, თუ მანვე დაშალოს ანუ სხუათა დააშლევიონ, არა ზედა-აც⁹.

134. თუ გამართოს და იგი კაცი ღმერთმან მოარჩინოს, ექუსი ათასი თეთრი დაუურვოს სიკუდილისა ცდისათჳს, სამი ათასი შეგყრების ცოდვისათჳს.

135. თუ კაცმან კაცსა ცოლი წაუღოს, სრული სისხლი.

136. თუ კაცმან მეზობელი გასცეს, ნახევარი წამლებმან ზღოს და ნახევარი გამყემელმან დაუურვოს საპატიყო.

137. თუ კაცმან კაცსა წარმოუღოს ანუ მოჰპაროს, პატრონსა მისსა გავლენა გართებს.

თუ არა შეაქცევიონს და არა გაუვლინოს, მას პირველვე სცოდნია, და რაჲცა უარესი მოჰყვების, ყველა ზედა-აც.

¹ დაგემა A; დაშენა B. ² თუ უსამართლოდ... დაუურვოს] და უსამართლოდ კაცმან კაცს მუქარა სთხოვოს, ათი ათასი თეთრი დაუურვოს B. ³ თუ უქვემოესმან... დაუურვოს] თუ უქვემოესმა სთხოვოს, ხუთი ათასი დაუურვოს B. ⁴ ლაშქარ-ზედა AB. ⁵ დიაცი A. ⁶ და დიაცისა] — და დიაცისა A. ⁷ ღირსმან B. ⁸ კაცსა ზედა] კაცზე A, კაცსა B. ⁹ არა ზედა A.

138. მეკობრისა და ზედა-დამსხმელისა სისხლი არა არს [შდრ. მუხლ. 12].

139. თუ კაცი კაცსა ცოლსა მისცემს და გურიგუინსა არა შეუსკუნის¹, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს და სამსახურიცა შეექცეს.

[274r] 140. თუ ცოლი დასნეულდეს², ქმარი ცოლისა გუარსა არას ემართლების, მისთვის რომე მისსა ჯელსა შიგან³ დამართებია.

თუ გაეკაროს, შეფიცოს ნაბნითა⁴, რომე სიძულილითა⁵ არა გაყროდეს, და ნახევარი სისხლი დაუურვოს. და დედაკაცი ზითევს ნუ ითხოვს, თუ შვილი დარჩეს.

141. თუ ჯოგი წაასხან, რაზომიცა სულისა იყოს, მამაცისა თუ დიაცისა, თავის-თავისად გაძარცვილისა⁶ საუბატიოდ დაეურვოს—მამაკაცისა—ორი ათასი, დიაცისა—სამი ათასი—და ჯოგი უკლებლად შეექცეს.

და თუ ჯელდაჯელ წაუსხან, ნახევარი სისხლი დაუურვოს

142. თუ კაცმან კაცსა წინა კბილი ჩააგდებინოს, ნახევარი სისხლი დაუურვოს [შდრ. მუხლ. 8].

143. თუ უკანა ჩააგდებინოს, სისხლის მეხუთედი დაუურვოს [შდრ. მუხლ. 8].

144. თუ კაცსა წუერი მოეკუეცოს⁷ ანუ მოეგლიჯოს, ორი გერში ზღოს.

145. თუ კაცმან კაცსა შეჰყივლოს ეს კაცი შენსა ცოლსა ასრე უზამსო⁸, ანუ ფიცოს, ანუ მართლა გატებოს, არა ზედა-ა. ც. თუ არა, დიაცისა ქმარსა შეუკაზმოს.

146. თუ კაცმან კაცსა გრძნეულება შეჰყივლოს, სისხლის ნახევარი დაუურვოს, თუ ვერ გატებოს.

147. თუ აზნაურმან კაცმან აზნაურსა ნაბჭობი სისხლი დაუჭიროს, ათი ათასი თეთრი კიდევ სხუად⁹ დაუურვოს.

[274v] 148. თუ უსამართლოდ პატრონმან ყმაა გაძარცოს, თორმეტი გლები დაუურვოს.

149. თუ უსამართლოდ პატრონსა ყმაა წაუვიდეს, თორმეტი გლები შეეკაზმოს¹⁰.

¹ შესკუნის A. ² დასნეულდეს] ანუ AB. ³ მისსა ჯელსა შიგან] მის ჯელ-შიგა AB. ⁴ ნაშენითა AB. ⁵ სიძულილითა] სიძულითა AB. ⁶ გაცრცვილი A, გაცრცული B. ⁷ მოეკუეეთოს AB. ⁸ შენსა ცოლსა ასე უზამსო] ცოლს გიტყ. სო B. ⁹ კიდევ სხუად] —B. ¹⁰ შეეკაზმოს B.

150. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, სამს[ა] წელიწადს[ა] მამულისაგან გააყენოს და მამული მკვდრს[ა] ძმას[ა] აქუნდეს, ნუ ამოსწყუეტენ.

მეოთხესა წელიწადსა შემოუშუან, მამული მისცენ და სისხლი ზღოს, ტაძრობილი იყოს, თუ უტაძრო.

151. თუ კაცმან კაცსა თუალნი დასწუნეს, * რამესაცა გუარისა იყოს, მისსა სისხლსა ოცი ათასი სხუად ემატოს, ამისთჳს რომე¹ ნიადაგ სასჯელსა და სირცხულსა შიგან არს და ერთხელ სიკუდილი ჯობს.

152. ესეცა იცოდით, მეფისა² და უდიდებულესის კაცისაგან [კიდე] თუალთა დაწუას არავინ ღირსა, ისიცა³ ასრე რომე ანუ დიდი სალაროჲ, ანუ ეკლესიაჲ, ანუ ჯოგი, ანუ ლალატი ექნას.

153. თუ აზნაურნი გაიყარნენ⁴ და გლეხიანი იყვნენ, უფროსსა ძმასა საუხუცესოდ — ერთი გლეხი; სხუად შუა გაიყონ.

და მონაგები თავ-თავისი⁵ გაჰყვეს; და თუ ერთსა მონაგები მეორისა გულისათჳს დავარდნოდეს და ერთისა იყოს, იგიცა შუა გაიყონ.

[275r]. 154. თუ დიდებულნი გაიყარნენ, ერთი უკეთესი სოფელი საუხუცესოდ აიღონ⁶ და სხუად შუა გაიყონ.

და მონაგებიცა ასრე გააჩინონ (ახ. მუხლ. 153).

155. თუ გლეხნი⁷ გაიყარნენ, უხუცესსა ძმასა ანუ თავი⁸ სახლი, ანუ ერთი ვენაჲ, ანუ უფროსნი ქურნი — საუხუცესოდ; სხუად შუა გაიყონ.

156. თუ მამა-შვილნი გაიყარნენ, შვილი მამულისა გაყოფასა არა ემართლების, ამისთჳს რომე, რა მამად მოკვდების, მამულსა შვილსა არავინ ეცილების⁹.

მან სხუად მოიგოს მამის სიკუდილამდის.

157. სიძისა შვილებულისა ასრე იცოდით: თუ წიგნითა შესრულ იყვნენ, მამული დაეწეროს, რა გაიყვნენ, საუხუცესო — მამულისა პატრონსა; სხუად შუა გაუყავით

და შეტანილი და დახუდრებული თავ-თავისი გაიტანონ¹⁰.

158. თუ უწიგნოდ შესრულ იყვნენ, შეტანილი და ქირნახული გაჰყვეს და შესმულ-შეჭმული არა იქსენოს¹¹.

¹ რომე — B. ² უმეფოსა AB. ³ იგიცა B. ⁴ თუ აზნაურნი გაიყარნენ | თუ რომელნი A, თუ რომელნი გაიყარნენ B. ⁵ მას მისი B. ⁶ აიღონ | — A. ⁷ გლეხი AB. ⁸ თავნი AB. ⁹ არავინ ეცილების | არას ემართლების A. ¹⁰ თავ-თავისი გაიტანონ | ერთმანერთსა გაუყვეს B. ¹¹ არა სახსენთა B.

159. საპირო და სანახშირო¹ წინა გასაძღუანებელი არს: სრულისა⁵ სისხლისა — ოცი ათასი, ნახევარისა სისხლისა — ათი ათასი, ჯელთა შეპყრობისა — ხუთი ათასი.

გასინჯვამ უნდა, რადცა ვის რა სასისხლო სჭირდეს.

160. საპირო და მის-მისთა წესითა წინა გაუძღუანეთ და აგრე გაიბრჭვენენ.

დიდისა დიდი გააჩინეთ², და ცოტაჲსა — ცოტა. ესე გლეხისა სისხ[275v]ლისა, დიდებულთა და აზნაურთა საპირო იქმნების: ოცდაათი ათასი, ჩუღმეტი ათასი — თორმეტი ათასი, შუდი ათასი. როგორცა ვის მართებს, აგრე გააჩინეთ.

¹ სანახშირო] სანახები რომე AB. ² სრულისა] სულისა AB.

[ქანონიკური საპატარიალი]*

161. რომელმანცა, ვინცა გინდა, დიდმან ანუ მცირემან კაც-
მან, ლალატით ძმაჲ მოკლას და ანუ ლალატით სხუაჲ კაცი, კრულ
და წყეულ, შეჩუენებულ იყავნ დაუსაბამოჲსა ღმრთისა პირითა.
და ვითარისაცა გუარისა იყოს კაცი იგი, ორკეცი სისხლი და-
უურვოს.

და ვინცა უშუელოს და შეიწყნაროს, კრულ და წყეულ, შე-
ჩუენებულ იყავნ.

162. ვინცა ქრისტიანემან კაცმან ძმას თუალნი დასწუნეს
ცხადად ანუ ლალატად, ანუ მოჰკუეთოს რაჲმე ასოთაგანი, სისხლი
სრული და სანახშირო დაუურვოს.

კრულ და წყეულ, შეჩუენებულ იყავნ, და ცუდმცა არს მოსა-
გსენებელი¹ სიცოცხლე და სიკუდილი მისი.

163. ბრძოლათა შინა რომელიცა კაცი მოკუდეს, აბჯრისა-
გან კიდე ტანსაცმელსა და² ნიფხაგ-პერანგსა ნუ ვინ მოკდის.
კრულ, წყეულ³ და შეჩუენებულ იყავნ⁴ ღმრთისა პირითა⁵.

164. ვინცა მეკობრე, მეჯურმუცე (?) და მპარავი კაცი მოკ-
ლას, ცხადად გამოჩნდეს, რომე უსამართლო ყოფილიყოს,—ვინცა
მისმან ნათესავმან და საშუალთა მისი სისხლი იკითხონ⁶, კრულ და
შეჩუენებულ და წყეულ იყავნ.

165. რომელმან კაცმან ვის გინდა მისი გუირგუინნაკურთხი-
ცოლი წაულოს [276r] და მოსტაცოს, სრული სისხლი დაუურვოს, რაჲ-
საცა გუარისა იყოს.

კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ [იყავნ] პირითა ღმრთისაჲთა.
და კანონსამცა ქუეშე იქმნების⁷ წმიდათა მოციქულთასა.

166. რომელმანცა, ვინ გინდა გუარმან კაცმან, ხუცესი, მო-
ნაზონი ანუ დიაკონი მალვით, ლალატით მოკლას, შეიბყრას და⁸
გაძარცოს, ორი კეცი სისხლი დაუურვოს.

კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ [იყავნ] სული და გორცი მისი.

167. რომელმანცა კაცმან რა გინდა რა მოიპაროს და გა-
მოჩნდეს, ორნივე თუალნი დაეწუნენ და ანუ გელ-ფერტი და
ექრას.

¹ ამა სახსენებელი AB. ² და|—A. ³ წყეულ—A. ⁴ იყავნ|—A. ⁵ ღმრთის
პირითა|—B. ⁶ ითხოვონ B. ⁷ არს B. ⁸ და|—A.

* ტექტი აღდგენილია ძველი ორთოგრაფიით.

თუ საპატიეოსა აღგილსა არა მოეპაროს, ვინ იყიდდეს, ვითაცა დაათასონ, ეგრე მიჰყიდონ, და ნაპარევი დაუკლებლივ მისსა პატრონსა მისცეს¹.

და კრულ, წყეულ და შეჩუნებულ იყავნ.

168. რომელმანცა კაცმან², დიდმან ანუ მკირემან, რაჲსა გინდა ნივთიანისა საქმისათჳს და მტერობისათჳს³, სისხლისა და ვალისა გარდაცდისათჳს ეკლესიაჲ გატეხოს ანუ ცეცხლი შეუდვას და დაწუას, ანუ ცხადად ანუ იღუმალ, კანონსამცა ქუეშე არს წმიდათა მოციქულთასა და წმიდათა კრებათასა.

კრულ და წყეულ და შეჩუნებულ იყავნ.

მკირე ესე დასაურვებული განგჳჩენია, — რაჲცა ამისა ეკლესიისა დასაურვებელი პატიეი ეწეროს და გაჩენილ იყოს, ორკეცი დაუურვოს, [276v] და ალაფი რაჲცა წაელოს, უზლოს.

ამავე კანონსა ქუეშე იყოს კაცი იგი.

169. რომელმანცა კაცმან, გინდა⁴ სისხლისა და⁵ გულის ტკივილისათჳს, ვენაჭი დაქრას ანუ ხენი ნაყოფიერნი, ანუ ყანაჲ დათიბოს, ცხადად ანუ იღუმალ, კრულ და წყეულ და შეჩუნებულ იყავნ კაცი იგი ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა.

[169¹]. ვინცა საყდრისა საქონებელთა სენაკთა, აგარათა, სახლთა⁶, ბელელთა⁷. მარანთა და ვის გინდა სხუათა კაცისა მოსაგმარებელთა დაზით ცეცხლი შეუდვას, რაჲსა გინდა სისხლისა [და] მტერობისათჳს, რაჲსა⁸ გულის ტკივილისათჳს ანუ⁹ მოვალეობისათჳს, კრულ, წყეულ და შეჩუნებულ იყავნ იგი კაცი ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა.

და¹⁰ რომლისაცა საქმისათჳს ქნას იგი საქმე, გარდაცდეს.

და ვითარცა აღგილი იყოს, სისხლი და პატიეი გარდაიგალოს და კანონსა ქუეშე იყოს, და დანაკლები¹¹ უზლოს¹².

170. ვინ გინდა კაცმან რაჲსა გინდა საქმისა და მტერობისათჳს საყდარსა და საყდრისა საქონებელსა მალვითა ანუ ცხადად¹³ ცეცხლი შეუდვას, დაწუას რა გინდა რა, ცხადად¹⁴ გამოჩნდეს, საყდრის პატიეად ოცდათორმეტი ათასისა თეთრისა დაუურვოს.

¹ მისცეს | უზლოს B. ² კაცმან | ქრისტიანმან B. ³ დამტერებისათვის AB. ⁴ გინა A. ⁵ და | — A. ⁶ სახლთა | სასისხვეთა AB. ⁷ ბელელთა | შეღვალით A, შესავალით B. ⁸ რაისაქა | და B. ⁹ ანუ | — B. ¹⁰ და | — A. ¹¹ და დანაკლები | და ნაკლები B. ¹² უზლოს AB. ¹³ ცხადივ A. ¹⁴ ცხადად | — B.

და კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ იყავნ, და ცუდმცა არს მოსაგსენებელი სული და ჯორცი მისი ამას სოფელსა და მას საუკუნოსა დაუსაბამოჲსა ღმრთისა მადლითა.

და [277r] კანონსა¹ ქუეშე არს წმიდათა მოციქულთასა.

[დანართი]

171. თუ დაუნდობარჲან კაცჲან ბატონს ულალატოს, საპატრიო აღარ მართებს და ერთისა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს [შდრ. მუხლ. 33].

172. თუ გულარალო ცხენი მიყიდოს კაცჲან კაცსა, თუ გულარღობა არ უთხრას, ისეთი იცნას, თავი და ნაჯედნი მისცეს, და რაც იმ ცხენით წაგდომოდეს, ყველა² უხლოს [შდრ. მუხლ. 64].

173. თუ კაცი კაცისა ყმობასა და ერთგულად გავლენით სასახურსა შიგან ჭირნახულობითა ანუ დაკოდითა უგმარად გასულიყოს, დაბერებულიყოს, საქმემან რამემან³ განიყვანოს, რითაცა შესრულიყოს, იგივე გაყუეს [და] მისისა ჭირნახულობისა მესამედი, ამაღ რომე საბრალო იქნების და ძალისაგან დაცლილი [შდრ. მუხლ. 72].

174. თუ შვილნი ესხნენ, გაჰყუნენ. მემამულემან, რაცა არ მოუტანია, ნურას ნუ მიატანს [შდრ. მუხლ. 72].

175. თუ დედაკაცს ქმარი მოუკუდეს და საქონელი მან ქურიგმან მონასტერს შესწიროს, შვილნი ნუ ეცილებიან [შდრ. მუხლ. 31].

¹ კანონსა] საკანონოსა A. ² უკლებ A. ³ რამემ A.

474

სამართალი გატონისუვიდის ვახტანგისა

476

[278r]* სამართალი ბაგონისშვილის ვახვანგისა**

შესავალი

ქ. მყოფისა უმყოფისა, არსისა და უარსისა დამაარსისა მქებნი, არათუ ღირსად და შებლებისა ჩემისაებრ მქებელი და მპონებელი, უღებად მქონე მპონელ ვიქმენ.

ვითარცა შეყენი, დღითი-დღე მრეველნი ტელთა მარგალიტთა შინა, და ბბოებენ მძივთა რათამე, და უხილველობისათვის აღიღებენ და შთასდებენ საუნჯედ, ბატოსანთა შემკობით უბატოსსნედ მარგალიტთა ჰყოფენ, ეგრეთვე უჯალმან ჩვენმან, მზადმან ყოველთამან და სიბრძნით გამგებელმან, მპოვა მარგალიტთა შინა მრავალთა და აღმილო მსგავსად ტმისა ამის მეცა ეგრეთვე, — უმცირეს ვიყავ მე ძმათა ჩემთა შორის და უმრწემეს¹ სახლისა ჩემისა, და ვმწყსიდი თავსა ჩემსა უგუნურად და თავგებად, ტელნი ჩემნი იყვნენ მოქმედ არარის კეთილისა, და თითნი ჩემნი ვერა რომელსა იშრომებდენ ნებასა უფლისასა, არამედ იყვნენ უქმ. ვინმე მიუთხრა ესოდენი ბოროტნი ჩემნი უჯალსა ჩემსა.

ხოლო თავადმან უჯალმან გამოავლინა პირითა უტყუელითა ბძანება, ცოდვილთა მოწყალეობა. და აღმილო მე უნარჩევნობასა² სახლისა ჩემისაგან და მეო მე მსაჯულად და განმგედ წილკლომილთა ქუეყანათა უბიწოდ მშობელისა დედისა თვისისა არათუ ქმნილებათა რათამე კეთილთა ჩემთათვის, არამედ უნარჩევნობისა ჩემისათვის, ამისთვისმცა, რათა სც[278v]ნან ყოველითა, რათა უსწავლეელთა და უმცართაგან სინავს და ნებაგს სრულყოფელსა ღრთსა მარადის გონებაკეთილისა.

იყო ქუეყანა ესე ქართლისა ყოველითურთ კეთილითა შემკულ და შეზავებულ, ხოლო ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ჯამათა თვით სიბრძნით და თავით თვისით სჯიდენ და განაგებდენ, ვიეთნიმე მოყუსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღრთის ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამითა, — ვითარცა ენებათ, სჯიდენ.

ხოლო ჩვენ, ნებითა ღრთისათა³ და წყალობითა დიდის ტელმწიფისათა, პირველითგანვე ზეცით საქართველოს მეფედ განკუთნილისა და აწ სასუფეველ

¹ უმწემეს. ² უნარჩევნობასა A. ³ ღრთისათა.

* 277v-ზე ტექსტი არ არის.

** ხელნაწერში ასეთი სათაურია: „სამართალი პირველი, შესავალი ა, ბატონისშვილის ვახვანგის ნაბძანები“.

ცათა შინა სულბრწყინულად მანათობელისა, პირველ ვახტანგ წოდებულისა, ხოლო შემდგომად სპარსთა ენითა შაჰნავაზ ტმოხილისა,

ძისა მისისა, სრულიად ქება-შემსგავსებით ძნიად მისათბრობელისა ქართ-ველთა მეფისა და ერანელთა სუადარ-სპასალარისა, ამილხარ-სპასბუტისა, უთვა-ლაუცხა და უამრავის სპისა და ლაშქრის მეწინავედ ჩენილისა, უფნებლად და მტერზე ძლიევით მარებელისა, ყანდარისა და ქარმანის ბეგლარბეგისა, გი-რისქისა და პაილათის მჭირაუცხისა, ძლიერისა და უძლიევადისა, პირველ გი-ორგი წოდებულისა და აწ მალღის ტელმწიფისაგან წყალობით მეორე შაჰნა- [279r]ვაზობით ტმოხილისა.

მაგიურად მყოფმან, ძემან ერანის მდივანბეგის ლევან ტმოხილისა, აწ შაჰ-ყულიან წოდებულისამან, საქართველოს ჯანიშინმან და გამგებელმან ბატონი-შვილმან პატრონმან ვახტანგ, წინათქმულთა ამისთვის ვინადეთ სასამართლოსა წიგნისა აღწერა.

პირველ დაბადებისაა, მისეს მიერ ქმნილი სამართალინი, და კვალად ბერძენთა და სომეხთა წაგნთავან გარდმოთარგმნებულნი, ეგრეთვე კათალიკოზისა, მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებულნი სამართლები შევკრიბეთ და ესე ყოველი წესითრე წერებულმან გამცნოსთ.

ხოლო ესეცა სცანთ, იგულებთ და იგულისძოდებინეთ, და რომელიც გუ-ნებოსთ და უმჯობეს გინდესთ*, მით სჯიდეთ და სამართალსა¹ იქმოდეთ.

აწ ვაწყით განაჩენისა ამის, ჩვენ მიერ აღწერილისათვის.

რომელნი იხილავთ და ისმენთ, ნურავინ პგონებთ, თვით მხოლოდ თავით თვისით რასამე ვყოფდეთ, არამედ თანაყოლითა და მოწმეობითა² მდღელთ-მთავ-რისა და დიდის დედაქალიაქისა მცხეთისა და კვარისა ზედან საუფლოსა სვეტი-ცხა, ღთიუ აღმართებულისა და მირონ-აღმოცენებულის, საჭედ-მპყრობელისა და გარსსესა ზედან მტკიცედ მდგომელისა, ძმისა ჩუენისა, ბატონისშვილის კა-თალიკოზის დომენკისითა,

ეგრეთვე თანადგომითა არაგვის ერისთვიშვილის მთავარებისკობა [279v]ის გრაგოლითი და სხვათა მიტრატოლიტებისკობა³-წინამძღვართა და სამართო-განთათა,

და მოწმეობითა⁴ და თანაზრახვითა მუხრანის ბატონის ერეკლეით⁵, არა-გვის ერისთავის გიორგითა, ქსნის ერისთვის დავითანითა, ორბელიძე ხარდრის ლუარსაბითა, ამილახორის აფთანდილითა, მდივანბეგის ერასტითა და სხვათა ყოველთა დარბაზის ერთა ჩუენთათა.

¹ სამართალსა] — მართალსა A. ² დამოწმებითა A. ³ ერეკლეითი] + ჩვენ-ნისა სახლისა უხუციისა პაპჯაღი B.

* აქამდე B ხელნაწერს ტექსტი აკლია.

და¹ კითხვითა მკუთათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა გავაჩინეთ და დავწერეთ, რომელსა მივწვდით და ანუ გონებანი ჩვენნი სამართალთა მიხუდნენ.

ამით უფრო ვიქმენით მიხუც წიგნისა ამის, რამეთუ აღარავინ განდრიკოს სასწორისა სამართლისასა ქრთაჲთ. გინა მოყუსობით ანუ სხუეფრიე რითმე მიღვითა, არამედ პირველ განაჩენნი იხილონ, და ახალი ესეცა, და რომელიც უნებოს მოსამართლესა, მით იქმოდეს სამართალსა.

მე ეს წიგნი ასრე არ დამიწერია და არცა ვიხუმებ, რომე არა აკლდეს რა. ბევრი ასეთი საჩივრები არის და მოვა, რომე ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწუდებას კაცის გონება².

ვინც მიხუდეს რასმე და მოიგონოს, ჩაურთოს და ჩასწეროს, კარგსა და მართებულს იქს.

[ქარი სამართლის ძმისა]

1. ჯერ ეს გკადროთ და მოგაქსენოთ მეფეთა და მსაჯულთა და ყოველს სამართალში მჯდომს კაცსა, ეს იცოდეთ, დამარხვით გუნებაში გქონდესთ, [280r] რომე ღთი, ყოვლის დამბადებელი, თქვენგან სამართლის უფროს არას წითხოვს და რისხეცა უსამართლობით მოივლინების, თორემ ვისაც გებრიანებოდესთ, წერილნი³ ნახეთ და მაშინ სცნობთ.

უსამართლობა ამა⁴ სოფელს კაცსა უძეოდ აღმოჰმეხურის და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობასა მოუკლებს, ქვეყანას აუოჯრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა — ნაყოფს, ამ სოფელს⁵ შეარცხვენს და⁶ იმ სოფელს წასწყმედს და საუკუნო სატანჯველს დაუშკვიდრებს.

ესენი ყველაყა უსამართლობისაგან გამოვლენ, და სამართლის ქნა მეფესა და მსაჯულს⁷ ამ ყოვლის ბოროტისაგან შორედ ჰყოფს და განსდევნის.

2. საქართველოს მეფენი ბევრჯელ დიდად ამალღებულნი და ნებისაებრ თვისისად ბძანებულან, და ბევრჯელ ჟამთა და დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელი მეფე რქმეფია, თორემე მართებული არა უქნევიანებიათ რა, როგორც ყმათ სდომებიათ, ისრე უსამართლებიათ და ურიგებიათ. ამისი მომსწრები⁸ თვითონ მეცა ვარ, და სხვანი მრავალნი ხნით ჩემსა უფროსნი არიან და ისინიც ამგვარს დროს ბევრს შეესწრებოდენ⁹.

¹ და კითხვითა| კითხვითა და A. ² გუნება AB. ³ წერილი A. ⁴ ამ B. ⁵ ამ სოფელს—A. ⁶ შეარცხვენს და| შეარცხვენს A. ⁷ მსაჯულსა B. ⁸ მომსწრები B. ⁹ შესწრებოდენ A.

აწ ამისთვის¹ ვიწყით. თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს—ქნას; თუ არა,—სახელი და საუკუნო უნდოდეს, შეუძლებლად მეფობას უქნელობა სჯობს და ჯელის აღება.

თუ გრანის² ჯელმწიფის ყე[შსოv]ენით იყოს ერთი რამ საქმე, რომე უმისოდ ვერ იქმოდეს, და თუ ქნას, ის იწყენდეს, იმისი საქმე სხვა არის. კანონი ხომ აქვს, რომე კაცბან სწორე სამართალი ვერა ქნას, მაგრამე იმას არა გაეწყობის რა.

და მეფეს სხვა დრო ასეთი შეხვდეს, რომე ყმათაგან ვერ იქმოდეს,—ან ჯელი აილოს და ან არა, თუ³ სოფლის ნივთით შემსჭვალვით ჯელი ვერ აილოს, თვითან სამართალში ნუ დაუჯდების, ოთხი იყოს თუ მეტ-ნაკლები, დიდებული გამოარჩიოს და იმათ სამართლონ⁴ ქუეყანა. და მეფე ღ⁵თს, — ეხვეწოს, უბრალო იქნების. მათ იციან დამათმან სულმან და მან საუკუნომან.

3. პირველ ესე, რომე მოსამართლე დიდად მჩხრეკელი, მიმხუდარი, გამომეციებელი⁶, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმვდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის⁷, მოწმის მადებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ღ⁸თის მოშიში.

თუ მოსამართლე სამართალში სხვას რასმე საქმობს და მოჩივრის საჩივარს ყურს არ უგდებს ან საჩივარში ჯავრობს და მოჩივარს უწყრების, იმასაც საჩივარს⁷ დააკარგვინებს და ვერცა რას თვითონ მიხვდების, და უსამართლო მოუა.

იქნების, მის ალაგს ჯავრიც უნდოდეს ან ქურდსა, ან ავაზაკსა, [შს1r] ან ტყუილის მთხრობელს, ან ტყუილს მოწამეს,—ხავთი აჩვენოს, რომე მით გასტეხოს, ან ტყუილი არ ათქმევინოს.

მარტო მოჩივარს სამართალი არ უნდა უყოს, მეორეც დაიბაროს და ორნივე ერთად ალაპარაკოს. მოწმით, კითხვით და გამოძიებით მათის საჩივრის მართლად შეტყობას ეცადოს. არც ფიცხლავ სამართალი ქნას—უნდა ორჯელ, სამჯერ, ხან ერთად და ხან ცალცალკე, ალაპარაკოს.

თუ გრძელი და დიდი რამ საჩივარი იყოს, ორისავ სიტყვა მდივანმან დაწეროს, რომე არ დაავიწყდესთ; და მერმე ცალკე გასინჯონ.

¹ ამისთვის B. ² ბედნიერის A. ³ თუ]—A. ⁴ იმათ სამართლონ] იმან სამართლოს A. ⁵ გამამძიებელი A. ⁶ გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი... როგორც ისინჯვის] გამსინჯავი და სხვისაც მკითხველი... როგორ ისინჯვის A; გამსინჯავი და სხვისაც მკითხველი... მომცდელი, სხვისაც მკითხველი, თუ... როგორ ისინჯვის B. ⁷ საჩივარს A.

ეცადნენ მართლის შეტყობასა და უფიცრად მათს გარიგებასა, და თუ არ იქნას და უჯეროდ არ მოვდეს. მერმე ეს, რომელიც აჯაები და სამართლები დაგვიწერია, ვის საჩივარს რომელი აჯა შეეფერებოდეს, ის დასდევან და იმით გაატანინონ.

მაგრამე მოსამართლე თუ ან ქრთამითა, ან მოყუსობით, ან შესაიბობით, გინა შეიშით ანუ თუ სიყუარულით და ანუ მტერობით ერთს მეორეზე მიუდგა, არ იქნების და არც სამართალი მოვდების.

არც მტყუანსა და არც მართალზე ქრთამი არ არის, და არც უნდა მოსამართლემ ინდომოს და აილოს, თორემ ძნელი ტვირთი დაუც აღსაკიდებელად ზეჭთა¹ თვისთათვის.

4. უფროსიერთს სამართალს გაგზავნილი მოსაქმე გაამრუდებინებს მოსამართლეს, ამიტომ რომე, ერთს მეორეში მივლომა ან სამცქხლერის ცილება რომ გარდეკიდებათ, თავი მოსამართლე, მდივანბეგი, ხომ ვერ წავა, იასაულს² გაგზავნიან, გასინჯე, მოკითხული ქენო და მართალი ამბავი მოგვიტანეო. თუ იმ იასაულმა³ ღთი გმო⁴ და ქრთამით მოსამართლეს მრუდი ამბავი მოუტანა, მოსამართლემ რა⁵ ქნას!

მაგრამე ასრე უნდა: მდივანბეგს, გინა სხვას მოსამართლეს, ამგვარის საქმისათვის სხვარიგი ქუთის მყოფელი, უქრთამო, მართლის მთქმელი, სამართალზე⁶ ცნობილი იასაული⁷ ჰყუანდეს და ის გაგზავნოს; და დამბარებული და⁸ გაწყრომაზე დასაქერელად გასაგზავნი იასაული⁹ სხვა უნდა ყუანდეს და ინას გაგზავნიდეს.

5. სამართალში თუ უფროსსა მოსამართლემ და მსაჯულმან არა კითხოს, რაგინდ უფროსი და ქუთის მყოფელი¹⁰ გაცი იყოს და იქ იჯდეს, სამართალი არ უნდა თქვას, არც უნდა რომელსამე მოეგმაროს; და როდესაც მსაჯულმან ჰკითხოს, ღთის წინაშე რასაც მიხუდეს, სწორე და მართალი უნდა თქუას და არ დაშოგოს.

[რიგი და სამართალი თავის მართლებიხა]

6. საქართველის რიგი და სამართალი ექუსი არის, რომე ამითი თავი იმართლებიხ: პირველი—ფიცვი, მეორე—შანთი, მესამე—მდულარე, მეოთხე—ტმალნი, მეხუთე—მოწამე, შეექვსე—ცოდვის მოკიდება

ამათ თვითოსა და თვითოს სხვადასხვა¹¹ სამზლუარნი აქუს, თუ რომელი რომე¹² საქმეზედ უნდა დაედვას და ქნით როგორ უნდა ქნას, თვითეულადაც გამცხებს.

¹ ბრკეთა B. ² იასულს A. ³ იასულმან A. ⁴ გმო | გმო A. ⁵ რა |—A. ⁶ სამართალზე A. ⁷ იასული A. ⁸ და |—A. ⁹ იასულები A. ¹⁰ ქუთათ მყოფელი B. ¹¹ სხვა B. ¹² როგორს B.

[**კმაღში გატანება ამ წესით უნდა**]

7. კმაღში გატანება შეფუთ ორგულობასა, ღალატზედ, შეფის სალაროს გატეხაზედ, ხატისა და საყდრის გატეხაზედ და მსგავს ამათებრზე ამ წესით უნდა, რომე ან ორმოცსა და ან ნაკლებს დღემდინ აღოცონ და თვითო წიგნი დაუწერონ ასე, რომე, სასწორო და სამართალო ღთო, შე ესე და ეს კაცი გვაჯები და გეხვეწები, სხვას ჩემს დანაშაულს დღეს ამაში რუ მკითხავ, რასაც ეს კაცი მიდებს და შეწამების, თუ იმაში უმართლე ციკო და არას ვეროიო, იმისი¹ თავი შე დამანარჩუნე, თორემ ჩემი თავი იმას² და ანარჩუნეო. ამრიგი წიგნები ორთავე უნდა დაუწერონ და ან ყელზე და ან შუბის ბუდესთან შეაბან.

და ის შესაბმელნი კაცნი, როგორც შეეძლოსთ, ისრე შეეკაზ მონ. ერთი თავს მოვლნისას და ერთი ბოლოს დადგენენ.

თვითო შეათრაგე ჩაატანონ, უიარალონი, რომე თვითოს ფარისა და მათრატის შეტი იმათ არა იქონიონ რა; რა რომ დაპირდაპირდნენ, გაუშვან და შეუტონ, მემათრახენი არ უნდა მიეშველნენ, სანამდინ ერთი არ გარდვარდეს.

და³ რა რომ ერთი და ერთი გარდვარდეს, მაშინ მემათრაგენი მიეშველნენ და არ მოაკულევიონ, და შეტეს შოართვან.

და პერმე შეფემ, ვით ჭამდეს, ეგრეთ ქნას.

შეფე [282v] და ჯარი⁴ ამათ გატანებას შორიღამ უნდა უყურებდენ, რომე მოყვრობით ან სხვაოივად არავინ მიუშველოს.

რომელიც გარდვარდების და ან გაიტკევის, ის გამკუყუნებულ იქნების. იარაღი გარდვარდნილისა გარდამგდებისა არის, და ცხენი — მემათრაგისა.

ვინ იცის, ორნიც გარდავარდენ, უნდა დააკალონ, ქვეითათ ერთმანერთზე მიუშვან, და რომელიც წააქევეს, სამართალი იმას დარჩება⁵.

[**მღულარე ასრე უნდა**]

8. შანთი და მღულარე ორიც ერთი არის. ამისი ასრე უნდა აღოცოს⁶ იგი კაცი, რომელსაც შანთი ან მღულარე გაუჩინონ⁷. მოედანს, გინა სხვას გამოსაჩენს ალავს სადმე⁸, წყალი აადულონ⁹, ხელ ჩბირი გაღვან ქვაბზედა და ძაფით ან ოკინისა და ან სპილენძის

¹ ამისი A. ² ამას A. ³ და]—B. ⁴ ჯარნი B. ⁵ ილოცოს B. ⁶ გაუჩინოს B. ⁷ სადმე—A. ⁸ აუდულონ A.

⁹ „ვინ იცის... იმას დარჩება“, A-ში მიწერილია კიდევ სხვა ჩელით, ხოლო B-ში არ არის.

უნაწილო ჯვარი, რომე სახე არ იყოს გამოყვანილი, გინა ვერცხლისა იყოს, ჩაჰკიდონ.

და რა აღუღლეს წყალი და გადმობრუნდეს, გარდმოიღონ; და მან კაცმან ჩაყოს ჯელი სახელსა ზედან ღთისასა და ის ჯვარი ამოიღოს; მის უკან ფიცხლავ სარკში ჯელი ჩაუღვან და დაუბეჭდონ; მესამეს დღემდინ ისრე იყოს და მერმე გაუქსნან¹.

თუ არ დასწვია, მართალი არის; და თუ დასწვია, მტყუანი იქნებინა², და ოასაც სწამობენ, გარდააკლვეინონ.

შანთი ასრე არის

9. რკინა რამ გააგურონ, რომ გაწითლდეს, იმ მქნელს კაცს ჯელზე ქალაღლი უნდა დაადვან, მერმე ზედ—ის გაწითლებული [შხჳრ] რკინა; და³ რა რომ დაადვან, მაშინვე სამს წინ უნდა გარდაბტეს⁴; და მერმე, გარდამბტალმან,⁵ უნდა⁶ გარდააგდოს.

თუ არ დასწვა, მართალი არის; და თუ დასწვა, ტყუილად გამოვა, და გარდასატადი გარდააკლვეინონ.

ეს შანთი მაშინ აცლებინების, რომე ან ბატონის ღალატი და ორგულობა, ან საყდრისა და ხატის ვატება, ან ბოზობა ან⁷ მსგავსი რამ⁸ ამისი შეეტქვას.

ფიცი ასრე არის

10. ერთის ჯარის შეწამებაზე, უმთხრობლოდ რომ შესწამოს, ერთი შეუგდებელი მოწამე არის, და თუ მთხრობლით სწამობს, შეგდებული მოფიცარი უნდა.

აგრევე, რამდენის⁹ ჯარის საქმე იყოს, იმდენი¹⁰ მოფიცარი შევარდების, თავისი ყადარი, უმტერ-უმოყერო, მისი გარეშემო, მისის ჯეობისა.

თავის ბატონისა და იმ მფიცებელის ბატონის ყმას გარდაისად უნდა სხვის ყმა შეაგდოს, იმ შეგდებულში ნახევარი იშოვნოს და ერთი იმდენი¹⁰ შეუგდებელი თან მიიყოლიოს.

ხატი, ვინც¹¹ აფიცებს, იმან იშოვნოს, იმ მოფიცარმან მღდელს ხატი ჯელში ჩამოართოს და ასრე უნდა თქვას: «ამისმა ვადღმა და ამისმა გამაცხოებელმან ღთს შენ, ამაშავალო კაცო, რასაც მწამობ—სახელდობივ ჩაიტანოს,—მე იმისი არც მქნელი ვარ და

¹ გაუქსნან] + და A. ² არის B. ³ და]—A. ⁴ წაბტეს B. ⁵ წაბტომილმან B. ⁶ უნდა]—B. ⁷ ან] და A. ⁸ რამ]—A. ⁹ რამთენის A. ¹⁰ იმთენი A. ¹¹ ვინ A.

არც არა ვიცოი». რა ეს სიტყვა გაათაოს¹, [283v] მოწმე[ე]ბმან უნდა თქვან, მართლა ფიცა, მაგისმა მალღმანო.

თუ ასრე იფიცა, გამართლებული იქნების² იგი კაცი; და თუ ვერ იფიცა, რასაც სწამობს. პასუხი უნდა გასცეს.

მაგრამე ჩვენ ამასავე ვიტყვით. ყოველი მოსამართლე ფიცის მოკდენას ეკრძალოს და სხვარიგად მოჩივრის გარიგებას ეცადოს.

11. აწ ეს უნდა მოსამართლემ იცოდეს, თუ ფიცი რომლისა არის. ვინც შესწამებს ვისმე რასმე, იმ შეწამებულმან³ კაცმან უნდა დაიფიცოს. ან დღეს ვისაც მამული უჭირავს და შეეცილებდის ვინმე, ფიცი, ვისაც ველთ მამული არის, მისია⁴. ის ასრე დაიფიცავს: «ეს ადგილი ამ სამძღვრამდინ, ამ ალაგამდინ,—სადამდინა⁵ შეუძლია, ჩაივლის, ხატი ველთ ეჭირვის, იტყვის,—აქამდის ჩემის ალაგისა ჩემიც იყოს და ტყუილადაც შეცილებოდე».

12. ერთი ესეც, მამულის ცილებაში გარეშე მოფიცარი არ შევარდების. თუ დიდი რამ მამული არის, თვითან ის საბატოს კაციშვილი უნდა აფიცონ; თუ უდაბლე რამ არის, აზნაურშვილი უფიცონ; კიდევ მის უდაბლეზე—მსახური; და მას ქვეითზე—გლები,

იქნების, ერთპირ [284r] სოფელიცა აფიცონ. და იქნების, ის აბატოს კაციშვილი თავის მსახურ-აზნაურშვილით და ყმითაც ფიცონ.

მაგრამე მოსამართლისაგან კარგად გასინჯვა უნდა. თუ როგორს ადგილს შესცილებდია⁶, რამდენი⁷ დღიური არის, ან რამდენი⁸ საკომლო არის,—ისრე ასწონოს.

იქნების, დღიურზე ერთი მოფიცარი⁹ შევარდეს, იქნების, ორის დღისაზე ერთი შევარდეს, იქნების, ოთხის დღისაზე ერთი აფიცონ,—კარგ-ავობაზე ჰკიდია.

ვენატი არის თუ ფუძე¹⁰ ან საწისქვილო, ან საბაღე, გამონახვა უნდა, ჯერ ფასი უნდა¹¹ დაადვან და მერმე ისრე მოფიცარი შეავდონ.

მოწმით სამართლის ქნა ასრე არის, რომე:

13. მოწანე დიალ სწანთ და იციან უფრო ბერძენთა, ფრანგთაცა და რუსთაცა, და წმინდა სახარებაც ბძანებს, მაგრამე აქ, ქართლში, უფრო არ განუწყესებიათ.

ასრე იციან, კაცმან თუ რასაც საქმეზე¹² ასეთი მოწანე მოიყვანა, რომე იმ მოწამეთ ღთისა ეშინოდეს, სული იცოდეს, ქკუა

¹ გაათაოს A. ² იქნება A. ³ შეწამებულმან B. ⁴ მისსა A, მისა B. ⁵ სადაც B. ⁶ შესაცილებია A. ⁷ რამდენი A. ⁸ მოწამე A. ⁹ ფუზე A. ¹⁰ უნდა—B. ¹¹ საქმეზედ AB.

ქონდეს, ან საღმთო კაცი იყოს¹, ან სიმართლის² ჳმა ქონდეს დავარდნილი და კაცისაგან სანდო იყოს, უნდა დაუჯერონ. თუ არა.—ერთისა და ორის ამრიგის კაცის დაჯერება არ დაუწესებიათ. და ეს რომ³ მოგვიქსენებია, ამისთანას კაცს დაუჯერების.

და სხვარიგი კაცი თუ არის [284v], ათსა და ოცსა, ან ერთპირ სოფელსა, მოწმობას დაუჯერებენ, თორემ ნაკლებს ძვირად დაუჯერებენ⁴.

ზემი⁵ რომ მოწმეების ქება დაგვიწერია, იმგვარი კაცი ორიც რომ მოიყვანოს, მოსამართლემ უნდა დაუჯეროს და აღარ აფიციონ.

მაგრამე მოსამართლემ თუ ტყუილი მოწმობა და მთხრობლობა შეაჩნია ვისმე, დიდი ნასალი უნდა უყოს, რომე სხვამ აღარავინ მოინდომოს.

ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის

14. დიდი საქმე ცოდვით არ გარდასწყდების, ერთის მარწილისა ან ცოტა უფროსი, გინდა⁶ უმცროსი საქმე უნდა იყოს.

მაგრამ იქნების ასეთი კაცი, რომ იზისგან ცოდვის მოკიდება და სულზე შევარდნა ძროხაზედაც დაეჯერებოდეს.

და ცოდვის მოკიდება ასრე არის, რომე, ვისაც ამგვარი რამ შეეწამოს. იმ კაცმან ის შემწამებელი კაცი ზურგთ აიკიდოს და ასრე უნდა თქვას: «შენიმც ცოდვა⁷ მეორედ მოსვლას შემეცა მაქვს და შენდა ნაცვლადამც მე განვიკითხები. თუ მე ეგ შექნას.

თუ ამრიგად ეს შეიძლო, აღარავინ რას ემართლები: და თუ ვერ მოიკიდა, რასაც სწამობს⁸, უნდა აასუხი გასცეს

ბარნი თეთრის ბირიგებისა

15. ესე თეთრის გარაგება ამიტომ დაესწერეთ რომე, თუ კაცმან ეს არ იცის, ან შაური, ან უხალთუნი⁹ და ან აბ[285r]აზი, ან¹⁰ ასლანი, ანუ მისხალი, ანუ ფლური, ანუ ხუთი ააზი, ან თუმანი რა ერთი არის, სისხლის მიცემამი ვერას გაიგებს, რომე იმდენი სისხლად გაუჩინონ.

პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეცახდენ. ის თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა. და ის გიორგაული რა ერთისაც წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ. კიდემ ერთი რიგი სხვა თეთრიც ყოფილა, კირმანაულს¹¹ ეძახდენ.

¹ ი. იოს B. ² სამართლის B. ³ ეს რომქ ესომ AB. ⁴ გაუჯონებენ A. ⁵ ზემორ A. ⁶ ან B. ⁷ ცოდვა|+ მათ A. ⁸ სწამობენ A. ⁹ უხალთუნი|— და A ¹⁰ ვინა A. ¹¹ კირმანაულს A.

16. ახლა ჩვენი ვამის თეთრი ეს არის და ასრე იანგარიშების, ოთხი ხაშხაშის მარცვალი ერთი ფეტვის მარცვლის წონა არის; ოთხი ფეტვის მარცვალი ერთის ქერის მარცვლის წონა არის; ოთხი ქერის მარცვალი ერთის ცერცვის მარცვლის წონა არის; ოთხი ცერცვის მარცვალი ერთი დანგი არის.

ერთს ცერცვის მარცვალს ყირათი¹ ქვიან.

ექვსო დანგი, გინა ოცდაოთხი ყირათი², ერთი მისხალი იქნების. ერთი მისხალი ორშაურნახევრის წონა არის.

ორს შაურს ყიზილბაშნი უხალთუნს³ ეცახიან; ურუმნი და ფრანგნი თინგირს ეცახიან.

ოთხ შაურს აბაზი ქუიან, ფრანგნი თულთს ეცახიან.

ხუთი აბაზი ერთი შინალთუნი არის [285v] და სამი აბაზი—ერთი მარ ჩილი.

ათი შინალთუნი ერთი თუმანი არის; და ეს ერთი თუმანი თექვსმეტი მარჩილა და ორი აბაზი იქნების.

ოცდაათს თუმანს ურუმნი ერთს ქისას ეცახიან.

ფრანგულის თეთრის სახელები სხვა არის, მაგრამე აქ, ამ თეთრზე როგორ ეფასების, ისრე იქნებას. სამს შაურს ფრანგნი რუბს ეცახიან.

ორი შაურის წონა ოქრო, რომ მისი დალი აჯდეს, ერთი ფლური არის. ამ ფლურის ფასი, დრო არის, შვიდ აბაზად ფასობდეს, დრო არის, შვიდ აბაზ უხალთუნად იყოს, ხან ერთ შაურ ნაკლებად⁴ იქნების.

[კარი სისხლის განაჩენებისა]

17. აწ ესე სკანი, მოსამართლევ. გამრიგევ, თუ რასაც ფერს სისხლში რონელს გვაოს და რა რიგ კაცს რას საქონლიდამ შეეცემის.

ქართლში მსახლობარი, დიდი თუ შვირი, საღმთოგანი თუ ერის კაცი, -რამდენს კეცად⁵ მალლად და დაბლად გაგვირიგებია და დაგვიწერია, იმასაც ესევ წიგნი შეგატყობინებსთ და თვითეულად გამცნებასთ.

18. გლეხის კაცის სისხლში ძროხა იყო⁶ გაჩენილი, რომე ერთის გლეხის სიკუდალისათვის სამოცი ძროხა იყო გაჩენილი, მაგრამე ჩვენ თეთრად [286r] გაგვიჩენია⁷.

ქართლში მაგდენი თეთრი არ არის და ისრევ გლეხის კაცისა და მსახურის სისხლში ძროხა, ცხვარი, ცხენი, იარაღი და სახლის საკმარი რკინა, რვალი,—ყველა დაიჭირვის.

¹ ყრათი B. ² ყრათი B. ³ იუხალთუნს B. ⁴ ნაკლებად A. ⁵ კაცად A. ⁶ იყოს A. ⁷ დაგვიწერია B.

19. აზნაურ შვილს — მესამედი, თეთრი იყოს თუ ოქრო და ვერცხლი, დაეჭიროვის; და იმ ორს წილში ფარჩა, იარაღი, ცხენი, სპილენძი, ცროხა, ცხვარი და ტყუეც დაეჭიროვის.

20. შუათანამ და მის ქვემოთმან თავადმან სისხლის ნახევარში თეთრად, ოქროდ, ვერცხლად, ტყვედ და ფარჩად დაუჭიროს, და ნახევარში ცხენი, იარაღი და სპილენძი დაუჭიროს.

21. ამის უმაღლესმან თავადმან და იმ ერთს დიდებულს თავს კაცს გარდაის მისის სახლი შვილმან, — ამათ უნდა დაუჭირონ თეთრი, ოქრო, ვერცხლი, ყმა, მამული, ტყუე, იარაღი და რვალი.

22. სულ დიდებული თავადი რომ დაგვიწერია, იმისთვის გლეხი, ოქრო, ვერცხლი, თვალი, მარგალიტი მისის თასით დაეჭიროვინების; იქნების. თავისის ნდომით და რჩევით იარაღი, პირუტყვი და რვალი დაეჭიროს¹.

[286v] 23. არიან ზოგნი თავადნი და აზნაურნი, ძველითგან ჰელმწიფეთაგან სისხლის განაჩენები აქუსთ. იმისი ჩვენ არა დაგვიწერია რა, ამიტომ რომე არიან თავადნი, მაშინდელს დიდებაზე ისრეე მოუშლელნი იყუნენ, და არიან ზოგნი, ჩამომცობილ იყუნენ, და ზოგნი მდაბალნი² ამალღებულ იყუნენ³.

ამიტომ იმ ეველის განაჩენებით, თუ არ მოუშლელის დიდებულისას, ჩვენ ვერას ვიტყუით. რომლისაც მოსამართლის ჯამში მათი საჩივარი და განაჩენები მოვიდეს, იმისი იმან იცოს.

მაგრამე ჩე ასრე მგონია, იმ ეველს განაჩენებზე სამართალი ბნელი იყოს, ამიტომ რომე მაშინ ქართველი ბატონიც დიდი ჰელმწიფე ყოფილა, დიდი ალაგი სჭერია, და მის თავადსაც მამული და მორჭმა ბევრი ჰქონებიათ. ამიტომ ის განაჩენები უცდანიებიათ⁴.

ახლა მაშინდელზე ქართველს ბატონსაც ბევრი ადგილი აქლია და მისი თავადიც მამულზე დამცრობილა⁵, გაყრილა⁶ და მისი სიდიდე თვითანვე დაუჩაგრავს. იმ განაჩენით ან იმას სისალი როგორ აელღების და ან მიცემას როგორ შეიღლებს ვინმე.

რაც ახლა სისხლები გაგვიჩენია, ვეჭობ, ესეც კმარ იყოს. ესენი მოსამართლეთ კარგად გასინჯეთ და გამოიჩიეთ⁷: როგორც კაცი მამულით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ცისითა, მონასტრით და უფოოსის კაცის მოყუსად მოკიდებით ამალღების [და] სისხლი⁸ გაუდიდდების. ისრე გაყრიეთა და მამულის მკაცლებით სისხლიც მოაკლდების.

¹ დაეჭიროს A. ² მდაბალნი A. ³ და ზოგნი... იყუნენ] — B. ⁴ უბოძებიათ A. ⁵ დაეცრობილა B. ⁶ გაყრილია B. ⁷ და გამოიჩიეთ] — A. ⁸ სისხლი] — და A.

[287r] 24. ერთი ესეც უწყოდეს მოსამართლემ, რომე, რა დიდი საქმე და დიდროანს კაციში სიკუდილი და რაგინდარა სისხლი მოვდეს, ერთიმეორის მოყუსობით მოვმარებასა და მიშველებას მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებენ, ნურც ერთს მეორის რბევას დააწყებინებს.

და ნურცა ვინ მოინდომებს, თორემ მიმშველისა ასაბიასი და მარბიელის კაცისა დაგვიწერია და ისრე ჩაივლის და არც შეჩვენის. რა ამგვარი საქმე ქვეყანაში მოვდეს, ასრე უნდა.

მათ შუა ველმწიფემ კაცი დაუყენოს, ერთმანეთზე აღარ მიუშვან, კიდემ სიკუდილი და ღთის საწყენი საქმე აღარა იქნას რა ან რბევა არ დაუწყონ და¹ გლები და მამული არ მოეთხაროსთ².

ორნივე დაიბარონ ებისკოპოზ-დარბაისელთ შემოყრით და დაკდომით³. ჯერ ერთი აჩივლონ⁴, ის ააყენონ, გაიცალონ, მისი საჩივარი დაწერილი იქონიონ; მერმე მეორე მოადი აჩივლონ და მისი საქმე და საჩივარიც დაწერონ⁵. ბევრჯელ აჩივლონ, ბევრჯელ გასინჯონ, ფიცი მოვდეს თუ ისრე — სისხლი, იმ სისხლის მესამედი შედეგ და კათალიკოზმან იპატიოს.

აგრე კიდევ⁶ დარბაისელთ პატივი დაედების გასინჯვით, თუ როგორი საქმე არას. ნდომით მომვდარა ის საქმე, თუ უნდომლად, კარგად გამოხახვა უნდა.

[287v] 25. მეფისა და კათალიკოზის საქმე, უკადრისი თუ რაც რამ ფერი, ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომე ერთი გორცის ველმწიფე არის და მეორე — სულისა⁷, კურთხევა და პატივიც ღთისაგან და კაცთაგან სწორე⁸ აქვთ. დასტურ, მეფეს უფროსს პატივს სცემენ, მაგრამე გორციელის შიშით იქმონენ. ამიტომ მათი საქმე ჩვენ სწორად დაგვიწერია. თუ არა სჯობდეს, ვინც უკეთ იცოდეს, ჩვენ ნურას ვვაბრალეხს, იმან დაწეროს.

ნუმცა ვინ იკადრებს და ნუმცა ვის⁹ მეემთხვევის ესევეთარი, რომელი¹⁰ ავნებს გორცსა და უშეტესად სულსა, ნურცა სამლოთო კაცისა და ნურცა სხვათა ძეთა ადამიასათა, — რომელსა მე ვვმობ, ესევეთარი.

ნუ თუ პირველითგანვე სამოთხიდამ პიოველისა მამის, ადამის, გამოპიებულმან, დაუძინებულმან, მარადის მბრძოლმან და მტერმან, უხილავმან ეშმაკმან თვისითა¹¹ მანქანებითა და საბრკე-გებითა აღძრას ბუნებანი კაცთანი შურად და კულად კაცისად, გინა საღმლო-

¹ და] — B. ² მოიზაროა B. ³ დახედოპით A. ⁴ აჩივლოს B. ⁵ დაწერონ] ისრე ქნან B. ⁶ კიდევ] სხვა სხვას B. ⁷ სულია A. ⁸ სწორეც A. ⁹ ვინ A. ¹⁰ რომელი] — A. ¹¹ თვისით A.

განთა ზედან, გინა თუ დიდებულთა და თავადსა ზედან¹ ანუ თუ აზნაურთა და გლეხთა ზედან, ანუ თუ მამა ძესა და ძე მამაზედა, გინა ძმა ძმაზედა² და მოყუასი მოყუასზედა, —ესევეთარს საქმეს შეემთხვიოს, მას უკან ამის მეტი აღარა ვაეწყობის რა, როგორც დაგვეწეროს, ასრე უნდა იქნას.

[288r] 26. დიდებულის თავადის³ მთელი სიკუდილის სისხლი—ათას ხუთას ოცდათექუსმეტი თუმანი. ამ დიდებულის თავადის ტოლად —მთავარებისკოპოზის სისხლი. ამ მთავარებისკოპოზის სისხლზე მეხუთედ ნაკლებად —მიტროპოლიტის სისხლი.

27. დიდებულს ქუემოთის, შუას თავადის სისხლი—შვიდას სამოცდარვა თუმანი, ამასთან, ასრე—დიდებულის სახლის კაცის სისხლი. ამასთან, ასრე—ეზისკოპოზის სისხლი.

28. ამას ქუემოთს, მესამეს თავადის სისხლი—სამას ოთხმოცდაოთხი თუმანი. ამასთან, ასრე—აოქიზანდრიტის⁴ სისხლი.

29. გადიდებულის აზნაურის სისხლი—ას ოთხმოცდათორმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე—წინამღვრის სისხლი.

30. ამას ქუემოთის⁵, შუას აზნაურის სისხლი—ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე—მღდელ მონოზნის სისხლი. ამასთანვე, ამის მეხუთედ სისხლ-დაკლებით, —მწირის მონოზნისა. ამ შუას აზნაურის მთელია სისხლის ტოლადვე—დიდებულის დიდვაჭრის მოქალაქის სისხლი.

[288v] 31. ცალმოგვის, მესამეს აზნაურის სისხლი—ორმოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე—მღდლის სისხლი.

ამასთან—დიდებულის⁶ ვაჭრის⁷ ქუემოთის, მეორეს ვაჭრისა სისხლი.

32. ამასთან, ასრე, დაკლებით, მსახურის სისხლი—ოცდაოთხი თუმანი. ამასთან—მთავარ-დიაცვნის სისხლი. ამასთან—შუას ვაჭრის⁸ ქუემოთ, მესამეს ვაჭრის სისხლი.

33. გლეხის კაცის სისხლი თორმეტი თუმანი. ამასთან—ოთხეს ვაჭრის სისხლი.

ეს ასრე არის გარიგებული: გლეხის სისხლზე ერთიორად აურისა არის, მსახურზე ერთიორად—ცალმოგვი აზნაურისა, ცალმოგვზე ერთიორად—შუას აზნაურისა⁹, შუას აზნაურზე¹⁰ ერთიორად—დიდის აზნაურისა¹¹, დიდს აზნაურზე¹² ერთიორად და ამის თავადისა, დაბალს¹³ თავადზე ერთიორად—შუას თავადისა, თავადზე ერთიორად—დიდებულისა.

¹ თავადსა ზედან | თავადზედ B. ² ძმასა B. ³ თავადის | + სისხლი B. ⁴ ანდრიტის A. ⁵ ქუემოთის A. ⁶ დიდებულს A. ⁷ ვაჭარს A. ⁸ ვაჭარს A. ⁹ აზნაურისა A. ¹⁰ აზნაურშილზე A. ¹¹ აზნაურშილისა A. ¹² აზნაურ-
A. ¹³ დაბლის B.

სხვა საშლთა კაცისა და ვაჭრისა თან უწერია.

[2891] მეფისა, კათალიკოზისა და უფლისწულისა არა დაგვიწერია რა.

34. ეს სისხლის განაჩენები რაც დაგვიწერია, ძველად დიდებული¹ დაგვიწერია, თუარა სხვისა არა დაგვიროთავს რა.

მაგრამე ზოგნი არიან ჯელმწიფის მოკვლენი, საქვეყნოთ თუ კარზედ გამრიგეთ, იმათი სიკუდილი და ქრილობა რომ მოკვდეს ვისგანმე, იმათ სისხლი დიდებულთანაცა სდისთ, თავადთანაცა და აზნაურთანაც.

ვისაც ჟამში მოკვდეს, გვარობის სისხლს გარეთად საჯელოს სისხლიც ზედ დაურთონ და ისრე გაუჩინონ.

ესეცა არის, მოკვლე თუ სხვა ბატონის წარვლენილი² ყმა ბატონის სამსახურზე მოუკლავთ იმისი კიდევ მეტი არის, თუ ჯელმწიფემ იმ მქნელს არ უწყრომა; და თუ უწყრომა რამე, ის გვარეულობისა და საჯელოს სისხლი რაც გაუჩნდეს, ის აკმარონ.

35. დიდებული თავადი ეს არის: გაუყრელი³ ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი, გაუყრელი⁴ ერთი თავი თვითონ ქსნის ერისთავი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ აშილასორი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ⁵ ორბელიშვილი.

როსცა გაუყრელი ყოფილა, — ციციშვილიც ამათთან⁶.

ამათთან კი არა და, — სონიხითის ზელიქიც ითქმის.

ამათ გარდაისად ამათსავე სახლის კაცებს ამათთან სისხლი არა [2892] სდის, — სხვა უფროსი თავადი რომ დაგვიწერია, დიდებულის ქვეითი, იმათოდენი სისხლი ედინების.

36. აწ ესე ვიწყოთ. უკეთუ მოიკლას დიდებული და მკულელი იგი⁷ გამოჩენით იყოს, დიდი კაცი იყოს თუ დაბალი, მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური, მოკითხული ქენით, თუ ოასთვის მოუკლავს.

თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის მკულელი დიდებულისა⁸, და გამოჩენილი სისხლი მართებია და მისთვის მოუკლავს, ეს ნამართები სისხლიც გაუსინჯეთ და იმ ახლის მკულდრის სისხლიც გაუსინჯეთ⁹ და შეადარეთ; რაც ნამართებმან სისხლმან შეიფარდოს, ხაარონინეთ, და რაც მეტი დარჩეს, მიაკემინეთ.

და თუ კიდემ სხვამ უმდაბლემ დიდებულს ქვეითი მოკლას, მისი სამართალიც ამავე მიბამეით, ასრე უყავით.

¹ განაჩენი A. ² წარვლენილი A. ³ გაუყრელი — A. ⁴ გაუყრელი — გაუყრელი A. ⁵ თვითონ — A. ⁶ ციციშვილიც ამათთან | ციციშვილი A. ⁷ მისი A. ⁸ დიდებული A. ⁹ გასინჯეთ A.

და თუ სულ სიტყვა არა აქუს რა და ისრე მოუკლავს, სისხლები ხომ სწერია, და როგორც კაცი მოუკლავს, ისრე გარდაიჭადოს.

37. თუ მკულელი არა ჩნდეს და ერთს კაცს მთხრობლით თუ ცილით შესწამონ, უნდა მოსამართლემ შემოიკითხოს, თუ რას გზით სწამობენ და რა არის მიზეზი, როგორ უქნიათ, რაგვართ მოუკლავთ, — ესეები ათქმევინონ. და თუ ამგვარის გამოკითხვით და ჩებნით შეიჩნიონ, როგორც გვი[290v]თქუამს, ისრე უნდა გარდაიჭადოს.

თუ ამით ვერ გატეხონ¹ და დიდებულის კაცის სისხლს უმცროსს ცილით სწამობდეს, ასეთს, რომე იმ უფროსის კაცის ყმის ყადარი იყოს ანუ მეფის აზნაური იყოს, იმაზედ ან მდულრით ან შანთით თავი იშართლოს².

თუ ან უმცროსი ამხანაგი იყოს და ან ტოლი, ფიცი დაადონ.

მაგრამე ფიცის დადება³ ასრე უნდა: თუ დიდებულთ იფიცოს, ოთხი შეუგდონ და იმისგან ორი იშოვნოს და ისრე იჟიცოს; თუ შუას თავადით აფიცონ, ორმოცი შეუგდონ და ოცი იშოვნოს და მით იფიცოს; და⁴ თუ უმცროსის თავადით აფიცონ, ას ოცი შეუგდონ და სამოცი თეჟფიცოს.

თუ ვერ იფიცოს, ზემორებრ სისხლი გარდაიჭადოს⁵.

38. თუ მთხრობლით სწამობდეს და დაწამებულს⁶ მთხრობლის ტოლი ყმა ყუანდეს. კმალში გაატანოს.

თუ მთხრობელს გაემარჯოს, სამთხრობლოც მისცეს და სისხლიცა. და თუ მთხრობელი გარდმოვარდეს, მთხრობელიც ჭელშეკრული უნდა იიფიცეს⁷ და მთელი სისხლიც.

მაგრამე, თუ დიდებულის სისხლი დიდებულს ეწამების და ზათი მთხრობელი შუა თავადი არის, დიდებული დიდებულის საქმეზედ შუა თავადს ხომ არ გაჰყევის და შუა თავადის ტოლი ყმა ხომ არ ეყოლებს, რომ გაატანოს, ამაში კმალი ხომ არ მოკდების? და ისრე ან ფიცით და ან მოწმით გაიმართლებდენ თავსა.

[290v] 39. თუ დიდებულის სისხლი შუას თავადს შეეთქუას, გასინჯეთ, თუ ცილის წამებით არის. უნდა ან მოწმით, ან ფიცით, ან შანთით გამართლდეს.

და თუ ეს შეწამება მთხრობლით არის, ასრე უნდა იქნას. თუ რომ მთხრობლის დარი ყმა ყუანდეს, კმალში გაჰყუეს, თუ არადა თვითონ გაჰყუეს.

თუ რომ დაუმარცხდეს, სისხლი მისცეს. თუ არადა, მთხრო-

¹ გატეხო B. ² იშართლოს | და A. ³ დადება, — A. ⁴ და | — A. ⁵ გარდუბადოს A. ⁶ დაწამებულს AB. ⁷ მისცეს A.

ბელს დაუმარცხდეს, მთხრობელი ჯელშეკრული უნდა მიეცეს. და მთხრობელმან მთელი სისხლი გარდაუჟადოს გარდამგდებსა.

თუ, ვინ იცის, მთხრობელს გარდამგდებლის სისხლის მიცემა არ შეეძლოს, მთხრობელი ცოლ-შვილით¹ უნდა მიეცეს.

40. თუ ან უმცროსს თავადთ, ან აზნაურთ, ან მსახურთ შეეტქუას დიდებულის სისხლი, თავად ცილი არ შეეწამებინ, რომე დიდი კაცი არც იკადრებს და არც საქნელი არის, რომე შესწამონ. და თუ შესწამოს, ვით დაგვიწერია, ისრე უსამართლეთ.

და თუ მთხრობლით შეეწამოს, მთხრობელი და იგი კაცი ჯმალმან გაასამართლოს.

[თუ] მთხრობელი გამტყუნდეს, მთხრობელი და სისხლი ორივე მიეცეს; და თუ დაწამებული კაცი გამტყუნდეს, მკუდარს სისხლი უნდა მიეცეს.

[291:] 41. გლეხის სისხლის² შეწამებაზე სამოცი მოფიცარი შევარდების და ოცდაათი³ უნდა იშოვნოს ასეთი, როგორც ზემორ დაგვიწერია, და ოცდაათი სხვა ბიიყოლიოს, — ისრე იღიკოს.

42. ამათი სისხლი არ ითხოვბის და არც გაჩნდების⁴.

ერთი ესე⁵, რომე ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს მებირისპირეს მეთირისა.

მეორე, რომე კიდემ კაცი თავისის დროისა უცნობლად შემოაკუდეს, უმტერო და უქიშპარი.

და თუ ქიშპანი და ნაშტერალნი ყოფილან და მკუდრის ბატონი შესწამებს, განხრახვით მოკლავ, იმას ან ჯერი და ან სისხლი უნდა.

მესამე, მიბედომის კაცის სიკუდილის⁶ სისხლი არ აოის, რომ დამხდურმან მოკლას.

მაგრამე ბატონი რომ თავის ყმას მიუტდეს, იმისი არ გვითქუამს.

მეოთხე, ყმა არ იყოს მისი და ერთმან კაცმან კაცს საკუდავად შეუტეოს, და იმ უმცროსმა კაცმა გარიდოს და უფროსმან ჯმალე შემოჰკრას, მეორე კიდევ შემოსაკრავად მოინდომოს⁷ და ახლა იმ უმცროსმა დაასწრა და მოკლა თუ დაჰრა, არც მისი სისხლი ითხოვბის, ამიტომ რომე თავის სიკუდილის შინს უქნევიწყებია. დათმობად ისიც კმარა, რაც პირველზე დაუთმია.

და თუ იმ ერთს შემოკურას გარეთად იმ უფროსს მეორე ჯმლის შემოკურა იღარ მოუხდომებია და უმცროსს შემოუკურავს და [291v] მოკლავა თუ დაუჭრია, უმცროსმა სისხლი მოსცეს, მაგრამე მის უწიადელი ქრილობაც უანგაოიშეთ.

¹ ცოლშვილი B. * სისხლის | + სისხლის A. * ოცდაათი A. * გაჩნდეს A. * ეს A. * სიკუდილის) — A. * მოინდომა B.

მეხუთე, თუ სწორმან სწორს შეუტია და კმაღს გელი გაიკრა, და იმ მეორემ ამ შემტევებელს უწინ შემოჰკრა, დაჰკრა, თუნდა კიდევ¹ მოკლას, ვერას შეუა.

მეექვსე, თუ ან ცოლზე და ან შვილზე, ვაჟი იყოს თუ ქალი, სხვა კაცი დააჯელოს და მოკლას.

მეშვიდე, თუ მოახლებედ დააჯელოს და მოკლას.

მაგრამ ამას ცოტა რამ კი გაუჩნდების სამარხით.

მერვე, თუ ბატონმა ყმის ცოლს უაზიყოს, ან ღამით და ან დღისით, და ცოლთან საწოლად დააჯელოს, და მან კაცმან მოკლას, დიდა იყოს თუ მცირე, სისხლი არ გაუჩნდების.

მეცხრე, თუ კაცმან თავისი ცოლი ბოზობაზე დააჯელოს და მოკლას, არც² ძმისაგან, არც³ ნათესავისაგან სისხლი არ ეთხოვბის.

მეათე, რომ კაცს ქურდი შეეპაროს და ის ქურდი მოკლას თავის სახლში.

[ასოთა და კრილობათა სისხლისათვის]

43. აწ ეს ასრე გასინჯეთ. რომლისაც დიდისა და ანუ მცირის სისხლი რაც არის, ის სომ სწერია, და იმითი მოსამართლემ შეიტყოს და ისრე, დიდს დიდობით და ცოტას ცოტაობით, გაუჩნდეს⁴.

მაგრამ ესეც უნდა იცოდეს, თუ რას ასოს და ან როგორს კრილობას რა სისხლი სდის და ან როგორის საქმისათვის რა სისხლი გაუჩნდების. ამას ქუებით თან უწერია და ისრე გააჩენდეს, რასაც გვარისა იყოს, ასრე მიაცეზინებდეს.

[292r] 44. თუ ორივე თვალი ან ორივე გელი, ან ორივე ფეტი კაცმან კაცს ასრე დაუშაოს და ასრე წაუტდინოს, რომ არცე[რ]-თის⁵ თვალით აღარ ხედევდეს, არცე[რ]თის⁶ გელი აღარად საჯმარ იყოს, არცე[რ]თის⁷ ფეტი აღარად საჯმარ ქონდეს, ამაში, ორივე⁸ რომელიც ასრე აქეს, იმ კაცის სიკუდილი არის და ორის თვალისათვისაც—მთელი სისხლი, ორის გელისათვისაც და ორის ფეტისათვისაც, რასაც გვარისა იყოს.

45. კაცის აგებულობის სისხლი⁹ სამ წილად არის გაყოფილი: ცალი თვალი კაცის შესამდირ სისხლი არის, აგრევე ცალი—გელი,

¹ თუნდა კიდევ] და უნდა A. ² არა A. ³ გაუჩნდეს B. ⁴ აღარცეთის A. აღარცეთი A. ⁵ ორივე]—A. ⁶ აგებულობის სისხლი] აგებულება სისხლში B.

აგრევე, ცალი ფეტი. ასრე რომე, ცალი თვალი სულ ასრე დაუშავდეს, რომე ველარას ხედევდეს, ან ცალი ჯელი ასრე დაუშავდეს, რომე არცერთი თითი სავსარად აღარ მოუჩრცს, და ან ცალი ფეტი ასრე დაუშავდეს, რომე სავსარად აღარა ქონდეს, — ამაგებისათვის შესამედი სისხლი მიეცემის, რასაც გვარისა იყოს.

მაგრანე, თუ ჯელი სრულ არ დაუშავდეს და ერთი თითი დაუშავდეს, მთელის ჯელის შეხუთედი გაუჩინდების. აგრევე, რამთენიც თითი დაუშავდეს, ყველასათვის ანა ანგარიშით გაუჩინეო.

[292v] 46. ფეტის თითი ჯელის თითთან არ ჩავარდების, ამიტომ რომე არც ჯელის თითის ოდენი სავსარობა შეუძლია და არც გამოჩენით სახიჩრად დაინახების ჯელსავით. ამაღ, ერთის ფეტის თითს ნახევრის ჯელის თითის სისხლი აღინეთ, რომე თრის ფეტის თითი და ერთი ჯელის თითი სწორედ ჩავარდების.

47. წინა თუ უკანა კბილი, რომელიც ჩააგდებინოს ვინმე, თრევ სწორე არის. ამიტომ რომე წინა სახიჩრად დარჩების და უკანა ქანაში დააკლდების.

ამაღ ერთს კბილს ერთის ჯელის თითის სისხლი გაუჩინეთ¹, რამდენიც კბილი ჩავარდების, ამ კუალად გაჩინდების.

48. წარბს ქუეით და ყელს ზეით თუ კაცობან კაცს ასეთი ქრილობა დააჩინოს, რომე აღიანად მოეკუეთინოს, იმ ნაკვეთს ნევი გამოეველებოდეს, ან სახიჩრად სახედველად დადრეჯილიყოს და წაეგდინოს, ან ყური გავარდნოდეს, ან ცხვირი გავარდნოდეს, — ამაგების თვითო-თვითოსათვის² ერთის ჯელის სისხლი გაუჩინდების.

[293r] 49. სხვას ქრილობისა ასრე არის. ტანზედ, მკლავზედ, ბარკალზედ და წვივზედ თუ რასაც აღაგს³ კაცი დაიქრას დაუშავებლად, თორემ დაშავებისათვის ხომ დაგვიწერია, ის ქრილობა ქერის მარცვლით გაზომონ, რამთენიც ქერის მარცვლის ზომა გამოვიდეს⁴, მარცვალზე ერთი ძროხა გლეხისა⁵ არის,

ძროხა ორ მინალთუნად ჩავარდების.

მსახურის ქერის მარცვლის ქრილობაზედ — ოთხი მინალთუნი; ცალმოგვს აზნაურზედ — ოცა მინალთუნი, შუას აზნაურზედ — თექვსმეტი მინალთუნი, დიდს აზნაურზედ — სამი თუმანი და ორი მინალთუნი; დაბალს თავადზედ — ექვსი თუმანი და ოთხი⁶ მინალთუნი, შუას თავადზედ — თორმეტი თუმანი და ოცა მინალთუნი, დიდებულზედ — ოცდახუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი.

¹ და — A. ² გაუჩინეთ — ამიტომ რომე AB. ³ თითოსა და თითოსათვის B. ⁴ აღიღოს B. ⁵ დადგეს B. ⁶ „გლეხისა“ მიწერილია A-ში კიდევ. ⁷ სამი A.

მაგრამე, თუ ან თოფით, ან ისრით, ან შუბით, ან ჯიქურად დაჭრილი არის, რა ერთიც სანახავი რკინა ჩავა ან ფილთას უსაქმია, ის უნდა ქერის მარცვლით გაზომონ და იმ სხვას კრილობაზედ ერთიორად გააჩინონ, ამიტომ რომე ამგვარის იარაღით დაჭრილი უფრო გაიზრდებოდა და ბევრს ჰქონდა ხახვედა.

თოფისა კიდევ უფრო მეტი გაჩნდების, მაგრამე იმასაც გასინჯვა უნდა, თუ რას ალავს აქვს გავარდნილი.

ქარი მიტომისა და ლალათად დაღვომისა

[293v] 50. თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხას, დიდი თუ ცოტა, უფროსი უმცროსსა, გინა უმცროსი უფროსსა, და სასაფლაოს ტელი მიუყოს, ან საყდრის კარი შელენოს, ანუ კედელი მოურღვიოს, ანუ სიწმინდის იარაღს ტელი უხლოს და წაილოს, მისი სისხლი ცველითგან დიდად დადებული არი.

მაგრამე, ვითაც პირველით ასრე ჰგონებიათ: სასაფლაოზე მისულით და საფლავის ტელის ხლებით უთუოდ მკუდარი წაწყმდებისო, ტყუილი ზღაპარი და მოგონილი არის, საფლავის ტელის ხლებით მკუდარს არ დაუშარცხდების რა.

ახლა ეს გავაჩინეთ, თუ სასაფლაოში მყოფი მიმტდომმან მოკლას და სასაფლაოსაც ესენი უყოს, რომელიც ზეით დაგვიწერია, მაშ საში სისხლი მისცეს—ერთი საფლავისათვის, ერთი სიკუდილისათვის და ერთი მიტდომისათვის—და წანაღები უკლებლივ. აგრევე—ჭრილობისა.

და თუ არა მოკლას რა და არცა რა საფლავს კადროს, და არცა რა დაჭრას, ერთი მთელი სისხლი მაინც მისცეს დედა-წულთ არევისათვის.

თუ მიმტდომი ან მისი ასაბია მოიკლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

51. თუ სასახლესა და ცოლ-შვილში კაცი მიუტდეს კაცსა და დაესხას, რაც მოკლას და ან დაჭრას, ოროლი სისხლი მისცეს, რასაც გვარისა [294r] იყოს, და წანაღებიცა.

და თუ არა მოკუდეს რა და დაიჭრას, ჭრილობისათვის¹ ორი სისხლი და მიტდომისათვის ერთი მთელი სისხლი მისცეს.

თუ მიტდომში დედაკაცს შვილი მოსწყდა, მისთვის² მთელი სისხლი მისცეს.

და თუ მიმტდომი და ან² ასაბია მოკუდეს ან დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

¹ დაჭრილობისათვის B. ² მისთვის A. ³ ან—A.

ასაბიასი მან იცის, ვისაც მოჰყოლია: აგრევე—ასაბიის ქრილობისა¹.

თუ წანალებზედ შესარჩლდენ, წამლებმან ფიცით შეიჯეროს, ამის მეტი არა წამელოს რაო, და ისიც მოსცეს.

52. თუ ასეთს გლებს დაესხას, რომე ახლოს იყოს მის ბატონის სასახლეზე, მის ბატონს—ნახევარი სისხლი, და იმ გლებისა რაც მოკუდეს და დაიჭრას, ორკეცი სისხლი და წანალებიცა მისცეს². საქონლის წაღებაზე ფიცით შეიჯერიოს.

თუ გლების პატრონი წამოუდგეს და მოკუდეს, მთელი სისხლი მოსცეს; აგრევე—ქრილობისა.

და თუ მიმჯდომი და ან მისი ასაბია ან მოკუდეს, ან დაიჭრას, სისხლი არ გაუჩნდების.

53. თუ უსასახლოდ და უცოლშვილოდ სხვას თავის მამულში იყოს და ისრე მიუჭდეს, და დამჯდომი³ მოკუდეს, სისხლი და სისხლის შესამედი მოსცეს; ისრე—ქრილობისათვის; წანალებიცა— ზემორებრ.

და თუ მიმჯდომი და მისი ასაბია მოკუდეს, სისხლის⁴ ნახევარი მიეცეს.

[294v] 54. თუ ისრე სოფელი მოურბიოს და პატრონი იქ არ იყოს, და შეიტყოს და წამოუდგეს, და მოკუდეს ის მარბიელი, მისის სისხლისა ორი წილი და შესამედის ნახევარი მიეცეს.

და თუ წანომდგომი მოკუდეს, მთელი სისხლი და სისხლის შესამედის ნახევარი კიდევ სხვა მოეცეს.

ასაბიასი და წანალებისა ზემორებრ იქნას [იხ. მუხლ. 51, 52].

55. თუ კაცი ასეთს დროს მამულის მისარჩევლად და სააოდ მიუჭდეს, რომე ან ქორწილი, ან ნათლობა და სიხარული ქონდეს, ან ქირის დღე და მწუხარება დამართებოდეს, და ამ დამართებულმან კაცმან უწყინოს, მივიდეს და მამულში მომჯდომი⁵ მოკლას⁶, სისხლის შეექვსედი დააკლონ.

და თუ მამულის პატრონი მოკუდეს, მთელი სისხლი და მთელის სისხლის შესამედი მიმჯდომისათვის მისცეს; და ქრილობისა და ასაბიასიცა—ასრე.

56. თუ ამგვარი საქმე უმცროსს უფროსმა კაცმან უყოს, დათმობა მართებს, ამიტომ რომ. ბატონი და მოსამართლე იქნების, წანალებს ხომ ისრევე მიაცემინებენ და საქმეს რატომ გაიჭირებს?

და თუ არ დასთმო და ია მიმჯდომი კაცი მოკლას, მთელი სისხლი მისცეს, ამიტომ რომ უფროსობის პატივი არ დაუცა.

¹ დატოილობისაც B. ² მი (ც) | — A. ³ დამჯდომი A. ⁴ სისხლი A. ⁵ მამჯდომი A. ⁶ შეზაკვდეს B.

და თუ ეს, ნაშულის ბატონი, უფროსმან მი[295v]მტდომმან
კაცმან მოკლას, მთელი სისხლი და კიდევ სისხლის მეოთხედი მის-
ცეს: აგრევ - ჭრილობისა და მონარბევისა ცა.

57. ამგვარს ნიჭდონიაში თუ სხვაგვარს¹ შეყრაში ერთი მე-
ორეს რომ მოერიოს, თან ნულარ წაიყუანს თავის სახლში და იმი-
თივე ნულარ შეარცხვენს.

და თუ არ დაიშალოს და წაიყუანოს, ნახევარი სისხლი გარდა-
უტადოს, იარაღიცა და წინაღებიც უკლებლივ მისცეს.

და რამდენიც იმისი ყმა დაჭრილა და ჩინია, იმისი მთელი სის-
ხლი მისცეს და² იარაღიცა.

და რამდენიც იმისი ყმა დაჭერილი³ იმას თან წაიყუანოს,
იმათივე ნახევარ ნახევარი სისხლი მოსცეს.

58. თუ შუამავალი მოკუდეს, ბერი თუ მონოზანი, ქალი თუ
კაცი, მოკითხული უნდა იქნას. თუ მართლის გამოჩენით ჩნდეს,
რომე შუამავალი ყოფილიყოს და არცერთის⁴ მომგმარო⁵ არ ყო-
ფილიყოს, სიკუდილისა და ჭრილობისაც ორკეცი სისხლი უნდა
მისცეს, როგორიც სისხლი სდიოდეს. და თუ მომგმარო ყოფილა
რომლისაზე, ვისაც მოგმარებოდეს⁶, მას ელაპარაკოს.

[295v] 59. თუ კაცი კაცს არას ემართლებოდეს, მოლალატედ
ან გზაზედ სადმე, ან სოფლად ღამით გამოსასულელს აღვილს თუ
სადაც იარაღით სასიკუდილოდ გამომეტებით დაუდგეს და ის საქმე
გამოჩნდეს, რომე სდგომოდეს, და მერმე იმ ხანად იმ კაცს აღარ
გამოეფლოს, და წამოსულიყოს, — თავის გუნებით სიკუდილი სდომე-
ბია, მაგრამე ღრთსა და ბედს მოურჩენია, რომე იმ გზაზედ აღარ გა-
მოუფლია. ამისათვის მთელი სისხლი მოლალატემ იმ კაცს მისცეს.

და თუ გაიაროს და ან მოკლას, და ან დაქრას, ორკეცი
სისხლი მისცეს, ერთი ღალატად დადგომისა⁷ და ერთი სიკუდილისა.

და თუ ამ უბრალომ კაცმან ის მოლალატე მოკლას, მისი
სისხლი არ არის.

60. თუ ასეთს კაცს ღალატად დაუდგეს, რომ ემართლებოდეს,
და ერთი აუგი და მოყივნება სჭირდეს და ემართლებოდეს, გა-
სინჯეთ კარგა, ვინ იცის, იმ დამდგომმან კაცმან მოკლას, მისი
საქმე და ამისი შეაფარდეთ, და რაცალა სჭირდეს აუგი იმ მკუ-
ლელს, იმას გამოდით და სხვა სისხლი მოსცეს. და მუხთლად სი-
კუდილისათვის კიდემ სისხლის მეხუთედიც მოსცეს.

¹ სხვარიგად B. ² და]—A. ³ დაჭრილი A. ⁴ არცეთის A. ⁵ მამგმარო A.

⁶ მოგმაროდეს A. ⁷ დგომისათვის A.

და თუ ამ მიზევად მან ის დამდგომი მოკლას, ნახევარი¹ სისხლი გაუჩინეთ; რასაც უწინდელს სხუას საქმეს ჩიოდა, იმისი სამართალიც მის სახლის კაცს უყავით.

[296r] 61. თუ მისი სწორო კაცი ცოტას სამღურავისათვის თავის მამულში დაახელოს, იბრიყოს, დაიჭიროს, შეეკრას, აბჯარი აპყაროს, წინ წაიგდოს, თავისი სამბღვარი კემით გაარონინოს, — სისხლის ნახევარი მისცეს, იარაღი და წინართმევიცა.

თუ კრილობა აჩნდეს რამე, იმისთვის² მთელი კრილობის სისხლი მისცეს.

და თუ შეიპყრას, დააბას, ტყუელ ჩაავდოს და იმითი მოკუდეს, და ან გამოიყუანოს ნატყუევები და ისე მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ წამლით მოკლას, მით ეს მისცეს, საკანონო კათალიკოზმან იცის.

[61²]. აწ შემოკლებით ეს მოგანსენოთ, სისხლი ყოველფერზე ზეით დაგვიწერია, საღმთოცა და საეროცა, სატანჯველითა და უბატოურად სიკუდილისა ყველა სწერია და ისრე ქნან.

მაგრამ, თუ უმცროსს უფროსისათვის უქნია, ის უფრო მძიმეა, და თუ უფროსს უმცროსისათვის უქნია, ის უფრო სუბუქია, და თუ სწორს სწორისათვის უქნია, ის სწორია, არც აიწევს და არც დაიწევს.

სატანჯულის სიკუდილში და³ რჯულის გარდამავალს საქმეში კათალიკოზს გელი აქუს.

[ცოლ-ქმართა საქმისა
ასრე იქნას]

[296v] 62. თუ კაცმან ცოლი მოკლას უბრალო და გამოჩნდეს, სისხლი, როგორც დაგვიწერია, ასრე მისცეს და საკანონოსი კათალიკოზმა იცის.

თუ გამოჩენით ქრმისაგან სიკუდილი არ იცოდენ და ქალის ძმები ან წამლით, ან მორჩობით, ან იარაღით ქმარს სწამობდენ, ფიცით, მდულრით ან ზანთით თავი გამოიმართლოს.

63. თუ ცოლი დაქრას ან⁴ დაამაოს, თუ ცოლს უნდოდეს, სისხლი აიღოს და გამოართვას. თუ არ⁵ ბოზობისათვის ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან.

64. მაგრამ კაცი რომ ცოლს სტანჯვიდეს და უბატოურად ეპყრობოდეს, და ურიგოს უშურებოდეს, მეფემ ის კაცი დააბას, დატუქსოს, ავად მიეპყრას. და კათალიკოზმაც ასრე უყოს.

¹ ნახევარ A. ² მისთვის B. ³ და] + რჯულისა და A. ⁴ არ] არადა B.

სხვა ამას გარდა თუ რამ ცოლ-ქმარობაში ურიგო რამ მოვ-
დეს, ის კათალიკოზმან იკის.

65. თუ ცოლმან ქმარი მოკლას ანუ წამლით ანუ, სხვა რა-
თმე: გასინჯეთ, რისთვის მოუკლავს. თუ ასეთი რამ ექნას¹, რომ
ენართლებოდეს, თქვენ იცით; და თუ უბრალო მოკლა, ვგეც თქვენ
იცით. ღონ ნუ ქნას, და თუ ჩვენს ვაწში მოკლა, ჩვენ ვიცით.

[297r] [65¹]. თუ ცოლმან ქმარს ან სცეს, ან დაჭრას, დიდი
გვემა და ტანჯვა უყოს კათალიკოზმან.

66. ცოლი და ქმარი რაგინდ სძულდენ ერთმანეთსა, უბრა-
ლოდ გაყრა არ იქნების, კათალიკოზმა წურთნით უნდა შეარჩოს.

67. თუ ქალს ბოზობა შეემთხვიოს, თუ უნდა, გაუშვებს,
რომე არცარა ამ სოფელს ეკითხვის და არცარა იმ სოფელსა; და
თუ უნდა, არ გაუშვებს, ორივე კაცის ზნელთ არის. მაგრამე, თუ
გაუშვა, რაც ზნითევი მოძყოლია, ისიცა და ბოზობით შექნილი
შვილიცა თან უნდა გაატანოს.

მაგრამ, თუ ამ მართალს ქმართან შვილი ჰყავს, ზითევი
მთლად² არ მიეცემის, ამიტომ რომ შვილსაც წილი აქუს, ნახე,
ვარი ანუ უმცროსი; ან არა, რამდენიც შვილი ყუანდეს³, შვილებსა
და დედას თვითო-თვითო წილად მისცენ ყველაა სწორედ.

რომელიც ზითევი ავის ქნამდის თვითან დაუხარჯავს თავისის
ნებით, იმას ევლარ ითხოვს.

68. ერთი ესე, რომ ბოზობით შვილი ეყოლების, თუ ის
უცხო კაცი იმ გაშვებულს ქალს შეერთავს, ხომ ის შექნილი შვი-
ლიც იზისი არის [297r] და არც ქალის პატრონსა სისხლს
მისცემს. და ქმარს კი სისხლი უნდა მისცეს.

და თუ არ შეერთოს, შვილი იმ კაცისა არის, სისხლი მის
ქმარს მთელი მისცეს და დედაკაცსაც, ვით დაგვიწერია.

ბოზობით რომ⁴ დაადოს, შვილიც რომ არა ყუანდეს, რაც
დაუხარჯავი⁵ ზითევი ქონდეს, ის მაშინც უნდა დაუჭიროს.

69. თუ დედაკაცმან მეზობელს თუ მოყუასსა თუ თავის
სახლში უმაქალოს⁶ და განოჩნდეს, რასაც გვარისა იყოს ის მა-
ქაკალი, თავისის სისხლის ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს.

თუ ამისი მიცემა არ შეეძლოს მაქაკალს⁷, მაშ ასრე უნდა
უყონ: მაქაკალს⁷ ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელ-
საბლიანი, ნიფკვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ, — დიდი აუგია.

¹ ექნა B. ² სრულ A. ³ ჰყავს B. ⁴ რომ | + რომ A. ⁵ დაუხარჯავი], და-
უხარჯავს, რაც A. ⁶ უმაქალოს A. ⁷ მაქაკალს A.

70. თუ ქალს კაცი გაუაზიყდეს და ქალი არ აპყვეს, თუ გინდა გუნებაში შეუვიდეს¹, და ეს საქმე ქმარზე თუ² მამამ და დედამ მის ქალისამ შეუტყონ³, ქალს არა გარდაჭდება რა, და მაქაქალს⁴ ბოზობას მაქაქლობის⁵ ოდენად გარდაჭდების კაცისაგან.

[298r] 71. თუ ერთმან მეორის ცოლს უაზიყოს და გამოჩნდეს, რომ მასთან ყოფილიყოს, და დააგდოს მისთან ქმარზე, სრული სისხლი მისცეს.

და [თუ] წაგუაროს, მაშინც⁶ მთელი სისხლი მისცეს.

და თუ იმ ქალთან არ ყოფილიყოს და ფიცით თავი ინართლოს, და თუ აზიყობა ვერ ფიცოს და თან კი არ ყოფილიყოს, მისთვის მართლის ბოზობის ნახევარი სისხლი მისცეს.

72. თუ კაცმა უბრალოდ ცოლი დააგდოს, მთელი სისხლი მისცეს, და თავისი ზითევი უკლებრივ მისცეს.

73. თუ კაცმა მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს, რასაც გვარისა ის კაცი იყოს, იმტოლი მთელი სისხლი მისცეს, მეტი არ ეთხოვბის.

74. დედაკაცი ქრმის დაგდებას არა ღირსა და ნურც მკადრებს. და თუ ღთი შერისხდეს და მისის უსირცხვილობით ქნას, რასაც გვარისა იგი კაცი არის, მთელი სისხლი დედაკაცმა ქმარს მისცეს.

თუ ქალისათვის ან სამშობლოს უქნევანებია, სისხლი სამშობლომ მისცეს. თუ უბრალო იყოს სამშობლო, და აღარც ქალი შეინახონ, და სამშობლოს სახლს არ ეთხოვბის*.

[უფროსი კაცის მოკვლისა ასრე იქნას]

75. თუ აზნაურმა ანუ გლეხმა მისგან უფროსი კაცი მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ მისის ბატონისაგან არ სცო[298v]დნოდეს, ისრე ექნას, მესისხლე კაცი თავის⁷ ნასყიდის მამულითა, რაც ერგებოდეს, და თავის კერძის საქონლით, ცოლშვილით ზელში მისცეს, რაც უნდა, უყოს.

თუ ძმანი და სახლისკაცი ამ კაცის სიკუდილში⁸ და ჩხუბში⁹ ერთი რჩევა და ერთი საქმე არა ქონია, იმ მკულელის კაცის მეტს სხვას ძმას არა ნდომია და არ რევიან, არცეთი მიუდგება,

¹ შეიუდეს A. ² თუ] და A. ³ შეიტყოს B. ⁴ მაქანკალს A. ⁵ მაქანკლობის A. ⁶ მისთვის B. ⁷ ის კაცი]—A. ⁸ თავისის B. ⁹ სიკუდულშია B. ¹⁰ ჩხუბშია B.

* „თუ ქალისათვის... არ ეთხოვბის“—მიწერილია A-ში ვახტანგის ხელით, ხოლო B-ში არ არის.

როგორც დავეიწვრია, ისრე უნდა იქნას. და თუ სხვა მმანი და სახლის კაცნიც რეულან და ერთად უქნიათ, ისრევე ერთგან პასუხი მისცენ.

[უმძრახ კაცთა ასრე იქნას]

76. თუ უმძრახი¹ კაცი ერთმანეთს შემოეყარნენ და ერთმან გზა დაუგდოს და გარიდოს, შეორე ნულარ მისდევს. თუ მიზლიოს და ის გარიდებული მოკლას, ორკეცი სისხლი მისცეს.

და თუ ეს მიმდევარი მოკუდეს, მისმან სისხლმან ჩაიაროს.

გზის დაგდება, რომელიც გვართ უმცროსი არის, იმას მართებს. თუ გვართ² სწორნი არიან, რომელიც დღით უმცროსი იყოს, იმან უნდა დაუგდოს. რომ არ დაუგდოს და დაუშინონ, რომელიც მოკუდეს, სისხლი მისცენ.

უწინ რაზე მდებარეებულან, მოსამართლემ ისიც გაუსინჯოს.

მაგრამე გზის დაგდება, რომელსაც მართებოდეს და არ დაეგდოს. იმას სისხლი დაეკლდების.

ამგვარს კაცსაც მართებს გზის დაგდება, რომ დამნაშავე თვითონ იყოს და იმის დანაძაულზე მდებარებდენ, უფრო მას მართებს*.

[მამა-შვილთა და დამამათა საქმისა ასრე იქნას]

[299F] 77. გამოჩენილად, მოწმით ნათხოვნი ქალი ან ნიშანი-მიტანილი ქალი მამამ რომ გაუთხოოს და ან სხვამ კაცმან წაართვას, შესამედი სისხლი მისცეს. თუ მაგაზე შესცილდენ, რომ არ მამითხოვებიათ, ისევე იმავე მოწმითა და ჯერით გაარიგონ.

78. თუ მამამ შვილი მოკლას ან შვილმა მამა, მაგისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდეს.

[78¹]. თუ მამამ შვილსა სცეს ან ავნოს რამე, ვერას შეუა— ან უამებლობისათვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამის უამებლობა შვილისაგან არა ჭაას.

თუ შვილმან მამა ან ვალაგა, ან უკადრისი რომ ჰკადრა, იმას ავად მობყრობა უნდა, ამიტომ [რომე] მეათე მცნება მამისა და დედის პატივის-დება არის**.

79. აგრევე მოგდება, დედ-მამაში სხვაც რამ უმართებულო მოგდეს³. თუ გამოჩნდეს, კათალიკოზმა და მეფემ გარდაატყვევონ; თუ არ გამოჩნდეს, მოძღვარმა იცის მისი საქანონო.

¹ უმძრახი B. ² გვართით A. ³ იმ A. ⁴ მოხდება A.

* „ამგვარს კაცსაც... მართებს“—ვიწვრითლია A-ში ვახტანგის ხელით, ხოლო B-ში არ არის.

** შდრ. მეორე სჯული, 51c.

80. იქნება მამა-შვილიც გაყრილიყვნენ და გაყრაში განაყოფსავით ჩხუბი და ცილება მოუგდესთ, მაგრამე შვილს შამის უპატურობა [შამი] არ მართებს, ბატონთან ილაპარაკონ და ისრე გარიგდენ.

თუ, ვინ იცის, შვილმა მამაზე¹ ურიგო დააშაოს, როგორც დაგვიწერია, ისრე გარდაატყვევინონ [იხ. შუბლ. 78].

იქნება მამას შვილი ერთიმეორეზე ან უღონობისათვის, ან სიღვისათვის სძულდეს² და სჩაგრევდეს და სხვას შვილს უფრო ჰკერძევდეს, მამა ნუ უზამს, არა ვამს — უფროსი უფროსად იმყოფოს და უმცროსი — უმცროსად.

ესეც იქნება, სიცოცხლეში მამამ რომელსაც შვილს ან იარაღი და ან საქონელი³ მისცეს, ერთიმეორეს ვერ უჭსენებს. სხვარაც სიკუდილს უკან დარჩება, ის სასწორიო სამში არის.

81. თუ ძმამ ძმა მოკლას, არც მისი სისხლისა ვიცით, ჩვენთან დიად მძიმე არის, და თქვენ იცით.

მაგრამე თუ შვილი ჰყავს, სისხლი და ნახევარი გაუჩნდების. და კათალიკობისა იმან იცის.

თუ უნდა გაყრილი ძმა იყოს, თუ უნდა გაუყრელი, შვილი თუ დარჩა, აიღებს. გაყრილი ვისთანც არის, ის აიღებს, და მარტო არის. იმის სისხლს ვინ აიღებს?

თუ დაქრას ან დააშაოს, მისიც სისხლი მისცეს, ან [თუ] გალიტოს.

ესეც არის. უმცროსი ძმა და უცოლშვილო რომ იყოს, სამუშაოს უარისათვის ან ყმისა [შომი] რბევისათვის ჭელი შემოკრას ან ერთი-ორი ჯობი რომ⁴ დაკრას, არაფერი არის, მისი სისხლი არ გაჩნდების.

მაგრამე ვინც, — ან ძმა, ან სხვა კაცი, — უწინ ჩხუბს აშლის და მიზეზი შეიქნების, იმისი სისხლი ნაკლებია.

82. თუ ძმამ და მოკლას⁵ ან დამ ძმა მოკლას, ჩვენ იმისი საბართალი არ ვიცით, მისიც მეფენ და კათალიკობში იციან⁶.

83. თუ ძმამ ძმისა და ან სახლის კაცის მხლებელი გააწმილოს, თუ დასთმობს შრობითა, კარგი არის.

და თუ არ დასთმო და აღარც მხლებელი ინდომა, ვაივლო ან ვაახვიბრა, ერთის მსახურის სისხლი მისცეს, და თუ ინდომა, ისრევ ერთის გლეხის სისხლი მისცეს.

[ცოლის წაგვრისა და დავლებისა ასრე იქნას]

84. თუ კაცმან ცოლი წაგვაროს კაცსა, ასე რომე დედაცაყი მისის ნებით გაყუეს, იმ დედაკაცის ქმარი რასაც გვარისა იყოს,

¹ შუბლ. [მამაზე] ნამამ შვილზე B. ² სძულთადეს B. ³ საქონელი — რომელსაც A. ⁴ რომ — A. ⁵ მოკლას — და A. ⁶ იცის A.

მისა სისხლის ორი წილი გარდაიქადოს, და რაც პირველის ქმრისა გაეტანოს, ისიც უკლებრივ მისცეს.

თუ რამ თავისი ზითევი გაეტანოს, ქმარყოფილი იმას ნულარ სთხოვს, თუ რამ ზითევი პირველს ქმართან დარჩომოდეს, ის დედაკაცი ნულარ ითხოვს, რაგინდ შვილიც არ დარჩომოდეს.

აგრევე, თუ რამ სამამულე ზითევი დარჩომოდეს, მისი არის, რომ [მშმს] პირველს ქმართან შვილი დარჩეს; და თუ არა, სანამდინ სისხლს მისცენდენ, პირველს ქმარს ექიროს, რასან სისხლი მისცეს, ის მამული იმ ქალის სამშობლოსი არის, თავის დას უნდა მისცენ.

85. თუ დედაკაცი ძალად მოიტაცოს და წაიყუანოს, ეს გამოჩენილი შეიქნება, ულაშქროდ ვერ წაიყუანს, ვერც დიდი და ვერც ცოტა. მაშ, ლაშქრით თავს დასხმა იქნების¹. იმისი ასრე იქნას.

იმ ქმარყოფილს წაიყუანმან ორი [წილი] სისხლი მისცეს, მიჭდომისა და ძალად წართმევისათვის ერთი მთელი სისხლი მისცეს, რომ შეიქნების ყველაყა ერთი მთელი სისხლი, კიდევ მთელის სისხლის ორი წილი.

წანალებისა ასრე იქნას. წამლებმა, რაც დაიფაცოს, ამის შეტი არ წამილიათ, ისრევე შემოაქციოს. მზითევი რაც თან გაპყლოდეს ან იქ დარჩომოდეს, როგორც დაგვიწერია, ისრე ქნან² [იხ. მუხლ. 34]

86. თუ კაცმან კაცის ცოლთან ბოზობა შეიმთხვიოს და გამოჩნდეს და მისმან-ქმარმან ცოლი დააგდოს, მქნელმან მის პატრონს მთელი სისხლი მისცეს; და თუ არ დააგდოს და ისრევე იცოლოს, ნახევარი სისხლი მისცეს. თუ მოსტავოს და წაიყუანოს, მთელი სისხლი მისცეს. მზითვისა, როგორც ზეით სწერია, ისრე უნდა იქნას [იხ. მუხლ. 34].

თუ იმ³ ქალთან სიავოლ არა⁴ ყოფილიყოს და ამა თქუას, როგორც დაგვიწერია, დიციით თავი იმართლოს.

[მშ1r] 87. დედაკაცმან სხვას დედაკაცს თავის ქმართან წასაბხოს, რომე ჩემი ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკაცის ქმარს გააგონოს, და იმ კაცმან ამ სიტყვისათვის თავისი ცოლი გაუშვას მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წაძიახებლის ქმარმა მისცეს.

და თუ მაშინ არ გაუშვას, ცუდის დედაკაცის ნათქუანს სიტყუას არას გამოეკიდოს და თავის ქმარმან შეუნდოს; და შერბე მას უკან კარგა ხანი გამოვიდეს და მაშინდელი წაძიახილი ქმარმან

¹ იქნება A. ² ქნას B. ³ იმქ—A. ⁴ არ A.

ცოლს დააყვედროს და აღარ ინდოშოს, უდროოს დროს გაშვება¹ იქნება, კაცი ტყუის და ველარ გაუშვებს.

[მოკვლისა საქმე ასრე იქნას]

88. თუ კაცმა მამულის ცილებაში მამულის ბატონი მოკლას, გასინჯოს მოსამართლემ, და თუ კაცი ტყუილად შესცილებია და ისრე მოუკლავს, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ შემცილებელი² მოკლდეს, სისხლის ორი წილი მისცეს, ამიტომ რომ სხვის მამულისათვის რატომ შეაკუდა?

თუ მართლა შესცილებია და ისრე მოუკლავს, სისხლიც მთელი უნდა მისცეს³, და რაზედაც შეცილებულან⁴, ის მამულიც იმ მკუდრისა შეიკნების.

აგრევე სხვაა საქონელზე რომ შესცილდენ, მისიც ისრე იქნას. მაგრამე⁵ ცოტას საქონელზე და მამულზე კაცმა კაცი არ უნდა მოკლას, და თუ მოკლას, მოსამართლემ უნდა გაუენლოს.

[301v] 89. თუ ყაზახმა კაცი მოკლას მზირობით და გამოჩნდეს, თუ მეფემ არა უკითხა რა, სამ წილად სისხლი მისცენ. და თუ მზირი მოკლან⁶, მისი სისხლი არ არის.

90. თუ კაცს კაცი დაუჭირავს და უპატრონად მიჰპყრობია და ისრე გაუშვი⁷ ან საუკადროსო რამ უკადრებია და გაუშვია, მერმე იმ ავადმამპყრობილს⁸ მონპყრობელი⁹ მოუკლავს, გასინჯეთ, თუ მართალი იყოს, სისხლი შეუფარდეთ და მიაცემინეთ.

91. თუ კაცს კაცი გაგინებოდეს და მერმე ის გაგინებულ¹⁰ კაცი მამკუდარიყოს, მისი სისხლი უფრო სუბუჭა იქნენის. თუ არადა გინებითაც ეს უწინ გაგინებია და სიკუდილითა თუ დაჭრილიც ამასვე უქნია, მაშინ სისხლი უფრო გაძნელდების.

[91¹] ამ სიკუდილებს რომ ესწერთ, ღ² თნ ნუ ქნას, ამდენი¹⁰ სიკუდილები მოტდეს. მაგრამე ან დაიჭრას, ან ეცეს, ან უპატრონად მოეპყრან¹¹ ერთიმეორეს, ყველა ამე რიგად¹² უნდა გა¹³სამართლოთ, დიდი—დილობით, ცოტა—ცოტაობით.

92. თუ ფათერაკად კაცს კაცი შემოაკედეს ან შეიოუქრას, ან დაშავდეს, რისაც ფათერაკით, რომ იმ კაცს არ ნდომოდეს, ცხენით თუ იარაღით, [302r] ასე რომ ან ცხენმა თაფი წაართვას და შეეძვეროს, ან გავარდნაში შეიგერნენ, ან ნადირს თუ თოფი

¹ გაშვება] + ან B. ² შემაცილებელი A. ³ მისცენ A. ⁴ შესცილებულან A. ⁵ მაგრამ A. ⁶ მთიყლა B. ⁷ ავადმამპყრობლის A. ⁸ მამპყრობელი A. ⁹ გამგინებელი B. ¹⁰ ამდენი A. ¹¹ მოეპყრას A. ¹² ამგვარად B.

ან ისარი შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან თამაშობაში აწყინოს რამე, ბევრი ფათერაკი სხვა არის, ამისი ასრე არის.

ცხენისაგან მოგდების სიკუდილი თუ იარაღისაგან, ის ცხენი, ის მკულელი¹ იარაღი მიეცემის. და იქნების, მკუდარს სამარხი და დაჭრილს სააქიმო გაუჩნდეს.

თუ ნადირს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს ან ფრინველს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან ყაბახს ესროლოს და² ისარი³ კაცს დაეცეს, ამგვარს ყველას ფათერაკი ქვიან.

ყაბახის მსროლელს კაცს ისარზე პირი არ უნდა ესხას, სისხლი ამიტომ მიეცემის.

ამაებს მთლად არა, საფათერაკო სისხლი უნდა მისცეს.

93. ღვინოში რომ კაცმა ან კაცი მოკლას, ან დაჭრას თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზე თუ არ ზეტი, ნაკლები არ მიეცემინების⁴, ამისთვის რომ ის, [რ]ომ იცის ღვინოში აჩქარებული არის, რატომ დაღევს იმდენს⁵, რომ ამგვარს საქმეს აქნევიან⁶?

94. თუ კაცს კაცის ვალი ემართოს, მივიდეს და სთხოვოს, და შუილი გამოეორიოს, და ერთმან მეორე ან მოკლას, ან დაჭრას, ასრე იქნას.

[302v] თუ მოვალემ საქონლის პატრონი მოკლას, ერთი სისხლა და ნახევარი უნდა მისცეს და თავისი ვალიც უკლებლად.

და თუ ის მოვალე საქონლის პატრონს შემოაკუდეს, იმას მთელი სისხლი გაძიჯრთვან და ვალიც სისხლში გაუანგარიშონ.

95. თუ კაცმა თავისი ყმა ან მოკლას, ან გაახეიბროს, თუ დანაშაულზედ უქნია, მით პატონისაგან და კათალიკოზისაგან საწყენი⁷ არის, ამიტომ რომე უჭელმწიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეიბრება არავის ჰელეწიფების. რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და ან გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, ჰელმწიფეს მოაგსენოს და მისის დასტურით უყოს⁸.

და თუ მოუჭდეს და ქნას, ყმა ვერას შეუა.

და თუ უბრალოდ მოკლა, გინა ფათერეკად მოსვლოდეს, საფათერაკო უნდა მისცეს და წყალობა რამე უყოს.

თუ მართალს დანაშაულზედ მოუკლავს და იმ კაცმა კიდევ მისი ყმობა ინდომა, მაძულს ვერ მოუშლის და სისხლიც უნდა მისცეს.

და თუ იმისი ყმობა აღარ ინდომა, სისხლი არ უნდა გამოართვას, თავისის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, მივა. უწინდელი

¹ მკულელი] — და ის A. ² ესროლოს და ესროდეს B. ³ ისარი] — A.

⁴ მიეცემების A. ⁵ იმთონს A. ⁶ საწყენარი B. ⁷ უყონ A.

პატრონი ველარას მიედაგების, ამიტომ რომე თავის სისხლით დაუტყსნია თავისი თავი [შდრ. მუხლ. 256].

თუ უბრალოდ გახეიბრდა კაცი, თავის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, შივა, პატრონს ჯელი არ ექნებოს, ამი[შაშა]ტომ რომე თავი სისხლით დაუტყსნია.

ძმასა და სახლის კაცს, თუ არ სიკუდილისათვის, გახეიბრებისათვის¹ ვერაფერს გამოართვამს.

[95¹]. კაცის შუღლი და სიკუდილი თუ რასაც ფერის მიზეზი ბევრი არის, თუ სულ დაგვეწერა, ველარას თავს გაუდიდოდა და არც იქნებოდა, რომელიც მიზეზი რამ მოჰბდეს, იმავე რიგად გაუსინჯეთ, და დიდს დიდობით და მცირეს მცირობით ისრე სისხლი გაურკვიონ².

[სხვისი ცოლის ან შვილის გაყიდვისათვის]

96. თუ ცოლი გამოართვან და გაუყიდოს ვინმე, სამი სისხლი არის: ერთი ქალის პატრონს უნდა მისცენ და ორი ქმარსა.

მაგრამე ეს საქმე კათალიკოზისა და მეფემ დიდად უნდა მოიკითხონ, ამიტომ [რომე] — ჯერ ტყვის გასყიდვა, მერმე ცოლ-ქრმის გაყრა. ამაზე სამი სისხლი გავაჩინეთ, თუ უნდა რჯულისაზე მიჰყიდოს, თუ უნდა უსჯულოზე.

97. თუ კაცმა კაცს შვილი გაუყიდოს, გინა ქალი, და გამოჩნდეს, მართლა გაუყიდოს, სისხლი ხომ ზეით დაგვიწერია და ასრე იქნას [იხ. მუხლ. 95].

თუ სწამოებდეს და მართლობით არა ჩნდეს, ან ფიცით, ან მღუღრით გაიმართლოს³ თავი.

და თუ ვერ გაიმართლოს⁴ თავი, ეს შეიტყვეთ, სჯულთანზე მიუყიდნია, თუ უსჯულოზე.

თუ ქრისტიანზე მიუყიდნია, მთელი სისხლი უნდა მისცენ, და თუ დასაქსნელად ჯელი მიუწვდებოდეს, დაატყსნენონ.

და თუ უსჯულოსათვის მიუყიდნია, ორი სისხლი უნდა მისცეს, ერთი ქორცისა და ერთი სულისა. კათალიკოზისაგან⁵ გარდატდევინება მან იცის. აგრევე ძმის გასყიდვაზე იქნას.

მაგრამე მეფისაგან ტყვის გასყიდვაზე დიდი გამოკიდება დანასალი უნდა.

¹ გაბარებისათვის B. ² ამავე A. ³ გამოამართლოს A. ⁴ იმართლოს A. ⁵ კათალიკოზისა A.

* ამ შუბლის ტექსტი ორივე ნუსხაში მიწვრილია 115 მუხლის ბოლოს, მაგრამ უმართებულად; მისი ადგილი აქ არის, რადგან აქ მთავრდება მკვლელობის შემთხვევების ჩამოთვლა.

[303v] ძ. აჭა კაკი—დასაწმინსი გაყრისა და ერთმანეთის
დაშორებისა თუ ვით უნდა

98. უკეთუ ძმანი ანუ შამა-შვილნი, ანუ ბიძა-ძენი, ანუ ბიძა-შვილნი, გინა სხვა ნათესავნი, ერთსახლნი და ერთად შემამულენი, ვედარ მოთავსდენ და გაიყარნენ, ამ წესითა და ოიგით არის მათის დაშორების რიგი.

როდესაც სახლის ჯალაბნი აიშალნენ და დამდურდენ, მოყვარემან და ყვამ მათი აშლა შეიტყონ, და თითქმის ბატონთანაც შიაწიონ, და მათი საქმე მოვსენდეს, მანამდინ არ გაიყარნენ და ან ისრევ კარგად ერთსახლობა არ მოუტდეს, ნურც ყმასლა არბევენ და ნურც პურსა და ღვინოს ურიგოდ ხარჯვას დაუწყებენ¹. თორემ, თუ გაყრა მოუტდებისთ, ერთმანეთს უანგარიშებენ და ცუდად არ შერჩებისთ.

როდესაც მაგაზე გამოჩენილი შეიქნან, რომე აიშალნენო და ვედარ მოთავსდებიანო, ბატონმა კაცი უჩინოს, ნულარც შამულს არბევინებს, ნულარც ურიგოდ ახარჯვინებს.

ბატონმა უნდა დაიბაროს², უფროსი სწევართოს და დაახედოს³, უმცროსი დატუქსოს; თუ ყმანი სჩხუბევდენ, ავად მოეპყრან, ნუ მოიშლებით, ნუ გაიყრებით-თქო; ამგვარები დაახედონ, ურჩიონ თავის მოყურით, კარის კაცით, გაუყრელობას ეცადნენ. და თუ არ იქნას და არ დაიშალონ, ასრე ვაჰყარონ.

[304r] 99. აღამს აქეთ⁴ ქუეყანა გაყრით არის მოშენებული, რომ არ იქნას, არც იქნების. მაგროამე, ზეითაც დაგუიწვირია, მოსამართლეს თავად ყოველს სამართალში სიფრთხილეს⁵ და უკრთამობა მართებს, და ნამეტნავად ამაში, რომ გაყრა ძნელი საქმე არის. და გარდაწევას, სარჩილობას, ქრთამს, უსამართლობას მოსამართლე დიდად უფრთხილდეს⁶ და ერიდებოდეს.

100. გაყრაში ეს ოთხი არის: საუფროსო, ვასამყრელი, საუმცროსო და საშუალო.

საუფროსო ასრე არის და ასრე უნდა. რისაც ან ახნაურისა⁷, ან ვლებისა ბატონნი იყუნენ, უმამულოს, ბოგანოს გარდაისად ყუელა მეფის მდივანსა აანუსხვიონ, იანგარიშონ. რამ-

¹ ხარჯვას დაუწყებენ] ხარჯვენ A. ² დაარბიოს B. ³ და დაახედოს] დაახედოს B. ⁴ აქეთ A. ⁵ სიფრთხილეს A. ⁶ უფრთხილდეს A. ⁷ ახნაურიშვილისა B.

დენიც კომლი¹ დადგეს, ოცს კომლზე ერთს უკეთესს, რომელიც უნდა, უფროსი გამოირჩევეს და ერთს უარესს — სხვა ძმები, რომელიც იმათ უნდა, იმას იმსცემენ², და რამდენიც³ ოცი კომლი უკლებლის, ყულაზე ასრე იქმონენ, დარჩების ბოგანო და იმაზედაც ასრე უნდა იქნას.

მაგრამე ბოგანო აწას ქუიან, რომე ვენატი არა ქონდეს, თვითო სახლი და რჩომის ალაგი ექნების, და მიწა ან ექნების და ან არა, აზგვარი [304v] ბოგანო იმ ზეითს გლეხებში არ ჩადივლების, ამაზე ცალკე უნდა⁴ აიღებინონ. ვენატის მქონეს გლეხს ბოგანო არა ქუიან, რაგინდ სხვა ზამული ნაკლებად ქონდეს.

101. გასამყრელო გელმწიფისა არის, რა რომ უფროსი საუფროსოს აღებას ვაათავებს⁵, მერმე ოცისთავს, როგორიც კელმწიფეს ებრიანების, იმისთანას გლეხს აიღებს, თუ უნდა ერთს ალაგს, თუ უნდა დათანტვით, იქნების, ღიდს თავადზე სოფელიც აიღოს.

მაგრამე ეს გასამყრელო ასრე გელმწიფისა არის, რომე როგორც თავისი სახასო, ისრე ეს არის, ებრიანების, თვითან დაიჭროს: იქნების, სხვას უბოძოს; იქნების, იმათშივე ერთსა და ერთს უბოძოს, და იქნების⁶, ორთავ აქრთამებინოს ერთად, ისი სჯობს, აზნაური-შვილზედაც აიღებს გასამყრელოსა, და თუ ებრიანება, არ აიღებს.

102. საშუალო ასრე არის: აქამდინ შუას ძმას არას მისცემდენ, თუ არ ღიდად მოჭირნახულესა, მაგრამე ახლა შეუუბან ბატონმან ვაორგამ განაწესა, რომე შუათანას ძმებსაც ერთს რასმე მისცემენ, თუ სამი და ოთხი შუათანა ძმები არიან, ამ გლეხების ოცისთავი იანგარიშონ, რამდენიც⁷ კომლი დადგეს, ის შუათანას ძმებს გაუყონ ერთი ზეორებზე; რომელიც უფრო მოჭირნახულე იყოს, ისრე გაუყონ.

[305r] **103.** უმცროსი ძმისა საუმცროსო — სასახლე:

რომელიც მამასა, გინა ძმათა სასახლედ შემოუფარგლავთ ანუ ფუცელ⁸ დაუჭირავთ, იმაში რაც შენობა უქნიათ, ყულა უმცროსისა არის; შიგ რაც ბაღი იყოს და დაბყუების, ისიც მისი⁹ არის, და გარეთ — ქალო-საბძელიცა.

კომლი თუ არის, გასაყოფი არის, მაგრამ უმცროსს ფასი უნდა ვამოართვან და დაატსნევიონ.

ქლევიის საუფროსო აიღების და სხვა ქლევი ძმაზე უნდა გაიყოს.

¹ კომლი A. კვამლი B. ² მოსცემენ B. ³ რამდენიც A. ⁴ უნდა] — A. ⁵ აღებას ვაათავებს] გათავებს A. ⁶ იმათშივე... იქნების] — A. ⁷ რამდენიც A. ⁸ ფუცელ A. ფუცეთ B. ⁹ მისი A.

ამ სახლის ზომები სასახლის აღვილი, რამდენიც ძმანი არიან, ყველას უნდა მისცენ ან იმავე სასახლის გარეშემო და ან ხოდაბუნში, ან საგლებოს აღვილიდამ¹. ზვარში არ მიეცემის.

იქნების, სასახლედ დაჩემებულს ალაგს და გალაფანსა, და თუ უნდა გალაფანი არ ევლას,—სასახლედ დაჩემებულს აღვილს გარდაისად, სხვაგან სასახლე ააშენოს რომელმაც ძმამ, იმასთან უმცროსს ზელი არა აქუს.

[103¹]. თუ დაკარგული მამული იშოვნა რომელმაც ძმამ, გინდა უფროში იყოს და გინდა უმცროსი და გინდა საშუალო, რომელიც ისრე გამოჩენით იშოვნის, რომ მისის სიკეთით შეემატნოს², იმაზედ ოცისთავი საჭირნახულო მიეცემის.

[103²] [30^{av}] ციციშვილების მეტში ზერისა და ხოდაბუნის საუფროსო არვისაში არ არის, იმათაც ძველობით, ფიციტ გაუტანით და მისთვის დარჩომილა.

[103³]. აყრილს გლებზედაც საკომლო არის,—რომ დარჩების, მის საუფროსოსაც აიღებს. აყრილის კაცის საკომლო ვისაც ერგების, გლებიც იმასვე უნდა მიჟიდეს, და იქნების, ასრეც გარიგდენ, ვინც მოვიყუანოთ, მისი იყოსო³.

[103⁴]. იქნების, გლები ოცი არ ყუანდეს, ან მეტი, ან ნაკლები იყოს, და იმისი საუფროსოს მიცემა ან გასამყროლოს აღება, ან სამუალოს აღება გაქიოდების, ამას კარგა გასინჯვა და მოსამართლისაგან ვარკვევა უნდა, ჩათულა და ანგარიში უნდა.

იქნების, ამდენი გლები იყოს გამორჩეული, საუფროსო ერგოს და საუარესო⁴ აღარ მისცენ; იქნების, არც გამორჩეული მიეცეს და არც უარესი, შუათანა, გლები მიეცეს, ან არა—ორი: ერთი, რომელიც კაი გლებია⁵, დააგდონ და ისრე სავაში ვარჩევინონ⁶. ამას კარგი გასინჯვა უნდა.

104. სხვა რაც გასაყოფა გლები დარჩების, მისი ასრე უნდა. რამდენიც ძმ[306r]ანი არიან, იმდენი⁷ კომლი და კომლი უნდა შეაფარდონ, რომ ყველანი დასჯერდენ, რომ სწორი ფარდი არისო, და რომელიც მეტების, ვჯერვარო.

ეს შეფარდებული⁸ მდივანნან სწორეს, ერთნაირს ბარათზე უნდა დაწეროს, სწორედ წაკვეცოს, დაკვეცოს, რომე ერთიმეორეზე მეტობით⁹ არ იქნობოდეს.

¹ აღვილიდამ; + და B. ² შემატოს A. ³ იყოს A. ⁴ საუმცროსო A. ⁵ გლები A. ⁶ არჩევინონ A. ⁷ იმდენი A. იმდენად B. ⁸ შეფარდებიული A. ⁹ მეტობით] უფროს უხერხობით A.

შეფე, თუ ვინც მოსამართლე ბძანდებოჯეს, იმან ჳელისა-
ჯოცში უნდა ჩაყაროს, აუროს, ამოიღოს და თვითთ-თვითოს
გარდუგდოს. რომელიც რომელს ერგოს, მღივანმა ზედ მოუწე-
როს. მაგრამე გარდაგდება რიგით უნდა. რამდენიც ძმანიც იჳუნენ,
შეთარდებიო.

იქნების, ძნებში სულ ერთმან, მკოდნემ ძმამ შეათარდოს¹,
იქნების, რიგით შეათარდოს², იქნების, ყმამ შეათარდოს³. — რად-
გან ბარათს შეყრიან, არა იცის რა.

რჩევაც იქნების. — ჯერ ერთმან ირჩიოს შეთარდებული და გერ-
მე რიგით ყუელამ ირჩიოს.

[104¹]. ჳვარსა და ხოდაბუნს გარეთ ბალი, წისტული, ბოს-
ტანი, რაც გლების გასაყოლად დარჩების რამე, გლებზედ არ და-
ადგან, ყუელა გასაყოფი არის.

105. იქნების, ზოგს ძმაში სათავისთაოდ⁴ ნასყიდობა იციან;
ან მანდილოსანი თავისის მზითვით იყიდის რასმე მამულსა. ამისი
გასინჯვა უნდა. თუ [306v] სასახლოსა და მამულის გამოსაღებით
არ არის ნასყიდი⁵. და წიგნში და სყიდვაში არას გარეულია, არას
ემართლებიან: თუ არადა, საერთოდ უყიდნიათ და ერთი იქნების⁶.

106. სასაფლაო, ხატი, ჯვარი, საყდრის მამული ერთია. თუ
არ გააყოფენ, ისი სჯობს, საყდრის ყმასა.

107. საკონელი გაყრაში რაც ქონდესთ, ან მამისა, ან დე-
დისა, ან უშვილოს ბიძისა თუ ძმისა, ასეთი რომე სიცოცხლეში
არ მიეცეს თავ-თავისათვის⁷ და ისრე საერთოდ დაეგდოსთ, იმისი
ასრე იქნას.

რომელიც საერთოდ სასახლოდ ან ქრთამად, ან ბატონზე,
ან საერთოს ძველსა და ახალს ვალზე დახარჯულა, ის ჩავლილი
არის. რაც ალავს არის. საძმო არის.

თუ ერთს მეორეზედ უფროსი სათავისთაოდ დაუხარჯავს,
იმისი პააუხი უნდა გასცეს. ზითევი თავთავისი არის; თუ რამ სა-
სახლოდ დახარჯულა, პასუხი უნდა მისცენ.

108. თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდა, საუფროსო მისი
შედგვისა⁸ არის; და თუ შვილი დარჩა, შვილისა არის. აგრევე,
თუ უმცროსი ამოვარდა და შვილი არ დარჩა, საუმცროსოს სხვა
ძმისა არის.

[307r] 109. ძველი რიგი ასრე არის. სანამდინ ძმანა ერ-
თად არიან, ჳირი, ლხინი, საშოვარი, უშოვრობა, წინართმევი თუ ნა-

¹ შეათარდოს A. ² შეათარდონ A. ³ შეათარდოს A. ⁴ სათავითოდ A.
⁵ ნასყიდი] — A. ⁶ იქნება B. ⁷ თავთავისთვის B. ⁸ შედგვისა B.

ბოდები. ნაპოვნი თუ დაკარგული, რაც რამ ფერი, ყუფლა¹ ერთი არის, ძმურად—უფროსმან—საუფროსო, უმცროსმან—საუმცროსო, ასრე ყოფილა².

ახლა ასრე არის. თუ თავისის ნაშოვნის საქონლით ან იშოვ-
ნა რამე, ან იყიდა, მაგდენს¹⁰ წილს ძმათათვის არას შიაცემინებენ.

მაგრამე ძმებს¹¹ ან ვაღისაგან, ან სისხლისაგან, ან სხვის
რისგანმე ნაქნარი საქმე გაუჭირდეს და ვალი დაედვას, და მამუ-
ლის გასყიდვის მეტი ღონე არა ქონდეს. მეორეს ძმას ქონდეს
რამე, თავისი წილიც იმან მოსცეს—ის ნამული იმისი დავსნილი
იქნების. სხვათ გელი არ ექნების.

110. ნაბიჭურის წილი არ არის მამულში.

თუ თავის ძმებს ეყმობა, სხვათ გელი არა აქუთ, არც ბიძასა და
არც ბიძაშვილსა, ძმებმან ერთის ყმის ალაგს² უნდა არჩინონ. და თუ
არ უნდა ძმებთან ყოფნა, იმათთან არაფერი წილი არა აქუს, ვის-
თანაც უნდოდეს, წავიდეს³, ძმებს პასუხი არა აქუთ. და თუ ძმებს
ეყმოს, ძმათ სიტყუა არა აქუსთ⁴, უნდა არჩინონ ყმურად.

და [307v] თუ ქალი არის, უნდა გაათხოოს და გაქმნიოს
ყმის ქალსავით. და თუ ენამუსების, ნამუსიანი კაცი ამას ხომ არ
იკადრებს. კარგად არ გაისტუმროს!

თუ ერთი ძმა ამოვარდა და ბუშის მეტი არა დარჩა რა,
ჩვენს სამართალში ძმებმან ერთის ყმის მამულის ოდენი მამული
უნდა მისცენ⁵. თუ უნდოდეს, იმათთან დადგეს, და თუ უნდოდეს,
ბატონს ეყმოს. მაგრამე საქონელიც უნდა უწილაღონ ბიძაშვილებმან.

მაშას თუ ან ბუშისათვის და ან მართალის შვილისათვის⁶
სიკოცხლეში მიუცემია რამე, ის არ ჩაეთვლების, მისია, ვისთვის-
ნაც მიუცემია.

111. თუ კაცმან⁷ მამული რამე იყიდოს, გინა სხვა რამე, თა-
ვისით ანუ საერთოთი, მისი ასრე არის. თუ ან ძმა, ან სახლის
კაცი წიგნში სწერია, გაყრაში წილი დაედების⁸.

მაგრამე, თუ იმ კაცს სასახლო არა დაუხარჯავს რა და
თავისის საქონლით უყიდა, იმ სხვას ძმებს, როგორც საქონლის
წილი შეხუდეს და გამოილოს, იმ ზონით იმ ნასყიდის წილი დაიდვან.

112. თუ ნასისხლი რამე არის, სწორედ უნდა გაიყონ.

მაგრამე რომლის[308r]აც ნასისხლი არის, ან შვილი, ან მამა
მომკუდარა⁹, იმას უფროსი⁹ წილი დაედების.

¹ ყულა. ¹⁰ მაგთონს AB. ¹¹ ძმებისაგან A. ² ადგილს B. ³ მივიდეს A.

⁴ ძმათ სიტყუა არა აქუსთ—A. ⁵ მოსცენ AB. ⁶ მართალის შვილისათვის
მართლისათვის B. ⁷ + კაცმან. ⁸ დაედება A. ⁹ მამკუდარა A. ⁹ უფრო A.

* ამ მუხლის პარველი ნაწილი ხელნაწერებში შეტანილია 108 მუხლში.

113. უშვილო კაცი, ძმა იყოს ვისიმე¹ თუ ბიძა, გინა ბიძა-
წვილი, გაყრა პოინდომოს, თავისი წილი და კერძი არ დაეკორ-
ვის. და თუ სახლის კაცი გაიტანა რომელიმე და გაჰყვა ვისმე,
ვისთანაც მოკუდების, მისი მამული და ქონება მას² დარჩენის. თუ
უშვილოდ მოკუდა, სხვა იმები და ბიძაწვილები ვერას მოედაფე-
ბიან და ვერც არას შეუვლუნ.

და თუ³ ცალკე გავიდა და არაფისთან დადგა და უშვილოდ
ამოვარდა, მისი მამული უელმწიფისა არის, ვისაც უნდა, უნდაც.

114. რუს სარწყავს წყალს, როგორც მამულს გაიყოფენ ძმანი,
ისრე წყალი იმდენ ნაკადულად ვაიყოფის.

115. სულადს ასრე გაიყოფენ. ყმასა და მხლებელს გარ-
და, პურს, რამდენიც არიან შვილი თუ შვილიძეილი. ნაბიჭვარი,
ყველაზე მისცემენ. ღვინოს. რამდენსაც სახლიშვილს მუშის თავს
დგომა შეუძლია, ისრე ბარზედ გაიყოფენ.

თუ ბერი ყავს ვისმე და სატელო არა აქვს, სულადი იმასაც
მიეცემის*.

[358v]. ქარი—პირველი, ვალისა თუ როგორ აიღვიბ

116. ვალისა ეს მოვაჭსენოთ, რომე ქართლში კითხვა აგრერი-
გად არ ყოფილა. ამ ახლო ხანებშიაც¹ თუმანი თვეში ხუთ აბაზათაც
მისცემია, ოთხ აბაზათიც, სამ აბაზათაც, ათ შაურათაც, ორ აბა-
ზადაც, ხუთ შაურათაც, აბაზადაც, სამ შაურადიც, ორ შაურა-
დაც, ამაში. დიად, ბევრ გვარიც ქნილა. ასე როგად მიცემაზე
სარგებლის სარგებელიც აღებულა, —რამდენი წელიწადი დაგვიანე-
ბია, იმდენი² სარგებელიც ვამორთმევიათ.

117. პური ერთიორათაც გაცემულა, ერთისამათაც, ათი
თხუთმეტათაც. და ამაების სარგებლის სარგებელიც აღებულა.

მაგრამ ძალი და უსამართლო³ არის, და ღრთის საწყენი კადევ
უფრო არას.

[369r] 118. ღვინო ერთისამათაც აღებულა, ერთიოთხა-
თაც და ერთნახევრადაც, ათი თხუთმეტათაც. ამისი სარგებლის
სარგებელიც ბევრს აუღიათ. მაგრამ ესეც ბევრი არის და ღრთის
წინაშე და სახარების გარდასულა.

119. ერთი რიგი ვალი ეს არის, რომე სამს აბაზს თეთრს
მისცემენ, და სანამდინ ის თეთრი აქვს, ახალზე თვითო კოკა

¹ ვინმე A. ² მას¹ + კაცს B. ³ თუ]—A. ⁴ სანებშიაც B. ⁵ იმდენიც A.

* უსამართლო A.

* ამ მუხლის მეორე ნაწილი, რომელიც მკვლევრობას ეხება და აქ სრუ-
ლიად უადვილოა, გადავიტანეთ თავის ადგილზე (იხ. 95¹ მუხლი).

ტკბილი უნდა აძლიონ სარგებელი. თუ პურზე შერიგებულან, მარჩილისათვის¹ ოთხი კოდი პური სარგებელი უნდა აძლიონ². მაგრამე დიად ძალი არის.

არის კიდევ მარჩილი ასრე გაცემული, რომე³ მარჩილის⁴ სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს ან მარჩილის თავს⁵ წელიწადში ერთი⁶ აბაზი სარგებელი მოსცენ.

აწ კოცისა და კოდისა წონისა მოგახსენოთ⁷

120. ადგილი არის, კოკა რვა ლიტრა არის, ადგილი არის⁸—ათლიტრიანი⁹, ადგილი არის—თორმეტნიანი¹⁰, ადგილი არის—თექვსმეტნიანი¹¹, ადგილი არის¹², ოცდაათხლიტრიანია¹³⁻¹⁴.

121. პური, ადგილი არის¹⁵, კოდი რვალიტრიანია; ადგილია, ათიანია; იქნების, რომე თორმეტი ლიტრიანი იყოს.

[309v] 122. ქერი, ადგილი არის¹⁶, კოდი რვალიტრიანია; ადგილია, ათიანია; იქნების, რომე¹⁷ თორმეტნიანი იყოს¹⁸.

123. ფეტვი, კოდი იქნების ათიანი, თორმეტნიანია, მეტიცა და ნაკლებიც.

124. აწ ეს მოგახსენოთ, ლიტრა რა არის, ან კოდი და ან კოკა. სამი შინალთუნისა და ათი შაურის წონა ერთი სტილი არის. ხუთი სტილი ერთი ჩარეკი არის. ოთხი ჩარეკი ერთი ლიტრა არის. აწ, ვისაც გინდათ, ამ თეთრის წონაზე, — ამისთვის მოგახსენებთ, ერთი ლიტრა რამდენის ხაშხაშისა, გინა ქერის მარცვლის წონა არის, იმას ძეიტყობთ.

სამართლიანად თეთრისა, პურისა, ღვინის გავალება როგორ ვაშს

125. თეთრი რომ გასცეს კაცმან, თუ ძალი¹⁹ კნა და სული სძულს, თუმანი—თვეში ხუთშაურად; თუ სული ცოტად უყუარს—აბაზად; თუ უკეთ უყუარს—სამ შაურად; და თუ მართლა უყუარს—ორ შაურად. სულ უკეთესი ეს არის, რომ სარგებელი სულ არ აიღოს²⁰.

სარგებლის სარგებელი არაფერის ვალისა არ გაჩნდების, არც ი[310r]თხოების. არც მიეცემინების. რა რომ ერთი ორზე გარდასცილდების, სხვა სარგებელი აღარ გაუჩნდების.

¹ მარჩილისათვის—A. ² მოსცენ B. ³ რომე—A. ⁴ მარჩილისათვის B. ⁵ მარჩილისათვის B. ⁶ წელიწადში ერთი—A. ⁷ მოგახსენო A. ⁸ ადგილი არის| ადგილი A. ⁹ ათლიტრიანი| ათლიტრიანია A. ¹⁰ ადგილი არის| თორმეტნიანი| ადგილია, თორმეტნიანია A. ¹¹ თექვსმეტნიანია A. ¹² ადგილი არის| ადგილია A. ¹³⁻¹⁴ ოცდაათხლიტრიანი B. ¹⁵ ადგილი არის| ადგილია A. ¹⁶ ადგილი არის| ადგილია A. ¹⁷ იქნების, რომე| ადგილია A. ¹⁸ თორმეტნიანი იყოს| თორმეტი ლიტრიანი იყოს A. ¹⁹ ძალი A. ²⁰ აიღოს A.

126. პური სამართლიანად ათი თორმეტად, მაგრამე, თუ უღმირ|თლობა ქნას კაცმან, ათი თხუთმეტად კარგია. ამას ზეით არ უნდა მიაცვსინონ.

თუ პურის ძვირობა იყოს, რომ კოდი ან ათმაურად, ან ორ აბაზათ, ან სამ აბაზათ იყოს, მაშინ ერთიორათაც შეეცემის. ქერი-სა და ფეტვისა—ასრე და¹ მგზავსად ამისა.

სოფელში გაჩენა იციან, რომე როგორც გაანენენ, ისრე მის-ცემენ, მაგრამე იმას მოსამართლემ ყური არ უნდა უგდოს.

127. ღვინო, თუ ძველი ევალოს, ახალში ერთიორად მისცეს თუ მაჭარი ევალოს, ათი ხუთმეტად ტკბილი მისცეს¹. და² თუ ტკბილი ევალოს, ათი თხუთმეტად ტკბილი მისცეს. თუ ძველი აულია, ისეც ძველი მისცეს, ათი თხუთმეტად კმარა. თუ მაჭარი აულია და სანაცვლოდ ან ძველი, ან ისეც მაჭარი მისცეს³, ათი თხუთმეტად კმარა. ტკბილი თუ აულია, ერთიორად ისეც ტკბილი მისცეს.

[316v] 128. ღვინოზედ თეთრის გაცემა ასრე უნდა. თუ მარ-ჩილი ერთს კოქას ტკბილზე გასცა, რომე სარგებელში ერთი კოქა ტკბილი გამოართვა, სწორე გაცემა არის. თუ არადა ამაზე ნა-მეტნავად გაეგმა მოსამართლისაგან არ მიიკემინება, ამისთვის რომე მარჩილი წლამდინ აბაზს მოიგებს და ერთი კოქა⁴ ტკბილი მეტად არა ღირს.

პურზე თეთრის გაცემა

129. თეთრად მარჩილი რომ მისცეს პურზედა, იმისი სარგე-ბელი წელიწადში ერთი კოდი და მასეყარი კმარა; და თუ ვამ-ცემა სულს პური არჩიოს, ორი კოდი კმარა; თუ არა ქნას და კიდევ უფრო სული გმოს, საში კოდი გამოართვას. ეს ამიტომ რომ, იქნების, პური კოდი შაურნახევრად იყოს, და, იქნების, უფრო ძვირად და გინა იაფად.—იმაჲ ათი⁵ თორმეტსა, გინა მცო-ოვდ, უმცროსზე წავა.

თეთრის მუშაზე გაცემა

130. მუშაზე თუ თეთრი გასცეს, მარჩილი წელიწადში ოთხ მუშად ოთხს დღეს ამუშაოს. ესეც ამისთვის გავაჩინეთ: დღეში მუშა ერთ შაურად იმუშავენს და [311r] მარჩილი წელიწადში ერთს აბაზს მოიგებს, და არა უსამართლო იქნების. რასაც ხანს ქონდეს, ყოველს⁶ წელიწადს ასრე ქნას. როდესაც უნდა⁷ პატ-რონსა, თავის თეთრს გამოართვანს.

131. მოვადრე მოვალეს რომ უჩიოდეს, თუ სამართლით ადა-ვებდეს, თუ აქუს და ან ღონე დაედების და შოვნის გზა პქონდეს, როგორც სარგებელი დაგვიწერია, იმრეგად⁸ უნდა მისცეს.

¹ მისცენ A. ² და—A. ³ მისცა A. ⁴ კოქა B. ⁵ ათს B. ⁶ ყოვ B. ⁷ უნდადეს A. იმგვარად B.

და თუ მოვალე გატეხილია ან ღონე არა აქუს, ან დაობლებულია, ან თვითან დაკარგულია და ცოლი და წვრილი შვილი ყავს, ან მარტო ქალი დარჩომია¹, ან თვითან დაკარგულია და საქონლად საქონელი მოყუარეს უბარია, ან მოსაგებად არის და შინ ცოლი და შვილი ყავს და ვალის ვარდაბდაც შეუბლია, ან სხვა რამ მიხეზია, — ამ წესით უნდა გასამართლდეს.

ან თუ თავდები დაუყენებია და თვითან წასულა და გაბარულა, და თავდები აქ არის, იმ რიგით² უნდა გასამართლდეს.

და სხვა მრავალი მიხეზებია, მაგრამ სულ დაწერა არ იქნებოდა, ამავ წესით უნდა და გზით გასაზღვროთ და გასამართლოთ.

[311v] 132. თუ კაცი³ გაღარიბებულიყოს და ვალის შიცენა აღარ შეეძლოს. დიად⁴ დაცემულიყოს, — თავნუნდაც დაიკლება. და თუ ცოლაც არის, რომ შეუძლია, თავნი უნდა მისცეს და სარგებელი ჩაივლის.

133. თუ კაცი დაკარგულიყოს და წვრილი შვილი ყუანდეს, და ცოლს⁵ თუ აქუს რამე, მისის შაღვათით მისცეს; და თუ არა, მოვალემ იმ კაცის მოსვლამდინ დააცალოს. თუ მოკლდა, ობლების დაზღამდი უნდა მოიცადოს⁶, სანამდი ობლები თოთხმეტითხუთმეტის წლისა შეიქნებოდენ.

და თუ ცოცხალი მოვიდეს, პასუხი უნდა გასცეს.

მაგრამ კაცი რომ სხვაგან იყოს, და აქ ცოლ-შვილს თუ⁷ აქუს რამე, და ან იმ კაცს სხვა მოვალე ყავს და აღონებს, სხვა გზა არა აქუს, იმ დედაკაცსა და მის ყმაწვილებს მისის შეცლებით უნდა ვამოართვან. და თუ არა აქუს, არ უნდა გასარჯონ.

134. თუ ქერივი იყოს და ობლები წვრილი ყუანდეს, და მოვალემ ვალს თხოვნა დაუწყოს, სანამდის ობლები არ დაიზრდების, ვალი არ ეთხოვბის. და თუ ობოლსა და ქურთვს აქუს რამე, და იმ მოვალეს სხვა მოვალე ყავს და აღონებს, რა გინდა რა უნდა მიაცემინოს, რომე, დიად⁸, სარგებლით საქმე არ გაუჭიროს.

[312r] 135. თუ კაცი დაკარგული იყოს და აქ ცოლი და შვილი არა ყუანდეს, და საქონელი მოყუარეს ებაროს, თუ იმ მოვალეებსაც მოვალეები არ აღონებენ, არ უთხოვბის.

და თუ იმასაც მოვალეები აღონებდენ⁹, მაშ ბატონმან თუ მსაჯულმან ასეთის წიგნითა და პირობით უნდა გამართვას და მოსცეს, რომე, რახან ის კაცი მოვიდეს, ვეღარც მოვალედა წა-

¹ დარჩომილია A. ² ამრიგი A. ³ კაცი]+ კაცი A. ⁴ ცოლი A.

⁵ დააცალოს B ⁶ თუ]—A. ⁷ ერთობ B. ⁸ აღონებენ A.

ვდაოს და ვეღარც საქონლის ბატონი მოყუარესა და მოვალეს წაედაოს.

136. თუ შვილი ან მამისაგან, ან ძმისაგან, ან სხვის ვისგანმე ან გასყიდულა, ან დატყუებულა¹, იმას მამისა და სახლის ვალსა და სარგებელში ველი არა აქუს. და თუ ისრეე მამის მამულზე და საქონელზე მოვიდა და ჭირიც ინდომა მათი და ლხინიცა, ეთხოვების.

137. თუ კაცი ამოვარდეს და აღარა დარჩეს რა, რაც საქონელი დარჩეს, მალიგორად უნდა. — რამდენიც მოვალე იყოს, ისრე გაიყონ. რა გინდ იმათი ბევრი ემართოს, რაც დარჩომია², ის არის. და თუ ერთის მეტი მოვალე არ აყოლებია³, იმისი ვალი იმას მიეცეს და სხვა მკუდრის სულს უნდა მოეგმაროს. მაგრამე საქართველოს რიგით ბატონიც წაიდებს.

[312v] 138. თუ ქალის მეტი არა დარჩეს რა და საქონელიც დარჩეს, ცოტა რამე სარჩო იმ ქალს უნდა მისცენ⁴ და სხვა მოვალეებს მალიგორად გაუყონ. მაგრამე, თუ საქონელი არა დარჩა რა, ქალს არა ეთხოვება რა. თუ საქონელი და ნასყიდი რამ დარჩა, მოვალეს იქიდამ მიეცემის, თორემ საშკუიდრო მამულადამ ბატონი არ მისცემს.

139. საქართველოს რიგით, ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმათ უნდა გარდიჭადონ.

და თუ გაყრილი არიან, და რაც ვალი ერთად ყოფიან აუღიანთ, და გაყრაში რომელს რომელი გაჰყოლია, ისრე უნდა გარდიჭადონ. სხვას ერთიმეორის ვალთან ველი არა აქუს. აგრევე შვილი მამას, თუ სიცოცხლეში გაყრია, ერთობის ვალში მიუდგების, და გაყრას უკან თუ რომელსამე⁵ აუღია, ერთიმეორის ვალს აღარ მისცემს.

ესეც იქნების, ერთგან იფენენ გინდა ძმა, გინდა მამა, გინდა ძმისწული, ერთი და ერთი რომ მოკუდეს, თუ⁶ მკუდრის მამულს არ ინდომებს სხვა სახლის კაცი, რომ არც გარდაჭდა შეეხლოს, აღარც ვალს მისცემს.

[313r] 140. სანამღი მამა ცოცხალი არის, შვილმან რომ ვალი აიღოს მამის უკითხავად, მამა არ მისცემს, და არც ეთხოვების.

¹ დატყუებულებით B. ² დარჩომა B. ³ აყოლება B. ⁴ მიეცეს B. ⁵ თუ რომელსამე] რომელს რომლისა A. ⁶ და A.

141. პაპას თუ პაპის მამას რომ¹ ვალი აედოს, მისი შვილი და შვილიშვილი ბევრად გაყრილიყუნენ ან დაკარგულიყონ, იმისი წილი მამული როგორც გაეყოსთ, ისრე ვალი მისცენ. და თუ მათი მამული სხვათ ქონდეს, ვისაც ეჭიროს, იმან მისცეს.

142. ესეც იქნების, მოვალეს რომ კაცი ველარ აუიდეს, საქონელი არა ქონდეს, კაცი მიეცემის, — ამსაქმითა, რომ ურჯულთხედ არ გაყიდოს.

143. ვალი რომ კაცს კაცისა ემართოს, მოვიდოდეს და იჩივლოს, უნდა მოადიც მოიყვანონ, თამასუქი უნდა გაუსინჯონ, ბექედი, ქრონიკონი, დამწერი და მოწამე, — ანითომ რომე ბევრს ტყუილათაც მოიგონებენ.

იქნების, რომ გარდაეჯადოს, თამასუქი შერჩომოდეს ან ერთის რასმე² მიზეზით კიდევ³ წამოედოს. ესეები იქნების, მაგრამე ამას მოსამართლემ კარგა გულისყური უნდა გაავლოს და კარგად გამოძებნოს. თუ გამოძებნით შეიტყო, ხომ კარგი იქნების, და თუ ვერ შეიტყო, — ან მოწმით, ან ფიცით.

[315v] თეთრი თუ ასი თუმანი არის, ხუთს თუმანზე ორი კაცი შეუგდოს; ორისაგან ერთი იშოვნოს და ისრე შეადიცოს. ეს ას თუმანზე ოცი მოფიცარი რომ გვითქუამს, იქნების ას თუმანზე⁴ თხუთმეტი მოფიცარიც კმაროდეს, იქნების — თორმეტი, ათსაც დაეჯერების.

ესეც უნდა გასინჯოთ, თუ მოფიცარი უფრო დიდგვარია, უფრო ცოტა გამს, და თუ გვარდაბალია, უფრო ბევრი გამს.

144. ქალაქში მოფიცარი ამოკუეთილი არის. რაგინდ დიდ საქმეს, სისხლსა თუ ბევრს ვალსა და საქონელს, ან მოქალაქე გარეშე კაცს სწამობდეს⁵ და ან გარეშე კაცი მოქალაქეთ სწამობდეს. თავკაცათ აძესთფიცი, მოფიცარს ერთმანეთს ვერ შეუგდებენ.

145. თუ კაცი ამოვარდეს და ვაყიშვილი არ დარჩეს. და ქალი დარჩეს, ის ქალი ვინც შეირთოს, თავისის მამის სახლ-კარი, საქონელი, მამული იმ ქალს მიეცეს⁶. იმ კაცის ვალიც იმ ქალმან და მისმა კმარმან გარდიჯადოს. თუ ის ქალიცა და მისი კმარიც მამკუდარა და შვილები დარჩომია, ი[314r]მათ გარდაიჯადონ.

თუ ქალი მამის სიცოცხლეში გათხოვილა, ვერავინ რას შეუა.

და თუ მამას უკან თავისის შითვის მეტი არა წაუღია რა და ისრე გათხოვილა, იმით ვერას შეუვლენ.

¹ რომ]—A. ² რასმე]—A. ³ კიდევ]—A. ⁴ ას თუმანზე] ასსზე B. ⁵ მოწმობდეს A. ⁶ გაჰყვეს B.

146. თუ კაცი ამოვარდეს და დედისა და დის მეტი არა დარჩეს რა, მისი ვალი დედასა და დას არ ეთხოვება. თუ რამ კაცს საქონელი დარჩობია, იმით უნდა გარდიტადონ, დედისა და დის საქონელთან ჯელი არა¹ აქუთ.

147. იქნების, რომე კაცს კაცთან ესთიბარი² ქონდესთ, უთამასუქოდ, უთავდებოდ თეთრი ევალეზინოს, მერმე ან ღარიბობით, ან ქიშპობით მიმბარებლის³ სიკუდილს უკან მის სახლის კაცს-უარი უთხრას, ჯერ გამოცეზნით, მოწმით 'მეტყობას ეცადენით.

და თუ აღარ იქნას, იმ მიბარებულს კაცს ფიცი დაადევით, — რა ერთ საქონელის⁴ მიბარებას ეწამებოდეს, იმთონის მოწმით დაადიცონ. და თუ იფიცოს, არ მიბარებოდეს, არც ემართოს, არც მართებოდეს, აღარას ემართლებიან; და თუ ვერ იფიცა, რასაც ედავების, უნდა მისცეს.

[147¹]. ფიცი ასეთს კაცს არ დაედების, რომე ან ყმაწვილი იყოს, ან ჭკუანაკლები⁵. — [მ14v] თუ ფიცი არ იცის და არა სწამს, იმგვარს კაცს ფიცი რომ დაადვას, მოსამართლის ცოდვა არის.

მაგრამე, თუ იმის მეტი სხვა უფროსი არაეინ პყავს და ფიცი იმას ეღების, იმას რა გაეწყობის. იქნების, მოყურით, 'შუა კაცით კაცმა⁶ კაცი კარგად შეარიგოს და ფიცი არ მოაგდინოს.

148. კაცი რომ უცხოს თემს წავიდეს და იქ შეილი, გინა⁷ ამა დარჩეს, ის კაცი იმ უცხოს ქუეყანას დარჩეს და უძლებობაზედ ბევრი ვალი აიღოს. იმაზე ძმა და სახლის კაცი არ მიუდგების. იმასვე უნდა სთხოვონ⁸, ამიტომ რომ, იმ მიმცემმა⁹ რატომ ავალა. ის [რ]ომ ლოთი და არზაქარი იყო?

თუ არზაქარი არ იყო და კაი მართებული ეაჭარი იყო, ან ქურდისაგან, ან ყაზახისაგან, ან ზღვით, ან სხვას ზიანით დაეწვა. გამოჩენილი იქნების და უნდა სახლის კაცი მიუდგენ. თუ კიდევ ამ ქუეყანას, აქ ყოფაში ერთად აულიათ, იმაშიაც უნდა მიუდგენ.

149. კ. ა მ ა ნ ა თ ი ს ა* [მდრ. მუხლ 243].

¹ არავის B. ² ერთიბარი A. ³ მიმცემია A. ⁴ საქონელს A. ⁵ ჭკუანაკლებ B. ⁶ ან B. ⁷ სთბონ A.

*თორღე ხელნაწერში ამ მუხლის ძვილად სათაურია, ტექსტი. ათვის კი დატოვებულია ადგილი. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის 20-ხელნაწერი ამ მუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი ასეთია:

„ამანათი ეს არის. კაცმა კაცს რომ მიბაროს საქონელი, ან წაატანოს. თუ მტრისაგან ან ცეცხლისაგან წაუტდა, გამოჩენილი შეიქნების, მიმბარებელი ვერას შეუა.

აგორვე, — თუ ცხადად გასთხინდეს, ქურდს მოეპაროს ისიცა და ამ კაცისა სხვა საქონელიცა.

და თუ მოუვლელობით დაკარგა, ან მიმბარებელი მაშკეფარა და ამ კაცმა სული ჯიო და უარი თქვა, მოწმითა და განმძიმებით შეტყვევით, რომ ცოდვა არ მოაგდინოს“ (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თ. ენ უქ. ი. მ. ა. გაშროცემა, 1955).

აწ ვიწყოთ კახი ძურდოგისა და სამართალი მისი

150. ქურდობა ვისაც და ღინებით შეემთხვიოს და შეაჩნდეს, რაც ეფეოების და შვენის, ვისაც სამართალში მოვიდეს, როგორც მართებდეს, მისი იმან [შ15r] იცის, და ზღვევინებისა ასრე უნდა იქნას.

ქურდობა, დიად, ბევრი რივი არის და მრავალფერი არის, და თვითეულად ყველას ცალკე დაწერა არ იქნებოდა, გრძლად მოვიდოდა. ქურდობა ყველა სწორე არ არის, მაგრამე ამ სანს ომხს გარდაისად სწორედ ვთქვათ.

151. ერთი ძნელი ესე, რომ თუ ცოლსა და ქმარს¹, ერთს სახლში ერთად მწოლს, შეგებარა ქურდი და ისრე ან კაცის იარაღი და ან ტანისამოსი, გინა სხვა რამ მოიპარა, ანუ ქალის სამკაული და ტანისამოსი მოიპარა, ის ნაქურდალიც შეიდეულად უზღოს, და რასაც გვარისა არიან, ნახევარ-ნახევარი სისხლი სხვა გარდაუჭადოს თუ ვერ აუვიდეს². ქუოდი თავისის ცოლ-შვილით, საქონლით³ და ნასყიდით მიეცეს. თუ რომ ეს ქურდობა მართლის სამართლით არა ჩნდეს, ფიცით გამართლდეს, როგორც ზემოთ ფიცის საზღვარი დაგვიწერია [იხ. მუხლ. 10].

152. მეორე ეს. ლაშქრობაში თუ ან ცხენი და ან იარაღი, ან ტანსაცმელი, ჯაჭვი, აბჯარი მოკპაროს, თავად დიდი სირცხვილია⁴: ერთი⁵ ეს, რომე [შ15v] უმტროდ და შეუბმელად, დაუნარჩომებლად⁶, მუსთლად იარაღი აპყრია, აუგი დასდებია; და მეორე ესე, თუ ომი მოჰკვდა, იმ ლაშქრობაში უიარაღობით მკუდარი შეიქნების. ამისთვინაც ამისნა ქურდმან მონაპარევიც შეიდეულად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.

153. მესამე ძნელი [ესე]. დედაკაცს რომ ზედ შებმული ან კიდებული იარაღი ან თმა, ან თმის სატანი რაც რამ ფერი სამკაული ზედ შეჭსნას ან შეაჭრას, მონაპარევიც შეიდეულად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.

154. ამ ზემოთ წერებულს ქურდობაებს გარდაის სხვა ქურდობაები დიდისა თუ მდაბლისა, ბევრისა თუ ცოტასი, შინა თუ გარეთ, ვისაც რისაც ფერის ქურდობა შეემთხვიოს, მისი საზღაური შეიდეული არის.

და ამ საზღაურისა ასრე არის და ასრე უნდა იქნას.

თუ ის საქონელი⁷ ან პირუტყუი საბატოის კაცის შვილისა ან ახნაურიშვილისა მოპარულა, იმას ის საზღაური შეიდევი მთლივ მიეცენის.

თუ ეს მონაპარევი გლეხისა არის, ერთიორად გლეხს მიეცემის და სხვა საკელმწიფო არის. სამოხრობლო, რაც საქონლის დამკარგავს გაუა, ისიც ქურდმან უნდა მისცეს.

¹ ცოლი და ქმარი AB. ² აუდიოდეს A. ³ ქონებით B. ⁴ სისცხვილია A. ⁵ ერთი—A. ⁶ დაუნარჩუნებლად B. ⁷ თუ ის საქონელი—A.

[316r] 155. საყდრის გატეხისა, ჯვარისა და ხატის დამტვრევისა, ჯელმწიფის საღაროს გატეხისა ჩვენ არ გვითქუამს რა, როგორც ჯელმწიფესა და კათალიკოსს ეპრიანებოდესთ, ისრე გარდა ავღვეინონ.

156. საქართველოს სამართალი ერთი ეს არის, რომ კაცმა დაჰკარგოს რამე და ან მოჰპარონ, სადაც თავის საქონელს იცნობს, დიდისა თუ მცირისა ჯელში, თუ უნდა ეყიდოს ვისგანმე, გინდა ეშოვნოს, სთხოვს, წაეჭიდების. იმ კაცმან ისიც უნდა მოსცეს, და ვისგანც მოსცემია ან მოუყიდნია, ის კაციც¹ უნდა უთხრას. თუ იმ კაცს არ ეტყვის, სახლათრიც თვითან უნდა მისცეს.

ესეც იქნების, რომე იმ კაცმან მომსყიდველი თუ ომცემი ველარ იპოვნოს, ველარც იცნობდეს, იმაზე გული აჯეროს, როგორც წესი იყოს, იმრიგად, ასრე რომე იმ შენის საქონლისა არც შე ვიყო ჭურდი და ველარც იმას² ვიცნობდე, ვისგანც მამცემია, აღარც ჯელი მიწვდებოდეს. თუ ასრე შეფიცოს, თავისი თავნი გამოართვას, სხვას ნულარას მიერჩის.

[316v] 157. არის კიდევ, კაცმან პირუტყვი და რაგინდა რა საქონელი თავის საქონელს ამზავსოს, მისი კი არ იყოს, შაგრამე არ ეშვებოდეს, ჩემი არისო, ის კაციც ფაცევდეს ჩემიაო. ამაში მოსამართლისაგან გამონახვა უნდა. ჯერ ორთავესაგან მოწამე ითხოვს³ და მოწმით გაარჩიოს, ეცადოს.

თუ არ იქნას, ვისაც ჯელში საქონელი იცნას, იცი იმისი არის. ასრე იფიცოს, რომე ჩემიც იყოს და ტყუილად⁴ მეცილებოდე, თუ არადა, ვერ იფიცოს, თუ დაკარგული არის, ისრე მოსცეს და თუ მოპარვით წაყუანილი არის, შვიდეულად მოსცეს.

158. ერთი ეს ვთქუათ. დასტურ დადებული არის, კაცი თავის საქონელს იცნობს, შუას წყალში ჩაეჭიდებისო.

მაგრამე ამ ერთს აღავს ეს არ იქნების: მაშინ რომე, ჯელმწიფე ერთს შეპირისპირეს⁵ მტერზე ან ჭუყუნის მოსარბევლად ერთის კვირის საღაშქროზედ რომ მიბრძანდებოდეს, მაშინ რომ კაცმან კაცის ჯელში იცნას რამ, ნუ წაეჭიდების, ამიტომ რომე, ცხენი არის თუ იარაღი, ყუელა თავის ფიჭრით იქნების; და ახლა ამ კაცის ჩამოქუეითება და იარაღის აყრა ერთის მეომრის მოშლა არის და მერმე შუღლი მოსდევს, და მაშინ ჯარისათვის არ ვარგა.

¹ კაციც B. ² იმ კაცს B. ³ ორთავესაგან მოწამე ითხოვს, ორთავე მოწამეს სთხოვს A. ⁴ შეთირისპირეს B.

ასრე იქნას: მოწამე დაიჭიროს, ამ ცხენსა, ამ იარაღს [317r] ვირჩითქო, და იმ ერთს კვირას უკან მოსამართლესთან შეიყარნენ და ისრე გარიგდენ.

159. კაცმან რომ კაცს ქურდობა თუ სხვა რა გინდა რა შესწამოს, სტანჯოს, ბევრი რამ უპატიური შეჰკადროს, დააფიცოს, მერმე ის საქმე სხვაგან გამოჩნდეს და დამფიცებულმან¹ თუ რამიჩქიდამ გამოიტანოს, ნახევარი იმისია, ვინც იფიცავს², და გარჯის საუბატიოც უნდა მოსცეს დაფიცებულსა³.

იქიღამ⁴ კიდეც ვერა გამოიტანოს რა⁵, გარჯის საუბატიო ნაშინც უნდა მოსცეს, ბჭეთაგან გასინჯვით, როგორც გამდეს [იხ. მუხლ. 349.]

კაცი ნასყიდობისა

160. თუ კაცმან ნასყიდობა ქნას, მამული, სოფელი, საქონელი თუ პირუტყუი, დიად, ალალი და შესარჩენი საქმე არის, ბატონის მეტი კაცი ვერ ნოუშლის. და თუ ბატონი გაუწყრების, სულს გარდა ყველაზე ჯელი მიუწყდება.

მაგრამე ბატონსაც ეს მართებს: სხვა რიგად რომ ბატონმა ყმას⁶ გარდააჰდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს.

[317v] 161. სყიდვა ასრე უნდა. კარგა გამოძიებით, მართლის მეტყობით უნდა იყიდოს, რომე ან სსვის მამული არ შემოატყუოს, ან მზღვარი ტყუილად არ დაუწეროს; კაცს მოწმით, წიგნით⁷ და ბეჭდით უნდა იყიდოს.

იქნების, დაჭირებული იყოს და იათად მოჰყიდოს, იქნების მსყიდველს უნდოდეს და ევირად მოსცეს, მაგრამე რა წიგნი დაიწერების და ჯელი ჩაირთვის, რა გინდ ფასი მოუმატონ და ან მსყიდველს აუარ უნდოდეს, ველარ მომლიან.

162. თუ კაცმან სოფელი ან გლეხი თავადისაგან ან აზნაურისაგან სასყიდლად მოინდომოს, ჯელმწიფესაც უნდა დაკითხვა.

მაგრამე უკითხვადაც სყიდულა და არც ჯელმწიფე გამოჰკიდებია, ანითომ რომე, ვინც უნდა იყიდოს, ჯელმწიფის კოდის ჰური, ბეგარა, საბაღაზე, რაც რამ ფერი საჯელმწიფო, ლაშქარ-ნადირობა, — არცეთი დააკლდება, ყველა უნდა ქნას, თუ ჯელმწიფემ არ გაათარხნა.

¹ და დამფიცებულმან] ამ დაფიცებულმან A. ² იმისია, ვინც იფიცავს| ფიცსათვის მიეცენა A. ³ დაფიცებულსა| და დაფიცებულმა A. ⁴ იქიღამ| თუ უნდა B. ⁵ რა| — უბრალოდ B. ⁶ ბატონმა ყმას| კაცმა კაცს B. ⁷ წიგნის A.

163. გელმწიფის სახასოს აზნაურშვილისა და სახასოს გლეხისაგან გელმწიფის უდასტუროდ თავადი¹, ნურც თავადის ყმა, ნურას იყიდის.

[#18r] აგრევე სხვას თავადისა და ვინ გინდას² ყმა თავის ბატონის უბეჭდოთ ნურავინ რას გაჰყიდის, თორემ მისი მებატონე არ იყაბულებს, მამულს თვითან დაიჭერს და ფასს მიმსყიდველს სთხოვს.

იქნების, ამყრელმან და ან აყრილმან კაცმან სხვას თემილამ მამული გაყიდოს³, არ გაიყიდების.

ვისაც ეყიდოს, ფასი მომსყიდველს სთხოვს.

164. აწე თუ სხვას თემს ვაჭარი სავაჭროდ წაყიდეს და იქ თავის ქუეყნის კაცს ამ ქუეყნის მამული, ნასყიდი თუ უსყიდი, მიჰყიდოს და იქ ლოთობასა და ავკაცობაზე გარდააგოს ან სხვას თემს გარდკარგოს⁴, ის გასყიდვა ყაბული არ არის.

ვისაც თეთრის სესხება უნდადეს, ისრე, უშამულოდ, ასესხოს, — მერმე, როგორიც ვაჭარი არის და ან როგორც მოუგია, ის გამოჩნდების. თუ აქუს რამე თავისი⁵, ვალს იქილამ მიეცემის.

თუ არა, ან ხლვით, ან ჳმელით, ან ქურდით წაჳდენია, ის გამოჩნდების — აქ მისმა მამამ და სახლისკაცმან. უნდა მამულილამ უნდა სხვა რიგად, გარდაუჳადოს.

ამას ბევრი რიგი გამოჩნახვა და ვაჭართაგან კითხვა უნდა.

[#18v] 165. იქნების, კაცმან ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში ქონება რამ იპოვნოს, თუ იმ მამულის მომსყიდველთან ფასი გარდაწყუჳტილი არის, ველარახ შეჳა, ის ქონება მსყიდველისა არის. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, იმ დანარჩომის ანგარიშით წილი უდა მომსყიდველსაც დაუდვას [იხ. მუხლ. 165].

166. თუ პირუტყუი, აქლემი, ქხენი, ჯორი, ულაყი და რაც რჩომა პირობით მიყიდა და ეს პირობა დაუდვა; ამ ჩემს ზოსყიდულს საქონელს, არც დაშავებულობით და არც სნეულობით არა სჭირს რა, და თუ გამოჩნდეს, შენი ფასი წაიღე და ჩემი პირუტყუი მამგვარე, როდესაც იმ კაცმან შეაჩნიოს რამე და მოგვაროს, უნდა მომსყიდველმან პირობა გაუთაოს.

და თუ არადა, პირობა არა ყოფილა რა, ერთმანეთის მოწონებით უვაჭრიათ თუ გაუცვლიათ, მოკუდების თუ ავი რამ გამოჩნდების, რა საბელზე გარდააბიჯებინებენ, აღარ შეიშლის.

¹ თავად B. ² ვინ გინდას] ვის გინდას კაცის ყმა B. ³ გაყიდოს] — და A.
⁴ დაიკარგოს B. ⁵ თავის A.

[ქარი] გაცულილობისა

167. თუ კაცმა კაცს პირუტყუი რაც რამ ფერი სულაერი-საგან ერთმანეთს გაუცვალოს, რომე ამისი იმას უნ[შ19r]დოდეს და იმისი ამას, [და] ერთმანეთს პირობას არას¹ სთხოვენ, [ისე] გასცვლიან, ერთმანეთთან გელი აღარ ექნებათ.

თუ პირობით შესცვალეს, არა სჭირს რაო, არც სენი, არც დაშავებულობა, და მერმე კი გამოაჩნდა, ისევე² შეეშლების. ოცს დღემდინ იქნების ესე, თორემ მერმე აღარ შეიშლის. თუ მის გელში არა სჭირვებია რა და მას უკან სენი რამ გამოსჩენია, მით აღარ შეიშლის.

იქნების, ამისთანაებშია ფიცი მოტდეს და მოსამართლემ რიგინათ გასინჯოს და გააჩინოს.

ან ვენატი, ან მიწა, ან საკომლო. ან სასახლის ალაგი თუ რაც რამ³ ფერი მამული ერთმანეთს გაუცვალონ, იქნების, საოთხთ მისცენ ერთმან მეორესა, — რა რომ გაცულილობის წიგნსა და პირს დასდებენ, აღარ მოიშლებს, რა გინდ ერთი მეორეს სჯობდეს და უფრო გამოსაყენებელიც იყოს.

[უშვილობისათვინ]

168. უშვილობისათვინ კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგდებს, და თუ დააგდებს, სრული სისხლი უნდა მისცეს.

იქნების, კაცი ასრე ქანი იყოს, რომე ცოლთან წოლა კი შეეძლოს და შეიღის შექნა კი არ შეეძლოს, ამისთვინაც არ გაიყრებიან. და თუ [შ19v] სულ ასრე მცვედანი არის, რომ ქალთან წოლა არ შეუძლია, უნდა კაცმა ცოლს დასტური მისცე სხვის ქმრის შერთვისა.

თუ, ვინ იცის, ქორწილზედ კაცი ყოფილა, და ან ქორწილს უწია, და მერმე ქორწილზედ დამცვედნებულა, არ გაიყრებიან⁴.

[წყალი, შეშა და ბალახი ველმწიფისა არის]

169. ქვეყანაზედ ეს სანი არ დაეჭირვის კაცსა და ველმწიფისა არის — წყალი, შეშა და ბალახი.

170. წყალი ასრე⁵, რომე, სადაც ველმწიფე წყლისა და რუს გატანას მოინდომებს, ქვეყნის შენობისა⁶ და პურის მოსაფლისათვის იქს, რომე კოდის სური არ დაეკლდეს, და სადაც ებრიანების, რუს თავს ვერავინ დაუშლის; სადაც რუ მოიგდენს, ვენატი თუ ხოდაბუსნი, რაც დასუდების, გასტრის და გაატარებს.

¹ არასა A. ² ის A. ³ რამ]—A. ⁴ თუ ვინ... გაიყრებიან]—A. ⁵ ასრე A.

⁶ შენობისა A.

რომელს სოფელსაც უბოძებს და დააჩემებს იმ წყალს, ერთი მეორეს ვერ შეეცილება. მას ჟუკან სათავის კეთება და რუს ამოწმება არავისგან დაიშლება [ახ. მუხლ. 244]

171. ბაღახი, მთასა თუბარსა, კაცს კაცისაგან ამიტომ არ დაეჭირვის, რომ გელმწიფეს ცხურის საბალახე ეძლევის და ცროხის ნახირის თავი, და თუ ერთი მეორეს ბალახს დაუჭერს, ესეები გელმწიფეს დააკლდების.

[320r] 172. მთა და შეშა ამისთვის არ დაეჭირვის, — თუ ბარის კაცი სახლს არააშენებს და შეშით არ დარჩების, ქუეყანაზე მენობა მოაკლდების და გელმწიფეს ლაშქარ-ნადირობა დააკლდების.

მაგრამე, იქნებისცა, მთის პატრონს ერთი სანადირო ალაგი ყორულად ქონდეს და იქ არ მოაჭრევინოს.

[დახუთვისა ასრე იქნას]

173. ქვეყანაში ამისი ყადაღა გელმწიფისაგან უნდა იყოს და არიქს], რომე, რაგინდ დიდი საქმე, სისხლი და ვალი ემართოს, ერთი მეორეს ნურც მოსტაცებს, ნურც დაიხუთავს.

თუ ვისმე ქართული ქონდეს, ან გელმწიფეს შემოსჩივლოს, ან მის მდივანბეგსა და მოსამართლესა და ისრე თავისი საქმე გაარიგოს, თორემ, თავის-თავად ვინც ან მოიტაცოს რამე, ან დაიხუთოს, ექუსი თუმანი საგელმწიფოდ ჯარიბა გამოიღოს და წანართმევი ისრეუ პატრონს მიეცეს.

174. თუ შორეულმან ასეთი კაცი იხუთოს, რომე მისის თემისა იყოს, იკნობდეს და საქმე მიუწოდებოდეს, მართებულია, და სხვის კაცისა კი არა მართებს.

თა იმრიგის კაცის თავზე დაიხუთონ, მას კაცს სთ[320v]ხოონ პასუხი, ვისაც თავზე დახუთვილა.

და ის კაცი ამას ემართლებს¹; წააყვეს მას მისსა მოდავესა თანა და აუშვას²; და თუ რამე დაჭარგოდეს, უკლებლივ უზლოს. და იმ მოდავესთან თავი გამოიმართლოს.

თუ ამას ამბობდეს, ჩემთან იმ კაცს ველი არა აქუსო, ეგ არ იქნების, უმისკაცისოდ ვერ გამართლდება, იმ დამხუთათან უნდა მიპყუეს. თუ არ წაყუების, მამ წანართმევი ყუელა უნდა უზლოს, და თუ დაჭერილი არის ვინმე, იმის ამგებისაც უნდა გაურიგოს.

[ეხისკოპოზის ბეითალმალისა ასრე იქნას]

175. ეხისკოპოზის ბეითალმალი ზვენს მიხდომიანი სრულობით საყდრისა უნდა იყოს, მაგრამე ვითაც საქართველო დარიბი და უსაქონლო ქუეყანა არის, აგრე რიგად არც გელმწიფის შემო-

¹ ემართლებს] + ანუ A + ნუ B. ² აუშვას B. ³ აშუბა A.

სავალი არის, ვერც არას ებისკოპოზის ძმა და სახლის კაცი ებისკოპოზისაგან იშოებს რასმე მისგან, რომე ებისკოპოზის დამარხვა შეიძლოს, ამიტომ უწინაც ასე ყოფილა გარიგებული და აღარც ჩვენ მოვშალეთ.

ასრე იქნებოდეს, რომელიც საყდრის რიგი და იარალი ებისკოპოზს იქ დახუდოშია¹, იმას გარდაის კიდევ თუ თვითონ თავის ღამში ან თავის კონდაკით და ან საყდრის მამულიდამ საყდრისათვის გაუკეთებია რამ და შეუწირავს, ის საყდარს არ მოეშლების.

და იმათ გარ[მშ1r]ეთად თუ რამ დაოჩების თეთრი, ფარჩა, ვერცხლი, ჰური, ღვინო და პირუტყუი, იმისგან ერთი წილი საველნიწიფო არის², ერთი წილი საყდრისა, ერთი წილი ებისკოპოზის ძმებისა, რომ ებისკოპოზი დამარხონ.

[ორბატონობასა და ორიანობაში მივლომა]

176. ორბატონობასა და ორიანობაში ერთის მეორისაგან მივლომა, მოკვლა, აკლება, წართმევა და მოტაცება დალაშქრევა არ იგსენების, არც გამოიკიდების, — მტერნი ყოფილან და გაყოფილნი, და რაც ზელით გამოსვლიათ, ორთავ ქუეყანა ურბევიათ. და ბოლოს რომელსაც ბატონს დარჩეს, ნუღარ ათქმევს.

177. იქნების, ზელნიწიფემ თუ შებატონემ ჯარი გაუსიოს თავის საბატონოში მოსარბეულად ან კაცი კაცს დასაქერლად მიუსიოს, და არ დამორჩილდენ, არც დაერბევიონ, არც დაეჭიოვინონ; იასაული³ ბატონის ბრანების გათაფებას ეცდების: ამაში ზელის გამოღება და ერთისაგან მეორის სიკუდილი მოვდების.

თუ იასაული³ მოკუდეს, სისხლი და ნახევარი მოსცეს; და თუ ის დასაქერი კაცი მოკუდეს, მისი სისხლი ნუ არის.

ეგების; თქვას ვინმე, სიკუდილი არ დაბარებოდაო⁴, დაქერა სთქმოდაო⁵, შართალია, არა სთქმია, მაგრამე, თუ ზელს გამოიღებს და არ [მშ1v] დაეჭიოვინების⁶, მაშ სიკუდილი მოაქუს.

178. დაშქარნი დანარჩუნებულს კაცსა და იარალზე ირჩოდენ⁷... [მდრ. მუხლ. 254].

¹ დახუდომა B ² საველნიწიფო არის]—A. ³ იასაული A. ⁴ დაებარებოდაო A. ⁵ სთქმოდაო A. ⁶ დაეჭიოვინება A.

⁷ თორივე ზელნიწიფომი ამ მუხლ. მხალოდ სათაური აქვს. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული უხუცის 20. ზელნიწიფომი ამ მუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი აქეთია:

... ნიამ ისე იტნას, თუ კაცობა კაცი დაინარჩუნოს ცოცხალი, თუ ანუ მოკლას, მისი ცუნეი, იარალი, ტანსამოსი დაინარჩუნებელისა არის; ჯაჭვი, ზუჩი, მუხარაღი და ამგვარი ზელნიწიფისა არის, — მძიმე თვალი თუ მარგალიტი.

[ნადირობის ცილებიხა ასრე იქნას]

[322r] 179. ნადირობის ცილება ქნილა და იქნებდს, ნაგრამე მაინც არის საქმე ბევრი ასრე საკუირველი, უცხო მოტდების, რომე საკუირველი, დაუჯერებელი იქნების.

ისრით მოკლულზე თუცა შესცილდენ, თუ წემი ისარი უწინ მოხუდაო, ამისი ჯერ მათთან მდგომს კაცს ეკითხვის, — ეგების მოწმით გამონდეს, ვისი ისარი უმალ მოხუდა.

თუ არ იქნას, გამონახვა უნდა. წინ გარდამხტალი და მართალი მგარი ცილობს თუ ორნივე მართალ-მგარელნი ან ორნივე წინ გარდამხტარს მისულნი ცილობენ; გასინჯვა უნდა, საიღამ ნასროლი ისარი ჰკვრია, რას ალაგსა აქვს ნაკრავი.

ამგვარის ძებნით თუ ვერ იპოვნონ, მათი სამართალი ამის მეტი არ არის: რომელიც უფროსი¹ იყოს, მან შშვილდ-ისარი დააყაროს და ასე თქუას, — ღონ ნულარა მამაკულევინოს რა, თუ ამას უწინ წემი ისარი არ მოტუდომოდესო, და დარჩეს მას. თორემ ტელი არა აქუს.

180. იქნების, ერთს ცოტად წაებუნოს და მეორეს მას უკან დიდი მოეკვეთინოს. ვისაც უწინ უკრავს, თუ იმის ნაკრავში შშვილდის სამელი დაიშალა, მისი არის; და თუ ვერ დაიშალა, ტელი არა აქუს.

[322v] 181. რასაც რქიანს ნადირს თუ რქას უისამე ისარი უწინ მოხვდა, ყური უნდა შეაზმანონ: თუ ყური შესწვდა, პირველის მკურელისა არის; და თუ არ შესწვდეს, მეორისა არის.

182. იქნების, ნადირობაში შეიგვრება და სიკუდილი მოჰტდეს, მისი სისხლი არ არის.

თუ ვინ იტის, ნაქიშპარი და ნამდურევი კაცნი შეიძგერნენ და მოკლდეს რომელიმე, და მკუდრის პატრონი მიერჩოდეს, ცხენის ძალით იმედგულად მორევით² მოხველ და შემოადგერეო, ან გავა მიეცო და შეიძგერეო. ამის დამხდურთ კაცთ კითხვით, რომ

ააღვე მოკლულს კაცს ვერავინ მიედავება ნომკულელს და ვერცა ვინ გაუტრცვა.

და თუ მან არ ინდობა ჯერ გაცრცვა და ისე ბტერსა სდჯს, და აკას უთხრა, ვე კაცი მოვალ, შენ ვაცარცვო, იმასაც ცოტა რამ წილი უც იმ ნაკრავში მისის კარკაცობით.

აგრევე მოკლულს კაცს არააგზით ნიჟნავი და პერანგო არ გააკრცვების და ნურცა ვინ ტელს მიყოფს, თვარა კანთნი აქეს. და თუ ვინმე იკადროს ამისო ქნა, მათი უფროთი ნე აქნევინება (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, 1955).

¹ უცროსი B. ² მორვით A.

იქ დასწრებოდეს. გამოძიებით¹ უნდა გასინჯვა, და თუ არადა, ჯერი უნდა. თუ ჯერს ვერა იქს, სისხლი უნდა მისცეს².

183. აგრევე ჭალის საჯუნდრის ნადირობაში თოფით მოკლულზე რომ ცილობა შეიქნას, რომელს უწინ უსროლია და იმ მკარეს ნაკრავი აქუს, ის უნდა გასინჯოს კაცმა და ისიც გამოაჩენს. იქნება ერთის მეტი ნაკრავი არა ქონდეს და მეორე ამბობდეს, ჩემგან არის ეს ნაკრავიო. თუ ტყვია შიგავ ეღვას, ის უნდა გამოიღონ, და ვისისაც თოფისა გამოდგება, იმისი ნაკრავი იქნება — ტყვიას უნდა შეუწონოს და მით [შჰჰრ] შეიტყობის.

თუ არც იმითი იქნას, თოფი და იარაღი რომელმაც დააყაროს, იმას დარჩეს.

ესეც იქნების, რომე საჯუნდარში ერთმანერთის³ ნასროლი თოფი მესაჯუნდრეს მოხუდეს. თუ ფათერეკად მოხუდა, ის სხვა არის. და თუ ამას იტყვის მკუდრის პატრონი, ქიშში იყო და ამიტომ მიყო[ო]. მაგისი მოსამართლემ გასინჯოს. თუ დასტურად ქიშაი ყოფილა ან ნამდურევი, ჯერი შიაჩნია.

თუ ჯერს ვერ გაზევს, სისხლი უნდა მისცეს.

[წყლის სამძღვრის ცილებისა ასრე იქნას]

184. იქნების და ქნილა, მდინარემ წყალმა ძველი ნადენი ალაგი დააგდოს, ხან იქით გარდაეარდეს და ხან აქეთ, და ამაზე ცილება მოჰკდეს, ჩვენი სამძღვარი წყალი არისო და რაც ჩემკენ დარჩა, ჩემი არისო. მაგრამ ამით სამძღვარი არ შეიშლებს.

როდესაც თაობიდამ ამ მდინარის პირს აშენებულა, გაღმა თუ გამოღმა, სადაც მაშინ წყალს უღენია და ამ სოფლებს იმ წყლის პირამდი სჭერია, ისრევე უნდა ეჭიროსთ.

[შჰჰვ] 185. მეწყერი რომ მოგლჯდეს*.

[პოვნისა ასრე იქნას]

186. თუ გასყიდულს მამულში კაცმან, მსყიდველმან, საქონელი იპოვნოს, თუ ფასი მთლივ მიუცია და აღარა დარჩომილა რა, მამსყიდველი ვერას შეუა. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, რაერთიც დარჩომილიყოს, იმ ანგარიშით წილი დაუღვას [იხ. მუხლ. 165].

[ყმაწვილის ნაქნარის საქმისა]

187. ათს წლამდის ყმაწვილის ნაქნარის რასაც ფერის საქმისა, ავის კაცის ნაქნარს ავს საქმესთან არ ჩაიგდების. თავის ტოლს უხამს თუ უფროსს, ყმაწვილობით და უჭკუობით უქნია,

¹ გამოძიებით A ² მისცეს] — A. * ერთმანერთის] — A.

* ამ მუხლის ტექსტი აოცვრთ ხელნაწერში არაა.

საფათერაკოსავით არის. მისმან მშობელმან, მისის ყმაწვილობისაგან მკუდარს სამარხი მისცეს [შ24r] და დაჭრილსა და დასნეულბულს სააქიმო მისცეს, სხვას ვერას შეუა.

**ნაშრომისა და რახაც ფერის პირუტყუისაგან წანაგედისა¹
ასრე იქნას**

188. თუ უპატრონოდ, ისრე რჩომა ნაშრომში შევიდეს, ერთხელ პატრონს მოგვაროს, უყურო, ნუ წაბიჯდენინებო.

თუ არ უყუროს და კიდევ დააბელოს სიგა, მოკლას, ვერას შეუა. და თუ არ მოკლას, შუაკაცთ კითხვით წანაგედის პასუხი გასცეს და თუ პატრონიც გვერდსა² უდგეს და ისრე წაუტდინა, მაშინ განაღამც³ რომ უფროსი პასუხი უნდა მისცეს.

იქნების, რომ პატრონი გვერთ არ უდგეს და შემამულე რჩომის პატრონს ედაგებოდეს, გაზრახ შემოლაღეო და ქიშპობით წამიჯდინეო და გვერთ აღარ მოუდგეო.

მაშინ ჯერი უყოს, რომ მისი ნება არ ყოფილიყოს, და საფათარეკოს წესი⁴ და წანაგედის პასუხი მისცეს, ამიტომ რომე, იმთონი რჩომა უკაცოდ რატომ გაუწევა [იხ. მუხლ. 245].

ვაშის აკაფისა, ნერგისა, გინა ხილისა ასრე იქნას

189. თუ ასეთმან კაცმან კაცს ვაზი აუკაცოს, რომე არ ემართლებოდეს, სადაო და სალაპარაკო არა კონდეს რა, ღვინით გინა სიბრიყუით აუკაცოს, რა [შ24v] მდენიც⁵ ვაზი მოეჭრას. იმდენი⁶ აბაზისა მისცეს.

და მტერობა თუ რამ ედვასთ და ემართლებოდეს, ის მოსამართლემ გაუსინჯოს და იბრიგად სისხლსა იმის საქმეში გაუანგარიშონ.

190. აგრვე ხილი თუ საჭმარი ნერგი ან მოუჭრას, ან მოუკაცოს, შუასკაცთ გასინჯვით და დაფასებით როგორც თქუნ და ღირდეს, ისრე პასუხი გასცეს.

და თუ ემართლებოდეს, სისხლში გაუთვალონ.

დაწვისა

191. თუ კაცი კაცს არას ემართლებოდეს და ისრე სახლსა და კარს ცეცხლი წაუკიდოს, რომ ჯალაბნი შიგ უდგეს, თავის გუნებით დასაწვავათ მოუნდომებია.

ერთი სისხლი, და რაც ან სახლი და საქონელი დასწოდეს, უკლებლივ უნდა მისცეს.

¹ წახდენისათვის A. ² გვერც A. ³ გაღამც A. ⁴ წესით B. ⁵ რამთონიც A. ⁶ იმთონი A. იმდენის B.

და თუ ემართლებოდეს და ან საქმე რამ ქონდეს და იმის-
თვის ექნას, მოსამართლემ გაუსინჯოს.

რაც ნამართლებულობა ქონდეს, იმაში გაუთვალონ.

192. თუ ყანასა ან ვენაკის ღობესა, ან ბჯასა, ან თივასა,
ან საბძელსა მტერობით ცეცხლი წაუღვას, აგრევე ის გასინჯონ.

თუ ემ[შ]ართლებოდეს, საქმეში ჩაუგდონ.

თუ არას ემართლებოდეს, მართებული პასუხი მიაცემინონ,
რაც ერთისაც წამუდარიყოს.

თუ უნებურად და ფათერაკად ცეცხლი გავარდეს და ისრე
მოეკიდოს რასმე, — რაც დაიწვას და წაჭდეს.

193. დამწვარი კაცი თუ ამას ამბობდეს, რომე გაზრახ მი-
ყოო და ფათერაკს აბრალებსო, იმისი ჯერი უნდა უყოს, რომ
ფათერაკი მოსულოდეს, და არც თავისი ნებით ექნას, ისრე საფა-
თერაკო მისცეს.

[ხუმრობასა და თამაშობაში დაკრიხათვის]

194. თუ ხუმრობასა და თამაშობაში კაცმა კაცს აწყინოს
რამე, ან მოსტეხოს რამე, ან დაჭრას, ან მაშინდელს ნაკრაულო-
ბაზე მოკუდეს, დაჭრილს სააქიმო უნდა მისცეს, და თუ მოკუდეს,
სამარხი უნდა მისცეს.

იქნება, ამასაც ეუბნებოდეს, გაზრახ შენის ნებით მიყო.
მაგისი ჯერი არის. თუ თავი იმართლა, რომ მისი ნება არ ყო-
ფილიყოს და ისრე მოსულოდეს, როგორც დაგვიწერია, დაჭრილსა
და ავადმყოფს სააქიმო მისცენ და მკუდარს სამარხი უნდა მისცენ.

და თუ ვერ იფიცოს, მკუდრისაცა და კრილობისაც მოსა-
მართლემ კიდევ ნაკლებათ, უნდა გაუჩინოს.

[შშნv] 195. კაცმან თუ ორმოს პირი აჭდილი გა-
უშვას და იმაში ან კაცი და ან პირუტყუი ჩავარ-
დეს*... [შდრ. ნუხლ. 256].

[მრჩოლელი პირუტყვისა ასრე იქნას]

196. თუ ვისიმე პირუტყუი ირჩოლებოდეს, პირველ უნდა
უთხრან მეზობლებმან, რომე ამისგან ან კაცი მოკუდების ან პირ-
უტყუიო, ან დაკალ, ან მოკალ, ან წყუილნი გამოუხვენ, ან გაყიდე

* ორივე ხელნაწერში ამ ადგილას მხოლოდ ეს სათაურია. ტექსტისთვის
კი ადგილია დატოვებული. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის
201 ხელნაწერი ამ ნუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი ასეთია:

„... წმიდა და უწმიდური, ის უნდა ნახონ, თავის ნატამალშია თუ სასოფ-
ლოს ადგილსა, ან ის ჩავადნილი კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ მთერა-
ლი, — მოსამართლემ კარგად გამოიკითხოს.

თუ თავის ნატამალში ყოფილა ის ორმო, ნახევარს სისხლს შეუვა კაცი-
სას თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს ადგილს ყოფილა, მთელი ეთხოვბის, ამი-
ტომ რომ იკოდა, გზა იყო, რად არ დაბურა?“ (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის-
წიგნი, 1955).

და გაიცალე. თუ ეს ქნა, ხომ აღარა დაშავდება რა, და თუ არ დაიჯერა და ან მოკლა რამე, ან დააშავა რამე, მრჩოლელის პატრონმა კაცმა პასუხი უნდა გასცეს. მანამდინ ეტყოდენ და ისრე რჩომამ მოკლა რამე, ის მკულელი რჩომა მიეცემის.

[326r] ნაძლევისა ასრე იქნას

197. კაცი¹ ყმაწვილსა და უკუქუოს კაცს არ უნდა დაენადლეს, არც იმას უნდა ჩამოჰყუეს, რომ ან შეეჭიდოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, ან გარდახტომა მოუდვას, ან ცურვა დაჰპატიუოს თუ რაც ამგვარი ნაძლევი მოუდვას, თორემ, თუ ამაში იმ ყმაწვილმან და უკუქუომ იწყინა რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალი დაედება.

და ამით თუ რამ ავი დაემართება, ან მოიტეხა რამე, ან დაშავდა, ან მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკულდარს სამარხი და დაშავებულს სააქიმო. და რამთონსაც ხანს საქმესა და სამუშაოს დამცდარა, იმისი პასუხიც უნდა გასცეს.

და თუ ორნივე ტოლი კაცნი არიან და ნაძლევი ორთავ ნებით და დავ-გამოთხოვნით გამჟღარა, ერთმანეთს ნაძლევის მეტს ვერას შეუვლენ, რაც უნდა დაემართოს.

[მებატონეთა და ყმათათვის]

198. თუ სხვას ქვეყნიდამ სხვას საბატონოს მკუიდრი კაცი საყმოდ მოუიდეს ვისზე, ვისაც უწინ მოუა და ეტყვის, შენ გყმობივარო, ან იქილამ ბირებია, იმას ის კაცი აღარ წაერთმევის, რა გინდ სხვა ბატონი მოინდომოს იმ მოსულმა კაცმა.

[326v] 199. თუ ამავე საბატონოში ერთისა მეორეს ყმა მიუიდეს და ხანი დაყოს, და არ მოიკითხოს, ჯელმწიფის დავთარში, ვისაც მოსულია, იმის სახელზე ჭირის მქნელად დაიწეროს, — ძალად ველარ აუყრის, სანამდინ მეორედ არ აიწერების და სამართალს არ იმოვნის, ვერ წაართმევს.

და თუ თავის ნებით სამკუიდროზე წავა, ეს ვერას შეუა. მაგრამე, რაც ამის ყმობაში მოუგია, ნახევარი საქონელი უნდა მოსცეს.

თუ კიდევ აწერაზე აქავ დარჩა და ოცდაათი² წელიწადი აქავ დაყო, თავის ნებით სამკუიდროზე ველარ წავა.

თუ წავა, იმან ისრევ უნდა მოსცეს

200. თუ ერთიმეორის ყმა ერთმანეთს მიუიდეს და თავი ნასყიდად დაუწეროს ან იმ მებატონემ იმ გლებკაცს ან ვალი გარდაუწყვიტოს და ან შიმშილობაში გამოკუებოს, და დავთარში ჯერ არ დაწერილიყოს ამის სახელზე, და ისრე ის პირველი მებატონე წამოედოს, — რაც ამ ახალ ბატონს იმაზე ხარჯი ექნას, ის პასუხიც

¹ კაცი] + თუ A. ² ოცდაათი A.

უნდა მისცეს, და რაც ამ გლეხს კაცს ამ ახლის ბატონის კელში მოუგია, იმისი ნახევარიც ახალს ბატონს უნდა მისცეს.

და თავისი ყმა თავის ძველს ბატონს უნდა მიეცეს.

უწინ, რაც ახლის ბატონის [227r] კელში მოეგოს, ჯერ ამისი ნახევარი უნდა მისცეს ახალს ბატონსა და მერმე, რაც თავისი დაეხარჯოს, იმისი პასუხი ცალკე უნდა მისცეს.

თუ ამაზე ვერ შერიგდენ, რომე ამის მეტი არა მაქუსო, იმ გლეხმა ფიცით უნდა შეიჯერიოს.

201. თუ აქადამ აყრილი გლეხი სხვის საბატონოში წავიდეს, თუ იქ ექუსი წელიწადი დაყოს და ისრე კელმწიფეს ყმად¹ მოუიდა, თუ უნდა, მისცემს კელმწიფე და, თუ უნდა, არ მისცემს, კელმწიფის გუნებაზე ჰკიდია.

ეს ამიტომ დავწერეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა, ექუს წელიწადს სხვაგან დაჰყოფს, მოვა, კელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება².

202. თუ საბატონოს კაცისშვილის ყმა სხვას საბატონოში წავიდეს, თუ ოცდაათი³ წელიწადი იქ დაყოს და ისე მოვიდა და სხვას კაცს ეყმო, ველარას შეუა.

თუ ნაკლები დაყო და ისრე მოვიდა, ვერაფერ შეეცილება, ისრევ თავის ძველს ბატონს უნდა მიეცეს.

მაგრამე თრიალეთზე, ქართველის ბატონის სახასოში, თორმეტის წლის წასული რომ მოვიდეს, აღარ მისცემენ.

[227v] **203.** გლეხის კაცის ქურივი რომ დაქურივდეს, მისი მებატონე ქურივს ძალად ნუ გაათხოვს. ვინც ქურივს უნდოდეს, ის შეირთოს; და თუ არ უნდოდეს, თავის ობლებთან იყოს.

და თუ ნებით შეირთოს ვინმე, თავის მონდომებული, იმ ქურივის წამყვანმა აეს ქურივსა და კარგს ქურივზედაც კარი და მარჩილი მისცეს⁴. მეტს ნურც ის მებატონე და ნურც მოურავი ნუღარასა სთხოვს.

თუ ვაჟი ობოლი გაჰყუეს, გაზარდოს და მის ბატონს მოგვაროს. თუ ქალი ობოლი დარჩეს, თუ უნდა, ქურივმან გაზარდოს და დაასახლოს, და, თუ უნდა, მისმა ბიძებმა და მოყურებმან გაზარდონ და გაათხოონ. მებატონე მუახლედ ნუ მოინდომებს.

თუ სულ დამზრდელი არაფერ გააჩნდეს, ის ობოლი ქალებიც მისმა ბატონმა დაზარდოს. და თუ დაათხოვს, ხომ კარგი იქნება, თუ არადა, მუახლედ ჰყუანდეს.

¹ ყმად]—A. ² დაეკარგებათ B. ³ ოცდაათი A. ⁴ გამოართვას A.

გლეხის გაყრა ახრე არის

204. დარბაზი დერეფნით უფროსისა არის.

კალო-საბძელი — უმცროსისა.

ღვედი, სახნის-საკვეთი, გუთნის იარაღი — გუთნის დედისა.

ცხურის ქუაბი, ერკემელი. რაც არის, შეცხვარისა არის.

ჭმალი, თოფი, ცხენი და იარაღი მსახურისა არის.

სხვა გამჟღადი ძმაზე გაიყონ და რჩომა — მწყემსზე.

[ბოლოსიტყვაობა]

[323r] ქ. თვით, თავით თვისთ აღმოგეტყუელი წიგნისა ამის სამსაჯულოსა და მომღებელი წინაშე ყოველთა მყოფთა და ყოფადთა, ძე მეფეთა და განმგებელი ქართველთა ერთა, ბატონიშვილი ვახტანგ, კუალად ვიტყვი თქვენდა.

ეპა, წარჩინებულნი და ღთისა ერთუფლებისა და სამთავიოების გულმტურვლად მადიდებულნი და შეუორგულებულნი საკუთარნი მამანო¹, კათალ-კოზნი, ებისკოპოზნი, მიტრაპოლიტნი, წინამძღვარნი, მღრღეღნი და სხვანი სამღრთოგანნი, და შემდგომად ჩვენთა მეფენო, უფლისწულნი, დიდებულნი, თავადნი, აზნაურნი და ყოველნი მყოფნი ქართლისანი. რომელნი ჰგიებთ და ევალად სხვანი ეგებოდეთ, და ხალღვდეთ ნაღვაწთა და წერებულთა წიგნთა ანათ სასამართლოთა, ჩვენ მიერ თქმულთა და თქვენდა მომართ მღებულსა, პირველვე დასაწყისმან წიგნისა ამისამანვე გამცნოსთ და მუნვე მოვითხრასთ, თუ ემთარ მიზეზ ვექმენით აღწერად თვითოეულად სამართალთა.

ფრიადითა შრომითა და მრავლისა გამოძებულობითა თვით ვიგულისმოდგინეთ, რომელსა² ზედან მოწმობა დართეს ერთა ჩვენთა სრულობით სამღრთოთა და გინა სამტედროთამან, ბრძენმან და მონახულმან, ყოველმანვე ერთბამად. და ესე ესრეთ არს შემზადებული.

ხოლო სხვანიც შემორე ხსენებულნი [328v] წიგნები სასამართლონი დიდთა სამეფოთანი, მოვიძიეთ და მოვიღვეით, და მრავლის სასჯელითა ვიდრე წელთა შეორედმდე გარდმოვთარგმნეთ³, და იგინიცა უკლებულად აღგვიწერაეს და არს შემკობილი ყოვლისა სამართალითა.

არამედ, ვინათგან ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამე არს და არა მიზგავს სხვათა ქუეყანისა რიგთა და ქცეულებათა, სხვა არს დიდებულნი და თავადნი, სხვა არს სისხლი და სიკუდილი, სხვა არს ღალატი და უკადრისი, ამად ესევითარისა სამართალნი სხვათა განაჩენთა შინა მოკლებით⁴ იპოების და მათი წიგნი უფროს ჩვენდა უკმარ არს.

ნუ სიტადულად შემარაცხავთ, და ვგონებთ უბჯობესად ყოველთასა წიგნსა ამას, სასარგებლოდ ქუეყანისა ამისად. ამად ნურავინ სძულობს და იუნდოვებს.

აწ ვიაჯები ყოველთა და ისმინონ ესე. რომელმან ბრძენმან და ტელისტმის-მყოველმან მსაჯულმან და მოსამართლემან აღმოგვეთისათვინ ქრთამთა და მიუდ-

¹ მონანი A. ² რომელსა A. ³ გარდაძოვთარგმნეთ A. ⁴ მოკლედ B.

გომლობისთვის მოყუასთა და თვალუხვადად¹ სჯათა წვრთილებისათვის იმძულვართ
წიგნა ესე და მოიძაკოთ, და ინებოთ შეცვლა სამართალთა სხვებრ რათმე, ამას
ნუ პყოფთ, ნუცა გარყვნით წერილთა ჩვენთა, რომელი აღგვეწეროს. არამედ რომ-
შელმან უმჯობესი სიბრძნით თვისით [შაჟი] პბოს, იგი ჩართვით თვისვე თქმუ-
ლად, სად ენებოს, მუნ დაწეროს და იგიც ვგოს.

ხოლო რომელმან არა ისმინოს ვედრება ესე და მოშალოს სამართლები
ჩვენი, სხვებრ შეცვალნეს, ცოდვათა ჩვენთა მიერ იგიმცა დაისაჯუების*.

თუ ვითარ ვაშს დაწერა განაჩენისა

205. ქ. ამ შეკრებულის სასამართლოს წიგნისა ასრე იქნებო-
დეს და ამ წესით იქმარდენ.

ერთის ჩანთით, მდივანბეგისაგან დაბეჭდილი, სალაროში ება-
რებოდეს.

როდესაც სასამართლოდ დასხდებოდენ და მოჩივარს აჩივ-
ლებდენ, ამ წიგნს გამოიტანდენ და მდივანბეგი გაკსნიდეს.

მდივანს წინ ედვას, კითხულობდეს.

მოჩივარმან რომ იჩივლოს, მათი საჩივარი რომ გაიგონონ
და საგანაჩენოდ მიიყაროს, და განაჩენს წერა დაუწყონ, ორისავე
მოჩივრის საჩივარი უნდა დაწერონ. ფიცი მოჯდეს თუ უფიცრობა,
გინა სისხლი, გინა ბოზობისა, გინა ქურდობისა და რომლისაც
ნივთის სამართალი დაიწეროს, ის სამართალი ამ წიგნის რომლი-
საც სამართალიდამ დაიწეროს, განაჩენშიაც ასრე ჩასწერდენ, ამა
და ამ მოსამართლის განაჩენისა და სამართლისა², ამდენის თავი-
დამ ეს სა[შაჟი]მართალი გავაჩინეთო.

ამიტომ რომე, როდესაც, ან ამ ჯამად და [ან] ბოლოს, მოჩი-
ვარმა როდესმე თქუას, ქრთამითა და მიდგომით მოსამართლემ უსა-
მართლო მიყოფო, მაშინ განაჩენსა და ამ სამართლის წიგნსა შე-
ამოწმებენ, და აქედამ ნასამართლი იქნების და ველარავინ იუარებს.

მერმე არის, და მოსამართლეს დალათს ვერავინ დაუჭერს.

და ვერც ეს მოსამართლენი, თუ არა ამ წიგნში წერებულს,
სხვას მოგონებულს სამართალს ვერ გააჩენენ.

როდესაც სამართალი გარდასწყდებოდეს, წიგნს ისრევ მდივან-
ბეგი დაბეჭდევდეს და სალაროში მიაბარებდეს.

206. ქ. მამულისა თუ რასაც ფერის განაჩენი რომ იყოს
ქელმწიფისაგან გასამართლებული თუ სხვის მოსამართლისაგან გა-

¹ თვალუხვად A. ² სამართალიდამ A.

* აქ მთავრდება სამართლის წიგნის თავდაპირველი ტექსტი. აქედან
ბოლომდე ტექსტი გადაწერილია სხვა ხელით (ალბათ კრებულის საძი-
ებლის გადამწერის ხელით).

ჩენილი, ის მეფე და მოსამართლე რომ გარდაცვალებულიყოს და ბოლოს ის განაჩენი მოიტანონ და არც ის საქმე გარიგებულყოს, და იმ მოლაპარაკეს ის მამული თუ სადაო ისრევ ჯელთ ეჭიროს და «აშოროს» ამბობდეს, ევ განაჩენი ჩვენთან საჩივრით სამართალში არ არის დაწერილიო და ტყუილად გასინჯვით მართოთქვენ აგილიათო, — თუ იმავ მეფის დროს მოვიდეს ის ლაპარაკი, მეფემ მოსამართლეთა და დამწერთ უნდა უწყინოს და გარდააქდევინოს, შეცთომით განაჩენი რატომ დააბეჭდინეს.

თუ აღარ ცოცხალან, და რალა გაეწყობის, — ვისაც მამული თუ სადაო რამე ჯელთ უჭირავს, ფიცი იმისი არის.

მაშინ, რომ მაქსოვარი აღარ ცოცხალ იყოს, ეს მაშინ უნდა, თორემ, რომელსაც მაქსოვარი ეშოვების და სწორე შეიტყობის, ის არ მოიშლების.

[330r] ქ. მიბარებულისა რასაც ნივთისა, და გინა ნათხოვრისა, ახრე იქნებოდეს

207. თუ ასრე პირობა დაუდვას ან წიგნით, ან მოწმით, ამგვარად ინდოს, რომე ან მტრის დასხმით, ან ცეცხლით, ან წყლით, ან მოპარვით, რასაც ფერის დამარცხებით თუ ჩემსასაც არა დაუმარცხდა რაო, არც არას შენსას დაუმარცხებო, და გერმე ამ მიმბარებელს და მენათხოვრეს ერთის რისაც დამარცხებით თავისი წაუტდა და ეს სხვისაც, — არას ემართლებიან.

იქნების, რომ არ უჯეროს, შენი არა წამქდარა რაო და ჩემი უნალვლელობით დაკარგე და წამიქდინეო, — ფიცით შეიჯეროს, როგორიც საქონელი ყოფილიყოს, იმრიგის მოწმით, როგორაც მოსამართლეთ გამონახონ.

თუ თავისი არა წაუტდა რა და მიბარებული და ნათხოვარი წააქდინა, უკლებლად უნდა მისცეს ისივე თავნი.

[207¹]. იქნების, უწიგნოდ, უპიროდ კაცმა კაცის საქონელი მიბაროს და ან ინათხოვროს, რასაც მიზეზით უნდა წაუტდინოს, არას ემართლების, თავისი თავნი უნდა უკლებლივ მისცეს — თვინიერ ცეცხლითა და ლაშქრით, ქურდითა და წყლით. თუ ამ ოთხში ერთ-ერთითაც არის წაქდენია, თავად თხოვნა არა მართებს მიმბარებელს, და თუ სთხოვოს, სულ აღარ მიეცემის, ნახევარი უბჭონ, ამიტომ რომე უნებური საქმე წაკიდებია.

[207²]. კაცს რომ კაცის რა გინდა რა საქონელი ებაროს, ვისაც აბარია, იმას რომ თავისი ბატონი გაუწყრეს და აიკლოს, და ის მიბარებული საქონელიც თან გაატანონ, იმისი ასრე იქნას, თუ დასთმოს იმ კაცმა მოყურობით და მეზობლობით, რადგან რომ

იმისთანა ზიანი მოსვლია და წამკდარა ბატონის წყრომით, და საქონლის პატრონმა აღარა სთხოვა, კარგია.

და თუ სთხოვა, უნდა მისცეს, თავისას არას ემართლენის.

[207³]. ქ. იქნება, რომ კაცს კაცისა ებაროს რამე, რა გინდა რა ფერი, და უთხრას პატრონს, გამაცალეო, და არ გააცალოს, და მერმე ან დაეკარგოს, ან მოჰპარონ. ის შიმბარებელი თუ ცოტას რასმე შეუა, თორემ სხვას ველარას სთხოვს, ამიტომ რომე ის [რ]ომ უთხრა, რატომ არ გააცალა?

თუ წაყვანა არ უთქვამს და ისრე დაუკარგა, თავისი თავნი მისცეს*.

[330v] 208. ქ. კაცმა რომ კაცს მიაბაროს რამე, და მას კაცს ცოლი ყუანდეს და ის კაცი მოკუდეს, და თუ მას მის ცოლთან შვილი დარჩეს, ის, რაც რომ მამას იმის ბარებია, იმ შვილს ეთხოვდის.

და თუ შვილი არ დარჩა და მართო ცოლი დარჩა, თუ იმ ანაბარის გელთ ქონდეს რამე, იმ დედაკაცს მიაცემინონ.

თუ დედაკაცი მოკუდეს და კაცმან ცოლი სხვა შეირთოს, და მეორეს ცოლს უკან ის კაციც მოკუდეს, თუ შვილი დარჩეს მეორეს ცოლთან, მეორეს ცოლთან მიცემულს შვილსაც ეთხოვდის, ვისიც რა მამას იმის ბარებია.

და თუ შვილი არ დარჩა, მას დედაკაცს კი არ ეთხოვდის.

თუ, ვინ იცის, თავის მზითევსა და ნიშანს გარდა სხვა ნაბეტნავი საქონელი იმ ანაბარისა ქონდეს და მართლა გამოჩნდეს, ის კი უნდა მიეცეს თავის საქონლის პატრონსა.

209. ქ. კაცს რომ კაცის საქონელი ბარებოდეს რამე, შიმბარებელიც და საქონლის პატრონიც ორნივე მიცვალებულიყუნენ, ამისი ასრე უნდა იქნას.

თუ შვილი დარჩომოდეს შემნახავსა, იმ საქონლის მომდევარს პასუხი შვილმან გასცეს. თუ არადა შვილი არ დარჩომოდეს, ვინც იმ კაცის საქონელს დაპატრონებოდეს, პასუხი იმან უნდა გასცეს.

იქნებინ, რომ შვილი დარჩეს და მისმა ბატონმა გასცეს და დაფანტოს, იმ საქონლის პატრონს პასუხი მებატონემ უნდა გასცეს.

210. ქ. თუ კაცმა კაცი ინათხოვროს და თუ მოკუდეს, ვერას შეუა. თუ არადა, მიზეზი არა არის რა, უნდა მისცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც სთხოვოს, ამისთვის [რომე], თუ არ დგებოდა, რატომ პატრონს არ მისცა და ან არ შეატყობინა?

* ეა სუბლი A ნუსხაში მიწვრილია ვახტანგის ხელით.

თუ გიქი იყო, — აგრვე.

თუ არადა, ყაზახმა და ქურდმა მოსტაცა, რატომ ვაგზავნა ასეთს ალავს, რომე [შპ1r] მოაპარვინა ან მოატაცებინა?

თუ, ვინ იცის, მან არ ვაგზავნა და ან მან არა აწყენინა რა, და ის კაცი თვითონ წავიდა და ვაიპარა, დიდია თუ ცოტა, და გზაზე ყაზახი შესვდა და დაიჭარა, და წაიყვანა, ამისი ასე იქნას.

ვინც ის კაცი ითხოვა და ებარა და ყუანდა, ჯერი დაუღებინს რამე, ასე რომე არც მას კაცს ძალად ვაეგზავნოს და არც არა დასაგარგავი ეწყინოს რამე. რადგან ასრე ჯერი უყოს, აღარას ემართლების, ორთავე სწორედ სძებნონ.

როსაც გამოიჩინდეს და იპოვონ, თუ როგორც ჯერი ქნა, ისრე ყოფილიყოს და მართალი იყოს, ის კაცი თავისავე პატრონს მიეცეს. და სხვა საზღაური, რაც იმის შამპარავს გამოართვან, ვისაც რომ ის კაცი ნათხოვრად ყუანდა და ებარა, იმას მიეცეს, ამისთვის რომე უბრალოდ დაუფიცნია და ფიცის საუბატიო მან ქურდპან უნდა გარდუჭადოს.

ერთი ესეც, რომ, ვინც ის კაცი ითხოვა, ის კაცი რომ თავის სახლში იყოს და მას, ნათხოვნს კაცს, კარგადაც ინახევდეს და ანაზღეულად მის სახლში ან ყაზახი დაესხას და ან ქურდი, და ის კაცი მოიპარონ და მოიტაცონ, ამისი ასე იქნას. რადგან უთხოვინია, პატრონი თავისას ისევ ითხოვა, მაგრამ რადგან იმკვარად მომხჭდარა, სულ აღარ მიეცემის, იმ კაცია ნახევარ-ფასი უნდა მიეცეს, და ორთავე სწორედ სძებნონ. თუ ვისმე მართლა შეაჩინდეს ის კაცი, გამოეერთვას.

და თუ — ფასი, ფასიცა და საზღაურიც შუა გაიყონ სწორედ, ამისთვის რომე იმ კაცმა, ერთი ესე, რომ ნახევარი ფასი უწინ მისცა. მეორე ესე, რომე მანც იმისთან ეტება, მესამე ესე, რომე მან, კაცის მოშპარავმან, იმის სახლი ვატება და იქილამ წაიყუანა.

[შპ1v] 211. ქ. თუ პირუტყუი მიიბაროს კაცმა კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს. და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას გამოართვას.

თუ ავის პატივით შეუწახოს და მართებულზე ნამეტნავი ანუშაოს, და მძლე იყოს, მოკუდეს, — უნდა უზლოს. თუ ან კლდეს გარდააგდოს, ან მგელს შეაჭამოს, ან მტერს მოაკვლევინოს, — უნდა უზლოს.

თუ, ვინ იცის, ან სენით მოკუდეს, ან სიბრმითა, ტყავი და ჯორცი პატრონს უნდა მიუტანოს, სხვას არას ემართლება.

[მოსამართლეს რომ საეკვო მოვხენდეს]

212. ქ. მოსამართლეს რომ საეკვო მოვხენდეს სიტყუით, მოწამე თავად მომვხენესა სთხოვონ. თუ იმან დასაჯერი მოწმე|ე|ბი იშოვოს, კარგი არის. თუ არადა, ვისაც ედავების, იმას სთხოვოს მოწამე, და ამისი უფროც დაიჯერება. ამისთვის რომე იმაში ექვი აქუს. თუ არადა, ფიცით გარდასწყუთონ.

213. ქ. მოსამართლე რომ სიგლის წერილს ვერ მიხვდეს, თუ იმაში დაწერილზე რომ ისარჩლიდნ, თუ უცილებლად ყოფილა იმ დღემდინ, სიგელიც მართლად ჩაიგდების და შიგ წერილიცა უცილებელი ყოფილა, არას ემართლების.

თუ სიგლისა არა შეიტყობა რა და სადაოსაც ახლა ედავების, ნუ ალაპარაკებს. დაკარგვია.

ქ. ქუეყნისა და ქალაქთ შენახვისა

214. უღების დადება კაცის-კულის ოდენი არის. ამაღ რომე ბოლო აღარ მოეღების. და გელმწიფემ მოსამართლე და გამგებელი მღთისა და გელმწიფის მოშიში უნდა დააყენოს, რომე გელითაც გამოუვიდეს.

ქ. ბჭის დადგინებისათვის

215. გელმწიფემ ასეთს კაცს უნდა უბრძანოს. რომე ორმოცს წელიწა|მმმრ|დს იქით იყოს და არა, დიად, სიღარიბე აწუხებდეს. თორემ მოტყუვდება: ღთის მოშიში იყოს.

ორი ბჭე არა ჯერ არს, ამაღ რომე ერთმან ერთისაკენ თქუას, ერთმან მეორისაკენ, უსამართლო მოგდების.

და ბჭესა ესეც უნდა სჭირდეს, რომ, რაც მოჩივარმა შესჩივლოს, ასე დაისწავლოს, ასე უამბოს, როგორც შეეჩივლოს, რომ შენ ასე არ იჩივლეო? თუ სწორედ დაუსწავლია და ან ორთავეს საჩივარი ახსოვს¹, უსამართლოს ნუ იტყუის.

ქ. დედაკაცის საჩივარში მოხვლისა

216. თუ დედაკაცს კაცისაგან საჩივარი აქუს, სამართალშიც მიესვლება და გაგონებაც უნდა. მაგრამ ძისის ენით მოიღოს არც ფიცი დაედება, არცა რა წაერთმის; თუ კაცს დაიმოწმებს, მცდარი არის.

თუ დედაკაცი დედაკაცისაგან ჩიოდეს, მდივანში ეელი არა აქუს, მოთებემ უნდა გაურიგოს.

[ეკლესიის მამულის დამუშავებისათვის]

217. ქ. ეკლესიის მამულის დამთესველმა ან დამნერგველმან, თუ ეკლესიის ბატონისაგან დასტურით მოგნას, მართებული

¹ ახსოვნა AB.

ღალა და სამსახური გარდაუწადოს.

თუ ცილებით ქნას, და ისევ ეკლესიას დარჩეს; რაც უქირნახულოს, სულ ეკლესიას დარჩეს.

დანერგვა ეკლესიის ბატონის გამოთხოვნით არ იქნების, ამაღ რომე დიდის ხნისათვის დაინერგვის.

და თუ ცილობით იქს, ქირნახული საყდარს უნდა დარჩეს.

ბეურს ეკლესიას ცოტა შეწირულობა აქუს და ბატონი არა ყავს. ვინც ის მოიკმაროს, როგორც მეპატრონეს შამულის საგდური მიეცეს, — ის მისი გამოსავალი ეკლესიის კარზედ მივიდეს, ეკლესიას მოეკმაროს.

ქ. საფლავის მიწის ფასისათვის

218. ეკლესიას შიგნით საფლავი არ გაისყიდების, ამაღ რომე კაცი არც თითონ ღირსა დამარბვად, არამთუ სხვას მიყიდოს.

თუ ძალად კაცმან საფლავში მკუდარი დაუმარბოს, რაც საფლავის ბატონს სისხლი სდის, შიღი შესამედი გარდღუკადოს¹, ამაღ რომე ჯელმწიფე არას გაწყრომით საფლავს არ წაართომს.

და თუ დამმარბველმან თავისი მკუდარი მოთხაროს, საფლავის ბატონი არას ემართლება, საუბატიოდ მოთხრა ეყოფა.

ეკლესიას გარეთ მართებული არის, რომე საფლავის ბატონმა ფასი გამოართიას, ამისთვის რომე დაქირებულს კაცს შეუნდობარი საფლავი არას არგებს.

ფასი გლებმა ძროხა მისცეს. უფროსმან, — როგორც სისხლი აიწივს, საფლავის ფასმაც ისრე აიწიოს.

[#32v] 219. ქ. სამარხის მიცემისათვის შამული არ იწესების, რომე ჯელმწიფისა არის.

საქონელი შვილს არ ეწესების, იმან იცის და ღთნ.

სხვამ, ძმამ ან სახლის კაცმა, ან მიცველილზედ, ან დროული სახლიდამ გავიდეს, თუ სასამართლოდ გაჰდეს, საქონლისა და სულადის შესამედი მისცენ.

თუ დიდებულში მოკდეს, არათუ სახლის შესამედი, არა, იმ ერთის თავის შესამედი მისცეს, რაც ქონდეს.

[ქვეყნისა და რჯულის ღალატისათვის]

220. ქ. თუ ჯელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცი წაუიღეს და მტერს მიუვიდეს, და იმავე ჯელმწიფეს დარჩეს, თავად ჯელმწიფის მოწყალებაზე კილია. თუ არადა, ფეჟის მოკუეთა ჯერ არს.

გალარიბება და გახეიბრება ორივე არ არის.

221. ქ. ციხილამ და სიმაგრიდამ კაცი ან ბატონს, ან ამხანაგს წაუვიდეს და გასცეს, ლაშქარი დაასხას, იმისი სისხლი არ

¹ გარდაჟადოს AB.

გაიჩინება, ამისთვის რომე ბეურის სულის მესისხლე არის. რაც გარდაცდება, სამართლით იქნება.

222. ქ. ვინც კაცმა ქუეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდევ ხედევდეს, იმით რჯული წაგდებოდეს, იმას მიყუეს, — ღთისა და ბატონისა ორისავე მესისხლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.

ქ. ნიშნის მიტანისა

223. ან ვაგი მოკუდეს და ან ქალი, თუ რამ გასაცვეთი მისვლია და სიცოცხლეში გაუცვეთია. ვერას შეუა, — რომე სიძესაც ბევრს მიეცემა.

მას გარდა სულ უნდა მიეცეს ნიშნის ბატონისა.

ქ. ზითვისათვის

224. ვისაც სახლში უშვილოდ ქალი მოკუდეს და ქმარი დარჩეს, და მის სულს კარგად მოუაროს, თუ დიდის ხნის ცოლ-ქმარი არიან, არა ეთხოვოს რა.

თუ ახალი შეყრილი არიან და შვილი არა ყავს, ზითევი სამად გაიყოს: ერთი წილი სულისათვის, ერთი წილი ამისთვის, რომ საქორწილო მიუტანია, და შესამედი ქალის ბატონს მიეცეს.

თუ ქალს ქმარი მოუკუდეს, ქურივი უშვილო მოკუდეს, თუ რამ საკაცო აქუს, სახლისა არის, სხვა მონაგები სულისა არის, და ზითევი, რაც იქნება, თუ რამ სულისათვის დაიხარჯება, ის არის, სხვა ქალის სამშობლოს უნდა მიეცეს.

ქ. გიჟისა და ბნელიანის ცოლისათვის

225. თუ ესენი ქორწილს წინათ სჭირს და ქმარს შეატყუეს*, თუ გაუშეებს, სამკუიდრო უნდა მისცეს და საკანონო მაშაბა და გამთხოვებელმან უნდა გარდაიგადოს, ამისთვის რომ ქმრის თავი არა ქონდა, რატომ გაათხოვეს?

და თუ რაც რაფერი სენი დედაკაცს ქმრის ჯელში დაემართოს, უნდა მოუაროს, გაშეება არ იქნება. და ერთმანერთის შენდობით იქნების, მოსამართლე არად გაერევის.

ქ. უხამართლოდ გინებისათვის

226. იქნების, რომ ასეთ ფერად შეაგინოს, რომ სისხლი და კაცთან დიდი შტერობა გაიშალოს.

ამის მოქმელს, ამათში რაც სისხლი მოკდება, ნახევარი დაედების, რომ რატომ ასეთი შეაგინა, რომე სხვას გარდაკიდა?

* A ხელნაწეოის ერთი ფურცელი (333r—333v) დაკარგულია. აქედან 238 მუხლამდე ტექსტი აღდგენილია B ხელის 247r—248r მიხედვით.

და სხვებრ უსამართლოს ვინებისათვის მოსამართლისაგან გარდევდებიხოს ცემითა თუ დატუქსვიოა.

ქ. წაძრახვისათვის

227. ვინც ვისაც წაძრახოს, იმით სისხლი და რაც რამ ჩხუბი მოკდეს, ნახევარი წაძრახავმან გარდიკადოს და ნახევარი მქნელმან.

და თუ იმ წაძრახვით ჩხუბი არა მოკდეს რა და გულის მოწყვეტისათვის უთხრას, გულის მოწყვეტა და თავის გატება ერთგან ჩაგვიგდია, — რასაც გვარისა იყოს, იმ წესით თავის გატებასთან ჩაიგდება და იმთონა გაოდაუტადოს.

[მუქარის დათხოვნისათვის]

228. ქ. კაცმან კაცს მუქარა დასთხოვოს, ამისი ქართლში არა გაჩნდება რა, ამისთვის რომე ამაყი კაცი არიან. და მოსამართლემ დატუქსოს და კარი გაარონინოს.

[ქირავნობისათვის]

229. ქ. ვინც ვინმე გაგზავნოს საღმე და იქ მოკუდეს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, თუ იქ იავადყოფებს და დღით მოკუდების, მის სულზე უნდა გაისარჯოს, სხვას ვერას შეუვლენ გამგზავნელს.

ეს გაგზავნილი კაცი ან სენს შეესწრა და ან იმ ალაგს ჰაევამ, ან სიხაშმემ თუ ყაზახმან მოკლას, ნახევარი სისხლი გაუჩნდება, რისაც გვარისა არის, ამისთვის რომ არც გამგზავნელს უნდა სიკუდილი.

ან რიგითა, რომ, თუ ან ყმა არის და ან კაცი გასამრჯელოს სთხოვს და გამოართმევს, ამისთანას არა ეთხოება რა.

და ან თავის სხვის-შვილი და მოჯამაგირე არის, ამისი მეოთხედი სისხლი მიეცემის, ამისთვის რომ მოჯამაგირეთ დაუქირავს, მაგრამ ამისთვის არ დასდგომია, რომ სასიკუდილოს ადგილს გაგზავნოს.

230. ქ. ვინც ვისი პირუტყუი ან სამოვარზე, ან თუ წყალზე წაიყვანოს და დაუშაოს, და თუ მოკლას, თუ იჭმარა და ისრე დაემართა, მთლიე უხლოს.

თუ ფათერაკის საქმით მოუტდა, ნახევარი დაიკლოს პატრონმან.

[ქვრივი დედაკაცის სამკვიდროსათვის]

231. ქ. ვის შვილი დარჩეს, მას უკან მოკუდეს, დედაკაცი დარჩეს უშვილოდ, თუ სახლში დადგების, რადგან ქმარი და შვილი

იქ მოკდომია, ისრევ თავის პატივით იყოს.

თუ გამოვა, ან სამშობლოს მივა, ან მოლოზნათ შედგება, სახლიდამ საკაცოს საქონელს ვერ წაიღებს.

და თუ რამ თავის ქმრის კერძი საქონელი და სულადი არის, მისი მესამედი სამკუიდროდ გაყუეს იმ დედაკაცსა, მამულს გარდა.

თუ ქმრის სახლში გაუყარი კაცი არა ჰყავს, საქონელს თავის ბატონის მეტი ვერავინ შეეცილება.

232. ქ. დედაკაცს, ქუირეს, მამულის გასყიდვა და შეწირვა არ შეუძლია და საქონელი, რაც ზელთ უჭირავს, როგორც უნდა, მოიჭმარებს. თუ სახლის კაცი და ან ბატონი გამოევიდა, როგორც ზეით სწერია, ის უნდა იქნას [იხ. მუხლ. 231].

ქ. ანდერძი

233. თუ კაცმან, მოკუდავმა, თავის ალალი საქონელი თავის სულს დააკლო და ვისაც უანდერძა, მიეცემის.

მამული თუ ნასყიდი აქუს, ისიც მიეცემის. სხვა მამული მის პატრონზე ჰკიდია.

ქ. აზატობისათვის

234. ვინც ან თავის მკვეალი ან მონა, ნასყიდი და თავის უცილებელი, აყუეს და გააქაზატოს, ზელი არავისა აქუს.

თუ სასახლო და საძმო რამ არის, უერთმანერთოდ აზატი არ არის.

[თავდებობისათვის]

235. ქ. თავდები ამ სამართლით უნდა, რომ თითონ ნებით მოვიდეს და უთავდებოს, ზელში გამოაბაროს. უცილოდ ისევ უნდა ზელში ნიაბაროს. რაც მიბარებოდეს თავდებსა.

ალაღ თავდების დაყენება ცოდვა არის.

[მთხრობლობისათვის]

236. ქ. მთხრობლობა საქმით ხომ მართალიც ცოდვა არის, და ტყუილი მესისხლობა არის.

მაგრამ საღათოს წანაჯედისა და ზელმწიფის ორგულობისა შეიტყოს ვინმე და არ გაამგლავნოს, ისიც დამნაშავესთან ჩაიდების, მასთან უნდა დანაშაული გარდაიგადოს.

მთხრობელმან როდისაც უთხრას კაცსა და სამთხრობლო გამოართვას, მაშინვე ის სირობა უნდა დაიდოს, რომ, თუ გაჭირდეს, აიოს დაუდგენიო.

რომელიც ამის პირს ვერ მისცემს, იმაში ტყუილი ურევია.

თუ ტყუილად კაცმა კაცს უმთხრობლოს და მთხრობელი გამტყუუნდეს, რაც იმის ენით მართალს კაცს ედებოდეს, იმთონი მოსამართლემ გარდაუკდევინოს.

ქ. ფიცისათვის და მოფიცარისა

237. მოსამართლემ გასინჯვით უნდა ფიცის საქმე გაარიგოს თუ კაცს ხედევდეს, რომ ღთის მოშიში არ არის და სჯულისაც არა იცის რა, იმას ფიცს ნუ დასდებ. ბრძენო მოსამართლევ, ხედავ, რომ არას ინაღვლის.

დიდი საქმეც რომ იყოს, ბევრს მოფიცარს ნუ შეაგდებ, რომე ორი ცოდვა ურევია: ერთი ამაღ რომ, ეგების მართალი იყოს და ბევრის კაცის შოვნა ვერ შეიძლოს; მეორე ესე, რომ, თუ ბევრი შეგროვდენ, დაიფიცვენ, არ შეიკცხვენენ.

მოფიცარი დროული, ღთის მცნობელი, სჯულის მეცნიერი და ცოტა უნდა იყოს.

[333r] ქ. ტყუილად დამფიცებელისა

238. რომ შეიტყოთ, ტყუილად კაცს დაუფიცავს, მოსამართლევ, რას უხამ იმას?

ურია არის და მასთან ბური არ იქმება — მისმა შერჯულემ დიდად გარდააკდევინოს.

და რახედაც ეფიცოს, პატრონს თავი შეეცეს; ამაღ რომე ღთისა და პატრონის რისხვა ეყოფა.

ქ. დედაკაცის ფიცისათვის

239. დედაკაცს არ ეფიცების, არც გარუშე კაცი შეეგდების¹, ამისთვის რომე გარემეს კაცს არ გაუტყუდება, არც არას მისის ფიცისას ინაღვლის. უნდა მოსამართლემ მოუძებნოს, რაც რამ საყვარელი ყუანდეს, ძმა თუ შვილიანი სიძე, ის შეაგდოს.

ქ. სიგლის წართმევისათვის

240. ვინ ვის მოერიოს და სიგლები წაართოს ან დაუხიოს, ან დაუწვას, ჯელმწიფის მეტს ამისი სამართალი არ შეუძლიან, ამაღ რომე წართმევსაც ჯელმწიფემ უნდა გარდააკდევინოს².

ერთად ესეც იქნება: პატრონს კითხოს და, როგორც სიგლები ყოაკილიყოს, დაუწერიონს, დაუბეკდოს; რომ ცოტა ტყუილიც გაერიოს, სიგლების წართმევისა³ არის.

ქ. სამძღვრის გარიგებისათვის ასრე უნდა იქნას

241. რომელიც სამნის ჩამსმელია, თავად ძველი სამანი უნდა კარგად მონახოს.

თუ ვერ იპოვოს, ასეთს ალაგს გასამძღვროს⁴, რომ ან გორა, ან ჯევი, ან კლდე ემოწმებოდეს, თორემ სამანი ბევრს ალაგს მოგლეჯილა და ნიშნიანის აღგილით⁵ უფრო არ მოიშლება.

¹ შეეგდება A. ² გარდაკდევინოს A. ³ წართმევისა A. ⁴ გასამძღვროს A.

⁵ ნიშნიანის აღგილით ნიშნის ალაგით B.

* აქედან უკვე გრძელდება A ხელნაწერის ტექსტი.

ქ. სამნის მოგლეჯისათვის

242. როგორის საქმითაც მჯდარიყოს, დიდი იყოს თუ მცირე, თავის გელის სისხლის ფასი ჯურუმში გარდიჯადოს, ამისთვის რომ სამნის მოგლეჯელი გელმოსაჭრელი არის.

[ამანათისათვის]

243. ქ. კაცმა კაცს შორიდან გაუგზავნოს რამე და კაცი მკუდარი დახვდეს, წამლებს მართებს, რომე, სახლში თუ ყუანდეს რამე, მიუტანოს, თორემ თუ დაუბრუნა, იმ კაცისაგან წართმეული იქნება.

თუ ძალდადგომით ვერ მიუტანა, იმასთან სამართალში მიყუეს და დიდად გაისარჯოს [შდრ. მუხლ. 149].

[რუს გამლებისა]

244. ქ. რუს გამლებისა, რომ შუაში სხვის მამული ეღვას, იმ შუას მამულის პატრონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს. თუ იმასაც გაუკეთდება რამე¹, კარგად შერიგდენ [იხ. მუხლ. 170].

[წანავედისათვის]

245. ქ. მწყემსმა რომ წანავედი ქნას, თუ ან საქონლის პატრონი თვითონ არის და ან სამწყსოს შენახვისათვის ფასი აქუს, წანავედი მწყემსმან უნდა ზლოს.

და თუ ისრე, საქონელმა წაავედი[მჰჰჰ]ნოს², საქონელი იმან უნდა გარდიჯადოს [იხ. მუხლ. 188].

[მიწის ჭერისათვის]

246. ქ. რასაც მიზეზით კაცს მიწა სჭეროდეს და ან ბალი, ან ვენატი აეშენებინოს და სხვას დარჩეს, თუ წადავებით და მდივნით მიეცემა, რაც იმ მიწაში ჭირნახული უქნია, მისი პასუხი უნდა მიეცეს.

თუ, ვინ იცის, სიტყუა არ დაეკლოს, რომე, ჩემს მიწაში ნუ აშენებო, და არ დაეჯერებინოს, ჭირნახული ნახევარი მიეცეს.

და თუ პატრონი წაართომს და მისცემს, არას საჭირნახულს უსამართლებენ.

¹ რამე] + და A. წაავედინოს] + და AB

[ჩის წაღებისათვის]

247. ქ. ვინც სხვის კაცისაგან შოჭრილი, დამზადებული რაც რა ფერი ხე წაიღოს, პატრონს თუ არ დაუმალოს, როგორც ყოფილიყოს, ან თვასით შეიჯეროს და ან ისევ იმისთანა შოუჭრას, დაუჩუადოს.

თუ შეუტყობრად წაეღოს და კიდევ დაუმალოს, საზღაურით გარდუწადოს.

[ყმის ამოვარდნისათვის]

248. ქ. ვისაც ყმა ამოუარდეს, ნასყიდი თუ იყოს, შისი საქონელი ბატონს უფრო ეგველყუის.

თუ ცოლი და ქალი დარჩება, სამკდროთი და შესანიხავით შეიჯეროს.

თუ ან წყალობის ყმაა ან პატრონის მინაცემი, იმის ცოლსა და ქალს უფრო ცოტა რამ გამოეერთმის.

თუ არც ცოლი, არც ქალი დარჩა, პატრონმა დამარხვითა და სულის საქმით კარგად უბატრონოს, სხვა ალალი იყოს.

[ქურდობის შეწამებისათვის]

249. ქ. რასაც ფერის ქურდობისათვის, ცხენისა, პირუტყუისა თუ საქონლისა, როსაც კაცმა შესწამოს, თუ ქურდი გაუტყდეს, ბოდინი ითხოვოს, შვიდეულისაგან სამი ეპატოს და ოთხი გამოეერთვას.

თუ, დიად, უარზე დადგეს და პატრონი გასარჯოს, შვიდეულიც მისცეს და სამთხრობლოცა [იხ. მუნდ. 159].

ქ. ღალის აღებისათვის

250. მიწა ოთხგვარი არის: ერთი — ნათუნარი, მეორე — ნანეხვი, მესამე — სარწყავი, მეოთხე — ველური.

ამათ ჭვინაშივე შერიგება უნდა მისის პატრონის პირობით.

[მისანთა და კუდიანთათვის]

251. ქ. მისანთა და კუდიანთ ამყოლი კაცი ღრთისაგანც დაწყველილი არის და პატრონისაგანც წასაგდენი.

ამ მისნისა და კუდიანისაგან დაჩუბილნი კაცნი თუ სამართალში [მშ41] მოვიდნენ, მისანი და კუდიანი გასახეიბრებელი არის.

და რაც იმ ბკითხველს სხვაზედ ან ჩხუბი, ან წასაჯდენი¹ მოუწდენია, მოსამართლემ გაუკითხავად, სისხლი იყოს თუ საუბატო, წაურთოს და მისცეს.

იქნება საქონელიც წაერთოს მისნის პირით, ის ერთიორად გამოურთოს მოსამართლემ.

ქ. მოწამლისათვის

252. მოწამლით მკუდარი კაცი სხვას კაცის-კულას არა გავს, ანად რომე ერთმანერთის შუღლით სიკუდილი სხვა არის, ფათე-რაკი სიკუდილი სხვა არის, წტერობის სიკუდილი სხვა არის.

მაგრამ ეს მოწამლა ორზომათ სისხლათ ჩაიგდება. ქრისტიანობის სამართლით, გელში ის მომწამლავი მიეცემის მოსია ხარსა.

[ტყუილად დამბეზლებელისათვის]

253. ქ. ტყუილად დამბეზლებელსა ორი დანაშაული აქუს: არც გელმწიფის დოვლათისათვის სჯობს, [და] ვისაც დააბეზლებს, ის მკუდარი არის იმ მობეზდრისაგან.

რაც მობეზდრის პირით ამოსულიყოს და ტყუილი იყოს, იმ მობეზლარს უნდა გარდაჯდეს.

ქ. ომში კაცის დარჩენისათვის

254. კაცმა კაცი დაირჩინოს, თუ უცხო მტერი დარჩომია და შორის ქუეყნისაც არის, არც ჩვენის რჯულისა არის, თუ გელმწიფე არ² გამოართმევს ან თავს არ დააგსნევინებს, ნასყიდისაგანც უფრო ყმა არის.

დარჩენაშიაც ეს ურევია, რომ თუ სხვის კაცისაგან ან ჩამოგდებული არის ან დაკოდილი, თუ კაცმა შემოიძახოს, რომე, მამეტმარეთ ან ჩემგან ჩამოვარდნილი ან დაკოდილი არიო, თუ დაირჩინა, -დაანებე, — მამაცობა არ გაიყიდება.

თუ არადა, იარალი ჰკრა რამე და გაუარა, არა ინადვლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს.

თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარალი მოხვდა რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი, რომელიც უკეთესი იარალი ქონდეს, მოწამობის გულისათვინ მისცეს.

თუ ან ახლოული კაცია ან ჩვენის რჯულისა დაირჩინოს, იმას თუ გელმწიფეს მიართომს, ჯილდოს მისცემს, თუ არადა,

¹ წანაგედი A. წასაგედი B² არა) — B.

დიდი ნამუსი უნდა, რომ თავი დააქსნევიო. ისიც ნამუსიანათ უნდა [მდრ. მუხლ. 173].

ქ. ომში ნაშოვნის საქონლისათვის

255. თუ ან თარეშობით ნაშოვნი იყოს, თუ ჰელმწიფე იქ ბძანდება, რომელიც ეპრიანება, იმასაც შიართომს და ფანჯი-აკსაც¹ აიღებს. თუ არ ბძანდება, ფანჯიაკს შაინც აიღებს.

ამხანაგში ჯეთ თუ გარიგდენ, პირობა მისცეს ერთმანერთს, რომელიც ამხანაგი სულ ცარიელი დარჩეს, წილს ვერ დააქლებს, და ათისთავს საცხენმალოს ბაშოვარი კაცი აიღებს.

[ორმოში ჩავარდნისათვის]

[შპ4v] 256. ქ. ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქუს, უფრო ვერას შეუვლენ.

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს არა ინაღვლა რა კაცმა, თუ საქმელი პირუტყუი წაგდეს, იმაში ჩავარდნილი — ორმო[ს] თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მისცეს.

თუ ცხენი ან ვირი, მაგისტანა, რომ არ იქმებოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდუჭადოს.

თუ ყმაწვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ პირუტყუთან ჩაიგდებოდეს, რაც იწყინოს, მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს.

ქუთისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს, არა გაუჩნდება რა, ამისთვის [რომე] თვალთ უჩანს. ნუ იქს [მდრ. მუხლ. 195].

[ქალის ხამკვიდროსათვის]

257. ქ. უშვილო ვინმე იყოს და ქალი დარჩეს, თუ ქმრის გელთ არის, ანდერძისაგან მიეცემის.

თუ გაუთხოვარი სახლში დარჩეს, თუ დარიბია, ნახევარი საქონლისა მისცენ — ჩვენს ქუეყანას მამულს არ მისცემენ.

თუ მდიდარი არის, მის ქალს მის წესით კაი საზითო მიეცემის.

ესეც იქნების, რომე თავის ადგილზე ქმარი შეირთოს, პატრონი ბევრს ნურას უკითხავს.

ესეც იქნება, რომე ქალი დავარდეს მამის სახლში, იმას ამ გაჩენილისაგან ზითევისა უფროსი უნდა მიეცეს.

¹ ფანჯიაკს B.

[ბატონის მოკვლის, დაჭრის, ცემისა თუ შევიწროებისათვის]

258. ქ. ვისაც შერისხდეს ღთი, თავის ბატონი მოკლას ან დაჭრას, ამისი სისხლი არ გაჩნდების, ამისთვის რომე ყმისა ყუელა ბატონისა არის, რას მისცემს.

ასე უნდა. გელმწიფემ და მოსამართლემ ასეთი წიგნი მისცენ ბატონს ყმისა, რომე ნასყიდისაგან უფრო ვერსად დაეკარგოს, ამისთვის რომ ეს სამართალი ველარას ყმას ავს ვერ გააბედდინებს.

მის ბატონსაც წიგნი დაადებინოს, რომე უგელმწიფოდ¹ ვერც მოკლას და ვერც გაახეიბროს. საქონელსა და მამულს ნუკითხავთ.

ასეთი ბატონ-ყმანიც იქნება, რომე ყმას იმ ბატონის სისხლის გამოღება შეეძლოს, მაგრამ სისხლის მიცემა არ უნდა დაერქოს — მოსამართლე გაუწყრეს, წაურთოს, რაც ემნიებოდეს.

ამ სამართალს უკან თუ ბატონმა ყმა არ დაინდოს, ან მოკლას, ან გაახეიბროს, მოსამართლემ მისი სახლი გაათავისუფლოს [მდრ. მუხლ. 95].

259. ქ. თუ ყმამ ბატონს გაჯავრებით ან ჯობი კრას ან გელით სცემოს, გელი მოკუეთოს ან იმ კაცის გელის ფასი წაერთოს.

თუ ან გაჯავრებით პირის-პირ შეავინოს, ენა მოეჭრას ან ენის ფასი წაერთვას.

კიდევ ეს არის, რომე, თუ ყმამ ეს შეიტყო, რომ ბატონს ჩემს მოვრჩებო, ბევრი ავი იქნება.

ესეც იქნება, რომ ყმამ ბატონი ან კოლზე დაიჭიროს ან უსამართლოდ ორი ნაჭერი² ქონდეს, თუ ყმას არა შეეკადრებინოს რა, მოსამართლემ ან კარგად და[ა]ურვებინოს და ან გაათავისუფლოს.

თუ ყმამ ამისთანას საქმისათვის ან აგინოს, ან ჯობი სცეს, ან ცოტათაც დასჭრას, ბატონმან შეუნდოს, სიკუდილს მაშინც ნუ შეეკადრებს.

[ყმის თავის დაჯანა ასრე იქნას]

260. ქ. ბატონმან რომ თავის მკუდილს ყმას, ან ნასყიდსა, თავი დააგსნევინოს და მართლის მოწმე[ე]ებით წიგნი მისცეს, და იმ კაცს წიგნი გელთ ეჭიროს, ის ყმა აზატი არის და აზატნაქმარისაგან

¹ უგელმწიფოთ A.

² A ხელნაწერის ერთი ფურცელი დაკარგულია. აქედან 261 მუხლის ბოლომდე ტექსტი აღდგენილია B ნუსხას 250v—251v მიხედვით.

კიდევ უფრო ახალი იქნების, და აღარა გელი აქვს მის პირველს პატრონს ზასთან.

და თუ არც წიგნი ეჭიროს და არც მართალი მოწამე ყუანდეს, და ისრე უწიგნოთა და უმოწმოდ ამბობდეს, ამას კაი გასინჯვა უნდა. ან რას გზით ამბობს თავის დატანასა, ან წიგნი რატომ არა აქუს, ან მოწამე რასთვის არა ჰყავს, — ესეები ისრე კარგად გაუსინჯეთ.

და თუ წიგნი გელთ უჭირავს თავის თავის დატანისა, და წავაგეს თავდატანილი კაცი და ერთს კაცს ეყმობა, და მამულს გამოართობს, და ასეთს წიგნსა და პირობას მისცემს, რომე, როგორც სხვა შენი მკუთდრი ყმა გყუანდესო, მეც ისრე მკუთდრად გყმობივარო, წიგნი გაუსინჯეთ, და როგორც პირობა და წიგნი აქუს, იმრიგად აყმევით. და თუ მკუთდრობის წიგნი და პირობა მიუცია. აღვილად ვეღარ წაუა.

თუ ისრე, უწიგნოდ და უპიროდ წყალობის ყმად მისვლია, რადგან წიგნი არ მიუცია და თავი — სამკუთდროთ ყმათ, ამრიგად მისული, როდისაც უნდა, მამულს დაუგდებს და წავა, გელი არა აქუს.

თუ ეს თავდატანილი კაცი თავისთვის არის და არავის ყმობია. და მას უკან, როსაც მოინდომებს, და ვისმე ეყმობა, იმ კაცთან არავის გელი არა აქუს, ვისიც ყმობა უნდა. იმას ეყმობა.

ესეც იქნების, რომე წიგნი არა ჰქონდეს და მოწამე კი ყუანდეს. კაის მოწმის ზირითაც დაიჯერების, რომე თავი გამოგტანას.

იქნების, რომე პატრონიც ამბობდეს, რომ თავი დავატანევენო, მართალი არისო. თუ წიგნი ჰქონდეს, იყმონ; თუ მართალი მოწამე ყუანდეს, იყმონ; თუ პატრონი ამბობდეს, ამით კიდევ უფრო იყმონ.

თუ ესეები არც ერთი არ იყოს კაცსა მასზე, ცუდ-უბრალოდ ნურავინ იყმობს. თუ, ვინ იცის, იყმოს ვინმე, სამართლით გაურიგეთ.

[ნაშვილებისათვის]

261. ქ. თუ ერთმან კაცმან, უნომ, უსახლისკაცომ, გაყრილმან, უშვილომ, ცოლმან და ქმარმან, ერთის სხვის კაცის შვილი, დედამამიანი თუ უდედმამოდ ნაპოვნი, ობოლი, ვინმე გაგდებული, იყიდოს თუ იპოვოს, იშვილოს და გაზარდოს, თავისი მამული და ქონება შვილისებრ მიასაკუთროს და მას უანდერძოს, მას უკან ის გამზრდე-

ლი თუ მსყიდველი კაცი მოკუდეს, — მისი მებატონე ამ ანდერას ნუ მოშლის, ვითამ ის არ მომკუდარა, მისი მამული და ქონება მასვე აქონოს, იმით იმსახუროს.

ვალი და სადაო, ჭირი და ლხინი, ბატონის სამსახური, მისის მამობილის მოდავეს პასუხი, — ყველა მან ნაშვილებმან ქნას.

თუ დედაკაცმან უქმროდ, თავის მზითვით, ამრიგი რამე იშოვნოს თუ იყიდოს, თუ გაზარდოს, ასრე რომე ქმრისა არა ერიოს რა, მის დედაკაცისა არის — უნდა, აზატს უზამს, უნდა, იმსახურობს, გელი არავის აქუს.

ქმარი რომ კიდევ მოკუდეს და სხვა შეერთოს. თავის მზითვით ნასყიდი თან გაყუბის, რომე მის მებატონეს გელი არა აქუს.

[261¹], იქნების, შვილად კი არა, ისრე, სასამსახუროდ ცოლქმართ ერთად იყიდონ სამსახურისა თუ მადლისათვის და მერმე ის მსყიდველი კაცი კი მოკუდეს, როგორც მისი საქონელი და მამული მის მებატონეს ეგელყუს, ის ზიჯი მისი იქნების, მაგრამე იმ კაცის საქონელთან [შპარ]* დაითვლების, და რომელიც ქურივის რიგი სხვაგან დაგვიწერია, ის ისრე უნდა იქნას [იხ. მუსლ. 203].

[მოახლის თხოვნისათვის]

262². კაცი რომე კაცთან მივიდეს, მოახლე სთხო[ო]ს, მომეც და გეყმობიო, თუ მოახლის პატრონმან გაუსინჯავათ, უმოწმოდ და ან უწიგნოდ, საქმის გამოუკითხავად, მოდავის უკითხავად, ყმობის სინარბის გულისათვინ მოახლის მიცემის დასტური მისცეს, მერმე მოდავე გამოჩნდეს და თავისი ყმა ითხოვოს, რადგან სინარბით და გაუსინჯავად მიუცემია, პატრონს ყმა არ წაერთმევის, უნდა მიეცეს.

მაგრამე არც იმ კაცსლა ცოლი წაერთმევის, ცოლქმარს ნუ გაჰყრიან, და იმ კაცმან თავის ცოლის სანაცვლოდ ერთი მართებული გოგო მოახლის პატრონს მისცეს.

ვინ იკის, უქორწილოდ მიდგომა და ან ორსულობა მოუჭედეს, იმისი ებისკოპოზმან და მოძღვარმან ჰკითხოს.

თუ ყმობისა ან მოწამე და თავდები მისცეს და ან წიგნი მისცეს და ღაატყუოს, ჩემი მომდევარი არვინ არისო, და მერმე კაცს მომდევარი გამოუჩნდეს, კაცი პატრონს უნდა მიეცეს.

* აქედან უკვე ნრჩელდება A ხელნაწერის ტექსტი.

** 262 და 263 მუხლი A-ში ჩაწერილია სხვა ხელით.

კიდევ ცოლ-ქმარნი არ გაიყრებიან, ცოლისათვის იმ კაცმან მართებული ვაგო მისცეს და საუპატიოდ, გაწბილებსათვის მოახლისა სისხლი¹ მისცეს.

[სხვას ქუეყანას ვალის აღებისათვის]

263. ქ. თუ სხვას ქუეყანას ერთმან კაცმან მეორისაგან ვალი აღლოს, თამასუქი თავის შვილსა თუ სახლის კაცს გამოუგზავნოს, აქ, ვინც მიმცემია, სამართლიანად² მისცეს, თუ, ვინ იცის, იქივ გარდაწყვიტოს³, და იმ მოვალისაგან გარდაწყვეტის⁴ წიგნი აღლოს მოწმით და გარდაუწყვიტოს⁵, თამასუქი გაცუდდება.

და თუ რამ გამოგრთმიოს, ისევ უკლებლად მისცენ.

თუ მოვალის გარდაწყვეტის⁴ წიგნი არ ჰქონდეს და შემოსთვალოს, — იქნება წიგნისა აღება ვერ [შჰან] მოისწრას — და თამასუქის პატრონმა კი აღლოს, მაგრამ იმას წიგნი უნდა მისცეს, თუ, ვინ იცის, მიეცეს და მასუქან⁶ სწორედ შეიტყონ, რა ხანსაც გამოერთმეოდეს, როგორც სარგებლით მიეცეს, ისე იმრიგად შეუბრუნოს⁷.

[თავადთა და აზნაურთა თავის გატებისათვის]

264. ქ. თუ დიდებულმან და სხვამ თავადმან, ვინა აზნაურმან, ერთმან მეორეს ჯობით ან მათრაცით თავი გაუტებოს, მისი საქმე ასრე იქნას.

თუ, დიდი დიდი დაკრულობა ჰქონდეს, რომე ან დიდად დააჩნდეს, ან იმით დიდი სნეულობა გარდაჭდოდეს, ის გამოწახვით ბჭეთ კაცთაგან უნდა გაუჩნდეს, ჳლმის ნაჭრის ანგარიშზე კი არა, მაგროამე, იქნების, ჳრმლით ვანაქერის ნახევარზე, იქნება შესამედზე და ან მეორეზედ გაუანგარიშონ და ისრე მასუხი გააცემინონ, ზოგი იპატიონ.

265. ქ. თუ ასრე გაუტებოს, რომე სისხლი აღინოს, და თუ უნდა, ცოტად კიდევ დააჩნდეს, იმისთვის ორი ქერის მარცვლის სისხლი აღინონ, რასაც გვარისა იყოს, იმ ანგარიშითა, და იმისგან ერთი იპატიონ და ერთის ქერის მარცვლის სისხლი გაუჩინონ.

266. ქ. თუ ჯობი დაჭრას, ნახევარი ქერის მარცვლის სისხლი გარდაუგადოს, რასაც გვარისა იყოს, იმ ანგარიშითა.

¹ სისხლი A. ² სამართლიანად A. ³ გადაწყვიტოს A. ⁴ გადაწყვეტის A. ⁵ გადაწყვიტოს A. ⁶ მასუქან] — A.

⁷ აქ მთავრდება B ხელნაწერის ტექსტი.

[მოსამართლის საუპატიო ასრე იქნას]

267. ქ. ერთი ესე, რომე, თუ ბატონის გაგზავნილი მოსაქმე და მოსამართლე იმ მოჩივართ შუა უჯდეს, ბჭობდეს და არიგებდეს, და მოჩივარმან ერთმან მეორეს ან სცეს, ან თავი გაუტეხოს და ან ჯოხი დაჰკრას, იმათი სისხლი ხომ გაგვიჩენია, ზეით რომ სწყერია, ეს არის [იხ. მუხლ. 264—266].

მაგრამე იმ მოსამართლეს რატომ ჰკადრა, ბატონის მაგიერი გაგზავნილი ყოფილა.

იმისი საქმე ასრე იქნას: ბატონმა, როგორც ვპრიანების, ისრე მოიკითხოს და გარდა[ა]ტდევინოს, და ამ სამართლით იმ დამნაშავემ, მოსამართლე რასაც გვარისა იყოს, იმის ერთის ქერის მარცვლის ნახევრის სისხლისოდენი საუპატიო მიართვას, რომე ურიგო უკადრებია.

[შეყრისათვის]

[338r] 268. ქ. [ვინც] თავის სახლის კაცს გაეყაროს, და თავისის ბატონის [დას]ტურით, თუ უშვილო კაცი იყოს¹, შეეყაროს ვისმე, რადგან [თავისის ბატონის დასტურით შეეყრება, თუ ისრევე უშვილოდ მოკუდეს, იმისი მამულიცა და ქონებაცა, ვისაც შეჰყრია, იმას უნდა დარჩეს.

[ყმის თავდებობისათვის]

269. ქ. კაცი რომ კაცს თავდებათ უნდოდეს დასაყენებლათ, იმ კაცის ბატონს შეჰკითხოს და ისრე დაიყენოს. და თუ ის კაცი წავიდეს სადმე, პასუხი იმავე თავისმა ბატონმა მიაცემინოს. და თუ უბატონოთ დაიყენოს, ყაბული არ არის, ანიტომ რომ, ეგება, იმ თავდებს იმისი ყმობა უნდოდეს, ვისაც დაუდგება, — და არ იქნება.

[ბოძებული ან აყრალი გლეხისათვის]

270. ქ. წესად ასე იყო, ან თუ ბატონი ვისმე გლეხს უბოცებდა [ან წაართმევდა², ან ასაყრელი³ იყო და აყრიდენ⁴, ეშოკალასი და იასაულნი იმავე გლეხს⁵ ჯარსა და მარჩილს გამოართმევდნენ⁶; სამდივნოსა და სამურდლოსაც გლეხს გამოართმევდნენ⁷. ეს დიად დიდი უსამართლო იყო.

¹ იყოს] + და ² წართმევდა. ³ ასაყრელი. ⁴ აყრიდენ. ⁵ გამოართმევდნენ.

⁶ აქედან ბოლომდე ტექსტი მიწერაილია სხვა ხელით.

ახლა ჩვენ ასრე ვაგვირიგებია: ვისცა გლები მიეცეს სამართ-
ლითა თუ წყალობით, იასაულს¹ ჯარი და მარჩილი, ვისცა მიეცეს,
იმან მისცეს, გლებს ამაში ნურას გარჯიან.

თუ ბატონისთვის ჯელი აიმართოს, ბატონმა იასაულს¹ სხვა
რიგი წყალობა უყოს და გლებს ნურას გამოართვამს.

---

¹ იასულს.

ქანაქანი

სინთეტიკური ნუსხები

554

სინოკრიპური ნუსხა*

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ და ვლასტარის სინტაგმისა

სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტარის სინტაგმა	სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტარის სინტაგმა
1—2	შესავალი		63—69	VI, 1	
3		A, 2**	70—71	II, 6, 1—2	
4—7		A, 4	72—74		Γ, 128
8	III, 3, 13***		76—77		Γ, 23
9	III, 3, 22		78—80		Γ, 2
10	III, 3, 27—31		81—83		
11—12	III, 3, 88—89		84	I, 13, 1	
13—14	III, 3, 98—99		85—86	I, 13, 2—4	
15	III, 3, 102		87	I, 13, 5	
16	I, 3, 11		88	I, 13, 6	
17—18	I, 3, 27—30		89—91	I, 13, 10—12	
19		A, 12	92	I, 13, 17	
20	I, 3, 30		93—94		Γ, 26
20 ¹	I, 3, 32		95	I, 10, 6	
21	I, 3, 33		96—98	IV, 9, 1, 4, 7	
22	I, 3, 37		99—100		Δ, 1
23	I, 3, 38		101—102	III, 5, 27	
24***			103	III, 5, 28	
25	I, 3, 65		104	III, 5, 30	
26—28	I, 15		105	III, 5, 37	
29—34	VI, 8		106	III, 5, 39	
35	VI, 5, 12		107	III, 5, 38	
36—48		A, 12	108	V, 1, 1, 4	
49—50		A, 13	109—110	V, 1, 6	
51—52	VI, 4, 3—4		111	V, 1, 7	
53		A, 15	112	V, 1, 8	
54		B, 5	113	V, 1, 9	
55—56		A, 15	114	V, 1, 16—18	
57		B, 6	115	V, 1, 20	
58—61		B, 7	116	V, 1, 22	
62		B, 12	117	V, 1, 36	

* ნუსხა შედგენილია ჩვენ მიერ პროფ. ვლ. სოკოლსკის გამოკვლევის — „Греко-римское право в уложении Грузинского царя Вахтанга VI“ მიხედვით, თვლინდ „ბერძნული სამართლისა“ რუსულ თარგმანში, რომელითაც ვლ. სოკოლსკი სარგებლობდა, მუხლების თანაბნიშდევრობა ქართულთან შედარებით განსხვავებულია.

** ბერძნული ასო აღნიშნავს სინტაგმის ლიტერს, ხოლო ციფრი — თავს.

*** რომაული ციფრებით აღნიშნულია წიგნი, ხოლო არაბულით — წიგნის ტიტული და თავები.

**** აღნიშნულია ის მუხლები, რომელთა წყაროები დადგენილი არ არის.

სამართალთა ბერძნული	არბენთაულის ეპქსის წიგნი	ვლასტა- რის სინ- ტაგმა	სამართალთა ბერძნული	არბენთაულის ეპქსის წიგნი	ვლასტა- რის სინ- ტაგმა
118	V, 1, 11		245—249	I, 7, 10 5 15 16	
119		J, 5	249(his)	V, 12, 1	
120		J, 3	250	V, 12, 25	
121	V, 5, 1		251		E, 33
122	V, 5, 10		252	V, 12, 20	
123	V, 5, 2		253	V, 12, 23	
124	V, 5, 3		254—256	2, 6	
125—127		J, 5	257	VI, 5, 15	I, 1
128		K, 32	258—259		I, 1
129—130		J, 6	260	II, 4, 52	
131—139		J, 7	261		K, 3
140—157		A, 8	262—267	II, 4, 17 18 20 67	
158—170		J, 11	268—269	II, 4, 132—131	
171—174	VI, 12, 1—3		270—271	II, 5, 9—10	
177—176	VI, 13		272—273	II, 5, 11—13	
175—179		J, 12	274	II, 5, 15	
180—181	III, 1, 11—14		275—276	II, 5, 16—20	
182	III, 1, 16		277—279		K, 12
183	III, 2, 1		280—287	V, 8, 8 22 28 44 1	
184	IV, 14, 1			10 60 73 74 82 84	
185	III, 1, 11		288—293		K, 12
186	I, 4, 1		294	V, 10, 10	
187	I, 4, 2		295—302		K, 12
188	I, 4, 3—6		303	V, 10, 4	
189	I, 4, 5		304—309	III, 9	
190	I, 4, 8		310—318	VI, 5, 1—6 9—11	
191	I, 4, 9		319—323		K, 23
192	I, 4, 11		324—325	III, 10	
193***			326***		
194	I, 4, 35		327	III, 10	
195	I, 4, 42		328—330		A, 7
196	I, 4, 45		331—335	I, 5	
197	I, 4, 49		336—340	I, 6	
198	I, 4, 50		341		M, 12
199	I, 4, 62		342	III, 8, 51	
200—202		E, 1	343		M, 12
203—208	III, 6, 1—10		344—345	III, 8, 40—41	
209—210		E, 4	346—361		M, 1
211	I, 1, 30	E, 2	362		M, 9
212—214	I, 2, 8—9		363		N, 1, 7
215—216	IV, 12, 1 3		364—371	I, 1, 11—10 22 28—29	
217—218***					
219—220	III, 4, 9, 10		372		N, 7
221—233		E, 7, 8, 9	373—376		II, 14,
234—237		E, 13	377—378***		
238—239		E, 27	379—385	VI, 14, 8—10 12—15	
240—244		E, 32	386	VI, 14, 16	
			387		T, 11

სამართალი ბერძენული	არმენოკულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტა- რის სინ- ტაგმა	სამართალი ბერძენული	არმენოკულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტა- რის სინ- ტაგმა
388—389		Φ, 8			
390	IV, 1, 1		407—408, 411	1, 7, 17	
391	IV, 2, 3		399, 403, 406,	ლეონ ბოდნის	
392	IV, 3, 9		409—410	ნოველებიდან	
393—396		Γ, 15	412—418	„ექუსი წიგ- ნის“ Appe- dices; Le- ges Agrariae	
397	IV, 1, 15			tit. VI, 1, 2, 5;	
398	„ექუსი წიგ- ნის“ Epito- me Canonum			tit V, 2 და	
400		T, 11		tit VII, 2	
401		Φ, 1			
402		T, 2			
404	1, 7, 3				
405	1, 7, 12				

სინოკრიპური ნუსხა

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული და სომხური
ტექსტის მუხლებსა

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართ- ული	სომ- ხური
1	1	39	39	77	76	115	115
2	2	40	40	78	77	116	116
3	4	41	41	79	78	117	117
4	3	42	42	80	79	118	118
5	5	43	43	81	80	119	119
6	6	44	44	82	81	120	120
7	7	45	45	85	82	121	121
8	8	46	46	84	83	122	122*
9	9	47	47	85	84	123	123
10	10	48	48	86	85	124	124
11	11	49	49	87	86	125	125
12	12	50	50	88	87	126	126
13	13	51	51	89	88	127	127
14	14	52	52	90	89	128	128
15	15	53	53	91	90	129	129
16	16	54	54	92	91	130	130
17	17	55	55	93	92	131	131
18	18	56	56	94	95	132	132
19	19	57	57	95	94	133	133
20	20	58	58	96	96	134	134
21	21	59	—	97	97	135	136*
22	22	60	59	98	98	136	137
23	23	61	60	99	99	137	138
24	24	62	62	100	—	138	139
25	25	63	61	101	100	139	140
26	26	64	63	102	101	140	135
27	27	65	64	103	102	141	141
28	28	66	66	104	103	142	142
29	29	67	65	105	104	143	143
30	30	68	69	106	105	144	144
31	31	69	68	107	106	145	145
32	32	70	67	108	107	146	146
33	33	71	70	109	108	147	147
34	34	72	71	110	109	148	148
35	35	73	72	111	110	149	149
36	36	74	73	112	111	150	150
37	37	75	74	113	112		
38	38	76	75	114	113		

ნუსხა შეადგინა და პირველად გამოაქვეყნა პროფ. ვლ. სთკოლსკი
სტატიისში: „Греко-римское право в уложении... Бахтинга VI“ (Жур. Мин.
Нар. Прос., 1897, сентябрь, гл. 89—91). ეს ნუსხა შემდეგ სომხურ ხელნაწი-
რებთან შეჯერებით დააბეჭდა პროფ. დ. მელეიქსეთ-ბეგოვა (იხ. „სამარ-
თალი სომხური“, 1927 წ. გვ. 238—240).

სომხური ტექსტის მუხლები მიითითებულება Bruns-ისა Sachaus გამოცე-
მის მიხედვით.

* აღნიშნულია სომხური ტექსტის ის მუხლები, რომლებიც თარგმნილია
ქართულად გადასხვაფერებულად.

სინოპტიკური ნუსხა

მზითარ გოშის სამართლის წიგნის ქართული და სომხური
ტექსტების მუხლები

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართ- ული	სომხ- ური
151	1	186	22	221	37	256	41
152	1	187	15	222	39	257	66
153	2	188	16	223	40	258	67
154	3	189	23	224	35	259	68
155	4	190	24	225	41	260	42
156	5	191	25	226	42	261	69
157	6	192	26	227	43	262	70
158	7	193	27	228	44	263	71
159	8	194	28	229	45	264	72
160	9	195	29	230	45*	265	73
161	10	196	30	231	36*	266	74
162	11	197	32	232	46	267	75*
163	12	198	31	233	47	268	76
164	13	199	17	234	48	269	77
165	14	200	18	235	49	270	78
166	15	201	33	236	50	271	79
167	16	202	19	237	37	272	43
168	17	203	36	238	38	273	80
169	18	204	20	239	51	274	81
170	2	205	21	240	52	275	82
171	3	206	22	241	53	276	83
172	4	207	23	242	—	277	84
173	5	208	24	243	54	278	85
174	6	209	25	244	55	279	86
175	7	210	26	245	56	280	87
176	8	211	27	246	57	281	88
177	9	212	28	247	58	282	89
178	19	213	29	248	59	283	44
179	20	214	30	249	60	284	45
180	21	215	31	250	61	285	46
181	10	216	32	251	62	286	47
182	11	217	33	252	63	287	48
183	12	218	34	253	64	288	49
184	13	219	35	254	65	289	50
185	14	220	36	255	40*	290	51

სინოპტიკური ნუსხა პირველად ვ. ბასტამიანცმა დაურთო მზითარ გოშის სამართლის წიგნის სომხურ განმარტებას (1880 წ., გვ. 106—107). ვახტანგის კანონთა კრებულის 1887 წლის რუსულ გამოცემას დართული აქვს ი. გ. ტერ-იონისიანის მიერ შედგენილი ნუსხა (გვ. 350—351). 1927 წელს სინოპტიკური ნუსხა სათანადო შესწორებებით დაბეჭდა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა (იხ. „სამართალი სომხური“, გვ. 240—245).

სომხური ტექსტის მუხლები შითითებულია ვ. ბასტამიანცის განმარტების მიხედვით.

შავი ციფრებით აღნიშნულია მზითარ გოშის სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის მუხლები.

* აღნიშნულია სომხურიდან გადასხვაფერებულად თარგმნილი მუხლები.

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართ- ული	სომხ- ური
291	52	327	84	363	109*	399	119
292	53	328	94	364	105	400	120
293	54	329	95	365	110	401	130*
294	55	330	96	366	106	402	შესა- ვალი
295	56	331	97	367	107		თ. 8
296	57*	332	98	368	108		
297	58	333	99	369	111		
298	59	334	85	370	109	403	
299	60	335	100	371	110	404	
300	61	336	101	372	113	405	
301	62	337	86	373	112	406	
302	63	338	87	374	—	407	
303	64	339	88	375	113*	408	
304	92	340	89*	376	112	409	
305	93	341	90	377	113	410	
306	65	342	91	378	114	411	
307	66	343	92	379	115	412	
308	67	344	102	380	114	413	
309	68	345	93	381	115	414	
310	69	346	94	382	116	415	
311	70	347	95	383	117	416	
312	71	348	96	384	118	417	
313	72	349	97	385	119	418	
314	73	350	98	386	120	419	
315	74	351	99	387	121	420	
316	75	352	100	388	122	421	
317	76	353	101	389	116	422	
318	78	354	102	390	123	423	
319	78*	355	103	391	124	424	
320	79	356	104	392	125	425	
321	80	357	105	393	126	426	
322	81	358	106	394	127	427	
323	82	359	107	395	128	428	
324	92	360	103	396		429	
325	93	361	104	397	117	430	
326	83	362	108	398	129	431	
					118		

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის II ნაწილის პირველი მუხლი

კრებულის შემდგენილობა
და წყაროები

ბმსთისბთვის

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის ტექსტი იბეჭდება უძველესი, თვით ვახტანგის მიერ ნარედაქციევი, ხელნაწერის (S 3683) მიხედვით, რომელიც აღნიშნულია A ლიტერით. ამასთან ერთად გამოყენებულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექციებში ამ ცოტა ხნის წინათ გამოვლინებული და აღწერილი ჩინებული ხელნაწერი (Q 575), რომელიც კრებულში შესული ყველა საკანონმდებლო ძეგლის ტექსტს შეიცავს. ამ ნუსხის 37V ქვემო კიდებზე, სადაც კრებულის საძიებლის ტექსტი მთავრდება, ტექსტისავე ხელით მიწერილია: „ქკს ტეშ“, ე. ი. საძიებელი გადაწერილია 1710 წელს. რაც შეეხება კრებულის სამართლის წიგნთა ტექსტს, იგი გადაწერილია სხვა ხელით, მაგრამ უდავოა, რომ შესრულებულია იმავე 1710 წელს ან, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს 1711 წლისა, ე. ი. ვახტანგის გამგებლობის უკანასკნელი წლისა, რაც დასტურდება ხელნაწერის ყველა ფურცლის რ-ს ზედა აშიაზე გაკეთებული მინაწერით: „კ უ რ თ ხ ე უ ლ მ ე ა რ ი ს ვ ა ნ მ გ ე ბ ლ ო ბ ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი ს ა“. ეს ხელნაწერი ჩვენს გამოცემაში აღნიშნულია B ლიტერით.

B ნუსხა გამოყენებული ვაჟებს კრებულის შესავლის, ბერძნული და სომხური სამართლის, ბაგრატ კურაპალატისა და ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის ტექსტის დასადგენად. რაც შეეხება „მოსეს სამართალს“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას“ და „ბეჭასა და აღბუღის სამართალს“, მათ გასამართავად სხვა უფრო ძველი ნუსხები გამოვიყენეთ.

მოსეს სამართლის ტექსტის გასამართავად გამოვიყენეთ ე. წ. მცხეთის (A51) ბიბლია, რომელიც საბას ნარედაქციევად ითვლება. ჩვენს გამოცემაში იგი აღნიშნულია B ლიტერით.

ბერძნული სამართლის ტექსტი ძირითადად A ხელნაწერის მიხედვით იბეჭდება, მაგრამ ტექსტის ხარვეზებისა და აშკარად დამახინჯებული ადგილების აღსადგენად გამოყენებულია B ხელნაწერი.

სომხური სამართალიც ამავე პრინციპის მიხედვით იბეჭდება. აქაც B ხელნაწერი გამოყენებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა A ნუსხის ტექსტში აშკარა ხარვეზები ან შერყენილი ადგილებია.

კათალიკოსთა სამართლის ტექსტი გამართულია ორივე ნუსხის მიხედვით. B ხელნაწერმა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ხარვეზი შეავსო და დამახინჯებული ადგილი გამართა.

„ძეგლის დადების“ ტექსტი იბეჭდება ჩვენი 1957 წლის გამოცემა-ს მიხედვით, რომელსაც საფუძვლად S 3683 ხელნაწერი უდევს (იხ. „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957 წ., გვ. 99—119). ამ გამოცემისაგან განსხვავებით ძეგლის დადების უძველეს, XVII საუკუნის ხელნაწერს (H 3094), რომელიც პროფ. ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა, მთლიანად ვბეჭდავთ სქო-

ლიონში არივე ნუსხის შესაბამისი მუხლების შეპირისპირებით. 1957 წლის შემდეგ ამ ძეგლის ტექსტზე მუშაობისა და დაკვირვების შედეგად მასში შეტანილი ზოგიერთი შესწორება, რაც ნაჩვენებია სქოლიოებში.

ბექასა და აღბუღას სამართალიც დაბეჭდილია ჩვენი 1953 წლის გამოცემის მიხედვით (იხ. „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 283—346). განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ ხსენებულ გამოცემაში სამართლის წიგნის ტექსტის დადგენისას სრულიად სამართლიანად უპირატესობა XVII საუკუნის ხელნაწერს (Q 206) მიეცა, რომლის ტექსტი შედარებით უფრო კარგად არის შენახული. ახლა კი, როცა მთელი კრებულის ტექსტს საფუძვლად ვახტანგისეული ხელნაწერი (S 3683) დავუდეთ, ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნსაც ამ ნუსხის მიხედვით ვბეჭდავთ. ამიტომ XVII საუკუნის ხელნაწერის ტექსტი სქოლიოში ჩავიტანეთ ორივე ნუსხის შესაბამისი მუხლების მიხედვით. 1953 წლის გამოცემასთან შედარებით ტექსტის წინამდებარე გამოცემაში შეტანილია რამდენიმე მნიშვნელოვანი შესწორება, რაც მითითებულია სათანადო ადგილას.

ვინაიდან „ბექასა და აღბუღას სამართლისა“ და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადგენის“ ახლანდელი გამოცემა 1953 წლისა და 1957 წლის გამოცემებს ემყარება, ამიტომ ხელნაწერთა წაკითხვის ვარიანტული სხვაობანი, გააღა ზოგიერთისა, ამ გამოცემაში არ გვიჩვენებთ.

როგორც ცნობილია, ბექასა და აღბუღას სამართალი 98-ე მუხლით მოაერთდება ვახტანგის კრებულებში კი ამ ძეგლს შეცდომით დართული აქვს ბაგრატ კურაპალატის სამართალი და კანონიკური სამართლის ფრაგმენტი (მუხ. 97—175). ამ ორი უკანასკნელი ძეგლის ტექსტიც ჩვენი 1953 წლის გამოცემის მიხედვით იბეჭდება, მაგრამ ხსენებული გამოცემისაგან განსხვავებით, რომელიც მხოლოდ ერთ S 3683 ხელნაწერს ემყარებოდა, წინამდებარე გამოცემაში გამოყენებული გვაქვს მეორე საუკუნო ხელნაწერი (Q 575), რომლის საფუძველზე აღდგენილი და შესწორებულ იქნა A ნუსხის რამდენიმე დამახინჯებული ადგილი.

სამართალი ბატონის შვილის ვახტანგისა შეადგენს კრებულის მეშვიდე, უკანასკნელ ძეგლს, ვახტანგის სამართლის წიგნის ნუსხების შესწავლასა და ტექსტის კრიტიკულ დადგენაზე დიდი და საბატონო მუშაობა გაიწია ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა თინა ენუქიძემ. 1955 წელს მან სამი ძირითადი ტიპის ნუსხების მიხედვით გამოაქვეყნა ვახტანგის სამართლის წიგნის ტექსტი, რომელსაც წაუმძღვარა ხელნაწერთა აღწერილობა-გამოკვლევა და დაერთო ტერმინთა საჩიბელი.

ვახტანგის სამართლის ტექსტზე მომუშავე უოველი მეცნიერის საბატონო ამოცანა ის არის, რომ ამ ძეგლის ნუსხების შემდგომი ისტორიულ-ფილოლოგიური და იურიდიული ანალიზის შედეგად მართებული გასწორებანი შეიტანოს ტექსტში მისი ჩეროენად გამართვისა და დადგენის მიზნით.

ვახტანგის სამართლის წიგნის ტექსტის წინამდებარე გამოცემაც ამ მიზანს ემსახურება. გამოცემის საფუძველად ჩვენი S 3683 ხელნაწერი გვაქვს აღებული, რომელიც აღნიშნულია A ლიტერით, ხოლო B ლიტერით აღნიშნული გვაქვს Q 575 ხელნაწერი, რომელიც კრებულის ერთ-ერთ უძველესსა და უპირადადეს ნუსხას წარმოადგენს. 1955 წლისათვის ეს ნუსხა ჯერ კიდევ არ იყო გამოკვლივებული და შესწავლილი. ამიტომ მისი ვარიანტები თ. ენუქიძის გამოცემაში ვერ აისახა. მაგრამ ძეგლის გამოცემლის მიერ გამოყენებულ იქნა ამ ტიპის ნუსხის გვიანდელი პირი, რომელიც მას თავის გამოცემაში C ლიტერით აქვს აღნიშნული.

ჩვენ მიერ გამოყენებული Q 575 ნუსხა, დედნის (S 3683) გარდა, კრებულის ყველა სხვა ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერზე უკეთეს ხელნაწერს წარმოადგენს, რომელსაც მეტად მნიშვნელოვანი გასწორებანი შეაქვს A ნუსხის წაკითხვაში. შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ სხვა ნუსხას ვახტანგის კანონთა ტექსტის დადგენისათვის ისეთი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც Q 575 ხელნაწერს.

ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის 1746 წლის № 201 ხელნაწერს, როგორც ეს თ. ენუქიძემ დაადგინა, არის ზუსტი პირი ვახტანგის ნარედაქციები S 3683 ხელნაწერისა, რაც ნუსხის გადაწერსაც აქვს აღნიშნული თავის ანდერძში: „დედა ამის წიგნისა თვით მეფეთ-მეფეს ვახტანგის მიერ ნათქაწი იყო“ (516 V).

მართალია, 149, 178 და 195 მუხლების ტექსტი მხოლოდ ამ ნუსხამ შემოგვიწვინა და ჩვენს ნუსხებშიც ამ მუხლებისათვის დატოვებულ ცარიელ ადგილებში მარტო სათაურები აქვს წარწერილი, მაგრამ ამ სათაურების შესაბამისი ტექსტი ჩვენი ნუსხების 243, 254 და 256 მუხლებშია მოცემული.

გარდა ამისა, S 3683 ხელნაწერის დანაკლისი მუხლებისა (225—237 და 259—261) და ადგილების აღდგენა-გამართვის თვალსაზრისით Q 575 ნუსხა რედაქციულად ბევრად უკეთესია, ვიდრე ქუთაისის ხელნაწერი, რომელშიც 237 მუხლი მთლიანად გამოტოვებულია, ხოლო 259 მუხლს მეორე ნაწილი აკლია: თანაც უცნობია, თუ რა წყაროებით სარგებლობდა გადაწერილი ხსენებული დანაკლისი მუხლების აღდგენისას. დედნის (S 3683) დანაკლისი მუხლების აღდგენისათვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ Q 575 ნუსხა გადაწერილია 1716 წელს, ე. ი. ვახტანგის გამგებლობის დროს და თანაც ვახტანგის დედნიდან. ამიტომ, ცხადია, უპირატესობა მას უნდა მიეცეს.

რაც შეეხება ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q ფონდის № 164 ხელნაწერს, რომელიც ვახტანგის სამართლის წიგნის პირვანდელი, შავად ნაწერი და დაუსრულებელი ვარიანტია (შეიცავს 201 მუხლს), იგი საინტერესოა ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიის სარედაქციო სამუშაოების თანამიმდევრობის გათვალისწინების თვალსაზრისით, მაგრამ კანონთა ტექსტის დადგენისათვის რაიმე არსებითი სასიათის გასწორებას არ იძლევა.

დაკვირვებელი მკითხველი ადვილად შენიშნავს იმ თავისებურებასა და განსხვავებას, რომლებსაც ჩვენი გამოცემა შეიცავს სამართლის წიგნის 1955 წლის გამოცემასთან შედარებით. ეს თავისებურება გამოიხატება არა მარტო ტექსტში შეტანილი გასწორებებით, არამედ ტექსტის დაყოფით კარებად, თავებად, მუხლებად სამართლის წიგნის სისტემის შესაბამისად, აგრეთვე მუხლების ტექსტის აბზაცებად დანაწევრებითა და განსხვავებული პუნქტუაციით.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის S 3683 ხელნაწერის ტექსტში ყოველი სიტყვის შემდეგ ორი წერტილია, ხოლო ზოგჯერ აბზაცის მაჩვენებლად იხმარება ორი წერტილი შოკლე წმინდა ხაზით (—). ჩვენს გამოცემაში ტექსტი გამართულია თანამედროვე პუნქტუაციით.

გასწორებულაა ნუსხის ორთოგრაფიაც. ძირითადად მოწესრიგებულია აღრევი ასოებისა — კ და ხ, ვ და უ (უბრჯგუ), ჯ და უი, ჯ და ვი. მოსეს სამართლის, ბეგრატ კურაპალატისა და კათალიკოზთა სამართლის, როგორც სჯულმდებლობის უძველესი ძეგლების, ტექსტები აღდგენილია ძველი ორთოგრაფიით.

ორივე ნუსხის ყოველი ხარვეზი, რომელიც აღდგენილია ჩვენ მიერ ცალკეული ასოების, სიტყვებისა თუ ფრაზების სახით, ყველგან ჩასმულია კვადრატულ ფორხილებში. აგრეთვე ხელნაწერის I და V-ის მაჩვენებელი ციფრები და

ჩვენ მიერ დანობრილი და ტექსტში დამოწმებული მუხლებიც კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული.

კრებულის ხელნაწერებში სამართლის წიგნთა მუხლები აღნიშნულია ასოებით, რაც ჩვენს გამოცემაში ციფრებით შევცვალეთ.

ადგილები ძველი და ახალი აღთქმიდან, მოციქულთა წერილებიდან და სხვა წყაროებიდან დამოწმებულია სქოლიოებში. იქვე ნაჩვენებია ხელნაწერთა ვარიანტებიც.

საგულისხმო ტექსტოლოგიური შენიშვნებისათვის მადლობას მოგახსენებ პროფ. ილ. აბულაძეს.

კრებულის სახელწოდებისათვის

„ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებული“ — ასეთი სახელწოდებითაა ცნობილი ლიტერატურაში ის კანონები, რომლებიც შეკრებილ იქნა ერთ *corpus*-ად ვახტანგ VI-ის განკარგულებით. მაგრამ ეს სახელწოდება გაცილებით უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა, ვიდრე თვით ვახტანგის კრებული. როგორც ცნობილია, კრებული შედგენილ იქნა XVIII საუკუნის დასაწყისში. ეს სახელწოდება კი კრებულს მიეკუთვნა 120 წლის შემდეგ მისი პირველი რუსული გამოცემის საფუძველზე. 1828 წელს მმართველი სენატის განკარგულებით პეტერბურგში პირველად გამოქვეყნდა კანონთა კრებული სათაურით: „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, издание Правительствующего Сената“. მეორედ ამავე სათაურით კრებული გამოცემულ იქნა თბილისში 1887 წელს. ხსენებული რუსული გამოცემების მიხედვით შემდგომი პერიოდის სპეციალურ ლიტერატურაში ამ კრებულს ეწოდა „ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებული“. მაგრამ კრებულის ასეთი დასათაურება უმართებულოა და საჭიროებს დაზუსტებას.

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა მიაქცია ყურადღება ამ საკითხს და საჭიროდ დაინახა კანონთა კრებულის ამგვარი დასათაურების შეცვლა. მან „ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველ წიგნში (გვ. 112, 116) ამ კრებულს „ვახტანგ VI-ის კოდიკო“ უწოდა. სახელგანთქმული მეცნიერი მიუთითებდა, რომ ტერმინი „კოდიკო“, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში გვხვდება, კოდექსის ნასესხებ ბერძნულ ფორმას წარმოადგენს და, საფიქრებელია, ზეპირად შეთვისებული სიტყვა უნდა იყოს; ეს ტერმინი აღდგენილ უნდა იქნეს კოდექსის აღსანიშნავად. კოდიკო ეწოდებოდა „შინაარსის მხრივ შეთანხმებულ კანონების კრებულს, რომელშიაც სხვადასხვა დროინდელი ძეგლების ურთიერთშორისი შეუთანხმებლობა და წინააღმდეგობა მოსპობილია და ამ გზით მთლიანობა დამყარებული იყო“ (იქვე, გვ. 10—11).

მაგრამ, როგორც ცნობილია, ვახტანგის კანონთა კრებული არ წარმოადგენს შინაარსის მხრივ შეთანხმებულ კანონთა კრებულს, რომელშიაც მთლიანობაა დამყარებული და, მაშასადამე, უმართებულო იქნებოდა მისთვის „კოდიკო“ ან კოდექსი გვეწოდებინა. ვახტანგის კანონთა კრებული სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხალხის სჯულმდებლობის კრებულია, რომელშიაც შეუთანხმებლობა ყა წინააღმდეგობა დაძლეული არ არის.

გარდა ამისა, ბერძნულ-რომაული ტერმინი „კოდიკო“ უცნობია გვიანდელ-დალური ხანის ქართული სამართლის ძეგლებისათვის. მას არც ვახტანგ VI-ის საკოდიფიკაციო კომისია იხსენიებს. ამიტომ ამ ტერმინის ასეთი მნიშვნელობით გამოყენება რამდენადმე ხელოვნურად და შეუსაბამოდ უნდა ჩაითვალოს.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ „ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულს“ ასეთი სახელწოდება რუსული გამოცემის გავლენით მიეცა. თვით კრებულის დედანსა და სხვა ხელნაწერებში იგი არსად ასეთი სათაურით არ იხსენიება. კრებულში შე-

ტანილ არც ერთ საკანონმდებლო ძეგლს არ ეწოდება „კანონი“, არამედ თვითოეულ ძეგლს სათაურად იქვს „სამართალი“. ეს საესებით გასაგებია თუ ვავითვალისწინებთ იმას, რომ ჩვეულებრივიდან ტერმინი „კანონი“ საეკლესიო სჯულმდებლობისა და წესების აღსანიშნავად იხმარებოდა და მსოფლიო და ადგილობრივი ეკლესიის კრებების დადგენილებებს ეწოდებოდა.

საერო სამართლის ძეგლების აღსანიშნავად კი „სამართლის წიგნი“ ან უფრო მოკლედ „სამართალი“ იხმარებოდა.

მაგალითად, ბექასა და აღბუღას კანონებს უძველეს ხელნაწერებში ეწოდება „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“. სომხური სამართლის ქართული ვერსიის შესავალში ნათქვამია: „ესე წიგნი არს დიდის სომხეთისა სამართლის წიგნთა ზედან გადმოთარგმანებული და ეწოდების სახელად წიგნი სამართლისა“. ვახტანგის კრებული, როგორც ცნობილია. შვიდ „სამართლის წიგნს“ შეიცავს: 1. „სამართალი მოსესი“, 2. „სამართალი ბერძული“, 3. „სამართალი სომხური“, 4. „სამართალი კათალიკოსთა“, 5. „სამართალი მეფის გიორგისა“, 6. „სამართალი აღბუღასი“ და 7. „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“. თვითველი ზემოდასახელებული „სამართალი“ თავის მხრივ წარმოადგენს კანონთა კრებულს, რომელშიც დალიგებულია საკანონმდებლო მასალა გარკვეული წესის მიხედვით.

ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულის სახელწოდების დადგენისათვის მეტად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს კრებულის საერთო შესავალი და აგრეთვე საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის შესავალი და ბოლოსიტყვაობა. კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა იგულა და იგულისმოდგინა და შემოკრიბა ყოველნი წიგნნი სამართლისანი...“ ვახტანგის სამართლის წიგნის შესავალში კი ნათქვამია: მოსეს, ბერძენთა და სომეხთა. ყვერყოვე კათალიკოსისა, მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებული სამართლები შეეკრიბეთო“. მაშასადამე, ვახტანგ VI-ის კრებული არის სამართლის წიგნთა კრებული. ხოლო სამართლის წიგნი თავისთავად წარმოადგენს კანონთა კრებულს, რომელსაც თანამედროვე სიტყვით შეიძლება „კოდექსი“ ეწოდოს. ვახტანგ VI-ის კრებული ასეთი „კოდექსების“ ანუ „სამართლის წიგნთა“ კრებულია.

სამართლის წიგნის ცნებას ზუსტად შეესაბამება გერმანული **Das Rechtsbuch** და რუსული **Судебник**.

ზემოთქმულის გამო ამ კრებულს „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული“ უნდა ეწოდოს. ეს სათაური ზუსტად გამოხატავს კრებულის შედგენილობას და იმ აზრს, რომელსაც ამ სახელწოდებაში ვახტანგის საკოდექსიკაციო კომისია გულისხმობდა.

კრებულის საძიებლისათვის

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული იწყება ზანდუკით, ანუ საძიებლით, რომელიც 39 ფურცელს შეიცავს (2r—40r). ზანდუკი სულ 985 პუნქტისაგან შედგება. ხელნაწერში საძიებლის პუნქტების დანომრვა წყდება 10r-ზე 337 (247) პუნქტით, სადაც ნათქვამია: „რომელიმე დედაკაცი იყოს ბონაობიანი, შეუძლია კმარს გაშვება თუ არა?“. მაგრამ პუნქტების დანომრვის დროს გადამწერს შეცდომა მოსვლია. ხელნაწერის 8r-ზე მას რაბი (169) პუნქტის შემდეგ

ნაცვლად 170-ისა რპ (180) დაუწერია, ე. ი. ზანდუკის პუნქტების რაოდენობა 10 პუნქტით გაუზრდია. ამრიგად საძიებლის ნუმერაცია ხელნაწერში ნაცვლად სმზ (247) პუნქტისა ხლზ (237) პუნქტზე უნდა წყდებოდეს. ზანდუკის დანარჩენი პუნქტები ბოლომდე ჩვენ მიერაა დანომრილი.

ხელნაწერში საძიებლის პუნქტები და გრაფებში შეტანილი საპართლის წიგნთა მუხლები დანომრილია ასოებით, რომლებიც ჩვენს გამოცემაში შეცვლილია ციფრებით.

საძიებლის ბოლოს 40r-ს ქვედა კიდეზე წერილად მიწერიალია: „ზანდუკისა მის დაწერი შაღალაძე სოლომონ“. საძიებელი დაწერილია ლამაზი, კალიგრაფიული ხელით. მაგრამ საძიებლის ყველა პუნქტი ერთი ხელით დაწერილი არ არის. ვარდა ს. მაღალაძის ხელისა საძიებელში გამოირჩევა კიდევ ორი განსხვავებული ხელი, რომელთაგან ერთი, როგორც ეს ჯერ კიდევ პროფ. ეპ. თაყაიშვილმა აღნიშნა, თვით ვახტანგ VI-ს ეკუთვნის. რაც შეეხება მეორე ხელს, მისი ავტორი უცნობია. ამ უცნობი ხელით დაწერილია ჩვენი გამოცემის შემდეგი პუნქტები: 569, 620(?), 693, 696, 771 და 773. საძიებლის უკანასკნელი სამი პუნქტი (983, 984 და 985) მიწერილია შემდეგ, უკვე მეოთხე განსხვავებული ხელით.

რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის მიერ საძიებელში შეტანილ დამატებებსა და მინაწერებს. საჭიროა აღინიშნოს, რომ სჯულმდებელ მეფეს გულმოდგინე რედაქტორი გაუკეთებია მთელი საძიებლისათვის. კრებულის არც ერთ ნაწილს, ვარდა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნისა, არ ატყვია ვახტანგის სარედაქციო შესწორებები ისე, როგორც ეს კრებულის საძიებელს ეპჩნევა ვახტანგის შესწორებები სამკვირი ხასიათისა: 1. საძიებელში მას შეაქვს მთელი რიგი ახალი პუნქტები; 2. თავისი მინაწერებით ამთავრებს ზოგიერთ ლოგიკურად დაუსრულებულ პუნქტს, რომლებიც ერთგვაროვან იურიდიულ ურთიერთობებს ეხება; 3. კიდევ პუნქტების გასწვრივ, აკეთებს მოკლე მინაწერებს. რომლებშიც მოხდენილად გადმოსცემს ამა თუ იმ პუნქტის შინაარსს. ამრიგად, ეს შესწორებანი მარტო სარედაქციო ხასიათისა როდია. ვახტანგ VI-ეს, როგორც სჯულმდებელსა და საკუთრივ იუკაცციო კომისიის ხელმძღვანელს, საძიებელში შეაქვს არსებითი იურიდიული ხასიათის ფორმულები და განსაზღვრებანი. რომლებიც ამდღებენ კრებულის საძიებლის დამუშავების ხარისხს.

ვახტანგ VI-ის ხელით მთლიანად ჩაწერილია ჩვენი გამოცემის შემდეგი პუნქტები: 131, 277, 281, 290, 468, 490, 491, 550, 620(?), 776, 821 და 922. გარდა იმისა ვახტანგი თავისი მინაწერებით აკვებს შემდეგი პუნქტების შინაარსს: 140, 257(?), 280, 286, 403, 479, 618, 636, და 638. დაბოლოს, კიდევ აკეთებს მინაწერებს საძიებლის შემდეგი პუნქტების გასწვრივ: 132, 133, 145, 146, 168, 174, 185, 197, 212, 221, 248—251, 254, 266, 271, 278, 282, 283, 289, 292—296, 298, 300, 306, 310, 311, 313, 319, 320, 358—361, 364, 383, 396—398, 400, 401, 426—429, 431, 433, 436—440, 442, 490, 625. (უკანასკნელი პუნქტის გასწვრივ მინაწერს ვახტანგის ხელით ბიმატებული აქვს შემდეგი სიტყვები: „და სოვლის წართმევისათვის“).

A და B ხელნაწერების საძიებლების შესწავლისა და ერთმანეთთან შეჯერების შედეგად გამოირკვა, რომ თავის დროზე, როცა A ხელნაწერის ავინძვა ხდებოდა, მათი დაშლილობის გამო საძიებლის ფურცლები და გვერდები არეულა, ფურცლების ასეთი გადაადგილების გამო A ნუსხაში დარღვეულია საძიებლის თვმატიკური თანამიმდევრობა.

კრებულის A ხელნაწერის 1r-ზე მოცემულია მეორედ მოსვლის, სამოთხის და ჭოჯონეთის განსჯა-განკითხვის სცენები. 1V გვერდი თავისუფალია. კრებულის ზანდუკი, ანუ საძიებელი იწყება 2r-ზე სასამართლო წარმოების საკითხების გადმოცემით. მომდევნო 2V-ზე ტექსტი არ არის. შემდეგ, 3r-სა და V-ზე ტექსტი სხვა საგანს ეხება. 4r-დან გრძელდება სასამართლო წარმოების საკითხების ჩამოთვლა. შემდეგ, 4V-ზე იწყება კათალიკოზთა და სამღვდელთა კურთხევის წესების გადმოცემა, რომელიც წყდება 5r-ზე და საში ფურცლის შემდეგ კვლავ გრძელდება 5r-ზე. ამგვარად არეულია A ხელნაწერის საძიებლის სხვა გვერდებიც, რომლებიც ჩვენს გამოცემაში B ნუსხის მიხედვით დავალაგეთ. ამის შედეგად აღდგებილ იქნა, საძიებელში ჩაშლილი საკითხების თანამიმდევრობა.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ საძიებლის გრაფებში სამართლის წიგნთა მუხლები ზოგჯერ მითითებულია შეცდომით.

საძიებლის ქვესათაურებად დაყოფა თემატიკური თანამიმდევრობის მიხედვით შემოღებულია ჩვენ მიერ. მთელი საძიებელი შინაარსის მიხედვით სულ 62 ქვესათაურად არის დაყოფილი. თვითეული ქვესათაური აერთიანებს ერთგვაროვან საკითხებს, რომელნიც განსაზღვრულ იურიდიულ ურთიერთობებს ეხებიან.

კრებულის საძიებელი პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა. მისი თავდაბრუნებული დანიშნულება ის იყო, რომ დახმარება აღმოეჩინა მოსამართლეთათვის ამა თუ იმ კონკრეტული იურიდიული კახუსისათვის შესაფერისი ნორმის შერჩევაში. საძიებელი უადვილებდა მოსამართლეებს კრებულით სარგებლობას. ცხადია, საძიებელში თავისი ასეთი პრაქტიკული დანიშნულება დაკარგა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, როცა ვახტანგის კანონები ძალადაკარგულად იქნა გამოცხადებული.

სამაგიეროდ კრებულის საძიებელს არ დაუკარგავს თავისი მეცნიერული და წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობა. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს კრებულში შეტანილი სამართლის წიგნების ურთიერთმიმართებისა და მათი წყაროების შესწავლისათვის.

კრებულის უმსავლისათვის

ვახტანგის კანონთა კრებულის როგორც პირველ, ისე მეორე რუსულ გამოცემაში სამართლის წიგნთა კრებულის საერთო შესავალი წინასიტყვაობის სახით წამძღვარებული აქვს საკუთრივ მოსეს სამართალს. რომლის მუხლები შესავლის ტექსტს უშუალოდ მოსდევს (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 145—146). ამრიგად კრებულის შვიდივე საკანონმდებლო ძეგლს საერთო შესავალი მიკუთვნებული აქვს კრებულის მხოლოდ ერთ ძეგლს—მოსეს სამართალს. ამ ნიადაგზე წარმოშობილმა გაუგებრობამ თავი იჩინა სპეციალურ ლიტერატურაშიც, სადაც კრებულის საერთო შესავალს დღემდე იმომბეზრ როგორც მოსეს სამართლის წინასიტყვაობას. სინამდვილეში საერთო შესავალი, რომელშიც ლაპარაკია კრებულში შეტანილი ყველა უცხო და ეროვნული სამართლის ძეგლების თარგმნისა და შედგენის შესახებ, ეკუთვნის მთელ კრებულს და არა მის ერთ ნაწილს — მოსეს სამართალს.

ვახტანგის კანონთა კრებულის 1287 წლის მეორე რუსული გამოცემის რედაქტორი ცნობილი ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე კრებულის შესავალს

სქოლიოში ასეთ შენიშვნას უკეთებს: «Предисловие это по след. причинам мы признаем вставкою, сделанною после Вахтанга: во 1-х автор его говорит о Вахтанге, как о третьем лице и к тому же Вахтанг не мог говорить о себе тем напыщенным тоном, каким говорит об нем предисловие, и во 2-х оно не внесено в теймурозовский список, относящийся к 1751 г. и след. весьма близкий ко времени Вахтанга (+1737). Список этот прямо приступает к заимствованиям из Моисея» (Сборник законов Вахтанга VI, 1887, გვ. 146—147, სქოლიო). ამრიგად დ. ბაქრაძე ფიქრობდა, რომ კრებულის შესავალი წარმოადგენს ჩანართს, რომელიც შედგენილია ვახტანგის შემდეგ. ეს აზრი გაიზიარა აკად. ივ. ჯავახიშვილმაც («ქართული სამართლის ისტორია, I, 1928, გვ. 118), მაგრამ, როგორც ამემაღ უკვე დადგენილია (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თ. ენუქიძის გამოცემა, 1955, გვ. 11), კრებულის შესავალი შედგენილია ვახტანგ VI-ის დროს. ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექციებში ამ ცოტა ხნის წინათ აღწერილი კანონთა კრებულის მეტად ძვირფასი ხელნაწერი (Q 575), რომელიც ჩვენს გამოცემაში B ლიტერით არის აღნიშნული, კიდევ ერთ ზედმეტ საბუთს იძლევა იმის სასარგებლოდ, რომ შესავალი დაწერილია კრებულის შედგენისთანავე. Q 575 ხელნაწერის საბიბლეს 37V-ზე მიწერილი აქვს თარიღი «ტუმ» (1710 წ.). ამასთანავე ხსენებული ნუსხის ვადამწერი 68r-ზე «ბერძული სამართლის» 109—110-ე მუხლის გასწვრივ შენიშნავს: «დედანში ასრე იყო», და მართლაც კრებულის S—3683 ხელნაწერში, რომელიც შემოხსენებული Q 575 ნუსხის დედანია, ბერძული კანონების 109-ე მუხლის სათაური შეცდომით ცალკე მუხლად არის გამოყოფილი. აქედან ცხადია, რომ კრებულის შესავალი, როგორც სამართლიანად ფიქრობდა ს. გორგაძე, შედგენილია კრებულთან ერთად, არა უგვიანეს 1709 წლისა, როცა «შესავალში» მოხსენიებული გიორგი XI ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო (იგი მოკლულ იქნა ყანდარის ომში 1709 წელს).

კრებულის S—3683 ხელნაწერში შესავალი მოთავსებულია 42r—43v გვერდებზე (40v—41v გვერდები თავისუფალია). შესავლის იმ ადგილას, სადაც ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი ძეგლები, ვადამწერს უნებლიეთ გამორჩენია «კათალიკოზთა სამართალი», რომელიც სხვა ნუსხების შესავალში მოხსენიებულია კრებულში შესულ მეოთხე ძეგლად. ეს ხარვეზი შევავსეთ B ნუსხის შესაბამისი ადგილით, სადაც ნათქვამია: «მეოთხე, წმინდა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და ღირსთა ეფისკოპოზთაგან განწყობილი სამართალი» შეეკრიბეთ. შესავლის უკანასკნელი სიტყვები «...ყოველთა მსაჯულთა მიერ» A ნუსხაში წაჭრილია და მხოლოდ ნაშთი ჩანს.

«შესავალი» შეიცავს ძვირფას ცნობებს კრებულში შეტანილი საკანონმდებლო ძეგლების თარგმნის, შედგენისა და მათი მოქმედების შესახებ.

მოსეს სამართლის ქართული ვერსია

მოსეს სამართლის ქართული ვერსია ხელნაწერში აღნიშნულია ასეთი სათაურით: „ყარი პირველი დასაწყისი წიგნისა სამართლისა, რომელი მოსცა ღმერთმან მოსეს, რომელი დაწერა შან, მოსე, წიგნისა მეორე სჯულისასა და გამოსვლათისა, მცნება ღმერთისაგან, სამართალი მოსესი“. ამ ვრძელი წინადადებიდან ჩვენ შეგვის სათაურად ავიღეთ ორი უკანასკნელი სიტყვა „სამართალი მოსესი“. ეს აღნიშნება ეს იგივე ხელნაწერის მომდევნო გვერდებზეც.

სამართლის წიგნის კრებულის შესავალშიც ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა შეკრიბა „პირველ, „დაბადებისა“ და „გამოსვლათა“ სამართალი მოსესისაგან, რომელი თვით ღმერთმან მოსცა და ამცნო, ოდეს გამოვლნეს ეგვიპტით ისრაელთა ზღვა იგი მეწამული“.

თუმცა ზემოთ მოტანილ სათაურში მოსეს სამართლის წყაროდ დასახელებულია „წიგნი მეორე სჯულისა და გამოსვლათისა“. მაგრამ სამართლის წიგნის მუხლები მხოლოდ „მეორე სჯულიდან“ არის ამოკრებილი. „გამოსვლათა“ წიგნიდან მოსეს სამართლის ქართულ ვერსიაში არც ერთი მუხლი არაა შეტანილი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q 206 (1672 წლის) ხელნაწერიდან, რომელიც შექმნა და აღბუღა კანონების გარდა შეიცავს „გამოსვლათა“ წიგნიდან ამოკრებილ მუხლებს. ჩანს, რომ ვერ კიდევ XVIII საუკუნემდე ყოფილა ცდა სამართლის წიგნის შედგენისა „გამოსვლათას“ მიხედვითაც. ხსენებულ ნუსხაში „გამოსვლათა წიგნიდან“ ამოღებულია 21¹—24¹ თავების მუხლები. შესაძლოა, ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას თავდაპირველად განზრახული ჰქონდა შესაფერისი მუხლები შეეტანა მოსეს სამართალში „გამოსვლათა წიგნიდანც“. მაგრამ ეს განზრახვა შემდეგ აღარ განუხორციელებიათ.

სამართლის წიგნის ტექსტთან შესადარებლად ბიბლიის ხელნაწერთაგან ე. წ. მცხეთის (A 51) ბიბლია გამოვიყენეთ, რომელიც საბას ნარედაქციევად ითვლება. „გი აღნიშნულია B ლიტერით. სხვაობანი, რომლებიც შეცერების შედეგად მივიღეთ. ტექსტის სქოლიოებში დავუერთეთ.

მოსეს სამართლის ქართული ვერსია წარმოადგენს გამოკრებს „მეორე სჯულიდან“. გამოკრებისას ზოგჯერ ფრაზა ან მთელი წინადადება გამოტოვებული, რაც ალბათ-ალბ ვადაშწერის შექანიტური მუშაობის შედეგი უნდა იყოს, რაც იქიდან ჩანს, რომ გამოტოვებული ფრაზა თუ წინადადება იმავე სიტყვებით ბოლოვდება ხოლმე, რითაც ეს ვადაშწერილი ტექსტი, რომლის შემდეგ ეს დაკლებული ნაწილი უნდა მოთავსებულიყო.

გარდა ამისა, სამართლის წიგნის სათანადო მუხლების ბიბლიისთან შედარებისას ზოგან შეინიშნება პატარ-პატარა დანართები ან დანაკლისები. ზოგ შემთხვევაში ეს იმ დღიდან უნდა წარმოდგებოდეს, რომელიც ვადაშწერის ხელთ სქერია

და დღესდღეობით ჩვენს ხელნაწერ კოლექციებში მიკვლეული არ არის; ზოგან კი ის გადამწერის ბრალი უნდა იყოს.

არის სიტყვათა შეცვლის შემთხვევებიც, რომელნიც ზოგჯერ თავისებური ხელნაწერი დედნიდან უნდა მომდინარეობდნენ, ზოგჯერ კი ვრავიკულ ნიადაგზე აღრევის გამო აღმოცენებული უნდა იყვნენ.

სამართლის წიგნში აქა-იქ ფრაზის შეკუმშვის მოვლენაც შეინიშნება, რაც საკანონმდებლო-რედაქციული მოთხოვნებითა და სიტყვათმჭირნეობით უნდა იყოს გამოწვეული.

„მოსეს სამართლს“ ტექსტი ძველი ქართული თარგმანიდან მომდინარეობს, იგი ჩვენს გამოცემაში თითქმის ხელუხლებლად არის დატოვებული, ოღონდ ტექსტის აღრიხდელი სახის გათვალისწინების მიზნით აღდგენილია ძველი ორთოგრაფია.

სამართლის წიგნის მუხლებს საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ წარწერილ აქვს სათაურები, რომელთა ორთოგრაფია უცვლელად დავტოვეთ.

საჭიროა აღინიშნოს „მოსეს სამართლის“ ქართული ვერსიის ტექსტის ზე-გვერთო თავისებურება.

სამართლის წიგნის მეორე მუხლი ამოღებულია „მეორე სჯულიდან“ (თავი 13, 1—2, 5). გამოტოვებულია მე-13 თავის მესამე და მეოთხე მუხლები. მესამე მუხლიდან აღებულია მხოლოდ დასაწყისი: „ნუ ისმენთ სიტყვათა მამათა, ნუცა ჩუენებისა მხილველისათა“.

მოსეს სამართლის მესამე მუხლის წყაროა „მეორე სჯული“ (13, 6, 8—10). გამოტოვებულია მე-13 თავის მეშვიდე მუხლი, მაგრამ ამ მუხლიდან ნასესხებია მხოლოდ დასაწყისი „სამსახურებელთა მათგან წარმართადასა“; შემდგენელს თუ გადამწერს ეს სიტყვები მექანიკურად ჩაურთავს შეექვსე და მერვე მუხლებს შორის.

სამართლის წიგნის მერვე მუხლიც ნასესხებია „მეორე სჯულიდან“ (17, 2—1). მაგრამ მე-17 თავის მეათე მუხლის ტექსტი შემოკლებული და დაუმთავრებელია: სიტყვებიდან, „რომელი გამოირჩია უფალმან“, გადამწერი პირდაპირ გადადის მეთერთმეტე მუხლის უკანასკნელ წინადადებაზე: „არა გარდაუქციო შენ მარჯულ, არცა მარცხლ“.

„მოსეს სამართალი“, გარდა ერთი მუხლისა, მთლიანად ამოკრებილია „მეორე სჯულიდან“. გაურკვეველი რჩება მხოლოდ 22-ე მუხლის წყარო, ჩვენ ვერ დავადგინეთ, თუ საიდანაა აღებული ეს მუხლი, ამ მუხლის უკანასკნელი აბზაცის ერთი ადგილი ნასესხებია უნდა იყოს „შესაქმედან“ (21, 10, 14). მაგრამ ამ ერთი წინადადების მსჯავსებით ძნელია ვიმსჯელოთ მთელი მუხლის წყაროზე.

ხელნაწერის 53v-ზე 38-ე მუხლის ტექსტი შემდეგი სიტყვებიდან: „არა არს ცოდვა შენდა“ მიწერილია სხვა ხელით, ამავე ხელით 54r-ს დასაწყისში მიწერილია 39-ე მუხლის ტექსტი, რის შემდეგ ამოფხვკილია ნუახის გადამწერის ხელით დაწერილი ორი სტრიქონი.

ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ 39-ე მუხლი სიტყვა-სიტყვით იმეორებს 37-ე მუხლის უკანასკნელ აბზაცს, რომელიც სესხის ხელშეკრულებას ეხება. როგორც ჩანს, ამ მუხლის ჩამწერს ვერ შეუნიშნავს სამართლის წიგნის 37-ე მუხლის ტექსტის ეს ნაწილი.

სამართლის წიგნის უკანასკნელ, 52-ე მუხლში მოცემულია „მცნებისა გარდამავლის წყევა“, ე. ი. წყევლა-კრულვა იმის მიმართ, ვინც დაარღვევს სამარია-

ლის წიგნის მცნებებს. ეს მუხლიც ამოღებულია „მეორე სჯულიდან“ (27, 15—28), მაგრამ ალაგ-ალაგ მისი ტექსტი შემოკლებულია, გამოტოვებულია ზოგიერთი წინადადება და ფრაზა. ასე მაგალითად, 52-ე მუხლის პირველ წინადადებაში სიტყვიდან „კერპნი“ ვიდრე სიტყვამდე „რამეთუ“ გამოტოვებულია შემდეგი ტექსტი: „და გამოჰქედილნი ქმნულნი ჭელითა კელოვნისათა და დაადგინეს იგინი ფარულად“. იქვე სიტყვის „უფლისა“ შემდეგ აკლია ტექსტი: „ღმრთისა და თქუას ყოველჴან ერჴან: „იყავნ“. აგრევე ამ მუხლის წყევლის ზოგიერთ ფორმულებს ბოლოში აკლია წყევლის სანქციის დასტურია — „იყავნ“.

მოსეს სჯული მოქმედი სამართალი იყო საქრისტიანო მსოფლიოში მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში.

როგორც ცნობილია, ამონაქრები მოსეს სჯულიდან შეტანილი იყო რუსეთში მოქმედ სჯულის კანონებსა და საკანონმდებლო კრებულებშიც. მაგრამ მუსულები ამოკრებილი იყო არა შარტო მოსეს „მეორე სჯულიდან“, არამედ „გამოალეთა“, „ლევიტელთა“ და „რიცხვთა“ წიგნებიდანაც.

ვახტანგის საყოფიფიკაციო კომისიას, როგორც დავინახვთ, „მოსეს სამართალი“ მხოლოდ „მეორე სჯულიდან“ ამოუკრებია.

უდავოა, რომ მოსეს სამართლის წიგნის ქართული ვერსია იუპრიდიული ცხოვრების გარკვეულ სფეროში ჩვენი ეროვნული სამართლის წყაროს წარმოადგენდა. ეს კანონები გამოიყენებოდა საქართველოში დიდი ხნით ადრე XVIII საუკუნემდე, ე. ი. ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენამდე.

მეორე მხრივ, ვფიქრობთ, ზედმეტი არ იქნება შევეხოთ საკითხს თვითონ მოსეს სჯულის წყაროების შესახებ. კერძოდ ძველი აღთქმის დამოკიდებულებას ძველი აღმოსავლეთის საკანონმდებლო ძეგლებთან.

XIX საუკუნის მიწურულისა და XX საუკუნის დასაწყისის არქეოლოგიურმა გათხრებმა აღმოსავლეთში ცივილიზაციის ისტორიას შესძინა უაღრესად მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო ძეგლები. 1902 წლის დამდეგს სპარსეთის ქალაქ სუზაში საფრანგეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ცნობილი არქეოლოგის ე. დე-მორვანის ხელმძღვანელობით აღმოაჩინა ძველი ბაბილონის სჯულმდებლობის უდიდესი და უშესანიშნავესი ძეგლი — ხამურაბის კანონები. ამ ძეგლის აღმოჩენამ დიდი ინტერესი გამოიწვია მსოფლიოს ცნობილ ასირიოლოგებს შორია. დაიხვა საკითხი ბიბლიური და ბაბილონური კანონმდებლობის ურთიერთობის შესახებ. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობდა, რომ ხამურაბის კანონები მოსეს სჯულმდებლობის უშუალო წყაროს წარმოადგენდა.

შემდგომი კვლევა-ძიებით დადგინდა, რომ ბიბლიური კანონმდებლობა უშუალოდ ნასესხები არ არის ხამურაბის კანონმდებლობიდან და არც მისი პირდაპირი გავლენის შედეგს წარმოადგენს.

ამვე დროს აღინიშნა მოსეს სჯულისა და ხამურაბის კანონების პარალელობა, მათი მუხლებისა და ნორმების შინაარსობრივი მსგავსება და ზოგიერთი დამოთხვევაც.

ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ პარალელურ ადგილებს სჯულ-მღებლობის ამ ორი ძეგლიდან.

ხამურაბის კანონები

117. უკეთუ კაცს ვალი მართებს და მისცემს ვერცხლის ფასად ან სავალო კაბალაში გადასცემს თავის ცოლს, თავის ვაჟიშვილს ან ქალიშვილს, მათ უნდა იმსახურონ მყიდველის ან მევალის სახლში 3 წელიწადი, მეოთხე წელიწადს ისინი უნდა გაანთავისუფლონ.

129. უკეთუ კაცის ცოლს წაასწრებენ სხვა კაცთან მწოლიარეს, ისინი უნდა შეკრან და წყალში გადააგდონ.

130. უკეთუ კაცი გააუპატიურებს კაცის საცოლეს, რომელსაც არ უცხოვრია მამაკაცთან და მამის სახლში იმყოფება, მიუწვევა ქალს და წაასწრებენ მას, ეს კაცი უნდა მოკლან, ქალი კი თავისუფალია პასუხისმგებლობისაგან.

131. უკეთუ ქალს სახელს გაუტეხს მისი ქმარი ფიცით, ხოლო ქალი არ ყოფილა წასწრებული სხვა მამაკაცთან მწოლიარე, ქალმა უნდა დაიფიცოს ღმერთი და შეუძლია დაბრუნდეს თავის სახლში.

140. უკეთუ კაცი შეირთავს უნაყოფო ცოლს, უკანასკნელი მისცემს ქმარს მხევალს და იგი შობს შვილებს, შემდეგ ეს მხევალი დაეტოლება თავის ქალბატონს, ვინაიდან მან შობა შვილები, მის ქალბატონს. არ შეუძლია ვაყიდოს ის ვერცხლის ფასად; მას შეუძლია დაადევას მას მონობის ნიშანი და გაათანაბროს სხვა მხევლებთან.

დაბადება

უკეთუ იყიდო ვინმე შენ ძმათა შენთაგანი ებრაელი, ანუ მამაკაცი, ანუ დედაკაცი, ეჭუს წელ გმსახუროს შენ, და წელსა მეშვიდესა განავლინო იგი შენგან განთავისუფლებული (მეორე სჯული 15, 12).

კაცმან უკეთუ ვინმე იმრუშოს ქმრის ცოლისა თანა ანუ მრუშება ჰყოს ცოლისა, ანუ ვინ სიძუა ჰყოს ცოლსა მოყუსისა თვისისა, სიკუდილით მოკუდინ (ლევიტელთა 20, 10).

უკეთუ ვინმე დაიპყროს კაცმან ქალი... დაწინდული, და მძლავროს და შეიგინოს იგი, მოკუდინ კაცი იგი მძლავრ მყოფელი მისი, ხოლო ქალსა მას ნურასა ვინ ავნებ, რამეთუ არა თანა-აცს მას ბრალი... (მეორე სჯული 22, 25-26).

უკეთუ ისვას ვინმე ცოლი და იყოს მას თანა და მოიძულოს და მიზეზით სიტყუასა დასდებდეს, და სახელსა ბოროტსა განუხლიდეს... (იქვე), 22, 13-14).

და მოიყვანა სარა ცოლმან აბრამისაგან მხევალი მისი... და მისცა იგი აბრამს, ქმარსა თვისსა ცოლად... ხოლო მან იხილა რა, ვითარმედ მუცელ ქმნულ არს, უპატიო ვიქმენ წინაშე მისსა... და თქუა აბრამ სარას მიმართ: აჰა მხევალი შენი კელთა შინა შენთა, იხუმიე იგი, ვითარ რამეცა სათნო არს შენდა. და ძვირი შეუაჩუენა მას სარა, და ივლოდა იგი პირისაგან მისისა (შესაქმეთა 16, ვ, 5-6).

155. უკეთუ კაცი თავის ვაჟიშვილს სასძლოს გაუროგებს და მისი შვილი დაიბერს ქალთან კავშირს, ხოლო შემდეგ თავითონ იგი მიუწვევს ქალს და წაასწრებენ მას, ეს კაცი უნდა შებო-
ჭონ და წყალში გადააგდონ.

157. უკეთუ კაცს თავის მამის სიკვდილის შემდეგ წაასწრებენ დედასთან, ისინი ორივენი უნდა დაწიან.

195. უკეთუ შვილი გაართყამს მამას, მას უნდა ბასჭრან თითები.

196. უკეთუ კაცი თვალს დაუზიანებს კაცს, მასაც უნდა დაუზიანონ თვალი.

197. უკეთუ იგი ძვალს გაუტეხს კაცს, მისი ძვალიც უნდა გატეხონ.

199. უკეთუ ვინმე თვალს დაუზიანებს კაცის მონას ან გაუტეხს ძვალს კაცის მონას, მან უნდა მიუწონოს მონის ნასყიდობის ფასის ნახევარი.

200. უკეთუ კაცი კბილს ჩაუშტერებს თავის თანატარ კაცს, მასაც უნდა ჩაუშტეროთ კბილი.

206. უკეთუ კაცი გაართყამს კაცს ჩხუბის დროს და მიაყენებს მის ტროლობას, ამ კაცმა უნდა დაიფიცოს: „მე განზრახ არ გაართყამს მისთვის“, აგრეთვე გადაუხადოს უჭიშს.

209. უკეთუ კაცი გაართყამს კაცის ქალიშვილს და მუცელს მოეშლის მას, მან უნდა გადაუხადოს ნასყიდობის ფასად 10 სიკლი ვერცხლი.

250. უკეთუ ქუჩაში მიმავალი ხარი ურჭებს კაცს და მოკლავს მას, ეს არ არის საფუძველი პრეტენზიისათვის.

უკეთუ ვინ დაუწესს სძალს თავისსა თანა, სიკუდილითა მოკუდეს ორნივე, რამეთუ უპატიობა ჰყვეს, თანამდებ არიან (იქვე, 20, 2).

უკეთუ მამის ცოლსა თანა იბრუნოს, სიკუდილითა მოკუდინ ორნივე, რამეთუ თანამდებ არიან (იქვე, 20, 15).

რომელმან სცეს მამასა თავისა და დედასა თავისსა, სიკუდილითა მოკუდინ (გამოსლუათა 21, 15).

განტეხა ვარჯებისა წილ, თვალი თვალსა წილ, კბილი კბილსა წილ, და რაცა გერში დასდვას კაცმან კაცსა, ეგრევე უყავთ მას (ლევიტელთა 24, 20).

უკეთუ ვინმე სცეს თვალსა მონისა თავისისასა, ანუ თვალსა მხევალისასა და წარმოუგდოს თვალი, თავის უფლად განუტევენს იგი თვალისა მას წილ (გამოსლუათა 21, 25).

კბილი კბილსა წილ, კელი კელითა წილ, ფერჭი ფერჭისა წილ, რაცა ვან უყო ზრძვილი მოყუასსა თავისსა, მიევის მას (მეორე მჯელი 19, 22).

უკეთუ ილაღვიდეს ორნი კაცნი, და სცეს მოყუასმან მოყუასსა... უბრალო იყოს კაცი იგი, რომელმან სცა მას, გარნა უჭმობისა მისისათვის მისცეს მას სამკურნალო (გამოსლუათა 21, 18-19).

უკეთუ იბრძოდიან ორნი კაცნი და სცნენ დედაკაცსა მიდგომილსა, და მოუწყუნენ ყრმა მისი არდა გამოხატული, ზღვევით იზღვიოს (იქვე, 21, 22).

უკეთუ ურჭინოს კურომან მამაკაცს ანუ დედაკაცსა და მოკუდეს, ქვითა განიტეხოს კურო იგი... (იქვე, 21, 27).

251. უკეთუ კაცის ხარი მარქენალია და მეზობლები განუცხადებენ მას, რომ იგი მარქენალია, ხოლო იგი არ გადაჭრის მას რქებს და არ დააბამს თავის ხარს, და ეს ხარი ურქენს კაცს და მოკლავს მას. მან უნდა მისცეს $\frac{1}{2}$ მინა ვერცხლი.

252. უკეთუ დადუბული მონაა კალსა, მან უნდა მისცეს $\frac{1}{3}$ მინა ვერცხლი.

266. უკეთუ ბაკში საქონელი გაწყდება ან ღომი მოკლავს ცხოველს, მწყემსმა ღვთის წინაშე უნდა დაიფიცოს, ხოლო ბაკის პატრონმა უნდა აპატიოს მას საქონლის გაწყვეტა ბაკში.

უკეთუ მორქინალი იყოს კურო იგი გუშინდლითაგან და ძუღანდლით დღისა მის, და ეწამოს უფალი იგი მისდა, და არა აღიღოს იგი შორის, და მოკლას მან მამაკაცი ანუ დედაკაცი, კურო იგი ქვითა განიტვიჩონ, და უფალი მისი მის თანავე მოკუდინ. უკეთუ საჯარო დასდვა მას, მისცეს მას საკსარი იგი სულისა თვისისა რაცა დასდუან მას (იქვე, 21, 28—29).

უკეთუ ანუ მხევალსა და მონასა ურქინოს კურომან, ვერცხლი ოცდაათი სატირი მისცეს... (იქვე, 21, 31).

უკეთუ ვინმე მისცეს მოყუასსა კარაული, ანუ ზროხა, ანუ ცხოვარი, ანუ ყოველივე პირუტყვთაგანი და მარხუად, მოკუდეს ანუ წარწყმდება, ანუ წარიტყუენოს, და არა ვინ უწყოდის, ფიცი ღვთისა იყოს შორის მათორთავე, ვითარმედ მან არა რაჲ ბოროტი ქმნა... და არა რაჲ მიჰხალოს მას (იქვე, 22, 10—11).

ანალოგიურ პარალელებს ადგილი აქვს მოსეს წიგნებისა და ხამურაბის კანონების სხვა თავებსა და მუხლებშიც. ზემოთ მოტანილი ტექსტები გვიჩვენებენ რომ მოსეს სჯულს ერთგვარი დამოკიდებულება აქვს ძველბაბილონურ კანონმდებლობასთან, თუმცა იგი არ არის ბაბილონური სამართლის პირდაპირი და უშუალო გავლენის პროდუქტი.

მოსეს სჯულმდებლობის ზოგიერთი პარალელი შეინიშნება აგრეთვე ასურეთისა და ხეთების კანონმდებლობაშიც (შდრ. მაგ., ხეთების კანონებს „გამოსლვათა“, თავი 21—23 და „ლევიტელთა“, თ. 18—20).

ბერძნული სამართლის ქართული-ვერსია

ბერძნული კანონების შესახებ კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა „ძიება-ყო საბერძნეთით, ოთხთა პატრიაქთა მიერ ქენებითა, წიგნი სასამართლონი, ჟამთა კეისრისათა, თუ ვითარ სჯიდენ; იგიცა ფრიადითა შრომითა გარდმოთარგმანებითა ბრძენთა კაცთათა, რომელსა თვით უმეტეს შეეწეოდა თარგმანსა შინა“.

„ბერძნული სამართლას“ ქართული ვერსიის შედგენილობისა და წყაროების საკითხი სერიოზული მეცნიერული კვლევის საგანი გახდა გასული საუკუნის 20-იან წლებში. ამ საკითხით დაინტერესდა ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის დიდი მეცლევარი აკადემიკოსი მარი ბროსე. მისი აზრით, ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული კანონების ქართული ვერსია წარმოადგენს ბასილიკის სინოპსისს, რომელიც შედგენილი იყო ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე VI-ის ძის რომანის მიერ (*Histoire du Bas Empire*. XVI, გვ. 19, 61).

ბროსე როზენკამპფი თვლიდა, რომ ბერძნული კანონების ქართული ვერსია ერთ-ერთი პრობირონია, შედგენილი ბასილი მაკედონელის, ლეონ ბრძანსა და მისი შვილების შეფობის დროს. ეს პრობირონი თარგმნილი იყო ბერძნულიდან ქართულ ენაზე და ამგვარად მოაღწია ჩვენ დრომდე, როცა, XIX საუკუნის დასაწყისში, თარგმნილ იქნა რუსულად („Обозрение Кормчей книги“ изд. 2, გვ. 497).

საკითხი მაკედონიური დინასტიის იმპერატორების მიერ გამოცემული პრობირონების შესახებ იმ დროს სრულიად შეუსწავლელი იყო. ამიტომ ბროსე და როზენკამპფი ამ საკითხში ცდებოდნენ. შემდეგ გამოიჩვენა, რომ პრობირონი და მისი რედაქცია, რომელმაც მოაღწია ჩვენამდე ორი კრებულის — ბასილი მაკედონელის პრობირონისა და ამ პრობირონის *repetita praelectio*-ს (ეპანაგოგას) სახით, არ შეიძლება მიხნეულ იქნეს ვახტანგის კრებულის ბერძნული კანონების წყაროებად. მართალია, პრობირონში, ერთი მხრივ, და ბერძნული კანონების ქართულ ვერსიაში, მეორე მხრივ, ჩვენ ვხვდებით მსგავს და ზოგჯერ იდენტურ მუხლებსაც, მაგრამ მათი შეჯერებისას ირკვევა, რომ საკანონმდებლო მასალის დალაგების მიხედვით ბასილიკის როგორც დიდ, ისე მცირე სინოპსისებს უშუალო კავშირი არა აქვთ ვახტანგის კრებულის ბერძნულ კანონებთან.

პროფესორ დავით ჩუბინაშვილმა პირველმა მიუთითა, რომ ბერძნული კანონების ქართული ვერსიის წყაროებს შეადგენს არმენოპულოსი ექვსი წიგნი და ვლასტარის კრებული, ე. ი. მათე ვლასტარის სანტაგმა (*Histoire de la Géorgie*, Spb., 1854, წინასიტყვაობა გვ. XXX).

ვახტანგის კრებულის ბერძნული კანონების წყაროების საფუძვლიანი გამოკვლევა მოცემულია პროფ. ვლ. სოკოლსკის შესანიშნავ მონოგრაფიაში — „Греко-римское право в уложении грузинского царя Вахтанга VI“ (Журн. Мин. Нар. Просв., 1897, сентябрь, гл. 56—93).

ევრდნობა რა პროფ. დ. ჩუბინაშვილის აზრს, ვლ. სოკოლსკი დაწერილებით იკვლევს ამ კანონების წყაროებს და მათი ერთმანეთთან გულმოდგინე შეჯერების შედეგად აკეთებს შემდეგ დასკვნებს: 1. ვახტანგის კრებულის ბერძნულმა კანონებმა თავის მნიშვნელოვან ნაწილში არა მარტო ისესხა დებულებები ვლასტარისა, არამედ ეს კანონები წარმოადგენენ ვლასტარის სინტაგმის შემოკლებას, შევსებულს არმენოპულოს კრებულიდან და სხვა წყაროებიდან; 2. ეს მოკლე რედაქცია შედგენილია არა საქართველოში, არამედ საბერძნეთში, რასაც ამ კანონთა შინაარსის ბერძნული ანბანის რიგზე დალაგებულობა ამტკიცებს; 3. ვლასტარის სინტაგმის ასეთი მოკლე რედაქცია გავრცელებული იყო მოაკოვის ოუსეთშიც, სადაც მას მეფის კანონების თანაბარი ავტორიტეტი ჰქონდა.

გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერის ცახარიე ფონ-ლინგენტჰალის მიერ ბიზანტიური სამართლის ძეგლების აღნიშვნისათვის დადგენილი წესის მიხედვით ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიას უნდა ეწოდოს: „*Epitome Syntagmatis Matthaei Blastaris ad Hexabiblum Harmenopuli mutati*“.

განვიხილოთ ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ეს ორი ძირითადი წყარო და მოკლედ შევჩერდეთ მათი ავტორების ენაობაზე.

კონსტანტინე არმენოპულო (Constantino Harmenopulo) ბიზანტიური იურისპრუდენციის გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო. იგი იყო ნომოფილაციის (კანონთა დაკვირა და მართებულად გამოყენების მაგისტრატა) და გამოჩენილი მოსამართლე, რომელიც მოღვაწეობდა XIV საუკუნის შუა წლებში ბიზანტიური კულტურისა და განათლების მნიშვნელოვან ცენტრში, სოლუნში (თესალონიკა). როგორც სამართლის მკოდნე არმენოპულო ცნობილია თავისი იურიდიული სახელმძღვანელოთი (Promtuarium ანუ Hexabiblos) და კანონიკური კრებულით (Epitome canonum). მას ბევრ სხვა იურიდიულ ნაშრომსაც მიაწერდნენ, რომელთა ავტორი იგი სინამდვილეში არ ყოფილა.

სრული ლათინური სახელწოდება არმენოპულოს ძირითადი ნაშრომისა, რომელიც ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენს, ასეთია: „*Manuale legum dictum Hexabiblos, undique selectim et compendise collectum: si compositum a summo venerando nomophilace et iudice Thessalonicensi, Constantino Harmenopulo*“. არმენოპულოს ამ კანონთა სახელმძღვანელოს მოკლედ ეწოდება Hexabiblos — „ექუსი წიგნი“. ეს სახელწოდება, რომელიც თვითონ ავტორმა მისცა თავის ნაშრომს, იქედან წარმოსდგება, რომ შრომა ექვსი წიგნისაგან შედგება.

ნაშრომის წინასიტყვაობაში არმენოპულო ჩამოთვლის იმ წყაროებს, რომლებითაც იგი სარგებლობდა. სავანეებოდ ჩერდება ბასილის, კონსტანტინესა და ლეონის მიერ გამოქვეყნებულ პროხირონზე. არმენოპულო ებება პროხირონის წინასიტყვაობას, სადაც ნათქვამია, რომ პროხირონი შეიცავს ყველა საკანონმდებლო აქტებიდან ამოკრებილ ყოველივე საჭიროსა და გავრცელებულს, რომ მასში არაფერ არაა გამოტოვებული ისეთი, რაც საჭიროა და ყველაზე უფრო

სწორად გამოყენება ცხოვრებაში. არმენოპულო აკრიტიკებს პროხირონის წინასიტყვაობის ამ ადგილს და აღნიშნავს, რომ არც მიზანია მიღწეული და არც დაბრუნება შესრულებული: კანონმდებლობის დიდა ნაწილი განხილულია მეტად ზერტულად, ხოლო ნაწილი სულ გამოტოვებულია.

უფრო სრულყოფილი საკანონმდებლო კრებულის შედგენის მიზნით არმენოპულმ პროხირონში მეტად მნიშვნელოვანი დამატებანი შეიტანა. ამის შედეგად ნაკელად პროხირონის 40 ტიტულისა, არმენოპულოს ნაშრომი გაიზარდა 80 ტიტულამდე. პროხირონის საკანონმდებლო მასალა და თავისი დამატებანი მან განასხვავა კრებულის არშიაზე საკანგებო ნიშნების გაკეთებით: პროხირონის მასალა აღნიშნა ზოპალით, ხოლო თავისი დამატებანი — მზით.

არმენოპულოს ექვსი წიგნის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ბასილუს, კონსტანტინესა და ლეონის პროხირონი (*Prochirum legum. Manuale legum* — კანონთა სახელმძღვანელო). გარდა პროხირონისა, როგორც არმენოპულოს ნაშრომის წინასიტყვაობიდან ჩანს, მას გამოყენებული უნდა ჰქონდეს ბასილიკა (მითითა წიგნი), შერამ არა უშუალოდ ეს ძეგლი, არამედ სინოპსისი (ბასილიკის შემოკლება) და სასამართლო პრაქტიკა (*practica, experientia*), სხვა წყაროებს შორის არმენოპულო ასახელებს იმ პეტრატორების დადგენილებებს: ნაშრომში მოტანილია ადგილები ლეონ ბრძნის, კონსტანტინე პორფიროგენეტის, რომან I-ის, რომან II-ის, ნიკეფორე ფოკის, ბასილი II-ის, ალექსი და მანუელ კომნენოსების ნოველებიდან. გარდა ამისა, ერთ-ერთ წყაროდ მონსენიებულია პრეფექტების ედიქტები იულიანუს ასკოლონის (*Julianus Ascolonita*) კრებულის მიხედვით. არმენოპულოს ნაშრომის წყაროა აგრეთვე ლეონ ბრძნის ნოველების კრებული (*Eclaga Novellarum Leonis*), რომელიც ხელნაწერებში სინოპსისის დამატებას შეადგენდა. არმენოპულოს ნაშრომში ბევრი რამ შევიდა ტრაქტატიდან „ხანდაზმულობის შესახებ“ (*momenta*) რომლის საფუძველს შეადგენს იუსტინიანეს კანონმდებლობა, და მცირე სინოპსიდან (*Synopsis minor*). თავისი ნაშრომის მეექვსე წიგნში არმენოპულოს საკმაოდ ვრცლად აქვს გამოყენებული ლეონისა და კონსტანტინეს 18-ტიტულოვანი ეკლოგა. ნაშრომში გვხვდება ეპანაგოგის (პროხირონის ვალანტიელი რედაქციის — *repetita praelectio*) გამოყენების კვალიც. დაბოლოს, კრებული სარგებლობს მოციქულთა და საეკლესიო კრებთა კანონებით, სასინოდო და საბატრიაქოს დადგენილებებით.

არმენოპულოს ნაშრომი იწყება მოსამართლეთა შეგონება-დარიგებით მართალი სამართლის განხორციელების შესახებ, ამას მოჰყვება ლეონ ბრძნისა და მისი ძმის ალექსანდრეს ერთი ნოველა (დადგენილება), ხოლო შემდეგ — წინასიტყვაობა.

თვით ნაშრომი, როგორც უკვე ითქვა, ექვსი წიგნისაგან შედგება:

პირველ წიგნში, რომელიც 18 ტიტულს შეიცავს, ლაპარაკია კანონების, სასამართლო წყობილების, რესტრიქციებისა და თავისუფალი მღვთმარების შესახებ.

მეორე წიგნში 11 ტიტულია. იგი ეხება მფლობელობის, *opus novum*-ისა და სახლგაო სამართლის საკითხებს.

შესამე წიგნი 11 ტიტულისაგან შედგება. აქ ლაპარაკია შვილად აყვანის, გასხვისების, სესხის ხელშეკრულების, მონაბარისა და ამხანაგობის შესახებ.

მეოთხე წიგნი, რომელიც 12 ტიტულს შეიცავს, ეხება ნიშნობისა და ქორწინების საკითხებს.

მეხუთე წიგნი 12 ტიტულია. იგი ანდერძისა და მეურვეობის საკითხებს ასწავლებს.

დაბოლოს, მეექვსე წიგნი შეიცავს 15 ტიტულს და ეხება ზარალის ანაზღაურებასა და ყოველგვარ გადახდევინებას.

ამ სარჩევიდან ჩანს, რომ არმენობულოს ნაშრომი თავისი სისტემით დიდად განსხვავდება ბროხირონისაგან და არ წააგავს არც ერთ უწინდელ სავანოძმულ კრებულს.

არმენობულოს ექვსი წიგნის დამატებას წარმოადგენს *Epitome canonum* — „შემოკლება კანონთა“. ამ ნაშრომის წინასიტყვაობაში დაწვრილებით ჩამოთვლილია კანონიკური წყაროები, რომელთა მიხედვითაც შედგენილია „შემოკლება“. ნაშრომი შედგება ექვსი განყოფილებისაგან, რომელნიც დაყოფილია თავებად. ეს განყოფილებებია: 1. ებასკოპოსთა არჩევისა და ხელდასმის შესახებ (6 თავი); 2. პრესვიტერთა, დიაკონთა და იპოდიაკონთა არჩევისა და ხელდასმის შესახებ (6 თავი); 3. სამღვდლო დასის სხვა წევრთა შესახებ (5 თავი); 4. ბერ-მონაზვნებისა და მონასტერთა შესახებ (3 თავი); 5. ერასკაცთა შესახებ (5 თავი); და 6. დედაკაცთა შესახებ (მხოლოდ 1 თავს შეიცავს). თვითოეული განყოფილების მიხედვით დალაგებულია კანონიკური დადგენილებანი, რომელთა ტექსტის დიდი ნაწილი მოტანილია საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა და წმიდა მამათა სიტყვების მიხედვით.

არმენობულოს ნაშრომი შედგენილია ცოტა ხნით ადრე 1345 წლამდე. ამ ნაშრომს საყოველთაო გავრცელება ჰქონდა. რაც დასტურდება ჩვენამდე მოღწეულ მრავალი ხელნაწერით. იგი მოქმედი სამართლის კოდექსად ითვლებოდა ბიზანტიური ცივილიზაციის ქვეყნებში (საბერძნეთი, ბულგარეთი, მოლდავეთა, რუსეთი, საქართველო, სომხეთი და სხვ.). არმენობულოს კრებულის რამდენიმე მუხლ-შესულია ე. წ. *Кормчая книга*-ს 50-ე და 58-ე თავებში. ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ამ ნაშრომის გამოყენება და მისი გავლენა კიდევ უფრო გავრცელდა. არმენობულოს კრებულს კანონს ძალა ჰქონდა XIX საუკუნეშიც (Д. Азаревич, История византийского права, часть II, 1877, გვ. 299—311).

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის მეორე ძირითად წყაროს შეადგენს ელასტარის სინტაგმა. მათე ელასტარი იყო მღვდელ-მონაზონი, რომელიც ცხოვრობდა XIV საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი სამართლიანად ითვლება აღმოსავლეთის ეკლესიის კანონიკური სამართლის ერთ-ერთ უდიდეს ავტორიტეტად. მისი მთავარი იურიდიული ნაშრომია ალფაბეტური სინტაგმა საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა და საერო კანონებისა. ნაშრომი შედგენილია 1335 წელს. იგი იწყება ასეთი წარწერით: *Syntagma alphabeticum rerum omnium que in sacris divinisque canonibus comprehenduntur elaboratum pariter et compositum per minimum ex hieromonachis Mathaeum Blastareum* — „ალფაბეტური სინტაგმა ყველა საგნისა, რომელსაც შეიცავს საღვთო და წმიდა კანონები...“ ამას მოსდევს წინასიტყვაობა, რის

შემდეგ კრონოლოგიურად გადმოცემულია სხვადასხვა წყარო: საეკლესიო კრებების დადგენილებანი და კანონები, რომის სამართლის წყაროების მიმოხილვა XII ტაბულის კანონებიდან ლეონ ბრძნის ბაზილიკამდე.

ნაშრომი ბერძნული ანბანის რიგის მიხედვით 24 განყოფილებას შეიცავს, რომელთაგან თვითიველი აღნიშნულია ბერძნული ანბანით α -დან ω -მდე, ასე რომ საეკლესიო სამართლის სხვადასხვა საგანი მოთავსებულია იმ ასოს ქვეშ, რომლითაც ამ საგნის სახელწოდება იწყება. თვითიველი განყოფილება იყოფა თავებად (სულ 303). თავების დიდი ნაწილი იმ კანონიკური დადგენილებების გადმოცემით იწყება, რომლებიც შესაბამის საგანს ეხებიან, და მოთავსდება გამოწაკრებით საერო კანონებიდან. ბევრი თავი მხოლოდ საერო სამართლის საგნებისადმი მიძღვნილი. ისინი ნასესხები უნდა იყოს ბასილის, ლეონისა და ალექსანდრეს ეპანაგოგიდან. ამრიგად ვლასტარის კრებული მოქმედი საეკლესიო და საერო სამართლის ერთობლივი ძეგლია.

ნაშრომის 303 თავს ვლასტარმა დაუმატა ცალკეული კანონიკური წერილები, რომლებსაც პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა იმდროინდელ ბერძნულ ეკლესიაში, სახელდობრ: 1. *Catalogus officiorum ecclesiae Constantinopolitanae* — კატალოგი კონსტანტინოპოლის ეკლესიის თანამდებობათა, 2. *Synopsis nomocanonis Joannis Nestorae* — გაწონაკრები იოანე მმარხველის სჯულის კანონიდან (532 წ.). 3. *Nicetae responsa ad interrogationes episcopi Constantini* — ირაკლიელი მიტროპოლიტის ნიკიტას პასუხები ეპისკოპოს კონსტანტინეს, 4. *Nicephori patriarchae canones* — ნიკეფორე პატრიარქის კანონები, 5. *Ioannis episcopi Citri responsiones ad Cabasitam* — კიტრუს ეპისკოპოსის პასუხები ეპისკოპოს კონსტანტინე კაბასილელს.

მათე ვლასტარის სინტაგმა ფართოდ იყო გავრცელებული. იგი ქრისტიანული ეკლესიის ძირითადი სახელმძღვანელო და საეკლესიო სჯულმდებლობის მნიშვნელოვანი წყარო იყო აღმოსავლეთის მართლმადიდებელ ქვეყნებში. ადგილები ვლასტარის სინტაგმიდან შეტანილია ე. წ. *Кормчая книга*-ს 50-ე და 51-ე თავებში. ვლასტარის კრებული რამდენჯერმე ითარგმნა სლავურ ენებზე, მოსკოვის სინოდალურ ბიბლიოთეკაში დაცულია ამ კრებულის 1342 წლის ხელნაწერი, რომელიც XVI საუკუნეში რუსულად ითარგმნა ხუცეს-მონაზონმა ექვთიმე (Д. Азаревич, დასახ. ნაშრომი, II, გვ. 338—340).

ბერძნული კანონების ქართულ ვერსიის შესავალი (მუხ. 1) წარმოადგენს არქეოპულოს „ექუსი წიგნის“ შესავალს. რომელიც გადმოცემულია ქართულ ტექსტში არსებითი ცვლილებების გარეშე. მაგრამ ზოგიერთი შემთავლებით. კანონთა მე-2 მუხლიც ამავე წყაროდან უნდა იყოს ნასესხები. მაგრამ შეიძლება იგი აგრეთვე ამოღებული იყოს ვლასტარის სინტაგმიდან. ცახაროე დონ-ლენგესტპალის აზრით. ბერძნული კანონების მე-2 მუხლი, რომელიც კრებულებში უმრავლეს შემთხვევაში აღნიშნულია იმპერატორების ლეონისა და ალექსანდრეს (ზოგჯერ იხსენიება კონსტანტინეც) ნოველად, ყალბი უნდა იყოს. ძველ ხელნაწერ კრებულებში ეს მუხლი არ მოიპოვება. არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ყველა ხელნაწერში იგი მხოლოდ იმპერატორებს ლეონსა და ალექსანდრეს მიეწერება. რაკი ქართულ ვერსიაში იმპერატორი კონსტანტინეც იხსენიება, ამიტომ ეს მუხლი, რომელიც შეტად გავრცელებული იყო აღმოსავლეთში, შესაძლებელია კრებულში შეტანილი იყო არა არქეოპულოს ნაშრომადან, არამედ სხვა რომელიმე წყაროდან.

ბერძნული კანონების მე-2 მუხლის ქართული რედაქცია გადმოსცემს ნოველის საერთო შინაარსს, მაგრამ მასში არის ერთი ორიგინალურა ჩანართი, რომელიც დედანში არ მოიპოვება. ეს არის მე-2 მუხლის მეორე აბზაცი, რომელიც იწყება ასე: „უკეთუ შთავარდეს წარწყმედასა...“ და მთავრდება სიტყვებით: „შვილნი მისნი მისცენ თავადებთა“ (იხ. აქვე, ვვ. 133). ვლ. სოკოლსკის აზრით, სავარაუდებელია, რომ ეს ჩანართი ქართველ მოაზრებულებს ეკუთვნოდეს, რადგან ბიზანტიური სამართლის ძეგლებში არ გვხვდება ის სასჯელი, რომელიც მოხსენიებულია ამ ჩანართში, სახელდობრ დამნაშავეისათვის „ცხურის ფაშვას თავზე ჩამოცმა“.

როგორც უკვე ითქვა, ვლასტარის სინტაგმაში სამართლებრივი დებულებები დალაგებულია ლიტერების მიხედვით, ე. ი. ბერძნულ ანბანის რიგზე. რომელიც ლიტერითაც იწყება საგნის დასახელებით, იმ ასოსთანვე გადმოცემულია ეს სამართლებრივი ნორმები. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვლასტარის სინტაგმა იუროდიულ ლექსიკონს წარმოადგენს.

განვიხილოთ პროფ. ვლ. სოკოლსკის გამოკვლევის საფუძველზე ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროები სინტაგმის ლიტერებისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ მიხედვით.

A ლიტერი

ბერძნული კანონების 3—7 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის A ლიტერიდან. 8—15 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს შესამე წიგნის მე-3 ტიტულიდან, 16—18 მუხლები — მისი პირველი წიგნის შესამე ტიტულიდან (პროფ. ვლ. სოკოლსკი ბერძნული კანონების მუხლებს უთითებს ვახტანგის კრებული 1887 წლის რუსული გამოცემის მიხედვით; ქართულ ვერსიაში მუხლების თანამიმდევრობა განსხვავებულია).

ამას მოჰყვება მე-19 მუხლი, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის A ლიტერის მე-12 თავიდან. 20—23, 25 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-3 ტიტულიდან. 24-ე მუხლის წყარო არ ჩანს, რაც შეეხება 26, 27 და 28 მუხლებს; მათი შინაარსი ამოღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-15 ტიტულიდან. 29—34 მუხლები გადმოგვცემენ არმენოპულოს VI წიგნის მე-8 ტიტულის შინაარსს, ხოლო 35 მუხლი — მისი VI წიგნის მე-5 ტიტულის მე-13 თავის შინაარსს.

37—40 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის A ლიტერის მე-12 თავიდან. 41 მუხლი მე-40 მუხლის შენიშვნაა და ამიტომაც მოთავსებულია ამ ადგილზე. 42 მუხლი ნასესხებია სინტაგმის A ლიტერის იმავე მე-12 თავიდან. 43—48 მუხლები ამოწერილია (მნიშვნელოვანი ცვლილებებით) იმავე A ლიტერის მე-12 თავიდან, 49—50 მუხლები ამოკრებილია სინტაგმის A ლიტერის მე-13 თავიდან, ხოლო 51—52 მუხლები — არმენოპულოს VI წიგნის მე-4 ტიტულის მე-3 და მე-4 თავიდან. A ლიტერი მთავრდება 53-ე მუხლით, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის A ლიტერის მე-15 თავიდან.

B ლიტერი

B ლიტერი იწყება 54-ე მუხლით, რომელიც ნასესხებია სინტაგმის იმავე ლიტერის მე-5 თავიდან; 55 და 56 მუხლები ამოღებულია B ლიტერის მე-15 თავიდან.

დან. 57 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის B ლიტერის მე-6 თავიდან, ხოლო 58, 59, 60, 61 მუხლები — სინტაგმის B ლიტერის მე-7 თავიდან, 62 მუხლი ამოწერილია სინტაგმის B ლიტერის მე-12 თავიდან, 64—69 მუხლები აღებულია არმენოპულოს VI წიგნის პირველი ტიტულიდან. 70 და 71 მუხლები ამოკრებილია მისა II წიგნის მე-6 ტიტულის 1 და 2 თავებიდან.

Г ლიტერი

72—74 მუხლები ნასესხებია სინტაგმის Г ლიტერის მე-12 თავიდან. 75 მუხლი ქართულ ხელნაწერში არ არის. 76 და 77 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის Г ლიტერის 28-ე თავიდან, ხოლო 78—80 მუხლები 30-ე თავიდან. 81—83 მუხლები ნასესხებია სინტაგმის Г ლიტერის მე-5 თავიდან. შემდეგ მოხდევს ამონაწერები არმენოპულოს პირველი წიგნიდან: 84 მუხლი აღებულია მე-13 ტიტულის 1 თავიდან, 85 მუხლი — მე-3 თავიდან, 86 — მე-4 თავიდან, 87 — მე-6 თავიდან, 88 მუხლი — მე-8 თავიდან, 89—91 მუხლები — მე-10—12 თავებიდან. ხოლო 92 მუხლი — პირველი წიგნის მე-13 ტიტულის მე-17 თავიდან. დაბოლოს, 93-ე მუხლი ჩართულია Г ლიტერის 26-ე თავიდან.

Δ ლიტერი

Δ ლიტერი იწყება კანონთა 95-ე მუხლით. ეს მუხლი ამოღებულია არმენოპულოს პირველი წიგნის მე-10 ტიტულის მე-8 თავიდან, ხოლო 96—98 მუხლები — მეოთხე წიგნის მე-7 ტიტულის პირველი, მეოთხე და მე-7 თავებიდან. 99—100 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Δ ლიტერის პირველი თავიდან. 101—107 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს მესამე წიგნის მე-5 ტიტულის თავებიდან, სახელდობრ: 101 და 102 მუხლები აღებულია 27-ე თავიდან, 103 — 29-დან, 104 — 90-დან, 105 — 47-დან, 106 — 92-დან, ხოლო 107 — 89-ე თავიდან.

108—118 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს მესამე წიგნის პირველი ტიტულის თავებიდან, სახელდობრ: 108 მუხლი — 1 და მე-4 თავიდან, 109—110 მუხლი — მე-6 თავიდან, 111 მუხლი — მე-7 თავიდან, 112 — მე-8 თავიდან, 113 — მე-9 თავიდან, 114 — მე-16—18 თავებიდან, 115 — მე-20 თავიდან, 116 — 25-ე თავიდან, 117 — 36-ე თავიდან, ხოლო 118 — 41-ე თავიდან.

შემდეგი ორი მუხლი ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმიდან: 119 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის Δ ლიტერის მე-8 თავიდან, ხოლო 120 — მე-3 თავიდან.

ამის შემდეგ კვლავ იწყება სესხება არმენოპულოს წიგნებიდან. 121—124 მუხლები ამოღებულია მე-5 წიგნის V ტიტულიდან, სახელდობრ: 121 მუხლი — პირველი თავიდან, 122 — მე-10 თავიდან, 123 — მე-2 თავიდან, ხოლო 124 — მე-3 თავიდან.

125—127-ე მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Δ ლიტერის მე-3 თავიდან. 128 მუხლი კი აღებულია ამავე სინტაგმის K ლიტერის 32-ე თავიდან. 129—130 მუხლები ამოწერილია სინტაგმის Δ ლიტერის მე-6 თავიდან; 131—139 მუხლები აღებულია Δ ლიტერის მე-7 თავიდან; 140—157 მუხლები ნასესხებია Δ ლიტერის მე-8 თავიდან, ხოლო 158—170 — Δ ლიტერის მე-11 თავიდან.

171—174 მუხლები ამოკრებილია არშენოპულოს VI წიგნის მე-12 ტიტულის 1—3 თავებიდან, ხოლო 175—176 მუხლები — მე-13 ტიტულიდან. 177—179 მუხლები ნასესხებია ელასტარის სინტაგმის Δ ლიტერის მე-12 თავიდან.

ლიტერის დანარჩენი მუხლები აღებულია არშენოპულოს მესამე წიგნის პირველი თავიდან, 187 მუხლი — მე-3 თავიდან, 188 მუხლი — მე-5 და 6 თავიდან, თავიდან და 182 მუხლი — მე-16 თავიდან, 183 მუხლი კი ნასესხებია მესამე წიგნის მეორე ტიტულის პირველი თავიდან. 184 მუხლი აღებულია მეოთხე წიგნის მე-14 ტიტულის პირველი თავიდან, 185 მუხლი — მესამე წიგნის პირველი ტიტულის მე-11 თავიდან.

186—199 მუხლები წარმოადგენს გამოჩვენებს არშენოპულოს პირველი წიგნის მეოთხე ტიტულის თავებიდან, სახელდობრ: 186 მუხლი ამოღებულია პირველი თავიდან, 187 მუხლი — მე-3 თავიდან, 188 მუხლი — მე-5 და 6 თავიდან, 189 მუხლი — მე-7 თავიდან, 190 მუხლი — მე-8 თავიდან, 191 მუხლი — მე-9 თავიდან, 192 მუხლი — მე-11 თავიდან, (193 მუხლის წყარო დადგენილი არ არის), 194 მუხლი — 35-ე თავიდან, 195 მუხლი — 42-ე თავიდან და მისი მე-ნიშნებიდან, 196 მუხლი — 45-ე თავიდან, 197 მუხლი — 42-ე თავის შენიშნებიდან, 198 მუხლი — 46-ე თავიდან და 199 მუხლი — 69-ე თავიდან.

E ლიტერი

მე-200 მუხლით იწყება E ლიტერი. 200—202 მუხლი ნასესხებია ელასტარის სინტაგმის E ლიტერის პირველი თავიდან. 203—208 მუხლები შედგენილია არშენოპულოს III წიგნის მე-6 ტიტულის 1—19 თავებს საფუძველზე.

შემდეგ კვლავ მოხდევს ამონაწერები სინტაგმიდან, სახელდობრ: 209 და 210 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის E ლიტერის მე-4 თავიდან. 211 მუხლის საფუძველია E ლიტერის მეორე თავი და გათვალისწინებულია აგრეთვე არშენოპულოს პირველი წიგნის პირველი ტიტულის 36-ე თავი.

212—214 მუხლები ნასესხებია არშენოპულოს პირველი წიგნის მე-8 და მე-9 თავებიდან. 215 და 216 მუხლები ამოღებულია მეოთხე წიგნის მე-12 ტიტულის პირველი და მესამე თავებიდან.

217 და 218 მუხლების უშუალო წყარო დადგენილი არ არის.

219—220 მუხლები ნასესხებია არშენოპულოს მესამე წიგნის მე-4 ტიტულის მე-8 და მე-10 თავებიდან.

221—225 მუხლები ამოღებულია ელასტარის სინტაგმის E ლიტერის მე-7 თავიდან. 226—228 მუხლები — ამავე ლიტერის მე-8 თავიდან, 229—230 მუხლები — მე-9 თავიდან, ხოლო 231—237 მუხლები — მე-13 თავიდან, 238—239 მუხლები — 27-ე თავიდან, 240—244 მუხლები — 32-ე თავიდან.

245—249 მუხლები ნასესხებია არშენოპულოს პირველი წიგნის VII ტიტულის მე-6, 8, 14 და 16 თავებიდან, 249 (bis) მუხლი — მეხუთე წიგნის მე-12 ტიტულის მეორე თავიდან, 250 მუხლი — ამავე წიგნისა და ამავე ტიტულის 28-ე თავიდან.

251 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის E ლიტერის 33-ე თავიდან.

252 მუხლი ნასესხებია არშენოპულოს V წიგნის მე-12 ტიტულის 26-ე თავიდან, ხოლო 253 მუხლი — 33-ე თავიდან.

Ⓒ ლიტერა

ეს ლიტერა მხოლოდ სამ მუხლს შეიცავს. სახელდობრ, 254—256 მუხლები, რომლებიც ამოღებულია VI ტიტულიდან.

I ლიტერა

257 მუხლი ამოღებულია შევრთვებულად ვლასტარის სინტაგმის I ლიტერის პირველი თავიდან და არმენოპულოს VI წიგნის V ტიტულის მე-15 თავიდან; 258 და 259 მუხლები — ვლასტარის სინტაგმის E ლიტერის პირველი თავიდან.

K ლიტერა

260, 262—267 მუხლები შედგენილია არმენოპულოს II წიგნის IV ტიტულის 53, 61, 65 და 67-ე თავებას მიხედვით. ხოლო 261 მუხლი ნასესხებია სინტაგმის K ლიტერის მე-3 თავიდან. 268—269 მუხლები აღებულია ამავე ტიტულის 133-ე და 134-ე თავებიდან. 270—276 მუხლები შედგენილია არმენოპულოს II წიგნის V ტიტულის მიხედვით, სახელდობრ: 270 მუხლი ამოღებულია მე-9 თავიდან, 271 — მე-10 თავიდან, 272 — მე-12 თავიდან, 273 — მე-13 თავიდან, 274 — მე-11 თავიდან, 275 — მე-10 თავიდან და 276 — მე-20 თავიდან.

277—279 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან; 280—287 მუხლები აღებულია არმენოპულოს V წიგნის VIII ტიტულის მე-8, 28, 38, 44, 49, 66, 72—74, 82 და 94 თავებიდან; 288—293 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან, 294 მუხლი — არმენოპულოს V წიგნის მე-10 ტიტულს პირველი თავიდან; 295—302 მუხლები აღებულია სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან; 303 მუხლი ნასესხებია არმენოპულოს V წიგნის მე-10 ტიტულის მე-4 თავიდან; 304—309 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს III წიგნის მე-9 ტიტულიდან, 310—318 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს VI წიგნის მე-5 ტიტულის 1—6, 9—11 თავებიდან; 319—323 მუხლები ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის 23-ე თავიდან; 324—325 და 327 მუხლები აღებულია არმენოპულოს III წიგნის მე-10 ტიტულიდან. 326 მუხლის წყარო დადგენილი არ არის.

A ლიტერა

ეს ლიტერა შეიცავს 328—330 მუხლებს, რომლებიც ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის A ლიტერის მე-7 თავიდან.

M ლიტერა

M ლიტერა იწყება 331 მუხლით. 331—335 მუხლები აღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-5 ტიტულიდან; 336—340 მუხლები — ამავე წიგნის მე-6 ტიტულიდან; 341 და 343 მუხლები — ვლასტარის სინტაგმის M ლიტერის მე-12 თავიდან, ხოლო 342, 344 და 345 — არმენოპულოს III წიგნის მე-8 ტიტულს

31, 40—41 თავებიდან. 346—361 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის M ლიტერის პირველი თავიდან, ხოლო 362 მუხლი — მე-9 თავიდან.

N ლიტერი

ეს ლიტერი შეიცავს 363—372 მუხლებს. 363 მუხლი ნასესხებია მათე ვლასტარის სინტაგმის N ლიტერის პირველი ტიტულის მე-7 თავიდან, 364—371 მუხლები — არმენოპულოს I წიგნის პირველი ტიტულის მე-14, 15, 16, 28, 30 თავებიდან და 27-ე თავის შენიშვნიდან, ხოლო 372 მუხლი ვლასტარის სინტაგმის N ლიტერის მე-7 თავიდან.

Π ლიტერი

Π ლიტერი იწყება 373 მუხლით. 373—376 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Π ლიტერის მე-14 თავიდან, 377—378 მუხლების წყარო დადგენილი არ არის. 379—386 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს VI წიგნის მე-14 ტიტულს 8—10, 12—16 თავებიდან.

T ლიტერი

ეს ლიტერი მხოლოდ ერთ (387) მუხლს შეიცავს, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის T ლიტერის მე-11 თავიდან.

Θ ლიტერი

ეს ლიტერი შეიცავს 388 და 389 მუხლებს, რომლებიც ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის Θ ლიტერის მე-8 თავიდან.

აქ მოაგრდება პირვანდელი *Epitome Syntagmatis Blastoris ad Hexabibulum Harmenopuli mutati*. შემდგომში მუხლები წარმოადგენენ კრებული მინაწერებს.

393—396 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Γ ლიტერის მე-15 თავიდან, 400 მუხლი — T ლიტერის მე-11 თავიდან, 401 — W ლიტერის პირველი თავიდან, 402 მუხლი — T ლიტერის მეორე თავიდან. 399, 403, 406, 409 და 410 მუხლები ნასესხებია ლეონ ბრძანის ნოველებიდან.

დანარჩენი მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ტიტულების თავებიდან. სახელდობრ, 390 მუხლი (*lib. IV, tit. I, cap. 1*), 391 (*lib. IV, tit. II, cap. 2*), 392 (*lib. IV, tit. III, cap. 9*), 397 (*lib. IV, tit. 1, cap. 15*), 404 (*lib. I, tit. 7, cap. 3*), 405 (*ibid., cap. 12*), 407 (*ibid., cap. 17*), 408 (*Ibid., cap. 17*) და 411 (*ibid., 17*). 412—418 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს *Appendices*-იდან, სახელდობრ: *Leges Agrariae tit. VI, 1, 2, 5; tit. V, 2* და *tit. VII, 2*. 398 მუხლი აღბათ ნასესხებია „ექუსი წიგნის“ ზოგიერთი ნუსხის დანართებში არსებულ კანონთა შემოკლებიდან (*Epitome Canonum*), რომელიც შედგენილია არმენოპულოს მიერვე.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის მთელი რიგი მუხლები საგრძნობლად შეცვლილი და დამახინჯებულია, ასეთი მუხლებია: 14, 17, 18, 22, 43—48, 53, 108—118, 183—185, 245—249, 285, 369, 386.

183 მუხლი შეცდომით იმოწმებს ლეონ ბრძნის 29 ნოველას, რომლის შინა-
არსი გადმოცემულია წინა (182) მუხლში.

ბერძნული კანონების 257-ე მუხლი ეკლესიის ქურდს, სხვა სასჯელს გარდა,
ასი ჯოხის დარტყმას უწესებს. ბერძნულ-რომაული სამართლის არც ერთ სხვა
კრებულში არაა განსაზღვრული დარტყმის რაოდენობა. აღსანიშნავია, რომ ასე-
თი სანქცია გათვალისწინებულია 1667 წლის მოსკოვის საეკლესიო კრების დად-
გენილებაშიც (თ. 4). აქედან ირკვევა, ამბობს პროფ. ვლ. სოკოლსკი, რომ
ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული სამართლის წიგნსა და 1667 წლ-
ს მოსკოვის საეკლესიო კრების დადგენილებას საფუძვლად ერთი და იგივე წყ-
არო — ვლასტარის კრებულის პროტოტიპი უდევს.

სამართლის წიგნის შემდგენელს ეურ გაუგია სინტაგმის შესაბამისი ადგილი
და ამის გამო 362-ე მუხლის შინაარსი დაუმახინჯებია. დედანში, ე. ი. ვლასტარის
სინტაგმაში, „ძველი სჯული“, როგორც ამას თვითონ ვლასტარიც მიუთითებს, იმ-
პერატორ იუსტინიანეს ინსტიტუციებსა და დიგესტებს გულისხმობს, ხოლო
„სჯულის გამწმენდ“ მეფედ ბასილ მაკედონელი ანდა მისი ძე ლეონ ბრძნის
ივანისხმობიან. „ბერძნული სამართლის“ შემდგენელს კი „ძველ სჯულად“ „ძვე-
ლი აღთქმა“ შიაჩნია, ხოლო „სჯულის გამწმენდ“ მეფედ — იუსტინიანე, პროფ.
სოკოლსკის აზრით, ეს არ შეიძლება ქართველი მთარგმნელის შეცდომა იყოს; იგი
კრებულის შემდგენლის შეცდომაა და, ალბათ, აიხსნება იმით, რომ კრებულში
შემდგენილია არა უადრეს XVII საუკუნის დასაწყისს.

360 მუხლი

ვახტანგის კანონთა კრებულის რუსული გამოცემის რედაქტორი ისტორიკოა
დ. ბაქრაძე ბერძნული კანონების 371-ე მუხლს ასეთ შენიშვნას უკეთებს:
„Не показывает ли эта статья, что в нашем „Сборнике“ „Греческие за-
коны“ были дополнены царем Вахтангом?“ პროფ. ვლ. სოკოლსკის ამა-
ში ეჭვი შეაქვს და ამბობს: ნომ არ არის ეს მუხლი არმენოპულოს 1 წიგნის
1 ტიტულის 29-ე თავის დამახინჯებული თარგმანიო.

377 მუხლი

377-ე მუხლი, რომელიც ყალბი ფულის მქრელებს ეხება, მკვეთრად განს-
ხვავდება ბერძნულ-რომაული სამართლის კრებულების შესაბამისი მუხლებისაგან,
რომლებიც ეკლოგას (tit. XVII, cap. 18) ან პროხირონს (tit. XXXIX, cap.
14) ემყარებიან. ეკლოგა შეიცავს მოკლე, კატეგორიულ დადგენილებას ყალბი
ფულის მქრელების შესახებ, პროხირონი კი არა მარტო ყალბი ფულის მკეთებ-
ლებისა და მათ დამხმარეთა სასჯელს ითვალისწინებს, არამედ იმეორებს კოდექსისა
და ბასილიკის დადგენილებებს იმ საბლებისა და მიწის ნაკვეთების მფლო-
ბელთა პასუხისმგებლობის შესახებ, სადაც ყალბი ფული იჭრება, და აგრეთვე
ყალბი ფულის მკეთებლებზე, რომლებიც იმალებიან.

377 მუხლის ტექსტი არ შეესაბამება არც ეკლოგისა და არც პროხირონის
ტექსტს. იგი არ შეიძლება ნაახსნები იყოს არც ვლასტარის სინტაგმიდან და არც
არმენოპულოს ექვსი წიგნიდან, რომელნიც ზუსტად იმეორებს პროხირონის
ტექსტს.

ასეთ დადგენილებებს კალბი ფულის შეკეთებულთა შესახებ ჩვენ ვხვდებით მხოლოდ 1667 წლის მოსკოვის საეკლესიო კრების დადგენილებაში, რომელიც ამოღებული უნდა იყოს არა უშუალოდ ვლასტარის სინტაგმიდან, არამედ ამ სინტაგმის პროტოტიპიდან, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

386 მუხლი ამოღებული უნდა იყოს არმენოპულოს VI წიგნის მე-14 ტიტულის მე-16 თავიდან. მაგრამ ეს მუხლი ამ წყაროს დიდად შორდება, მათი შედარებისას მხოლოდ გამონათქვამის საერთო მსგავსება ირკვევა.

399, 403, 406, 409—410 მუხლები, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ამოღებულია უშუალოდ ლეონ ბრანის ნოველებიდან, რომლებიც ბერძნული კანონების შემდგენს კარგად ვერ გაუგია.

ამრიგად ბერძნული კანონების შემდგენი, იღებს რა არმენოპულოს „ექუსი წიგნიდან“ და ვლასტარის სინტაგმიდან სამართლებრივ დებულებებსა და ნორმებს, ხშირად ცვლის, ამოკლებს, აერთიანებს და ამკვარად გადმოსცემს მათ.

ასეთია ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროები, რომელნიც დაწვრილებით განხილულია პროფ. ვლ. სოკოლსკის დასახელებულ ნაშრომში (იხ. გვ. 60—81).

ჩვენებს რა თავისი გამოკვლევის შედეგებს, პროფ. ვლ. სოკოლსკი იძლევა შემდეგ დასკვნებს:

ამრიგად, ბერძნული კანონები ვლასტარის სინტაგმისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნისა“, ე. ი. ბერძნულ-რომაული სამართლის იმ შთავარი კრებულების კომპილაციას წარმოადგენს, რომლებიც გამოყენებული იყო ბიზანტიის გვიანდელ ეპოქაში, პირველი სასულიერო, ხოლო შემორჩევი საერო სასამართლოებში. თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ, როცა ბერძნული მოსახლეობის საეკლესიო და სამოქალაქო საქმეების იურისდიქცია მთლიანად პატრიარქატსა და საერთოდ სასულიერო ხელისუფალთა ხელში მოექცა, ყოველდღიური ხმაურებისათვის საჭირო გახდა ვლასტარის სინტაგმისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ასეთი მოკლე კომპილაცია შეედგინათ.

ვლასტარის სინტაგმის შედგენამდე ბიზანტიაში არ არსებობდა ისეთი იურიდიული კრებული, რომ მასში საეკლესიო და საერო სამართალი ერთ corpus-ად გაერთიანებული ყოფილიყო. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ როცა საეკლესიო იურისდიქცია საერო საქმეებზედაც გავრცელდა, შედგენილ იქნა იურიდიული კრებულები, რომლებშიც ერთ მთლიან corpus-ად გაერთიანეს საეკლესიო და საერო სამართალი ამ უკანასკნელის უპირატესი მნიშვნელობით.

ამასთან ერთად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ვლასტარის სინტაგმის შემოკლება, რომელიც შევსებულია არმენოპულოს „ექუსი წიგნიდან“, ხასიათდება იურიდიული შეცნიერებისა და აზროვნების დაქვეითებით, კრებულის შემდგენელს ხშირად არ ესმის იმ სამართლებრივ დებულებათა აზრი, რომელნიც შემოკლებული სახით შეაქვს თავის კრებულში ვლასტარის სინტაგმიდან და არმენოპულოს ნაშრომიდან, ამის გამო ადგილი აქვს არა მარტო შემოკლებას, არამედ სამართლებრივ დებულებათა პირვანდელი ტექსტის დამახინჯებასაც. ამას უნდა დაემატოს ის შეცდომები და დამახინჯებანი, რომლებიც დაშვებულია ძველის ქართულ თარგმანში (ვლ. სოკოლსკი, გვ. 78—79, 82, 84).

იურიდიული აზროვნების დონის გასათვალისწინებლად შეიძლება აღინიშნოს, რომ სამართლის წიგნის ზოგიერთ მუხლში დაკანონებულია ჩამორჩენილი

და განუვითარებელი სამართლისათვის დამახასიათებელი ტალიონის პრინციპი — „თვალი თვალის წილ, კბილი კბილისა წილ“ სამართლის წიგნის 67-ე მუხლში ნათქვამია: „უკეთუ კაცმან კაცს ერთი თვალი გამოსთხაროს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს: მის მაგივრათ ერთი თვალი მას მოეთხაროს; უკეთუ ორი თვალი მოსთხაროს, იმასაც ორი თვალი მოეთხაროს. ამისთვის რომე კარგი ნიშანია და ნუღარაეინ მოსთხარის თვალსა“. კანონთა 65-ე და 385-ე მუხლები ითვალისწინებს პირუტყვის მიერ ადამიანის დაშავებას ან მოკვლას, რის გამოც კანონი ადგენს პირუტყვიც უნდა მოკვლასო.

მაგრამ მხედველობაში უნდა ვაქცინაოთ ისიც, რომ მსგავსი პრინციპებია ხელმძღვანელობდა აგრეთვე სხვა ხალხთა სამართალიც უფრო მოგვიანო ხანაშიც.

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, შეიცავს ბერძნულ-რომაული სამართლის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტებს, რომლებიც იუსტინიანეს კოდიფიკაციიდან მომდინარეობენ და შემდგომ პერიოდის პროხირონებისა და სხვა ვადამუშავებული საკანონმდებლო კრებულების თუ კერძო კომპილაციების საფუძველს შეადგენენ.

ბერძნული სამართლის ქართული ტექსტი 418 მუხლისაგან შედგება და აკოთხებას მიხედვით დალაგებულია მუხლებად შემდეგი თანამიმდევრობით:

1. მოსამართლეთა და სამართლის ქმნის შესახებ — 1—2; 2. მწვალებელთა შესახებ — 3; 3. უიღვა-გაყიდვის შესახებ — 4—15; 4. ეკლესიათა ქონებისათვის — 16—17; 5. ხანდაზმულობის შესახებ — 18—25; 6. გამოუჩენელის საგუკუო საქმისათვის — 26—28; 7. ლაღატისა და ორგულობისათვის — 29—34; 8. ძარცვისა და მოტაცებისათვის — 35—39, 42—48; 9. ტყვის გამოხსნისათვის — 40—41; 10. დედაკაცის მოტაცებისათვის — 49—50; 11. მამათმავლობისათვის — 51—52; 12. შეფუთათვის — 53—60; 13. თავის მოკვლისათვის — 62—63; 14. პირუტყვისაგან კაცთა ვნებისათვის — 64—66; 15. კაცთა დაშავებისათვის — 67—68; 16. ცეცხლისა და წყალში ნაძოვნი ნივთისათვის — 69—70; 17. მიზარებისათვის — 71; 18. ქრისტიანისა და ურჯულს შეუღლებებისათვის — 72—75; 19. დედაკაცის მუცლის მოშლისათვის — 76—77; 20. სიძვისა და გაბრწინისათვის — 78—80; 21. ლაშქრობიდან გამოტყვევისათვის — 81; 22. სალაშქროდ წასული ან დატყვევებული კაცის ცოლისათვის — 82—83; 23. დედაკაცთა უფროსობისათვის — 84—92; 24. გიგი ცოლ-ქმრისათვის — 93—94; 25. ქრთამის გაღება გინებისათვის — 95; 26. ჰეროც ქორწინებისათვის — 96—98; 27. გიეთათვის — 99—100; 28. ვაღისა და ვარაოსათვის — 101—107; 29. ანდერძისათვის — 108—127; 30. სამღვდელთათვის — 128; 31. ხელმწიფისა და მოსამართლის სამართლისათვის — 129—139; 32. სამღვდლოს კაცის ცოლის წამებასათვის — 140—142; 33. სამართალში მოწმობისათვის — 143—155; 34. პაბისა და სამღვდლოთა სამართლისათვის — 156—157; 35. მებატონეთა და ყმათათვის — 158—176; 36. ჩუქებისათვის — 177—185; 37. მოსამართლეთა და სამართლის ქმნის შესახებ — 186—199; 38. თავდუბობისათვის — 200—208; 39. კანონისა და წვეულებისათვის — 209—211; 40. სკული შეფეოა საჩივრისათვის — 212—214; 41. ნზითევისათვის — 215—216; 42. ეკლესიათა ადვალ-მამულისათვის — 217—220; 226—228; 43. ცეცხლის წაკიდებისათვის — 221—225; 44. ბერთა და მღვდლოთა ტანისამოსისათვის — 229—230; 45. ეკლესიათა აღმწენებისათვის — 231; 46. ეკლესიაში შეწვეწისათვის — 232—237; 47. ეპისკოპოსის მიცვალებულისათვის — 238—239; 48. ფიცისათვის — 240—249; 49. ექილთათვის (მეურვეთათ-

ვის) 249—253; 50. საქონლის (ნიეთის) პოვნისათვის — 254—256; 51. ეკლესიის მკრეხველთათვის — 257—259; 52. სხვისი ნიეთით სარგებლობის (სერვიტუტების) უფლება — 260—267; 53. მოკლული ნადირის ან კუნძულის კუთვნილებისათვის — 268—269; 54. სამეფო ბეგარისა და ბაჟისათვის — 270—276; 55. სამკვიდრებლის დამკვიდრებისათვის — 277—303; 56. მიბარებისათვის — 304—309; 57. ქურდობისათვის — 310—323; 58. ამხანაგობისათვის — 324—327; 59. მძარცველთათვის — 328—329; 60. სამღვდელთაგან უსჯულოს კაცის მოკვლისათვის — 330; 61. მთხრობლობისა და მოწმობისათვის — 331—340; 62. ქირაობისათვის — 341—345; 63. მისნობისა და მწამლელობისათვის — 346—361; 64. მართლმსაჯულების შესახებ — 362—376; 65. ყალბი ფულის მოჭრისათვის — 377—378; 66. საპყრობილეთათვის — 379—381; 67. სყიდვაში შეცილებისათვის — 382—383; 68. პირუტყვის დახოცვისა და დადაღვისათვის — 384—386; 69. სამღვდელთა კაცის ცემისათვის — 387; 70. უნებურად კაცის კვლისათვის — 388—389; 71. ცოლის დანიშვნისათვის — 390—397; 72. სამღვდელთა და ეკლესიის წესისათვის — 398—402; 73. ფიცისათვის — 403—410; 74. პირუტყვით სიკვდილისა და წანახედისათვის — 412—416; 75. რუს გაღებისათვის — 417—418.

ასეთი საგნობრივი თანამიმდევრობითაა დალაგებული საქანონმდებლო მასალა ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში.

ბერძნული სამართლის ქართული ტექსტი ჩვენს გამოცემაში იბეჭდება S 3683 ხელნაწერის მიხედვით. ამ ხელნაწერის ხარვეზები და აშკარად დამახინჯებული ადგილები შევსებულ-გამოსწორებულია Q 575 ხელნაწერის მიხედვით. A ნუსხას აკლია ერთი ფურცელი (112—113 შორის), რომელიც 352—361 მუხლებს შეიცავს. ეს ხარვეზი აღდგენილია B ხელნაწერის მიხედვით.

სამართლის წიგნის მუხლების საერთო რაოდენობა (418 მუხლ.) უცვლელად დატოვებულა. პირველი მუხლი, რომელიც მართლმსაჯულების პრინციპებს ეხება, არსებითად წარმოადგენს სამართლის წიგნის შესავალს. საჭირო ვახდა ზოგიერთი მუხლის არასწორი დანომრების გასწორება და ზოგი დაუნომრავის დანომრება. კანონთა მე-20 მუხლის პირველი ნაწილი დამნაშავეის პერსონალური პასუხისმგებლობის პრინციპს აღგენს, მეორე ნაწილი კი სრულიად მოულოდნელად დედაკაცის გახრწნას ეხება. მუხლის ასეთი შედგენილობა აშკარად შეუსაბამოა. ამიტომ მისი მეორე ნაწილი ცალკე მუხლად გამოვყავით და მუხლის აღმნიშვნელი ციფრი კვადრატულ ფრჩხილებში ჩავსვიით.

258-ე მუხლის პირველი ნაწილი, რომელიც ეპისკოპოსის გარდაცვალებას ეხება, შეეპყვეს საეკლესიო კრების მიერ დადგენილ წესს იმოწმებს. ამავე მუხლის მეორე ნაწილი კი იმოწმებს მეოთხე კრების ოცდამეორე კანონს, რომელიც გარდაცვლილი ეპისკოპოსის ქონების წამლებს ეკლესიიდან განკვეთითა და შეჩვენებით ემუქრება. თუმცა მუხლის ორივე ნაწილი ერთ საგანს ეხება, მაინც მან შეწონილად მივიჩნიეთ მეორე ნაწილი ცალკე (2381) მუხლად გამოგვეყო.

36-ე მუხლის სათაური ხელნაწერში შეცდომით ცალკე მუხლად არის გამოყოფილი. ამიტომ მუხლის აღმნიშვნელი ციფრი (36) მოვაცილეთ და ტექსტი მომდევნო 37-ე მუხლს შევუერთეთ ასეთი საბით: 36—37.

ხელნაწერში 75 მუხლი წაშლილია, მაგრამ მუხლების ნუმერაციაში მაინც დატოვებულია. 94-ე მუხლი, რომელიც 93-ე მუხლის ნაწილია, შეცდომით

ცალკე მუხლადაა გამოყოფილი. მუხლების შედგენილობა რომ არ დაგვერღვია ჩვენც ასევე დავტოვეთ.

რთ (109) მუხლის სათაური — „ოცდამეშვიდე კანონი, ლეონ ბრძენი ბრძანებს“, შეცდომით ცალკე მუხლადაა გამოყოფილი. ეს შეუნიშნავს B ნუსხის გადაწერს და ამ მუხლის გასწვრივ კიდევ მიუწეროთ: „დედანში ასე იყო“. გადაწერის შეცდომითვე რუგ (193) მუხლის ნაცვლად ხუგ (293) სწერია. ხმთ (249) მუხლის სათაური და ტექსტი ხელნაწერში შეცდომით ცალკე მუხლებადია აღნიშნული.

სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლი სხვა მუხლებზე მითითებას შეიცავს — „ერთარცა ზემოთ სწერია“ ან „ერთარცა ქვემოთ სწერია“ (იხ. მუხლ. 42, 53, 59, 299, 388). — მაგრამ მუხლს არ აღნიშნავს. ასეთ შემთხვევებში ჩვენ სათანადო ადგილას შესაბამისი მუხლი კვადრატულ ფრჩხილებში მივუთითეთ.

ხელნაწერში ზოგიერთი მუხლის სათაური თვით ტექსტის დასაწყისშია მოცემული. ასეთ შემთხვევებში შესაბამისი ტექსტი გამოტანილია მუხლის ტექსტიდან და წარმოდგენილია როგორც სათაური.

ხელნაწერში გვხვდება მსგავსი შინაარსის მუხლები (იხ. მუხლ. 7, 40) და ზოგჯერ განხეორებაც (იხ. მუხლ. 129, 130, 364, 365).

ადგილები იველი და ახალი აღთქმიდან და აგრეთვე მოცუქულთა წერილებიდან დამოწმებულია სქოლიოებში.

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ტექსტისა და წყაროების დადგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს კანონთა ბერძნული და ქართული ხელნაწერების კრიტიკულ შესწავლას.

საქართველოს შეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერებმა თანამშრომელმა თამარ ბრეგვაძემ ხელნაწერთა კოლექციებში გამოავლანა და აღწერა შეცნიერთა მიერ დიდი ხნის განმავლობაში ძიებული ბერძნული ხელნაწერი სამართლის წიგნის ქართული ვერსიისა. კანონთა ბერძნულ-ქართული პარალელური ტექსტები გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოქვეყნებულნი იქნება მის მიერ უახლოეს ხანში.

აქ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ ამონაწერი თ. ბრეგვაძის მიერ წინასწარი ცნობის სახით გამოქვეყნებული სტატიიდან — „ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებულში შესული ბერძნული სამართლის წყაროსათვის“, რომელშიც გაქოთქმულა შემდეგი ძირითადი მოსაზრებანი:

„1. ვახტანგ VI სამართლის კრებულში შემავალი ბერძნული სამართლის წყაროს წარმოდგენს საქ. სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ხელნაწერი „Gr.10“, რომელიც შედგენილობით წარმოადგენს ვლასტორის სინტაგმას არმენოპულოს წიგნებიდან ჩანამატებით.

2. ამ ხელნაწერის ქართული თარგმანი ატარებს გამოყრებულ ხასიათს.

3. თარგმანი უნდა იყოს შესრულებული კვიპრიანე სამთავრელ ეპისკოპოსის მიერ.

4. კვიპრიანემ, რომელმაც თარგმნა „კურთხევა ეკლესიისა“ დომენტი კათალიკოსის ბრძანებით, იმავე დომენტის ბრძანებით გააცეთა მინაწერები სამართლის იმ მუხლებზე, რომელიც საინტერესო და საჭირო იყო კათალიკოს დომენტისათვის. თუ რაშდენად გამოიყენეს ეს მუხლები შემდგომი ძიების საკითხია“ (საქ. სახ. მუზეუმის შიგნით. XIX—A და XXI—B. 1957 წ., გვ. 90).

სომხური სამართლის ქართული ვერსია

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა „მოადებინა დიდისა სომხეთისა მწყემსისა გრიგოლ განმანათლებლისა სამართოს ერმიადინით სომეხთ მეფეთა წიგნი სამართლისანი და მუნით გარდმოთარგმნილნი სრულნი და უკლებელნი“. საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის ბოლოსტყვაობაში კი ნათქვამია, რომ სომეხთ მეფეთა სამართლის წიგნს დიდი შრომითა და გარჯით ორ წლამდე ვთარგმნიდითო: „მრავლის სსაჯელითა ვადრე წელთა მეორედმდე გარდმოვთარგმნეთ“.

სომხური სამართლის ქართული ვერსია შედგება ორი ნაწილისაგან: სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიისა (მუხლ. 1—150) და მხიარ ვოშის სამართლის წიგნის ქართული ვერსიისაგან (მუხლ. 151—431). განვიხილოთ თვეული მათგანი.

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია

(მუხლ. 1—150)

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია საღუძველიანად გამოიკვლია პროფ. ვლ. სოკოლსკიმ ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. მან პირველმა აღნიშნა, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი „სომხური სამართლის“ პირველი ნაწილი მე-5 საუკუნის დამლევეს ბასილიე კეისრის მეფობაში აღმოსავლეთში შედგენილ რომაული კანონების სომხურ რედაქციას წარმოადგენს. ცნობილია ამ ბევლის სამი ტექსტი: სირიული, არაბული და სომხური. სამივე ტექსტი გამოცემულია პროფესორების ბრუნსი და სახაუს მიერ: Dr. K. G. Bruns und Dr. Ed. Sachau, Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert, Erster Theil. Die orientalischen Texte, Zweiter Theil, Die Übersetzungen (Leipzig, 1880).

სომხური ტექსტი შეიცავს 150 მუხლს; სირიული: ლონდონის ხელნაწერი — 127-ს, პარიზისა — 83-ს; არაბული ხელნაწერი — 130 მუხლს.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულში შეტანილი „სომხური სამართლის“ პირველი ნაწილი წარმოადგენს სირიულ-რომაული სამართლის მეოთხე ქართულ რედაქციას.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი აღნიშნავს, რომ „სომხური სამართლის პირველი ნაწილი არის თარგმანი ე. წ. სირიულ-რომაული სამართლის XII საუკუნის დამლევის ნერსეს-ლამბრონისეული სომხური ვერსიისა“ („სამართალი სომხური“, 1927, გვ. VIII—IX).

აშრივად სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია თარგმნილია არა დედნიდან, არამედ სომხურიდან და წარმოადგენს ამ ძეგლის სომხური თარგმანის თარგმანს. სამართლის წიგნის სომხური ტექსტი, მხითარ გოშის სამართლის წიგნთან ერთად, ჩამოუტანიათ თბილისში ეჩმიაძინიდან ვახტანგ ბატონიშვილია დაეალეებით.

ეჩმიაძინიდან ჩამოტანილი კრებულის სომხური ხელნაწერი შეიცავდა ორ-ვე ძეგლის ტექსტს. ხელნაწერში ეს ორი სრულიად სხვადასხვა ძეგლი — ერთი უცხოური, ხოლო მეორე ეროვნული, როგორც სომხეთში ძველთაგანვე მოქმედი სამართლის წიგნები, გაერთიანებული ყოფილა ერთ კრებულად ავტორებისა და სამართლის წიგნების სათაურების მიუთითებლად. ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიასაც ქართულ ვერსიაში ამ ორი ძეგლის ტექსტი თანმიყოლებით უთარგმნია და ერთი ძეგლის — „სამართალი სომხეთის“ სახელწოდებით შეუტანია კრებულში. ამასთან საკოდიფიკაციო კომისიამ კარგად იცოდა, რომ კრებულა ორი ძეგლისაგან შედგებოდა. ეს ცხადად ჩანს ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის 1710 წლის წესხიდან, რომელიც წვეს გამოცემაში აღნიშნულია B ლიტერით. მხითარ გოშის სამართლის წიგნს ამ ხელნაწერში ასეთი სათაური აქვს: „წიგნი მეორე სომხის სამართლისა, რომელსა სჯიდეს პირველნი სომეხთ მეფენი“. მაშასადამე, ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას მხედველობიდან არ გამოორჩენია ის, რომ მხითარ გოშის სამართალი არის „წიგნი მეორე სომხის სამართლისა“. ხოლო სირიულ-რომაული სამართალი — წიგნი პირველი სომხური სამართლისა.

უნდა აღინიშნოს, რომ სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია ვახტანგის კანონთა კრებულში გადმოცემულია მთელი რიგი ცვლილებებითა და დამახინჯებით. ეს იმით აიხსნება, რომ ქართველ მთარგმნელებს და შესაძლოა, უფრო ადრეც, კრებულის სომეხ გადაშწერებს ეჩმიაძინში, რიგიანად არ ესმოდათ სირიულ-რომაული სამართლის ძველ სომხური რედაქციის სამართლებრივ დებულებათა აზრი.

მეტად მნიშვნელოვანი ცვლილებები და დამახინჯებანი ვხვდებთ სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიის შემდეგ მუხლებში: 7, 8, 9, 10, 12, 14, 41, 53, 73, 96, 99, 100, 111, 112, და 147.

გარდა ამისა, სირიულ-რომაული სამართლის ქართულ ვერსიაში თარგმნილია არ არის სომხური დედნის 93-ე და 114 მუხლები.

სამართლის ისტორიის მკვლევართა შორის დიდ ინტერესს იწვევს საკითხი იმის შესახებ, თუ რა დროიდან მოქმედებდა სომხეთში სირიულ-რომაული სამართლის მსენებელი კრებულები.

პროფ. ვლ. სოკოლსკის აზრით, „ბერძნულ-რომაული სამართალი, ამ სამართლის ძველი ძეგლის, სახელდობრ, ე. წ. სირიულ-რომაული იურიდიული კრებულის სახით ძველი დროიდანვე მოქმედებდა როგორც სომხეთში, ისე საქართველოში“.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის გამოცემელისა და ცნობილი მკვლევარის ე. ზასტამიანცის აზრით, მხითარ გოშის კანონებამდე სომხეთში არ არსებობდა არც ეროვნული და არც უცხოური (თარგმნილი) სჯულმდებლობის წერილობითი ძეგლები (სამართლის წიგნის სომხური გამოცემის წინასიტყვაობა, 1820, გვ. 17, 99). იგი თელის აგრეთვე, რომ ვოშმა არ იცოდა ბერძნული ენა და არ შეგებლო ესარგებლა ბერძნულ-ბიზანტიური კანონების ორიგინალით.

ამ აზრს არ იზიარებს სომხური სამართლის ცნობილი ისტორიკოსი პროფ. ხ. საშუელიანი. იგი ფიქრობს, რომ მხითარ გოშის სამართალს წიგნი გამოყენებულია სირიულ-რომაული და ბერძნულ-ბიზანტიური კანონები, რომლებიც სომხეთში ჯერ კიდევ მხითარ გოშის სამართლის წიგნის შედგენამდე მოქმედებდნენ. X—XI საუკუნეებში, ამბობს იგი, ბაგრატიდების განვითარებული სახელმწიფოებრივი წყობილების დროს შეუქმნებელია სომხეთში ეროვნული ან უცხოური (თარგმნილი) კანონები არ ყოფილიყო. მისი აზრით, ამ დროს სომხეთში მოქმედებდა სირიულ-რომაული სამართლის კრებული, რომელიც V—VI საუკუნეებში უკვე გავრცელებული იყო მცირე აზიის სახელმწიფოებში, რომლებიც ბიზანტიის პოლიტიკური და კულტურული გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. მაგრამ ამასთანავე იგი მიუთითებს, რომ ძნელია იმის დადგენა, თუ როდის ითარგმნა სომხურად ეს კანონები და რა დროიდან გამოიყენებოდა ისინი სომხეთის, სინამდელიეში („სომხეთის სამართლის ისტორია“, ტ. I, 1939, გვ. 59, სომხურ ენაზე).

პროფ. ხ. საშუელიანის აზრით, სირიულ-რომაულმა კანონებმა გარკვეული გავლენა მოახდინეს მხითარ გოშის სამართლის წიგნზე. იგი ასეთ დასკვნას ამ ორი ძეგლის ზოგიერთი მსგავსი მუხლის შედარების შედეგად აკეთებს.

სომეხ მკვლევართა ერთი ნაწილის (ზარბანაღლიანი, ადონცი, აბეგიანი და სხვ.) აზრით, სირიულ-რომაული სამართლის წიგნი თარგმნილია სომხურად XI საუკუნის ბოლოს (1197 წ.) კილიკიაში სომეხი ეპისკოპოსის ნეკსეს ლამბროსელის მიერ, რომელიც თავის სამახსოვრო წერილში (ანდერძში) აღნიშნავს, რომ სხვა ძეგლებს შორის მან ბერძნულიდან სომხურად თარგმნა „ძლევაჲოს-ლ ქრისტიან შეფეთა კონსტანტინეს, თეოდოსისა და ლეონის კანონები“.

ამრიგად თუ მანამდე არა, ყოველ შემთხვევაში XII საუკუნის ბოლოდან სირიულ-რომაული კანონები სომხეთში მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა.

სირიულ-რომაული სამართლის წიგნი, როგორც ზემოთ ითქვა, აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნებში გავრცელებულ კანონებს წარმოადგენდა. ისინი ბიზანტიის იმპერიის გავლენის სფეროში შემაჯალ სახელმწიფოებში მოქმედებდნენ. ამასთან ერთად საგულისხმებელია, რომ ეს კანონები თარგმნილი იქნებოდა დიდი ხნით ადრე ვახტანგის კრებულის შედგენამდე, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეპოქა ეპოქაში ძველი თარგმანი დაკარგულა, რის გამოც ვახტანგის კომისიის კვლავ უთარგმნია ეს კანონები მხითარ გოშის სამართლის წიგნთან ერთად. ვინაიდან აღნიშნული კანონების მოქმედება XII საუკუნის ბოლოდან მაინც სარწმუნოდ დადასტურებულია სომხეთში, შეუძლებელია, რომ საუკუნეების მანძილზე ნეზობდებ ქვეყნებში ასე საყოველთაოდ გავრცელებული სამართლის წიგნი საქართველოში უცნობი ყოფილიყო. ამიტომ ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ სირიულ-რომაული კანონები მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოში დიდი ხნით ადრე ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენამდე.

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია

(მუხლ. 151—431)

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსიის ტექსტი უძველესი ხელნაწერის (S 3683) მიხედვით პირველად შეისწავლა და გამოისცა ცნობილმა არმენოლოგმა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორმა ლეონ მელიქ-

სეთ-ბეგმა („სამართალი სომხური. ქართული ვერსია, შესრულებული ვახტანგ VI-ის ბრძანებით“, თბილისი, 1927). წინასიტყვაობაში გამომცემელი წერდა: „ვინაიდან წინამდებარე გამოცემა წარმოადგენს მხოლოდ პირველ ნაწილს ჩვენი ნაშრომისას „სომხურ სამართალზე“, რომელშიაც თვით ქართული ტექსტ-ამოთავსებული სათანადო დანართებითურთ, ხოლო მეორე ნაწილის, ე. ი. გამოკვლევის შემცველის, გამოცემა ვანზრახული გვაქვს მომავალში, ამიტომაც ამ მეორე წიგნში შევეცდებით წარმოვადგინოთ დაწვრილებითი შეფასება ქართული ტექსტისა სომხურ დედნებთან შედარებით... რომელსაც დართული ექნება სომხური და ქართული ტექსტების შედარებაზე დამყარებული დაწვრილებითი სომხურ-ქართული იურიდიული ტერმინოლოგია“ (გვ. XV).

რადა თქმა უნდა, ტექსტის ასეთ მეცნიერულ-კრიტიკულ შესწავლაზე დაფუძნებული გამოკვლევის გამოცემა დიდი შენაძენი იქნებოდა ქართული სამართლის ისტორიის მეცნიერებისათვის. მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს დღემდე ვერ მოხერხდა.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს დადგენილი აქვს, რომ „ქართული ტექსტა შესაფერი სომხური დედნის მხოლოდ თავისუფალ (და არა ზედმიწევნით სწორ) თარგმანს წარმოადგენს ისიც ზოგან შემოკლებულს და ზოგან გადამახინჯებულს, ზოგიერთი უცნაური დამატებებით, რომლებიც მხოლოდ და მხოლოდ ქართული სინამდვილით თუ შეიძლება განმარტებულ იქნეს, ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მრავალ ადგილას ქართული ტექსტი სომხურ დედნებს ვერ უდგება“ (გვ. XI). ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ მთარგმნელს ქართული იურიდიული ტერმინოლოგია არ სცოდნია და დაკისრებული საქმისათვის სათანადო შესაფერისი პირი არ ყოფილა.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის აზრით, „სომხურ სამართალს ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის სხვა ნაწილებზე და კერძოდ თვით ვახტანგის კოდექსზე გავლენა არ მოუხდენია“.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის სომხური ტექსტი სამი ნაწილისაგან შედგება: 1. სამართლის წიგნის შესავალი — I—XI თავები; 2. ნაწილი პირველი ანუ საეკლესიო სჯული — მუხლ. 1—124; 3. ნაწილი მეორე ანუ საერო სჯული — მუხლი 1—130.

ქართულ თარგმანში სამართლის წიგნის ასეთი დაყოფა დაცული არ არის. სომხური ტექსტის შესავალი და სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილს მუხლები ქართულში გადატანილია ერთი ნაწილიდან მეორეში. ხშირ შემთხვევაში ქართული ტექსტი, რომელიც საგრძნობლად გადამუშავებულია, არ მისდევს სომხური დედნის მუხლებად დაყოფას. სომხური ტექსტის ბევრი მუხლი ქართულში შემოკლებული და გაერთიანებულია ან, პირიქით, დედნის ერთი მუხლი ქართულში დაყოფილია რამდენიმე მუხლად. ასე მაგალითად, სამართლის წიგნის სომხური ტექსტის შესავლის 11 თავიდან ქართულად თარგმნილია მხოლოდ ერთი (VII) თავი და ისიც მეტად შემოკლებით. ამასთან შესავლის აღნიშნული თავი ქართულ თარგმანში მოთავსებულია ბოლოსში, 402-ე მუხლად. სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის ანუ საერო სჯულის პირველი მუხლის ტექსტი ქართულ თარგმანში წარმოდგენილია 252-ე მუხლად. ამავე მუხლის ტექსტი გაკვეთილია 28 მუხლად (მუხ. 403—430) და შეცდომით კვლავ დართულია სამართლის წიგნის ბოლოს.

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია შეიცავს არა 431 მუხლს, როგორც ეს ხელნაწერებშია, არამედ 402 მუხლს.

403—430 მუხლები 152-ე მუხლის, ხოლო 431 მუხლი — 165-ე მუხლის შე-
საბამისი ტექსტის გამწვანებაა, რომელიც მთარგმნელის ან კოდიფიკატორის
უნებლობე შეცდომით დართულია სამართლის წიგნის ბოლოს.

ამიტომ ჩვენს გამოცემაში სამართლის წიგნის 403—431 მუხლები წარმოდგე-
ნილია არა სამართლის წიგნის ძირითად ტექსტში, არამედ დანართის სახით.

მხოლოდ გოშის სამართლის წიგნის ქართულ ვერსიაში თარგმნილი არ არის
სომხური დედნის შესავლის I—VII და IX—XI თავები, სამართლის წიგნის ბირ-
ველი ნაწილის 34, 39, 121—124 და, ნაწილობრივ, 113-ე მუხლები. ხოლო მეო-
რე ნაწილს 28-ე მუხლი.

ამვე დროს ქართულ ვერსიაში არის ისეთი მუხლები და ჩანართები, რომ-
ლებიც სომხურ დედანში არ მოიპოვება. ასეთია: შესავლის დასაწყისი (გვ. 225),
მუხლები 100, 242, 374 და ნაწილი 251 და 369 მუხლებისა.

როგორც უკვე ითქვა, მხოლოდ გოშის სამართლის ქართული ვერსია წარმოად-
გენს სომხური დედნის შემოკლებულ და ალაგ-ალაგ დამახინჯებულ თარგმანს.
ქართულ თარგმანში სამართლის წიგნის მუხლების მნიშვნელოვანი ნაწილი შე-
მოკლებულადაა გადმოცემული, დამახინჯებული და არასწორად გაგებულაა დედ-
ნის მთელი რიგი მუხლები. ჩანს, მთარგმნელებს არ ესმოდათ სამართლის წიგ-
ნის ძველი სომხური ტექსტი და იურიდიული ტერმინების შინაარსი. ვერც ბე-
სატყვისი ძველი ქართული იურიდიული ტერმინები გამოუნახავთ. ამიტომ სომ-
ხური სამართლის ქართული ვერსიის მუხლების მნიშვნელოვანი ნაწილის აზრის
გასაგებად მკვლევარმა აუცილებლად სამართლის წიგნის სომხური დედნით ანდა
1954 წლის რუსული გამოცემით მაინც უნდა ისარგებლოს.

სომხური სამართლის წიგნის ავტორი — მხოლოდ გოში — სომხური კლასი-
კური მწერლობის გამოჩენილი წარმომადგენელია. იგი დაიბადა XII საუკუნის პე-
ნიან წლებში ქალაქ განჯაში. სწავლობდა თავის დროზე ცნობილ ლეთისმეტყველ
იოანე ტაუშელთან, რომლისგანაც ვარდაპეტის ხარისხი მიიღო. შემდეგ თავისი
ცოდნის სრულყოფისათვის იგი მიემგზავრება კილიკიაში. კილიკიის სახელმწი-
ფო, როგორც ცნობილია, დაარსებულ იქნა 1080 წელს სომეხი მთავრის რუბენ
I-ის მიერ. რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა რუბენიდების დინასტიას (1080—
1219 წწ.) კილიკიის სომხეთის სახელმწიფომ 1375 წლამდე იარსება. XI საუკუნ-
ის ბოლოს კილიკიაში გადატანილ იქნა სომეხთა საკათალიკოსო ტახტიც. კილი-
კია იმ დროს სომხური განათლებისა და კულტურის ცენტრს წარმოადგენდა. აქ,
კარშირ-ვანქის მონასტერში, გოში უმაღლეს საღვთისმეტყველო განათლებას
იღებს, რის შემდეგ თავის სამშობლოში (განჯაში) ბრუნდება.

იმვე ხანებში გოში კაიანის რაიონში მდინარე აღსტაფის ნაპირზე აშენებს
მონასტერს, სადაც სკოლას აარსებს და პედაგოგიურ და საბეცნიერო მუშაობას
აწარმოებს. ამ საქმიანობაში გოშს ყოველმხრივ მფარველობდა ადგილობრივი მთა-
ვარი, სახელად ქუ რ დ ი, რომელიც დაკავშირებული იყო საქართველოს სამეფო
ტახტთან თავისი ნათესაეების ზეპარი და ივანე მხარგრძელის მეშვეობით. პე-
რადიდ გოში ახლო იცნობდა მხარგრძელებს და დიდმნიშვნელოვანი სახელმწი-
ფო ხასიათის მიმოწერა ჰქონდა მათთან. ამრიგად მხოლოდ გოშის სახელი კარგად
იყო ცნობილი თამარის სამეფო კარზე.

სამართლის წიგნის გარდა გოშის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი სხვა ნაწარმო-
ები, რომელთა შორის შეტად მკვირფასია მისი „იგავ-არსებები“. გოში არის პირვე-

ლი სომეხი მწერალი, რომელმაც სომხური იგავ-არავების ცნობილი კრებული შეადგინა.

სამართლის წიგნის წერა მხითარ გოშს, როგორც თვითონ ამბობს, 1122 წელს ალერქის ციხე-კოშკში (მოცახის, ახლანდელი შთიანი ყაოაბახის ოლქში) დაუწყო. სამართლის წიგნის შესავლის XI თავში იგი წერს, რომ სამართლის წიგნის წერა დაიწყო „საქართველთა ძლევამოსილი მეფის გიორგის მიცვალების წელს“, ე. ი. დიდებული თამარის მამის გიორგის 111-ის (1122—1124 წწ.) გარდაცვალების წელს.

სამართლის წიგნის ცნობილი ბეჭდუვარი ვ. ბ ა ს ტ ა შ ი ა ნ ც ი, რაც სამართლის წიგნში შეხილები გორვეული სისტემით დალაგებული არ არის, უჩუროს, რომ გოში მას წერდა მთელი თავისი ბიუროცხლის განმავლობაში, ე. ი. 1213 წლამდე.

ამ მხრს ერთგვარად ამავრებს თვითონ მხითარ გოშის ვანცხადება სამართლის წიგნის დაუმთავრებლობის შესახებ. რასაც იგი არავითგნის იშუორებს სამართლის წიგნის შესავლის X თავში, ხოლო XI თავის ბოლოში პირდაპირ ამბობს, რომ სამართლის წიგნის დამთავრება ჩვენს ხალას აღემატებაო. მაგრამ უფრო სავარაუდებელია ვიფიქროთ, რომ გოშს აქ მხედველობაში აქვს არა სამართლის წიგნის დამთავრება, არამედ მისი შემდგომი შევსების საჭიროება.

რაც შეეხება სამართლის წიგნს, იგი მართლაც შედგენილია უხისტებოღ, წინასწარ მოფიქრებული გეგმის გარეშე. მუხლები, რომლებიც ერთგვაროვან იურიდიულ ერთიერთობებს აწესრიგებენ, სისტემაში მოყვანილი არ არის. არ აღსებობს სადებელიანი გამოჩენა სამართლის წიგნის პირველ ნაწილსა („საეკლესიო სჯული“) და მეორე ნაწილს შორის („საერო სჯული“). ბევრ ხელნაწერში სამართლის წიგნის ორივე ნაწილი არეულია ერთმანეთში. მაგრამ სწორი არ იქნებოდა, სამართლის წიგნში ერთგვარი თანამიმდევრობა არ დაგვეჩაბა. ჩვეულებრივად გოში სამართლებრივ ნორმებს ვადმოსცემს იმ წყაროებზე მიხედვით, სიღბადაც ისინი ამოღებულია. ასეთი წყაროებია: ბიბლია, სახარება, მოციქულთა კანონები, მსოფლიო და ადგილობრივი საეკლესიო კრებათა დადგენილებანი და სხვ.

სამართლის წიგნის დიდი ნაწილი შედგენილია კანონისტიკური პრინციპით: სამართლებრივი ნორმები ვადმოსცემულია ცალკეული კანონების მიხედვით. სასამართლო პრაქტიკიდან ამოღებული ნორმები სამართლის წიგნის ბეჭდვებში წარმოდგენილია კათეხვა-პასუხის ფორმით, როგორც ცნობილია, მხითარ გოში იყო ვარდაპეტი — სჯულის მოძღვარი, რომელსაც ხშირად მიმართავდნენ ამა თუ იმ სასამართლო კანონის ვადსაწყვეტად, იგი განმარტავდა კანონს და იძლეოდა პასუხს კონკრეტული საქმის ვამო. სასამართლო პრაქტიკაში გამოყენებულ ასეთი პასუხები თანდათანობით სამართლებრივი ნორმის ხალას იღებდნენ.

სამართლის წიგნის შესავლის XI თავში გოში ჩამოთვლას იმ მიზეზებს, რომლებმაც სამართლის წიგნის შედგენა განაპირობეს. მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ საქართველთა ვაშხდარა ეკლესიის შერყეული ავტორიტეტის აღდგენა, ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა მესულმანებისაგან, რომლებიც უსაყვედურებდნენ ქრისტიანებს, თქვენი კანონები და სამართალი არა ვაქვთო.

სამართლის წიგნის შედგენა, ამბობს გოში, საქართველთა ვაშხდარა იმის ვამო, რომ ბოროტებამ ბუნებით მოცემული ცოდნა ჩააჭრო, ხოლო სიძულვილმა სიყვარული და შებრალება წარკვეთა: აღმბიანენი არ სწავლობდნენ წინასწარმეტყველთა

და სახარების წეოლებს, რომ მართალი სამართლის გაჩენა შესძლებოდათ. ჩვენ დავკარგეთ უნარი ქვეყნის, ხალხისა და დროის შესაფერისად შევარჩიოთ სამართალი. სასამართლო საქმეები ჩვეულებრივად ფიცით იწყება. მაგრამ დანაშაულის გავრცელებასთან ერთად მორწმუნენი ფიცულობენ არა მარტო სასამართლოს წინაშე, არამედ ყველგან და ყოველგვარი უმნიშვნელო საქმის გამო. რითაც ღვთის მცნება ირღვევა, გარდა ზემოაღნიშნულისა. სამართლის წიგნის შედგენა აუცილებელი ყოფილა, რათა კანონთა უქონლობის საბაბით ქრისტიანებს ურჯულოთა სამართლისათვის არ მიეშართათ.

ზოგიერთი ეპისკოპოსი, ბერი, მღვდელი, მთავარი და თავადი მიკერძებით, ანგარებითა და უცოდინარობით მართლმსაჯულებას აყალბებდნენ, რაც სამართლის წიგნის შედგენას უნდა აღეკვეთა.

ადამიანი თავისი არსებით გულშაფიწყია სიკეთისა; ამიტომ ჩვენ თუმცა გვსურს მართალი სამართალი გავაჩინოთ, მაგრამ ეამსა მართლმსაჯულებისა კაცლებით ამ გულშაფიწყობის გამო, ხოლო შემდეგ ვნანობთ. საგონებელში ვვარდებით და ექვეებით ვიტანჯებით. ნამდვილად ჰქონდა ადგილი დანაშაულს აუცილო, წერდა გოში.

საჭიროა მოსამართლეებმა შეისწავლონ მართალი სამართლის გაჩენა და ახსოვდეთ, რომ თვითონ ისინიც წარსდგებიან ღვთის სამსჯავროს წინაშე. ამასთან ერთად მოჩივარნიც უნდა დაშინდნენ, რადგან, თუ მათ, ყოველგვარი ცდის მიუხედავად, არ ძალუძთ სასამართლოში სიცრუე ქვეშარიტებად გაასალონ, მაშინ რაღა შეეძლებათ ზეციური მსაჯულის წინაშე, ვისთანაც არავის შეუძლია თავი გაიმართლოს.

სამართლის წიგნის შედგენის ზემოჩამოთვლილ მიზეზებთან ერთად გოში აღნიშნავს აღბანეთის კათალიკოსის სტეფანოსის დაბეჯითებით დავალებას კანონთა შედგენის შესახებ.

ასეთივე ის ძირითადი მიზეზები, რომლებმაც, გოშის აზრით, სამართლის წიგნის შედგენა განაპირობა. აქედან ჩანს, რომ სამართლის წიგნის შედგენის საქარობა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებითა და მოთხოვნებით იყო ნაკარნახევი (ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა, მართლმსაჯულების შერყევა, სამართლის წიგნის უქონლობა). კანონთა შედგენა განსაზღვრა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ, სახელმწიფოებრივ, საეკლესიო და სამოქალაქო ურთიერთობათა მოწესრიგების აუცილებლობამ.

სამართლის წიგნის შესავლის X თავში გოში ჩამოთვლის წყაროებს, რომლებიდანაც მან თავისი სამართლის წიგნი შეადგინა. უწინარეს ყოვლისა, ამბობს იგი, ასეთ წყაროს ბუნებითი სჯული წარმოადგენს, რომელიც ზეპირსიტყვიერად გადმოცემულია აბრაჰამისა და სხვა პატრიარქების, აგრეთვე წარმართთა მიერ. ამ სჯულის მიხედვით ისინი სწავლობდნენ მეშრუშეთა, ქურდთა და მკვლევართა განსჯას.

აგრეთვე, განაგრძობს გოში, ჩვენ ვსესხულობთ ყველა ქრისტიანი ერებისაგან, როგორც ღვიძლი ძმებისაგან, რაც ჩვენ მათ კეთილგონიერ სამართალში ვიხილეთ და ვისმინეთ, ჩვენს სამართლის წიგნში ჩავწერეთ.

შემდეგ, მაჰმადიანური სჯული, მაგრამ, შენიშნავს გოში, ჩვენ ვარჩევთ და ვიღობთ არა მათ მანკიერ აზრებსა და სასამართლო წესებს, რომლებსაც ისინი მაჰმადისაგან სწავლობდნენ, არამედ მხოლოდ იმას, რაც მათ მოსეს სჯულიდან შეითვისეს; ჩვენ არ უარვყოფთ საღვთო სჯულს იმის გამო, რომ ეს სჯული მაჰ-

მადიანებმა შეთავაზეს, ისევე როგორც არ უარყოფთ მანკიერ დებულებებს მხოლოდ იმით, რომ ისინი არცულ-დარეულია მათ სჯულში; ჩვენ ვითვისებთ ჭეშმარიტს და უარყოფთ მანკიერს.

სამართლის წიგნის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს ძველი აღთქმის წიგნები (ბიბლია), უმთავრესად მოსეს სამართალი წარმოადგენს. ვოში ხშირად იმოწმებს ახალ აღთქმასაც (საბარებას). „ჩვენ ვსესხულობთ ძველი და ახალი აღთქმის ყველა წიგნიდან, რადგან ისინი სხვას არიფერს წარმოადგენენ ვარდა დარიგებებია და სასულიერო და საერო სასამართლოს კანონებისაო“, წერს ვოში სამართლის წიგნის შესავლის X თავში. ძველი აღთქმის წიგნებიდან ძირითადად აღებულია გამოსვლათა, მეორე სჯული და ლევიტელთა. აღნიშნული წყაროებიდან ვოში იღებს ადგილებს, მოხყავს ეს ადგილები სამართლის წიგნის მუხლებში და შემდეგ აბლევს მათ განმარტებებსა და კომენტარებს თავისი ქვეყნის სინამდვილის გათვალისწინებით.

ბიბლიიდან და საბარებიდან ამოღებული ადგილები შეტანილია სამართლის წიგნის ბევრ მუხლში.

სამართლის წიგნის მნიშვნელოვან წყაროს მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებათა დადგენილებანი და აგრეთვე ბასილი კესარიელის, ათანასესა და სხვა „წმიდათა მამათა“ კანონები წარმოადგენენ. გამოყენებულია „კანონები მამათა შედგომილთა“ — სომხური კანონების კრებული, რომელიც მოტიკელთა მიმდევრებს მიეწერება. ვოში, ალბათ, სარგებლობდა სომეხი კათოლიკოსის იოანე 111 ოძუნელისა (717—728) და დაეით განმგლის (გარდაიც. 1140 წ.) ბიერ შედგენილი საეკლესიო კანონთა კრებულებითაც.

მხითარ ვოშის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს სომხური ჩვეულებითი სამართალი წარმოადგენს, რომლის ნორმები განსაკუთრებით ფართოდ გამოყენებულია სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში — „საერო სჯულში“. სამართლის წიგნის ამ ნაწილის 130 მუხლიდან 56 ჩვეულებითი სამართლის სფეროდანაა აღებული.

ჩვეულებითი სამართლის ნორმების გამოყენების შესახებ აოსებობს პირდაპირი მითითება სამართლის წიგნის სომხური ტექსტის სათანადო მუხლებში. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის მანე მუხლში ხათქვამია: ყველაფერი რაც გასაყოფია, მოსამართლეებმა უნდა გაეყონ სამართლიანად, ქონების წარმოქმნას შესაბამისად და ამ მხარეში „მოქმედი ჩვეულებების თანახმად“. სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის პირველი მუხლის ის ადგილი, რომელიც ლაშკრობის დროს ნადავლის ზელში ჩადგებას ეხება, ამბობს: „ამას ჩვენ ვადისტურებთ ჩვეულებების თანახმად, რადგან არ არსებობს დაწერილი კანონების დადგენილებანიო“. იქვე გადასახადების საკითხზე მითითებულია, რომ ისინი სამართლიანად უნდა აიკრიფოს, არა უმეტეს იმისა, რაც „წინაპართა ჩვეულებების თანახმად“ აიღებო.

სამართლის წიგნის ერთ-ერთ წყაროს სასამართლო პრაქტიკა შეადგენდა. ეს კარგად ჩანს სამართლის წიგნის ამ მუხლებიდან, რომლებიც გადმოცემულია კითხვა-პასუხის სახით კონკრეტული კაზუსების გამო. სამართლის წიგნის შესავლის X თავში მხითარ ვოში სრულიად ვარკვევით მიუთითებს, რომ სამართლის წიგნი მომავალში თანდათანობით უნდა შეივსოს „ქვეყნის კაცთა სასამართლო ვადეწვეტილებებით“, რომ „სამართლის წიგნში რიგ-რიგობით უნდა

ჩაწერონ ჰქვიან ვაცთა მიერ განხილული ყველა ახალი საქმე და მათი სასამართლო გადაწყვეტილება“

სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის ანუ საეკლესიო სჯულის პირველ მუხლში (ქართული ვერსიის 151 მუხლი) ვოში იმოწმებს მოსეს სამართლის და მიუთითებს, რომ „არათუ ეუელა წიგნით მოგუცა მოსემ ვზა სიმართლისა, ზოგი ნახერთ მოსამართლეთა ზედაც მიაგოდო“. ამოიგად სასამართლო პრაქტიკის ფართო ვზა აქვს გახსნილი სჯულმდებლობაში

ვაოდ, ზემოაღნიშნულისა, სამართლის წიგნის წყაროდ მიჩნეულ უნდა იქნეს ვაოდაპეტების — სჯულის მოძღუართა — იურიდიული კონსულტაციები, შუასაუკუნეების სომხეთში სამართლის ახალი ნორმების შექმნაში ისინი ისეთსავე როლს ასრულებდნენ, როგორსაც სწავლული იურისტები ძველ რომში. თვითონ მხითარ გოში, როგორც ეს სამართლის წიგნიდან ჩანს, გამოჩენილი სჯულის მოძღუარა, კანონთა კომენტატორი და სასამართლო საქმეთა კონსულტანტი იყო.

მკვლევარი ბ. არუთინიანი, რომელმაც რედაქცია გაუკეთა, შესავალი წერილს და შენიშვნები დაურთო მხითარ გოშის სამართლის წიგნის რუსულ გამოცემას, ამ კანონთა სავალდებულო ძალის შესახებ წერს: „Полузаконодательный, полунаставнический характер судебного Гоша объясняется тем, что он, исходя от частного лица, не мог быть обязательным для всех; от воли тяжущихся и от воли судьи зависело — признать и применять его или нет“. („Армянский Судебник Мхитара Гоша“, 1954, გვ. XXX — XXXI).

ამასთან მკვლევარი მიუთითებს, რომ, ვინაიდან მხითარ გოშის სამართლის წიგნი საკანონმდებლო ან აღმასრულებელი ხელისუფლების მიერ ოფიციალურად სანქცირებული არ ყოფილა, ამიტომ მას არ შეიძლება კანონის ძალა ჰქონოდათ.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს მოსაზრება მართებული არ უნდა იყოს, ვერ ერთი, ცნობილია, რომ მხითარ გოშს, როგორც სამართლის წიგნის შესავლის II თავში თვითონვე ამბობს, კანონები აღბანეთის კათალიკოს სტეპანოსის არაერთგზის დაბეჭდითებითი თხოვნითა და პირდაპირი დაწავლებით შეუდგენია. მაგრამ ეს საკითხის ფორმალური მხარეა, რომლის მიხედვითაც სამართლის წიგნის პრაქტიკული გამოყენების საკითხი ვერ გადაწყდება. მთავარი ის არის, მოქმედებდნენ თუ არა ის ნორმები, რომლებიც შეტანილია სამართლის წიგნში. უდავოა, რომ ძველი და ახალი აღთქმადან, აგრეთვე მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებათა დაღვენილებიდან ამოღებულ წესებს, რომლებიც სამართლის წიგნის უდიდესს ნაწილს შეადგენს, კანონიერი დოგმების ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა. ასე რომ, მათ ალტერნატიულ ხასიათზე ლაპარაკი უსაფუძვლოა.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა მუხლებს, კერძოდ, სომეხი ხალხის ჩვეულებითი სამართლისა და სასამართლო პრაქტიკის სფეროდან აღებულ ნორმებს, ისინიც საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ, ხანგრძლივი და მრავალგზისი გამოყენებას შედეგად დამკვიდრებულ მტკიცე წესებს წარმოადგენდა; მათი აღიარება და გამოყენება მართო მოსამართლეთა ნება-სურვილზე არ იყო დამოკიდებული. ფეოდალურ საზოგადოებაში ჩვეულებაა და სასამართლო პრაქტიკის დიდი ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა, ასე იყო ეს შუასაუკუნეების ყველა საქრისტიანო სახელმწიფოში.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნი ასახავდა ფეოდალური სომხეთის საზოგადოებრივ ურთიერთობებსა და სომეხი ხალხის საეკლესიო წესებსა და სარწმუნოებრივ დოგმებს. ამით აიხსნება მისი ფართო გამოყენება და გავრცელება. სამართლის წიგნმა უდიდესი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის სომხურ კანონმდებლობაზე. იგი საფუძვლად დაედო 1264 წელს კილიკიის სახელმწიფოში ს უ მ ბ ა თ ი ს მიერ შედგენილ სამართლის წიგნს. მხითარ გოშის კანონები მოქმედებდა ყირიმის, პოლონეთისა და სხვა ქვეყნებისა და მხარეების სომხურ კოლონიებში. ეს კრებული მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოს სამეფოს სომხურ პროვინციებში. სამართლის წიგნით ხელშეძლვანელობდა საქართველოში მცხოვრები სომეხი მოსახლეობა, განსაკუთრებით ვაჭართა ფენა.

ამრიგად, მხითარ გოშის სამართლის წიგნი სომხეთში, და სომხეთის გარეთაც, სომეხი მოსახლეობის მოქმედ კანონთა კრებულს წარმოადგენდა. სამართლის წიგნს რომ მხოლოდ ალტერნატიული მნიშვნელობა ჰქონოდა, მაშინ მისი შედგენა გაუმართლებელი იქნებოდა და ესოდენ ფართოდ გავრცელებაც აუხსნელი დარჩებოდა. ამიტომ ექვი არ არის, რომ სამართლის წიგნში შეტანილი ნორმები და წესები მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა.

ზემოაღნიშნულის გამო ჩვენ არადაამაჯერებლად მიგვაჩნია მკვლევარ ბ. ა რ უ თ ი ნ ი ა ნ ი ს ზემოთ მოყვანილი აზრი იმის შესახებ, რომ სამართლის წიგნს „ნახევრად საკანონმდებლო, ნახევრად მოძღვრული ხასიათი“ ჰქონდა და „მოდევე მხარეთა და მოსამართლეთა ნებასურვილზე იყო დამოკიდებული — ელიარებინათ და გამოეყენებინათ იგი თუ არა“.

კათალიკოზთა სამართალი

ერთადერთი ცნობა „კათალიკოზთა სამართლის“ შედგენის შესახებ დაცულია ვახუშტი ბატონიშვილის ახალ ისტორიაში. ეხება რა იმერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრეობისა და საერთოდ სამეფოს საშინაო მდგომარეობის საკითხს 1605 წლისათვის. მემატიაზე წერს: „ხოლო ვინადგან არღარავინ იყო ტომი შეფთა, მოიყვანეს ძმა როსტომ შეფისა, ნაშობი მხევლისაგან, ვიორგი, დასვეს შეფედ და აკურთხეს ქეთათისს. და შეფობდა ესე მშვიდობით ვამრაოდენმე. არამედ ჟამებთა ამათ შინა. ვითარცა ვიხილავთ. იქმნა განტევება ცოლთა, კლვა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯელსა ზედა მრავალნი იმერეთსა შინა. ამისთვის შეკრბენ ქართლისა კათალიკოზი მალაქია, აფხაზთა კათალიკოზი ევდემონ და ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერთ-ოდიშისანი. ხოლო ეპისკოპოსნი ესენი იყუნენ: ქეთათელი სვიმონ, ვენათელი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი ფილიპე, ცაგერელი კოზმან, ხონელი ზაქარია, ნიკორწმიდელი იოაკიმ, ჩაისელი კირილე: ამათ განაჩინეს მოქმედთა მათთათვის ჯეროვანი შერისხვანი, დასწერნენ და შეაჩვენენ მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი“ (საქართველოს ცხოვრება... მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბილისი, 1913 წ., გვ. 298).

ამრიგად, ვახუშტი ბატონიშვილი უვლიდა, რომ კათალიკოზთა სჯელი დადებულ იქნა საეკლესიო კრების მიერ 1605 წელს.

ისტორიკოს პლ. იოსელიანის აზრით, თუმცა იგი წყაროს არ მიუთითებს, კათალიკოზთა კანონები შედგენილია იმერეთის კათალიკოზის ევდემონ მეორის მიერ 1667 წელს (Краткая история Грузинской церкви, издание второе, СПб 1843, გვ 117, სქოლ.).

პირველად ვახუშტის ცნობის ნაშედეგობაში ეჭვი შეიტანა აკად. მ. ბროსემ, რომელმაც კათალიკოზთა სამართლის ხელრთვაში მოხსენიებული ზოგიერთი პირის მოღვაწეობის დროის გარკვევის შედეგად საეკლესიო კრების მოწვევის თარიღი — 1605 წელი — ანაქრონიზმად მიიჩნია. აი რას წერდა ამის შესახებ აკად. მ. ბროსე: „ვინაიდან მე რამდენჯერმე ვცადე დამედგინა საეკლესიო კრების ხანა სინბრონიზმების მიხედვით, რას საშუალებასაც გვაძლევს წარჩინებულთა სახელები, რომელთაგან იგი შედგენილი იყო, მე მსურს კვლავ დავუბრუნდე ამას, საეკლესიო კანონებმა, რომლებიც იქ იყო დადგენილი. შეადგინეს ქართული კოდექსის მეოთხე ნაწილი... რომელიც 23 მუხლს შეიცავს, შესავალში სწერია: „მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზმან პატრიარქმან მალაქია, მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აღუზაზ-

თის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხვდით და შევეკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანი“. ხელრთვაში მალაქიას სახელი არაა აღნიშნული, თუმცა ისტორიკოსის მიერ მოხსენიებულია წარჩინებულთა სხვა სახელები. მალაქია და ევდემონ კათალიკოზის ეპოქები ჩვენთვის კარგად ცნობილი რომ ყოფილიყო, ისტორიას რომ ყველა ხელშომწერნი ეპისკოპოსნი და მამათმთავარნი აღენიშნა, ჩვენთვის არავითარი სიძნელე არ იქნებოდა. თუმცა მალაქიას, ქართლის კათალიკოსის, სახელი მე სულაც არ შემხვედრია მატიანეში. სიმონ I-ის მეფობის დასაწყისში (1558) ვახუშტი თანმიყოლებით იხსენიებს სამ კათალიკოსს: მათ შორის ამ ბატონიშვილის მიერ უკანასკნელად მოხსენიებულია დომენტო, რომლის შემგვიდრეც იყო მალაქია გიორგი მეათის, სიმონ I-ის ძია. დროს. მე მომეცა საშუალება აღმედგინა ეს ფაქტი მატიანეში, გვ. 504, შენიშვნა. რაც შეეხება ევდემონს, მის შესახებ მხოლოდ ის ვიცო, რომ 7076=1568 წელს მან შეაკეთა გენათში ხახულის ხატი და გარდაიცვალა 1578 წ... მისი გვარი, ჩხეტის-ძე, იხსენიება ერთ წარწერაში ამ ხატზე... იქ შეცდომით დაწერილია ჩხეტის-ძე... სხვა პიროვნებებს შორის მოხსენიებულია ანტონი გენათელი, სწორედ ის, ვისაც, ჩემი აზრით, შეეხება იმერეთის მეფის გიორგი II-ის სიგელი, დათარიღებული აგრეთვე 1568 წ... გარდა ამისა ქართული მატიანის გვ. 6 ჩვენ გვაუწყებს, რომ 217=1529 წელს გერასიმე ქუთათელის შემგვიდრე გახდა მისი ამისწული სიმონი, სავსებით შესაძლებელია, აქ ჩვენს ტექსტში მოხსენიებული სვიმონი; ამგვარად ევდემონი, ანტონი და სვიმონი თანამედროვენი იყვნენ, მაგრამ არა უგვიანეს 1578 წლისა. რაც შეეხება მალაქიას, ვახუშტი თავის ტაბულაში მას 1600—1628 წწ. აკუთვნებს. პლატონ იოსელიანი თავის „Краткая история грузинской церкви“, მე-2 გამოცემა, პეტერბურგი, 1843, გვ. 150, მას 1580—1603 წწ. ათავსებს. ამგვარად შეუძლებელია მისი დროის დამოხვევა სხვა ცნობილ ხანასთან. მაგრამ მე მგონია, რომ ვახუშტის გამოთქმა „ეამებთა ამათ შინა“ (1605) ანაქრონიზმს შეიცავს“ (Histoire de la Géorgie, livr., გვ. 265—266, მე-4 შენიშვნა).

კათალიკოზთა სამართლის შედგენის დრო საფუძვლიანად მხოლოდ თ. ჟორდანიამ ვაარკვია. მცხეთის 1532 წლის სიგელის საფუძველზე მან დაადგინა ქართლის კათალიკოზის მალაქიას კათალიკოსად დაჯდომის წელი და ამით განსაზღვრა სჯულის შედგენის დრო. თ. ჟორდანიას წერდა: „მალაქიას კათალიკოზობის დრო აქამდე საიებელი იყო, ვახუშტი და ბროსე (და ყველა შემდეგნი პიმღევარნი მათი) მის კათალიკოზობას დასდებენ XVII საუკუნის დამწყებს... და ამავე დროს გვიჩვენებდნენ „კათალიკოზთა კანონების“ დაწერის ეამსა, რომელშიც მოხსენიებულია იმერთა ქზი ევდემოს და ქართლისა მალაქია. ახლა კი ცხადია, რომ „კათალიკოზთა კანონები“ დაწერილია პირველს ნახევარს XVI საუკუნისას, და იმაში მოხსენიებული იმერთა ქზი ევდემოზ უნდა იყოს ევდემოს I და არა ევდემოს II, რომელიც მიიცვალა 1578 წ., რადგან ძნელი დასაჯერებელია, რომ ევდემოზს კათალიკოზობაში ეცხოვროს 1549 წლიდან 1578 წლამდე.

რადგან ამგვარ სიგლებს აძლეუდნენ ახალ დადგინებულ ქზებს და რადგან ამ სიგელში ხმარებულია ფრაზა „ქზად დაგადგინეთ“, ამით ჩვენ საფუძველს ვპოულობთ დავასვენათ, რომ მალაქია ქზად დაუყენებიათ ანუ 1532 წელს ანუ ამის წინა წელიწადს — 1531 წელს“ (ქრონიკები, II, 1897, გვ. 375).

ამრიგად, თ. ჟორდანიამ პირველმა გაარკვია, რომ კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია XVI საუკუნის პირველ ნახევარში. მართალია, იფხაზეთის კათალიკოსის ევდემოსის კათალიკოსობის წლები (1549—1570), რომლებიც ახლა დადგენილად ითვლება, თ. ჟორდანიას ძნელად დასაჯერებლად მიიჩნდა, მაგრამ ამით მისა აზრი კათალიკოსთა სამართლის შედგენის დროის შესახებ ოდნავიდაც არ იოღვევა და მთლიანად ძალაში რჩება.

დადგენილია აგრეთვე ხელრთვაში აღნიშნული ორი ეპისკოპოსის — ქუთათელისა და ჩიშელის (ცაიშელის) ზეობის წლებიც.

ქუთათელი მიტროპოლიტის სუმიონის შესახებ წმიდა გიორგის ვულანში ნათქვამია: „ქვს: სიზ: (1529 წ.) მიიცვალა ქუთათელი გერმანოზ და დადგა სუშეონ“. იმავე ვულანში ნათქვამია: „ქუთათელ მთავარეპისკოპოზსა სვიშონს ჩხეტიძესა, რომლისა ბრძანებითა და დიდითა მოჭირვებითა აღიწერა ესე სუღთაგანმანათლებელი გოლანი, ცოდვანი მისნი შ-ს ლ-ბ“.

• „ქვს: სიზ: მიიცვალა ქუთათელი გერასიმე (გერმანოზ?) იანვარსა :ი: ამავე წელიწადსა დაჟდა მათი ძმისწული სამიონ და წარვიდა: და ეკურთხა საყდარსა ბიქვინტისასა“ (ქრონიკები, II, გვ. 372).

ჩიშელი (ცაიშელი) მამამთავარი კირილე მოღვაწეობდა ლეონ დადიანის დროს (1533—1571). ცაიშის საწინამძღვრო ჯვარის 1571 წლის წარწერაში, რომელიც ახლად გარდაცვალებულ ლეონ დადიანს მოიხსენიებს, ნათქვამია: „შეიწყალეს ცაიშელ მამათ-მთავარი კირილე ევანიძე, რომელმან შევამკვე ჯვარი ესე პატოხსანი, რათა შემწე მექმნეს დღესა მას განკითხვისასა“ (იქვე, II, გვ. 414).

„კათალიკოზთა სამართლის“ ტექსტი პირველად პროფ. ს. კაკაბაძემ გამოცა 1913 წელს სათაურით „სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო“. გამომცემელი არ უთითებს, თუ რომელი ხელნაწერის მიხედვითა გამოცემული ძეგლი. დაბეჭდილი ტექსტი გაუმართავი და დაუმუშავებელია, ამიტომ ამ გამოცემას მეტწიერული მნიშვნელობა არა აქვს. მაგრამ ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი მაინც ერთადერთი გამოცემაა, რომლითაც კანონთა ტექსტის გასაყობად ღელემდე ვსარგებლობთ.

შეებო რა ძეგლის შედგენის დროს, პროფ. ს. კაკაბაძემ, თუმცა იგი სულაც არ იხსენიებს თ. ჟორდანიას აზრს, სცადა დაეზუსტებია სჯულის დადების წლები: მისი აზრით, „სამართალი კათალიკოზისა შედგენილი უნდა იყოს... ყოველ შემთხვევაში არა უადრეს 1514 წ. და არა უგვიანეს 1562 წ., ანუ დაახლოვებით XVI საუკუნის 50-იან წლებში“ („სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო“, 1913, გვ. 10).

აკად. კ. კეკელიძე კიდევ უფრო აზუსტებს ძეგლის შედგენის დროს. მისი აზრით, საეკლესიო კრება, რომელმაც ეს სჯული დადო, მომხდარა 1543—1549 წლებში ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 571). პირველი თარიღი (1543 წ.) იფხაზეთის კათალიკოსის ევდემონ I ჩხეტიძის აღზევების წელია, ხოლო მეორე (1549 წ.) ქართლის კათალიკოსის მალაქიას გარდაცვალებისა.

ამრიგად, კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია XVI საუკუნის 40-იან წლებში იმერეთის მეფის ბაგრატის დროს (1510—1565).

ხელნაწერებში სამართლის წიგნს ასეთი სათაური აქვს: „სამართალი კათალიკოზისა“. ძეგლის გამომცემელი, პროფ. ს. კაკაბაძეც, ამ კანონებს „კათალიკოზის სამართალს“ უწოდებს. მაგრამ, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა შენიშნა და კანონთა შესავალიდანაც ჩანს, საკანონმდებლო ძეგლის შემდგენელი

ერთი კათალიკოსი კი არ ყოფილა, არამედ კათალიკოსნი და აფხაზეთის სამწყსოს ეპისკოპოსთა კრება და ამიტომ მის სათაურად შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ „სამართალი კათალიკოსთა და კრებისა მიერ“; ასეთი სათაურითაა ეს ძეგლი დაცული ვახტანგ მეფის საკანონმდებლო კრებულის 1794 წლის ჩვენს კუთვნილ ხელნაწერში (ქართული სამართლის ისტორია, 1928 წ., გვ. 50—51). სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი დღეს ივ. ჯავახიშვილის კუთვნილ ხელნაწერთა შორის არ არის. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ძეგლის დასათაურებისათვის ამ გვიანდელ ხელნაწერს არ უხდა მიეცეს უპირატესობა. თანაც სათაურის მეორე ნაწილი — „და კრებისა მიერ“ მეოქმინდელ, სრულიად ხელმეცხე ჩაბართად უხდა ჩაითვალოს. სამართალი რომ შედგებოდა „კრებისა მიერ“ — ეს შესავლადანაც კარგად ჩანს.

ძეგლის სათაურის დადგენისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს თვით „კათალიკოსთა სამართლის“ შესავალში დაცულ ცხობას იმის შესახებ, რომ იგი შედგენილია არა ერთი კათალიკოსის, არამედ საქართველოსა და აფხაზეთის კათალიკოსების მიერ, ე. ი. ძეგლი წარმოადგენს არა ერთი კათალიკოსის, არამედ „კათალიკოსთა სამართალს“. ამოიღო ეს იხსენიება ეს ძეგლი ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის საერთო შესავალშიც, სადაც ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი სხვა ძეგლები. იქ სათქვაშია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა ქართული სამართლის სხვა ძველ მიმოდებულ წიგნებთან ერთად მოიძია და შეკრიბა „წმიდათა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსთა და ლიოსთა ეფისკოპოსთაგან განწესებული სამართალი“. ამრიგად ვახტანგის საკლდეკაცო კომისია, რომელსაც ამ კანონთა ძველი ხელნაწერები ჰქონდა, მას „კათალიკოსთა სამართალს“ უწოდებს და, ცხადია, ძეგლს ეს სათაური უნდა შევეუბარჩუნოთ.

კათალიკოსთა სამართალი წარმოადგენს დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯულმდებლობას. საკანონმდებლო კრებაში, როგორც ეს ხელნაწერიდან ჩანს, გარდა აფხაზეთის კათალიკოსისა, მონაწილეობენ: ქუთათელი მიტროპოლიტი სვმიონ, გენათელი მთავარეპისკოპოსი ანტონი, მამა ჭყონდიდელი, ბელელი მიტროპოლიტი, მოქუელი მთავარეპისკოპოსი, დრანდელი მიტროპოლიტი ფილიპე, ცაგერელი მამათმთავარი კოხმანი, ხონელი მთავარეპისკოპოსი ზაქარია, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იოეაკიმ და ჩიშელი მამათმთავარი კვიციანი; სამართლის წიგნის შესავალშიც ხუმით ჩამოთვლილი მღვდელმთავრების შეახებ მათქვამია, რომ „შეკრიბებით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანი“.

კანონთა შესავალში აღნიშნულია, რომ საკანონმდებლო კრებას ესწრებოდა „ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოსი პატრიარქი შალაქია“, მაგრამ შიით სახელი არ იხსენიება სჯულის დაშამტკიცებელ პირთა ხელმოწერაში, რომელიც აფხაზეთის კათალიკოსის ხელრთვით იწყება. საქართველოს კათალიკოსი კრებას ესწრებოდა როგორც ქართული ეკლესიის მამათმთავარი. კრების მოწვევა და კანონთა დასხმა, ე. ი. სჯულის დადება, მისი თანხმობითა და სანქციით მოხდა.

უხება რა კათალიკოსთა სამართლის მოქმედების ასპარეზს, აკად. ივ. ჯავახიშვილი სწერს: „იმერეთის სამეფოთი, სამეგრელო-აფხაზეთის საზღვრებით შემოფარგლული უნდა ვიგულისხმოთ ის მიწაწყალი და მოსახლეობა, რომლისთვისაც ეს სამართლის წიგნი იყო განკუთვნილი... აღსანიშნავია, რომ გურიის საეპისკოპოსოს მღვდელმთავარს ამ კრებაში მონაწილეობა არ მიუღია და ამიტომ, უეჭველია, მისგან შედგენილი ძეგლი ამ სამწყსოს არ ეხებოდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I, 1928 წ., გვ. 57).

სამართლის წიგნის ხელრთვაში გურიის მღვდელმთავარი რომ მოხსენიებულ
ლო არ არის. შეიძლება ეს იმითაც აიხსნებოდეს, რომ გარკვეულ ხანებში გურია-
სამეგრელოს საეპისკოპოსო გაერთიანებული იყო. ცაიშელი ეპისკოპოსი გურია-
სამეგრელოს ეპისკოპოსად ითვლებოდა და „ცაიშელ-ჭუმათელად“ იწოდებოდა.
ყოველ შემთხვევაში კანონთა მოქმედების სფეროდან გურიის სამწყვსოს გამოირა-
ცხვა საგულისხმებელი არ არის.

მართალია, კათალიკოზთა სამართალი თავდაპირველად შედგენილი იყო ჩო-
გორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯული, მაგრამ, უეჭველია, რომ
თანდათანობით მისი მოქმედება მთელ საქართველოში გავრცელდა. სჯულდებაში
გათვალისწინებულ დანაშაულებს, გარდა ტყვის ყიდვა-გაყიდვისა, რომელიც უმ-
თავრესად დასავლეთ საქართველოში იყო გავრცელებული, უეჭველია ადგილი
ქონდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. ანეთ დანაშაულთა რიცხვს მიეკუთვნება,
კაცის ცლა, ეკლესიის კრება, ქურდობა, სამღვდლო პირთა სხვადასხვა დანა-
შაული, მეფის დღატი, კათალიკოზისა და ეპისკოპოსის გინება. უღირსი მღვდლას
კურთხევა, მრუდად გამოკვლევა და გამართლება, საყდრის მამულის გამოხუჭა,
რომლის შერთვა და ცოლის უბრალოდ დაგდება, უდავოა, რომ ჩამოთვლილ და-
ნაშაულთათვის კანონით დაწესებული სასჯელები მთელ საქართველოში გამოყე-
ნებული იქნებოდა. ამ მხრივ აღმოსავლეთი საქართველო რაიმე გამოჩაჩისს არ
წარმოადგენდა. კანონთა ხასიათი და მათი მოქმედება მთელ საქართველოში სან-
ქცობრებული იყო საკანონმდებლო კრების ხელმძღვანელის, ქართული ეკლესიის
უზენაესი საკეთიშპყრობლის „ყოველისა საქართველოს კათალიკოზ პატრიარქის
მალაქიას“ მიერ.

გარდა ამისა, კათალიკოზთა სამართალი მთელ საქართველოში მოქმედი სა-
ეკლესიო სჯული იყო, რადგან, როგორც შესავალშია ნათქვამი, იგი დამყარებუ-
ლია „სჯულის კანონზე“, რომელიც ძველთაგანვე მოქმედებდა საქართველოში.
ეს კარგად იცოდა ვახტანგის საუკონფესიო კომისიამ, რომელმაც კომისიის
წევრის, საეკლესიო სჯულმდებლობის დიდი მკოდნის კათალიკოზ დომენტი-
ს დასტურით ეს ძველი სამართლის წიგნთა კრებულში შეიტანა, რითაც კვლავ და-
დასტურდა მისი მოქმედება აღმოსავლეთ საქართველოში.

ამრიგად, მართალია, კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია დასავლეთ სა-
ქართველოში, მაგრამ იგი მთელი საქართველოს საეკლესიო წესწყობილებისათ-
ვის დამახასიათებელი ძეგლია, რომელიც XVI—XVII სს. აღმოსავლეთ საქარ-
თველოშიც მოქმედებდა და, მაშასადამე, მისი ასპარეზი მხოლოდ იმერეთშია
და სამეგრელო-აფხაზეთით არ შემოიფარგლებოდა.

კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია გარკვეულ თანამიმდევრობით. იგი
შედგება სამი ნაწილისაგან: შესავალი, კანონთა ტექსტი და ხელრთვა. სამარ-
თლის წიგნის შესავალი სამ ძირითად საკითხს ეხება: საკანონმდებლო კრების
მოწვევა, კრების მოწვევის მიზეზები და სჯულდების წყაროები. საკანონმდებლო
კრება მოუწვევია საქართველოს კათალიკოზს მალაქიას და აფხაზეთის კათალი-
კოზს ევდემონს. კრების მოწვევისა და სჯულის დადების მიზეზად აღიარებულა
მრავალგვარი დანაშაული, რომელიც გავრცელებულა იმ დროს იმერეთში: „და-
დი სიყბილო მოვიდა ცოდვათა ჩუენთაგან, მრავალი უწყესობა და უჯერო საქმი
შემოვიდა: კაცის ცლა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრება და უხვედრობა“. ამის
შემდეგ საკანონმდებლო კრება აღნიშნავს სამართლის წიგნის წყაროს და მიუ-
თითებს, რომ ჩუენი კანონები სჯულის კანონიდან „გამოვიღევიით“.

შესავალში აღნიშნული არაა კრების მოწვევის ადგილი. მხოლოდ ნათქვამია, რომ „შეგკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანიო“. იმ დროს საკათალიკოზო ტახტი ბიჭვინთაში იყო. უფრო გვიან (1657 წ.) ოსმალთა მძლავრების გამო ტახტი ბიჭვინთიდან გადატანილ იქნა გელათში. გაურკვეველი რჩება, სად შედგა კრება — ბიჭვინთაში თუ გელათში. უნდა ვიფიქროთ, რომ საკანონმდებლო კრება მოწვეული იქნებოდა ბაგრატი მეფის წინადადებით; ამასთან კრებაში ქართლის კათალიკოსის მალაქიას მონაწილეობა უფრო საგულისხმებელს ხდის, რომ კრება გელათში შედგებოდა.

სამართლის წიგნის მესამე ნაწილში — ხელრთვაში — განსაზღვრულია საკანონმდებლო კრების შემადგენლობა და ჩამოთვლილია ის ეპისკოპოსები, რომლებიც კრებაში მონაწილეობდნენ და თავიანთი ხელრთვით სჯულდებას ამტკიცებენ. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ აქ მოხსენიებული არ არის საქართველოს კათალიკოსი მალაქია. ხელრთვა იწყება აფხაზეთის კათალიკოზის დამოწმებით, თუმცა მისი სახელი გამოჩენილია. მასთან ერთად კანონს ამტკიცებენ ქუთათელი; გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქუელი, ღრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმინდელი და ჩიშული (ცაიშელი) ეპისკოპოსები. ხელრთვაში ჩამოთვლილი კრების მონაწილე ათი ეპისკოპოსისაგან შეიძლება თანამდებობითა და სახელით იხსენიება, ხოლო სამი — ჭყონდიდელი, ბედიელი და მოქუელი მხოლოდ თანამდებობით.

სამართლის წიგნის მეორე ნაწილს შეადგენს კანონთა ტექსტი, რომელიც 23 მუხლს შეიცავს. მუხლები დალაგებულია გარკვეული თანამიმდევრობით. სამართლის წიგნის პირველი მუხლი კაცის ყიდვა-გაყიდვას ეხება; მე-2—6 მუხლები — ეკლესიის გატეხას, ქურდობასა და კაცის კვლას; მე-7—15 მუხლები — ეპისკოპოსის მიერ და ეპისკოპოსის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულს; მე-16 მუხლი — მეფის დილატს; მე-17—18 მუხლები — კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის გინებასა და უღირსი მღვდლის კურთხევას; მე-19 მუხლი — საქმის მართლად გამოძიებასა და დამნაშავეს გამართლებას; მე-20 მუხლი — საეკლესიო მამულების მიტაცებას; 21-ე მუხლი — სჯულდებას შესრულებასა და დარღვევას; 22-ე მუხლი — რძლის შერთვას და უკანასკნელი, 23-ე მუხლი — ცოლის უბრალოდ დაგდებას. ჩამოთვლილ საკითხებში შეინიშნება საკანონმდებლო მასალის დალაგების ერთგვარი თანამიმდევრობა. გამონაკლისს შეადგენს სამართლის წიგნის მე-17—18 მუხლები, რომელნიც სამღვდლო პირთა წინააღმდეგ ან მათ მიერ ჩადენილ დანაშაულს ეხება და შინაარსობრივად მე-7—15 მუხლების გავრცელებას წარმოადგენს. ამ მუხლების გადაადგილება ნუსხების გადაშწერათა შეცდომით უნდა იყოს გამოწვეული.

იგივე უნდა ითქვას 22-ე მუხლის შესახებ, რომელიც ვადამწერთაგან შერმე უნდა იყოს გადასმული. სინამდვილეში იგი 21 მუხლად უნდა იყოს, ხოლო ნუსხისეული 21 მუხლით, რომელიც სჯულს შესრულებისა და დარღვევისათვის სათანადო სანქციას ითვალისწინებს, უნდა მოაერთებოდეს კანონთა ტექსტს.

განსაკუთრებულ შენიშვნას იწვევს 23-ე მუხლი, რომელიც ცოლის უბრალოდ დაგდებასათვის დამნაშავე კმრის სოცედილით დასჯასა და საეკლესიო შეწვევებს ითვალისწინებს. უწინარეს ყოვლისა საჭიროა აღინიშნოს, რომ კანონთა ნუსხებში 23-ე მუხლი მიწერილია ხელრთვის შემდეგ. მაშასადამე, კრების მონაწილეთა მიერ სჯულდების დამტკიცება და სანქცირება ამ მუხლზე არ ვრცელდება; იგი კანონმდებლის მიერ არ უნდა იყოს შედგენილი და ამრიგად მას ავტომატური ძალა არ უნდა ჰქონდეს.

მაგრამ მთავარი მანიკ ის არის, რომ ქართული სამართლის არცერთ საკანონმდებლო ძეგლში ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის არაა გათვალისწინებული ასეთი ვანსაკუთრებულად მკაცრი სასჯელები. ნეკა მანდატურთუხტუცების სამართლის 29-ე მუხლი ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის მხოლოდ ნახევარი სოსხლის გადახდას ითვალისწინებს. გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“ 21-ე და 25-ე მუხლებიც ასეთივე სასჯელს აწესებენ. ვახტანგის სამართლის 72 მუხლი კი დამნაშავე ქმარს ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის მთელი სასხლის ზღვევას აკისრებს.

ყოველივე ზემოთქმულს გამო: კათალიკოსთა სამართლის 23-ე მუხლი მეომინდელ დანართად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ალბათ მოქმედი სამართალი არ იყო.

სამართლის წიგნის კანონთა ტექსტი 11 ქვეთავისაგან შედგება: 1. კაცის სურვილისა ესე გავაჩინეთ; 2. ეკლესიის მკრებველთათვის ესე განგვიწესებია; 3. ეპისკოპოსის საქმე ესე გავვიჩენია; 4. მეფის ღალატისა ასრე იქნას; 5. კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის გინებისათვის; 6. ჟღირსი მღვდლის კურთხევისათვის; 7. მრუდად გამოკვლევისა და გამართლებისათვის; 8. საყდრის მამულის გამოხუმისათვის; 9. სჯულის გამოაცხებელთა და გარდამავალთათვის; 10. რძლის შურთვისათვის; 11. ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის. აქედან სამართლის წიგნის ხელნაწერებში მოიპოვება მხოლოდ მე-2 და მე-3 ქვეთავის აღმნიშვნელი წიგნდადებანი, რომლებიც შეტანილია იგივე კანონთა მუხლების ტექსტში როგორც ახალი საკითხის დასაწყისის მომასწავებელი. რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა თავებს, ისინი საგნის შინაარსის მიხედვით შედგენილია ჩვენს მიერ.

კათალიკოსთა სამართლის მთავარ წყაროს, როგორც ეს სამართლის წიგნის შესავლიდან ჩანს, „სჯულის კანონი“ შეიღვენს. შესავალში ნათქვამია: „დავიღვეით სჯულის კანონი და ჩუენცა იმისგან გამოვიღვეით: და რაცა იმისგან არ გამოვიღვეით, ჩუენ ჩუენი მავიერი არა შეგვმატებია რა და სჯულს კანონიცა ასრე ბძანებსო“.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის რუსული (1887 წ.) გამოცემის რედაქტორია, ცნობილი ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე კათალიკოსთა სამართლის შესავალში დამოწმებულ „სჯულის კანონის“ შესახებ შენიშნავდა: „Вездев грузинском тексте вместо слова «Книга Кормчей», употребленного в переводе, стоит русское слово — «Правила веры», под которыми разумеются здесь, по моему мнению, Правила VI вселенского собора, в переводе св. Евфимия (X в.) имевшие распространение в грузинских церквях и действительно трактуемые о некоторых из тех вопросов веры и благочиния, о коих упоминается в настоящем законодательном акте» (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI. 1887. стр. 129).

ამრიგად, დ. ბაქრაძეს კათალიკოსთა სამართლის შესავალში მოთხოვნილი „სჯულის კანონი“ ეჭვთომეს მიერ ნათარგმნ „მცირე სჯულის კანონად“ მოაჩნდა. მაგრამ აკად. კ. კეკელიძემ გამოარკვია, რომ კათალიკოსთა კანონები დამუშავებულია „დიდი სჯულის კანონზე“ და არა ეჭვთომეს მიერ ნათარგმნ „მცირე სჯულის კანონზე“ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960 წ., გვ. 571).

დიდი სჯულის კანონი, როგორც აკად. ივ. ჯაფარიძის ფიქრობს, ქართულად ნათარგმნი უნდა იყოს თუ უფრო ადრე არა, IX საუკუნეში შაინკ. აკად. კ. კეკელიძის აზრით კი ასეთი თარგმანი X საუკუნემდე საგულისხმებელი

არ არის ბერძნული სჯულის კანონი მოქმედი სამართალი იყო საქართველოში. ქართულ საეკლესიო სჯულმდებლობას ესადად ეტეობა მისი ძლიერი გავლენა. მაგალითად, რუს-ტრბნასის 1103 წლის საეკლესიო კრების მიერ დადგენილ „მეგლის წერის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი დაფუძნებულია „დიდი სჯულის კანონზე“.

კათალიკოსთა სამართლის შემდგენლები ირწმუნებიან, რომ ჩვენი კანონები სჯულის კანონიდან ვადმოვიღეთ და „ჩუენი მაგაერი არა შეგვმატებია რაო“. მაგრამ ერთი შეხედვითაც უდავოა, რომ „კათალიკოსთა სამართალი“ არ წარმოადგენს სჯულის კანონის უბრალო გამოკრვბას. იგი ქართული საეკლესიო სამართლის ორიგინალური ძეგლია, რომლის დადგენილებანი ჩვენი ქვეყნის მონდელი ყოფა-ცხოვრების სონამდვილეს ასახევენ. მართალია, საკანონმდებლო კრება კანონთა შედგენისას ითვალისწინებს სჯულის კანონს. ხელმძღვანელობს მისი წესებით. მაგრამ ქართული სონამდვილის ვათვალისწინებით აყალიბებს საკანონმდებლო მორჩებებს და განსაზღვრავს სანქციებს მათი დარღვევისათვის. მასწავლადაზე, ბერძნული სჯულის კანონის დადგენილებანი ქართულ სჯულდებაში შეტანილია ვადამუშავებული სახით, სათანადო რედაქციით.

კათალიკოსთა სამართლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს ადგილობრივი ქართული საეკლესიო სჯულმდებლობის ტრადიცია და ქართული ეკლესიის პრაქტიკული მოღვაწეობა შეადგენს.

ამრიგად, კათალიკოსთა სამართალი ჩვენი ეროვნული სჯულმდებლობა მნიშვნელოვანი ძეგლია. ამავე დროს იგი შეტად სინტერესთა საქართველოში სჯულას კანონისა და საერთოდ ბაზანტაური სამართლის მოქმედების შესწავლისა და ვარკვევის თვალსაზრისით.

სპეციალურ ლიტერატურაში კათალიკოსთა კანონებს ბიჭვინთის საყდრის იადვარს ადარებენ და მას ხსენებელი კანონების დამატებად თვლიან. ეს აზრი ეკუთვნის პროფ. ალ. ხახანაშვილს, რომელმაც ვასულო სატუქუნის მიწერულში პირველად, თუმცა საგრძნობი შეცლომებით, დაბეჭდა ბიჭვინთის გუჯარი („გუჯარები“, 1891, გვ. 124—135). სჯულმდებლობის ამ ორ ძეგლს ერთ-ზინეთს რომ ადარებდა, ალ. ხახანაშვილი წერდა: „ჩვენ ვიცით საკათალიკოსთ კანონები, რომელნიც ვახტანგ მეფემ ჩაუტოო თაეის „რჯულას წიგნში“. აქ მოხსენებული არიან თითქმის სუყველა ის პირნი, რომელთაც შეუდგენიათ ცნობილი საეკლესიო კანონები. ერთი შეხედვით შეიძლება იფიქროთ, რომ ამ გუჯარში ვამტორებულია კათალიკოსთა დადგინება, ვახტანგის წიგნში მოქცეულნი. მაგრამ რაკი დააკვრდებით მის შინაარსს, ადვილად მიხვდებით, რომ ეს გუჯარი სულ სხვა მხარეს შეეხება ჩვენი სჯულდებულებისს. იგი უფრო ვრცელია და მრავალმნიშვნელოვანი. ვიდრე დაბეჭდილ კანონები კათალიკოსთა. რადგან ჩვენ გუჯარში მოხსენებულნი კათალიკოსნი სუყველა თანამედროვენი არ იყენენ. ჩვენ ვფარობთ, რომ მათი „ხელმოწერით დამტკიცება“ ერთ დროს არ ეკუთვნის. ეს შეიძლება ვსოქვათ, რომ ეს გუჯარი შესდგა და შესრულდა XVI—XVII სატუქუნში. ეს გუჯარი უნდა იყვეს თანდათანობით შედგენილი და შედგე ვადამწერილი ერთის ხელით“ („გუჯარები“, 1891 წ., გვ. 154—157).

ამავე საკითხზე პროფ. ალ. ხახანაშვილმა „Юридический Вестник“-ში ტ. XI, 1892. გვ. 568—571) გამოატყუენა წერილი: „Дополнение к грузинским каталикосовым законам“. წერულში ნართულია თარგმანი გუჯარ-

დან გამომავლები ტექსტისა, რომელიც ავტორს შეხლებად დაუყვია. ქართულ ტექსტს დამახინჯებული ადგილები შეორდება რუსულ თარგმანშიც. ხსენებულ წერილში, როგორც ეს წერილის სათაურიდანაც ჩანს, ნათქვამია, რომ ბიჭვინთის გუჯარი წარმოადგენს „კათალიკოზთა კანონების“ დამატებას, გუჯარი დგებოდა თანდათანობით ოთხი საუკუნის განმავლობაში და თავისი ახლანდელი სახე მან მიიღო არა უადრეს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედისა (გვ. 569).

კათალიკოზთა კანონები, ბიჭვინთის გუჯარისგან განსხვავებით, არ შეიცავს ეკლესიის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა კვალიფიკაციას და შათვის დადგენილ სასჯელთა და გადასახდელითა განსაზღვრას. გარდა ამისა ისინი უფრო მკაცრია, ვიდრე ბიჭვინთის გუჯარი. პირველი ეკლესიის ქურდს ჩამოხრჩობას უწესებს. ხოლო მეორე — გადიდებული საზღაურის გადახდას. კათალიკოზთა კანონების 23-ე მუხლი ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის სიკვდილით დასჯას აწესებს. ბიჭვინთის გუჯარი კი სრული სისხლის დაუტრეხებას. კათალიკოზთა კანონები ამკარად ემჩინება ზეგავლენა „სჯულის კანონისა“, რომელიც თვით კანონთა ტექსტშიც არის მოთითებული. ბიჭვინთის გუჯარში ამის კვალი არ არის. რაც იმას მოწმობს, რომ მასზე არ მოუხდენია ზეგავლენა ბერძნულ საეკლესიო კანონმდებლობას და იგი ადგილობრივ, ეროვნულ ძეგლს წარმოადგენს (გვ. 571).

ბიჭვინთის საყდრის იადგარის შედგენილობა, ხასიათი, შედგენის დრო და მიმართება კათალიკოზთა სამართალთან მეტად მნიშვნელოვანი საკითხებია, რომლებიც სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს.

ამჟამად ორი ხელნაწერის მიხედვით ვბეჭდავთ იადგარის ტექსტის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც სისხლის განაჩენებს შეიცავს.

ბიჭვინთის საყდრის იადგარი*

[2V] ...და აწ ამას მოგაქსენებთ ყოველთავე, დიდთა და მცირეთა, ნუმკია ვისგანმე კალბებულ არს დიდისა და ზეშთა აღმატებულისა საყდრისა ბიჭვინთისა მშათა და საყდრის შეილთა, თემთა და ქვეყანათა, და აგარაკთა მტერობა და შეცოდება.

1** და ვინცა ამა საშინელსა საყდარსა შესცოდოს, და უვარპყოს ღმერთი და წარწყმოდოს სულს თვისი და გატეხოს შიგნით საყდარი და რამე გაიტანონ, თუ ის ვაცი მეფისა იყოს, სახასო ვაცი და მამული რამდენიცა განაყოფი იყოს, შათითა მამულითა საყდარს შიაბაროს, სხვისა მეფისასა ვერას ვიტყვით, ამისთვის საყდარი შათი არს.

2. და თუ დიდებულთა ან თავადისა და აზნაურთა ყმამან გატეხოს და შოიბაროს, წარმოადგეს იმა მეკობრისა ბატონი თორმეტითა მისითა სწორითა კაცითა და ოცდაოთხითა მისითა სწორითა ის მეკობრე ექვსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან ნაბნითა ფიცოს, ექვსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან უნაბნოდ ფიცოს² უცოდინელობა მეკობრისა ბატონისა; თუ ფიცოს, მკ-

* იბეჭდება ხელნაწერთა ინსტიტუტის Ad-2218 ნუსხის მიხედვით, რომლის გასანართავად გამოვიყენეთ ამავე ინსტიტუტის S-3677 ხელნაწერი. პირველი ნუსხა აღნიშნულია A ლიტერით, ხოლო მეორე — B-თი.

** ხელნაწერებში ტექსტი მუხლებად დაყოფილი არ არის.

¹ და] — A. ² ექვსმან... უნაბნოდ ფიცოს] — A.

კობრისა ბატონსა არას ემართლები და გამტეხი მოსთა მამულითა და ვარაყოფითა საყდარსა მოაქსენონ.

და თუ ვერ დაიფიცოს, რასაცა მამულისა მკონხელი იყოს, საყდარსა მოაქსენონ და მეკობრე და მეკობრისა ბატონი ძელსა მისცენ.

3. და თუ ვარეთ ზღუდეს შიგნით რამე გაიტაროს, სამის თავადის სისხლი მისითა წინ წასამძღვანითა საუბატოოდ საყდარსა დაეუბრვოს.

4. და თუ ზღუდეს გარეთ, ახლოსიოგან ზარის ხმა ისმოდეს, რამე წაიწყოლოს, ვინა ბირუტყვი ანუ სხვა რამე წაიღოს, ორის თავადის სისხლი საყდარს დაეუბრვოს, მეკობრობით ქნას, ვინა მძლავრობით ანუ ნატყუბით.

5. და აწ ვინცა, ვინა დიდებულმან ანუ თავადმან ანუ აზნაურმან, კათალიკოზსა ავიწოს ანუ საცემრად წაიზიდოს, ორმოცდაათი გლეხი საყდარს დაეუბრვოს და კათალიკოზსა ორი სისხლი დაეუბრვოს დიდისა შეხვეწითა.

6. ვინცა რომელსა ვინა ძმათაგანსა სუეს ანუ შინა ჩაუტდეს, ანუ კვლთა შეიპყრას ანუ პირდაპირ ავიწოს, ექვსი გლეხი საყდარს დაეუბრვოს, და ორ-შათასი თეთრი იმას დაეუბრვოს.

7. და თუ ვინმე ძმათაგანი ანუ საყდარის შვილი მოკლას, ოცი გლეხი საყდარს დაეუბრვოს და ორი სისხლი იმას დაეუბრვოს.

8. ვინცა კათალიკოზის ჯოგი გატეხოს, ექვსასი ათასი ძველი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს.

9. ვინცა ამას ზემოთ საყდარის შვილი და მოკვლენი სწერიან, მათი ჯოგი გატეხონ, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და ორი ათასი იმას დაეუბრვოს დიდითა შეხვეწითა, და ნაძარცვი უკლებლად შემოეჭკოს.

10. ვინცა კათალიკოზის გაგზავნილი კაცი გაძარცვოს, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და ოთხი ათასი იმას დაეუბრვოს.

11. ვინცა ზურგით მზიდავი ჯარიმ ანუ სეფე ჯარი წაიყვანოს, ორმოცეტი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს.

12. ვინცა მოკვლეთა გაგზავნილი კაცი გაძარცვოს, ოთხი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და ორი ათასი იმას დაეუბრვოს.

13. ვინცა ჭორებისკობოსსა სუეს ანუ კვლთა შეიპყრას, ანუ ავად ავიწოს, ანუ უპატიოება რამე ჰქადროს, თორმეტე გლეხი საყდარს დაეუბრვოს და სამასი ათასი თეთრი იმას დაეუბრვოს.

თუ გლეხი იყოს, რომელმან ჰქადრა, მისითა მამულითა საყდარს დაეუბრვოს.

14. ვინცა კათალიკოზის უში მსახური მოკლას, ექვსი აჭი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და სამასი ათასი სისხლად და თუთხმეტე ათასი სისახშიროდ იმათ დაეუბრვოს.

და რანიცა საყდარს მოკვლენი არიან, ვითარცა საყდარის შვილთა სწერიან, მათე წესითა იმათ დაეუბრვოს.

15. ვინცა საყდარის შიგნალე კაცი მოკლას, შვიდი ასი ათასი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და ოთხასი ათასი სისხლად და თუთხმეტე ათასი სისახშიროდ იმათ დაეუბრვოს.

16. და ვინცა ბიჭვინტისა გარემეზო სოდელი და გლეხნი, სიღგან ზარის ხმა ისმოდეს, გატეხოს ანუ დაარბიოს, ანუ ნახარი გაუტეხოს, ექვსი ასი ათასი ძველი კარმანუელი თეთრი საყდარს დაეუბრვოს და სამასი ათასი იმას დაეუბრვოს.

¹ და მეკობრე] — A. * ორი] ორასი A. * ვარი] — A.

² მოკვლენი] მებაზუნეი A. * ათასი] ასი AB.

17. და სხვათა ჩაბიჯა აგარაკნი და სოფელნი, მეტოქი მონასტერი და ქალაქი სწვთია, იმამიდ მსახლობელნი გლეხნი, მსახურნი და მოინალე! ვინც მოკლას, ეგვიან ასო ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და სამასი ათასი თეთრი სასახლად და თუთხმეტი ათასი სახახშიროდ იმათ დაეურვოს.

18. ვინცა სოფელი და სოფლის კაცი დაარბიოს, ორასი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი², რამდენიცა გლეხნი იყვნენ, იმათ [31] დაეურვნენ, და აღიფენი უკლებლად შეაქციონ.

და ათასი მიზეზისათვის მიკდომოდეს, ისიც გაუცუდდეს.

და თუ მიჰვდომი მოკლან, სისხლი და სახახშირე გაუცუდდეს.

19. და ვინცა ჭოვი და ნახორი გაუტეხოს, ოცდა ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი იმათ დაეურვოს.

20. ვინცა ეკლესია გაუტეხოს, ოთხი სისხლი დაეურვოს.

21. ვინცა ცოლი წაუღოს ბიჭვინტისა ღ'თის მშობლის ყმასა, თუ ხუცესი იყოს, ორი სისხლი დაეურვოს, და თუ ერისკაცი იყოს, ერთი სისხლი სრული დაეურვოს.

22. ვინცა ქალი დაუვდოს, სრული სისხლი დაეურვოს.

23. ვინცა ვეზაჭი დაუკატოს საყდარსა და საყდრის ყმასა, ოცდაათი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს და ათასი. — ვისიცა ვენაჭი იყოს, იმას.

და ჩისათვის უყო, ისე გაუცუდდეს აგრეთვე, ვინცა წისკვილი გაუტეხოს.

24. ვინც ბიჭვინტის საყდარს ყმის³ მეჯინებუ ანუ შესადილუ, ანუ მწყემსი⁴ სცეს ანუ გაძარცვოს, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს, ათასი, — ვისიცა იყოს, იმას.

25. და თუ ვინმე მეკობრობით შორს⁵ რამე მოიპაროს, ოცი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

26. ვინცა კათალიკოზის უკითხავად ბიჭვინტისა წყალი ინადიროს მოსაღებლითა, ოცი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

27. ვინც საყდრის ყმა დაკოდოს უდაღოს ადვილსა, სამი გერში⁶ დაეურვოს; და თუ დაღი დააგვას, მეოთხმეტე სისხლი დაეურვოს.

აწ დაეამტკიცებთ მეოხებითა ბიჭვინტისა ღ'თის მშობლისათა, საკრძალავი და შესაარწუნებელი ყოველსა ადამისა ტომისაგან რადგარი დავდევით, ვითარცა სხვათა საყდართა უჩინებულესი არის ბიჭვინტის საყდარი, ეგრეთვე უმეტესი რადგარი დავდევით და დაეამტკიცეთ მტკიცე ბრძანებად ესე...

[4r] კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი მალაქია
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ევდემონ
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ეფთვიმო
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი მალაქია
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი მაქსიმე
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ზაქარია
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი სვიმონ
კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი დავით*

¹ მონადე B. ² ორი ათასი] + ორი ათასი A.

³ ყმას A. ⁴ მწყემსსა A. ⁵ შორის A. ⁶ გეში AB.

* საქართველოს ეკლესიის კალენდრის მიხედვით შემოხსენებული კათალიკოსები მოღვაწეობდნენ.

ქველის დაღება

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალში აღნიშნულია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა სხვა ძეგლებთან ერთად შეკრიბა „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის ძიერ თქმულნი სამართალნი... რომლითა სჭიდენ სამწივე ესე სამეფონი ქართლისანი“.

კრებულის შესავალში აღნიშნული „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის ძიერ თქმულნი სამართალნი“ ის საკანონმდებლო ძეგლია, რომელსაც ვახტანგის კანონთა კრებულას ხელნაწერებში „ძეგლას დაღება მეფეთ-მეფის გიორგის ძიერ“ ან უფრო მოკლედ „სამართალი მეფის გიორგისა“ უწოდება. ხსენებულ შესავალში რომ სიტყვა „სამართალნი“ მრავლობით რიცხვშია მოცემული, ეს სავსებით გასაგებია და ასეც უნდა იყოს, რადგან ეს სიტყვა გამოხატავს იმ წესებს და ნორმებს, რომლებიც დაკანონებულია ძეგლის დაღებაში.

უფრო საყურადღებოა წინასიტყვაობის ავტორის განცხადება იმის შესახებ, რომ დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის სამართლით „სჭიდენ სამწივე ესე სამეფონი ქართლისანი“.

ცნობილია, რომ XV საუკუნის დასასრულს საქართველო საბოლოოდ დაიყო სამ სამეფოდ — ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხის საათაბაგოდ.

ძეგლის დაღება აღგილობრივი მნიშვნელობის ძეგლია. რომელიც შედგენილია მთიულთათვის; ამ კანონების მოქმედების ტერიტორია ზუსტად განსაზღვრულია ძეგლის შესავალში: ჩრდილოეთით — ზღვის გადასავალი, ანუ ქუართა ყელა, ჩრდილო-აღმოსავლეთით — კიბენი, სამხრეთით — სოფელი მენესო, აღმოსავლეთით — ზანდუკის ტევი, სამხრეთ-დასავლეთით — ქადაცხაოტი.

ძეგლის დაღებაში აღწერილი საზოგადოებრივი წყობილება, მოხელეობა და ადამ-ჩვეულებები დამახასიათებელი იყო მხოლოდ საქართველოს ამ ჩამორჩენილი კუთხისათვის. სადაც პრიმიტიულ-თემური წყობილებას ნიშნები და ჩვევები შენარჩუნებულ იქნა თითქმის საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. საქართველოს სხვა სამთავროებში იმ დროს განვითარებულ ფეო-

- კათალიკოზი მალაქია I აბაშიძე (1529—1532)
- კათალიკოზი ევლემონ I ჩხეტიძე (1543—1575)
- კათალიკოზი ეფთვიმი I საყვარელიძე (1578—1605)
- კათალიკოზი მალაქია II გურიელი (1605—1639)
- კათალიკოზი მაქსიმე I მაჭუტაძე (1628—1647)
- კათალიკოზი ზაქარია ქვარიანი (1657—1659)
- კათალიკოზი სვიმონ I ჩხეტიძე (1659—1666)
- კათალიკოზი დავით სემიაძე (1667—1682).

დალური წყობილება არსებობდა. მეფე გიორგი ბრწყინვალე ვაერთიანებული საქართველოს ფეოდალური მონარქიის უზენაესი საჭეთმპყრობელი იყო.

ვაერთიანებულ საქართველოს ფეოდალურ მონარქიას ვიორგი ბრწყინვალემდე ჰქონდა მთელი სამეფოსათვის შედგენილი სამართლის წიგნი, რომელთაც წესრიგდებოდა მამონდელი იურიდიული უთაიურთობანი. ეს ნათლად ჩანს ძეგლის დადების შესავლიდან, სადაც გიორგი ბრწყინვალე ამბობს: „ვსცანით ესე, რომელ ღმრთივ გვრგვნოსანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩამოშავალთა შეფეთაგან არ ვასჩენოდა ძეგლითა გაჩენითა“. აქედან ცხადია, რომ ვიორგი ბრწყინვალემდე მხოლოდ მთიულებს არ ჰქონიათ საკუთარი სჯულდებულება. საერთოდ საქართველოს სამეფოში ეს გიორგის დროსაც მოქმედებდა განსავენებულ „ღმრთივ გვრგვნოსანთა“ მიერ შედგენილი სამართლის წიგნები. რაცა ვიორგი ბრწყინვალის დრომდე კანონები მხოლოდ მთიულებს არ ჰქონიათ, შეფსაც ამ მიზნით შეუდგენია მათი სოციალური წყობისა და ყოფა-ცხოვრებასათვის შესაფერისი სამართლის წიგნი — ძეგლის დადება.

თავისთავად ცხადია, საქართველოს იმ დროს მთელი სამეფოსათვის განკეთილნილი საკანონმდებლო ძეგლები რომ არ ჰქონოდა, ვიორგი მეფე პირველად მთიულებისათვის ეს არ შეადგენდა სამართლის წიგნს, არამედ მთელი სამეფოსათვის. საქმეც ის იყო, რომ ვიორგი V-ის დროს საქართველოში მოქმედებდა ვაერთიანებულ საქართველოს პერიოდის (XI—XII საუკ.) სამართლის წიგნები, მაგრამ ისინი შეუსაბამონი და გამოუსადეგარი იყვნენ ჩამორჩენილი, განვითარების პატრიარქალურ საფესურზე მდგომი მთიული მოსახლეობისათვის.

ვიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ჩვენი გამოცემის (1957 წ.) წინასიტყვაობაში ვწერდით, რომ ამ კანონების მიხედვით არ შეიძლება შეტასებულ იქნეს ვიორგი ბრწყინვალის დროინდელი, სოციალურად და სახელმწიფოებრივად დაწინაურებულა ფეოდალური საქართველოს სამართლის განვითარების დონე. ამავე დროს იქვე მივეთითებდით, რომ ვიორგი ბრწყინვალის სამართალი შეიცავს რამდენიმე შეტად საყურადღებო ნორმას, რომლებიც შეიძლება დახასიათებლად მივიჩნიოთ განვითარებული ქართული ფეოდალური სამართლის ინსტიტუტებისათვის საერთოდ. მაგრამ წინასიტყვაობაში გამოთქმული ეს აზრი სათანადოთ განვითარებული არ არის გამოკვლევაში. პირიქით, ნაშრომში ნათქვამია, რომ რაც ვაერთიანებული სამეფოს სჯულმდებლობა შეუსაბამო იყო მთიულებისათვის, მთი უფრო შეუფერებელი და გამოუსადეგარი იქნებოდა ჩამორჩენილი მთიულების ადგილობრივი ხასიათის საკანონმდებლო ძეგლი საქართველოს დანარჩენი სამეფოებისათვის (გვ. 23).

მართალია, ვიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მუხლებს დღე ნაწილი იმდროინდელი მთიულეთის საზოგადოებრივ წყობილებასა და ყოფაცხოვრებას ასახავს და დამახასიათებელია მხოლოდ ამ კუთხისათვის. მაგრამ ამავე დროს სამართლის წიგნი შეიცავს მთელ რიგ კანონებს, რომლებიც უდავოდ გამოიყენებოდა საქართველოს სხვა სამეფოებშიც (მუხლ. 15, 16, 23—24, 32—40, 44—46).

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ძეგლის დადებაში მთელი რიგი ნორმები შეტანილია ზეჟა მანდატურთუბუცესის სამართლის წიგნიდან. ზეჟას სამართალი ეს განვითარებული ფეოდალური სამართლის ძეგლია, რომლის უმნიშვნელოვანესი დადგენილებანი საქართველოს სხვა სამთავროებშიც გამოიყენებოდა.

ქველის დაღვბა ბეჭა მანდატურთუხუცესს სამართლის წიგნზე გვიანდელი საკანონმდებლო ქველია. ჩვენი აზრით, როგორც ეს სხვა ადგილას გვაქვს აღნიშნული (ვიორჯი ბრწყინვალის სამართალი, 1957, გვ. 10—15), ქველის დაღვბა შედგენილი უნდა იყოს 1335 წელს. ამჟამად დადგენილად უნდა ჩაითვალოს. რომ ბეჭა მანდატურთუხუცესის კანონები ქველის დაღვბის ერთ წყაოს წარმოადგენდა. ხევის პირობებისა და ადათობრივი სამართლის გათვალისწინებით ქველში შესაბამისი რედაქციით შეტანილია ბეჭას სამართლის მთელი რიგი მუხლები, შედარებისათვის მოვიყვანთ რამდენიმე პარალელს აღნიშნული ქველებიდან.

ქველის დაღვბა

ბეჭას სამართალი

17. და ძვამ ამა მოკლას, იგი შეუღელა ათს წელიწადს მამულიდან ვაიმოს და მამული სასეფოდ დაიდვას.

21. კაცმან თუ ცოლი დაავდოს უბრალოდ... ნახევარი სისხლი დაუტრვოს.

24. კაცმან თუ ჭურგატული ცოლი წაგვაროს, სისხლის მეჭუხედი დაუტრვოს მათსა გუარსა ზედა.

26. შუ-დ მონაზონი, ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი შივიდეს, ესრეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ახედ- მოკლას, ვინც მოკლას, ორცეცო სისხლი დაუტრვოს მისსა გუარსა ზედა...

და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი.

32. გერშის საქმე ასრე იქმნას: ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადადვდ... სისხლის მეხუთედი დაუტრვოს.

თუ გერში სად ხაჩინოდ იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს... ამდენი დაუტრვოსო.

33. მარჯვენა კელი ვისაც მოეკუეთოს ანუ დაუშავდეს დაკოდლოობითა, სისხლის მესამედი დაუტრვოს.

22. თუ ძვამან ძმა მოკლას... ამა სოფელს ძლიესდა ინახვის კატაგან... ქედთა გარეთ უოფა და გარდახეწა.

28. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დაავდოს, სისხლის ნახევარი მოსტეს.

39. თუ კაცმან კაცს ჭვარვაცული საცოლუ წაგვაროს, სამღურაულის კიდვ დასაურვებლად არას ეშარილუბოს.

18. შუა მისრულისა კაცისა ასრე იქნას: მონაზონისა და დიაცისა, ხუცისა, თუ შუად მოსრული იყოს და ესეთი რომელი მოკედეს, ორცეცო სისხლი დაუტრვოს, რისაც გვარიას იყოს.

და თუ მეომარი კოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაუდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფა.

5. გერშისა ასრე იქმნას: თუ პირსა ნაკრავი იყოს და ესრე აჩნდეს, ათს ხუთასი თეთრი დაუტრვოს.

6. თუ ესეთი რამე დაეკოლოს, რომე არ დაუშავდეს და აჩნდეს... დაუტრვებინონ, ვითარცა მართებდეს.

5. კელი თუ ან ფეცე მოეკუეთოს, ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუტრვოს.

37. და სხვა რომელიც თითო შოვე-
კუდათს და ანუ დაუშავდეს, კელის
შესაძედო სისხლი დაუტრვოს.

38. კაცმან თუ კაცს კნოლი ხაავდე-
ბინოსს ოთხთ- ზემოთ წინათ, ოთხთა
ქუეშოთ, საწინოთა კბილთა ჩავრევი-
ნებთაოჯს თუთოს კბილისა... ამდენ-
დაუტრვოსო.

41. ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი
საქმე ასრე ქმნას, თუ ერთმანეთის
ასამაბო იყენენ... სისხლის დაუტრვება
ბის ქუთსა ზედა.

44. წუტობრე რაზომიცა მოკლან,
სისხლი გაუტრვდეს ყუელასა... და
საკონლის პატრონი თუ მოკლან...
სისხლი სრული დაუტრვინ.

ბეჭა მანდატურთხუცესის სამართლის 62-ე, 63-ე და 65-ე მუხლებით ქუ-
რიბიანთის გათვალისწინებული სასჯელები სათანადო რედაქციითა და შემოკ-
ლებით აღნიშნულია ძეგლის დადების 44-ე და 45-ე მუხლებში. ზემოაღ-
ნიშნულიდან ცხადად ჩანს, რომ ბეჭას კანონებში მნიშვნელოვანი ვაეღუნა მოაბ-
ღინა ძეგლის დადებაზე. გიორგი ბრწყინვალის საკანონმდებლო კრებში
გამოიყენა საათაბაგოს სამართლის სათანადო ნორმები მთიულთა სჯულმდებლო-
შინაოვის.

ამრიგად, „ძეგლის დადებაში“ შეტანილია მთელი რიგი საერთო ხასიათის
ნორმები, რომლებიც გამოიყენებოდა საქართველოს სხვა სამუდგობშიც. ამ ას-
რით უნდა ვაგვიგოთ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავლის ის აღ-
გილ- სადაც ნაშქვაშია, რომ გიორგის სამართლით „სჯიდენ სამნივე ე“
სამუდგონი ქართლისანიო“.

ძეგლის დადება შედგება შესავლისა და 46 მუხლისაგან. იგი სისხ-
ლის სამართლის კანონმდებლობას — „სისხლის განაჩენს“ წარმოად-
გენს. სამოქალაქო სამართლის საკითხებს მხოლოდ ორიოდ მუხლი ეხება.

XVII საუკუნის უძველეს ხელნაწერში, რომელიც „კელმწიფის კარის კა-
რიგებასთან“ ერთად არიფ. ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა, ძეგლის დადების
ტექსტი მუხლებად დაყოფილი არ არის. ეს სამუშაო, როგორც ჩანს, ვახტანგ
მეფის საკანონმდებლო კომისიას შეუბრულებია და კასონთა ტექსტი შინაარსის
მიხედვით მუხლებად დაუყვია. ვახტანგის კომისია სწორედ ასევე მოეცა ბეჭას-
და ადბულის კანონების ტექსტს, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1672 წლის უ-
ველეს ნუსხაში მუხლებად გაცვეთილი არ არის.

ძეგლის დადების ტექსტის გულდასმით შესწავლა, როგორც ავად,
ივ. კავახიშვილი აღნიშნავდა, ცხადყოფს, რომ საკანონმდებლო კრებას ეს ძე-
ლი რამდენიმე მოავარ ნაწილად დაუყვია და თვითელი ნაწილისათვის მასი
შინაარსის მიხედვით ახალი საკითხის დასაწყისის აღმნიშვნელი წინადადება წა-
უშვლვარებია. ზოგიერთი ქვესათაურის მათწყებელი ასეთი წინადადება, რომელიც

თუ კელის თითო შოვეყუდას, კე-
ლია გერშია მუხუთედა დაუტრვოს,
თუ ორნი შოვეყუთნეს თუ რაზომნი-
ცა, ამავე წესითა დაუტრვინ.

ა. თუ კაცმან კაცს წინა ანუ უკა-
ნა კბილი შოავადებინოს, ერთის თა-
თის ოდენი გერში დაუტრვოს

15. ასაბია თუ მოკუდეს, ასრე იქ-
ნას, რომელისაცა ასაბია იყოს, მან
უზღოს სისხლი და გერშიცა.

22. ზედა დამსხმელისა სისხლი და
გერში არა არის, თუ კიდევ იგავე
მოკუდეს, რომელსა დაესხა, ორკო-
ცი სისხლი დაუტრვოს.

კანონთა ერთ თავს ან განყოფილებას შეესაბამებოდა, დროთა განმავლობაში გამოტოვებულ იქნა, ალბათ ნუსხის ვადამწერთა მიერ. კანონთა ახალი თავის აღმნიშვნელი წინადადებანი ამჟამად შენარჩუნებულია მხოლოდ ხელნაწერთა რამდენიმე მუხლს. დასაწყისში (6, 11, 19, 29, 32, 33, 44, 46). დანარჩენ მუხლებს ქვესათაურები არა აქვს. ამიტომ კანონთა ტექსტი მათი შინაარსის შესაბამისად შემდეგ ქვეთავებად დაყვავით: ერისთავისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 1); განმგებლისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 2—5); ქვეისბერთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 6—10); ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 11, 12); ციხისთავთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 13, 14); დედ-მამათა სიკუდილისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 15); ნასყოლისა და მამულისა ასრე იქნას (მუხლ. 16); ძმის მოყვლისა ასრე იქნას (მუხლ. 17, 18); სალაშქროს საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 19, 20); ცოლის დავდებისა და წაგურისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 21—26); ციხის დაქცევისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 27); ბუითალმანისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 28); დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 29—30); უარზანგობისა საქმე ამ წესით გავაჩინეთ (მუხლ. 31); გერშის საქმე ასრე იქმნას (მუხლ. 32); ასოთ საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 33—40); ისაბიათა საქმე ასრე იქმნას (მუხლ. 41); ლომისისა გლეხისა ასრე იყოს (მუხლ. 42); ქვეისბერთა და ჰეროვანთა მიდგომისათვის (მუხლ. 43); სამეცობროს საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 44—45); ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 46).

ჩვენი გამოცემის 30-ე და 31-ე მუხლები ხელნაწერებში შეცდომით მხოლოდ 30 მუხლად არის წარმოდგენილი. სინამდვილეში აღნიშნული მუხლები სრულიად სხვადასხვა საგანს შეეხება და თავისი შინაარსით მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მითითებული მუხლის პირველ ნაწილში ლაპარაკია სტვისი ცოლის მოტაცებასა ან მკვლელობაზე, ხოლო მეორე ნაწილში განსაზღვრავს უარზანგობის ანუ საუპატიოს (наста за безчестие) ოდენობას სხვადასხვა წოდების მქონე პირთა მოყვლისათვის. ამის გამო მართებულად მივიჩინეთ აღნიშნული მუხლის სათაზადოდ ვაცვეთა და ცალკე 31-ე მუხლად გამოყოფა.

ჩვენი გამოცემის 31-ე მუხლის უკანასკნელი აბზაცი სიტყვებიდან — „ჰეროვანთა — ოცდაათი თეთრი“ ხელნაწერებში შეცდომით გამოყოფილია ცალკე მუხლად (32), კანონთა ტექსტში აღნიშნულ ადგილას ჰეროვანთა უარზანგობის ოდენობა არის განსაზღვრული და იგი პირდაპირ აგრძელებს მის წინა, ე. ი. 31-ე მუხლს. ჩვენს გამოცემაში ხელნაწერის ეს ორი მუხლი ერთ 31-ე მუხლად არის შეერთებული.

შეგლის დადების 21-ე და 25-ე მუხლები ერთნაირი შინაარსისაა, ორივე ცოლის უბრალოდ დაგდებას ეხება. ამიტომ შეგლის 1957 წლის გამოცემაში 25-ე მუხლი სქოლიოში ჩავიტანეთ. წინამდებარე გამოცემაში კი მუხლებს სათვალავი რომ არ დაგვერღვია, ორივე მუხლი კანონთა ტექსტში დავტოვეთ.

შველი და შესაატყუნების სამართლის საკანონმდებლო ძეგლები ემთავრებად შედგენილია კახეთისტური პრინციპის, ე. ი. ცალკეული შემთხვევის მიხედვით. ამავე პრინციპითაა შედგენილი შეგლის დადებაც.

სამართლის წიგნის მუხლები დანაშაულთა მიხედვით შეიძლება შემდგენილად დაიყოს:

დანაშაული მკვლელობა — მუხლები: 1—15, 17, 26, 42, 45; სხვა ცოლის დაშინებები — 26, 32—40; ცოლის ან საცოლის მოტაცებები — 22—26; ცოლის დავდება — 21; ქურდობა და ძარცვა

ვა — 44—45: თეონების — 26, 27, 43; სალაშქრო სამსახურისათვის თავის არიდება — 19; თანამონაწილეობა დანაშაულოში — 43.

სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები: მამულის მფლობელობა — 16; ბეითალმანი ქონება — 28; მემკვიდრეობა — 16; სესხა — 46.

სასამართლო წყობილება: 5—7, 9; სასამართლო წარმოება: 29, 45.

ძველის დადების ბრითადი წყაროები: ჩვეულებითი სავაჭრო კანონმდებლობა და სასამართლო პრაქტიკა.

ძველის დადების შედგენის დრო, მიზეზები, მოქმედების ასპარეზი, წყაროები, სისტემა და აგრეთვე ზოგიერთი სხვა საკითხი დაწვრილებით განხილულია ჩვენს ნაშრომში „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957 წ.

ბეძასა და აღბუღას სამართალი

(მუხლ. I—98)

ბეჯა მანდატურთუხუცესის სამართალი, როგორც ეს პროფ. ს. კაცაბაძემ აღგინა, შედგენილია XIII საუკუნის ბოლოს ან XIV საუკუნის დამდეგს (1295—1304 წწ.), რაც შეეხება აღბუღა ათაბაგ-ამირსპასალარის კანონებს, მათი შედგენის დროც მხოლოდ ვიახლოებით შეიძლება განისაზღვროს.

ბეჯას სამართლის წინასიტყვაობაში, რომელიც მოღწეულია ჩვენამდე აღბუღას რედაქციით, ნათქვამია, რომ „შევიყარენით ჭულევთა მინდობილნი ღმრთისანი და აწყურისა ღმრთისმშობლისანი“-ო, აქედან ირკვევა, რომ ათაბაგ აღბუღას თავისი საკანონმდებლო კრება მოუწვევია ჭულევში. აკად. ეტ. თაყაიშვილის აზრით, ჭულევის ტაძარი აშენებულია ბეჯა მანდატურთუხუცესის დროს, არა უგვიანეს 1308 წლისა, ხოლო, როგორც მხატვრის წარწერიდან ჩანს, 1381 წელს მოიხატაო (Археологические экскурсии, разыскания и заметки, I 104—109).

პროფ. ვახტანგ ბერიძეს აზრით, ტაძრის აშენება და მოხატვა ეროდროულად (1381 წ.) უნდა იყოს მომხდარი, რადგან „თვით ძველის ხუროთმოძღვრებისა და დეკორის მონაცემებაც, რომელთა უგულვებელყოფა შეუძლებელია, აგრეთვე საუკუნის მიწურულს მიგვიითხებენ“ (საბცხის ხუროთმოძღვრება XI—XIV სს., 1955, გვ. 151).

ჭულევის ტაძარი მდებარეობს დაბა აღიგენიდან ჩრდილოეთით, მანძილი აღიგენსა და ჭულევს შორის დაახლოებით 5 კილომეტრია. ტაძარი ირგვლივ გარშემორტყმულია შიგნით, აშენებულია მყუდრო და შედარებით ძნელად მოსასვლელ ადგილას. იმ „ქაშთა სიაცის“ დროს, საკანონმდებლო კრების მოწვევა ჭულევში, რომელიც საბცხის სხვა ტაძრებთან შედარებით უფრო უშიშარ და მჭირისათვის ძნელად მოსაგვლევ და მოსაწოდომ ადგილს წარმოადგენდა, სრულად გასაგებია, ამასთან ერთად, როგორც წარწერიდან ჩანს, ჭულევის ტაძარი აშენდა და მოიხატა 1381 წელს, ცხადია, საკანონმდებლო კრება 1381 წლის შემდეგ იქნებოდა მოწვეული. ამიტომ აღბუღას კანონები არ შეიძლება შედგენილი იყოს 1381 წლამდე. ათაბაგი აღბუღა კი ცოცხალი ჩანს 1386 წელსაც, მაშასადამე, საკანონმდებლო კრება მოწვეული უნდა ყოფილიყო 1381—1386 წლებს შორის და კანონთა შედგენაც ამ დროს უნდა მომხდარიყო.

1672 წლის Q 206 ნუსხის მიხედვით ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი მოაქრდება 98-ე მუხლით, თუქსა თვით ტექსტი ცალკე მუხლებად დაყოფილი არ არის.

1672 წლის ხელნაწერის შესწავლამ და ვახტანგის კრებულის S 3683 ხელნაწერთან შედარებამ ცხადყო, რომ 1672 წლის ხელნაწერშიც ძველის თავდაპირველი ტექსტი ყველგან დაცული არ არის და სავსოდ დაზიანებულია. აღმოჩნდა, რომ მუხლების ზოგი ნაწილი ეკეთესად იკითხება ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებში.

1672 წლის ნუსხა ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. ხელნაწერის შესწავლაში დაცულია აღბუღას წინასიტყვაობა და ძვირფასი ცნობები ამ საკანონმდებლო ძეგლის მოქმედების ანაბრების შესახებ. რომელნიც ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებში არ მოიპოვება: „მე, ათაბაგ ამილხასალარმან აღბუღა, მოვაჭყენეთ ბატონანსა მაწყვერელსა და ბიძაძეთ: ზემოა შაშასა და მისსა სადაროს მოძღუარსა პაფუნტის, ხუთსავე თემსა სამცობასა, ტაოველთა, შავშოთა და ქლარჯთა და მათ შინა მყოფთა ეპისკოპოზთა და მეტდაბნოეთა მოწყესთა მოწმობათა...“ და შემდეგ გრძელდება წინასიტყვაობის ტექსტი ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებისაგან ზოგიერთი განსხვავებით.

1672 წლის ხელნაწერის მიხედვით ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი 98 მუხლის შესაბამის ტექსტს შეიცავს. აქედან ცხადია, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი თავდაპირველად სწორედ 98 მუხლისაგან შედგებოდა და უანაბრენი ძასალა შემდეგში შემთხვევითა და შეცდომით არის ამ ძეგლთან უკავშირებული. ბექას სამართლის წიგნი შესავლის გარდა 65 მუხლს შეიცავს. 66-ე მუხლის პირველი ნაწილი უკვე აღბუღას კანონების შესავალს წინამოადგეს, ხოლო მეორე ნაწილათ იწყება აღბუღას სამართლის წიგნი, რომელიც 98-ე მუხლით მოაქრდება. მაშახადამე, აღბუღამ ბექას კანონებს 33 მუხლი დაუბატა. რაც შეეხება ივითონ ძეგლს დაყოფას, როგორც აღნიშნეთ, 1672 წლის ხელნაწერში ბექასა და აღბუღას კანონების ტექსტი მუხლებად გაკვეთილი არ არის. თუ აღნიშნული ნუსხას მიხედვით ძეგლის სტრუქტურასა და საკანონმდებლო მასალის განლაგებას დაკვირვებით განვიხილავთ, დავინახავთ, რომ როგორც ბექას, ისე აღბუღას თავიანთი კანონები შინაარსის მიხედვით რამდენიმე მთავარ ნაწილად ჰყოლიათ დაყოფილი ისე რომ თვითთელი ნაწილი ცალკე საკითხებს ეხება. თვითთელ ნაწილს თავდაპირველად აღბათ თავისი სათაური ან ხას-ვასმული დასაწყისი უნდა ჰქონოდა. ასეთი სათაურის მაუწყებელი სიტყვები შენაირხუნებულა ძეგლს ზოგიერთ მუხლში: ასეთა, მაგალითად, პირველი მუხლის დასაწყისში — „უწონ სისხლსა გავაჩინეთ“, თნ მუხუთე მუხლის დასაწყისში — „გერშისა ასრე იქნას“. რაც იქნა გვანიშნებს, რომ წინათ ერთგვაროვანი შინაარსის მუხლები აღბათ სათაურებით იყო გამოყოფილი.

ვახტანგის კანონთა კრებულს S 3683 ნუსხაში ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი მოთავსებულია 254r—277r ფურცლებზე და 176 მუხლს შეიცავს. მუხლების სათვალავი აღნიშნულია ასოებით, აღბუღას ორი წინასიტყვაობა და ბაგრატ კურაპალატის სამართლის შესავალი ცალკე მუხლებად არის გამოყოფილი (მუხ. ა. აზ. ჩ). ჩვენს გამოცემაში აღნიშნული წინასიტყვაობანი დატოვებულია შესავლის სახით, რადგან შინაარსით ისინი კანონმდებლობის გარემოებას მოგვითხრობს და იუროდიქული ნორმისათვის დამახასიათებელ ელემენტებს არ შეიცავს.

ამავე დროს ჩვენ საჭიროდ მივიჩნევთ საკუთრივ აღბუღას სამართლის შუ-სავალი ორ ნაწილად გაგვეყო. პირველი ნაწილი დაეტოვეთ როგორც კანონმდებ-ლობის შესავალი, ხოლო მეორე გამოგყავით 66-ე მუხლად. ჩვენი აზრით, ასეთი დაყოფა მართებულია. შესავლის პირველი ნაწილი მხოლოდ სჯელმდებლობის საერთო ვითარებას აღწერს, მეორე კი კონკრეტულ დანაშაულს და მის სასჯელს ეხება, რაც სისხლის სამართლის კონკრეტული კანონის დამახასიათებელ ელემენტებს შეადგენს.

ამრიგად, ჩვენი გამოცემის მიხედვით ძველი 170 მუხლს შეიცავს, აქედან ბექას სამართლის მიეკუთვნება მუხლები 1—65, აღბუღას — 66—98 და მაგრატ კურაპალატს — 99—160. დანარჩენი მუხლები (161—170) კანონიკური სამართლის ფრაგმენტია, რაც შეეხება 171—175 მუხლებს, ისინი 33, 64, 72 და 81-ე მუხლების განმეორებას წარმოადგენს და შეცდომით მიწერილია კანონთა ბოლოში.

ახლა განვიხილოთ სამართლის წიგნის სისტემა. ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი ორ წინასიტყვაობას შეიცავს როგორც ბექას, ისე აღბუღას სამართლის წამძღვარებული აქვს ცალკე შესავალი. ბექას კანონების წინასიტყვაობა აღბუღას ეკუთვნის და მხოლოდ მისი რედაქციით არის შემონახული. უმჯველად, ბექას სამართლის საკუთარი წინასიტყვაობა ექნებოდა, მაგრამ მას ჩვენამდე არ ბოუღწევია.

სამართლის წიგნის უმთავრეს ნაწილს სისხლის სამართლის ნორმები შეადგენს, მაგრამ სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი. ნაკლები რაოდენობითაა საპროცესო სამართლის ნორმები, რომლებიც სისხლისა და სამოქალაქო-სამართლებრივ მუხლებშია შერეული და ცალკე დამოუკიდებელ მუხლებშიც არაა თითქმის არ გვხვდება. სამართლის წიგნი იწყება სისხლის სამართლის მუხლებით, რომლებშიც განსაზღვრულია სჯელულობისათვის დასაურევებელი სისხლის ოდენობა დახარალებულის გვარია, მამულია და ღირსების მიხედვით. პირველ მუხლში განსაზღვრულია დიდებულის სისხლი, მე-2, მე-3, მე-4, მე-7 და მე-9 მუხლები სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა სისხლს განსაზღვრავს, მე-7 მუხლს მეორე ნაწილი და მე-10 მუხლი მსახურის სისხლს ითვალისწინებს, ხოლო მე-11 მუხლი — კლერის სისხლს. მე-5, მე-6 და მე-8 მუხლები ქრისტიანობის საზღაურს აღგენს.

სამართლის წიგნის მუხლები დანაშაულთა მიხედვით შეიძლება შემდეგ კანონითად ჩვეულებად დაიყოს: მკვლელობა — 1, 4, 7, 15—17, 22, 36, 38, 96—97; სხეულის დაზიანება — 5—6, 8, 18; შეურაცხყოფა — 18—21; ცილისწამება — 40, 50, 86; სქესობრივი დანაშაული — 23, 26, 41; ქალის მოტაცება — 24, 27, 39, 41, 46—47; ცოლის ან ქმრის დაგდება — 29—30, 32, 46; გაძარცვა — 12—14, 17, 19, 25, 33, 35, 37, 47, 80, 97; ქურდობა — 62—63, 65—66, 92; შექრთაშრობა — 90; ღალატი — 33, 40, 59; თვითნებობა — 18, 74, 80.

სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტებს შემდეგი მუხლები შეიცავს: საკუთრების უფლება — 42—44, 51—55, 58—59, 71—78, 91—92, 94, 98; გირავნობა — 43—44, 83, 94—95; ნასყიდობა — 45, 55—66, 64, 71, 89, 95; მიძარცვა — 53—54, 87—88; სესხი — 83, 93—95; ჩუქეზა — 34, 61, 85; ვირავნობა — 70, 79; თავდებობა — 68—69; თხოვე-

ბა — 67; სათჯახო სამართალი — 31, 34, 39, 48—49, 71—73; შემკვეთობა — 57, 59, 81—82.

სასამართლო წყობილება და სასამართლო წარმოება: ბატონო-თახავი და მარჯვერელი — 1, 4, 18, 22, 25, 33, 40; ბჭე და ბჭობა — 3, 4, 20, 27, 24, 84, 88, 90; შეაკ-ცი — 6, 13, 39, 49, 52, 83—84, 92; ფიცი და მოფიცარნი — 4, 27, 33, 35, 37, 62—63, 65—66, 85—86, 91, 97, შოჭგე — 16, 50, 86, 91—92; წერილობითი საბუთები — 50, 68—72, 76.

ასეთი სამართლის წიგნის სისტემა სამართლის ცალკეული დარგებისა და ინსტიტუტების მიხედვით.

თვითონ სამართლის წიგნის ტექსტი დალაგებულია შემდეგნაირად: სისხლის განაჩენები (მუხლ. 1—4, 7, 9—11, 28, 96—97); გერშის განაჩენები (მუხლ. 5, 6, 8); ზედა-დასხმისათვის (მუხლ. 12—15, 17, 25, 37); შუა-მისრულის კაცისათვის (მუხლ. 16); ხელთა შეპყრობისა და შერცხვენისათვის (მუხლ. 18—21); ძმის მოკელისათვის (მუხლ. 22); დედაწულის ცოლის მოყენებისათვის (მუხლ. 23); შოახლის წაგვრისათვის (მუხლ. 24); აშოკობისათვის (მუხლ. 26); ცოლის დავებისათვის (მუხლ. 29); ნაბიჭვარისათვის (მუხლ. 31); ციხის ან ვაკის საჯდომის დალატისათვის (მუხლ. 33), ქორწილის სანიჭარისათვის (მუხლ. 34); გაუმატებისათვის (მუხლ. 35—36); უშრახ კაციათვის (მუხლ. 38); ჯვარგაცელილი საცოლის წაგვრისათვის (მუხლ. 39); ბატონის წინა შესმენისათვის (მუხლ. 41); ხელის ცოლის განქიქებისათვის (მუხლ. 41), მამულის დაჭირებისათვის (მუხლ. 42, 51); წინდისათვის (მუხლ. 43—44); საჯარგავის გასაყოფისათვის (მუხლ. 43); ცოლის წაგვრისათვის (მუხლ. 46—47); ძმის გაძებისა და საუხუცესოსათვის (მუხლ. 48—49); ცოლის წაძახებისათვის (მუხლ. 50); წანახედისათვის (მუხლ. 52); მამულის ან ამანათის შევედრებისათვის (მუხლ. 53, 87—88); მიწის გაყოფისათვის (მუხლ. 54—55); საგლეხო ფუძის სყიდვისათვის (მუხლ. 55); ანდერძისათვის (მუხლ. 57); შვილის გაძებისათვის (მუხლ. 58—59); სასაქმო წიგნისათვის (მუხლ. 60); საშოვეროდ მიცემისათვის (მუხლ. 61); ნაპარევის განაჩენი (მუხლ. 62—63, 65); ბოლარლო ცხენის გაყიდვისათვის (მუხლ. 64); გეკობრის განაჩენი (მუხლ. 66); დამხუთავი კაცისათვის (მუხლ. 67); ბატონთა და ყმათათვის (მუხლ. 68—78), ქირავნობისათვის (მუხლ. 79); მიმავალი კაცის დახუთებისათვის (მუხლ. 80); ქერივის სამკვიდროსათვის (მუხლ. 81); ვალისათვის (მუხლ. 83, 93—95); ყმათა შუა საცილობელისათვის (მუხლ. 84); ქრთამად (ძღუნად) მიცემისათვის (მუხლ. 85); პაემნით გაყიდვისათვის (მუხლ. 89); ბვისაგან ქრთამის აღებისათვის (მუხლ. 90); ოშში დარჩენილი კაცის ცილებისათვის (მუხლ. 91); დაკარგულის პოვნისათვის (მუხლ. 92); სისხლ-მცირე კაცისათვის (მუხლ. 98).

ბექასა და აღბელას სამართლის წიგნის ხელნაწერებში სათაურები მხოლოდ რამდენიმე მუხლს აქვს (მუხლ. 1, 5, 16, 17, 62, 64). კანონთა ყველა დარჩენი მუხლის შინაარსის მიხედვით დასათაურება გაკეთებულია ჩვენ მიერ და ტექსტში ჩამატებული ასეთი სათაურები ყველგან ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში.

ასეთი თანამიმდევრობითაა დალაგებული მუხლები ბექასა და აღბელას სამართალში. მაგრამ ამასთან ერთად ადგილი აქვს ზოგიერთ არათანამიმდევრობასაც.

ბექას სამართლის 1—4 მუხლები დიდებულთა და აზნაურთა მკვლევლობის სისხლის ოდენობას განსაზღვრავს. მაგრამ მე-4 მუხლის მეორე ნაწილში ლაპარაკია დასახელებულ და დაუსახელებელ მოტყუართა შესახებ, რაც სრულიად შეუსაბამოა ამ მუხლისათვის. იგი არ გამომდინარეობს ამ მუხლის შინაარსიდან და არც რაიმე კავშირი აქვს მასთან. ამიტომ მე-4 მუხლის მეორე ნაწილი ცალკე გამოყვავით და კვადრატულ ფრჩხილებში [4] მუხლად აღვნიშნეთ.

მე-5 და 6 მუხლები ვერშინს ანუ ასოთა კრილოზის საზღაურს განსაზღვრავს. მაგრამ მე-7 მუხლი ისევ მკვლევლობის საკითხს ეხებოდა და მსახურის მკვლევლობას სისხლის ოდენობას ადგენს. მე-8 მუხლი კი კვლავ ასოთა კრილოზის — კბილის ჩავდებინების საკითხს ეხება. მე-9, 10 და 11 მუხლები ისევ სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა და გლეხთა მკვლევლობის სისხლის ოდენობას განსაზღვრავს. ცხადია, მუხლებში საგნობრივი თანამიმდევრობით დალაგებული არ არის. სადიქრებელია, რომ კანონთა წიგნის შედგენის დროს როგორც მკვლევლობის სისხლის განმსაზღვრელი მუხლები, ასევე ასოთა კრილოზის საზღაურის დამდგენი მუხლები ერთმანეთის თანამიმდევრობით იქნებოდა დალაგებული ალბათ. ასეთი განლაგება დარღვეულია ნუსხების შემდგომი გადაწერის დროს. ამიტომ ზემოხსენებულ მუხლებზე გადაადგილებული უნდა იქნეს ასეთი თანამიმდევრობით: მე-7, 9, 10 და 11 მუხლები, რომლებიც მკვლევლობის სისხლს განსაზღვრავენ. უნდა იყოს, მე-5, 6, და 8 მუხლების ადგილას, ხოლო მე-5, 6 და 8 მუხლები, რომლებიც ასოთა კრილოზის საზღაურს ადგენენ. — მე-9, 10 და 11 მუხლების ადგილას.

სამართლის წიგნის 28-ე მუხლიც, რომელიც დიდებულთა და აზნაურთა სისხლის საზღაურს განსაზღვრავს, თავის ადგილას არ არის. ისიც გადატანილ უნდა იქნეს სამართლის წიგნის ზემოხსენებულ შესაბამის მუხლებთან, სადაც ლაპარაკია დიდებულთა და სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა მკვლევლობის სისხლის შესახებ.

არც სამართლის წიგნის 22-ე მუხლია თავის ადგილას. ეს მუხლი ძმის მკვლევლობას ეხება. წინა მუხლები (18—21) სოციალურად თანასწორი კაცის მიმართ გამაწვილებელი მოქმედების ჩადენას ეხება, ხოლო მომდევნო, 23-ე მუხლი — ცოლიანი კაცის ზიერ ქმრიანი ქალის გაწვილებას. ცხადია, რომ 22-ე მუხლი თავიდანვე ამ ადგილას უნდა ყოფილიყო.

სამართლის წიგნის 24-ე მუხლი მოახლის მოტყუებისათვის ორი მსახურის სისხლის ანაზღაურებას მოითხოვს. წინა 23-ე მუხლში, როგორც უკვე ითქვა, ლაპარაკია მრუშობაზე, ხოლო მომდევნო 25-ე მუხლში — სასაფლაოზე თავდასხმის შესახებ. ქალის მოტყუებაზე კი ლაპარაკია 27-ე, 39, 46 და 47 მუხლებში. თემატიკურად 24-ე მუხლი, ცხადია, ამ მუხლებთან უნდა იყოს.

თანამიმდევრულად არაა დალაგებული ის მუხლებიც, რომლებიც ზედადსახმს ეხება (12—15, 17, 25 და 37). იგივე უნდა ითქვას მამულის დაჭირვის შესახებ (მუხლ. 42, 51). 52-ე მუხლი მამულის შევედრებას ეხება, ხოლო ამანათის შევედრება გათვალისწინებულია 87-ე და 88 მუხლებში. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ 53-ე მუხლი ბექას სამართალს ეკუთვნის, ხოლო 87—88 მუხლები — ალბულის, როგორც ჩანს, ალბულას საკანონმდებლო კრებას სისტემატურ მთლიანობაში არ მოუყვანია ორივე სამართლის წიგნის მსგავსი მუხლები. იგივე უნდა ითქვას საკუთრივ ალბულას სამართლის წიგნზეც. 83-ე მუხლი ვალის საკითხებს წესობავს. მთავე საკითხებს ეხება სამართლის წიგნის 93—95 მუხლები, ცხა-

და, ეს მუხლები ნუსხების შემდგომი გადაწერის დროსაა გადაადგობული და თავდაპირველად ერთად უნდა ყოფილიყო.

აღბუღას სამართლის 96-ე და 97 მუხლები ვაჭართა შეკვლეობის სახელისა და ასოთა ქრილობის საზღაურს განსაზღვრავს. როცა ბექას სამართლის მე-4 მუხლის ბოლოს შენაშენაში აღბუღა მიუთითებს — „ვაჭარისა ქვემოთ სწერიით“, მას სწორედ ზემოსხედილი მუხლები აქვს მხედველობაში. 97-ე მუხლში კი ნათქვამია: „თუ ხაგერში, ე. ი. ქრილობა არადეს, „როგორც ზემოთ სწერიით“, იმ წესით დაუტყოსო. ცხადია, ამ კანონმდებელი გულისხმობს ბექას სამართლის მე-4 და 8 მუხლებს, რომლებიც ვერშის ანუ ქრილობის საზღაურს აღგენენ ამიტომ 96-ე და 97-ე მუხლები საკანონმდებლო მასალის სისტემაური დალაგების თვალსაზრისით სწორედ ბექას სამართლის ხსენებულ მუხლებთან უნდა იყოს.

ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნში გვევლება ანალოგიური მუხლებიც ერთგვაროვან საკითხებს ეხება 42-ე მუხლი და 56-ე მუხლის მეორე ნაწილი, 43-ე და 51 მუხლები; 61 და 85 მუხლები და ზოგიერთი სხვა.

ასეთია სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლის არათანმიმდევრულად გადმოცემის შემთხვევები. სხვა მხრივ, როგორც დავინახეთ, სამართლის წიგნში დატულია მასალის დალაგების გარკვეული სისტემა.

სამართლის წიგნის 36-ე მუხლი შეკვლეობას ეხება, მაგრამ ნათლად არა ჩანს, თუ რა პირობებში ჩადენილ შეკვლეობაშია ლაპარაკი. ამ მუხლის გვერდისათვის გათვალისწინებულ უნდა იქნეს 35-ე მუხლი, რომლის მეორე ნაწილს ეხება შედგენილი 36-ე მუხლი. 35-ე მუხლი ეხება მიხლიმა-დარბევას — ქონების გატყუებასა და დარბევა-შეკვლეობას, ხოლო 37-ე მუხლი — გერძოდ წვეურლობას.

ასევე ბუნდოვანია 55-ე მუხლი. რომელშიც გარკვევით არა ჩანს, თუ ვის ეხება იგი. იგი — აზრით, ეს მუხლი მეორე ნაწილია 54-ე მუხლისა, რომლის პირველ ნაწილში ლაპარაკია უკაცრავლო მამულის ვაშენებისა და ვაკაცრელების შესახებ. ამ ორი მუხლის ერთიანობა ჩანს 55-ე მუხლის უკანასკნელი აბზაცისადაც, რომელიც ამაზე თქმულა პირდაპირ თუ მიუთითებს, მაგრამ შენიშნავს, რომ წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერიით-ო. უდავოა, რომ ამ კანონმდებელი 54-ე მუხლს ვულისხმობს.

შეტად ბუნდოვანი და ძნელად გასაგებია აღბუღას სამართლის 67-ე მუხლი. თითქოს ანალოგიურ საკითხს ეხება სამართლის წიგნის მე-80 და 87-ე მუხლებიც, 67-ე და 87-ე მუხლებში ლაპარაკია ნათხოვარი ან მიბარებული ნივთის წაღებასა და დახუთვანზე, ხოლო მე-80 მუხლში — მიშავალი ან გაგზავნილი კაცის დახუთვანზე. ამ ორი მუხლის გვერდობა ვეცხბარება ვანტანგის სამართლის 174-ე და 2072-ე მუხლებში, რომლებიც, ნენა აზრით, ანალოგიურ ერთიანობას აწესრიგებს.

67-ე მუხლის ერთი ადგილს გვერდისათვის შეიძლება კვლავ ვახტანგის სამართლის 2072-ე მუხლი მოვიშველიოთ. 67-ე მუხლში ნათქვამია: „როცა მოეპრობისათვის არა გაუშვას, იგი რაცა საჭონლისა ბატონმა დაიფიცოს, რომე წახმოღვს“. შესაგვს ფორმულას შეიცავს ბექას სამართლის მე-15 მუხლიც. ვაუგობრია, რას ნიშნავს „მოეპრობისათვის არა გაუშვას“. ვახტანგის სამართლის 2072-ე მუხლში ნათქვამია: „კაცს რომ კაცის რა გინდა რა საჭონელი ემართოს, ე იგი ამართა, იმა რომ თაყისი ბატონი გაუწეროს და აიკლოს, და ის მობარბუღო საქონელი თან გაატანონ, იმისი ასრე იქნას: თუ დასთმოს იმ კაცში მოე-

ერობით და შეზობლობით... კარგია; და თუ სთხოვა, უნდა მისცეს, თავისას არას
ემართლებინს“. თუ ამ ორივე მუხლში ანალოგიურ ურთიერთობებთან გვაქვს
საქმე, მაშინ ბექასა და ალბუღას სამართლის მე-15 და 67-ე მუხლების ფორმუ-
ლა: „მოყვრობისათვის გაშვება“, უაბტანგის სამართლის 2074-ე მუხლის „მოყვრო-
ბით დათმობას“ უნდა ჩაშნავდეს.

ალბუღას სამართლის 671-ე მუხლის შინაარსის სარწმუნოდ დადგენა ერთობ
ძველია, ბექასა და ალბუღას სამართალში საგრძნობი რაოდენობით გვხვდება
ასეთი ძველად გასაგები მუხლები. მათი აზრის გაგებაში მკითხველს ამ ძეგლს
1960 წლის რუსული გამოცემა დაეხმარება („Судебник Бека и Албуга“, 1960,
გვ. 33—79).

რაც შეეხება ბექასა და ალბუღას სამართლის წიგნის შედგენილობას, წყ-
არობასა და ზოგიერთ სხვა საკითხს, ისინი დაწვრილებით ვამბობდეთა ჩვენ
ნაშრომში „ძველი ქართული სამართალი“ (1953, გვ. 9—280).

ბაგრატ კურაპალატის სამართალი

(მუხლ. 99—160)

ბაგრატ კურაპალატის კანონებს პირველად ყურადღება აქვს გაუ-
ხარებელია შიაკცია. 1909 წელს დაბეჭდილ წერილში „ქართული სამართ-
ლის ისტორიის“ წყაროების შესახებ (იხ. აღმანახი „ერი“, № 1) მან მიუთითა,
რომ ბექასა და ალბუღას სამართლის წიგნის ბოლოში დართული კანონები
(მუხლ. 99—103) ეკუთვნის მეფე ბაგრატ მესამე კურაპალატს (978—1014). რაც
შეეხება დანარჩენ მუხლებს (მუხლ. 104—176), ისინი ბაგრატ მესამეს არ მიე-
კუთვნება და საჭიროა მათი შემდგომი კვლევა-ძიებით დადგენაო.

ორიოდე წლის შემდეგ ბაგრატ კურაპალატის სამართლის საკითხს შეეხო
პროფ. ს. კაკაბაძე: „ამ სჯულმდებელის ბაგრატის სამართალი, რომელიც
დ. ჩუბინოვის გამოცემით 77 მუხლს შეიცავს, ჯერ სრულიად შეუმჩნეველი იყო.
ბოლო შემდეგ მისი შედგენა შიაკუთნეს მე-11 საუკუნეს. მაგრამ როგორც ვა-
ხოვანი სტილისა, ისე რეალური შინაარსის მიხედვით ყოველად შეუძლებელია ეს
სამართალი ასე აღრიხნდეს დროს შეედგინოთ. ერთის შეხედვითვე ის წარმოაუ-
გენს შუასაუკუნეების ბოლოდროინდელ ნაწარმოებს. ამ საკითხის გარკვევას ის
გარემოება აფერხებდა, რომ ჩვენმა ისტორიამ არ იცის არც ერთი მეფე ბაგრატ
კურაპალატის სახელწოდებით შემდეგ მე-11 საუკუნისა“. („სჯულმდებელი ბაგ-
რატ კურაპალატი“, 1912, გვ. 3). ს. კაკაბაძის აზრით, სჯულმდებელი ბაგ-
რატ კურაპალატი იყო რაჭა-არგვეთის (ჩხარის) მფლობელი ბაგრატ მეფე, რო-
მელიც 1541 წლიდან რაჭა-არგვეთის ტერიტორიას ფლობდა.

მაგრამ 1924 წელს დაბეჭდილ წერილში „ეგრედ წოდებული ბაგრატ კურა-
პალატის სამართლის შესახებ“ იძულებული გახდა უარეყო მის მიერ გამოგონი-
ლი რაჭა-არგვეთის სამეფო დინასტია და მასთან სჯულმდებელი ბაგრატ კურაპა-
ლატის საკითხის დაკავშირება. ამავე დროს წამოაყენა ახალი მოსაზრება, რომე-
ლიც ასეთი სახით ჩამოაყალიბა: „ჩვენის აზრით შესაძლებელია დაშვებულ იქმ-
ნას, რომ ეგრედ წოდებული ბაგრატის სამართალი არის სწორედ ის „დიდისა
ბრჭობისა განაჩენი“, რომელიც იხსენიება ვაჩნასძეთა 1455 წლის სასისხლო სი-
გელში და რომელიც, როგორც სჩანს, შეიცავდა სასისხლოს დეტალიზაციას

ცალკე დანამუშავებათა მიხედვით. ხოლო ვინაიდან „დიდასა ბრჭობისა განაჩენი“ მოქმედობდა აღმოს. საქართველოში, ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ბაგრატ, კურაპალატად წოდებული, არ უნდა ყოფილიყო ლიხთ-იმერეთის მე-15 საუკუნის პირველ მეოთხედში მეფედ ცნობილი ბაგრატი, მამა ვახტანგ გორგასალად წოდებულასა, არამედ მშა დიდ ალექსანდრე მეფისა...

ამიტომაც და სასისხლო სიგვლებთან დაკავშირებით ახლად მოპოებულ ბუთიანობის მიხედვით გამოდის, რომ გვრედ წოდებული ბაგრატ კურაპალატის სამართალი, რომელიც მოსდევს აღბუღას სამართალს (გვ 98—175), შედგენილი უნდა იყოს დიდ ალექსანდრე მეფის დროს დიდი ბრჭობის მიერ. მთავარი მოღვაწე ამ საქმისა უნდა ყოფილიყო ალექსანდრე მეფის მშა ბაგრატ, რომელიც, როგორც სჩანს, კურაპალატის ზედმეტ სახელს ატარებდა. ბაგრატის სამართალი ამგვარად უნდა იყოს დიდი ბრჭობის განაჩენი და ამ სახელით ეს ცნობილი ყოფილა მე-15 საუკუნის ნახევარში. სამართალი (=დიდასა ბრჭობისა განაჩენი) შედგენილი უნდა იყოს 1420—1440 წლებში“ (საისტორიო მოამბე, 11, 1924 წ., გვ. 246—247).

შაგრამ ზემოთ მოტანილი მოსაზრებაც მისი დაუსაბუთებლობის გამო საშეცნიერო ლიტერატურამ არ გაიზიარა.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის საკითხს ეხება პროფ. ივ. სურგულაძეც. მისი აზრით, სამართლის წიგნის 99—103 მუხლების ბაგრატ კურაპალატისად აღიარება ჯერჯერობით მხოლოდ ვარაუდია და საკითხი კიდევ გამოსარკვეველი რჩება“ („საგ. სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის“, 1952, გვ. 73). დასახელებული ნაშრომის 75-ე ვერსიებზე ავტორი წერს: „99-ე მუხლიდან 103-ე მუხლამდე ბაგრატ კურაპალატის უნდა იყოს (მესამის ან მეოთხის)... 103 მუხლას შემდეგნო მუხლებს ავტორები უცნობია ჩვენთვის; უცნობია ავრეთვე მათი შედგენის დროც... ამ მუხლების ავტორები სხვადასხვა პირია; ნაწილი მუხლებისა შეიძლება მიეწეროს ბაგრატ კურაპალატს... ნაწილი შეიძლება ამოღებული იყოს საეკლესიო დადგენილებიდან ან შედგენილი იყოს ეკლესიის წარმომადგენლების მიერ, შაგრამ როდის — ძნელი სათქმელია.“

როგორც ჩანს, 99-ე მუხლიდან დაწყებული ბოლომდე ყველა მუხლი ერთიან რედაქციასშია მოყვანილი უცნობი ავტორის მიერ. უკანასკნელს, ბაგრატ კურაპალატის სამართლისა და საეკლესიო დადგენილების გარდა, შეიძლება ხელთ პტონდა სხვა ძეგლებიც. საფიქრებელია, რთნ საერთო რედაქცია საეკლესიო კრებამ ან, საერთოდ, ეკლესიის წარმომადგენლებმა გააკეთეს“.

ბაგრატ კურაპალატის ეპონთა დროისა, ავტორობისა და შედგენილობის საკითხი საკმაოდ დაწვრილებით განხილული გვაქვს სხვა ნაშრომში („ძველი ქართული სამართალი“, 1953 წ., გვ. 43—60). ამიტომ აქ მხოლოდ გავიშეორებთ ჩვენს აზრს: სჭულმდებელი ბაგრატ კურაპალატი უნდა იყოს მეფე ბაგრატ IV (1027—1072), რომელსაც მრეკუთვნება ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოში დართული კანონები (მუხლ. 99—160).

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში ვათვალისწინებულაა შემდეგი სახის დანაშაული: მკვლელობა — 117, 135, 150, 159—160; სხეულის დაზიანება — 124—125, 142—144, 151; შეურაცხყოფა — 106—107; ცილისწამება — 120, 132, 145—146; სქესობრივი დანაშაული — 105, 139; ჭაღის მოტაცება — 115; ცოლის დაგდება — 140; გაძარცვა — 109—116, 118—119, 121—123, 138, 141, 148, 152; ქურ-

დობა — 116, 137; ღალატი — 117, 136, 149, 152; თვითნებობა — 101—104, 147, 159.

სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები: გაყრა — 153—158; სასამართლო წყობილება და სასამართლო წარმოება: ბჭე და ბჭობა — 99—100; ფიცი და მოფიცვარნი — 113—144, 119—120, 140, 145; წერილობითი საბუთები — 157—158.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის გავლენა ემჩნევა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობას. იგი, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს სხვა ადგილას, ბეჭისა და აღბუღას სამართლის წიგნის ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენს (იხ. „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 101—103). ვარდა ამისა ბაგრატის სამართლის მთელი რიგი მუხლები სათანადო რედაქციით შეტანილია შემდგომი პერიოდის სამეფო სიგელებსა და სისხლის განაჩენებში.

მაგალითისათვის დავიმოწმებთ ორ საბუთს: მეფე გიორგი IX-ის 1460 წლის სიგელში, რომელიც გიორგი ულრულს ებოძა, ნათქვამია შემდეგი: „...რა გინდა ვინ დაგეშაოს, მისნი ბრჭენი და გამჩენელნი იყუნენ ანუ ებისკოპოსნი, ანუ დარბაზისა კარის ვაზირნი და მოსამართლენი კაცნი, ანუ ქალაქისა ვაჭარნი და ყოველთა ქუეყანათა მავალნი და მნახუელნი კაცნი, ანუ ღწის მოშიშნი და სულისა კერძნი კაცნი, და ანუ ქუეყანისა მამასახლისნი და ძუელნი კაცნი“ („საქ. სიძვ.“, I, 1899, გვ. 5).

ზემოდასახელებული სხვადასხვა წოდებისა და მდგომარეობის ბრჭე კაცნი მოხსენიებულა არიან ბაგრატ კურაპალატის სამართლის მე-100 მუხლში: „ეინცა მოძღუარნი იყოს, ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილა და ნამყოფი კაცი იყოს, ანუ კარგი დიდ-ვაჭარი, ანუ კარგი სოფლისა მამასახლისი იყოს... ის დასვი ბჭედ, ჭკუიანი იქნების, და კარგად ეცოდინების ბჭობა და უსამართლოს არას იტყვს“. ჩანს, რომ 1460 წლის სიგელის დამოწმებული ადგილი ზოგიერთი ცვლილებით ბაგრატ კურაპალატის სამართლიდანაა აღებული.

მეფე სიმონ პირველი 1593 წელს წყალობის წიგნს უბოძებს გელგონ შალაღაძეს სისხლის განჩინების შესახებ. სიგლის შესავალში ნათქვამია: „უპყნით მოკითხული და ძუელთაგან ძუელთა მეფეთა ჩუენთა გუართავან... სიგელნი მქონებოდეს და ქამთა სჯგომისაგან დაძულებულნი იყუნეს... და განუჩინეთ სამართალი სისხლისა“.

მოგვეყავს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის მუხლები და შესაბამისი ადგილები 1593 წლის წყალობის წიგნიდან.

ბაგრატ კურაპალატის სამართალი

1593 წლის წყალობის წიგნი

105. თუ კაცმან ხუცისა ცოლი მოაყინოს, გინა უზესთაესმან, გინა უმწუფდაესმან, მისსა სისხლსა სამოცი ათასი თეთრი სხუად ემატოს.

147. თუ აზნაურმან კაცმან აზნაურსა ნაბჭობი სისხლი დაუჭიროს, ათი ათასი კიდევ სხუად დაუჭრვოს.

120. თუ კაცმან კაცსა უსამართლოდ აგინოს ღაშქარსა ზედა, ოთხი ათასი თეთრი დაუჭრვოს.

თუ ხუცესსა ცოლი მოუტყუოს, სრულსა სისხლსა ორმოცი ათასი ემატოს.

თუ ნაბჭობი [სისხლი] ვინმე[მ] დაუჭიროს, ოცი ათასი თეთრი სხუად ეზღოს და ნაბჭობი[ცა] შეეჭრეს.

თუ აგინოს ვინმე პირდაპირ, ხუთი ათასი დაეჭრვოს.

130. თუ დიაცი აგინოს, თორმეტი გლეხი დააუტრვოს მარტავითა საკსრი-თა.

127. თუ უსამართლოდ დიდნან კაცმან თავისსა ამხანაგსა შექარა ხოხოს, ათი ათასი დაუტრვოს.

124. წაბარვითა თვალისა ცურა, კელ-ვერცისა დავერმა, პირისა და-ლი, — ესე სამი სისხლისა ნახევარი არს.

125. თუ უჩინარსა ადვილსა იყოს, შას ვერში მართებს.

141. თუ ჯოგი წასხან, რაზომისა-ცა სულისა იყოს, მამაცისა თუ დია-ცისა, თავის-თავისად გაძარცვილისა საუბატოდ დაეუტრვოს: მარაცისა — ორი ათასი, დიაცისა — სამი ათასი და ჯოგი უკლებლად შეექცეს.

133. თუ კაცი კაცსა ზედა ხალა-ტოდ წავიდეს, თუ მანვე დამალოს, ანუ სხუათა დააშლევინონ, არა ზედა-აყ.

134. თუ გამართოს და იგი კაცი ღმერთმან მოარჩინოს, გეტუნი ათასი თეთრი დაუტრვოს სიკუდილისა ცდი-სათვის, სამი ათასი შევეყრების ცოდ-ვისათვის.

142. თუ უსამართლოდ პატრონსა წინა შეასმინოს, სრული სისხლი მარ-თებს, ამაღ რომე მისით გამოიშეტა.

136. თუ კაცმან მეზობელი გასცეს, ნახევარი წამლებმან ზღოს და ნახე-ვარი გამცემელმან დაუტრვოს საბა-ტიყო.

138. მეკობრისა და ზედა-დამსხმე-ლისა სისხლი არ არის.

თუ დიაცი აგინოს, ათი ათასი დაეუტრვოს საუბატოდ.

თუ უსამართლოდ შექარა ხოხო-ს, თორმეტი ათასი დაეუტრვოს.

ნაკრავითა თუალისა წაყრა, კელ-ვერცისა დაშეება, პირისა დალი, ნახევარისა სისხლისა არის.

თუ უჩინარსა ადვილსა დადი და-სუას, ორი გერში დაეუტრვოს.

თუ ჯოგი ბყუეს და მოსტაცოს ვინმე, რაზომისა-ცა სულისა იყოს, თუის-თუისად გაძარცული და თრ-კეცი საუბატოდ დედათა დაეუტრვოს და ერთი მამაცისა, და ცხენებიცა უკლებლად შეექცეს.

თუ ვინმე საღალატოდ წავიდეს და თავადვე დამალოს ანუ სხუათა დააშლევინონ, არა ზედა-აყ.

თუ გამართოს და სიკუდილისა ეცადოს, და ესეუთარი კაცი ღმერ-თმან მოარჩინოს, მისგან მკუდარი იქნების და ნახევარი სისხლი დაე-უტრვოს სიკუდილისა ცდისათვის.

თუ პატრონს წინა უსამართლოდ შეასმინოს, ოციათასი თეთრი დაე-უტრვოს.

თუ გასცეს, ნახევარი გამცემმან და ნახევარი წამლებმან ვარდაცა-დოს, რაცა შეჰკდეს.

თუ მეკობრე დამსხმელი და გამ-წე მოკლას, მისი სისხლი არ ეთხო-ოს. (ქართულ-სპარსული ისტორიუ-ლი საბუთები, ვლ. ფუ. თურქიძის გამოცემა, 1955, გვ. 46)

ზემოთ დათქმებულა წყაროებიდან ჩანს, რომ ბავრატ ერეკლეატის სამარ-თაღმა გარკვეული გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე.

კანონიკური სამართალი

(მუხლ. 161—170)

აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოში დართული მუხლები (161 — 170) თვითი შინაარსითა და სასჯელის დადების მხრივ სახით განსხვავდება ძველის სხვა მუხლებისაგან. აღნიშნული მუხლების ტექსტი ბექას და აღბუღას კანონებს არ უდგება. მათ ახვიათებთ განსაკუთრებული ნიშნები, რომლებიც არც ბექასა და არც აღბუღას სამართლის წიგნის სხვა მუხლებს არ მოეპოვება. თვითვე ამ მუხლში ძირითად სასჯელს მომატებული აქვს დამნაშავეს წყევლა-კრულვა და შეჩვენება — „კრულ და წყეულ შეჩვენებულ იყავნ“. დამნაშავეს წყევლა-კრულვა, მოციქულოთა და წმინდათა კრებათა კანონების ქვეშ დაეწება, ოსიაც ზემოაღნიშნული მუხლები შეიცავს, ამ კანონებს განსაკუთრებულ საკლესიო ელფერს აძლევს, რაც ხაერო სამართლის ძველისათვის დამატებითი არ არის.

161—170 მუხლები თავისი თვისებებით ძალიან განსხვავდებიან კათალიკოსთა სამართლის წიგნის კანონებს, რომლებიც XVI საუკუნის საკლესიო კრებას ძველის წერის წარმოაუყენენ.

ზემოაღნიშნული მუხლები ბექა-აღბუღას კანონმდებლობის ორგანული ნაწილი რომ არ არის, იმათაც დასტურდება, რომ 161 მუხლში აღნიშნული დანაშაულის (ღალატით მკვლელობის) შესახებ ლაპარაკია ძველის სხვა მუხლებშიც, სადაც კანონმდებელი განსხვავებულ, უფრო მსუბუქ სასჯელს ადგენს. 161-ე მუხლში ლაპარაკია ღალატით მკვლელობის შესახებ: სასჯელად დაწესებულია ორკეცი სისხლი, რომელსაც ემატება „კრულ და წყეულ-შეჩვენებულ იყავნ“. იმავე დანაშაულისათვის 117-ე მუხლში ნათქვამია: „თუ კაცი კაცმან ღალატით მოკლას, თორმეტი ათასი სისხლსა ემატოსო“. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ შეუძლებელია ეს ორი მუხლი ერთსა და იმავე კანონმდებელს ეკუთვნოდეს, რადგან ერთსა და იმავე დანაშაულზე (ღალატით მკვლელობაზე) 161-ე მუხლი ითვალისწინებს მეტად მძიმე სასჯელს—დამნაშავეს შეჩვენებას და იმის შეჩვენებასაც, ვინც მკვლელს ხელი გაუშართა. ხოლო 117-ე მუხლი თვითონ მკვლელს სასჯელად უწესებს ერთი სისხლის გარდა თორმეტი ათასი თეთრის გადასდას და არც მას და არც მის მფარველს კრულვა-შეჩვენებით არ ემუქრება. ცხადია, რომ ერთ კანონმდებელს არ შეეძლო ასეთი ორი განსხვავებული სასჯელი დაეწესებინა ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის.

ასევე ძმის მოკვლის შესახებ ლაპარაკია ბექას კანონების 22-ე მუხლში. რომელიც მკვლელს ორკეცი სისხლის დატრეფებას, მამულს ჩამორთმევასა და გადახვეწის უწესებს; თანაც კანონი ითვალისწინებს დამატებით სასჯელს: ეპისკოპოსმა დამნაშავეს ცოდვის მოსაწინააღმდეგად საეკლესიო სასჯელი უნდა დაიდოს. ამრიგად, მკვლელი გაძევებული უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სიცოცხლეს ინარჩუნებდა. იმავე 161-ე მუხლით კი, ძმის მკვლელს ორკეცი სისხლს რომ გადააბრუნებდნენ, შემდეგ შეაჩვენებდნენ და, ვითარცა შეჩვენებულს, ვერავინ მიეკარებოდა, არავის არ უნდა ეშველა მისთვის და, თუ ვინმე მფარველობას აღმოუჩენდა, ისიც წყეულ-შეჩვენებული იქნებოდა. ამრიგად, 22-ე 117-ესა და 161-ე მუხლებში ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის სამი განსხვავებული სასჯელია გათვალისწინებული. აღნიშნული მუხლებიც სხვადასხვა დროის საკანონმდებლო მოღვაწეობის ნაყოფი უნდა იყოს.

მსვავს მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ძველის სხვა მუხლებშიც. 165-ე მუხლი ცოლის ძალით მოტაცებას ეხება. ამავე დანაშაულს ეხება 135-ე მუხლიც. ორივე მუხლი ერთნაირ ძირითად სასჯელს აწესებს. დამნაშავემ დაზარალუბელს სრული სისხლი უნდა დაუტრავოს. — მაგრამ განსხვავება იმაშია, რომ 165-ე მუხლი მეტად მძიმე დამატებით სასჯელს — წყევლა-კრულვასა და შეწვევას ითვალისწინებს. ეს ორი მუხლის სხვადასხვა კანონმდებელს უნდა ეკუთვნოდეს.

167-ე მუხლის მიხედვით, თუ ქურდობა ჩადენილია ისეთ ადგილას, რომელიც „საპატრიო ადგილად“ (ხაზინა, ეკლესია და სხვ.) არ ითვლება, დამნაშავემ ნაპარევი უკლებლივ უნდა დააბრუნოს და გარდა ამისა მას წყევლა-კრულვა და შეწვევნება უნდა შეუფარდოს, ხოლო თუ დანაშაული ჩადენილია საპატრიოსა და მონასრიდებულ ადგილას („საპატრიო ადგილას“) დამნაშავეს „ორნივე თვალნი დაეწუნენ და ანუ კელ-ფერკი დაეჭრას“. ამავე დროს ზეჰას ხაზართლის 62-ე მუხლი ასეთივე დასაწესებლობის გაცვლებით უფრო მსუბუქ სასჯელს ადგენს. ნაპარევს ორკეცად გადახდევინებთ, კმაყოფილდებთ: „ნაპარევი შესცეს და ერთი ეზოში სხუა“. ცხადია, რომ 167-ე მუხლით გათვალისწინებული სასჯელი გაცილებით უფრო მკაცრია, რამდენადაც, გარდა მოპარულის ანაზღაურებისა, წყევლა-კრულვასა და შეწვევას აწესებს. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით, 167-ე მუხლი უფრო ძველი კანონმდებლობის შთაბეჭდილებას ახდენს; ამ მუხლში გათვალისწინებული სასჯელი — თვალთა დაწვევა და ხელფერის მოჭრა — თამარ მეფის წინა პერიოდში იყო გავრცელებული და თამარ მეფეს გაუუქმებია. დამახასიათებელია, რომ 152-ე მუხლი თვალთა დაწვევა-თვას მოითხოვს მეფის ან უდიდებულესი კაცის თანხმობას. თამარის ხანაშიც ამ სასჯელის შეფარდებისათვის მგდობს თანხმობა იყო საჭირო. როგორც ამას აღნიშნავს თამარ მეფის ისტორიკოსი, თამარ მეფეს ამ უფლებით უსაოცრულია და ასეთ სასჯელზე თანხმობას არ იძლეოდა. მკაცრი სასჯელები ქურდობას მიმართ ისევ აღადგინა XVI საუკუნეში „კათალიკოსთა სამართალში“. რომელიც დამნაშავეს ქურდობისათვის სიკვდილით დასჯასა და ხელის მოკვეთას უწესებდა.

ამრიგად, ზეჰასა და აღბუღას კანონების ბოლოში დართული მუხლები (161 — 170) თავისი შინაარსით არც ერთ დღემდე ცნობილ სამართლის ძეგლს არ უდგება. ზემოთ მოყვანილი მუხლები სასჯელით სიმკაცრით კათალიკოსთა სამართლის წიგნს უახლოვდება. მაგრამ ამგვარი თვისებები შეიძლება თამარ მეფეზე უწინარესა ხანის ძეგლსაც პქონოდა.

ზემოაღნიშნული მუხლები საეკლესიო სჯულმდებლობას ფრაგმენტია, რომელიც განსაკუთრებულ სასჯელებს ითვალისწინებს. 165-ე, 168—170-ე მუხლების დასასრულს გათვალისწინებული ხანჭცია, რომ დამნაშავე „კანონსამცა ქუე შე იკნების წმიდათა მოც-ქულთასა“. კანონიკური სამართლის ფორმულას შეადგენს და ამიტომ ძეგლსაც კანონიკური სამართალი ვუწოდეთ.

კანონიკურ სამართალში გათვალისწინებულია შემდეგი სახის დანაშაული: მკვლელობა — 161, 164, 166; სხეულის დაზიანება — 162; ქალის მოტაცება — 165; გაძარცვა — 163, 166, 167, 168; ქურდობა — 167; თვითნებობა — 166; გენახისა და ხეხილის დაჭრა ან ყანის დათიბვა — 169; ცეცხლის წაკიდება — 168—170.

მართალია, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის წინამდებარე გამოცემის კომენტარებში ყრძო საკითხებს არ ვეხებით, მაინც ვიზანდუფონილად მივიჩნით სისხლის სამართლის ორი უმნიშვნელოვანესი ტერმინის განხილვა.

ბეჭასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართული ბაგრატ კურაპალატის სამართლის 159-ე მუხლი ჩვენი გამოცემის ორივე უძველეს ხელნაწერში ასე იწყება: „საპირო და სანახები რომე წინა გასამძღვანებელი არს“. რას ნიშნავს „საპირო და სანახები“? ცნობილი მკვლევარი ნ. ურბნელი აღნიშნულ მუხლს ათაბაგ აღბუღას სამართლის მუხლად თვლიდა და წერდა: „...ათაბაგი აწესებს სხვა გარდასახალსაც — „საპირო და სანახებს“, რომელიც სულისა წინა გასამძღვანებელია... როგორც სახელწოდებაც უჩვენებს, საპირო დასანახები ანუ სულისა წინა გასამძღვანებელი მხოლოდ მოკვლისათვის იყო დადებული“ („ათაბაგნი ბეჭა და აღბუღა და მათი სამართალი, 1892, გვ. 261—262). ამრიგად ნ. ურბნელს „საპირო დასანახები“ გადასახადის სახეობად მიაჩნია. მაგრამ, როგორც გამოიჩვენა, ხელნაწერებში ამ მუხლის ტექსტი შერყენილია. ტექსტის ასეთი დამახინჯება აიხსნება იმით, რომ დროთა განმავლობაში ნუსხების გადამწერთ ვერ გაურჩევიათ და ერთმანეთში აურევიათ მსგავსი მოყვანილობის ხუცური ასოები ბ და შ. ტერმინი „საპირო“ ხელნაწერებში სწორადაა დაცული. მაგრამ ფრანის მეორე ნაწილი — „და სანახები რომე“ აშკარად დამახინჯებული ჩანს. ამიტომ ჩვენს გამოცემაში ეს ადგილი აღდგენილია ასე: „საპირო და სანახშირო“. ასეთი აღდგენა რომ მართებულია, ეს დასტურდება სხვა წყაროებიოც, სადაც „საპირო და სანახშირო“ ერთად იხსენიება, ხოლო „საპირო და სანახები“ ერთად არსად არ გვხვდება.

საპირო ძველი ქართული იურიდიული ტერმინია, რომლის ეტიმოლოგია და იურიდიული შინაარსი დღემდე დადგენილი არ არის. ზოგიერთი მოსაზრება ამ ტერმინის შესახებ ჩვენ გამოთქმული გვაქვს სხვა ადგილას (იხ. „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 219—221). ეს ტერმინი არ გვხვდება სულხან საბა ორბელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში. არც ქრონიკებსა და სხვა ნარატიულ წყაროებშია იგი დამოწმებული. ქართული სამართლის საკანონმდებლო ძეგლებიდან „საპირო“ მხოლოდ ბაგრატ კურაპალატის სამართალშია აღნიშნული ეს ტერმინი იშვიათად გვხვდება ე. წ. სასისხლო სიგელებშიც, როგორც ავთ. ივ. გაყახიშვილის აზრით, თუმცა ყალბი და ნატყუარი საბუთებია, მაგრამ ამასთანავე ძველი ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიის შესასწავლად მდიდარ მასალას შეიცავს.

აღსანიშნავია, რომ „სანახშირო“, როგორც გადასახადი თითქმის ყველა სასისხლო სიგელში გვხვდება. რაც შეეხება საპიროს, იგი მხოლოდ ორიოთხ სიგელშია მოხსენიებული. სასისხლო სიგელების გადასახადთა ტერმინების შესწავლისას ირკვევა, რომ იმ სიგელებში, სადაც საპირო არ არის, იგი შეცვლული უნდა იყოს ამ სიტყვის სინონიმით; ასეთ სინონიმს, თუ არ ვცდებით, სანახ წარმოადგენს, რომელიც საპიროს ნაცვლად სანახშიროს გვერდით იხსენიება.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში „საპირო და სანახშირო“ ერთ ადგილას (მუხლ. 159) იხსენიება, ხოლო ორ ადგილას (მუხლ. 112, 160) მხოლოდ — „საპირო“. სხვა სამართლის წიგნებში ეს ტერმინები არ გვხვდება.

დღემდე გამოქვეყნებულ სასისხლო სიგელებიდან ტერმინი „საპირო“ მხოლოდ ორიოდე სიგელში — სვანთა ერისთავის გელოვანის სასისხლო სიგელსა

(საქ. სიძვე. II, გვ. 514) და კოტრაძეთა სასისხლო სიგელში (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 59) გვხვდება.

სხვა გამოქვეყნებულ სიგელებში „საპიროს“ ნაცვლად გვხვდნენ „საზაო“ იხსენიება. შავალითისათვის დავიმოწმებთ რამდენიმე სიგელს:

1. მიტეხაძეთა სასისხლო სიგელში ნათქვამია: „თუ ვინმე მოკლას შიქაშაძისა გუარისა ყაცო, ისი ათასი ძველა თეთრი დაეურვეზოდეს მისთა საზაოთა და სანახშიროთა“ (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 7).

2. ვანნაძეთა სასისხლო სიგელში — „სანახშიროთ და საზაოთ ვავინიხეთ ორასი ათასი კირმანგული თეთრი“ (იქვე, გვ. 41).

3. თოღაძეთა სასისხლო სიგელში — „სისხლი ორას სამოცი ათასა გავეინენია, სისხლად დაეურკოს, საზაოსა და სანახიროსა ვარეთ“ (იქვე, გვ. 46).

4. გვადავას სასისხლო სიგელში: „სამოცი ათასი ძველი თეთრი სანახშირედ დაეურკოს; მის აქეთ ათი ათასი საზაოდ დაეურკოს“ (იქვე, გვ. 255).

ზემოთ დამოწმებულ და აგრეთვე სხვა სასისხლო სიგელებშიც „საპიროს“ ნაცვლად „სანახშიროს“ გვევლინება „საზაო“ იხსენიება. თითქოს ექვს არ უნდა იწვევდეს ის, რომ ყველა დამოწმებულ შემთხვევაში „საზაო“ „საპიროს“ სინონიმი უნდა იყოს აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთ სიგელში, სახელდობრ, კოტრაძეთა სასისხლო სიგელში, ეს ორი სიტყვა (საზაო და საპირო) მოცემულია „საზაოთა-საპიროთა“ სახით (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 59); ხოლო ვიზგალიძეთა სასისხლო სიგელში — „საზაოდ-შესამყრელი“ იხსენიება. მაშასადამე, საპირო არის საზაო ანუ „საზაო-შესამყრელი“, ე. ი. განსაკუთრებულად გადსახადი, რომელსაც დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს მათ შორის შეუღლისა და ქაშპობის მოსპობის, ზავისა და შერიგების გამო. საპირო (საზაო) მესისხლეთა დაზავების გადასახადია, რომელსაც დაზავებისთანავე აძლევს დამნაშავე დაზარალებულს შესამყრელის სახით. მოქმედებდა დაზავება, მათი შერიგება განსაკუთრებული აქტია, რომლისთვისაც საგანგებოდ გადასახადია დაწესებული.

ეტიმოლოგიურადაც სიტყვა „საპირო“ ბირობის მიცემასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. „საპირო“ არის სისხლის დაურევებას წინაპირობა, რომელიც წინ უძღვის სისხლის ვადახდას, იგი სისხლის დაურევებას წინაგასაძღვანებელია, ისეთი გადასახადია, რომელსაც იხდის დამნაშავე დაზარალებულის სასარგებლოდ. ეს კარგად ჩანს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნიდან, სადაც ნათქვამია: „საპირო და სანახშირო წინაგასაძღვანებელი არს“ (მუხლ. 159), „საპირო მის-მისითა წებითა წინა გაუძღვანეთ“ (მუხლ. 160). ასეთვე ფორმულა გვხვდება ორალელაშვილის კვლევაში: „და სრულისა სისხლისა წინაგასაძღოში — ოცდაათი ათასი ცხუმური“ (საქ. სიძვე. II, 437).

6. ურბნელის აზრით საპირო გადასახადი მხოლოდ მოკვლისათვის იყო დადებული. მაგრამ ეს აზრი სწორი არ უნდა იყოს. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 112-ე მუხლი ამბობს, რომ ეკლესიის ვაძარცვის შემთხვევაში, „ვისითიცა მიხვებით დამართებოდეს, საპირო მან დაეურკოსო“. მაშასადამე, საპირო, როგორც გადასახადი, ეკლესიის ვაძარცვისათვისაც ყოფილა დაწესებული.

საპირით რომ მართლ შეკვლელობისათვის დაწესებული განსაკუთრებული გადასახადი არ იყო, ცხადად დასტურდება აგრეთვე ბაგრატიის სამართლის 159-ე და 160 მუხლებით, რომლებიც საპირო გადასახადის ოდენობას აწესებს იმის მიხედვით, თუ რა სახის დანაშაულია ჩადენილი. თუ ისეთი დანაშაულია ჩადენილი, რომლისთვისაც დამნაშავემ სრული სისხლი უნდა გადაიხადოს, საპიროს ოდენობა ოცი ათასით განისაზღვრება, თუ ნახევარი სისხლი უნდა გადაიხადოს, საპირო ათი ათასია, ხოლო „ჯელთა შეპყრობის“, ე. ი. თვითნებურად დამატიმრების, საპირო გადასახადი ხუთი ათასია. თანაც კანონმდებელი დასძენს, რომ ამ გადასახადის ოდენობის განსაზღვრობის დროს „გააჩინეთა უნდა, რაიცა ვის-რა სასისხლო სჭირდესო“, ე. ი. საპირო იმის მიხედვით განსაზღვრეთ, ვის რა დანაშაული აქვს ჩადენილიო.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 160 მუხლით საპირო წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვითაა განსაზღვრული და დიდებულებსა და აზნაურებთან ერთად ნახსენებია გლეხის საპიროც: „საპირო... დიდისა დიდი გააჩინეთ, და ცოტადსა — ცოტი. ესე გლეხისა სისხლისა, დიდებულთა და აზნაურთა საპირო განსხვავების: ოცდაათი ათასი, ჩვიდმეტი ათასი, თორმეტი ათასი, შვიდი ათასი, როგორც ვის მართებს აგრე გააჩინეთ“. აქედან ცხადად ჩანს, რომ საპირო დიდებულნიცირებულია წოდებასდა მიხედვით: დიდს დიდი, ხოლო პატარას პატარა გაუჩინეთ, იმის მიხედვით, „როგორცა ვის მართებს“. თანაც კანონი ზუსტად განსაზღვრავს საპიროს გადასახადის ოდენობას: დიდებულისათვის — ოცდაათი ათასი, აზნაურისათვის — ჩვიდმეტი ათასი და თორმეტი ათასი, ხოლო გლეხისათვის — შვიდი ათასი. საყურადღებოა, რომ აქ გლეხის საპირო მისი სისხლთან შედარებით საკმაოდ დიდია: განსხვავება დიდებულთა და აზნაურთა სისხლსა და გლეხის სისხლს შორის შედარებით ბევრად მეტია, ვიდრე მათივე საპიროს შორის: დიდებულის საპირო 4-ჯერ და უფროც მეტია გლეხის საპიროზე, პირველი აზნაურისა — თითქმის 3-ჯერ, ხოლო მეორესი — თითქმის 2-ჯერ, დიდებულის სისხლი კი ბევრს სამართლით 100-ჯერ მეტია გლეხის სისხლზე, ხოლო ვახტანგის სამართლით — 128-ჯერ.

გლეხის საპირო გადასახადის ასეთი შედარებით დიდი ოდენობა, თუ აქ კანონით ტექსტის დამახინჯებას არა აქვს იდგილი, გამოკვლეული და ახსნილი უნდა იქნეს სხვა სარწმუნო საბუთების (საარქივო მასალების) შესწავლის საფუძველზე, რადგან დღემდე გამოქვეყნებული მასალა ამ საკითხზე პასუხის გასაცემად ხაკმარისი არ არის.

დაილოოს, უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ყველა დამოწმებული საბუთოდან ჩანს, საპირო არ წარმოადგებს საჯარო ხასიათის ქარიმას, რომელიც ნახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენელს ეძლეოდა. იგი კერძო გადასახადია, რომელსაც დამნაშავე უხდის დაზარალებულს ან მის ნათესაებს სისხლის დაუზრვებამდე.

ახლა განვიხილოთ მეორე ტერმინი „სანახშირო“, რომელიც აგრეთვე გვხვდება ბექასა და აღბულას სამართლის წიგნის ბოლოს დართულ ბაგრატ კურაპალატისა და კანონიკური სამართლის ზოგიერთ მუხლში (ამ ტერმინის შესახებ იხ. აგრეთვე ჩვენი „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 221—223).

„სანახშიროს“ ეტიმოლოგია გამოკვლეული და დადგენილი აქვს აკად. ნ. შარტა. ეს ტერმინი წარმოდგება „ნახშირიდან“, რაც თავდაპირველად ქრილობას და სისხლს ნიშნავდა, ხოლო შემდეგ ზარალსა და საზღაურსაც. სიტყვა

„ნახშირი“ კი დაკავშირებულია სიტყვასთან „ნადირი“. „ნახჭირ“ სომხურად ნიშნავს ნადირობისას ცხოველთა და თმში ადამიანთა ხოცვა-ჩლატას („ზიანს“, „ზარალს“, „დარტყმას“). აგრეთვე — „ნადირობას“ ან „ნაინდარევს“ (Зап. Вост. отд. имп. русс. археол. общества, XVIII, вып. IV, 1908, გვ. 170).

სულხან საბა ორბელიანის განმარტებით „სანახშირე ესე არს რა მესისხლენი დაწავდნენ, პირველად სანდო რამე მასცენ სისხლის გარდაკდამდე“. მაშასადამე სანახშირო არის სანდო მასაცემი, რასაც მესისხლეთა ანუ მოჭიშვე მხარეთა დაზავების შემდეგ დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს როგორც სისხლის გადახდის საწინდარს.

მოჰყავს რა საბას ეს განმარტება, ნ. ურბნელი წერს: „სამართალში განმარტებული არაა, სანახშირო სისხლის ნაწილს შეადგენდა, თუ ცალკე გარდასახადს. აგრეთვე არა სწერია ყველას ეძლეოდა, თუ პარტო უმაღლესს. სიგელუბის მიხედვით ეს შეიძლება ეიფიქროთ, რომ სანახშიროს ღიდ გვარისანი აღებდნენ და ისიც მბიშვ დამნაშაულში“ (იქვე, გვ. 261).

პროფ. ს. კაკაბაძე ხარვევში „სასისხლო სიგელების შესახებ“, გვხვება #1 საპიროსა და სანახშიროს საკითხს, წერს: „სასისხლო გარდასახადსა და ამ ხარისას (სანახშიროს) გარდა სიგელებში მოხსენებულია კიდევ საპირო და საზაო გარდასახადი. არსებითად სამივე ეს გარდასახადი (სასისხლო, სანახშირო და საპირო-საზაო) შეადგენდა სისხლის სრულს ჯამს“ („საისტორიო მოამბე“, II, 1924 წ., გვ. 107). ამრიგად პროფ. ს. კაკაბაძის აზრით, საპირო და სანახშირო შეადგენდა სისხლის ანუ სიგელულობის გადასახადის სრულ ჯამს, ე. ი. შედიოდა სისხლის სრულ ოდენობაში.

მაგრამ ასეთი დასკვნა არ შეიძლება გამოვიტანოთ არც სამართლის წიგნებიდან და არც სასისხლო სიგელებიდან. წყაროებში სოფლი სისხლი, საპირო და სანახშირო ცალ-ცალკეა აღნიშნული. ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართულ კანონიკური სამართლის ფრაგმენტში (მუნ. 162) ნათქვამია: დამნაშავემ დაზარალებულს „სისხლი სრული და სანახშირო დუღრეოს“. მაშასადამე, სრული სისხლი და სანახშირო სხვადასხვა გადასახადია, სანახშირო როგორც გადასახადი არ შედის სრულ სისხლში, იგი ცალკეა აღნიშნული და განსაკუთრებულ საზღაურს შეადგენს, რომელიც სისხლის დაურევამდე უნდა მისცეს დამნაშავემ დაზარალებულს.

სანახშირო რომ არ შედიოდა სისხლის ოდენობაში, ეს კარგად ჩანს თვით სასისხლო სიგელებიდანაც. მაგალითობათვის მოვიტანთ რამდენიმე ამონაწერს სასისხლო სიგელებიდან სისხლისა, საპიროსა (საზაო) და სანახშიროს შესახებ.

1. გორგაძეთა სასისხლო სიგელი (1392 წ.): „სისხლი სრული სამკურასი ათასი კარმანული თვთრი დავეურვებოდეს საზაოსა და სანახშიროსა აჭათ. სანახშირო და საზაო სამი ათასი დავეურვებოდეს, სადალოდა-ოცი ათასი, საგერშოდა — თორმეტი ასი, საცოქლოდა სრულისა სისხლისა შეეჭუსედი დავეურვებოდეს“ (ქრონიკები II, 194).

2. ორალელიძე-კვიციანილითა სასისხლო სიგელი (1463 წ.): „და ვაგიჩინეთ სრული სისხლი ოთხასი ათასი ჰველი ცხემერი, სანახშირესა, საზაოსა გარეთ“ (საქ. სიძე, II, 437).

3. ბაქრაძეთა სასისხლო სიგელი (1501): „სრული სისხლ-

ლი ცხრა ასი ათასი კირმანეული თეთრი დაგიურავს, შას გარდა სამოცი ათასი თეთრი სანახშიროთ დაგიურავს“ (საქ. სიძვ. 11, 22).

4. შალლაქუელისძის სასისხლო სიგელი (1510 წ.): „სიასხლი ასოცი ათასი ძველი თეთრი დაგიურავს საგერშოსა, სავიროსა და სანახშიროს გარეთ. აწ ვინცა შენი გუარის კაცი მოკლას, სრულსა სისხლსა გარეთ ორი ათასი სანახშირე დაგიურავს“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი Qd 7877).

დამოწმებული სასისხლო სიგელებიდან ცხადად ჩანს, რომ სავირო (საზაო) და სანახშირო შეადგენენ ცალკე გადასახადებს, რომლებიც სისხლის ფასში არ შედიან. სრული სისხლი ანუ მკვლელობის სრული საზღაური ყოველთვის ცალკეა განსაზღვრული, ხოლო სავირო (საზაო) და სანახშიროც — ცალკე. სავიროსა და სანახშიროს, როგორც განსაკუთრებულ საზღაურს, სიგელები აწესებენ „სრულსა სისხლსა გარეთ“, „სრულსა სისხლსა გარდა“, „სრულსა სისხლსა აქათ“. აქედან ცხადაა, რომ სავირო (საზაო) და სანახშირო სისხლის ნაწილს არ შეადგენდა და სისხლის სრულ ჯამში არ შედიოდა.

ვის ეძლეოდა სანახშირო, მხოლოდ დიდგვაროვანს თუ სხვა ფენების წარმომადგენელსაც? ნ. ურბნელის აზრით სიგელების მიხედვით შეიძლება ვუფიქროთ, რომ სანახშიროს დიდ გვარისანი იღებდნენ და ისიც მძიმე დანაშაულში. მაგრამ ეს მოსაზრება სწორი არ უნდა იყოს. დღემდე ცნობილი და გამოქვეყნებული სიგელების მიხედვით ასეთი საზღაური არა მარტო დიდგვაროვანებს, არამედ თავადაზნაურობის სხვა, უფრო დაბალი ფენების წარმომადგენლებსაც ეძლეოდათ. ეს დასტურდება ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 160-ე მუხლითაც.

ამასთანავე საჭიროა აღინიშნოს, რომ სანახშირო, როგორც გადასახადი, მარტო მძიმე დანაშაულისათვის არ იყო დაწესებული. ეს კარგად ჩანს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 159-ე მუხლიდან, სადაც ნათქვამია: „სავირო და სანახშირო — სრულსა სისხლისა — ოცი ათასი, ნახევარისა სისხლისა — ათი ათასი, ჭელთა შეპყრობისა — ხუთი ათასი; გასინჯვად უნდა, რაღცა ვის-რა სასიხლო სჭირდეს“. მაშასადამე, სავირო და სანახშირო დაწესებულია იმის მიხედვით „ვის-რა სასისხლო სჭირს“, ე. ი. ვის რა დანაშაული აქვს ჩადენილი. „სრული სისხლის“ ანუ მკვლელობის სრული საზღაურის სავირო და სანახშირო ოცი ათასს უდრის, ისეთი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში, რომლისთვისაც მკვლელობის ნახევარი საზღაური — „ნახევარი სისხლი“ — არის გათვალისწინებული. სავირო და სანახშირო ათი ათასია, ხოლო თვითნებურად შეპყრობისათვის — ხუთი ათასი. აქედან ცხადად ჩანს, რომ სავიროსა და სანახშიროს ოდენობა განსაზღვრულია როგორც დაზარალებულის სოციალური და წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით, ისე ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმის კვალობაზეც.

ამრიგად, სავირო და სანახშირო ორი საგანგებო გადასახადია. სავირო ანუ საზაო მოქიშბე მხარეთა დაზავების გადასახადია, რომელსაც დაზავებისას ამღევს დამნაშავე დაზარალებულს შესამყრელოს სახით. განსხვავება სავიროსა და სანახშიროს შორის ის არის, რომ სავირო შესისხლეთა შერიგების

სასყიდელია, რომლითაც შუღლი და მტრობა ისპობა შურის მაძიებელთა შორის, სანახშირო კი სისხლის დაურევების საწინდარია, რომელსაც დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს მესისტლეთა დაზავების შემდეგ, როგორც სისხლის გადახდის გარანტიას.

საპირო და სანახშირო კერძო ხასიათის გადასახადებია, რომლებიც მთლიანად დაზარალებულს ეძლევა და საჯარო ხელისუფლების წარმომადგენელთათვის განკუთვნილი არ არის.

თლენი ხმარობდნენ საქმის გარჩევის დროს სხვადასხვა ცნობების ამოსაკრებად“ (ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, 1934, გვ. 269, 270).

ვახტანგ VI კანონთა კრებულის მეორე რესული გამოცემის (1887 წ.) წინსიტყვაობაში კრებულის გამომცემელი ა. ს. ფრენკელი წერდა: „Исследователи старых грузинских законов: граф Баудов, кн. Багратион-Мухранский, Д. З. Бакрадзе и некоторые другие согласны между собою в том, что действовавшим законом в Грузии следует признать исключительно Уложение царя Вахтанга“ (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, гв. 1—II).

გერმანელი მკვლევარის ფ. ჰოლდაკის აზრითაც სავალდებულო ძალა მხოლოდ საკუთრივ ვახტანგის კანონებს ჰქონდა, რაც შეეხება კრებულში შეტანილ სხვა ეროვნულ და უცხო ძეგლებს, მათ დამხმარე, შევსებითი ნორმების მნიშვნელობა ჰქონდა (Holldeck, Zwei Grundsteine... 1907, გვ. 97, 102). ეს აზრი ჰოლდაკზე დიდი ხნით ადრე ჯერ კიდევ პაქსტაფ-ზენმა გამოთქვა: ვახტანგის კრებულის მოხეს, ბერძნული და სომხური კანონები გამოიყენება საქართველოში მხოლოდ როგორც დახმარე სამართალი (Hilfsrecht) და ისეთი შემთხვევებისათვის, რომელთა გადასაჭრელად მისი კანონი საკმარისია (Haxthausen, Transcaucasia, II, 1856, გვ. 282).

ფრანგი მკვლევარის ე. კარსტის აზრით მთავარი ძალა აქვს ვახტანგის საკუთარ სამართლის წიგნს, რაც შეეხება კრებულში შეტანილი ეროვნული სამართლის სხვა ძეგლებს, მათ რამდენადაც ისინი გაუქმებული არაა ვახტანგის სამართლის წიგნით, პირველი ხარისხის სუბსიდიარული სამართლის ძალა აქვთ. უცხო სამართლის ძეგლებსაც აგრეთვე სუბსიდიარული ძალა აქვთ, მაგრამ მეორე ხარისხისა.

ბერძნული კანონების საქართველოში მოქმედებისა და მათი ქართულ აპართალზე გავლენის შესახებ აზრი გამოთქვა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა გასული საუკუნის 90-იან წლებში. თავის პატარა, მაგრამ ნიჭიერად დაწერილ მონოგრაფიაში — „ბატონყმობა საქართველოში“ იგი არაერთგზის აღნიშნავს, რომ ბერძნული სამართალი მოქმედებდა საქართველოში და მას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართულ სამართალზე. „არ შეგვიძლია არ შევნიშნოთ აქ გავლენა ბერძენთა კანონებისა, რომელმაც, როგორც ვხაზავთ, საშინელი ბეჭედი დაასვა მე-204 მუხლადამ ვახტანგის კანონებს“ („ბატონყმობა საქართველოში“, მეორე გამოცემა, 1910 წ., გვ. 25). დასახელებული ნაშრომის სხვა ადგილას ავტორი, კვლევებსა და ამ საკითხს, უფრო კატეგორიული ფორმით წერს: „ბერძენთა კანონებმა იწონიეს საშინელი გავლენა ძველს ჩვეულებებზედ საქართველოში... ბერძენთა კანონები რომ მოქმედებდა ჩვენში, ეჭვი არ არის, რადგანაც სიგელებში ხშირად ნახავთ მითითებებს ბერძენთა კანონებზე“ (იქვე, გვ. 50—51).

პროფ. ალ. ხახანაშვილის აზრით, ბერძნული კანონების გავლენა ვახტანგის სამართლის წიგნს ცხადად ემჩნევა 204-ე მუხლის შემდეგ. ეს გავლენა შეტად შეადიოდ ჩანს ნასყიდი უმის საკითხში. ვახტანგის სამართლის 235-ე, 258-ე და 259-ე მუხლები, რომლებიც უმის უუფლებო მდგომარეობას აკანონებს, ბერძნული სამართლის ქართული ევრსიის 153, 166 და 172 მუხლებიდან მომდინარეობს. ბატონყმობის მკაცრი ხასიაფი ვახტანგის სამართლის წიგნის 204-ე მუხლის მომდევნო მუხლებში ბერძნული კანონების გავლენით უნდა აიხსნას.

1901 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში „ბიზანტიის გავლენა საქართველოზე“ ალ. ხახანაშვილი ავლავ უბრუნდება ქართულ კანონმდებლობაზე ბერძნული სამართლის გავლენის საკითხს. ბიზანტიის, წერს იგი, დიდი გავლენა ჰქონდა ქართულ კულტურაზე და კანონმდებლობაზე. ვახტანგის სამართლის წიგნის 25-ე მუხლში დაკანონებული პრინციპი — „მეფისა და კათალიკოსის საჭმე... ორი სავსე სწორი არის“ და აღბუდას კანონების 102 მუხლია ნორმა „მეორე მეფე ებისკოპოსი არს“ ბიზანტიული სამართლის ნორმებია. ბიზანტიამ კიდევ უფრო მეტი გავლენა დაამჩნია საქართველოში ქორწინების, ცოლქმრობის კავშირისა და ოჯახის საფუძვლების განმტკიცებას („მოამბე“, 1901 წ., № XII).

ქართულ სამართალზე უცხო სამართლის ძლიერ და პირდაპირ გავლენას აღნიშნავს ცნობილი რუსი მეცნიერი მ. კოვალევსკი. მისი აზრით ქართული ოჯახური იურიდიული წარმომადგენლობა, საოჯახო და საქორწინო სამართალი მთლიანად ნასესხებია ბიზანტიური კანონიკური სამართალიდან. რომისა და ბიზანტიის სამართალმა დიდი გავლენა მოახდინა ქალის უფლებებზე მდგომარეობაზე ქართულ სამართალში. ბექასა და აღბუდას კანონებით ქურდობისათვის დაწესებული ორმაგი საზღაური ნასესხებია რომის სამართალიდან (Закон и обычай на Кавказе, ტ. I, გვ. 110—114, 131, 134).

ბიზანტიური სამართლის გავლენას ქართულ კანონმდებლობაზე ეხება პროფ. ვლ. სოკოლსკიც თავის ზემოთ დასახელებულ მონოგრაფიაში ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის შესახებ. ბიზანტიური სამართლის გავლენა, წერს ავტორი, სხვა მართლმადიდებელი ქვეყნების სამართალზე თურქების მიერ კონსტანტანოპოლის დაპყრობის შემდეგ არ შეწყვეტილა. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ ის ერთგვარად კიდევ გაძლიერდა. დაწვრილებით იხილავს რა ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის და სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროებს, პროფ. ვლ. სოკოლსკი დაასკვნის: „ამრიგად, საქართველოში გავრცელდა და გამოაყენებოდა როგორც ყველაზე ძველი (ე. ი. სირიულ-რომაული სამართალი. — ი. დ.), ისე ბერძნულ-რომაული სამართლის ერთ-ერთი გვიანდელი ძეგლი (ე. ი. ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია. — ი. დ.), რაც მოწმობს საუკუნეთა განმავლობაში ბერძნულ-რომაული სამართლის მუდმივსა და უწყვეტ გავლენას საქართველოს სამართლებრივ წყობილებაზე. ამ მხრივ საქართველოში განმეორდა ყველა ის მოვლენა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელ ქვეყნებში“ (Греко-русское право... გვ. 92).

ქართველ საბჭოთა მეცნიერთაგან ვახტანგის კრებულის სამართლის წიგნების მოკმედეგისა და სავალდებულო ძალის შესახებ ამ უკანასკნელ დროს აზრი გამოთქვეს პროფ. ალ. ვაჩეიშვილმა და პროფ. ივ. სურგულაძემ.

იხილავს რა ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულის სავალდებულო ძალის საკითხს, პროფ. ალ. ვაჩეიშვილი წერს: „მეფე ვახტანგ საკუთარ დებულებას სავალდებულო ძალას ანიჭებდა, როგორც ყველაზე უფრო შეგუებულს ქართულ ეოფაცხოვრებასთან; რაც შეეხება სხვა იურიდიულ ძეგლებს, ისინი დადებითი სამართლის დამხმარე წყაროს წარმოადგენდნენ. ამგვარად, მოქმედი სამართალი მხოლოდ და მხოლოდ ვახტანგის დებულებით არ ამოიწურებოდა; ვახტანგის დებულება სარგებლობდა უპირატესობით, მაგრამ სასამართლოს ჰქონდა კომპილაციის სხვა ნორმების შედარების უფლება, თუ ამას საჭიროებდა მთითხოვდა“ („ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან“, I, 1946, გვ. 18).

პროფ. ივ. სურგულაძე საკმაოდ დაწვრილებით იბილავს აღნიშნულ საკითხს და გამოთქვამს შემდეგ ძირითად მოსაზრებებს: „ვახტანგის კანონთა კრებულის სხვა და სხვა ნაწილი, გარდა იგივე ვახტანგის წიგნისა, არ იყო მიქმედი კანონი ვახტანგის დროს და ისინი არც ამ პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავლად გამოდგებიან“ („საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია-სათვის“, 1952, გვ. 81). იმავე აზრს იმეორებს ავტორი დასახელებულ ნაშრომს სხვა გვერდებზეც: „ვახტანგს სამართლის კრებულის ქართული სამართლის წიგნებს, გარდა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნისა, არ ჰქონია სავალდებულო ძალა“ (გვ. 88); „კრებულში შემავალ სამართლის წიგნებს არა აქვს კანონის ძალა. კრებულის ეს წიგნები შესაძარებელ მასალას წარმოადგენს... ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილ უცხოეთის სამართლის წიგნებს ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლისათვის მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც მათი საშუალებით შესაძლებელი არის ამა თუ იმ იურიდიული ტერმინის გამოკვლევა“ (გვ. 93). ამრიგად, ავტორის აზრით კანონთა კრებულში შეტანილ ქართული სამართლის წიგნებს კანონის ძალა არა აქვთ, ისინი კი გამოდგებიან ვახტანგის პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავლად. მათ მხოლოდ შესაძარებელი მასალის ხასიათი აქვთ; ხოლო კრებულში შესული უცხო სამართლის ავტორების მნიშვნელობა ის არის, რომ მათი საშუალებით შეიძლება ამა თუ იმ იურიდიული ტერმინის შინაარსის დადგენა.

რაც შეეხება საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალას, ამ საკითხზე პროფ. ივ. სურგულაძეს ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრები აქვს გამოთქმული. ერთ შემთხვევაში იგი სამართლის წიგნს მოქმედ კანონად თვლის, ხოლო მეორე შემთხვევაში უარყოფს მის სავალდებულო ძალას. „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, შედგენილი ქართლის სამეფოში ქართლის საქუფოს დარბაზის მონაწილეობით, მოქმედებდა მთელს საქართველოში“ (გვ. 113).

სხვა ადგილას ავტორი წერს: „ვახტანგის სამართლის წიგნს სავალდებულო ძალა არც კი აქვს. თითქოს კანონმდებელი მბრძანებელი კი არ არის, არამედ მოჩვეული“ (გვ. 85); „საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა პირობითია; ის უფრო საცნობარო მნიშვნელობისაა... ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების სავალდებულო ძალა მეტად შეზღუდულია. თუ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების სავალდებულო ძალა ასე პირობითია, მით უმეტეს ნაკლებად ეჭნებოდა სავალდებულო ძალა ვახტანგის სამართლის კრებულში შემავალ სხვა სამართლის წიგნებს“ (გვ. 87). დაბოლოს, ნაშრომის 92-ე გვერდზე ავტორი იძლევა ასეთ დასკვნას: „ცენტრალური ხელისუფლების სისტემის გამო საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა მეტად პირობითია; ფაქტიურად ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალის შინაარსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოსამართლეს შეუძლია მასი გამოყენება, ასეთი დასკვნის გამოტანის საშუალებას გვაძლევს სასამართლო პრაქტიკა“.

მიგრამ, ზემოთ მოტანილი მოსაზრებანი დასაბუთებული არ არის. უწინარეს ყოვლისა საჭიროა აღინიშნოს, რომ XVIII და XIX საუკუნის სასამართლო აქტები, რომლებიც გადაწყვეტილების გამოტანისას ხშირად ვახტანგის სამართლის წიგნს იმორჩებენ, ცხადად შეტყვევებენ იმაზე, რომ ვახტანგის სა-

მართლის წიგნი მოქმედი სამართალი იყო, რომელსაც კანონის ძალა
ქონდა. ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა იმას ემყარებოდა, რომ
მის ძირითად წყაროს ქართული ჩვეულებებითი სამართალი შეადგენ-
და, რომლის მოქმედება საკანონმდებლო წესით სანქცირებულ იქნა სჯულმდებ-
ელი მეფის მიერ. ვახტანგის სამართლის მოქმედება და სავალდებულო ძალა
ჩვენი აზრით, არ შეიძლება სათუოდ და სადავოდ მივიჩნიოთ. იგი უძველესი
დადასტურებულიც არის.

არ დასტურდება აგრეთვე პროფ. ივ. სურგულაძის აზრი იმის შესახებ, რომ
ვახტანგის კრებულში შეტანილი ეროვნული სამართლის წიგნები არ იყო მოქ-
მედი ვახტანგის დროს და არც ამ პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავ-
ლად გამოდგება.

ამჟამად დადგენილია, რომ ვახტანგ VI-ის საკანონმდებლო კომისია...
მართლის წიგნის შედგენისას ფართოდ იყენებდა ქართული ეროვნული სამარ-
თლის წერილობით ძეგლებს, განსაკუთრებით ბექასა და აღბუღას სამართალს.
ვახტანგის სამართლის წიგნის ორიოდ მუხლის პარალელი მოიპოვეს ბავრატ
კურაბალატის, ვიორგი ბრწყინვალისა და კათალიკოსთა სამართალშიაც. ბავრა-
ტის სამართლის 102-ე მუხლში ნათქვამია, რომ „მეორე მეფე ეპისკოპოსი არი-
სო“, საერო და სასულიერო სელისეფლების თანასწორობის ეს პრინციპი, რომ-
ელიც ბიზანტიური სამართლიდან მომდინარეობს, ასახულია ვახტანგ VI-ის სა-
მართლის წიგნის 25-ე მუხლში: „მეფისა და კათალიკოზის საქმე... ორისავე სწო-
რი არის, ამიტომ რომე ერთი კორცის ხელმწიფეა და მეორე — სულის“.

ვახტანგის სამართლის 78-ე მუხლი ამბობს: თუ მამამ შეილი მოკლას ან
შეილმა მამა, მამისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანო-
ნით უნდა ვარიგდესო. ამ მუხლის წყაროა ვიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დად-
ების მე-15 მუხლი.

კათალიკოზთა სამართლის 1 და 16 მუხლები, რომლებიც კაცის გაყიდვას
და მეფის დალატს ეხებიან, სათანადო რედაქციით შეტანილია ვახტანგის სამარ-
თლის წიგნის 97-ე და 222-ე მუხლებში.

მავრამ განსაკუთრებით დიდი გავლენა ვახტანგის სამართლის წიგნზე ბექასა
და აღბუღას კანონებმა მოახდინა. საყურადღებოა, რომ ვახტანგის სამართლის
მთელი რიგი მუხლები პირდაპირ მიუთითებენ ძველად არსებული კანონმდებლო-
ბის გამოყენებაზე. „ეს სისხლის განაჩენები რაც დაგვიწერია, ძველად და-
დებული და გვიწერია, თორემ სხვისა არა დაგვირთავს რაო“, ნათქვამია
ვახტანგის სამართლის 34-ე მუხლში. მართლაც, თუ შევადარებთ ბექას სამარ-
თლის 1—11 მუხლებს ვახტანგის სამართლის 24—33 მუხლებს, მთელი გახდება,
რომ სისხლის განაჩენები ბექას სამართლიდან არის ნასესხები. ვახტანგის სამარ-
თლის 50-ე მუხლში ნათქვამია, რომ სასაფლაოზე თავდასხმის „სისხლი ძვე-
ლიდგან დიდად დადებული არის“-ო. კანონმდებელს ამ მხედვე-
ლობაში აქვს ბექას სამართლის 25-ე მუხლი, რომელიც ანალოგიურ დანაშაულს
ითვალისწინებს. ვახტანგის სამართლის მთელი რიგი მუხლები ზოგჯერ სიტყვა-
სიტყვით ან მცირედი რედაქციული ცვლილებით ბექასა და აღბუღას სამართლის
შესაბამის მუხლებს იყენებს.

შედარებისათვის მოვიტანოთ პარალელური ადგილები.

ბაგრატ კურაპალატის სამართალი

102. ...მეორე მეფე ებისკოპოზი არს და ქრისტიანეთა სჯულისა დამამტკიცებელი. და რაადცა მეფესა სჯულისა, საკმე აქუს, აგრე შეიწყნარენ.

ძეგლის დადება

15. დედ-მამათა სიკუდილი შვილსაგან უწყესო არის და ღმერთმან ნუ უყოფინოს ამის კადრება... და სისხლი ამად არ გავეჩინეთ. — ამავე ჩუენთა უამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნუ უყოფინოს!

კათალიკოზთა სამართალი

1. რომანც კაცმან კაცი ვაყიდოს, ანუ ღიღნან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ აზნაურმან და ან გლეხმან, წმინდათი კრებულთაგან შერეუებულ იყოს და განკდილი.

რასაც კაცს მართლით განკითხვიათ და გამოძიებითა კაცის სყიდვა გამოჩინდეს, თუ ის კაცი დაიკბსნას და მოიყუანოს, მისსა საყდარსა და ებისკოპოზს დაუურვოს, რა ერთიც ძალ-ედვას, დამკლებს უფალხაცა დაუურვოს.

16. ვისაც ბატონის მეფის ლალატი გამოჩინდეს, ანუ ღიღსა, ანუ თავადსა, ანუ აზნაურსა, ანუ ვისაც, მართლთა განკითხვით და გამოწულილვითა, რა რუგადიც წმიდათა კრებათა და წმიდათა მოციქულთაგან განჩილი იყოს და სჯულისა კანონსა შიგან ეწეროს, სიკუდილით განიპატიეოს.

ბექას სამართალი

5. კელი თუ ანუ ფეკი მოგკუეთოს, ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მუხამედი დაუურვოს.

თუ თვალი წამოავდებინოს, სისხლის მგობხედნი დაუურვოს.

სამართალი ბატონის შვილის ვახტანგისა

23. მეფისა და კათალიკოზის საკმე, უკადრისი თუ რაც რამ ფერა, ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომე ერთი კორცის კელმწიფე არის და მეორე — სულისა.

78. თუ მამამ შვილი მოკლას ან შვილმა მამა, მავისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდეს.

97. თუ კაცმან კაცს შვილი გაუყიდოს, ვინა ქალი, და გამოჩინდეს, მართლა გაეყიდოს, სისხლი ხომ ზეით დაგვიწერია და ასრე იქნას...

თუ ქრისტიანზე მიუყიდნია, მთელი სისხლი უნდა მისცენ, და თუ დასაკსნელად კელი მიუწვდებოდეს, დააკსნევიონ.

და თუ უსჯულოსათვის მიუყიდნია, ორი სისხლი უნდა მისცეს: ერთი კორცისა და ერთი სულისა. კათალიკოზისაგან გარდაკდეგინება მან იცის.

222. ვინც კაცმა ქუეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდეც ხედევდეს, იმით რჯული წაქდებოდეს, იმას მიუყეს, ღთისა და ბატონისა ორისავე შესისხლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არას.

45. ცალი თვალი კაცის მესამედი სისხლი არის, აგრევე ცალი — კელი, აგრევე, ცალი ფეკი.

მაგრამე, თუ კელი სრულ არ დაუშავდეს და ერთი თითი დაუშავდეს, მთელის კელის მეხუთედი გაუჩინდების.

თუ კელის თითი მოეკუეთოს, კელის გერშის მეხუთედი დაუტრვოს.

თუ ორნი მოეკუეთნეს, თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუტრვონ.

8. თუ კაცმან კაცს წინა ანუ უკანა კბილი შთაავდებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში დაუტრვოს, ამდ რომე წინა სახინარია და უკანა კამას დააკლებს.

12. ზედა-დამსხმელისა სისხლი და გერში არ არის.

თუ კიდევ იგვე მოკუდეს, რომელსა დაესხა, ორკეცი სისხლი დაუტრვოს და გერშიცა ამავე წესით იყოს.

14. თუ ზედა-დასხმასა შიგან დედაკაცსა შეილი მოსწყდეს, სრული სისხლი დაუტრვოს.

16. მონოზნისა და დიაცისა, ხუცსა, თუ შუად მოსრული იყოს და ესეთი რომელი მოკუდეს, ორკეცი სისხლი დაუტრვოს, რისაც გვარისა იყოს. გერშიცა ამავე წესითა.

და თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაკდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფა.

და თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა ყოფილიყოს, მისიცა ორკეცი სისხლი იყოს.

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტას სამდურავისა რასათვისმე თავისა სამამულეშიგან მყოფი ნახოს, იმჯნოს და შეიბყროს, სცეს, შეკრას, შექსნაა, აბჯარი აქვნიდეს თუ სხვა რაცა, წარაქციოს ჯლებითა წინა, მისი მზღვარი ვანვლოს და მიიყვანოს... სისხლის ნახევარი დაუტრვოს, რასაცა გვარისა იყოს, წანაღებიცა სულ დაუკლებლად.

19. თუ კაცი კაცს ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტანს.

თუ თავის სახლსა მიიყვანოს და ამით

ავოყვე, რამთენიც თითი დაუშავლეს, უგელასათვის ამა ანჯარიშით გაუჩინეთ.

17. წინა თუ უკანა კბილი, რომელიც ჩაავდებინოს ვინმე, ორივე სწორე არის, ამიტომ რომე წინა სახინარად დარჩების და უკანა კამაში დააკლებოს.

20. თუ მიმკდომი ან მისა ასაბია მოივლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

21. რაც მოკლას და ან დაჭრას, თრთლი სისხლი მისცეს, რასაცა გვარის იყოს, და წანაღებიცა.

თუ მიკდომაში დედაკაცს შეილი მოსწყდა, მისთვისმე მთელი სისხლი მისცეს.

22. თუ შუამავალი მოკუდეს, ბერა თუ მონოზანი, ქალი თუ კაცი, მოკაბსული უნდა იქნას.

თუ მართლის გამოჩენით ჩნდეს, რომე შუამავალი ყოფილიყოს და არცერთის მომკმარო არ ყოფილიყოს, სიკვდილისა და ჭრილობისაც ორკეცი სისხლი უნდა მისცეს, როგორც სისხლი სდიოდეს.

და თუ მომკმარო ყოფილა რომლისამე, ვისაც მოკმარებოდეს, მას ელაბარაკოს.

23. თუ მისი სწორი კაცი ცოტას სამდურავისათვის თავის მამულში დაახელოს, აბრიყოს, დაიჭიროს, შეკრას, აბჯარი აჭყაროს, წინ წაივლოს, თავისი სამძღვარი ცემით გაართონოს, — სისხლის ნახევარი მისცეს, იარაღი და წანართმევიცა.

24. ერთი მეორეს რომ მოერიოს, თან ნულარ წაიყუანს თავის სახლში და იმითაც ნულარ შეარცხვენს.

და თუ არ დაიშალოს და წაიყუა-

არცხვინოს, სისხლის ნახევარი დაუფრ-
ვოს და აბჯარი და ნაძარცვი სრულად
მისცეს და გერში. როგორაცა აჩნდეს,
რახომიცა ყმა მასვე თანა პიეტანოს, ში-
სიცა ნახევარი სისხლი დაუფრვოს.

22. თუ ძამამ ძმა მოკლას, — ერთ-
სახლი და გაუყოფელი იყოს, და თუ გა-
ყოფილი იყოს, სწორი და გინა ახლოს
შეყვასი, ორივეც სისხლი დაუფრ-
ვოს, რაც გვარისა იყოს, ამაღ რომე
საღმთოდ ბრალია და საკანონო არას
აქვეყნა. ემისკობოზმა მისი წესი იცას,
იაცა მართებს, მან უყოს.

23. თუ კაცმან დედა-წულმან დედა-
წულისა ცოლისა უარშიო უყოს და კ-
ლეც მოაყვიროს, გინა ნებიათ, გინა უიე-
ბურიათ, და გამტლავნდეს, და გინა მეკ-
ვისმან შეყვისსა, გინა უმეფისთმან ერთ-
სახლმან, — დაუფრვოს ცოლისა მძარსა
ხრულს სისხლი და შოკარმან და პატ-
რონიმან მისმან ნიღბით იღვან, მიშველი
და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირ-
ბული შოველოს.

24. თუ სწორი სწორს სასაფლაოთა
ზედა დაესხას და საფლაოთაცა მიუყოს
კელი, მისი იგი იქნას: რახომიცა მისი
გარდასრული და შუნ დამარბული მას
იქსოვდეს, ასეთი რომე მისსა სახლსა ში-
გა საჭირისუფლო სდებოდეს მისი, ყვე-
ლასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი
დაუფრვოს, რაცა ალაფი წაედოს, აგ-
რევი შეატყოს.

საფლავსა არა კელი მიუყოს და კ-
ლეც იღვან მიერბიოს, ერთისა სისხლი
დაუფრვოს და ალაფიცა აგრევე კელით
მისცეს, დიდმან ცოტასა უყოს ესე.

თუ მას საჭმესა შიგა სასაფლაოსა ეკ-
ლესიასა შეურაცხებით მიყოს კელი
ანუ წარმართულად კარისა შელეწითა,
ანუ სხვაგნით სითმე შერღვევათა,

ნოს, ნახევარი სისხლი გარდაუკადოს,
იარალიცა და წანაღებაც უკლებლოვ
მისცეს, და რამდენიც იმისი ყმა დაშ-
როლა და აჩნია, ამისი მთელი სის-
ხლი მისცეს და იარალიცა და რამდენიც
ამისი ყმა დაჭერილი იმას თან წაყუ-
ანოს, ამათაც ნახევარ-ნახევარი სისხ-
ლი მოსცეს.

25. თუ ძამამ ძმა მოკლას, არც მისი
სახლისა ეციოთ, ჩვენთან დიად მძა-
მე იბის, და თქვენ იციოთ, მაგრამე თუ
შვილი ჰყავს, სისხლი და ნახევარი ვა-
უნდების, და კათალიგონისა იმას
იციოს, თუ უნდა გაყრილი ძმა იყოს,
თუ უნდა გაუყრელი, შვილი თუ დარ-
ჩა, აიღებს.

26. თუ დედაკაცმან მეზობელს ათ
მოყუასსა თუ თავის სახლში უმაჯა-
ლოს და გამოჩნდეს, რასაც გვარისა
იყოს ან მაჯაკალი, თავისის სისხლის
ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს,
თუ ამისი მიცემა არ შეეძლოს მაჯა-
კალს, მაშ ასრე უნდა იყოს: მაჯა-
კალს ყელზე საბელი უნდა მოაბან
და ტიტველი, ყელ-საბლიანი, ნიღბით
იღვან, სოფელი შემთავრობს — დიდ
აუგია.

27. თუ სასაფლაოზე სწორა სწორს
დაეხას, დიდი თუ ცოტა, უფროსი
უმცროსსა, გინა უმცროსი უფროსსა,
და სასაფლაოს კელი მიუყოს, ან საყ-
დრის კარი შელეწოს, ანუ კედელი
მოუტრღვიოს, ანუ საწმინდის იარალს
კელი ეხლოს და წაილოს, მისსა
სისხლი ძველითგან დიდად
დადებულ ი არი.

ახლა ეს გავაჩინეთ, თუ სასაფლა-
ოში მყოფი მიმხდომმან მოკლას და
სასაფლაოსაც ესენი უყოს, რომელიც
ზეთი დაგვიწერია, მაშ სანი სისხლი
მისცეს — ერთი საფლავისათვის, ერ-
თი საცუდილისათვის და ერთი მიც-
უომისათვის, და წანაღები უკლებ-
ლოვ, აგრევე — კრილობისა, და თუ

იგი შეცნეირთა და ქრისტეს სისხლის
პატრიცსა მცნებულთა ვითა უყვარს. ეგე-
თი პატრიკო დაუფრებინონ, შეკვეთიან
არ ითქვოდან.

26. თუ დიდებულისა გინა აზნაურისა
ცოლსა უაზიყოს დიდებულმან, გინა
აზნაურმან და გამოჩნდეს ცხადად,
რათა თანა იყოს, თუ დააგდოს მისმან
ქმარმან, უზღოს პოაშიყემან თორმეტ-
ათასი თეთრე, და თუ არ გააგდოს —
ექვსი ათასი.

27. თუ წაგვაროს, — თორმეტი ათა-
სი, და თუ არა თანა ყოფილიყოს, აშო-
ყობისათვის ოდენ ამის მეტსა არას ემა-
თღლებს, რომე თავის სამაროღებლად
ქაობს, ფიცის უქნელობა თავითა და
ვრთითა აზნაურისშვილითა, და თუ აშო-
ყობა კაცისაგან გამოჩნდეს, ემდურთ-
დეს, არა საცვირველია.

28. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი და-
აგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და
მისი ზითევი სრულად.

29. თუ კაცმან მისგან უსაბატიოესი
ცოლი დააგდოს, რასაცა გვარისა იგი
კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა
მართებს.

30. პირველ დიაცი შიღმა ქრმისა და-
ღებასა არას ემართლება, არცა ღირსა
და ნუცა იკადრებს. თუ რადმე დააგდოს
და ღმერთი შერისხდეს მისითა ენა-
პრტიკალობითა, უსირცხნობითა, რომ-
ლისაც გუარისა იყოს იგი კაცი, ეგეთი
სისხლი დაუფრვოს მან დიაცმან.

31. თუ ღმერთი შერისხდეს და შეა-
კედეს კაცისა შვილი, კაცი, ამას შიგან
სრული სისხლი და სისხლის ნახევარი
უზღოს... და თუ მათას პატრონისაგან
არა სცოდნია და გამოჩნდების ესე, თუ
მათ კაცობა, ვითა მათი პატრონი, მამუ-
ლითურთ მას, ვაუპატივებულსა, კელთა
მისცემს, რაცა უნდა უყოს.

32. თუ კაცი კაცსა საჯდომისა სიაბ-
ლესა მისისა გლეხისა დაესხას, და სადა

არ მოყლას რა და არც არა საფლავს
კადროს, და არც არა დაგრას, ერთ-
ნაული სახლი მაინც მისცეს მტელ-
მული არევისათვის.

33. თუ ერთმან მეორისა, ორჯი ან
შეყოს და გამოჩნდეს, რომ მათმან ყო-
ფილიყოს, და დააგდოს, მან ქმარ-
მან სრული სისხლი მისცეს.

34. თუ წაგვაროს, ნაშინაც, მთელ-
ლი სისხლი მისცეს, და თუ იმ ქალ-
მან არ ყოფილიყოს და დიციით თავი
ამაპოლოს, და თუ აშოყობა ვერ უა-
ცოს და თან კი არ ყოფილიყოს, მის-
თგან მართლის ბოზობის ნახევარი
სისხლი მისცეს.

35. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი
დააგდოს, მთელი სისხლი მისცეს და
თავისი ზითევი უკლებრივ მისცეს.

36. თუ კაცმან მისგან უფოდებუ-
ლესის კაცის ქალი დააგდოს, რასაც
გუარისა ის კაცი იყოს, იმტოლი მთელ-
ლი სისხლი მისცეს, მეტი არ ეთხოება.

37. დედაკაცი ქმარს დაგდებას არა
ღირსა და ნურც კადრებს, და თუ
იმტოთ შერისხდეს და მისის უსირ-
ცხვილობათ ქნას, რასაც გუარისა იგი
კაცი არის, მთელი სისხლი დედაკაც-
მან ქმარს მისცეს.

38. თუ აზნაურმან ანუ გლეხმან
მისგან უფროსი კაცი მოყლას, ერთ-
ნახევარი სისხლი მისცეს, თუ მისას
პატრონისაგან არა სცოდნოდეს, ისრე
ექნას, მესისხლე კაცი თავის ნასყიდის
მამულითა, რაც ერგებოდეს, და თა-
ვის კერძის საქონლით, ცოლ-შვილით
კელში მისცეს, რაც უნდა უყოს.

39. თუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომ-
მე ახლოს იყოს მის ბატონის სასაბ-

ქმა მისწვდებოდესთ, ვითა ზედა-დასახ-
მის წესთა, დაუურევთ. ფიცაცა აღათა
ლაშქართა მართებს, და თუ ორთავე
სწორედ ერბიოს, თავისათვის დაუფიცონ
აღათა

33. თუ კაცნი, — საპატიონი ვინა
ქვემონი, — უმზრახნი გზად წინ შეამ-
თბვივნენ და ერთმან ვარიდნეს გზა, იგი
შეორე თუ ზირს ევნების და არა იკად-
როს [ვარიდება] და აუგინა და ვარი-
დებული შოკლას, ორი კეცი სისხლი და-
უურვოს, და თუ არა რომელმან ვარიდ-
ნეს და შემთხვევითა რომელმან შოკლას
და ღმერთი ვაუროსდეს, ერთი სისხლი
დაუურვოს.

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგუაროს,
ანრე რომე დიაცი მისით ნებითა და
წადილითა ვაჰყვეს თანა, რასაცა გუა-
რისა იყოს, მისითა წესითა სისხლი ორ-
ნაწილი დაუურვოს ქმარსა და, რაცა მი-
სა სასაქონლო რა გინდა რამე წაეტა-
ნოს, იგიცა აგრევე შეაქციოს დიაცსა.

და თუ რა მისა მოტანილის ზითვე-
საგან, გინა სასაქონლო, ვინა პირუტყუი
ვაეტანოს მას დიაცსა, იგი ქმარყოფილი
იმას ნუ ხობოვს, და, რაცა ქმარყოფილ-
სა დარჩეს, მას დიაცი ნუ ითხოვს, რა
გინდა შვილნი უდგნენ...

თუ რამ სამამულო ზითვეი იყოს, იგი
მის ქალისა სამშობლოსავე მართებს; და
თუ ქალსავე მისცემენ, მათ იციან.

თუ შვილნი არ დარჩომილიყვნენ პი-
რველისა ქრმისანი სახლსა შიგა, იგი
წამგურელი კაცი სისხლისა საქმესა ში-
გა მოსრულსა არას ვმართლების, მის
ქალისა სამშობლოსაგან კიდე.

47. თუ ძალად წაგუაროს დიაცისა
უშეცრად და უნდომლად, უღონიო-
ესეკალიბისა ძალთა, დაშქართა უა-
ლებლად ვერ უზამს ვერცა უფროსი
უმცროსსა და ვერცა უმცროსი უფრო-
სსა, და დაუურვოს კოლის წაგურითა
საპატიო სისხლისა ორნაწილი.

ლზე, მის ბატონს — ნახევარი სი-
ხლი, და იმ გლეხისა რაც მოკუდეს და
ლაშქრას, ორკეცი სისხლი და წანა-
დებიცა მისცეს, საქონლოს წაღებანე
ფიცით შეაჯერიოს.

76. თუ უმძრახნი კაცი ერთმანეთს
შემოეყარნენ და ერთმან გზა დაუვ-
დოს და ვარიდოს, მეორე ნულარ მის-
დევს, თუ მიზდიოს და ის ვარიდე-
ბული შოკლას, ორკეცი სისხლი მის-
ცეს, და თუ ეს მიმდევარი მოკუდეს,
მისმან სისხლმან ზაიაროს... რომ არ
დაუგდოს და დაუშინონ, რომელიც
მოკუდეს, სისხლი მისცენ.

84. თუ კაცმან ცოლი წაგუაროს
კაცსა, ასე რომე დედაკაცი მისის ნე-
ბით გაყუეს, იმ დედაკაცს ქმარი
რასაც გუარისა იყოს, მისი სისხლის
ორი წილი ვარდაიკადოს, და რაც
პირველის ქმრისა ვაეტანოს, ისაც
უკლებრივ მისცეს.

თუ რამ თავისი ზითვეი ვაეტანოს
ქმარყოფილი იმას ნულარ ხობოვს, თუ
რამ ზითვეი პირველს ქმართან დარ-
ჩომოდეს, ის დედაკაცი ნულარ ითხო-
ვოს, რავინდ შვილიც არ დარჩომო-
დეს.

აგრევე, თუ რამ სამამულე ზითვეი
დარჩომოდეს, მისი არის, რომ პირ-
ველს ქმართან შვილი დარჩეს; და
თუ არა, სანამდინ სისხლს მისცემ-
დენ, პირველს ქმარს ეჭიროს, რახან
სისხლი მისცეს, ის მამული იმ ქალის
სამშობლოსი არის, თავის დას უნდა
მისცენ.

85. თუ დედაკაცი ძალად მოიტაცოს
და წაიყუანოს, ეს გამორჩენილი შეაქ-
ნება, ულაშქროდ ვერ წაიყუანს, ვერც
დიდი და ვერც ცოტა, მამ, ლაშქროთ
თავს დასხმა იქნევის, იმისი ასრე იქნას,
იმ ქმარყოფილს წაჰყუანნან ორი სი-
ხლი მისცეს, მიტდომისა და ძალად
წართმევისათვის ერთი მოვლი სისხლი

აგრევე დასხმულობისა წესითა დას-
ხმულობა დაუურვოს. რაცა მოწამითა
კაცითა მის დღის წანაღები დაიფიცოს
ცოლწავურთილმან კაცმან, იგიცა გარევე
შეაქციონ.

ღიაცისა ზითევისაგან თუ რა ვაეტა-
ნოს, ანუ რაცა დარჩომოდეს, აგრევე
ქნას, ვითა ზემო სწერია.

50. თუ ცოლმან ქმარსა გაუპირდეს,
დედაკაცსა ანუ დედაკაცისა ქმარს შეს-
ჩივლოს, ვითა, ესე ჩემი ქმარი შეწა-
ცოლთანა არისო, და მის ღიაცისა
ქმარმან გაიგონოს, და იმა ყბედისა და
ჯეღლისა ქმარისა ამისსა მოწამენი ჰყვენ,
თუ ვაეყაროს, ბოზობისა ოდნად გარ-
დაქდეს მისი საქმე და სისხლი; არცა
მის ყბედისა ღიაცისა მეყუისნი სისხლი-
სა თხოვასა ემართლებიან.

და თუ ოდესმე ეთქუას და მას უკა-
ნის კიდევ ინდომოდეს, და არა შეეკეს-
ნოს და დაემონოს-ვე, ხანი გამოსრული-
ყოს, უკანისდა მის ყბედობისა მოწყე-
ნილმან მოიგონოსდა, უკამოლა არის -
ვინ არ იცოდა, რომე არშივი არ ეგე-
ბოდა, მის ყბედისა მიზეზი ნუა.

52. თუ ყანასა შიგა, გინა ვენაკა,
ბოსტანსა, რასა ვინდა სავანოსა შიგან
პირუტყვი დაამწყვდიოს კაცმან და, ნაწ-
ყენმან, კიდევ მოკლას, თუ პირუტყვისა
პატრონი იახლოს და განგებითა ეყოს.
მტერობით იქმნების, ნუცა ნაწყენსა მო-
ყრჩის და ნუცა სიკუდილსა - გი მას.

და თუ უმეცრად შესრული მოკლას,
ნაწყენი უზღოს შუათა დახედვითა. და
პირუტყვისა მომკვლელმან ზღოს ასე,
რომე, თუ კორცო პირუტყვისა პატ-
რონმან წაიღოს, ნახევარი უზღოს; და
თუ მომკვლელსა მისცენ, ერთობილი
უზღოს, როგორცა მეზობელთა დაავა-
სონ. და თუ უკამსა იყოს, არად შემოი-
ღების.

მისცეს, რომ შეიქნების უველიყ-
ერთი მთელი სისხლი, კიდევ მთელ-
სისხლის ორი წილი. წანაღებისა ას-
რე იქნას: წამლებმა, რაც დაიფიცოს,
ამის მეტი არ წამოიღაო. ასრევე შემო-
აქციოს. მზითევი, რაც თან გაპყოლო-
დეს, ან იქ დარჩომოდეს, როგორც
დაგვიწერია ისრე ხან.

57. დედაკაცმან სხვას დედაკაცს
თავის ქმართან წასძახოს, რომე ჩემი
ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკა-
ცის ქმარს გააგონოს, და იმ კაცმან ამ
სიტყვისათვის თავისი ცოლი გაუშვას
მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წამ-
ახებლის ქმარმა მისცეს, და თუ მა-
შინ არ გაუშვას, ცუდის დედაკაცს
ნათქუამს სიტყუას არას გამოეკიდოს
და თავის ქმარმან შეუხდოს; და მეტ-
მე მას უკან კარგა ხანი გამოვიდეს
და მაშინდელი წაძახილი ქმარმან
ცოლს დააყვედროს და აღარ ინდო-
მოს, უღროს დროს ვაშვება იქნეს,
კაცი ტყუის და ველარ გაუშვებს.

188. ნაშრომისა და რასაც ფერა
პირუტყვისაგან წანაჭედისა ასრე
იქნას: თუ უპატრონოდ ისრე რჩომა
ნაშრომშია შევიდეს, ერთხელ პატრონს
მოგუაროს. უყურე, ხუ წამიკლენა-
ნებო, თუ არ უყუროს და კიდევ
დაახელოს შიგა, მოკლას, ვერას შეუა.
და თუ არ მოკლას, შუაკაცო კითხვით
წანაჭედის პასუხი ვასცეს. და თუ
პატრონიც გვერდსა უდგს და ისრე
წაუტდინა, მაშინ განალამც რომ ფე-
როსი პასუხი უნდა მისცეს.

იქნების, რომ პატრონი გვერთ არ
უდგეს და მემამულე რჩომის პატ-
რონს ედავებოდეს, განზრახ შეძო-
ლალეო და ქიშპობით წამიკლინეო
და გვერთ აღარ მოუდგეო, მაშინ გე-

66. ანუ. წიგნობილი იცნის კაცმან, თუ ესე ფიცოს მან სხვამან კაცმან, რომე იგი ქურდად არა ყოფილიყოს, თავის მეტს არას ემართლებს.

ადბულას სამართალი

47. თუ კაცსა კაცისა საქმიო წიგნოს უსგანზე რამე და წიუქდეს ანუ სოფელსა ეწყინოს ვის, თათარმან ანუ კაროვედმან. — წაყვეს მას წამდებს, დამხუთავსა კაცსა, და მან ვასცეს პასუხი და მოაცემინოს დაუკლებლად ქელთა. ანუ კოდუ არა წაყვეს, ანუ მოაცემინოს და რამე აკლდეს, მან კაცმან უსგანს დაუკლებლად.

48. თუ კაცისასა მოშავალი ანუ ვისგანზე ვაგზანელი კაცა დაიბუთოს კაცმან უმტერო კაცი. — კაცსა არას ემართლებს, და რაცა წყენა და ხაცვალი მისი, და საკლისი მოიგობოს. ყველას ემართლებს: და მის კაცს წახალღებისა დაურევბას ემართლებს დაუკლებლად.

49. თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა გინდა რა საქმისათვის, მისათა გულითა ექირაოს და მას შიგან მოკუდეს, არაკინ რას ემართლებს ქირისაგან მეტსა.

51. ღრაცა თუ ღმერთი შერისბდეს, დაქრიედეს და შვილი არა ედგას, მისი ზითევი თანა ვაკუეს დაუკლებლად...

სადა გინდა იყოს, ანუ ქმარი შვირთოს, ანუ თავისწინა სადმე იყოს.

რი უფოს, რომ მისი ნება არ ყოფილიყოს, და სადათურაყოს წესი და წაჩაგდის პასუხი მისცეს, ამიტომ რომე იმთონი რჩომა უკაცოდ რატომ გაუშვა.

158. ...ამ შენის საქონლისა არც მე ვაყო ქურდი და ველარც იმას ვიცნობდე, ვისგანც მამცემია, აღარც ქული მიწვდებოდესა. თუ ასრე შედიცოს, თავისი თავნი გამოართვას, სხვას ნუღარას მიერჩის.

174. თუ შორეულმან ასეთი კაცი იბუთოს, რომე მისის თემისა იყოს, იცნობდეს და საქმე მიუწვდებოდეს, მართებულია და სხვის კაცისა კი არა მართებს. რა იმ რიგის კაცის თაგზე დაიბუთონ, მას კაცს სთხოთ პასუხი, ვისაც თაგზე დასუთვილა, და ის კაცი ამას ემართლებს: წაყვეს მას მისსა მოღავესა თანა და აუშვას; და თუ რამე დაქარგოდეს, უკლებლად უზლოს, და იმ მოღავესთან თავი ვამოშართლოს.

თუ ამას ამბობდეს, ჩემთან იმ კაცს კელი არა აქუსო. ეგ არ იქნებოს, უმისკაცისოდ ვერ გამართლდება, იმ დამხუთავთან უნდა მიჰყვეს. თუ არ წაყვებოს, მამ წინართმევი ყველა უნდა უზლოს, და თუ დაქერილი არის ვინმე, იმის აშეებისაც უნდა გაურიგოს.

210. თუ კაცმან კაცი ინათხოვროს და თუ მოკუდეს, ვერას შეუა. თუ არა და მიზეზი არა არის რა, უნდა მისცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც სთხოვოს.

231. ...ღედაციტი დარჩეს უშვილოდ, თუ სახლში დადგების, რადგან ქმარი და შვილი იქ მოკდომია, ასრევე თავისი ბატონით იყოს. თუ გამოგვა, ან სამშობლოს მივა, ან მოლოზნად შედგება, სახლიდამ საკაცოს საქონელს ვერ წაიღებს.

86. თუ კაცმა ნაბარევი რამე დასწამოს კაცსა, დასტური არა იცოდეს, აქსა და უწესოს იქს და ხუ სურის. მაგრა თავის სამართლებლად თუ შეფიცოს, არა საკვირველია და თავი იმართლოს.

მაგრა თუ არც ფაცი დაუჯეროს და არცა მოწამესა უყუროს, გასაჯოს და წამოუღოს, და უბანთა ზედა გააქიქოს, და მერმე სხვაგან გამოჩინდეს იგი წარგლომილი, მას კაცსა იგი წადებული მისცეს, და რაცა დაეწამოს, უგზოში ერთი სხვა თავისი მისცეს, ამაღ რომე უღატუროდ დასწამა და უბრალო გააწბილა.

87. თუ კაცმა კაცსა ამანათი შეეღოროს, რა ვინდა რა ფერი, და მოსმან მოსაქმემან კაცმა კიდე წაუღოს, საწონლისა პატრონი წამდებს არა ემართლებს იხოვას, მას სთხოვოს, ვინდა შეუგედრებია. — ანუ მისგან უშოვნოს, ანუ უზღოს ზაუკლებლად.

88. თუ კაცმა კაცსა პაემანითა საქედარი რამე მიყიდოს, პაემანსა შიგნით ზნე რამე გამოჩინდეს, მოზლას ემართლებს უცილებლად, უსამშლელოდ. თუ გარეთ მოეშალოს, ათის თავი მისა, სამშლელოდ მისცეს... ეს ზგობა, პაემანსა გარეთ ერთი პაემანის ოდენი გამოსრულიყოს, მანამღი მოიკმარების, მას გარეთ ნულარ მიერნის.

91. თუ ომსა შიგან კელთა დარჩენილია კაცსა და მისსა აბჯარსა ზედა იცილებოდნენ, რასაცა აბჯარსა ზედა რომლისა ნაკრავი აჩნდეს, და ანუ ცხენსა, მას მართებს, ასრე რომე აგი დარჩომილი კაციცა გაიკითხონ ფიცითა: მანკა როგორცა უმოწმოს: სხვა იყოს. — მკორგსა კაცსა მართებს უცლოოდ.

150. კაცმა რომ კაცს ქურდობა თუ სხვა რა გინდა რა შესწამოს, სტანჯოს, ბევრი რამ უპატორა შეტყადოს, დაადიკოს, მერმე ის საქმე სხვაგან გამოჩინდეს და დამუციებულმან თუ რამ იქილამ გამოიტანოს, ნახევარი იმისია, ვინც იდიკავს, და ვარჯის საუპატოც უნდა მოსცეს დაფიცებულსა. იქილამ კიდეც ვერა გამოიტანოს რა, ვარჯის საუპატოც მაშინც უნდა მოსცეს, ბჭეთავან გასინჯვით, როგორც კამდეს.

2072. კაცს, რომ კაცს რა გინდა რა საქონელი ებაროს, ვისაც აბარია, იმაბ რომ თავისი პატონი ვაუწყრეს და აკლოს და ის მიბარებული საქონელიც თან გაატანონ იმისი ისრე იტნას, თუ დასომოს ამ კაცმა მოყვრობით და მეზობლობით... კარგია, და არას ემართლებს.

166. თუ პირტყვი, აქლემი, ცხენი, ჯორი, ულავი და რაც რჩობა პირობათ მიყიდადაც პირობა დაუდეს: ამ ჩემს მოსყიდულს საქონელს, არც დაშავებლობით და არც სნეულობით არა სკირს რა, და თუ გამოჩინდეს, შერიფსი წაიღე და ჩემი პირტყვი მამგვარე, როდესაც იმ კაცმა შეამჩნიოს რამე და მოგვაროს, უნდა მიმსყიდველმან პირობა გაუთაოს, და თუ არადა, პირობა არა ყოფილა რა, ერთმანეთის მოწონებით უგაჭრიათ, თუ გაუცელოათ, შოკუდების თუ ავი რამ გამოჩინდების, რა საბელზე გარდააბუჯბინებენ, აღარ შეიშლის.

254. ომში კაცის დარჩენისათვის... თუ არა და იარაღი ჰქრა რამე და გაუარა, არა ინადვლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს, თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარაღი მოხვდა რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი, რომელიც უკეთესი იარაღი ქონდეს, მოწამების ვულისათვიან მისცეს.

ამრიგად, ქართული ეროვნული სამართლის წიგნები, განსაკუთრებით ბეკა და აღბუღას კანონები, შეადგენენ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს. აქედან ცხადია, რომ ბეკასა და აღბუღას კანონები მოქმედი სამართალი იყო შუა საუკუნეების განმავლობაში XVIII საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ ბატონიშვილმა ეს კანონები საფუძვლად დაუდო თავის სამართლის წიგნს, რომელიც ქართული ეროვნული სამართლის ყველაზე სრულყოფილ ძეგლი და მართლმსაჯულების ძირითადი სახელმძღვანელო წიგნი იყო გვიანდელი რუსული სამართალმცოდნეობისთვის.

ახლა განვიხილოთ საკითხი ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხოური საკანონმდებლო ძეგლების მოქმედების შესახებ საქართველოში. პროფ. ივ. სულგულაძის აზრით ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილი უცხოეთის სამართლის წიგნები არ იყო მოქმედი ვახტანგის დროს. მათ კანონის ძალა არა ჰქონდათ და ისინი მხოლოდ შესადაარებელ მასალას წარმოადგენდა.

გამოთქმულ მოსაზრებათა გარკვევისათვის საჭიროა საკითხი უფრო დაწვრილებით ვაიხივს.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი, არჩევს რა გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ 40-ე მუხლს. აღნიშნავს, რომ „მეზობელ ერთა სამართლის ძეგლები დადნა, თუ ნათარგმნი ამ დროსაც საქართველოში უნდა ჰქონოდათ და ქართული სამართლის წიგნების შედგენის დროს მათი ცნობებისათვისაც ანგარიში ვაუწყებიათ“ (საქართველო სამართლის ისტორია, I, გვ. 104). ამავე ნაშრომის სხვა ადგილას სახელოვანი მეცნიერი წერს: „ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებითა ერთად უცხო ქვეყნის ამგვარივე ძეგლების, მაგ. ებრაელთა სამართლის წიგნების, ერთ ხელნაწერში ერთნაირი კრებულის მსგავსად მოთავსება ვახტანგ VI უწინარესაც სცოდნიათ... მაგრამ ამ ძეგლების ქართული თარგმანის არსებობა ვახტანგ VI, როგორც ეტყობა, არ სცოდნია, ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარეშობა, რომ ვახტანგ მეფეს ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები ხელახლად გადმოუქართულებია. ამნაირი ძეგლების ძველი ქართული თარგმანი უკვე ვეღვაა წინათაც აქნებოდა, მხოლოდ XVIII ს. აღბათ ან დაკარგული იყო. ეს სრულებით მივიწყებული“ (გვ. 118—119).

ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლები, რომ მოქმედ სამართლად ითვლებოდა საქართველოში, ეს კარგად ჩანს „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებრივად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი სჯულნიდან“ (ე. ი. ქართული ჩვეულებითი სამართლის კრებულადან, რომელიც შედგენილი იყო XIX საუკუნის დასაწყისში).

ჩვეულებითი სჯულის ზოგიერთ მუხლს დართული აქვს შენიშვნები, რომლებიც აღასტურებენ ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის წიგნების მოქმედებას.

სჯულის პირველი მუხლი გადმოგვცემს ყმისა და მამულის გაყიდვის წესებს, რომლებიც შემოღებული და დამკვიდრებული იყო ფეოდალურ საქართველოში. მუხლის განმარტებაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის მეორეს წიგნის იგ მუხლი ამ ჩვეულებისა ქვეყრ მოსამოხმარებულ არსა“. ვახტანგ მეფის კანონად აქ იგულისხმება ვახტანგის კრებული. ხოლო მეორე წიგნად — ბერძნული საქართალი. ამრიგად, ბერძნული სამართლის მე-13 მუხლი, რომელიც ვალში მამულის გაყიდვის წესებს ეხება, მოქმედ კანონად ითვლებოდა საქართველოში.

ჩვეულებითი სჯულის მე-7 მუხლი ვიროთ აღებული ვალის წესებს ითვალისწინებს. ამ მუხლის შენიშვნაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის ბერძნულის მეორეს წიგნის რამუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებოდა“. მაშასადამე, ვახტანგის კანონთა კრებულის მეორე წიგნის ანუ ბერძნული სამართლის 101 მუხლი, რომელიც გირავნობის უფლებას ეხება, მოქმედ კანონად ითვლებოდა საქართველოში.

მე-10 მუხლი ვალში დაგირავებული მამულით სარგებლობის წესს ეხება. ამ მუხლის შენიშვნაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის სომხურის მესამეს წიგნის ხლგ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულ არს“. ვახტანგ მეფის კანონთა კრებულის მესამე წიგნის „სამართალი სომხური“, რომლის 233 მუხლით გათვალისწინებული გირავნობის წესი მოქმედი კანონი ყოფილა ჩვენში.

ჩვეულებითი სჯულის მე-60 მუხლში გათვალისწინებულია მონაპირთლეთა მიერ საქმის გარჩევისა, გადაწყვეტილების გამოტანისა და ვასაჩივრების წესი. აღნიშნული მუხლის შენიშვნაში მითითებულია: „მეფის ვახტანგის კანონის... მეორე წიგნის ბერძნულის რღვ... მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულ არს, და ბერძნულის მეორის წიგნის რღზ და რღშ მუხლი სრულს ძალაზედ მაშინ მოიყვანებოდა, ოდესაც ბჰენი ჭეშმარიტობით განსჯიდნენ“. მაშასადამე, ბერძნული სამართლის 136, 137 და 138 მუხლებით გათვალისწინებული წესები მოქმედ ნორმებად ითვლებოდნენ ჭართულ სასამართლო წარმოებაში.

ჩვეულებითი სჯულის შემოთ დამოწმებულ მუხლები სრულიად უდავოდ აღასტურებენ იმას, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული და სომხური სამართლის მუხლების გარკვეული ნაწილი წარმოადგენდა მოქმედ სამართალს, რომელსაც სავალდებულო ძალა ჰქონდა განსაზღვრულ იურიდიულ ურთიერთობათა მოწესრიგების დარგში.

ბერძნული და სომხური კანონები რომ მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოში, ეს დისტურდება აგრეთვე სიგელ-გუჯარებში დაცული ცნობებიდან. ზოგიერთ სიგელში აღნიშნულია, რომ მონაპირთლენი საქმის განხილვისა და გადაწყვეტილების გამოტანისას სარგებლობდნენ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული და სომხური კანონებით: „Судьи наши, что по греческим законам малолетние не имеют права продавать имение, а если продадут то братья его имеют право выкупить: грузинские же и армянские законы говорят, что имение только с согласия помещика и родственников может быть продано, а если это при продаже не исполнено, то родственники могут выкупить его“ (Д. Пурпеладзе. Крестьянские грамоты, 1880, გვ. 20).

კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის წიგნების მოქმედებას აღასტურებდა იგივე კრებულის ზანღუციც ანუ საქიებელი, რომელიც შედგენილია კრებულის ყველა ძეგლის მუხლების გათვალისწინებით. საქიებელი დალაგებულია საკითხების მიხედვით. გარკვეული თანამიმდევრობით. საქიებლის თვითიველ შენჯიქს სათანადო სვეტში მითითებულ აქვს კრებულის ეროვნული და უცხო სამართლის წიგნების შესაბამისი მუხლები. მაგრამ მთელ რიგ შემთხვევებში, როცა ამა თუ ამ კახულის შესაბამისი ნორმა ეროვნული სამართლის წიგნებში არ მოიპოვება, მითითებულია მხოლოდ უცხო კანონთა სათანადო მუხლები.

რომელთა მიხედვით მოსამართლეებს ესა თუ ის კონკრეტული სასამართლო საქმე უნდა გაეჩინა და გადაწყვიტათ, ეს გარემოება სრულიად უდავოდ ხდის ამ ფაქტს, რომ ქართული სამართლის წიგნებში არსებული სარვეზის შემთხვევაში კრებულის უცხო სამართლის წიგნების შესაბამისი მუხლები მოქმედი სამართლის ნორმებს წარმოადგენდნენ.

ამოივადი ვახტანგის კრებულის ნახლევი ანუ საიბებელი სფუძელს გვაძლევს დაფასვნათ, რომ კრებულში შეტანილ ყველა რეგლს გამოყენება ქონლი სასამართლო წარმოებაში. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა ამა თუ იმ სასამართლო საქმის შესაბამისი მუხლი ან ნორმა ზოცემულია როგორც ეროვნული, ასე უცხო სამართლის წიგნებში, მოსამართლე საქმის გადაწყვიტასას არჩევს ამ საქმისათვის ყველაზე უფრო შესატყვის ნორმას, თანაც უპირატესობას აძლევს საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნს. მიულო როცა ეროვნული კანონმდებლობის შეგლებში, პირველ რიგში ვახტანგის სამართლის წიგნში, ასეთ ნორმა გათვალისწინებული არ არის, მოსამართლე ხელმძღვანელობს კრებულში შეტანილი უცხო კანონმდებლობის ნორმებით.

ვახტანგის კრებულის უცხო კანონების მოქმედებას საქართველოში ადასტურებს დავით ბატონიშვილიც, რომელმაც მისი შაბის, საქართველოს უცნასკნელი მეფის გიორგი XIII დავალებით შეადგინა საკმაოდ ვრცელი და შეესებულა სამართლის წიგნი. დავით ბატონიშვილი ქართული სამართლის იატორიის საუკეთესო მცოდნე და შველევარი იყო. ამიტომ მის ცნობებს მეტად სარწმუნო და პირველხარისხოვანი წყაროს მნიშვნელობა აქვს.

დავიმოწმებთ დავით ბატონიშვილის ორ ხელნაწერ თხზულებას: „საქართველოს ისტორიისა“ და მოხსენებით ბარათს „ქართული კანონების შესახებ“. პირველი დაცულია სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ლენინგრადის განყოფილების არქივში, ხოლო მეორე ლენინგრადის ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში.

ნაშრომში „საქართველოს ისტორია“ დავით ბატონიშვილი წერს: «§ 26. Правление Грузии основано было на законах Моисеевых и греческих, и на учреждениях Грузинскими царями введенных. Но уголовные преступления судимы были особенно по Греческим Уставам...»

[275r] «§ 39. По возвращении своем в отечество, царь Вахтанг наружно показывая себя магометанином, а в сердце своем имел напечатленным православное вероисповедание своих предков, управляя кратко и благоразумно Иверию по законам Греческим, а для купечества по законам Армянским, а также и по уложению царя Георгия V*, к коим законам присовокупил потом и свое особенное уложение.

В царствование родителя моего Георгия XIII, мне поручено было поподнить и в боольшую ясность привести древния узаконения. Стараясь споспешествовать пользам своего отечества, и руководствуясь разными [276r] законами, я присовокупил к древним Грузинским узаконениям многия по-

* ხელნაწერშია: „Геоργия IV“.

становления, которые найдены были по моему соображению, полезными для Иверских народов» (Ленинградское отделение Института востоковедения АН СССР М 25 (G 5; М 14) — Грузинская История 26 г.).

რაც შეეხება დავით ბატონიშვილის მეორე ხელნაწერს — მოხსენებით ბატონის „ქართული კანონების შესახებ“, მასში, ვახტანგის სამართლის თარგმანის განმხილველი კომისიის მოხსენებით, ნათქვამია შემდეგი: «К сему царевич Давид присовокупил, что при царствовании в Грузии родителей его и предков, край сей управляем был: 1. Законами пророка Моисея, 2. Законами греческих императоров Константина, Юстиниана и Льва Мудрого, 3. Законами царя грузинского Георгия V*, 4. Уставлениями князя Агбуги Атабагского, 5. Законами армянскими относительно торговли» (ЦГИАЛ, фонд 1260. Дело 6 — Дело о рассмотрении Грузинского гражданского уложения царя Вахтанга, 20.IV.1816 71v—72r)**.

შრიგად, დავით ბატონიშვილს ორივე ნაშრომი იდასტურებს ბერძნული, სომხური და მოსეს სამართლის მოქმედებას საქართველოში.

ხეშოი დამოწმებული წყაროები ცხადად ადასტურებენ ამ ფაქტს, რომ ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლები მოქმედ კანონებს წარმოადგენდნენ საქართველოში. კანონთა კრებულს რომ აღგენდა, ვახტანგ მეფეს საკოდიფიკაციო კომისიამ კარგად იცოდა, რომ ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები მოქმედი კანონები იყო, რომლებითაც ძველთაგანვე ხელმძღვანელობდნენ ქართულ სამართალ წარმოებაში. ამიტომ სჯულმდებელი ვახტანგი თავისი სამართლის წიგნის წინასიტყვაობაში, ჩამოთვლის რა კრებულში შეტანილი უცხო და ეროვნული სამართლის ძეგლებს, ასე მიმართავს მოსამართლეებს: „ხოლო ესეცა სცანთ, აგულეთ და ივულისმოღვინეთ, და რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ, მით სჯიდეთ და სამართალსა იქმოდეთ“. ამ სატყვებით სჯულდებელი მეფე კვლავ ადასტურებს კრებულში შესული უცხოური კანონების ძველთაგანვე მოქმედებას საქართველოში.

კარდა ამისა, საქართა აღინიშნოს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლებისა და საკეთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის შედარებითმა შესწავლამ დაგვანახვა, რომ მოსეს სჯული, ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები არა მარტო მოქმედი კანონები იყო ჩვენში, არამედ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროც. საკოდიფიკაციო კომისიამ ვახტანგის სამართლის შედგენისას ქართული სინამდვილის გათვალისწინებითა და სათანადო რედაქციით გამოყენებულში შეტანილი უცხო სამართლის მთელი რიგი დადგენილებანი, რომელთა ნიცი ხანგრძლივი გამოყენებას შედეგად უკვე ეროვნული სამართლის ნორმებს შეადგენდა.

მოციტანოთ შესაბამისი მუხლები და იდგილები მოსეს, ბერძნული, სირიულ-რომაული და მხითარ გლშის სამართლის წიგნებიდან.

* ხელნაწერშია: „Гeorgia III“.

** ორივე საარქივო მასალა მომართდა იურიდიულ ბეცნიერებათა კანდიდატმა დ. ფურცელაძემ, ჩისტვიისაც მადლობას ვუძღვნი.

1. თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა ვამცნო შენ უფალმა ღმერთმან შენმან, რაჟთა კეთილი გვეყოს შენ და დღეგრძელ იყო შენ ქუეყანასა ჴედა, რომელ-იგი უფალმან ღმერთმან მოგვეს შენ.

11. ნუ აიღებ საქმედ შენ მსგავსად, მიწებისა მის წარმართთათა, ნუვირ იპოებთ თქუენ შორის, რომელი... მიხნობდეს მისნობითა, ანუ ჰავსა იზმნიდეს ჰავითა ზმნითა, ანუ წამლევედეს წამლითა, ანუ გრძნეულ იყოს, ანუ უღუკთა-მკითხველი, ანუ თუ სასწაულითა მკუდართა მკითხველი, რამეთუ ბილწ არს წინაშე უფლისა, რომელი იქმოდის ამას ყოველსა. რამელთ ამის ყოველისა ბილწებისათვის მოსრნა იგი უფალმან ღმერთმან შენმან პირისაგან შენისა.

20. დღესა შას განყოფიასა და წიღვდებისასა, რაჟამს განუყოფდე შეილთა... ნუცა ნუურაც პყოფნ ბარმშობებას, არამედ უხუცესი იგი ნაწილი მას... მიეციან და შემდგომობით მრჩობილი ყოველისავე მისვან უასისა მისისა, რაჟთა იყოს კელსა შინა მისსა.

22. ნუ ყოს ღმერთმან, თუცა ვსუაბ კაცსა ბიჭი მკევალოანა ანუ ხარკსა თანა, უკეთუ პყუეს და სსუა ძერუცა პყუეს ღმერთმანისანი და შეილნი ღმერთისანი, და განიყარნენ ძმობითა. მკერ და განინაწილონ მამული, არა მადეცეს ნაწილი მამულითა მესა მტევალისასა.

23. ნუ მიჰჭდი აღნადგინებსა ძმასა შენსა ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საქმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა მის შენისასა, რომელ ავასხუ ძმასა შენსა, რაჟთა ვაქურთბოს შენ ღმერთმან.

781. თუ მამამ შეილსა სკეს ან ავნოს რამე, ვერას შეუა—ან უამებლობისათვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამამ უამებლობა შეილისაგან არა კამს. თუ შეილმან მამა ან გალაქა, ან უკადრისა რამ ჰკადრა, იმას ავალ მობერობა უნდა, ამიტომ რამე მტავთე მტენებე მამისა და დედის პატივის დება არის.

251. მოსანთა და კუდიანთა ამყოლი კაცი ღვთისაგან ც და წყევლილი არის და ბატონისაგანც წასკდენი, ამ მისნისა და კუდიანისაგან დამსუბილნი კაცნი თუ სამართალში მოვიდნენ, მასანი და კუდიანი გასაბუბრებელი არის, და რაც იმ მკითხველს სხვაზედ ან ჩხუბი, ან წასკდენი მოუტდენია, მოსამართლემ გაუკითხავდ, სისხლი იყოს თუ საუბატაო, წაურთოს და მისცეს იქნება საქონელიც წაერთოს მისნის პირით, ის ერთი ორად განოურთოს მოსამართლემ.

100. საღფროსო ახრე უნდა, რისაც ან აზნაურისა, ან გლეხის პატრონი იყუნენ... რამდენიც კომლი დადგეს, უცს კომლზე ერთს უკეთესს, რომელიც უნდა, უფროსა გამოირჩევს...

110. ნაბიკურის წილი არ არის მამულიში. თუ თავის ძმებს ეყობა... ძმებმან ერთი ყმის აღაღს უნდა არჩინონ, და თუ არ უნდა ძმებთან ყოფნა, იმითთან არაფერი წილი არა აქუს, ვისთანაც უნდადეს, წავადეს, ძმებს პასუხი არა აქუთ.

125. სულ უკეთესი ეს არის, რამ სარგებელი სულ არ აიღონ. სარგებლის სარგებელი სულ არ აიღოს, სარგებლის ნდების, არც ითხოების, არც მიეცემების.

26. უკეთუ სიტყუა რამე საეკო მო-
აკსენოს მოსამართლესა, სიტყუასა მას
შეიწყნარებს მოსამართლე იგი და ჩა-
ფიქრდების, და სინჯვას დაუწყებს საჩ-
მესა მას, უნდა გასინჯოს.

27. უკეთუ სიგელში ეწეროს სიტ-
ყუები ბევრი და მოსამართლე იგი
სიტყუასა მისსა ვერ მიხუდეს კარგადა,
და თავკარგი მოწამე არა ჰყავს მას კაც-
სა, მოსამართლე იგი სიტყუასა მას წუკ-
ნისასა არა დაიფურებს.

28. რომელნიც ციხილამ გავიდეს და
-მ ციხის მტერთან მივიდეს და ციხასა
მის საიდუმლო გაამეღანოს მტერსა
მისსა, ის კაცი, როდისაც კელში ჩავ-
დონ, ან ანძაზედ ააცვიან და ან ცეცხლ-
ში დასწვან.

29. რომელმან დაუტეოს თავისი სამ-
კვიდრებელი და წარვიდეს და თავისი
უფროსის მტერთან მივიდეს... უკეთუ
სხვაჲმან ვინმე განდგომილებასაში დაიჭი-
როს და თავის სამკვიდრებელზე მოი-
ყუანონ, თუ ეს კაცი ქრისტიანე კაცოს
მკულელიც იყოს, თავი მოსჭრან.

30. რომელმანცა მოინდომოს ქრისტი-
ანეთა ზედა ლაშქრის მოყუანა და ანუ
ქრისტიანენი გასცეს მტერზედა, მას
თავი მოსჭრან.

31. ...რომელმაც მოგლიჯოს სამანი და
სხვაგან ჩასვას, რომელმანც ეს ქნას,
ორი ზთმა მისცეს პატრონსა, ერთიორად
მისცენ.

32. უკეთუ რომელიმე ამგვარს საქმე-
ზე ჩემს მამულზედ მოვიდნენ კლმითა,
შუბითა, ისრითა ანუ სხვას იარაღითა,
შუღლი ქნან და შემოჭრან და მოკლას

212. მოსამართლეს რომ საეკო მოკ-
სენდეს სიტყუით, მოწამე თავად მოკ-
სენდეს სიხოვონ, თუ იმან დასაჯერი
მოწმეები იშოვოს, კარგი არის, თუ
არა და ვისაც ედავების, იმას სიხო-
ვოს მოწამე.

213. მოსამართლე რომ სიგლის წე-
რილს ვერ მიხედეს, თუ იმაში დაწე-
რილზედ რომ ისარჩლიდენ, თუ უც-
ლებლად ყოფილა იმ დღემდინ, სიგე-
ლიც მართლად ჩაიგდების და შიგ წე-
რილიცა უცლებელი ყოფილა, არას
ემართლების, თუ სიგლისა არა შეიტ-
ყობა რა და სადაოსაც ახლა ედავების,
ნუ აღაპარაკებს, დაკარგვიან.

214. ციხილამ და სიმაგრილამ კაცი
ან ბატონს ან ამხანაგს წაუვიდეს და
გასცეს, ლაშქარი დაასხას, იმისი სიხ-
ხლი არ გაიჩინება, ამისთვის რომე ბეკ-
რის სულის შესისხლე არის, რაც გი-
დაკდება, სამართლით იქნება.

215. თუ კელმწიფეს ლაშქრილამ
კაცი წაუვიდეს და მტერს ზიუვიდეს,
და იმავე კელმწიფეს დარჩეს, თავად
კელმწიფის მოწყალებაზე კილია, თუ
არა და ფეკის მოკვეთა ჯერ არს.

216. ვინც კაცმა გვეყანას და ქრის-
ტეს რჯულს უორგულოს... ღმრისა
და ბატონისა ორისაც შესისხლე იქნე-
ბის და ყოველი ავი იმაზე მართებულ-
არის.

217. სამნის მოგლეჯისათვის... თა-
ვის კელის სისხლის ფასი ჯღრუში
გარდიგადოა, ამისთვის რომე სამნ-
ის მოგლეჯელი კელმოსაჭრელი არის.

218. თუ კაცმან მამულის ცილებაში
მამულის პატრონი მოკლას, გასინჯოს
მოსამართლემ და, თუ კაცი ტყუილად
შესცოლებია და ისრე მოუკლავს, ერ-

უანხე შიწის პატრონისა, — თავი მოეკუ-
ვეთოს, ამისთვის რომე წემს მამულთან
რა კელი ვაქუს, რომ მამულსაც მართ-
მევ და კიდევ მამკლავ?

85. დედაკაცისა არა ჯერ არს, რაო-
რისაცა საქმისათვის სამართალში მივა-
დეს, არამედ, თუ მოუკლას ვინმე შაბა
ანუ შვილიანუ ბატონი, ანუ ნათესავ-
ნი, იმ საქმის საჩივლელად მივა სამარ-
თალშია და უნდა ვაუგონონ.

148. არა ჯერ არს დედაკაცისაგან,
რომე საკვლო დაიჭაროს, არცა მოწმობა
დაეჯერება, არცა ჯერ არს შისა კმნალ.
უნცავენი იმოწმოს, თუ არ ნახოს თავი-
სის თვალითა; ვაკონილზედ ნუ იმოწმე-
ბენ.

205. დედაკაცი არაოდეს არავისაგან
თაუდებულ ა* დაიყენება, და უკეთუ და-
იყენოს ვინმე თავდებად, სამართალში
ვერავენი მიიყვანს დედაკაცსა.

227. უკეთუ შერიგდეს ვინმე მონას-
ტრის მამულზედა, რომე მონასტრის
მამულში სახლი ააშენოს, ანუ ეენაჯი
და ხილი დარვოს, ანუ ყანა დასთესოს,
პირველად ქირაზე უნდა შერიგდნენ და
წიგნი გამოართვან, თუ წელიწადში აბ-
დენი ქირა მოგვეო, რადგან ასრე შე-
რიგდნენ, მასუჯან იმ ალაგზე, რაც უნ-
და, ააშენონ.

228. ებისკოპოზი რომ მიიყვალოს, მას
საქონელზედა არავის აქუს უფლება,
რომ წაილოს ვინმე თავისთვის, არცა
პატრიარქსა, არცა მეფესა, არცა ეკლე-
სიის მის კრებულთა, არცა მის ნათესავ-
თა... და რაემს ებისკოპოზი დაჯდეს
საყდარსა მისსა ზედა, ყველა უკლებ
მას მიამართონ საყდრისათვის.

305. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მიამა-
როს კაცსა და ეგონოს, რომე ის კაცი
იმ მისაბარებელს მასუჯან უარყოფსო,
მართებულთა რომ წიგნი გამოართოს,
თუ ეს მამბარებელი, და მერე ისე მია-

წაიყვარი სახელი მისცეს თუ შეშკო-
ლებელი მოკედეს, სახლის ორი წილი
მისცეს, ამიტომ რომ სხვის მამულისა-
თვის რატომ შეაკლდა?

216. თუ დედაკაცს კაცისაგან ხარ-
ყარი აქუს, სამართალშიც მიესვლე-
და, ვაკონებაც უნდა.

მაგრამ შისის უნით მოადს არც ფი-
დაუდებია, არც არა წაერთმის

თუ კაცს დაიჭონებეს, მცდარი არს,
თუ დედაკაცი დედაკაცისაგან ჩო-
დეს, ამიტომ კელი არა აქუს...

229. დედაკაცს არ ეფიცების, არც
გარეშე კაცი შევადების, ამისთვის რომე
გარეშე კაცი შევადების, ამისთვის რომე
არას მისის ფიცისას უნადელის...

217. ეკლესიის მამულის დაშეთი-
ველში და დაშერგველში თუ ეკლე-
სიის პატრონისაგან დასტურით მოი-
ნას, მართებულთა დალა და სამსახუ-
რად დაუკადოს.

175. ებისკოპოზის ბეითაღმბალი ჩვენს
მისდომში სრულდებით საყდრისა უნ-
და იყოს, ...ვერც არას ებისკოპოზის
ძმა და საბლისკაცი ებისკოპოზისაგან
იშთებს რასმე მისგან, რომე ებისკო-
პოზის დამარხვა შეიძლოს...

207. მიბარებულთა რასაც ნივთისა
და გინა ნათხოვარისა ასრე იქნებო-
დეს, თუ ასრე პირობა დაუდვას, ნ
წიგნით, ან მოწმობით, აშგვარად ინ-
დოს, რომე ან მტრის დასხმით, ან

ბაროს. რაც მიბარებია, სახელდობრ უნდა ეწეროს და მოწამეცა ეწეროს.

306. უკეთუ კაცს მიაბაროს ვინმე რამე, და იმ კაცს ცეცხლი შეეღვას, და ან არეულობა რამე შეიქმნას, ან სახლ-დაექცეს და წაუტდეს, და მან უარყო, რომ ჩემთვის არ მოგიბარებიაო. თუ მოწამე მოიყუანოს და ის კაცი მოწმით გასტეხოს, ორი ზომა უნდა გამოართვას, ხოლო უკეთუ ვისაც მიაბარა, მან თქუას, თუ ეს მამებარაო, ისევე თავისი გამოართვას. მიბარებული წამქდარიყოს რამე, მისი წაქდენისა ფასი მოსცეს ავად შენახვისათვის.

322. ვინცავეინ მოჭრას ხე ანუ ხილი: ანუ ვენაჭი, ვითარცა ავაზაიკო, ეგრეთ განიბატიფოს. უკეთუ მოსჭრან ხე, ხილი, ვენაჭი, ერთი ანუ ბევრი, და უარყონ, მე არ მაბიჭრიაო, ორი იმ ხის ფასი მისცენ. უკეთუ თქუას, მე დავაშავე და ვშენიო, რაც წაუტდინოს, ისევე თავისი მოსცეს.

391. ერთმა კაცმა ცოლი დანიშნა, და დედაკაცი თუ მოკუდეს, რაც მისთვის ნიშანი მიეტანოს, ისევე უნდა გამოართოს.

417. ვინცავეინ სხვის მიწაში რუ გაიღოს და წყალი გაიყუანოს, იმ მიწის პატრონის დასტური უნდა ქონდეს და ისე გაიღოს რუ. სამს წელიწადს იმ რუს ვალებისათვის უნდა ქირა მისცეს რუს გამღებმა მიწის პატრონსა.

სირიულ-რომაული სამართალი

28. არ მისცეს რიგი სამართლისა, რომე ვინმე მოკლას თავისი ყმა და მოსამსახურე თავისის კელითა. თუ დააშავა ყმამ და ქნა სასიკუდილო საქმე, უნდა მიართვან კელმწიფესა და მან უყოს დანაშაულის ჯაზა.

ცეცხლით, ან წყლით, ან მოპარვით, რასაც ფერის დამარცხებით თუ სიყმისასაც არა დაუმარცხდა რაო, არც არას შენსას დაუმარცხებო, და მერმე ამ მიმბარებელს და შენათხოვრეს ერთას რისაც დამარცხებით თავისი წაუტდა, და ეს სხვისაც, — არას ემართლებიან იქნების, რომ არ უჯეროს. შენი წამქდარა რაო და ჩემი უნადვლელისა დაკარგე და წამიქდინეო, — დიკით შეიჯეროს, როგორიც საქონელი ვოფილიყოს, იმრივის მოწმით, როგორც მოსამართლეთ გამოწახონ. თუ თავისი არა წაუტდა რა და მიბარებულს და ნათხოვარი წააქდინა, უკლებლად უნდა მისცეს ისივე თავნა.

189. ვაზის აკაფისა, ნერვისა, განი ხილისა, ასრე იქნას. თუ ასეთმან კაცმან კაცს ვაზი აუკაფოს, რომე არ ემართლებოდეს, სადაო და სალაპარაკო არა ქონდეს რა, ღვინით გინა სიბრიყვით აუკაფოს, რამდენიც ვაზი მოეჭრას, მდენი აბაზისა მისცეს.

223. ნიშნის მიტანისა, ან ვატი მოკუდეს და ან ქილო, თუ რამ გასაცველო მისვლია და სიციოცხლესი გაუცვეთისი, ვერას შეუა, — რომე სიძესაც ბევრს მოეცემა, მას გარდა სულ უნდა მიეცეს ნიშნის პატრონსა.

244. რუს გამღებისა, რომ შუაში სხვის მამული ეღვას, იმ შუის მამულინ პატრონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს. თუ იმასაც გაუკეთდება რამე, კარგად შერიგდენ.

95. უკელმწიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეობრება, არავს კელმწიფების. რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და ან გასახეობრებელი დანაშაული ქონდეს, კელმწიფეს მოაკსენოს და მისის დასტურით უყოს.

80. თუ ვინ მოიცვალოს დედაკაცა და არ ღარჩეს შვილი, და ქმარი უუანდეს ცოცხალი, რაც მოყოლოდეს მას დედაკაცსა, მინაცემიანათ. შუა გაყონ და ნახევარი ქმარსა მისსა, და ნახევარი მამასა მისსა, და თუ არა ყუანდეს მამა, ვისაც ანდერძი უყოს მან დედაკაცმან, მისცენ მას.

82. თუ შეხუდეს კაცს ცოლი ასეთა, რომ იყოს გივი და ბნელიანი და მოხლომოს კაცმან გაშვება, მოსამართლემ მოკითხული ქნას. თუ ქორწილს უუან ქრმის ტელში დამართება, ვერც გაუშვებს და არც იქნება; თუ უწინვე, ქორწილანდან სჭირვებია, გაშვება ხომ კიდევ ძნელია. მაგრამე რადვან არ იქნების და გაუშვებს, ნიშანი, რაც გაეგზავნოს, მას კაცს ღარჩეს და ზითევი მისი — ქალსა, და თუ ქრმის ტელში დამართოდეს, გაუშვებს, ზითევიცა და ნიშანიც სრულ უკლებლივ მიუცეს მას ქალსა.

84. ...და ბოზობით სხვისგან მისცემოდეს, ამრიგის შვილის გატანა შეუძლია, და ალალი შვილი მამისა არის და მამის პიანებას ქვეშ უნდა იყოს.

103. მამას შვილის მაგივრად ვერაფერ სობოთს ვალი, თუ მამის ბიანებით არ იყოს აღებული.

105. ვინ ერთმანეთს უშუღლოს და შეუღლში მოკუდეს, და მას მოკულეს, კაცს უუანდეს მამა ან ძმა, ან სხვა სისხლის მაკითხავი, მათ ვერ შეუძლიათ თავისთავად სანაცლოს სიკუდილი და ვერც თავისთავად სისხლის თხოვნა. და ასე მართვით: უნდა მივიდნენ კელმწიფებსა და მოსამართლეს მოაკსენონ; და კელმწიფებ და მოსამართლემ ქნან სამართალი, და როგორც გარდქლევენება მართებთ, ისრე ვარდაკდევიანთ.

224. ვასაც სახლში უშვილოდ ქალი მოკუდეს და ქმარი ღარჩეს, და მოსულს კარვად მოუაროს, თუ დიდის ხნის ცოლ-ქმარნი არიან, არა ეთხოვოს რა, თუ ახალი შეყრილი არიან და შვილი არა ყავს, ზითევი საბად გაყოს; ერთი წილი სულისათვის, ერთი წილი ამისთვის, რომ საქორწილო მიუტანია, და შესამედი ქალის ბატრონს მიუცეს.

225. ვაგისა და ბნელიანის ცოლისთვის, თუ უხენი ქორწილს წინათ სჭირს და ქმარს შეატყუეს, თუ გაუშვებს, სამკუდირო უნდა მისცეს და საკანონო მამამა და გამთხოვებულმან უნდა გარდაიკადოს, ამისთვის რომ ქრმის თუი არა ქონდა, რატომ ვაიბოვებს? და თუ რაც რადფერი სენი დედაკაცს ქრმის ტელში დამართოს, უნდა მოუაროს, გაშვება არ იქნება, და ერთმანერთის შენდობით იქნების, მოსამართლე არად ვაერგვის.

87. თუ ქალს ბოზობა შეემთხვიოთ... თუ გაუშვა, რაც ზითევი მოყოლოა, ისიცა და ბოზობით შექნილი შვილიცა თან უნდა გაატანოს. მაგრამ, თუ ამ მართალს ქმართან შვილი ჰყავს, ზითევი მთლად არ მიუცემის.

140. შვილმან რომ ვალი აიღოს მამის უკითხავად, მამა არ მისცემს და არც ეთხოვბის.

24. ერთი ესეც უწყოდეს მოსამართლემ, რომე რა დიდი საქმე და დიდართანს კაცში სიკუდილი და რაგინდარა სისხლი მოკუდეს, ერთიმეორის მოყუსობით მოკმარებასა და მიშველებას მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებენ, ნერც ერთს მეორის რბევას დააწყებიანებს, და ნერცა ვინ მოინდომებს... რა ამგვარი საქმე ქვეყანაში მოკუდეს, ასრე უნდა მით შუა კელმწიფებ კაცი დაუყენოს, ერთმანეთზე აღარ მიუშვან,

კადემ სიკუდილი და ღრთის საწყენი საქმე აღარა იქნას რა... ინდომით მოქცდარა ის საქმე, თუ უნდომლად, კოგად გამოიხვეა უნდა.

123. რომელიც შეილი მამამან ანდერძით დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა, და რომ დარჩეს ვალი, რომელიც რომ დააპატრონდა, ვალიც მან უნდა მისცეს, თუ ბევრია, თუ ცოტა.

124. ვინც კაცმან ვინც დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა ანდერძით, და დარჩეს ვალი, და ვალიც მას დაავას, მასუკან არც ინდომოს მამული და ქონება, და არც ვალი. — აბა, მასუკან წავიდეს შევალე და მოვიდოს მამულსა და ქონებას კვლი თავის ვალის გულსათვის.

145. კითხონ რიგსა: რომ არიან კაცი და ყავთ შეილი, წავიდეს ერთ-ერთი შვილი და აიღოს ვალი ვისგანც, ან ივაჭროს და ან რაც უყოს, მასუკან ის ვალის აღლები ან მოკუდეს ან გაიპაროს საღმე, მასუკან ის თეთრი ან მამასა და ან ძმას ეთხოვების, თუ არა? მიგება სიტყუისა: ბრძანებს რიგი, არც ეთხოვბას მამასა და არც ძმასა.

149. თუ ვინც... აქლემი, ცხენი, ჯორი, საქედარი მისცეს შესანახავად, უჩვენოს და მიაბაროს, რომ მოპარონ რამე მათ, უნდა მისცეს ფასი.

მხითარ გოშის საბართალი

152. მოლაშქრე კაცმან ომში ვინც დაინარჩუნოს, დარწომილის კაცის ცხენი, იარაღი და ტანისამოსი, ვინც დაინარჩუნა, მისი არის, და კაცი, ჯაჭვი და მუზარადი კელმწიფეს მიართვას, ომში ნაშოვნი ოქრო, თვალი, მძიმე ზარბაბი ვინც იშოვნოს, კელმწიფის წილია.

139. ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმათ უნდა გარდიქონდონ...

ესეც იქნების, ერთგან იყუნენ გინდა აბა, გინდა მამა, გინდა ძმისწული, ერთი და ერთი რომ მოკუდეს, და მკუდრის მამულს არ ინდომებს სხვა სახლის კაცი, რომ არც გარდაკლა შეეძლოს, აღარც ვალს მისცემს.

148. კაცი რომ უცხოს თემს წავადეს და იქ შეილი გინა ძმა დარჩეს, ის კაცი იმ უცხოს ქვეყანას დარჩეს და უძღვებობაზედ ბევრი ვალი აიღოს, იმაზე ძმა და სახლსკაცი არ მიუდგებოს, იმასვე უნდა სთხოვონ, ამიტომ რომ ამ მიძვემან რატომ ავალა, ის რომ ლითი და არზაქარი იყო?

211. თუ პირუტყვი მიიბაროს კაცმა კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზღოს, და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას გამოართვას.

178. თუ კაცმან კაცი დაინარჩუნოს ცოცხალი, თუ ანუ მოკლას, მისი ცხენი, იარაღი, ტანისამოსი და ინარჩუნებულისა არის; ჯაჭვი, ზუზი, მუზარადი და ამგვარი კელმწიფისა არის, — მძიმე თვალი თუ პარგალიტი.

161. უშვილოს დედაცაცს ნუ გაუშვებ
ქმარი მისი, ამისთვის რომ შვილი არ
შიშვცაო.

165. თუ ქმარმან უშიშრობითა და
ურთობით დაჭრას ცოლსა თვისსა რა-
ცნდაა და მოსტეხოს რაბუ და ანუ
თვალი მოსთხაროს, ანუ კბილები ჩააყ-
რევინოს, წიაროვან მას გაცესა ორი ათა-
სი ვერცხლი ჯარიმა.

173. ჩას ღრის ყმაწვილთა თამაშო-
ბაში ერთმანერთი დააშაონ. თუ საჭმის
მოკლამით, თუ ჭაერთა მოსტეხოს რა-
მე, მართებს მას შემამკურრელსა საეჭი-
რო, მან მისცეს და გაამთულებინოს.

175. თუ ყმაწვილთა ნაძლევი დასო-
ვარ ერთმანერთთან; აქიღამე უქმდარს უს-
ველებელი გაირბინოს ან ამ კედლიდამ
იჭამდინ ვარდახტეო, ან ამ ხეზე გადო, ან
ცხენი გაარბევინოს, ან ლოდს ააზოფ-
ვინოს, მოკლეს რომ ნაძლევი ან და-
შავდეს და ან მოკუდეს, გასინჯონ, რომ-
მელმანც რომ ნაძლევი დაუდგა, დღათ
რომელი უფროა, და ნახევარი ჯარიმა
მისცეს.

177. კაცთა ვინც ღვინოს სმაში ერთ-
მანეთსა უშულდონ, მოკლეს რომ მოს-
ტეხოს, კელი ან სხვა რამ ასო დაუშაო,
უნდა შემამკურრელმან აქში დააქენოს
და გაამთულებინოს.

208. რომელმან მოიპაროს შვილი
ქრისტეანისა და გაყიდოს, სიკუდილით
გარდაცვალოს. თუ ქრისტეანმა ქრისტე-
ანი გაყიდოს და გამოჩნდეს მისის ბო-
როტის ნაქმარობა, რომე ურჯულთაა-
ვან შეეყიდოს, საკანონოს გულისათვის
ნუ მოკუდენ, და საპყრობაღლესი ჩაა-
დონ, და თავლები გამოართვან, და მო-
ვან ვასყიდული დააცხევიან. (მღრ.
გამოსლვ. 21, 17).

168. უშვილობისათვის კაცი ძალიდ
და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგ-
დებს.

68. თუ ცოლი დაჭრას ან დააშაოს,
თუ ცოლს უნდოდეს, სისხლი აიღოს
და გამოართვას.

191. თუ ხუმრობასა და თამაშობაში
კაცმა კაცს აწყინოს რამე, ან მოსტე-
ხოს რამე, ან დაჭრას... დაჭრილს სა-
აქიმო უნდა მისცეს.

197. ნაძლევისა ასრე იქნას, კაცი
ყმაწვილსა და უჭკუოს კაცს არ უნდა
დაეწაფლოს, არც იმას უნდა ჩამოჭ-
ვუდეს, რომ ან შეუჭიდოს, ან ლოდს ააზო-
ფვინოს, ან ვარდახტობა მოუდვას, ან
კუროვა დააპატიყოს. თუ რაც ამგვარი
ნაძლევი მოუდვას, თორემ, თუ ამაში
იმ ყმაწვილმან და უჭკვლამ აწყინა
რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალა დაედუ-
ბა, და ამით, თუ რამ ავი დაეპატიყდა,
ან მოუტეხა რამე, ან დაშავდა, ან
მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკუდაჩს
სამარხი და დაშავებულს სააქიმო.

98. ღვინოში რომ კაცმან ან კაცი
მოკლას, ან დაჭრას, თუ რაც უყოს,
მოვლს სისხლზე თუ არა პეტრი, ნაკლე-
ბი არ მიუყვამინებოს, ამისთვის რომ ის
რომ იცის ოვანოში ანქარებულნი არის,
რატომ დაღვეს იმდენს, რომ ამგვარს
საქმეს აქნევიან?

97. თუ კაცმან კაცს შვილი გაუყი-
დოს, ვინა ქალი, და გამოჩნდეს, მა-
თლა გაეყიდოს, სისხლი ხომ ზგათ
დაგვიწერიც და ასრე იქნას. თუ სწა-
მობდეს და მართლობით არა ჩნდეს,
ან ფიცით, ან მდუღრით გამოართ-
ლოს თავი, და თუ ვერ გამოართლოს
თავი, ეს შეიტყუეთ, სჯულიანზე
მიუყიდნია, თუ უსჯულოზე, თუ ქრის-
ტიანზე მიუყიდნია, მოვლი სისხლი-

უნდა მისცენ და თუ დასაცხნელად
ქელი მიუწვდებოდეს. დააცხნევიანო.

216. თუ პრჩოლელი იყო და უთხრეს
პატრონსა მისას, ნუ შეინახავ მავასო,
ან მოკალ ან დაკარგო, დღეს არის თუ
ხვალ, კაცა დააშეებდსო: პერჯერ უთს-
რეს და მან კაცმან თალაფული კრას...
და შახუკან მოკლას ან კაცი და ან დედ-
კაცი, ის ძროხა ჩაქოლონ და ის ძრო-
ხის პატრონიც მოკედეს. ან არადა მის-
ცეს მოსარჩენი თავის ტანისა. (შდრ.
გამოსლვ. 21. 28—30).

225. ვინცა ვის გაუძლოს ყანა ან ვე-
ნაკი, გაუშვას თავისი პირუტყუი და ვა-
უძლოს, რაც წაუტანოს, წაართვას მას
პირუტყუის პატრონს და მავიერი მია-
ყანიდამ შიაცემინონ. და თუ სრულ წა-
უტანოს, სრულ უკლებლივ მავიერი
მის პირუტყუის პატრონს, რომელიც
უკეთესი ნაშრომი ქონდეს. იმისგან წა-
ურთვან. (შდრ. გამოსლვ. 22. 6).

228. თუ შიბაროს კაცმან თავის აბ-
ხანაგს კარი, ცხვარი ან საცედარი ანუ
სხვა რამ პირუტყუი... მოიტაცონ და
არა იკოდნენ თუ როგორ მოკდა, მათ
შუაში ჯერი მოტდეს... თუ მომტაცებ-
ლი აპონ, ახლევინონ სამართლითა,
და თუ ნადირს წაუტანოს, ლეში უნდა
აჩვენოს პატრონსა, და აღარ ეზღვევა-
ნება; და თუ არ უჩვენა, ეზღვევინება.
(შდრ. გამოსლვ. 22. 10—13).

232. თუ თეთრი ასესხო ძმასა შეწია
და ღარიბად იყოს, ნუ შეაწუხებ და
სარგებელს ნუ სთხოვ, ძველისა და ახ-
ლის რიგის ბძანებით, ორისავე სიტყუის
ბძანებით, არ აძლევს სარგებლოს აღე-
ბასა გლახათაგან. (შდრ. გამოსლვ. 22. 25;
ლევით. 25. 36).

234. თუ ვინ ეისავე სახლს თავის ნე-
ბით ცეცხლი წაუკიდონ, ნახონ ზართლა,
რომ კაცი თავის ნებით უკიდებდეს, წა-
უკიდოს და გარდიწვას სახლი და ზეუ-
დაიკირონ ისიც, იგი ცეცხლში დაწვან,
რომ სიკუდილის ღირსია, და თუ შეიბ-
რალონ დასაწვავად, რომლისავე კელი

196. თუ ვისიმე პირუტყუი იპრჩოლე-
ბოდეს, პირველ უნდა უთხრან მეზობ-
ლებმან, რომე მისგან ან კაცი მო-
კედების ან პირუტყუით, ან დაკალ,
ან მოკალ, ან წყუილნი გამოუხვეყნ, ან
გაყიდე და გაიციალე... და თუ არ და-
იჯვია, და ან მოკლა რამე, ან დააშევა
რამე, პრჩოლელის პატრონიც კაცმა
პასუხი უნდა გასცეს.

188. ნაშრომისა და რასაც ფერის
პირუტყუისაგან წაუტანისათვის ასოე
იქნას: თუ უპატრონოდ ისრე რჩომა
ნაშრომში შევიდეს, ერთხელ პატრონს
მოგვაროს, უყურე, ნუ წამოკლებინებ-
ო, თუ არ უყუროს და კიდევ დაი-
ხელოს შიგა, მოკლას, ვერას შეუა და
თუ არ მოკლას, შუაკაცთ კობვით წა-
ნაქედის პასუხი გასცეს.

211. თუ პირუტყუი შიბაროს კაცმა
კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს,
და იმან ქურდი იბოვნოს და იმას გა-
მოართვას... თუ ან კლდეს ვარდააგ-
დოს, ან მგელს შეაგაშოს, ან მტვრის
მოაკულებინოს. — უნდა უზლოს, თუ,
ვინ იცის, ან სენით მოკედეს, ან ნიბ-
რითა, ტკავი და კორცი პატრონს უნ-
და მიუტანოს, სხვას არას ემართლება.

182. თუ კაცი გადარიბებულყოს
და ვალის მიცემა აღარ შეეძლოს, დი-
ალ, დაცემულიყოს, — თავნუდაც და-
იკლება, და თუ ცოტაც არის, რომ შე-
უძლია, თავნი უნდა მისცეს და სარ-
გებელი ჩაივლის.

191. თუ კაცი კაცს არას ემართლე-
ბოდეს და ისრე სახლსა და კარს ცეც-
ხლი წაუკიდოს, რომ ჯალაბნი შიგ უღ-
გეს, თავის გუნებით დასაწვავათ მო-
უნდომებია, ერთი სისხლი და რაც ან
სახლი და ან საქონელი დასწოდეს,
უკლებლივ უნდა მისცეს, და თუ ემა-

წაეცილებინოს, ის კელი ბოაყრან, და რაც რომ დამწვარიცოს იმ სახლში, ნახევარი აზღვევინონ, და თუ კელის მოსაჭრელათაც შეიბრალონ და არ მოსჭრან, წანაყელი ერთპირ აზღვევინონ, სრულად თამბა უყონ და ჯარიმაც აქვეყინონ.

381. პირუტყუი, უშინდა თუ უწმინდუთა, რომ ვისიმე ვისას ორმოშო ჩავარდეს... და მოკუდეს, სამართალი იქნას ასრუ... ორმოს პატრონს რადგან თავლა გაუშვია, არა უნადუღია რა, ნახევარი უხლოს.

რთლებოდეს, და ან საქმე რამ ქონიქს და იმისთვის ექნას, მოსამართლემ გაუსინჯოს, რაც ნამართებულობა ქონდეს, იმაში გაუთვალონ.

256. ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნაიხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ... არა ინადვლა რა კაცმა, თუ საქმელი პირუტყუი წაქდეს, იმაში ჩავარდნილი — ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, დასაკონლის პატრონს იმისთანა შთელი მისცეს, თუ ცხენი ან ვარი, მაგისთანა, რომ არ იქმებოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდუქადოს.

ამრივად, ვახტანგის სამართლის წიგნის საკანონმდებლო წყაროს ერთგვარი სამართლის ძეგლებთან ერთად შეადგენს აგრეთვე კრებულში შეტანილი მოხეს, შერძნული, სირიულ-რომაული და მხითარ გოშის სამართლის წიგნებიც.

2. ვახტანგის სამართლის წიგნის სისტემა

„სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“ შედგენილია საკანონმდებლო მასალის გარკვეული სისტემატიზაციის მიხედვით. უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება, რაც ჯერ კიდევ პროფ. ალ. ხახანაშვილმა შენიშნა: „ვახტანგ მეფის კანონები თავის თავად ორს ნაწილად განიყოფება: პირველი მიღის მე-204 მუხლამდე და შემდეგი იწყება მეორე ნაწილი, რომელსაც წინ უძღვის ახალი შესავალი“ („ბატონყმობა საქართველოში“, 1910 წ., გვ. 116—117) მართლაც, ხელნაწერებში ვახტანგის სამართლის წიგნის თავდაპირველი ტექსტი 204 მუხლს შეიცავს და მთავრდება ბოლოსიტყვაობით, 205-ე მუხლით იწყება სამართლის წიგნის მეორე ნაწილი. 204-ე და 205-ე მუხლებს შუა ჩართული ტექსტის შინაარსიდან ცხადად ჩანს, რომ იგი წარმოადგენს არა სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის „ახალ შესავალს“, როგორც პროფ. ალ. ხახანაშვილი ფიქრობდა, არამედ პირველი ნაწილის ბოლოსიტყვაობას, რომლითაც მთავრდება კანონთა თავდაპირველი ტექსტი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს თ. ენუქიძეს, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ვახტანგის სამართლის წიგნის ნუსხები, დადგენილი აქვს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნისა და საერთოდ კრებულის დაწერილობის ტექსტის ძირითადი ხელი წყდება 204-ე მუხლზე (327v). 327r-ზე წყდება კრებულის ძირითადი ტექსტის პაგინაცია და ფურცლის V-ზე მიწერილია: „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“. 205-ე მუხლის შემდეგ ირლევვა ტექნიკური გაფორმება. თვითეული მუხლი იწყება „ქ“-თი, მუხლების დასაწყისში (გარდა ს. მალაღაძის მიერ შეტანილი მუხლებისა) აღარ გვხვდება სინგური.

204-ე მუხლის შემდგომი ორ მუხლი დაწერილია სამი სხვადასხვა ხელით. ეს მუხლები რომ შემდეგ არის მიწერილი, ამას ისიც აღსატურებს, რომ სამართლის კრებულის საძიებელში ეს მუხლები ვახტანგის სამართლის წიგნის მუხლებს აღმნიშვნელ გრაფაში შეტანილია სხვა ხელით. მუხლების დამატება ხდება ვახტანგის დროსვე და მისივე მონაწილეობით. ზემოაღნიშნულის გამო თ. ვნუქიძე დაასკვნის: „... ანუ პირველად ვახტანგის სამართლის ტექსტი მთავრდებოდა 204 მუხლითა და ბოლოსიტყვაობით. ამ-ვე დროს უნდა შეედგინა ს. მაღალაძეს მთელი კრებულის საძიებელი. ვინაიდან ამ საძიებლის ვახტანგის სამართლის წიგნის აღმნიშვნელ გრაფაში მხოლოდ 204 მუხლი-დამოწმებული სოლომონ მაღალაძის ხელით. ამ მოცულობისა უნდა ყოფილიყო ვახტანგის სამართლის წიგნის I რედაქცია“ (ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, 1955, გვ. 20).

სამართლის წიგნი იწყება საკმაოდ გრცელი წინასიტყვაობით, რომელშიც მოკლე ღვთისმეტყველური შესავლის შემდეგ გადმოცემულია ქართლში მართლმსაჯულების დაცემის სერაითი, აღნიშნულია ვახტანგ V-ის, გიორგი XI-ის და თვით სჯულმდებელი ვახტანგ ბატონიშვილის ღვაწლი, ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი თარგმნილი უცხოური და ორიგინალური ქართული ძეგლები, დასახელებულია საკანონმდებლო კომისიის წევრები, აღნიშნულია სამართლის წიგნის შედგენის მიზეზები და კახონთა შემდგომი შევსებისა და სრულყოფის საჭიროება.

შესავლის შემდეგ იწყება კანონთა ტექსტი, რომელიც რამდენიმე ადგილს საკანონმდებლო კომისიის მიერ სამართლის დარგებისა თუ ინსტიტუტების მიხედვით დაყოფილია კარებად: „კარი თეთრის გარაგებისა“ (მუხლ. 15—16); „აქა კარი — დასაწყისი გაჯრისა და ერთმანეთის დაშორებისა თუ ვით უნდა“ (მუხლ. 98—115); „კარი — პირველი ვალისა თუ როგორ იიღების“ (მუხლ. 116—149); „წვიწყობა კარი ქურდობისა და სამართალი მისი“ (მუხლ. 150—159); „კარი ნასყიდობისა“ (მუხლ. 160—166).

რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა ნაწილებს, ისინი კანონთა შინაარსის მიხედვით დაყოფილია კარებად ზეენს მიერ. სამართლის წიგნის 1—14 მუხლები მართლმსაჯულებისა და სასამართლო წარმოების საკითხებს შეიცავს. ყერძოდ 6—14 მუხლებში აღწერილია სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთთა სახეები, გადმოცემულია თავის მართლების „რიგი და სამართალი“. ამით მთავრდება სამართლის წიგნის ერთი განყოფილება, რომელიც სამართლის ქმნის საკითხებს აწესრიგებს. ამიტომ 1—14 მუხლები ცალკე კარად გამოვყავით და დავსათავურვა: „კარი სამართლის ქმნისა“.

ამას მოსდევს 17—49 მუხლები, რომლებიც დაზარალებულის წოდებრივ და უფლებრივ მდგომარეობის მიხედვით მკვლელობისა და ქრილობის ხისხლს განსაზღვრავენ. ეს სამართლის წიგნის ყველაზე დადი ნაწილია და ისიც ცალკე კარად გამოვყავით: „კარი სისხლის განაჩენებისა“.

სამართლის წიგნის 50—61 მუხლები თავდასხმის ან ჩასატრების შედეგად მოღალატურად ჩადენილ მკვლელობას შეეხება. ეს მუხლებიც ცალკე კარად გამოვყავით: „კარი მიკდობისა და ღალატად დადგომისა“.

ხელნაწერებში 167 მუხლი იწყება ასე: „გაყულილობისა“, რაც უღოდ სათაურის აღმნიშვნელი სიტყვაა, ამ მუხლს წინ უსწრებს „ვახონისა“.

ლოპ-სა“. ამიტომ, ცხადია, 167 მუხლიც „კარი გაცულიობისა“-დ უნდა დასათაურდეს.

შეიძლება სამართლის წიგნის სხვა ნაწილების დაყოფაც კარებად; მაგალითად: „კარი ცოლ-ქმართა საქმისა“ (მუხლ. 62—74); „კარი მამა-შვილთა და და-ძმათა საქმისა“ (მუხლ. 77—83); „კარი ცოლის წავერისა და დაგდებისა“ (მუხლ. 84—87); „კარი მოკვლისა“ (მუხლ. 88—95); „კარი ნადირობის ცილებისა“ (მუხლ. 174—183); „კარი ბატონთა და ყმათა“ (მუხლ. 198—203); „კარი, თუ ვითარ კაშს დაწერა განაჩენისა“ (მუხლ. 205—206); „კარი მიბარებულისა რასაც ნივთისა, და გინა ნათხოვრისა“ (მუხლ. 207—211) და სხვ. ეს ნაწილები ჩვენ კარებად არ გამოგვიყვია, რადგან ანალოგიური შინაარსის მუხლები სამართლის წიგნის მეოთხე ნაწილშიც გვხვდება, მაგრამ ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი მუხლები შინაარსის მიხედვით ცალკე სათაურებით აღვნიშნეთ.

გარდა კარებად დაყოფისა, ხელნაწერებში სამართლის წიგნის მოელი რიგი მუხლები სათაურის აღმნიშვნელი წინადადებით იწყება: „შანთი ასრე არის“ (მუხლ. 9); „ფიცის ასრე არის“ (მუხლ. 10); „მოწმით სამართლის-ქნა ასრე არის“ (მუხლ. 13); „ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის“ (მუხლი 14); „აწ კოცისა და კოდისა წონისა მოგაკსენით“ (მუხლ. 120); „სამართლიანად თეთრისა, პურისა, ღვინოსა ვაძლება როგორ კაშს“ (მუხლ. 125); „პურზე თეთრის გაცემა“ (მუხლ. 129); „თეთრის მუშაზე გაცემა“ (მუხლ. 130); „ამანათისა“ (მუხლ. 149); „გაცულიობისა“ (მუხლ. 167); „ლაშქარში დანარჩენებულ კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ“ (მუხლ. 178); „ნაშრომისა და რასაც ფერის პირუტყვისაგან წინაქედისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 188); „ვახის აკაფისა, ნერგისა, გინა ხილისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 189); „დაწვისა“ (მუხლ. 191); „ნაძლევისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 197); „გლეხის გაყრა ასრე არის“ (მუხლ. 204); „თუ ვითარ კაშს დაწერა განაჩენისა“ (მუხლ. 205); „მიბარებულისა რასაც ნივთისა და გინა ნათხოვრისა, ასრე იქნებოდეს“ (მუხლ. 207); „ჩუყენისა და ქალაქთ შენახვისა“ (მუხლ. 214); „ბჭის დადგინებისათვის“ (მუხლ. 215); „დედაკაცის საჩივარში მოსვლისა“ (მუხლ. 216); „საფლავის მიწის ფასისათვის“ (მუხლ. 218); „ნიშნის მიტანისა“ (მუხლ. 223); „ნითვისათვის“ (მუხლ. 224); „გიეისა და ბნედიანის ცოლისათვის“ (მუხლ. 225); „უსამართლოდ ვინებისათვის“ (მუხლ. 226), „წაძრახვისათვის“ (მუხლ. 227); „ანდერძი“ (მუხლ. 228); „აზატობისათვის“ (მუხლ. 234); „ფიცისათვის და მოფიცარისა“ (მუხლ. 237); „ტყუილად დამფიცებელისა“ (მუხლ. 238); „დედაკაცის ფიცისათვის“ (მუხლ. 239); „სიგლის წართმევისათვის“ (მუხლ. 240); „სამძოვრის ვარიგებისათვის ასრე უნდა იქნას“ (მუხლ. 241); „სამნის მოგლეჯისათვის“ (მუხლ. 242); „ღალის აღებისათვის“ (მუხლ. 250); „მოწმლისათვის“ (მუხლ. 252); „ომში კაცის დარჩენისათვის“ (მუხლ. 254); „ომში ნაშოვნის საქონლისათვის“ (მუხლ. 255).

ცხადია, რომ ზემოთ მოტანილი წინადადებანი თუ სიტყვები სამართლის წიგნის მუხლების სათაურია. ამიტომ ისინი ტექსტიდან გამოვიტანეთ და მუხლების სათაურებად გავაყეთეთ.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის დანარჩენ მუხლებს, ისინი არ შეიცავენ სათაურის აღმნიშვნელ წინადადებებს. მათი სათაურები შედგენილია ჩვენს მიერ რეზუმეების თუ ცალკეული მუხლის შინაარსის მიხედვით და ვაგებშია ჩასმული. ასეთი სათაურებია: „რიგი და სამართალი თავის მართლებისა“ (მუხლ. 6); „ქმალში გატანება ამ წესით უნდა“ (მუხლ. 7); „მთუდარე ასრე უნდა“ (მუხლ. 9); „ასითა და ქრ-ღობათა სისხლისათვის“ (მუხლ. 43—49); „ცოლ-ქმართა საქმისა“ (მუხლ. 62—74).

ასრე არის“ (მუხლ. 62—74); „უფროსი კაცის მოკვლისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 75);
 „უძირახ კაცთა ასრე იქნას“ (მუხლ. 76); „მაჰა-შვილთა და და-ძმათა საქმისა ა-
 რე იქნას“ (მუხლ. 77—83); „ცოლის წაგვრისა და დაგდებისა ასრე იქნას“ (მუხლ.
 84—87); „მოკვლისა საქმე ასრე იქნას“ (მუხლ. 88—95); „სხვისი ცოლის ან ში-
 ლის გაყიდვისათვის“ (მუხლ. 96—97); „უშვილობისათვის“ (მუხლ. 168); „წყალ-
 შეშა და ბალახი კელმწიფისა არის“ (მუხლ. 169—172); „დახუთვისა ასრე იქნას“
 (მუხლ. 173—174); „ეპისკოპოსის ბეითალმალისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 175); „ო-
 ბატონობასა და ორბანობაში მიკდომა“ (176—177); „ნადირობის ცილებისა ას-
 რე იქნას“ (მუხლ. 179—183); „წყლის სამძღვრის ცილებისა ასრე იქნას“ (მუხლ.
 184); „პოვნისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 186); „ყმაწვილის ნაქნარის საქმისა“ (მუხლ.
 187); „ხუმრობასა და თაჰაშობაში დაქრისათვის“ (მუხლ. 194); „მრჩოლელი პი-
 რეტყვისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 196); „მებატონეთა და ყმათათვის“ (მუხლ. 198—
 203); „გლეხის გაყრა ასრე არის“ (მუხლ. 204); „მოსამართლეს რომ საეკვეთ
 მოქსენდეს“ (მუხლ. 212—213); „ეკლესიის მამულის დამუშავებისათვის“ (მუხლ.
 217); „ქვეყნისა და რჯულის ღალატისათვის“ (მუხლ. 220—221); „შექარის დათ-
 ხოვნისათვის“ (მუხლ. 228); „ჭირავნობისათვის“ (მუხლ. 229); „ქვრივი დედაკა-
 ცის სამკვიდროსათვის“ (მუხლ. 231—232); „თავდებობისათვის“ (მუხლ. 235);
 „მთხრობლობისათვის“ (მუხლ. 236); „ამანათისათვის“ (მუხლ. 243); „რუს გამ-
 ლებისა“ (მუხლ. 244); „წინაკედისათვის“ (მუხლ. 245); „მიწის ჰერისათვის“ (მუხლ.
 246); „ხის წაღებისათვის“ (მუხლ. 247); „ყმის ამოვარდნისათვის“ (მუხლ. 248);
 „ქვრდობის შეწამებისათვის“ (მუხლ. 249); „მისანთა და კულიანთათვის“ (მუხლ.
 251); „ტყუილად დამბეზღებლისათვის“ (მუხლ. 253); „ორშოში ჩაეარდნისათვის“
 (მუხლ. 256); „ქალის სამკვიდროსათვის“ (მუხლ. 257); „ბატონის მოკვლის, დაკ-
 თის, ცემისა თუ შეგინებისათვის“ (მუხლ. 258—259); „ყმის თავის დაკსნა ასრე
 იქნას“ (მუხლ. 260); „ნაშვილებისათვის“ (მუხლ. 261); „მოახლის თხოვნისათვის“
 (მუხლ. 262); „სხვას ქვეყანას ვალის აღებისათვის“ (მუხლ. 263); „თავადთა დ-
 ახნაერთა თავის გატეხისათვის“ (მუხლ. 264—266); „მოსამართლის საუბატიო ას-
 რე იქნას“ (მუხლ. 267); „შეყრისათვის“ (მუხლ. 268); „ყმის თავდებობისათვის“
 (მუხლ. 269); „ბოძებული ან აყრილი გლეხისათვის“ (მუხლ. 270).

სამართლის წიგნის კარებად დაყოფა და მუხლებს დასათაურება საკანონ-
 მდებლო მასალის დალაგების ნათელ სურათს იძლევა. უწინარეს ყოვლისა აშ-
 კარად იგრძნობა დიდი განსხვავება სამართლის წიგნის პირველსა და მეორე ნა-
 წილს შორის. პირველ ნაწილში (მუხლ. 1—204) გადმოცემული საკანონმდებლო
 მასალა დალაგებულია გარკვეული თანმიმდევრობისა და სისტემის მიხედვით: სა-
 სამართლო წარმოება, სისხლის განაჩენები, მიხდომა და ღალატად დადგომა,
 ცოლ-ქმრის ურთიერთობა, შშობლებისა და შვილების ურთიერთობა, მკვლელო-
 ბის სხვადასხვა სახეობა, გაყრისა და დაშორების რიგი, სესხი და ვალი, ქვრდობა
 და მისი სახეობანი, ნასყიდობა, გაყვლილობა, ხელმწიფის პრივილეგიური უფ-
 ლებები, ნადირობის ცილება, ნაშრომისა და ჰორნახულის წახახელი, გაუფროთხილე-
 ბლობით ჩადენილი დანაშაული, მებატონეთა და ყმათა ურთიერთობა — ასეთია
 სამართლის წიგნის პირველ ნაწილში გათვალისწინებული სამართლის ცალკეუ-
 ლი დარგები და ინსტიტუტები. გარდა ამისა, სამართლის წიგნის პირველი ნაწი-
 ლის ნორმატიული მასალა რედაქციულად და იურიდიული ტექნიკის თვალსაზ-
 რისით უფრო დამუშავებულია, იგი განზოგადოებული და შედარებით ნაკლებად
 კაზუსტური ხასიათისაა; ანალოგიური შინაარსის მუხლები თითქმის არ ვხვდებით.

ყოველივე ეს ამას ნიშნავს, რომ საკანონმდებლო კომისიამ გულმოდგინედ დაამუშავა სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი.

სხვა სურათია სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში. იქ მოტანილი მასალა იბრუნება დაამუშავებულ ალარ არის. მუხლებს დიდი ნაწილი კაზუსტური ხასიათისაა, ჭეროვნად განზოგადებული და ჩამოცალიბებული არ არის. ისინი უფრო სასამართლო პრაქტიკაში წამოჭრილი კაზუსების გადაწყვეტის ელფერს ატარებენ. თანაც ზოგიერთი მუხლის შინაარსი დაუმთავრებელი ჩანს.

ამგარად იგრძნობა აგრეთვე, რომ სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის მუხლებით შევსება შემთხვევათა კვალობაზე ხდებოდა. ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი მუხლები თანამიმდევრობით დალაგებული არ არის; ადვილად შესაძრნევა საკანონმდებლო მასალის გადმოცემის უსისტემობა. ახალი მუხლების ჩაწერისას, როგორც ჩანს, მხედველობიდან გამოოჩენიათ პირველ ნაწილში გათვალისწინებული მუხლები და ნორმები; ამიტომ არის, რომ მეორე ნაწილის რამდენიმე მუხლი პირველი ნაწილის ზოგიერთ მუხლს იმეორებს ანდა ახალთაგან შინაარსისაა.

178. ლაშქარში დანარჩენებულს კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ მისი ასრე იქნას. თუ კაცმან კაცი დაინარჩუნოს ცოცხალი. თუ ანუ მოკლას, მისი ცხენი, იარაღი, ტანისამოსი დამნარჩენებელისა არის; კაცვი, ზუჩი, მუზარადი და ამგვარი კელმწიფისა არის, — მძიმე თვალა თუ შარგალიტი.

აგრევე მოკლულს კაცს ვერაეინ მიედავება მომკლელს და ვერცა ვინ გაუცრევის.

და თუ მან არ ინდობა ჭერ გაცრცვა და ისევე შტერსა სდევს, და სხვას უთხრა, ვე კაცი მოვკალ, შენ ვაცარცევო, — მასაც ცოტა რამ წილი უც იმ ნაცარცვში მისის კარკაცობით.

აგრევე მოკლულს კაცს არას ვზით ნიფხავი და პერანგი არ გაეცრცევი და ნურცა ვინ კელს მიყოფს, თუარა კანონი აქვს, და თუ ვინმე იკადროს ამისი ქნა, მათი უფროსი ნუ აქნევიანებს.

196. კაცმან თუ ორმოს ბირი აკდილი გაუშვას და იმაში ან კაცი და ან პირუტყვი ჩავარდეს წმიდა და უწმიდური, ის უნდა ჩაბონ, თავის ნატამალშია თუ .სა-
666

254. ომში კაცის დარჩენისათვის კაცმა კაცი დაირჩინოს, თუ უცხო მტერი დარჩიბია და შორის ქუეყნისად არის, არც ჩვენის რჯულისა არის, თუ კელმწიფე არ გამოართმევს ან თავს არ დააქსნევიანებს, ნასყიდისაგანაც უფრო უმა არის.

დარჩენაშიაც ეს ურევია, რომ თუ სხვის კაცისაგან ან ჩამოგდებული არის ან დაკოდილი, თუ კაცმა შემოიძახოს, რომე, მამეკმარეო ან ნეშვან ჩამოვარდნილი ან დაკოდილი არიო, თუ დაირჩინა, დაანებე, — მამაკობა არ გაიყიდება, თუ არადა, იარაღი ჰქრა რამე და გაუარა, არა ინალფლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს.

თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარაღი მოხვდა რამ დამნარჩენებელს უწინ, ურთი, რომელიც უკეთესი იარაღი ჰონდეს, მოწმობის გულისაათვირ მისცეს.

თუ ან აბლოფლი კაცია, ან ჩვენის რჯულისა დაირჩინოს, იმას თუ კელმწიფეს მიართომს, ჭილდოს მისცემს, თუ არადა, დიდი ნამუსი უნდა, რომ თავი დააქსნევიანო, ისიც ნამუსიანათ უნდა.

256. ან ორმოს დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქვს, უფრო ვერას შეუვლენ.

სოფლოს ადგილსა, ან ის ჩავარდნილი
კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ
მოყრალი. — მოსამართლენ კარგად გა-
მოიკითხოს.

თუ თავის ნატამალში ყოფილა ის
არზო, ნახევარს სისხლს შეუვა კაცისას
თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს აღ-
გილს ყოფილა, მთელი ეთხოების, ამო-
ტომ რომ იცოდა, გზა იყო, რად არ და-
ჯერა?

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს
არა ჩნდებოდა რა კაცმა, თუ საქმელს
პირუტყვი წაქდეს, იმაში ჩავარდნილი
— ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, და
საქონლის პატრონს იმისთანა მთელ
მისცეს, თუ ცხენი ან ვირო, მაგისთანა,
რომ არ იქმებოდეს, ჩავარდეს, ნა-
ვარი ფასი ვარდუქადოს.

თუ ყმაწვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ
პირუტყვთან ჩაიგდებოდეს, რაც
ყანოს, მის საფერად მოსამართლეს
ვაუჩინოს.

ქვეისმყოფელი ან კაცი ან დედა-
კა ჩავარდეს, არა ვაუჩნდებოდა რა, ამის-
თვის რომე თვალთ უჩანს, ნუ იქს.

სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილის მუხლები, რომლებიც ერთ-
გვაროვან ან მსგავს იურიდიულ ურთიერთობას აწესრიგებს, თანამიმდევრულად
დალაგებული არ არის. მოსამართლის ნიშან-თვისებები დაწერილებით ჩამოთუ-
ლილია მე-3 მუხლში, მაგრამ ამავე საკითხს ეხება 215 მუხლიც; ფიცისა და მო-
თიქართა შესახებ ლაპარაკია პირველი ნაწილის მე-10—12, 143 და 147 მუხ-
ლებში, ამავე საკითხებს ეხება მეორე ნაწილის 237—239 მუხლები; 88—95 მუხ-
ლებში ჩამოთვლილია მკვლელობის შემთხვევები, მაგრამ მოწამვლით მკვლელო-
ბის შესახებ ლაპარაკია მეორე ნაწილის 252 მუხლშიც; უცხო მხარეში ვალს
აღება გათვალისწინებულია 148 მუხლში, ანალოგიურ საკითხს ეხება 263 მუხ-
ლიც; ამანათის საკითხს ეხება 149 მუხლი, მაგრამ ასეთივე ურთიერთობას შეიცავს
207 მუხლის პირველი ნაწილი და 243 მუხლიც; 188 მუხლი პირუტყვისაგან ნაშ-
რომის წახდენას ითვალისწინებს, ამავე საკითხს ეხება 245 მუხლიც.

ცხადია, რომ სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილის ზემოთ მოტა-
ნილი მუხლები, რომლებიც ერთგვაროვან ან მსგავს იურიდიულ ურთიერთობებს
აწესრიგებენ, თანამიმდევრულად უნდა ყოფილიყო დალაგებული.

საკანონმდებლო მასალის არათანმიმდევრული გადმოცემა განსაკუთრებით
ივრძნობა სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში (მუხლ. 205—270). ეს მუხლები
კოლიფიკაციის რაიმე განსაზღვრულ წესს კი არ ემყარება, არამედ შეტანილია
სამართლის წიგნში სასამართლო კაზუსების წამოჭრის მიხედვით.

ვახტანგის საკოლიფიკაციო კომისიას, უფმცა იშვიათად, შიინც დაშვებულ
აქვს ერთგვარი არათანმიმდევრობა სამართლის წიგნის პირველ ნაწილშიც. ერთ-
გვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი ყველა ნორმა არც აქ
არის ერთად დალაგებული.

სამართლის წიგნის მე-10—12 მუხლები სასამართლო ფიცის დადების ზოგად
წესს განსაზღვრავს, ასეთივე ზოგადი შინაარსის ნორმას შეიცავს 143 მუხლის
უკანასკნელი აბზაცი და 147 მუხლი, კანონთა 62—74 მუხლები კოლ-ქმართა
პირადსა და ქონებრივ ურთიერთობას აწესრიგებს. ანალოგიური შინაარსისაა
84—87 მუხლებიც, 74-ე მუხლით მოაზრდება განქორწინების შემთხვევები, მაგრამ
კანონმდებელი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს 168-ე მუხლში, 75 და 76 მუხლებსა

შკვლევლობას რომ ეხება, ცხადია უნდა იყოს იქ, სადაც ჩამოთვლილია შკვლევლობის შემთხვევები (მუხლ. 88—95). თითქოს აქვე უნდა ყოფილიყო 182 და 183 მუხლის მეორე ნაწილი. 187, 194 და 197 მუხლები, რომლებიც ფაქტობრივად შკვლევლობას ეხება.

ორივე ხელნაწერში 115 მუხლით მთავრდება „კარი ვაყრისა“. მაგრამ ამ მუხლის მეორე ნაწილს გაყრასთან არაერთი კავშირი არა აქვს და იგი სხვა საგანს ეხება. მისი შინაარსი ასეთია: „კაცის შუღლი და სიკუდილი თუ რასაც ფერი. მიზეზი ზეგრი არის, თუ სულ დაგვეწერა, ველარას თაგს ვაუდიოდით და არა იქნებოდა. რომელიც მიზეზი რამ მოჰხდეს, იმავე რიგად გაუსინჯეთ, და დიდს დიდობით და მცირეს მცირობით ისრე სოსხლი ვაურკვიონ“. ცხადია, რომ ეს ტექსტი აქ სრულიად უადგილოა. ამიტომ იგი გადავიტანეთ 95 მუხლის ბოლოსა და იქ შკვლევლობის შემთხვევების ჩამოთვლა მთავრდება და 95-ე მუხლით აღუნიშნეთ.

სამართლის წიგნის პირველ ნაწილში აღვნიშნეთ აქვე მუხლების განმეორების ერთ შემთხვევასაც.

165. იქნების, კაცმა ახალს ნასყიდს მამულს და იგარაკში ქონება რამ იპოვნის, თუ იმ მამულის მამსყიდველთა ფასი გარდაწყვეტილი არის, ველარას შეუა, ის ქონება მსყიდველისა არის, და თუ ფასი რამ დარჩომილა, იმ დანარჩომის ანგარიშით წილი უნდა მომსყიდველსაც დაუდვას.

186. თუ ვასყიდულს მამულში კაცმა, მსყიდველმა, საქონელი იპოვნოს, თუ ფასი მთლივ მიეცია და აღარა დარჩომილა რა, მამსყიდველი ვერას შეუა, და თუ ფასი რამ დარჩომილა, რა ერთივე დარჩომილიყოს, იმ ანგარიშით წილი დაუდვას.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი ქრონოლოგიურად არის დამუშავებული. მასში ნორმატიული მასალა, გარდა ორიოდე გამონაკლისისა, დალაგებულია ვარკვეული თანამიმდევრობით სამართლის დარგებისა თუ ინსტიტუტების მიხედვით. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილით მთავრდება ვახტანგის საყოლიფიკაციო კომისიის ნამუშევარი. სწორედ ამ დროს მიგუთუვნება სამართლის წიგნის თავდაპირველი ბუნებაც, რომლის ტექსტი 204 მუხლს შეიცავს.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის მეორე ნაწილს (მუხლ. 205—270), იგი, როგორც ითქვა, უფრო კანონმდებლობის ხასიათისა და საკანონმდებლო მასალის სისტემატიზაციის თვალსაზრისით გაუმართავია. წიგნის ამ ნაწილს არ ემჩნევა საყოლიფიკაციო კომისიის ხელი და, უნდა ვიფიქროთ, იგი კომისიის მსჯელობისა და განჩილების საგანი არ ყოფილა. ამ მეორე ნაწილის შევსება სამართლო პრაქტიკის საფუძველზე ხდებოდა ვახტანგის მეფობის პერიოდში (მუხლ. 205—263) და ნაწილობრივ შემდეგაც (264—270).

ამრიგად ვახტანგის სამართლის წიგნის მუხლების საკრძნობი რაოდენობა, განსაკუთრებით მეორე ნაწილში, კანონმდებლობის ხასიათს ატარებს. როგორც ცნობილია, ასევე კანონმდებლობის ხასიათს იმდროინდელი სამართლის წიგნებიც. ფეოდალური ეპოქის სამართლის წიგნებს არ შეიძლება მივედგეთ კოდიფიკაციის თანამედროვე პრინციპების მიხედვით. საქართველოს იურიდიულ დრო, ერთობა და მართლმშეგნების დონე, ვახტანგის სამართლის წიგნი და ქართული

სამართლის სხვა ძეგლები, როგორც მათი გარეგანი დამუშავების, ისე საკანონმდებლო მასალის სისტემატიზაციის თვალსაზრისით ფეოდალური ეპოქის სხვა ხალხთა საკანონმდებლო აქტების კოდიფიკაციასა და იურიდიული აზროვნების დონეზე დგას. ამ მხრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი ათანაკლებ დამუშავებულს და გამართულს, ვიდრე კრებულში შეტანილი ეცხოური და სროვნული სამართლის სხვა ძეგლები. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დიდი ხანია მოღებულა ეს აზრი, რომელიც თათქმის 80 წლის წინათ ვახტანგის კანონთა კრებულის გამოცემელმა ა. ს. ფრენკელმა გამოთქვა: «**Законы царя Вахтанга** представляют для своего времени стройное, законченное законодательство. Понятно, мы не должны искать в Уложении Вахтанга расположения статей в строго-научной системе, но отделы, по возможности, сгруппированы и свидетельствуют, что грузинский законодатель осмысленно принялся за свой тяжелый и весьма сложный труд» (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. II).

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ მხოლოდ საგნის უცოდინარობას და გაუგებრობას უნდა მიეწეროს ამ ბოლო დროს ქართული სამართლის ძეგლების შესახებ გამოთქმული სრულიად უსაფუძვლო მოსაზრება: «Показательны памятники права XI—XVIII веков. Они внешне совершенно не разработаны. Не говоря о казуистическом характере норм, отдельные статьи разбросаны в Судебнике без всякой системы» (გ. სოსელიას სტატია ჟურნალში

«Вопросы истории», № 10, 1956, გვ. 82). ჩვენ არაფერს ვამბობთ ამავე სტატიას ავტორის მოსაზრებანე ქართული სამართლის ვითომც განუვითარებლობისა და ჩამორჩენილობის შესახებ, რადგან ამის თაობაზე უკვე ნათქვამი გვაქვს სხვა ავტორის (გვიორგი ბრწყინვალის სამართალი», 1957, გვ. 33—36, 50—51).

ვახტანგის სამართლის წიგნი A ხელნაწერით 270 მუხლს შეიცავს, ხოლო B ხელნაწერით — 263 მუხლს. A ხელნაწერს აქვს შემდეგი მუხლები: 149, 178, 185, 195, 225—237, 259 (ნაწილი), 260, 261.

B ხელნაწერს კი მხოლოდ 149, 178, 185 და 195 მუხლები აქვია. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი დაყოფილია მუხლებად ვახტანგის საკოდიფიკაციო კოპიის მიერ, რაც შეეხება მეორე ნაწილს, მისი შეესება, როგორც ჩანს, თანდათანობით, შემთხვევითა მიხედვით ხდებოდა. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის ტექსტი დაყოფილია მუხლებად შინაარსის მიხედვით, მაგრამ თუ კარგად დავეყვირდებით, მართებული იქნება რომ ზოგიერთი მუხლის ნაწილი ცალკე მუხლად გამოყოფს, რამდენიმე შემთხვევაში ასეც მოვიქცეთ, მაგრამ ხელნაწერის მუხლების ნომერაცია რომ არ დაგვერღვია, ჩვენს მიერ გამოყოფილი მუხლების სათვალავი რიცხვი კაფებში ჩავსვით.

61 მუხლის პირველი ნაწილით მთავრდება «კარი მიკლომისა და ლალიტად დადგომისა»; ამ მუხლის მეორე ნაწილი საერთო შინაარსის ნორმაა, ამიტომ იგი ცალკე 61 მუხლად გამოვყავით.

78 მუხლის პირველი ნაწილი შამის მიერ შვილის ან შვილის მიერ შამის მოკვლას ითვალისწინებს და კანონმდებელი ამბობს: «მაგისი სისხლი არ დაიწყოებოდა და რჩულის კანონით უნდა გარიგდესო». ამავე მუხლის მეორე ნაწილი კი შამის და შვილის ურთიერთ შეურაცხყოფას ეხება, ე. ი. დანაშაულის სხვა შემადგენლობას შეიცავს და ამის შესაბამისად 78 მუხლად გამოვყავით.

91 მუხლით მოაყრდნობა განზრახ მკვლელობის შემთხვევები. ამ მუხლის მეორე ნაწილი, რომელიც წინა მუხლებში გათვალისწინებულ მკვლელობის შემთხვევებს ეხება, ზოგადი ხასიათისაა, ამიტომ იგი 91 მუხლად გამოყვავით. ასეთივე შინაარსისაა ჩვენს მიერ გამოყოფილი 95 მუხლიც. 102 მუხლის ტექსტი საგნის მიხედვით 103¹, 193², 103³, 103⁴ მუხლებად დაეყვავით. 104 მუხლის უკანასკნელი აბზაციც 104 მუხლად გამოყვავით.

სამართლის წიგნის ორივე ხელნაწერში ჩვენი გამოცემის 109 მუხლის პირველი ნაწილი შეტანილია 108 მუხლში. მაგრამ ასეთი დაყოფა შინაარსობრივად შეუსაბამოა და ამიტომ ხელნაწერის 108 მუხლის მეორე ნაწილი 109 მუხლს მივაკუთვნეთ. 147 მუხლი უთამასუქოდ ვალის აღებას ეხება, ხოლო ამ მუხლის მეორე ნაწილი ფიცს ზოგადი შინაარსის სიღრმეს შეიცავს, რომელიც 147 მუხლით აღვნიშნეთ. 207 მუხლის ტექსტი, რომელიც მიბარგებისა და ნათხოვრობის საკითხებს აწესრიგებს, მათში გათვალისწინებული ნორმების მიხედვით 207¹, 207², 207³ მუხლებად დაეყვავით. დაბოლოს, ცალკე 261 მუხლად გამოყვავით 261 მუხლის უკანასკნელი აბზაცი, რომელიც ბიჭის სასამსახუროდ ყიდვას ითვალისწინებს.

ყველა აღნიშნული გამოყოფა რომ მართებულია, ამაში ადვილად დავრწმუნდებით შესაბამისი მუხლების ტექსტის გაცნობისას.

სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლი (50, 80, 95, 86, 97, 151, 261 და 267) მითითებას შეიცავს („შემორებრ იქნას“, „როგორც დაგვიწერია, ისრე ვარდააქლევიონ“, „როგორც დაგვიწერია, ისრე ქნან“, „როგორც ზეთ სწერია, ისრე უნდა იქნას“ და ა. შ.), მაგრამ კონკრეტულ მუხლს არ აღნიშნავს. ასეთ შემთხვევაში შესაბამისი მუხლები კავებში მივუთითეთ.

კაბულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა

სამართლის ისტორიას, როგორც მეცნიერებას, არ შეუძლია ერთი ან რამდენიმე ქვეყნის კანონმდებლობის შესწავლით დაკმაყოფილდეს. მან უნდა შეისწავლოს სკულპტულობის ყველა მნიშვნელოვანი ძეგლი და მათი შედარებითა და ერთობლივი ახალიზის შედეგად სამართლის ინსტიტუტების წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებანი დაადგინოს. ერთი ქვეყნის კანონმდებლობის შესწავლა მხოლოდ ამ ქვეყანაში მოქმედი სამართლებრივი ინსტიტუტების ისტორიის ემპირიულ ცოდნას მოგვცემს, მაგრამ ამ ინსტიტუტების წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებებს ვერ ამოხსნის.

ძველი შუა და ახალი დროის სამართლებრივი ინსტიტუტები არ წარმოადგენს ერთი მეორის უარყოფას. პირაქით, მათი განვითარება გვიჩვენებს გარკვეულ თანმიმდევრობასა და მონაცვლეობას. ბერძნულმა სამართალმა ცოტა რამ როდი შეითვისა ძველალმოსავლური სამართალიდან; რომაულ სამართალში საკმაოდ მოიპოვეს ბერძნული ელემენტები; შუა საუკუნეების ევროპის სამართლის მნიშვნელოვან ნაქაღს რომის სამართალი შეადგენდა. თვით ნაპოლეონის **Code civil-მაც**, განსაკუთრებით ელდებულებითი სამართლის დარგში, ბევრი რამ ისვხა იუსტინიანეს **Corpus juris civilis-დან**. რომის სამართალი ვერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული სამართლის ყველაზე სრულყოფილი ფორმა იყო და ამიტომ ვერც ფეოდალურმა და ვერც ბურჟუაზიულმა კანონმდებლობამ ვერ შესძლო მასში რაიმე არსებითი ცვლილებანი შეეტანა.

ეს ფუძვლი და უმართებულოა ამა თუ იმ სამართლებრივი ინსტიტუტის ერთი რომელიმე ხალხის კუთვნილებად გამოცხადება. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის გერმანული ისტორიკოსები და იურისტები მკვლელობის გამოსასყიდ ჯარამას მხოლოდ გერმანული სამართლის ინსტიტუტად სთვლიდნენ. მაგრამ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ფ. ენგელსი „ეს ვიბა, რომელიც ვერ კიდევ წინა თაობაში სპეციფიკურ გერმანულ დაწესებულებად იყო მიჩნეული, ახლა ასეულობით ხალხებში დადასტურებულია როგორც სისხლის აღების შერბილების საყოველთაო ფორმა. რომელიც გვაროვნული წყობილებიდან გამომდინარეობს“ (ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1953, გვ. 191—192).

XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ იქნა ძველი სკულპტულობის მონუმენტური და უნიკალური ძეგლები, რომელთა კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა ცივილიზაციის ისტორიისათვის განუზომელი და ფასდაუღებელია. დაგროვდა მრავალრიცხოვანი იერიდიული დო-

კანონები და ვერძოუფლებრივი აქტები, რომლებსაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს სამართლის უძველესი ისტორიის შესასწავლად. ამჟამად სამართლის ზოგად ისტორიის მოპოვებელი აქვს უმდიდრესი მასალა, რომლის გათვალისწინების გათვალისწინებით შეუძლებელია კაცობრიობის განვითარების ისტორიის შესწავლა-შედარებითმა იურისპრუდენციამ, რომლის მძლავრი აღმავლობა XIX საუკუნის 80-იან წლებში დაიწყო. მნიშვნელოვანი დასკვნები გააკეთა სამართლის წინაშე მოსობისა და განვითარების კანონზომიერებათა ახსნისათვის.

სამართლის შედარებითი ისტორიის მეცნიერება კდილობდა სამართლებრივი ინსტიტუტების ისტორია ისტორიული პროცესების მთლიანობაში შეესწავლა და ამ გზით გაერკვია ის, თუ რა ადგილი უკავია სამართლის ისტორიაში ამა თუ იმ სამართლებრივ ინსტიტუტს. სამართლის ზოგადი ისტორია ამოცანად ისახავდა შეესწავლა ყველა ისტორიულად არსებული ხალხის სამართალი არა დოკუმენტურ-პირიულად, არამედ მათ ურთიერთობასა და მთლიანობაში, მათი საერთო და განსხვავებულ ნიშან-თვისებების გამოარკვევის, მათი განვითარების კანონზომიერებათა გამოვლინებისა და ახსნის მიზნით. მაგრამ შედარებითმა იურისპრუდენციამ ამ ამოცანის შესრულება ვერ შესძლო.

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მთავარი ნაკლი ის არის, რომ იგი „სხვადასხვა ხალხთა და სხვადასხვა ებოქათა სამართლის სისტემებს ერთიმეორეს აღიარებს არა, როგორც სათანადო ეკონომიურ ურთიერთობათა ანარეკოს, არამედ როგორც ისეთ სისტემებს, რომლებიც თავიანთ დასაბუთებას თავის თავშივე შეიცავენ“ (ე. მარქსი, ფ. ენგელსი, რს. ნაწ. ტ. I, 1950 წ., გვ. 729). თავისი ცალმხრივობის გამო ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი ერთმანეთს ადარებდა ზოგჯერ ისეთ ხალხთა ცხოვრებიდან აღებულ მოვლენებს, რომლებიც სულ სხვადასხვა პირობებში იმყოფებოდნენ და საზოგადოებრივი განვითარების სრულიად სხვადასხვა საფეხურზე იდგნენ.

მხოლოდ მარქსიზმ-ლენინიზმმა მოგვცა სამართლის წარმოშობის, მისი არსისა და ისტორიული განვითარების კანონზომიერებათა ნამდვილი მეცნიერული ახსნა.

სამართლის ზოგადი ისტორიის მეცნიერების თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანია ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედარებითი შესწავლა.

ევროპელი მეცნიერნი ამ კრებულს რუსული თარგმანით გაეცნენ. პირველად იგი გამოიცა 1828 წელს პეტერბურგში მმართველი სენატის მიერ. ეს კანონთა კრებულის პირველი და თანაც ოფიციალური, მთავრობის დაკავლებით შესრულებული თარგმანი იყო. კრებულმა დიდი ინტერესი გამოიწვია ევროპელ, პირველ რიგში ფრანგ, ორიენტალისტებს შორის, ვერ კიდევ გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში ქართული კულტურის ისტორიის დიდმა მკვლევარმა მარტინ სემ გამოჩენილი ორიენტალისტი სენ-მარტენის შთაგონებით ფრანგულად თარგმნა და დასაბუთდად გადასცა ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნი, ამის შესახებ მ. ბროსე წერდა: „ამავე ქართული კოდექსის მეშვიდე ნაწილი, რომელიც შეიცავს საქართველოს ეროვნულ კანონმდებლობას 267 მუხლად, დაიბეჭდება წელს. ნებართვისამებრ, სამეფო სტამბაში, — ამ შენიშვნის ავტორის მიერ შესრულებული ფრანგული თარგმანი დედნას პარალელურად“. (La septième partie du même Code géorgien, contenant la législation nationale de la Géorgie en 267 articles, sera imprimée cette année, par autorisation, à l'imprimerie royale, la traduction française par l'auteur de cette note, en regard du texte).

ვახტანგის კრებულის მეორე რუსული გამოცემის რედაქტორი დ. ბაქრაძე ამოწმებს რა მ. ბროსეს ცნობებს. წერს: „О французском переводе „Уложения“ Вахтанга мы знаем только то, что он был предпринят по внушению самого Сен-Мартена, снабжен критическим разбором его текста, находился в рассмотрении Еженя Бюрнуфа, и печатался вместе с текстом в 1837 г. (Brosset, *Élem. de la langue géorg.*, გვ. XI). Дальнейшая судьба его нам не известна и мы ничего не можем сказать о том, был ли он вывучен в свет и существует ли поныне“ (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 159-160).

მ. ბროსე იმ დროს უკვე ცნობილი ქართველოლოგი იყო, რომელსაც არაერთი შრომა აქონდა გამოქვეყნებული ქართული ენისა და კულტურის ისტორიის საკითხებზე. ცხადია, პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ვახტანგის სამართლის ხელნაწერის მიხედვით მის მიერ შესრულებული თარგმანი დიდი შენაძენი იქნებოდა მეცნიერებისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, ეს თარგმანი დაკარგა.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის მეორე რუსული გამოცემა ვანხორციელდა თბილისში 1887 წელს, გამოცემის რედაქტორი დ. ბაქრაძე წინასიტყვაობაში აღნიშნავდა, რომ მის მიერ შენარჩუნებულია ყოველგვარი ცვლილებების გარეშე ტექსტის ოფიციალური პასივით, მაგრამ რაკი 1828 წლის გამოცემის ქართულ ხელნაწერებთან შეგონებასაც ზოგიერთი მუხლის თარგმანში შეცდომები აღმოჩნდა, ჩვენ ქართული ტექსტის ნამდვილი აზრი შენიშვნებში მივუთითეთ, ხოლო ის მუხლები, რომლებიც რუსული თარგმანის პირველ გამოცემაში გამოტოვებული ან ორიგინალს მნიშვნელოვნად დაცალეებული იყო, ხელახლა ვთარგმნეთ.

ვახტანგის კანონების პირველი რუსული გამოცემა მართლაც უვარგისია. როგორც ჩანს, მთარგმნელებს ქართული იურიდიული ტერმინები არ ესმოდათ. მეორე გამოცემაში ძველი თარგმანი აქა-იქ შესწორებული და გაუმჯობესებულია დ. ბაქრაძის მიერ. მიუხედავად ამისა, მეორე გამოცემაც მრავალ შეცდომასა და დამახინჯებას შეიცავს. ამიტომ აკად. ივ. ჯავახიშვილს ორივე თარგმანი ერთნაირად უვარგისად აქვს მიჩნეული.

კრებულის მეორე რუსულში გამოცემაში კიდევ უფრო ვაცხოველა სამართლის ზოგადი ისტორიის მეკლუვართა ინტერესი ქართული სამართლის ისტორიის საკითხების მეცნიერული შესწავლისადმი. 1889 წელს პარიზში გამოქვეყნდა სამართლის შედარებითი ისტორიის გამოჩენილი ფრანგი მეკლუვარის როდოლფ დარესტის ნაშრომი, (*Rodolphe Dareste, Études d'histoire du droit, Paris, 1889*), რომლის VI თავში მიმოხილულია ვახტანგის კრებულში შესული უცხოური და ქართული სამართლის საკანონმდებლო ძეგლები. ავტორი შედარებით უფრო დაწვრილებით ჩერდება საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნით გათვალისწინებული ინსტიტუტების დახასიათებაზე. აღნიშნავს რა ვახტანგის სამართლის წიგნის დადგენილებათა ორიგინალურსა და ძველისძველ ხასიათს, იგი მიუთითებს, რომ, თუმცა ეს კანონები შედგენილია XVIII საუკუნეში, მაგრამ მასა დადგენილებანი უძველეს დროს მიეკუთვნება და სწორედ ეს წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის ხდის ვახტანგის კანონებს „ერთ-ერთ ყველაზე სინტერესოთ ძეგლად სამართლის ისტორიაში“ (*un des monuments les plus intéressants pour l'histoire du droit*, გვ. 129).

ნაშრომის სხვა ადგილას ავტორი ნატრობდა ნუტავი ვინმე ორიენტალისტი გამონჩნდებოდეს, რომელიც ამ კანონებს თანამედროვე ევროპულ ენაზე გადათარგმნისო. სამართლის შედარებითი ისტორიისათვის ვახტანგის სამართლის წიგნის კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას რომ განსაზღვრავს, იგი სწერს: „უძველესი ეპოქების სჯულმდებლობათი შესწავლისას სასარგებლოა მათი შედარება კანონებთან, რომლებიც შედგენილია ვაცილებით უფრო გვიან, მაგრამ იმავე ენით შეტყვევებენ. XVIII საუკუნის ეს კოდექსი საუცხოო წარმოდგენას გვაძლევს იმაზე, თუ როგორი ჩვენგან ბერძნები ჰომეროსის დროსა და დრაკონამდე, რომაელები პრეისტორიულ ხანაში, ვალეები — ცეზარამდე, ვერმანელები — შემოსევათა ეპოქაში, რუსები — იაროსლავის გამგებლობის დროს და სკანდინაველები — XIII საუკუნეში“. (S'il est bon d'étudier les lois dont la rédaction remonte aux époques les plus reculées, il est utile de leur comparer celles qui ne datent que d'hier et qui cependant parlent le même langage. Ce Code du XVIII-e siècle nous fait mieux comprendre ce qu'étaient les Grecs au temps d'Homère et jusqu'à Dracon, les Romains au temps préhistorique, les Gaulois avant César, les Germains à l'époque des invasions, les Russes sous le règne de Jaroslav, les Scandinaves au XIII-e siècle. იქვე, გვ. 135).

ცხადია, რომ ასეთი შედარება მეტისმეტად ბირობითია და შეიძლება დაშვებული აქნეს მხოლოდ გარკვეული მნიშვნელობით. მართლაც, როგორ შეიძლება ვილაპარაკოთ ჰომეროსის პერსოდის ბერძნების, რექსების ხანის რომაელების, იულიუს კეისრის დროინდელი ვალეების, რომის იმპერიის დასპრობათა ეპოქის ვერმანელების, იაროსლავის დროინდელი რუსების, XIII საუკუნის სკანდინაველებისა და XVIII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივი წყობის და თურქული ყოფის ერთგვარობასა და თუ ვნებათ, მსგავსებაზედაც. ვახტანგის დროინდელი საქართველო გვიანფეოდალური ხანის საქართველოა, რომელსაც გაეღილი აქვს ფეოდალიზმამდელი საზოგადოებრივი წყობილების ფორმები, მაშინ როცა სხვენებული ეპოქის ბერძნები, რომაელები და ვერმანელები საზოგადოებრივ განვითარების მიხედვით პარპაროსობის ზედა საფეხურზე იმყოფებოდნენ და ფეოდალური სამართლის ინსტიტუტები მათთვის სრულიად უცნობი იყო, რუსეთსა და სკანდინავიაში კი ფეოდალიზმის განვითარება ის-ის იყო იწყებოდა.

მეორე მხრივ, რ. დარესტის მიერ ვახტანგის სამართლის წიგნის შედარება დასახელებულ ხალხთა დიდმნიშვნელოვან ისტორიულ ეპოქებთან ხაზს უსვამს ქართული სამართლის ამ ძველის კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას და ადგვილს, რომელიც მას შედარებითი იურისპრუდენციის თვალსაზრისით სამართლის ზოგად ისტორიაში უჭირავს.

კრებულის დიდ კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობაზე შეტყვევებს ის ფაქტიც, რომ 1914 წელს გამოქვეყნდა გორგი ბრწყინვალის „ძველის დანდების“ ინგლისური თარგმანი, შესრულებული ოლივერ უორდროპის მიერ. (Laws of king George V of Georgia, surnamed „the Brilliant“, translated by Oliver Wardrop. Journal of the Royal Asiatic Society, July, 1914, გვ. 607—626). ძველის თარგმანი წამდღვარებული აქვს შთარგმნელის წინასიტყვაობა (გვ. 607—610). ტექსტი გამოცემულია ვახტანგის კანონთა კრებულის ბოდლენის ბიბლიოთეკის ზელნაწერის მიხედვით, რომელიც საქართველოს ბატონიშვილს დავითს ეკუთვნოდა.

ესება რა კრებულში შესული ძეგლების კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას, თლივერ უორდროპი წერს: „მთელი ეს სჯულმდებლობა ევროპაში მხოლოდ ყურმოკრულად არის ცნობილი. იგი უაღრესად საინტერესოა შედარებითი იურისპრუდენციის შემსწავლელთათვის. კრებულის დიდი ნაწილი, რომელიც ვახტანგის სახელს ატარებს, თუმცა შედგენილია შეთვრამეტე საუკუნეში ამ ბატონიშვილის მიერ, ემყარება ქართული ერის ძველ-თაძველ ჩვეულებებს და მას შეუძლია მოიპყროს ასირი-ოლოგების ყურადღება“ (All this mass of legislation is only known in Europe by hearsay. It is of extraordinary interest to students of comparative jurisprudence; and the large section, which bears the name of Vakhtang, though edited by that prince in the eighteenth century, is based upon the most ancient customs of the Georgian race and might profitably engage the attention of Assyriologists, გვ. 608). „ძეგლის დადების“ ინგლისური თარგმანის შესახებ იხილეთ ჩვენი ნაშრომი „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957, გვ. 92—94.

1934—1939 წლებში სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა ჟოზეფ კარსტმა (Joseph Karst) ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა ვახტანგის კრებულში შესული ქართული სამართლის ძეგლების თარგმანი და კომენტარები 5 წიგნად. ავტორის სიტყვით, თარგმანი შესრულებულია პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკაში დაცული ვახტანგის კრებულის ხელნაწერის მიხედვით. I ტომის პირველ ნაკვეთში მოთავსებულია საკუთრივ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის თარგმანი, რომელსაც წამძღვარებული აქვს მთარგმნელის წინასიტყვაობა. I ტომის მეორე და მესამე ნაკვეთები შეიცავს ვახტანგის სამართლის მუხლობრივ კომენტარებს (Code géorgien du roi Vakhtang VI, Strashourg, 1934—1937).

II ტომის პირველ ნაკვეთში დაბეჭდილია ბექასა და აღბუღას სამართლის თარგმანი, ხოლო ამავე ტომის მეორე ნაკვეთში ბექასა და აღბუღას სამართლის მუხლობრივი კომენტარები და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ფრანგულ თარგმანს (Code d'Aghbougha, ტ. II¹ და II², Strashourg, 1938—1939).

ამრიგად, ვახტანგის კრებულში შესული ქართული სამართლის ძეგლებიდან კარსტის მიერ თარგმნილია ფრანგულ ენაზე: ვახტანგის სამართლის წიგნი, ბექასა და აღბუღას სამართალი და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“. რაც შეეხება „კათალიკოზთა სამართალს“, დასახელებულ ტომებში იგი შეტანილი არ არის და, როგორც ჩანს, კარსტმა მისი თარგმანი და გამოქვეყნება ვერ შთასწრო.

უნდა აღინიშნოს, რომ კარსტის მთარგმნელობითი მეთოდი ტექსტის თავისუფალი და განმარტებული გადმოცემით ხასიათდება. კანონთა ტექსტში კარსტს შეტანილი აქვს მთელი რიგი განმარტებითი ხასიათის წინადადებები, რომელთა ერთი ნაწილი კავებშია ჩასმული, ხოლო დანარჩენი გათქვეფილია თვით ტექსტის ფრანგულ თარგმანში. ორიგინალის მომეტებულად ლაკონიური სტილი და ფორმულები თარგმანში დაცული არ არის. ფრანგული თარგმანი ქართულ ტექსტის კომენტირებული გადმოცემაა და მოცულობით დიდად აღემატება ორიგინალს. კარსტი იმოწმებს პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერს, მაგრამ, როგორც ჩანს, მან ძველი ქართული ენა იმდენად არ იცოდა, რომ ქართული ტექსტის აღდგენა და შესატყვისი თარგმანის შესრულება ეყისრა. მისი

თარგმანი ბოჩითადად კრებულის 1887 წლის რუსულ თარგმანს ეყრდნობა. ზემო-
აღნიშნულის გამო ამ ფრანგული გამოცემის სამეცნიერო მნიშვნელობა მცირეა
და მკითხველს იგი მხოლოდ კანონთა საერთო შინაარსის გასაცნობად გამოად-
გება. კარსტმა რომ ძველი ქართული საქმაოდ არ იყო, ეს აღნიშნული აქვს
აკად. ივ. ჯავახიშვილს („ქართული და ეკკლასიური ენების თავდაპირველი ბუნება
და წათესაობა“, 1937, გვ. 90). ამასვე ადასტურებდა აკად. ექ. თაყაიშვილიც
რომელიც კარსტს პირადად იცნობდა.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს დიდი
მნიშვნელობა აქვს სამართლის შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით. იგი შე-
იცავს მდიდარს და ძვირფას მასალას სამართლის ზოგადად ისტორიის შესასწავ-
ლად. კრებულში შეტანილია საქრისტიანო მსოფლიოში ცნობილი სამართლის
უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, რომელთა შორის პირველი და უძველესია ბიზ-
ანტიური სჯულმდებლობის კომპილაცია ანუ ვაქონაქრები ზეორე სჯულიდან „მო-
სეს სამართლის“ სახით. ცნობილია, რომ „მოსეს სამართალი“ ძველი დროიდანვე
მოქმედებდა საქართველოში — ხაქრისტიანო მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველეს
ქვეყანაში.

კრებული შეიცავს აგრეთვე სირიულ-რომაული სამართლის წიგნს, რომელიც
შედგენილი იყო V საუკუნის ბოლოს და მოქმედებდა აღმოსავლეთის საქრისტი-
ანო ქვეყნებში, შათ შორის სომხეთსა და საქართველოში.

ბიზანტიური სამართალი წარმოდგენილია კრებულში „ბერძნული სამართ-
ლის“ სახით, რომელიც არმენოპელის „ექუსი წიგნისა“ და ვლასტარის სინტაქ-
სის — ბიზანტიური სამართლის საქვეყნოდ ცნობილი კრებულების კომპილაციაა
წარმოადგენს.

დაბოლოს, კრებულში შესული უცხო ძეგლებიდან აღსანიშნავია მბითარ გო-
შის სამართლის წიგნი, რომელიც ძველ საერო და საეკლესიო სჯულმდებლობის
ნორმებთან ერთად მოძვე სომეხი ხალხის უძველეს და უმნიშვნელოვანეს ჩვეუ-
ლებებს შეიცავს. სომხური სამართლის მოქმედება და გამოყენება დადასტურე-
ბულია ჩვენშიც.

ამრიგად ვახტანგის კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის ერ-
თი მზარე ის არის, რომ იგი წარმოადგენს საქრისტიანო მსოფლიოს სჯულმდებ-
ლობის საყოველთაოდ ცნობილი ძეგლებს თავისებურ კორპუსს. რომელიც მო-
სეს სჯულის, სირიულ-რომაული, ბიზანტიური და სომხური სამართლის უმნიშ-
ვნელოვანეს დადგენილებებს შეიცავს. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი კრებული
არცერთი ხალხის სამართლის ისტორიაში ცნობილი არ არის.

მაგრამ სამართლის შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით უფრო
მნიშვნელოვანია კრებულის მეორე მხარე, ე. ი. კრებულს ის ნაწილი, რომელიც
ქართული სამართლის ავთენტურ ძეგლებს წარმოგვიდგენს. აქ პირველ რიგში
დროისა და მნიშვნელობის მიხედვითაც, ბექასა და აღბუღას სამართალი უნდა
აღინიშნოს. ეს ძველი შეიცავს მდიდარ მასალას საქართველოს სოციალური და
იურადიული წყობილების შესახებ. შან დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პე-
როლის კანონმდებლობაზე, განსაკუთრებით ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნზე.
XVIII საუკუნის დასაწყისში ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის დიდი ნა-
წილი, სათანადო რედაქციით, ვახტანგ VI თავის სამართლის წიგნში შეიტანა და
ამით ეს ნორმები უაქანონდა როგორც მოქმედი სამართალი.

ბექასა და აღბუღას კანონებს ქართული სამართლის ისტორიისათვის ისეთი-
ვე დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც სალიკურ სამართალსა
(Lex Salica) და „საქსონიის სარკეს“ (Sachsenspiegel) ძველი გერმან-
ული სამართლის ისტორიისათვის, ანდა Русская Правда-ს რუსული სამა-
რთლის ისტორიისათვის. მართალია, ბექასა და აღბუღას სამართალი თავდაპირვე-
ლად შედგენილი იყო სამცხის სამთავროსათვის, რომელიც იმ დროს ფეოდალურ-
რი საქართველოს მოწინავე მხარე იყო და თითქმის მის ერთ მესამედს შეადგენ-
და, მაგრამ სულ მალე ეს კანონები საქართველოს სხვა სამთავროებშიც ვაჟი-
ცელდა და მოქმედ სამართლად იქცა. ამიტომ აღნიშნული კანონმდებლობით გათ-
ვალისწინებული იურიდიული ინსტიტუტები დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ
შუა საუკუნეების საქართველოს სხვა კუთხეებისათვისაც, რომელთა საზოგადო-
ებრივი წყობილება ასევე ფეოდალური იყო.

ამასთან ერთად ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნით გათვალისწინებული
ინსტიტუტები და წეს-ჩვეულებები შეტად მნიშვნელოვანი და საინტერესოა სამა-
რთლის ზოგადი ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც.

როგორც ცნობილია, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“ ადგი-
ლობრივი ხასიათის სჯულმდებლობაა. ძეგლით გათვალისწინებული სამართლებ-
რივი ურთიერთობანი ხასიათდებიან მთიულეთის თემური ყოფაცხოვრების თავ-
სებურებებით, სუსტად განვითარებული უფლებრივი შეგნებით, პრიმიტიული
სამართლისათვის დამახასიათებელი შერისძიების უფლების დაკანონებითა და,
საერთოდ, ხევის ადათობრივი სამართლის ძლიერი გავლენით. სამართლის წიგნში
ასახულია მთიულთა პატრიარქალური ყოფა, მტკიცედ დამკვიდრებული თემური
ურთიერთობებითა და წეს-ჩვეულებებით.

ამავე დროს „ძეგლის დადება“ შეიცავს რამდენიმე შეტად საყურადღებო
დადგენილებას, რომლებიც დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ განვითარებულ
ქართული ფეოდალური სამართლისათვის საერთოდ (მუხ. 15, 16, 23—24, 32—33,
44—46). „ძეგლის დადებას“ ორივე ეს თავისებურება შეტად საყურადღებო და
მნიშვნელოვანია შედარებითი იურისპრუდენციისათვის.

საყურადღებო ძეგლია „კათალიკოზთა სამართალიც“. თავდაპირ-
ველად იგი შედგენილი იყო როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯუ-
ლი, მაგრამ შემდგომ მისი მოქმედება მთელ საქართველოში გავრცელდა. „კათა-
ლიკოზთა სამართალი“ ეროვნული სჯულმდებლობის მნიშვნელოვანი ძეგლია,
რომელშიც ასახულია ქართული ეკლესიის წესები, მისი კანონმდებლობითი ტრადი-
ციისა და პრაქტიკული მოღვაწეობა. მაგრამ არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია „კათა-
ლიკოზთა სამართლის“ მეორე მხარე — მისი დამოკიდებულება მსოფლიო საეკ-
ლესიო კრებათა სჯულმდებლობასთან, საქართველოში სჯულის კანონისა და სა-
ერთოდ ბიზანტიური სამართლის მოქმედების გავრცელებასთან.

კრებულის მეშვიდე და უკანასკნელ ნაწილს შეადგენს საკუთრივ ვახტანგას
სამართლის წიგნი, რომელიც ქართული სამართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი სა-
კანონმდებლო ძეგლია. იგი წარმოადგენს მთავარსა და უნიკალურ წყაროს გვიან-
ფეოდალური საქართველოს საზოგადოებრივი წესწყობილების ისტორიის შესას-
წავლად. ძეგლი შეიცავს მდიდარ მასალას XVII—XVIII სს. საქართველოს სამე-
ურნეო და საზოგადოებრივი წყობილების შესახებ. საქართველოს ეკონომიური
ისტორიის შედგენა წარმოუდგენელია ვახტანგას კანონების საფუძვლიანი შე-
წავლის გარეშე. სამართლის წიგნში მოცემულია ფეოდალური ქართლის საზოგა-

დოებრივი წყობილების, კლასებისა და სოციალური ფენების ეკონომიური და უფლებრივი მდგომარეობის მკაფიო სურათი. მასში ასახულია საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის მრავალფეროვანი ინსტიტუტები, ხალხის ჩვეულებები, იურიდიული ყოფა და მართლშეგნება. საქართველოს ისტორიის ყველა დარგის მკვლევარო—ისტორიკოსო, არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, ეკონომისტი, იურისტო, ენათმეცნიერი, ნუმისმატიკოსი თუ მეცნურებათა სხვა დარგის წარმომადგენელი — უხვსა და ბერიფას მასალას პოულობს ამ შესანიშნავ ძეგლში.

ვახტანგის სამართლის წიგნის შესწავლისას, ყურადღებას იმყოფს ის გარემოება, რომ ჩვენი სამართლისათვის უცხოა ბრალდებულის ტანჯვა-წამებით გამოტყების ის საშინელი ბერბები (ძვლებს იამტვრევა, ფეხით დაცოდება, ხელფეხის შანთით დაწევა და სხვა). აგრეთვე მსჯავრდებულის სიკვდილით დასჯის შემადარწმუნებელ და შემზარავი სახეები (ინძაზე აცმა, ცეცხლში ან მღელარეში ჩაგდება, ხელ-ფეხისა და თავის მოჭრა, ბორბლებზე დაგლევა, ცოცხლად დამარბვა, გამდნარი ლითონის ყელში ჩასმა, ნეკრით ჩამოკიდება და სხვა), რომლებიც გათვალისწინებულია იმდროინდელ ევროპისა და რუსეთის საკანონმდებლო ძეგლებით. ამ მხრივ ვახტანგის სამართალი გაცილებით უფრო პროგრესულია, ლიბერალი და ქუშახურია, ვიდრე სხვა საქრძტიანო კვვენების მისი თანამედროვე სჯულმდებლობა.

სამართლის შედარებითი ისტორიის გამოჩენილ ევროპელი და რუსი მეცნიერები ხაზვასმით აღნიშნავენ ვახტანგის სამართლის ორიგინალობას, მის თვითმყოფობას. მის ეროვნულ ხასიათს. მართალია იგი შედგენილია XVIII საუკუნის დასაწყისში, მაგრამ მასში ასახულია გაცილებით უფრო ადრინდელი სამართლებრივი ინსტიტუტები. ქართველო ხალხის ძველთაძველი ჩვეულებები, რომლებიც უაღრესად საინტერესოა შედარებითი იურისპრუდენციის თვალსაზრისით.

ვახტანგის სამართლის წიგნია კრებულს ეულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა კიდევ უფრო ცხადი ხდება კრებულში შეტანილი სარიულ-რომაული და ბიზანტიური სამართლის წიგნების შესწავლისას. როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების განმავლობაში საქართველო მჭიდრო ეულტურულ და სახელმწიფოებრივ ურთიერთობაში იმყოფებოდა ბიზანტიასთან. ქართულმა სამართალმა თავისებურად დაამუშავა და გამოიკენა ბიზანტიური სამართლის ზოგიერთი ინსტიტუტი და მოხდენილად შეუფარდა ისინი ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეს. ბერძნულ-რომაული სამართლის მამართება ქართულ სამართალთან და იმ თავისებური ხასიათისა და შინაარსის გარკვევა, რაც ბიზანტიური სამართლის ინსტიტუტებშია საქართველოში მიიღო, დიდი ეულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის პრობლემაა, რომელაც ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს სამართლის მსოფლიო ისტორიის პირველხარისხოვან ძეგლთა შორის აყენებს.

ამრიგად, ქართული სამართლის ავთიმყოფო შინაარსი და მასში ორიგინალურად გადამუშავებული უცხოური სამართლის ელემენტები სამართლის მსოფლიო ისტორიის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს. ამანია ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის, ეულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის მსოფლიო ხასიათი.

საქართველო

680

ტერმინთა საკომპლექსი

ა

აბაზი ვ. 16*
 აბანო ბ. 118
 აბეზრება ა. 46
 აბრეშუმი ბ. 38
 აბჯარი ძ. 26 ა. 18, 19, 43, 81, 82, 91, 163, ვ. 61, 152
 აბჯროხანი ა. 9
 აგარა ა. 169
 აგარი კ. 20
 აგარაკი გ. 152, 242, კ. 21, ა. 165
 აგარიანი ბ. 330
 აგებულობა გ. 252, 281, 296, 323, 374, 399, ვ. 45. ავი აგებულობა გ. 337
 ადამიანი ა. 84
 ადგილი ბ. 210, 265. ა. 43, 54, 55, 167, ვ. 103, 195, 229, 241, 256. გ. 152, 153, 182, 224, 240, 247, 252, 282, 327, 330, 363, 387, 390, 400, 402. ადგილის წესი ბ. 210. ადგილის წარმევა ბ. 47.
 ადგილობრანი ბ. 23
 ადლი ბ. 70
 ავად კ. 7, ვ. 64, 78, 98. ავად ვახდომა გ. 184, 210. ავად მოპყრობა ბ. 235. ს. 146, 165, 298

ავადმყოფი ბ. 295, 361. ს. 16. გ. 157, 333, 345, 346, 402. ვ. 194. დაშლილი ავადმყოფი გ. 345, 346
 ავადყოფა გ. 157
 ავაზაკი ბ. 36—38, 190, 322. გ. 152, 202, 283, ვ. 3
 ავგზისობა კ. 12
 ავგულობა გ. 186
 ავი ს. 36, 54, 55, 72, 107, 110, 119, გ. 195, 237, 246, 251, 266, 390. ა. 40, 68, ვ. 67, 137, 203, 211, 259
 ავის მოქმელი გ. 255
 ავის მოქმედი ს. 107. გ. 186. აშ.
 ავის მოქმედობა ს. 115
 ავის მქნელი ბ. 289. ს. 44, 67, გ. 347 ა. 36
 ავი სული გ. 184
 ავის ნდობა გ. 385
 ავკაცობა ბ. 159, ს. 54, 114, ვ. 164. ა. 58
 ავნაქნარობა გ. 347
 ავრიგად ვ. 165
 ავსაქციელი ს. 67
 ავსაქციელობა ს. 116
 ავქორცობა გ. 251

* ასოებით აღნიშნულია სამართლის წიგნები, ხოლო ციფრებით—მუხლები.

ა — ბექასა და აღბუღას სამართალი
 ბ — ბერძნული სამართალი
 გ — გოშის სამართალი
 ვ — ვახტანგის სამართალი
 კ — კათალიკოზთა სამართალი
 მ — მოსეს სამართალი
 ს — სირიულ-რომაული სამართალი
 ძ — ძეგლის დაღება
 აშ — ბექასა და აღბუღას სამართლის შესავალი

ვშ — ვახტანგის სამართლის შესავალი
 ვბ — ვახტანგის სამართლის ბოლოსიტყვაობა
 კშ — კათალიკოზთა სამართლის შესავალი
 კრშ — კრებულის შესავალი
 სშ — სირიულ-რომაული სამართლის შესავალი
 ძშ — ძეგლის დაღების შესავალი

- აზატი ბ. 158, 162, 170, 299, 309. ს. 15—
 20, 30, 31, 37, 38, 42, 76, 93, 129,
 137, 148. ვ. 152, 171, 199, 204—206,
 214, 260, 269, 322, 358. ვ. 234, 260,
 261
 აზათის მკნელი ს. 18
 აზატნაქმარი ბ. 34, 153, 169, 170, 174,
 176, 183, 318, 358. ს. 18, 37, 93. ვ.
 260
 აზატობა ს. 16, 30, 31, 38, 129. ვ. 152,
 204. ვ. 234 აზატობის შეწლა ს. 19
 აზატობის წიგნი ბ. 165. ს. 15, 18
 აზნაური ბ. 49, 66, 81. ვ. 345, 348. შარ,
 361, 380. კ. 1, 13, 16, 22. ძ. 4, 32
 ა. 2 — 4, 7, 10, 26, 27, 31, 35, 68,
 69, 78, 99, 107, 108, 147, 150, 153,
 ვ. 7, 23, 31, 34, 36, 37, 39, 40, 72,
 100, 162
 აზნაურიშვილი ვ. 346, 384, 358. კ. 1,
 ვ. 12, 19, 49, 54, 101, 163
 აზნაურული ა. 9
 ათაბაგ-ამილსპასალარი აშ.
 ათეული მ. 4, 51
 ათისთავი ბ. 70, 273. ვ. 152, 162, 181,
 182. ვ. 255, ა. 89. ქონების ათისთა-
 ვი ვ. 162
 ათისთაობა ვ. 181
 აიაზმა ვ. 369
 აკარაკი ვ. 251
 აკაფა ვ. 189
 აკიდება ვ. 265. ა. 79. ვ. 14
 აკლება ვ. 176, 207
 აკრძალვა საყდარში შესვლის აკრძალვა
 ვ. 194
 ალაგი ს. 109. ვ. 152, 181, 224, 257,
 259, 269, 301, 308, 365, 400. ა. 49,
 83. ვ. 100, 103, 110, 167, 172, 184,
 241. ალაგის ბატონი ბ. 6, 53, 231. ალა-
 გის განშტოვ. ბ. 272 ალაგის დაქვერბა ბ.
 269. ალაგის თავადი ბ. 193. ალაგის
 მოსამართლე ბ. 105. ალაგის მოუ-
 რავი ბ. 344. ალაგის პატრონი ბ. 15,
 103, 219, 226, 254, 273. ალაგის უფ-
 როსი ბ. 111, 209, 360. ეკლესიის ალა-
 გი ბ. 217, 226. მონასტრის ალაგი ბ.
 226. საბატონო ალაგი ბ. 255. საქვეცნო
 ალაგი ბ. 255 ხახლთა ალაგი ვ. 397
 ალალი ვ. 334. ა. 85. ვ. 160, 233.
 ალაფი ა. 25, 33, 37, 113, 122
 აღმანი ბ. 49
 ამანათი ა. 87, 88. ვ. 149. ბ. 258.
 ამართვა ვ. 270
 აშაღლებული ვ. 24
 ამბავი ბ. 82, 332
 ამილბართ-უწარჩინებულესი კრშ.
 ამილბარ-სპასპეტი ვშ.
 ამირ-სპარსალარი აშ.
 ამოვარდნა ს. 4. ვ. 108, 113, 137, 145,
 248
 ამოკვეთა ენის ამოკვეთა ბ. 338
 ამოკუეტილი ვ. 144
 ამოკუეტილება ვ. 160, 347
 ამომღები ბ. 70
 ამოსულა ძშ. ა. 1, 4
 ამოწყურება ა. 95¹, 150
 ამპარტავანი ვ. 151
 ამპარტავნობა მ. 9. ვ. 193, 255
 ამღები ს. 53, 140. ვ. 232. ა. 76. კალის
 ამღები ს. 53
 ამღებელი ა. 55
 ამურელი ვ. 163
 ამშენებელი ბ. 219, 231, 262. ვ. 284
 ამწევი ვ. 176
 ამხანაგი ბ. 180, 227. ს. 53, 96, 98, 106,
 107, 131. ა. 78, 127, 128. ვ. 165, 170,
 177, 210, 227 — 229, 236, 257, 272,
 271, 275, 285, 320, 324, 344, 350, 381,
 384, 387. ვ. 221, 265
 ამხანაგობა ბ. 324
 ანაბარი ვ. 208
 ანაზღეული ს. 1, 2
 ანაზღაურება ზიანის ანაზღაურება ბ. 64
 ანახდათ ა. 77
 ანაფორა ბ. 230
 ანაღები ვ. 367
 ანგარი ა. 83
 ანგარება ა. 83, 93
 ანგარიში ვ. 152, 187, 395. ვ. 45, 186.

- ა. 94, 112, ბ. 64, 66
 ანგელოზი ბ. 39, გ. 375, 402
 ანდერძი ბ. 108, 115, 116, 117, 118, 120, 127, 277, 279, 299, ს. 5, 6, 10, 50, 51, 58, 69, 99, 123, 124, გ. 151, 152, 252, 282, 331, 333, 353, ა. 57, ვ. 233.
 ანდერძში მოგონება ბ. 122, ანდერძის გამოცემა გ. 333, ანდერძის გატეხა ს. 7, 74, 94, ანდერძის ვაცუდება ს. 94, ანდერძის დათქუმა ს. 94, ანდერძის დაწერა ს. 1, 5, 15, 77, 80, ანდერძის თქმა ს. 3, 4, ანდერძის მოშლა ბ. 122-126, ანდერძის მქნელი ბ. 108, ანდერძის უთქმელობა ს. 3, ანდერძის ქნა ბ. 108, 114, 118, 287, ს. 7, 12, 16, 51, 68, 73, 74, გ. 357, ანდერძის ყოფა ს. 73, ანდერძის წიგნი ბ. 108, 114, 116, 125, 282, 287
 ანდერძება ს. 65, 66, ვ. 261
 ანთრაქი კრშ
 ანძა ანძაზე აცმა ბ. 30, 321, 362 ანძის კურა გ. 370
 ანხლო გ. 386
 პრასრულწლოვანი ბ. 51
 არდაბაგი მ. 26
 არევა ვ. 50
 არეულობა ბ. 306, გ. 400
 არზაქარი ვ. 148
 არქიმანდიტი ვ. 28
 არშივი ა. 50
 არშიკობა ა. 26, 27, იხ. გააშიყება
 ასაბია ბ. 49, 68, ძ. 41, ა. 15, ვ. 24, 51, 53, 54
 ასაბიანი ძ. 41
 ასაბიობა ა. 35, ძ. 41
 ასაკი ვექილის ასაკი ბ. 253, მოსამართლის ასაკი ბ. 187, ქალის ასაკი ს. 60
 ასაყრელი ვ. 270
 ასაშენებელი ს. 53
 ასღვა ვ. 142, 151
 ასო ბ. 66, გ. 165, 175, ძ. 33, ა. 162, ასოთა განყოფილება გ. 213
 ასოწამქდარი გ. 165
 ასუბუქება ა. 83
 ასული მ. 3, 11, 29, 37, ს. 1, გ. 152, გლეხის ასული ა. 72
 აუგიანად ა. 18, 38
 აფარვა ა. 13
 აფუნჩხვა ა. 13
 აქაით ა. 98
 აქიში იხ. ექიში
 აქლენი ს. 81, 86, 149
 აღაბი ვ. 234
 აღგება მ. 6
 აღდგომა მ. 2, ბ. 191, ს. 44, გ. 306
 აღება ძ. 18, 46, ვ. 14, 63, 81, 101, 103, 116, 148, 206, 250, 255, 263
 აღებ-მიცემა გ. 249, 367, 390
 აღებული ძ. 26
 აღთქუმა გ. 251, 291, 293, 333
 აღიარება დანაშაულის აღიარება ბ. 236
 აღმაშენებელი ა. 99
 აღმთქმელი გ. 291
 აღმოკუეთა ვბ.
 აღმოქმეტი ვბ.
 აღმომორჩებული კრშ.
 აღმოფხურა ბ. 261, ძ. 15
 აღმოწყუება ძ. 15
 აღმოქდომა მ. 38
 აღნადგინები მ. 37, 39
 აღნათქუემი მ. 37, 38
 აღრაცხვა გ. 374
 აღრევა ბ. 52, ძ. 88
 აღრიცხვა ქუეყნის აღრიცხვა ბ. 349
 აღსაფხე კ. 21
 აღსრულება მ. 38
 აღწევა ვ. 218
 აღწონა მ. 12
 აურა ვ. 61, 152, 158, 199, 270
 აურილი ვ. 103, 163, 201
 აუუანა ვ. 261
 აშა ვ. 86
 აშენება ბ. 231, 265, 287, 345, გ. 378, კ. 7, ვ. 103, 246
 აშევა ვ. 174
 აშლა ვ. 81
 აშორება ვ. 206
 აწონა გ. 247, ა. 95
 აჯა ვ. 3

- ბაზარი ს. 149 ბაზრისა და ქუჩის შემო-
 რონილება ბ. 2, 383. ბაზარში შერცხვე-
 ნა ბ. 77, 80, 242, 382
 ბანაკი მ. 36.
 ბანება ბ. 118
 ბანი ს. 132. ბ. 266
 ბაჟი ბ. 274, 276 ბაჟის მოპარვა ბ. 275.
 ბაჟის ხანდაზმულობა ბ. 276. ორშაგი
 ბაჟი ბ. 276. საქონლის ბაჟი ბ. 276.
 ბარათი ვ. 104
 ბარბაროზი ბ. 39
 ბარი ვ. 171, 172
 ბატკანი გ. 152
 ბატონი ბ. 5, 50, 82, 85, 106, 119, 153,
 159, 160—171, 235, 249, 271, 288,
 295, 302, 308, 319. ს. 23, 72. გ. 152
 384, ა. 4, 9, 10, 18, 31, 33, 40, 42 —
 45, 71, 72, 77, 78, 95¹, 96. ვ. 9, 10,
 23, 42, 56, 80, 98, 110, 135, 160, 207,
 202, 231, 258, 259, 261,
 267, 268, 270. ალავის ბატონი ბ. 53,
 231, 255, 274, 396. ახალი ბატონი
 ბ. 309. ბატონის მოკლეა ბ. 172. ბა-
 ტონის ორგულობა ბ. 50. ბატონის
 სამსახური ბ. 159. ბატონის საქმე ბ.
 54. უწინდელი ბატონი. ბ. 309. ქუეყ-
 ნის ბატონი გ. 389
 ბატონიშვილი ბ. 154, 169
 ბატონ-ყმა ვ. 258
 ბალი ს. 39, 109. გ. 152, 241, 249, 267,
 323, 383, 384, 387, 389, ვ. 103, 104,
 162, 246. ბ. 234, 260
 ბე ბ. 4. ს. 14 ბეს მიმცემი ბ. 4
 ბებია ს. 80. ვ. 201
 ბეგარა ბ. 272. ს. 44, 108. გ. 152. ვ. 162.
 სამეფო ბეგარა ბ. 272
 ბეგარი ძ. 2, 8
 ბელელი მ. 26
 ბელი ბ. 348
 ბელითი ა. 26
 ბელითად ა. 40
 ბეითალშალი ძ. 25. ვ. 175
 ბერეტუტი გ. 264
 ბერი ბ. 54, 128, 161, 227, 333, ს. 137.
 გ. 151, 284, 291, 361, 402
 ბერიკაცი გ. 402
 ბერი-მეუღაბნოე გ. 402
 ბერობა ბ. 303
 ბეჭედი ბ. 108—113. ს. 58. ვ. 143, 260
 ბიჭლება ბ. 53, 141, 167
 ბილწება მ. 7, 11, 51
 ბილწი გ. 299, 318
 ბინა ბ. 266
 ბარება ა. 1. ვ. 198
 ბიძა ბ. 278. ს. 55 ქალის ბიძა გ. 251
 ბიძახე ძ. 7. აშ.
 ბიჭი მ. 22. ა. 31. ბიჭთან ურიგოდ მქცე-
 ველი გ. 178, 339
 ბიწი მ. 7
 ბიჭი ა. 13
 ბელელი ა. 169¹
 ბნელა ს. 22, 35
 ბნელიანი ს. 82. გ. 157, 159, 332
 ბოგანო ვ. 100
 ბოზი ს. 67, 88. გ. 165, 215¹, 295, 338,
 346, 402. ა. 29
 ბოზობა ბ. 346, 352, 398. ს. 47, 66, 84,
 87, გ. 169, 178, 180, 201, 260, 272,
 295, 296, 298, 341, 347, 356, 402,
 ვ. 9, 42, 63, 67, 68, 87, ა. 29, 50.
 ბოზობის მოქმედი ს. 62. ბოზობით
 შობილი ს. 129
 ბორაკი ვ. 181
 ბორკილი გ. 316 ბორკილის გაღება ბ.
 380
 ბოროტი მ. 8, 9, 29, 30, 36, 44,
 ბ. 87. ს. 54, 55, 107. გ. 266,
 262. ბოროტის მოქმედი გ. 393. ბო-
 როტის მქნელი გ. 347. ბოროტის ნაქ-
 შარობა გ. 208. ბოროტის წლოვა გ.
 382
 ბორჯალი ს. 21. ა. 79
 ბოსტანი ბ. 46, 102, 254, 342. ს. 39,
 109, გ. 152, 249, 384, 389, ვ. 104. ა.
 52. ბოსტანის წართმევა ბ. 47
 ბობება ძ. 3, 5, 6, 28, ვ. 23, 113, 170,

233, 270. ა. 60. საქონლის ბოძება ბ.
180
ბრალემა ს. 4. გ. 370. ვ. 193
ბრალი მ. 32. გ. 184, 311, 315. ვ. 197,
226
ბრალიანი ს. 114
ბრიყვება გ. 390. ბ. 55
ბრმა მ. 52. გ. 218, 332, 340. ბ. 115
ბრკობა იხ. ბქობა
ბრძანება ბ. 17, 25, 79, 124, 128, 183,
192, 196, 201, 226, 241, 287, 361,
369, 370, 391, 403. ს. 3, 5, 8, 11, 27,
29, 30, 53, 57, 60, 62, 72, 78, 79,
84, 95, 102, 104, 109, 110, 128, 129,
143, 147. ძ. 13, 19, 27. კშ. ა. 3, 99.
გ. 152, 153, 155, 181, 186, 187, 189,
190, 199, 223, 232, 236, 251, 252, 257,
261, 284, 303, 311, 322, 329, 331,
336, 344, 349, 353, 362, 373, 376,
379, 402. ვ. 177. ბრძანება რივისაგან
ს. 23. კანონის ბძანება გ. 154, 188,
292, 345, 347, 361, 396, 399. შთაერის
ბძანება ბ. 261. რივის ბძანება
ს. 23, 40, 88, 117, გ. 202, 207, 265,
სამართლის ბძანება გ. 232, სახარების
ბძანება გ. 240 კელმწიფის ბძანება
გ. 370, 390
ბრძენი სშ. გ. 151—153 კუქით ბრძენი
გ. 332
ბრძოლა მ. 15—17, 19. ა. 42, 49, 163.
ბ. 83, 385
ბუდე მ. 25. გ. 267. ვ. 7
ბუნება გ. 171, 400, ა. 90. ბ. 401
ბურღო ა. 64
ბურღობა ა. 64
ბძანება იხ. ბრძანება
ბქე მ. 29. ბ. 136, 139. ა. 3, 41, 90, 100
ვ. 159, 215, 264 ბქის სამართალი ბ.
137, 138. სოთოლური ბქე ბ. 186
ბქობა ა. 20, 27, 40, 77. ვ. 207, 267
ბჭა გ. 226, 234, ვ. 192

გ

გააზატება ვ. 234
განგარიშება ვ. 94, 189
გააშიყება ვ. 60, იხ. არშიყობა
გაბარებული ბ. 309
გაბეზრება ა. 48
გაბოზება გ. 160, 297
გაბრუნება გ. 308
გაბქობა ა. 34, 90
გაგდება ბ. 1, 35, 55, 56, 76, 77, 219,
257, 289, 337, 344, 351, 380. ს. 67,
87, 102, 137, გ. 381. ვ. 83.
მამის გაგდება ბ. 296. ეკლესიიდან
გაგდება ბ. 401, გ. 379. სამკუიდრე-
ბელისაგან გაგდება ბ. 80. საყდრიდან
გაგდება ბ. 235
გაგდებული ვ. 261. ბ. 303
გაგზავნა გ. 376 სავაქროდ გაგზავნა ბ.
106. ძალად გაგზავნა გ. 386
გაგზავნილი გ. 323. ვ. 229
გაგინება ვ. 91
გაგინებული ვ. 91
გაგიყება ბ. 295, 356. გ. 398
გაგონება ბ. 55, 82, 85, 149. გ. 361. კ.
15, ძშ. ვ. 13, 205, 216. ა. 50, 58
გაგონილი ბ. 148—149
გადაწყუება ვ. 263
გაღიდება გ. 312 ვ. 23. გაღიდების რიგი
გ. 312
გაღიდებული ვ. 29
გავა ვ. 182
გავალება ბ. 107. ვ. 125
გავარდნა ვ. 48, 92, 192
გავაქრება გ. 181
გავლა ვ. 254
გავლება ვ. 143
გავლენა ა. 35, 72, 137
გავლენილი ა. 22
გაზაფხული გ. 247
გაზღა იხ. გაზრდა.
გაზღილი ს. 25
გაზევა ვ. 183
გაზითვა ბ. 3, 279. ს. 53
გაზრახ ვ. 188

გაზომვა ვ. 49
 გაზრდა ვ. 202, 261. გ. 340. ა. 531, 82
 გაზრდილება ა. 31
 გათავება ვ. 166, 177. ა. 57, 60,
 კ. 21, ბ. 344
 გათავისუფლება ვ. 258, 259
 გათარხნება ბ. 271, ვ. 162. საშველოდ
 გათარხნება ბ. 271 ქრთაშით გათარხ-
 ნება ბ. 226
 გათვლა ვ. 190, 191
 გათხოება გათხოების დრო ს. 57. ა. 82
 გალის გათხოება ს. 59
 გათხოვილი მ. 32. გ. 179, 231, 254, 290,
 348
 გაკაცრიელება ა. 51
 გაკვრა ვ. 42
 გაკითხვა ა. 91, 103
 გაკრეჭა ბ. 2, 34, 49, 68, 77, 222, 259,
 382
 გალაფანი გ. 241 ვ. 103
 გალახვა ს. 25, 88. გ. 188, 280, 361
 გალაშქრება გ. 152, 401
 გალობა ბ. 401. გ. 359
 გაშავრება ა. 42
 გაშაშლები გ. 358
 გამანცეში ს. 21, 35
 გამანცადებელი სამართლის განმცხად-
 ბელი ბ. 58
 გამართვა ა. 134
 გამართლება ს. 115, 137. გ. 188. ვ. 33,
 39, 174
 გამარჯვება ა. 19
 გამგზავნელი გ. 152, 372, 376, 277. ვ.
 229
 გამგონე ვ. 262, 267
 გამღელი ბ. 128, 201, 252
 გამღიდრება გ. 240
 გამწითება ვ. 110
 გამწითული ს. 143
 გამწრდელი ს. 129. ვ. 261 ძუძუთ გა-
 წრდელი გ. 343
 გამთავება ს. 59. გ. 220, 362
 გამთვლება ბ. 64. გ. 332, 381, 382
 გამთხოვებელი ვ. 225

გამკვიდრება ა. 31
 გამკურნებელი კორცის გამკურნებელი
 ს. 137
 გამოარ (გამოუაროს) ა. 40, 85
 გამობარება ბ. 309. ვ. 235
 გამობრუნება ა. 42. ბ. 81
 გამოგდება ბ. 235, 246
 გამოვლება ვ. 48
 გამოვლინება მ. 6, 41
 გამოთრევა ა. 123
 გამოთხოვა. ა. 55
 გამოკვლევა შრუდად გამოკვლევი ვ. 19
 გამოკიდება ვ. 87, 97, 162, 176.
 გამოკითხვა მ. 14. გ. 377. კ. 12
 გამომართლება ვ. 62, 97, 174
 გამოშვება ა. 132
 გამოშვებელი ა. 83
 გამოხადები ა. 44
 გამოხახვა ა. 4, 40, 58, 59, 103, ვ. 24,
 157, 164, 264
 გამოპარვა ბ. 296
 გამორევა ვ. 94
 გამორთმევა ბ. 166, 215, 275, 307, 320,
 342, 390 ს. 26. გ. 389. ბ. 45. ვ. 63,
 94, 95, 103, 130, 135, 156, 218, 229,
 230, 236, 260, 270. სამეფოდ გამო-
 რთმევა ბ. 360. ძალად გამორთმევა ბ.
 164.
 გამორჩევა გ. 287, 325, ძ. 6 ვ. 100
 გამორჩეული გ. 287
 გამორჩომა ბ. 196. გ. 355
 გამოსავალი ვ. 181, 235, ს. 144. ვ. 217
 გამოსარჩომა გ. 152, 359
 გამოსაღები გ. 152. ს. 42 ვ. 105, საბა-
 ტონო გამოსაღები გ. 400. სათავადო
 გამოსაღები გ. 152. საკელმწიფო გა-
 მოსაღები ს. 108, ვ. 152
 გამოსაყვანელი ძ. 2
 გამოსაქსნელი ბ. 91
 გამოსვლა ხანის გამოსვლა ძ. 46. ა. 46,
 56, 61
 გამოსრულება მ. 51
 გამოტანა ვ. 205
 გამოტება ბ. 307

გამოტყუება ღვინოსი შამულის გამო-
 ტყუება ბ. 24
 გამოქცევა ბ. 81
 გამოქცეული ბ. 333
 გამოღება ა. 13, 71. ვ. 173, 177, 193,
 258. ბ. 104, 139
 გამოყვანა ვ. 51. ბ. 362
 გამოყოლა ძ. 29
 გამოჩენა მ. 33, ს. 35. გ. 298, 330. კ.
 1. 16. ძ. 28, 45. ა. 16, 58, 59, 90,
 92. ვ. 58, 62, 167, 177. ბ. 120, 140,
 244—246.
 გამოჩენილი ვ. 36
 გამოცდა გ. 299, 394
 გამოცემა მ. 4
 გამოცვლა ბ. 116, 176
 გამოცხადება ბ. 20. წერილის გამოცხა-
 დება ბ. 61
 გამოძებნა ვ. 143, 147, 182
 გამოძიება მ. მ. კ. 1. 14. ვ. 3, 161
 გამოწვა გ. 248
 გამოწვევა ძ. 29
 გამოწირვა შეწირულის გამოწირვა გ.
 389
 გამოწულილვა კ. 15, 16
 გამოხუმა შამულის გამოხუმა კ. 20
 გამოკსნა ბ. 200 დატყუევებულის გამო-
 კსნა ბ. 38. ტყუეობილამ გამო-
 კსნა ბ. 39 ტყუის გამოკსნა ბ. 40, 41
 გამპარავი ს. 21
 გამუღავნება ბ. 30, 171. გ. 164. ვ. 236
 გამრავლება ს. 64
 გამრიგე ს. 60, 69. ვ. 17, 34
 გამსყიდველი ბ. 4, 9, 241. ს. 14, 21, 36,
 39, 97. გ. 152, 209, 247—249, 335.
 ა. 45
 გამტანი გ. 226
 გამტყუნება ბ. 246, 339, 342. ს. 96,
 107, გ. 180, 188, 244, 293, 308. ვ. 40,
 227, 236. ა. 63
 გამტყუნებული ვ. 7
 გამღები ვ. 224
 გამურელი გ. 252
 გამშვები გ. 272, 289
 გამცემელი ა. 136

გამცემი ქალაქის გამცემი გ. 152. კო-
 ხის გამცემი გ. 152
 გამძლოლი ს. 3, 60, 92, 137
 გამწბილებელი გ. 231
 გამხველი სჯულის გამხველი ბ. 140
 გამხრწნელი ქალწულის გამხრწნელი ბ.
 191
 განათლება წმინდათ განათლება ვ. 359
 განამც აშ., 33, 59, 85, 88
 განაყოფი ძ. 9, 10. ვ. 80
 განაჩენი აშ. 66. ძშ., 7, 37. ვ. 23, 24,
 205, 206
 განაწილება მ. 22.
 განაჩენ-დაუღებლობა ძშ.
 განახევრება ძ. 10
 განბრძნობილი ა. 57
 განგება მ. 8. ა. 52, 99
 განგებული ბ. 164
 განგუმერა ბ. 380
 განდგომა ბ. 60
 განდგომილება ბ. 31
 განდგომილი ბ. 291
 განდობა ბ. 42. გ. 282, 298, 392, 402 ა.
 64. კანონის განდობა გ. 323
 განდრეკა მ. 45
 განვარდნა შამულისაგან განვარდნა კ. 4
 განვრთება ბ. 349
 განზარბვა კრშ., ბ. 1, 55, 108, 129. ვ. 42
 განთავისუფლება ბ. 7, 40, 158, 168. ა.
 განთავისუფლებული მ. 6.
 განთიადი კრშ.
 განკანონება ბ. 78
 განკითხვა ბ. 2, 140, 156, 189, 209, 214,
 258. გ. 170. კ. 1, 8, 13. ვ. 14. გან-
 კითხვის დღე გ. 396. მართალი გან-
 კითხვა კ. 14, 15, 16
 განმართლება მ. 48. კ. 19
 განმარისხებელი ა. 90, 94
 განმაწესებელი ბ. 363
 განმგე ბ. 128, 135. ალაგის განმგე ბ.
 272. ეკლესიის განმგე ბ. 226, 228
 განმგებელი მ. 7. ძ. 2—5, 18, ბ. 226,
 237, 249. მონასტრის განმგებელი ბ.
 227. საბლეს განმგებელი ბ. 160, 201.
 განმგეობა ბ. 1, 128

- განმედგრება შ. 18
 განმზრახი ბ. 55, 128
 განპატიუება კ. 5, 16, 17, 23, ძ. 3, 15, ა. 66, გ. 283, ბ. 63, 83, 95, 232, 294, 322, 333, 361, 373, 388. სრულყოფილად განპატიუება კ. 23. კრძალით განპატიუება ბ. 350, 358
 განრაცხილი ბ. 1
 განრომა შ. 12
 განსაგებელი შ. 8
 განსატევებელი შ. 41
 განსაცდელი ბ. 295, 397
 განსვლა ს. 15, 48
 განსჯა შ. 48. ბ. 1, 201. ა. 86 ვ. 229
 სამართლის განსჯა ბ. 1, უსამართლოს განსჯა ბ. 1
 განტევება შ. 33, 41.
 განქარება ბ. 1 გ. 398
 განქიქება ა. 41, 86
 განყენება საპატრონოდან განყენება ს. 100
 განშორება ბ. 72, 76, 93, 354, 362. ს. 54, 67. კარისაგან განშორება ს. 119. კურთხევისაგან განშორება გ. 361. რიგიდამ განშორება გ. 289. ფიცს განშორება ბ. 409
 განშორებული გ. 153, 359. ეკლესიისაგან განშორებული ბ. 55
 განჩინებული შ. 36, ვშ.
 განცრუება შ. 48
 განცხადება შ. 34, 52. ა. 60
 განძი გ. 182
 განძარცვა შ. 29. კ. 2
 განძება შ. 22
 განწესება კრშ., ბ. 2, 190, 231, 362. კ. 2. სჯულის განწესება ბ. 1, 368
 განწესებული კრშ., ბ. 197, 229, 371. კ. 21. შეფისაგან განწესებული ბ. 196
 განწმენდა შ. 27, 51. გ. 283. რიგით განწმენდა გ. 295. ტანის განწმენდა გ. 400
 განჭირებული ა. 23
 განზილვა შ. 29
 განხრწნა ბ. 20, 78, 98, 211
 განხრწნილი ბ. 20
 განქდილი კ. 1.
 განქლომა შ. 29
 განკურვება შ. 12
 გაპარება ს. 62
 გაპარვა ს. 21, 145. სამყრობილად გაპარვა ბ. 381
 გაპარსვა ბ. 363. ძ. 2
 გაპარული ს. 24
 გაპატიჯებული ბ. 362
 გაპირება ა. 50
 გარდაბიჯებინება ვ. 116
 გარდავლება საპატრონოდან გარდავლება გ. 332
 გარდაგება ს. 6, ვ. 164
 გარდაღგომა რიგს გარდაღგომა გ. 362
 გარდაღგომილი ძ. 13
 გარდაღრეკა შ. 7
 გარდავარდნა შ. 26. ბ. 99, 269
 გარდაკიდება ა. 83, 92. ვ. 226
 გარდამავალი ვ. 61
 გარდამდგომი გ. 251
 გარდამისნება ა. 66.
 გარდამოსვლა ა. 57
 გარდამოქლომა ბ. 1
 გარდამრუდება ბ. 1
 გარდამხტალი ვ. 179
 გარდასაბურავი გ. 396
 გარდასაქალი დანაშაულის გარდასაბადი გ. 393
 გარდასაქდელი ა. 119.
 გარდასრული ა. 25
 გარდაფარება გ. 370
 გარდაქცევა შ. 8. ბ. 1. სამართლის გარდაქცევა ბ. 2
 გარდაყენება ბ. 2. გ. 194, 200, 282, 288, 323. ებისკოპოზის გარდაყენება გ. 198. მღვდლობიდან გარდაყენება. გ. 155, 323, 337, 342, 399. რიგიდამ გარდაყენება გ. 192. სამღვდლო რიგიდამ გარდაყენება გ. 378. ტახტისაგან გარდაყენება გ. 380.
 გარდაშვება ა. 40
 გარდაცვალება გ. 208, 209, 310
 გარდაწყუეება ს. 14, 103, 135. გ. 226, 240. ძ. 27. ვ. 14, 165, 200, 205 ბ. 199
 გარდახვეწა ა. 1, 4, 22. ძ. 1
 გარდაქდა გ. 164, 166-177, 186, 268, 272, 282, 286, 293, 295, 296, 313,

- 315, 319, 323, 369, 374. ა. 1, 4, 27, 37, 39, 57, 131, 145, 210, 217, 225, 236, 242, 247, 266. ვალს ვარდატა ს. 123. საკანონოს ვარდატა გ. 259, 318, 321, 326—329, 335—337, 346, 393
- ვარდატევა ა. 27, 103
- ვარდატევიანება ს. 105, 107, 110, 114,—116, 146. გ. 169, 170, 178, 186, 189, 195, 211, 231, 290, 360, 363, 383, 393, კ. 6, ძ. 1. ვ. 79, 155, 160, 226, 236, 240, ბ. 376. ეპისკოპოსის მიერ ვარდატევიანება გ. 290.
- ვარდატლომა მ. 8. გ. 179. ძმ. 27. ა. 16, 58. ვ. 264
- ვარევა ვ. 105, 225. ბ. 201, 286
- ვარემოდგომა მ. 19
- ვარიგება ბ. 15, 199, 231. ს. 12, 46, 80, 98, გ. 187, 188, 241, 250, 293, 307, 310, 323, 332, 351, 352, 358, 375, 379, 380, 383, 390, 396, 402. ვ. 3, 10, 15, 17, 33, 77, 78, 80, 158, 173, 175, 206, 216, 237, 241, 255, 270. ვარიგების შიღება გ. 379. ვაყოფით ვარიგება გ. 397. რიგით ვარიგება სმ. საქმის ვარიგება ბ. 231. საყდრის ვარიგება გ. 400. სახლთა ვარიგება გ. 359
- ვარიგებულნი გ. 331, 380, 388
- ვარიღება ვ. 42, 76
- ვარიღებულნი ა. 38. ვ. 76.
- ვარიღნება ა. 38
- ვარისხება ს. 104. გ. 187, 346, 356. ა. 38
- ვარკვევა ვ. 103, 115
- ვარონინება ვ. 61, 228
- ვარჩევა ვ. 157. საქმის ვარჩევა ბ. 193
- ვარჯა გ. 153, 157, 249, 277, 283, 365, 393, 396. ა. 126, ვ. 159. სამართლის ვარჯა ბ. 404. ტანის ვარჯა გ. 282
- ვარჯა-ვარდატევიანება გ. 393
- ვარჯილობა გ. 151
- ვასამართლება ვ. 40, 131
- ვასამართლებული ვ. 206
- ვასამნება მოწმებელ ვასამნება გ. 397
- ვასამრჯელო ვ. 229
- ვასამურელო ს. 113. ვ. 100, 101, 103
- ვასამძვრა ვ. 241
- ვასარჯვა ბ. 295 გ. 185, 360. ვ. 133, 241, 243
- ვასახინჯავი გ. 180
- ვასატეხი ს. 53
- ვასაყოფი ვ. 103, 104
- ვასანენელი ა. 99
- ვასაცვეთი ს. 53, 57
- ვასახეობრებელი ვ. 95, 251
- ვასევა ვ. 177
- ვასვლა ძ. 36. სმ. ვ. 154
- ვასინჯვა ბ. 53, 66, 140. ს. 64, 67, 120, გ. 153, 177, 189, 213, 221, 226, 229, 239, 253, 297, 298, 310, 315, 320, 322, 323. ვ. 66, 76 88, 103, 143, 159, 167, 182, 190, 206, 260. ა. 159. სამართლის ვასინჯვა ბ. 193. სიტყვის ვასინჯვა, ს. 119. გ. 238
- ვასრული ა. 72
- ვასტუმრება გ. 301, 373
- ვასული გ. 272. ეზიღამ ვასული გ. 390.
- ვასულიანება გ. 375
- ვასუიღვა ბ. 203, 310, 383. გ. 387. ვ. 97, 109, 164, 218
- ვასუიღული ს. 39, ბ. 6. გ. 208, 292. ვ. 136, 186. ვასუიღული შაბული ბ. 6
- ვასწავლება გ. 373
- ვასწავლული გ. 151
- ვასწორება ძ. 29
- ვასჯა ვ. 229. ა. 86
- ვატანა ა. 46, 47. ვ. 103, 170
- ვატანება ვ. 7, 38
- ვატანჯვა ბ. 321, 362
- ვატარება ვ. 170.
- ვატება ს. 121. გ. 230. ძ. 44, კ. 2, ჯ. 109, 113, 145, 146. ვ. 9, 37, 155, 210, 227, 239, 249, 264, 267. მოწმით ვატება ბ. 206. სახლის ვატება ს. 148, გ. 223
- ვატეხილი ვ. 131
- ვატყდოსა ა. 63
- ვაუვიწებელი ა. 40
- ვაუვონარა გ. 255, 262
- ვაუვონელი ვ. 267

- გაუგონლობა ზ. 262
 გაუთხოვარი გ. 320
 გაუყოფად ვ. 251
 გაუმართობა გ. 250, 394
 გაუპატიება ა. 35
 გაუპატივება გ. 260. ა. 23
 გაუპატივებულის ა. 36
 გაურჩევლობა გ. 394
 გაუფლობელის გ. 377
 გაუყარი ვ. 231
 გაუყოფარი ძ. 7
 გაუყოფელი ძ. 17. ა. 22
 გაუყრელი ვ. 81, 139
 გაუყრელობა ძ. 41. ვ. 98
 გაუშვებლობა გ. 166. ა. 98
 გაუნყურებელი კ. 7
 გაუნხარებელი გ. 273
 გაფრთხილება გ. 220, 268, 305, 363, 376, 388, 391, 395, 398, 400. ბ. 376
 გაქარება გ. 400
 გაქარავება ა. 92
 გაღარიბება ა. 40. ბ. 170, 184. ვ. 132, 220
 გაუენება ს. 6. ა. 150
 გაყიდვა მ. 4, 44. ბ. 4—6, 13, 15, 175, 176, 203, 226, 256. ს. 8, 14, 26, 39, 86, 97, 146. გ. 205, 208, 216, 222, 224, 233, 241—243, 245—247, 240, 260, 292, 357, 367, 371, 401. ძ. 16. ა. 45, 76, 81, 95. ვ. 96, 97, 142, 254 გირაოს გაყიდვა ბ. 101. ერთობილად გაყიდვა გ. 367. კაცის გაყიდვა კ. 1. მამულის გაყიდვა ბ. 199. მკვლელის გაყიდვა გ. 152. მსუბუქად გაყიდვა გ. 247. ქურდის გაყიდვა გ. 152. ყბის გაყიდვა ს. 22 ბ. 8. შვილის გაყიდვა ბ. 11.
 გაყოლა ძ. 19. ა. 46, 58. ვ. 39, 84, 85, 231
 გაყოფა მ. 12, 20. ბ. 278—280, 283, 286, 287, 324. ს. 113. გ. 152, 254, 345, 350, 358, 366, 387. ძ. 18. ვ. 103, 112, 114, 115, 204. საქონლის განყოფა ბ. 387, გ. 165 შეწირულობის გაყოფა გ. 358
 გაყოფალი ა. 22
 გაყრა მ. 22. ბ. 324, 397, ს. 46, 47, 81, 83—85, 113, 128, გ. 157, 159, 161, 162, 165, 116, 347, 362, 368. ძ. 41. ა. 50, 12, 140, 154 — 156. ვ. 23, 63, 66, 80, 98, 99, 111, 139, 204, 262, 268. ცოლქმრას გაყრა. ს. 86. ცოლქმრისგან გაყრა ბ. 72, 399
 გაყრილი ს. 128. ვ. 81, 139, 233, 261
 გაყუნა ა. 49, 72. უწილოდ გაყუნა ს. 102
 ცხოვრებისაგან გაყუნა ბ. 329
 გაყუნებული გ. 375
 გაშვება ბ. 284. ს. 46, 88. გ. 157, 159, 180, 203, 318, 326, 338, 341, ვ. 67, 87, 225. ა. 71. უშვილობისათვის გაშვება გ. 346. ქმრის გაშვება ს. 88. ცოლის გაშვება გ. 295, 296, 322. ს. 82
 გაშვებული გ. 272, 345. ვ. 68
 გაშინჯვა გ. 234, 249, 319, 375, 393
 გაშიშვლება ა. 23
 გაშლა ვ. 226
 გაშორება გ. 178, 304, 310, 314, 354, კარისაგან გაშორება გ. 183. საპატრონოსაგან გაშორება გ. 207. საყდრისაგან გაშორება გ. 400. რივისაგან გაშორება გ. 400
 გაჩენა კ. 7, 16. ძ. 1, 11, 15, 18, 19, 29, 33, 42, 44 ა. 62, 99. ვ. 15, 23, 43, 45, 47, 52, 81, 92, 126, 167, 205, 221, 258.
 გაჩენილი ძ. 2. 5, 42. ა. 56, 99. ვ. 18, 226
 გაცარცვა ბ. 36—37, 328, საფლავის გაცარცვა გ. 282. ვ. 173 ა. 97, 118, 123, 148, 166
 გაცემა ვ. 128, 130, 133, 209, 221, 264. ა. 136. მტერზე გაცემა ბ. 32
 გაცეოთ ა. 92
 გაცულა ვ. 166, 167, 187. ბ. 241
 გაცივება გ. 383
 გაცლა ვ. 207
 გაცულება ძ. 22, 26, 29, 44, 45. ა. 60, 90, 92, ვ. 263

გაცულილობა ვ. 167
 გაცხადება გ. 298, 335, 347.
 გაძარცვილი ა. 141
 გაძება ძ. 3, 9, ა. 40, 48, 58, 66. შოლა-
 ლატის გაძევება გ. 152. ქურტის გაძე-
 ვება გ. 152
 გამწელება ვ. 88, 91
 გამოვა გ. 225
 გაძლოლა ს. 5, 144, გ. 153
 გაძლომა მ. 51, გ. 374
 განზილება გ. 178, 179, 231, მ. 8, ა. 83,
 ვ. 83, 262
 განჯეა გ. 377, ა. 71
 განძელა გ. 321, 332, 339.
 განჯრომა სშ. ბ. 54, 124, 290, გ. 189, ა.
 3, ვ. 201, 218
 გაპირვება გ. 300, 336, ბ. 328
 გაპრა ვ. 170
 გახარება გ. 383
 გახეიბრება ვ. 83, 95, 220, 258
 გაქსნა გ. 155
 გაჯავრება ს. 114, გ. 187, 199, 236 შო-
 საშართლის გაჯავრება ბ. 28, 193
 გღება ვ. 126
 გება მ. 42
 გერი გ. 165, 252, 362
 გერში ძ. 26, 29, 32, ა. 5, 6, 8, 12, 16,
 17, 19, 35, 97, 125, 144
 გვარი ბ. 1, სშ. 99, გ. 152, 198, 267,
 ვ. 17, 44, 45, 69, 76 ა. 14, 16, 21—
 23, 28, 30, ძ. 1, 4, 17, 26. დედის გვა-
 რი ს. 90. მამის გვარი ს. 90
 გვარდაბალი ვ. 143
 გვარეულობა ვ. 34
 გვარიანი ა. 104, ბ. 78
 გვარმიადვამობა კრშ.
 გველი გ. 378
 გვირგვინი ბ. 201, გ. 152, ს. 46 გ. 203,
 ა. 139. გვირგვინის კურთხევა ს. 52.
 შართალი გვირგვინი, გ. 348. უკურთხე-
 ველი გვირგვინი გ. 341. კელმწიფო-
 ბის გვირგვინი გ. 380
 გვერთმონწილა გ. 348
 გვირგვინნაკურთხი გ. 251, 347, 356, ძ.
 23, ა. 165

გვირგვინოსანი ძშ.
 გზა გ. 164, 165, 264 265, 282, 320, 372,
 400, ა. 96, 97, ვ. 76, 131, ბ. 36—37,
 106, 117, 221, 229, 321, 326, 327,
 391. გზის მომცემი გ. 151. გზით მოს-
 ვლა ა. 96. გზას მიმავალი ან მომავა-
 ლი ა. 97
 გინება მ. 33, ბ. 18, 56, 58, 92, 140, 169,
 289, გ. 163, 189, 236, 238, კ. 17, ა. 50,
 106—108, 129—131, ვ. 91, 226, 259
 უსაშართლოდ გინება ბ. 58
 გინებული ბ. 18
 გიყი ს. 82, გ. 157, 159, 262, 316, 321
 გიყობა ბ. 99, გ. 315, 321
 გირაო ბ. 101—104, 203, ს. 39, 53, 109,
 130, 134, 144, გ. 275, 279, გირაო
 სახლი ბ. 103. გირაოდ დადება გ. 391,
 ბ. 6, 105, ს. 133, 136. გირაოდ დაქვრა
 გ. 233. გირაოსაგით დადება ს. 39. გი-
 რაოსაგით დაუც ს. 39. გირაოს გაყიდ-
 ვა ბ. 101, ს. 130, 134. გირაოს დაძლე-
 ბი ს. 53, გ. 233. გირაოს დამჭერნი გ.
 233. გირაოს დაქსნა ს. 130, ბ. 101.
 გირაოს თხოვნა ს. 131. გირაოს წაქლე-
 ნა გ. 233
 გლაბ ა. 82
 გლაბა გ. 152, 215, 241, 275, 302 327,
 345, 346, 348, 353, 356, 365, 373,
 393, 400, ბ. 1, 80, 288. შვლეველი
 გლაბა გ. 302
 გლაბაკი მ. 5, 46, გ. 251, 361, ბ. 230
 გლეხი ბ. 49, გ. 181, 185, 188, 345, 346,
 348, 357, 358, კ. 1, 13, 22, ძ. 42,
 ა. 11, 20, 35, 37, 53, 68, 70—74,
 76—77, 82, 116, 121, 130, 149, 153,
 155, 160, ვ. 12, 14, 22—25, 33, 41,
 49, 52, 75, 83, 100, 102—104, 162,
 163, 203, 270.
 გლოვა ბ. 82, 96, 98
 გმობა გ. 402. რიგის გმობა გ. 193. ქრეს-
 ტეს გმობა გ. 168
 გოგირდი გ. 181
 გოდოლი კრშ.
 გოგო ს. 88, ვ. 262
 გონება ა. 90 ბ. 1

გონიერი ბ. 55
 გორა ვ. 241
 გოლდარა ს. 34
 გრძნება (აგრძნაო) მ. მ. ბ. 361
 გრძნეულება ა. 146
 გრძნეული მ. 11. ბ. 346
 გუაღუ მ. 3.
 გუამი მ. 36. ბ. 361
 გუემა მ. 48. ბ. 51, 100. ა. 109. ვ. 65
 გუთანი ვ. 204
 გულანჩლობა გ. 165
 გულარაღო ა. 64, 172
 გულარაღობა ა. 64, 172
 გულეა მ. 5
 გულთაშხილავი გ. 402
 გულთაშხილველი გ. 370
 გულქეთილობა კრმ.
 გულმოწყალება ა. 40
 გული ვ. 156, 227, 262. ა. 39
 გულის თქუმა მ. 1. ბ. 38
 გულის უტერობა გ. 344
 გულისყური სმ. ვ. 143
 გულისყურნაკლები გ. 153
 გულისტბა ვბ. კრმ.
 გულისტმის-ყოფა ბ. 1. 58
 გულმედგარი ბ. 18
 გულსმოდგინება ვბ.
 გულქუაობა გ. 165
 გულცეცხლობა გ. 255
 გულწმინდა გ. 151.
 გუნდა გ. 181
 გუნება ს. 58. ვ. 252, 321. ვ. 59, 70
 გუნებაკეთილი გ. 151

დ

და მ. 52. ს. 1, 43, 89. ვ. 251, 252, 254, 330,
 362, 367. ბ. 279, 280. დელის ღა ს.
 55, გ. 362. შიშის და ს. 143. გ. 362
 დაბადება გ. 154, 331. სმ. ა. 49. ვშ.
 დაბადებულება ა. 31
 დაბადებული გ. 231
 დაბალი ვ. 49
 დაბარებული ბ. 363
 დაბეზღება ს. 70, 110. გ. 202, 260, 265,
 283, 336. ბ. 53, 140, 151, 156, 167,

192. ვ. 227, 253. სიკუდილის დაბეზ-
 ღება გ. 152
 დაბეზღებული ბ. 200, 201
 დაბერება ძ. 16. ა. 72
 დაბერვა ვ. 195
 დაბეკდვა ვ. 161, 206, 240. ბ. 108, 116
 დაბმა ს. 117, ბ. 91, 100, 199, 293, 379,
 ა. 41, 45. ვ. 61, 64. ქურდის დაბმა.
 ბ. 17 ჯაქვით ან ქუნდიო დაბმა ბ. 380
 დაბმული ბ. 379. დაბმული ყოლა ბ. 379
 დაბნელება გ. 312, 378
 დაბრალება ბ. 90
 დაბრმავება ბ. 115, 257. ვ. 214
 დაბურვა გ. 275, 373
 დაგდება გ. 352. კ. 23. ძშ., 14, 16,
 21. ა. 29, 32, 50. ვ. 72—74, 75, 80,
 168, 184, 260
 დაგერმა ა. 124
 დაგირავება გ. 274. ს. 53. მუღის დაგი-
 რავება გ. 274. ბ. 6
 დაგლაზავება გ. 240
 დაგლეჯა გ. 371. წვერის დაგლეჯა გ. 183
 დადასტურებული ა. 57
 დადგინება მ. 7. ვ. 215 ქრთაშით დად-
 გინება კ. 18
 დადგინებული ს. 60
 დადგომა ვ. 59, 60, 100, 102, 236. ძშ.
 თაუდებად დადგომა ა. 68, 69 ბ. 81,
 279
 დადგრომა მ. 52
 დადება გ. 309 ძ. 2, 8, 10, 15, აშ. ვ. 24,
 37, 111, 147, 152, 165—167, 197, 237,
 240, 226, 226, 237
 დაეკანი გ. 152, 414, 415
 დავარდნა ა. 153
 დავ-გამოთხოვნა ვ. 197
 დავთარი ბ. 252. ვ. 199, 200
 დავითნი კ. 8
 დავიწყება ბ. 195, 356, 408
 დავობა ვ. 198
 დავრდომილი გ. 251, 265, 270
 დაწიანება ბ. 8. მისამართლის დაწიან-
 ნება ბ. 19, ვ. 383
 დაწიარება ძ. 16

დათმობა ვ. 42, 56, 83, 207
დათხოვა ვ. 228
დათხოვილი ს. 13
დაკარგვა ბ. 39, 242, 283, 307, 315, 326,
327, 334, 398. გ. 170, 224, 230, 264,
ვ. 201, 207. სამართლის დაკარგვა ბ.
18, 134, 246, 379
დაკარგული ბ. 334. გ. 233, 236. ა. 92
დაკაცება ს. 99, 144
დაკვრა გ. 155, 165, 207, 213, 281, 351,
383, 388, ჯოხის დაკვრა ბ. 257, 312.
183 ვ. 81, 266, 267
დაკითხვა ვ. 162
დაკირვა კ. 22
დაკლება ძ. 19. ა. 42, 122. ვ. 76, 132,
172, 255. ბ. 102
დაკოღვა რ. 26, 29, 38. ა. 6. ბ. 268
დაკოდილი ა. რ. ვ. 254
დაკოდილობა ძ. 33, 38
დაკრება ევის დაკრება მ. 3, 8, 21, 29
დაკრულობა ვ. 264
დალოცვა გ. 275, 309
დალოცვილი კ. 22
დამალვა ბ. 38, 39, 175, 255, 332. ს. 128.
გ. 264. ა. 92
დამამტკიცებელი ა. 102
დამაპატრონებელი ს. 30
დამართება ძ. 1, 15, ა. 36, 140, ვ. 55,
225. ბ. 58, 242, 348
დამარცხება ვ. 207. ბ. 128, 341
დამარხვა მ. 38, 51. ბ. 99, 211, 362, 402,
გ. 354. კ. 21. ვ. 175, 218, 248.
დამარხული ა. 25
დამაჯნება ა. 21
დამბადებელი გ. 171, 362. ა. 49
დამბეზღებელი ბ. 140, 141, 192, ს. 115.
გ. 152. ვ. 253
დამბმელი ბ. 379
დამგდებელი ძმ
დამგლეჯი გ. 371
დამდგომი გ. 307, 366. ვ. 160
დამდურება გ. 310. ვ. 98
დამზარე გ. 289
დამეტებული ძ. 1

დამკარგავი ბ. 70. ა. 92. ვ. 154
დამკვიდრება მ. 7. ბ. 3, 9, 23, 24, 177, 195,
277, 281, 282, 299, 284, 302, მამულის
დამკვიდრება ბ. 123. ქვეყნის დამკვი-
დრება ბ. 1
დამკვდრებული მ. 10. ბ. 277
დამკლები კ. 1
დამკურელი გ. 281
დამნაშავე ბ. 20, 140, 155, 213, 222,
339, 362, 370, 379. გ. 170, 212, 277,
286, 355, 363, 394. ვ. 76, 235. დამნა-
შავე კაცი ბ. 232
დამნაშავებელი გ. 212
დამნერგველი ბ. 15. 217, 226
დამონება ა. 50
დამონებული მ. 6. გ. 157
დამორჩილება გ. 358
დამოწმება ს. 38. გ. 397
დამოწმილი გ. 252
დამპატრონებელი გ. 254, 331, 332, 357,
396
დამსხმელი გ. 233. ძ. 22, 26, 29, 30,
45. ა. 17, 33
დამსხმელობა ა. 33
დამტკიცება ს. 10. გ. 187, 188, 216, 221,
233, 245, 251, 252, 284, 308, 310,
333, 362, 366, 367, 374, 387. კ. 21.
ვ. 232, 260, აშ., 90 სამართლის დამ-
ტკიცება ბ. 16, 54, 108, 140, 143, 157,
239, 369, 370
დამტკიცებული ბ. 186. კ. 31
დამტურელი გ. 340
დამფიცებელი ბ. 246, 404
დამქცევი გ. 358
დამქცეველი ძ. 27
დამყენებელი ბ. 1
დამშლელი გ. 402
დამცილება გ. 240
დამცრობა ა. ა. ვ. 23
დამძიმება ს. 128
დამწვარი ვ. 193
დამწველი ბ. 224
დამწყვეელი გ. 238
დამწყვდევა ა. 52

დამწყობილი ბ. 362
 დამწყობული ბ. 354
 დამკერი გ. 300, 371, 402
 დამკლება ა. 92
 დამკრელი ბ. 68
 დამხდური ვ. 42, 182. დამხდური მოწი-
 ჳე ბ. 116, 340
 დამხედომი ა. 13
 დამხობა ა. 37
 დამხუთავი ა. 67. ვ. 174
 დამტოვანი ბ. 385
 დამკსნელი გ. 240
 დანაკლები ა. 169¹
 დანაწება გ. 249
 დანარჩობი ს. 64. გ. 151, 254, 330
 დანარჩუნებული ვ. 178
 დანაშაული გ. 162, 168, 170, 179, 180,
 195, 236, 240, 271, 282, 310, 347, 354,
 355, 371, 375, 376, 393. ვ. 70, 95,
 236, 253. ბ. 1, 20, 88, 140, 189, 310,
 339, 362, 370. ს. 27, 47, 104. დანაშა-
 ულის აღკვეთა ბ. 236. დიდი დანა-
 შაული ბ. 362 მართალი დანაშაული
 გ. 180 სუბექტი დანაშაული ბ. 154. და-
 ნაშაულის განა ს. 28.
 დანახვა ბ. 342. ა. 49
 დანგი გ. 251, 254, 400. აშ. ვ. 16
 დანდობა ვ. 258
 დანდობილი ბ. 26
 დანებება გ. 240. კ. 18. ბ. 220
 დანთქმა ბ. 41. კ. 21
 დანიშვნა ბ. 390, 395—397. ს. 9, 57. ქა-
 ლის დანიშვნა ს. 58. ცოდვის დანიშვნა
 ბ. 390, 391
 დანიშნული ბ. 78, 93. ს. 57. გ. 341. და-
 ნიშნული დედაცაცის მოტყუება ბ. 49
 დანიშნული ცოლი ბ. 292
 დაობლებული ვ. 131
 დაორსულება გ. 212. ბ. 357
 დაბატონება ვ. 197
 დაბატონება სშ. 1, 2, 4, 9, 10, 13, 15,
 19, 38, 48, 52, 54—56, 68, 70, 74,
 77, 80, 89, 90, 99, 112, 123, 124, 112,
 147. გ. 151 — 153, 155, 189, 198,

251—253, 257, 259, 331, 332, 334,
 367, 396. ვ. 209, დაბატონებას რიგი
 სშ. ერთიორად დაბატონება გ. 151,
 357. წიგნით დაბატონება ვ. 252.
 დაბირება ბ. 228, 343. ძ. 2. ა. 95. ვ. 260,
 დაბირება უწიგნოდ ბ. 179. დაბირება
 წიგნით ბ. 178
 დაპყრობა მ. 6
 დაპყრობილი გ. 251
 დარბაზი ა. 93, ვშ., 204. ძ. 1, 5—7, 11,
 27—29
 დარბაზიანი კრშ. ვ. 24
 დარბევა ბ. 77. გ. 152. ძ. 22
 დარგვა ბ. 217, 218, 226, 317. გ. 235
 დართვა ვბ
 დარიგება ვ. 166, 178, 180, 195, 256,
 262, 265, 237, 298, 304, 305, 314,
 347, 354, 359, 362, 359, 374, 375,
 379, 390, 393, 395. ბატონის დარიგე-
 ბა გ. 392. შაშით დარიგება გ. 263
 დარიღება მ. 13
 დარჩენა ძ. 29. ა. 46, 47, 55. ვ. 47, 254
 დარჩენილი ა. 91
 დარჩობა გ. 174, 201. ვ. 172. ბ. 99. მტკ-
 რომით დარჩობა გ. 174 უნდობლად
 დარჩობა გ. 174 ყველაზე დარჩობა
 ბ. 362, 380, 395
 დარჩომილი გ. 152
 დასაკლავი გ. 222
 დასაკლისი გ. 359
 დასარჩლება ა. 66
 დასაურევებელი აშ., 168
 დასაქმება ბ. 132
 დასაქცევი ს. 53
 დასაპერი ვ. 177
 დასახლებული ა. 4. 37
 დასახლება ვ. 203
 დასახლებული გ. 230
 დასახული ა. 84
 დასაჯეღმწიფებელი გ. 157
 დასაჯერი 7 212
 დასმა ძშ.
 დასწეულება ა. 140
 დასტაქარი ძ. 32, 26, 38

დასტურ ვ. 25, 95, 158, 168, 183, 262, 268
 დასტური ბ. 103, 125, 265, 344, 417.
 ს. 14, 63. გ. 156, 157, 161, 190, 295, 309. ა. 41, 86
 დასწრება ბ. 328, 330
 დასხლომა ძშ. ვ. 205
 დასხმა მ. 16, გ. 320. ძშ. 26, 30. ა. 12—18, 25, 33, 37, 47, 65, 115. ვ. 50, 52, 205, 207, 210, 221. ბ. 327
 დასხმული ა. 87
 დასხმულობა ა. 18, 47
 დასჯა ბ. 56
 დატანება ვ. 201
 დატევა სამედიკინოს დატევა ბ. 31
 დატუქვა გ. 166, 298, ვ. 64, 98, 229, 228
 დატუება გ. 231, 321, 235, 365, 391, 391
 დატუება ვ. 34, 39, 114, 296. გ. 158, 356, ბ. 40, 83, 297—299, 379
 დატუება ბ. 114, 122 დატუება ბ. 38
 დაუნარჩობლად ვ. 152
 დაუნაშავებელი ბ. 201. გ. 166
 დაუნდობარი ა. 33, 67, 171
 დაუნიშნავი ბ. 78. დაუნიშნავი დედაკაცის მოტაცება ბ. 49
 დაუნჯება საქონლის დაუნჯება ბ. 1
 დაურება კ. 1. ძ. 2, 3, 6, 7, 9, 11, 17, 26, 32, 38—40. ა. 1—4 და სხვ.
 დაურება ბ. 259
 დაუსახლებელი ა. 4, 37
 დაუსახლებელი გ. 330
 დაუფერებელი ბ. 1
 დაუქორწინებელი ს. 57. გ. 251
 დაუშავებელი ვ. 49
 დაფანტვა ვ. 209
 დაფარვა მ. 3, 36
 დაფასება ა. 52, 95¹, 167, ბ. 14, 15, 327, 342
 დაფერება ბ. 54
 დაფიცება ბ. 146, 242, —249, 283, 403. გ. 227, 344, 402. ვ. 11, 147, 210, ა.

27, 35, 43, 44, 47, 62, 65, 66, 67, 85, 97, 113, 119, 120, 145. მოწმობით დაფიცება ბ. 240. ტყუილად დაფიცება ბ. 242, 244, 404—410. გ. 233, 236
 დაფიცებული ბ. 249
 დაქრევა ა. 81 ბ. 288
 დაქირავება ა. 79
 დაქონება სშ.
 დაქორწინება გ. 151, 203, 313
 დაქორწინებული გ. 251, 252
 დაქცევა ბ. 262,—264, 345. გ. 284, 389. ძშ. 27
 დაღათი ვ. 205
 დაღვა ბ. 386
 დაღი ა. 124. ვ. 16. გაჭურბული რკინის დაღი ბ. 335
 დაღონება გ. 348
 დაღრეჭილი ვ. 48
 დაყენება მ. 38. ბ. 1, 2, 38, 55, 58, 128, 149, 197, 201, 238, 249—253, 346, 348, 367, 283. ძ. 5. ვ. 131, 227, თავდებად დაყენება ბ. 205. ნაშუაზე დაყენება ბ. 388. მოსამართლედ დაყენება ბ. 187. მღვდლობისაგან დაყენება ბ. 400
 დაყიდვა ბ. 101, 102
 დაყრა ვ. 179
 დაშავება გ. 173, 195, 199, 213, 220, 221, 236, 268, 281, 354, 376, 381, 382, 385, 386, 388, 391, 393. კ. 15, ძ. 33, 36. ა. 5, 6, 45, 95¹, ვ. 44, 45, 63, 80, 92, ს. 28. ბ. 63, 67, 213, 322, 339, 375, 376. ასოს დაშავება გ. 177, 382, 393. კაცის დაშავება კ. 3. ნაძლევი დაშავება გ. 175, 176. კელის დაშავება ბ. 68
 დაშავებული გ. 244. ბ. 68
 დაშენა ვ. 76
 დაშთომა მ. 14, 46, 47
 დაშინება გ. 178, 363
 დაშინება-დარიგება გ. 280
 დაშლა გ. 389. ა. 133. ვ. 98, 170. ბ. 265, 418
 დაშორება ვ. 98

დაჩავურა გ. 358
 დარეშება ვ. 170
 დარეშებული ვ. 103
 დარენა ძ. 32 ვ. 48, 61
 დარხუბილი ვ. 251
 დაცადება მღვდლობისაგან დაცადება ბ.
 230. დაცდომა გ. 184, 185, 210, 215,
 221. ვ. 197.
 დაცვა ს. 44
 დაცონვა ბ. 230
 დაცლა გ. 240. ბ. 199
 დაცლევინება ს. 40, 41. გ. 184
 დამახება კაცის დამახება გ. 152
 დამარახვა გ. 187, 209, 291, 310, 322
 დამამება ა. 86
 დამამებული ვ. 28, 40
 დამწერა ა. 72. ვ. 24, 161, 200, 205, 213.
 სახელდობევ დამწერა ს. 61. სახელდო-
 ბით დამწერა ბ. 116. წიგნის დამწერა
 ვ. 213
 დამწერილი ბ. 107, 145, 210. ს. 52
 დამწესებული ა. 77
 დამწვა ბ. 41, 61, 221—225. გ. 250. ძ. 23.
 ვ. 240. ა. 168, 170. თვალის დამწვა ბ.
 362. ა. 151, 152, 162, 167. სამართლის
 დამწვა ბ. 193. სახლის დამწვა ბ. 69,
 103. სოფომელთა დამწვა კ. 21. ცეც-
 ხლში დამწვა გ. 234. ბ. 30, 171, 172,
 223. ცეცხლით დამწვა გ. 391
 დამწვენა მ. 32, 33, 52
 დამწილება გ. 334
 დამწინდვა ძ. 5, 6. ა. 76
 დამწინდული ა. 43
 დამწოლა გ. 399. უცხო კაცის სახლში და-
 წოლა ს. 87
 დამწყვა ა. 30
 დამწყვლა გ. 135, 238, 362
 დამწყვლილი გ. 303—306
 დამჭერალი ბ. 242. ვ. 402. ვ. 57. ფასი
 დამჭერილი გ. 184
 დამჭირება ბ. 128, 239. გ. 205, 315, 400,
 ა. 88
 დამჭირებული ვ. 161, 218 დამჭირებული
 კაცი ბ. 234

დამჭირვა ბ. 17, 31, 34, 49, 91, 107, 181,
 233, 236, 344, 379, 383. ს. 19, 57.
 გ. 171, 179, 191, 262, 290, 300, 346,
 347, 350, 357, 389, 402. ძ. 1, 6, 13.
 ა. 1, 4, 51, 88. ვ. 11, 18—22 61, 93,
 113, 158, 163, 167, 169, 171, 177,
 179, 205, 229, 231, 259. ალაგის და-
 მჭერა ბ. 269. თეთრში დამჭერა ბ. 105.
 საქონლის დამჭერა ბ. 39, 277. გირაოდ
 დამჭერა გ. 240
 დამჭირიანება გ. 358
 დამჭრა ბ. 64, 117, 268. გ. 213, 223. ვ.
 49, 63, 65, 258, 259, ორივე კელის და-
 მჭრა ბ. 34, 35. კელ-დერჯის დამჭრა
 ა. 167
 დამჭრილი ბ. 66, 68. გ. 259. ვ. 49, 92,
 194. დამჭრილი კელი ბ. 64
 დამხარჯვა ს. 8. 71, 122. ვ. 67, 107, 111,
 232. ბ. 102, 105, 215, 238, 280, 299,
 307
 დამხარჯული გ. 368.
 დამდომა ა. 33, 97
 დამხედვა ა. 45, 52, 60, 83, 92. ვ. 98
 დამხელება ვ. 42, 61, 188
 დამხედომა ვ. 24
 დამხედრა ძ. 5
 დამხედრებული ა. 156
 დამოჯავებული გ. 326
 დამხუთვა მ. 42. ა. 88. ვ. 173, 174
 დამხუთვილი ვ. 174
 დამკოცვა ძ. 41. ს. 13. ბ. 384
 დამკსნა ბ. 7, 38, 140, 297, 298, 300 გ.
 152, 158, 189, 204—206, 212, 240—
 242, 292., კ. 1. ა. 43, 44. ვ. 95, 260.
 გირაოს დამკსნა. ბ. 101 ტყვის დამკსნა
 ბ. 299. გ. 365. ფასით სიკვდილის და-
 მკსნა ვ. 152
 დამკსნევიანება ს. 133. ვ. 205, 208, 213.
 ბ. 11, 41, ვ. 97, 103, 254
 დამკსნილი ვ. 109, 260
 დამჭირება ბ. 27, 52, 101, 110—118, 182.
 გ. 361. ა. 40, 85, 91, 92. ა. 85. ვ. 13,
 228, 260
 დგომა გ. 318, 326, 378. ძ. 10, 14. ვ.

58, 119. ეკლესიის გარეთ დგომა ბ. 42.
 ერთად დგომა გ. 165
 დება ძ. 29, 41. ვ. 7, 78, 183, 236
 დებულობა გ. 152, 161
 დედა მ. 1, 21, 52. ბ. 80, 115, 281, 284,
 289. ს. 1, 4, 12, 48, 56, 57, 60, 70,
 89, 90, 129, 143; გ. 157, 203, 207,
 209, 251, 253, 154, 262, 331, 348,
 382. ა. 31, 99. ალალი დედა ს. 70.
 შვილების დედა ვ. 345, 346
 დედაკაცი ბ. 76. ს. 5, 33, 34, 36, 45,
 48—51, 56, 58, 64, 66—68, 70—72,
 75, 76, 78—80, 83, 85, 88, 91. გ.
 151, 156—158, 161, 162, 164, 179,
 186, 189, 201, 215, 238, 253, 260,
 316, 331, 347. კ. 22. ა. 14, 50, 140
 ვ. 84, 85, 87, 153, 195, 216,
 239. დანიშნული დედაკაცის მოტაცუ-
 ზა ბ. 49. დატყუებულ დედაკაცი ვ.
 158 დედაკაცის ანდერძი ბ. 118. დე-
 დაკაცის თაყუდობა ბ. 205. დედაკაცს
 მოტაცება იარაღით ბ. 49. დედაკაცს
 მოტაცება უიარაღოდ ბ. 49. მონა დე-
 დაკაცი ბ. 399. ორსული დედაკაცი ბ.
 118, 121. გ. 212, 294. უშვილო დედა-
 კაცი გ. 334
 დედამთილი ს. 58. გ. 383
 დედაქალაქი გ. 287, 307, 309, 310
 დედა-შვილი გ. 331
 დედაწული ა. 13, 23, 33, 78. ვ. 50
 დედული გ. 251, 252
 დედიდაშვილი გ. 362
 დედინაცვალი ბ. 290
 დედისდა მ. 52
 დედისერთი ს. 143
 დედ-მამა მ. 29, ბ. 294. გ. 260, 305,
 348. დედ-მამის დაკორვა ბ. 49. დედ-
 მამის ლანძღვა ბ. 36, 37
 დედოფალი გ. 181. კრშ.
 დეკანოზი გ. 351. ბ. 226. უფროსი დე-
 კანოზი გ. 349
 დენა ვ. 43, 218, 265
 დერეფანი ვ. 201
 დია ძ. 46

დიათიკი. ს. 3. დიათიკით შიკემა ს. 13.
 დიათიკის დაწერა ს. 11, 31. დიათიკის
 ქნა ს. 13
 დიაკონი კ. 8, 9, 18. ბ. 160. ა. 122, 166
 დიატი ძ. 21. ა. 16, 29, 31, 32, 46, 47,
 50, 72, 81, 82, 130, 141, 145
 დიდი გ. 384. კ. 1, 13, 15, 16, 20, 22,
 ვ. 14, 24, 33, 49, 65, 69, 101, 102,
 180, 254, 264. დიდი კაცი ა. 25, 127,
 160, 161
 დიდგვარი ვ. 143
 დიდება გ. 152. ვ. 23
 დიდებული კრშ. გ. 200 ა. 1, 2, 26, 28,
 31, 35, 68, 69, 78, 99, 106, 108, 154,
 ვ. 21, 22, 25—27, 30, 31, 33—40.
 დიდ-ვაქარი ა. 100. ვ. 30.
 დიდი ხუთშაბათი გ. 306
 დიდმარხვა ბ. 189, 190
 დიდობა გ. 287
 დიდსახლი გ. 178
 დისწული ს. 2, 13
 დისწულის წულის წული გ. 362
 დოვლათი ვ. 253
 დრაში გ. 152, 165, 177, 179, 180, 252,
 342, 345, 346, 348, 400
 დრაქანი ძ. ა. 11
 დრეკა მ. 52
 დროული ვ. 237
 დუქანი ბ. 46, 160, 382. გ. 152
 დღე გ. 152, 211, 251. კ. 7, ძშ. ვ. 55,
 76, 229. სიკუდილის დღე გ. 330, 331.
 ს. 65. სამეფო დღე. ბ. 188
 დღეობა გ. 352
 დღიური ვ. 12

ე

ებგური კრშ.
 ებისკოპოზი ბ. 72, 79, 128, 140, 163,
 201, 202, 230, 231, 237, 238, 299. ს.
 3, 17, 31, 38, 54. გ. 151,
 153, 155, 159, 186, 189, 190, 197,
 198, 200, 285, 288, 292, 298, 301, 303,
 307—310, 314, 315, 348, 349,
 354, 355, 358, 359, 361, 363, 365.

ვალა საქმის გარჩევის ვალა ბ. 193
 ვაში ვ. 189
 ვაჟი ა. 33
 ვალი ბ. 13, 21, 88, 90, 135, 166, 198, 203, 245, 286, 293, 337, 339, 379, ს. 8, 44, 103, 109, 123, 124, 130, 135—136, 144, 145, ძ. 46, ა. 34, 86, 168, ვ. 94, 107, 109, 119, 131, 133, 136, 139, 261, 263 ორი ზომა ვალი ბ. 248 ვალი სარგებლოთ ბ. 90, ვალი-სათვის შეწუხებული ბ. 200 ვალის ამღებო ს. 145, ვალის აღება ბ. 101, 106, ვალის დატლევინება ბ. 263
 ვალება ა. 93—95, ვ. 127, 147
 ვაფი ბ. 11, 278, 293, ს. 1, 2, 4, 6, 9, 10, 13, 15, 55, 89, 90, 93, 94, 99, 127, 129, 142, 146, ვ. 151, 152, 161, 251—254, 313, 320, 331, 334, 342, 362, 367, 383, ა. 31, 82, ვ. 203, 223, ვაფის პატრონი ს. 57
 ვაფიშვილი ვ. 145
 ვაჟაკი ს. 68, გ. 176, 252, 402
 ვარსკვლავი შეიღო ცალოშილი ვარსკვლავი ბ. 347.
 ვარსკვლავთმეტყუელება ბ. 346, 347.
 ვარსკვლავთ-მრაცხველობა ბ. 347, 349
 ვასება მ. 37, 39, ბ. 1
 ვაჟარი ს. 91, გ. 390, ა. 41, 96, 97, ვ. 31, 32, 148
 ვაჟრობა ბ. 6, 14, 116, 326, 327, ს. 145, ვ. 166
 ვაბი მ. 14
 ვაბში ა. 83, 94, 95
 ვედრება ს. 44
 ვენიერი ძმ. 5, 7, 9, 17
 ვეზრობა ბ. 84, გ. 152
 ვედური ვ. 250
 ვენაჟი მ. 27, 40, ბ. 15, 36, 37, 46, 217, 219, 221, 228, 254, 260, 322, 361, 414—416, ს. 53, 109, 144, ვ. 152, 182, 225, 233, 249, 271, 323, 383, 384, 387, 389, 397, კ. 20, ა. 43, 44,

52, 155, 169, ვ. 12, 100, 167, 170, 192, ვენაჟის წარომევა. ბ. 47
 ვერცხლი მ. 4, 29, 37, 39, ბ. 38, 70, 196, 377, ს. 45, 57, 91, 130, ვ. 152, 165, 177, 179, 181, 227, 252, 260, 289, 342, 345, 346, 348, ა. 95, ვ. 20—22, 175 ვერცხლის სიყუარული გ. 337, ვერცხლის მოყუარე გ. 310
 ვერცხლეული გ. 233
 ვეჟილი ბ. 249—253, ს. 92, ვეჟილის ასაკი ბ. 253
 ვინაცა ა. 22
 ვირი მ. 28, ვირზე შესმა ბ. 2, 56, 77, 112
 ვლტოლა მ. 12
 ვნება მ. 32, ბ. 65—66, 266, 416, ა. 78

ზ

ზავთი ვ. 3
 ზაკვა მ. 12
 ზარაღბანა ბ. 378
 ზარალი გ. 249
 ზარბაბი მძინე ზარბაბი გ. 152
 ზარდაბშანი კრშ.
 ზაფრა შავი ზაფრა ბ. 62
 ზელა-აყ ა. 120, 133, 137, 145
 ზელა-ღამსხმელი ძ. 29, ა. 12, 13, 138
 ზელა-ღახბმა ა. 13
 ზელამდგომელი გ. 315
 ზელმდგომი გ. 186
 ზელ-მიტდომილი ა. 12
 ზელმჯდომი გ. 382
 ზეთი ბ. 71, 221, ვ. 194
 ზეთის ხელი მ. 46
 ზემო-ქვემოება ა. 28, 97
 ზვავი ა. 39
 ზვარი ვ. 103, 104
 ზიანი ბ. 106, 242, 291, 326, 327, 378, ს. 132, ვ. 247, 336, ა. 88, 89, ზიანის ანაზღაურება ბ. 64
 ზიარება ბ. 57, 99, გ. 151, 251, 294, 306, 324, კ. 10, ზიარების ვაგზავნა კ. 10 ჰოვით ზიარება გ. 293
 ზოდვინება ჭვისა და კირის ზოდვინება ბ. 2

ზითევი იხ. მზითევი
 ზმნა მ. 11
 ზნე ა. 89
 ზნეობა კრზ.
 ზოლო ა. 13
 ზომა ვ. 49, 103, 252, ორი ზომა ს. 96
 ორი ზომა ბ. 390
 ზრახვა მ. 14, ბ. 2, 230, 398
 ზრდალი ა. 100
 ზრობა მ. 4, 23
 ზუარაკი მ. 7
 ზურგი გ. 363
 ზუჩი ვ. 178
 ზღვა გ. 181, 364, ბ. 43, 269
 ზღვევა მ. 29, გ. 229, 230, 381, ძ. 41,
 44, 45, ა. 48, ვ. 151, 174, 230, ერთ-
 პირ ზღვევა გ. 384
 ზღვევინება ს. 36, გ. 226, 228, 229, 234,
 236, 248, 270, 271, 328, 384, ვ. 150.
 სისხლის ზღვევინება გ. 211, სამართ-
 ლით ზღვევინება გ. 388, ორმაგი ზღვე-
 ვინება ბ. 46, 47
 ზღუდე ა. 110, 111

თ

თაკვი ნ. 391
 თავად ა. 93
 თავადად ბ. 65
 თავადი ბ. 2, 54, 128, 196, 197, ს. 25,
 გ. 152, 153, 156, 170, 171, 185, 188,
 380, 387, 402, კ. 1, 13, 16, კ. 22, ძ.
 2, 5, 44, ვ. 20—23, 26—28, 33, 35,
 37—39, 49, 101, ალბგის თავადი ბ.
 193, უფროსი თავადი გ. 152
 თავადისშვილი კ. 1, ბ. 128
 თავაზი გ. 151
 თავდაბალი გ. 151, ბ. 54
 თავდაბლობა ვ. 251, ბ. 129
 თავ-დაუწერელი ა. 73
 თავ-დაწერილი ა. 72
 თავდაქსნილი ბ. 266
 თავდები ბ. 107, 201—207, 293, 326,
 ს. 5, 103, 115, 134, გ. 208, ვ. 131,
 235, 262, 269, თავდებულ დადგონა ბ.

89, 200, ა. 68 თავდებულ დაფენება ბ.
 205
 თავდებობა ბ. 200, 201, ს. 78, დედაკა-
 ცის თავდებობა ბ. 205
 თავთავი გ. 270
 თავთამდგომი ს. 103
 თავი მ. 40, ს. 75, გ. 238, 285, კ. 7, ა.
 64, 72, 83, 94, 172, ვ. 21, 37, 38, 62,
 71, 97, 119, 170, 171, 174, 194, 200,
 205, 225, 227, 231, 260, 264, 267, თა-
 ვისმოკუტეთა ბ. 48, 77, 358, თავისმოკ-
 ზა ბ. 31—33, 49, 107, 124, 224, 351,
 352, 380, 381, თავისმოკლეა ბ. 61, 99,
 თავის კელსმოქონე ს. 128, თავის
 კლმით მოკრა ბ. 60, მეფის თავი ბ.
 242, კვლმწიფის თავი ბ. 242
 თავით ძ. 27, 42
 თავისდაწერა ა. 72
 თავისიანი ს. 64, ვ. 151
 თავისმართლება ა. 27, 40, 59, 86
 თავისუფალი ბ. 49, 66
 თავისწინა ა. 81
 თავ-ლაშქარი ა. 65
 თავ-მოთხედ ა. 58
 თავნი ბ. 19, 102, 310, 315, ს. 64, 86,
 133, 139, 144, გ. 226, 232, 233, 286,
 249, ა. 62, ვ. 132, 156, 205
 თავ-ყოფა მ. 1
 თავკედლობა ა. 59
 თამასუქი ბ. 200, 241, 337, ვ. 143, 263
 კელწართული თამასუქი ბ. 240
 თამაშობა გ. 173, 362
 თამბა ს. 105, გ. 234
 თანადგონა ძ. 15
 თანა-დება მ. 4
 თანაზიარი ბ. 1
 თანამდგომი ძ. 28
 თანამდები მ. ბ. ბ. 362
 თანამკვიდრი სუქულიერად თანამკვიდრი
 ბ. 265
 თანანადებო მ. 4
 თანყოფა ბ. 72 ა. 29, 41.

თაობა გ. 152, 362
 თარგმანება გ. 302. კრშ
 თარეში გ. 391
 თარეშობა ვ. 255
 თარხანი გ. 358
 თასუ გ. 251, 400
 თაფლი გ. 247
 თაყუანისცემა გ. 305, 375
 თახჩა ბ. 266
 თევზი გ. 362
 თეთრი ბ. 21, 102, 160, 182, 196, 198, 203, 206, 337. ს. 63, 108, 130, 140, 145. გ. 151, 152, 154, 211, 217, 232, 285. ძ. 2. აშ. ვ. 15, 18—21, 128, 130, 147, 164, 175. თეთრის ამღები ბ. 203. ს. 134. თეთრის გამღები გ. 240 თეთრის მოჭრა ბ. 377. გ. 390 თეთრის სასამართლო ბ. 147. თეთრის პატრონი ბ. 101, 105, 203, 326 თეთრში დაქვრა ბ. 105. სარგებლით თეთრის ამღები ბ. 140
 თემი ს. 17. გ. 285, 288, 307, 309, 311, 314, 400. ძშ., აშ., 61¹, 91¹. ვ. 148, 163, 164, 174
 თესლი კრშ. უცხო თესლი. მ. 4. გ. 313
 თესული მ. 27
 თეძო გ. 256
 თვალი ს. 63, 72. გ. 152, 213. ვ. 44, 45, 178. ა. 5, 124, 151, 152. ძ. 35, 36. თვალთ ნახვა ბ. 149. თვალების დათხრა გ. 208. თვალის დაწვა ბ. 362. თვალის ვამოთხრა გ. 214, 215, 381. თვალის მოთხრა ბ. 67, 68, 376. გ. 152, 165, 177
 თვალდათხრილი გ. 152
 თვალმარგალიტი გ. 181
 თვალმოთხრილი ბ. 68
 თვალუხვაგი ბ. 1
 თვალღება მ. 7. ბ. 1
 თჯნიერ კ. 7. ძ. 22
 თივა გ. 181, 234. ვ. 192
 თათი ვ. 45—47. ა. 5. ძ. 37. ბ. 108
 თინგირი ვ. 16
 თნევა მ. 37. ა. 99

თოფი ვ. 49, 92, 183, 204
 თუალძური მ. 5
 თულთი ვ. 16
 თუმანი ვ. 15, 16
 თქმა გ. 389. ვ. 86, 236
 თქმევა ვ. 177
 თხა თხის მოტაცება ბ. 35
 თხიერი მ. 22
 თხოვა გ. 229, 230, 348. ა. 46. ვ. 42, 229, 249. ქალის თხოვა ბ. 390 სამართლის თხოვა ბ. 120. ქირის თხოვა ბ. 342
 თხოვნა მ. 17. ს. 53. გ. 341, 373. ძ. 29, 44. ვ. 134, 156, 157, 167, 207, 262
 თხოვება მიწის თხოვება ბ. 23

0

იავარქმნილი კრშ.
 იარაღი ბ. 17, 49, 234, 270, 312, 316, 323, 388. გ. 152, 194, 250. ვ. 7, 18—22 49, 57, 59, 61, 62, 80, 92, 151—153, 158, 175, 178, 204. დედაკაცის მოტაცება იარაღით ბ. 42 დედაკაცის მოტაცება უიარაღოდ ბ. 49
 იახაული ბ. 198, 373. ს. 44. გ. 315, 360. ვ. 4. 177, 270
 იგავი ბ. 204, 280
 იღუმალი ძ. 5
 იშედი გ. 247, 249, 353
 იშიერნი ძ. 43
 ინადი გ. 349
 ინადობა გ. 308, 390
 ინდიკტიონი ბ. 116
 ინჯუ ა. 64, 66
 ისარი ბ. 48, 270, 312, ვ. 49, 92, 179, 181
 იფქლი მ. 4
 [ი]ქცევისი მ. 28
 იღუმენი ბ. 42
 იშჯო მ. 12
 იშნი ბ. 321
 იძულება კრშ.

ბ

კადრება კ. 11, 14, 17. ძ. 1, 15. ა. 32, 38, 95. ვ. 78, 90, 267

კანონი კ. 7.

კათალიკონი გ. 151, 285, 287, 288, 307, 319, 358, 363, 369, 396, 400. კმ. 15, 17. ძმ. ვ. 24, 25, 33, 61, 62, 64—66, 81, 82, 95, 155. კათალიკონი-მატრიარქი გ. 151. შავურთხვეელი კათალიკონი გ. 379

კათოლიკე ბ. 301. კ. 20. კათოლიკე სჯული ბ. 371

კაი ს. 36 ვ. 161, 163, 257 260

კალა გ. 161

კალატონი ბ. 344, 345

კალო გ. 226, 245. ვ. 105, 204

კამარა ბ. 345

კანდელაკი გ. 151

კანონი ბ. 1, 62, 72, 73, 100, 109, 128, ს. 44, ვ. 153, 159, 187, 202, 251, 252, 285, 289, 291, 293, 295 — 298, 302, 304, 307, 309, 312, 313, 317, 321, 333, 336, 340, 352, 356, 358, 361—363, 373, 396, 402. კ. 22, ა. 165, 168, 169, ვ. 78, 178. დისტრიქტის კანონი გ. 401. კანონის გაქუთალობა გ. 289. კანონის ქვეშ ყოფნა კ. 1, 7. კანონს ვარდადვობა გ. 252. მეფეთა კანონი ბ. 1. მოკლულთა კანონი ბ. 78, 143, 160 გ. 186, 288, 262. სამელაო სჯულის კანონი ბ. 201, 239, 328. სამართლის კანონი ს. 4, 40, ვ. 193. სჯულის კანონი ბ. 1—3, 25, 49, 74, 76, 80, 95, 128, 144, 157, 162, 172, 175, 177, 211, 237, 262, 329, 349, 362, 372, 376. კმ. 7, 16, 17, 18. წმინდა მასილის კანონი გ. 323, 337

კაპი ა. 90

კარაუღი მ. 1, 25

კარგადმყოფი ს. 16. გ. 157

კარგი პატრონს კარგად ჰყვეს ა. 2, 94

კარვოსანი ა. 9

კარვოსან-ქოთლოსანი ა. 10

კარვოსნობა ა. 9

კარი გ. 242, 251. ბ. 42, 45. ვ. 15, 50, 98, 116, 150, 160, 191, 217, 228

კატოხოუარე ბ. 25, 262

კარისკაცი ს. 29. ვ. 9

კაცი ბ. 177—180. ს. 13, 14, 22, 24, 29, 32—34, 36, 39, 40, 45, 48, 54, 56, 58, 62, 63, 69, 72, 77, 82, 83, 85, 87, 89, 91, 94, 97, 108, 112, 113, 115, 116, 119, 124, 131, 145. გ. 152, 196. კ. 22, ძ. 5, 7, 9, 11, 14, 17, 20, 29, 46, ა. 18—21, 25, 33, 42, 43, 67, 71, 91, 98. ვ. 4, 17, 21, 25, 33, 37, 42, 45, 55, 56, 59, 60, 61, 76, 89, 91, 98, 103, 110, 113, 133, 137, 142, 143, 144, 147, 151, 158, 161, 164, 168, 174, 177, 178, 182, 188, 190, 196, 209—211, 218, 220—222, 226, 228, 236, 239, 249, 254, 256, 260, 261 ავი კაცი 362, 407. გ. 189, 288, ძ. 46. ვ. 187. აზატნაქნარი კაცი ბ. 153, 174, 176, 183, 358. ილიგის უფროსი კაცი ბ. 209. გამშვებო კაცი გ. 166. გამოორჩეული კაცი გ. 151. დამსწამე კაცი ბ. 232. დამძრასავი კაცი ს. 114. დაჭირებულა კაცი ბ. 234. ვ. 161, 218. დაჭრილი კაცი ბ. 119, დიდი კაცი ბ. 146, 348, 352, 372. ა. 127, 161, ვ. 40. ერისაგანი კაცი გ. 192. კასმდომელი კაცი გ. 195. მდიდარი კაცი გ. 241. ბ. 249. ზემკვიდრე კაცი ბ. 119. ზემრუშე კაცი ბ. 113. შორწმუნე კაცი ბ. 88, 233. შორჯულე კაცი გ. 151. მოსული კაცი გ. 276. ვ. 198. ნასყიდი კაცი ბ. 106, 153, 170, 175. ა. 71. ვ. 224, 248, 254, 260. რივიანი კაცი გ. 191. რჯელნაკლები კაცი გ. 196. სამღვდლო კაცი ბ. 230, 400. სარწმუნო კაცი ბ. 82, 127, 383. საყდრის კაცი გ. 357. საყდრის შესხვეწილი კაცი ბ. 222. სახლისკაცი ბ. 115, 123, 295, 300, 307. ს. 63, ძ. 5, 7. ვ. 60, 75. უბრალო კაცი კ. 5, ვ. 59. უპირისწყლო კაცი გ. 288. ურწმუნო კაცი ბ. 140. უსჯულო კაცი ბ. 330. გ. 178. უფროსი კაცი ბ. 1, 53, 396. გ. 183. ა. 21. ვ. 37, 42, 75. უცოდინარი კაცი ბ. 127. უცხო კაცი

ბ. 123, გ. 181, 364. შემასპენელი კაცი ბ. 140, 295. შემხვეწელი კაცი. ბ. 237. შეხვეწილი კაცი ბ. 236. ძლიერი კაცი ბ. 186. განაყოფი კაცი ძ. 9. გაუყოფარი კაცი ძ. 7. მოსაქმე კაცი ძ. 29. ა. 87. კადელი კაცი ძ. 20. კევისბერის გუარის კაცი ძ. 5. კევისბერის მოახლე კაცი ძ. 20. პეროვანი კაცი ძ. 11, 14, 19, 31. გაგზავნილი კაცი ა. 80. ვ. 229. დამხუთავი კაცი ა. 67. დარბაზის კაცი ა. 98. დედაწული კაცი ა. 23. მიშავალი კაცი ა. 80, ვ. 60. მინდობილი კაცი ა. 33. მოსაქმე კაცი ა. 87. მოყვარე კაცი ა. 40. მოღალატე კაცი ა. 17. მპარავი კაცი ა. 164. მცირე კაცი ა. 161. პატრონისა ჯაყელისა და მაწყურლისა კაცი ა. 1. საპატიო კაცი აშ. 1, 2, 6, 13, 33, 38, 60, 68, 96, 130, 131. სისხლმცირე კაცი ა. 98. სწორი კაცი ა. 18 — 21. ვ. 61. უდიდებულესი კაცი ა. 152. ვ. 73. უმზრახი კაცი ა. 38. ვ. 76. უმტერო კაცი ა. 5, 63, 74, 80. უმცროსი კაცი ა. 21. ვ. 42. უსაქმო კაცი ა. 97. შუაგაცი ა. 39, 49, 52, 60, 83, 84, 92. ვ. 188, 190. შუამისრული კაცი ა. 16. ჭკუიანი კაცი ა. 99, 100. ქელთა დარჩენილი კაცი ა. 20, 91. ამაყი კაცი ვ. 228. ამყოლი კაცი ვ. 251. ამყრელი კაცი ვ. 163. აყრილი კაცი ვ. 103. ახლოული კაცი ვ. 103. ბარის კაცი ვ. 172. ბჭე კაცი ვ. 264. გაგინებული კაცი ვ. 91. გარეშე კაცი ვ. 144, 239. გაუყარი კაცი ვ. 231. გაღარიბებული კაცი ვ. 132. გლეხი კაცი ვ. 33, 203. დაკარგული კაცი ვ. 133. დამართებული კაცი ვ. 55. დამდგომი კაცი ვ. 60. დამწვარი კაცი ვ. 193. დანხუბილი კაცი ვ. 251. დასაჭერელი კაცი ვ. 177. დაწამებული კაცი ვ. 40. დიდებული კაცი ვ. 37. თავი კაცი ვ. 21. თავდახსნილი კაცი ვ. 260. ლაშქარში დანარჩუნებული კაცი ვ. 178. მართალი კაცი ვ. 236. მარბიელი

კაცი ვ. 24. მაშოვარი კაცი ვ. 255. მესისხლე კაცი ვ. 75. მიბარებული კაცი ვ. 147. მიმღევარი კაცი ვ. 76. მიმკლომი კაცი ვ. 42, 56. მკვლარი კაცი ბ. 116. ვ. 252. მკვლელი კაცი ვ. 75. მოკვდავი კაცი ვ. 233. მონათესავე კაცი ვ. 201. მსყიდველი კაცი ვ. 186, 261. მცვედანი კაცი ვ. 168. ნათხოვნი კაცი ვ. 110. ნამღურევი კაცი ვ. 182. ნამუსიანი კაცი ვ. 110. ნაქიშპარი კაცი ვ. 182. საღმთო კაცი ვ. 25, 33. ტოლი კაცი ვ. 197. უსახლისკაცო კაცი ვ. 261. უშვილო კაცი ვ. 113. ჩაყარნილი კაცი ვ. 195. ტანი კაცი ვ. 168. შეწამებული კაცი ვ. ბ. ცოდვილი კაცი ბ. 362

კაცად-კაცადი მ. 45

კაცისმკულელი გ. 162

კაცისშვილი ძ. 17. ა. 36, ვ. 154, 202, 261

კაც-კლვა მ. 1, 12, 26

კაცობა ხ. 3, 5, 6. კაცობაში შესლვა ხ. 128, 141. კაცობაში შესული გ. 175, 293, 399

კაციელი ა. 56

კბენა ბ. 65

კბილი გ. 213. ძ. 39. ა. 8, 142. ვ. 47. კბილების ჩაყრევინება გ. 165, 177, 185, 214, 381

კედელი ხ. 132. გ. 175, 233, 397. ვ. 50 ბ. 345

კეთება ვ. 170

კეთილი გ. 289. კ. 21

კეთრი გეგზის კეთრი კ. 21

კეისარი კრშ. გ. 400

კერპომსახური გ. 332

კერპი მ. 8, 52

კერძვა ვ. 80

კერძი ხ. 70 გ. 152. ვ. 75, 113, 231

კერძო მ. 43

კეტი ბ. 49, 312

კვლა ბ. 149. ვ. 25, 42, 61, 65, 258. კაცის კვლა კშ. ბ. 213

კვრა გ. 213, 323, 383. ვ. 179. თალაფუ-

ლის კვრა გ. 215. ფათურაყად კვრა
 ვ. 192. ვ. 254, 259. ოცდაათი ჭობის
 კრვა. ბ. 415
 კადე ძ. 43. ა. 46
 კადება ვ. 233
 კადებული ვ. 153
 კათხვა ბ. 192, 204, 213. გ. 152. ძმ., 1,
 15, 18. ვ. 3, 89, 116, 164, 205. კურთ-
 ხევანის კათხვა კ. 8
 კირი ბ. 345, 418
 კირმანეული ვ. 16
 კისერი გ. 181
 კლდე გ. 315, 397 ვ. 211, 241
 კლება ა. 45
 კნინი მ. 50
 კოდი ბ. 71. ვ. 120, 162
 კოკა ვ. 119, 120. ბ. 71
 კომლი ვ. 100, 102, 104
 კონლაკი ვ. 175
 კოშკი ვ. 103
 კოცნა ბ. 392
 კოკლა გ. 244, 245, 332, 340
 კრება გ. 195, 311, ბ. 100, 140, 157, 371.
 განვრის კრება ბ. 159. დიდი კრება
 გ. 285, 287—289, 299, 306 კართაგენის
 კრება ბ. 136, 137, 142. ლაოდიკოს
 კრება ბ. 73. შეექუსე კრება ბ. 57, 72,
 140, 158, 229, 238. შეოთხე კრება ბ.
 141, 161, 238. მეშვიდე კრება ბ. 230.
 ნიკაის კრება ვ. 293, 306. სარდიკის
 კრება ბ. 157. შუღთა კრება კ. 22.
 წმიდათა კრება კ. 16 წმინდა კრება ვ.
 193, 309, 310. კ. 21. ხალკიდონის კრე-
 ბა ბ. 128
 კრებული მ. 22, 29. გ. 151, 153, 185,
 198, 287 332. კ. 1. ეკლესიის კრებული
 ბ. 238. საყდროვანთა კრებული გ. 359.
 წმიდა კრებული კ. 7, 21
 კრეფა გ. 181. ბ. 415
 კრული კ. 21
 კრძალვა გ. 370. ა. 41
 კუდიანი ვ. 251
 კუდიანობა გ. 295, 345

კუდური მ. 35
 კუთილი მ. 35
 კუირა ს. 44. ბ. 188
 კუნძული ბ. 269
 კუბრი გ. 181
 კურთხევა მ. 22. ბ. 160, 238. ს. 46. გ.
 163, 198, 199, 284, 293, 297, 299, 309,
 312, 357, 359, 379. კ. 8, 9, 18, 21. ვ.
 25, გვირგვანის კურთხევა ს. 52. გ. 157,
 159, 164, 260, 290, 326, 338, 339, 342,
 347, 348, 353, 399. კურთხევისაგან
 განშორებული გ. 358. კურთხევის ამ-
 ლები გ. 193. კურთხევის შიღება გ.
 193. კურთხევის შიმღები გ. 193. შეო-
 რედ კურთხევა გ. 193. შდღღობის
 კურთხევა ს. 69. გ. 307. წირვის კურ-
 თხევა გ. 358. ხელახლა კურთხევა გ.
 193
 კურთხეული კმ. 18, 22
 კურო ა. 23
 კუთი გ. 190, 332

ლ

ლამაზი გ. 260
 ლანძღვა დედ-მამის ლანძღვა ბ. 36—37
 ლაპარაკი ს. 23. ვ. 206
 ლარკი მ. 27
 ლაფი ლაფის დასხმა ბ. 34, 77, 80
 ლაყაფი ბ. 61
 ლაყონა ძ. 34
 ლაშქარი მ. 3. ბ. 82, 117, 252, 316, 325,
 330, 333. ს. 43, 44. გ. 152, 233, 260,
 273, 324, 383, 401, აშ., 22, 34, 37,
 47, 65, 92, 129. ვ. 85, 178, 220, 221.
 ლაშქრის მოყვანა ბ. 32. შიგდომილი
 ლაშქარი გ. 391
 ლაშქართ-თავადობა ძ. 10
 ლაშქარ-ნადირობა ვ. 162, 172
 ლაშქრება ვ. 176
 ლაშქრობა ბ. 29. ძ. 20. ვ. 152
 ლეში გ. 216, 219, 228
 ლიტრა ბ. 147. გ. 390. ვ. 120, 124
 ლიტრიანი ვ. 121

ლოგინი გ. 362. ლოგინად ჩავარდნა გ.
ლოდი გ. 175
ლოძი ი. 1, 64
ლოცვა ბ. 62, 128, 361, 401. გ. 151,
293. ლოცვიდან გამოსული გ. 286
ლოცვა-კურთხევა კ. 21
ლოცვა-წირვა გ. 359.
ლხინება კრშ.

მ

მამებელი ბ. 164
მაგინებელი გ. 187, 255, ვ. 226. ლელ-
მამის მაგინებელი გ. 262
მაგრება კ. 7
მადრიულობა გ. 161
მადლი ს. 51. გ. 172, 267, 275, 387.
ა. 170
მაწლი ს. 88
მავნებელი ბ. 65, 262, 357, 361
მათრაქი ვ. 264
მაკურთხეველი გ. 151, 193, 379, 39.
კ. 18
მალვით ბ. 107, 108, 358. გ. 348. ა. 60,
164
მალი ბ. 271
მალიგორად ვ. 137, 138
მამა ბ. 3, 80, 85, 121, 155, 215, 277, 280,
281, 284, 287, 289, 296, 299, 302,
375, 411. ს. 1, 4—6, 9, 10, 12, 15, 50,
51, 54—57, 68, 71, 73, 74, 79, 84, 85,
89, 90, 99, 103, 105, 110, 115, 122,
128, 129, 144—147. გ. 151—153, 157,
158, 182, 203, 207, 209, 251, 252,
254, 257, 262, 277, 304, 325, 330, 332,
348, 367, 368, 378, 383. კ. 4, 22, ა.
3, 57—59, 78, 90, 99, 156. ვ. 78, 80,
103, 136. მ. 1, 3, 13, 21, 33, 34,
45, 52. ალალი მამა ს. 98. ლედის
მამა ს. 127. ვაჟის მამა გ. 393. კრე-
ბულთა მამა გ. 191. მამის მამა ს. 68,
127. მონასტრის მამა გ. 151. ნეტარი
მამა გ. 362. ქალაქთა მამა გ. 301. ჭა-
ლის მამა გ. 179, 203, 399. ცოლის

მამა გ. 165. წმინდა მამა გ. 353. მა-
მის ვავლება ბ. 296. მამის ვალსიკა
ვ. 78. მამის მოყვლა ვ. 78. დ. 15.
მამათმავლობა ბ. 51
მამათმთავარი ბ. 142. გ. 152, 251. კშ.
მამამთილი ს. 88
მამახახლისი გ. 181, 359. ა. 100
მამა-შვილი გ. 323, ვ. 80, 98. ა. 59, 156
მამაცი ა. 141
მამაცობა ვ. 254
მამგები ს. 136
მამგონე ს. 107
მამეული გ. 251
მამიდაშვილი ს. 2 გ. 362
მამისდა მ. 52
მამკითხავი სისხლის მამკითხავი ს. 105
მამობილი ვ. 261
მამპარავი ს. 118
მამული მ. 22, ბ. 6, 13, 48, 68, 105, 203,
249, 295, 302, 303. ს. 1, 5, 43, 55, 61,
70, 91, 109, 113, 123, 124, 144, 147.
გ. 182, 240, 332, 358, 368. კ. 21, დ.
1, 3, 6, 12, 16, ა. 1—4, 40, 42, 44, 45,
48, 54, 55, 58, 59, 83, 95, 150, 156, 157.
ვ. 11, 12, 21, 23, 24, 53, 55, 84, 95,
105, 110, 111, 113, 136, 145, 160,
161, 163, 164, 204, 206, 217, 231,
233, 257, 261. აშენებული მამუ-
ლი ბ. 226. გასყიდული მამული ბ. 6.
ეკლესიის მამული ბ. 16, 218. მამული
ნაყოფითურთ ბ. 46. მონასტრის მა-
მული ბ. 219, 226, 234. სამკვიდრო მა-
მული ს. 20, 39. საყდრის მამული კ. 7
მამულოვნება ა. 49
მამკირნე გ. 349
მამხუნელ-მამთესველი გ. 152
მანა მ. 36
მანგალი მ. 40
მანდატურთუხუცესი აშ.
მანდილოსანი გ. 152, 180, 383. ვ. 105
მანქანება ა. 1
მარანი ბ. 267. ა. 164, 169¹

მარბეველი ბ. 38
 მარბიელი ვ. 24, 51
 მარვალიტი ხ. 63, 72, გ. 152, ვ. 178.
 მარვილი ს. 88
 მართალი მ. 22. ბ. 1, 352, კ. 7, 8, 19, ძ. 20, ა. 20, 21, 38, 99, 116, 130, ვ. 3, მ. 58, 67, 72, 95, 151, 161. მართალი სიტყვა ა. 38
 მართალ-შეარული ვ. 179
 მართება ბ. 245, 246, 249, 237. ძ. 10, კ. 7, 12, ა. 73, ვ. 10, 56, 59, 143, 150
 მართებული ბ. 218, 274. ხ. 10, 13, გ. 285, ვ. 2, 148, 192, 211, 217, 222, 262
 მართლად ძ. 29, 45
 მართლება ძ. 27, ვ. 59, 65, 71, 86, 147, 192, 194, 207
 მართლმადიდებელი ბ. 2, 72, 361. გ. 193, 196. მართლმადიდებელთა სარწმუნოებაზე მოსლვა ბ. 72, 73
 მართლმორწმუნე ვ. 193
 მართლმსაჯული ბ. 398
 მართლობა ხ. 119. ა. 45, ვ. 97
 მართუე მ. 25
 მარილი გ. 181
 მარნარი მ. 7
 მარქენალი ბ. 65
 მარჩილი ვ. 14, 16, 128, 270
 მარცვალი ვ. 16, 124, 265
 მარცხლ მ. 2
 მარხვა ბ. 190. გ. 304
 მარჯულ მ. 8
 მასალა ბ. 344, 345, 418
 მასხარობა ვ. 210
 მატყლი მ. 28
 მატყუარი გ. 400
 მამუნებელი ბ. 287
 მამოვარი ვ. 255
 მატხოვარი ბ. 1. ა. 30
 მანუინარი გ. 221. ა. 67
 მაქაყალი ვ. 69, 70
 მაქარი ვ. 127
 მაზარებელი გ. 287, 400

მახვილი მ. 19. ბ. 380
 მახლობელი მ. 12
 მახე ბ. 414
 მახსოვარი ვ. 182, ვ. 206
 მბობა ვ. 206
 მგალობელი გ. 151, 350
 მგზავრი ს. 39. კ. 5.
 მგზავრობა გ. 302
 მღევარი ბ. 346, ძ. 44
 მდიდარი ბ. 36, 37, 68, 77, 80, 199, 234. გ. 238, 372.
 მდივან-ბეგი კრშ. ვ. 4, 173, 205
 მდივანი ვ. 3, 100, 104, 205, 216, 246
 მდინარე ბ. 41, 269, ვ. 184
 მღურება ვ. 76. ა. 27, 85
 მღულარე ვ. 6, 8
 მებაფე ბ. 201, 276, გ. 402
 მებატონე გ. 258, ვ. 163, 177, 200, 209
 მებაღე გ. 272, 387
 მებოზვარი ს. 54, 66. გ. 345 მეკონება-რი მებოზვარი ს. 88
 მებრძოლი ვ. 81
 მეგობარი მ. 3
 მეგობრობა ვშ.
 მეედანი ბ. 234
 მევალე ბ. 14. ხ. 123, 124, 135
 მეველე გ. 388
 მეზობელი ბ. 69, 221, 225, 260—267. გ. 240, 381, 383. ა. 52, 67, 78, 136, ვ. 69
 მეკალოე მ. 49
 მეკობრე ძ. 44, 45. ა. 66, 113, 114, 138, 164
 მემათრატე ვ. 7
 მეშაშულე ბ. 6, 25. ძ. 28. ა. 33, 43, 44, 54, 55, ვ. 98, 188.
 მეშამულეა ა. 53
 მეშთურალე ბ. 140, გ. 374
 მეშკვიდრე ს. 24. ბ. 108, 119, 249, 277. მამულის მეშკვიდრე ბ. 298, 302
 მეშრუშე ბ. 78, 82, 83, 140, 154, 346.
 მეშრუშე კაცი ბ. 113
 მეშურნობა გ. 350, 352. სიდიდის მეშურნობა გ. 383

მენათხოვრე ვ. 207
 მეოპარი ძ. 26. ა. 16, 122. ვ. 42, 158
 მეოტი მ. 12
 მეობება აშ.
 მეპატრონე ს. 16. გ. 152, 252, 257, 264, 333, 334, 400, ვ. 217. აღვილის მეპატრონე გ. 378. ნამუშავეზის მეპატრონე გ. 378 საყდრის მეპატრონე გ. 194
 მეპირისპირე ვ. 42, 158
 მერჯულე ვ. 238
 მესაკუნდრე ვ. 183
 მესისხლე ა. 1, 4. ვ. 75, 221, 222
 მესისხლეობა ვ. 236
 მეტოქი გ. 400
 მეულაბნოე გ. 151, 153, 352, 353, 396. აშ.
 მეუფე გ. 402. ძშ.
 მეუღლე გ. 356
 მეფე კრშ. ბ. 53, 55, 58, 72, 77, 79, 81, 82, 124, 128, 131, 138, 180, 181, 186, 195, 202, 228, 238, 242, 255, 265, 288, 289, 295, 348, 353, 361, 368, 370, 371, 377, 383. ს. 5. კ. 14—16. ვ. 1, 2, 7, 24, 25, 33, 36, 37, 64, 79, 82, 89, 100, 104. აშ., 11, 99—102, 152
 მეფეთ-მეფე კრშ. ძშ. ა. 99. მეფისაგან განწესებული ბ. 196. მეფის თავი ბ. 242
 მექარვასლე ს. 149; 150 უფროსი მექარვასლე ს. 149
 მეყვისი ს. 4, 58. ძ. 9, 10, 17, 28. ა. 22, 23, 48
 მეშენი ს. 133
 მეცნიერი ვ. 237. ა. 25, 84. სჯულის მეცნიერი ვ. 237.
 მეცხვარე გ. 388. ვ. 204. მყურებელი მეცხვარე გ. 388
 მეცხვარობა გ. 155
 მეძავე მ. 37
 მეძალუმე ბ. 1, 25
 მეწინავე ვშ
 მეწისქვილე გ. 394
 მეწყერი ვ. 185

მეხი ბ. 1, 41
 მეხის-ტება დვოსკორეს მეხის-ტება კ. 21
 მეჭურმუცე ა. 163
 მზითვეი. ზითვეი ბ. 185, 215, 216, 279; 280, 286, 294, ს. 12, 33, 45—49, 51, 52, 59, 61, 63, 64, 68, 71, 73, 74, 77, 82, 84, 86—89, 91, 135. გ. 156, 159, 161, 252, 334. ა. 29, 46, 47, 81, 82, 140, ვ. 67, 68, 84—85, 105, 107, 145, 208, 224, 261. მზითვეის დაქერა ს. 67. ზითვეის გატანება ბ. 176. ზითვეის მამტანი ს. 74. რძლების ზითვეი გ. 368
 მზირი ვ. 89
 მზღვარი ვ. 161, ა. 18, 51
 მთა ბ. 22. ვ. 152, 181, 383, 397. ვ. 172
 მთავარანგელოზი ა. 121
 მთავარი ბ. 2, 38, 57, 58, 60, 331, გ. 298. ა. 23
 მთავარდიაკონი გ. 155, 190, 193, 291, 297, 308, 350, 379. ვ. 32
 მთავარეპისკოპოზი ვ. 26. გ. 284. კ. 22
 მთავარმოწამე ძშ.
 მთელი ვ. 26, 30, 38, 39, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 59
 მთესველი გ. 152
 მთქმელი ს. 107, 114, 115. გ. 311
 ურგოს მთქმელი გ. 200
 მთურალი გ. 218
 მთურალობა გ. 186
 მთხოვნელი გ. 203
 მთხრობელი ბ. 332—335. ა. 92. ვ. 37—40, 286. მთხრობლის შიცემა. ვ. 40
 მთხრობლობა ბ. 332, 333, 335. ვ. 235
 მიახლოება ს. 15
 მიბარება ბ. 71, 88, 238, 304—308. ს. 5, 144, 147—150. გ. 227, 228, 236, 252. ვ. 149, 205—209, 211, 235. ობლების მიბარება ს. 101
 მიბარებული ბ. 306. გ. 236. ვ. 147, 207. ამანათად მიბარებული ბ. 258
 მიბაძვა ა. 17, 59.
 მიბრუნება ა. 71
 მიგება მ. 14. გ. 298. სიტყვის მიგება გ. 315—318 320—323, 340, 343, 344

- მიგვრა ა. 74
 მიღვევა ს. 39, 53, 128, ვ. 95
 მიდგომა ძ. 43, ვ. 75, 139, 148, 205, 262. გუგოთ მიდგომა გ. 290
 მიღვევა ა. 56
 მიზღი გ. 394
 მიზეზი მ. 29, ბ. 93, 237, 280, 307, 359, გ. 178, 265, კ. 7, ვ. 81, 143 ა. 50, 103, 112
 მიზეზობა ძ. 29, ა. 50
 მიზღვა კ. 3.
 მითვლა ბ. 55, ა. 48
 მითხრობა ბ. 378
 მიმავალი ა. 97
 მიმბარებელი ბ. 71, 307, ვ. 149, 207, 209
 მიმდგომი ძ. 42
 მიმდევარი ვ. 76
 მიმსყიდველი ვ. 163, ა. 56
 მიმტვევებელი ბ. 53
 მიმფერებელი გ. 186
 მიმშველი ვ. 24
 მიმცემი ს. 36, 112, 139, ძ. 46 ვალს ვამცემ ს. 53
 მიმცემელი ა. 83, 93
 მიმძლავრებული ძმ.
 მიმწუხრი მ. 36
 მიმტლოში ვ. 42, 50, 53, 56
 მიწადათუნი ვ. 16, 124
 მიწაცემი ს. 21, 36, 50, 51, 63, ვ. 248
 მიწაბედრება ა. 65
 მიწდობილი აშ. 23, 35
 მიწდორი ვ. 226, 241, 257, 259, 265, 267, 344, 397
 მიწერობა ურ-გოდ და უპატოუროდ მიბ-
 ყრობა ვ. 187
 მიწილია ვ. 156, 182
 მიწინი გ. 151, 193
 მიწაბარებელი ბ. 304, 305
 მიწავალი გ. 301
 მიწანი ბ. 191, 346, 353, ვ. 251, 252
 მიწარჩევა ა. 98
 მიწატევებელი მ. 4
 მიწაღებელი ა. 34
 მიწაცემი ბ. 177
 მიწაცემელი მ. 33, ბ. 182, 183, ძ. 16, ა. 85
 მიწვლა კ. 12, ვ. 223, 260, ძმ. სისხეცა-
 ლოდ მიწვლა ბ. 329
 მიწნობა მ. 11, ბ. 346—350, 354, 380, მიწნობას კმნა ბ. 351
 მიწული ა. 77
 მიხეიღვა ს. 14
 მიხბალი ვ. 16
 მიხხმა გ. 264
 მიტევება მ. 4
 მიტროპოლიტი ბ. 128, 136, 299, ვ. 151, კ. 22, ვ. 26
 მიუღვევარი გ. 367
 მიფახება ძ. 22, 41, ა. 1, 18
 მიფერება ძ. 22
 მიჭტევა მ. 16, ბ. 73, 349, ა. 44
 მიღმა ა. 59
 მიყვანა სამართალში მიყვანა ბ. 203, 205, სისამართლოდ მიყვანა ბ. 165
 მიყიღვა ს. 36, ვ. 152, 206, 215, 241, ვ. 166, ა. 64, 89
 მიყოლა გ. 204, ვ. 243, ა. 13
 მიყოლობა ა. 13
 მიყრა ვ. 209
 მიწვევა 246, 280 ს. 54
 მიწველება ბ. 172, 221, გ. 384, ვ. 24
 მიწენა ვ. 98
 მიჩნევა ძ. 28
 მიც ძ. 29
 მიცემა მ. 5, ს. 63, ვ. 39, 103, 115, 132, 133, 167, 168, 182, 207, 219, 225, 233, 236, 246, 257, 260, 262, უბ-
 თიორად მიცემა ს. 132, მალეთი მიცე-
 მა ს. 65 მუხბლან ვარაოდ მიცემა ს. 135 სისხლის მიცემა ვ. 376, შვილის
 ვარაოდ მიცემა ს. 139, შენდობა მი-
 ცემა კ. 9
 მიცემინება ვ. 90, 192, 267
 მიცვალება ბ. 233, 239, ს. 1, 2, 4—6, 12, 13, 18, 19—52, 55, 57, 66, 58, 70, 73, 89, 91, 135, 142, გ. 151—
 153, 189, 251, 230, 334, 357, 396.

უინდერძოდ მიცვილება ს. 90.
 მიცვალებული ს. 5, 9, 13, 66, 73, ვ. 151, 253, 353, ა. 34
 მიწა ბ. 5, 15, 36, 37, 47, 226, 342, 343, 417, 418, სშ. 53, 86, 104, 133, 144, გ. 171, 181, 182, 263, 375, 397, კ. 20, ა. 43, 44, 51, 54, 56, 94, ვ. 218, 246, 250, მიწის გარეხა გ. 152, მიწის თხოება ბ. 23, მიწის კუთხი გ. 366, ნასიდი მიწა გ. 152
 მიწა-წყალი ს. 109, გ. 233, 292, 323, 344, 345, 357, 358, 389
 მიწევნა ძ. 44
 მიწვდომა ვ. 97, 156, 174, ა. 77
 მიწუდენა გ. 353
 მიწყვა საწყაულოთ მიწყვა ბ. 1
 მიხუდომა ძ. 7
 მიქდა მ. 37, 38, 39
 მიქდომა ვ. 42, 50, 51, 53, 55, 57, 95, 175, სასიკუდილოდ მიქდომა ბ. 328
 მიკუთვა მ. 43, 45
 მკა ბ. 415
 მკალი ბ. 361
 მკბენარი გ. 371
 მკეთებელი ბ. 270
 მკერვალი ბ. 344, 345, 382
 მკვებელი ძ. 26
 მკვიდრი ბ. 1, ა. 31, 71, 72, 74, 77, ვ. 198, 260
 მკვიდრობა ვ. 260
 მკითხველი მ. 11 წიგნის მკითხველი ბ. 240
 მკირავი კ. 22
 მკლავი ვ. 49
 მკრებველი ბ. 232, 259, კ. 1, ძშ. ეკლესიის მკრებველი ბ. 191, 257, 258,
 მკუაბე გ. 402
 მკუდარი ბ. 64, 181, ს. 122, ვ. 137, 182, 183, 194, 197, 218, გ. 151, 259, 334
 მკუიდრი ს. 65, გ. 241
 მკუიდრობა ბ. 411
 მკულელი მ. 12, ბ. 389, ს. 29, გ. 152, 283, 323, 393, ძშ. ვ. 37, 60, 75, კაცის

მკულელი ბ. 31, 63, 140, 190, 191, 346, 359, 376, ს. 107, გ. 191, მამის მკულელი ბ. 191, ნებით მკულელი გ. 385, 399, უნებურად მკულელი გ. 323, მკულელი გ. 191
 მკულელობა ს. 115
 მკურელი ა. 91 ვ. 181
 მკურნალი ს. 137, 138, სტოლის მკურნალი ს. 137
 მლოცავი ვ. 255, 400
 მნახველი გ. 302
 მნიობა ვ. 253
 მოადი ვ. 24, 143, 216
 მოავე აშ.
 მოამბე გ. 400
 მოარშიკე ა. 26
 მოასაბიე ბ. 68, ძ. 41
 მოაზღე ს. 33, 37, 75, გ. 206, 357, ბ. 185, ძ. 7, 9, 10, 20, 44, ა. 24, ვ. 42, 203, 262.
 მოაზღება მ. 5
 მობეგრე ძ. 28
 მობეზლარი ვ. 253, ტუქილ მობეზლარი ს. 119
 მობმა ვ. 69
 მობრალული გ. 157
 მობრუნება ბ. 54
 მობრუნებული ძშ
 მოგება ს. 4, გ. 373, ა. 70, 98, 156, ვ. 128, 164, 199
 მოგვარება ჯამის მოგვარებისათვის ა. 42
 მოგვრა ა. 71
 მოგლეჩა ვ. 185, 241, 242, ა. 144
 მოგონება ბ. 100, ს. 107, გ. 311, ა. 40, 50, 80.
 მოღავე ბ. 202, ს. 40, გ. 258, ვ. 161, 174, 262
 მოღავება ვ. 113
 მოღება ვ. 197
 მოღებული ა. 33
 მოედანი ვ. 7, 8
 მოვალე ბ. 13, 105, 199, 203, 206, 248,

293, 379. ს. 40, 44, 109, გ. 275, 315.
 355. ვ. 94, 131, 133, 135, 142, 262.
 ცოლის შოვალე გ. 168
 შოვალეა ა. 169
 შოვლა ბ. 249, 292, გ. 394. ხაზლის შოვ-
 ლა ბ. 64. ვ. 340
 შოვლებინება გ. 345, 346
 შოწავება ა. 84
 შოწიარე ა. 112
 შოთეშე ვ. 219
 შოთხრა ვ. 24, 218
 შოკაწევა ა. 40
 შოკაფვა ბ. 19, ვ. 190
 შოკვლა შ. 32, ბ. 29, 36, 37, 48, 64, 167,
 235, 323, 352, ს. 28, 29, 104, გ. 192; 215,
 216, 225, 263, 277, 283, 320, 321, 325,
 324, 376, 377, 383. კ. 1. დ. 1—2, 4—
 9, 11—15, 17, 25, 29, 41. ა. 1—4, 7,
 9—12, 15—17, 22, 26, 38, 96, 97, 117,
 150, 161, 164, 166. ვ. 42, 89. პატონის
 შოკვლა ბ. 172. კაცის შოკვლა ბ. 156,
 388. მუცელში შვილის შოკვლა ბ. 76.
 მკვლელის შოკვლა გ. 152. წათესავის
 შოკვლა ბ. 389. წდომით შოკვლა გ.
 152, 165. წგზით შოკვლა გ. 165, 323.
 პარტევიის შოკვლა ბ. 65. სოკვდილით
 შოკვლა გ. 209. უნდომლად შოკვლა
 გ. 152. უნებურად შოკვლა გ. 152,
 383. ქმრის შოკვლა გ. 169. ცოლის
 შოკვლა გ. 169. ძმის შოკვლა კ. 4. წამ-
 ლით შოკვლა გ. 385. თავის შოკვლა
 ბ. 63.
 შოკიდება ვ. 6, 14, 23
 შოკითხვა კ. 11, 14. გ. 298. ა. 54, 55.
 შოკითხვინება კ. 13
 შოკითხული ვ. 58
 შოკითხულობა დამტკიცებული შოკით-
 ხულობა გ. 286
 შოკლება ძშ. ა. 35, 40, 58, 59, 66. ვ. 23
 შოკლული ს. 105, 115. გ. 211, დ. 17, 18.
 ვ. 179, 183
 შოკუდავი ვ. 233
 შოკუდინება შ. 2, 3, 9, 44, 45
 შოკუდობა ბ. 52, 180. ვ. 184, 210, 211,

215, 218, 255, 282, 315, 323, 351.
 სარკელში შოკუდობა გ. 165. სოკუდო-
 ლით შოკუდობა ბ. 255. გ. 207, 232.
 უანდერძოდ შოკუდობა ბ. 284. უნ-
 დომლად შოკუდობა ბ. 358. უნებურ-
 დად შოკუდობა ბ. 77
 შოკუეთა ძ. 31, 37. ვ. 48, 220, 259. ა.
 162. თავის შოკუეთა ბ. 48, 77, 358,
 362. გელის შოკუეთა ბ. 318, კ. 6
 შოკუეთინება ვ. 180
 შოკუეცა ა. 144
 შოკუღევა ძშ. 26
 შოკუფხლვა შ. 46
 შოლაპარაყე ვ. 206. ავის შოლაპარაყე
 ს. 119. მართალ შოლაპარაყე ვ. 422.
 ტყუალ შოლაპარაყე გ. 402
 შოლაშტრე ს. 25, 39. გ. 152, 361. ა. 34
 შილოდინება ს. 41
 შიშავალი ა. 97
 შიმართებული ა. 75, 78
 შიმართულობა ვ. 250
 შიმბლეყელი ვ. 242
 შიშღევარი ვ. 209, 262
 შიშთვრალე შ. 21
 შიშკუდარი ძ. 41
 შიშკუდელი გ. 172, 259, 321. ძ. 29,
 40. ა. 52.
 შიმრჩენი გ. 240
 შიმხეიდველი გ. 246. ვ. 156, 163, 165,
 186. ა. 66
 შიმტაცები გ. 348
 შიმტაცებელი გ. 228, 503
 შიმშღელი გ. 358, 400.
 შიმწამლაეა გ. 252
 შიმჭრელი გ. 235
 შიმჭდომი ვ. 52, 55
 შიმჭმარებელი ბ. 201
 შიმჭმარო ს. 43. ვ. 58
 შიმჭხენე ვ. 212
 შიმჭხენებელი გ. 189
 შინა შ. 1, 6, 37, ბ. 159, 262, 399. ვ.
 234. უკმარი შინა ბ. 170
 შინაგები ა. 72, 153, 154. ვ. 224

მონადირე გ. 181
 მონათესავე ვ. 261.
 მონათვლა გ. 193, 206, 294, 299, 300, 353, 354. ცოლის მონათვლა ბ. 72
 მონათვლინება გ. 260.
 მონანება გ. 155, 164, 167, 168, 193, 200, 207, 251, 283, 293, 295, 296, 308, 309, 318, 319, 326, 345, 348, 354, 356, 393, 402. ღანაშაეტლის მონანება გ. 168. ლოცვით მონანება გ. 398. მარხით მონანება გ. 398. ღვინვით მონანება გ. 346
 მონათლული ბ. 3. გ. 186
 მონანული გ. 151, 293
 მონაობა ს. 83. გ. 340
 მონაობიანი გ. 345, 346
 მონაპარავი ვ. 154
 მონარბევი ვ. 56
 მონასტერი ბ. 5, 226, 235, 288. სშ., 8, 31, 43, 44. გ. 153, 304, 311, 352, 353, 359, 361, 365, 389, 396. კ. 20. ა. 81. ვ. 23. დიდი მონასტერი გ. 155
 მონახუიდე გ. 292, 401, ძ. 16
 მონაღვაწები ვ. 232.
 მონალუღელი ს. 69
 მონახული ვბ.
 მონდომებული ვ. 203
 მონება ბ. 349
 მონოზონი ბ. 49, 128, გ. 379. ძ. 26. ა. 16, 60, 103, 104. ვ. 30, 58, 231.
 მოპარვა ბ. 17, 257—259, 310, 314, 327, ს. 36, 72, 96, 118, 146, 149, 150. გ. 194, 208, 222, 224, 227, 233, 388, 391, 394. ძ. 41. ა. 62, 137, 167. ვ. 152. ბაყის მოპარვა ბ. 276. შალვით მოპარვა ბ. 251. საქონლის მოპარვა ბ. 251. საბლიდან მოპარვა ბ. 48. სიღარიბით მოპარვა ბ. 257
 მოპარვინება გ. 230, 250
 მოპარსვა თმის მოპარსვა გ. 260. წვერულგაშის მოპარსვა ბ. 344
 მოპარული გ. 223
 მოპყრობა ვ. 64, 78, 90, 98

მორბელება ბ. 1
 მორბევა ვ. 54, 55, 158, ა. 40, 111
 მორბეული ძ. 41.
 მორევა ვ. 57. ა. 19
 მორეწე მ. 6
 მორვა ვ. 182
 მორიდე ბ. 184
 მორიდება ვშ.
 მორღვევა ვ. 50
 მორჩენა ბ. 93, 397. ა. 134
 მორჩილი ბ. 164. ს. 95, 109. გ. 372, 375
 მორჩილობა ს. 15, 93, 95, 123. გ. 304, 325
 მორჩობა გ. 220. ვ. 62
 მორჩობა საქონლით მორჩობა ბ. 48
 მორწმუნე ბ. 59. გ. 195, 251, 256, 281, 305. მორწმუნე ქატი ვ. 88, 328
 მორწყვა გ. 384
 მორკმა ვ. 23
 მოსავალი ბ. 383. გ. 233, 247, 249, 256, 292, 400 ვ. 170. მოსავლის მრღები გ. 249. წლის მოსავალი ს. 108
 მოსავლელი ძშ.
 მოსავლელი ს. 141
 მოსაკარგავე ა. 45
 მოსაკითხავი ბ. 215
 მოსაკუდომი ს. 64
 მოსამართლე ბ. 1, 2, 11, 12, 17, 26, 28, 38, 45, 49, 56, 66, 68, 86, 92, 95, 101, 105, 108, 119, 128, 132, 135, 136, 140, 151, 163, 178, 189, 192, 196, 203, 210, 221, 236, 243, 263, 280, 283, 289, 295, 303, 307, 320, 332, 338, 343, 362, 378, 388, 403, 404. გ. 152, 162, 166, 178, 188, 189, 200, 202, 223, 251, 255, 258, 259, 265, 266, 274, 278, 283, 290, 297, 298, 315—317, 322—324, 330, 331, 346—348, 293, 402. ს. 5, 8, 15, 19, 24, 29, 40, 41, 44, 82, 93, 94, 98, 100, 102, 105—107, 109, 110, 115, 116, 119, 131, 132, 141, 145. ვ. 3—5, 10—13, 17, 23, 24.

- 57, 56, 76, 88, 89, 103, 104, 126, 143,
 147, 157, 167, 173, 205, 206, 212,
 214, 222, 226, 228, 236, 237, 251,
 258, 259, 267. **ძ.** 28. ალაგის მოსა-
 მართლე **ბ.** 5. 105. ცკლესიის მოსა-
 მართლე **გ.** 151. ერისკაცო მოსამართ-
 ლე **გ.** 151. მოსამართლედ დაცენება
ბ. 187. მოსამართლის ახალი **ბ.** 187.
 მოსამართლის გაჯერება **ბ.** 197. მო-
 სამართლის დამოწმება **ბ.** 193. მოსა-
 მართლის ჩამოგდება **გ.** 188. საერის-
 კაცო მოსამართლე **გ.** 151. საერის მო-
 სამართლე **გ.** 265, 393. საყდრის მო-
 სამსახურე **გ.** 350. საქორციელო მო-
 სამართლე **გ.** 363 სულის მოსამართლე
გ. 153. სულაერი მოსამართლე **გ.** 263,
 393. ქალაქის მოსამართლე **გ.** 151.
 კელმწიფის მოსამართლე **გ.** 367.
 კორცო მოსამართლე **გ.** 321.
მოსამსახურე ს. 24, 25, 27, 28, 34, 42.
გ. 187, 190, 214, 355, 374. **ძ.** 28
მოსამსახურობა ს. 75
მოსანათლაფი გ. 354
მოსარჩენი მოსარჩენის შიკვმა გ. 215
მოსაქმე ბ. 272. **გ.** 302. **ძ.** 29. **ა.** 48, 78.
გ. 267
მოსაქმობა ა. 58, 59
მოსაქმარებელი ბ. 317. **გ.** 274. **ა.** 169.
მოსაქმარისი ს. 144
მოსაქსენებელი ა. 162, 170
მოსენაყე გ. 151
მოსერვა მ. 23
მოსვლა გ. 95, 150, 182, 193, 198, 206,
 251
მოსთულა მ. 47
მოსიზმრე ტყუილი მოსიზმრე გ. 400
მოსისხარი ვ. 252
მოსპობა მ. 30, 44
მოსრული ა. 46
მოსყიდული ვ. 166
მოსხმა ძმ.
მოტანილი ს. 46
მოტაცება ს. 62, 85. **გ.** 263, 227, 290,
 348. **ძ.** 23. **ა.** 70. **ვ.** 85, 86, 173, 176,
 210. დანიშნული დედაკაცის მოტაცე-
 ბა **ბ.** 49. დაუნრმსკვი დედაკაცის მო-
 ტაცება **ბ.** 49. დედაკაცის მოტაცება
 იარაღით **ბ.** 49. დედაკაცის მოტაცება
 უიარაღოდ **ბ.** 49. თხის მოტაცება **ბ.**
 35. ნებით მოტაცება **ბ.** 49. პირველის
 მოტაცება **ბ.** 35. პირუტყვის მოტაცე-
 ბა **ბ.** 44. საქონლის მოტაცება **ბ.** 36—
 37. უნებურად მოტაცება **ბ.** 49. ცხერის
 მოტაცება **ბ.** 25. ძროხის მოტაცება **ბ.**
 35.
მოტაცებული ვ. 401.
მოტება გ. 165, 173, 229, 233, 268, 382.
რქის მოტება გ. 381. ფეკის მოტება
გ. 165, 177, 185, 381. ქელის მოტება
გ. 165, 177, 185
მოტყუარი ბ. 82.
მოტყუება გ. 178, 236, 247, 249, 278,
 335, 365. ღვინოში მოტყუება **ბ.** 21
 79, 208, 381
მოუვლელობა გ. 250, 391, 394
მოურავი ბ. 382 **ძმ.** 7. **ვ.** 203. ალაგის
 მოურავი **ბ.** 344
მოურბეველი ა. 40
მოუშლელი ვ. 23
მოუწინარი გ. 333
მოფიცო ა. 4. 37
მოფიცარი ა. 4. 37. **ვ.** 10, 12, 41, 142—
 144, 237
მოქადაგე ს. 3, 38, 54, 138. **გ.** 151, 153
 —155, 165, 186, 200, 221, 262,
 266, 286, 292, 297, 301, 308, 315, 318,
 320, 323, 329, 354, 356—358, 361, 363,
 365, 367, 378, 379, 389. **ვ.** 96, 400.
მოქადაგობა გ. 286
მოქალაქე ვ. 30, 144
მოქალაქობა მოქალაქობა სიმართლით
ბ. 1. სოფლიური მოქალაქობა **ბ.** 3, 49,
 108. მოქალაქობის სჯული **ბ.** 362
მოქმედება ბ. 347, 362. **გ.** 186
მოქმნა მ. 19, 26
მოქრისტიანება გ. 269
მოქურდული ლაშით მოქურდული ს. 117
მოქცევა ბ. 2, 301. **ა.** 30

მოლაღობი ვ. 59. ა. 17
მოღება ვბ.
მოყიდვა ვ. 154, 161
მოყივნება ა. 19, 23, 105. ვ. 60
მოყუარე გ. 226, 315. ძ. 41. ა. 39, 40.
ვ. 98, 131, 135, 147, 203, 207
მოყუარება ბ. 200
მოყუასი მ. 1, 4, 12, 13, ბ. 201. ვ. 22,
25, 69.
მოყურობა ბ. 136. ა. 15, 61, 67.
მოყუესობა ვშ. 24
მოშენებული ვ. 99
მოშთობა ბ. 11. გმირთა მოშთობა კ. 21
მოშლა ბ. 6, 14, 116, 124, 162, 195, 265.
ს. 65. გ. 367, 378. ა. 49, 57, 60, 61,
89. ვ. 98, 158, 160, 167, 175, 241,
261. ანდერძის მოშლა ბ. 122, თავის-
სამართლის მოშლა ბ. 131. მისაცემუ-
ლის მოშლა ბ. 177, 178. ნიშნობის
მოშლა ბ. 393, სამართლის მოშლა ბ.
136, 138, 195
მოშორება გ. 309
მოხივარი ბ. 55, 128, 139, 201, 403. გ.
151. ვ. 3, 10, 205, 215, 267.
მოჩხუბარი ბ. 145
მოცდა ბ. 82, 93, 373, 393, 397
მოცდენა ბ. 66. გ. 177, 381.
მოციქული ბ. 72. ს. 69. გ. 151, 152,
186—188, 195, 204, 252, 287, 333,
378. კ. 21. ა. 121, 165, 168, 170, თორ-
ღბტი მოციქული გ. 400. სამოცდათორ-
ღბტი მოციქული გ. 400. წმიდა მოცი-
ქული კ. 1, 7, 16, 21—23
მოცლა ს. 44
მოძებნა ბ. 139
მოძიება ვბ.
მოძრავი ბ. 46, 220, 299, 342
მოძულე. ქაცთა მოძულე ბ. 58
მოძულეებული გ. 303.
მოძულეება მ. 29. გ. 303, 313
მოძღვარი ს. 84. გ. 319, 353, 393
კ. 8, 18. ა. 84, 100, 101. ვ. 79, 80,
262

მოწამე. მოწამე ბ. 44, 82, 101, 108, 115,
127, 143, 144, 158, 182, 246, 303,
312, 336, 338. მ. 13. ს. 36, 41, 80,
94, 96, 125. გ. 131—153, 182, 191,
196, 244—247, 249, 250, 258, 307,
333, 335, 338, 367, 377, 398, 400,
402. ა. 16, 47, 50, 86. ვ. 3, 10, 12, 13,
38, 39, 77, 143, 147, 157, 158, 161,
212, 254, 250, 262. ავი მოწამე
გ. 258. დამხდური მოწამე ბ. 116. თა-
კოვი მოწამე. ბ. 27. შართალე მოწამე
ბ. 82, მოწამით გატება ბ. 306, ურწმუნ-
სო მოწამე ბ. 145, ცრუ მოწამე ბ.
244, მოწამის წამოყენება ს. 19, ტყუი-
ლი მოწამე ბ. 152, გ. 258, 336, შეიღი
მოწამე ს. 38
მოწამლა ბ. 352, 380. ვ. 252.
გ. 252. რ. 1
მოწამლე გ. 151
მოწახე ბ. 140, 238, აშ. ეკლესიის მოწა-
სე ბ. 200, 202, 226, 229
მოწიფება ძ. 10
მოწმობა ბ. 110, 113, 119, 127, 144—155,
182, 336, 344, 338. ს. 94, გ. 196, 258,
295, 344, 349, 357. ძ. 29, 45, აშ.,
91. ვ. 13, 144, 241 შართალი მოწმობა
ბ. 115, მწვალეებელთა მოწმობა ბ. 143,
ტყუილად მოწმობა ბ. 151, 406. გ.
258, ტყუილის მოწმობა გ. 336, წიგნით
მოწმობა გ. 285
მოწოლა გვირდს მოწოლა ს. 62
მოწონება ბ. 116, 368, გ. 285, 357, 342.
ვ. 166
მოწყალე ბ. 53, 181. გ. 273
მოწყალეება ძშ. ა. 84. ვ. 220
მოწყენა გ. 199
მოწყენილი ა. 50
მოწყობა ა. 83
მოწყუება ვ. 51, 227
მოკირვება გ. 161
მოკირნახულე ვ. 102
მოკრა ვ. 190, 259. ასოს მოკრა ბ. 323
ენის მოკრა ბ. 152, 244, 406. თავის
მოკრა ბ. 31—33, 49, 107, 124, 221,

355, თავის კლშით შოჭრა ბ. 60. მარ-
 ცხენა კელის შოჭრა ბ. 35, 68. იარ-
 ვე კელის შოჭრა ბ. 35, 176, 377.
 სასიარცხოს შოჭრა გ. 178. ფეჭის შოჭ-
 რა ბ. 376. გ. 393. ქოჩრის შოჭრა გ. 183.
 ბ. 49, 79, 82. ცხვირის შოჭრა გ. 178.
 კელის შოჭრა ბ. 35, 49, 316, 376,
 385, 406. გ. 152, 155, 178, 209, 234,
 281, 390, 393. კელისა და ფეჭის
 შოჭრა ბ. 362.
 შოჭრილი მალღით შოჭრილი ბ. 377
 შობედომა ვ. 179, 183, 254
 შობუცებული მ. 13, 21. გ. 207. ქალა-
 ქის შობუცებული გ. 259.
 შოქდა მ. კ. ა. 163
 შოქღენა გ. 190. ვ. 10, 80, 147, 170,
 251
 შოქღომა ვ. 64, 227, 230, 262. შტრის
 შოქღომა ბ. 38. ამოღებული კლშით
 შოქღომა ბ. 330
 შოქღე ბ. 66. ს. 109. გ. 390, 391. ვ. 34.
 სოფლის შოქღე ბ. 129. ქალიქის
 შოქღე გ. 390
 შოქღე-შოსაქმე ს. 92
 შოქმარება ბ. 68, 128, 280, 292, 323.
 ს. 32, 51. გ. 288, 360, 364, 381, 400
 ძ. 18. ა. 53, 88, 89, 92. ვ. 24, 217,
 232
 შოქსენება მ. 6. ბ. 58, 99, 119, 151, 213,
 283, 360. სზ., 5, 52, 72. ძ. 6, 17. ა.
 22, 99. ვ. 98. ავად შოქსენება გ. 189.
 შოქამაგირე გ. 182, 376, 377, 381, 384,
 386, 387, 392, 395. ვ. 229
 შპარავი მ. 44. გ. 202, 223. ა. 164
 შპარაობა ა. 92
 შპარველი ა. 67
 შპოვნელი ბ. 70, 254. გ. 182. ა. 92
 შპერობელი კრზ. გ. 314
 შრევილი გ. 155, 187, 238, 251, 286,
 308, 311, 350, 354, 357, 359, 369,
 389, 396
 შრევილობა გ. 354
 შრთელი ბ. 8.
 შრული გ. 19. შრული არ დასწამოს ა. 42
 შრუშები ბ. 1. ბ. 86, 113, 213

შრჩობლი მ. 20
 შრჩოლელი ვ. 215, 216, 219, 220, 245,
 381. ვ. 196. პირით შრჩოლელი ბ. 244
 შხახლობარი ვ. 17.
 შხახურება მ. 2, 3, 9. ბ. 40, 162, 201.
 ს. 30, 43. გ. 152, 204, 205, 345, 470.
 ძ. 16. ა. 10, 70.
 შხახურებინება გ. 346
 შხახური ბ. 40. ს. 45. გ. 190, 213, 214,
 215, 346, 372, 380. ძ. 2. ა. 7, 10, 28.
 ვ. 12, 18, 32, 33, 40, 49, 83, 204.
 ნახელი შხახური ბ. 116. უხველი
 შხახური გ. 206
 შხაგული კრზ. მ. 7, 9. ბ. 1, 20, 56, 58,
 84, 362, 367. ვ. 1, 5, 135. სივრცის
 შხაგული ბ. 2
 შხგავსიერი ა. 33, 92
 შხგეფსი ვ. 8
 შხმელი ვ. 202
 შხოფლიო ძშ.
 შხოლელი ვ. 92
 შხვილველი ბ. 4, 8, 12, 256. ს. 21, 36,
 97, 108, 315. გ. 199, 204, 241,
 246-249, 401. ვ. 165, 186, 261. ა.
 45, 56. კაცის შხვილველი კ. 19.
 შხხეზი მ. 4
 შხხურკული მ. 51. ბ. 250.
 შტაცებელი ბ. 38, 190
 შტერი ბ. 39, 81, 114, 330. გ. 226, 266,
 310, 323, 349, 359, 391. ვ. 158, 207,
 220, 254. შტერზე გაცემა ბ. 32.
 შტერიან მისვლა ბ. 29. შტრის შოქ-
 ღომა ბ. 36
 შტერობა ბ. 12, 13. ბ. 1, 81, 136, 221,
 333, 358. გ. 200, 235, 239, 283, 301,
 307, 308, 310, 335, 352, 383, 384. ძ.
 22, 27. ა. 1, 40, 52, 67, 120, 168,
 169, 170. ვ. 189, 226, 228, 236, 252
 შტებელი ევლენის შტებელი კ. 19
 შტაიცე ბ. 116
 შტაიცება კ. 22
 შტუანი ბ. 135, 154. ს. 116. ვ. 3, 8.
 შუზარადი გ. 152
 შუნებური ძშ.
 შუნით ძშ.

მუნჯი ბ. 250, 281. გ. 340
 მუსაბობა ვ. 3
 მუსიკი ბ. 349
 მუქარა ა. 127. ვ. 228
 მუქაფად ა. 101
 მუშა ბ. 188. გ. 182, 386, 387, 392.
 მართებული მუშაობა გ. 392. მუშა-
 ობაზე დაყენება გ. 372. სამეფოს მუ-
 შაობა ბ. 270. მუცელი გ. 400
 მუშთარი ბ. 382
 მუნჯუკი ს. 138
 მუხთალი ვ. 60, 152
 მფიცებელი ვ. 10.
 მფრინველი მ. 25
 მქადაგე სშ.
 მქნელი ს. 114, გ. 170, 178, 296, 303,
 311, 393. ძ. ვ. 86, 199, 227. კანს
 მქნელი ს. 122
 მქონებელი ს. 49 საბრალოდ მქონებე-
 ლი გ. 151
 მქონიერი ბ. 351. გ. 393.
 მქონიერობა გ. 335
 მქცეველი გ. 151. ბიჭთან ურთოდ
 მქცეველი ს. 88. გ. 162
 მღღელი მ. 8. ბ. 58, 72, 73, 128, 156, 160,
 230, 237, 239, 301, 302, 330, 339.
 ს. 16, 31, 38. გ. 151, 155, 187, 190,
 191, 193, 194, 199, 204, 207, 237, 238,
 242, 251, 255, 256, 258, 268, 282, 284,
 288—292, 297—299, 301, 308, 309,
 315, 320, 323, 333, 338, 342, 348—
 350, 352, 353, 357, 361, 363, 378,
 379, 400, 402. კ. 8, 9, 18. ა. 103, 104,
 108 ვ. 10, 31. მღღლად ნაკურთხი გ.
 186. მღღლობილამ ჩამოგდება გ. 399.
 უბნის მღღელი გ. 155. ქუეყნური
 მღღელი გ. 396. ხარბი და შგლეჯელი
 მღღელი გ. 396
 მღღელ-მონაზონი გ. 151 ვ. 30.
 მღღელთ-მთავარი ბ. 36, 37, 128, 330,
 361, 400.
 მღღელ-მოძღუარი ა. 121
 მღღლობა ბ. 160. გ. 188, 293, 323, 348,
 357. მღღელობისაგან დაყენება ბ. 400.
 მღღელობისაგან დაცადება ბ. 230.

მყოფელი ვბ.
 მყოფობა ვ. 80
 მშვიდობა მ. 25. გ. 152, 402. ქუეყნ-ს
 მშვიდობა გ. 402
 მშვილდი ვ. 180
 მშვილდისარი სშ. ვ. 179
 მშლელი გ. 152
 მშლელობა გ. 359
 მშობელი ბ. 80, 215, 289, 295, 300, გ.
 207, 305, 313, 330, 343. უბიწოდ
 მშობელი კ. 21
 მცვედანი ვ. 168
 მცველი კ. 5
 მცილე გ. 303
 მცირე გ. 238, 372, 384. ა. 98. კ. 1
 20. ვ. 43, 242
 მცნება მ. 1. 8. ბ. 362, კ. 21. ვ. 78
 მცნებული ა. 25
 მცოდინარე ბ. 1
 მცოდნელი ა. 137. გ. 154
 მცრობა ა. 3
 მძახალი გ. 399
 მძახლობა გ. 363
 მძიმე ვ. 31, 178
 მძლავრება მ. 32, 33, 44. ა. 104
 მძლავრებული ძშ.
 მძრახავი ს. 114, 115
 მწამლელი ბ. 191, 289, 353
 მწამლელობა ბ. 346, 354
 მწამლობა გ. 295
 მწვალეებელი ბ. 3, 55, 72, 140, 230,
 302, 362. გ. 313
 მწვალეებლობა გ. 193
 მწერალი გ. 151
 მწიგნობარი მ. 7
 მწირი მ. 4, 45—47, 51. ვ. 30,
 მწირველი ძ. 44
 მწიქლავი გ. 244
 მწუხარე ბ. 1
 მწუხარება ვ. 55
 მწყემსი კრშ. ბ. 288, 415. ვ. 204, 243
 მწყრალობა გ. 186
 მწყობა კ. 7
 მჭამელი გ. 202
 მქელეული მ. 46

მხატვარი ბ. 270
 მხედველობა ა. 90
 მხილება მ. 3. ბ. 378
 მხლებელი ს. 46, 86, 91. გ. 211, 214,
 215, 218, 346, 383. ვ. 83, 115
 მკარე ბ. 269. ვ. 183
 მკარი ბ. 70. გ. 155, 363. ვ. 179. ნარკ-
 ენა მკარი გ. 256
 მკედარი კრშ. ბ. 82, 117, 312, 325.
 მკევალი მ. 1, 6, 22. ვ. 234
 მკუთველი მ. 43
 მკუნელი გ. 152
 მკდარი ვ. 242
 მკერავი გ. 251
 მკნება 10

6

ნაბანი შეფიცოს ნაბნითა ა. 140
 ნაბიკვარი ვ. 110, 115
 ნაბოძები ვ. 108
 ნაბბანები გ. 358
 ნაბკობი ა. 90, 147
 ნაგები ა. 54
 ნადირი ბ. 268, 361. ბ. 228, 323, 362,
 388. ვ. 92, 181
 ნადირობა გ. 181, 323. ვ. 179, 182, 183
 ნავი გ. 364. ბ. 33
 ნაზავები ა. 60
 ნავთი გ. 181
 ნათელი გ. 206
 ნათესავი მ. 7, 10, 44. ბ. 1, 13,
 38, 85, 135, 215, 238, 239, 282,
 284, 288, 295, 300, 321. სშ.
 4, 6, 13, 53, 54, 56, 87, 99, 115. გ.
 151, 153, 155, 165, 166, 182, 185,
 189, 191, 192, 198, 200, 240, 243,
 251, 256, 357. ა. 3, 10, 58, 164. ვ. 42,
 98, ახლო ნათესავი ს. 90. გ. 251, 331,
 362. დედის ნათესავი ს. 147 შამეული
 ნათესავი გ. 151, 153, 252, 253. უცხო
 ნათესავი ბ. 275
 ნათესავკეთილობა კრშ.
 ნათესაობა გ. 251, 363. კ. 12. დედუ-
 ელი ნათესაობა გ. 363. შამეული

ნათესაობა გ. 363. სულიერი ნათესა-
 ობა გ. 363.
 ნათლიობა გ. 363.
 ნათლისმცემელი ა. 121
 ნათლისღება გ. 206, 238, 260. ნათელის
 ამღები გ. 294. ნათლის მოღვებები გ.
 294
 ნათლობა ვ. 35.
 ნათქუამი გ. 305, 332, 334
 ნათხარი ვ. 254, 256
 ნათხევარი ბ. 73
 ნათხოვარი ვ. 207, 210
 ნათხოვნი გ. 231, 290, 348 ს. 58, ვ. 77
 ნაკადული ვ. 114
 ნაკვეთი ვ. 48
 ნაკლები სშ. 130. ვ. 81.
 ნაკლულევანი მ. 5
 ნაკლულოვანება მ. 51. გ. 362
 ნაკრავი ვ. 179, 180, 183, 194. ა. 5, 91.
 ნაკრაულობა ა. 5
 ნაკურთხი გ. 193, 309, 349
 ნალაპარაკევი გ. 290
 ნამართები ვ. 36
 ნამართებულობა ვ. 191
 ნამდურევი ვ. 182, 183
 ნამგალი გ. 270
 ნამეტი ა. 43
 ნამეტნავი ბ. 101, 182, 326, 382, ს. 130,
 გ. 233, 247, 252, 276, 353. ა. 13. ვ.
 211
 ნამსახური ძ. 19
 ნამტერები ა. 119
 ნამუსი ვ. 254
 ნამუსიანი ვ. 110
 ნამუშევარი ბ. 344. გ. 152
 ნამყოფი ა. 100
 ნამჯა ბ. 221
 ნანება გ. 250
 ნანებვი ვ. 250
 ნაპარევი ს. 34. გ. 244, 247. ა. 62, 167,
 ძ. 44.
 ნაპოვნი ბ. 39. ვ. 108, 261
 ნარგევი ა. 54
 ნახამართლი ვ. 205

- ნახალი ვ. 13, 97
 ნახისსლი ვ. 112
 ნახროლი ვ. 183
 ნახუიდი ბ. 9, 164, 165, 167, 170, 309, 211, ძ. 16, ა. 70, ვ. 75, 111, 133, 160, 164, 165, 200, 248, 254, 260, 261.
 ნახუიდევი მ. 35
 ნახუიღობა გ. 240, ვ. 105, 160
 ნატამალი ვ. 256
 ნატყვევები ვ. 61
 ნატყვეწავი გ. 393
 ნაფაზიანი გ. 244, 245
 ნაფუძარი ვ. 250
 ნაქიშპარი ვ. 182
 ნაქმარობა ვ. 235, 237, 298, 307, 387
 ნაქნარი სშ., 120, გ. 251, 309, 362, 375, ა. 54, იგი ნაქნაოი, გ. 341, ნებით ნაქნარი გ. 382
 ნაქორწილვეი ბ. 278, ვ. 273
 ნაქურდალი ბ. 12, გ. 211, 245, 401, ვ. 151
 ნაქერივალი გ. 165
 ნალვლება პირს ნალვლება გ. 374
 ნალლობა ბ. 52, 280, 292, 293, 295—298, 300, 327, ვ. 373, 398
 ნაყოფი მ. 4, ბ. 217, ს. 12, გ. 181, 201, 235, 252, 294, 304, 340, 369, იგიველი ნაყოფი ს. 4
 ნაშენი ს. 81, 91, 133, ვ. 151, 156, 253, 256, დედის ნაშენი გ. 362, მამის ნაშენი გ. 362, პორტუგეის ნაშენი ს. 86, გ. 369
 ნაშენობა ბ. 344, 345, გ. 400
 ნაშვილები გ. 357, ა. 59, ვ. 261
 ნაშობი მ. 20
 ნაშოვარი გ. 152, 401
 ნაშოვნი ვ. 109
 ნაშრომი ვ. 225, ა. 54, ვ. 188
 ნაცარცი ა. 19, 122, ვ. 178.
 ნაცვალი მ. 37, ა. 80
 ნაცოლარი ძმის ნაცოლარი ს. 54
 ნაძლევი გ. 175, 176, ვ. 197, ნაძლევის დაძლევი გ. 176
 ნაწილი მ. 20, 22, გ. 237, ს. 21
 ნაწყენი ა. 52
 ნაწყენობა გ. 371
 ნაქამალი ა. 51, 53
 ნაქამი ა. 43, 51, 53
 ნაქირნახულვეი გ. 152, 387
 ნახევარი ვ. 52, 53, 57, 81
 ნახვა ბ. 71, 340, 376, ა. 96, იგიველი ნახვა ბ. 149
 ნახევარდანგი გ. 251
 ნახირი ვ. 171
 ნახნავ-ნათესავი გ. 152
 ნაქედნი ა. 64, 172
 ნდომა გ. 288, ძ. 12, ა. 50, 77, 97
 ნება ს. 84, გ. 178, 252, 288, 295, 317, 330, 352, 386, ა. 46, ვ. 84, 203, 233.
 ნებადართვა კრშ. გ. 202, 288, კ. 7
 ნებეფრობა გ. 385
 ნებით ბ. 36—37, გ. 163, 168, 181, 206, 226, 234, 270, 282, 285, 291, 294, 300, 301, 307, 309, 310, 315, 323, 333, 356, 357, 367, 390, ნებით მოჭდენა გ. 382
 ნებისყოფელი ძ. 16
 ნებისყოფელობა ა. 13
 ნებისით მ. 12
 ნეკი ვ. 48
 ნერგი ვ. 189, 190
 ნეშტი მ. 14
 ნივთი გ. 375, ვ. 205, 207, ითხი ნივთი გ. 375, 400
 ნივთიანი ა. 168
 ნიფხავი ა. 13, 21, 23, ნიფხავი იმის დაახვედნეს ა. 21, ნიფხავ-პერანგი ა. 163
 ნიშანი ბ. 67, 116, 335, 391, 392, ს. 9, 10, 45—49, 52, 57, 58, 82, 83, გ. 287, 287, 367, 383, 400, ა. 93, ვ. 208, 277
 ვაგნავსილი ნიშანი ს. 58, ნიშნის გ. მობრუნება ს. 58, ნიშნის დიდება ვ. 208, 390, ნიფხავან ნიშანი გ. 400, ნიშნის შიკემა ბ. 390
 ნიშნიანი ვ. 243
 ნიშნობა ს. 10, 57, ნიშნობის გარდაქდა ს. 9, ნიშნობის მოშლა ბ. 393

რუხლ მ. 22

რუხაუე მ. 5

რ

ობოლი მ. 4, 45—47. ბ. 249. ს. 3, 5, 43, 20, 92, 103, 144. გ. 165, 273, ვ. 134, 203, 261. გამოთ. ობოლი ს. 60

ობლობა ა. 54

ომი გ. 152. ძ. 36. ა. 19, 91. ვ. 152, 225, 254

ორბატონობა ვ. 176

ორგული გ. 200. მეფის ორგული ბ. 191

ორგულობა გ. 170. ვ. 7, 9, 222, 236. ტონის ორგულობა ბ. 50

ორდალი (ბძალი, მღვდლარე, შანთი) ა. 49, 90. ვ. 7—9

ორიანობა ვ. 176

ორკეცი ძ. 26. ა. 12, 17, 97. ვ. 52, 59, 59, 76

ორმო გ. 22, 164, 217, 218, 381. ვ. 256

ორსული ბ. 394. გ. 331. ორსული ღვდ-კაცი ბ. 118, 121

ორცოლიანი გ. 293

ოსტატი ბ. 344. ს. 132. გ. 151, 373, 380

ოქრო კრზ. ბ. 38, 70, 147, 196, 256. ს. 45, 57, 58, 86, 91, 125, 130, 136. გ. 152, 181, 334, 346. ვ. 16, 20, 21, 22

ოქროული გ. 233

ოციხთავი ა. 83. ვ. 102

პ

პაემანი, პეიმანი ბ. 199, 342, 343. ს. 36, 125. ა. 89. პეიმანის დაღება ბ. 101. ს. 139

პანკრატონი კრზ.

პაპა ბ. 157, 411. ს. 9, 69, 94, 127, 147. გ. 182, 252, 330. აშ. უმაწვილის პაპა ბ. 276

პარვა მ. 1. ა. 66

პარტახტი ძ. 28

პასეკი ბ. 191

პასუხი ბ. 65, 135, 196, 202, 242, 370, 398. ს. 60. გ. 168, 187. ა. 67. ვ. 73, 133, 188, 246, 261, 264, 269. პასუხის გაკება გ. 400. პასუხის მიგება ბ. 1. გ.

315, სიძარბაღის პასუხი გ. 313, სისხლის პასუხი გ. 201

პატიება ბ. 199, 271. აშ. ვ. 14, 247, 265

პატივი ბ. 1, 56. სშ. 42, 44, 69, 122. გ. 151, 152, 188, 198, 285, 287, 201, 307.

ძშ. 1, 8, 15. ვ. 24, 25, 56, 78, 211, 231. რაშეტნაეი პატივი გ. 256. პატივის

აზღ-ს. 66, 69, 122. სავაღის პატივი გ. 341. სახლის პატივი ს. 45—48, 52,

93. უფროსობის პატივი გ. 251, 220

პატივისცემა ს. 43, 44, 137. გ. 181, 256, 287, 304, 305, 324, 330

პატიოსანი ბ. 146, 364. აშ.

პატივი ა. 1, 25, 40, 66, 116, 168—170.

პატროაქი კრზ. ბ. 57, 62, 128, 132, 136, 140, 157, 238, 348. გ. 152, 193, 311, 369, 379

პატრონი ბ. 9, 39, 46, 175, 176. ს. 18, 22, 24, 27, 39, 53, 73, 76, 85. გ.

152, 197, 199, 204, 211, 215, 216, 218 — 221, 229, 230, 236, 240, 244,

249, 250, 267, 270, 327, 328, 339, 362, 369, 371, 372, 383, 391, 398, ვ.

7, 14, 16. ძ. 27, 44, 45. ა. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 16, 23, 35, 36, 40, 42—45,

52, 60, 66, 68, 76 — 78, 84, 85, 87, 95, 96, 113, 114, 152, 137, 148,

149, 157. ვ. 42, 52, 54 — 56, 68, 69, 75, 86, 94, 95, 100, 100, 135,

172, 182, 183, 188, 196, 207, 208, 209, 223, 224, 238, 245, 248, 254, 260,

262. ალავეის პატრონი ბ. 15, 103, 226, 254, 270. ადგილის პატრონი გ.

181. დაკარგულის პატრონი გ. 391.

გირაოს პატრონი ს. 130, 136. გ. 233.

ვივის პატრონი ს. 57. თეთრის პატრონი ბ. 101, 105, 203, 326. ს. 130, 131,

133, 134, 144. გ. 262, 233. იამულის პატრონი ს. 144, მიწის პატრონი ბ.

15, 49, 262, 417. მეგდრის პატრონი გ. 371. მრევლის პატრონი გ. 357. შო-

ნასტრის პატრონი ბ. 226. პირუტყვის პატრონი გ. 228. სათივის პატრონი გ. 381. საფქუავის პატრონი გ. 394. სა-

ქონლის პატრონი ბ. 5. გ. 227. ხაზლის პატრონი ს. 132, გ. 152, 227, 268, 377, 381. რწომის პატრონი გ. 217. ტყვის პატრონი გ. 202, 356. უწინდელი პატრონი ბ. 256. ფასის პატრონი ბ. 6. ქალის პატრონი ს. 57. ქონების პატრონი გ. 162. ყმის პატრონი ს. 75. შვილის პატრონი ს. 13. ცხენ-ქოროს პატრონი გ. 395.

პატრონობა ს. 1, 5, 12, 70, 99, 123, 142, გ. 252, 257, 331, 362. ქალთა პატრონობა გ. 251

პატრონუშობა გ. 171

პილწი გ. 266, 291, 326.

პირველობა ბ. 157

პირველქმნილი სმ.

პირი ბ. 66 ს. 21. ძ. 2, 7, 9, 41, 45. ა. 5, 60. ვ. 92, 167, 184, 195, 227, 236. პირზე დადგომა ბ. 389. პირზე წაყენება ბ. 339. პირით საშიშრად შეხედვა. ბ. 55. პირის შიგად შეღებვა ბ. 2

პირიანი პირიანი გამატყუება ძ. 15

პირისწყულიანად ყოფა ა. 61

პირმფერებელი ბ. 1

პირშო მ. 4

პირშობა მ. 20

პირობა ბ. 139, 307, 342, ს. 5, 22, 30, 31, 35, 36, 96, 101 გ. 165, 346, 347, 367. ვ. 135, 166, 167, 207, 236. პირობაზე მიცემა ს. 57. პირობილამ გასვლა ს. 125. პირობის გათავება ს. 22. პირობის დადება ბ. 203, 231, 324, ს. 57, 133, 140, გ. 165, 398. პირობის მიცემა ბ. 390. შენახვის პირობა გ. 165

პირუტყვი ბ. 13, 52, 64, 66. ს. 45, 81, 91, 120, 149, 150, 316, 361, 412, გ. 156, 162, 219, 225, 226, 228, 233, 234, 239, 244, 256, 320, 340, 346, 369, 371, 381, 392, 398, ა. 46, 52, 92. ვ. 22, 154, 157, 160, 167, 175, 188, 230, 249, 256. მკვნიბელი პირუტყვი ბ. 65. მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი გ. 371

პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველი გ. 178, 318. პირუტყუთან ურიგოდ ქცევა

გ. 319. პირუტყვის მოკვლა ბ. 65 პირუტყვის მოტაცება ბ. 44. დადალული პირუტყვი ბ. 386

პირფერობა გ. 188

პირშიშველი გ. 183

პოვნა ბ. 38, 39, 61, 254, 255, 362, გ. 236, 264 ვ. 186, 211, 261. წყალში საქონლის პოვნა ბ. 70

პრიანება ბ. 181. ძმ. ვ. 101, 155

პური მ. 22. ბ. 383. ს. 64. გ. 184, 291, 306, 359. ა. 20, 93. ვ. 98, 126, 162, 170, 175

პურის ნაყოფი გ. 256. პურის ნედლობა გ. 394

პურ-მარილი ბ. 153

პურობა მ. 4. ს. 8. ძმ.

პურობილი ბ. 191, 380

უ

უამი ძმ., 1. აშ., 55¹, 60, 88, ვ. 15, 16, 23 65

უამიერად ძ. 19. ა. 43

უამისცემა ძმ.

რ

რაწომ ძ. 1.

რაწომიც ძ. 2, 29

რაწომცალა ძ. 19

რაითაცა ა. 73

რამცა ძ. 1

რბევა ძ. 41, ა. 37, 58. ვ. 24, 55, 81, 98, 176

რევა ძ. 5. ვ. 236

რვალი გ. 18, 21, 22

რთვა ძ. 2

რიგი კრმ. სმ. 1, 3, 4, 20, 26, 30, 32, 33, 39, 40, 42, 45, 52—54, 60, 63, 69, 70, 72, 76—79, 84, 86, 102, 114, 125, 126, 128, 129, 136 — 138, 141, 143, 145, 149. გ. 151—154, 157, 180, 186, 188, 191, 202, 215, 237, 240, 251, 252, 260, 261, 274, 277, 280, 287, 299, 302, 304, 305, 307, 312, 320, 323, 324, 330, 331, 336, 344, 350—351.

362, 378, 379, 388, 393, ვ. 1, 6, 13, 17, 98, 104, 108, 119, 137, 150, 167, 175, 269, 270, ახალ რიგი გ. 232, დ-პატრონების რიგი სშ. დაწესებული რიგი გ. 153, ეკლესიის რიგი გ. 291, კანონის რიგი გ. 192, 199, მაშათა რიგი გ. 378, მოსეს რიგი გ. 369, მოფეცართი რიგი ს. 96, მუდლოს რიგი. გ. 186, 302, მუდლობის რიგი. გ. 288, 379, თიგოდამ გასვლა გ. 337, რიგოდამ გამოსული გ. 286, 313, რიგოდამ გამსულული სშ, რიგოდამ გასული სშ, რიგით გამოიგება სშ, რიგის აღება გ. 186, რიგის ბრძანება ს. 40, რიგის სამართალი ს. 21, საიდუმლო რიგი გ. 400, სამართლის რიგი ს. 5, 11, 14, 24, 28, 34, 35, 54, 66, 87, 90, 92, 104, 109, გ. 149, 285, საყდრის საშსახუროს რიგი გ. 375, სჯულის რიგი ბ. 210, ფიცის რიგი გ. 402, ტეელი რიგი გ. 232, წესი და რიგი ბ. 1, 62, 108, 221, კელოსნობის რიგი გ. 391

რიგება ა. 97, ვ. 2, 267

რიდება პ. 3

რიმონი ს. 26, 97

რისხვა ბ. 2, 38, გ. 200, 361, 362, 378, ვ. 238

რიცხვი ბ. 349

რეინა გ. 181, 316, ვ. 18, 49.

რონილება კ. 7

როსკიბი მ. 37

რტო კრშ.

რუ ბ. 417, გ. 384, ვ. 114, 170, 244

რუბი გ. 400, ვ. 16

რქა მ. 16, ბ. 65

რქენა ბ. 385, გ. 215

რქმა ბ. 30

რქუმა მ. 4

რჩ. (გუერჩის). მ. 21

რჩა (ირჩის) ა. 71

რჩენა, ვ. 110

რჩოლა გ. 215, 332, ვ. 158, 178, 196

რჩომა ბ. 415, გ. 216, 219, ვ. 100, 165, 188, 204

რძალი ს. 56, 134, გ. 383, ა. 52,

რძე გ. 369

რწმუნება ბ. 86, 89, 113, 141, 154, 279, 299, 332—340, 349, გ. 275, ვ. 235

რჯა ბ. 201, 354 გ. 308, 310, 373, 392

რჯული კრშ. ბ. 133, სშ. გ. 193, 289, 292, 300, 375, კ. 14, ვ. 78, 222, 254, რჯულზე მიყუარა გ. 168, რჯულის დაყდებ- გ. 167

რჯულმტკიცობა კრშ.

ს

სააფო დ. 15, ვ. 55

საამხანაგო ს. 125, ბ. 324

სააქიმო ვ. 92, 179, 194, 197

საბაბი გ. 305, 307, 312, 335, 346, 347, 394, ს. 84, ვაგდების საბაბი ს. 37, სიკუდილის საბაბი გ. 395

საბაღაზე ვ. 162, 171

საბატრო დ. 10, ა. 6, 13, 131, ვ. 12, 154, 202

საბატოობა ა. 129, 130

საბატონო ვ. 177, 192, 199, საბატონოდ მიყუარა ს. 18

საბატონუმო ა. 84

საბაღე ვ. 12

საბეგრო დ. 28

საბელი ს. 88, ა. 21, ვ. 69, 166, 180

საბოძვარი ბ. 181

საბრალო ბ. 66, გ. 276, 348, 390, ა. 72

საბრჯე ბ. 348, ეშმაკის საბრჯე ბ. 62

საბრჯე-გება ვ. 26

საბუთი ს. 107

საბურავი გ. 275

საბუარი ვ. 232

საბურობილე გ. 208

საბძელი ვ. 192, 204

საბქო ა. 35, 98, 99

საგანაჩენო ვ. 205

საგები ვ. 275

საგერზე ა. 12, 97

საგლეხო ა. 56
 სადაო ს. 40. გ. 402. ვ. 206, 213, 261
 სადგისი მ. 6
 სადგმელი მ. 28
 სადგომი გ. 361
 სადგური გ. 241
 საეპისკოპოსო გ. 189, 197, 198, 196, 400, 234
 საეკლესიო ძმ
 საერთო ვ. 111
 საერისთავო მ. 43
 საერო ბ. 128, 201, ვ. 61
 საექიმო გ. 173, 176, 184, 185, 210, 221, 385. მოტეხის საექიმო გ. 382
 საეკო ვ. 212
 სავანო ა. 52
 სავაქრო ბ. 160
 სავაქროდ ვ. 164. სავაქროდ გაგზავნა ბ. 106
 სავახშე ა. 83
 საწამითრო ძმ.
 საწრდო ბ. 399
 საწლავი ა. 95¹
 საწლაური მ. 12, 13, გ. 222, 227, 229, ვ. 154, 210, 247. შავიერი საწლაური გ. 393. ოთხშავი საწლაური გ. 222, 273, 227, 233, 234, 327, 329, 387, 390, 394. ორშავი საწლაური გ. 194, 215, 227, 233, 329, 387. ბ. 251. სამშავი საწლაური გ. 328 ხუთშავი საწლაური გ. 194, 222, 226, 236, 237, 388
 სათავადო გ. 181
 სათავდებო ა. 69
 სათავე ვ. 170
 სათავისთაო ვ. 105, 107
 სათემო ვ. 256
 სათვითოო ვ. 105
 სათიბი გ. 181
 სათივე გ. 381
 სათნო ყოფა მ. 41
 სათხოვარი ს. 42, გ. 360
 საიდუმლო მ. 52. ბ. 130. ს. 10, 41. გ. 400. ბ. 30 საიდუმლო ანდერძი ბ. 116
 საიქიო გ. 152, 169, 232

საკანონო გ. 155, 164, 166, 201, 203, 208, 211, 212, 221, 223, 231, 251, 263, 272, 282, 286, 288, 293, 295, 296, 315, 319, 322, 323, 339, 341, 345, 348, 356, 399, 402, ა. 22, 170, ე. 61, 62, 79, 80, 225, ბოზობის საკანონო გ. 293. ოცოლიანთ საკანონო გ. 356. საზომიერო საკანონო გ. 374. საკანონოს აითქვეა კ. 7, სიკუდელის საკანონო გ. 385
 საკარგავი ა. 45
 საკაცო ვ. 224, 231
 საკაცობო ბ. 130, 365
 საკითხავი ძმ.
 საკლავი გ. 256
 საკლისი ა. 80
 საკმელი გ. 181
 საკომლო ვ. 12, 103, 167
 საკრავი გ. 361
 საკუთარი ბ. 280
 საკურთხეველი გ. 190
 საკურთხი საფლავის საკურთხი გ. 353
 სალაპარაკო გ. 344
 სალარო ა. 152, ვ. 7, 155, 205
 სალაშქრო ძ. 19, 25, 43, ვ. 158
 სამამულე ა. 18, 31, ვ. 84
 სამამულლო ა. 46, 53, 61, 74, 81, 85, 95, 98
 სამანი გ. 257, 344, 366, 397, ვ. 241, 242, სამნათ რაგდება გ. 397, სამნია მოგლეჯა ბ. 36—37, 47
 სამართალი გ. 151, 157, 160, 168, 169, 171, 182, 183, 187, 189, 191, 199, 202, 203, 211, 212, 214, 216, 218, 223, 226, 228, 235, 237, 239, 240, 251, 253, 255, 256, 265, 270, 271, 276, 279, 280, 283, 288, 292, 294, 303, 306, 303, 312—317, 320, 323, 327, 329—332, 335—337, 340, 345, 346, 348—350, 356, 368, 371, 374, 381, 384, 392—394, კრშ, კშ, ს. 1, 40, 41, 44, 47, 144, ძმ., 29, 46, ა. 51, 53, 72, 79, ვ. 1—4, 7, 13, 82, 99, 131, 153, 156, 199, 205, 206, 235, 240, 243, 251, 258, 270, ბ. 1, 8, 12, 45, 56, 67,

35, 92, 134, 147, 166, 183, 193, 196, 202, 208, 280, 328, 343, 365, 370, 372, 403, ავი სამართალი ბ. 132. ბჭის სამართალი ბ. 127, 138. გამონგნით სამართალი გ. 276. გავრის სამართალი გ. 159. დაწერილი სამართალი ბ. 772. დედაკაცის სამართალი გ. 157. ებისკოპოსთა სამართალი გ. 152. თაუის სამართლის მოწლა ბ. 131. ქაშონის სამართალი გ. 191. ჯიბვი სამართალი ბ. 1. კეცია და ოჯაჯაქოს სამართალი გ. 180. მართალ სამართალი გ. 13. ბ. 2, 128, 212. მართალი სამართლის ქნა ბ. 2. მართალი სამართლის ყოფა ბ. 20. მართებელი სამართალი ბ. 1, 192. შ-სამართლის სამართალი ს. 141. ნაქნაობის სამართალი გ. 393. ნაქორწილუვის სამართალი გ. 179. წებით სიკუდილის სამართალი გ. 383. რიჯის სამართალი გ. 153, 159, 278, 289. ს. 21. საბჭიოს სამართალი გ. 201. სამართალში მიყვანა ბ. 19, 203, 205, 215. სამართალში მოხელა გ. 188. სამართალში წასულა ს. 111. სამართალში წაყვანა გ. 155. სამართალში წაწევა ს. 40. გ. 268. სამართლის არ მიცემა ბ. 313. სამართლის ვამბუღება გ. 151, 188, 277, 278. სამართლის ვამბუღებუბა გ. 188. სამართლის ვამბუღა ბ. 1. სამართლის ვარდაქეცვა ბ. 2. სამართლის ვარჯა ბ. 404. სამართლის ვანეჩეა ბ. 193. სამართლის განშორება ს. 40. სამართლის დაღება გ. 295. სამართლის დაჯიგვა ს. 40. ბ. 18, 134, 246, 379. სამართლის დამტკიცება ბ. 157. სამართლის დაწევა ბ. 193. სამართლის თხრება ბ. 120. სამართლის მიცემა ბ. 59. სამართლის მოწლა ბ. 136. სამართლის სასჯელი ბ. 74. სამართლის სამართალი გ. 310. სამართლის ქნა ს. 22, 105, 116. ბ. 1, 54, 105, 131, 136, 140, 157, 209. გ. 151, 188, 200, 251. სამართლის ქნევიანება ს. 69. სამართლის ყოფა გ.

323. ბ. 1, 18, 101. სამართლის რესი ბ. 209. საედრის სამართალი გ. 342. სიკუდილის სამართალი გ. 238. სიხბლის სამართალი გ. 152, 259, 382, 385, 386. სულიერი სამართალი გ. 307, 321, 357. სწორე სამართალი გ. 323. სჯულიერი სამართალი ბ. 266. ტაბტის სამართალი გ. 362. ქრთამით სამართლის ქნა ბ. 196. ღრთის სამართალი გ. 151. ბ. 1. შებნახეღთა სამართალი გ. 388. შეუწყალებელი სამართალი გ. 360. შვილის სამართალი გ. 261. ცოლ-ქრმის სამართალი გ. 346. წიგნის სამართალი გ. 311. ქეშმარიტი სამართალი გ. 195. კელმწიფის სამართალი გ. 151, 212, 383. ბ. 138

სამართლება ბ. 1, 16, 186. გ. 334, 352. ვ. 1, 2, 40, 246

სამართლიანად ვ. 263.

სამართლის გამამცხადებელი ბ. 58

სამართლის გამბრუნდებელი გ. 310

სამართლის მშლელი გ. 373

სამართლის მცოდნე გ. 393

სამართლის შემნახავი გ. 291.

სამართბი გ. 151, 353, 396. ვ. 92, 187, 194, 197, 219

სამართბო გ. 291

სამგალობლო ბ. 349

სამგვაპოვნება ბ. 347

სამგლოვიარო ბ. 97

სამდივნო ვ. 270

სამღურავი ა. 18, 27, 39, 67, 84, 88. ვ. 61

სამე მ. 5

სამება ს. 43

სამეკობრო ძ. 44

სამეფო კრზ., ძშ., ვბ. სამეფო ბეგარა ბ. 272. სამეფო დღე ბ. 188. სამეფო საბურობილე ვ. 379. სამეფო სჯულის კანონი ბ. 201, 239. სამეფო სჯული ბ. 79, 350. სამეფო ფიცი ბ. 240. სამეფოდ გამორთმევა ბ. 360. სამეფოს მუშაობა ბ. 270

- სამზარეულო ბ. 267
სამზითო გ. 205
სამზღვარი ვ. 6
სამთვითება კრზ.
სამთხრობლო ვ. 38, 154, 236
სამიტროპოლიტო ბ. 234
სამიწო ა. 70
სამკალი მ. 46, ბ. 231
სამკაული მ. 8, ვ. 151, 153, ბ. 231, 257
სამკვიდრო ვ. 138, 199, 225, 231, 240, ს. 11, 61, 63, ბ. 116, 301. სამკვიდროდ გათარხნება ბ. 271
სამკუიდრებელი მ. 4, 13, ბ. 108, 121, 135, 277, 280, 281, 284, 289, 293, 301, 411. სამკუიდრებელისაგან განგდება ბ. 80
სამკუიდრებელზე მიყვანა ბ. 31. სამკუიდრებლის დატეგება ბ. 31.
სამლოცველო გ. 351
სამოთხე სშ. გ. 252
სამომშლელი || სამშლელი ა. 89
სამოსელი მ. 23, 24, 28, 29, ბ. 345
სამოყალნო ა. 95
სამოყვროდ ა. 61
სამოძღვრებლად ა. 57
სამრეველო ა. 112
სამსახური ბ. 82, 128, 201, გ. 197, 347, 361, 374, 379, 400, ს. 20, 92, 133, ძ. 16, ა. 72, 139, ვ. 23, 261. ბატონის სამსახური ბ. 159. სამსახურის მოღვაწედი გ. 350. სამსახურის მოცდენი გ. 355. კელმწიფის სამსახური გ. 375
სამსაჯულო ვბ.
სამურდლო ვ. 270
სამუშაო ბ. 344, 345, გ. 391
სამღვდელო ბ. 3, 57, 128, 140, 398, გ. 357
სამღთო ბ. 130, 201, 365
სამღრთოვანი ვ. 17, ვბ.
სამშობლო გ. 334, ა. 46, 81, 82, ვ. 74, 84, 224
სამძღვარი ბ. 150, გ. 152, 181, 257, 344, 366, ძ. 42, ვ. 6, 61, 184, 241. სამძღვარის გამოცემა გ. 362. ქუეყნის სამძღვარი. გ. 397
სამცველოდ ა. 121
სამწყემსო გ. 256, ს. 133. ეზისკობოზის სამწყსო კ. 10. მამის სამწყსო გ. 396. მღვდლის სამწყსო. გ. 396.
სამწყსო გ. 151, 155, 288, 350, 351, 354, 363, კ. 7, 11, ვ. 245, ბ. 128, 157
სანადირო ვ. 172
სანატრელი ძშ.
სანახავი ვ. 49
სანახშირო ა. 159, 162
სანდო ვ. 13
სანთელი ბ. 346, გ. 194
სანთი გ. 181
სანიეთო ძ. 41, ა. 17
სანიკარი ა. 34
საოსტატო გ. 373.
საპალნე ბ. 341
საპარო-საინჯუ აშ.
საპატიო აშ. 1, 2, 6, 13, 17, 33, 38, 60, 66, 68, 96, 130, 131
საპატიუო ა. 17, 33, 47, 66, 136, 167, 171
საპატრონო გ. 152, 170, 251, 252, 257, 331, 332, 338 სშ., 100. მამის საპატრონო გ. 251
საპატრონუმო ა. 84
საპირო ა. 112, 159, 160
საპოვნელა ა. 92
საპყარი გ. 190
საპყრობილე ბ. 88, 191, 293, 362, 379, 381, სამეფო საპყრობილე ბ. 379. საპყრობილით მოპარვა ბ. 381. საპყრობილის უფროსი ბ. 380. ქუეყნის საპყრობილე ბ. 379
სარგებელი ბ. 332, 367, ს. 41, 144, გ. 232, 249, 289, ძ. 46, ა. 60, 93, ვ. 116, 117, 119, 132, 136, ბ. 1, 102. ვალი სარგებლით ბ. 90. თეთრის სარგებელი ს. 133. მართებული სარგებელი გ. 233. სარგებლით თეთრის ამღვი ბ. 140
სარგებლობა გ. 181, 390
სარგო გ. 301
სარეგვო ა. 45
სართი ვ. 167

- სარტყელი მ. 36
 სარჩელი მ. 8. 45. ა. 42, 90
 სარჩლეა ა. 77
 სარჩლობა ვ. 97, 213
 სარჩო ვ. 138. ბ. 122
 სარცხვენელი მ. 34, 36
 სარწმუნო ვ. 260. სარწმუნო კაცი
 ბ. 82, 127
 სარწმუნოება მ. 50. ბ. 144, 159, 267,
 336, 340, 395. მართლმადიდებელი
 სარწმუნოებაზე მოსვლა ბ. 72, 73.
 სარწმუნოების ჯარისმყოფელი ბ. 361
 სარწყავი გ. 152. ვ. 250
 სარჯელი სშ. გ. 238, 252
 სარჯულო კ. 13
 სასაკარგოდ ა. 55
 სასაღუქო ა. 46
 სასამართლო ს. 132. ძ. 29. ა. 97, ვ. 205,
 219, ბ. 1, 135, 154, 163, 193, 246,
 404. თეორიის სასამართლო ბ. 147. სა-
 სამართლო საქმე ბ. 379. სასამართლო
 სიტყვა ბ. 193. სასამართლო წესი ბ.
 209. სასამართლოში მიყვანა ბ. 165,
 236. საუბარი სასამართლო ბ. 245
 სასაპურო ძ. 18
 სასარგებლოდ ა. 94
 სასარჩლო ა. 53
 სასაფლაო ბ. 255, 302. ა. 25. ვ. 50, 108
 სასაქმე ა. 60
 სასაქმოდ ძშ.
 სასაქონლო ა. 33, 40, 46, 61, 81, 82,
 85, 89, 92
 სასახლე ვ. 31, 52, 103, 167
 სასახლი ვ. 103, 107, 111, 234
 სასახო ძ. 15
 სახეფო ძ. 2
 სასიყუდილო ვ. 202, 277, ს. 62, ვ. 229
 სასიყუდილოდ მიხვლა ბ. 329. სასი-
 ყუდილო წამალი ბ. 58
 სასიმთელი ბ. 361
 სასინათლო ბ. 266
 სასირცხო ა. 21. გ. 178
 სასირცხოდ ა. 20
 სასისხლო ა. 159
 სასმელ-საქმელი ს. 83. გ. 161, 360
 სასოება ბ. 1
 სასოფლო ვ. 195, 256
 სახულიერო ს. 51, 138. გ. 288
 სახუდიელი მ. 6, 10, 35, 37. ბ. 196, 231
 სახუდილად ა. 55
 სასწაული მ. 2, 11, გ. 400 სასწაულს
 შნო გ. 400 წმინდა სასწაული გ. 400
 სასწორი მ. 50. გ. 390. ბ. 1
 სასწორო ვ. 7. 80
 სასხდომელი მ. 21
 სასჯელი მ. 7, 8, 48, 52. ა. 101, 151,
 ბ. 59, 200, 374. სასამართლოს დღე-
 ბ. 1. სასამართლოს სასჯელი. ბ. 74
 სასჯულო ძშ.
 სატანი ვ. 153
 სატანჯველი ბ. 51, 362
 სატირი მ. 33
 სატივარი ვ. 360
 სატფური მ. 15
 საუდაბნო გ. 153
 საუკადრისო ვ. 90
 საუმცროსო ვ. 100, 103, 108
 საუნჯე ბ. 1. 346. საღმთო საუნჯე ბ.
 107.
 საუბატიო გ. 178, 348. ა. 13, 115, 121,
 141. ვ. 159, 210, 218, 251, 262, 267.
 საფიცების საუბატიო გ. 227. მოტა-
 ცების საუბატიო გ. 290
 საურავი ძ. 9, 19. ა. 85
 საურეგბელი ა. 17
 საუფროსო ვ. 100, 101, 103, 108,
 საუბუცესო ა. 48, 49, 153—155.
 საფადართ-უბუცესი კრშ.
 საფათერაკო ვ. 92, 95, 187, 188, 193
 საფახე ბ. 1
 საფიცარი საფიცრად მიჰოლა ბ. 246
 საფლავი ს. 51. ა. 25. ვ. 50, 218
 საფქუავი გ. 394
 საქებელი ბ. 378
 საქმე ს. 14, 22, 42, 44, 54, 55, 67, 69,
 72, 115. კ. 1, 7. გ. 151, 152, 168,
 197, 213, 258, 268, 280, 303, 307.

88, 19, 29, 32, 33, 41, 44, 46, ა. 1, 4, 67, 72, 90, 92, 102, 167, 168, ვ. 14, 24, 43, 98, 142, 173, 174, 187, 189, 192, 197, 206, 207, 230, 236, 237, 262, ავი საქმე ს. 67, 122, გ. 190, 272, 295, 296, 308, 325, 341, 347, 376, ბ. 6ა, ბატონის საქმე ბ. 54, ბოროტი საქმე გ. 295, ბ. 52, გამოუჩნებელი საქმე ბ. 26, დასაფრევბელი საქმე აშ. დიდი საქმე ბ. 193, ბილწი საქმე გ. 272, ეკლესიების საქმე კ. 7, კაი საქმე ს. 122, ყარგი საქმე ა. 41, კაცობის საქმე გ. 317, შარბალი საქმე კ. 12, შვარაობის საქმე ა. 92, მღვდელ-მონაზვნის საქმე კ. 7, ნოეთიანი საქმე ა. 166, საგინებელი საქმე გ. 189, საეკვო საქმე ბ. 26, 28, საეკვო საქმე ს. 78, სამლოო საქმე კ. 15, სასამართლო საქმე გ. 335, ვ. 379, სასიკუდილო საქმე ს. 28, სასულიერო საქმე, გ. 304, სასულიერო საქმე კ. 15, საურავის საქმე აშ. საქვეყნიერო საქმე გ. 197, 368, საქმეზე დაყენება გ. 377, საქმის გარიგება ბ. 231, საქმის გარჩევის ვადა ბ. 193, საქმის სინჯვა ბ. 26, საქმის მოქმედი ბ. 140, სუნაობის საქმე, კ. 7, სულს საქმე გ. 151, 353, 396, სჯულიერი საქმე ბ. 108, უწესო საქმე აშ. უჯვრო საქმე კშ. ქურდობის საქმე ბ. 42, სჯულის საქმე კ. 15, ა. 102

ხაქმებიანება ა. 58

ხაქმის მქნელი ა. 96

ხაქმის შემძლე გ. 349

ხაქმოზა ბ. 377, 386, დ. 43, ა. 60, ვ. 15

ხაქნელი ა. 58

ხაქონებელი ა. 169, 170.

ხაქონელი გ. 151—153, 157, 230, 292, 325, 334, 339, 345, 356, სშ., 3—5, 8, 112, 113, 135, 143, კ. 3, დ. 14, 45, ა. 40, 63, 77, 81, 82, 87, 88, 92, 97, ვ. 17, 75, 80, 88, 94, 107, 109, 110, 111, 131, 135—137, 145, 157, 160, 191, 199, 207—209, 219, 231, 232, 251, 260, 261, ბ. 1, 2, 4, 5,

9, 13, 38, 44, 68, 79, 91, 105, 163, 181, 183, 203, 206, 215, 238, 242, 243, 248, 272, 279, 282, 284, 286, 288, 295, 307, 312, 314, 324, 327, 333, 342, 382, ეკლესიის ხაქონელი ბ. 17, 107, მიზარებულს ხაქონელი ბ. 307, შობრავი ხაქონელი ბ. 140, 182, 203, ნაპარვევი ხაქონელი ბ. 12, სამეფო ხაქონელი ბ. 107, ხაქონლსადმი მიაკლება ბ. 280, ხაქონლით მორჩომა ბ. 68, ხაქონლის ბავი ბ. 276, ხაქონლის ბოძება ბ. 180, ხაქონლის განყოფა ბ. 387, ხაქონლის დაქვრა ბ. 39, 203, 277, ხაქონლის დაუნჯება ბ. 1, ხაქონლის მობარვა ბ. 251, ხაქონლის მოტაცება ბ. 36—37, ხაქონლის პატრონი ბ. 5, ხაქონლის სამეფოდ წაღება ბ. 350, 351, ხაქონლის უსამართლოდ შეკრება ბ. 28, ხაქონლის შეკრება ბ. 36—37, ხაქონლის წართმევა ბ. 39, 353, 379, საყდრის ხაქმხელი გ. 186, 189, 190, სული ხაქონელი გ. 381, უძრავი ხაქონელი ბ. 103, 140, 182, 203, შეწირული ხაქონელი ბ. 259, ხაქონლის პოვნა ბ. 70, 254—256, კერძო ხაქონელი ბ. 311

ხაქორწილო ვ. 224

ხაქორწინებელი გ. 151

ხაქროამო ა. 85

ხაქურდალი გ. 153

ხაქციელი ბ. 10

ხალალატოდ ა. 137

ხალმოთ ვბ.

ხალმნი გ. 331

ხაყდარი გ. 189, 199, 202—204, 274, 237, 238, 251, 284, 292—294, 301, 304, 309, 312, 314, 333, 339, 341, 342, 345, 346, 348—350, 352—356, 365, 369, 374, 378, 389, 401, 402, ს. 31, 42, 44, 51, 54, კ. 1, 7, 15, 20, ა. 169, 170, ვ. 9, 50, 106, 155, 173, 211, 232, ბ. 231, 238, 258, 287, დაქცეული ხაყდარი გ. 389, სასწაულის ხაყდარი გ. 400, ხაყდარზედ დასმული კ. 21, ხაყდარს შეხვეწა ბ. 232, ხაყდარიდან

- გაგდება ბ. 235. საყდრის კარი ს. 47.
 ბ. 151. საყდრის კერი გ. 301. საყდ-
 რის შესავალი ბ. 231. საყდრის შეხვე-
 წილი კარი ბ. 232. ქონტეს საყდარი
 გ. 198. ტელმწიფან კარის საყდარი ბ.
 234
- საყდროვანი გ. 188—190, 198, 286, 287,
 291, 298, 301, 303, 307, 257, 253,
 379. ს. 42. საყდროვანის მისხმა გ.
 366
- საყვედური ა. 120
- საყშო ს. 32. გ. 198
- საყოლი ბ. 287
- საყოფი მშ.
- საყურძნე მ. 47
- საშიშარი კარი საშიშარი ბ. 53
- საშოვარი გ. 152, 401
- საშუალი ა. 164
- საშუალო ვ. 100, 102, 503
- საჩივარი გ. 3, 23, 24, 205, 206, 216,
 228. ბ. 55, 92, 128, 136, 257. ა. 99
 შედის. საჩივარი ბ. 212. საჩივარშ-
 იანთვა ბ. 202
- საჩივლელად მისვლა ბ. 56, 65, 165, 342
- საჩინო ძ. 32. ა. 9, 13
- საჩხუბარი ბ. 141
- საცთური მ. 2. ბ. 346, 349
- საცილობელი ბ. 16. გ. 248. ა. 83
- საცმელი ბ. 329
- საცოდნელი გ. 265
- საცოლე ჯვარგაყვლილი საცოდლე ა. 39
- საცხენშავლო ვ. 255
- საცხოვარი მ. 1. ნ. 52
- საბაგლება მ. 36
- საბირკველა ბ. 231, 261, 345. გ. 262,
 284. ავი საქმის საბირკველი გ. 362
- საბო ვ. 107, 234
- საბოვარი გ. 181, 395. ვ. 230
- საბრაზავი ს. 6
- საბულველი მ. 20. ვ. 333
- საწამლავი ბ. 289, 355, 359
- საწბილოდ ა. 13
- საწესო გ. 301, 350, 396. საღმთო საწე-
 სო გ. 151
- საწინდარი ა. 43
- საწირავი გ. 351, 353. საწირავის კა-
 რავა ბ. 398
- საწიხქვილო ვ. 12
- საწნებელი მ. 6
- საწოლად ვ. 42, 188
- საწყალობელი ბ. 346
- საწყაო გ. 393
- საწყაული მ. 50. საწყაული მწკვი ბ. 1
- საწყენი ბ. 264
- საკირიხუფლო ა. 25, 34
- საკირნახულო ვ. 163, 246
- საქმელი მ. 27, 39
- საჭურველი ბ. 51
- საბარება სშ. 45, 47, გშ., 157, 398, 432
 ვ. 13, 118. ბ. 1, 82, 201, 244, 408
- საბასო ვ. 101, 102, 163
- სახე ბ. 54. ვ. 212. შართალი სახე გ. 212.
 შობიჩენელის სახე გ. 400. ნაბოძები
 სახე გ. 400
- სახელ-ღება ბ. 348
- სახიდ მ. 15—18, 27
- საბიერი მ. 54
- საბიერება ბ. 1
- საბიჩარი ა. 8, 13. ვ. 46—48
- საბლეული მ. 4
- სახლობუცესი ს. 6
- სახლი მ. 1, 6, 15, 23, 26, 29, 50,
 51, გ. 152, 157, 158, 161, 182, 197,
 251, 254, 260, 268, 272, 273, 275,
 279, 303, 334, 247, 368, 359, 381. ს.
 1, 39, 53, 63, 82, 112, 121, 132, 149,
 1, 21, 4, 3, 5, 6, ა. 18—20, 25, 37, 43,
 44, 46, 155, 169, ვ. 18, 42, 46—48,
 74, 172, 191, 210, 224, 231, 258. ვაშ-
 ყილველის სახლი გ. 398. გირაო სახ-
 ლი ბ. 103. ერისკაცის სახლი გ. 357.
 შეითი სახლი ს. 132. ლოცვის სახლი
 გ. 361. შაშის სახლი გ. 252, 330.
 მღვდლის სახლი გ. 396. პატრიარქის სახ-
 ლი გ. 152. საღმთო სახლი ვ. 361, საბ-
 ლის ადგილის წართმევა ბ. 47. სახ-

ლის აშენება ბ. 103, 262, 264. სახლის
 დაწვა ბ. 69, 103, 222, 224. სახლის
 შეთხრა ბ. 42, 43. სახლში მდგომი
 ს. 132. ქუეითი სახლი. ს. 132. წირ-
 ვის სახლი გ. 361. ხუცის სახლი გ.
 357. სახლის აშლა ბ. 160. სახლის
 დაქცევა. ბ. 306. სახლის დაჭირვა ბ.
 103. თავადის სახლი ბ. 128.
 სახლის გამტეხი ს. 121
 სახლის განმგებელი ბ. 160, 201
 სახლისკაცი გ. 155, 191, 251, 334, 353.
 ვ. 27, 60, 75, 83, 95, 111, 113, 148,
 175, 232, 263. ბ. 115, 123, 271, 295,
 300, 307.
 სახლიშვილი ვ. 21, 115
 სახლ-კარი ს. 109, 144. გ. 152, 345.
 ვ. 145
 სახნის-საკვეთი ვ. 204
 სახუასტაგე ა. 20
 საკდური ვ. 217
 საკედარი გ. 152, 217, 220—222, 228,
 264, 265, 276, 382, 388, 395. ს. 133,
 149. ა. 79, 89.
 საკელმწიფო კრშ. ვ. 154, 113. ს. 42.
 საკელმწიფოს გამორება გ. 358, 380
 საკელო ს. 4. ვ. 34, 115. ბ. 82, 148
 საკელის დაჭირვა. ბ. 382
 საკელოსნო გ. 391
 საკმარი ა. 43. ვ. 18, 190
 საკმრობა ვ. 46
 საკნავი გ. 182, 389
 საკსარი ა. 43, 116, 130
 საკუნდარი ვ. 183
 საჯარო ძ. 28
 საჯდომი ა. 33, 37
 საჯერი ა. 60
 საჯერობა ა. 60
 სელი მ. 28
 სენაკი ა. 169¹
 სენი ბ. 115. ვ. 167, 211, 225, 229
 სერვიტუტი ბ. 262—267
 სერტყი მ. 7
 სესხება ს. 139. გ. 232. უპატრონოდ
 სესხება ბ. 107
 სესხი მ. 37, 39

სეფე-ქალი ა. 24, 72, 73
 სვეტი კრშ.
 სუნაობა კ. 12
 სიავე ს. 36. გ. 214, 335. ვ. 80. საქმე-
 ლის სიავე გ. 335
 სიავი ა. 90.
 სიავკაცე ბ. 333. გ. 402
 სიარული ბ. 247. კ. 7
 სიახლე ა. 37
 სიახლოვე ბ. 418. ვ. 310
 სიბილწე ბ. 52. სიბილწის გერქვალ
 369
 სიბრალული ბ. 55
 სიბრიყუე გ. 335. ვ. 189
 სიბოროტე მ. 14. ბ. 289
 სიბრძნე კრშ. ბ. 130. გ. 286
 სიველი ვ. 213, 240. ბ. 25, 27
 სიგლახაკე გ. 240, 243, 367. ა. 61
 სიდედრი მ. 52. გ. 158
 სიდიდე გ. 278
 სიზმარი ტყვილი სიზმარი გ. 400
 სიკეთე ა. 11, 49
 სიკუდილი გ. 152, 164, 165, 172, 176,
 189, 202, 209, 221, 253, 262, 294,
 320, 333, 335, 336, 347, 372, 377,
 378, 402. ს. 86, 90, 105. ძ. 1, 15, 18.
 ა. 57, 134. ვ. 18, 24, 34, 61, 62, 150,
 177, 252, 259. ბ. 51, 282, 362. თავის
 თავის სიკუდილი გ. 315. ნებით სიკუდი-
 ლი გ. 383. სიკუდილით მოკუდომა ბ.
 355. სიკუდილის დღე ს. 65, 94, 101. გ.
 252. სიკუდილის შახე გ. 377. სიკუდი-
 ლის მოკუდომა გ. 383, 386. სიკუდილის
 ღირსი გ. 178, 180, 234, 255, 263, 277,
 290, 371. ს. 107, 117, 121. სიკუდი-
 ლის მიტემა ს. 117, 118. უნდომლად
 სიკუდილი გ. 323. უნებური სიკუდი-
 ლი გ. 383, 386
 სილამაზე გ. 161
 სიმაგრე ვ. 221
 სიმაპრი ს. 103. გ. 158
 სიმართლე გ. 151. ვ. 13. ბ. 1, 129, 237,
 242, 247, 409. მოქალაქობა სიმართ-
 ლით ბ. 1.
 სიმარჯვე ბ. 347

სიმთურაღე გ. 374. სიმთურაღეს ნიშან-
 ნი. გ. 374
 სიმართლე გ. 333
 სიმტყუენე ს. 88. 119. გ. 365. ბ. 1. 202,
 289
 სიმძულვარე გ. 159. 163. 301. 350.
 სიმძნე კრზ
 სიმზურვალე გ. 375
 სინანული გ. 152. 153. 282. 236. 293.
 339. 341. ბ. 362. სინახულში ჩაქარ-
 ნა გ. 318 ფეხზე დგომით სინანულ-
 გ. 336
 სინჯვა ბ. 28.
 სინჯი გ. 335. 345
 სირცხვილი გ. 377. ვ. 152. ბ. 49. 11
 კ. 21. ა. 13. 21. 151. სიოცხვილში-
 ჩაქარდნილი ბ. 200
 სისხლი მ. 12. 13. გ. 155. 172. 173. 184. 185.
 210. 213. 259. 268. 282. 290. 331. 393. კ.
 14. ძმ. 1—3. 5. 8. 10. 15. 17. 22. ა.
 1. 3. 12. 18. 20. 21. 23. 25. 28. 73.
 147. 164. 169. 171. ვ. 15. 17. 18. 23.
 24. 28. 29. 37. 40. 42. 45. 46. 48.
 50. 52. 55. 58. 60. 61. 75. 76. 81. 84. 87-
 89. 91—95. 115. 182. 218. 226. 242.
 251. 258. 263. 266. მართებული სის-
 ხლი გ. 231. მერმედი სისხლი გ. 172
 მთელი სისხლი გ. 174. 177. 218. 221
 ნახევარი სისხლი გ. 172. 174. 176.
 213. სისხლის გაერთება გ. 262. სისხ-
 ლის დაღება გ. 377. სისხლის თხოვნა
 ს. 105. სულის სისხლი გ. 152
 სისხლის მზღვედი გ. 152. გ. 168. 169.
 372
 სიტყვა ბ. 27. 140. 145. 192. 204. 291.
 332. 338. 349. 368. გ. 189. 262. 307.
 336. 367. 379. სზ. 10 57. 85. ძ. 29. 45.
 ა. 50. 90. ვ. 87. 212. 246. 260. ავი სიტ-
 ყვა ს. 116. სასამართლო სიტყვა ბ.
 193. სიტყვის გასინჯვა ს. 116. სიტ-
 ყვის გება ბ. 1. სიტყვის მოქმედი ბ.
 204 სიტყვის მიგება ს. 63. 69. 71.
 74. 85. 86. 88. 98. 115. 126. 129. 138.
 145

სიფროზილე ვ. 99
 სიქადული ვბ.
 სიყმილი კშ.
 სიუუარული ს. 83. გ. 198. 251. 261.
 325. 331. ბ. 184
 სიზორე გ. 285
 სიჩქარე გ. 285
 სიცოცხლე გ. 251. 357. ა. 57. 162. სი-
 ცოცხლის მიღება ბ. 353. 362
 სიცრუე მ. 14. სიცრუის მოქმედი ბ. 4.
 სიცრუის მხაჯული ბ. 2
 სიძე ს. 5. 103. ა. 157. ტყუილი სიძე
 გ. 348
 სიძება ბ. 79. 80. ა. 72
 სიძვა მ. 30. 37. სიძვის სასჯილდელი მ.
 35.
 სიძულვილი მ. 12. 29. ა. 140
 სიწმინდე გ. 186. 310. სიწმინდის წერა
 გ. 362. ვ. 50
 სიხარბე ა. 90. ბ. 1. ვ. 262
 სიხარული გ. 323. 331
 სიხაზმე მ. 7. ვ. 229.
 სკა გ. 247
 სკიპტრა ძმ.
 სპა მ. 22. ბ. 234. ს. 43. 44. გ. 186. 193.
 361. 373
 სშევა ა. 120
 სნეული ბ. 292
 სორახი ა. 42
 სოფელი კრზ. ს. 36. 39. 43. 61. 63. 64.
 69. 91. 108. 109. 112. 137. გ. 152.
 181. 292. 307. 361. 366. 390. 397. 400.
 კ. 12. 20. ძ. 2. ა. 22. 67. 154. 170.
 ვ. 12. 13. 54. 67. 69. 126. 160. 162.
 ბ. 1. 2. 54. 218. 229. 259. სოფლის
 მოქმედი ბ. 128. სოფლური პეე ბ. 126
 სოფლიონი ძ. 19
 სპა ვშ.
 სპასპეტი კრზ.
 სპილენძი გ. 181. ვ. 19. 20
 სროლა ვ. 92. 183
 სრული ძ. 44
 სტილი ვ. 124
 სტრატილატი კრზ.

სუბუქი ვ. 91
 სუზანი გ. 152
 სულადი ვ. 115, 219, 231
 სულადობა ს. 6
 სულთა მკუთველი მ. 43
 სული ს. 151. გ. 153, 187, 253, 369. ძ. 17. ა. 82, 170. ვ. 25, 137, 221, 224, 229, 233, 248. სულსათვის გაქვეყნება გ. 333. სულსათვის გაცემა გ. 357. სულის კეთილი გ. 396. სული ცხოველი გ. 375
 სულიანი ვ. 335
 სულნელის ცხება ბ. 230
 სუფრა გ. 152
 სუიდეა გ. 243. ს. 27. ვ. 105, 161. ბ. 4. ლ. 103, 382. ა. 45, 55, 71, 167. კაცის სუიდეა კმ. 1. სახლთა სუიდეა ს. 14
 სუიდეა-გასუიდეა ბ. 241
 სუიდულობა ბ. 393
 სწავლა კრშ. ბ. 128, 347, 362. გ. 289
 სწორე || სწორი ვ. 25, 42, 46, 50, 61, 76, 104, 150, 210, 260. მ. ვ. ძ. 8, 10, 26, 27, 29. ა. 70
 სწრება ძმ.
 სწუართვა კ. 15
 სხლომა აშ
 სხვაგვარი გ. 206, 313, 370
 სხვატომი გ. 208, 214, 215, 238, 313, 322, 370, 382
 სხვის-შვილი ა. 70. ვ. 229
 სხმა ვ. 92
 სხნილი გ. 304
 სჯა მ. 7. ვშ. ბ. 1. ღ. 201
 სჯული ს. 55. კ. 7, 21. ძ. 46. ა. 57, 73, 103, 103. ვ. 97, 237. ბ. 92, 121, 128, 225, 208, 210, 259, 279, 280, 305, 362, 363, 368, 387. დაბარებული სჯული ბ. 264. კათოლიკე სჯული ბ. 371. მოსეს-მიერ სჯული ბ. 58. მოქალაქობის სჯული ბ. 362. სამეფო სჯული ბ. 72, 350. სამეფო სჯულის კანონი ბ. 201, 239. საქელმწიფო სჯული ბ. 51. სიბრძნის სჯული ბ. 365. სჯულის გამწეული ბ. 140. სჯულის განწესება

ბ. 129, 368. სჯულის კანონი ბ. 1—3, 25, 49, 74, 76, 80, 95, 128, 144, 157, 162, 172, 175, 177, 211, 237, 262, 328, 349, 362, 372, 406. სჯულისაგან დამტაცებული ბ. 186. სჯულის რიგი ბ. 210. ღვაწლის მოქმედების სჯული ბ. 368. ძველი სჯული ბ. 39, 188, 362

ტ

ტარეული || ტაძრეული ა. 2, 28
 ტალიონი მ. 14. ბ. 67, 68. ს. 115, გ. 152, 201, 212, 213, 414. სიმბოლური ტალიონი გ. 178, 234
 ტანი გ. 161, 208, 212, 236, 252, 283, 290, 307, 320, 335, 345, 355, 373, 393, 402. ტანის დასუსტება გ. 374
 ტანისამოსელი ა. 43
 ტანისამოსი ბ. 230. გ. 152, 233, 234, 264, 266, 279, 334, 346, 396. ს. 45, 83, 96, 91. ბ. 229. ძ. 38. მიცვალებულის ტანისამოსი გ. 151. ტყვეობის ტანისამოსი. გ. 260 ქორწილის ტანისამოსი გ. 156
 ტანსაცმელი ბ. 152. ა. 162
 ტანშემძლებელი ს. 15
 ტანჯვა გ. 370. ბ. 20, 50, 59, 61, 72, 31, 137, 172, 190, 242, 346, 358, 373. ვ. 54, 65, 159. შეფისაგან ტანჯვა. ბ. 226, 229. ქლშით ტანჯვა ბ. 52, 358
 ტაძარი მ. 35. გ. 400
 ტაძრობილი ა. 150
 ტახტი კრშ. გ. 151, 152, 189, 285, 287, 288, 311, 380. სშ., 43 ტახტს დაღწევა გ. 380. წმინდა ტახტი გ. 357
 ტახტოსან-გვირგვინოსანი კრშ.
 ტარიფი ტარიფის მოკრალვა გ. 348
 ტავილი გულია ტავოლი ა. 169
 ტლინკი ბ. 10
 ტოლი ვ. 26. მ. 197
 ტრაპეზი გ. 152, 283. ბ. 54, 57, 257
 ტყავი გ. 155, 256
 ტყვია ვ. 183
 ტაუე გ. 152, 204, 205. ბ. 7, 38, 40. ვ.

19—21, 61, 97. ნასყიდი ტყუე ბ. 31.
 40. სამუღამოდ ტყუედ ყოფნა ბ. 31.
 ტყუის გამოცხნა ბ. 40, 41 ტყუის და-
 კსნა ბ. 297. ტყუის ყიდვა ბ. 7
 ტყუეობა ბ. 40, 299. ტყუეობილამ გა-
 მოცხნა. ბ. 39
 ტყუილი გ. 331, 335. ვ. 3, 13, 16, 88,
 236, 253 მრავალჯერ ტყუილი ს. 119

უ

უამებლობა ვ. 76
 უანდერძო ს. 1, 2, 4, 13, 142. გ. 396
 უანდერძოდ მოყუდობა ბ. 282, 284,
 285
 უარეა ა. 21
 უარზანგობა ძ. 31, 32, 39, 40
 უარია ა. 83
 უარისმყოფელი კ. 21. საჩქმუნოებას
 უარისმყოფელი ბ. 361
 უარყოფა ბ. 248, 305—307, 322, 410
 უარშიო გ. 262, ს. 6. ა. 23, 49
 უარშიობა გ. 155, 262
 უახაკო უახაკო გრმა ბ. 6
 უახაკობა ბ. 30
 უბანი გ. 155. ა. 13, 23, 86
 უბედიო ა. 36
 უბეჭდოდ ვ. 162
 უბნობა ძ. 29
 უბრალო მ. 13. გ. 215, ს. 114. ა. 29,
 36, 58, 86. კ. 23, 87, 29. ვ. 59, 63,
 65, 66, 95, 210
 უბრალოდ ბ. 200, 201, ვ. 66, 72, 95, 210
 უბრძანებლად ძ. 27
 უბრკობელად ა. 40
 უგებურად ძ. 21
 უგულუბელს-ყოფა მ. 23
 უგუნურება მ. 29
 უდაბნო გ. 153
 უდასტუროდ ბ. 5. ა. 86. ვ. 163
 უდები ვ. 214
 უდებ-ყოფა მ. 23
 უდედ-მამო ს. 2 ვ. 261

უდიდებულესი ა. 152, ვ. 73
 უვახშოდ ა. 95
 უზავი მ. 21
 უზალთუნი ვ. 15, 16
 უზესთაესი ა. 105
 უზიარო ა. 78
 უზიოო ბ. 286
 უთავადესი ა. 25, 33, 171
 უთავდებოდ ვ. 147
 უთამახუქოდ ვ. 147
 უთვალთ ვ. 152
 უთნევიარი ა. 84
 უთნეველად ა. 68 ძ. 29
 უთხოვნელი გ. 348
 უყადრისი ვ. 78
 უკან ძ. 27, 44, 45
 უკანონო კ. 1
 უკაცური ა. 56
 უცხოური მ. 8, 21
 უკოხავად ვ. 262
 უკლებლივ ვ. 174
 უკუდგომა ს. 96, 97
 ულამი ა. 66
 ულაყი გ. 229. ვ. 166
 ულაშქროდ ბ. 29, ვ. 85
 ულუკო-შკითხველი მ. 11
 ულუხობა ძმ.
 უმადლო ბ. 162, 177, 299
 უმამულოდ ვ. 164
 უმანკო გ. 332
 უმართებულო ვ. 79
 უმართლე ძ. 45, ვ. 7
 უმაღლესი ვ. 21
 უმაძღრობა გ. 374
 უმეუვისო ა. 23
 უმეშურნელობა გ. 350
 უმეცრად ა. 47
 უმზითო ს. 74, 85, 143
 უმზრახი ა. 38, ვ. 76
 უმოურალობა გ. 374
 უმთხრობლოდ ვ. 10
 უმკუიდრო ბ. 121, 290—295, 298, 301,
 303
 უმონასტრო ა. 3

- უმორჩილობა ს. 6. რიგის უმორჩილობა
გ. 354
- უმოდღურო კ. 8
- უმონებლად ა. 45
- უმონზოდ ვ. 260
- უმხგავსო ძ. 1. 15. უმტერო ა. 40.
უმტერო ა. 40
- უმტერ-უმოყვრო ა. 63
- უმტკიცე ა. 60
- უმტროდ ვ. 152
- უმცრო ძ. 31
- უმცროსი ბ. 253. გ. 156, 176. ს. 144.
150. ა. 47, 49. ვ. 37, 40, 42, 55, 67,
76, 80, 81, 103
- უმცროს-უფროსი ა. 94
- უნაღუღელობა გ. 221, 304, 388, 391.
ბ. 39, 221, 299, 327, 380, 381. ვ. 207
- უნაწილო ვ. 8
- უნახშიროდ ა. 123.
- უნდო ა. 84
- უნდომლად გ. 283. ა. 47
- უნდომლობა გ. 342
- უნებური გ. 201, 226, 300, 303, 323,
348, 385. ბ. 388. ვ. 168, 192, 207
კაცის უნებურად კელა ბ. 338 უნდო-
მლად მოკდენა გ. 385 უნებურად
მოკედლობა ბ. 77 უნებურად მოტაცება
ბ. 49 უნებურად მოკდენა გ. 382, 385.
უნებურად ნაქნარი გ. 382 უნებურად
წართმევა ბ. 36—37
- უნებურობა გ. 342
- უპატიო ბ. 1, 2, 364. უპატიოდ ყოფი
ბ. 1, 143
- უპატიობა ა. 97
- უპატიურად ვ. 61, 64, 80, 90
- უპატიური ვ. 159
- უპატიურობა კ. 17
- უპატრონო გ. 161
- უპირისწყალობა ს. 66, 115, 139. გ. 178,
207, 287, 362
- უპირშოესი მ. 20
- უპიროდ ვ. 207, 260
- უპრიანე ა. 95. ძ. 16
- უჟამო ა. 50
- ურემი გ. 245, 383
- ურიგო ს. 85, 88, ბ. 58. ვ. 64, 80, 98, 267.
ურიგოს თქმა გ. 308
- ურიგობა გ. 151, 153, 165, 195, 255, 259,
389
- ურიღველობა ვშ.
- ურიჩი მ. 21. ს. 6.
- ურიობა გ. 262
- ურცხვნივ ა. 46
- ურწმუნო ბ. 40, 58. ურწმუნო კაცი ბ. 140
ურწმუნო მოწამე ბ. 145. ურწმუნო
შეუღლე ბ. 73
- უსაბატიო ა. 33
- უსაბატიოესი ა. 30
- უსაზომო ძ. 1
- უსამართლო ბ. 1, 2, 58, 130, 131, 141,
144, 364, 365, 371. ძშ. ა. 164. ვ. 1,
2, 205, 226. უსამართლოს განსჯა ბ. 1
- უსამართლობა ბ. 25. გ. 153, 155, 397
ვ. 197
- უსამართლოდ ა. 131, 147, 148. უსამარ-
თლოდ გინება ბ. 58
- უსამშლელოდ ა. 89
- უსასახლოდ ვ. 53
- უსაქმო ა. 97
- უსაქმობა ა. 42
- უსაქონლო ვ. 175
- უსახლისკაცო ვ. 261
- უსახლკარო გ. 359
- უსახო ძ. 15
- უსირცხნოება ა. 32
- უსმინარი გ. 332
- უსულო გ. 335
- უსყიდი ვ. 164
- უსჯულისკანონო ბ. 2
- უსჯულო გ. 152, 162, 208, 211, 214,
218, 269, 320, 323, 383, 398, 402. ვ.
142. ბ. 33, 38, 40, 362, 371, 400. ვ.
96, 97. უსჯულოდ შეუღლებული ბ.
72. უსჯულო კაცი ბ. 330
- უსჯულოება მ. 5, 13, 14, 48. ბ. 38. გ.
362
- უფალი მ. 23, 37. გ. 152, 187, 237, 251.

252, 291, 293, 299, 354, 370, 407.
 კ. 1.
 უფიცრად ბ. 202, ვ. 3
 უფიცრობა ვ. 205
 უფლება მ. 33, ბ. 286, 347
 უფლისწული ვ. 33
 უფროსი გ. 151, 152, 156, 175, 176,
 187, 251, 261, 285, 301, 314, 330,
 356 ბ. 3, 5, 8, 72, 109, ბ. 6, 31, 55,
 84, ძ. 28, 21 ა. 47, ვ. 5, 25, 37, 42,
 55, 56, 75, 80, 100, 103, 108, 188.
 ალაგის უფროსი ბ. 111, 360, ალაგის
 უფროსი კაცი ბ. 209, საყდრის უფრო-
 სი ს. 47, სამყარობილის უფროსი ბ.
 380, 381, უფროსი კაცი ბ. 1, 53, 394.
 ჰეცენის უფროსი ბ. 346, ყაზახის უფ-
 როსი ბ. 376, დღით უფროსი(სი) ვ. 175
 უფროსობა გ. 261, ბ. 84, 157, ვ. 56, უფ-
 როსობის ღირსი გ. 349, უფროსობის
 ღირსი და შემძლე გ. 349
 უკვედაესი ა. 28, 105, 106
 უკვემოესი ა. 128
 უკიშპარი ვ. 42
 უკმობა კ. 12
 უკნელობა ა. 27
 უკონელი გ. 356
 უკორწილოდ ვ. 262
 უკრთამობა ვ. 99
 უკრთამოდ ძ. 29
 უკრმო ს. 62 ბ. 312
 უღელი ს. 42
 უღირსება ბ. 398, კ. 18
 უღირსი ა. 131, კ. 18, ძ. 26
 უღონოდ ა. 47, 85
 უღონო ბ. 288
 უღონობა ვ. 80, ვ. 288
 უშვილო გ. 253, 346, ვ. 108, 113, 261
 უშვილობა გ. 322
 უშიშობა ა. 66
 უშიშრობა ვ. 165, 207, 394
 უჩინარი ძ. 40, ა. 125
 უციალებელი ბ. 116, ვ. 213, 234
 უცალებლად ძე. ა. 44, 89
 უცაზისთაო ძ. 14

უცხოთ ა. 39
 უცოდვო გ. 206
 უცოდინარი გ. 286, 375, 390, ბ. 2.
 უცოდინარი კაცი ბ. 127
 უცოდინარობა ვ. 151, 166, 237, 223,
 237, 297 ბ. 355, 385
 უცოდნელობა ა. 144
 უცოლო ბ. 273
 უცხო გ. 357, ვ. 148, 198, 234
 უძლეველი კრშ.
 უძრავი ბ. 46, 299, 342, უძრავი საჭო-
 ნელი ბ. 105, 140, 182, 203
 უძლებობა ვ. 148
 უწესო აშ. 49, 86, ძე. 15, 46
 უწესობა კშ.
 უწვერული გ. 182
 უწიგნოდ ა. 158, ვ. 207, 260.
 უწინდელი ვ. 95
 უწირავი გ. 379
 უწმინდური გ. 398, ვ. 195
 უკუო ბ. 99, 295, გ. 332
 უკუობა ბ. 6, 59, გ. 314
 უკუმელობა სშ.
 უხამსი ა. 52
 უხვედრობა კშ. 7
 უბუცესი მ. 20, 23
 უქმარ-გასრული ა. 72
 უქმარი უკმარი შინა ბ. 170
 უქდური ს. 59
 უქდურობა გ. 362, 363
 უქელშეწიფო ვ. 95
 უქელშეწიფოდ ვ. 258
 უქეროუ ვ.

ფ

ფათერაკი გ. 239, ს. 146, ბ. 358, 388,
 ვ. 92, 95, 183, 192, 193, 230, 252
 ფაფრაკობ ძ. 12
 ფანჯიაკი ვ. 255
 ფარღი ვ. 104
 ფარი ბ. 270, ვ. 7
 ფარისცელო. გ. 211, 315, 326, 365
 ფარჩა ბ. 382, ვ. 254, ს. 148, ვ. 19, 20,
 175

ფასი მ. 20. გ. 155, 165, 173, 177, 185, 205, 208, 215, 216, 244, 247, 252, 281, 282, 292, 364, 371, 373, 388, 391, 395. ს. 5, 14, 21, 32, 35, 36, 85, 91, 108, 125, 149. ბ. 4—7, 10—12, 22, 203, 266, 306, 322, 342. ძ. 2, 6, 32, 36. ა. 3, 45, 54, 55, 66, 58, 73, 76, 95. ვ. 54, 95. ვ. 11, 17, 22, 107, 130, 163, 165, 166, 218, 242, 247, 257. კაცის მკუთლულობის ფასი გ. 393. კაცის ფასი გ. 152, 213. მართებული ფასი ბ. 14. საფლავის მიწის ფასი გ. 396. სიყვდილის ფასი გ. 393. თხილის ფასი 152, 215, 383, 393, 375. ფასის პატრონი ბ. 6. ფასის პოვნა გ. 264. წამლის ფასი ბ. 66.

ფეიქარი ბ. 344, 345

ფერი ვ. 17, 25, 187

ფესვი ბ. 261. გ. 369

ფეხვი ვ. 16, 123

ფეშქაში გ. 151, 307, 332. სასწაულის ფეშქაში გ. 400

ფეჟი მ. 14. ძ. 36. ბ. 66, 260. გ. 167, 373. ა. 5. ვ. 44, 46, 220. ფეჟის მოჭრა ბ. 376. ქელისა და ფეჟის მოჭრა ბ. 362

ფილასოფოსი კრზ. ბ. 1. სზ. გ. 154

ფილთა ვ. 49

ფინიკი ბ. 1.

ფიტი გ. 247

ფიჭრი გ. 240, 248. ს. 40

ფიჩუ მ. 23, 45

ფიცება || ფიცვა ვ. 37, 41, 237, 239

ფიცო გ. 227, 235, 344, 402. ს. 96, 125, 150. ბ. 240, 403, 407, 409. ა. 33, 17, 65, 85, 86, 91, ვ. 6, 10, 11, 24, 37, 38, 39, 51, 52, 62, 71, 86, 97, 103, 144, 147, 151, 200, 210, 237, 239. სა-მეფო ფიცო ბ. 240. ფიცის გაადვილება გ. 402. ფიცის დადება გ. 402. ბ. 243, 404. ფიცის განშორება ბ. 402. ჭურღლი. ფიცო ბ. 244. კრზის ფიცო ბ. 405

ფიცებელ მ. 6

ფლური გ. 152, 400. ს. 45, 58, 139, 140. ბ. 64, 80, 182, 198, 345, 377, 390.

ფროზილობა ბ. 327

ფრინველი გ. 267, 362

ფუზე || ფუძე ა. 56. ვ. 12, 103

ფული ბ. 377

ფური გ. 152, 215, 219, 246, 265. ს. 31, 133

ფუტკარიანი გ. 247

ფქვილი მ. 43

ძ

ქადაგობა გ. 302, 304, 351, 379. სზ.,

ქაღება ა. 99

ქალაქი მ. 4, 7, 8, 10, 12, 13, 19, 21, 31, 51. გ. 152, 181, 189, 247, 242, 262, 288, 301, 323, 364, 378. სზ., 38, 97, 91, 109, 137. ბ. 191, 265, 312, 363, 378. ძშ. ეკლესიის ქალაქი ბ. 218. სა-კელმწიფო ქალაქი ს. 45

ქალბატონი ბ. 127, 209, 229, 234, 213, 358

ქალ-ვაჟი ს. 4, 89. გ. 343

ქალი მ. 29, 31—33. გ. 151, 152, 155, 179, 203, 205, 231, 253, 254, 313, 326, 330, 331, 334, 338, 347, 348, 362, 367, 383, 399. ს. 1—6, 9, 10, 13, 15, 45, 46, 55, 57, 60, 85, 89, 90, 93, 95, 127, 129, 142, 146. ბ. 11, 49, 72—74, 78, 80, 215, 216, 277, 280, 294. ა. 39, 46, 62. ვ. 67, 68, 70, 73, 74, 77, 84, 97, 110, 151, 223, 224, 248. აზნაურო ს. ქალი გ. 346. აზნაურიშვილის ქალი გ. 345. გაუთხოვარი ქალი გ. 252. მოსა-ქალი ბ. 399. საღბაღდოს ქალი გ. 251. ქალის თხოვა ბ. 390. ჰანწული ქალი გ. 237

ქალიშვილი ს. 13. გ. 252. ფ

ქალწულება მ. 29. ბ. 79, 98. გ. 156, 273

ქალწული მ. 29. ბ. 78. ს. 62, 63. გ. 174, 180, 231, 353, 334. ქალწულის გამ-ბრწნელი ბ. 191

ქანი გ. 181

ქარავანი ა. 65

- ქარვასლა ბ. 315. ს. 149, 150
 ქართული ბ. 369. მღვდლის ქართული გ. 283
 ქარტეზი ვ. 152
 ქალაქი ბ. 116
 ქაჯი ვ. 398
 ქებული ბ. 1
 ქელი ა. 22
 ქენება კრმ.
 ქერი ბ. 71, 383. ვ. 16, 49, 122, 124, 265
 თორმეტი ქერი გ. 400
 ქვა ბ. 273. ქვისა და კირის ზიდვინება ბ. 2.
 ქვის დაკრება მ. 3, 8, 21, 29
 ქვევრი ვ. 248 ვ. 103
 ქვემო ა. 61
 ქვემოთი ვ. 20, 27, 31, 32
 ქვეშაგები გ. 279
 ქვეშეთი ა. 3, 96
 ქირა გ. 152, 229, 230, 250, 276 ბ. 219, 220, 226, 228, 342, 343, 418. ქირაზე შეროგება ბ. 227. ქირით მიცემა ბ. 226
 ქირაობა ბ. 341—343. გ. 276. ა. 79. ვ. 229
 ქისა ვ. 18
 ქიში ვ. 42, 183
 ქიშობა გ. 287, 378, 383, 385, 389, 297 ბ. 358. ვ. 147, 188
 ქმარი მ. 30, 41. გ. 152, 156, 158—162, 164—166, 178, 180, 212, 251, 291, 316, 317, 331, 345—347, 356. ს. 46, 49—51, 54, 61, 64, 66, 67, 72, 73, 79, 82, 85, 89. ბ. 82, 89, 184, 215, 216, 280, 282, 286, 358, 399. ა. 23, 26, 30, 32, 39, 46, 50, 81, 145. ვ. 65, 67, 71, 74, 84, 85, 87, 168, 224, 225, 231. აბალი ქმარი ბ. 82, 83. გამშვებო ქმარი გ. 295. პირველი ქმარი გ. 161. ბ. 83. სჯულიერი ქმარი ბ. 82, 96. ქმრის შერთვა ბ. 82—83, 96—98, 294 ა. 81
 ქმარყოფილი ა. 46
 ქმარშვილიანი გ. 251
 ქმრის-ცოლი მ. 30
 ქნა ძ. 15, 16, 22, 26. ვ. 67, 160, 200, 225, 246
 ქოთლოსანი ა. 9
 ქონება სშ. 1, 5, 6, 11, 13, 18, 20, 49, 51, 54—56, 70, 77, 79, 80, 89, 90, 99, 101, 123, 124, 142, 143, 146. გ. 151, 157, 161, 252, 253, 326, 331, 334, 357, 358, 383, 396. მშ. ა. 31, 42, 43. ვ. 17, 67, 103, 113, 165, 253, 259—261. სათავისთაო ქონება გ. 191. საქონლის ქონი გ. 357
 ქორებისკომოზი გ. 284, 302. კ. 7, 12—14
 ქორწილი ს. 82, 83. გ. 161, 180, ბ. 80, 98, 215, 282. ა. 34. ვ. 35, 225
 ქორწილნაქმარი გ. 159
 ქორწინება გ. 150. ბ. 78, 80, 82, 93. მეორე ქორწინება ბ. 96. სჯულიერთა ქორწინება ბ. 284.
 ქრთამი მ. 7, 52. ბ. 54, 95. გ. 153, 188, 278, 288. კ. 18. ბ. 1, 53, 91, 95, 154, 196, 201, 380. ა. 85, 90, 99. ვ. 4, 97. ქრთამით გათარსება ბ. 226. ქრთამით სამართლის ქნა. ბ. 196. ქრთამის აღება ბ. 55, 95. ქრთამის აღება კ. 1. ბ. 197. ქრთამის გაღება გ. 370
 ქრთამის ჩაღება ბ. 91
 ქრისტიანი ბ. 3, 72, 74, 200. გ. 152, 204, 211, 219, 238, 300, 323, 353, 370, 382, 383. ს. 53, 54
 ქრისტიანობა ბ. 39, 161. გ. 300, 324, 353. ვ. 252
 ქრმიანი ს. 84
 ქრონიკონი ვ. 362. ბ. 116. ვ. 143
 ქუა ბ. 418. გ. 176, 323, 283. ლაღი ქუა გ. 397. ქუის მოშვრელი ბ. 273
 ქუაბი ა. 33
 ქუა-პორბალი ვ. 250
 ქუან (აქუნდეს) ა. 1, 150
 ქუეფრი გ. 182
 ქუეყანა მ. 1—3, 5, 6, 12, 51. ბ. 41, 107, 113, 275, 347, 349, 383. გ. 152, 164, 167, 181, 259, 285,

295, 301, 302, 331, 352, 355, 356, 362, 363, 375, 401. სმ. 39, 41, 42, 44, 45, 52, 120. კ. 21. კრშ. მ. 1. ძ. 2, 5, 8, 17, 27, 45. აშ. 49, 67, 95, 169 ვ. 99, 148, 158, 164, 169, 170, 176, 214, 222, 254, 257. ქუეყნის საპყრობილვე ბ. 379 ჩვეულობით ქვეყანა გ. 388

ქუეშაგები გ. 396

ქურდი ვ. 152, 202, 222, 223, 227, 293, 335, 370, 387, 390, 391, 401, 402. ს. 29, 36, 88, 104, 117, 121, 146, 148. ბ. 12, 17, 42, 258, 310, 323, 327, ა. 65. ვ. 3, 42, 148, 151, 164, 210, 211, 249 ქურდის დაბმა ბ. 17. ქურდის დაჭერა ბ. 17. ქურდის მოცემა ბ. 319 ქურდის ფიცი ბ. 244. ღამით ქურდი ბ. 312, 313. ცხადი ქურდი ბ. 311, 316

ქურდობა გ. 387, 390, 402. ს. 36, 121. კ. 5, 6. ბ. 313, 319, 323. ა. 65. ვ. 150, 151, 154, 159, 249. ქურდობისათვის ჩაქოლვა ბ. 38. ქურდობის საქმე ბ. 42.

ქური ა. 115

ქურივი მ. 4, 45—47, 51, 52. გ. 178, 279, 337, 341, 350. ს. 43, 48, 71. ბ. 49. ვ. 203, 204, 337

ქუჩა ხაზრისა და ქუჩის შემოღობვებ. ბ. 2.

ქუხილი ბ. 1.

ქცევა გ. 318. კრშ. მ. 46. ა. 57. ვბ. ქცეულობა ვბ.

ლ

ლალა ვ. 217, 250

ლალატი ბ. 168, 172. ს. 128. კ. 16. მშ. აშ. 33, 40, 59, 117, 152, 161, 162, 166. ვ. 7, 9, 59, 60

ლალატ-შეცოდება ა. 59

ლაშე გ. 223

ლარი გ. 250

ლარიბი გ. 232, 276, 360. ბ. 1, 13, 25, 36—37, 68, 77, 78, 80, 152, 196, 199, 280, 284, 318, 351, 336, 344

ლარიბობა ა. 22, 40, 83. ვ. 147

ლალალება მ. 5, 32

ლვინო მ. 4. ბ. 71, 315. ს. 44, 64. გ. 248, 256, ვ. 93, 98, 128, 189. ლვინო-ში მოტყუება ბ. 24

ლვინობისთვე ს. 41

ღირსება გ. 357. ბ. 330

ღირსეულობა გ. 307

ღირსი ა. 18, 32, 68. ძ. 11, 18, 28. ბ. 333, 336, 340.

ღმრთისმშობელი აშ.

ღობე ბ. 260. გ. 233, 378. ვ. 192

ღონე კ. 10. კ. 131

ღონება ბ. 342. ვ. 133, 134

ღორი ბ. 414 ღორის ქოგი გ. 398

ღუაწად მ. 42

ღუაწლი მ. 41. ბ. 367

ქ

ყაბაბი ვ. 92

ყაბულემა გ. 338, 340

ყაბული ვ. 163, 164, 269

ყადარი ვ. 10, 37

ყაღალა ვ. 173

ყავარჯენი გ. 151

ყაზახი გ. 292, 320, 335, 383. ს. 117. ბ. 307, 327—329. ვ. 89, 148, 213, 229. ყაზახის უფროსი ბ. 376. ცხადად ყაზახი ბ. 321

ყანა მ. 27, 40, 46. გ. 225, 270, 384. ბ. 36—38, 46, 219, 221, 226, 227, 260, 414, 416. ა. 40, 44, 52, 169. ვ. 192

ყარაული გ. 152

ყბელი ა. 50

ყბედობა ა. 50

ყენი ვ. 2

ყელი ვ. 48, 69. ყელის გამოჭრა ბ. 99

ყელ-საბლიანი ა. 23, ვ. 69

ყეფა ძაღლის ყეფა ა. 16

ყიდვა მ. 6. გ. 189, 204, 215, 235, 247, 335, 347, 398, 401. ს. 21, 26, 35, 38, 68, 97, 108, 109, 125. ბ. 12, 176, 320, 383. ა. 23. ვ. 111. მამულის ყიდვა ბ.

24 საცოლის ყიდვა გ. 205 ტყუილ გ.
 ღვა ბ. 7, ქელის ყიდვა გ. 155
 ყირათი ვ. 16
 ყმა ს. 14, 16—21, 23, 24, 27, 28, 30,
 31, 35—37, 53, 72, 75, 76, 81, 86,
 91, 108, 112, 129, ვ. 152, 189, 199,
 204, 218, 269, 323, 356, 372, 376, 383,
 384, 386, 402, ბ. 11, 34, 50, 159, 160,
 235, 254, 318, 358 დ. 41, ა. 11, 31,
 35, 44, 55, 70—78, 84, 148, 149, ვ.
 1, 2, 12, 21, 27—39, 42, 81, 95, 98,
 106, 110, 115, 201, 202, 248,
 258—260 გაპარული ყმა ვ. 323, სას-
 ყიდი ყმა ბ. 158, 163—167, 175, 308,
 319, 358, ყმად ყოლა ბ. 40, ყმად შეტ-
 ჰხა ს. 32 ყმის ფაქტა ს. 22, ბ. 8,
 მონასტრის ყმა ბ. 226
 ყმაწვილი ვ. 172—175, 189, 218, 224,
 331, 342, 354, 358, 373, 375, 382, 354,
 395, 399, 402, ს. 5, 98, 100, 118, 124,
 143, 144, 147, 149, ბ. 201, 247, 249,
 ვ. 133, 147, 256, 261, ყმაწვილის ბაბა
 ბ. 278
 ყმაწვილობა გ. 207, 289, ს. 3
 ყმობა ს. 129, ვ. 93, 110, 201, 202, 260,
 ს. 32, ა. 72
 ყოვლგნით ძმ.
 ყალ ძმ
 ქორული ვ. 171
 ყოფა მ. 14, დ. 15, 46, ა. 41, ვ. 195, 270,
 ყოფინება დ. 15
 ყოფნა დ. 16
 ყრილობა გ. 238
 ყრბა ბ. 6, 77, 122, 251, 300, 348 ეკა-
 ქო ყრბა ბ. 6 ყრმის ფიქრ ბ. 405
 ყრუ გ. 340, ბ. 250, 281
 ყური ვ. 48, 181, 196
 ყურძენი მ. 40

შ

შაბი გ. 181
 შაგირდი გ. 151, 231, 273, 283, 385,
 შაგირდიობა გ. 151
 შანთი ვ. 6, 39, 62

შარავანდელი კრშ.
 შაური ვ. 15, 16
 შეაღწება ს. 42
 შებუღება ს. 113, ა. 85
 შებოღწება მ. 52
 შებმა ა. 49
 შებრალება გ. 234, 252, 279, 327, 332,
 360
 შებრუნება ბ. 13, ს. 21, 22, 35, 36, 57,
 გ. 244, 245, 247
 შეგდება ა. 27, 40, 95, ვ. 10, 12, 37,
 144, 237, 239
 შეგდებული ვ. 10
 შეგზავნა ვ. 229
 შეგინება მ. 29, 31, 41, გ. 155, 187,
 189, 191, 237, 251, 272, 326, მ. 41,
 ს. 19, 110, ვ. 226, 259 გეორგიის
 კუროხევის შეგინება გ. 345
 შეგნება დ. 45, ა. 41
 შეღგომა ბ. 7, ვ. 231
 შეფარდნა ვ. 12, 41
 შევედრება ა. 53, 87, 88
 შეზავება ა. 74, 81
 შეზავებული დ. 26
 შეზახება ა. 40
 შეზახებული ა. 40
 შეზმანება ვ. 181
 შეზომვა ა. 40
 შეზღვა ა. 89
 შეთავება ბ. 102, 344, გ. 233
 შეთქმა ვ. 9, 39, 40
 შეთხრა სახლის შეთხრა ბ. 43
 შეიწრებული კრშ
 შეკადრება გ. 159, 259
 შეკაზმვა გ. 314, ა. 101, 145, 149
 შეკაზმული გ. 290
 შეკაზმულობა გ. 314
 შეკვეცვა ა. 17, 97
 შეკრება კშ. ბ. 267, 382, საქონლის შეკ-
 რება ბ. 36—37 საქონლის შეკრება
 უსაპარტლოდ. ბ. 38
 შეკრებილი ვ. 205
 შეკვრა გ. 155, ბ. 2, ა. 18 წყევლით
 შეკვრა ბ. 2

- შეკრული გ. 151, 155 შეკრულის გაქს-
 ნა გ. 151, ჯაჭვიით შეკრული ბ. 242
 შეკრუთა ძ. 16, ა. 25, 93
 შეკრუთილი ა. 77, 79
 შელენვა ვ. 50, ა. 25
 შემაგინებელი გ. 200
 შემავრება ა. 53
 შემამკურელი გ. 173, 177
 შემამცილე გ. 270
 შემამწყრალი გ. 158
 შემასმენელი ბ. 140 შემასმენელი კაცო
 ბ. 140
 შემოხვევა ბ. 117, 242, 349, ა. 38, ვ.
 67, 86
 შემკიდებელი გ. 263
 შემკობა გ. 252
 შემნახავი ს. 60, 144, 148, გ. 252, ვ.
 209
 შემობმა ძ. 26, 44
 შემოდგომა გ. 247
 შემოკედრებული მ. 37
 შემოკვდომა ვ. 92
 შემოკვრა ბ. 48, 388, გ. 192, 211, 383,
 ვ. 42
 შემომბმელი ძ. 45
 შემორონილება ბაზროსა და ქუჩის შემო-
 რონილება ბ. 2
 შემოსავალი ვ. 175
 შემოსვა მ. 24, 28
 შემოსვლა ძ. 26
 შემოსრულობა ძშ.
 შემოსხმა ა. 39
 შემოტანა ძშ
 შემოტარება ვ. 69
 შემოტყორცა გ. 383
 შემოტყუება ვ. 161
 შემოუშვებლობა ძ. 15
 შემოფარგვა ვ. 103
 შემოფიცება ბ. 244, 246, 248
 შემოქმედი ბ. 347, ა. 84
 შემოქცევა ვ. 85,
 შემოღება ძშ., ა. 52
 შემოყრა გ. 236
 შემოშვება ძ. 13, 14, ა. 150
 შემოხვეწნა ძ. 5, ი. 17
 შემრიგებელი ბ. 241
 შემსგავსებულად მ. 48
 შემტევებელი ბ. 385
 შემშინებელი გ. 283
 შემცილებელი გ. 344
 შემცნევა გ. 152, 170, 194, 336, 365, 394,
 ს. 36, ძ. 45
 შემცოდე გ. 195, 398, ბ. 303
 შემძლე გ. 329, 374, 380, 402,
 შემძლებელი გ. 310
 შემძლეობა ს. 137
 შემწამებელი ბ. 248
 შემწყვდევა ბ. 384
 შენანება ა. 59
 შენაცოდარი ა. 55, 58
 შენახვა გ. 291, 306, 388, 389, ბ. 39,
 101, 238, 256, 258, 286, 306, 307,
 383, 399, სშ., 24, 25, 34, ა. 53, ზეზუ
 შენახვა: გ. 263 სიფრთხილით შენახ-
 ვა. 388
 შენდობა გ. 155, 157, 195, 207, 240,
 286, 308, 309, 354, 369, კ. 21, ბ. 31,
 57, 72, 100, 164, 300, 347, 362, 370,
 ძ. 19, 20, ა. 40, დანაშაულის შენდო-
 ბა ს. 146 მონანებით შენდობა გ.
 284 შენდობისაგან ვასვლა ვ. 241 შენ-
 დობის მიცემა გ. 151, ცოდვის შენ-
 დობა გ. 359
 შენება ვ. 388
 შენობა გ. 152
 შეპურობა ბ. 77, ა. 18 101—104, 166,
 შერაცხვა ბ. 58, 196, მისაცემის შერა-
 ცხა ბ. 178
 შერაცხება ა. 83
 შერევა მ. 42
 შერთვა მ. 17, 41, გ. 156, 157, 231, მ.
 41, 42, ს. 37, 54, 56, 63, ა. 49, 73,
 81 რძლის შერთვა კ. 22 ქმრის შერ-
 თვა გ. 162—164, 166, 180, 252, 272,
 295, ს. 5, 60, 66, ბ. 82, 83, 96—98,
 294, ცოლად შერთვა გ. 178, 179,
 347, ბ. 411 ცოლის შერთვა გ. 153,
 161, 164, 166, 180, 251, 272, 295,

- 318, 325, 326, 340, 346, 356. ს. 12, 56, 58, 74, 76, 91
- შერთული მ. 28
- შერიგება ბ. 95, 226, 241, 279, 343. დღით შერიგება გ. 39. ზამულზე შერიგება ბ. 227. ნარდათ შერიგება გ. 391. ქიბაზე შერიგება ბ. 227, 228
- შერისხვა ბ. 156. ძ. 1, 15. ა. 1, 32, 36, 81
- შერღვევა ა. 25
- შერცხვენა გ. 188, 195, 359. ბ. 107 ბა-ზარში შერცხვენა ბ. 77, 80, 242, 382
- შერცხვენილი გ. 362
- შესავალი გ. 237, 303, 304, 350. ს. 8
- შესავედრებელი მ. 12
- შესამოსელი გ. 151, 314, 396, 401
- შესანახავი გ. 273. ს. 149
- შესასმელ-შესაკმელი ს. 57, 64
- შესაყივარი ა. 21
- შესაშინებელი გ. 398
- შესაწევარი ა. 34
- შესაწირავი ბ. 258. გ. 305, 359
- შესაბვა ა. 4
- შესვლა ბ. 225. ძმ. ა. 57, 97, 157, 158
- შესიძება ა. 73
- შესმა ს. 32. ურზე შესმა ბ. 2, 56, 77
- შესმენა მ. 14. ბ. 140. ა. 40, 132
- შესმულ-შეკმული ა. 158
- შესრული უმეტრად შესრული ა. 52
- შესწორება ს. 23
- შესწორებული ძ. 41
- შეტანა ძ. 16
- შეტანილი გ. 153, ა. 157, 158
- შეტყობა ბ. 76, 80, 97, 140, 272, 340, 355
- შეტყობინება ბ. 280
- შეტყუება მხოლოდ შეტყუება ბ. 358
- შეუორგულებელი ბ. 159
- შეურაცყოფი მ. 20, 32
- შეუღღვა ბ. 331
- შეღებვა პირის შავად შეღებვა ბ. 2
- შეღირნება ა. 56
- შეყენება ყელის შეყენები ბ. 224, 371
- შეყივლება ა. 50, 120, 145, 146
- შეყოფილი მ. 37
- შეყრა ბ. 80, 390. გ. 156, 157, 339, 356. ს. 16, 54, 64, 126. კ. 12. ძ. 23. ა. 18, 88, 93, 134. ვ. 268. საბჭოდ შეყრა ა. 93
- შეყოლი ს. 47
- შეყუარება ს. 54, 76
- შეშა ბ. 22. გ. 161. ვ. 169, 172
- შეშვება ძ. 11
- შეშინება ბ. 52, 321
- შეშლა ბ. 4. გ. 156
- შეჩვენება ბ. 79. გ. 286, 303, 335, 354, 355, 362, 399, 400. ს. 55. ბ. 36—37, 55, 58, 72, 78, 137, 140, 159, 229, 230, 238. ერთობილად სახლის შეჩვენება გ. 378
- შეჩვენებული გ. 151, 155, 344, 354. ბ. 26 — 37, 42, 128, 140. ეკლესიისაგან შეჩვენებული ბ. 55
- შეჩვილება ბ. 139. ა. 50
- შეჩნევა ბ. 320, 361, 406. გ. 224, 389
- შეჩუნება კ. 1, 7—13, 18—20, 22
- შეცთომილი მ. 25
- შეცილება გ. 151, 257, 288, 344. ბ. 382
- შეცოდება გ. 205, 402. კ. 14. ბ. 398. ძ. 1, 19. ა. 40, 59, 101, 103
- შეძლება გ. 157, 159, 177, 224, 287, 307, 309, 310, 330, 333, 346, 348, 373, 375, 393. ს. 137, 147. შეძლების ქნა გ. 359
- შეძლებულობა გ. 287
- შეჭულება გ. 180, 272
- შეწევნა მ. 23
- შეწირვა მ. 4, 35. გ. 389, 400, 401. ს. 51. ა. 81
- შეწირული გ. 312. ძ. 42. შეწირული საქონელი ბ. 259
- შეწირულობა გ. 389
- შეწუხება მ. 5
- შეწუხებული სახლისაგან შეწუხებული ბ. 200
- შეწუხლება გ. 360. ბ. 128, 131, 289, 373. ა. 3
- შეწვენა ს. 39
- შეწვენარება კ. 21. ბ. 26, 55, 140, 173.

- 289, 295, 362, 378. ძ. 28. ა. 72, 107, 161
- შეწყობა ა. 6, 39, 84
- შეპირვება გ. 167, 191, 300, 331, 333.
ხმ. კორცის შეპირვება ს. 138
- შეპირვებული გ. 190, 191. ს. 138
- შეპირულობა ს. 43
- შეტმა გ. 232, 327. ს. 32. ბ. 208
- შეხედვა პირით საშისრად შეხედვა ბ. აბ
შეხვევა გ. 360
- შეხვეწება ბ. 175, 232—237, 350. ექ.
ლესიას შეხვეწება. ბ. 237. საყდარს
შეხვეწება ბ. 232
- შეხვეწილი საყდრის შეხვეწილი კაცი ბ.
232, 236
- შეხვეწნა ს. 40. გ. 212, 395 ა. 49, 101,
106—108
- შექლომა მ. 40
- შექსენება ა. 50
- შექსნა ა. 18
- შველა გ. 364, ა. 161.
- შვილება გ. 357. ანდერჰით შვილება ს.
100. წიგნით შვილება ს. 100
- შვილებული სიძე შვილებული ა. 157
- შვილი მ. 21, 22, 45. ს. 1, 2, 4—6
9, 12, 13, 15, 18, 30, 37, 48—
56, 70, 73—75, 77, 80, 84, 91,
93, 98, 103, 110, 111, 120, 123,
126, 127, 129, 142, 143, 145—
147, ე. 21. ბ. 2, 38, 73, 85, 116, 135,
155, 161, 183, 215, 231, 249, 277,
282, 286, 292, 295, 297, 301, 302,
310, 375, 411. დ. 17. გ. 152, 157,
159, 161, 164, 170, 165, 205, 209,
238, 251, 252, 256, 261, 262, 277,
254, 294, 305, 331, 332, 334, 337,
380, 381. ა. 3, 10, 14, 58, 59, 72, 73,
77, 78, 81, 156, გ. 67, 68, 78, 80, 81,
84, 97, 110, 115, 131—141, 142,
231, 263. ალალი შვილი ს. 21
გ. 253. ბუნებით შვილი ბ. 284. დე-
დასეთით შვილი ს. 90. ძველს შვი-
ლი ს. 5, 13. ჰათათლ შვილი ს.
100, ბ. 284. მტყელში შვილის შიკვე-
ბ. 76. სიყმის შვილი გ. 152. უმცრო-
- სი შვილი გ. 330. ურჩი შვილი ს. 6.
შვილად აყუანა ს. 98, 102, 129. გ.
357. შვილის გასყიდვა ბ. 11. ცოლის
შვილი ს. 56. ხაის შვილი გ. 251. ექ-
ლესიის შვილი ბ. 362. თავადის შვი-
ლი ბ. 128. უფროსი შვილი ბ. 287.
შვილის მოკვლა ვ. 78
- შვილიშვილი ს. 15, 70, 80, 95. გ. 152,
330. ა. 77
- შვილობილი ბ. 285.
- შვილოსანი ა. 81
- შთაგდებინება ა. 8
- შთასადებელი ა. 34
- შილთახობა ს. 107
- შიშშილი ბ. 384
- შინა-მყოფი ძ. 29
- შინაყმა ბ. 173
- შიფთხობა გ. 381
- შიშველი გ. 152. ა. 23
- შიში ბ. 63. გ. 294, 371, შიშის დაღება
გ. 355, 393, 499
- შიში-შორიდება გ. 152
- შიო გ. 151, 272, 285, 307, 400
- შიობა ა. 85
- შიონა ძ. 41. ა. 51, 71
- შიოლტი ა. 13
- შიორეული გ. 331, 327, 364
- შიომა კრშ.
- შიტო ბ. 415
- შიუა ძ. 27. ა. 52, 83
- შიუად ძ. 26
- შიუაკაცი ვ. 188, 190. ა. 39, 49, 52, 46,
83, 84, 92
- შიუაშავალი გ. 281, ბ. 5
- შიუაშავლობა გ. 281
- შიუა-შიორული ა. 16
- შიუა-შემოსლეა ა. 6, 13
- შიუა-შემოსუანა ბ. 160
- შიუა-შემოსხმა ა. 24
- შიუა-ჩამოსლეა ა. 13, 39
- შიუბი ბ. 48, 49, 270, 312
- შიური ბ. 333
- შიურობა გ. 286
- შიულლი გ. 207, 238, 366, 383. ს. 102,
ბ. 48

შულღობა ს. 105. გ. 212, 281. ღვინის
სმაში შულღობა გ. 177.

ჩ

ჩაგდება გ. 233. ვ. 61, 192, 213, 221,
236

ჩაგდებინება ძ. 39. ვ. 47

ჩაკვრა ვ. 80

ჩავარდნა ვ. 46, 49. წყალში ჩავარდნა
ბ. 99

ჩავარდნილი ვ. 195

ჩავლა ბ. 8, 385, 411. ვ. 76, 132

ჩათვლა ვ. 103

ჩათრევა ა. 13

ჩამოგდება გ. 288. ნათესაობისაგან ჩა-
მოგდება გ. 207, 287. რივიდან ჩამოგ-
დება გ. 186, 192, 194

ჩამოგდებული ვ. 254

ჩამოვარდნა გ. 287. რივიდან ჩამოვარდ-
ნა გ. 193. ხიდან ჩამოვარდნა გ. 279,
336. სამართლით ჩამოვარდნა გ. 304

ჩამოვლა ძმ.

ჩამომავალი ძმ.

ჩამომცრობა ა. 3

ჩამომცრობილი ვ. 23

ჩამორჩობა გ. 369. კ. 1 საბლით ჩამორ-
ჩობა გ. 168

ჩამოსლვა ა. 12, 39

ჩამოქვეითება ვ. 158

ჩამოყვლა ვ. 197

ჩამოყრილი გ. 265

ჩამოშუება ა. 13, 49, 45

ჩამოცმა ცხურის ფაშვის თაზე ჩამო-
ცმა ბ. 7

ჩამსმედი ვ. 141

ჩამშვები გ. 184

ჩანთა ვ. 205

ჩარეჟი ვ. 124

ჩართვა ა. 68. კ. 101

ჩარონინება ვ. 36

ჩარჩობა წყალში ჩარჩობა გ. 168

ჩასხმა გ. 248

ჩაქოლვა გ. 215, 238, 262. ბ. 362. ქ-
ოუტყუის ჩაქოლვა გ. 369. ქუით ჩა-
ქოლვა გ. 233. ქურდობისათვის ჩა-

ქოლვა ბ. 38

ჩალ ა. 90

ჩაყრევინება ძ. 39

ჩაცმა გ. 373

ჩაწერა ე. 205

ჩაწვა ცეცხლში ჩაწვა ბ. 362

ჩაჭიდება ვ. 158

ჩაჭლობა ა. 110

ჩემება სშ.

ჩემულობა ვ. 155

ჩენა ძ. 32

ჩვეულება გ. 287, 307, 341, 361, 387,
392. სშ. ავი ჩვეულობა გ. 100 პო-
როტის ჩვეულობა გ. 186, 374. ცე-
ლი ჩვეულება გ. 211. სამართლით
ჩვეულება გ. 287. წესის ჩვეულობა ს.
52

ჩვილი ბ. 18, 20, 25, 49, 85, 92, 95,
131, 135, 165, 198, 243, 248, 264,
283, 342. ა. 42. ვ. 131, 205, 226

ჩიჯა ა. 41

ჩუენების-შიილველი მ. 2

ჩუქება ს. 112. ბ. 176

ჩხუბი ბ. 116, 159. გ. 383. ვ. 75, 81, 98

ჩხუბევა ვ. 98

ც

ცალკერიძი ა. 70

ცალმოგვი ვ. 33, 49

ცდა ა. 134. ვ. 98, 147

ცემი ს. 88, 114, 117, 122. გ. 209, 281,
356, 366, 390, 393. ბ. 34, 35, 49, 68,
77, 80, 100, 223, 233, 236, 259, 293,
316, 318, 344, 382, 387, 400. ა. 18,
126. ვ. 61, 63, 226, 259. ცემის ღირ-
სი გ. 280

ცემა-გინება ს. 137

ცერი ძმ. 37

ცერცვი ბ. 346. ვ. 16

ცეცხლი გ. 226, 375. ს. 148. ა. 168—170,
3. 192. ცეცხლის შეღება ბ. 69, 221,
222, 225, 306. ა. 168—170. ცეცხლის
წყვილება გ. 226, 234. ცეცხლში დაწ-
ვა ბ. 30, 171, 172, 223. ცეცხლში
ჩაწვა ბ. 362

ცვლა მ. 52
 ცთომა ბ. 53
 ცოუნება მ. 2, 52. ბ. 348, 352
 ცოლება მ. 8, გ. 240, 288. ბ. 16. ს. 13.
 ძ. 16. ა. 58, 77, 81, 91. ვ. 4, 8, 11,
 18, 80, 179, 182, 217
 ცილი მ. 1. ვ. 37, 39, 40. ცილის დადგე-
 ზა ბ. 213. ცილის შეწამება ბ. 214, 227
 ცილის წამება მ. 1. ბ. 140, 141, 155,
 173, 174, 200, 201. 245. ა. 120
 ცილშეწამებული ბ. 214
 ციხე გ. 152. ბ. 30. ძ. 5, 27, 43, ა. 33,
 ვ. 23, 221
 ციხე-ქალაქი გ. 152
 ციხისთავი ძ. 13, 14
 ციხოსან-მონასტროსანი ა. 2. 28
 ცნება ცნების გარდასღვა ბ. 128
 ცნობა ძშ., 11, 18
 ცოდვა მ. 5, 13, 38. გ. 165, 172, 184,
 189, 192, 223, 236, 237, 251, 273,
 277, 318, 324, 356, 362, 363, 387,
 402. კშ., ს. 46, 47, 51, 65. ბ. 39,
 41, 53, 55, 113, 272, 352, 398.
 ა. 93, 134. ვ. 6, 14, 147. დო-
 ლი ცოდვა გ. 319. მამის ცოდვა გ.
 209, ნუქმარის ცოდვა გ. 393, სასიო-
 ცხელი ცოდვა გ. 152, უფროსი
 ცოდვა ბ. 214, ცოდვის გამტლავება
 გ. 209, ცოდვის განღობა გ. 398, ცოდ-
 ვის დაკიდება გ. 238, ცოდვის ქნა ბ.
 214, უმკლურობის ცოდვა გ. 362
 ცოდვილი გ. 402. ბ. 42, 363, 398
 ცოდნა მ. 2. გშ. 286. ვ. 82
 ცოლი მ. 3, 17, 20, 29—31, 34, 41, 42,
 52. გ. 152, 156, 157, 160—162, 164—
 166, 168, 180, 204, 231, 251, 260, 273,
 297, 313, 218, 330, 334, 345, 362. ს.
 4, 5, 37, 46, 54, 61, 63, 67, 73, 77,
 81—83, 87, 89, 126, 134. კ. 21, 23.
 ბ. 38, 76, 82, 83, 116, 135, 183, 231,
 282, 286, 358. ძ. 18, 23, 25. ვ. 42,
 63, 64, 71, 72, 84, 86, 87, 208, 225,
 248, 259. ა. 23, 26—27, 29—30,
 41, 46—47, 50, 58, 72—73, 77, 105,
 135, 139, 140, 145, 165. ბატონის

ცოლი ბ. 171, გაშვებულ ცო-
 ლი გ. 166, ვკირგინის ცოლი გ.
 164, დანიშნული ცოლი ბ. 392, მეშვე-
 დე ცოლი გ. 222, ორი ცოლი გ. 327,
 ორი ცოლის ყოფა გ. 261, ორ-ცო-
 ლნაყოფი გ. 348, ბიძველი ცოლი გ.
 261, სველიერი ცოლი ბ. 284, 286, ეგ-
 ვიოგეინო ცოლი გ. 251, ცოლის გამშვი-
 ბი გ. 345, ცოლის დანიშვნა ბ. 393,
 391, ცოლის თხოვა გ. 293, 338, ცოლის
 მონათლვა ბ. 72, ცოლის მოყვანა ბ.
 72, ცოლის შერთვა ბ. 411, ცოლ-ს
 წარმოშევა გ. 152, წინაპირველი ცო-
 ლი გ. 345, წინა ცოლი ს. 57, 74,
 ხუცის ცოლი გ. 350.

ცოლიანი გ. 291

ცოლისდა ს. 54

ცოლნაყოფი გ. 291

ცოლობა გ. 179. ვ. 86

ცოლ-ქმარი ს. 46, 47, 54, 65, 81, 91,
 გ. 157, 159, 163, 167, 313, 334, 337,
 340, 362. ბ. 78, 93, 282, 399. ვ. 96,
 224, 262. ა. 72, მოყვარული ცოლ-
 ქმარი ს. 48

ცოლქმრობა ს. 65, 83. გ. 156, 168, 251,
 272, 345. ვ. 64, ნათესაეთი ცოლ-
 ქმრობა გ. 362, ცოლქმრობიდან გაყ-
 რა ბ. 72, 399, ცოლქმრობის გზა გ.
 399

ცოლ-შვილი გ. 204. ვ. 51

ცოლწაგურილი ძ. 22. ა. 47

ცოტა ვ. 61, 88, 180, 217, 260. ცოტა (ც-
 ცო) ა. 25, 160

ცოცხალი ბ. 385. ს. 122

ცრუ მ. 14, 48. გ. 186

ცული გ. 383. ა. 45, 60

ცურა თვალის ცურა ა. 124

ცურვა გ. 174

ცხადად ბ. 107. ა. 162. ძ. 5

ცხებულობა კრშ.

ცხენი გ. 152, 175, 220, 221, 265, 276,
 386, 388, 395. ს. 133, 149. ბ. 10,
 65, 316, 341, 342, 385. აშ., 62,
 63, 66, 91. ვ. 18—20, 92, 152,

166, 204, 249 ცხენი მწიხლავი გ. 371.
 ცხენია გაჭენება გ. 383
 ცხვარი გ. 152, 155, 217, 219, 222, 228,
 256, 264. ს. 64, 81, 133. ვ. 18, 19,
 171, 204. ცხვარის მოტაცება ბ. 35,
 327, 384. ცხურის ფაშვის თავზე ჩა-
 მოცმა ბ. 2
 ცხვირი ვ. 48. ცხვირის მოცრა 49, 79,
 82
 ცხობა მ. 25
 ცხოვარ მ. 4, 7, 23
 ცხოვნება მ. 7
 ცხოვრება ცხოვრებისავეთ გაყუანა ბ. 329

ძ

ძაგება გ. 310
 ძალა გ. 389, ძალით გაგზავნა გ. 395.
 ძალის დატანება ბ. 14. გ. 386. ს. 139
 ძალად გ. 163. ვ. 85, 199, 201, 203,
 218, 235
 ძალდადგომა ვ. 243
 ძალდატანება გ. 360
 ძალდება კ. 1, 7
 ძალი ბ. 366, 403. გ. 247, ს. 128, ძ. 13.
 ა. 40, 60. ვ. 119, 201. ლობ-მოცემა
 ხალი გ. 390
 ძალიანად ვ. 48
 ძალით ვ. 288
 ძარღვი გ. 375
 ძაღლი ბ. 64, 73, 414. ძაღლით მასყი-
 დევი მ. 35
 ძე მ. 1, 10, 11, 22. ძე გ. 152, კრშ., ვშ.
 ვბ., ვ. 45. სშ., ს. 1
 ძებნა ვ. 37, 210. გ. 322. უკეთეს ძებნა
 გ. 162
 ძეგლი მ. 7. ძშ.
 ძელი მ. 19. ძელს მიცემა ვ. 1, 2. წეს-
 მართის ძელი გ. 400
 ძეს ძ. 46
 ძველი ვ. 24, 107, 108, 127, 200, 228,
 241
 ძველობა ვ. 103
 ძვირი ბ. 117, 242. ვ. 13, 161
 ძვირობა ვ. 126
 ძირმტკიცობა კრშ.

ძლიერი კრშ.

ძმა მ. 3—6, 10, 18, 23, 37, 39. გ. 151—
 153, 170, 190, 198, 232, 240, 251—
 254, 257, 264, 325, 330, 347, 367, 368,
 383. ბ. 6, 39, 116, 122, 280, 282,
 284, 295, 302, 325. ძ. 17. აშ., 10, 22,
 48, 49, 150, 155, 161, 162. ვ. 42,
 75, 81, 95, 97, 102, 103, 108, 110,
 175, 204. ს. 1, 5, 13, 43, 57, 60, 63,
 72, 89, 103, 105, 113, 128, 142, 145.
 ჯელის ძმა გ. 362. ს. 143. ბამის ძმა
 გ. 251, 253, 362. ს. 2, 5, 90, 143.
 მოწყალე ძმა გ. 360. მდღლის ძმა გ.
 396. სულთერი ძმა გ. 157. შესაბრა-
 ლებელი ძმა გ. 360. ძმის მოყვლა ვ.
 81, 82
 ძმანი ვ. 98, 233
 ძმისშვილი ბამის ძმისშვილი ს. 5, 13, 90
 ძმისწული ს. 5, 13, 143. გ. 152, 198.
 ძ. 7. ძმისწულის წულ-ს წული გ. 362
 ძმობა მ. 22. ს. 126
 ძნა ბ. 221, 223
 ძოდან მ. 12
 ძრახვა გ. 180, 195. ს. 6, 64, 65, 67, 72,
 110, 114—116.
 ძროხა ვ. 18, 19, 49, 218. გ. 215
 217, 222, 256, 264. მრქენელი ძროხა
 გ. 371. მრჩოლალი ძროხა გ. 371.
 ძროხის მოტაცება ბ. 35
 ძრწოლა კ. 21
 ძულვება ვ. 66, 80
 ძღვენი. მ. 7. გ. 152, 360, 373, ა. 96
 საბუნებრო დღის ძღვენი გ. 152

წ

წაგება ძ. 17
 წაგურა ა. 27, 46, 47. ძ. 19, 23, 30. ვ.
 71, 84
 წადავება ს. 39. ვ. 135, 246
 წადგომა ძ. 44. უკან წადგომა ს. 13
 წადება ა. 27. ვ. 192
 წადილი ა. 46
 წაზრახვა ვ. 227
 წაკიდება გ. 192, 281, 400. ა. 13. ვ. 191,
 207

წაკურა ხ. 137. კისერში წაყვრა ხ. 114
 წამაფალი ა. 34
 წამალი მ. 11. გ. 286, 383, 385. ბ. 64, 76, 355—357, 359, 384. ძ. 32, 36. ვ. 61, 62, 65. ავი წამალი გ. 385. მართალი წამალი გ. 385. სასო-
 კუდიანო წამალი ბ. 77, 358. გ. 165. სასოყუარულო წამალი. ბ. 351. წამ-
 ლის გამოცდა გ. 385. წამლის ფასი ბ. 66
 წამგურელი ძმ. ა. 46
 წამება მ. 14. ვ. 7. 39
 წამებული წმინდათა წამებული გ. 359
 წამზარახავი ვ. 227
 წამლვა მ. 11
 წამლობა ვ. 385
 წამობა ვ. 10, 37, 38, 97, 144
 წამოდავება ვ. 143
 წამოდგომა ვ. 54
 წამოვარდნა ძ. 35
 წამომდგომი ვ. 34
 წამოსადეგი გ. 152
 წამრთმევი ვ. 240
 წამსულელი გ. 307
 წამლები ა. 67, 136. ვ. 51, 85
 წამყუანელი ძ. 41
 წამყუანი ვ. 174, 385. ვ. 65, 203, 230
 წამძახებელი ვ. 87
 წამტდარი ვ. 326, 338, 366
 წანართმევი ვ. 61, 108, 173, 174
 წანალები ა. 18, 20, 47, 80, 97. ვ. 51, 53, 54, 56, 57, 86
 წანაქდენი გ. 388
 წანაქელი გ. 234, 250, 388. ბ. 415. ვ. 188, 236, 245, 251. მახევარი წანაქელი გ. 384 ნებით წანაქელი
 წაპარვა ა. 124
 წარგება მ. 51
 წარვლენა ბ. 140
 წართმევა ბ. 35, 45, 47, 48, 296, 307, 383. გ. 288, 290, ძ. 22, ვ. 77, 85, 92, 176, 219, 251. ბოსტანის წართმევა ბ. 47. კირა-
 ოს წართმევა ხ. 131. ვენაქის წართმე-
 ვა ბ. 47 ზითვის წართმევა ხ. 87. ხე-

ბია წართმევა ბ. 36—37. საქონლის
 წართმევა ბ. 35—39, 353, 379. სახლას
 ადგილის წართმევა ბ. 47. სახლას
 წართმევა გ. 192 უნებურად წართმე-
 ვა ბ. 36—37. თაღად წართმევა ბ. 19,
 134, 314
 წარმაფალი ა. 71
 წარმართულად ა. 25
 წარმართი მ. 3, 11
 წარმოგდება ა. 5
 წარმოყრება მ. 25
 წარმოღება ა. 137
 წარტყუნა ბ. 38, 39
 წარტყევა ა. 18
 წარწყმედა ბ. 2
 წარწყმედილი ბ. 1
 წარჯდომა მ. 32, ძ. 44, ა. 63, 64, 67
 წასართმევი გ. 336
 წასვლა ვ. 199, 220, 221. სათამაშოდ
 წასვლა ხ. 87. წასვლით მიყოფ ა. 36
 წასხმა ბ. 327, ა. 116, 141
 წატანება ა. 46 ვ. 149
 წაუსვლელობა ძ. 19
 წაღება ბ. 317, ძ. ა. 22, 43, ა. 35, 40,
 135, 166, ვ. 52, 166, 231, 247 სა-
 ქონლის სამეფოდ წაღება ბ. 350, 331
 წაღმა ძმ
 წაყენება პირზე წაყენება ბ. 239
 წაყუნა ხ. 144, ვ. 85, 86, 236. წაყ-
 ენი ს. დრო ხ. 59
 წაძახება ვ. 87
 წაძახილი ა. 50
 წაწევა ხ. 24. სამართალში წაწევა ხ. 24
 131
 წაჭილება ვ. 156, 158
 წახედულობა გ. 167
 წახეწება ვ. 180
 წახურვა ა. 37
 წაჭდენა ვ. 225, 260, 384, 401. ხ. 101,
 ბ. 38, 64, 263, 306, 322. ვ. 14, 149,
 188, 207, 245. თვალის წაჭდენა გ.
 185, 212
 წაჭდომა ძ. 36. ა. 35, 64, 172. ვ. 130
 წაჭდომილი ა. 65, 86

წელიწადეული მ. 6

წერა ს. 25. ა. 28

წერილი ს. 137 გზ. გ. 251, 305. ბ. 116, 143, 241, 366. ა. 60. ვ. 213. ვბ. საღმრთო წერილი გ. 289, 304. წერილს გამოცხადება ბ. 61. წმიდა წერილი ა. 158

წესი ბ. 99, 376, 379, 402. გ. 151, 152, 184, 210, 215, 221, 257, 256, 307, 353, 357. სზ., ს. 32, 45. კ. 6. ბ. 133, 229, 330. ძ. 1, 9, 17, 46. ა. 4, 5, 9, 12, 16, 16, 20, 22, 33, 36, 37, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 63, 79, 80, 97, 160. ვ. 98, 131, 188, ვბ. ადგილის წესი ბ. 210, 372. გარიგის წესი გ. 153, დასხმის წესი ა. 37, 47. მართალი წესი კ. 15. სს. მართლის წესი ბ. 209, სასამართლო წესი ბ. 209, სიბოროტის წესი ბ. 289. ძველი წესი ბ. 210. წესი და რიგი ბ. 1, 62, 108, 231. წესისა და რიგიდამ გასული ს. 67 წესისა და რიგის წიგნი ბ. 209. წესის აღება გ. 151

წვალემა ბ. 301, 362

წვევა ძ. 19, 29. ა. 39.

წვერიანი გ. 185

წვერ-ულვაში წვერ-ულვაშის მოპარვა ბ. 344

წვივი ვ. 49

წვრთა ვ. 98

წვრთილება კრზ. ვბ.

წვრთნა ვ. 56

წიალი მ. 40

წიგნი სზ. 10, 14, 16, 18, 45—47, 52, 59, 64, 88, 98, 102, 112, 113, 125, 128, 136, 137, 144. გ. 151, 153, 134, 272, 307, 309, 367, 396. კ. 21, ბ. 27, 61, 145, 151, 182, 192, 305. ა. 50, 95, 157. ვ. 7, 15, 17, 105, 111, 135, 161, 167, 205, 207, 258, 260, 263. აზატობის წიგნი ს. 15, 18. ბ. 165. ანდერძის წიგნი ბ. 108, 114, 125, 263, 287. ს. 89, 147. ანდერძი წიგნით ბ. 117. ანდერძი უწიგნოდ ბ. 115,

117, ახალი ანდერძის წიგნი ბ. 116. დაბრება უწიგნოდ ბ. 178. დაბრება წიგნით ბ. 178. მამობის წიგნი ს. 100. მოწმით დაწერილი წიგნი ვ. 402. სს. მართლის წიგნი გ. 151, 221, 251, 277, 302. კრზ. სამართლიანი წიგნი კრზ. სამღიგნოს წიგნი ს. 27. ფიცის წიგნი გ. 402. შეფიცვის წიგნი ს. 96. შეილობის წიგნი გ. 357. წესისა და რიგის წიგნი ბ. 209. წიგნით მიტევა ბ. 216. წიგნით აღება ა. 95. წიგნით შეტყობინება ბ. 213. წიგნის საცხენებელი ს. 146. წიგნის გამორომევა ბ. 227. წიგნის დაწერა ს. 77. გ. 272. ბ. 213. კვლსართული წიგნი ბ. 241. წიგნი განსატყვებელი მ. 41

წიგნის მკითხველი ბ. 240

წიგნის მცოდნე ვ. 151

წილი მ. 14

წილაღება ვ. 110

წილ-გაღება მ. 20

წილი ს. 1, 6, 9, 54, 63, 70, 90, 128, 132, 145. გ. 152, 155, 181, 182, 251, 252, 254, 288, 330, 350, 358, 362. ბ. 122, 180, 280, 284—288, 301. ა. 112. ვ. 19, 84, 110, 111, 113, 165, 224, 255. ერთი წილი გ. 151, 152. ს. 132, 143. ექუსი წილი გ. 151. იუდას წილი გ. 354. მამის წილი ს. 51. ნიშანის წილი გ. 334. ორი წილი გ. 152. ს. 132, 143. სამი წილი ს. 143. გ. 151, 227. წილის აღება ბ. 280, 286. წილის დაღება ბ. 280, 283. წილის ყრა გ. 251. ხუთი წილი გ. 236

წინააღდგომა კ. 13, 25.

წინააღმდევომა კ. 14.

წინაგასაძღვანებელი ა. 158

წინაგვარი გ. 362

წინათ-ლა ძზ.

წინამძღოლი ბ. 2. ობოლთა წინამძღოლი ს. 141.

წინამძღუარი კ. 18. გ. 152, 153, 357. ვ. 29. ვბ.

წინასწარმეტყუელი კრზ. ბ. 348. ვ. 151,

წინასწარმცნობელი კრშ.
წინგამბლობი ს. მ. გ. 307
წინდი ა. 43, 44
წინდულება ა. 43
წირვა ბ. 330, 398. გ. 151, 208, 315, 355. კ. 18. ბ. 128, დ. 27. ა. 41. კაძის წირვა გ. 315, 359. წირვისაგან განკუთვ. კ. 15. წირვის დაყენება კ. 10
წირვა-ლოცვა გ. 256
წისქვილი ვ. 104. გ. 152, 243, 250, 394. ბ. 46, 342. ცელის წისქვილი გ. 274
წიხლი ბ. 65. გ. 220. წიხლის კერი გ. 371
წლითი-წლად მ. 4
წმინდა კ. 22. წმინდა წერილი ბ. 158. წმინდა ნაწილი. გ. 312, 400
წმინდანი გ. 352
წონა ვ. 15, 16, 120
წრდოლა მ. 36
წუერი ა. 144
წყალი მ. 25. ბ. 269, 407, 417. გ. 152, 168, 171, 174, 181, 366, 230. წყალში დარჩობა ბ. 362. წყალში საქონლის პოვნა ბ. 70. წყალში შეგზავნა გ. 386. წყალში ჩაეიარდნა ბ. 99
წყალობა მ. 3. გ. 151, 181, 275. ვ. 2, 95, 248, 260, 270. შებრუნების წყალობა გ. 241
წყევლა გ. 344, 361. ბ. 1, 2
წყევლა-კრულვა ა. 161—170. წყევლოთ შევერა ბ. 2
წყენა გ. 308. ბ. 65, 68. ბ. 129, 135, 162, 222, 235, 236, 265, 357, 364. ა. 1, 48, 58, 67. ვ. 92, 206, 256.
წყვილი ვ. 196
წყმედული მ. 23
წყობა მ. 15—17, 36
წყრომა გ. 165, ვ. 207

ჰ

ჰალა ა. 43. ვ. 183
ჰამა ბ. 234, 351. გ. 151, 155, 186, 190, 233, 237, 291, 292, 373, 389, 396. აშ.

43. ა. 1, 4, 83, 95. ჰარხვის ჰამა გ. 306, კ. 12. ჰრუელის ჰამა გ. 158. ჯორჯის ჰამა გ. 291.
ჰანი ვ. 168
ჰერა გ. 369. ვ. 23, 232, 246, 260. სპოცელუოთ ჰერა ბ. 209
ჰეშმარიტ მ. 29
ჰეშმარიტება მ. 14
ჰიპი გ. 251—253, 362
ჰირვება მ. 37. ვ. 60, 225
ჰირი ბ. 8. გ. 156, 157, 161, 307, 321, 332, 337, 340, 345, 346, 358, 385. ს. 38, 138. ვ. 5ა, 199, 261. გაუშოფლებელი ჰირი გ. 338. სულიერი ჰირი გ. 339. ჰირისაგან გაწმენდა გ. 157. კოორცული ჰირი გ. 339.
ჰირიანი გ. 332, 339
ჰირნახული გ. 226, 323, 384. ბ. 226. ა. 158. ვ. 217, 246
ჰირნახულობა ა. 72, 173
ჰკუა ბ. 316, 283. გ. 315, 332, 381. ს. 40. ავი ჰკუა ბ. 100. კანონის ჰკუა ბ. 362
ჰკუადაფანტული ბ. 125, 179
ჰკუანაკლები ვ. 147
ჰკუანაკლული ს. 70
ჰკუიანი ბ. 352. გ. 152, 340. ა. 100 ჰკუიდან წასული გ. 332
ჰკუის მყოფელი ვ. 256.
ჰმევა ბ. 100
ჰრილობა ვ. 43, 48—51, 53, 55, 56
ჰური ა. 155
ჰურჰელი მ. 40, 50. გ. 182, 230, 271

ბ

ბანდაჰმულობა ათწლიანი ბანდაჰმულობა ს. 39. ბაეის ბანდაჰმულობა ბ. 276
ეროწლიანი ბანდაჰმულობა ბ. 6, 18, 44. თხეთმეტწლიანი ბანდაჰმულობა ბ. 20. ორთვიანი ბანდაჰმულობა ბ. 15. ორმოცწლიანი ბანდაჰმულობა ბ. 16, 23, 25, 104. ოცდაათწლიანი ბანდაჰმულობა ბ. 16, 21, 104. ს. 53, ა. 77. ვ. 199, 202. ოცწლიანი ბანდაჰმულობა

ბა ბ. 7, 40. ხუთწლიანი ხანდაზმუ-
 ლობა ს. 59. ექვსწლიანი — ვ. 201.
 შვიდწლიანი — ა. 77. თორმეტწლი-
 ანი — ვ. 202.
 ხანი გ. 205, 233. ძ. 46. ა. 42, 56, 61. ვ.
 87, 130
 ხანჯალი ბ. 312
 ხარბი ბ. 36—39, 336
 ხარბობა გ. 289, 355
 ხარება მ. 16
 ხარჯვა ბ. 280, 286. ვ. 98
 ხარჯი ბ. 103, 287, 345. გ. 156, 157. ს.
 132. ვ. 200. სახელმწიფო ხარჯი ს. 44.
 გ. 345. ქორწილის ხარჯი გ. 324.
 ხარჯის მიმცემი გ. 358
 ხარკა მ. 22. გ. 152
 ხასა ბ. 284, 290. გ. 408
 ხატი გ. 157. ბ. 259. კ. 2. ა. 1, 121, ვ.
 7, 9—11, 106, 155
 ხაში მ. 36
 ხაშხაში ვ. 16, 124
 ხე მ. 25. ბ. 22, 217, 219, 226, 261, 317,
 322, 412, 413, 416; გ. 175, 181, 233,
 235, 267, 369, 383, 397. სზ. ა. 169.
 ვ. 247. ხეზე აგზავნა გ. 386. ხეზე შე-
 კიდება გ. 263
 ხეწნა ბ. 160, 292
 ხილი მ. 19. ბ. 226—228, 332, 369. სზ.,
 ვ. 189, 190
 ხილნარი ბ. 15
 ხლება ძ. 10. ა. 52
 ხოდაბუნი ვ. 103, 104, 170
 ხომალდი გ. 364. ბ. 33, 43
 ხორბალი ბ. 71
 ხოსტავიანი ა. 20
 ხუესტი მ. 21
 ხუთვა ვ. 174
 ხუიანი გ. 371
 ხურო ბ. 344
 ხუცებინება გ. 323
 ხუცესი ვ. 292, 353. კ. 10. ძ. 17, 26. ა.
 41, 105, 122, 166
 ხუცობა გ. 186, 357

კ

კარი მ. 1, 23, 28. გ. 152, 215, 219, 228,
 245, 246, 265. ელქაჯი ხარი ბ. 389
 ს. 81, 133. ბ. 10, 65, 342, 412. ძ. 19.
 ა. 67. ვ. 270
 კბო გ. 246
 კედნა ა. 89
 კევი ვ. 241
 კევისბერი ძ. 5, 9, 10, 45
 კევისთავი ძშ.
 კელად ა. 123
 კელაპურობა გ. 251
 კელაღებული ს. 101
 კელგამამავალი გ. 340
 კელდაშაფებული ბ. 68
 კელდაკელ ა. 126, 141
 კელღებული გ. 151.
 კელი-ღება მ. 44
 კელიმქონე ს. 30, 32, 33
 კელი ეოლა ა. 66
 კელი ქონა ბ. 280. ს. 30—32 ა. 62
 კელი ეოფნა ს. 75
 კელი კერა გ. 391
 კელი მ. 3—5, 7, 12, 14. გ. 151—
 153, 155, 180, 189, 190, 203—
 205, 212, 213, 227, 240, 270,
 272, 283. კ. 7. ს. 12, 28, 29, 36, 38. ძ.
 16, 17, 33, 36—38. ა. 5, 7—9, 18, 36,
 62, 68, 91, 102—104, 112, 114. ვ. 12,
 14—46, 50, 61, 81, 95, 97, 103, 109,
 156, 157, 177, 178, 206, 232, 235, 270.
 ბ. 1, 23, 48, 66, 116, 165, 196, 203,
 207, 215, 228, 232, 245, 254, 277,
 280, 302, 309, 344, 401.
 კელის მოჭრა ბ. 35, 49, 316,
 385, 406. ორიგ კელის მოჭრა ბ. 34,
 35, 176, 377. კელიდან ვ. 10
 სელა გ. 353 კელის აღება ს. 101, 443
 კელის გაყემა გ. 251. კელის გაშვებ-
 და გ. 324. კელისა და ფეკის მოჭრა
 ბ. 362, 376. კელის დაშაფება ბ. 68
 კელის მიყდუა ა. 25. კელის მიშვე-
 ლება გ. 364. კელის მოკიდება ს. 33

კელის მოკუეა. ბ. 318. კელის მო-
 მართვა გ. 157, 364. კელის ქონება
 ბ. 279, 283, 310, 326, 345. კელის
 შესვლა გ. 334. ს. 71 კელის შეწვე-
 ბა ს. 64
 კელის მქონებელი ა. 104
 კელის უფალი ა. 68
 კელის-კელ ა. 35
 კელმოკლე გ. 151
 კელმოკლობა გ. 151
 კელმოკრილი ბ. 68
 კელმწიფე გ. 151—153, 170, 171, 181,
 182, 190, 200, 298, 307, 308, 323, 348,
 358, 380, 401, 402. სწ. 3, 4, 17, 25, 28,
 29, 41—46, 53, 55, 60, 69, 92, 102—
 105, 120. ვ. 23—25, 34, 39, 95, 101
 113, 155, 161—163, 171—173, 175
 177, 199, 201, 206, 214, 218, 220,
 236, 340. ბ. 2, 3, 25, 57—59, 107,
 131, 136, 140, 191, 201, 239, 289. კელ-
 მწიფის თავი ბ. 242. კელმწიფის კარი
 ბ. 230. კელმწიფის კარის საყდარი ბ.
 234. კელმწიფის სამართალი ბ. 128.
 კელმწიფის შემკოდენი ს. 72.
 კელმწიფება მ. 41. ბ. 87, 123, 128, 219,
 288
 კელმწიფობა გ. 152, 358. სწ. კელ-
 მწიფობის მკუიდრად ყოფნა ა. 386
 კელობა გ. 340
 კელოსანი გ. 329, 391. ბ. 188, 344
 კელოსნობა ბ. 382. გ. 391, 394
 კელრთვა ა. 60, 69, 76
 კელფასი გ. 391. ბ. 246
 კელ-ფერტი ა. 124
 კელყოფა ს. 7. ა. 57 სიძის კელყო-
 ფა ს. 42
 კელშეკრული ვ. 39
 კელ-ჩაურთავად ბ. 70
 კელ-ცუდი მ. ბ
 კელწიფება მ. 41. ა. 37, 58
 კვნა გ. 182
 კილი გ. 152
 კმა 172, 201. ა. 37

კმალი ბ. 49, 312. გ. 211. სწ. ბ. 48,
 270. ვ. 6, 7, 38—40, 42, 204. თავის
 კლმით მოქრა. ბ. 60. კმლის ამოღე-
 ბა ს. 88. კმლის გამაღლება გ. 152.
 კრმლით განპატავება ბ. 350, 358
 კრმლით ტანჯვა ბ. 52, 358
 კმარება ძ. 34. ვ. 230
 კმელი ბ. 26 ვ. 64
 კნული ბ. 254
 კორდი გ. 215, 369. ა. 52, 170. ვ. 45
 კორცის ზეზე გამოება გ. 263
 კსენება ბ. 346. ა. 94, 158. აქედ ქსეუ-
 ბა გ. 200
 კხნა მ. 5. კ. 1
 კუნდი ბ. 379—381. ჯაქვით ანუ კუნ-
 დით დაბმა. ბ. 380

ჯ

ჯავრი გ. 168, 173, 174, 258, 315. ვ. 3
 ჯაზა ს. 44, 104 ჯანაშაულის კმა ს. 39
 ჯალაბი ვ. 98
 ჯამაგირი გ. 252. ბ. 82, 325
 ჯანიშანი ვშ.
 ჯაოში ა. 151
 ჯარი ს. 25, 72, 116. გ. 152, 238. ვ. 7,
 158, 177, 226
 ჯარიმა გ. 152, 156, 159, 160, 165, 177—
 180, 212, 213, 234, 251, 259, 281, 282,
 290, 326, 336, 339, 342, 345, 346, 349,
 356, 393. ვ. 173. ბოზობის ჯა-
 რიმა გ. 348. ნახევარი ჯარიმა გ. 175.
 ჯარიმის შევადნა გ. 167
 ჯაშუში გ. 152
 ჯაქვი ბ. 64, 381. გ. 152. ვ. 152, 177
 ჯაქვით ანუ კუნდით დაბმა ბ. 380.
 ჯაქვით შეკრული ბ. 242. ჯაქვის კ-
 ტეა ბ. 380
 ჯდობა ა. 35, 99
 ჯეილი ა. 50
 ჯეთ ვ. 255
 ჯერი გ. 228, 233. ა. 63. ვ. 42, 77, 181,
 183, 188, 193, 194, 210
 ჯერკუალი მ. 41, 42
 ჯერ-ჩინება მ. 3

- ჯვარი ბ. 241. გ. 390, 398, 402. ვ. 8, 106.
 155, ბ. 231. ქრისტეს ჯვარი გ. 367.
 ჯვარის დაწერა გ. 337, 348
 ჯვარგამოსახვა გ. 398
 ჯვარგაცვლილი ა. 39
 ჯვარ-ხატი გ. 238, 402
 ჯილდო ვ. 254
 ჯიქურად ვ. 49
 ჯღეჯა ა. 18
 ჯობნა ძ. 5
 ჯოჯი ა. 116, 141
 ჯორი ბ. 316. გ. 152, 220, 221, 265.
 276, 382, 388, 395. ს. 149. ჯორი
 ხუიანი გ. 371
- ჯობი გ. 211, 383. ს. 88. ვ. 81, 259,
 264, 266, 267. ასი ჯობის დაკრა ბ.
 257. ოცდაათი ჯობის კერა ბ. 415.
 ჯობის კერა გ. 280
 ჯუარ-გაცულილი ძ. 25
 ჯურუმი ვ. 242. ბ. 139, 221
- ჰავი მ. 11
 ჰანკანაყება მ. 21
 ჰეროვანი ძმ. ძ. 11, 14, 19, 31

საკუთარ სახელთა სამიხბელი

ა. პირთა სახელები

- აბრაამ. აბრაჰამ. მ. 22. გ. 161, 251, 402.
სშ.
- აბირონ კ. 21
- აბკარ (ავგაროზ) გ. 152
- ადამ ვ. 99. სშ.
- ავგაროზ (აბკარ) გ. 152
- ავთანდილ ამილახორი ვშ. ვ. 35.
- ათანასე ალექსანდრიელი ბ. 398.
- ათანასე პატრიარქი ბ. 288.
- ალექსანდრე ბ. 2.
- ალექსანდრე მაკედონელი გ. 152, 371
- ანტონი. მთავარ-ეპისკოპოსი ანტონი კ. 22.
- ასლანი ვ. 15
- აღბულა. აღბულა ჯაყელ-ციხისჯვრელის თქმულნი განაჩენნი კრშ. პატრონი ათაბაგ-ამირსპასალარი აღბულა აშ.
- აზარ ურია ბ. 38
- ბაგრატ კურაპალატი ა. 99.
- ბასილი. ბასილ პორფირიანი ბ. 25.
დიდი ბასილი ბ. 1, 230. წმინდა ბასილი გ. 153, 323, 337.
- ბეგლარ-ბეგი ვშ.
- ბექა. ბექას განაჩენი აშ. ბექას განჩინებული სამართალი ვშ.
- გაადი (გალდი) გ. 251
- გეეზი კ. 21
- გიორგი არაგვის ერისთავი ვშ.
- გიორგი V (ბრწყინვალე) დიდის მეფეთ-მეფის გიორგია. მიერ თქმულნი სამართალნი კრშ. მეფეთ-მეფე გიორგი ძშ. დიდი წარჩინებული მეფე გიორგი აშ. მეფე გიორგის მიერ განჩინებული სამართალი ვშ.
- გიორგი XI (შაჰნავაზ II) ვშ. 102
- გიორგი. წმინდა გიორგი ა. 121
- გრიგოლ არაგვის ერისთავის შვილი. მთავარ-ეპისკოპოსი ვშ.
- გრიგოლ განმანათლებელი კრშ.
- გრიგოლ ნოსელი ბ. 1.
- გრიგოლ პართაველი გ. 153, 293. წმინდა გრიგოლ გ. 358.
- გრიგოლ საკვირველ მოქმედი ბ. 36—37.
- დავით. ძისა მისის დავითისა კრშ. თესლისაგან დავითისა აღმოცდომილი კრშ. ქსნის ერისთავი დავით ვშ. გ. 402. ბ. 1.
- დათან კ. 21.
- დიმიტრი. მეფეთ-მეფე დიმიტრი ძშ.
- დიმოსთენი ბ. 1.
- დომენტი ბატონიშვილი. კათალიკოზი ვშ.
- ევა გ. 156
- ევდემონ კშ. კათალიკოზი ევდემონ კ. 22
- ეზეკია. სიმართლით ეზეკიელიანი კრშ. ელიაზარი გ. 251.
- ენოს სშ.
- ერასტი. მღვანბეგი ვშ.

ერეკლე, მუხრანის ბატონი ვშ.
 ერეკლე (კეისარი) გ. 357
 ეფთვიმე, ქართლის კათალიკოზი ეფფ-
 თვიმე ძშ.
 ვახტანგ, ბატონიშვილი ვახტანგ კრშ.,
 ვშ., ვბ.
 ვახტანგ V (შაჰნავაზ I) კრშ., ვშ.
 ვახტანგ, საქართველოს ჯანიშინი და
 გამგებელი ბატონიშვილი ვახტანგ
 კრშ., ვშ., ვბ.
 ზაქარია, მთავარ-ეპისკოპოსი ზაქარია
 კ. 22.
 ზირაქ ბ. 1.
 თაბინი კ. 21.
 თერა (თერსა) გ. 251
 თეოდოსე კელმწიფე ს. 53
 თრდატ კელმწიფე თრდატ გ. 358.
 იაკობ სშ.
 იეგდ (ეგლა) გ. 251
 იესე, წინასწარმეტყველისა იესესა,
 ნააფსავეკეთილობით იესიანი კრშ.
 იოვაკიმ, ეპისკოპოსი იოვაკიმ კ. 22
 იოვანე ნათლისმცემელი გ. 370.
 იოსები გ. 152, 251.
 იხაკ გ. 153, 251, სშ., დიდი იხაკ გ.
 352.
 ისმაილ მ. 22, სშ.
 ისო სიმხნით ისოიანა კრშ.
 იუდა ბ. 2, 74, 196. იუდას კერძი გ.
 354. შიშთული იუდა კ. 21.
 იუსტინიანე ბ. 202, 226, 362. იუსტინი-
 ანე მგლე ბ. 201
 კაენ-კენის ძრწოლა კ. 21
 კეტორა (ნეტურა) გ. 251
 კვრილე, მამათ-მთავარი კვრილე კ. 22
 კირილე ბ. 1.
 კობერ (ოფერ) გ. 251.
 კოზმან, მამათ-მთავარი კოზმან კ. 22
 კორინთელი ბ. 72
 კორხა გ. 251.

კოსტანტინე სშ., 17, 42, 43, გ. 152, ბ.
 1—3, 196, 391, 399, 406, 411
 კრისკენტი კ. 21.
 ლევან, ერანის მდივანბეგი შაჰყული-
 ხან ვშ. ს. 44—46.
 ლეონ ბ. 406. ლეონ ბრძენი ბ. 1—3,
 31, 76, 83, 93, 109, 127, 183, 192,
 241, 262, 287, 361, 391, 399, 403.
 მალაქია კშ.
 მანოელ კელმწიფე მანოელ ბ. 239.
 მაქირი გ. 251.
 მალა (მალა) გ. 251.
 მეხკა (მელქა) გ. 251.
 მონასე გ. 251.
 მოსე, წურთილუბით მოსიანი კრშ. სა-
 მართალნი მოსესძიერი კრშ. მოსეს
 ძიერ ქმნილნი სამართალნი ვშ. მო-
 სეს პირით ა. 49, სშ. გ. 151, 152,
 165, 238, 251, 252, 272, 344, 369,
 375. მოსესძიერი სკელი ბ. 58
 მოხმადი გ. 331
 მამადიანი გ. 251, 333
 ნიკიფორე კეისარი ბ. 94.
 ნოე სშ. გ. 152, 362.
 ნუა გ. 251.
 ოვსია წინასწარმეტყველი გ. 362,
 ოზინ კელმწიფე გ. 358.
 ონისიმე გ. 199, ვ. 160.
 ორბელიაშვილი ვ. 35.
 ორბელიძე ლუარსაბ სარდალე ვშ.
 ოქროპირი ბ. 1.
 პავლე ბ. 72, 160. დიდი პავლე ბ. 58,
 160. პავლე მოციქული ბ. 72, გ. 325
 პანკრატ, პანკრატთან ძირთავან აღ-
 * მოციხეშული კრშ.
 პეტრე მოციქული ბ. 58
 პიტიტოსი ბ. 1.
 ქლატონ ბრძენი ბ. 1.

სამოველ გ. 370

სარა გ. 161.

სალამით (სალომით) გ. 238.

სეთი სშ.

სემ სშ.

სუმონ, მიტროპოლიტ სვიმონ კ. 22.

სვიმონ მოგვი კ. 18.

სოლომონ ბ. 1. წინასწარ მცნობელი
სოლომონ კრშ.

ტიმოთე ბ. 62, 99, 159.

ტიტე ბ. 159.

ფარაოზ გ. 152.

ფილიმონი ბ. 160.

ფილიპე, მიტროპოლიტი ფილიპე კ.
22.

ქრისტე ბ. 1, 346. სშ., 43, 44. გ. 152.

165, 168, 206, 238, 272, 299, 362.

398, 400, 402. კშ., 21.

შაშია აშ.

შაჰნავაზ I (ვახტანგ V) ვშ.

შაჰნავაზ II (გიორგი XI) ვშ. კრშ.

შაჰყულიბან. ერანის მღივანბეგი ლე-
ვან ვშ.

ციციშვილი ვ. 35, 103.

ბოსროვი გ. 357, 362.

ჩაყელი. ჩაყელ-ციხისჯვრელი კრშ.
პატრონი ჩაყელი ა. 1.

ბ. გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

ათინელი სშ.

ალექსანდრია ბ. 62 გ. 287.

ალექსანდრიელი ბ. 99, 157.

ანტიოქია გ. 287.

ანტიოქიელი ბ. 157.

არაგვი ვ. 25.

აფხაზეთი კრშ. კშ., კ. 22.

აღმოსავლეთი ხ. 45.

აწყური აშ.

პედიელი კ. 22

ბერძენი ვშ., 13. გ. 291. ბ. 348.

პიზანტია გ. 287.

განგრი ბ. 159

გაქცევი (მოქცევი) აშ.

გენათელი კ. 22.

გერგესელი გ. 398

კირიშქი ვშ.

ღარიელი ძშ.

დასავლეთი ხ. 45.

დეოსკორე კ. 21.

დრანდელი კ. 22.

ებრაელი მ. 6 ბ. 348.

ეგვიპტე კრშ. მ. 2, 3, 6, 45 სშ. გ. 107.
279, 287

ეგვიპტელი სშ. გ. 238

ელინელი სშ.

ელუსარიმი ვ. 287.

ერანელი ვშ.

ერანი ვშ., 2.

ეფესო კ. 287

ენშიძინი კრშ.

ზანდუკის ქევი ძშ.

თათარი ა. 67, დ. 162, ბ. 40, 74, 348

თრიალეთი ვ. 202.

უერუსალემელი ბ. 157

ფსრაელი კრშ. მ. 10, 13, 21, 29, 37, 44.
სშ. გ. 165, 237, 238, 251, 252, 260,
269, 272, 280

კართაგენი ბ. 136, 137, 142

კაზი კრშ.

კიბენი ძშ.

კიტრუ ბ. 407.

კლარჯი აშ.
კონსტანტინეპოლი გ. 157. ს. 45.

ლათინი ბ. 74.
ლათინელი ბ. 157.
ლაოდიკია ბ. 73.
ლევიტელი მ. 4. 8. 10. 51.
ლომისა ძშ., 42.

მაწყუერელი აშ. 1. 33
მეგვიტელი ბ. 348.
მენესო ძშ.
მთიული ძშ.
მოქუელი კ. 22.
მუხრანი შძ.
მცხეთა ვშ.

ნიკია გ. 293, 306.
ნიკორწშიდელი კ. 22

პაფნუტი აშ.

ფინვანი ძშ.

რენი (დანასი) გ. 238
რუსნი ვ. 13.

საბერძნეთი კრშ.
სამცხე აშ.
სამხრეთი გ. 152.
სარდიკი ბ. 157.
საფარა აშ.

საქართველო ვშ., 2. ბ. 75. 137. 156.
კრშ. კშ.

საღბადლო (სალაპადი) გ. 251-
სიკვიმ სშ.

სოლოშელი კ. 21. ბ. 2.
სომეხი კრშ., ვშ. გ. 291

სომხეთი სომხეთის მწყემსი კრშ. მე-
ლე სომხეთისა კრშ., სშ.

სომხიანი სომხეთის მგლოკი 35
სპარსი კრშ., გ. 152, 358

ტაოველა აშ.

ურია ბ. 38. 74. 140. გ. 239. ვ. 238
ურუმი ვ. 16

ფრანგი ვ. 13.
ფრანგული ვ. 16.

ქანანელი გ. 362
ქართველი კრშ., ვშ., ვბ. ა. 67.

ქართლი კრშ., ვშ., ვბ.
ქრმანი ვშ.

ქსანი ვშ.
ქუთათელი კ. 22.

ყაზანური აშ.
ყანდარი ვშ.
ყიზილბაში ვ. 16.

შავში აშ.
შარვანი ა. 95.

ხიშელი კ. 22.

ცაგერელი კ. 22.
ცხრაშმის ჭევი ძშ.

ქულევა აშ.
ქეონდიდელი კ. 22.

ხალკიდონი ბ. 128.
ხონელი კ. 22

ჭადა ძ. 13.
ჭადა-ცხაოტი ძშ.
ჭადელი ძ. 13. 14.

ჩუართა ყელი ძშ.

ჰაილათი ვშ.
ჰარპონი, ქვევით ჰარონიანი კრშ.

ჰრომაელი სშ.
ჰრომი გ. 287

დემსიკონი

ლექსიკონი

ბ

აბეზრება ა*. 16 შიტოვება, მიგდება, დაგდება იხ. გაბეზრება
 აგარა ა. 169 სახნავ-სათესი
 აბჯროსანი ა. 9 პატრონ-ათაბაგის წაჩინებული მსახური
 ათაბაგი აშ. საათაბაგოს პატრონი, მთავარი
 აზატი ვ. 234 თავისუფალი
 აზატნაქმარი ვ. 260 განთავისუფლებული
 ათეული მ. 4, 51 მეათელი
 ათისთავი ბ. 70. ა. 89. ვ. 255 მეათელი
 აიაზმა გ. 369. ნაკურთხი წყალი, კურთხევა
 აკარაკი გ. 251 წინააღმდეგი
 ალალი ვ. 334. ა. 85. ვ. 160, 233 მართალი, სამართლიანი, კანონიერი, კეთენილი
 ალაფი ა. 25, 33, 37, 113, 122 ნაძარცვი ქონება, ნაღავლი, ნატყვენავი
 აღმანი ბ. 19 შუბი
 ამანათი ა. 87 ანაბარი, შესანახავად მიბარებული ნივთი
 ამილბარი კრშ. მხედართმთავარი
 ამილბარ-სპასპეტი ვშ. მხედართმთავარი
 ამირ-სპასალარი აშ. მხედართმთავარი
 ამოსლვა ა. 1, 4 გადახდა, დაურეება
 ანთრაკი კრშ. ძვირფასი თვალი
 ანაბარი ვ. 208 ამანათი, შესანახავად მიბარებული ნივთი

ანგარება ა. 33, 93 სიხარბე, ვერცხლის მოყვარება, მატერიალური გამორჩევა
 ანკანაკება მ. 21 ზედიზედ ნადიში დასმა (საბა)
 ანძა ბ. 30 ძელი ამართული (საბა)
 არლაბაგი მ. 26 მოავირი
 არწაქარი ვ. 148. გარყენილი, გაქნილი
 არშივი ა. 50 წესი, რივი
 ასაბია ბ. 19, 68. d. 41. ა. 15, ვ. 24, 51, 53, 54. მტერზედ მიმყოფი, შემწე (საბა); დამხმარე, თანაშემწე
 ასაბიობა ა. 35. d. 41 დახმარება, გამოქომაგება, გამოსარჩლება
 აფარვა ა. 13 აკლება
 აფუნჩხვა ა. 13 აფორიაქება
 აქაით ა. 98 გარდა
 აღგება მ. 6 დატვირთვა, აკიდება
 აღდგომა მ. 2 გამოჩენა
 აღნადგინები მ. 37, 39 სარგებელ პროცენტი
 აღნათქუემი მ. 37, 38, აღოქმული, დაბირებული
 აღწონა მ. 12 გააზრება, გათვალისწინება
 აშა ვ. 86 უარი, უარის თქმა
 აც არა თანა-აც ბრალი სიკუდილისა მ. 32 სასიკუდილო დანაშაული არა აქვს. ზ ე დ ა-ა ც ა. 137 ეკისრება (პასუხისმგებლობა), არა ზ ე დ ა-ა ც ა. 120, 133, 145 არ ეკისრება (პასუხისმგებლობა)
 აჯა ვ. 3 თხოვნა, ვედრება, ხვეწნა

* შემოკლებათა ახსნა იხ. გვ. 681. სქოლიო

ბ

ბაძით გ. 152 მსგავსად, მიზაძეთ
 ბეგლარ-ბეგი ვშ. მხედართმთავარი, გე-
 ნერალ-გუბერნატორი
 ბელედად მ. 26 შენობად?
 ბელითი ა. 36 შეუფერებელი, უღირსი
 ბეითალმანი ძ. 26. ვ. 175 232 უბატ-
 რონო ქონება
 ბერეტუტი გ. 284. ზედამხედველი
 ბირება ვ. 198 მიმსრობა, სხვის მხარეზე
 გადასვლა
 ბიწება მ. 8, 11, 51 უწმინდურება, სო-
 საძაგლე, გარყვნილება
 ბიწი მ. 7 ლაქა
 ბიჭი მ. 22. ა. 31 ბუში, ნაბიჭვარი,
 უკანონო შვილი
 ბიჯი ა. 13 ბიჯი=1,48 მეტრს
 ბოგანო ვ. 100 გლები, რამელსაც ვე-
 ნახი არა აქვს. „ბოგანო ამს ქუიან,
 რომე ვენაქი არა ჭონდეს, თვითო
 სახლი და რჩომის ალაგი ექნებოს, რა
 მიწა ან ექნებოს და ან არა... ვენა-
 ქის მჭონეს გლეხს ბოგანო არა ქუ-
 იან, რაგინდ სხვა შამული ნაკლებად
 ჭონდეს“.
 ბორაკი გ. 181 ტუტიანი მარილი
 (nitrum)
 ბორჯალი ს. 21. ა. 79 პემანი, დათქ-
 შული ვადა, დრო
 ბურლო ა. 64 ავზნიანი, ოზანი, გიუტი-
 იხ, გულარალო
 ბურლობა ა. 64 ავზნეობა, ოჩნობა, გი-
 უტობა, იხ. გულარალობა
 ბრალი დანაშაული. ბრალი სიკუდი-
 ლისად მ. 32 სასიკვდილო დანაშაუ-
 ლი
 ბქე მ. 29 მოსამართლე, მსაჯული
 ბჭობა ა. 27, 77 გასამართლება, სამს-
 ჯავრო, სასამართლო განხილვა

გ

გაზატება ვ. 234 განთავისუფლება
 გაბეჭრება ა. 48 ვაგდება, გაყენება, გა-
 შორება იხ. აბეჭრება

გაბჭობა ა. 34, 90 გასამართლება, სასა-
 მართლო განხილვა
 გაგინება ვ. 91 შეგინება
 გამგინებელი ვ. 91 შემგინებელი
 გადიდება ვ. 23 ამაღლება, აღზევება
 გადიდებული ვ. 29 ამაღლებული, აღზე-
 ვებული
 გავლენა ა. 35, 137 გავლენა, გურიად-
 ლების მიქცევა, გულმოდგინედ მოა-
 მენა. გავლენით სამსახური ა. 72
 ერთგული, ბეჭითი სამსახური
 გავლენილი ა. 22 განდევნილი? გაძევ-
 ბული?
 გაზევა თუ ჭერს ვერ გაზევს ვ. 183
 თუ ფიცს ვერ ვასწევს, ვერ აკია-
 რებს
 გათარხნება ვ. 162 გათავისუფლება
 გათვლა ვ. 190 ჩათვლა
 გათხოვილი მ. 32 დანიშნული
 გაკაცრილება ა. 54 გაშენება, დასახ-
 ლება
 გამაგრება ა. 42 უარის თქმა, დაჭირვა
 გამამცემი ს. 21 გამყიდველი
 გამართვა ა. 134 იარაღით სასიკვდი-
 ლოდ თავდასხმა
 გამთავეებით გ. 220 მთლიანად
 გამთელება გ. 381 შორჩენა, გამოჭამ-
 რთულება
 გამკვადრება ა. 31 დამკვიდრება, დასო-
 კვთრება
 გამოარ (გამოუაროს) ა. 40, 85 შეგმ-
 თხვიოს
 გამობარება ბ. 309. ვ. 235 მიბარება
 გამოვლინება მ. 6, 41 გაშვება
 გამომდებელი ა. 93 გამსესებელი, კრე-
 დიტორი
 გამონაღები გამონაღები თეთრი ა. 44
 ვადახდილი ფული
 გამოსხვალი ს. 144. ვ. 235. ვ. 217 შე-
 მოსივალი
 გამოსრულება მ. 51 მიცემა, შესრუ-
 ლება
 გამოღება ა. 13 ვაღება, ვადახდა, დაურ-
 ვება

გამოჩენა ა. 16, 90 დადასტურება, და-
 მტკიცება
 გამოცემა მ. 4 გაღება, მიცემა
 გამოხუმა კ. 20 მიტაცება. წართმევა
 გამწილებელი გ. 231 გამაჟიბიტიურ-
 ბელი
 გამხველი სჯულის გამხველი ბ. 140 სა-
 მართლის. კანონის დამრღვევი
 განალამც აშ. რასაკვირველია, რა თქმა
 უნდა
 განაყოფი ძ. 9 ოჯახიდან გამოყოფილი
 განაჩენ-დაუდებლობა ძმ. კანონთა შე-
 უღვენლობა, კანონმდებლობის უქონ-
 ლობა
 განაჩენი აშ., 66. ძმ., 7, 37. ვ. 23, 24,
 205, 206 სჯულდება, კანონი, დად-
 გენილება
 განგება განგებით ეყოს ა. 52 გან-
 ზრახ ექნას
 განდრევა მ. 45 გამრუდება
 განოტება ბ. 349 განდევნა
 განკანონება ბ. 78 დასჯა, საეკლესიო
 წესით სასჯელის. დადება ცოდვის მო-
 საჩინებლად (ეპიტემია)
 განკითხვა ბ. 2. კ. 1. ვ. 14 განსჯა
 განმგებელი ძ. 2 მმართველი
 განმედგარება მ. 18 შეშინება
 განპატიუება დასჯა ბ. 63. ძ. 3, 15, 23.
 ა. 66. კ. 5, 16, 17, 23
 განრაცხილი ბ. 1 დათვლილი
 განრომა რომელ-იგინა განერეს. მ.
 12 რომელიც (სიკვდილს) გადარჩეს.
 განერეს კელთა მისთა მ. 12 გა-
 უფლოდეს ხელიდან
 განსაგებელი მ. 8 განსასჯელი, გაღასა-
 წყვობი
 განსატვეებელი წიგნი განსატვეე-
 ბელი მ. 41. წიგნი გაყრისა, გან-
 შორებისა
 განსლვა მ. 42 წასვლა
 განსჯა მ. 48 გასამართლება, განკითხვა
 განტვეება მ. 33, 41 განშორება, გაშვე-
 ბა, გაყრა
 განქარება ბ. 1. ვ. 398, 400 გაქარწყლე-
 ბა. მოჩენა, გაქრობა

განქიქება ა. 41, 86 გაწილება, საქვეყ-
 ნოდ შერცხვენა
 განჩინებული მ. 36 განწესებული, დად-
 გენილი, მიჩნეული
 განცრუება მ. 48 გამტყუნება
 განცხადება მ. 34, 52 გამჟღავნება, გამ-
 ხელა
 განძარცვა მ. 29 გახდა
 განძება მ. 22 ვაგდება, ვაძევება
 განქირებული ა. 23 თოქმოზმული ბა-
 ტიე-აყრილი?
 განხილვა მ. 29 გასინჯვა, შემოწმება
 განკდილი კ. 1 მოკვეთილი, გაძევებული
 განკდომა სახელსა ბოროტსა განუ-
 კდიდეს მ. 29 ცუდ სახელს ლიუჯ-
 ლებდეს, დაუყრიდეს
 განქურება მ. 12 გაფიცება, გაბრაზება
 გაპარსვა ბ. 383. ძ. 2. გამაწილებელი
 სასჯელთაგანი
 გაპატიუება იხ. განპატიუება
 გაპირება ა. 50 წამახება
 გარდაგება ს. 6. ვ. 164 წიგება, გა-
 ლანგვა, დახარჯვა
 გარდადრევა მ. 7 გამრუდება, გადახრა
 გარდაკიდება თუ ლაშქართა შიგა გა-
 დაკიდდოს ა. 92 თუ ლაშქართა
 შიგა მოხდეს, იპოვოს
 გარდამავალი რჯულის გარდამავა-
 ლი საქმე ვ. 61 სჯულის დამრღვევი
 საქმე
 გარდამისნება ა. გარდამისნებით
 დაესარჩლოს ა. 66 თავისთავის დაიჩე-
 მოს, მიისაკუთროს
 გარდამოსვლა ა. 57 დარღვევა
 გარდამხტარი ვ. 179 დამსწრები, წინ-
 წამსწრები
 გარდასაბურავი გ. 396 გარდასაბურავი,
 შესაწვეარი მიცვალებულის წახურვი-
 სათვის
 გარდაქცევა მ. 8 შებრუნება, მიხრა
 გარდაშეება გარდაუშვას ბჭობი-
 თა ა. 40 გადასცეს სახამართლოს
 გარდაცვალება მ. 3 შეცვლა
 გარდაკდვა ლაშქართაგან გარდა-

კდევასა არვისგან მოქსენება უნ-
 და ა. 22 საღამურთ სამსახურის მო-
 და არვისგან მოახსენების
 გარდაქომა მ. 8 დარღვევა, გაღასვლა
 გარემოდგომა მ. 19 ვარემოცვა, ალყის
 შემორტყმა
 გარონება მოსამართლემ კარო გა-
 რონის ვ. 228 მოსამართლემ
 სასჯაეროში ვატაროს, დაარიგოს,
 შეავონოს
 გახამება გ. 297 მიჯნის დაღება, გამო-
 ვნა
 გასამყრელი ვ. 101 დაღებულთა და
 აზნაურთა გასაყოფი ოჯახების ქონე-
 ბის მფლობელი ნაწილი, რომელიც ზელ-
 მწიფეს (პატრონს) ეძლეოდა
 გასახეობრებელი ვ. 95, 251 დასახეობ-
 რებელი
 გასვლა ძ. 36, 38 დაზარევა
 გასჯა ა. 86 გარჯა, ვაწვეალება, შეწუხება
 გაუგინებელი ა. 40 უგინებელი, უმტე-
 რი
 გაუპატიება ა. 23 პატივის აყრა, გამაწ-
 ბილებელი სასჯელი, აზნაური ვლუბ-
 მან, ვინა დიდებულმან ვააუპატი-
 ოს ა. 35 უპატიურად ქოებურას, პა-
 ტივი შეუღახოს
 გაუპატივებული ა. 36 პატივყარილი, პა-
 ტივმელაზული, დაზარალებული
 გაუყოფარი ძ. 7. ოჯახიდან გამოყოფ-
 ველი
 გაღარიბება ა. 40, ვ. 220 უცხოობაში
 ყოფნა, გარდახვეწა, გაძევება
 გაშვება მოყვრობისათვის არა ვაუშ-
 ვას ა. 15, 67 მოყვრობისათვის არ
 დათმოს
 გაშიშვლება ა. 22 გამაწბილებელი სა-
 ჯელთაგანი
 განენა ა. 62 დადგენა, დაწესება
 განიწილი ძ. 2 დადგენილი, დაწესებუ-
 ლი, განსაზღვრული
 გაცულება ძ., ა. 60, ძ. 22 გაუქმება, გა-
 ბათილება, მოშლა, ძალის დაკარგვა
 გაძება ა. 40 ძ. 3 გაძევება, ვანდევნა

განბილება ა. 86 საჭაროდ შერცხვენა,
 განქიქება
 განევა ა. 71 დახმარების გაწევა, ხელის
 შეწყობა
 განებირება ვ. 83, 95, 220, 258 დასა-
 ხირება, ასოთი მოკვეთა
 გება (ევგენ) მ. 42 ყოდნა, დგომა
 გერში ა. 5 ტრილონა ან მისი საზღაუ-
 რი
 გორად ვ. 152, 418 გვირად
 გოდდარა ნ. 34 ტურდის ბუდე
 გრძნება (აგრძნათ) მ. 8 შეტყობა (შე-
 იტყობ). გრძნულ(აყოს) გრძნე-
 ბითი მ. 11 მისნობით მისნობლეს
 გუაღე მ. 3 მოდი
 გუაში მ. 35 ასო
 გუგმა მ. 29, 49, 52 ეგმა
 გუგრჩის მ. 21 აბ. რჩ.
 გვირგვინნაკურთხი ძ. 23 ჯგარ-დაწე-
 რილი, გვირგვინშესკვნილი, ეკლესიის
 წესით შეუღლებული
 გულარალო ა. 64, 172 ავზნიანი, ოჩანი,
 ჩიუტი
 გულარალობა ა. 64, 172 ავზნობა, ოჩ-
 ნობა, ჩიუტობა
 გულება იგულე თავი შენი ვ. 5 ვა-
 უფრთხილდი, გერძალე შენს თავს
 გულის თქუმა მ. 1 ნლომა, გულში ვა-
 ლება
 გულმედგარი მ. 18 მშიშარა, მხდალი
 გუნდა ვ. 181 galla tureica

დ

დაგერშა ა. 124 დაქრა, კრილობის მ-
 ყენება
 დაეკანი ვ. 152, 414, 415 დრაპკანი,
 ყრთი დაეკანი ფლურა ცამეტი
 დრამა ვერცხლია ვ. 414
 დადგინება მ. 7 დაყენება, განწესება
 დადგრომა მ. 52 შესრულება, დაკვა
 დავარდნა ა. 153 დაკარგვა
 დაკირვა კ. 22 ჩაკირვა, კირში ჩასმა
 დაკრება ქვის დაკრება მ. 21, 29 ჩიქ-
 ლვა

დამაჯნება ა. 21 დაჯანება, დაჩაგვრა
 დამარხვა მ. 38, 51 დაცვა
 დამდგომი დამდგომი კაცი ვ. 60 ჩა-
 საფრებელი, ლალატად მდგომი კაცი
 დამკვდრებული მ. 10 მოსახლე, დასაბ-
 ლებული, დაბინავებული
 დამხუთავი დამხუთავი კაცი 67
 მიმტაცებელი, დამჭერი, დამკაგებელი
 კაცი
 დანგი აშ., ვ. 16 ვერცხლის შაურთან,
 სპარსული დირჰემი ანუ დრამის 1/4.
 ორიანი ზუთი დანგი აშ. ერთი
 შაზი. „ოთხი ცერცვის მარცვალი
 ერთი დანგი არის. ექვსი დანგი ერ-
 თი მისხალი იქნების“ ვ. 16
 დანდობილი ძ. 25 მინდობილი. შერო-
 ვებული
 დარბაზი ძ. 1. სამეფო საბჭო
 დარიღება მ. 13 მორიღება, დაზოგვა,
 შებრალება
 დარჩენა ა. 55 რჩენა, გამოკვება
 დარჩენილი ჭელთა დარჩენილი
 კაცი ა. 91 ტყვე
 დასარჩლება ა. 66 დანემება, შეცილება
 დასტური ა. 86 ნამდვილი, მართალი
 დასაურვებელი დასაურვებელი
 საქმე აშ. საქმე, რომელიც სისხლით
 დაურვებული უნდა იქნეს
 დასახელებული დასახელებული
 მოფიცარი ა. 4 შეგდებული ანუ სუ-
 ლზედ ფიცით მინდობილი მოფიცარი;
 მომჩივნის მიერ დასახელებული გა-
 რეშე მოფიცარი
 დასხმა მ. 16 დარგვა
 დასხმულობა დასხმულობის და-
 ურება 47 თავდასხმისათვის დაწესე-
 ბული სისხლის გადახდა
 დაუნდობარი ა. 33 მფარველობაში არ-
 მყოფი, მიუნდობელი, დაუნდობელი
 დაუნჯება საქონლის დაუნჯება ბ. 1
 ქონების დაგროვება, მოგროვება, მოკ-
 რება, მოგება
 დაურება სისხლის დაურება ა.
 1—4 სისხლის გადახდა
 დაყენება მ. 38 შეჩერება, გაჩერება

დაუსახელებელი დაუსახელებელი
 ნი მოფიცანი ა. 4 შეუგდებელი ანუ
 სულზედ ფიცით მიუნდობელი მოწ-
 მე, რომელსაც თვით მოპასუხე ასა-
 ხელებს, არჩევს
 დაღათი მოსამართლეს დაღათს ვე-
 რავინ დაუჭერს ვ. 205. „მოსამართ-
 ლეს ხათრს ვერავინ დაუჭერს“
 (უნივერსიტ. ბიბლ. ხელნაწერი
 F 20351, მუხლ. სბ)
 დაშთომა მ. 14 დარჩენა
 დაჩხუბილი ვ. 251 წაჩხუბებული, წა-
 კიდებული, გადაკიდებული
 დაწინდვა ა. 76, 94 დავირაგება
 წინდრად მიცემა
 დაჭირვა მამულის დაჭირვა ა. 14
 მამულის ჩამორთმევა, კონფისკაცია
 დამოკავებული გ. 326 დასაჭურისებუ-
 ლი, საჭურისი
 დაჭუთვა მ. 43 მიტაცება, ხელთ-გდება
 დედა-წული ა. 13, 78 ცოლ-შვილი
 დედა-წული კაცი ა. 23 ცოლ-
 შვილიანი კაცი, დედა-წულის
 ცოლი ა. 23 ქმარ-შვილიანი ქალი
 დია ძ. 46 დიდად, ძალიან
 დიათიკი ხ. 3, 11, 13 ანდერძის წიგნი
 დიაცი ა. 16. ძ. 21 დედაკაცი
 დრაპკანი ძ. 6, 11 დრაპკანი = 6 თეთრს
 (ვერცხლის 6 შაურს)
 დრეკა დრიკოს სასჯელი მ. 52 ვაჟ-
 რუდოს სამართალი

ე

ებგური ებგური, სამარადისო მღვი-
 ძარე. კრშ. მუდამ ფხიზელი მცველი,
 დარაჯი
 ებისტოლე ა. 57 მიწერილობა, წერილი,
 მოკითხვის წიგნი
 ემბაზი წმინდა ემბაზი გ. 152, 414
 წმინდა ნათლობა
 ერგახისი მ. 33 ორმოცდაათი
 ერთბამად ა. 99 ერთპირად, ერთსულო-
 ვნად
 ერთობილი ერთობილი უზღოს ა.
 52 მთლიანად უზღოს

ერისგნობა ა. 41 ერისკაცობა
 ერკემელი ვ. 204 ვერძი, მამალი ცხვარი
 ესეკალიბი ა. 47 ამნაირი, ამგვარი
 ესთიბარი ვ. 147 ნღობა, სარწმუნობა, იმედი
 ექსორია მ. 2 კ. 7, 15 გაბეგება, განდევნა
 ეშიკალასი ვ. 270 მანდატური
 ეჯი ა. 77 სამი ათასი ბიჯი ანუ 4, 440 პეტრი (ბიჯი=1,48 პეტრს)

3

ვასხება მ. 37. სესხება
 ვახი ვახად აღუდგა მ. 14 მოწინააღმდეგედ, მოცილედ დაუდგა მას
 ვახში ა. 83 სარვებელა, პროცენტი
 ვეჭილი ბ. 251 შეურვე, მზრუნველი
 ვინაცა ა. 22 ამიტომ
 ვლტოლა მ. 12 გაქცევა

ფ

წავთი ვ. 3 ძალა, უფლება, ხელისუფლება
 წაკვა მ. 12 ვეოგობა, შნიკვრობა
 წარბაბი გ. 152. ოქროქსოვილი ფარჩა
 წარდახშანი წარდახშანი სიბრძნისა კრშ. სიბრძნის, ქვეის კოლოფი
 წედა-აც იხ. აც.
 წვაფი ა. 39 შტრობა, ქიშობა
 წმნა მ. 11 მისნობით შეტყობა
 წოლო ა. 13 ნებვი
 წრახვა რომელ-იგი წრახა მ. 14 რომელიც იფიქრა, განიზრახა
 წროხა, ძროხა მ. 4, 23 მსხვილფეხა
 წქიანი პირუტყვი
 წუარაკი მ. 7 ხბო, მოწვერი
 წღვევა მ. 29 გაღახდევინება

თ

თავადი მ. 44 თავნი. თავადი ცოდვა ა. 93 მთავარი ცოდვა

თავი მ. 40 თაველა, თავთავი. თავი
 შასვე ოდენ იმატებდეს ა. 94 თავნი, ძირითადი თანხა ამდენად იმატებდეს
 თავისწინა თავისწინა სადმე იყოს ა. 81 განცალკევებით სადმე იყოს
 თავ-ლაშქარი ა. 65 ლაშქრის თავკაცი, ავაზაკთა რაზმის შეთაური
 თავ-ყოფა მ. 1. პატივის მიგება, პატივის-ცემა
 თამბა ხ. 106. გ. 234 დარიგება, ქკუაზე მოყვანა
 თანა-აც იხ. აც.
 თანადგომა მ. 15 მხარში დგომა, დაბმარება
 თანა-დება რაჟცა თანა-ედვას მ. 4. რაც ემართოს
 თანამდგომი მ. 28 მხარში მდგომი, დამხმარე
 თანამდები მ. 8 მოვალე, ვალდებული, ბრალდებული
 თანანადები მ. 4 ვალი, მოვალეობა
 თარხანი, გ. 358 თავისუფალი, აზატი
 თასუ გ. 251, 400 წონის ვრთეული, რომელიც დასეზე ნაკლებია, ხოლო ქვერზე მეტი
 თაღფული თაღფული კრას გ. 215 არაფრად ჩააგდოს, უყურადღებოდ დატოვოს
 თახჩა ბ. 266 სარკმელი
 თეთრი ა. 94 ვერცხლის შაურიანი
 თესული მ. 27 ნათესა, დათესილი
 თინგირი ვ. 16 ორი შაური
 თნევა ამება, პირმოთნეობა. რომელიცა სთნდეს მ. 37, რომელიც მოეწონება. არავის სთნით ა. 99 არავის მიუდგეთ მიკერძობით
 თუალდება მ. 7 მიკერძობა
 თუალძვრი მ. 5 პორტა, შურიანი თვალი
 თუღთი ვ. 16 ოთხი შაური, აბაზი
 თხიერი მ. 22 ტიკი
 თხოვნა მ. 17 დანიშვნა

ი

იავარქმნილი კრშ. აფორიაქებული, იქლებული

იასაული ვ. 4. მანდატური, სასამართლო აღმასრულებელი, რომელიც გამოძიებლის ფუნქციასაც ასრულებდა
 იგავი ბ. 204, 280 კახუსი, საქმე
 ინალი გ. 349 მოქიშპე, მოშტრნე
 ინალობა გ. 308, 390 ქიშპობა, მოშტრნეობა
 ინჯუ ა. 64, 66 ნახედნი, ხედნის გადასახადი, საზღაური
 იფქლი მ. 4 ხორბალი
 იშუთ მ. 12 უნებურად

კ

კანონი კანონსა ქუეშუ იყოს ა. 165, 168, 169. კ. 1, 7 საეკლესიო კანონით განისაჯოს
 კაპი ა. 90 გრჯლა, ხის კაპი იბ. ჩალი
 კარაული მ. 3. 22 ვირი
 კარვოსანი ა. 9 პატრონ-თაბაგის წარჩინებული მსახური, რომელსაც თავისი კარვის ქონებისა და დადგმის უფლება ჰქონდა
 კარვოსნობა ა. 9 საკუთარი კარვის ქონებისა და დადგმის უფლება
 კარი ვ. 228 სამსჯავრო, სასამართლო, კარი გაარონინოს ვ. 228 სამსჯავროში გაატაროს, დაარიგოს, შეიგონოს
 კაცად-კაცადი მ. 45 თითოეული
 კაცრიელი ა. 56 მოშენებულ-დასახლებული
 კერძვა ვ. 86 მიკერძოვება, მიკერძოებით მიდგომა
 კერძო მ. 43 მხარე
 კიდე ა. 46, დ. 43 გარდა
 კინ გ. 252 დედაკაცი
 კირმანეული ვ. 15 ბიზანტიის იმპერატორ კირ მანუელ კომნენის (1143—1180) მონეტა, ორი შაური
 კინი მ. 50 პატარა, მცირე
 კრება სიძულვილით მიზეზსა უკრუბს მ. 29 სიძულვილით მიზეზს უძებნის კრებული მ. 22, 29 საბჭო

კუდური მ. 35 გამოკოდილი
 კუეთილი მ. 35 მოჭრილი
 კურთხევა ძენიცა ჰყუეს კურთხევისა ნ. მ. 22 კანონიერი ქორწინების უნაც ჰყავდეს

ლ

ლარკი მ. 27 მოსავალი ორი რივი (საბა)
 ლაყაფი ბ. 61 ყბედი, მეჭორე, ცრუბენტელა
 ლაყოჩა დ. 34 ცაცია, მარცხენა ხელს მსმარებელი
 ლაშქრობა ძ. 19 სამხედრო სამსახური
 ლაშქართ-თავადობა ძ. 10 ლაშქრის მეთაურობა
 ლოცვა უკეთუ ვლოცვიდეს შენ მამა შენი მ. 3 თუ გობოვდეს, გეხიეწებოდეს შენ მამაშენი

მ

მალი ბ. 271 გამოსადები, გადასახადი ფულითა
 მალიგორად ვ. 137, 138 თანაშენობით, თანაბრად
 მამაცი ა. 141 მამაცი
 მანა მ. 36 პალო, სარი
 მანგალი მ. 40 ნამგალი
 მანდატურთუბუცესი აშ. ვაზირი, სამეფო კარის საბოლიციო მოხელეთა (მანდატურთა) უფროსი
 მართალი ძისა თანა მართლისა მ. 22 კანონიერ ვაჟიშვილთან ერთად, მართალი საჯსარი ა. 116 მართებული გამოსახსნელი ფასი, მართალი სისხლი ა. 20, 21 შთელი, მართებული სისხლი
 მართალ-მქარელი ვ. 179 მხარე, რომელსაც მართებდა, რომელსაც უნდა (ესროლა)
 მართუე მ. 25 პარტყი
 მარჩილი „სამი აბაზი — ერთი მარჩილი“ ვ. 16
 მარცხლ მ. 8 მარცხით
 მარჯულ მ. 8 მარჯვით

ბაღნარი მ. 7 ტყე
მახლობელი სისხლის **მახლობელი**
 მ. 7 სისხლის მძიებელი, მოსახლე
მდივან-ბეგი კრშ. ვ. 4, 173, 205 მსა-
 ჯულთხუცესი, უფროსი მოსამართლე
მდივანი ვ. 3, 10, 104, 205, 216, 246
 მოსამართლე, მსაჯული
მეკალოე მ. 49 კალოზე პლეწავი
მემაჟულე ა. 58 მამულის შემკვირ-
 რება, მამულის მფლობელობა
მეოტი მ. 12 აქცეული
მერჯულე ვ. 238 უფლებამოსილი, უფა-
 ლი, ხელისუფალი
მესაკუნდრე ვ. 183 ნადირის ბუნაგოდან
 გამომგლები
მესისხლე ა. 1, 4. სისხლის მძიებელი,
 დაზარალებულის შემკვიდრე
მეტოქი მონასტრის **მეტოქი** ვ. 400
 მონასტრის განყოფილება (подворье)
მეყვისი ძ. 9, 10. ა. 22, 46. ნათესავი,
 თვისტომი
მეშენი ს. 133 მშენებელი
მეცნიერი სჯულის **მეცნიერი** ვ. 237
 სჯულის მოძღვარი, სამართლის მცო-
 ლნე
მეძალუმე ბ. 1, 25 მოძალადე, ძალდა-
 ბრანებული
მეჭურმუცე ა. 163 ზღვის (წყლის)
 მკობრი
მთხრობელი ა. 92 მოამბე, მოქმელი,
 დამსმენი, დამზებელი
მთხრობლობა ვ. 236 დაბრუნება, და-
 შენა
მზირი ვ. 89 ჩასაფრებული, მზვერავი,
 მსროლარი
მზირობა ვ. 89 ჩასაფრება, დაზვერვა
მიგება მ. 14 მიზლება
მიზდი ვ. 374 სარგო, ქირა; მიზდი
მიმცემელი დამგირავებელი ა. 83; გამ-
 სესხებელი ა. 93
მიმძლავრებული მიმძლავრებუ-
 ლთა საქმეთა ძშ. ძალადობით, ძალ-
 მომრგობით ჩადენილ საქმეთა
მიწნუხრი მ. 36 საღაშო
მიწალთუნი „ხუთი აბაზი ერთი მიწა-

ლთუნი არის“ ვ. 16
მიწაზვედრები ალაფისაგან ფაღით მი-
 წაზვედრები ა. 65 ნაძარცვი ქო-
 ნეზიდან ფიცით ხვედრად რგებული
მიწლობილი მიწობილი ვ. 10 ა.
 33 მფარველობაში მყოფი ვაცა
მისატვებელი მ. 4 ის რაც ეპატიება,
 შესაწილებელი
მისნობა მ. 11 ვრძნეულება, ჭალოჭრობა
მიტვება მ. 4, 5 პატიება, შეწიება
მიფასება ძ. 22, 41. ა. 1, 18 ჩათვლა,
 გაზრა
მიფერება ძ. 22 შეფარდება, შეფერვა,
 შესწორება, შემსგავსება
მიქცევა მ. 15—17, 41 მიბრუნება
მიც ამ კაცთან სამართალი მიც ძ. 29 ამ
 კაცთან სამართალი მიღვეს, დავა
 მაქვს
მიზღომა ორს წელიწადს იღვენ მ-
 ხ უღვენ? ორიოდ წელიწადს ზედეს,
 ვრგოს
მიკდა ნუ მიკცდი ძმასა შესა ალ-
 ნადგინებსა მ. 57, 39 ნუ ვადიხთე-
 ვინებ შენ ძმას სარგებელს
მიკუთვა ნუ მიკუთვავ ღიზუსა ქურდი-
 სასა 45 ნუ მიიჭაყებ, ნუ დაეპატრო-
 ნები ქვრივის სამოსელს
მკალი ბ. 361 სამკალი, ყანა
მკვებველა ორთავე მკვებველად
 მივიდეს ძ. 26 ორთავე ჰირსპირ შე-
 მოხვდეს
მკვიდრი ა. 31, 74, 77. სკეუთარი, შემ-
 კვიდრობითი. რთამომცულობითი:
 „მკვიდრი ისეთი იქნების, მამაშიხი
 მის კაცისა ემა ყოფილიყოს და შვილი
 მისა ქვეშე მისცემდეს“ ვ. 78
მკრესველი ბ. 191. ძშ. უკლესიის ქერ-
 ლი, მქარცველა
მნათება რაც ეწინით ებოდეს ვ.
 258 რაც ვრგებოდეს, მართებდეს.
მოადი ვ. 24, 145, 216 მოდივე მხარე,
 მომნივანი ან მოპასუხე
მოახაბიე ბ. 68. ძ. 41 დამხმარე, შემწე
მოახლე ქვევისბერის მოახლე ძ. 9,
 10 ხევისბერის ახლო ნათესავი, გაუ-

ყოფარი მოახლე **ძ.** 7 (ოჯახიდან)
 გამოუყოფელი ახლო ნათესავი
 მოახლება მოახს წელი იგი შემვიდე
მ. 5 ახლოსა შემვიდე წელიწადი
 მოღებული **ა.** 33 მოგონილი, მიღებულ-
 მოღებული
 მოზავება **ა.** 84 მორიგება, შერიგება
 მოთემე **ვ.** 216 თემიდან (საზოგადოება-
 დან) არჩეული მსაჯული
 მოკაზმვა **ა.** 40 მორიგება, მოწყობა
 მოკიდება **ვ.** 23 შეძენა
 მოკითხვა **ა.** 54, 55 მოძიება
 მოკლება **ა.** 35, 40, 58, 59, 66 გამოყოფ-
 ლევა, გამოძიება, გამოწახვა
 მოკუფბღვა **მ.** 46 მოკრეფა ეურძნისა,
 რომელიც რთველის შემდეგ რჩება
 მომართებული **ა.** 75, 78 ყმა, რომელიც
 წინასწარი სიტყვიერი შეთანხმებით
 თავის ნებით მიღის ბატონთან
 მომთურაღე **მ.** 21 სიმთვრალის მომღე-
 ვარი, ლოთი
 მონა **მ.** 1, 6, 37 მსახური კაცი
 მონაგები **ა.** 72, 153, 154. **ვ.** 224 შექ-
 ნილი ქონება
 მონაობა **ს.** 83, **ვ.** 340 კეთროგანება
 მონაობიანი **გ.** 345, 346 კეთროვანი, მუ-
 ნიანი
 მონარბევი **ვ.** 56 ნაძარცვი, ნატყუნავი
 მონასყიდე **ძ.** 16, **გ.** 292, 401 მსყიდვე-
 ლი
 მოპარსვა **ბ.** 334 გამაწბილებელი საა-
 ჭელთაგანი
 მორბელება უფროსთა კაცთა მორბე-
 ლებისათვის **ბ.** 1. უფროს კაც-
 თა სიამოვნებისათვის, გულის მოგე-
 ბისათვის
 მორეწე **მ.** 6 დაქირავებული
 მოხაკარგავე **ა.** 45 საკარგავის მფლო-
 ბელი იხ. საკარგავი
 მოხამსახურე მოსამსახურედ იყ-
 ვნენ **ძ.** 28 მობეგრედ იყვნენ
 მოხაქმე **ძ.** 29, **ა.** 48, 87 მომჩივანი, მო-
 სარჩლე, მოლავე
 მოხაქმეობა **ა.** 58, 59 მფლობელობა,
 ჰერა, გამგებლობა

მოსაკმარებელი **ბ.** 317, **გ.** 274, **ა.** 169
 სახმარი, საქონებელი
 მოხერვა **მ.** 23 მორეკვა, მოსხმა, მოღე-
 ნა
 მოსთულა **მ.** 47 მოწვევა, მოკრეფა
 მოსიხბარი **ვ.** 252 სისხლის მადიებელი,
 მოკლულის შეპყვიდრე
 მოქმნა **მ.** 26 მოშენება, მოვლება
 მოყივნება **ა.** 19, 23, 105 პატონის აქლი,
 სახელის გატება, საქვეყნოდ შერ-
 ცხვენა
 მოყუასი **მ.** 1, **ვ.** 23 მოყუარე, მეგობრ-
 ზი, მახლობელი
 მოყუსობა **ვშ.** 24 მოყვრობა, დანათე-
 საება, ნათესაობა
 მოშობა **ბ.** 41, **კ.** 21 მოხარობა
 (წყლით ან საბლით)
 მოწამე **მ.** 8, 12, 14 მოწმე
 მოქდა მოკვადო რააცა თანი-ეღვას **მ.**
 4 გაღაბდევინო, რაც ემართოს
 მრჩობლი **მ.** 20 მომავი
 მხგავსიერი **ა.** 33, 92 შესაფერი, შესა-
 დარისი
 მხგეფნი **კ.** 8 უნების კვირა
 მხხემი **მ.** 4 უსამშობლო
 მუქაფად **ა.** 101 სანაცვლოდ, სამაგეუ-
 როდ
 მქნელი სისხლის მქნელი **ძ.** 3 კაცის
 მკლელი
 მკვედანი **ვ.** 168 ბუნებით საქუროსა,
 სქესობრივ უნარს მოკლებული
 მძღავრებული მძღავრებულა
 ქმნილიყო **ძშ.** ძალმომრეობა, ძალ-
 დობა მომხდარიყო
 მქელეული **მ.** 46 ხელეული ყანისა (ა-
 ბა), ძნის ხელეული
 მხილება **მ.** 3 თქმა
 მქარი მართალი მკარი **ვ.** 179 მხარე,
 რომელსაც მართებდა, რომელსაც
 უნდა (ესროლა)
 მქევალი **მ.** 1, 6 მსახური ქალი, მონა
 ქალი
 მკუთველი სულთა მკუთველისა

მსგავს არს იგი მ. 43 სულის დამკვირის, სულის ამომხდელის მსგავსა მჯნება იმჯნოს ა. 18, იხ. დამაჯნება

6

ნაბანი შეფიცოს ნაბნითა ა. 140 ხატთა და წმიდა ნაწილთა ნაბანი წყლით შეფიცვა

ნაბიჭვარი ვ. 110 ბუში, უკანონო შვილი

ნაბჭობი ნაბჭობი სისხლი ა. 147 უსამართლოს მიერ გადაწყვეტილი სისხლი

ნაგები ა. 54 შენობა, ნაგებობა

ნაზავები ნაზავები პირი ბი გარიგების პირობა

ნათელი გ. 206 ნათლის ღება

ნათესავი მ. 7, 10 ტომი, თაობა, შთამომავლობა

ნაკლულევანი მ. 5 ხელმოკლე, ლატაკი

ნაკლულოვანება მ. 51 სილატაკი

ნაკრაულობა ა. 5 კრილობა

ნამეტნავი ა. 13 საჯდომი

ნახალი ვ. 13, 97 დამასახინრებელი საჯელი, ასოთა მოკვეთა, ასოთმოღება

ნახისხლი ვ. 112 სისხლის ფასში აღებული ქონება

ნახყიდევი მ. 35 ვისამრჩელო

ნახყიდი ძ. 16, ა. 70 სყიდული, შეძენილი ქონება

ნატამალი თავის ნატამალში ვ. 256 თავის მიღამოში

ნატყვენავი გ. 393 ნიდავლი, ნამარცხი ქონება, ალაფი

ნაუაზიანი გ. 244, 245 ქუშიანი პირუტყვი

ნაუობი მ. 20 შვილი

ნაუამალი ა. 51, 53 მამულის შეკრული, დახარჯული შემოსავალი

ნაქედნი ა. 64, 172 ხედნის საზღაური

ნეშტი მ. 14 დარჩენილი

ნეთი გ. 375, 400. სტიქია, ელემენტი, ნაწილი

ნეთიანი ნეთიანი საქმე ა. 168 ანგარება, სიხარბე

ნიშანი გ. 334 მკითხველი ნაწილი; რა გინდ ნიშანი ქონდეს ა. 93. რა გინდ პირობა ქონდეს

ნუზლი მ. 22 საზრდო, საგზალი

ნუჯაუ მ. 5 ეგების. შესაძლოა ვართუ

მ

ორდალი — სსსამართლო გამოცდა (ხმალი, მღუღარე, შანთი, ფიცა (ჭერი), ცოდვის მოკიდება) ვ. 6—12, 14, 42, 77, 182—183. ა. 37, 49, 63, 90

ორიანობა ვ. 176 ორბატონობა, ორუფლემბიანობა

ოცისთავი ა. 83, ვ. 102 მეოცელი

პ

პაემანი ა. 89 პირობის ღრთ, დათქმული ვადა

პარტახტი ბერიალმანად პარტახტი დარჩეს მ. 28 უმატრონოდ ამოვარდნილი, გაოხრებულა მამული დარჩეს პასეკი მ. 191 აღდგომა

პათეი ა. 1. სასჯელი

პირი ნაზავები პირი ა. 62 გარიგების პირობა

პირშო მ. 4 პირველი შვილი

პირშოება მ. 20 პირველშობილობა

პურობა აპურას ვერჯული მ. 41 შენიშნოს ცული

რ

რთვა გამგებლოსა რთოდეს ძ. 2 გამგებლის (სიკვდილში) ვარეულ იყოს რიგი გ. 151—154 კანონი, სჯული. „ძველისა და ახალი რიგის ბრძანებით“ გ. 232 ძველი და ახალი აღთქმის ბრძანებით

რიდება არა პრიდოს ოფალმან შენმან მ. 3 არ მოერიდოს შენი თვალი რიშონი ხ. 26, 97 ბე, საწინდარი

როხკობა მ. 37 მრუში, მეძავი ქალი რუბი ვ. 16 სამი შაური

რჩ არა ვუე რჩის მ. 21 არ გვისბენს,
არ გვემორჩილება
რჩობა ვ. 188 რჩიანი საქონელი

ს

საბრკე ბ. 62 საცთური
საბატონეშო ა. 84 სენიორულ-ვასალტ-
რი
საბჭო ა. 35 სასამართლო, სამსჯავრო
საგერზე ა. 12, 97 კრილობა ან მისი
საზღაური
სადგმელი ქცევისაა სადგმელთა ქცევა-
სათა ნუ დასდგამ მ. 28. ფორებს ნუ
შიადგამ, ნუ შიადგერებ
საფანო ა. 52 სადგომი ადგილი
სათავდებო ა. 69 თავდებობის ვასამა-
ჯლო
სათნო ყოფა არა სათნო ეყოს 41 არ
შოეწონოს
საკანონო ა. 22, 170 ცოდვის შესანანე-
ბელი ვადასახადი, ებიტეშია, სიეკ-
ლესიო სისჯელი
საკარგავი ა. 45 ადგილმამულის პირთ-
ბითი და სამისდღეშიო მფლობელობა,
სამსახურისათვის მიღებული ადგილ-
მამული (служилая земля, поместье
beneficium)
საკითხავი სასჯულო საკითხავი მშ.
სასჯულო, საეკლესიო სასამართლოს
ქვემდებარე საქმე
საკლისი ა. 80 დანაკლისი, რაც აკლი-
სამამულო ა. 46 ადგილ-მამული, საად-
გილმამულო ქონება
სამანი ბ. 36. გ. 257. ვ. 241. შიჯნა-
ზღვარი
სამგვამოვნება ბ. 347 სამპიროვნება
სამდივნო ვ. 270 მდივნის სარგო
სამე მ. 5 საღმე
სამთხრობლო ვ. 38 მთხრობელის ვასამა-
რჯელო
სამკვდრებელი მ. 4, 13 მემკვიდრეობა,
სამკვიდრო
სამომშლელი ა. 89 პირგასამტებლო,
უპირობის ჯარიმა; საზღაური პირო-
ბის მოშლისათვის

საშოულნო ა. 951 საბეგრო, სავიდას-
ხადო
სამურდლო ვ. 270 შორდლის სარგო
სამშობლო ქალის სამშობლო ა. 46
ქალის მშობლების თჯახი, სახლი
სანახშირო ა. 159, 162 სისხლის დაუ-
ვების საწინდარი, რასაც დამნაშავე
აძლევს დაზარალებულის თჯახს დაზ-
ვების შემდეგ
სანთი გ. 181 საზღვარი, შიჯნა
სანიეთო ძ. 41. ა. 59 ნაძირცვი, ნატყუ-
ნავი
სანიჭარი ა. 34 საქორწინო საჩუქარ-
ქორწილში შესაწევარი
საპატიო საპატიო კაცი ა. 68. საპა-
ტიო ხელის (თანამდებობის) მქონე
კაცი
საპატიეო ა. 33 სისხლის სამართლის
ჯარიმა
საპატრონო გ. 152 სამკვიდრო, სამკვი-
რებელი
საპირო ა. 112, 159, 160 მესისხლეთა
დაზავების ვადასახადი ანუ შესამ-
რჯელო, რომელსაც აძლევს დამნაშავე
დაზარალებულს შერიგებისას.
საპოვნელა ა. 92 ჯილო დაკარგულის
პოვნისათვის
სარევენო ა. 45 ჯარიმა მამულის (საკარ-
გავის) უკანონო ყიდვა-გაყიდვისათვის
სარჩელი მ. 8, 45 სამართალი
სარცხვენელი მ. 34, 36 სასირცხო ასო
სარწმუნოება მ. 50 ნდობა, კეშმარიტება
სახაკარგაოდ ა. 55 საკარგავად იხ. საკა-
რგავი
სახალუქო ა. 46 შესამკობელი ნივთ-
დასაბურავ-ჩასაცმელი
სახაპურო ძ. 18 სისხლის ნაწილი, რ-
მელიც თავის სარჩენად ეძლევა და-
ზარალებულის ქვრივს
სახაქმო მშ. საღავო საქმე, სასარჩლო
საქმე
სახაქონლო ა. 33, 40 უსულო მოძრავი
ქონება იხ. საქონელი
სახახო ძ. 15 მავალითის მიმცემი, სა-
ვალითო
სახეფო ძ. 2 სამეფო

სასიკცხო ა. 21 სასიკცხო ასო
 სახიხლო სასიხლო სკირდეს ა.
 159 სისხლი, საზღაური მართებდეს
 სახეიდელო მ. 6, 10. გასამრჯელო
 სახწაული მ. 2, 11. ნიშანი
 სახჯელი მ. 7, 8 სამართალი. განსჯა, გან-
 კითხვა
 სატირი მ. 33 ფული
 სატფური მ. 15 ახალ სახლში შესვლის
 დღეობა, დღესასწაული
 საუმტროსო ვ. 100, 103, 108 უმტროსი
 ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვი-
 დრო ქონებაში
 საუბატიო ა. 115, 121, 141. ვ. 159. უბა-
 ტიობის ვარიში, საზღაური
 საურავი ევზირთა საურავითა ძ. 6,
 19 ევზირთა შეამდგომლობით, ზრუ-
 ვით
 საურვებელი ა. 17 დასაურვებელი სია-
 ხლი
 საუფროსო ვ. 100, 101, 103, 108 უფრო-
 სი ძმის განსაკუთრებული წილი სამ-
 კვიდრო ქონებაში
 საუხუცესო ა. 48, 49, 153—155, 157
 უფროსი ძმის განსაკუთრებული წი-
 ლი სამკვიდრო ქონებაში
 საფადარ-სპასალარი ვშ. სარდალი
 საფათერაკო ვ. 92, 95 საზღაური ვაჟე-
 რაკით ჩადენილი დანაშაულისათვის
 საქონელი ძ. 44. ა. 40 უსულო მოძრ-
 ვი ქონება
 საქორწილო ვ. 224 უშვილოდ გარდა-
 ვლილი ქალის შვიტევის შესამედი ნა-
 წილი, რომელიც ეძლევა ქმარს საქო-
 რწინო საჩუქრის სახით
 საღმნი ვ. 331 ჩანასახი
 საყურძნე მ. 47 ვენახი
 საშუალი ა. 164 შეამდგომი
 საშუალო ვ. 100, 102, 103 საშუალო
 ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვი-
 დრო ქონებაში
 საჩინო საჩინო კელი ა. 9 საბატიო
 თანამდებობა, სამსახური
 საცთური მ. 2 საცთუნებელი, შესაცთო-
 მელი

საცხენშალო ვ. 255 ნადავლი ქონებას
 მეათედი ნაწილი, რომელსაც სხვა
 მოლაშქრე ამხანაგებისაგან განსხვავე-
 ბით ზედმეტი წილის სახით ქონების
 მამოთარი დებულობს
 საცხოვარი მ. 1 ფარა
 საქირისუფლო ა. 34 მიცვალებულის
 ქირისუფლისათვის განკუთვნილი შე-
 საწევარი
 საქირნახულო ვ. 103 ძმის მიერ ნაშო-
 ნი მამულის მეოცედი ნაწილი, რომე-
 ლიც გაყრისას განსაკუთრებული წი-
 ლის სახით ეძლევა მას. საზღაური
 სხვის მამულში ვაწეული ნაშრომი-
 თვის (ქირნახულისათვის) ვ. 246
 სახახო ვ. 163 სამეფო, სახაზინო
 სახიდ მ. 15—18, 37 სახლად
 სახიჩარი ა. 13 უსახური, სამარცხე-
 ნო, თავმოსაქრელი
 სახუახტაგე ა. 20 პოსელი, პირუტყვის
 სადგომი
 საქედარი ა. 79, 89 საჯდომი პირუტყვი
 საქსარი ა. 43, 116, 130. გამოსახსნელი
 ფასი
 საქუნდარი ვ. 183 მხეტთა ბუნავი
 ხაჯარო საჯარო ბეგარა ძ. 28 საქვეყ-
 ნო ბეგარა
 საჯდომი ა. 33, 37 ვაკის სამოსახლო
 სადგომი, კარმიდამო
 საჯერობა ა. 60 ნამდვილობა, სარწმუ-
 ნობა
 სერვიტუტი ბ. 260—267 სხვისი ნიუ-
 თით სარგებლობის უფლება
 სერტყი მ. 7 ტყე, ტყერი
 სეფე-ქალი ა. 24, 72, 73 შობაზე
 სვინაობა კ. 12 ნათლობა, ნათლიმამო-
 ბა
 სიავი ა. 90 სპილენძის ქვაბი
 სინჯი ვ. 335 წუნი, ნაკლი
 სიხბლი ა. 1—3. ვ. 15, 17. ფულიდი ან
 ქონებრივი საზღაური სისხლის სამ-
 რთლის დანაშაულისათვის
 სიყმილი ვშ. შიმშილობა
 სიძვა მ. 30 როსკიპობა

სიძვის სასუიდელო მ. 35 ოსკიპობა
 ვასამრჯელო
 სიხაშვე მ. 7 ფიზიკური ნაკლი, სნეუ-
 ლება იხ. ხაშვი
 სოფლიონი ძ. 19 მდაბიო კაცი
 სორაბი რასაც ეძებენ. რაჯამს სორა-
 ბი ესმის ა. 92 როდესაც გაიგოს,
 რომ ეძებენ
 სკიპტრა ძმ., ფაენი, სამეფო ჯიბი
 სპასპეტი კრშ. მხედართმთავარი
 სტილი ვ. 124 „სამი მინალთუნისა და
 ათი შაურის წონა ერთი სტილი არის“
 33 მისხალი
 სტრატიატი კრშ. მხედართმთავარი
 სხვაგვარი გ. 206, 313, 370 სხვა ტომის
 კაცი
 სხვის-შვილი ა. 70. შეამხანაგებული
 გლეხი: სხვის კარად მყოფი გლეხი.
 სხვის-შვილი და მოჯამაგირე ვ.
 229
 სუზანი გ. 152, 406 სუფრა, საფენა:
 ტახტი
 სჯა მ. 7 ვანციობვა, ვასამართლება, ვას-
 სჯა
 სჯული ქართველთ სჯული ძ. 46. ქარ-
 თული სამართალი, კანონმდებლობა

თ

ტაძრეული, ტაძრობილი ა. 2, 150 მე-
 ფის, ტახტის აზნაური
 ტალიონი დანაშაულის თანაზომიერი
 სასჯელი: „სული სულისა წილ, თუ-
 ალი თუალისა წილ, კბილი კბილისა
 წილ, კელი კელისა წილ, ფერჯი
 ფერჯისა წილ“ მ. 14. ბ. 67—68. ს.
 115. ვ. 152, 201, 212, 213, 414. სიმ-
 ბოლური ტალიონი გ. 178, 234
 ტრაპეზი ბ. 54. გ. 152 ადგილი
 საკურთხეველს. შუა, რომელზედაც
 აღესრულებს ეამის წირვა: საკრე-
 ბელო სახლი, სადაც დაეგების ტა-
 ლა (დ. რუბ.)

უ

უარზანგობა ძ. 31, 32, 39, 40 საუპატიო
 უპატიობის საზღაური, რაც სისხლას
 ერთ მეორმოცედ ნაწილს შეადგენს.
 უარშიო ა. 49, ურჩი, გაუწყობელი
 უარშიო უყოს ა. 13 ვააწბილოს.
 შეარცხვინოს
 უარშიობა გ. 155 ურჩობა, გაუწყობ-
 ლობა, უწესობა
 უბანი ა. 13, 23 ქუჩა
 უბედით ა. 36 უღირსად, კაღნიერად,
 უხამსად, იხ. ბედითი
 უდები ვ. 214 კანონით დაუწესებელი,
 დაუდებელი ვადასახალი
 უდებ-ყოფა მ. 23 უყურადღებოდ და-
 ტოვება
 უზავი მ. 21 შეურიგებელი, დაუზავებუ-
 ლი
 უზალთუნი ვ. 15 ორი შაური
 უზესთაესი ა. 105 ზემდგომი
 უთავადესი ა. 25, 33, 171 უმთავრესი,
 უწარჩინებულესი
 უთნევაი ა. 84 პირუთენელი
 უთხოვნელი უთხოვნელი ქალი გ. 348
 დაუნიშნავი ქალი
 უკეთური მ. 8, 21 ცუდი, ავი, ბორბტი
 უკუნ-ქცევა მ. 46, 47 მობრუნება
 ულაში „ცნობა და წიგნი (წე-
 რილი), რომელსაც ვადასცემენ
 პირიდან პირში და ხელიდან ხელში.
 აგრეთვე ასე ეძახიან ცნობის (ამბის)
 მომტანსაც“. ულაში გაართვას ა.
 66 ნასყიდობის წიგნი (საბუთი) მი-
 უტანოს, აჩვენოს, მომსყიდველი უჩ-
 ვენოს
 ულუყთ-მკითხველი მ. 11 მისანი,
 გრძნეული
 ულუსობა ძმ. უსამართლობა, ძალმომ-
 რეობა, დანაშაული
 უმეყვისო ა. 23 მეყვისის არმყოფი,
 უნათესავო, უთვისტომო
 უმზრაბი ა. 38. ვ. 76 უბარი, მომდუ-
 რავი
 უნახშიროდ ა. 123 სანახშიროს ვარეშე

უპატიობა, უპატიურობა ა. 97, კ. 17
 უპატიურად მიპყრობა, უპატიურის
 შეკადრება
 უპირისწყობა ს. 66, გ. 178, 207 ურ-
 ცხვობა, თავხედობა
 უპირმშოესი მ. 20 ყველაზე აღრე შო-
 ბილი, პირველშობილი
 უპაროდ ვ. 207, 260 უპირობოდ
 უპრიაანე ა. 95, ძ. 16 უფრო შესაფერო,
 უფრო შესაბამი, უმჯობესო
 უსამშლელოდ ა. 89 სამომშლელის გა-
 რეშე ინ. სამომშლელს
 უსაქმო კაცი ა. 97 კაცი, რომელსაც
 ეანონიერი პრეტენზიის (დავის) მა-
 ფუძველი არა აქვს
 უსაქმობა ა. 42 უარის თქმა, დაჭირვა
 უსაქონლი ვ. 175 ღარიბი, უქონელა-
 არმქონე
 უსაბო ძ. 15 უმაგალითო, არნახულა
 უქიშპარი ვ. 42 არა მოქიშპე, უმტერო
 უღონიოდ ა. 47, 85 უცილებლად
 უციხისთაო ძ. 14 ციხისთავად წამყოფი
 უხდური ს. 56 ვინც უხვედრო ცოლი
 (ნათესავი) შეიბოთო
 უხდურობა გ. 362, 363 უხვედრი ცო-
 ლის შერთვა, ნათესავთა ცოლქმრობა
 უხვედრობა კმ., 7 უხვედრი ცოლის
 შერთვა, ნათესავთა ცოლ-ქმრობა

ქანი გ. 181 მადანი
 ქართული ბ. 369, გ. 283 სიტყვა, ბრძა-
 ნება.
 ქარტუზი გ. 152, 414 ქალაქი, წერალი
 ქვის დაკრება მ. 3, 21, 29 ჩაქოლვა
 ქისა ვ. 16 „ოცდაათს თუმანს ურუმნი
 ვრთს ქისას ედახიან“
 ქმარყოფილი ა. 46 ყოფილი ქმარი
 ქმრის-ცოლი მ. 30 გათხოვილი ქალი
 ქოთლოსანი ა. 9 ბატონ-ათაბაგის წარ-
 წინებული მსახური, რომელსაც ლაშ-
 ქრობისას თან ყავს მარტაფა საჯ-
 დომი ცხენი
 ქორწილნაქმარი გ. 159 დაქორწინებუ-
 ლი
 ქუაბი ა. 33 გამოქუაბული
 ქუეყანა ა. 49, 67, 95, ძ. 2, 5, კ. 21
 სოფელი, დაბა
 ქური ქური გოგი ა. 116 ცხენის ჯოჯო-
 ქცევა მ. 46 მიბრუნება

ღ

ღარიბობა ა. 22, 40, 83 უცხოობაში ყო-
 ფნა, გარდახვეწა
 ღუაწლი მ. 41 ბრძოლა
 ღალადება მ. 5, 32 ხმამაღალი ძანილი

ყ

ყაზახი ვ. 92 გრძელი ამართული
 ძელი, რომლის თავზე დადებდნენ
 ბურთს ძარის მსროლელთათვის
 ყაბული ვ. 163 თანხმობა
 ყადარი ვ. 10, 37 ტოლი, თანასწორი,
 ღირსება, ფასი
 ყაზახი ბ. 307, ს. 117, გ. 202, ვ. 89
 აიზაყი, მძარცველი, თავდამსხმელი
 ყელ-საბლიანი ა. 23, ვ. 69 ყელზე თოქ-
 მობმული
 ყირათი ვ. 16 „ერთი ცერცვის ზარ-
 ცვალს ყირათი ჰქვია“ ვ. 16. ოთხი
 ყირათი ერთი დანგია

ფ

ფანჯიაკი ვ. 255 შენუთელი
 ფეკი გ. 381 ხელი (პირუტყვისა)
 ფიტი გ. 247 ფიჭო
 ფიჩუ მ. 23 ჩოხა
 ფიცხელ არა ფიცხელ გინდეს მ. 6
 ნუ გამძიმს, ნუ სთვლი მძიმე საქმელ
 ფლური ვ. 16 ოქროს მონეტა — შვილი
 აბაზი
 ფქვილი მ. 43 წისქვილის ქვა
 ფუძე საგლებო ფუძე ა. 56 საგლებო
 მიწის ნაკვეთი — გადასახადით დაბე-
 გვრის ერთეული

ყოლ ძშ. სრულიად
ყორული ვ. 171 ნაკრძალი სანადირო
აღგილი

შ

შანთი ვ. 9 გახურებული რკინა, წონის
სამი გირვანქა, სიგრძით ექვსი ან შვი-
და მტკაველი (გოჭი?) სიპტყით ხე-
ლის გულისტოლა, რომელსაც ხმარო-
ბდნენ სამართლის დროს (დ. ჩუბ.)
შეაღნება ს. 42 შიტევება, პატეება
შებმა ა. 49 ბრძოლა, ხმალში გასკლ-
შეგდება ვ. 10 სულზედ ფიცით შინდო-
ბა (საბა); დასახელება, დანიშვნა.
ბრჭობითა ამაღ ვერას შეაკდებს
ა. 27, 40 სასამართლოს ვერ გადას-
ცემს
შეგდებული ვ. 10 სულზედ ფიცით შინ-
დობილი, მომჩივნის მიერ დასახელე-
ბული მოფიცარი
შედგომა მ. 7 სიმართლით სამართალსა,
შეუდგებით მ. 7 შართალი სამარ-
თალი ცივით, გააჩინეთ
შევარდნა ვ. 10, 12 დასახელება, დან-
შენა
შეზავება ა. 74, 84 შორიგება, დაზავება
შეზავებული ძ. 26 შერიგებული
შეზახება ა. 40 დასიენა, დაბეზდება
შეზახებული ა. 40 დასმენილი, დაბეზ-
ლებული
შეზღვა ა. 89 ანახლაფრება
შეკაზმვა ა. 101, 145, 149 დაურეება,
გადახდა
შეკეცვა რად შეკეცოს ა. 17, 97
ორკეცად უზღოს
შეკვრა გ. 155 ყადაღის დადება
შეკრული გ. 151, ყადაღადღებული
შეკუეთა ა. 25, 93, ძ. 15 განსაზღვრა,
დაღგენა
შეკუეთილი ა. 77, 79 განსაზღვრულა,
დაღგენილი
შემაგრება ა. 53 დაჭირვა
შემასმენელი ბ. 140 დამსმენი, დამბეზ-
ლებული

შემოვედრებული მ. 37 შემოხვეწილა,
შემოხიზნული
შემოსხმა ა. 39 მოწვევა, შემოყვანა
შემცნევა ძ. 45 შემჩნევა
შემსგავსებულად მ. 48 შესაფერისად
შერაცხა ა. 83 ჩათელა
შერთული შერთულად მოქსოვილი
მ. 28 შერეულად ნაქსოვი
შესავალი ს. 8, გ. 237, 303 შემოსავალი
შესავედრებული მ. 12 თავშესაფარი
შესაყვიარი ა. 21 შესარცხვენელი, საძ-
რახი, სამარცხენო
შესახვა ა. 41 დაფიცება?
შესმენა ბ. 140, ა. 40, 132 დასმენა, და-
ბეზლება
შესწორებული ძ. 41 თანაბარი, თანა-
სწორი
შეუგდებელი ვ. 10 სულზედ ფიცით
შუნდობელი მოწმე; დაუსახელებელი
მოწმე, რომელსაც თვით მობასუზე
არჩევს
შელირნება ა. 58 ჩათელა, დაფასება, ან-
გარიში ჩავდება,
შევივლება ა. 50 წაძახება
შეურა ვ. 268 გაერთსახლება
შეყოფილი მ. 37 შეერთებული
შეურილი ს. 47 დაქორწინებული, შერ-
თული
შეცოდება ა. 40 დანაშაული, ცოდეს
ქნა
შეძლება შეძლებას მოღება, შეძლებას
ქნა გ. 359, 360 ძალდატანება, იძუ-
ლება
შეწყენარება ა. 72 მიღება
შეწყობა ა. 6 შერიგება
შეკდომა მ. 40 შესვლა
შილთახობა ს. 107 შარი, ცილი
შუა-მისრული ა. 16, გამზავებული, გამ-
რიდებელი, გამშველებელი
შუა-შემოსლვა ა. 6, 13 შუა კაცოა შე-
მოსელა, ჩარევა, მონაწილეობა
შუა-შემოსხმა ა. 39 შუაკაცოა მოწვევა,
შემოყვანა
შუა ჩამოსლვა ა. 13, 39 შუაკაცოა შე-
მოსელა, ჩარევა, მონაწილეობა

ჩ

- ჩათრევა ა. 13 გამაწილებელი სასჯელთაგანი
- ჩამოსღვა ა. 13, 39 შემოსვლა, მონაწილეობა
- ჩამოშუება ა. 13, 49, 951 დაკლება
- ჩარონინება ვ. 36 ჩათვლა
- ჩად ა. 90 ქალი, წალი
- ჩუენების-მხილველი მ. 2 სიზმრის ახსნელი

ც

- ცალმოგვი ვ. 33, 49 ქვედა, დაბალი უკანასკნელი
- ცილობა მ. 8 დავა, უთანხმოება
- ციხოსან-მონასტროსანი ა. 2, 28 ციხისა და მონასტრის მქონებელი
- ცოდნა მ. 2 ცნობა
- ცოლწაგურილი ძ. 22. ა. 47 ცოლწართმეული, ვისაც ცოლი მოსტაცეს
- ცუდი ა. 45, 60 ბათილი, ძალდაკარგული
- ცურა ა. 124 ვასერვა, გაკაწრვა, დაზიანება
- ცხოზა მ. 25 თბობა
- ცხოვარი მ. 4, 7, 23 ცხვარი
- ცხოვნება: რათა ს ც ხ ო ვ ნ დ ე თ მ. 7 რომ იცოცხლოთ

ძ

- ძალლით ნახვიდვი მ. 35 სიძვით აღებული ფასი, როსკიბის გასაშრველი
- ძალლის ყეფა გარდაჯდეს ვითა ძაღლის ყეფა ა. 16. არაფრად წავსვალის
- ძელი მ. 19 ხე
- ძელს მიცემა კ. 1, 2 ჩამოხრჩობა
- ძალი ძაღლისა მსგავსა ა. 40, ძ. 18 საქმის ვითარების მიხედვით, შეილებისამებრ
- ძოლან მ. 12 გუშინწინ
- ძროზა მრქენელი ძროზა, მრჩოლალი ძროზა ვ. 371 იხ. ზროზა

წ

- წაგება ძ. 17 დახარჯვა, მოხმარება
- წაგურა ა. 27, 46 მოტაცება
- წადგომა ძ. 44 გამოდგომა, დადევნება
- წაზრახვა ვ. 227 დასმენა, თქვა
- წაკიდება ა. 13 დამარტება, მოსვლა
- წამგურელი ა. 46 მომტაცებელი
- წამება მ. 14 მოწმობა
- წაწრახავი ვ. 227 დამსმენი, მოქმელი
- წამოდგომა ვ. 54 გამოდგომა, უკან დადევნება
- წამოდგომი ვ. 54 გამოდგინებული, უკან დადევნებული
- წამლები ა. 67 სამტაცებელი
- წარგება მ. 51 დახარჯვა
- წარტყუნა ბ. 38, 39 მოტაცება, წართმევა
- წარქცევა ა. 18 წინ წავდება წიხლის კვრიო
- წარჯდომა ა. 35, 63—65, 67 დაკარგვა, ხელიდან წასვლა, ზარალის ნახვა
- წატანება ა. 46 გატანა, წილება
- წაზურვა ა. 34 შეწვევა მიცვალებულის დასაკრძალავად
- წახუნება ვ. 180 კანის აცლა, გაკაწრვა
- წაქდომილი ა. 65, 86 დაკარგული
- წელიწადეული მ. 6 ყოველწლიური
- წესი ა. 20, 43, 49 ჩვეულება, იდითი
- წიალი მ. 40 წინსაღარი
- წილ მ. 14 ნაცელად, შაგურ
- წილ-გდება მ. 20 კენჭის ყრა
- წინდი ა. 43, 44 საწინდარი, გირაო
- წინდულება ა. 43 კირაუნობა, დაგირავება
- წლითი-წლად მ. 4 ყოველ წელს
- წრდოლა მ. 36 დაღვრა
- წვლობა არცთუ გიწვალოდ ა. მარ გებრალეზოდეს
- წყენა ა. 1 ვნება, ზიანის მიყენება
- წყმედული მ. 23 დაკარგული
- წყობა მ. 15—17, 36 ბრძოლა, ომი

ჭ

- ჭალა ა. 43. ვ. 183 წყლის პირი ნაყოფიერი (საბა)

კამა მესისხლეს აკამონ ა. 1, 4 ზესისხლეს მისცენ
 კანი ვ. 168 კაცი, რომელსაც შვილის შექმნა არ შეუძლია
 კიბი გ. 251—253, 362 თაობა
 კირვება მ. 37 შეწუხება
 კირნახული ა. 158, ვ. 217, 246 ნაშრომი, ხამუშეგარი, ნაღვაწი
 კირნახულობა ა. 72 ნამუშევრობა, დეწლი, ნამსახურობა

ხ

ხარკა მ. 22 ხასა, უკანონო ცოლი
 ხაშმი მ. 36 სნეული, ფიზიკური ნაკლს მქონე
 ხოდაბუნი ვ. 103, 104, 170 საპატონო სახნაე-სათესი (ყანა)
 ხუესტი მ. 21 უტრევი
 ხუვა ვ. 174 დაჭირვა, დაკაეება, დახუთვა
 ხუიანი გ. 371 ფხუკიანი, შშაგი, ოჩანი

ჯ

ჯევისბერი ძ. 5, 9, 12 ერთის კეტობს უბუცესი კაცი (საბა)
 ჯევისთავი ძმ. ხევის თაფკაცი
 ჯელი ა. 7, 8, 9 პატივი, თანამდებობა, სამსახური
 ჯელად ა. 123 ხელდახელ, ძალით, ძალმომრეობით
 ჯელადებული ს. 101 პასუხისმგებლობისაგან თავისუფალი
 ჯელგამამავალი გ. 340 საზრიანი, გონიერი, მოხერხებული
 ჯელდაკელ ა. ძალადობით, ძალმომრეობით
 ჯელთ-დება მ. 44 დაჭერა, შეპყრობა
 ჯელთმქონე ს., 30, 32, 33 თავისუფალი ჯელის მქონებელი ა. 104 თანამდებობის მქონე
 ჯელის უფალი ა. 68 საპატიო ხელის (თანამდებობის) მქონე კაცი
 ჯელმოკლეობა გ. 151 სიღარიბე
 ჯელრთვა ა. 60, 68, 76 დამოწმება, დადასტურება

ჯელ-ჩაურთავად ა. 76 დამოწმებლად, უდასტუროდ
 ჯელყოფა ს. 7, 92. ა. 57 შეხება, მოწლა
 ჯელ-ცული მ. 6 ხელცარიელი
 ჯელწიფება მ. 41. ა. 57, 58, უფლების, შეძლების ქონება
 ჯსნა მ. 5 გაწოდება, გამართვა ხელისა

ჯ

ჯაზა ს. 28, 44, 104 სასჯელი, დასჯა
 ჯანიშინი ვშ. გამგებელი
 ჯაოზი გ. 131 scammonium
 ჯერი—ფიცო. შათ შორის ჯერი მოკლეს ვ. 228. თეთრის პატრონმა ჯერით უნდა დაამტკიცოს ვ. 233. ან ჯერი ან სისხლი უნდა ვ. 42. მოწმითა და ჯერით გაარიგონ ვ. 77. თუ ჯერს ვერა იქს, სისხლი უნდა ვ. 182. თუ ჯერს ვერ გაზევს, სისხლი უნდა მისცეს ვ. 183. ჯერი უყოს ვ. 183. იმისი ჯერი უნდა უყოს ვ. 193. მაგისი ჯერი არის ვ. 194. ჯერი დავლებს. ვ. 210. ასრე ჯერი უყოს, აღარას ემართლებს ვ. 210. როგორც ჯერი ქნა ვ. 210. თუ არ ჯერი ყოს ა. 63
 ჯერ-ჩინება მ. 3 საჭიროდ მიჩნევა
 ჯლება წარაქციოს ჯლებითა წინა ა. 18 წიხლის კვრით წინ წაიგდოს
 ჯუარგაცულილი ა. 39. ძ. 25 დანიშნული
 ჯურუმი ბ. 139, 221. ვ. 242. ჯარიმა, საზღაური

ჰ

ჰავი მ. 11 ცული, ბოროტი, ავი
 ჰანჯანაკება მ. 21 თანამოზიარობა, აყოლა
 ჰეროვანი ძ. 11 ერის (ხალხისგან) გამორჩეული სოფლის თავკაცი

წინასიტყვა 1- 10

ტექსტები

I. კრებულის წანდუკი (ხაძიგბელი)	9— 96
II. კრებულის შეხავალი	97—101
III. სამართალი მოხესი	103—125
IV. სამართალი ბერძული	127—221
V. სამართალი სომხური	223—389
VI. სამართალი კათალიკოზთა	391— 397
VII. სამართალი მეფის გიორგისა	399—421
VIII. სამართალი ბეჭასი და აღბულასი	423—473
IX. სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა	475—552

დანართი

X. ბინაპტიკური ნუსხები	553—560
XI. კრებულის შედგენილობა და წყაროები	561—678
ტექსტისათვის	563—566
კრებულის საბედწოდებისათვის	567—568
კრებულის საძიებლისათვის	568—570
კრებულის შესავლისათვის	570—571
მოსეს სამართლის ქართული ვერსია	572—577
ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია	578—592
სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია	593—595
მხითარ გომის სამართლის ქართული ვერსია	595—602
კათალიკოზთა სამართალი	603—613
ძეგლის დადება	614—619
ბეჭასა და აღბულას სამართალი	619—625
ბაგოატ კერაპალატის სამართალი	625—629
კანონიკური სამართალი	629—630
საპარო და სანაბშირო	631—636
სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა	637—670
ვახტანგის სამართლის საკანონმდებლო წყაროები	637—662
ვახტანგის სამართლის სისტემა	662—670
ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის კულტურულ-ისტორი- ული მნიშვნელობა	671—678
XII. ტერმინთა ხაძიგბელი	679—752
XIII. დუქიკონი	755—771

შემჩნეული შეცდომების გასწორება

გვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
100	19		დაბადებისა და ვაშოს- ვლათა	„დაბადებისა“ და „ვა- შოსლვათა“
101	4		დამოწმებითა	და მოწმობითა
105	18		ვმსახურებდეთ	ვმსახურებდეთ
„		13	მოკუედიან	მოკუედინ
106		15	ზეთისა.	ზეთისა
111		13	ხაწილად,	ხაწილად
137		5	კარგია	კარგია,
139		16	მემამულეთათვის	მეძალუშეთათვის
150	2		ძლიერად	ძლიერად,
162	3		[რომელთა]	. [რომელთა]
186	4		რა-თა	რაათა
194		4	შვილი,	შვილი
200	13		მისაბარებელი	მიმბარებელი
204	10		ა	და
„		13	მოკლას,	მოკლას
209		5	მრაცხველთა	მეტყუელთა
210	11		მრაცხველობა	მეტყუელება
„		14	მრაცხველობა	მეტყუელება
225		16	ჩვენ	ჩვენ
„		8	აბრამისაგან;	აბრამისაგან
231		12	ნათესავიდამშ	ნათესავიდამშ
„		15	ძმიშვილი ²	ძმიშვილი
246		1	რჯულერის	რჯულერის A
252	3		შამიშვილთ	შამამიშვილთ
259	6		მოვალემ	მევაალემ
„	11		მოვალე	მევაალე
262		13	მოვალეთა	მევაალეთა
„		17	მოვალენი	მევაალენი
268	16		აქუა	აქუს
283		1	კურთხევა	კურთხვა
286	11		დამას	და მას
287	11		დაარჩონ.	დაარჩონ,
288	11		ჩააყრვენი-ნონ	ჩააყრვენიონ
301	3		იყოს	იყოს.
304		9	[თვითან	თვითან
305	18		თან,	თან
306	7		დათქუას	და თქუას
310	9		აგარაკი	აგარაკი
315		5	„კინ“—1	„კინ“—1—
343		12	აბა;	აბა,

ზვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
345		18	[ჰეოლოდეს	[ჰეოლოდეს]
351		5	საყდარ	საყდარს
356	11		მრევლთან,	მრევლთან
363		2	მათზე*	მათზე
374		15	ლაგს	ალაგს
397	1		კრებათა	კრებათა [და]
401	10		ევისბერნი	ტევისბერნი
406		16	პატივი	პატივი,
407		2	ანუ დრაჰკანი	ანუ დრაჰკანი:
"		"	ერთ,	ერთ
408		16	ციხის თავად	ციხისთავად
426		15	შიგან	შიგან არ მი-
427	20-21		შეუსხნენ	შეუსახნენ
430		6	წესითა	წესითა.
433		1	ერია	სწერია
434	4		მასა კსოვდეს	მას აქსოვდეს
436	9		დაგებისა	დაგლებისა
437		18	დაუხოცნეს	დაკოდნენ
441		11	ამულისა	მამულისა
444	10		და	და თუ
446		14	რომე	რომე
448		6	ჯერ იყოს	ჯერი ყოს
450		15	იპატივებს] +	იპატივებს]
452		5	წაუვიდეს	წაუვიდეს,
455		13	პყვე	პყვენ
456		6	მოკუდეს	მოკუდეს
458	8		შემოვიდეს	შემოვიდეს
460	3		გამოაჩნდეს	გამოაჩნდეს
462		8	ნუ,	ნუ
465		5	უღვენდა	უღვენ და
466		11	ზედაც	ზედა-აც
467	12-13		ლაშქარსა ⁴ ზედა	ლაშქარსა ⁴ ჯედა ⁴
473	4		კანონისა	კანონისა
"		2	მუხლ. 31	მუხლ. 81
478	4-5		უთვალავისა	უთვალავისა
"		6	ერისთავის	ერისთავის
479	1		და ¹ კითხვითა	და კითხვითა ¹
480	13		დამათმან	და მათმან
484	19		იპატიოს	საპატიოს
"	20		ფიცონ	აფიცონ
485	8		ზემონ	ზემონ

გვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
485		11	უზალთუნი ⁹ და	უზალთუნი ⁹
"		13	ვირიგებისა	ვირიგებისა
493		3	აგრევე ცალი —	აგრევე — ცალი
494	1		აგრევე.	აგრევე —
497	8		წინალებიც	წინალებიც
504		15	გამგინებელი ⁹	გამგინებელი ⁹
505	19—20		სისხლა	სისხლი
508		1	8 მისი	8 იმისი
511		2	+ კაცმან	+ კაცმან A
521	11		მუხლ. 349	მუხლ. 249
522	19		გამოჩნდების —	გამოჩნდების,
"	"		მამულიდამ	მამულიდამ,
523		15	მისცე	მისცეს
525	15		დალაშქრევა	და ლაშქრევა
"		8	3 იასული	3 იასული
528	9		გაცეს	გაცეს.
"	10		მაშინ.	მაშინ
536	12		პატრონს.	პატრონს
551	15		[ვინც]	[კაცი თუ]
555		8	Грузинского	грузинского
604		18	livr.,	II part., I livr.,
609		16	Везде	Везде в
709			მნითება ვ. 253	მნითება ვ. 258
720	12	8	საბურავი	საბურავი
726		13	საცხენმალო	საცხენმალო

ПАМЯТНИКИ ГРУЗИНСКОГО ПРАВА

Том I

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი დ. ფურცელაძე
გამომცემლობის რედაქტორი გ. ლლონტი
ტექრედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ნ. ცხვირავაშვილი
მხატვარი გ. ნადირაძე

გადაეცა წარმოებას 5.9.1962; ანაწილების ზომა 6×10; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 28.12.1963; ქალაქის ზომა 60×92¹/₁₆;
ქალაქის ფურცელი 24,13; საბეჭდი ფურცელი 48,26; საავტორო
ფურცელი 46,20; საალრიცხო-საგამომცემლო ფურცელი 47,37;
შეკვეთა 1065; უე 03822; ტირაჟი 1500
ფასი 3 მან. 60 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი. გ. ტაბიძის ქ. № 3/5